

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ GEZİ KİTAPLARINDA
"ÖTEKİ" İMGESİ VE BU İMGEYİ OLUŞTURAN
ÖGELER**

DOKTORA TEZİ

Mürsel GÜRSES

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Edebiyatı**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yılmaz DAŞCIOĞLU

ARALIK - 2012

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

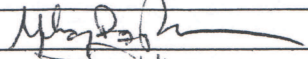

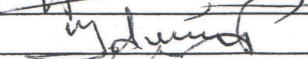
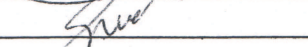

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ GEZİ KİTAPLARINDA
"ÖTEKİ" İMGESİ VE BU İMGEYİ OLUŞTURAN ÖGELER

DOKTORA TEZİ

Mürsel GÜRSES

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Yeni Türk Edebiyatı

Bu tez ~~12/12/2012~~ tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kanaati	İmza
Doç.Dr. Yılmaz DAŞCIÖZÜ	Kabul	
Prof.Dr. Fatih ANDI	Kabul	
Prof.Dr. Hasan AKAY	Kabul	
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÖZDEMİR	Kabul	
Doç.Dr. İsmail GÜLEÇ	Kabul	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mürsel GÜRSES

12.12.2012

ÖNSÖZ

Bireyler "öteki"lerin kendileri hakkında neler düşündüklerini, ne tür yargılara vardıklarını merak ederler ve bu yargılara olumlu bir yön verebilmek için kendi doğal hallerinden sıyrılarak kılık kıyafetlerine, oturup kalkmalarına ya da konuşmalarına dikkat ederler. Toplumlar da tıpkı bireyler gibi "öteki"nin "biz" hakkındaki imgelerini önemserler. Bu imgeler hakkında bilgi edinmek için çeşitli kaynaklara başvurur ve tespit edilen olumsuz imgeleri silebilmek için türlü reklam/tanıtım çalışmalarına girerler.

Yabancı ülkelerin edebiyat metinlerinde ya da sinema ürünlerinde "biz"le ilgili imgeleri bulmak kolaydır ve bu konularla ilgili yapılan çalışmalar sayesinde epeyce literatür oluşmuştur. Biz bu çalışmada ise ülkemizde henüz yeterince üzerinde durulmayan "biz"im "öteki" hakkındaki imgelerimizi incelemeye çalıştık. II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarının tamamı üzerinde yapılan bu çalışmada yazarların "öteki" imgesi, imgebilimsel bir yöntemle irdelenmiş ve ortaya çıkan sonuçlar dikkatlere sunulmuştur.

Gerek konunun seçilmesi sırasında, gerekse tezin yazım aşamasında çok değerli fikirleriyle çalışmamıza yön veren danışman hocam Doç. Dr. Yılmaz DAŞCIOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamızı bu aşamaya kadar takip eden tez izleme jürisi üyelerim Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR ve Yrd. Doç. Dr. Gülsemin HAZER'e de katkılarından dolayı müteşekkirim. Ayrıca imgebilim hakkındaki sorularıma sabırla cevap veren Doç. Dr. Serhat ULAĞLI ve gezi kitapları hakkındaki engin bilgilerini benimle paylaşan Doç. Dr. Baki ASİLTÜRK'e de teşekkür borçluyum.

Mürsel GÜRSES

12.12.2012

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	viii
ÖZETix
SUMMARYx
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: "ÖTEKİ" ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE	13
1.1. Öteki.....	13
1.2. Tarih İçindeki "Öteki"	19
1.3. Felsefe ve "Öteki"	36
1.4. Psikoloji ve "Öteki"	46
1.5. Sosyoloji ve "Öteki"	58
1.6. Antropoloji ve "Öteki"	66
1.7. Teoloji ve "Öteki"	76
1.8. Oryantalizm-Oksidentalizm ve "Öteki"	99
BÖLÜM 2: GEZİ KİTAPLARINDA AVRUPA	107
2.1. Batı Avrupa Ülkeleri	109
2.1.1. Almanya	109
2.1.1.1. Almanya Tarihi ve Coğrafyası.....	111
2.1.1.2. Almanya Şehirleri ve Almanya'da Şehircilik	115
2.1.1.3. Almanya'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	131
2.1.1.4. Almanya ve Alman İmgesi.....	145
2.1.2. Fransa.....	157
2.1.2.1. Fransa Tarihi ve Coğrafyası	160
2.1.2.2. Fransa Şehirleri ve Fransa'da Şehircilik.....	160
2.1.2.3. Fransa'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler	180
2.1.2.4. Fransa ve Fransız İmgesi	187
2.1.3. Avusturya	196

2.1.3.1. Avusturya Tarihi ve Coğrafyası.....	197
2.1.3.2. Avusturya Şehirleri ve Avusturya'da Şehircilik.....	199
2.1.3.3. Avusturya'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	204
2.1.3.4. Avusturya ve Avusturyalı İmgesi.....	209
2.1.4. Belçika.....	214
2.1.4.1. Belçika Tarihi ve Coğrafyası.....	215
2.1.4.2. Belçika Şehirleri ve Belçika'da Şehircilik.....	215
2.1.4.3. Belçika'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	218
2.1.4.4. Belçika ve Belçikalı İmgesi.....	219
2.1.5. İsviçre.....	220
2.1.5.1. İsviçre Tarihi ve Coğrafyası.....	221
2.1.5.2. İsviçre Şehirleri ve İsviçre'de Şehircilik.....	221
2.1.5.3. İsviçre'de Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	226
2.1.5.4. İsviçre ve İsviçreli İmgesi.....	227
2.1.6. Monako.....	229
2.1.6.1. Monako Tarihi ve Coğrafyası.....	230
2.1.6.2. Monako Şehirleri ve Monako'da Şehircilik.....	230
2.1.6.3. Monako'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	232
2.1.6.4. Monako ve Monakolu İmgesi.....	232
2.2. Kuzey Avrupa ve İskandinavya Ülkeleri.....	234
2.2.1. İngiltere ve İngiltere'ye Bağlı Bir Yer Olarak İskoçya.....	234
2.2.1.1. İngiltere Tarihi ve Coğrafyası.....	236
2.2.1.2. İngiltere Şehirleri ve İngiltere'de Şehircilik.....	238
2.2.1.3. İngiltere'de Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	242
2.2.1.4. İngiltere ve İngiliz İmgesi.....	244
2.2.2. İsveç.....	251
2.2.2.1. İsveç Tarihi ve Coğrafyası.....	252
2.2.2.2. İsveç Şehirleri ve İsveç'te Şehircilik.....	253
2.2.2.3. İsveç'te Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	257

2.2.2.4. İsveç ve İsveçli İmgesi.....	261
2.2.3. Norveç.....	265
2.2.3.1. Norveç Tarihi ve Coğrafyası.....	266
2.2.3.2. Norveç Şehirleri ve Norveç'te Şehircilik.....	267
2.2.3.3. Norveç'te Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	268
2.2.3.4. Norveç ve Norveçli İmgesi.....	269
2.2.4. Finlandiya.....	270
2.2.4.1. Finlandiya Tarihi ve Coğrafyası.....	271
2.2.4.2. Finlandiya Şehirleri ve Finlandiya'da Şehircilik.....	272
2.2.4.3. Finlandiya'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	272
2.2.4.4. Finlandiya ve Finli İmgesi.....	273
2.2.5. Danimarka.....	274
2.2.5.1. Danimarka Tarihi ve Coğrafyası.....	274
2.2.5.2. Danimarka Şehirleri ve Danimarka'da Şehircilik.....	274
2.2.5.3. Danimarka'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	275
2.2.5.4. Danimarka ve Danimarkalı İmgesi.....	275
2.2.6. İzlanda.....	276
2.2.6.1. İzlanda Tarihi ve Coğrafyası.....	276
2.2.6.2. İzlanda Şehirleri ve İzlanda'da Şehircilik.....	277
2.2.6.3. İzlanda'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	278
2.2.6.4. İzlanda ve İzlandalı İmgesi.....	279
2.3. Doğu Avrupa ve Güneydoğu Avrupa Ülkeleri (Balkanlar).....	280
2.3.1. Romanya.....	280
2.3.1.1. Romanya Tarihi ve Coğrafyası.....	281
2.3.1.2. Romanya Şehirleri ve Romanya'da Şehircilik.....	282
2.3.1.3. Romanya'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	287
2.3.1.4. Romanya ve Romen İmgesi.....	290
2.3.2. Bulgaristan.....	293
2.3.2.1. Bulgaristan Tarihi ve Coğrafyası.....	295

2.3.2.2. Bulgaristan Şehirleri ve Bulgaristan’da Şehircilik.....	296
2.3.2.3. Bulgaristan’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	299
2.3.2.4. Bulgaristan ve Bulgar İmgesi.....	301
2.3.3. Yunanistan.....	306
2.3.3.1. Yunanistan Tarihi ve Coğrafyası.....	309
2.3.3.2. Yunanistan Şehirleri ve Yunanistan’da Şehircilik.....	309
2.3.3.3. Yunanistan’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	309
2.3.3.4. Yunanistan ve Yunan İmgesi.....	312
2.3.4. Macaristan.....	313
2.3.5. Makedonya.....	316
2.3.6. Karadağ.....	318
2.3.7. Sırbistan.....	319
2.3.8. Arnavutluk.....	319
2.4. Güney Avrupa Ülkeleri.....	321
2.4.1. İtalya.....	321
2.4.1.1. İtalya Tarihi ve Coğrafyası.....	322
2.4.1.2. İtalya Şehirleri ve İtalya’da Şehircilik.....	325
2.4.1.3. İtalya’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	338
2.4.1.4. İtalya ve İtalyan İmgesi.....	344
2.4.2. Portekiz.....	351
2.5. Gezinler ve Bütünüyle Avrupa İmgesi.....	352
2.5.1. Gezinler ve "Öteki".....	352
2.5.2. Bütünüyle Avrupa İmgesi.....	367
BÖLÜM 3: GEZİ KİTAPLARINDA ASYA.....	385
3.1. Güneybatı Asya Ülkeleri.....	388
3.1.1. Yemen.....	389
3.1.1.1 Yemen Tarihi ve Coğrafyası.....	391
3.1.1.2. Yemen Şehirleri ve Yemen’de Şehircilik.....	394
3.1.1.3. Yemen’de Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	399

3.1.1.4. Yemen ve Yemenli İmgesi.....	405
3.1.2. Suriye.....	407
3.1.2.1. Suriye Tarihi ve Coğrafyası.....	411
3.1.2.2. Suriye Şehirleri ve Suriye’de Şehircilik.....	412
3.1.2.3. Suriye’de Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	421
3.1.2.4. Suriye ve Suriyeli İmgesi.....	423
3.1.3. Irak.....	425
3.1.3.1. Irak Tarihi ve Coğrafyası.....	427
3.1.3.2. Irak Şehirleri ve Irak’ta Şehircilik.....	429
3.1.3.3. Irak’ta Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	438
3.1.3.4. Irak ve Iraklı İmgesi.....	447
3.1.4. Suudi Arabistan.....	453
3.1.4.1. Suudi Arabistan Tarihi ve Coğrafyası.....	456
3.1.4.2. Suudi Arabistan Şehirleri ve Suudi Arabistan’da Şehircilik.....	457
3.1.4.3. Suudi Arabistan’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	463
3.1.4.4. Suudi Arabistan ve Arap İmgesi.....	468
3.1.5. Lübnan.....	470
3.1.6. Filistin.....	476
3.1.7. Bahreyn.....	481
3.1.8. Ürdün.....	483
3.2. Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkeleri.....	484
3.2.1. Japonya.....	484
3.2.1.1. Japonya Tarihi ve Coğrafyası.....	488
3.2.1.2. Japonya Şehirleri ve Japonya’da Şehircilik.....	492
3.2.1.3. Japonya’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	496
3.2.1.4. Japonya ve Japon İmgesi.....	506
3.2.2. Çin.....	516
3.2.2.1. Çin Tarihi ve Coğrafyası.....	518
3.2.2.2. Çin Şehirleri ve Çin’de Şehircilik.....	519

3.2.2.3. Çin’de Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	529
3.2.2.4. Çin ve Çinli İmgesi.....	535
3.2.3. Kore.....	538
3.2.4. Moğolistan.....	542
3.2.5. Singapur.....	545
3.3. Güney Asya Ülkeleri.....	548
3.3.1. Afganistan.....	548
3.3.1.1. Afganistan Tarihi ve Coğrafyası.....	550
3.3.1.2. Afganistan Şehirleri ve Afganistan’da Şehircilik.....	552
3.3.1.3. Afganistan’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	554
3.3.1.4. Afganistan ve Afgan İmgesi.....	559
3.3.2. Hindistan.....	561
3.3.2.1. Hindistan Tarihi ve Coğrafyası.....	564
3.3.2.2. Hindistan Şehirleri ve Hindistan’da Şehircilik.....	564
3.3.2.3. Hindistan’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	570
3.3.2.4. Hindistan ve Hintli İmgesi.....	576
3.4. Kuzey Asya ve Batı Asya Ülkeleri.....	578
3.4.1. Rusya.....	579
3.4.1.1. Rusya Tarihi ve Coğrafyası.....	581
3.4.1.2. Rusya Şehirleri ve Rusya’da Şehircilik.....	582
3.4.1.3. Rusya’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	585
3.4.1.4. Rusya ve Rus İmgesi.....	591
3.4.2. Gürcistan.....	593
3.5. Orta Asya Ülkeleri.....	595
3.5.1. Türkistan.....	596
3.5.1.1. Türkistan Tarihi ve Coğrafyası.....	596
3.5.1.2. Türkistan Şehirleri ve Türkistan’da Şehircilik.....	596
3.5.1.3. Türkistan’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	606
3.5.1.4. Türkistan ve Türk İmgesi.....	608

3.6. Gezinler ve Bütünüyle Asya İmgesi.....	609
3.6.1. Gezinler ve "Öteki".....	609
3.6.2. Bütünüyle Asya İmgesi.....	611
BÖLÜM 4: GEZİ KİTAPLARINDA AFRİKA.....	619
4.1. Kuzey Afrika Ülkeleri.....	625
4.1.1. Mısır.....	625
4.1.1.1. Mısır Tarihi ve Coğrafyası.....	628
4.1.1.2. Mısır Şehirleri ve Mısır'da Şehircilik.....	633
4.1.1.3. Mısır'da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	643
4.1.1.4. Mısır ve Mısırlı İmgesi.....	649
4.1.2. Libya.....	652
4.1.2.1. Libya Tarihi ve Coğrafyası.....	654
4.1.2.2. Libya Şehirleri ve Libya'da Şehircilik.....	658
4.1.2.3. Libya'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	667
4.1.2.4. Libya ve Libyalı İmgesi.....	671
4.1.3. Sudan.....	674
4.1.3.1. Sudan Tarihi ve Coğrafyası.....	675
4.1.3.2. Sudan Şehirleri ve Sudan'da Şehircilik.....	677
4.1.3.3. Sudan'da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Ögeler.....	680
4.1.3.4. Sudan ve Sudanlı İmgesi.....	684
4.2. Gezinler ve Bütünüyle Afrika İmgesi.....	686
4.2.1. Gezinler ve "Öteki".....	686
4.2.2. Bütünüyle Afrika İmgesi.....	687
SONUÇ.....	691
KAYNAKÇA.....	706
EK: İNCELENEN GEZİ KİTAPLARI.....	718
ÖZGEÇMİŞ.....	720

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Özne-Öteki İlişkisi.....	15
Tablo 2: Stereotipler.....	53
Tablo 3: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Irkların Taksonomisi.....	72
Tablo 4: Hindistan Demografik Yapısı.....	571
Tablo 5: Mısır Nüfusu.....	643

Tezin Başlığı: II. Meşrutiyet Dönemi Gezi Kitaplarında "Öteki" İmgesi ve Bu İmgeyi Oluşturan Ögeler	
Tezin Yazarı: Mürsel GÜRSES	Danışman: Doç. Dr. Yılmaz DAŞCIOĞLU
Kabul Tarihi: 07.12.2012	Sayfa Sayısı: x (ön kısım) + 718 (tez)+ 2 (ek)
Anabilimdalı: Türk Dili ve Edebiyatı	Bilimdalı: Yeni Türk Edebiyatı
<p>Edebiyat metinlerinin "sadece" bir edebiyat metni olmadığı, yazıldığı türe katkıda bulunmakla kalmadığı bilinen bir gerçektir. Hemen her edebiyat metni, türünü zenginleştirme ve çeşitlendirmeye katkı sağladığı gibi, yazıldığı dönemin sosyal-siyasal hayatını, ortak zevklerini ve dönem paradigmasını anlamaya da katkıda bulunur. Metnin bu çok yönlü yapısı gezi yazıları için de geçerlidir. Gezi yazıları sadece gezilip görülen yerlerin insan ve mekân odaklı anlatıldığı metinler değildir. Gezginler çoğunlukla, dolaştıkları coğrafyanın özelliklerini, o toplumun kültürel, ekonomik ve sosyal hayatını anlatırken çeşitli imgeler aracılığıyla okurunu etkilemeye, kendi bakış açılarını onlara dayatmaya çalışırlar; metinlerini örerken gizli ya da açık bir yönlendirme çabasına girerler.</p> <p>Bu çalışmada, II. Meşrutiyet döneminde (1908-1923) yayımlanan gezi kitaplarının tamamı incelenmiştir. On beşi Arap alfabeli, yirmi beşi Latin alfabesine aktarılmış toplam kırk gezi kitabı "öteki" kavramı bağlamında incelenerek dönem Türk gezgininin "öteki" algısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, gezginlerin eserlerinde sözünü ettikleri kırk üç ayrı ülkenin imgesi tespit edilmekle kalmamış, imgelerin nedenleri disiplinler arası bir yaklaşımla ortaya konmaya çalışılmıştır.</p> <p>Eserlerden yola çıkarak, II. Meşrutiyet döneminde üç ayrı kıtada çeşitli gözlemlerde bulunan yazarların, Avrupa'nın modern kentlerine, eğitim seviyesine, ordusuna ve sosyal hayattaki düzenine karşı hayranlıklarını gizleyemedikleri dile getirilebilir. Avrupa'nın modern hayatına özenen yazarların benzer yapının Türkiye'de de kurulması gerektiğine dair söylemleri başat bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Asya kıtasını dolaşan gezginler ise burada pek çok açıdan geri kalmış toplumlar görmüşler ve Japonya dışındaki ülkelerden alınacak herhangi bir dersin bulunmadığını tespit etmişlerdir. Bu dönemde Afrika'ya giden gezginler ise bu kıtada yalnızca üç ülkeden söz ederek, Mısır'ın gelişmişliğini ve diğerlerinin geri kalmışlığını okuyucularına aktarmışlardır.</p> <p>Eserlerin tamamı göz önüne alındığında, II. Meşrutiyet dönemi Türk aydınlarının bu ülkeleri turist gibi dolaşmadıkları, gezdikleri ülkelerden çeşitli dersler çıkartarak yeni kurulacak modern Türk devletine yol göstermeye çalıştıkları, kendi öznel imgelerini nesnelleştirme çabasına girerek kamuoyu oluşturmaya çalıştıkları dile getirilebilir.</p>	
Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet dönemi, gezi kitabı, imge, öteki	

Title of the Thesis: The Image of “the Other” in the Second Constitutional Period Travel Accounts and the Factors That Constitute This Image

Author: Mürsel GÜRSES

Supervisor: Assoc. Prof. Yılmaz DAŞCIOĞLU

Date: 07. 12. 2012

Nu.of pages: x(pre text)+718(main body)+ 2 (attachment)

Department:Turkish Language and Literature

Subfield: New Turkish Literature

It is a fact that literary texts are not “only” literary texts but also they contribute to the genre in which they are written. As almost all the literary text contributes to diversify and enrich its genre they also contribute to understand common grounds, socio-political life and epoch paradigms of the period that it is written. This multiple structure of the text is also valid for travel writings. Travel writings are not only space and people oriented texts that tell about the places visited and seen. Travellers try to impress their readers and try to impose their viewpoints while they mostly tell about the features of the geographies they travel and socio-economic and cultural lives of those societies; they make efforts of hidden or explicit manipulations while they build their texts.

All of the travel accounts that were published in the Second Constitutional period (1908 – 1923) were studied in this study. “Other” perception of Turk traveller of the period is tried to be ascertained by analysing forty travel books of fifteen with Arabic alphabets and twenty five Romanised ones in the context of “other” concept. Not only “other” images were of forty three countries mentioned in travellers works were determined in this study, but also causes of the images were tried to be put forth.

Writers who made their observations in three continents could barely cover up their admiration in Europe’s modern cities, level of education, armed forces and order of social life based upon the works. Speeches of writers concerning that similar structure of Europe which they admire to its modern life should also be established in Turkey come as a dominant factor. Travellers who travelled Asia saw underdeveloped nations on several counts and ascertained that there were no countries to learn from except Japan. In this period, travellers, who went to Africa mentioned only three countries in this continent and cited the development of Egypt and underdevelopment of others to their readers.

When all of the works are taken into account it can be spoken out that the second Constitutional period Turk intelligentsia did not travel these countries as tourists, they tried to lead the way to the modern Turk state which would be established soon by learning various lessons from the countries that they have travelled, and tried to create public opinion by objectivising their own subjective images.

Keywords: Second Constitutional period, travel account, image, the other

GİRİŞ

Yazmak dâhil olmaktır. Varlığa, yokluğa, geçmişe ve geleceğe müdahil olmaktır. İnsanoğlu yazarak yazının bu eylemsel yönünden yararlanmakta ve gerek yaşadığı çağa gerekse çağlar sonrasına kendince müdahale etmektedir. Diyeceklerini sözde bırakmayan, onları yazıya geçirerek kalıcı olmasını sağlayan insan, aynı zamanda geniş bir okur kitlesine seslenme fırsatı bulmaktadır. Gezip gördüğü coğrafyayı ve gözlemlediği insanları yazısına konu edinen gezginin de yazının bu eylemsel yönünü öncüllediği, o yöre ve insanı hakkında kimi imgeler oluşturarak toplumsal bilince müdahil olmak istediği, yazı sayesinde bunu hem yaşadığı döneme hem de gelecek nesillere ulaştırdığı hatırdan çıkartılmamalıdır. Bu bağlamda, gezdiği yerler hakkındaki izlenimlerini yazmayı tercih eden gezginlerle, etmeyenler arasındaki temel farkın işte bu müdahil olma tercihi olduğu dillendirilebilir. Hiç kuşkusuz her dönemde gezi kitapları sayısının kat kat üstünde gezginler olmuştur; ancak bu gezginlerin çok azı hatıralarını kaleme almayı tercih etmiştir. İşte bu tercih, söyleyecekleri olan, yazdıklarıyla okuruna mesaj verme kaygısında olan bireyin tercihidir.

İncelememize konu edindiğimiz II. Meşrutiyet dönemi gezi kitapları da bu dönem Türk aydınlarından bir bölümünün izlenimlerini yazmayı tercih etmesi ile meydana gelmiş ürünlerdir. Çıkarımlarımıza göre, II. Meşrutiyet dönemi yazarlarının izlenimlerini yazmayı tercih etmesi dönemin bir arayışlar dönemi olmasıyla yakından ilgilidir. Bu dönemin aydını Osmanlı Devleti'nin yıkılmak üzere olduğunu görmekte ve yıkılışa dur diyecek değişik yöntemler üzerinde kafa yormaktadır. İşte gezdiği yerlerde yıkılışa dur diyecek yöntemlere yoğunlaşan gözler, kimi tespitlerle ülkelerine dönmekte ve bunları okuyucusuyla paylaşarak bir kamuoyu oluşturma çabasına girmektedir.

II. Meşrutiyet dönemi (1908-1923)¹ Türk tarihi, siyaseti, edebiyatı, kültürel hayatı açısından büyük önemi olan bir zaman dilimidir. Bu dönem üzerine araştırma yapan birçok araştırmacı dönemin Türk tarihi içindeki yerini ve önemini sık sık dile getirmişlerdir. Örneğin Mümtaz Turhan,

¹Kaynaklar II. Meşrutiyet dönemini 1908-1918, 1908-1922, 1908-1923 gibi farklı tarihler arasında göstermektedir. Biz edebiyat çevrelerinde daha yaygın kabul gören 1908-1923 arası tarihi, II. Meşrutiyet dönemi olarak almayı uygun gördük. Bu yüzden incelediğimiz gezi kitaplarınının 10 Temmuz 1908 Kanun-ı Esâsi'nin ilanı ile 29 Ekim 1923 Cumhuriyet'in ilanı arasında yayımlanmış olmasına dikkat ettik.

"Memleketi gelecek değişmelere zihnen hazırlayan, ictimaâ şuur ve benliği kuvvetlendirmek suretiyle milli mukavemeti arttıran, milliyetçiliğin temellerini atan, milli bir edebiyat ve fikir hareketini meydana getiren böyle bir devir olmadan bugünkü inkılâbın vukuunu düşünmek, ictimaâ oluş ve tarihi realiteyi kavrama bakımından kolay değildir. Onun için bu devrin garplılaşıma hareketimizde mühim bir mevkii olması icap eder." (Turhan, 1969: 273)

ya da "bugün kabul edilmiş hiçbir unsur yoktur ki o vakit üzerinde konuşulmamış, yazılmamış ve münakaşa edilmemiş olsun" (Turhan, 1969: 291) diyerek bu dönemin önemini ortaya koymaktadır. Ahmet Turan Alkan ise onu "konsantre Cumhuriyet tarihi" (Alkan, 1992: i) olarak nitelendirirken on beş yıllık zaman dilimine bütün bir cumhuriyet tarihinin sığdırılmış olmasına gönderme yapmaktadır. Hilmi Ziya Ülken bu dönemin ilk günlerinde "fikir hayatının bir anarşi manzarası" (Ülken, 2005: 139) gösterdiğini dile getirirken dönemin kaotik düşünce yapısına gönderme yapmakta, Celâlettin Vatandaş, "II. Meşrutiyet'in Türk siyasi hayatına getirdiğı en mühim yeniliklerden birisi Millî Hâkimiyet prensibidir." (Vatandaş, 2008: 58) derken milli hâkimiyet düşüncesini öne çıkartmaktadır. Baran Hocoğlu da, "parlamentar ve anayasal düzen içerisinde farklı düşünce ve ideolojilere sahip partilerin temsil hakkı elde ettiğı çok sesli, kozmopolit ve çoğulcu bir dönem" (Hocoğlu, 2010: 15) olarak adlandırdığı bu dönemde çok partili hayata geçişi öncüllemektedir. II. Meşrutiyet'in imparatorluktan cumhuriyete geçiş dönemi olduğunu, Türk inkılâbının hazırlayıcısı olduğunu ise Tarık Zafer Tunaya şu sözleriyle dile getirmiştir:

"II. Meşrutiyet on senelik fîli ömrüne karşılık birkaç devletin tarihini dolduracak kadar siyasal ve sosyal olaylara sahne olmuştur. Onun asıl önemi, kendisinden sonra gerçekleşen hareketlerin insanlarını yetiştirmesi, imparatorlukla cumhuriyet rejimi arasında bir geçiş devresi mahiyetine sahip olmasıdır." (Tunaya, 1989: 176)

Araştırmacıların hemen hepsi çeşitli ifadelerle bu dönemin önemini vurgulamışlar ve Tanzimat'ın II. Meşrutiyet'i hazırladığı gibi, II. Meşrutiyet'in de Cumhuriyet'i hazırladığını dile getirmek istemişlerdir.

Hiç kuşkusuz bu dönemde basılan kitapların, yayımlanan gazete ve dergilerin incelenmesi, gerek o dönemi gerekse cumhuriyetin kuruluş felsefesini anlamak bakımından büyük önem taşımaktadır. II. Meşrutiyet döneminde ortaya konan gezi

kitapları da bu bağlamda değerlendirilmeli ve dönem paradigmasını anlamada önemi bulunduğu kabul edilmelidir. Yüzyıllar boyunca gezi konusunda isteksiz davranan Türklerin bu dönemde geziye yönelmesi, yayımladıkları kitaplarla izlenimlerini paylaşması ve "öteki" milletler hakkında kimi imgeler oluşturması Türk aydınınının bu dönemde ne tür bir düşünce yapısında olduğunun ipuçlarını vermektedir.

Türklerin gezmedikleri, gezenlerinin de gözlemlerini kaleme almadıkları önceden beri söylenegelmiştir. Gerçekten de Türkler, özellikle de Osmanlı Türkleri, "seyahat etmeyi sevmez; hiç sevmemiştir. Onlara göre yolculuk ancak savaş, dolayısıyla 'gaza' geleneği içinde ya da resmi bir görev bağlamında anlam taşır." (Yavuz, 2001: 137) Evliya Çelebi'yi müstesna tutarsak merkezden/İstanbul'dan ayrılmayı, taşraya/dışarıya açılmayı bir züll gören Osmanlıların, merkezin artık kendi toprakları değil de Avrupa olduğunu anladıktan sonra geziye çıkmaya başladıklarını söyleyebiliriz. Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in *Paris Sefaretnamesi* merkezin Avrupa'ya kaydığı dönemin ürünü olması yönüyle öncü bir eserdir. Ancak gezilerin ve gezi eserlerinin çoğalması için 19. yüzyılı beklemek gerekecektir. 19. yüzyıl bu bağlamda bir dönüm noktasıdır. "Tanzimat döneminde dışa açılmanın nispeten genişlemesi sayesinde devlet adamları, denizciler, askerler, memurlar, edebiyatçılar, doktorlar dünyanın kimi zaman en uç noktalarına kadar seyahat etmişler ve bu seyahatlerinin hatıralarını kaleme almışlardır." (Asiltürk, 2000: 36) Kuşkusuz bu gezilerin önemli bir bölümü resmi bir devlet işini görmek amacıyla gerçekleştirilmiştir ancak sonuç yine de değişmez: Türkler gezmeye başlamıştır!

1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra gezilerin sayısında gözle görülür bir artış olmuştur. Meşrutiyetin getirdiği serbestlikten yararlanan pek çok gazetecinin, yazarın bu dönemde yurt içi ve yurt dışı gezisine çıktığı dikkat çekmektedir. Ahmet İhsan Tokgöz bu durumu *Matbuat Hatıralarım*'da şöyle anlatır:

"31 Mart'ın heyecanlı haftaları geçip de işler doğal akışına girdikten sonra, uzun yıllardır gezi özgürlüğünden yoksun bırakılan Türklerde geziye çıkma istekleri uyanmıştı. Sırasıyla Avusturya, İtalya, Fransa ve Almanya'ya yolculuklar düzenlendi. Bunları düzenleyen gruplar ve komiteler çok yolcu kaydederek ucuzluklar sağladığı için katılanlar çok olmuştu." (Tokgöz, 1993: 204)

Yapılan gezilerin nicelik bakımından çokluğu gezi kitaplarının sayısında nisbî bir artışı beraberinde getirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde (1908-1923) gezgin sayısı görece artmıştır ancak her gezgin hatıralarını kaleme almadığı için yazılan/basılan gezi kitabı sayısı kırkla sınırlı kalmıştır.²

Bu çalışmada gezi kitapları ve hatıra kitapları bibliyografyaları ile kütüphaneler taranarak 1908-1923 arası dönemde biri yazma diğerleri basma eser olmak üzere toplam kırk gezi kitabının varlığı tespit edilmiş ve bu eserler incelemeye alınmıştır. Bibliyografyalarda gezi kitabı olarak geçen ancak okunduğunda gezi kitabı olmayan birkaç eser incelemeye dâhil edilmemiştir. Örneğin Nurettin Tevfik'in *Menfâdan Avdet*'i (1324), yazarı söylenmeyen ancak okuduğumuzda Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e yazdığı *Paris'ten Bir Mektub*'unun 1326 tarihli baskısı olan eser, Ali Fahri'nin *Emel Yolunda: Hatıralar ve Seyahat İzlenimleri* (1328), Romanya'ya yapılacak bir gezinin broşürü olan *Romanya Seyahati* (1912), Ali Fahri'nin *Elvâh-ı Siyâh*'ı (1334), Ali Fuad Erden'in, *Paris'ten Tih Sahrasına* (1336) adlı savaş hatıraları ve Ali Kemal'in *Ömrüm*'ü (1920) bibliyografyalarda gezi kitabı olarak nitelendirilmiştir; ancak bu eserler gezi kitabı özellikleri taşımamaktadır, bu yüzden incelemeye dâhil edilmemiştir.

Aynı zamanda bu dönemde ikinci baskısı yapılan Ali Kemal'in *Paris Musâhabeleri* (birinci baskısı 1899, ikincisi 1915) ile Tunalı Hilmi'nin *Makedonya'sı* (birinci baskı 1898, ikincisi 1911) dönem paradigmasını yansıtmayabilir endişesiyle inceleme dışı tutulmuş; bibliyografyalarda adı geçen ancak hiçbir yerde bulunamayan Hasan Bahri'nin *Avrupa'da Türk* (İstanbul-1327), Sadri Maksudi Arsal'ın *Anglice Seyahat* (Kırım-1912) ve Refik Nevzat'ın *Seyahat-i Hazıra-i Meşume* (Paris-1911) kitapları da incelenememiştir.³ İncelemenin omurgasını "öteki" imgesi oluşturduğundan, bu dönemde Bursa, Trabzon ya da Konya gibi Anadolu kentlerine yapılan geziler ve bu

²Gezi ve hatıra kitapları bibliyografyaları için bkz. Baki Asiltürk "Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 2, İstanbul 2000, s.209-240, İbrahim Olgun, "Gezi Kaynakçası", *Türk Dili Gezi Özel Sayısı* Mart 1973, s.717-726, Nurullah Çetin, "Türk Gezi Edebiyatına Genel Bir Bakış", *KIBATEK Gezi Edebiyatı Sempozyumu Kitabı*, Ankara 2006, s.17-42, Murat Hanilçe, "II. Meşrutiyet Dönemine Dair Hatırat Bibliyografyası Denemesi", *bilig Güz/2008*, s. 147-166, Cevdet Türkay, *İstanbul Kütüphaneleri'nde Osmanlılar Devrine Aid Türkçe-Arapça-Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyografyası*, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1958, <https://www.yazmalar.gov.tr/>

³"Türk Edebiyatında Gezi Kitapları Bibliyografyası" adıyla şu ana kadar yapılan en geniş gezi kaynakçasını hazırlayan Baki Asiltürk, 2 Ocak 2012 tarihinde kendisiyle yaptığımız görüşmede, bu kitapları kendisinin de görmediğini, bazı gezi kitaplarının sadece ismen var olduğunu belirtmiştir.

gezilere ait kitaplar da incelemeye dâhil edilmemiştir. Bu dönemde Anadolu coğrafyasını anlatan dokuz ayrı gezi kitabının varlığı tarafımızdan tespit edilmiştir; ancak sözünü ettiğimiz gerekçeden dolayı eserler incelemeye alınmamıştır.

II. Meşrutiyet döneminde basılıp tam anlamıyla gezi kitabı özelliği taşımayan birkaç eser "öteki" kavramına katkısından dolayı incelemeye dâhil edilmiştir. Örneğin Ahmet Cevdet ve Celâl Esâd'ın birlikte hazırladıkları *Şehremâneti Celîlesine, 329 Senesinde Avrupa'ya Vukû Bulan Seyâhatimiz Esnasındaki Tedkikât-ı Fennîyeye Ait Rapor* (1330) adlı eser, Avrupa'nın büyük kentlerindeki belediyeçilik faaliyetlerini anlatan ve "öteki"nin kentleşmedeki başarısını dönemin yetkililerine sunan bir rapordur. Selanikli Şemseddin'in *Makedonya* (1324), Hasan Bedrettin'in *İtalya Nedir?* (1329), Âvânzâde Mehmet Süleyman'ın *Almanya Devleti* (1335) adlı eserleri de masa başında hazırlanan gezi kitaplarıdır. Bu eserlerin incelemeye dâhil edilmesinin nedeni, en az gezilerek yazılanlar kadar "öteki" imgesine katkıda bulunmalarındadır.

İncelememize II. Meşrutiyet dönemi gazetelerinde ya da dergilerinde tefrika edilmiş, o dönemde kitap olarak basılma fırsatı bulamamış, ancak cumhuriyetten sonra kitap biçimine getirilmiş eserleri de dâhil ettik. Bundaki amacımız, dönem gezi türü ürünlerini mümkün oldukça dışarıda bırakmamak ve "öteki" imgesi hakkında kuşatıcı bir tespitte bulunabilmektir. Örneğin, Cenab Şahabeddin'in *Âfâk-ı Irak* adıyla yayımladığı gezi yazıları yazarın 1914 yılında yaptığı Irak gezisinin izlenimleriyle oluşmuştur. *Âfâk-ı Irak*'ı 2002 yılında Latin alfabesine aktararak yayımlayan Bülent Yorulmaz'ın belirttiği gibi eser, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde tefrika edilmiş ancak kitap olarak yayımlanmamıştır. Yine aynı yazarın o dönemde kitap haline getirilmemiş bir diğer eseri *Suriye Mektupları* da incelemeye dâhil edilmiştir. Cenab Şahabeddin'in *Suriye Mektupları* yazarın *Sabah* gazetesine gönderdiği yazılardan oluşmaktadır. Yazarın Suriye hakkındaki izlenimleri 8 Kânunusani 1334 ile 8 Şubat 1334 (8 Ocak 1918-8 Şubat 1918) tarihleri arasında bu gazetede yayımlanmış; ancak yazılar kitap haline getirilmemiştir. Bu gezi yazıları 1991 yılında Baki Top tarafından hazırlanan yüksek lisans teziyle Latin alfabesine aktarılmıştır. Ferit Kam'ın *Avrupa Mektupları* da II. Meşrutiyet döneminde dergilerde kalmış, sonrasında kitap haline getirilmiştir. *Sebilürreşad* dergisi tarafından 1913 yılında Avrupa'ya gönderilen yazar, Avrupa hakkındaki izlenimlerini mektuplar şeklinde *Sebilürreşad* dergisine göndermiş ve bu

yazılar 19 Şaban 1331- 4 Safer 1332 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Bu mektuplar *Avrupa Mektupları* adıyla 2000 yılında Nergiz Yılmaz tarafından kitaplaştırılmıştır. Yazarların ölümünden sonra kitap haline getirilen bu üç eser de incelemeye dâhil edilmiştir.

Tezin Amacı

Bu tezin amacı, henüz tamamı incelenmemiş olan II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarını incelemek, bu eserleri gün yüzüne çıkartmak ve dönem yazarlarının "öteki"ne bakışını anlamak şeklinde özetlenebilir. İmparatorluğun son on beş yılı demek olan II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet arası dönemde kırk gezi kitabı bulunması, bunların birçoğunun Latin alfabesine aktarılmamış olması bizi böyle bir tez hazırlamaya sevk etmiştir. Çalışmanın tek amacı edebiyat sahasına katkıda bulunmak değildir. Amacımız, daha önce bütünüyle incelenmemiş olan II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarının tamamını imgebilimsel bir yöntemle incelemek ve sonuçlarını edebiyat, siyasetbilim ve uluslar arası ilişkiler disiplinleriyle paylaşmaktır. Kimisi bu döneminin karmaşık siyasal ve sosyal ortamından kaçmak için, kimisi görevli olarak, kimisi de turistik bir gezi yapmak amacıyla yurt dışına çıkan dönem yazarlarının kendi gözlemleriyle oluşturdukları II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarını "öteki" kavramı bağlamında incelemek, gerek edebiyat sahasına gerekse siyaset ve uluslar arası ilişkiler alanlarına katkıda bulunacaktır. İncelenen gezi kitaplarından on beşi Arap alfabeli metinlerdir. Çalışmanın amaçlarından bir tanesi de unutulmaya yüz tutmuş bu metinlerin tekrar gün yüzüne çıkartılması ve edebiyat camiasının dikkatlerine sunulmasıdır.

Tezin Önemi

Türkiye’de gezi türü bugüne kadar çeşitli bilimsel çalışmalara konu olmuştur. Başta yüksek lisans ve doktora çalışması olmak üzere birçok çalışmada gezi edebiyatı ürünlerinin incelendiği görülmektedir. Ancak bunların önemli bir bölümünün Evliya Çelebi *Seyahatname*’sine odaklandığı dikkat çekmektedir. Tespitlerimize göre bugüne kadar gezi edebiyatı üzerine yapılan yüksek lisans ve doktora tezi sayısı yetmiş ikidir. Bunlardan yirmisi Evliya Çelebi *Seyahatname*’sinin değişik yönlerden incelenmesi şeklinde yapılmıştır. Otuz sekiz tez ise yabancı kaynaklı gezi kitaplarının incelenmesi biçimindedir. Hem bu tezlerin hem de geriye kalan on dört tezin önemli bir bölümünün tarih, sosyoloji, dilbilim, sanat tarihi, müzik, kamu yönetimi, batı dilleri ve edebiyatı

gibi ayrı anabilim dalları tarafından yaptırıldığı göz önüne alındığında, gezi kitaplarının bir Türk edebiyatçısının gözüyle incelenmesi çok az çalışmayla sınırlıdır denilebilir. Edebiyatçı gözüyle yapılan çalışmalar arasında ise Baki Asiltürk'ün *Türk Edebiyatında Avrupa Seyahatleri: 1839–1923* ve Yasemin Dinç Kurt'un *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Gezi Türünün Gelişimi (1920–1980)* adlı doktora tezleri öne çıkmaktadır. Ancak Baki Asiltürk'ün çalışması Tanzimat'tan Cumhuriyet'e sadece Avrupa'ya yapılan gezileri kapsadığından II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarının büyük bölümü inceleme dışı bırakılmıştır. Yasemin Dinç Kurt'un çalışması ise Cumhuriyet dönemini (1920–1980) kapsamaktadır.

Bizim çalışmamızın önemi incelediği konudan, yönteminden ve farklı alanlara yaptığı katkıdan ileri gelmektedir. Öncelikle, II. Meşrutiyet dönemi gezi kitapları daha önce bütünüyle herhangi bir çalışmaya konu olmuş değildir. Baki Asiltürk'ün *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa* (2000) adlı çalışması gezi alanında öncü çalışmalardan birisi olmakla birlikte yalnızca Avrupa'ya yapılan gezileri incelemesi ve birtakım gezi kitaplarını da inceleme dışı bırakması nedeniyle alana sınırlı bir katkıda bulunmuştur.⁴Biz ise çalışmamızda II. Meşrutiyet döneminin tüm gezi kitaplarını incelediğimizden Avrupa, Asya ve Afrika üzerine yazılan kitapların tamamını inceleme fırsatı bulduk.

Çalışmanın yöntemi de önemini vurgulayan bir başka unsurdur. Zira bu çalışmada ülkemizde henüz yaygınca kullanılmayan imgebilimsel yöntem uygulanmıştır. Tespitlerimize göre Herkül Millas'ın *Türk Romanı ve "Öteki"-Ulusal Kimlikte Yunan İmajı* (2000) adlı çalışması imgebilimsel yöntemle hazırlanmış ilk doktora tezinin kitaplaştırılmış biçimidir. Emel Aksoy'un *Zadie Smith'in White Teeth Adlı Romanının Çevirisindeki "Öteki" Kavramına İmgebilimsel Yaklaşım* (2007) ve Umut Düşgün'ün *En Eski Türk Şiiri Metinlerinin İmgebilim ve Deyişbilim Yöntemleriyle İncelenmesi* (2011) adlı yüksek lisans tezleri de bu yöntemle yapılmış diğer araştırmalardır. Bizim görebildiğimiz kadarıyla bu tezler dışında imgebilimsel yöntemle hazırlanmış tez

⁴Asiltürk bu çalışmasında, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar Türk yazarlarının Avrupa'yı nasıl anlattıklarını gezi kitaplarından, gezi yazılarından, şiirlerden ve makalelerden yola çıkarak ortaya koymuştur. Yazar, II. Meşrutiyet döneminde Avrupa üzerine yazılan gezi kitaplarından on dördünü incelemiştir. Biz çalışmamızda Avrupa hakkındaki kitaplardan on dokuzunu inceleme fırsatı bulduk.

yoktur. Dolayısıyla imgebilimsel yöntem gibi birçok disipline başvurmayı gerektiren zor bir yöntem ilk kez bir Yeni Türk Edebiyatı doktora tezinde uygulanmaktadır.

Çalışmayı önemli kılan bir başka neden de çeşitli alanlara yaptığı katkıdır. Bu çalışma, incelediği metinler nedeniyle edebiyata, çıkardığı sonuçlar nedeniyle de tarihe, siyasetbilimine ve uluslar arası ilişkilere katkıda bulunmaktadır. İncelenen gezi kitaplarında kırk üç farklı ülkenin imgesi tespit edilmiştir. Daha önce yapılan hiçbir çalışmada bu kadar çok ülke hakkında imge tespit edilmemiş ve bu imgelerin nedenleri üzerinde durulmamıştır. Bu kırk üç ülke günümüzde de ülkemizin yoğun ilişkiler içinde bulunduğu ülkelerdir. Dolayısıyla Türklerin yaklaşık yüz yıl önce bu ülkeler hakkındaki imgeleri, "öteki"ni nasıl algıladıkları ve bu algının nedenleri adından söz ettiğimiz disiplinlere katkıda bulunmaktadır.

Tezin Yöntemi

Bu çalışmada yöntem olarak imgebilimsel yöntem tercih edilmiştir. İmgebilime geçmeden önce bir imge tanımı yapmak yararlı olacaktır. "İmge" sözlüklerde hayal, hayal etme, resim, düşün, heykel, görüş, görme, uzak görüş, düşsel görüntü gibi anlamlara gelmektedir. (Meydan Larousse, 1990: 286) İngilizcedeki "image" sözcüğüyle aynı anlamda kullanılmakta olan kavram, İngilizce-Türkçe sözlükte, 1-resim, 2-görüntü, hayal, imge, 3-fikir, kavram, izlenim, 4-şekil, suret, görünüş, bir şeyin benzeri, 5-aynı, tıpkı, benzer, kopya, 6-simge, sembol, timsal, remiz, işaret, alamet, 7- örnek, numune, mücessem şekil, 8-tasvir, bir şeyin yazı veya sözle tanıtımı, 9-put, sanem, tapıt, heykel, 10-benzetiş, teşbih, mecaz, 11-(bir kimse hakkında) toplumun kanaati, kamuoyu gibi çok değişik anlamlara gelmektedir. (Atalay, 1999: 1750)

Bu anlamların dışında psikolojide "Duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj" ya da "Duyularla algılanan, bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar" (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>) anlamlarına gelmesi onun insan psikolojisiyle bağlantısını ortaya koyduğu gibi aynı zamanda tek bir imge tanımı yapmanın da ne kadar zor olduğunu ortaya koymaktadır. Bu zorluğuna rağmen genel olarak imge, "dış dünyadan gelen uyarıcıların etkisiyle algılama, yordama ve dışavurum süreçlerinin gerçekleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan öznel bir doğrunun sembolik ifadesi" (Ulağlı, 2006: 5) olarak tanımlanabilir. "Bilinçaltının istemli ya da istemsiz olarak belirli çağrışımlarla dışa vurumu" (Ulağlı, 2006: 4) olarak ortaya çıkan

imgeler kalıp yargılardan, korkulardan ve nefretlerden beslenir. Bireyin bir başkası için oluşturduğu imgeler bilinçaltıyla, değer yargılarıyla, düşünce ve inanç dünyasıyla, önyargılarla, stereotiplerle, deneyimlerle, korkularla, rekabetle ve daha pek çok etkenle hayat bulduğundan, nesnellikten oldukça uzak bir görünümündedir.

İmgebilim ise kısaca "diğer sosyal bilimlerin verilerini kendi içinde değerlendirip, incelenen kavrama, disiplinler arası bakış ve analiz olanağı veren yeni bir bilim dalıdır." (Ulağı, 2006: 45) *İmgebilim-"Öteki"nin Bilimine Giriş* kitabının yazarı Serhat Ulağı, bu bilim dalını enine boyuna incelemiş ve kavramın psikanalizmden esinlenerek ortaya çıktığını belirtmiştir. Onun dediğine göre,

"20. yüzyılın başlarında Freud'un, bireyin davranış ve düşünüş tutumlarını etkileyen bilinçaltındaki bastırılmış dürtüler olduğunu varsayan, psikanalist yaklaşımında kullanılan imge incelemesi kuramından esinlenen imgebilim (Fr. İmagologie, İng. imagology) kuramı, adını Latince'de imge anlamına gelen 'imago' ve bilim anlamına gelen 'logos' kelimelerinden alır." (Ulağı, 2006: 22)

Ulağı'ya göre imgebilimin en önemli özelliğı, imgenin kendisinden daha çok doğuş nedeni üzerinde durmasıdır. İmgenin neyi temsil ettiğı bir imgebilim araştırmacısının tek araştırma konusu değildir. İmgebilim araştırmacısı öncelikle gerçekte kurgusal arasındaki bağıntıyı vermeye çalışmalıdır. Bir başka deyişle yazar tarafından esere taşınan olguların ya da betimlemelerin tarihsel, sosyolojik gerçekliğı imgebilimcinin inceleme konusu değildir. İmge araştırmacısı sunum nasıl yapılmış ve yazarın bu olguyu olduğundan farklı veya aynen görmesini sağlayan faktör nedir gibi sorular üzerinde durmalı ve bu sorulara bir yanıt aramalıdır. Diğer bir deyişle imgebilimcinin amacı, yazar tarafından aktarılan bir imgeyi desteklemek veya karşı çıkmaktan çok, onu doğuran mantaliteyi ortaya koyabilmek olmalıdır. (Ulağı, 2006: 46) Aynı konuya benzer sözlerle değinen Herkül Millas da, imge araştırmasının amacının, imgenin gerçeklikle uyumunu ya da uyumsuzluğunu değil, onun mantığını bulup göstermek olduğunu belirtmiştir. Ona göre, "İmajın gerçeklikle ilişkisi o denli önemli değildir; önemli ve temel olan bu imajların hangi model ve proje içinde oluştuğı, hangi toplumsal gereksinimlere yanıt verdiği, hangi ideolojilere, nasıl hizmet ettiğidir." (Millas, 2000: 6)

İmgebilimin bir diğer özelliği disiplinlerarasılığa önem vermesidir.

"Bir imgeyi yazar, toplum, ideolojiler, sosyal ve tarihsel olaylar, inançlar doğurur. İncelenecek olan imgeyi yalnız bir bilim dalının verilerine göre açıklamaya çalışmak onu oluşturan diğer faktörlerin göz ardı edilmesi anlamına gelebilir. Epistemolojik bir yöntem uygulanarak disiplinlerarası bir inceleme yapılmalıdır. Tarih, sosyoloji, teoloji, psikoloji, etnoloji ve politoloji gibi bilimlerin verilerinden faydalanarak imgenin oluşumundaki bütün faktörler göz önüne serilmelidir."
(Ulağlı, 2006: 47)

Millas'a göre de imge araştırmaları birkaç bilim dalının yöntemlerini ve bulgularını içeren çalışmalardır.

"Bir imaj çalışması şu alanları kapsayabilir: 1) bütün olaylar tarihsel bir çerçeve içinde geliştiklerine göre tarih ve tarih bilimini; 2) ilgili ülkenin edebiyat ve kültür tarihini; 3) özellikle bilinçaltı, peşin yargı, fobiler gibi konuların işlenişi açısından ruhbilimi ve toplumsal ruhbilimi; 4) kullanılan sözcüklerin ve kavramların açıklanmasına ışık tuttuğu derecede felsefe ve semiyolojiyi; 5) ulusal düzeyde ilişkilerin gelişimini açıkladığı derecede uluslar arası ilişkileri; 6) ulusal kimlik, yurttaşlık, düşman/dost gibi kavramlara açıklık getirdiği derecede siyaset bilimini.
(Millas, 2000: 3)

İmge araştırmalarının temel amaçlarından biri "öteki"nin imgesiyle birlikte onu imgeleyenin düşünce yapısını ortaya çıkartmak olmalıdır. "Öteki"nin imgesi her şeyden önce yazarın öznel algılarıyla oluşmuştur. Bu yönüyle "Öteki", "ben"in kurgusundan, yazarın algısından ibarettir. Bir başka deyişle "öteki", "ben"i ele verendir. "Öteki" bu konumuyla aslında "öteki"ni değil, o imgeyi oluşturan toplumu açıklamaktadır. Dolayısıyla "öteki" yazarın ve yazarın yetiştiği toplumun ne olduğu konusunda çok önemli ipuçları barındırmaktadır. Ulağlı'nın da belirttiği gibi, edebi metinlerde imgeler, yazar ile bilinçaltı, yazar ile toplum ve son olarak yazar ile okur arasındaki ilişkiyi ortaya koyan elemanlardır. Yazarın geçmişinden, bastırılmış dürtülerinden, inançlarından ve deneyimlerinden oluşan imgeler yazarın kişiliğini bizlere tanıtan anlamlı yapılardır. Yazar eserine yerleştirdiği imgeler ile okuruna kendi toplumunun siyasal, sosyal ve kültürel tablosunu sunar. (Ulağlı, 2006: 4) Bütün bunlar dikkate alındığında imgebilimsel yöntemin "öteki"nin imgesini vermekle yetinmediği, "öteki"ne bakarak "biz"im kimliğimizi de ortaya koyduğu meydana çıkmaktadır. Bu çalışmada da

imgebilimsel yöntem uygulanarak II. Meşrutiyet dönemindeki "öteki" algısı tespit edilmiş, bununla da yetinilmeyerek "öteki" üzerinden biz'im kimliğimiz okunmaya çalışılmış ve neden bu tür imgeler geliştirdiğimiz üzerine yargılarda bulunulmuştur.

Çalışmada ülkeler alfabetik sıraya göre değil, hacim sırasına göre incelenmiştir. Her bölümde üzerine en çok eser bulunan ülkeden, en az bulunana doğru bir sıralama yapılmıştır. Bir ülke tarihi, coğrafyası, kentleri ya da sosyal hayatı bağlamında incelenirken mümkün oldukça eserlerin kronolojik sırasına dikkat edilmiştir. Ancak kimi durumlarda bu mümkün olmamıştır. Örneğin o dönemde basılan ilk gezi kitabında, kentin sadece müzesinden söz edilmiş, diğer yönlerine hiç değinilmemiş olabilmektedir. Hâlbuki bir şehri tanıtmaya müze ile başlamak doğru değildir. Öncelikle eğer diğer eserlerde varsa kentin bulunduğu konum, nüfusu, jeopolitik ya da ticari önemi dillendirilmeli, müze gibi tali bir konuya sonra girilmelidir. Biz çalışmada önem sırasına dikkat ettiğimizden, kimi yerlerde kronolojik sırayı bozmak zorunda kaldık.

Yukarıda kimi özelliklerine değindiğimiz çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde "öteki" kavramının ne olduğu genel hatlarıyla çizilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde kavramın çok yönlülüğü dikkate alınarak, tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve teoloji disiplinlerinden yararlanılarak "öteki" anlamlandırılmaya çalışılmış, ayrıca kavramın oryantalizm ve oksidentalizmle bağlantısı ortaya konulmuştur. İkinci bölümde II. Meşrutiyet döneminde Avrupa'yı anlatan dokuzu Arap alfabeli on'u Latin alfabetesine aktarılmış toplam on dokuz gezi kitabı incelenmiş, yirmi iki ayrı Avrupa ülkesinin imgesi, nedenleriyle birlikte tespit edilmiştir. Üçüncü bölümde Asya kıtasını anlatan üçü Arap alfabeli on üçü Latin alfabetesine aktarılmış toplam on altı gezi kitabı incelenmiş ve on sekiz ülkenin imgesi nedenleriyle birlikte tespit edilmiştir. Dördüncü bölümde de Afrika üzerine yazılan gezi kitapları incelenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde Afrika üzerine yazılan beş gezi kitabı vardır. Bunlardan üçü Arap alfabelidir, ikisi de Latin alfabetesine aktarılmıştır. Bu eserler incelenerek üç farklı ülkenin imgesi tespit edilmiştir.

Araştırmamızda "öteki"nin imgesi tespit edilirken gezginlerin o ülkenin tarihi, coğrafyası, şehirleri; toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı hakkında anlattıkları da dikkate alınmıştır. Bahsedilen öğelere ayrı alt bölümler açılmasının nedeni, bunların tamamının ülkenin imgesini oluşturmada çok büyük etkileri bulunmasıdır. Bir gezgin

dolaştığı ülkenin tarihini ve coğrafyasını ya da şehirlerini tanıtırken ülkenin imgesine yararı olacak biçimde aktarımlarda bulunmaktadır. Örneğin Almanya'nın tarihini anlatan gezginler sadece Alman tarihi hakkında okuyucularına bilgi vermeyi amaçlamamışlardır. Almanya tarihi anlatılırken, Almanların tarih boyunca karşılaştıkları her güçlüğü sabırla, metanetle atlattıkları özellikle vurgulanmıştır. Gezginler, eser içinde alttan alta Almanların daha önce karşılaştığı her güçlüğü nasıl atlattıysa I. Dünya Savaşı'nda da karşılaşacağı güçlükleri öyle atlatacağını ve bu savaşta kesinlikle başarılı olacaklarını işaret etmişlerdir. Bu da yenilmez Alman imgesine katkıda bulunduğu gibi, savaşa Almanya'nın yanında girilmesi noktasındaki kamuoyu oluşturma çabasına da katkıda bulunmaktadır. Benzer şekilde ülkelerin coğrafyası da o toplumun imgesinde büyük bir öneme sahiptir. Örneğin gezginler, bedevilerle çölü birbirinden ayrı düşünmemişlerdir. Bedevi imgesini oluşturan en önemli etkenlerden biri hiç kuşkusuz yaşadıkları çöl hayatıdır. İçinde bulunulan coğrafyanın bedevinin yeme içmesinden kılık kıyafetine, barınma şekillerinden temizlik anlayışına kadar her şeyine etki ettiğini düşünen gezginler, bahsedilen bedevi imgesini bütünüyle aktarabilmek amacıyla ülkenin coğrafyasına uzun uzun değinmişlerdir. Tarih ve coğrafya hakkında dile getirdiklerimiz şehircilik, eğitim, ordu ya da ekonomi için de geçerlidir. Gezginler, ülkeyi hemen her yönüyle tanıtırken, bunları sadece kuru bir bilgi olsun diye değil, oluşturmaya çalıştıkları imgeye katkıda bulunsun diye aktarmışlardır. Bu bakımdan, çalışmamız içinde karşılaşılan her bir ögeye yüklendiği misyon gereği belli bir değer verilmiş ve bunun imgeye olan etkisi oranında üzerinde durulmuştur.

BÖLÜM 1: "ÖTEKİ" ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Dünyayı algılayan "ben" ile "benim dışındakiler/öteki" ayrımı (özne-nesne düalitesi) kişisel ve toplumsal davranışların anlamlandırılması bakımından son derece önemlidir. Bir gezginin "benim dışındakiler"i anlamlandırması süreci sonunda ortaya çıkan gezi kitaplarını yorumlamak için, ilkin "ben" ve "öteki"nin temel bir betimlemesinin yapılması gerekmektedir. Gezginin gezip gördüğü coğrafya ve yöre insanı hakkındaki algısını etkileyen temel dinamikler, felsefi düşüncesi, ırksal yaklaşımı, dini inancı, yetiştiği sosyo-kültürel ortam, psikolojik durumu, dönemin tarihsel ve sosyolojik paradigması ve biyografisidir. Dolayısıyla bu bölümde "ben ve öteki" ilişkisi salt bir disiplinin verileriyle değil felsefe, antropoloji, teoloji, tarih, sosyoloji, psikoloji disiplinleri bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1. "Öteki":

Türk Dil Kurumu'nun güncel sözlüğünde "diğeri/öbürü" anlamına gelen "öteki" zamiri, toplumbilimsel yönüyle de "Mevcut kültürün içinde dışlanmış olan" anlamında kullanılmaktadır.(<http://www.tdk.gov.tr/>) İngilizce'de "the other" olarak kullanılan aynı kavram, bu dilde de "diğeri/başkası" anlamına gelmektedir. Türkçe'de "öteki" sözcüğü etimolojik olarak "öte"den köken aldığından, kavramın kendisi doğal olarak bir "öteleme"yi, "dışlama"yı içermektedir. Köken itibariyle pejoratif bir anlamla ortaya çıkan "öteki", "başka"lığı, "farklı"lığı ya da "diğeri" olmayı değil, "düşman"lığı ve "dışlama"yı öncüllemektedir. Hâlbuki "öteki", temelde farklı olandır. Farklı olan her şeyin düşman olması gerekmediği için kavramın her zaman pejoratif anlamda kullanılması yanlış olmaktadır. Ancak az önce de belirttiğimiz gibi kavram etimolojik olarak bir dışlamayla doğduğundan kaçınılmaz olarak pejoratif anlam toplum tarafından kabul görmektedir.

Her disiplinin "ben ve öteki" algısına yaklaşımları farklı olmakla birlikte temelde "ben ve öteki" ilişkisi bir retorik sorundur. Varlığın bir başka varlık veya kavram üzerine düşünüp onu anlamlandırma çabası sonucunda ona bir ad koyması söz konusu olmaktadır. Bir şeye bir ad koymak ise, onu diğerlerinden başkalaştıran ya da ayırt eden özelliklerini saptamaktır. Bu, zorunlu olarak farklılığı beraberinde getirir. Şerif Mardin'in belirttiği gibi dünya ve hayatla ilgili söylemimizi farklılıklar üstünde

temellendirmiş olan "tasnif" sistemine dayandırmaktayız. "Bu işlemi yapabilmemizi sağlayan yollardan biri adlandırmadır; bu bilmeye, kavramaya yönelik temel insanî işlemle baş edebilmemizi sağlayan şey adlardır." (Mardin, 1999: 23)

Adlar, varlıkları tanıtmaya yarayan sözcükler olup kendi varlıklarını farklılığın varlığına borçludur.⁵ Bu farklılık dilimizin yapısının içinde yaşam alanı bulur. Çevremizde gördüğümüz bir ağaca ağaç, suya su, çiçeğe çiçek diyerek dünyayı algılamaya, algıladıklarımızı da sınıflandırmaya çalışırız. Bu sınıflandırmayı yaparken ise merkeze kendimizi/ben'i koyarız. Ben'i merkeze alan söylemlerde geride kalanların nesne olması gerekmekte böylece farklı olan her şey nesneleştirilerek ötekileştirilmektedir. Özne-nesne düalitesi denilen problematiğin kökeninde bu adlandırmayı kimin yaptığı yatmaktadır. Yani neyin özne, neyin nesne olduğu adlandırmayı kimin yaptığıyla ilgilidir."Her ben adlı değişik öznelerde farklı kimlikleri belirtir ve yeni anlamlandırma yaratır. Herkes "ben" ya da "sen" diye farklı bir kişiyi anlatır." (Günay, 2002: 27) Adlandırmayı yapan "ben" ise ben'in dışındaki her şey nesneleşmekte/ötekileşmektedir. Adlandırmayı yapan değiştikçe "öteki" de değişmekte, böylece "hepimiz ötekiyiz" sonucu doğal bir çıkarsama olmaktadır.

Ahmet Bozkurt, "Her kimlik mutlaka kendisini yeniden kurgulayacağı karşıt bir imgeye muhtaçtır. Bu karşıt imge ise sonuçta o kimliğin karşısındaki aynaya yansımış negatifinden başka bir şey değildir." (Bozkurt, 1999: 133) diyerek "öteki"nin, ben'in karşısındaki ama aynı zamanda onu açıklayan bir kavram olduğuna işaret etmektedir. Her şey karşıtıyla anlam bulur. Soğğun soğuk olarak adlandırılabilmesi için sıcaklığın var olması gerekmektedir. Bu nedenle de "öteki"nin varlığı ben'in sürekli olarak kendini tanımasının, yapılandırmasının zorunlu koşuludur."Öteki, ben'in var olabilmesi, ayakta durabilmesi için var edilmek, icat edilmek zorundadır. Ben varlığını ötekine borçludur." (Kaplan, 2000:8)

Ben ve öteki ilişkisinin bu paradoksal boyutu yani ben'in "öteki"ni inşa ederken "öteki"nin de ben'in kimliğini belirlemesi"özden çok güç ve retorik meselesidir."(Uluç, 2009: 36) Günümüz dünyasında, gücü elinde bulunduran adlandırmayı yapıp "öteki"ni

⁵Farklılığın olmadığı varsayıldığında adlandırma kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Kâinatta her şeyden sadece bir tane olsaydı iki diye bir rakamı adlandırmazdık. Benzer şekilde dünyada farklı milletten insanlar yaşamaktadır. Hâlbuki insan türünün tek örneği Türkler olsaydı hem hiç kimse ben Türk'üm demez, hem de İngiliz, Alman gibi millet isimleri var olmazdı.

dışlamakta, böylece merkeze kendisini koyarak özne konumuna yükselmektedir. Güç merkezli özne-öteki ilişkisi aşağıdaki tabloda tespit edildiği gibi bir durum arz etmektedir.

Tablo 1: Özne-Öteki İlişkisi

ÖZNE	ÖTEKİ
Kural koyan	Kurallara tabi olan
Yazan	Okuyan
Konuşan	Dinleyen
Planlayan	Planlamaya uyması beklenen
Strateji geliştiren	Taktik geliştiren
Akılcı olan	Duygusal olan
Sınırları tanımlı olan	Değişebilir, muğlak olan
Katı olan	Esnek olan

(Demirtaş vd. 1996: 39)

Yukarıdaki taksonomi öznenin iktidara sahip olduğunu, dolayısıyla strateji geliştirebilme gücüne eriştiğini, karşıtı olan "öteki"nin ise sadece taktik geliştirebildiğini imlemektedir. Bu göstergede,

"öznenin güçsüzlüğü ise kendisini tanımlayabilmek için mutlaka bir öteki'ne gereksinim duymasındır. Tabi öteki de kendi ötekisini ya da ötekilerini seçebilmekte ve seçtiği anda/yerde özneleşmektedir. Böylece mikro iktidarlar, farklı ve yeni tanımlı ötekiler sürekli olarak yeniden üretilmektedir." (Demirtaş vd. 1996: 39)

İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı göreceğimiz gibi Batı-Doğu ilişkisinde özne konumunda olan Batı'nın yaklaşık son beş yüz yıldır nesne konumuna indirgediği Doğu'yu ötekileştirmesini anlamlandırmakta yukarıdaki taksonomi daha pratik bir işlev görecektir.

Peki, "öteki" denilen şey tek ve mutlak bir adlandırma mıdır yoksa "öteki"ne farklı türlü yaklaşımlar mı söz konusudur? Bu konuda uluslar arası ilişkiler uzmanı Fuat Keyman'a

kulak vermek yerinde olacaktır. Keyman, "Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu" adlı kuşatıcı makalesinde hem uluslararası ilişkiler kuramları hem de farklı felsefî modernite söylemleri bağlamında Batı-dışı farklı kültürler ve bölgeler üzerine yapılan çalışmalarda ve çözümlemelerde dört farklı öteki modeli tespit etmektedir:

A-Ampirik/Kültürel Bir Nesne Olarak "Öteki":

Keyman'a göre bu şekilde yaklaşıldığında "öteki", üzerine bilgi toplanması gereken ve bu bilgilerle açıklanabilecek bir nesne olarak görülür. Buradaki amaç, hakkında sözde nesnel ve gerçeklere dayanan bilgi sağlayarak "öteki" olanı açıklamaktır. Bu açıdan, her ne kadar nesnel ve kanıtlara dayanan bilgi arayışının diğer özne durumlarının ve kültürlerinin daha doğru bir şekilde anlaşılmasını sağladığı varsayılsa da böyle bir arayış farklı olana konuşabilen, düşünebilen ve tartışabilen bir özne konumu vermez. Aksine, hakkında bilgi toplanan, farklı olan, bilgi toplama süreci başlamadan özne konumunu kaybetmiş ve nesneleşmiştir. Böylece, farklılığa ampirik/kültürel bir nesne olarak yaklaşıldığı zaman, farklı olan hem ampirik bir nesne, hem de kültürel bir nesne olarak kavramsallaştırılır. Bu durumda farklı olan tarihselliğinden, özgüllüğünden kopartılarak "öteki"leştirilir. Bu "öteki"leştirme süreci içinde, farklı olan sabit bir kültürel kimliği olan bir referansa dönüşür. Daha somutta da, farklı olan modern benliğin "öteki"si, özünde de modern öznenin sahip olduklarından, yani rasyonaliteden, moderniteden, akıldan, ilerlemeden yoksun Batılı olmayan bir kültürel kod, denetlenmesi ve moderne dönüştürülmesi gereken bir nesnedir. Bundan dolayı "öteki", ne olduğundan ziyade ne olmadığı açısından tanımlanır. Var olma koşulunun modern benliğin sahip olduğu her şeyden yoksun olduğunu gösterdiği kültürel bir nesneyi oluşturur. Bu "öteki"ye yaklaşma modeli medeniyetler çatışması tezine içseldir, bu tezin farklı medeniyetlere yaklaşımını belirler. (Keyman, 2002: 20)

B- Bir Varlık/Varoluş Olarak "Öteki":

"Liberal uluslar arası ilişkiler kuramında, bağımlılık ve bağımlı kapitalist gelişme kuramlarında ve yorumlayıcı ve varoluşçu modernite söylemlerinde kullanılan varlık olarak öteki, hem farklılığa bir varoluş durumu, bir varlık olarak yaklaşır, hem de 'öteki'yi modern benliğin yaratılmasına katkıda bulunan 'görünmeyen benlik' olarak tanımlar." (Keyman, 2002: 20)

Bir yorumcu ya da varoluşçu sadece "öteki" hakkında yazmaz; aynı zamanda kendi "benliğinin" kültürel ve tarihsel ikilemlerini araştırarak "öteki" ile yeni ilişkileri keşfetmeye çabalar. "Öteki"nin bu şekilde kavranışı hem ampirik bilgi toplama tarzından, hem de "öteki"nin ayrıcalıklı modern benlik içerisinde kültürel olarak eritilmesinden radikal bir şekilde ayrılır. Ancak "öteki"yi tarihsel bir varlık, "gerçek" bir tarihsel varoluş olarak görmekle gerek yorumcu gerekse varoluşçu söylem modernite rejimi içerisinde çalışır; benlik/öteki karşıtlığını sürdürür ve söylemsel bir kurgu olarak "öteki" kategorisiyle bağlarını kopartamaz.(Keyman, 2002: 20)

C-Söylemsel Bir Kurgu Olarak "Öteki":

"Batı-dışı ötekinin Batılı modern benliğin oluşumundaki katkısı, modern benlikle tarihsel ilişkisi, daha da önemlisi modern benliğe dışsal değil, aksine 'içsel' niteliği yukarıda anlattığımız modellerin göz ardı ettiği olgulardır. Edward Said'in etkili kitabı Oryantalizm, Batı-dışı ötekinin Batılı modern benliğin kurulma sürecine içsel yapısını anlatır, modern benliğin nasıl farklı olanı ötekileştirerek kurulduğunu tarihsel ve söylemsel olarak çözümler." (Keyman, 2002: 21)

Said'e göre, Aydınlanma sonrası dönemde Avrupa kültürü, kendi gücünü ve kimliğini, kendisini Doğu (Orient) olarak tanımladığı kimlik konumuna karşı konumlandırarak kurmuştur. Oryantalizm Batı'nın Doğu'yu söylemsel düzeyde kurarak ve Batı-karşıtı geleneksel kimlik olarak üretirken kendi hegemonyasını dünya üzerinde kurma süreci ve dolayısıyla da farklı olanın "öteki"leştirilmesidir. Doğu ve Batı arasındaki epistemolojik ve ontolojik ayırım temelinde "öteki", Avrupa'nın maddi uygarlığının ve kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak kurulur. Batı böylece kendisini modern, gelişmeci, kalkınmacı, demokratik ve bireyci gösterirken, farklı olana kendisinin zıttı nitelikler yükler: geleneksel, fanatik, azgelişmiş, toplulukçu, otoriter. Böylece farklı olan Batı'nın "öteki"si konumuna getirilir ve Batı tarafından üretilir.

"Oryantalizm Doğu'yu ya da geleneksel olanı anlatmaz; onu Batı gözüyle kurar ve yeniden kurar ve bu süreç içinde de Batı'ya ve modern olana, daha doğrusu bu benliğin dünya üzerinde hegemonyasını kurma sürecine içseldir. Sonuçta, öteki bir nesne ya da varlık değil, 'söylemsel bir kurgu'dur. Oryantalizm, kurumsal, siyasal, ekonomik, kültürel, söylemsel ve tarihsel olarak Batı epistemolojisinin Doğu'yu algılama, onu söylemsel olarak kendi zıttı olarak kurma, böylece de kendi benliğini

hegemonik benlik olarak evrenselleştirme süreci, farklı olanın söylemsel olarak ötekileştirilmesi eylemidir." (Keyman, 2002: 22)

D- Farklılık Olarak "Öteki":

"Partha Chaterjee, Gayatri Spivak, Stuart Hall ve Homi Bhabha tarafından geliştirilen sömürge-sonrası eleştiri, hem Said'in oryantalizm söylemini kabul eder, hem de onun gerisine giderek Batı-dışı özne konumunun tarihsel ve kültürel kuruluşunun eleştirel çözümlemesini yapar. Bu düşünürlere göre, Batı-dışı özne konumu ya da benlik oluşumu sadece söylemsel bir kurgu değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel olarak kurulmuş bir farklılıktır." (Keyman, 2002: 22)

Bu anlamda, "öteki" farklılık olarak kavramsallaştırılır ve farklılığın eleştirel bir çözümleme sürecine sokulur. Bu sürecin çözümlenmesi, dolayısıyla farklılık olarak "öteki" kavramsallaştırması, farklılığın ilişkisel niteliğini, böylece sömürgeci Batı ile sömürge Doğu arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisini ortaya çıkartacaktır. Bu karşılıklı bağımlılık ilişkisinin tanınması ve eleştirel bir çözümleme sürecine sokulması, bizi hem Batı-dışı özne konumunun Batı ile ilişkiselliği içinde ortaya çıkan "melez" (hem Batılı hem Batı karşıtı, ne Batılı ne Doğulu ve ne Batı-Doğu karışımı olarak öteki) yapısını görme olasılığını verecektir, hem de bu öznenin hareket tarzını büyük ölçüde belirleyen Batı karşıtı milliyetçi söyleminin Batı tarafından belirlendiğini gösterecektir. (Keyman, 2002: 22) Yine Keyman'a göre,

"Açıklanan dört farklı öteki kavramsallaştırmasının, modern sosyoloji ve antropoloji alanlarında yer alan iki rakip kültür paradigmasında yerleşik oldukları, ya da bu paradigmalardan içinden çıktıkları söylenebilir. Aslında, öteki'nin edinim şeklini belirleyen de bu kültür paradigmalarıdır." (Keyman, 2002: 23)

Keyman'ın tespitlerinden yola çıkarsak "öteki", "ontolojik kavrayışlarını modern benlikten ve kimlikten alan, Avrupamerkezci bir söylemdir." (Uluç, 2009: 44) Başat grup olmanın getirdiği ayrıcalık ile Avrupa'nın kendini "normal" olarak kabul etmesi, ikincil grup olan geri kalanları ise baskın (dominant) grup tarafından belirlenen kuraldan sapmaları nedeniyle "öteki" olarak tanınması söz konusu olmaktadır.

Keyman'ın günümüz toplumlarının birbirine bakışını yorumlamakta son derece açıklayıcı olduğunu düşündüğümüz bu "öteki" sınıflandırmasından sonra tarih içinde "öteki"liğin seyrine geçebiliriz.

1.2. Tarih İçinde "Öteki":

Dünya tarihi bir bakıma "öteki"nin tarihidir ve acı biçimde toplumlar tarafından "öteki" hemen her seferinde düşman olarak nitelendirilmiştir. Günümüz penceresinden dünya tarihine baktığımızda, farklı kültürler arasındaki ilişkilerde diyalogun hemen hiç egemen olmadığını, bunun yerine çatışmanın topyekûn dünya tarihine egemen olduğunu söyleyebiliriz. Böyle olunca dünya tarihi neredeyse savaşlardan ibaret görünmektedir. Toplumların kolayca "öteki" bulabildiği göz önüne alındığında-ki "öteki" bulunamadığında iç savaşlarla yetinilmiş böylece kendinden olan ötekileşivermiştir-savaşırsız bir dönemin hemen hiç olmadığı dikkat çeker. Bu alt başlıkta, tarih ve "öteki" bağlamında bir değerlendirme yaparken kronolojiden ayrılmadan geçmişten günümüze ötekileştirme sürecini, ötekileştirmenin kökenlerini ve nedenlerini göstermeye çalışacağız. Ancak unutulmamalıdır ki tarih bilimi bizzat disiplinler arasıdır. Tarihi olayların kökeninde ekonomik, sosyolojik, etnolojik, dinsel vb. pek çok unsur bulunduğundan, tarihi anlayabilmek, açıklayabilmek ve yorumlayabilmek için mutlaka diğer disiplinlere de ihtiyaç duyulmaktadır.

İnanır'a göre, "öteki" kavramının, yani insanın kendi grubu dışındaki insanları farklı olarak görme eğiliminin, tarih içinde geriye doğru gittikçe, çeşitli coğrafyalarda yaşayan toplumların farklı tarihsel değişim sürecinden ve bunu izleyen farklı zihinsel yapılanmalardan ortaya çıktığı görülür. "Bir sınır çizildikten sonra karşı tarafın, 'ötekinin' toprağı, dili, düşüncesi, bir bakıma her şeyi 'onlar' adını alır ve bize yabancı olur. Böylece coğrafi sınırlar, görünür biçimde toplumsal, etnik ve kültürel sınırlarla birlikte var olmaktadır." (İnanır, 2004: 4-5)

Karşı tarafı "onlar/öteki" yapan nedenin genellikle ekonomik koşullar olduğu düşünülmektedir. Buna göre,

"Tarihteki ilk toplumlar bağımsız ve çoğu kere kendine yeterli, kolektif bir üretim birimidir. Üretim ilişkilerinin de eşitlikçi olduğu düşünülürse, her ayrı geçim biriminde daha birey olma bilinci uyanmadan, ayrı bir 'biz' bilinci doğacaktır.

Üretimin başlamadığı ya da son derece kıt olduğu bu tarih öncesi dönemlerde, her topluluk, hemen hiçbir barışçı ilişki kurmadığı "öteki" toplulukları, yiyecek kaynaklarına rakip olan... potansiyel bir düşman gözüyle bakma eğilimindedir."
(Şenel, 1995: 44)

Lévi Strauss'un incelemelerine göre "ilkel/yabanıl" denilen topluluklar dünyayı bir bütün olarak kavrayabilmek için bazı sınıflandırmalara başvurmaktadır. Bu yolda soyut kavramları açıklayabilmek için somut simgeler kullanarak, örneğin kendi klanını bir hayvan ya da bitki totemle, komşu düşman klanı bir başka hayvan, bitki vb. totem ile simgeleme yoluna gitmektedir. (Strauss, 1996: 61-99, 171-194) Buradan, temelde yiyecek odaklı ötekileştirme sisteminin zamanla kalıp "ötekiler" oluşturmakta kullanıldığı tespit edilebilir.

"Biz' ve 'onlar' bilinci, 'ilkel'in simgeci kafasında yalnızca birbirlerine düşman totemler olarak kalmayacak, toplulukların birbiriyle gerçek ya da varsayımsal ilişkileri bu iki simge-diyelim ki şahin ve timsah totemlerinin 'şahin'i ve 'timsah'-arası öykülerde, mitoslarda dile getirilecektir. Giderek türetilen değer yargıları, şahin topluluğunda, şahin ve soyu hakkında hep 'olumlu yargılar', timsah ve soyu hakkında hep 'olumsuz yargılar' olacaktır, öteki topluluklarla ilişkilerini yalnızca kendi grupları odağından, etnosantrik bir bakış açısıyla değerlendireceklerdir."
(Şenel, 1993: 44)

Bu klan ve totem mitos modelinde, etnosantrik düşünüşün hemen tüm öğeleri, kapitalizm ve emperyalizm çağında ırk farklılığının bilincine varılıp ırk kavramı ortaya atılınca ırkçılığın filizlendireceği tohumları saklamaktadır. Şöyle ki, önyargılar üretim birimiyle, dolayısıyla topluluğun çıkarlarıyla ilişkilidir. Ancak bu önyargılar, mitosçu düşünüşten dolayı, gerçeklikle tam örtüşmeyen, akla mantığa uymayabilen irrasyonel yargılardır. İlkel yaşam ve üretim koşullarından dolayı, bunların içine, ilkel insanın grup içindekilere karşı tüm sevgi duyguları ile dış dünyaya, grup dışındakilere, öteki topluluklara karşı duyduğu korkuları, nefretleri ve genel olarak tüm düşleri, istekleri, tutkuları katılmıştır. Bu dönemde özetle "öteki" algısına "yabancı korkusu/ksenofobi" yerleşik durumdadır. (Şenel, 1993: 45)

Avcı ve toplayıcı topluluklardan, tarımın, üretimin başlamasıyla yerleşik çiftçi topluluklara geçilmiştir, bu yeni durumda da "öteki"liğin niteliğinde bir değişim

görülmüştür. Bu toplulukların bir kısmı hayvanı evcilleştirip sürü beslemede uzmanlaşarak, çiftçiliği bırakıp göçebe çobanlığa başlamışlardır. Birbirlerine yer bağı ile bağlı olan çiftçi köylerden farklı olarak göçebe çobanların toplumsal birliği ve topluluklar arası ilişkileri düzenlemede kan bağı olarak algıladıkları soy bağı söz konusudur. Göçebe çobanların soy bağı eksenli ötekileştirmelerine cevap olarak, toprağa yerleşmiş, kentler kurmaya başlamış topluluklar, üretim modeli eksenli ötekileştirmeler yapmışlar; göçebe çoban ve avcı toplulukları hayvan gibi yaşayan, vahşi topluluklar olarak görmüşler; günümüzde de kullanılan "vahşi halk" kavramına köken olmuşlardır. (Şenel, 1993: 46)

Antik Yunan ve Roma dönemine gelindiğinde ötekileştirmenin merkezinde kenttaşlık duygusunun varlığı görülmektedir. Eski Yunan'da kent devletlerine duyulan bağlılık, kent halkına karşı beslenen olumlu yargılar, öteki kentlere karşı nefret ve düşmanlık⁶ biçiminde kenttaşlık/hemşehricilik duygusu oluşturmuştu. Schnapper'a göre, Atina'da eşitlik tutkusu, siyasal topluluk olarak örgütlenmiş yurttaşlardan oluşan dar çember içinde ifade edilebiliyordu. Gruplar arasındaki belirgin farklar merkezin yani "polis"in çevresindeki eşmerkezli dairelerde yer aldıklarını doğruluyor ve onlar arasında kurulan ilişkileri açıklıyordu. Barbarlar, metoikoslar, kadınlar ve köleler, toplumun ve dünyanın farkçı görüşle algılanması kapsamındaydı... Bu karşıtlıkların dayandığı ilke hem siyasal hem kültürel nitelikteydi. Dünyanın göbeği Delphoi'deydi,⁷ kalan kısmı da merkezden giderek uzaklaşan eşmerkezli daireler içinde yer alıyordu. En dış çemberi oluşturan Barbarlar⁸ aşağı insanlardı. Evrenin bu farklılaşmış algısı, sürekli evrimleşen sayısız ilişkinin temelini oluşturuyordu.(Schnapper, 2005: 36-37)

Polis, aynı topraktan çok, aynı yasaya bağlı yurttaş insanların oluşturduğu topluluktur: Atina polis'i, kan haklarıyla bağlanmış siyasal bir yapı oluşturan "Atinalılar"dı. Polis,

⁶ Eski Yunan kentleri arasında sık sık savaşlar meydana gelirdi. Özellikle Sparta-Atina mücadelesi tarihte meşhurdur.

⁷ Yunanistan'da Parnasos Dağı'nın güneybatısında bulunan arkeolojik bir alan ve modern bir kasabadır. Antik çağlarda Yunan halkları için önemli bir dinî merkezdi. Tarih öncesi devirlere kadar eskilere dayandırılan varsayımlarda Yunan tanrıları Apollo ve Athena'ya ibadet edilen bir alandı. Delfi bütün Yunan dünyası içinde Omphalos taşı (dünyanın göbeği, kozmosu yani düzenli evreni simgeleyen) sitesi, dünyanın ve evrenin merkezi olarak yüceltiliyordu. (bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Delfi>)

⁸ Antik Yunan'da 'barbar' sözcüğü günümüzdeki anlamında değil 'Yunanca konuşamayan kişi' anlamında kullanılıyordu. Zia Sardar sözcüğün kökeninin 'barbaroi' olduğunu, barbar, geveze, boşboğaz ya da Yunanca konuşamayan kişi anlamında olduğunu söyler. (Sardar vd. 2004: 26) Dominique Schnapper 'barbar' sözcüğünün 'bla-bla-bla' biçiminde anlaşılmasız ses çıkarmaktan köken aldığını düşünür. (Schnapper, 2005: 37)

çeşitli sıfatlarla toplumsal yaşama katılan köleleri, kadınları, çocukları, bazen yaşlıları, yabancıları ve metoikosları dışlıyordu. (Schnapper, 2005: 36-37)

Schnapper'ın dediğine göre, Antik Yunan'da, Yunanca konuşup Yunan kültürünü özümsemiş toplulukları içeren "Hellenler"⁹ ile onların dışında kalan "barbarlar" ayrımının dışında, göçebe ya da yerleşik olsun, uygarlaşmamış/kentleşmemiş topluluklara "vahşi topluluklar" denilerek vahşi-medeni ayrımı da yapılmaktaydı. Bunun yanı sıra soylarını tanrılara dayandıran, erdemlerinin bu yolla edinilmiş doğuştan nitelikler olduğunu ileri süren "soylular"ın aristokratlıkları da söz konusuydu.

Roma İmparatorluğu döneminde ise Romalılar ile öteki halklar ayrımı söz konusuydu. Romalı kavramı, anadilin yanı sıra Latince öğrenmiş, Roma vatandaşlığını elde etmiş, Roma kültürünü benimsemiş olan her dilden, dinden, ırktan, etnik gruptan kimseleri karşılıyordu. Romalılık merkezli ötekileştirmenin Antik Yunan'ın kenttaşlık merkezli ötekileştirmesine benzediği dikkat çekmektedir.

Ortaçağa gelindiğinde genel olarak din merkezli bir ötekileştirme ön plana çıkmaktaydı. Romalılığın yerini alan Hristiyanlık Jacques Le Goff'un deyimiyle 'dinsel ırkçılık' (Schnapper, 2005: 37-43) biçimine getirilmekteydi. Feodal toplumun düşünce tarzı, uzun süre iyi olanı "birlikle", kötü olanı "çeşitlilikle" özdeşleştirdi. Teslis'teki imge doğrultusunda, toplumun kendisi hem bir hem de üçtü. Ancak kendi gösterimini oluştururken rahipler, savaşçılar ve köylüler arasındaki statü farklarına rağmen bütün derinliğiyle birleşik kalıyordu. Birbirini tamamlayan bu farklar hep birlikte, toplumun tek ve uyumlu bedenini oluşturuyorlardı. Ortaçağ Hristiyanları, insanlığın geri kalanını Hristiyanlığa göre tanımladıkları, kendilerini "öteki"lere göre konumladıkları için Hristiyan olmayanlarla kurulan ilişkiler de bu birlik iradesini yansıtıyordu. (Schnapper, 2005: 43)

Aynı dinden olanlara kardeş, diğer din mensuplarına kâfir olarak bakan her iki blok (Müslüman-Hristiyan) ilk büyük tanışmasını Haçlı Seferleri'yle gerçekleştirmişti.

"Şüphesiz ki Haçlı Seferleri iki farklı kültürün ilk karşılaştıkları, birbirleri ile ilgili ilk izlenimleri edindikleri önemli bir tecrübedir. İki farklı dünyanın birbirini

⁹ Platon *Devlet*'inde durumu şöyle özetler: 'Helen soyu birbirine dost ve akraba, barbarlarsa yabancıdır.' (Platon, 2006: 195)

algılamada ve birbirine karşı tavır almasında etkili olan Haçlı Seferleri, iki dünyanın siyasal söylemini etkisi altına almış ve almaktadır." (Şirin, 2006: 49)

Her iki "öteki"nin büyük bir çarpışmasına sahne olan bu savaşlar ise maddi unsurlardan çok manevi değerlerden beslenmişti. Haçlı Seferlerini düzenleyen Batı'ya göre Müslümanlar alt-insanlardı. 1095'te Birinci Haçlı Seferini ilan eden Papa II. Urbanus,

"Aşağılanmayı hak etmiş, şeytanın aşağılık kölesi olmuş, insanlık onuru bakımından soysuzlaşmış bu kâfir ırk, her şeye kadir Tanrı'nın seçilmiş halkı karşısında galip gelirse, bu bizim için ne büyük utanç olur... Bir yanda gerçek varlıktan yoksun sefiller diğer yanda boğazına kadar gerçek zenginliğe batmış insanlar, bir yanda Tanrı'nın düşmanları diğer yanda dostları savaşıacak." (Schnapper, 2005: 44)

şeklinde ferman ederken Müslümanlara karşı beslediği kini ortaya koyuyordu. Bu kin gerçekten de çok büyüktü ve savaş meydanında tam bir vahşet biçiminde somutlaştı. Haçlılar'ın Kudüs'e vardıklarında yaptıklarını, Tyre'in başpiskoposu William (Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum, 12.yy) şu şekilde yazmıştır:

"Karşılaşılan her düşmanı ayırt etmeden öldürdüler. Korkunç bir katliamdı, her yer koparılmış baş yığınlarıyla doluydu; öyle ki bir yerden diğerine gitmek veya geçmek ancak katledilmiş vücutların üzerinden mümkün oluyordu. Komutanlar farklı rotalarla neredeyse şehir merkezine girmişlerdi ve ilerlerken, anlatılmaz katliamlar gerçekleştirdiler. Birçok insan, tamamen yıkım maksatlı ve düşmanın kanına susamış bir şekilde onların peşinden gidiyordu." (Sardar vd, 2004: 35)

Ortaçağ Hristiyanlığının en büyük korkularından biri Hz. Muhammed'di. O, kâbus olup Hristiyanların tahayyülüne yerleşti.¹⁰ Buna karşılık bazı nüanslar varlığını sürdürdü. Bazıları Tanrı'yı tanıyan Müslümanları ondan haberi olmayan kâfirlerden ayırdılar. Yine de Haçlı Seferleri ile birlikte Hristiyanların Müslümanlara karşı duyduğu nefret gitgide belirginleşti. Hristiyan ve Müslüman toprakların sınırlarında belli bir ölçüde

¹⁰Dante'nin İlahi Komedya'sını Türkçeye çeviren Feridun Timur, ortaçağ Hristiyan algısında Hz. Muhammed'in durumunu şöyle anlatır: *"Ortaçağ Hristiyan dünyasında Hz. Muhammed hakkında dolaşan söylentilere bakılacak olursa Hz. Muhammed güya Hristiyan'mış ve kardinal mevkiinde bulunuyormuş. Hz. Muhammed'e papalık vaat edilmişse de sonradan her nedense bu vaat yerine getirilmemiştir. Buna fena halde muğber olan Hz. Muhammed de öç almak için başka bir din kurmaya karar vermiş ve yine aynı efsaneye göre İslam dini işte böyle bir gücenklik neticesinde kurulmuştur. Meseleye bu görüş açısından bakılınca Dante'nin cehennemde cezalandırdığı kimsenin din kademelerinin en yükseğine çıkmışken menfaati için Hristiyanlık içerisine nifak sokarak dini parçalamaya kalkışan ve sonunda kendisi de parça parça edilen bir kundakçı görülür." (Timur, 1955: 346)*

yaşanan sembiyozun yerini, kaçınılmaz ve amansız bir sürtüşme aldı. Kutsal savaş, Sarazenler¹¹ ile mücadele eden bütün Hristiyan şövalyelerin ideali oldu. (Schnapper, 2005: 44)

Ortaçağ Avrupa'sında Yahudilere de Müslümanlara koştur bir ötekileştirme siyaseti güdüldü. Yaklaşık bin yılına kadar kilise ile sinagog arasında süren rekabet, Hristiyanlar ile Yahudiler arasında süren ilahiyat tartışmalarına da düzenli alışverişe de engel olmadı. Bin yılında, Birinci Haçlı Seferi'yle ortam değişti. Haçlı Seferleri sayesinde katliamlar yepyeni bir tutku ve haklılık kazandı. Yüzyılın sonunda Yahudi karşıtlığı çığırından çıktı. Dönem insanları için dünya, Tanrı ile Şeytan'ın savaş alanıydı. Yahudiler Şeytan'ın ayrıcalıklı uşakları olmuşlardı. Hristiyanları baştan çıkarmakla ve iblisin hizmetine sokmaya çalışarak suçladılar onları. Ne feodal toplum ne de doğmakta olan şehir toplumu onlara alan bırakıyordu. Silah taşıma ve arazi sahibi olma hakkını kaybetmişlerdi. Öte yandan şehirlerde örgütlenen zanaatkar ve tüccar loncalarından dışlandılar. Onlara bırakılan tek alan, gereksinim duyulan ve küçümsenen ticaret ve tefecilik gibi marjinal konumlardı. (Schnapper, 2005: 44-47)

Ötekileştirilen bir diğer grup cüzzamlılardı. Üçüncü Laterano Konsilinin kararları doğrultusunda onları diğer insanlardan mutlak olarak ayırdılar. Kiliseye, değirmenlere, fırınlara, pazarlara, çeşmelere, meyhanelere ve hastanelere gitmeleri; Hristiyan mezarlarına gömülmeleri yasaklandı. Kentlerden kovuldular ve başlarına gelebilecek en iyi şey, şehir mekânının dışında kurulmuş cüzzam hastanelerine kapatılarak ağır bir disiplin altında tutulmaktı. (Schnapper, 2005: 44-47)

Ortaçağ Avrupa'sının en ilginç ötekileştirmelerinden biri de Mongollar hakkındaydı.

"Le Goff'un anlattığına göre Moğol efsanesi, ortaçağ Hristiyanlığının en ilgi çekici efsanelerinden biriydi. Onları canavarlar olarak betimliyor, ancak yalnızca gerçek imanı kabullenmeye hazır olmakla kalmadıklarını, zaten Rahip Jean tarafından gizlice

¹¹Haçlı Seferleri sırasında Avrupalı savaşçılar kendilerini Batı olarak lanse etmiş ve Müslümanlara 'Sarazen' adını takmıştır. Genel olarak Hristiyan olmayan anlamına gelir.

Hristiyanlığa döndürüldüklerini sanıyor ve Müslümanları ezmek için Rahip Jean'ın krallığıyla dolaylı bir ittifak kurmayı hayal ediyorlardı."¹² (Schnapper, 2005: 44-45)

Ortaçağ Avrupa'sının gerçek ve en önemli "öteki"si hiç kuşkusuz Türklerdi. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kurulup kısa zamanda Avrupa'ya ulaşması, ardından İstanbul'u fethi, Avrupalıların Haçlı Seferleri'nden beri tanıdığı Türkleri endişeli ve korkulu bir gözle algılamalarına neden olmuştu. Alarşlan'ın Arıkan'dan aktardığına göre, kavimler göçünün ardından Orta Asya kavimlerinin ortaçağda Avrupa'da ve Doğu Roma İmparatorluğu'nda oynamış oldukları rol bir yana bırakılırsa eğer, Türklerle Batı dünyasının karşılaşması Haçlı Seferleri sırasında gerçekleşmiştir diyebiliriz. 11. ve 13. yüzyıllara tekabül eden bu dönemler, Türklerin Yakındoğu'ya yayılarak Anadolu topraklarında yerleşik hayata geçerek bölgeye en hâkim oldukları dönemlerdir. Bu yayılmanın büyük tehlikeleri de beraberinde getireceğini sezen Doğu Roma İmparatoru Alekios Komnenos, Haçlı Seferleri'nin başlamasından on yıl önce, 1088'de Flamenk kanta yazmış olduğu mektupta Avrupalı Hristiyanları yardıma çağırılmış, Araplar ve Farşlarla özdeşleştirilen Türkleri "...dinsiz, hoşgörüsüz, kaba, hoyrat, yıkıcı, vicdansız, acımasız, ahlak kurallarını gözetmez, en korkunç günahı işlemeye yatkın kişiler" olarak anlatmıştır. (Arıkan, 1999: 81 aktaran Alarşlan, 2008: 138)

Ortaçağ Batı dünyasında oluşan büyük çoğunlukla olumsuz Türk imgesi Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve gelişmesi ile giderek güçlenmiştir. Kavram karmaşaları içinde Arap, Sarazen, Müslüman gibi sözcüklerle Türkler eşdeğer tutulmuş, gezginlerin eserlerinde "barbar" olarak nitelenmiş, vahşi, zalim, kaba ve akılsız Doğulu anlamında kullanılmıştır. Yıldırım Beyazıd'ın 1394'ten itibaren İstanbul'u kuşatma altına alması, Batılıların gözlerini bu bölgeye çevirmelerine neden olmuş, İstanbul'un fethi ise, büyük yankılar uyandırmıştır. Türk, Avrupa'da artan sürekli bir ilgi odağı haline gelmiştir. Türklerin bütün Balkan yarımadasını ele geçirip Orta Avrupa'ya, Viyana kapılarına dayanmaları ise bu ilginin doruk noktası olmuş, Kanuni döneminde Türkler Avrupa için

¹²Ortaçağda Moğol efsanesi bununla sınırlı değildir. Moğolların Efendisi Cengiz Han kitabının yazarı Harold Lamb 1200lü yıllarda yaşayan Aziz Roger Bacon'un, Moğolların son ve müthiş hasadı yapmaya gelen, Hristiyanlık karşıtlığının askerleri olduğu fikrini ifade ettiğini belirtir. "Bu itikat, yanlışlıkla Aziz Jerom'a dayandırılan garip bir kehanetle de kuvvet buluyordu. Bu kehanet, Hristiyan karşıtlığı zamanında, Türk ırkına mensup, ne şarap ne tuz ne buğday kullanmayan bir halkın Asya dağları ötesinden, Gog ve Mogog diyarından çıkacağını ve dünyaya dehşet salacağını haber veriyordu."(Lamb, 2006: 8)

gerçek bir tehlike olmuş, hem de yenilmez Türk imajı doğmuştur. (Arıkan, 1999: 82 aktaran Alarslan, 2008: 140)

Avrupa'da artık bir Türk korkusu her yana yayılmış, kökü 16. yüzyıla kadar uzanan, "Mama, i Turchi" yani "Anneciğim, Türkler!" ünlemi (Kumrular, 2008: 7) İtalya'da günümüze kadar-yaygın olarak kullanılan bir deyiş olmuştur. Yaklaşık 17. yüzyıla kadar süren bu korku (Turkofobi) Türklerin gücünü kaybetmeye başlamasıyla azalmıştır.

Günümüz Türklerine miras kalan "barbar Türk" imgesinin kökeni bu ortaçağ dönemidir denilebilir. Özellikle Türklerin kökeni ve Türk sözcüğünün etimolojisi hakkında dönem düşüncesi son derece olumsuzluklarla doludur. Fernando Fernandez Lanza'nın "Habsburg-Osmanlı Rekabeti Bağlamında 16. Yüzyılda İspanya'da Türk İmajı", adlı makalesinde ifade ettiği gibi,

"Açıklanabilir istisnai durumlar dışında İspanyol kronikçileri ve yazarları Türk kelimesini tamamen pejoratif bir bağlamda ele alırlar. Bazı yazarlar bu tavırlarını kelimenin etimolojisi ile de haklı göstermeye çalışırlar. Onlar, 'Türk isminin (Turco) 'acı çektirme' (a torquendo) veya 'işkence' (a tortura) ile ilişkili olduğunu, 'ellerine düşenlere acılar veren belalılar' anlamına geldiğini dahi söylemeye çalışırlar. Bazıları aşırı derecede zalim olduklarından onlara 'trux-trucis' dediğini öne sürer. Bazıları bu şeytani soya Türkler denmesinin, antikçağda İskitya kralı olan Herkül'ün oğlu Theucra'dan ileri geldiğini belirtirler." (Lanza, 2008: 88)

16. ve 17. yüzyılda diğer birçok İspanyol yazar, Türk'ü sistematik olarak şiddet, kötülük ve zalimlikle kimliklendirir. Kökü ne olursa olsun bu kelime her zaman olumsuz kavramlarla bağlantılıdır.¹³

¹³Lanza aynı yazısında Türklerin adı ve orijini üzerine farklı görüşlerin bulunduğunu dile getirmiştir. Yazara göre bazıları Türklerin Troyalılardan geldiğini söylemeye çalışır, bazıları Türkistan adlı topraklardan geldiklerini, bazıları da orijinlerinin bugün Tatarlar olarak bilinen İskitlere dayandığını. Sonuncusu, yazarların büyük kısmının paylaştığı bir yaklaşımdır. 1528 tarihli bir İspanyol yapıtında, "Türkler bir insan grubu ve İskitya milleti, sınırları Germania içinde olan bir vilayet; bu bahsettiğimiz insan grubu ve millet çok büyük ve geniş fundalıklarda ve büyük bataklıklarda yaşar; hukuksuz ve düzensizdirler, sadece avlanırlar... Ne kasabaları ne şehirleri vardır. Bu barbar insan grubu kendisiyle beraber taşıdığı her şeyi hırsızlığa ve dolandırıcılığa borçludur... Ne tarımla uğraşır, ne satın almayı ne satmayı bilir." denilmektedir. (Lanza, 2008: 88-93) Hâlbuki MEB İslam Ansiklopedisi Türk maddesi ise İspanyollardan oldukça farklı tanımlar yapmaktadır: "Türk adı çeşitli kaynaklarda çeşitli anlamlarla anılır. Çin kaynaklarında T'u-küe (Türk) 'miğfer', İslam kaynaklarında (Türk) 'terk edilmiş', Divanü Lügati't Türk'te Türk 'olgunluk çağı' anlamları verilir. A. Vambéry'e göre Türk sözcüğünün kökeni 'türemek'tir. Ziya Gökalp ise sözcüğü 'türelî'(kanun ve nizam sahibi) diye açıklarken G.Doerfer Orhon Kitabesindeki Türk adının daha çok 'devlete bağlı halk, tebaa' anlamında kullanıldığını belirtmiştir." (İslam An. 1988: 143) Bu tanımlamalardan yola çıkarak İspanyol tarihçi ya da yazarlarının Türkler hakkında ne kadar önyargılı oldukları kolayca görülebilmektedir.

Ortaçağdan sonra 'ötekilik' adına en önemli kırılma noktası Coğrafi Keşifler'dir. "Öteki" olmanın anlamını 1492 yılındaki keşfe dayandıran Sardar ve arkadaşları "İnsan çeşitliliği ve doğası, nedenleri ve etkileri, sonuçları ve implikasyonları hakkındaki bütün tartışma terimleri ve sorular, 12 Ekim 1492 tarihinin olaylarına gider. Bu değişim noktası sadece modern olmanın değil, Batı'dan ayrı Avrupalı değil, 'öteki' olmanın anlamını oluşturur." (Sardar vd. 2004: 85) diyerek keşiflerin bir kırılma noktası olduğunun tespitini yaparlar. Coğrafi Keşiflere gelindiğinde,

"bu keşiflerin Avrupalılarda öteki'ni ve kendini düşünme tarzında kopmalara yol açtığı görülür. Bunun nedeni onların bu keşiflerden sonra kendi toplumlarının varlığını görelileştirmek zorunda kalmalarıdır. Hristiyan Avrupa, İncil'e dayanarak bütün insanları Hz. Âdem'e dayandırarak bir soy ağacı kurmuş, insanların temel birliğini öngörmüştür. Ancak keşiflerle birlikte insanlar arasında belirgin farklar olduğu tespit edilince ve bu insanlar alt-insan biçiminde algılanınca, bu inanç bazı itirazlara uğramıştır. Bu denli uzak, bu denli yabancı, dolayısıyla aşağı bir dünyaya ait ve üstelik mağlup olan Kızılderili, tıpkı Hristiyan Avrupalı, yani galip olan taraf gibi Tanrı'nın bir görüntüsü müdür? sorusu pek çok tereddüdü beraberinde getirir. Avrupa toplumu bilinen dünyanın genişlemesiyle birlikte dünyadaki yüzlerce toplumdan biri halini almış ve yeni yeni sorular biçimlenmeye başlamıştır." (Schnapper, 2005: 55)

Keşiflerle birlikte Avrupa'da "ötekilik" iki genel kategoriye ayrılmıştır:

"St Thomas Aquinas, Aristotle'in ortaçağ anlayışını sistematikleştirip, Avrupa'ya, 'ötekilik'in iki genel kategorisini verdi: Birincisi, baş edilmez bir cehaletti; İncil'in mesajını duyan ve iflah olmazlıkları yüzünden onun mesajını kabul etmeyi reddedenlerdi. Bu kategori, Müslümanlar, Yahudiler ve diğer Sami ırkından olanlarla, Avrupa'nın varlığı süresince onun tecrübesinin parçası olan ötekiler'ini kapsıyordu. İkinci kategori, baş edilebilir bir cehaletti, hiçbir hatası olmayıp, İncil'in mesajıyla hiç karşılaşmamış ve bununla birlikte Hristiyanlığa döndürülüp, İncil'in öğretilebileceği kişileri kapsamaktaydı." (Sardar, 2004: 55)

Birinci kategorideki "öteki"lerle zaten yıllardır mücadele ediliyordu. İkinci kategori olan "yeni ötekiler"i ise birincilerden çok daha zor ve çetin bir dönem bekliyordu.

Hristiyanlığa döndürülmeleri bakımından potansiyel teşkil eden yerli halklar/yeni "ötekiler", oralara giden misyonerler tarafından zaman içinde Hristiyanlaştırılacaktı¹⁴ ancak süreç hiç de o kadar yumuşak işlemedi. Dönemin İspanyol teologu Juan Ginés de Sepúlveda, Aristo'ya dayanarak insan toplumlarının doğal olarak hiyerarşik olduğunu, Kızılderililer ve diğerlerinin İspanyollardan aşağı olduğunu savunuyor ve dönemin siyasilere şu dört fetvayı veriyordu:

"1-Doğaları gereği köle olmaya yatkın insanları silahla köleleştirmek meşrudur.

2-Tanrı karşısında günah anlamına gelen yamyamlık¹⁵ ve insan kurban etme gibi suçları cezalandırmak meşrudur.

3-Hakiki imanı yayma yolunu misyonerlere açtığı için kâfirler ile savaşmak mubahtır.

4-Tanrılara sunmak için kurban edip öldürdükleri masumları kurtarmak için silahlı mücadelede bulunmak meşrudur." (Schnapper, 2005: 58-59)

Bu fetvalar aslında şunu demek istiyordu: "Öteki" ile savaşılmalı ve sonunda onun kökü kazınmalıdır. Fetvanın gereği yapıldı, "öteki" ile savaşıldı ve gerçekten de "öteki"nin kökü kazındı.

Luraghi, keşiflerden sonra Hispaniola halkının nasıl şiddete maruz kaldığını ve yok edildiğini şöyle anlatır:

"Vermekle yükümlü oldukları altın miktarı çok büyüktü ve bu yöntemin sonuçları çok korkunç olmuştu. Hayvanların işini görmeye zorlanmış olan bu zavallılardan yüzlercesi birden ölüyordu. Başkaldıranlara işkence yapılıyor ve öldürülüyordu. Bir bölümü de öldürülmekten kurtulmak için zehir içiyordu. 1494 ve 1498 arasında toplam üç yüz bin kişilik Hispaniola halkının yüz bini öldürülmüştü. 1508'de altmış bin kişi, 1548'de beş yüz kişi kalmıştı. Bugün adanın ilk yerlilerinden halen tek kişi yoktur." (Luraghi, 2000: 49)

Daha sonra bu katliamlar kıtanın diğer yerlerine de yayıldı. Yerli halk öyle acımasızca yok edilmeye başlandı ki, iş yaptırılacak yerli kalmadı. Bu yüzden Afrika'dan köleler

¹⁴Bu dinsel asimilasyonu Kenya kurucu devlet başkanı Kenu Kenyattu şöyle anlatır: "Batılılar geldiklerinde ellerinde İncil, bizim elimizde topraklarımız vardı. Bize, gözlerimizi kapayarak dua etmeyi öğrettiler. Gözümüzü açtığımızda, bizim elimizde İncil, onların elinde topraklarımız vardı." (bkz. <http://alperuludag.com/>)

¹⁵Batının yüzyıllardır çiğnediği sakızlardan biri de "yamyamlık"tır. Hâlbuki "William Aren'in *İnsan Yiyen Mit* kitabında açıkladığı gibi, kültürel olarak kurulu yamyamlığın varlığı için güvenilir hiçbir delil bugüne kadar bulunamamıştır." (Sardar vd, 2004: 43)

getirilmeye yani böylece köle ticareti yapılmaya başlandı. Çünkü kıtadaki yerli halk acımasızca çalıştırılmaktan ve kötü muameleye maruz kaldıkları için ölmeye başladılar ve bu yüzden çalıştırılacak insan kalmadı. Luraghi bu insanlık dışı olayı şöyle anlatır:

"Ölesiye çalıştırılan Amerikan yerlileri bu zulme dayanamıyor, ölüyor ve yeni daha güçlü kölelere ihtiyaç duyuluyordu. Zavallı Kızılderili yerlilerin hızla yok edilmeleri öylesine korkunç boyutlara ulaşmıştı ki, sömürgeciler Afrika'dan siyah ırktan köle getirmek zorunda kaldılar. Böylece 1501'de tarihin en karanlık sayfalarından biri daha açılıyordu: Bu da zenci ticaretiydi." (Luraghi, 2000: 58)¹⁶

Sardar'ın aktardığına göre Salamanca ekolünden Francisco de Vitoria (1492-1546): "Afrikalılara insanca muamele edildiği takdirde, kendi toprakları üzerinde özgürce yaşamaktansa, Hristiyanlar arasında köle olmaları onlar için daha iyidir; çünkü bir Hristiyan olmak en büyük mülkiyettir" diyor ve ortadaki insanlık dışı durumu yerlilerin hayrına yorumluyordu. (Sardar vd, 2004: 60)

Dönemin Batılı mantığına göre halklar kendi yargı yeteneklerindeki eksiklik yüzünden barbardı ve bu, kendi sosyal yaşamlarının töreleri, gelenek ve görenekleriyle belirleniyordu. Bu, gözlenebilen, davranışsal bir gerçektir. Bu gibi doğal barbarlar, kendi toprakları ve malları üzerinde dominyon ve hakların tam mülkiyetine sahip olduklarını söylemek için yeterli bir sebebe sahip olamazdı.

Ayrıca tabiatları gereği bu gibi insanlar, diğerlerinin mantığını anlayabilen ve emirleri takip edebilen doğal kölelerdi. Bunla aynı zamanda doğal olarak bağımlıydılar. Bu gibi insanların kendi toprakları ve insanları üzerinde gerçek dominyonu olmadığından, ilki bu tesadüfî boşlukla karşılaşan ilk Hristiyan kral tarafından kazanabilirdi. Aslında bunların medeni Hristiyanlara yakınlığı, vesayet altında iyileştirilebilir bir konuma çıkartılabileceğinden ve bununla birlikte kölelikleri onların yararına olacağından, İspanya tahtı için bu gibi doğal köleleri köleleştirmek değerli ve onaylanabilir bir olguydu. (Sardar vd, 2004: 58)

¹⁶Yine Luraghi çok ileri ve farklı Aztek uygarlığının ve kitaplarının yok edilmesini Batının öteki'ne nasıl bir uygarlık götürdüğünün kanıtı olarak anlatır: "Ne yazık ki uygar Avrupa insanların bağımsızlığı ve cehaleti bu varlığın sadece küllerini bırakacaktır. Meksika'nın ilk İspanyol piskoposu Juan de Zumarrage, elde edebildiği bütün Aztek kitaplarını ve el yazmalarını toplattı, Tlaltelolco alanında büyük bir piramit yaptırarak yaktırdı. Bu iğrenç ve barbarca kıyım Meksika'nın her tarafında tekrarlanacaktı. Böylece Aztek uygarlığı hemen hemen tümüyle yok edildi." (Luraghi, 2000: 70)

Avrupa'nın coğrafi keşiflerle tanıştığı "yeni ötekiler", kısa zamanda tam teslimiyet altına alınıp ekonomik bakımdan Avrupa'yı kalkındırmaya başlayınca, gittikçe güçlenen Batı özne konumuna, sömürgeleri olmadığı/sömürmediği için gittikçe zayıflayan Doğu, nesne konumuna yerleşmeye başlamıştır. Avrupa'nın gücü eline alıp "The West and The Rest" (Batı ve diğerleri) biçiminde Avrupamerkezci bakış açısı kazanmaları Aydınlanma çağı ve sonrasında da devam etmiştir. Her ne kadar aydınlanma düşüncesi diğer dinlere ve uluslara bir hoşgörü felsefesi geliştirse de dominant imge yine olumsuz/aşağı "öteki" imgesidir.

"Bu dönemde ve sonrasında farklı ve doğal yapısıyla Doğu, kendi içine kapalı Batılı yazar ve düşünürlerin ilham kaynağı haline gelir. Doğu'ya karşı duyulan bu ilgi biraz da o dönemin sosyal, kültürel ve politik sorunlarından kaçıp egzotik bir dünyaya sığınmaktan kaynaklanan bir gereksinimin sonucudur." (Eyigün, 2004: 525)

Sanat tarihçisi Hauser, "öteki"ne doğru kaçışın öyküsünü şöyle dile getirir:

"Sömürülenlerin sefaleti zaten insanları yeteri kadar rahatsız etmekteydi. Artık insanların ruhunu derin bir melankoli kaplamıştı. Yaşamın karanlık yönleri elverişsizlikler her yerde kendini göstermekteydi. Ölüm, gece, yalnızlık ve o günün gerçeklerinden uzak bilinmeyen bir diyara duyulan özlem, şiir ve edebiyatın başlıca konuları olmuştu... Katı usçuluktan ve bilinçlilikten, heyecansallığın düzensizliğine kültür ve uygarlıktan 'doğa hali'nin sorumsuzluğuna bir kaçış" (Hauser, 1984: 65)

Dönemin bazı yazar ve düşünürlerinin Asya ve Afrika kültürlerini araştırmaya, oralara gezmeye gitmeleri, kültürler arası yakınlaşmaya katkı sağlayabiliyor; önyargılı gezginlerin olumsuz imgeleri de yakınlaşmayı baltalayabiliyordu.¹⁷ Her iki algının etkili olduğu bu dönemde "öteki" ampirik bir bilgi kaynağı olarak görülebildiği gibi, romantik bir acıma ile de algılanabiliyordu.

19. yüzyıla gelindiğinde Batı kültürü her alanda üstünlük sağlamış, sanayi devrimini yapmış, Almanya gibi ulus devletlerini kurmaya başlamıştı. Onun karşısında olan Osmanlı İmparatorluğu ise yıkılmaya yüz tutmuştu. Haliyle bu dönemde güçlü bir

¹⁷ Batı düşününde ve edebiyatında kabaca söylersek, Lamartine, Goethe, Pierre Loti olumlu Doğu imgeleriyle; Montesquieu, Voltaire, Chateaubriand olumsuz Doğu imgeleriyle ön plana çıkmış, bir grup ilişkileri tamir ederken diğer grup yıkmaya çalışmıştır.

"öteki" kalmadığı için "öteki" korkulacak bir nesne olmaktan çıkmış, her yönüyle aşağı kültür olarak değerlendirme, Osmanlı ve topyekûn Doğu için geçerli olmuştu. Sömürülen kültürlerin zaten esamesi okunmuyor, Avrupa tek başına dünyayı yönetiyordu. Bu dönemde ortaya atılan ırk teorileri, ırk taksonomileri ve Darwinci görüş Avrupa dışında normal insan göremiyor ve Avrupamerkezci yaklaşımıyla kendi özne konumunu sağlamlaştırıp dünyayı ikiye ayırıyordu: The West and The Rest!

Bu ikiye ayırma (Doğu-Batı ya da The West and The Rest) kökünü Haçlı Seferleri'ne kadar götürebileceğimiz oryantalist anlayışla var olmakta, hegemonik güç arttıkça "öteki" silikleşmektedir. Günümüzde de etkilerini yoğun biçimde hissettiğimiz Batı hegemonyası, kendi kültürünü, yaşam tarzını, evrensel insan kültürü yapmak için küresel bağlamda çalışmalar yapmakta; "öteki"ni asimile etmek için yüzlerce yıllık deneyimlerinden faydalanmaktadır.

Dominant unsur olan Batı'nın "öteki" algısına tarihi bir perspektif çizdikten sonra Batı'ya koşturularak diğer blok olan Türk ve İslam coğrafyasının "öteki" algısına geçebiliriz.

Her millette, toplulukta görüldüğü gibi Türklerde de "öteki" algısı zamana ve mekâna göre farklılıklar göstermiştir. İlk yazılı kaynağımız olan Orhun Abideleri'nde belirgin biçimde Çin, olumsuz bir "öteki" olarak ön plana çıkar. Kültigin abidesinin güney yüzünde şu satırlar Çin algısını özetler: "Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırdıktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş... Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti öldün; Türk milleti öleceksin!" (Ergin, ty: 18) Yine Kültigin abidesi doğu yüzünde, "Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı hep düşman imiş." (Ergin, ty: 22) Kültigin'in de değindiği gibi Türklerin belirgin "öteki"si Çin olmakla beraber, kendi akraba boyları da sıklıkla "öteki"dir. Boylar arasındaki savaşlar, Çinlilerle yapılan savaşlardan aşağı değildir. Yine bu dönemde Türkler arasındaki cihan hâkimiyeti mefkûresi tüm dünyayı Türk bayrağı altında toplama ideali olarak "öteki"nin konumunu belirler. Buna göre Türklere boyun eğen, onun hükümranlığını kabul eden "öteki" olmaktan çıkar. Boyun eğmeyen ise eğdirilinceye kadar "öteki"dir.

"Başlıya baş eğdiren, dizliye diz çöktüren"¹⁸ (Ergin, ty: 20) Türkler, batıya doğru göç ettikçe farklı ötekilerle karşılaşmışlardır. Dünya genelinde ötekilerle karşılaşma yolu genellikle savaş olduğu için Türklerin de çoğu zaman ötekilerle ilk teması savaşla olmuştur. Askerlik sanatında dünya çapında bir ünü bulunan Türk milletinin karşılaştığı "öteki"nde bıraktığı ilk izlenim bu savaşçı özelliğidir.

Önceleri etnosantrik bir yaklaşımla dünyayı algılayan Türklerde düşmanı zayıf, kendini güçlü görme eğilimi vardır. Orhun Abidelerinde, "Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş." (Ergin, ty: 22) diyen Kültigin, günümüze kadar gelen "bir Türk dünyaya bedeldir" anlayışına köken olmuştur. Ancak şurası muhakkaktır ki Türkler tarihlerinin hiçbir döneminde herhangi bir toplumu/ırkı aşağı ırk, evrimini tamamlamamış vahşi ırk olarak algılamamış, kendi içinde sosyal hiyerarşi de oluşturmamıştır. İnsanı "doğuştan köle" ya da "aşağı" görme eğilimi Batı kökenli bir düşünce olup Türk coğrafyasında kabul görmemiştir.

İslamiyet'in kabulüyle Türklerde etnosantrik ötekileştirmeden dinmerkezci ötekileştirmeye doğru bir yönelme söz konusudur. Bütün dünya Müslümanlarının kardeş olduğu inancı Türkleri mecbur kalmadıkça Müslümanlarla savaşmamaya itmiştir. Yine İslamiyet'in kabulünden sonra Türklerdeki cihan hâkimiyeti mefkûresi "i'lâ-yı kelimetullah"a dönüşünce "öteki", "Müslüman olmayan" biçiminde algılanmıştır.

Osmanlıların, Müslüman olmayanlar için kullandıkları "gâvur" ve Avrupalılar için kullandıkları "frenk"¹⁹ sözcükleri belli bir aşağılama barındırmaktadır. Elbette bu ve benzeri kelimeler tahkir içermekte ve farklı dinden olanı kendi gibi inanmadığı için küçümsemekte kullanılmaktadır. Bu tarz sözcüklerden yola çıkarak Osmanlıların kendi inançlarını merkeze alarak ve üstünlüğünü kabul ederek "öteki"leri tanımladıkları sonucu çıkarılabilir. Ancak Osmanlı sultanlarının kendi gibi inanmayanlara karşı gösterdikleri hoşgörü de dünya tarihine bırakılmış önemli bir mirastır. Lewis'in de belirttiği gibi,

"Fatih Sultan Mehmet deyim yerindeyse Batı'ya bir pencere açmıştı. Gerek Rumları gerekse Yahudileri kayırmış ve Hristiyan Avrupalı zanaatkâr ve bilginleri

¹⁸ Orhun Abidelerinin daha ilk satırlarından itibaren bu kavramın defalarca kullanıldığını gördük. Bu kavramdan yola çıkarak Türk'ün temel prensibinin öteki'nin ona karşı gelmemesi, ona başkaldırmaması, nihayetinde ona boyun eğmesi olduğunu tespit etmek zor değildir.

¹⁹ "Avrupalı karşılığı kullanılan 'Frenk' kelimesi aynı zamanda bir hastalık ismi olarak da kullanılır. Osmanlıların hastalığa firengi ismini vermesi düşündürücüdür." (Şirin, 2006: 45)

bile himaye etmişti... Şeriatın eksiksiz uygulanması gayri Müslim topluluklara belli kısıtlamalar getirilmesine ve yönetim süreçlerine katılımlarının sınırlandırılmasına veya engellenmesine neden olmuştur. Ancak bu durum dinlerinde kalmalarına, kendi adetlerine göre yaşamalarına ya da geçimlerini sağlamalarına engel olunması anlamında zulüm görmelerini gerektirmemiştir, işin doğrusu buna izin de verilmemiştir. Öyle ki Osmanlı topraklarına en büyük Yahudi göçü kuralcı ve katı olmakla birlikte adil ve sofu olan II. Bayezit'in saltanatı sırasında gerçekleşmiştir."
(Lewis, 1996: 63)

Özetle Türkler, tarih içinde farklı "öteki" algıları geliştirmişler, bir dönem Çin ve Asya'nın diğer Türk boyları "öteki" olurken, uzunca bir dönem Avrupa Türklerin "öteki"si olmuştur. Önceleri etnosantrik ötekileştirmeler zamanla dinmerkezci ötekileştirmelere dönüşmüştür. Öteki algısı güçle, mekânla, tarihi olaylarla ilgilidir. Dolayısıyla Türk'ün "öteki"si ezeli ve ebedi bir "öteki" değil, bu unsurların etkisiyle değişebilen bir ötekidir. Her durumda ötekinin farklılığı kabul edilmiş, çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında diğer milletlerden çok daha geniş bir hoşgörü öteki olana gösterilebilmiştir. Son Bizans veziri Loukas Notaras'ın, "Bizans'ta Latin serpuşu görmektense Türk kavuğu görmeyi tercih ederim." sözü, yıllarca düşman bellediği bir milletin hoşgörüsünün hakkını teslim ettiğini göstermektedir.

İslam coğrafyasındaki "öteki" algısı da Türk'ün algısından farklı değildir. Bu bölge Lewis'in belirttiği gibi, "(Antik Orta Doğu) çeşitli biçimlerde yapılmış-hısımlar ve yabancılar-Yahudiler ve Yahudi olmayanlar-Yunanlılar ve barbarlar, yurttaşlar, yerleşik yabancılar ve dışsal yabancılar gibi-sayırsız ayrıştırmaya tanık olmuştur." (Lewis, 1996: 30) İslam'ın ortaya çıkıp yayıldığı bu coğrafyada İslam'dan sonra artık bir de Müslim-Gayri Müslim ayrımı söz konusu olmaya başlamıştır.

Her din gibi, İslam da kendi doktrinleri dışındakileri yanlış/batıl görmüştür. Kur'an-ı Kerim'de Allah katında hak dinin İslam olduğu²⁰ beyan edilmiş, böylece diğerleri dışarıda bırakılmıştır. Buna bağlı olarak, Müslümanların gözünde Yahudi ve Hristiyanlar, "dinleri Tanrısal hakikatin daha eski, eksik ve yürürlükten kalkmış biçimlerini oluşturdukları halde, kendilerine sunulan en son ve mükemmel biçimini bile

²⁰Âl-i İmrân suresi 19. ayet: "Allah nezdinde hak din İslam'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştiler. Allah'ın ayetlerini inkâr edenler bilmelilerdir ki Allah'ın hesabı çok çabuktur." (Kur'an-ı Kerim, 2007: 51)

bile reddeden kimselerdir." (Lewis, 1996: 19)²¹ Puta tapanlar ise müşrik olup ya İslam ya ölüm arasında tercih yapmak durumunda bırakılmaktadır. İslam devletleri Yahudi ve Hristiyanlar için-ehl-i kitap oldukları için müşriklere göre daha çok hoşgörü görmekteydiler- puta tapanlardan farklı olarak ya İslam ya ölüm ya da boyun eğme şeklinde üç tercih hakkı tanımaktadır. Boyun eğmek cizye ödemek ve Müslümanların üstünlüğünü kabul etmek anlamına gelmektedir.

Cizye ödemenin dışında,-İslam coğrafyasında farklı biçimlerde uygulansa da Müslümanlarla diğer din mensuplarının eşit olmadığı toplum içinde farklı uygulamalarla belli ediliyordu. Lewis'in iddialarına göre,

"Müslüman ülkesindeki Hristiyanlar ve Yahudiler giysilerinin üzerinde belli özel bir işaret taşıyorlardı. [Nazi Almanya'sında Yahudilerin taşımaya mecbur edildikleri] Sarı renkli, altı köşeli yıldızın kökeni, bu işaretlerdir. İlk olarak dokuzuncu yüzyılda bir Bağdat halifesi tarafından emredilmiş ve ortaçağın sonlarında da Batı ülkelerine yayılmıştır. Hamamlarda bile soyunulduğunda Müslümanlarla karışmasınlar diye gayri Müslimler kendilerine özgü bu işaretleri çıkaramaz, boyunlarına bir iple asarlardı." (Lewis, 1996: 37)

Yine Lewis'e göre aşağılanma belirtilerini pek çok biçim altında görmek mümkündür. Müslüman ülkelerde Yahudi ve Hristiyanlara "zimmî" adı verilirdi. Bir Müslüman özgür bir zimmî kadın alabilirdi ama zimmî bir erkek Müslüman kadınla evlenemezdi. Bir Müslümanın zimmî bir kölesi olabilirdi ama bir zimmînin Müslüman kölesi olamazdı.²² Yahudilerin ve Hristiyanların, ailelerinin, kölelerinin farklı renklerde pelerinler giymeleri ve başlıklar takmaları zorunluluğu, giysilerinin üzerine değişik renkte kumaş parçası yamama zorunluluğu vardı. Bu zorunlulukların getirilmesinde, farklılaştırmak kadar küçültmek gibi bir niyet bulunduğu da aşikârdır. Yahudilerin getto dışına çıkarken yalın ayak yürümelerini, hasır terlik giyinmelerini şart koşan Fas yasalarında da aynı özellikler söz konusudur.

²¹ Din ve öteki adlı bölümümüzde sorunu daha etraflıca inceleyeceğimizi belirterek, Lewis'in bu ifadelerinin mutlak kabul olmadığını şimdilik ifade edelim.

²² Benzer uygulama Bizans İmparatorluğu yasalarında da vardı. Bir Hristiyan erkek, Yahudi bir kadınla evlenebilmekte, ama Hristiyan kadınla evlenen bir Yahudi ölüm cezasıyla cezalandırılmaktaydı. Keza Bizans'taki Yahudilerin hangi gerekçeyle olursa olsun Hristiyan köleler edinmesi yasaklanmıştı. (bkz. Lewis, 1996: 39)

Zımmîler ata değil, eşeğe binmek zorundaydılar; üstelik hayvana bacaklarını iki yana sarkıtarak değil, tıpkı bir kadın gibi yandan binmeleri gerekiyordu. Hepsinden önemlisi silah taşıyamazlardı, o nedenle daima kendilerine saldıranların insafına kalmışlardır. Zımmî biri taşlanmak gibi özellikle çocukların yaptıkları küçük ama can yakıcı saldırılara karşı kendini savunamazdı, daha doğrusu savunması yasaktı.(Lewis, 1996: 37-49)

Son olarak diğer dinlere ve üyelerine gösterilen olumsuz tutumlar, genellikle dinsel ve toplumsal terimlerle, çok nadir olarak da etnik ya da ırksal terimlerle ifade edilmekteydi. Aşağılama dili genellikle çok güçlüydü. Yahudilere "maymun", Hristiyanlara "domuz" demek sıradanlaşmıştı. Gerek sohbet sırasında gerekse yazışmalarda Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar için farklı hitap biçimleri kullanılırdı. Hristiyan ve Yahudilerin çocuklarına Müslüman isimleri vermeleri yasaktı. (Lewis, 1996: 45)

Bununla beraber mali ve zaman zaman da mirasla ilgili külfetler bir yana bırakılırsa, zımmîler hiçbir ekonomik yoksunluğa maruz kalmamışlardır. Hiçbir meslek kendilerine kapalı olmadığı gibi herhangi bir mesleği yapmak zorunda da bırakılmamışlardır. Müslümanların kutsal toprağı olan Hicaz ile birkaç kutsal yer dışında kendilerine kapalı hiçbir bölge yoktu. Bir bütün olarak Hristiyanlar ile Yahudiler Müslüman şehirlerinde kendi mahallelerini kurmak gibi bir eğilim içinde olmuşlarsa da, bu Hristiyan Avrupa'sındaki gettolar gibi yasal olarak zorunlu kılınmış bir kısıtlama değil, doğal bir toplumsal gelişmeydi. Yine İslami yönetim altındaki gayri Müslimlerin durumu, modern Avrupa'daki ya da modern Ortadoğu'daki kimi olaylarla karşılaştırmak şöyle dursun, ortaçağ Avrupa'sındaki Hristiyan olmayanlardan ya da sapkın Hristiyanlardan pek çok bakımdan daha rahattı. (Lewis, 1996: 40-76) İslam inancına göre,

"Müslümanların egemenliğinde bulunan ve İslam hukukunun geçerli olduğu topraklar Dar-ül İslam, yani İslam alanı; kâfirlerin yaşadığı ve yönettiği dış dünya ise Dar-ül Harb, savaş alanı olarak bilinirdi. Bu ismin verilme nedeni şuydu: İslam toprağı ile kâfir ülkeler arasında, bütün dünya ya İslam'ın mesajını kabul edinceye ya da bu mesajı tebliğ edenlere boyun eğinceye kadar sürececek olan, kuralların inançlılara yükümlendiği sürekli bir savaş hâli geçerlidir." (Lewis, 1996: 32)

Bu savaş hâli geçerli olmakla beraber, pratikte Müslümanların yaşadığı coğrafyada daha önce görülmemiş bir hoşgörü de uygulanmıştır. Avrupa'da mutlak düşman olan diğer din mensubu İslam coğrafyasında yaşam alanı bulabilmiştir. Lewis'in de kabul ettiği gibi,

"Müslüman yönetimi altında bulunan Yahudiler ve Hristiyanlar normalde imanları uğruna şehit olmak zorunda bırakılmamış, Müslümanlardan geri alınan İspanya'da Müslüman ve Yahudilere yapıldığı gibi sürgün, din değiştirme ya da ölüm arasında seçim yapmaya mecbur edilmemişlerdir. Modern dönemden önceki Avrupa'da Yahudilerin başına geldiği gibi, yerleşim ya da meslek kısıtlamalarına maruz kalmadılar. Bu önermelerin istisnaları yok değildir, ancak bu ayrılıklar nispeten modern zamanlara dek genel örüntüyü etkileyecek boyutta olmamış, hatta modern zamanlarda da belli bölgeler, dönemler ve durumlarla sınırlı kalmıştır."

(Lewis, 1996: 18)

İslam coğrafyasının "öteki"si de dinmerkezci bir yaklaşımla tespit edilmiştir. Buna göre Müslüman olan-olmayan, Dar'ül İslam-Dar'ül Harb ayrımı belirgin biçimde ötekileştirme modeli olarak benimsenmiştir. İslam devletlerinin "özne" olduğu zamanlarda "öteki"ne aşağılamacı bir yaklaşım sergilenmekle birlikte dönem Avrupa'sından çok daha yaygın bir hoşgörü de gösterilmiştir. Batı'nın ve Yahudilerin "özne" olduğu günümüzde ise rollerin değiştiği ve İslam coğrafyasının türlü aşağılamalara maruz bırakıldığı açıkça görülmektedir.

Tarih içinde ötekiliğin konumu hakkında kısa bir bilgi sunduktan sonra "öteki"ni farklı disiplinler bağlamında değerlendirmeye geçebiliriz.

1.3. Felsefe ve "Öteki":

"Dünyayı algılayan 'ben' ve 'benim dışındaki şeyler' ayrımına dayanan düşünsel paradigmaya köken aldığı kabul edilen Descartes felsefesine atfen Kartezyen düşünce adı verilmektedir." (Güngen, 2008: 1) Ben ve diğerleri şeklindeki yerleşik dünya görüşü ise aslında Descartes'ten öncesine dayanmaktadır. İzlerini Antik Yunan felsefesinde bulabildiğimiz bu düşünüşün Batı'da yeşerip gelişmesi Hristiyanlık dini ve kilisenin etkisiyle olmuştur.(Güngen, 2008: 1)

İlk dönem Yunan felsefesinde dönem filozoflarının "Arkhe" üzerine yoğunlaştıkları, "öteki" kavramı üzerine henüz düşünce beyan etmedikleri görülmektedir. Çetin Veysal'ın "Ben ve Başkası ya da Öteki İlişisine Bir Bakış" adlı makalesinde etraflıca değindiği gibi Antik çağdaki filozoflar ve Antik çağın en belirleyici düşünürleri olarak öne çıkan Platon ve Aristoteles'in "ben ve öteki" kavramını henüz açıkça belirlememiş ya da üzerine ayrıntılı olarak çalışmamış oldukları görülmektedir. Platon, *Sofist* ve *Parmenides* diyaloglarında aynı-bir ve başka adlandırmalarıyla "Ben ve Başka"yı birbirlerinin devinimde ve devinimsizlikte aynısı ya da başka olma niteliklerine sahip olmaları bakımından ayırlamaktadır. (Platon, 1988: 82-86), (Platon, 1989: 48-49) Yine Platon *Devlet*'inde çeşitli ötekileştirmeler yapmakta ancak "öteki"nin ne olduğunu ortaya koymamaktadır. Bir iki örnek verilecek olursa Platon ideal devletini kurarken diyecektir ki:

"Bu şehirde sizin hepinizin birbirinizle kardeş olmanıza karşın tanrı, aranızda yönetimi elinde tutmaya uygun olanlarınızı yaratırken onların soyuna, en değerliler onlar oldukları için, altın katmıştır. Yardımcıların soyuna gümüş ve çiftçiler ile diğer zanaatkârlarınkine ise demir ve pirinç."(Platon, 2006: 123)

Yaratılış gereği insanlar arasında üstünlük bakımından farklar bulunduğu inanan Platon, mesleklerin icrasında da "doğası gereği"liği savunmaktadır. Buna göre kimisi doğası gereği ayakkabıcı kimisi doğası gereği marangozluk yapacaktır. "Trakya ve İskit topraklarındaki genellikle kuzey bölgelerindeki halkların coşkunluğu, ya da en çok bizim bulunduğumuz bölgeye atfedilecek olan bilgi sevgisi, yahut Fenikelilerde ve Mısır halkında bulunan para sevgisi... Bunlar o insanların içlerinde vardır." (Platon, 2006: 149) diyerek yine doğası gereği vurgulayan Platon'un kendi bölgesine "bilgi sevgisi"ni ayırırken, Mısır ve Fenikelilerde "para sevgisi"nin bulunduğunu ve bunun o insanların "doğası gereği" olduğunu belirtmesi de Platon tipi milliyetçiliğin bir göstergesidir.

Platon'un *Devlet*'i ırkçı düşünceler barındırdığından Platon'un "öteki" anlayışı hakkında ipuçları verir. Kavgayı, soydaşlarla ve yabancılarla yapılan diye iki çeşit olarak ele alan Platon birincisine "çatışma", ikincisine "savaş" adını verir. Çatışmanın bir düşmanlık sonucu değil, bir ikilik sonucu olduğunu, savaşın ise düşmanlıktan kaynaklandığını söyler. Böylelikle Yunanlarla yabancıların birbirine gerçekten düşman olduklarını

vurgular. Platonla beraber "Yunanca konuşmayanlara 'barbar' unvanı veren Yunanlarda, ilk defa o kelime 'düşman' anlamını da kazanmıştır." (Dayı, 2008: 42)

Aristoteles, ise bir 'başka' tanımı yapmaktadır: "... şeyler gerek maddeleri, gerekse kavramları bakımından bir değilseler, başkadırlar... Varlık ve Bir olan her şey, doğası gereği, bir başka şeyle ya birdir veya bir değildir." (Aristoteles, 1993: 68-69) Aristo da hocası Platon gibi yer yer ötekileştirmede bulunmakta örneğin *Politika* adlı eserinde ozanlar arasında var olduğunu ileri sürdüğü "Helenlerin barbarları yönetmesi uygundur" şeklindeki görüşü doğru bularak evcil hayvanlarla Yunan olmayanları "doğadan köle"²³ diye tanımlar. "Kölelerin kullanılması da evcil hayvanlarınkinden hiç ayrılmaz; biz her ikisinden de bedensel gereksinmelerimizin giderilmesinde yararlanırız." (Aristoteles, 1975: 8-14) demektedir. Yine Aristo'nun *Politika* adlı eserinde ırkçı bir yaklaşımla dünya milletleri üstünlük ve aşağılık bakımından sıralanmaktadır. Aristo'ya göre,

"Soğuk bölgelerde yaşayan ırklar cesaret ve tutkuyla doludurlar, fakat becerileri ve beyin güçleri kıttır. Bundan ötürü siyasal birlikleri ve başkalarına egemen olma yetenekleri yoktur. Öte yandan Asyalı ırkların hem beyinleri hem de becerileri vardır; ama cesaret ve iradeleri eksiktir. Bu nedenle hep köleleştirilir ve uyruk olarak kalırlar. Coğrafyaca orta bir durumda bulunan Helen ırkı ise her ikisinden de bir ölçüde pay almıştır. Dolayısıyla en iyi siyasal kurumlara sahip olarak özgürlüğünü sürdürüyor ve bir tek anayasa altında birleşse bütün öteki ülkelere egemen olacak yetenekte." (Aristoteles, 1975: 207)

Alıntıda da görüldüğü gibi Aristo, topluluklarda coğrafyadan ya da doğuştan kaynaklanan kimi farklılıkları oldukça öznel bir biçimde değerlendirmiş ve kendi milletini diğer tüm milletlerden üstün bir konuma yerleştirmiştir.

Veysal'ın da dile getirdiği gibi, "Aristo'nun farklılığı öne çıkartarak yaptığı 'başka' tanımından sonra Ortaçağ Avrupa'sında ben'e dair kapsamlı bir düşünüş-ben'in ben'i

²³ Antik Yunan felsefesi günümüze gelinceye kadar Batılı bütün felsefe akımlarını etkilemiştir. Batı kültür çevresinin bugünkü dünya anlayışı da, dilleri de Antik felsefenin varmış olduğu sonuçlarla yüküldür. Özellikle Sokrates, öğrencisi Platon ve onun öğrencisi Aristoteles sistem koyucu filozoflar olarak bütün dünyada apayrı bir konuma sahiptirler. Ancak bu üç otoritenin de değerlendirmede fazlaca göz önüne getirilmeyen ortak bir özellikleri vardır: Irkçı olmaları! (bkz. Dayı, 2008: 42) İnsanları 'doğası gereği' köle, çiftçi, zanaatkâr, yönetici gibi sınıflara ayırmaları, bunda bir mantık bulmaları, Batı'nın Coğrafi Keşiflerden sonra köleleştirdiği Amerikalı, Afrikalı insanları 'doğası gereği' köle olarak görmesinde önemli bir etkendir.

kendi aracılığıyla tanıdığı düşünülmekteydi-ortaya koyulmuş olmaktan uzaktır." (Veysal, 2004: 270)

"Berkeley, ben'i ruhla özdeşleştirmekteydi; Leibniz için ise ben-düşünüyorum ilgisinde varolan töz söz konusudur. Ancak David Hume, ruh ve ben'i deneyimlenebilir olarak görmemekteydi." (Veysal, 2004: 270)

Descartes'in ben kavramını felsefesinin merkezine koyduğu- *Cogito ergo sum* önermesinde, ben=düşünceyle özdeş düşünülmekte olması nedeniyle görülmektedir. Düşünme "ben"i imlemektedir, çünkü tüm dış dünyayı, kendi bedensel varlığım da dâhil olmak üzere, yok sayabilirken, "ben" olarak, düşünüyor olmaktan ayrılmamaktayım. Bir kez bile olsa düşünmeden ayrılmış olsam, dış dünyanın varlığına karşın ben olmamış olurum. Bu nedenle "ben", beni ben yapan ruh bedenden tümüyle ayrı düşünülmemektedir. (Descartes, 1996: 32-37) "Buna göre denebilir ki Descartes'in kavrayışında 'ben', dış dünyayı tanımamızın olanağıdır ve öteki'nin varlığı ben'in varlığına dayandırılmaktadır." (Veysal, 2004: 270)

Kant'a gelince, onun "etik"e ilişkin tüm düşüncelerinde var olan düşüncenin "ben" ve "öteki" ilişkisinin düzenlenmesini içerdiği ileri sürülebilir. Şöyle ki; Kant, insanın her zaman öteki karşısında otonomi idesine uygun olarak eylemde bulunması gerektiği ve akıl sahibi varlığın araç değil amaç olarak görülmesi gerekliliği düşüncesini (Kant, 1981: 46-48) dile getirmektedir. "Bu vurgularında ana tema kişinin özgür istenci olduğu kadar, kişinin özgür istencinin gerçekleşmesinin dayanağı da başkasına karşı gerçekleştirilmesi gereken ödevlerin yerine getirilmesine bağlanmaktadır." (Veysal, 2004: 270)

Pratikte ise Kant, Onur Bilge Kula'nın tespitiyle Avrupalıları Doğululardan ve Zencilerden üstün görmektedir. Evrenselci, barışçı, özgürlükçü ve aydınlanmacı yönleriyle tanınan Immanuel Kant, ırk kavramını konulaştıran düşünürlerin başında gelir. Avrupalının anılan insanlardan üstünlüğü en genel anlamıyla Avrupalı aklın üstünlüğünden kökenlenir. Avrupalı aklın üstünlüğü bağlamında Kant, Avrupa devletlerinin birleşmesini ve bu birleşmenin dünya cumhuriyetine dönüşmesini öneren düşünürlerin başında gelir. Yine genel anlamda dine, dolayısıyla Hristiyanlığa da eleştirel bir mesafeden bakan Kant, Muhammedinizm diye adlandırdığı Müslümanlığın

ilkelerinin çoğunu, örneğin cennet anlayışını ikiyüzlülük olarak değerlendirir. (Kula, 2002: 19-47)

"Hegel, Tinin Görüngübilimi adlı eserinde "Özbilincin Bağımsızlık ve Bağımlılığı; Efendilik ve Kölelik" alt başlığında, kendi olmak ya da başkası olmayı ele almakta, 'ben ve öteki-başkası' ilişkisini incelemektedir. Özbilincin bir başkasınca tanınması yoluyla kendinde ve kendi için olabildiği, bu tanınmanın da, bu özbilincin önünde başka bir özbilincin varlığını söz konusu ettiği görülmektedir. Bu özbilinçler bir aradadırlar ve bu bir aradalıkları yoluyla kendilerini tanımaktadırlar. Ancak bu bir aradalıkları, karşılıklı egemenlik ilişkileri söz konusu etmekte, bir taraf efendi olurken diğeri köleleşmektedir. Demek ki 'ben ve öteki' ilişkisinde karşılıklı bir çatışmayı gündeme taşımaktadır." (Veysal, 2004: 271)

Hegel bu eserinde, öznenin kendisini "öteki"nden dolayı tanımladığından; kendini "öteki"nden dolayısıyla temsil ettiğiinden; "öteki"nin kendinin kategorik karşıtı, radikal inkârı ve reddi olarak anlamlandırması sayesinde kendini evrensel ve soyut özne olarak kurduğundan bahseder. "Farklı olan farkını, kıyaslanamazlığını ve tikelliğini yitirir ve öznenin ötekisi haline gelir." (Uluç, 2009: 29)

Hegel, "ilerlemiş" ve "geri kalmış" milletler arasındaki ilişkiyi tanımlarken uygar milletlerin, devletin aynı cevhersel momentine erişmemiş olan öteki milletlere barbar gözüyle bakmakta ve onlara karşı böyle davranmakta haklı olduklarını savunur.

"Hegel, dünya tarih felsefesi üzerine çalışmasında tarihsel halklar ve tarihsel olmayan halklar ayrımını yapmıştır. Tarihsel olanlar, kültürel olarak gelişmiş, güçlü halklar ve bu yolla dünya tarihinin gelişmesine katkıda bulunabilen halklar olarak tanımlanırken, diğer halklar ise manevi olarak zayıf, kendi kendilerini geliştirmekten yoksun olan ve dolayısıyla tarihte hiçbir uygarlaştırıcı misyona sahip olmayan halklardır. Bu nedenle ikinciler birincilere tabi olmalıdır. Böylece örneğin Çin, Hegel'e göre dünya tarihinin gelişimine herhangi bir katkısı olmayan durağan bir toplumdur." (Uluç, 2009: 29)

Avrupa aklının ve düşününün üstünlüğü konusunda Kant'tan daha belirgin bir yaklaşım sergileyen Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Doğu'ya dolayısıyla da Asya'ya ilişkin olumsuz değerlendirmeleriyle öne çıkar. Hegel'in "öteki"si de daha önceki düşünürlerden farklı değildir. Hegel'in savlamasına göre, düşün Doğu'dan doğar; ama

Doğu'da dizgeleştirilemez; çünkü Doğu'da istenç ve bilinç özgür değildir. Özbilinç ancak Batı'da özgürleşir. Doğu'da ışık dışı, Batı'da içi aydınlatır. Doğulular, insanın insan olduğu için özgür olduğunu bilemezler. Bu nedenle, Doğu'ya özgü şeyler felsefeden silinip atılmalıdır. (Kula, 2002: 85-97) "İslam'ın dünyasalı teke bağımlaştırdığını ve İslam'da çoğu şeyin dağınık ve bulanık olduğunu savlayan Hegel'in kanısınca İslam fanatizminin ilkesi terördür."²⁴ (Kula, 2002: 111)

Hegel, Türklere ilişkin olumsuz yargılamalarıyla da ünlüdür. Bu düşünürün algılamasına göre, Türklerin gücü fetihlere dayanır. Onların Tanrıları akıl soyutlaması değildir. Ayrıca kaba saba Türkler buluntu bir akla sahiptir. Başka bir deyişle kendi akılları olmadığı için Türkler başkalarının aklına muhtaçtır. (Kula, 2002: 116-119)

Ben ve "öteki" ilişkisine dair yorum yapan bir diğer filozof ise Marx'tır.

"Marx, birçok çalışmasında 'ben ve öteki' sorununa değinmektedir. Ona göre, doğanın insansal özü, ancak toplumsal insan için söz konusudur; çünkü ancak toplumda onun için insan ile bağ olarak, öteki için onun ve onun için ötekinin varoluşu olarak ve insansal gerçekliğin dirimsel ögesi olarak vardır. 'Ben ve öteki'ni doğa ile bağlantısında ele alan Marx, ancak ben'i başkalarıyla, başkalarını da ben'in varoluşuyla ilgisinde bir birlik içinde olanaklı görmekte, her birini bütünüün parçaları olarak, birbirlerinin zorunlu varlıklarını vurgulamaktadır." (Veysal, 2004: 271)

Kula'ya göre Alman düşünürleri arasında Kant ve Hegel dışında Türkiye ve İslam imgesi bakımından en fazla yazıyı Marx ve Engels yazmıştır. "Anılan düşünürler çözümlemelerini ve önermelerini sosyal devrim ve ilerleme düşünce ereğine dayandırmaya özen gösterirler." (Kula, 2002: 14) Marx'a göre Bizans/Yunan "Batı uygarlığı" ile Osmanlı/Türk "Doğu barbarlığı" ile özdeştir. (Kula, 2002: 178) Marx için Avrupa "denetimlilik, akıllılık, süreklilik ve ereklilik"; buna karşın Asya "denetimsizlik, akılsızlık, süreksizlik ve ereksizlik" demektir.

²⁴ Kula'ya göre Batı felsefesinde çok etkin bir düşünür olan Hegel'in İslam'a ilişkin bu türden değerlendirmeleri, özellikle 11 Eylül 2001 terör eylemlerinden sonra Batı kamuoyunda Müslümanlara yönelik kuşku ve önyargıların güncelleşmesi ve yaygınlaşması bakımından önem taşımaktadır. (Kula, 2002: 13)

Marx'a göre,

"İstanbul Doğu ile Batı arasında altın bir köprüdür. Batı uygarlığı, aynı güneş gibi, bu köprüden geçmeden, dünya etrafında dönemez. Dünya etrafında dönemediği gibi Rusya ile savaşmaksızın, bu köprüyü geçemez. Sultan, İstanbul'u sadece devrim için emaneten tutmaktadır... Batının Roma'sını yıkacak olan devrim, Doğu'nun Roma'sının da şeytanî etkisinin üstesinden gelecektir." (Kula, 2002: 179)

Marx'ın Doğu'yu, Türk'ü ötekileştirmesi farklı mektup ve yazılarında da görülmektedir. Ancak daha önce değindiğimiz düşünürlerle karşılaştırıldığında Marx'ın yer yer daha insafli tavır takındığını görürüz.²⁵

"Adorno için ise, özne-nesne ilişkisi, ne mutlak bir ikilem ne de mutlak bir birliktir. Aslında nesne ve özne bir anlamda birbirlerinden oluşurlar, fakat hiçbir zaman biri diğerine indirgenebilir değildir." (Veysal, 2004: 271)

"Adorno ve Horkheimer, gerek birlikte yazdıkları Aydınlanmanın Diyalektiği'nde, gerekse de ayrı yazdıkları eserlerinde 'ben ve öteki' etkileşimine ışık tutmaya çabalamışlardır. Soruna özne ve nesne bağlamı içinde de bakan Adorno ve Horkheimer, nesneyi öznenin egemenliğinden kurtarmanın bakış açısını benimsemektedirler. Çünkü 'ben' ya da özne 'başkası-öteki' ya da nesneyi olumsuzlamakta, onu araçlaştırarak manipüle etmektedir. Böylelikle nesne ya da öteki-başkası kendinde bir amacı olan varlık olmaktan çıkarak şeyleşmektedir. Onlara göre 'ben ve başkası ya da öteki' ilişkisi bir tür 'özne-nesne' bağlantısını dile getirmektedir." (Veysal, 2004: 272)

Veysal'a göre "ben ve öteki" ilişkisi, bir birlik ve bütünlük ilişkisi olmakla birlikte, diyalektik bir karşıtlık ortaya çıkarırlar ve bu karşıtlık birinin diğerini aşması ile

²⁵ Marx, 1 Temmuz 1853 tarihinde New York Daily Tribune gazetesindeki yazısında bir Londra gazetesinde çıkan ve Doğu Sorunu ile ilgili, okuyucusu açısından ilginç olacağını düşündüğü, Londra'da yaşayan Ermeni prensi Lew'in Türkiye'deki Ermenilere yönelik bir çağrısına yer verir. Çağrı şöyle:

"Sevgili kardeşlerim, değerli hemşehrilerim, istencimiz ve sıcak dileğimiz, ülkenizi ve Sultanı (Osmanlı Padişahı) kanınızın son damlasına kadar, Kuzey'in zalimine karşı savunmanızdır. Kardeşlerim, Türkiye'de zulüm olmadığını, Türklerin burunlarınızın direklerini parçalamadıklarını, kadınlarınıza gizlice ya da uluorta dayak atmadıklarını aklınızdan çıkarmayın! Sultanın egemenliği altında insanlık vardır; Kuzey'in zaliminin egemenliği altında ise canavarca bir kıyıcılık vardır. Bundan dolayı, kendinizi Tanrı'nın yönetimine emanet edin; ülkenizin özgürlüğü, şimdiki egemenliğiniz için yiğitçe savaşın... Tanrı, size utku yolunu gösterecektir. Tanrı Sultanın yüreğini yumuşatsın; çünkü Sultanın egemenliği altında dinimizin temizliği korunacaktır. Buna karşın, dinimizin temizliği ve arılığı, Kuzeyin zaliminin egemenliği altında değişecektir." (aktaran Kula, 2002: 156) Ermeni prensi Lew'in, Osmanlı uyruklu Ermenilere yaptığı bu çağrıya Marx'ın geniş bir biçimde yazısında yer vermesi onun Osmanlılara karşı daha insafli tavır takındığı savımızı destekler. Mektubu yayınlamasında Marx'ın Rusları sevmemesinin etkisi de göz ardı edilmemelidir.

sonuçlanmaktadır. "Ben", iç, "öteki" dış olarak ele alınabilir. "Ben", "öteki" karşısında kuşatıcı değil, bütün karşısında tekilse, yani bütün olanı içermiyorsa, yoksuldur. "Ben" ve "öteki" karşılıklı ilişkilerinde özgür ve kendi kendilerini belirleyici olamıyorlarsa, birbirlerini de belirleyemiyor, betimleme niteliklerini içermiyorlar demektir. Ancak özgür ve karşılıklı bütünleyici ilişki nitelikleri aracılığıyla, onların varlığının özniteliklerinin ortaya çıkmasının olanaklarının verileceği görülmektedir. Bununla birlikte, "ben" ve "öteki"nin eşitsiz de olsa etkileşimleri, ortak yaratıcılığın önkoşulu olarak ortaya çıkmaktadır. Yeninin ortaya çıkmasının, varolmasının olanağı ve kaynağı, ister olumlu ister olumsuz olsun, bu birliktir. (Veysal, 2004: 272)

"Ben" ve "öteki"nin bu birlik ya da bütünlük içindeliği, özgür (kendi istencinin belirlemesi) ilişki bağlamında gerçekleşmemişse, Yeni ya da Oluş, yabancılaşmış bir öznitelik içerecektir. Denebilir ki bu durum, yani ortaya çıkan yabancılaşma, "ben" veya "öteki"nin dışarıdan belirlendiği anlamına gelir. Belirlenimin bu niteliği (yabancılaşma) veya öteki tarafından belirlenmeye dayalı içerik ve biçim bozulmasını ortaya çıkaracaktır. Ben, öteki yokken çatışmaya giremez. Çünkü çatışma ya da birlikte değişimin olanakları yoktur. Ben öteki ile ilişkiye girer girmez, olumlu ya da olumsuz bir değişmeye yönelmektedir. Bu ilişki ya da çatışma, hem "ben" hem de "öteki"ni etkileyip değiştirmektedir. Çünkü her karşılıklı ilişki, karşıtlık, birlik, bir kendi dışına taşmaya, içten dışa (iç'in iç'inin kendini ortaya koyduğu) uzanan kol olmaya (ve tersi) yöneldiği sürece işaret etmektedir. "Ben'in 'öteki'leşmesi ve 'öteki'nin 'ben'leşmesi, yönelinen etkinliğin veya gereksinmelerin sınırları ile bağlantılıdır." (Veysal, 2004: 272-273)

Jean Paul Sartre, insanı bir taslak olarak gördüğü felsefesini *Varoluşçuluk* kitabında ayrıntısıyla anlatır. Bu eserde temelde insan odaklı bir yaklaşım anlatılırken ben-öteki ilişkisine dair çok ciddi göndermelerde bulunulur. Sartre'a göre, egzistansiyalistin anlayışı ile insan önceden tanımlanamaz, çünkü o başlangıçta hiçbir şey değildir, o ancak sonradan, gelişmesinin ikinci evresinde bir şey olacak, kendini nasıl yaparsa öyle olacaktır. Yine ona göre, insanı tasarlayacak bir Tanrı bulunmadığına göre demek ki insan doğası da yoktur.

Sartre'a göre egzistansiyalizm insana değer ve onur veren, onu nesne yerine koymayan biricik teoridir. Her materyalizm bütün insanları- kendisi de içinde olarak- nesne gibi

alır, önceden belirli tepkilerin tümü olarak; bu da bir masa veya sandalyeyi ya da bir taşı oluşturan niteliklerden, özelliklerden ayrı değildir.

"Biz egzistansiyalistler ise insan acununu madde evrenindeki değerlerden çok ayrı değerlerde kurmak istiyoruz. Ne var ki, bizim gerçek olarak bulduğumuz benlik büsbütün bireysel bir benlik değildir, çünkü cogitoda insanın yalnız kendini değil, özgelerini de bulduğunu ispat etmiş bulunuyoruz... Düşünüyorum ile kendimize geliyor ve bunu, Descartes ile Kant'ın felsefesine aykırı olarak, başka insanlarla yüz yüze yapıyoruz; yani bizim için başkasının varlığı da kendimizinki kadar kesindir. Böylece cogito ile kendini aracısız olarak kavrayan insan yanında başkalarını da bulmuş, onların varlığının koşulu olarak almış olur. Kabul eder ki onu zeki, kötücül, kıskanç gibi niteliklerle tanıyan başkaları olmasa o da hiçbir şey olamaz. Kendi üstüme herhangi bir hakikati öğrenmem için başka insanların içinden (ruhundan) geçmeliyim. Özge insanlar benim varlığım için ne denli gerekliyse, kendi üstüme edindiğim bilgi için de o denli gereklidir. Bu koşullar içinde kendi benliğimi bulup tanımam, aynı zamanda başkasını kendime karşı (benim için ya da bana karşı) dikilmiş bir hürriyet olarak tanımam demektir."
(Sartre, 1969: 20)

Jean Paul Sartre'dan²⁶ sonra, çağımızın önemli Fransız düşünürü Jacques Derrida'nın da ben-öteki ilişkisi hakkında söylediklerini özetleyip bu bölümü sona erdirmek istiyoruz.

Uluç, Meyda Yeğenoğlu'nun *Sömürgeci Fantaziler* kitabına gönderme yaparak, Batı metafiziğini yapısöküme uğratan Derrida felsefesinin, öznenin ötekini kendinden dolayısıyla tanımladığını belirtir. Derrida, metafizik söylemi karakterize eden ikili (binary) bir yapı tanımlarken ona göre bu ikili yapı, terimlerden birini ayrıcalıklı kılarak bu terimin kendisini öteki'nden farklılaştırmasını mümkün kılar. Terimlerden birine tüm terimler sisteminden ayırt ederek olumlu bir değer atfedilir ve bu ayrıcalıklı terim öteki'ni kendisinin olumsuz veya kendisine ait olarak kabul etmediği tüm özelliklerin toplamı olarak kurar. İkili bir yapıda üçüncü bir terim veya iki terim arasında aracılık eden başka bir terim olamaz. Terimlerden birisine mantıksal öncelik ve olumlu değer

²⁶ Tahsin Yücel, Lévi Strauss'un *Yaban Düşünce* kitabına yazdığı önsözde, Jean Paul Sartre'in insanlığı tarihsel olan (dolayısıyla uygar, bilinçli, düşünen) ve tarihsel olmayan (dolayısıyla ilkel, yabani, bilinçsiz, düşünme yeteneğinden yoksun) toplumlar diye iki karşıt ulama ayırarak kendi toplumuna benzemeyen toplumları neredeyse birer hayvan sürüsü olarak değerlendirdiğini belirtir. (Yücel, 1996: 10) Bu açıdan değerlendirilecek olursa Sartre her ne kadar Varoluşçuluğu insana değer veren, onu nesne olmaktan kurtaran tek sistem olarak gösterse de pratikte kendisi buna uymamış, insanları üstünlük bakımından gruplandırmış, böylece bir grup insanı nesne konumuna çekerek ötekileştirmiştir.

atfedilirken, diğeri ilk terimin olumlu özelliklerinin yokluğuyla tanımlanır. Böylece ikinci terime kendi başına var olma hakkı tanınmaz; o, basitçe birinci terimin olumsuzlanmasıdır. Derrida, bu ikili yapıyı yapısöküme uğratmak için iki aşamalı bir strateji önerecektir. İlk aşama, değersiz kılınan veya ikincil konumdaki öteki terimin değerli kılınması için terimler arasındaki hiyerarşinin tersine çevrilmesidir. Ancak bu da yeterli olmayacaktır; çünkü tersine çevirme, birinci terime hâkimiyet kuran yapıyı bozurmaktan uzaktır ve ikili yapının kendisini sorunlaştırmadan yerinde bırakmaktadır. Yapının kendisini ortadan kaldıracak ikinci bir aşama gereklidir: Bu da yerinden oynatma yöntemidir. Yerinden oynatma, ikincil terimin hâkim olan terimin tam kalbine yerleştirilmesini gerekli kılar. Öznenin ötekine olan bağımlılığını ortaya çıkarmak ancak yerinden oynatma sayesinde mümkündür. (Uluç, 2009: 31-32)

Çok sınırlı da olsa Batı felsefesinin ben-öteki ilişkisi üzerine söylediklerini yukarıda özetlemeye çalıştık. Özetle,

"Öz' ve 'Yabancı'/ 'Ben' ve 'Öteki ya da Başkası'nın bir bütünüün parçaları oldukları, birlikte bir bütünü tamamladıkları genel bir yargı olarak ileri sürülmektedir. Birinin ötekiyle birlikte varlığı ya da yokluğu bütünüün parça açısından eksik ya da tam oluşuna ilişkin bilgi verdiği düşünülmektedir. 'Öz' ve 'Başkası'nın birliği ve etkileşimi, gelişmeyi ve değişmeyi ortaya çıkarır. Nedeni, 'öz' ile 'yabancı'nın birlik içerisinde çelişik bir bütün oluşturmalarıdır. Karşıt parçaları olan her bütün, gelişme, değişme ya da yeniye gebedir. 'Öz' ile 'yabancı' ancak birlikte var olurlar. Çünkü şeyin varlığı da salt kendine dayandırılmaz. Varlık alanında karşıtların birliği ve bu karşıtların birbiriyle mücadelesi önemli bir oluş yasasıdır. Böylece karşıtların birliğinden bütünlüğünden ayrı bir salt kendi olma alanı yoktur." (Veysel, 2004: 273)

Yine Batılı filozofların önemli bir bölümünün söylemlerinde ciddi ötekileştirmelerde buldukları, Platon ve Aristo'dan itibaren yer yer ırkçı, yer yer eurocentrism bağlamlarında değerlendirmelerde buldukları, öteki'ni "mutlak öteki" görerek emperyalizme ve oryantalizme hizmet ettikleri görülmektedir.

1.4. Psikoloji ve "Öteki":

Latincedeki psyche (ruh) ve logos (bilgi) sözcüklerinin birleşiminden oluşan psikoloji, sözcük anlamı olarak ruh bilimi demektir. Buradaki ruhtan kasıt felsefedeki veya dindeki ruhla ilgili konular değil, insanın algı, düşünce, zekâ, duygu, davranış gibi tamamı zihin veya beynin işlevlerinden kaynaklanan süreçlerdir.

"MÖ 4. ve 5. yüzyıllara dek uzanan dönemlerde Platon, Aristo ve diğer Yunan düşünürleri bellek, öğrenme, motivasyon, algı, rüyalar ve irrasyonel davranışlar gibi günümüz psikologlarının ilgilendiği pek çok konuyla ilgilenmişlerdir. Psikolojinin o dönemlerde felsefenin bir alt dalı olmasından dolayı filozofların gösterdiği bu ilgi 19. yüzyıla kadar devam etmiş ancak 19. yüzyılda kullanılan yaklaşımlar ve kabul edilen tekniklerin değişim göstermesiyle psikoloji ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır." (Sayar-Dinç, 2009: 10)

Ben-öteki ilişkisi psikolojinin bilişsel psikoloji alt dalıyla yakından ilgilidir. Bireyin dış dünyayı algılaması ve zihinde tasarımlama süreçleri, algılamayı etkileyen faktörler, öğrenme, hatırlama, düşünme, hayal etme gibi zihinsel süreçler hep bilişsel psikolojinin çalışma alanlarıdır.

"İnsanoğlu anlamlandırmadan yaşayamaz. Kendi varlığını fark etmesiyle birlikte anlam duygusu ile anlam ihtiyacı, at başı giden iki zihinsel-ruhsal süreç olarak işlev görür." (Güleç, 2006: 28) Anlamlandırma yaparken ise adlandırma ve sınıflandırma yapıldığını daha önce de belirtmiştik. Her tür adlandırma ve anlamlandırma temelde bilgi odaklıdır.

"Türü ne olursa olsun bilgi, duyu ve verilerimizden kalkılarak edinilir. Duyu verilerimiz de algılama süreçlerimizle yakından ilişkilidir. Algılarımız da ister istemez evreni anlama ve açıklama çabamızla sınırlıdır. Bir başka deyişle, temel dünya görüşümüz ve insan anlayışımızdan bağımsız bir nesnel algılama söz konusu değildir." (Güleç, 2006: 24)

Güleç'in yukarıdaki ifadelerinden algılamamanın insanın en öznel taraflarından biri olduğu tespit edilmektedir. Bu durumda "öteki"ni adlandıran/anlamlandıran bireyin algılarının yorumlanmasında ve bireyin bunları bilgiye dönüştürmesi sürecinde kültür tarafından belirlenen ve dil ile aktarılan anlam dünyası göz önünde tutulmalıdır. Öteki'nin anlamlandırılmasında bu nedenli bir öneme sahip olduğunu düşündüğümüz algının

tanımını yapıp, psikolojide bireyin öteki algısı konusundaki tespitlerine yer vermeye çalışacağız.

Sayar'ın tanımına göre, duyu alıcılarının çevresindeki uyarıcıları sezip uyarıcılardan aldığı enerjiyi sinir sinyallerine dönüştürerek sinir sistemine göndermesine duyum denmektedir. Duyumla gelen uyarıcıların tanımlanması ve anlamlandırılmasına algı denir. Algılamayla son bulmayan bir duyum yok gibidir. Bununla beraber fiziksel ve kimyasal oluşumlar olan duyumların zihinde algılamaya nasıl dönüştüğünü bilim henüz çözebilmiş değildir. Algı daha önceki deneyimler, öğrenmeler, o anki ihtiyaçlar, güdüler ve önyargılardan etkilenir. Bu yüzden aynı uyarıcılar başka kişiler tarafından başka biçimlerde yorumlanabileceği gibi aynı kişi aynı uyarıcıları değişik bakış açısına göre değişik biçimlerde anlamlandırabilir. (Sayar-Dinç, 2009: 34)

O halde algılamayı felsefi, psikolojik, tarihsel, sosyolojik, dinsel vs. boyutu ile ele almak gerekir. "Algılamayı sadece bir anlayış ya da kavrayış biçimi değil; duyum, deneyim ve bilgi bileşenlerinin bir sonucu olarak görmeli; algıyı meydana getiren duyum, deneyim ve bilginin bireylerdeki farklılıkları, algının değişkenliğini doğurduğunu tespit etmelidir." (Ulağlı, 2006: 84-85)

Algıyı duyum, deneyim ve bilgi bileşeni olarak tanımlamak, algının nasıl oluştuğu sorusunu yanıtlamak için de yardımcı olacaktır.

Ulağlı, algının oluşumunu şöyle bir şemayla göstermektedir:

ALGILAYAN→ALGILANAN→ALGI (Ulağlı, 2006: 85)

Yine Ulağlı, algıyı üç ana grupta toplar: Buna göre *Görsel algı*: Gözlerimiz yardımıyla gerçekleştirdiğimiz algılama şeklidir. Bunu daha çok görsel dünyadan gelen imgelerin algılanması olarak düşünmek gerekir. Sinema, tiyatro, afiş, vs. *İşitsel algı*: İşitme yardımıyla oluşan algılama biçimidir. Şiir, müzik vb. alanlarda bu tür bir algılamadan bahsedilebilir. Son olarak da *Düşünsel algı*: Daha çok edebi metinler yardımıyla oluşan algılama şeklidir. Edebi bir metindeki temanın birey tarafından algılanışı bu tür bir algılama olarak değerlendirilebilir. (Ulağlı, 2006: 86)

Algılama kavramını çevremizdeki dünyayı öznel bir kavrayış ve kabullenme şekli diye özetlemek mümkündür. Çünkü bir olguyu algıarken bilinçaltımız, değer yargılarımız,

düşünce ve inançlarımız nesnelere ve olgulara olduğu gibi algılamamızı engeller. Bizler sadece bildiğimiz ve değer yargılarımız izin verdiği ölçüde algılayabiliriz. O halde ben'in öteki'ni algısında nesnel bir durum söz konusu olamamaktadır. Başta önyargılar, stereotipler, bilinçaltı, deneyimler, ön bilgiler, korkular, rekabet vb. pek çok unsur algılamamın objektifliğini zedelemektedir.

Bu etkenleri hızlıca açıklamak konuyu daha iyi pekiştirecektir. Önce önyargıdan bahsedelim. Algılamamın en belirleyici unsurlarından birini önyargılar oluşturmaktadır. Psikolojide "öteki" sorunsalı için temel bir motivasyon olan önyargı, gelişim çağında öncelikle ailede öğrenilen bir davranıştır. Bireysel olarak çocukken edinilen önyargılar, sonraları grup önyargıları ile devam etmektedir.

"Sosyal öğrenme yoluyla edinilen önyargılar çok küçük yaşlarda aile içinde öğrenilmeye başlar. Çocuk, sen kimsin diye sorulduğunda etnik veya dinî grup üyeliğine göre cevap verebilir. Bunun yanında bazı grup etiketlerini öğrenmiştir; bu grup etiketleri küçümseyici sıfatlar içeriyorsa, çocuk bu kelimelerin yalnızca öfkeli olduğunda ya da kötü söz söylenirken kullanıldığını bilir. Çocuk biraz büyüüp okula gitmeye başlayınca, içinde yetiştiği mahalle, kasaba onu etkilemeye devam eder. Çocuğun çevresinde söylenen sözler, yapılan davranışlar, yargılamalar, dedikodular, uydurulan lakaplar çocukların zihinlerinde izlerini bırakırlar ve onların da ana-babaları veya komşuları gibi aynı önyargıları benimsemelerine yol açar. Böylece çocuk kesin özdeşleşmeler kurarak hayatta bazı "yerleri"nin olduğunun farkına varmaya başlar. Gelişen egosu, "ben neyim" in yanı sıra "ben ne değilim" den oluşur. Kendi tarafındakilere ve başkalarına "nasıl davranırım" üzerinde kavramlar geliştirir." (Gürses, 2005: 149)

İnsana ait ürünü, her durumu insan psikolojisine ve insan kişiliğine bağlayan psikanalitik yaklaşıma göre önyargı psikodinamik bir süreçtir. Psikanalistlere göre önyargılar insanın doğal bir eğilimiyle ilişkilidir.

"Bu yaklaşım sahipleri, ilk çocukluk yıllarında yaşanan engellemelerin duygusal gerilimler yarattığını ve ileriki yıllarda içinde bulunulan durum tarafından haklılaştırılmayan birtakım saldırgan ve düşmanca duygular duyulduğunda, bunların yansıtma mekanizması vasıtasıyla başkalarına yüklediği şeklinde bir model geliştirmişlerdir." (Bilgin, 1996: 103)

Freud, *Psikanaliz Üzerine* kitabında, "Önyargıların her zaman mahkûm edilemeyeceğini, bazen doğrulanabileceğini, bizi boşuna bir uğraşmadan kurtardıkları için yararlı kabul edildiklerini sezeriz. Bu önyargılar aslında, iyice kurulmuş kesin yargıların sonuçlarına benzer düşüncelerden başka şeyler değildir." (Freud, 2008: 53) der.

Theodor W. Adorno ve Gordon Willard Allport'a göre önyargı, yalın bir olaydan fazlasını ifade eder. Çocukluğun çözülmemiş çatışmalarına bağlı olduğu için kişiliğin oluşumunu doğrudan etkilediğini düşünen bu düşünürlerin çözümlemeleri de doğrudan doğruya psikanalitik yorumun ürünüdür. "Allport'a göre önyargılı kişilik insan doğasının itkilerini ortaya koyuyordu. Önyargılar insanın çocuksu, bastırılmış, savunucu, saldırgan boyutunu gözler önüne seriyordu; onun bilinçdışı zihinsel yaşamının yansımalarıydı." (Schnapper, 2005: 131) Bu tarz kişiliğin psikik tasarrufunun köklerinde derin bir güvensizlik ve kendinden nefret duygusu yatıyordu. Bu özellikler ebeveyniyle ve kardeşleriyle çözemediği çatışmalara bağlı olabilirdi. Egonun yabancılaşması onu güvenlik ve otorite özlemine sürüklüyordu. Ahlaki bakımdan katı çizgiler gösteriyor ve dünyayı dikotomi içinde düşünme eğilimine giriyordu: Güçlüler ve zayıflar, iyiler ve kötüler, biz ve ötekiler, vb. (Schnapper, 2005: 131)

Freud'dan beri, benliğin varlığını sağlıklı bir biçimde sürdürebilmesi için bir düşman yaratmaya gereksinmesinin bulunduğu, böylece kendine olan kızgınlığını ve nefretini bu düşmanlara yönelterek psikolojik sağlığını korumaya çalıştığı savlanmaktadır. Allport'un önyargının temelinde kendinden nefreti görmesi, kendinden nefret eden bireyin kendi yetersizliğini "öteki" olana yönelterek ondan nefret etmesine yol açtığını imlemesi, kişisel ve toplumsal ilişkilerde algıyı etkileyen önyargının ne denli olumsuzluklara sebep olduğunun tespiti bakımından önemlidir.

"The Authoritarian Personality kitabının yazarı Adorno ve arkadaşlarına göre önyargı, her şeyden önce kendinden pek emin olmayan ya da 'ego yabancılaşmış' bir kişiliğin belirtisiydi. Yazarlar bu kişiliğin altı alt tipini ortaya koydular ve bütün otoriter kişiliklerin aynı temel özellikleri gösterdiğini belirttiler. Bu özellikler şunlardı: Çocukluklarında içgüdüleri bastırılmıştı, yaşamı tehditkâr buluyor ve insanlar arasındaki ilişkileri yalnızca iktidar çatışmaları olarak görüyorlardı. Ebeveynleriyle kurdukları ilişki temelde hiyerarşik ve otoriter olduğu, bu ilişkide sömürüldükleri için bundan böyle iktidara yönelen bir tutum takınacak ve

başkalarını sömürme arzusu duyacaklardı. Otoriter tutumunu, cinsel yaşamları ve dinsel uygulamaları kadar siyasal görüş ve davranışlarında da ifade edeceklerdi. Bu tutum en sonunda şu görüşleri savunan bir siyaset felsefesi ve toplumsal bakış açısıyla gösterecekti kendini: Otoriter kişilik, güçle ilgili bütün gösterilere tutkuyla katılıyor ve kendinden aşağıda olduğuna inandığı herkesi küçümseyip dışlıyordu." (Schnapper, 2005: 129)

Tekeli'ye göre, 'öteki' ne ilişkin önyargılar zaman içinde içselleştirilerek, kısa dönemler için belli bir otonomi kazansa da uzun dönemde gruplar arasındaki ilişkilerin yapısal özellikleri temel belirleyici olur. "Eğer gruplar arası ya da uluslar arası ilişkiler sıfır toplamlı ise, yani biri kazanırken diğeri kaybediyorsa, bu ilişkilerin yapısı değiştirilmeden yani sıfır toplamlı olmayan bir oyun haline getirilmeden önyargıların değişmesi beklenemez." (Tekeli, 1998: 4)

Önyargıların kolay değişmeyeceğini vurgulayan bir diğer yazar Ulağlı ise toplumun büyük çoğunluğu tarafından gerçek olarak kabul edilen önyargıların tarihsel süreç içinde daha da kök salarak değişmesi olanaksız bir özelliğe bürünebildiğini söyler.²⁷ Ona göre "özellikle olumsuz atıflarda etkisini daha iyi hissettiğimiz önyargılar ötekileştirme sürecinin en önemli aşamasıdır." (Ulağlı, 2006: 105) Bu ötekileştirme eylemi sürekli olarak farklı grupların özelliklerinin olumsuzlaştırılması ile yapılır. Araplar=pis, Moğollar=acımasız, İngilizler=soğuk, Afrikalılar=yamyam örneklerinde, önyargıların en önemli özelliklerinden biri olan, bir özelliğin grubun bütün üyelerinde ortak olması şeklinde genellemesi günlük hayatta sıkça karşımıza çıkmaktadır.

²⁷Çiğdem Kağıtçıbaşı *Yeni İnsan ve İnsanlar* kitabında La Piere adında bir sosyologun 1934'te Amerika Birleşik Devletlerinde yaptığı bir araştırmayı aktarır. Deneyin yapıldığı yıllarda ABD'de Uzakdoğululara ve özellikle Çinlilere karşı yaygın bir önyargılı ırk ayrımı vardır. Deney için, "La Piere, genç bir Çinli karı kocayla 66 otel ve motele ve 184 lokantaya gitti ve her gittikleri yerde kabul edildiler, kendilerine servis yapıldı. Sadece üçüncü sınıf bir motele kabul edilmediler. Bu ilk deneyden altı ay sonra La Piere bütün bu gittikleri yerlere mektup yazarak rezervasyon yapmak istediğini, Çinli müşterilerin kabul edilip edilmeyeceğini sordu. Mektupların ancak yarısına cevap geldi. Bu cevap yazan yerlerin %92'si Çinlilerin kabul edilemeyeceğini bildirdi. %8'i kesin bir cevap vermedi, sadece %1 kadar olumlu cevap verdi. Daha sonra Kutner, Wilkins ve Yarrow (1952) aynı tür denemeyi bu sefer Çinli yerine zenci kimselerle yaptılar ve benzer sonuçlar elde ettiler." (Kağıtçıbaşı, 1999: 107) Otel ve lokanta sahibi Amerikalıların Çinlileri ilk seferinde kabul edip onlardan herhangi bir zarar görmemesine karşın önyargılarının kırılmaması, daha önce gösterilen olumlu davranış ile daha sonra belirtilen olumsuz tutum arasındaki çelişkiyi ortaya koymakta; önyargıların, gerçek bilgilerden daha sağlam bağlarla bireylere bağlandığına işaret etmektedir. Albert Einstein'a atfedilen 'Önyargıyı parçalamak atomu parçalamaktan daha zordur.' sözü de önyargıların bu yönüne değinmektedir.

Algılamayı etkileyen bir başka unsur stereotipler/kalıpyargılardır. "Etimolojik olarak stereos (katı) ve typos (nitelik, tip) sözcüklerinden oluşan stereotip terimi, genel olarak diğer insanları içine yerleştirdiğimiz kategorileri ifade etmektedir. Bu çerçevede, stereotipler basitleştirilmiş betimsel kategoriler olarak tanımlanabilir." (Tekeli, 1998: 87)

"Stereotip, bireylerin ya da grupların genelleştirilmiş ve basitleştirilmiş bir şekilde toplumsal olarak sınıflandırılmalarıdır. Bu sınıflandırma insanlar hakkında sınılanmış varsayım ve yargıları içerir." (Uluç, 2009: 65) Önyargıya yakın sürece işaret etse de gerek işlevi gerekse tanımı bakımından önyargıdan ayrılır. Stereotip, bir grubun üyelerine yönelik sabit, aşırı basitleştirilmiş, aşırı genelleştirilmiş, kişilerin bireysel özelliklerini göz ardı eden ve hepsine ortak özellikler yükleyen, çoğunlukla önyargılı bir kanı, bir grubun tüm üyelerinin paylaştığı düşünülen olumlu veya olumsuz özellikleri taşıyan bilişsel bir şemadır. Stereotiplerin önyargı, kategorileştirme ve genelleme ile bağlantısı bulunmakta olup önyargıdan farklı olmakla beraber, kimi zaman onun bir parçasıdır, kimi zaman da genelleştirmeler ve önyargılarla benzer görülür.

Bilişsel dilbilim geleneğine göre ise stereotip bilişsel kategorilendirme²⁸ yeteneğimizi biçimlendiren çok karmaşık bir sistem içeren özel bir tür kategori olarak görülür. Konu insan ve bu insanları değer yargılarına göre gruplandırmak olunca stereotip önyargıdan geniş, kategorilendirme ve basitleştirme ile benzer bir olgudur. Basitleştirici doğası, sosyal dayanakları, değerler ve duygular ile bağlantıları ve kültürel karşılaşmalarda kural oluşturan karakteri ile stereotip gerçekliği işleme ve yorumlamada aklın gerekli bir aracıdır. (Uluç, 2009: 66-67) Araştırmacılar stereotipleri cehaletin yüzeysel ve hoş olmayan gösterisi olarak gördükleri gibi insanın kategorize etme çabasının gerekli bir aracı olarak da görmüşlerdir. Bu yönüyle stereotiplere olumlu yaklaşanlar da olumsuz yaklaşanlar da vardır.

Kağıtçıbaşı, stereotipleri belirli gruplar hakkında sahip olduğumuz bilgilerin bir özeti olarak görür.

²⁸"Kategori'yi suçlamayı, itham anlamına geldiği hukuk dilinden alıp, onu bir şey hakkında tasdik edilen şey anlamına gelecek şekilde kullanan Aristo'da kategori, var olanların kendilerine yüklenen veya izafe edilen sıfat ya da özelliklerle sınıflanabileceği inancını anlatan kavrama karşılı gelir." (bkz Cevizci, 2005: 982) "Kategorizasyon, insanların fiziksel ve sosyal çevrelerini parçalara bölmelerini, tasnif etmelerini ve düzenlemelerini ifade eden bilişsel bir süreçtir." (Uluç, 2009: 67)

"Az bildiğimiz bir grup hakkında tutum geliştirmek için başkalarından duyduğumuz, okuduğumuz bilgileri bir araya getiririz. Böylece geliştirdiğimiz kalıp halindeki bir tutum bize o grup hakkında kestirme yoldan bir fikir, bilgi verir. Bu da çoğu zaman o grubun bir üyesiyle karşılaştığımızda onun davranışı hakkındaki beklentimizi ve ona karşı davranışımızı önceden ayarlayabilmemizi sağlar. Demek ki kalıplaşmış tutumlar sayesinde diğer gruplar hakkında özet bilgiye sahip olarak çevremizi kendi gözümüzde bir düzene sokar, çevremize karşı tepkilerimizi önceden ayarlayabiliriz.

Bir örnek verecek olursak, Japonlar hakkında pek az şey bilen Ahmet, oradan buradan edindiği bilgilerle Japonlar hakkında 'çalışkan, nazik bir ulus' diye bir kalıpyargı geliştirmiş olabilir. Buna karşılık Ahmet yine çok az tanıdığı Latin Amerikalıların tembel, eğlenceye düşkün, kaba, gürültücü olduklarını düşünebilir. Kuşkusuz bu kalıplaşmış tutumlar, Ahmet'in bir Japon'la ya da bir Brezilyalıyla karşılaştığında onlar hakkındaki beklentilerine, hatta onlara karşı davranışlarına yön verecektir. Demek ki, genellikle tutumlar ve özellikle kalıplaşmış olanlar, kişi için, her yeni tutum objesi veya karşılaşılan kimse ile ilgili olarak baştan yeni bir öğrenme sürecinden geçmek yerine, bazı eğilim ve beklentileri kullanma olanağı sağlayarak onun işini kolaylaştırır ve davranışlarına düzen ve tutarlılık kazandırır." (Kağıtçıbaşı, 1999: 124)

Stereotiplerin sosyal bir karaktere sahip olması, bir kişinin özel bir davranış biçimi olmayıp her zaman daha geniş bir sosyo-kültürel grup tarafından paylaşılması, böylelikle sosyalleşme sürecine miras kalması, onun "öteki" algısına etkisini göstermektedir.

Stereotiplerin öteki algısına etkisini göstermek bakımından Amerika'da yapılan bir deney dikkat çekicidir. Harlak'ın aktardığına göre Katz ve Barly 1933-1935 yılları arasında yaptıkları deneysel araştırmalarda toplumların birbirini algılama şekillerini ortaya koymasına bakımından stereotipleri de incelemişlerdir. Katz ve Barly'in deneyinde, ABD'de denek olarak seçilen yüz öğrenci onlu gruplara bölünerek her gruba verilen sıfatlar ve ırkların eşleştirilmesi istenmiştir. Daha sonra bu grupların değerlendirmeleri karşılaştırılarak ortak bir sonuca ulaşılmıştır. Katz ve Barly'in yaptıkları bu deneysel stereotip incelemesinin sonucuna göre ırkların iyiden kötüye doğru sıralaması aşağıdaki gibidir:

1-Amerikalılar, 2-İngilizler, 3-Almanlar, 4-İrlandalılar, 5-İtalyanlar, 6-Japonlar, 7-Yahudiler, 8-Çinliler, 9-Türkler, 10-Zenciler (Harlak, 2000: 43-44)

Ortaya çıkan sıralamadan da anlaşılacağı gibi Amerikalı öğrenciler en olumlu sıfatları kendileri için, daha sonra kendileri ile dil ve kültür birlikteliğine sahip İngilizler için kullanmışlardır. Türklerin son sıralarda olması Amerika'da dönemin Türk algısının ne durumda olduğunu, stereotiplerin Türklere bakan yönünün son derece olumsuz olduğunu göstermektedir.

Yine Harlak'ın *Önyargılar* kitabında verdiği bir deney örneği de stereotiplerin yabancı toplumu algılama adına ne denli öneme sahip olduğunu göstermektedir. Campbell 1967'de yaptığı bir deneyde, kişinin kendi grup dinamiklerini olumlarken dış grubun olumsuzluk özelliklerini abarttığını görmüştür. Onun deneyinde görev alan deneklere kendi ulus kimlikleri ile yabancıların ulus kimliklerini karşılaştırmaları istenmiş elde edilen sonuçlar bir tablo halinde verilmiştir.

Tablo 2: Stereotipler

Kendini Betimleme	Dış Grupla İlgili Stereotipler
Biz gururluyuz, onurluyuz ve atalarımızın geleneklerine hizmet ederiz.	Onlar bencil ve benmerkezcidir, kendilerini bizden daha çok severler.
Biz sadığız.	Onlar klançı.
Biz kendi aramızda dürüstüz ve güveniliriz, fakat yabancılar bize oyun oynamaya kalkarsa enayilik etmeyiz.	Onlar yapabilseler bizi aldatırlar. Bizimle uğraşırken dürüstlük ve ahlakı bir kenara bırakırlar.
Biz cesuruz ve ilericiyiz. Kendi haklarımız için mücadele ederiz, bizim olanı savunuruz ve emir almayız. Kendimizi ezdirmeyiz.	Onlar saldırgan ve yayılmacıdır. Bizim sırtımızdan geçinmek isterler.
Biz barışçıyız. İnsanları severiz, sadece düşmanlardan nefret ederiz.	Onlar bizden nefret eden düşman insanlardır.
Biz ahlaklı ve temiziz.	Onlar ahlaksız ve pistir.

(Harlak, 2000: 70)

Tablodan da anlaşılacağı üzere bireyler, kendi toplumları ve yabancı toplumlar hakkında değerlendirmelerde bulunurken subjektif bir yaklaşımın içindedirler. Kendi toplumu ile ilgili bütün değerlendirmeler oldukça olumlu olmasına rağmen, diğer toplumlar hiçbir iyi özelliğe sahip olmayan kötü toplum olarak algılanmaktadır.

Özetle stereotipler, diğer grupların/ötekilerin kendi içlerinde çeşitlilikten ve farklılıktan uzak olduğunu, tüm kişilerin aynı kalıptan çıktığını varsayan yapılardır. Bu tür basite indirgemeci yapılar insan zihnindeki algılama sürecini derinden etkileyecek, ben-öteki ilişkisinde vazgeçilmez başvuru kaynakları olacaktır.

Algılamayı etkileyen psikolojik unsurların bir diğeri de bilinçaltıdır. Psikoloji literatürüne Schopenhauer ile girip Freud'la yaygın bir kullanım alanına sahip olan bu kavram, son yüz yıldır psikologların vazgeçilmez başvuru kaynağı olmuştur.

"Öznenin bilincinde olmadığı, ama davranışını etkileyen bir ruhsal duruma bilinçaltı denir. Bilinçaltının etkisine yönelik düşünceler Platon'a kadar uzanmasına karşın, bu konudaki son düşünceler 17. yüzyılda olgunlaşmaya başlamıştır. Schopenhauer, bilinçaltı diye bir kavramdan ilk söz eden kişidir. Bilinçaltına gitmeksizin bilincin bilinç olarak anlaşılamayacağı sonucuna varmıştır. Daha sonra bu düşünceden esinlenen Freud, bilincin çoğu durumda eylemlerin ana kaynağı olamayacağını ve çoğu davranışta bilinçaltının etkisi olduğunu öne sürmüştür." (Tarlacı, 2008: 1)

Psikanaliz Üzerine adlı kitabında,

"İnceden inceye analiz edeceğimiz kendi ben'imiz en içten ben'imizdir. Fakat bu iş olası mıdır? Aslında özne olan ben, nesne haline gelebilir mi? Elbette, ben nesne olarak alınabileceğinden, başka nesnelere karşı karşıya gelmesi gibi kendi kendisiyle de karşı karşıya gelir, kendi kendini gözler, eleştirir vb. Aynı zamanda ben'in bir bölümü öbürüne karşı koyar. Demek ki, ben bölünebilir, evet, hiç değilse geçici olarak bölünebilir." (Freud, 2008: 85)

diyen Freud ilk dönemde ruhsal yapıyı üç sisteme ayırıyordu: bilinçaltı(bilinçdışı), önbilinç ve bilinç. Ona göre buzdağından oluşan kişiliğin görünen küçük kısmı bilinçtir ve önemsizdir. Bu tüm kişiliğin görünen ama yüzeysel kısmını oluşturur. Geniş ve güçlü bilinçaltı tüm insan davranışlarının altındaki dürtüsel güçleri ve içgüdüleri kapsar. Freud bütün bunlara bir de bilinçöncesi kavramını ekler. Bilinçaltından farklı olarak bilinçöncesi aktif olarak bastırılmamıştır ve kolaylıkla bilince ulaşır.

Freud'un²⁹ bilinçaltı kavramına karşılık gelen "id" kişiliğin en ilkel ve en az ulaşılabilir bölümüdür. İd'in güçlü etkileri arasında saldırganlık ve cinsellik içgüdüleri vardır. İd'de iyi, kötü ve ahlak kavramları yoktur. İd nesnel gerçekliğin şartlarını göz önüne almaksızın çabuk doyum arar. Doyum arama çabasından doğan gerilimin azaltılması ile ilgilenen id, Freud'un haz ilkesi dediği ilkeye göre işler. Libido da id içerisinde yer alır. İd ile dış dünya arasında arabulucu olarak görev yapan ego bu ilişkiyi kolaylaştırır. Ego, id'in denetimsiz ve ısrarlı tutkularının tersine, makul ve mantık ile kabul edilen anlamları temsil eder. İd gerçeklikten habersiz önüne geleni ister, ego gerçeklikten haberdardır ve çevreyi dikkate alarak id'i yönetir. Ego, id'den bağımsız olarak var olamaz, gerçekte gücünü id'den alır. Ego id'i engellemek için değil id'e yardım için vardır. Sürekli id'i doyuma ulaştırmak için çabalar. Superego ise öğrenilen bir bölümdür. Bu ahlaki kısıtlamaların hepsini, mükemmelliği temsil eder. Superego id'le çatışma içindedir. Superego, ego'dan farklı olarak id'in doyumunu engellemeye çalışır.

Bu sisteme göre "psişik yaşamda ben aklı, id ise taşkın tutkuları temsil eder." (Freud, 2008: 104) Bilişsel kavrama alanı içinde hareket eden ben, mantıktır. Duyusal girdileri analiz eder, düşünür, muhakeme eder, eleştirir, değerlendirir. Dışarıdan gelen fikir ve telkinleri yargılar, bunun sonucunda kabul veya reddeder. Tüm aşamalarda hep mantık egemendir. Hâlbuki id/bilinçaltı, sorgulama yapmadan önerileni kabul eder. Bilinçaltı deneyimlerimizi hatıralar şeklinde depolar, bu yönüyle hafıza deposudur. Zihnimizin daha derin olan bu kısmı aynı zamanda heyecanlarımızdan, fikirlerimizden, sevgilerimizden, davranışlarımızdan, kendimiz hakkındaki imajımızdan ve alışkanlıklarımızdan sorumludur. Bilinçaltı tekrarları olumlama olarak kabul ederek onları pekiştirir. Bilinçaltı ne kanıtlarla ikna edilebilir ne de kandırılabilir.

Sonuç olarak benzerliklere, sembollere, görüntülere, metafor veya mecazlara, beden hareketlerine, heyecanlara ve duygulara duyarlı olan bilinçaltı, ben'in öteki'ni anlamlandırmasında gizli direktifleriyle önemli bir etki alanına sahiptir diyebiliriz. Farklı ailelerde, farklı ortamlarda yetişen ve bilinçaltında farklı deneyimleri bulunan her

²⁹Yukarıda fikirlerinin bir bölümünü aktardığımız Sigmund Freud da kimi eserlerinde önemli ötekileştirmelerde bulunur. Örneğin *Psikanaliz Üzerine* adlı eserinde,"Eşitsizlikler diye düşünüyorum, başlangıçta kabilelerin ve ırkların eşitsizliği olmalıdır. Doğal yapıdan gelen saldırganlık ve kalabalığın pek iyi iç düzeni gibi birtakım psikolojik etkenler, daha sonuç alıcı silahlara sahip olma gibi birtakım maddesel etkenlerle zaferi kazanmışlardı. Aynı toprak üzerinde yaşayanlardan yenilenler efendi, yenilenler ise köle olmuşlar." (Freud, 2008: 220) diye yazmakta, böylece insanların-Platon ve Aristo felsefesinde olduğu gibi-doğuştan eşit olmadıklarını savunmaktadır.

bireyin öteki algısının bir diğerinden farklılık göstermesi son derece olağan bir durumdur.

Algıyı etkileyen pek çok etmenden üçünü daha tespit edip bu bölümü de kapatmak istiyoruz. Bunlardan birincisi korku. *Kitle ve İktidar* kitabında Elias Canetti, "İnsanoğlunu bilinmeyenle temasından daha fazla korkutan bir şey yoktur." der. (Robins, 1999: 31) Temas duygusu ise bir şeyin veya birisinin 'yabancı' olduğunu hissetmemiz riskini taşımaktadır. Temelde 'yabancı' ve 'bilinmeyen' olan öteki'ne karşı korkaklık durumu onu algılamada önemli bir etken olmaktadır.

Psikanalist Wifred Bion varoluşumuzun temelindeki katastrofi teriminin anlamını araştırır. Michael Eigen'in açıkladığı gibi, Bion için önemli olan, insan varoluşunun katastrofik temelleridir: 'Benlik bir katastrofi duygusuyla doğar, gelişir ve sona erer.' Duygusal yaşamlarımızın temel gerçeği budur:

"Bion, varoluşumuzun temelindeki katastrofi teriminin yüzer-gezer bir anlamının izini sürer. Katastrofi sabit kalmakla birlikte çok daha özel içeriklerle (doğum korkusu, ölüm, değişim, sınırsızlık, ayınlık, yağmacılık, hadım edilme, hastalık, yanma, boğulma, tıkanma, düşme vb.) doldurulabilir. Görülebilenlere bakıp da katastrofinin yüzünü net olarak görmekte zorlanabilirsiniz ama bu sahnelerin gerisindeki pençesinden kurtulamazsınız." (Eigen, 1985: 325 aktaran Robins, 1999: 43)

Bion'un analitik dünya görüşünün bu yönünü Paul Hoggett de vurgular. Bu isimli korku der, öznelliğimizin içine yerleşmiş, temel korkulara benzer bir şeydir. Bu esas korkuya karşı temel savunma mekanizması yansıtmaz:

"Zaptedilemeyen korku ruhsal süreç içinde, çevremizdeki gerçek şiddet ve zehirli havaya nüfuz edip karıştığı dışsal dünyada ziyaret edilir... kendi içimize çöreklenmiş olan korku, Öteki'nin içine ait tehlikeli bir unsur haline gelir. Korku, içerideki bir korku olarak kabul edilmez. İnsan kültürleri korkularını dışarıdakilere, bilinmeyenlere yansıtır, sonra da 'orada' olduğu hayal edilen tehditte kendilerini korumaya çalışırlar." (Hoggett, 1992: 345 aktaran Robins, 1999: 43-44)

Hoggett'in yukarıdaki savını dikkate aldığımızda, kültürel olarak 'öteki' konumunda olana yansıttığımız korku nedeniyle, zamanla onu bir tehdit unsuru gibi görmeye

başlarız. Böylelikle yerli-yersiz korkular öteki'ni çok değişik bir konumda algılamaya, yer yer tehdit, yer yer düşman olarak görmeye neden olmaktadır.

Algılamayı etkileyen nedenlerden bir diğeri de rekabettir. Günlük yaşamda sıkça karşılaştığımız bu durum çok yakınımızı, arkadaşımızı, ailemizi öteki konumuna getirmemize neden olur. Birbirini çok seven aile fertleri akşam oynadıkları basit bir tombala oyununda birbirine rakip olmakta ve oyun boyunca neredeyse düşman kesilmektedir. Çok yakın iki arkadaş farklı futbol takımları tutmaları nedeniyle kanlı bıçaklı olabilmekte, birbirini seven iki köy, basit bir köy maçında kolayca kavgaya tutuşabilmektedirler. İş yaşantısında, spor ya da eğlence hayatında, günlük hayatın herhangi bir aşamasında sıkça karşılaşılan bu rekabet durumu, kişilerin ve kültürlerin bir diğeri algılamasında önemli bir etken olup çıkmaktadır. Beş dakika öncesinde öteki olmayan bir varlık rekabetin ortaya çıkmasıyla anında öteki'leşebilmektedir.

Sosyal psikologların sosyal gruplama adıyla tanımladıkları durum da algıyı etkilemektedir. Sosyal gruplama, bireyleri bir gruba ait özellikleri paylaştıkları için, o grubun üyesi olarak tanıma sürecidir. Buna göre,

"insanları kategorilere ayırmanın en yaygın yolu, dünyayı bizden olanlar ve olmayanlar şeklinde algılamaktır: benim tuttuğum futbol takımından olanlar ve olmayanlar; Türkler ve yabancılar; benim üniversitemdeki öğrenciler ve başka üniversite okuyanlar; benim masamda yemek yiyenler ve diğer masada yemek yiyenler vs. Bizden olanlar, yani bizim de üyesi olduğumuz gruplar içgrubumuzdur. İçgrubumuzu benimseriz. Bizden olmayan, üyesi olmadığımız gruplara da dışgrup adı verilir. Dışgruplar benimsenmez." (Kağıtçıbaşı, 1999: 253)

Sosyal gruplama algıyı etkilerken algı da sosyal gruplamaya etki eder. İkisi arasındaki bu ilişki öteki'nin adlandırılmasında etkili olmaktadır.

Özetlersek bu bölümde insanın psikolojik yapısıyla doğrudan ilişkili olduğunu düşündüğümüz "öteki" algısını etkileyen etkenleri psikoloji ve sosyal psikoloji bilimlerinin verileriyle açıklamaya çalıştık. Konuyu uzatmamak adına algıyı etkileyen sınırsız etmeden sadece önyargılar, stereotipler, bilinçaltı, korku, rekabet ve sosyal gruplamadan bahsedebildik. Elbette öteki algısı, sevgilerden, nefretlerden, anılardan, değer yargılarından, politik düşüncelerden vs. damıtılarak oluşmaktadır. Burada bahsedilemese bile çalışma içerisinde yer yer bunlara da gönderme yapılacaktır.

1.5. Sosyoloji ve "Öteki":

Sözlüklerde toplum bilimi olarak geçen sosyoloji, toplumun yapısını, işlevlerini, bu yapı ve işlevlere bağlı olarak meydana gelen değişimleri ve bunların sonucunda ortaya çıkan toplumsal sorunları birtakım özgün yöntemlerle inceleyerek bunları bazı yasa ve ilkelere bağlayan bir bilim dalıdır. İnsanın sosyal bir varlık olması, toplum içinde yaşaması, yaşadığı toplumdan etkilenmesine; aynı zamanda, yaşadığı toplumu etkilemesine neden olmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim de onun davranışlarının önemli bir bölümünü sosyal davranış biçimine sokmaktadır. Birey yetiştiği toplumda sosyal davranışlar gösterirken o toplumdan etkilendiğine göre, bu toplumun dışındakileri hakkında tutum geliştirirken de kendi toplumundan etkilenmektedir. Dolayısıyla bireyin öteki'ne bakışı kendi öznel bakışından ibaret olmayıp, o toplumun öteki'ne bakışıyla doğrudan ilgili olmaktadır. Sosyal psikologların sosyal etki³⁰ olarak adlandırdıkları bu durum-yani bireyin yaşadığı toplumdan etkilenerek ona göre davranışlarda bulunması-ötekileştirme süreciyle yakından ilgilidir.

"Etrafımıza dikkatlice bakacak olursak, insanların hem birbirlerinden farklı hem de birbirlerine çok benzer olduklarını görürüz. Bir kişide toplanan çeşitli eğilimler, tutum ve davranışlar bütünü, o kişiye has bir görünüme sahiptir ve başka hiç kimsede aynen görülmez. Aynı evde büyüyen, yaşayan kardeşler bile hiçbir zaman birbirlerinin aynı değildir. Hele çeşitli sosyal tabakalara, değişik yörelere ve özellikle farklı etnik, din ve ulusal gruplara ait insanlar arasında bu farklılık ve çeşitlilik çok artmaktadır. Örneğin bir kültürde 'normal' kabul edilen yemek yeme tarzı, bir diğer kültürde ayıp olarak görülebilir; bir toplumda beğenilen cesur, atak, saldırgan kişilik tipi, başka bir toplum tarafından tehlikeli olarak nitelendirilebilir." (Kağıtçıbaşı, 1999: 68)

Buradan yola çıkarak bireyin öteki'ni adlandırmada kendi toplumunun değerlerini referans aldığımızı söyleyebiliriz.

³⁰ Kağıtçıbaşı, sosyal etki ve uyuma davranışını anlatırken şöyle bir deneyi örnek verir: "Milgram (1969) çok kalabalık bir caddede bir alan deneyi gerçekleştirmiştir. Bu deneyde, bir, iki, üç, beş, on ya da on beş araştırma asistanı caddede durup yüksek bir pencereye doğru bakmışlardır. Gelip geçenlerden, durup yukarı bakanların yüzdesi bir asistan yukarı bakarken %4, beş asistan bakarken %16, on asistan bakarken %22, on beş asistan bakarken de %40 olmuştur." (Kağıtçıbaşı, 1999: 78) Buradan yola çıkarak grubun büyüklüğünün uyuma davranışını artırdığı tespit edilmektedir. Bunu bir toplumun öteki algısına uyarlırsak, eğer toplumun hemen tamamında x toplumuna ait algı olumsuz ise birey de içinde yaşadığı o büyük grubun(toplumun) algısına uymada tereddüt etmeyecektir.

Bir toplumu 'normal' diğeri 'anormal' olarak adlandırmada yaşanan toplumun kültürü, dili, ırkı, dini vs. ortak bazı özellikleri son derece etkili olmakta; 'biz' ve 'onlar' ayrımında lokomotif görevi üstlenmektedir. O halde toplum denilen kavram sadece insan kalabalığı olarak düşünülmemeli, o kalabalığın yaşam tarzı olarak değerlendirilmelidir. Toplumların birbirlerinden farklı düşünme ve yaşama şekillerinin temelinde "ortak bir köken" bulunduğu inanan Jürgen Habermas'a göre "ortak köken inancını paylaşan, birbirlerini aynı topluluğun mensupları olarak gören ve böylece kendilerini çevreden soyutlayan kişilerde var olan kan akrabalığına ve kültürel kimliğe dayalı 'biz-bilinci', etnik ve ulusal toplumlaşmanın ortak çekirdeğini oluşturur." (Habermas, 2010: 38) Kalıp yargılar, önyargılar, sosyal etki, din, dil gibi unsurlar da bu etnik ve milli ortaklık dışında kalanları tanımlamak için yardıma koşan değerler olmaktadır. O halde yukarıdaki etkiler dikkate alınarak, bireyin içinde yaşadığı toplumdan bağımsız olamayacağı, dolayısıyla öteki algısı şekillenirken kendi toplumundan ister istemez etkileneceği açıkça ifade edilebilir.

Sosyologların öteki ile ilişki hakkındaki fikirleri ise çeşitlilik göstermektedir. *Sosyolojinin Özünde Öteki ile İlişki* adlı kitabında Dominique Schnapper, Durkheim'dan etkilenecek öteki ile ilişkiyi iki temel biçime ayırır: Birinci durumdaki düşünceye 'farklılaştırıcı tutum' adını verir. Bu düşünce, farkın saptanmasına dayanır:

"Öteki ötekidir, insan toplumları çeşitlidir. Bu fark kaçınılmaz olarak aşağıda olma bağlamında yorumlanır. 'Ben', ötekine değer biçerken 'benim' kültürümün ölçütlerini kullanır ve bunu genel anlamıyla kültürle karıştırır. Bu durumda öteki, kendisinin eksik halinden başka bir şey olamaz. Öteki bu farkla kabul görür, ancak değiştirilmesi mümkün olmayan bir aşağıda olma hali içinde donup kalır." (Schnapper, 2005: 25-26)

Schnapper'ın ikinci tür düşünme için kullandığı ad "evrenselcilik"tir.

"Farklılaştırıcı tutumun tersi olan ikinci tutum çok farklı bir yoldan ilerler. Evrenselcilik bir ilkedir. Farkların saptanmasının ötesinde, evrenselcilik ilkesi insan türünün birliğini iddia eder. Sırf insan olmaktan dolayı bütün insanların, zihinsel ve ahlaki kapasitesinin ya da yeterliliğinin gerçekleşmesinde kesin farklar gözlemlense bile onların eşit olduklarını ortaya koyar; yetenek bakımından gösterdikleri performans eşit olmasa da özgürlük bakımından aynı nedeni ve eğilimi taşıdıkları için bu alanda da eşit olduklarını söyler. Ötekinin bir başka

kendi olduğunu öne sürer. Dolayısıyla gerek insan hakları gerekse her bireyin onuru ve ona gösterilmesi gereken saygı bakımından insanlar arasında ilkesel olarak bir sınırlama yoktur."³¹ (Schnapper, 2005: 27)

Bu durumda her iki düşünce de, yani farklılaştırıcı yaklaşımdan doğan, kendi ile ötekiler arasında mutlak fark olduğunu öne süren düşünce ve farkı inkâr eden asimilasyonculuğun haklılığına dayanan düşünce, öteki olarak ötekini reddeder.

Farkçılığın izlerini eski Yunan'a kadar takip eden Schnapper'a göre klasik çağda Yunan sitesindeki farklar saptanmakla kalmaz, kurumsallaştırılırdı. Ben'in üstünlüğü ifade edilirdi. Atinalı olmaları için ötekilere dayatmada bulunulmazdı; toplumun bütünlüğü farklar sayesinde sağlanırdı. Öteki'nin esas olarak farklı ve aşağı kabul edilmesi, kâh genel olarak Yunan kültürünün (barbarlar) ya da sitenin (metoikos ve yabancılar) dışında olmasına, kâh başka bir yapı taşımasına (kadınlar ya da köleler) dayanıyordu. Ötekilerin algılanmasını ve onlarla ilişkilerin nasıl kurulacağını düzenleyen pek çok karşıtlık vardı: Yerli ve yabancı, Yunanlı ve Barbar, yurttaş olan ve olmayan, özgür insan ve köle, erkek ve kadın. Çeşitli kategorilerin birbirinden farklı olduğu konusunda kuşku duyulmuyordu. Bu farklar doğal sayılıyordu. Ortaçağa gelindiğinde ise ortaçağ toplumunun farkçılığa dayandığı görülüyordu. Marjinallerin hukuksal anlamda dışlanması için kaba bir sistem kurulmuştu ve kendi birliğini bu yolla güvence altına almıştı.(Schnapper, 2005: 36)

Schnapper, zaman içinde farkçılığın çeşitli biçimlerde kendini gösterdiğini, en elverişli entelektüel ifadesini de Montaigne'de³² bulduğunu belirtir. Buna göre Montaigne,

³¹Yine Schnapper'a göre bu ilkenin toplumsal düzendeki somut uygulaması, insanlar ile toplumları ayıran farkların nesnel gerçekliğiyle, aynı ya da farklı toplumlar içindeki bireylerin iktidar ve kapasite alanındaki eşitsizlikleriyle kaçınılmaz olarak çarpışır. Evrenselcilik ilkesi asimilasyonculuğa doğru gerileme tehlikesi barındırır. Bu durumda, 'ben' 'öteki'yi, bütünlüğü olan, benle aynı hakları taşıyan insani bir varlık olarak görür. Ne var ki, başkasının özdeş olduğunu düşünmeden eşit olabileceğini tasarlamak zor olduğu için, ben onu kendi özgürlüğü içinde algılamaz. Öteki ben gibi olmak durumundadır. Evrensel olan 'ben'in kültüründe asimile edilir. Böylelikle 'ben' asimilasyoncu siyaseti uygulamaya koyabilir; sonunda ötekinin kültürünü kökten kazır ve kendinde soğurur. Bütün insanların eşit oldukları ilan edilmiş olsa da ötekinin kimliği olduğu gibi kabul edilmez. Ve aynı zamanda hem eşitliği hem de farklı düşünme yoksunu olduğu için alt-insanlık ya da insan olmamadan söz edilerek bazılarını mahkûm etme tehlikesiyle karşı karşıya kalınır. En saldırgan biçimiyle bu, emperyalist/sömürgeci ya da asimilasyoncu ırkçılığın mantığıdır. Burada söz konusu olan ötekini dışlamak değil, kendine benzetebildiği ölçüde onu inkâr ederek içine almaktır.' (s. 27)

³²Montaigne'in *Denemeler*'inde çeşitli hoşgörü ifadeleri saptansa da Türkler hakkında satır aralarına saklanmış aşağılamalar vardır. Örneğin, "Bolluk kadar insanı sıkın, usandıran şey yoktur. Karşısında üç yüz kadını birden buyruğuna hazır gören bir adamda istek mi kalır? Büyük Sultan'ın (Osmanlı padişahı Kanuni)sarayında böyle imiş. Onun atalarından biri de ava giderken beraberinde en az yedi bin şahinci götürürmüş; böyle bir avın anlamı ve tadı acaba neresinde idi?" (Montaigne, 2000: 128) Montaigne'in İslam inancı hakkında söyledikleri de 'farkçılık'tan çok 'ayrımcılığa' benzemektedir: "Muhammet, Müslümanlara, halılar döşeli, altınlar, zümrütlerle süslü, en güzel

Amerika'nın keşfiyle birlikte gelenek ve göreneklerde ortaya çıkan çeşitlilik için hoş görü göstermiştir. Ancak bu hoşgörü az ya da çok, ama mutlak olarak aşağılayıcıdır. "Nitekim bu hoşgörünün sonu, Montaigne'in bazı metinlerinde, vahşilerin yaşamının üstünlüğünü saldırgan bir dille kutlamasına, kendi toplumunu mahkûm etmesine ve böylelikle 'iyi vahşi' efsanesinin büyük bir gelecek vaat eden ilk biçimini oluşturmasına varır." (Schnapper, 2005: 26) Farkların olduğu gibi kabullenildiği, saptamadan norma ya da olgudan siyasete geçildiği koşullarda bu tutum kaçınılmaz olarak çeşitli grupların varlığının billurlaşmasına ve onaylanmasına katkıda bulunurdu ne var ki Schnapper'a göre bu farklılaştırıcı tutum, saldırgan biçimiyle ötekinin reddini öneren özgün bir biçimde ortaya çıktı. Kendi ile öteki arasındaki fark, farklı olanın çıkarılması, dışlanması ya da en uç durumda yok edilmesiyle sürdürülmeye çalışıldı.³³ (Schnapper, 2005: 26)

Schnapper'ın evrenselcilik için örnek verdiği isim Montesquieu'dur.³⁴ Kimi yazarların ilk sosyolog olarak benimsedikleri Montesquieu, sosyolojideki evrenselci akımın ilk büyük simasıdır. Düşüncelerinde farkçılık ile asimilasyonculuk arasındaki çatışmayı aşmaya, yani ötekini özel tarihsel birey olma özgüllüğü içinde kabul etmeye çalışarak insanlar arası ilişkilerde evrensellik ufkunu koruyarak sosyolojinin zihinsel bakış açısını

kadınlarla, şaraplarla, acayip yemeklerle dolu bir cennet vaat ederken... ağzımıza bir parça bal sürüp bizi dünyadaki isteklerimize uygun hayal ve ümitlere düşürmek için mahsus bizim insani ve maddi tarafımıza hitap ediyordu." (Montaigne, 2000: 75)

³³Schnapper'a göre ırkçılığın mantığı budur ve Taguieff bu mantığı da temellerini kendi kendini ırklaştırmadan alan farklılaştırıcı/miksofob olarak nitelendirir. (Schnapper, 2005: 26)

³⁴ Schnapper yazısında Montesquieu'yu hoşgörülü düşünceleriyle ön plana çıkarmaya çalışır ancak durum tam olarak öyle değildir. Montesquieu'nun "Doğu despotizmi" olarak adlandırdığı kavram pek çok olumsuz yargılarla doludur. Cemil Meriç'in *Bu Ülke* kitabında Montesquieu için söyledikleri bu savımızı destekler: "Montesquieu, Doğu despotizminden söz eder. Düşünmez ki despotizmin alası, perestîşkârı olduğu İngiltere'de ve tebaası bulunduğu Fransa'dadır. Ne beyzadelerin dillere destan zulümlerini, ne isim hanesi açık tevkif emirnamelerini hatırlar. Bu şaşkın toprak ağasının hakkımızdaki türrehatı sadece gülünçtür: "Türkler dünyanın en çirkin insanları idi. Karılları da kendileri gibi kaknemdi. Rum dilberlerini görünce akılları başlarından gitti. Başladılar kız kaçırmaya. Zaten ezelden beri hayduttular" vs. "Türkler eşek olacak öbür dünyada. Yahudileri sırtlarında cehenneme taşıyacaktılar. Bütün kavimlerin en cahili... Türkiye'de tebaanın servetine, hayatına, haysiyetine kimse aldırış etmez. Anlaşmazlıklar çabucak karara bağlanır. Şöyle ki: Paşa davacıları dinler, sonra falakaya yatırır herifleri, bir ala döver ve böylece davayı neticelendirir." vs. Bizi bu kadar tanır Montesquieu. Batı yazarlarında ciddiyet ve dürüstlük aramayacak kadar Batı irfanının aşınası olanlar için bu hükümlerin tek orijinal tarafı terbiyesizliktir. Kanunların Ruhü müellifi, ülkesinin I. François'dan beri çok sıkı münasebet halinde bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nu bu kadar tanır, Hint'i, Çin'i İran'ı ne kadar tanır? Ne gariptir ki bu hayalperest bu hayâsız yazarın Doğu'ya izafe ettiği despotizm birçok Batılı yazar tarafından münakaşasız benimsenir. Wittfogel Sovyetler'e çatmak için Doğu despotizmi bayrağını omuzlar; bizim köksüz ve ufuksuz aydınlarımız da tarihimizi karalamak için Montesquieu'nun coğrafi kaderciliğine sığınır." (Meriç, 1992: 192)

kurmuş ve Schnapper'ın "kabul düşüncesi" olarak adlandırmayı önerdiği görüşün oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Montesquieu'nun kullandığı "ulusların genel ruhu" kavramına gönderme yapan Schnapper, Montesquieu'nun "Madem her ulus tekil 'genel bir ruh'la öbürlerinden ayrılıyor, o halde bütün insanlara ait değerler de olmalıdır. İnsan özel bir ulusa ait olmadan önce insanlığın parçasıdır. Herhangi bir şeyin benim ulusuma yararı olacağını ama bir başkasını çökerteceğini biliyorsam, gidip onu prensime önermem; çünkü ben Fransız olmadan önce insanım (ya da) çünkü ben zorunlu olarak insan, ancak tesadüfen Fransızım." (Schnapper, 2005: 32) ifadelerini aktarır. Buna göre

"Montesquieu-tıpkı Rousseau gibi-kültürlerin ve ulusal geleneklerin ötesine geçerek bunların tikelliğini bir bütün halinde düşünmeye çalışmakta; insana gönderme yaparken onu akılcı ve ahlaklı bir varlık olarak algulamakta, evrensele gönderme yapmaktan da geri kalmamaktadır. Bütün insanlara özgü doğal haklar ve belli bir ulusun ruhu kimsenin tekelinde değildir. Yaşama ve düşünme tarzındaki çeşitlilikler bir yana, kültürel görelilik olgusu bir yana, tanım gereği özel uluslara bağlı olan insanlar arasındaki ilişkilerde bir evrensellik ufku ya da ilkesi vardır."
(Schnapper, 2005: 33)

Etyen Mahçupyan ise "öteki" kavramına sosyolojik boyutuyla yaklaştığı yazısında toplumların öteki algısını "mesafe" ve "boş alan" kavramlarıyla açıklamaktadır. Mahçupyan'a göre insanlar içgüdüsel olarak kendi hemcinslerini ararlar ve birlikte yaşam alanları yaratırken kültürel benzerliği de temel bir unsur olarak algırlar.

"Bununla ilgili gözlemler günümüzde de dünyanın her toplumunda geçerli. Etnik ve dinsel farklılıklardan sosyal grup farklılığına bir dizi ayırım çizgisi kamu sahasında bölünmüş ve kültürel bir kesimin tekeli altına alınmış 'kurtarılmış bölgeler' yaratıyor. Diğer bir deyişle insanoğlunun benzerleriyle birlikte olma içgüdüsel, çift yönlü bir bıçak gibi aynı anda kendisine benzemeyenleri de ondan ayırıyor. Kabaca söylenirse bu bir 'mesafe' meselesi: Aynı ölçütler tek bir hamlede yakındakilerle olan benzerliği ve uzaktakilerle olan farklılığı vurguluyor. Bu ölçütler gerçekte karmaşık insan dokusunun bir bölümünü 'bizim için' yakın, diğer bölümünü ise 'bizim için' uzak hale getiriyor ve arada aşılması güç bir 'boş alan' yaratıyor." (Mahçupyan, 1998: 45)

Mahçupyan'a göre Batı toplumları ile Doğu toplumları arasındaki ilişki bu mesafe ve boş alan kavramlarıyla izah edilebilir. O'na göre, Batı Avrupa eski dünyanın geri

kalanına kıyasla nispeten daha homojen bir insan dokusuna sahip olmasına karşın, farklılıkları birbirinden ayırmaya ve aralarında "doğal" bir çatışmanın var olduğuna inanmaya daha eğilimliydi. Buna karşılık Doğu kendi heterojen insan malzemesini bir arada "uyum" içinde tutma alışkanlığına sahipti. Başka bir ifadeyle Batı toplumsal yapıyı tek bir kimliksel katman içinde barındırıyor ve tek tek toplumların kimlik arayışları ister istemez kendilerini "dışlarındaki" gruplarla karşılaştıran bir eksene oturuyordu. Bu farklılaşma birçok zaman dil ve mezhep ayrımlarını içerse de, daha belirleyici olarak tarihsel ve coğrafi ayrımlara oturuyordu. Dolayısıyla Batı'da milletlerin birbirinden ayrılması kendiliğinden bir süreci ve kimliksel "boşluğun" karşılıklı her iki toplum tarafından aynı zaman süresinde yaratılmasını ifade etti. Üstelik bu "boşluğun" ontolojik konumu tüm toplumlar için aynıydı: Milliyetçilik her toplumun kendi kimliğini abartmasını getirirse de, kimliksel ayrımlar hiyerarşik bir kültürel ilişkiyi ima etmiyordu.

Balkanları, Anadolu'yu, Rusya'yı ve Kafkasları içine alan "bize ait" Doğu ise Batı'dan açıkça farklıydı. İmparatorluk düzeninin meşruiyet kazandırdığı hiyerarşik cemaatsal yapı, farklılık arayışını geniş toplumlar arası değil, cemaatler arası bir eksene oturtmuştu. Kimliksel "boşluk" bir cemaati diğerinden ayırırken net bir şekilde mezhepsel ve sınırlı olarak dilsel farklılığa dayanıyor; ancak ne tarihsel ne de coğrafi ölçütlerle "doğal" kopukluklar yaratıyordu. Dolayısıyla bu bölgede kimliksel "boşluğun" ulus-devletleşme sürecine hizmet etmesi dışsal ideolojik zorlamalara ihtiyaç gösterdi ve yapay coğrafi ayrımlara dayandı. (Mahçupyan, 1998: 47)

"Batı ile Doğu arasında halen yaşamakta olduğumuz bu farklılıklar konjonktürel nedenlerle veya birilerinin kötü niyeti ya da beceriksizliğiyle açıklanamaz. Çünkü ortada süreklilik arz eden ve kendini yeniden üretebilen bir yapı mevcuttur. Öte yandan her toplumsal yapı bir zihni çerçeve içinde anlam kazanır ve giderek onun tarafından şekillenir. Toplumların zihni paradigmaları değişim içinde olsalar ve yeni eklemlemeler yaratsalar da, herhangi bir tarihsel anda somut toplumsal yapıyla tekabül yet içindedirler ve toplumsal değişimin içinde 'yüzdüğü' geniş kanalları oluştururlar. Bu açıdan kendi iç farklılıklarını çok aşan bir şekilde hem Batı'nın hem de Doğu'nun kendilerine has zihni kanallar içinde seyrettiklerini söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle Batı ile Doğu'yu birbirinden ayıran zihni

kimlikler mevcuttur ve iki anlam dünyasını yüzyılların oluşturduğu bir zihinsel ve kimliksel 'boşluk' ayırmaktadır." (Mahcupyan, 1998: 48)

Daha somutta toplumların birbirinden sosyo-kültürel anlamda çok ciddi farklar barındırdıkları tespit edilegelmiştir. Bir toplumun diğerinden hemen her konuda farklı bir yaşantıya sahip olması zorunlu olarak onu "öteki" durumuna sokmaktadır. Ünlü antropolog Lévi Strauss'un deyişiyle söylersek, "Kültürlerin çeşitliliğinin insanlar tarafından çok ender olarak gerçek haliyle, yani toplumlar arası dolaylı ya da dolaysız ilişkilerin sonucu gelişen doğal bir olay olarak algılandığı açıktır; insanlar çeşitliliği daha çok yaradılış aykırılığı ya da bir skandal olarak gördüler." (Strauss, 2010: 26) Skandal olarak görmeye temel olan toplumsal farkları Cengiz Güleç aşağıdaki şekliyle tespit etmiştir. Buna göre,

1-Geleneksel kültürün başat olduğu toplumlarda insanların değer, tutum ve davranışları grup yönelimlidir. Grup çıkarları ve beklentileri önceliklidir. Modern Batı toplumlarında ise bireyin ihtiyaç ve özlemleri kolektif çıkarılardan önde gelir.

2-Geleneksel kültürlerde insanlar geniş aile içinde paylaşma ve dayanışma ağırlıklı yaşarlarken, modern toplumlarda rekabet ve başarının egemen olduğu çekirdek aile yaygındır.

3-Geleneksel kültürlerde akrabalık ilişkileri önemli ve yönlendirici iken modern toplumlarda akrabalık bağları bir hayli zayıflamıştır ve duygusal bir yakınlıktan öte anlam taşımamaktadır.

4-Modern toplumlarda bireysel kazanç ve maddi refah düzeyi anlamında ekonomik işlevler önemle vurgulanırken, geleneksel kültürlerde ekonomik işlevlere vurgu önemsizdir.

5-Geleneksel kültürlerde yüksek mortalite ve yüksek doğurganlık ön planda iken modern toplumlarda düşük mortalite ve düşük doğurganlık söz konusudur.

6-Geleneksel kültürlerde statüyü yaş ve aile içindeki pozisyon belirlerken modern toplumlarda kişilerin bireysel çabalarıyla elde ettikleri statü önemlidir.

7-Geleneksel kültürlerde evlilikler aile büyükleri tarafından belirlenir ve düzenlenirken modern toplumlarda eşleri kişilerin özgür iradeleriyle belirlemesi esastır.

8-Geleneksel kültürlerde grup normları tarafından önceden belirlenmiş davranış kalıpları içerisinde hareket edilirken modern kültürlerde geniş bir davranış çeşitliliği söz konusudur. (Güleç, 2009: 166)

Geleneksel-Modern bağlamında yapılan bu sınıflandırma, toplumların bir hayli birbirinden farklı olduklarını, temel referans olarak kendi toplumunu alan bireyin de öteki'ni "garip" görmesinin kaçınılmaz olduğunu imlemektedir. Bu anlamda tüm bireysel ve kolektif ilişkilerde öteki düşüncesi kurucu bir unsur olarak var olmakta, var olurken de ister bireysel ister kolektif düzlemde olsun farklılığı temel almaktadır. Bozkurt Güvenç, "Kimlik, İmaj ve Türk İmajı" adlı yazısında şu tespitleri yapmaktadır:

"Bizler çoğunlukla ötekini kendimizden farklı ve kimliğimizi benlik tasarımıımızı ötekilere karşı algılarız. İslam dünyasını araştıran Gellner şu deyimini yaygınlığına ve evrenselliğine değinmiştir:

'Kardeşime karşı ben,

Yeğenimize karşı kardeşim ve ben,

Dünyaya karşı kardeşim, yeğenimiz ve ben." (Güvenç, 2008: 173)

Güvenç'in aktardığı yukarıdaki deyim tam da sosyolojik olarak bireysellikten kolektifliğe uzanan öteki algısına işaret etmektedir. Birey önce benmerkezci bir yaklaşımla kendinden başka herkesi ötekileştirir; ancak her zaman-yakın dairesinden başlamak üzere-"öteki"lere de sahip çıkmaya elverişli bir yapıdadır. Daire genişledikçe uzak mesafede kalan "öteki" olur. Sosyolojik olarak, yaşadığı toplumu "öteki"leştirdiği durumlar olsa bile, birey başka bir toplumla karşılaştığında her zaman kendi toplumunun yanında yer alacaktır.³⁵

Sosyoloji ve "Öteki" olarak adlandırdığımız bu bölümü Edward Said'in dikkate değer şu tespitleriyle özetlemek ve kapatmak istiyoruz:

³⁵Eleştiriye açık olsa da şöyle bir çıkarsama yapmak akla uygun görünüyor: Bireyin öteki algısında önce benmerkezci/egocentric, sonra ailemerkezci/familycentric, sonra etnikmerkezci/ethnocentric ya da toplummerkezci/societycentric, sonra dinmerkezci/religioncentric, sonra kıtamerkezci/eurocentric-asiacentric, son olarak da insanmerkezci/antropocentric bir yaklaşım etkili olmaktadır. Buna göre eğer birey dairenin ilk halkasından dünyaya bakıyor ise herkesi 'öteki' görmekte, dairenin son halkasından bakıyor ise 'öteki' görememektedir. Bununla birlikte her insanın farklı olduğu, yukarıdaki etmenlerin hiçbirini dikkate almayan bireyin bazen idolojimerkezci, dinlediği müzik türü merkezci, futbol takımı merkezci, ya da meslek dalı merkezci dünyaya bakabildiği de göz ardı edilmemelidir.

"Her kültürün gelişimi ile bekası, farklı, rakip bir alter egonun (öteki ben) varlığını gerektirmektedir. Kimliğin inşası karşıtların, ötekilerin belirlenmesini gerektirir; bunların fiili halleri, 'biz'den farklılıklarına ilişkin kesintisiz yorumlamalara konu olur hep. Her çağ, her toplum kendi ötekilerini yeniden yaratır. Dolayısıyla dural bir şey olmayan kendinin ya da ötekinin kimliği, tekrar tekrar elden geçirilen tarihsel, toplumsal, düşünsel, siyasal bir süreçtir; tüm toplumlarda bu süreç, bireyler ile kurumların katıldıkları bir çekişme olarak ortaya çıkar." (Said, 2001: 346-347)

1.6. Antropoloji ve "Öteki":

Sözlüklerde "İnsanın kökenini, evrimini, biyolojik özelliklerini, toplumsal ve kültürel yönlerini inceleyen bilim, insan bilimi." (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>) olarak tanımlanan antropoloji, sosyal bilimlerin en genç olanlarından. Bu genç yapısı henüz terimin ortak bir tanımının yapılmasını engellemektedir. Ortalama bir eğitim görmüş bir birey etnografi, etnoloji, antropoloji ve sosyolojiyi birbirine kolayca karıştırabilmektedir. Bunun nedeni ilgili disiplinlerin birbirinin alanlarına kaymaları ve ülkelere göre antropoloji algısının farklı olmasıdır.³⁶ Antropolojinin bu kaotik görüntüsünden sıyrılıp kavramı biraz billurlaştıracak olursak temelde antropolojinin en genel anlamıyla insan bilimi olduğunu ve varlığını şu üç soruya borçlu olduğunu söyleyebiliriz.

"1-) İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benziyor?"

2-) İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benzemiyor?"

3-) İnsanlar ve toplumlar neden ya da nasıl değişiyor?" (Babadalı, 2010: 1)

İnsan, diğer canlılardan farklı olarak, özel bir çevrede değil dünyanın her tarafında yaşayabilmektedir. Geniş bir mekâna yayılan insanoğlu ise hem fiziksel anlamda hem de kültürel anlamda birbirine çok benzediği gibi birbirinden çok farklı bir görüntü de sergileyebilmektedir. Auge'nin deyişiyle,

"bütün dünya onundur ve insan farklı çevrelere kültürüyle uyum sağlar. Biyolojik özellikleriyle çok farklı ve geniş bir davranış yelpazesine sahip olabilir, çünkü sadece doğal bir çevrede gelişmez, aynı zamanda uzun bir çıkraklık döneminde, özel bir sosyal ve kültürel ortamda da gelişir." (Auge&Colleyn, 2005: 15)

³⁶M. Auge ve J.P. Colleyn beraber yazdıkları *Antropoloji* kitabında, Amerika, İngiltere ve Fransa'da terimin algısının farklı olduğunu örnekleriyle anlatırlar. (bkz. Auge&Colleyn, 2005: 13-14)

Antropoloji, insan türünün bedensel ve kültürel değişimlerinin nedenlerini, bağlı olduğu diğer konuları ve sonuçlarını karşılaştırmalı olarak inceleyerek sosyal değişme yasaları ile ilgili sonuçlara ulaşmaya çalışır. Antropolojinin "öteki" ile ilgisi "insan ve farklılık" odaklı bir çalışma yapmasıyla ilgilidir. Auge'nin deyişiyle antropolog "hangi teorik tercihe sahip olursa olsun, antropolojik görüşün özgünlüğü, toplumsal bağlamı içinde olduğu şekliyle, 'öteki' ile ilişkinin irdelenmesine öncelikle önem vermesinde yatar." (Auge&Colleyn, 2005: 16-17) Bu bağlamda antropoloji kültürler arasında çeşitli uyumlar ve farklılıklar görüp bunları diğer unsurlarla karşılaştırarak çıkan sonuçları kurumsallaştırmaya çalışır. Ancak ulaştığı sonuçları öznellikten kurtarmadan bilim dünyasıyla paylaşmasından ötürü sıkça eleştirilmektedir. Diğer bir ifadeyle söylersek antropologların önemli bir bölümü bu disiplini yabancı toplumları çarpıtılmış bir biçimde inşa etmekte ve böyle sunmakta bir silah olarak kullanmışlardır. Philip K. Bock bu durumu şöyle özetler: "Tüm antropoloji psikolojiktir." (Bock, 2001: 17)

Antropoloji çok farklı alt dallara ayrılrsa da temelde iki önemli bölüm şeklinde aktarılagelmiştir: Fiziksel antropoloji ve Kültürel/Sosyal antropoloji. Buradan yola çıkarak önce fiziki antropoloji ve öteki algısını, sonra da kültürel antropoloji ve öteki algısını irdelemeye çalışacağız.

Babadalı'nın aktardığına göre Tezcan fiziksel antropolojiyi,

"İnsanoğlunun fiziksel gelişimini, evrimini inceler. İnsanın insan olabilmek için geçirdiği aşamaları ele alır. Çeşitli insanların fiziksel özelliklerini inceler. İnsan ırklarını, insanın doğuşundan modern hale gelinceye değin geçirdiği biyo-fizyolojik değişiklik ve aşamaları, ırk karışımlarını ele alır."(Tezcan, 1996:1 aktaran Babadalı, 2010: 1)

şeklinde tanımlamaktadır. İnsan türünün fiziksel farklılıklarının ele alınışı esnasında disiplinin ortaya koyduğu tespitler ise genelde "üstün ırk-aşağı ırk" bağlamında olduğundan, fiziksel antropolojinin verileri dünyadaki tüm insanlar tarafından eşit biçimde kabul görmüş değildir. İnsanların fiziksel olarak farklı olduğuna kimsenin itirazı yoktur; ancak bazılarının üstün, bazılarının aşağı olduğunun ileri sürülmesi, herkesi hemen ikna etmeye yetmemiştir. Fiziksel antropolojinin bu yargısına hemen ikna olan tek blok Batı'dır. Batı, kendi doğurduğu bu yeni bilimi kendi istekleri doğrultusunda kullanmaktan çekinmemiş,-halk deyişiyle söylersek-emperyalizminin

değirmenine fiziksel antropolojiyle su taşımıştır. "Batı, emperyalizmini ve sömürgeciliğini haklı çıkarmak için sömürdüğü, işgal ettiği halkları kendi kendilerini yönetemeyecek kadar yetenezsiz, bağımlı; ırksal olarak aşağı göstermiş, bu yargılarını olumsuz imgeler, klişeler ve ırkçı düşüncelerle güçlendirmeye çalışmıştır." (Yüzsüren, 2005: i) Bunu yaparken de başta antropoloji olmak üzere çeşitli disiplinleri bu erek için "kullanmıştır." "Kullanmıştır" diyoruz çünkü Fabian'ın da belirttiği gibi antropoloji, "Vahşinin vahşiliğini, ilkelin ikelliğini 'keşfetmemiş', varsaymıştır." (Fabian, 1999: 157) Bu bağlamda aslında gerçek anlamda ne vahşi vardır ne de ilkel. Bu adlandırmalar sadece Batı kültürünün "öteki"ni inşa ederken kullandığı sözde bilimsel terimlerdir. Her kültür bir diğerinden farklılık göstermektedir ancak antropoloji disiplinini bulan ve sömürge ereğine uygun olarak kullanan Batı tarafından kültürler kimi zaman ilkel/vahşi/yabanıl-modern, kimi zaman da-günümüzde olduğu gibi-gelişmiş-az gelişmiş sınıflandırmasına tabi tutulmuştur. Bu terimlere bilimsel dayanak bulmak için ise hemen her zaman antropolojiye yaslanılmıştır.

Fabian, "Antropoloji kendi nesnesini-ötekini-nasıl tanımlamış veya yorumlamıştır?" sorusuna cevap aradığı kitabında özetle antropolojinin, allokronik³⁷ bir söylem olarak ortaya çıktığını ve kendini böyle kabul ettirdiğini; antropolojinin başka bir zamandaki başka insanları konu edinen bir bilim haline geldiğini tespit eder. Fabian'a göre,

"Bu, göndergesi öznenin konuşma/yazma şimdinden uzaklaştırılan bir söylemdir. Bu 'taşlaşmış ilişkiler' bir skandaldır. Antropolojinin ötekisi nihai anlamda bizim çağdaşımız olan başkalarıdır. Antropoloji, amacı ister tarihsel, ister genelleştirme olsun, araştırma yoluyla bilgisini belli gruplara veya toplumlara dayandırmadan yapamaz; aksi takdirde artık antropolojik değil, ampirik bir bilim kisvesi altındaki metafizik bir spekülasyon olacaktır." (Fabian, 1999: 181)

Fabian'a göre, inceleyenlerle incelenenler arasındaki ilişkiler gibi, antropoloji ile nesnesi arasındaki ilişkiler de kaçınılmaz olarak politiktir; bilgi üretimi gruplar arası, sınıflar arası ve uluslar arası ilişkilerin açık formunda gerçekleşir. Antropoloji disiplininin ortaya çıkışını, gelişimini ve farklılaşmasını etkileyen tarihsel koşullar arasında, kapitalizmin yükselişi ve incelemelerin hedefi olan toplumlara sömürgeci-

³⁷ Allochronism: Kültürlerin ortak zamansallığını inkâr ederek öteki'ni bilimsel bir nesne olarak inşa etme eğilimi olarak tanımlanabilir. Buna göre dünya üzerindeki kültürler aynı zamanda yaşamamaktadır. Batı diğerlerinden binlerce yıl ilerideyken diğerleri binlerce yıl geridedir.

emperyalist yayılma sayılabilir. Batı denilen yayılcı, saldırgan ve baskıcı toplumlar, bunun gerçekleşmesi için işgal edecekleri bir mekâna ihtiyaç duymuştur. Daha da önemlisi ve problematik olanı, tek yönlü tarih planlarına uygun zamana ihtiyaç duymuştur. (Fabian, 1999: 182)

Philip K. Bock antropolojinin sömürgeci mantıkla eşgüdümlü olarak ortaya çıktığını ve büyüdüğünü tespit ettiği kitabında antropolojiyi üç büyük tarihsel hareketin ürünü olarak görür: Keşif Çağı, Aydınlanma ve Evrimcilik. Ona göre, bunlardan birincisi; Avrupa uygarlığının hem büyük güçlkle hem de büyük kolaylıkla yabancı kültürlerle temasına yol açtı. Asya, Afrika ve Yeni Dünya'nın keşfi, adetlerin şaşkırtıcı çeşitliliğinde yaşayan birbirinden ayrı fiziksel tipteki halkları ortaya çıkardı. Bunu izleyen yüzyıllar boyunca birçok Avrupalı ulus, yerli halkların topraklarını zapt edip iş ve kaynaklarını sömürürken, onları boyun eğdirerek ve çoğu kez köleleştirerek dünyada sömürgeci imparatorluklarını kurdu. Bu sömürgeler yapılırken Avrupalı uluslar sömürgeciliği teolojik olarak aklileştirme yolunu çoğu kez buldular: Yerlilerin ruhları- bedenleri ve toplumları zarar görse bile- kurtarılmalıdır. Avrupalılar, "yaban"ların Hristiyanlığın vahiy olan hakikatini anlama kabiliyetine sahip olup olmadıklarını dahi sorguladılar. (Bock, 2001: 25)

Ancak iş sadece teoloji ile sınırlandırılmadı, bu toplumlara köken aramak da gerekiyordu.³⁸ Hepsi Avrupamerkezci bakış açısıyla düşünen pek çok filozof Avrupa dışında kalan her halkı kendinden aşağıda görüyordu. Yüzsüren'in de ifade ettiği gibi,

"Hume, Locke, Ernest Renan, Hegel, Kant, Herder, Marx, Engels, James Mill ve daha pek çok düşünür halkların aşağılıklarını anlatırken onların değişmez ruhsal kötü özelliklerinden bahsetmekten de geri kalmazlar. Halkların yeteneksizliklerinden, ruhsal olarak kötülüklerinden bahseder ve bunu ırksal özelliklere indirgerler." (Yüzsüren, 2005: 86)

Adı geçen ve geçmeyen düşünürlerin etkisiyle oluşan ırkların eşitsizliği yargısı Gobineau'nun yardımlarıyla sistemli bir şekle sokuldu. Aslında bir diplomat olan

³⁸ Örneğin 1492'de keşfedilen Amerika halkına 'Amerindianlar' denildi. "Amerindianlar, Tufan öncesine ait ilkel bir basitliği yahut beşeri gerilemenin yozlaşmış örneklerini temsil eden bir tasavvur haline geldi; Tufan'dan sonra ve Babil Kulesinin çöküşüyle ulusların dağılması ardından yeni kıtalarına yerleşmiş, Uzak Asya'nın yerlileriyle genetik bağları bulunan dejenere örnekler haline geldi."(Sardarvd. 2004: 51)

Arthur de Gobineau³⁹, 1853 yılında yazdığı *İnsan Irklarının Eşitsizliği/Farklılığı Üzerine Bir Deneme* kitabında ırkları çeşitli nedenlere göre ayırır ve sınıflandırmaya çalışır. Toplumların ilerlemesinin veya geri kalmasının nedenlerini bu ırksal özelliklere bağlar. Ona göre üstün ve aşağı ırklar vardır ve toplumların ilerlemesinin veya geri kalmasının nedeni bu ırksal özelliklerdir. Irkların melezleşirse giderek çökeceğine inanır. Irkları beyaz, sarı ve siyah diye üçe ayırır⁴⁰. Siyah ırk en alt basamakta yer alır, düşünme yeteneği sınırlı, hemen hemen sıfır olan bir ırktır. Sonra sarı ırk, en tepede de beyaz ırk vardır. Beyaz insanın üstünlüğü akıldan, güzellikten ve güçlülükten gelir. Diğer ırklarda olmayan beyaz insanın medenileştirici bir özelliği vardır. Uygarlaşmaya ancak beyaz insan yeteneklidir, diğerleri pek ilerleyip gelişim gösteremezler. (Yüzsüren, 2005: 88)

Bu ve benzer taksonomiler yıllar boyunca yapılmış, yeryüzündeki insanlara farklı kökenler bulunmuş, böylece, Platon ve Aristo'nun "doğuştan köle" diye adlandırdıkları düşünceye "bilimsel" kılıf giydirilmiştir. Philip K. Bock tüm bu gelişmelere Darwinci düşüncenin de destek olduğunu belirterek Charles Darwin'in, doğal seçilimi "yaşam mücadelesinde uygun ırkların korunması" olarak ifade etmesiyle sosyal Darwinizmin, toplumsal olayları açıklamak için bu fikre başvurduğunu ve evrimsel terimler kullanarak Avrupalıların günümüze ait üstünlüğünü yorumladığını ifade eder.

"Aşağı ırklar, daha yüksek düzeyde evrilmiş ırk (beyaz) tarafından bir kenara itildiler. Irk grupları beyaz Avrupalılara benzerliklerine göre sıralandı ve onların fiziksel farklılıkları kültürel gelişimin düzeyleri ile ilişkilendirildi. Herbert Spencer gibi evrimciler ilerlemenin kaçınılmaz olduğuna dair derin bir inanç geliştirdiler ve insan toplumunun, çatışma ve en uygun olanın hayatta kalması sayesinde daha yüksek düzeylere doğru evrilmekte olduğunu kabul ettiler." (Bock, 2001: 28)

³⁹ Gobineau'nun fikirleri dünyanın her tarafında etkili olmuştur ancak özellikle Alman Nazilerin kendisinden çokça etkilendikleri bilinmektedir. (bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Arthur_de_Gobineau)

⁴⁰ Avrupalıların ırkları sınıflandırırken kullandıkları kavramlar da dikkat çekicidir. Şimdiye kadar genellikle üç tip ırktan-bazen dörde, bazen beşe de ayrıldığı olmuştur- bahsedilmiştir. Buna göre piramitin en tepesindeki ırk beyaz olan 'Avropoid' ırktır. Piramitin ortasında sarılara ayrılan 'Mongoloid' ırk bulunur ve piramitin en altında siyah olan 'Negroid' ırk vardır. Burada Avrupalı antropologların Türkleri de içine dâhil ettikleri Mongoloid kavramına dikkat çekmek istiyorum. Sözlüklerde *1-Moğol ırkına benzer, 2-Moğol ırkından, 3-Çekik gözlü ve geri zekâlı*. anlamına gelen mongoloid, 'mongolism' ile yani 'geri zekâlılık hastalığı'yla aynı kökenden gelmektedir.(Atalay, 1999: 2255) Bu bağlamda kimi Avrupalı antropologların mongoloid ırkına dâhil ettikleri Türklere, Samoyedlere, Fino-Ugorlara, Macarlara, Yakutlara, Tunguzlara, Mançulara, Tatarlara, Çinlilere, Hindçinlilere, Japonlara, Korelilere, Tibetlilere, Malezyyalılara, Polinezyyalılara, Maorilere, Mikronezyyalılara, Eskimolara ve Kızılderililer'e aynı zamanda 'mongol' demek istedikleri de ortadadır. Fiziksel antropologların niyeti daha kavramlaştırmalarında kendini belli etmektedir.

20. yüzyılın en önemli antropologlarından Claude Lévi Strauss, ırk kavramının çok karmaşık bir yapıda olup bilimsel olarak ispatlanmadığını/ispatlanamayacağını anlattığı yazısında sonuç olarak,"Çok sayıda antropologun ırk kavramını kullanmayı açık ve kesin olarak reddetmesinde şaşırtıcı bir şey yoktur." (Strauss, 2010: 66) der. Gerçekten de "arkeoloji, antropometri ve genetik bilimindeki ilerlemeler, ırkların bölgesel dağılımı konusunda da fiziksel özellikleri konusunda da kesin ayrımlar yapılamayacağını belirledi." (Dayı, 2008: 73) Buna rağmen özellikle 19. yüzyıl antropologlarının oluşturduğu havanın günümüzde de etkisinin devam ettiği çok açık bir gerçektir. İnsanlar bu taksonomiye öyle inanmışlardır ki ırk kavramının bilimsel olmadığı ispatlandığı halde ırkçı düşüncelerinden vazgeçme niyetinde değildiler.

Fiziksel antropolojinin günümüze miras bıraktığı ırk taksonomisi toplumların birbirini ötekileştirmesinde temel başvuru kaynaklarından biri haline gelmiştir. Daha önce de vurguladığımız gibi bireyin öteki algısında etnosantrik yaklaşımının etkisi vardır. Etnosantrik düşünce de kaynağını antropolojiden almaktadır. Her iki kavram da öznellikten kurtulamadığı için herhangi bir toplum ya da ırk için yapılan her taksonomi bilimsellikten uzak bir görünüm sergilemektedir. Aşağıda Alain Servantie'nin Dallaway'den alıntıladığı 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Irkların Taksonomisi şu şekilde verilmektedir:

Tablo 3: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Irkların Taksonomisi

IRK	Yunanlı	Türk	Dönme	Ermeni	Yahudi
Köken	Eski Yunanlılar Avrupalı	İskit Tatar Asyalı	Hristiyan Avrupalı	Asyalı?	Semitik Asyalı
Fiziksel görünüm	Heykelsi, yakışıklı, güzel (Fenerliler hariç)	Güçlü (şehirdekiler hariç)	Şişman, yağlı	Yakışıklı? Çirkin, cüsseli	Çirkin
Entari	Mavi	Yeşil/Beyaz		Mavi	Mavi
Ayakkabı	Mavi	Sarı		Kırmızı	Siyah
Sarı	Beyaz	Yeşil			
Dil	Kaba	Sert, basit, kısır		Kaba	İspanyolca, kulak tırmalayıcı
Faaliyet	Ticaret	Tembel, memur	Asalak	Ticaret, tefeci	Ticaret, tefeci
Davranış	Canlı ve neşeli, konuşkan ve faal, yalancı (Özellikle Fener'de)	Sessiz, soğukkanlı (keyf) Hareketsiz, güvenilir	Yoz, Yalancı, Bizanslılaşmış, dolandırıcı, kentli Türkler	Konuşkan, faal, meraklı, düşünceli, barışçı	Konuşkan, yaltakçı, çalışkan, şaklaban
Din	Batıl inançlı, cahil	Fanatik	İnançsız, şüpheli	Batıl inançlı, cahil	Darkafalı
Siyaset	Anarşist	Despotik	İstismarcı	Köle ruhlu	Köle ruhlu

(Dallaway, 1798: 130-233 aktaran Servantie, 2008: 54)

Yukarıda da görüldüğü gibi bu ve benzer taksonomiler tamamen öznel, yer yer hakaret içeren ifadelerle örülüdür.

Antropolojinin nesnesini oluştururken bilimsel disiplinin dışına çıkması, nesnesine nesnel uzaklığını koruyamaması, Trinh Minh-ha'nın antropolojiyi "öteki hakkında bizle biz arasındaki geçen bir konuşma" (İlter, 2006: 11) olarak betimlemesine yol açar. İlter, Derrida'nın da antropolojinin günümüzde alan çalışması olarak nitelenen çoğu çalışmanın, mitolojiden yansıtılmış oryantalizmini ve bunun yanı sıra onların evrensel gerçekçilik iddialarına karşılık olarak da böylesi bir öte dünyalılık taslamanın dünyasal, kültürel kurgusunu vurguladığını belirtir. Ayrıca İlter, Gayatri Spivak'ın *Can the Subaltern Speak?* (1988) çalışmasına gönderme yaparak Spivak'ın bizi "öteki'nin kurgulanış mekanizmasına" ve kendisine kâr sağlamak için öteki'ni yalnızca evcil bir "araştırma nesnesi" ya da "bilgilendirici/ihbarcı yerli" olarak gerçek kılarak yatırımda bulunan emperyalist tasarımın merkezindeki "epistemik şiddete" dikkat etmeye çağırıldığını belirtir. (İlter, 2006: 11)

Fiziksel antropolojinin ırksal taksonomisi "öteki" algısında ne denli etkiliyse, kültürel antropoloji de "öteki" algısında o denli etkili olacak çalışmalar yapmıştır. Her ikisi de Avrupamerkezci bakışla çalışmalar yürüttüğünden temelde fiziksel antropolojiye koşut sonuçlar elde edilmiştir. Pritchard'ın tanımına göre sosyal/kültürel antropoloji, "aile, akrabalık düzeni, politik organizasyon, hukuki prosedür, dini kültürler ve benzeri genel olarak kurumlaşmış formlardaki sosyal davranışı ve bu kurumlar arasındaki ilişkileri araştırır." (Pritchard, 2005: 13) Bu araştırmaları sonucunda ise kendisi gibi olmayanları ilkel/vahşi⁴¹ gibi sınıflamalara sokmuştur. Bu kavramlar da sömürgeci ve emperyalist söylemlerde sömürülen kültürleri, halkları değersizleştirmek, dışlamak, karakterlerine olumsuz anlamlar katmak için kullanılır hale gelmiştir. Batı'nın kucağında büyüyen bu tür kavramlar, diğer kültürler hakkında ürettiği klişeler, dünyanın pek çok yerinde kullanılmakta, hatta kendi toplumunu bu tür klişeleri kullanarak eleştiren, aşağılayan insanlara da rastlanmaktadır. Daha önce de belirtmeye çalıştığımız gibi bu kavramlar tespit edilmiş değil, varsayılmış kavramlardır. Strauss'un dediği gibi "Barbar, her şeyden önce barbarlığa inanan insandır." (Strauss, 2010: 28) O halde herhangi bir

⁴¹ Pritchard, her ne kadar 'ilkel' sözcüğünün antropolojide daha aşağıda olma anlamında kullanılmadığını belirtse de bu sözcüğün seçiminin talihsiz bir tercih olduğunu da açıkça ifade eder. (Pritchard, 2005: 15) Burada Ziya Gökalp'in şu sözü hatıra gelmektedir: "Sosyolojiye dair yazanlarımız mefhumları hakikatten değil, hakikati mefhumlardan çıkarmaya uğraşıyorlar." Görünen o ki Batılı antropologlar da gerçekleri ortaya koyup kavramlaştırma yapacaklarına önce kavramlaştırıp ardından gerçekleri o kavramdan çıkarmaya çalışmaktadırlar.

kültürün ilkelliği ya da vahşiliği söz konusu değil, onun diğerlerinden farklı oluşu söz konusudur. Pritchard'ın verdiği bir örneği burada aktaralım:

"Bir İngiliz kilisesine gittiğiniz takdirde erkeklerin başlıklarını çıkarttıklarını ancak ayakkabılarının giyinik olduğunu görürsünüz; bir Müslüman ülkesinde bir mescide girdiğiniz takdirde ise insanların ayakkabılarını çıkarıp başlarını örttüüklerini gözlemlersiniz. Bir İngiliz evine veya Bedevi çadırına girildiğinde de geleneksel olarak aynı davranış söz konusudur. Bunlar kültür veya gelenek farklılıklarıdır. Bu davranışın gayesi her iki durumda da aynıdır: Saygıyı ifade etmek. Ancak iki kültürde de farklı biçimde ifade edilmektedir." (Pritchard, 2005: 22-23)

Burada Pritchard'ın sormadığı/sormayı unuttuğu/sormaya cesaret edemediği soruyu biz soralım. Peki, o zaman neden bir kültür üstün diğer kültür aşağı olarak tanımlanmaktadır? Mademki her kültür saygısını farklı bir tarzda göstermektedir o zaman "ilkel" olanın eksik yaptığı şey nedir ki o "ilkel" olmaya layık görülmektedir? Sorumuzun cevabı ise Yüzsüren'in şu ifadelerinde saklıdır:

"Sorunlardan biri insanların kendi kültürlerinin diğer kültürlerden üstün olduğuna inanması ve tapınılacak değerler olarak algılamasıdır. Sömürgecilerin sömürdükleri toplumlara dayatmaya çalıştığı düşüncelerinden birisi de kendi kültürel değerlerinin üstünlüğü ve yerli kültürünün değersizliğidir. Yeryüzündeki çok farklı kültürler, yaşam tarzları bir yerde insan türünün bir zenginliği olarak görülmesi gerekirken genelde belli çıkarlar yüzünden birbirleriyle kıyaslanarak aşağı, üstün, gelişmiş, az gelişmiş gibi sınıflamalar yapılarak ayrımcılık yapılmaktadır." (Yüzsüren, 2005: 8)

Jorge Larrain, 16. yüzyıldan beri Avrupalı kültürel kimliğin oluşumunda Avrupalı olmayan öteki'nin varlığının bulunduğunu ve bunun çok önemli olduğunu, Amerika'nın fethinin kapitalizmin başlangıcı ve Avrupa'da ulus devletlerin biçimlenmesiyle çakıştığı için özellikle çok önemli rol oynadığını söyler. (Larrain, 1995: 225) Buna göre Avrupalı olmayanın özellikleri ne kadar aşağılanmışsa Avrupalının da özellikleri o kadar yüceltilmiştir. Her zaman Batının değerlerine göre bir karşılaştırma ve sınıflandırma söz konusu olmuştur. Bu söylemlerin çoğu Batı emperyalizmini haklı çıkarabilmek için bu kültürleri bağımlı ve yönetilmesi gereken kültürler olarak göstermekte, edebi eserlerde bile bu halklara biçilen roller sömürgeci bakış açısıyla örtüşmektedir. Batı sömürgeciliğini yayarken, ele geçirdiği toplumları daha iyi yönetebilmek için sadece

kaba gücün yeterli olamayacağını, bu toplumları kültürel olarak da dönüştürülmesinin ve kendi kültürünün üstün olduğunun beyinlere kazınması gerektiğini düşünür. (Yüzsüren, 2005: 12) Batının teknolojik ve ekonomik olarak gelişmesiyle kendini merkezde görme ve diğer kültürleri hegemonya altına alma isteği birbirine koşul olarak ilerlemiştir. Larrain, Batının diğer kültürler hakkındaki bencil ve kendini merkeze koyan bakış açısını şöyle yorumlamaktadır:

"Batı'da aklın teknik boyutunun üstün kılınması nedeniyle, diğer kültürleri yalnızca bu bilgiye dayalı araçsal boyutu etkin kullanımları açısından değerlendirme eğilimi vardır. Bazı az gelişmiş toplumların bu açıdan görece geri olmaları, onların kültürel kazanımlarının kolaylıkla negatif olarak değerlendirilmesinin temeli olarak işlev görür." (Larrain, 1995: 191)

Hâlbuki Strauss'un belirttiği gibi,

"kültürel ilerleme kültürlerarası bir koalisyona bağlıdır. Bu koalisyon her kültürün kendi tarihsel gelişmesi içinde karşısına çıkan şans'ların (bilinçli ya da bilinçsiz, istemli ya da istem dışı, kasıtlı ya da rastlantısal, uğraşarak ya da zorunlu olarak kabul edilerek) bir araya getirilmesinden ibarettir." (Strauss, 2010: 59)

O nedenle herhangi bir kültürün teknolojik icatlar yapması onun üstün olduğunun bir göstergesi olamaz. Strauss durumu şöyle bir örnekle somutlaştırır:

"Tütünün Amerika'dan gelmiş olması bir olgudur; ancak bu olguya ve uluslar arası kurumların bu sonuca gösterdikleri bütün iyi niyete karşın, her sigara içişimizde Amerikalı yerlilere duyduğumuz minnettarlıktan yerlere yapışamayız. Tütün, diğer yararlı şeyler gibi yaşama sanatına yapılmış eşsiz bir katkıdır; bu ek zevklerimiz onlara borçluyuz. Ancak şu da var ki, eğer bu buluşlar yapılmamış olsaydı uygarlığımız yerinden sarsılmayacaktı; zorunlu olarak bu tür gereksinimler duyduğumuzda onları biz bulacak ya da onların yerine başka şeyler koyacaktık." (Strauss, 2010: 57)

Her kültürün evrensel insan kültürüne katkısı farklı alanlarda olmaktadır; dolayısıyla sırf teknolojik icatlar gerçekleştirdi diye herhangi bir kültürün ileri olması, diğerinin geri olması söz konusu değildir. İnsanlık, felsefeye katkısından dolayı Yunanlılara minnettar ise, hoşgörüyü katkısından dolayı Osmanlılara minnettardır. Atomu parçalayan Einstein ne denli önemli bir iş yaptıysa ipeği bulan Çinli de o denli önemli

bir iş çıkartmıştır. Pizzayı bulan İtalyan'ın, güneş takvimini bulan eski Mısırlıdan tek farkı aralarındaki zaman farkıdır. Sonuç olarak, kültürel bir üstünlükten bahsetmek abestir. Hele evrensel insan kültürüne sırf teknolojik katkısından dolayı herhangi bir ırkın diğerlerinden üstün olduğunu söylemek daha da abestir.

1.7. Teoloji ve "Öteki":

Sözlüklerde "Tanrı bilimi" olarak karşımıza çıkan teoloji, Allah'ın varlığı ve nitelikleriyle ilgili konuları ele alan bir bilim koludur. Ülkemizde daha çok "ilahiyat" adıyla "İslam dini üzerine araştırmalar" biçiminde algılansa da aslında yeryüzündeki tüm dinleri araştıran, karşılaştırmalar yapan bir alandır. Bu yönüyle ötekilikle çok ciddi ilgisi bulunmaktadır. Nitekim insanların birbirlerini ötekileştirmede en sık başvurdukları referanslardan biri dindir.

Yeryüzünden binlerce farklı din gelip geçmiştir ve halen yüzlerce farklı dine inanılmaktadır. Dolayısıyla bizim bu bölümde bütün dinlerin "öteki" algısını inceleyebilmemiz mümkün değildir. Kabaca günümüzde varlık alanı bulabilmiş büyük dinlerin (İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik ve Uzakdoğu dinleri) kendisi dışındaki inançlara yaklaşımı ve bu dinlere inananların birbirlerini algılama şekli üzerinde bazı tespitlerde bulunulacaktır.

Çağımızın önemli Hristiyan teologlarından Alister Edgar McGrath'ın şu sözü ile başlamakta yarar görünmektedir: "Eğer bir mümin hakikaten bir şeye inanıyorsa, o takdirde ihtilaf kaçınılmazdır, hatta uygundur da." (McGrath, 1996: 160 aktaran Köylü, 2001: 34) Gerçekten de kişi, kendisinden farklı biçimde inananlara saygı gösterme erdeminde bulunabilse bile temelde farklı inançlar arasındaki ihtilafı reddetmez. Aynı anda birkaç dine birden inanmak biçiminde bir pratik yaygın olarak bulunmadığı için kişinin diğer dinlerin batıl/eksik/hatalı olduğunu iddia etmesi doğaldır. O zaman bir müminin herhangi bir dine inanması diğerlerini dışarıda bırakmasını gerektirir. Durum böyle olunca da kendi dininden olmayan otomatik olarak "öteki" konumuna gelecektir. Öteki'nin dini tarihte pek çok savaşa sebebiyet vermiş, ötekiliğin kalıplaşmasında, nesilden nesile aktarılmasında önemli bir görev üstlenmiştir.

Dünya, İslamiyet ve Demokrasi kitabındaki bildirisinde Peter Antes:

"Büyük dünya dinlerinin (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam, Hinduizm ve Budizm) öğrettiği biçimiyle etikle uğraşan herkes, bu dinlerin moral öğretilerinin ortak olan çok ögeye sahip olduğu olgusal gerçeği ile çarpılacaktır. Hepsi yaşlandıkları zaman ebeveynlere bakılması ihtiyacını vurgular, hepsi meşru gerekçesi olmayan öldürmeyi reddeder, hepsi cinsel davranış için her türlü zınayı güçlü bir şekilde yasaklayan kurallar koyar, hepsi çalanlara karşı açık yaptırımlar getirerek mülkiyete saygı gösterilmesinde ısrar eder ve hepsi gerçeğin ifade edilmesini gerektirir ve böylece yalan söylemenin her biçimi ile savaştır."(Antes, 1999: 28)

diyerek dinler arasındaki ortak pek çok inanca dikkat çeker. Gerçekten de dinler arasındaki pek çok ortak noktaya rağmen maalesef "tarihte görülen dinler arası ilişkiler hiç de yüz güldürücü olmayıp aksine yüz kızartıcıdır." (Yaran, 2001: 11) Ortaklıklar yerine farklılıkların öne çıkması, hoşgörü yerine tahammülsüzlüğün hâkim olması dünya tarihinde sıkça karşılaşılan din savaşlarına neden olmuştur.

Peki, bunun sebebi bizzat dinlerin kendileri mi yoksa o dinlerin mensupları mıdır? Ya da herhangi bir din mensubu başka bir dini veya o dinin mensubunu neden ötekileştirme ihtiyacı hisseder? Bu tür sorulara cevap verilirken iki unsura dikkat edilmelidir. Birincisi, bir dinin kendi doktrinleri ile onu uygulayanların pratikleri her zaman aynı olmamaktadır. Örneğin adam öldürmenin yasak olduğu Yahudilikte Yahudiler adam öldürebilmiş, içki içmenin yasak olduğu İslam dininde ise Müslümanlar içki içebilmiştir. O zaman teorik ile pratik karıştırılmamalı, Yahudilerin hataları Yahudiliğe, Müslümanların yanlışlığı İslam dinine mal edilmemelidir. Dolayısıyla dinlerin teorikteki benzerliklerine rağmen insanoğlunun din adına birbirleriyle savaşmaları her zaman dinlerinin gereğini yerine getirdikleri anlamına gelmemektedir. Haçlı Seferlerini gerçekleştiren Haçlı zihniyeti, İncil'de ya da Hz. İsa'nın yaşantısında, bu saldırılarını haklı çıkartacak hiçbir dayanak bulamayacaktır. Ancak Haçlı Seferleri, o günün Hristiyanları tarafından gerçekleştirilmiş, defalarca tekrar etmiş ve çok önemli sonuçlar doğurmuş tarihi olaylardır.⁴²

⁴²Bizzat Yeni Ahit'te: "Göze göz, dişe diş dendiğini duyduunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da çevirin." (Matta 5: 38-39) ya da 'Komşunu seveceksin, düşmanından nefret edeceksin dendiğini duyduunuz. Ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin.' (Matta 5: 43-44). diyerek savaşın yerine barışı, intikamın yerine hoşgörüyü ve merhameti savunan bir

İkincisi,

"farklı bir dine mensup bir insanla karşılaştığımızda bu karşılaşma iki uzlaşmaz inancın temsilcileri arasında meydana gelen bir birliktelik olmaktadır. Çünkü bir taraf a-b-c hususlarına inanırken diğer taraf da x-y-z hususlarına inanmaktadır. O zaman da haklı olarak tarafların kendi inançlarını diğerlerine karşı nasıl savunacakları konusu otomatik olarak gündeme gelmektedir ki bu, tarafları birbirlerine karşı dışlayıcı bir tutum takınmaya sevk etmektedir." (Aydın, 2001: 90)

Dolayısıyla bir dine inanmak doğal olarak öteki'lere inanmamak ve onları dışlamak biçiminde reflekslere neden olmaktadır. McGrath'in dediği gibi ihtilaf kaçınılmazdır. O halde başka bir dine inanmak "öteki" olmak için yeter bir sebeptir. Özetle dinlerin "öteki" algısı hem bizzat dinlerin kendi doktrinleriyle hem de mensuplarının uygulamalarıyla şekillenmektedir ve din adına ötekileştirmek son derece doğal bir durumdur, taraf olmanın da gereğidir.

Dinlerin diğer dinler hakkındaki algısını anlayabilmek için bütün dinlerin Tanrı ve yaratılış inancına gitmek gerekir ancak burada hızlıca ve sırasıyla, Uzakdoğu dinlerinde⁴³, Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve İslamiyet'te "öteki" algısı hakkında bilgi vermekle yetineceğiz.

MÖ 700'den kalma Hint örneği Brihadaranyaka Upanişad'da şunları okuyoruz:

"Başlangıçta sadece Atman vardı. Etrafına baktı, lakin kendisinden başka hiçbir şey görmedi. 'Ben varım.' dedi. Bundan dolayı onun adı 'Ben' oldu. Bu nedenle, şimdi dahi bir adama kim olduğunu sorsanız o adam önce 'ben' der sonra da sahip olduğu diğer ismini söyler.

Korku duydu, çünkü yalnızlık korku yaratır. 'Benden başka hiçbir şey yoksa niçin korkayım' diye düşündü. O zaman korkusu geçti; korkacak hiçbir şey yoktur, çünkü korku ikinci bir varlık olduğu zaman gelir.

din, sırf başka bir dine inandığı için bir diğerini öldürmeyi salık vermez. O zaman, ya bu savaşların din dışında başka nedenleri vardır ya da dönemin Hristiyanları kendi dinlerinin gereğini yerine getirmemişlerdir sonucu çıkartılabilir.

⁴³Uzakdoğu dinlerinden kastımız Hinduizm, Budizm, Şintoizm, Taoizm, Brahmanizm, Jainizm ve Konfüçyüsçülük'tür. Bu coğrafyada yüzlerce farklı din ve milyonlarca put vardır. Biz örneklerimizi yukarıda isimlerini saydığımız birbirine benzeyen hatta yer yer birbirine girmiş dinlerden vereceğiz. Yeri gelmişken Uzakdoğu dinlerinin hemen hepsinin, çok farklı biçimlerde uygulandıklarını, anlaşılmasız taraflarının olduğunu, bazılarındaki tanrı kavramını anlamamanın bile zor olduğunu belirtelim.

Bu yalnızlıktan dolayı mutsuzdu. Kendisine bir arkadaş istedi. Kendisini ikiye böldü, böylelikle erkek ve kadın doğdu. Bilge Yajnavalkya'nın dediği gibi gövdesi bezelye gibi ikiye ayrıldı. Ve kadın böylelikle ortaya çıktı. Onunla birleşti ve bu şekilde insanlık doğdu.

Kadın düşündü: 'O, beni kendisinden yarattı; benimle nasıl birleşebilir; kendimi gizleyeceğim.' O zaman kadın inek oldu, erkek boğa oldu birleştiler ve böylece davarlar doğdu. Dişi kısırak, erkek de aygır oldu; dişi eşek, öteki erkeği oldu; birleştiler ve tek tırnaklı hayvanlar oldu. Dişi keçi, erkek de teke oldu; dişi koyun, erkek de koç oldu ve böylece koyunlar, keçiler doğdu. Bu şekilde karıncalara kadar bütün çiftler yaratıldı. Sonra düşündü: 'Gerçek yaratılış benim, çünkü bütün her şeyi ben yarattım.' Böylece 'yaratılış' kavramı doğdu. Bu gerçeği bilen kişi gerçekten de yaratılışta yaratıcı olur." (Campbell, 1993: 15-16)

Ünlü mitolog Joseph Campbell'den yaptığımız uzunca alıntı, Hinduizm/Brahmanizm düşüncesindeki "ilk varlık" ve "ikinci varlık" hakkında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre başlangıçta kendisinden başka hiçbir şey bulunmayan Atman⁴⁴, ikinci bir varlık yaratmak istediğinde kendisini ikiye bölmüş ve yine bizzat kendisinden ikinci bir varlık yaratmıştır. Kadın ve erkek biçimini alan bu yeni tanrı farklı görünümelerde birleşerek her seferinde farklı türler yaratmış, dolayısıyla evrenin tamamına bizzat kendilerinden şekil vermişlerdir. Bilindiği gibi Uzakdoğu dinlerinde kozmos kavramı çok önemlidir.

"Panteist bir görüntü sergileyen bu dinlerde Tanrı Brahma⁴⁵ evrenin mutlak sahibi olmakla birlikte klasik monoteist dinlerde olduğu gibi evrendeki varlıkların ötesinde kişiliği bulunan bir güç değildir. Brahma, bütün varlıkların ve onların oluşturduğu yasaların içinde mevcuttur. Bir anlamda Brahma, varlıkların hepsinin iştirakiyle oluşan evrensel yasanın ontolojik sonucudur. Bu panteist görüş bütün Hindu doktrinlerini belirler." (Demirci, 1998: 115)

⁴⁴ Hint inancında Tanrı Brahma'dır. Atman ise tanrının varlıklarda ve faaliyetlerinde yansıyan, onları o şey yapan tanrısal unsurdur. Bununla beraber Atman her şeyin kendi içinde taşıdığı gayesidir.(bkz. Aydın, 2004: 24-25)

⁴⁵"Hinduizm'in kainat tasavvuru panteist (vahdet-i vücudçu) tir. Genel karakteri panteist olan alem tasavvurunda, kainatın oluşumu görüşü, çeşitli devirlerde meydana gelen kitaplarında bazı farklılıklar gösterir. Ama bu kozmogonya (âlemin meydana gelişi) nin temel işleyişi, her şeyin Tanrı'dan ya da Tanrılardan meydana gelişidir. Çünkü Hinduizm'de tek tanrı bir anlayıştan, sayıları bilinemeyecek kadar çok tanrıcılığa uzanan bir Tanrı anlayışı vardır." (Aydın, 2004: 23) Karmaşık ve net biçimde kavramlaştırılmayacak farklı uygulamaları olan bu dinin ortak bir öteki algısını bulmak zordur. Burada yapmaya çalıştığımız 'genel' durum tespitidir.

Dayı'nın da belirttiği gibi,

*"ayrıca herhangi bir tanrı olmamak üzere tüm evren Brahma adıyla bir tanrıdır. Varna öğretisine göre din adamları bu tanrının kafasını oluşturur. Askerler tanrının kolları olarak savaşmak ve toplumu yönetmekle görevlidirler... Toplumdaki çalışanlar, kirlî işler gören düz işçiler gibi halk kesimlerinin her biri ise tanrının diğer organlarını teşkil eder."*⁴⁶ (Dayı, 2008: 131)

Böylelikle "hepimiz tanrıyız" biçiminde bir düşünceyle tanrı ve evren oluşturulur. Bu tarz dinlerde her nesne evreni tamamlayan bir unsur olduğundan kendince bir değere sahiptir. Yani ağacın ağaç olarak, böceğin böcek olarak evrene katkısı söz konusu olduğundan hiçbir şey dışarıda bırakılmamak üzere değerlidir.

Yaratılış hakkında vahdet-i vücutçu bir doktrin savunan bu dinde her bir nesne değerlidir. Bu dinde nesne, nesne olmakla beraber aynı zamanda öznenin de bir parçasıdır. O halde nesne hem nesne hem özne olmakta, böylece "öteki" olmaktan çıkmaktadır. Ancak pratikte durum yer yer farklılıklar göstermektedir.

Uygulamadaki farklılıkları izah etmek için Ali İhsan Yitik'e kulak vermek gerekir. Yitik, Hinduizm'in diğer dinlere bakışını iki ana grupta toplar: Dogmatik bakış ve Uzlaşmacı/Çoğulcu bakış. Yitik'e göre bunları Hinduların diğer dinlere yaklaşımında eş zamanlı olarak görmek mümkündür. Ancak bu yaklaşım tarzları eşit oranda temsil edilmezler. Ağırlık dogmatik yaklaşımdadır:

1-Dogmatik Hindu düşüncesinde dinsel çoğulculuğun temelini "Sanatana dharma" anlayışı teşkil eder. Buna göre, kendi sistemlerini, ezeli-ebedi yol, fitri, evrensel din olarak görürler. O yeryüzündeki bütün inanç sistemlerini kapsayan bir üst yapı, evrensel din veya din ötesi bir sistemdir. Diğer dinler ise, Hinduizm'in içinde yer alan, Şivacılık, Vişnuculuk, Tantrizm vs. gibi birer mezheptirler. Ancak Vedaları tanımayanlar, kabul etmeyenler ise, "zındıklardır."

2-Uzlaşmacı ve çoğulcu tutum temsilcilerinden Ramakrishna, yeryüzündeki pek çok dini geleneğin mevcudiyetini, Tanrı'nın insanlara bir lütuf ve inayeti olarak görür ve

⁴⁶ 'Ârifler'in, Hindistan yerli halklarını egemenlikleri altına alıp Veda adı verilen kutsal metinleri ortaya koymalarından sonra Hint kutsal metinleri cemiyetin ilâhî düzenlemeye göre dört temel sınıfa ayrıldığını belirlemiştir ki bunlar Brahmanlar (din adamları), Kşatriyalar (asiller ve savaşçılar), Vaisyalar (ziraat ve ticaretle uğraşanlar) ve Sudralar'dır (işçiler). Brahmanlar din işlerine bakan yöneticiler olup toplumun diğer kesimleri üzerinde hâkimdi.' (Demirci, 1998: 114)

insanları en yüce gayeye, Tanrısal idrake ulaştıracağına inanır. İbadet sistemleri ayrı dahi olsa, dini sistemlerin gayesinin aynı olduğunu söyler. Ramakrishna'dan sonra gelenler diğer dinleri müspet, fakat kurtuluşa ulaştırmada yetersiz sistemler olarak yorumlarlar.

Vivekananda'ya göre, dünyadaki bütün din kurucuları Hz. İsa, Hz. Muhammed vd. Tanrı'nın birer avatarıdır. Her biri Tanrı tarafından oluşturulan değişik dini sistemlerdir. Gandhi'ye göre ise, dinlerin özünde bir farklılık söz konusu değildir. Farklılık sadece bu hakikati algılamaya çalışan kişinin gözündedir. Bütün peygamberler hürmete layıktır. Önemli olan ruhun kurtuluşudur. İnsan ibadet edeceği tanrıyı seçme hürriyetine sahiptir. (Yitik, 1998: 129-138)

Yitik'in tespitlerinden yola çıkarak Hinduizm'de ortak bir "öteki" algısı olmadığını söyleyebiliriz. Ancak az önce de belirttiğimiz gibi dinin kendi teorik tarafı insanlara "öteki" olarak bakmaya izin vermemektedir. Bu dinde insanın da, tüm diğer varlıkların da kozmos içinde belli bir yeri ve değeri olduğundan, her nesne son derece değerlidir ve hiçbirisi "öteki" değildir. Bu yönüyle uzlaşmacı ve çoğulcu tutum takınan Hinduların Hinduizm'in özüne daha sadık kaldıklarını savlamak mümkün görünmektedir.

Brahmanizm'in "öteki" algısına gelindiğinde onun da Hinduizm'den çok farklı olmadığı görülecektir. Brahmanizm terimi, kast sisteminin en üstünde yer alan Brahmanlar'a mahsus dinî anlayışı, Tanrı Brahma doktrinini benimseyenleri, Vedalar'ın şerhi olan Brahmanalar'da ortaya konan dinî yapıyı ifade eder. Hinduizm'in çekirdeğini oluşturduğu için ondan büyük farklarla ayrılmaz.

Diğer Hint dinleri gibi Brahmanizm'de de ahlâk, din veya felsefenin bir kolu olarak değil en yüksek dinî uygulama ve kurtuluş yolu olarak görülen meditasyonun hazırlayıcısı telakki edilir. Bu sebeple temel ahlâkî kurallar zühd çevrelerinde oluşturulmuştur. Ahimsa (zarar vermemek, öldürmemek, şiddete başvurmamak) prensibi Hint dinlerinde önemli bir yer tutar. Rahiplerin ortak beş kuralının dördü yani öldürmemek, çalmamak, yalan söylememek ve zina yapmamak, Hindistan'daki her çeşit inancın zâhidlerinin ortak noktalarıdır. (Tümer, 1992: 332) Brahmanizm de ahimsa prensibi gereği öldürmeye, şiddete karşı olduğu için diğer varlıklara gösterdiği hoşgörüsüyle ön plana çıkar. Brahmanizm'de de Hinduizm'de olduğu gibi özne ve nesne iç içe geçmiştir. Özne nesneyi oluşturur, nesne de özneyi. Brahmanizm'in "öteki"

algısı da Hinduizm'e benzemekte, ötekileştirme yapmamaya özen göstermektedir.

Bir diğer Uzakdoğu dini olan Budizm en barışçı, uzlaşıcı dinlerden biridir.

"Milâttan önce VI. yüzyılda Hindistan'ın kuzeydoğusunda doğan, Brahman şekilcilğine ve kast sistemine karşı çıkan, soyut metafizik tartışmaları bir yana bırakarak duyguları dizginleme, ahlaken temizlenme, insanları eşit görme, insanlara ve diğer canlılara sevgi ve şefkat duyma gibi ilkelere dayanan Budizm'e felsefi-teolojik bir hareket, mezhep veya tarikat olarak bakanlar varsa da onda bu belirtilen hususları destekleyen özellikler bulunmakla birlikte kurucusu, kutsal metinleri, inanç esasları, cemaati, mâbedleri ve diğer özellikleriyle bu sistem daha çok bir din olarak nitelendirilmektedir."(Tümer, 1992: 352)

Kurucusu Siddhartha Gotama'nın zamanla ilahlaştırıldığı bu dinde de canlılar birbirinin akrabasıdır, dolayısıyla hiçbir canlı incitilmemelidir. Tenasüh inancı gereği bir Budist için kan dökmek ve zarar vermemek büyük önem taşır.

Şinasi Gündüz'ün, John Hick'ten aktardığına göre "Hinduizm'e benzer şekilde Budizm'de de diğer dinsel gelenekler, hakikate ulaşma konusunda birer vasita olarak değerlendirilmekte ve Dharma'nın farklı görüşlerinin kısmen de olsa bu geleneklerde yansıdığı kabul edilmektedir." (Hick, 1987: 331 aktaran Gündüz, 2001: 91)

Dolayısıyla Budizm doktrinleri gereği insanları eşit gördüğünden ve tüm canlılara sevgi beslemeyi salık verdiğiinden farklı din mensuplarını da "öteki" olmaktan çıkartır. Budizm'in de belirgin bir "öteki"si yoktur. O da diğer Uzakdoğu dinlerine benzer şekilde kin ve nefretten uzak durmayı, insanları ve canlıları sevmeyi, onlara şefkat duymayı salık vererek eşitlikçi, uzlaşıcı bir görüntü sergilemektedir.

Yaklaşık 2500 yıllık bir geleneği olan Jainizm de Uzakdoğu dinlerindedir. Bugün modern Hindistan'da azınlık olmakla beraber ABD, Batı Avrupa ve Afrika'da büyüyen topluluklar halinde varlığını sürdüren Jainizm, yaklaşık M.Ö. 500 yıllarında Hindistan'da başlamıştır. Kurucusu, Nataputta Vardamana'dır. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Jainizm>)

Hindistan bölgesini dini, etik, politik ve ekonomik açıdan neredeyse iki bin yıldan fazladır etkileyen Jainizm, özellikle şiddete başvurmama konusunu vurgulayarak, ruhani bağımsızlığı ve eşitliği amaçlar. Jainizm insana ait en yüce mükemmelliğin ortaya

çıkarılmasına uğraşır. Buna bağlı olarak Jainizm, mükemmel olan insandan daha yüksek bir varlığı ya da bir Tanrı'yı tanımayı gerekli görmez.

Jain inancında her insan eylemlerinden sorumludur ve her canlı, ölümsüz, sonsuz bir ruha, jiva'ya sahiptir. Bu ruh yaşamın ruhani doğasına uygun ve saygılı biçimde, doğru şekilde yaşamamızı, düşünmemizi ve hareket etmemizi sağlar.

Jainizm çok güçlü keşiflik ve çilecilik eğilimlerine sahiptir. En yüksekteki ideal Ahimsa'dır, yani her varlığa eşit saygı ve şefkat göstermektir. Jain Agamaları her yaşam biçimine büyük saygı gösterilmesini, katı vejetaryen kurallarını, çileciliği, kendini savunurken bile şiddet uygulamamayı ve savaşa karşı olmayı öğretir. Jainizm sevgi ve merhameti yüceltir.⁴⁷ (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Jainizm>) Bu dinin de diğer Uzakdoğu dinlerine benzer şekilde sevgi ve merhameti, "ahimsa"yı ön plana çıkartması diğer insanlara karşı hoşgörülü olmayı gerektirir. Bu yönüyle Jainizm de Hinduizm, Brahmanizm ve Budizm gibi "öteki" oluşturmaktan kaçınır diyebiliriz.

Dünyanın en eski dinleri arasında yer alan Şintoizm Japonların milli dini karakterini sergilemektedir. Bu inanca göre birbiriyle hem kardeş hem karı-koca olan Gök (Baba Tanrı) ile Yer (Ana Tanrı) bütün Japon adalarını ve diğer Tabiat Tanrılarını doğurmuşlardır. Bu iki ilah inancı etrafında dönüp dolaşan başka Tanrı inanışları da vardır. Nakledildiğine göre Japonya'da sekiz milyon ilah vardır. Dağ, ırmak, ateş, fırtına, yağmur, vb. ilahlar dışında her meslek sahibinin de ayrı bir ilahı vardır.

Şintoizm'de ilahlar hem erkek (izanagi) hem de dişi (izanami)'dir. Bu iki ilah daha sonra geleceklerin ataları olmuştur. Şintoizm'de kutsal metinlerinde bu ilahların yaptıkları yazılıdır. Onlarda aynen insanlar gibi doğar, evlenir, banyo alır, hastalanır, kıskanır, ağlar ve ölür. Şintoizm'in bir diğer özelliği diğer dinlere karşı oldukça hoşgörülü bir din olmasıdır. (<http://www.minikjaponya.com/icerik/din/shinto.asp>) Bu yönüyle Hinduizm ve Budizm'i çağrıştırmakta ve "öteki" konusunda oldukça yumuşak bir tutum sergilemektedir.

⁴⁷ Jainistlerin diğer canlılara zarar vermeme prensipleri bazen o denli uç noktalara kadar götürülür ki dünya hayatı tam bir çileye dönüşür. Örneğin Jainistler nefes alırken herhangi bir canlıyı öldürmemek için ağızlarına maske takarak dolaşırlar. Mikropları öldürmemek için ilaç kullanmazlar. Bu dinde antibiyotik ve dezenfektan kullanımı yasaktır.(bkz. <http://www.kuranahlaki.com/uzakdogu10.htm#1>)

Çin dini geleneğinin en orijinal öğretilerinden Taoizm de panteist ve plüralist yapıdadır. Tanrılar, ruhlar ve ölümsüzler sahip oldukları güç ve aydınlanma derecesine göre Taoist panteonunda sıralanırlar. Taoizm'in başlıca öğretisi, ebedi, gayrişahsî mistik bir üstün varlıkla ilgilidir. Taoizm 'e göre bu âlem mevcut olan (Yank)la mevcut olmayan (Yin)in birleşmesinden meydana gelmiştir. Bazı kaynaklara göre Tao, Tanrı'nın sembolleştirilmiş varlığı olarak anılmaktadır. (<http://www.msxlabs.org/forum/din-ilahiyat/18900-uzakdoğu-dinleri-taoizm-taoculuk.html>)

Taoizm'e göre insan ancak manevi yönüyle insandır. Bunun için Tao rehber olarak kabul edilmelidir. Taoizm'in temel prensibi "iyilere karşı iyilik yapmak, iyilik yapmayanlara karşı yine iyilik yapmak, böylece her şeyin iyi olmasını sağlamak" olarak özetlenebilir. Taoizm'de dini inancın büyüklüğü mutlak sükûnet ve rahatlık içinde dünyaya sırt çeviren bir hayat tarzıyla mümkündür de diyebiliriz. Taoizm'in ahlak anlayışı üç ana noktada toplanabilir. Bunlar: 1-Basit bir hayat yaşayarak tutumlu olmak, 2-Mütevazı olmak, nefisini gurur ve kibirden uzaklaştırmak, 3-Bütün canlılara karşı merhametli olmak (<http://www.msxlabs.org/forum/din-ilahiyat/18900-uzakdoğu-dinleri-taoizm-taoculuk.html>)

Dünya Tarihi kitabında Taoizm'in Çin düşüncesindeki pratik sonuçlarının politik suskunluk ve bağımsızlık olduğunu ileri süren J. M. Roberts, "bu yolun (Taoizm) izleyicilerine göre ideal olan şudur, bir köy, bir başka köyün varlığını sabahları öten horozların sesinden dolayı bilir ama o köyle başka şekilde ilgilenmemesi, onlarla ticaret yapmaması ve onları birbirlerine bağlayan herhangi bir siyasi bağ olmaması gerekir."(Roberts, 2011: 148) diyerek, Çin'in nispi yalıtılmışlık durumunu Taoizm'e bağlamaktadır. Çinlilerin "öteki" ile uğraşmaması, büyük Avrupa devletleri gibi hegemonik bir bakışla dünyaya bakmaması da Taoizm'e bağlanabilir. Özetle Taoizm "öteki"leri de kendi akrabaları gibi sevmeyi, onlara karşı merhametli olmayı salık vermesi nedeniyle diğer Uzakdoğu dinlerine benzemektedir.

Bahsedeceğimiz son Uzakdoğu dini Konfüçyüsçülük'tür. Konfüçyüs'e nispet edilen dinî, ahlâkî, sosyal, politik, ekonomik konularla ilgili inanç ve uygulamaların bütününe Konfüçyüsçülük denmektedir.

Çin'in yerli ve millî dinlerinden biri olup ismini Konfüçyüs'ten almıştır ve önceki dönemlerden beri Çin'de var olan tabii dinin üzerine temellendirilmiş bir ahlâk

sistemidir. Ahmet Güç'ün aktardığına göre, Konfüçyüsçü ahlâkın temeli "büyük bilgi"de kendini, ev halkını, milletini yönlendirme, barışı sağlamanın yolunu bulma şeklinde açıklanmıştır. Konfüçyüs konuşmalarında dünyada beş ilkeyi her şeye uygulayabilme yeteneğine "mükemmel erdem" demektedir. Bunlar ağırbaşlılık, cömertlik, samimiyet, doğruluk ve nezakettir. Konfüçyüs üstün insanla küçük insan arasındaki farkı şöyle belirtmiştir: "Büyük ve üstün insan erdemi, küçük insan ise rahatı düşünür. Üstün insan kanunlar üzerinde kafasını çalıştırır, küçük insan ise kendi rahatını aramaya bakar. Büyük ve üstün insan yalnız doğruluğu, küçük insan ise yalnız faydayı düşünür." Konfüçyüs, bir kimsenin bütün hayatına rehber olabilecek ilkeyi, "kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına yapma" diye özetlemiş onun bu sözü "altın kural" olarak nitelendirilmiştir. Konfüçyüs ahlâkının temeli sevgidir. Konfüçyüsçülük'te evrensel veya en üstün erdem olarak bilinen bu sevgi anlayışı "jen" terimiyle ifade edilmiştir. Bu inançta, bütün ahlâkî faziletleri içine alan beş temel faziletin en üstünü jen'dir. (Güç, 2002: 169)

Buradan yola çıkarak Konfüçyüsçülüğün de diğer Uzakdoğu dinlerine benzer şekilde insanlara sevgi ve saygı beslemeyi salık verdiğini, böylece belirgin ötekileştirmelerden kaçınıp, herkese eşit mesafede durmayı öğütlediğini savlamak mümkündür.

Sonuç olarak hemen bütün Uzakdoğu dinlerinde insana ve canlılara sevgi beslendiği, yabancıların bile kardeşi gibi sevmenin öğütlendiği dikkat çekmektedir. Dünyayı, evreni "biz" ve "onlar" diye belirgin ayrımlar yapmadan bir bütün olarak kabul eden ve seven bu dinlerin "öteki" algısı son derece pozitif bir görünüm arz etmektedir. Dünya tarihine bakıldığında da bu dinlerin mensuplarının din adına savaşlar çıkartmadıkları⁴⁸görülmekte, böylece "öteki"ni belirlerken dinmerkezci bir yaklaşım sergilemedikleri dikkat çekmektedir. Batılıların "doğu bilgeliği", "doğu mistisizmi" gibi kavramlarla anlamaya çalıştıkları bu durum, Batı'nın "öteki" algısına tamamen karşıt bir görünüm sergilemektedir. Hinduizm örneğinde olduğu gibi bu olumlu "öteki" algısının uygulamada yer yer farklılıklar gösterdiği de göz ardı edilmemelidir.

⁴⁸Dünya tarihine yön verecek biçimde önemli savaşları kasetmekteyiz. Elbette hemen her coğrafyada olduğu gibi bu coğrafyada da dinsel, mezhepsel çatışmalar görülmüştür, görülmektedir. 19. yüzyılda Çin'de meydana gelen Taiping Ayaklanması dinsel içerikli çatışmalara önemli bir örnektir.

Uzakdoğu dinlerinde "öteki" algısını yüzeysel de olsa anlattıktan sonra tek tanrılı dinlerden Yahudilik ve onun "öteki" algısına geçebiliriz.

Yaşayan ilahi kaynaklı dinlerden biri olan Yahudilik,

"ilk olarak İbranilerin Kutsal Kitabı (Tanah) ile gelen, ardından da Talmud'da ve diğer kutsal metinlerde daha da kapsamlı bir şekilde incelenip yorumlanan inanç ve uygulamalar bütününe verilen addır. Musevilik, İsrailoğulları (daha sonra da Yahudi ulusu) ile Tanrı arasındaki akde dayalı ilişki şeklinde kendini gösterir. İlk tek tanrılı din ya da dinlerden biri olarak kabul edilmekte ve hâlen günümüzde uygulanan en eski dini gelenekler arasında yer almaktadır."
(<http://tr.wikipedia.org/wiki/Yahudilik>)

Yahudiliğin ve Yahudilerin "öteki" algısı aslında bilinenden farklılık göstermektedir. Günümüzde Yahudilik daha çok çatışmalarla-özellikle İsrail-Filistin çatışmasıyla-anıldığından çatışma kültürünün dini bir ritüel olduğu zannedilmektedir. Aynı zamanda Yahudilerin kendilerini üstün/seçilmiş millet olarak görmesi dünyanın geri kalanını ötekileştirdiklerini düşündürmektedir. Hâlbuki Baki Adam'ın da ifade ettiği gibi Yahudilik,

"tevhid inancına dayalı Nuh kanunlarını benimseyen ve uygulayanların kurtuluşuna garanti vermektedir. Bu çerçevede, Hristiyanlığı ve İslâm'ı insanları tek tanrı inancına, dolayısıyla kurtuluşa götüren dinler olarak görmektedir. Orijin bakımından Hristiyanlığı, inanç bakımından ise İslâm'ı kendine daha yakın din olarak tanımaktadır." (Adam, 1997: 358)

Konuyu biraz açacak olursak Tevrat'a göre bütün insanlar tek bir atadan gelmişlerdir. İnsanların tümü, bir ırk veya millet olarak değil, insan olarak, Âdem'de kardeşirler ve bundan dolayı hepsi Ademîdirler (Bney Adam). Âdem'den sonra Nuh'a (Noah) atfen de, Nuhîdirler (Bney Noah). Nuh'un oğlu Sam'dan itibaren insanlık arasında ilk ırkî ayırım başlamıştır. Geleneksel Yahudi anlayışına göre, Nuh'un fazileti oğlu Sam'a, Sam'ın fazileti İbrahim'in büyük babası Eber'e geçmiştir. Nuh'dan itibaren devam eden bu fazilet, sonra İbrahim'e intikal etmiştir. Bu fazilet, daha sonra, İbrahim'den İshak'a geçmiş; İshak'ın soyu mübarek kılınmış ve İbrahim'in soyunun İshak'ta yüceleceği belirtilmiştir. Bunun üzerine İbrahim, İshak'ın annesi Sara'nın isteğine binâen, İsmail'i ve annesi Hacer'i Paran'a yerleştirmiştir. Bunun neticesinde İbraniler ikiye ayrılmış;

İshak'ın soyu İbraniler (daha sonra İsrailoğulları) olarak kalmış, İsmail'in soyu ise Arapları meydana getirmiştir. (Adam, 1997: 334)

Atadan oğula miras kalan bu fazilet anlayışı, Yahudilerin kendilerini faziletli görmelerine neden olmaktadır. Tevrat'a göre Hz. İbrahim'in mübarek soyu Hz. İshak'ta devam etmiştir. Hz. İbrahim, Hz. İsmail'i yanından uzaklaştırmış ve Hz. İshak'ı alıkoymuştur. Tevrat'taki bu anlatım, daha sonraki Yahudi literatüründe Araplar aleyhine daha da olumsuzlaştırılmıştır. Yani bir taraf faziletli/mübarek soy olarak Yahudilerle temsil edilmiş diğer taraf faziletsiz/hayırsız olarak Araplarla devam etmiştir. Yahudilerin bu ırkçı tutumu otomatik olarak Arapları ötekileştirmelerine neden olmuştur. Onlara göre Araplar Hz. İbrahim'in hayırsız evladı Hz. İsmail'den, Yahudiler ise hayırlı evlat Hz. İshak'tan gelmektedir.

Bununla birlikte Yahudiliğin (Yahudilerin değil) diğer inanç sahiplerine karşı tutumu- başta İslamiyet ve Hristiyanlık olmak üzere-son derece olumludur denilebilir.

"Yahudi hukuk sistemi Halakhahta Yahudi olmayanlar, dinî inançlarına göre "Nuhîler" (Bney Noah) ve "Putperestler" (Avoda Zarîm) olarak iki kısımda mütâlâa edilir. Nuhîler, Nuh'un tevhid esasına dayalı yedi temel kanununu (Şeva mitzvot bney Noah) benimseyen ve uygulayan kimselerdir. Bunların dışında kalanlar ise putperesttir." (Adam, 1997: 336)

Yahudiliğin Hristiyanlık ve İslâm'a bakışı, onun kendisi ve kendi dışındaki dinlerin durumu hakkındaki açıklamasıyla bağlantılıdır. Yahudilik, Yahudilerin dini olduğuna göre, onun dışındaki dinler, Nuh'un yedi temel kanununa sahip olmak şartıyla var olma hakkına sahiptirler. Nuh'un yedi temel kanununa bünyesinde yer veren dinler ise, Yahudi olmayanları hem bu dünyada, hem de gelecekte mutluluğa ve kurtuluşa ulaştırabilirler. Hristiyanlık ve İslâm, bu dinlerin başında gelmektedir. Bu dinler, misyoner karakterleri sebebiyle, Allah'ın mesajını putperestler arasında yaymakta ve bütün insanlığı Allah'a çağırılmaktadırlar. Meşhur Yahudi bilgini Maimonides, bu konuda şunları söylemektedir: "Tanrının tasavvurlarını anlamak, insan zihnini aşan bir şeydir; zira bizim yöntemlerimiz, onun yöntemleri değildir; düşüncelerimiz de onun düşünceleri değildir. Nasıralı İsa ve ondan sonra gelen İsmailî'nin (Hz. Muhammed) işleri, dünyayı hep birlikte Tanrı'ya kulluğa hazırlamak üzere Mesih'in yolunu açmaya yaramıştır. 'Çünkü bir yürekle Rabbe kulluk etmek için hepsi Rabbin ismini çağırırlar

diye, kavimlere o zaman temiz dil vereceğim' buyrulmuştur. Nasıralı İsa ve İsmailî vasıtasıyla Mesih umudu, Tevrat ve emirler yaygınlaştı; uzak adaların sakinleri ve kalben ve bedenen sünnetsiz pek çok halk arasında duyuldu". Görüldüğü gibi Maimonides, Hristiyanlık ve İslâm'a Tanrı'nın planında önemli yer vermektedir. Ona göre Hristiyanlık ve İslâm, Allah'ın mesajını Yahudi olmayan kavimler arasında yayarak Mesih'in gelişine zemin hazırlamaktadırlar.⁴⁹ (Adam, 1997: 345-346)

Yahudiliğin Hristiyanlığa ve onun önderi Hz. İsa'ya bakışı, pozitif ve negatif değerleri birlikte ihtiva eder. Ortak bir Hristiyan algısı belirlemek zordur. Hz. İsa'nın bir Yahudi, Hristiyanlığın da Yahudilikten türemiş bir din olması noktasında Yahudi bilginlerin bakışı olumludur. Fakat Hz. İsa'nın Yahudi öğretilerine ters öğretiler getirmesi ve Hristiyanlığın da daha sonra politeist bir yapıya bürünmesi noktasında bu olumlu bakış olumsuzlaşır.

Benzer şekilde Yahudiliğin İslâm'a ve Müslümanlara bakışı, Hristiyanlığa ve Hristiyanlara bakışında olduğu gibi, pozitif ve negatif yaklaşımları birlikte ihtiva etmektedir. Klasik Yahudi dünyasında "Müslüman" deyince, genellikle, hemen Araplar kastedilir. Bilindiği gibi, Yahudilerle Araplar arasında amansız bir düşmanlık vardır. Bu düşmanlığın temeli de, Hz. İsmail ile Hz. İshak'a dayanmaktadır. Tevrat'a göre Hz. İbrahim'in mübarek soyu Hz. İshak'ta devam etmiştir. Hz. İbrahim, Hz. İsmail'i yanından uzaklaştırmış ve Hz. İshak'ı alıkoymuştur. Tevrat'taki bu anlatım, daha sonraki Yahudi literatüründe Araplar aleyhine daha da olumsuzlaştırılmıştır. (Adam, 1997: 352) Bu olumsuz tutumun tüm Müslümanlara yansıtılması da güç olmamıştır.

Özetle ırken Yahudi olmak, genel Yahudilik anlayışında, bir seçilmişliğin işaretidir. Onlara göre Allah, diğer milletlerin arasından Yahudileri (İsrailoğullarını) seçmiştir. Bu yüzden onlar seçilmiş halktır. Bunun dışında kalan halkların "seçilmemiş" olması Yahudilerin üstünlüğüne dayanak olmakta böylece kendi üstünlükleri ilahi bir kaynakla savunulmaktadır. Ancak tek tanrılı diğer dinlerin de insanları kurtaracağına inanmaları başta İslamiyet ve Hristiyanlık dinlerine mensup insanları ötekileştirmeme adına dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Bu dinlerin dışında kalan putperestler "öteki" olup

⁴⁹ Bu olumlu görüşlerine rağmen Yahudilik, bir Yahudi'nin Hristiyanlık ve İslâm'a geçmesini büyük günah sayar. Bu anlayışa göre, Yahudilikten çıkan bir Yahudi, kendisini Tanrıya ve halkına bağlayan "ahid"i bozmuş olur. (Adam, 1997: 347)

kurtuluşları mümkün değildir. Yahudiliğin bu yumuşak ve kısmen olumlu "öteki" anlayışı özellikle günümüz Yahudi pratiğinde yaşam alanı bulamamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi dinlerin teorik olarak ılımlı/olumlu "öteki" algısıyla pratikteki ötekilik birbirine koşut değil aksine karşıt bir durum sergilemektedir.

Semavi kaynaklı bir diğer din olan Hristiyanlığın "öteki" algısında da benzer karşıtlık görülmektedir. İncil'in diğer insanlara karşı gösterdiği hoşgörü neredeyse abartılı bir hoşgördür, ancak Hristiyanların öteki'lere bakışı hiç de İncil'le koşutluk göstermez. Halide Edip'in çok yerinde tespit ettiği gibi, "Hristiyanlığın birinci esası sulhtur, 'sağ yanağına tokat atana sol yanağını çevir' emrini verir. Fakat Hristiyan dünyası, güneşin altında sulh içinde yaşayan yanaklara tokat atmak için diyar diyar dolaştı durdu." (Adıvar, 2009: 31) Hristiyanlık, hoşgörü konusunda olumlu söylemlerde bulunmakla birlikte, kurtuluş konusunda Yahudilik kadar çemberi genişletmez, genel olarak kurtuluş sadece Hz. İsa'ya inanmakla mümkündür.

"Dinsel Dışlayıcılık (Eksklusivizm)"adlı yazısında Mustafa Köylü, Hristiyan âlimlerin kurtuluş konusundaki ihtilaflarını özetledikten sonra eksklusivistlerin kurtuluşun tek yolunun Hz. İsa'ya inanmaktan geçtiğini savunduklarını, bunu da Resullerin İşleri 4:12 ayetine bağladıklarını söyler. (Köylü, 2001: 40) Bu ayet: "Ondan başka hiçbir kimse adına kurtuluş yoktur, zira kendisiyle kurtulmamız gereken ölümlüler arasında kendisine verilen gökyüzü altında başka bir isim yoktur." demekte ve ona inanmayanları ötekileştirmektedir. Yine kurtuluş için Hz. İsa'ya inanmayı şart gösteren metinlerden bir tanesi de Romalılara Mektup 10: 9-15'tir.⁵⁰"Bu metinde Pavlus'un İncil'i vaaz etmesi, tebliğ etmesi istenmekte ve özellikle de İsa'nın bilgisini onu hayatlarında hiç duymamış insanlara sunması emredilmektedir." (Köylü, 2001: 41) Köylü'nün de belirttiği gibi bu metinler aynı zamanda Hristiyanların misyonerlik faaliyetlerinin de teolojik temelini oluşturmaktadır. Zira bu ayetlere göre diğer insanların hidayete kavuşmalarını sağlamak için önce onların Hz. İsa ve İncil hakkında bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Bunu da

⁵⁰ Romalılar 10: '9 İsanın Rab olduğunu ağızla açıkça söyler ve Tanrının Onu ölümden dirilttiğine yürekten iman edersen, kurtulacaksın.¹⁰ Çünkü insan yürekten iman ederek aklanır, imanını ağızıyla açıklayarak kurtulur.¹¹ Kutsal Yazı, "Ona iman eden utandırılmayacak" diyor.¹² Çünkü Yahudi Grek ayrımı yoktur, aynı Rab hepsinin Rabbidir. Kendisini çağırانların tümüne eliaçıktır.¹³ "Rabbi adıyla çağırان herkes kurtulacak."¹⁴ Ama iman etmedikleri kişiyi nasıl çağıracaklar? Duymadıkları kişiye nasıl iman edecekler? Tanrı sözünü yayan olmazsa, nasıl duyacaklar?¹⁵ Sözü yaymaya gönderilmezlerse, sözü nasıl yayacaklar? Yazılmış olduğu gibi: "İyi haber müjdeleyenlerin ayakları ne güzeldir!" (<http://incil.info/kitap/Romalilar/10>)

yapacak olan misyonerlerdir. (Köylü, 2001: 41)

Mustafa Köylü, Hristiyan teologların İncil'i baştan sona incelediklerinde, kapsayıcılıktan (inklusivizm)⁵¹ ziyade dışlayıcılığı (ekslusivizm) destekleyen ayetlerin daha çok barındırdığını belirtmektedirler. Ona göre meseleye genel olarak bakıldığında ilk olarak, hem Eski hem de Yeni Ahit'te kendileri dışındaki dinlerden en iyi şekilde, "kurtarıcı olmayan (nonredemptive)", en kötü bir şekilde de "karanlığın hâkimiyeti" olarak bahsedildiği görülmektedir. Hz. İsa'nın dışında kalan gayri Yahudiler için Tanrı'nın gazabı onların üzerindedir.⁵² Dolayısıyla Hz. İsa'ya dönmeden önce diğer din mensuplarının inandıkları din, ölü ve batıl iken, kurtuluşa ulaşmalarıyla, onlar "putlardan, yaşayan ve gerçek olan Tanrı'ya dönmüşlerdir."⁵³ Diğer dinlerin kurtuluş gerçeği ve hakikatinden mahrum oldukları kabul edilir.

İkinci olarak, İncil günahların affı ve fidye konusunda sürekli ve tutarlı bir şekilde "azlık" örneğinden bahsederken, yargıda "genişlik/çokluktan" bahsetmektedir. Örneğin Tekvin'de geçen Tufan anlatımında (Tekvin 6-8), sadece sekiz kişi yeterli derecede takva sahibi oldukları için korunmuş, diğerlerinin tamamı helak olmuştur.

Üçüncü olarak İncil'de bazı şahsiyetlerden bahsedilmektedir ki bu kişiler bazı özel vahiyler alsalar bile, kurtuluşa ermeleri için onların da Hz. İsa'nın günahları kefaret yoluyla affediciliğine inanmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu durum Samiriler (Yuhanna 4:9), her nesilden olan zahit Yahudiler (Resullerin İşleri 2:5), tüm kıskanç Yahudiler (Romalılara Mektup 10:1-3) ve Tanrı'dan korkan Yahudiler için (Resullerin İşleri 9:2, 10:33, 43) de geçerlidir. Bu grupların o dönemdeki inandıkları şeylerden çoğu gerçektir, ancak onların bildiği şey anlaşılabilir kurtuluş için yeterli değildi. (Köylü, 2001: 42-43)

⁵¹Burada şu üç kavramı aydınlatmakta yarar görünmektedir.

1-Kapsayıcılık (İnkusivizm): Türkçeye kapsayıcılık ya da inhisarcılık şeklinde çevrilebilen inkusivizm, dinsel anlamda belirli bir din ya da inanç sisteminin kurtarıcı hakikat veya nihai gerçeğin en doğru, en mutlak ya da en mükemmel ifadesi olarak kabul edilmesiyle birlikte, bu hakikati gerçekleştirebildiği oranda diğer dinler veya inanç sistemlerinin de insanın kurtuluşu açısından olumlu bir yere sahip oldukları/olabilecekleri düşüncesidir.

2-Dışlayıcılık (Ekslusivizm): Hakikat ya da gerçeğin yalnızca bir dinsel geleneğe has olduğunu ve ancak bu dine/inanç sistemine bağlanmakla kişinin kurtulabileceğini savunan ve diğer dinlerin insanların kurtuluşu açısından olumlu bir anlam ifade etmediğini ya da bunların kesinlikle insanı kurtaramayacağını ileri süren tekeli görüşüdür.

3-Çoğulculuk (Pluralizm): Bütün dinlerin hakikate veya gerçeğe yönelik insanın cevapları olduğunu, her dinin bağlılıklarını hakikate ulaştırabileceğini ve kurtuluşa ulaştırma açısından bir dinsel geleneğin bir diğerine ya da diğerlerine üstünlüğünden, önceliğinden veya daha mükemmelliğinden söz edilemeyeceğini savunan görüşüdür.

⁵² Selaniklilere Mektup 2:16

⁵³ Selaniklilere Mektup 1:9

Sonuç olarak dışlayıcılara göre Hristiyanlık yegâne doğru dindir ve kurtuluş için açık bir şekilde Hz. İsa'ya iman zorunludur. Buna göre ekslusivistler kendi dinlerinden olmayan herkesi ötekileştirmektedirler. Özellikle hem Ortaçağ'da Hristiyanlar insanların geri kalanını Hristiyanlığa göre tanımladıkları için, hem de Coğrafi Keşifler'den sonra Batıların yöre halkına karşı tutumlarında dışlayıcılığın örneklerini gösterdikleri için genel olarak Hristiyanların dinmerkezci bir yaklaşımla ötekileştirmede buldukları söylenebilir. Hristiyanların dünya tarihine vurdukları damga kapsayıcılıklarının değil, dışlayıcılıklarının ürünüdür. Coğrafi Keşifler'den sonra beyaz adamın üstlendiği "ilkel" halkları uygarlaştırma misyonu (white man's burden) asimilasyoncu bir durum aldıysa bunun nedeni Hristiyan misyonerliği ve Hristiyanlıktaki bu dışlayıcı tutumdur.

Cafer Sadık Yaran "Dinsel Kapsayıcılık (İnkusivizm)" adlı yazısında,

"kapsayıcılığa göre kurtuluş sadece İsa Mesih yoluyla; fakat yine de Tanrı bütün dünyayı yarattığına, İsa Mesih bütün insanlık için öldüğüne ve Kutsal Ruh bütün yaratıklara hayat verdiğiğine göre bu kurtuluş bütün insanları kapsayıcıdır. Hristiyan olmayanlar da buna göre Hristiyan kurtuluşunun kapsama alanına girer." (Yaran, 2001: 67)

demektedir. Alman teolog Karl Rahner ve Kanadalı teolog Clark H. Pinnock örnekleriyle dinsel kapsayıcılığı açıklayan Yaran,

"Hristiyanlık dikkate alındığında, 16. ve 17. yüzyıllardaki coğrafi keşiflere kadar geri giden bir dönemde, insanlığın daha geniş dini hayatı ile ilgili gittikçe artan bir bilgi birikimi ortaya çıkmıştır. Bu keşifler, İsa'yı hiç duymamış olan, bununla birlikte inançlarında ve davranışlarında pek çok güzellikler bulunan insanların varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu bilgiler ışığında düşünen teologlar arasında yavaş yavaş sadece Hristiyanlığın doğruluğu ve kurtarıcılığını benimseyen dışlayıcı görüşleri savunmanın zorluğunu hissedilen olmuş ve bu anlayışı yumuşatma süreci, 19. yüzyılın ortalarında belirgin bir biçimde görülmeye başlamıştır. Bu dönemde, kurtuluşa erecekleri kapsayan çember biraz genişletilmiş ve doğru din sayılan Hristiyanlığı bilme imkânına sahip olamadan ölenler de bu çerçeveye içine alınmaya çalışılmıştır." (Yaran, 2001: 68)

diyerek kapsayıcılığın son yüzyıllarda ortaya çıkmaya başladığını belirtir. Dolayısıyla az önce belirttiğimiz gibi Hristiyanlıktaki "öteki" algısı daha çok dışlayıcılık bağlamındadır, tarihi olaylara bakılarak bunun sağlanması yapılabilir.

Son olarak İslamiyet ve "öteki" algısına geçelim.

"Büyük dinler insanlar arasındaki farklılıkları tanımlamışlardır. Bu tanımlara göre, bir, yaratılış kanunlarının zaman içinde oluşturduğu, insanların elinde olmayan farklılıklar vardır; bir de insanın iradesine bağlı olan, değiştirebileceği, dolayısıyla elinde olan farklılıklar vardır. Yeryüzünün farklı imkân ve şartlarında, farklı kültürlerde doğmuş ve yaşamış olmamızın üzerimizde bıraktığı izler bizim elimizde değildir, bunlardan sorumlu tutulamayız. Yeni öğrenmelerle, aklımızı kullanmak ve üzerinde düşünmekle daha iyiye doğru değiştirip geliştirebileceğimiz farklılıklarımızdan ise sorumlu tutulabiliriz. Kur'an birinci tür ayrımcılığı kesinlikle yasaklamıştır." (Bilgin, 2001: 11)

Beyza Bilgin'in de belirttiği gibi İslamiyet en temelde yaratılış gereği insanlar arasında üstünlük ve aşağılık durumunun söz konusu olmadığını savunan bir dindir. Hucurat Suresi 13. Ayette:

"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır." (Kur'an-ı Kerim, 2007: 515-516)

buyuran Allah, insanların aynı ana ve babadan çoğaltıldıklarını, zamanla birbirlerini tanımaları için kavimlere ayırdıklarını ve soy sop bakımından herhangi bir üstünlüğün olmayıp, üstünlüğün Allah korkusuyla, takva ile ilgili olduğunu beyan etmektedir. Yine Hz. Peygamber Veda Hutbesinde:

"Ey insanlar, Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz, Âdem'in çocuklarıdır. Âdem ise, topraktır. Allah indinde en şerefli olanınız, takvâca en ileri olanınızdır. Arap'ın Arap olmayan üzerine bir üstünlüğü yoktur. Arap olmayanın da Arap üzerine bir üstünlüğü yoktur. Siyahın kırmızı tenli üzerine bir üstünlüğü yoktur. Kırmızı tenlinin de siyah üzerine bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takvâ ile dir." (http://www.enfal.de/veda.htm)

buyurarak insanların doğuştan eşit olduğunu, kimsenin kimseye üstünlüğü bulunmadığını, üstünlüğün sadece takva ile olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla İslam dini Yahudilik'teki faziletli-faziletsiz kavimler ayrılığını reddeder. Yine Aristo ve Platon felsefesindeki "doğuştan köle" mantığı İslam dini prensipleri gereğince reddedilmiştir. Tüm insanlar eşittir.

İslam sözcüğü de köken itibarıyla barış ve esenliği çağırır.

"Arapçada esleme fiili, geçişsiz haliyle 'teslim olmak'; geçişli haliyle ise 'bir şeyi birine teslim etmek' anlamına gelir. 'İslam' da bu fiilden türeyen bir mastar-isim olarak 'boyun eğme ve teslimiyet' anlamına gelir... Kelime ayrıca 'esenliğe giriş' anlamına gelir. Silm ve selm kelimesi 'barış ve esenlik' anlamını ifade eder."
(Okuyan, Öztürk, 2001: 169)

Allah'a teslim olarak dünya hayatındaki barışı tesis etmek bu dine inanmakla mümkündür. İslam çatışma ve düşmanı yok etme prensibiyle değil, insanları birbirine eşit görme, barış ve Allah'a teslim olma prensibiyle yaşam alanı bulmuştur. Gerçek anlamda bir Müslüman'ın ilkeleri de budur ve Batı'da haksız bir şekilde oluşan İslam=terör algısını yok etmek bu ilkelere sadık kalmakla mümkün görünmektedir.

Peki, İslam dini "öteki"ni nasıl algılamaktadır, hangi kriterlere göre "biz" ve "onlar" ayrımı yapılmaktadır? Bu tür sorulara cevap vermek için önce Kur'an-ı Kerim'e, ardından Hadis-i Şeriflere, ardından da İslam âlimlerine kulak vermek gerekir. Özellikle İslam âlimlerinin diğer din âlimlerinde olduğu gibi ikiye ayrıldığı, kimisinin kapsayıcılık, kimisinin dışlayıcılık taraftarı olduğu, "öteki" algısının her zaman ortak olmadığını baştan belirtmek de yararlı olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'in "öteki" algısı hakkında yazılmış kuşatıcı bir makale Mehmet Okuyan ve Mustafa Öztürk tarafından yazılan "Kur'an Verilerine Göre 'Öteki'nin Konumu" adlı yazıdır. Bu yazıdan yola çıkarak Kur'an'ın özellikle ehl-i kitap hakkındaki "öteki" algısının zaman içinde değişiklik gösterdiğini, baştan sona aynı "öteki" algısı bulunmadığını belirtebiliriz. Bu meyanda Okuyan ve Öztürk'e göre,

"Vahiy sürecinde Ehl-i Kitap'la ilgili olarak inen ilk ayetler incelendiğinde, hitabın oldukça yumuşak olduğu görülür. Söz gelimi büyük olasılıkla Mekke devrinin sonlarında veya Medine devrinin ilk zamanlarında inen Ankebut Suresinin 46. ve

47. ayetlerinde⁵⁴ zulüm ve haksızlıktan uzak durdukları sürece Ehl-i Kitap ile güzel şekilde tartışılması istenmektedir. Bu iki ayetin tefsiri bağlamında bazı müfessirler Ebu Hureyre'den şöyle bir rivayet naklederler: 'Ehl-i Kitap, Tevrat'ı İbranice okur; Müslümanlara Arapça olarak tefsir ederlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ehl-i Kitabı ne doğrulayın ne de yalanlayın. Biz sadece bize ve size indirilene inandık; bizim de sizin de ilahınız birdir; biz ona teslim olanlarız, deyin' buyurdu." (Okuyan, Öztürk, 2001: 177)

Okuyan ve Öztürk'e göre, siyasal birlikteliğin hukuki metni mesabesindeki Medine vesikasına imza koyan Yahudilerin, zaman içinde başta bu sözleşme olmak üzere verdikleri sözleri tutmamaları; dahası, Müslümanlar aleyhine Mekke müşrikleriyle işbirliği yapmaları ve çeşitli ihanetlerde bulunmaları, Kur'an'ın kendilerine yönelik hitabında gözle görülür bir sertleşmenin gerçekleşmesine neden olmuştur. Muhtemelen bu üslup sertleşmesini önceleyen süreçte genellikle "Ey Ehl-i Kitap niçin..." şeklinde başlayan bir dizi sitemde bulunulmuş (Al-i İmran, 3/65, 70, 71, 98, 99) ardından da özellikle Yahudilerin gerek Hz. Musa, gerek daha sonraki İsrailoğlu peygamberleri ve gerekse Hz. Peygamber'in döneminde sergiledikleri çeşitli olumsuz tutumlarından ötürü, Ehl-i Kitap'ı lanetlemeye varan bir kınamalar dizisi içerisinde çok sert ifadelere muhatap olmuştur. Bu meyanda Kur'an, Ehl-i Kitap'ın çoğunluğunun fasık olduğunu, gerçek kendilerine açıklandığı halde sırf kıskançlıktan ötürü Müslümanları küfre döndürmeye çalıştıklarını, kendi aralarında ayrılığa düştüklerini, bile bile hakkı gizlediklerini, Allah'ın ayetlerini inkâr ettiklerini ve hakkı batıla karıştırdıklarını, inkârcıları dost edindiklerini, cibt ve tağuta inandıklarını, Allah hakkında gerçek dışı ayetler söylediklerini, Üzeyir ve İsa gibi şahsiyetleri tanrılaştırdıklarını, hahamlarını ve rahiplerini rablaştırdıklarını, kendi kitaplarını tahrif ettiklerini, ahitlerini bozduklarını belirtmektedir. Yine Kur'an, onların, dinlerini hafife aldıklarını, vahyin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr ettiklerini, Kitap'taki gerçeği gizlediklerini, Allah'ın dinini ciddiye almadıklarını ve onu menfaat karşılığı sattıklarını, kendilerine gönderilen peygamberleri yalanladıklarını ve onları haksız yere öldürdüklerini, Allah'ın meleklerine düşmanlıkta bulduklarını ve O'na verdikleri ahdi bozduklarını ifade

⁵⁴ Ankebut 29/46: İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.

Ankebut 29/47: (Resulüm!) İşte böylece sana (önceki kitapları tasdik eden) bu kitabı indirdik. Onun için, kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ediyorlar. Şunlardan (Araplardan) da ona iman eden nice kimseler vardır. Ayetlerimizi, ancak kafirler (inatları yüzünden) bile bile inkar eder. (Kur'an, 2007: 401)

etmektedir. Bütün bunlara ilaveten Kur'an Ehl-i Kitap'ın dinlerinde anlamsız şekilde aşırılığa gitmelerinden, kendilerini Allah'ın oğulları ve gözde kulları olmaları hasebiyle cennete sadece kendilerinin gireceklerini iddia etmelerinden, Hz. İbrahim'i Yahudi ya da Hristiyan yapmaya kalkışmalarından, aralarında hüküm verilmek üzere Allah'ın kitabına davet edilmelerinden; ancak bazılarının bu çağrıdan yüz çevirmelerinden de söz etmektedir⁵⁵. (Okuyan-Öztürk, 2001:178-179)

Nüzul dönemi açısından bakıldığında, bu sert ve suçlayıcı ifadeler genelde Medine döneminin ikinci yarısında inmiştir. Zira bu dönemde Yahudilerin gerek doğrudan Müslümanlara yönelik düşmanca tavırları, gerekse dini ve teolojik düzlemdeki 'Allah'ın oğulları ve sevgilileri olmak, cennete kendilerinden başkasının giremeyeceğini iddia etmek' gibi aşırılıkları ve sair gayri ahlaki tutumları, Kur'an'ın onlarla ortak bir paydada buluşmaya yönelik beklentisini boşa çıkarmış ve tabiatıyla bu etaptan sonra inen ayetlerdeki Ehl-i Kitap imajı, dosttan çok bir düşman görüntüsünü yansıtmıştır. (Okuyan-Öztürk, 2001:178-179)

Kur'an'ın ehl-i kitap içinde Hristiyanlara daha ılımlı yaklaştığı görülür. Maide Suresi 82. ayette:

"İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudiler ile şirk koşanları bulacaksınız. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da 'Biz Hristiyanlarız' diyenleri bulacaksınız. Çünkü onlar içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar." (Kur'an, 2007: 120)

diyerek üç tür "öteki"den bahsedilmektedir. Yahudiler ve müşrikler, Müslümanlara düşmanlıkta birbiriyle yarışırken, bir diğer "öteki" olan Hristiyanlar İslam'a karşı daha ılımlıdır. Kur'an mealine dipnot düşen Karaman vd. de "dünyadan elini eteğini çekmiş rahipler ile Hristiyan bilginlerinin ve bunların tesirinde kalan Hristiyanların İslam'a nisbi yakınlıkları bir vakıdır. Hz. Peygamber'in zuhurunda birçok rahip ve keşiş O'nu sevgi ile karşılamış ve beklenen peygamber olduğunu itiraf etmişlerdir." (Kur'an, 2007:

⁵⁵(Konuyla ilgili bkz. Bakara, 2/ 109, 213, 146, 79, 63, 64, 100, 85, 87, 97, 211; Al-i İmran 3/ 72, 99, 100, 70, 71, 185, 65, 23; Nisa 4/44, 51, 171, 155; Maide 5/80, 13, 41, 57, 77, 18; Tevbe 9/30, 31)

120) diyerek "öteki" olan Hristiyanların bir kısmının İslam'a ve onun peygamberine gösterdikleri sevgiyi anlatmıştır.

Hiz. Peygamber'in "öteki"ne bakışı da Kur'an'dan farklı değildir. Zaman ve tarihi olaylar "öteki"ler hakkında yer yer ılımlı, yer yer dışlayıcı ifadelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osman Güner, "Hz. Peygamber'in Öteki'ne Bakışı" adlı makalesinde Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'a bakışını, itikadi konulardaki tutumu, hukuki açıdan tutumu, askeri açıdan tutumu, sosyal ilişkiler açısından tutumu bağlamında incelemiştir. Özetleyecek olursak Güner'e göre, Hz. Peygamber risaletinin ilk günlerinden itibaren kendi tebliğinin, öncekilerin bir devamı olduğunu biliyordu. Bu nedenle tereddüt etmeden Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa gibi şahsiyetlerin kendisi gibi Allah'ın birer elçisi olduğunu kabul ediyordu. Ancak bunlarla büyük ölçüde ilişkisi kalmamış ve peygamberlerin aralarından ayrılmasıyla müntesipleri tarafından kendi anlayışlarına uygun bir şekilde kurumsal hale getirilmiş Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlerin, Allah'ın tek ve gerçek diniyle aynı olmadığını da farkındaydı. Dolayısıyla ilk bakışta Hz. Peygamber'in Hz. İbrahim, Musa, İsa gibi dini şahsiyetleri Yahudi ve Hristiyan zümresinden ayrı tutması, "öteki"ne bakışta, ilahi mesaja yakınlığı ve doğruluğunu koruması itibariyle biri övülen diğeri de yerilen iki ayrı tarafın varlığına dikkat çektiğini göstermektedir. (Güner, 2001: 265-266)

İtikadi konularda "öteki" ile farklılığı belirgin şekilde ortaya koyan Hz. Peygamber sosyal hayatta ise onlarla barış içinde yaşanabileceğini en güzel şekilde göstermiştir. "Medine'ye hicretten sonra Yahudilerle yapılan Medine Sözleşmesi İslam'ın pratik alanda yabancılara tanıdığı yaşama hakkının, din ve vicdan özgürlüğünün yazılı bir belgesi mahiyetindedir." (Güner, 2001: 268) Bu sözleşmede yer alan "Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri de kendilerinedir" maddesiyle, Müslüman bir toplumda "öteki"lere dinlerinin gereklerine uygun bir biçimde yaşama hakkı tanınmış olmaktadır. Hz. Peygamber, İslam toplumunda güven içerisinde yaşamalarını sağlamak amacıyla, yabancılara "zımmilik" adı altında hukuki bir statü de tayin etmiştir. Yabancılardan zımmet akdi gereğince ödemekle yükümlü oldukları cüzi miktardaki cizye vergisi mukabilinde, canları, malları ve inanç özgürlükleri güvence altına alınmıştır.

Hiz. Peygamber'in "öteki"lerle savaşlı mücadelesi ise Güner'in de belirttiği gibi "ya İslam davetinin güvenliğini sağlamak veya meşru müdafaa bulunmak amacıyla,

yalnızca savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda" gerçekleşmiştir. (Güner, 2001: 269) İslam davetini tebliğ etmeye önce Mekke'de başlayıp halkın amansız muhalefeti karşısında Medine'ye hicret etmek zorunda kalan Hz. Peygamber, burada da Yahudilerin hileleri ve düşmanca tavırlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Muhaliflerin daveti engellemek ve Müslümanları yok etmek için toplu halde saldırıya geçtikleri bir ortamda, onlara karşı savaş izni verilmiştir. Güner'in ifadesiyle,

"O, bu hedefine savaşla değil de barışla ulaşabilmiş olsaydı, mutlaka savaşmak arzusunda değildi. Hz. Peygamber savaş anındaki tutum ve davranışlarında bile, her zaman insanlık onur ve haysiyetine yakışır tavırlar takınmıştır. O'na göre savaş bir amaç değil, sadece zorunlu durumlarda başvuru bir araçtır; asıl amaç, toplumlar arası münasebetlerde karşılıklı hakların korunduğu barış temeline dayalı ilişkiler kurabilmektir." (Güner, 2001: 269)

Güner'in yazısındaki tespitlere katılmakla beraber Hz. Peygamber'in "Yahudi ve Hristiyanlara benzemeyin" kalıbı ile ifade ettiği pek çok hadise de dikkat çekmek gerekir. Hz. Peygamber Müslümanları, itikadî ve ahlâkî alanda olduğu gibi kılık ve kıyafet, şekil ve merasim yönünden de müşriklere, gayrimüslimlere benzememeye davet ve teşvik etmiştir; kendisi de Müslüman olmayanlara benzememeye dikkat etmiştir. Örneğin Hz. Peygamber henüz hicret etmeden evvel Muharrem ayının onuncu (Aşûre) günü oruç tutmayı adet edinmişken, Hicretten sonra Medineli Yahudilerin de bu günü takdis ettiklerini görünce onlara benzememek için Muharrem ayının dokuz ve on veya on ve on birinci günlerinde oruç tutmaya başlamıştır.

Pratikte kendisi örnek olduğu gibi sözleriyle de ashabına onlara benzememe konusunda telkinlerde bulunmuştur. Örneğin Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadise göre Hz. Peygamber, "Yahudiler ve Hristiyanlar (saçlarını) boyamazlar. Siz onlara muhalefet edin." demekte yine İbnu'l-Müseyyeb'in naklettiği bir hadiste "Allah Teâlâ Hazretleri münezzehdir, (halde ve sözde) nezih olanı sever; naziftir, nezafeti sever; kerimdir, keremi sever; cömerttir, cömertliği sever. Öyle ise avlularınızı temizleyin ve Yahudilere benzemeyin." demiştir. (<http://hadis.ihya.org/kutubusitte/konu/311.html>) Benzer şekilde "Kim bir kavme (topluluğa) benzemeye çalışırsa o, onlardandır." (Ebu Davud Libas, 4), "Bizden başkasına benzemeye çalışan, bizden değildir" (Tirmizi, istizan, 7), "Yahudi ve Hristiyanlara benzemeye özenmeyiniz." (Tirmizi, İstizan, 7, edep 41)

(<http://www.mumine.com/misafir-soru-cevaplari/18577-kafirlere-benzememeyle-iligili-ayet-hadisler.html>) hadisleri de hep bu meyanda değerlendirilebilir. Onun bu tavrı, çevredeki kültür ve medeniyetlerle, din ve kavimlerle iç içe yaşayan o dönem Müslümanlarına ayrı bir kimlik ve özellik kazandırıp, onların kendi içerisinde bütünleşmelerini sağlamaya yönelik önlemlerdir. "Öteki"lere gösterdiği hoşgörü ile "ötekileşmeme" arasındaki sınırı çok iyi koruyabilen bu tür tavırlar ve hadisler, farklılığın ve farklı olmanın övgüsü biçiminde de algılanabilir.

Özetle Hz. Peygamber "öteki"nin varlığını kabul etmiş, farklılıkları tespit edip onlarla barış içinde yaşamaya özen göstermiş; ancak her tür davranışında onlar gibi olmamaya, onlara benzememeye gayret göstermiştir.

İslam ve "öteki" bağlamında kelamcılarının ve mutasavvıfların düşüncelerini de kısaca özetlemekte yarar görünmektedir. "Kelam'a Göre Öteki Dinlerin Durumu" adlı makalesinde Burhanettin Tatar, müşrikler karşısında esnemeyen kelamcılarının (Kişi ya İslam'ı kabul eder, ebedi kurtuluşa erer ya da etmez ebedi azaba maruz kalır.) Yahudi ve Hristiyanlar söz konusu olduğunda daha esnek bir tavır takındıklarını ancak bu esnekliğin kelamcılarının Yahudi ve Hristiyanları "kâfir" grubuna dâhil etmelerine engel olmadığını belirtir. (Tatar, 2001: 288) Tatar,

"Kelamcılara göre İslam, bütün semavi dinlerin temelinde bulunma ve insanın tarihsel oluşumuna temel teşkil eden (asli) fitratı ortaya çıkarma anlamında aşkın (transcendental) bir dindir. Ne var ki kelamcılar, dışlayıcılığı İslam'ın resmi görüşü olarak kabul etmemekle birlikte, mutlak anlamda bir kapsayıcılığa veya çoğulculuğa da yönelmemektedirler. Onların genel tavrı İslam'ın ve insan fitratının (akl-ı selim) aşkınlığı (transcendental) anlamında bir kapsayıcılıktan hareket etmekle birlikte sonuçta 'Tanrı'nın mutlak birliği' (tevhid) ve Hz. Muhammed'in son peygamber oluşu ilkesine kesin inanç noktasında dışlayıcılığa varan bir tavidir." (Tatar, 2001: 289-290)

diyerek kelamcılarının genel görüşünü beyan etmektedir.

Mutasavvıfların ise İslam dışındaki diğer dinlere karşı, sufi olmayan Müslümanlardan daha olumlu bir tutumda oldukları dikkat çekmektedir. Cafer Sadık Yaran, "İbn Arabî, Mevlana ve Yunus Emre'ye Göre 'Öteki'nin Durumu" adlı yazısında her üç düşünürün

de "öteki" olanlara karşı önemli ölçüde hoşgörü gösterdiklerini aktarmıştır. Ona göre örneğin,

Cümle yaradılmışa bir göz ile bakmayan

Şer'ün evliyasıysa hakikatde asidür

diyen Yunus Emre, "öteki"leri yerli yersiz eleştirerek dışlamayıp onlara bir gözle bakmaktadır.

"Yunus'a göre tarihin ta eski zamanlarından beri hatta bugüne dek insanların yaptıkları savaşlara baktığımız zaman onlardan bir kısmı gerçekten din ve mezhep anlayışlarının farklılıkları yüzünden çıkmıştır. Bir kısmı da din ve mezhep alet edilerek çıkmıştır. Fakat dinlerin savaş için gelmediğini ve bu nedenle de insanların birbirlerini öldürmelerinin yersiz ve haksız olduğunu Yunus Emre gibi çağlar öncesinden dile getiren ve yaşadığı hayatla bunu gösteren şahsiyetler çok çok azdır." (Yaran, 2001: 340)

diyen Yaran, bu düşünürlerdeki hoşgörülü yaklaşımı örneklerle anlatmıştır. İslam mutasavvıflarının bu olumlu "öteki" algısına vahdet-i vücud anlayışının, sevgi ve muhabbet yolunun etkisi olduğu dile getirilebilir.

Teoloji ve "öteki" bağlamında yaptığımız değerlendirmelerden yola çıkarak insanların ve toplumların hayatında dinin çok önemli bir yeri olduğu, dünya tarihine bakıldığında farklı din algılarının çok önemli savaşlara, mücadelelere yol açtığı söylenebilir. Dinlerin prensip bakımından pek çok ortak noktasının bulunması dikkat çekicidir. Hemen her dininin düşünürlerinden bir kısmı bu ortak noktalara dikkat çekerek kapsayıcı bir anlayışla diğer din mensuplarına olumlu yaklaşmışlar, düşünürlerin diğer bir kısmı ise farklılıkları ön plana çıkartarak dışlayıcı bir yol benimsemişlerdir. Ortak bir "öteki" algısının olmaması ve dünya tarihinin geneline bakıldığında dışlayıcılığın daha hâkim durumda olması bir başka dikkat çekici durumdur.

1.8. Oryantalizm-Oksidentalizm ve "Öteki":

Bu bölümde son olarak, hegemonyacı Batının "öteki"ni aşağılamak, kendisini yüceltmek için kurduğu oryantalizm ile oryantalizmin cılız karşıtı oksidentalizm hakkında kısaca bilgi vermek ve bu kavramlar bağlamında "öteki"ni irdelemek istiyoruz. Bundaki amacımız "öteki"liğin nesnel gözlemlerden çok kurgusallığa dayandığını, "öteki" olarak

adlandırmanın güçle ilgisi olduğunu göstermektedir. II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin bir kısmı Avrupa'da gördükleri karşısında şaşkınlığa düşerek tıpkı Batılı oryantalistler gibi biz Doğuluların bir türlü adam olamadığımızı yer yer dillendirmişlerdir. Bu bakımdan oryantalizmle birlikte kendi kendini oryantalize etme anlamında kullandığımız "oto-oryantalizm"e de kısaca değinmeyi uygun gördük.

Bilindiği gibi oryantalizm kavramını günümüzdeki yaygın kullanılan anlamıyla yani sömürgecilik sonrası Batılı beyaz adamın Doğu toplumları ve kültürlerine yönelik ötekileştirici, küçümseyici, önyargılarla dolu bakışlarına işaret eden anlamıyla kullanan ilk önemli düşünür Edward Said'dir. Said, kavramı bu anlamıyla kullanarak 1978'de *Oryantalizm* adıyla bir kitap yayımlamış ve bu eser dünya kamuoyunda çığır açıcı temel bir eser olarak kabul görmüştür.

Said'e göre oryantalizm, Batı'nın Doğu üzerinde tahakküm kurmak, onu kendi çıkarlarına göre yeniden yapılandırmak amacıyla geliştirdiği bir yol olup, Doğu'yu Batı'nın kendi gözüyle tanımlayarak inşa ettiği, pek çok disiplinin katkılarıyla gelişen bir uğraşı alanıdır.

Said, "Doğu'nun çok eski çağlardan bu yana garip yaratıklarla dolu, şaşırtıcı anılar ve görüntüler taşıyan ve doğaüstü olaylarla bezenmiş bir fanteziler dünyası olarak Avrupalılar tarafından yaratıldığını" söyler. (Said, 1998: 11) Batı'nın Doğu'ya olan bu ilgisi sömürgecilik sonrası faaliyetleri ve sonrasında daha da artmıştır çünkü Doğu artık sadece yakın bir komşu olmakla kalmaz Batı'nın en geniş ve en zengin sömürgelerinin bulunduğu mekân hâline gelir. Bunun da ötesinde Doğu, fikirleri, hayalleri, kişiliği ve deneyleri ile kontrastlar yaratarak Avrupa'nın ya da Batı'nın tarifini kolaylaştırmaktadır. Böylelikle, "Avrupa sadece şekil olarak ele aldığı alçaltılmış ve saptırılmış bir Doğu kavramı ile kendi kültürünü belirlemekte ve güçlendirmektedir." (Said, 1998: 15)

Batı 18. yüz yılın sonlarından itibaren Doğu'yu tanımak amacı ile yola çıkmış ve hegemonyasının genel şemsiyesi altında tüm güçlerini kullanarak Doğu'ya dalmıştır. Bu sırada akademik çalışmalar, başarılı gayretlerle Doğu'nun gerçeklerine uydurulmuş müzelerde sergiler düzenlenmiş; kolonilerdeki yönetim şekilleri yeniden ele alınmış; yeni ve modern bürolar kurulmuş, antropoloji, biyoloji, lingüistik teorileri yeni fikirlerle süslenmiş, insanlık ve evren üzerine ırklara ve tarihe dayalı nazariyeler ortaya atılmış, ekonomik ve sosyal yeni görüşler, devrim, kültürel kişilik, ulusal karakter ve din

üzerinde yepyeni düşünceler doğmuştur. Üstelik bütün bunlar Batı'nın Doğu üzerinde imal ettiği hayaller dünyasının sınırları içinde varlık kazanmıştır. O hayaller dünyası ki temelinde Batı'nın sadece üstünlük duyguları yer almaktadır. (Said, 1998: 20)

Said, oryantalizmin Avrupa'nın havadan bir uydurması olmadığını, birkaç neslin birlikte çalışarak uzun yatırımlarla meydana getirdiği önemli bir doktrinler ve uygulamalar paketi olduğunu söyler. "Devam eden bu yatırımlar yüzünden Doğu, Batılının vicdanında yer tutabilmek için, bir bilgi sistemi olarak oryantalizmin süzgecinden geçmek zorundadır." (Said, 1998: 18)

Said'e göre oryantalizmden söz açmak, genelde İngiliz ve Fransız uygarlığının bir hareketi, zaman zaman insanların hayal güçlerini dahi aşabilen davranışlar, Hind ve tüm Doğu ülkelerinin yaşadıkları çağlar, kutsal kitaplarda adı geçen ülkeler, baharat ticareti, sömürgelerde kullanılan silahlar ve uzun sömürgecilik yüzyılları, şaşırtıcı bir bilimsel araştırmalar kitaplığı, oryantalizm konularında sayısız bilim adamı, profesyonel oryantalistler topluluğu, Doğu fikirlerinin bir araya gelişinden doğan karışık düzen, Doğu despotizmi, Doğu'nun göz alıcı güzelliği, Doğu'nun acımasızlığı; Doğu'nun duyarlığı gibi çelişkili kavramlar, sayısız tarikat ve yollar, felsefe akımları, Avrupa'nın günlük yaşamı içinde faydalanılmaya çalışılan Doğu hikmeti ve düşüncesi gibi konulardan söz açmak demektir. (Said, 1998: 15)

Yine Said, Doğu ve Batı arasındaki ilişkiyi her şeyden önce bir güç ve üstünlük ilişkisi olarak görür. Oryantalizme devamlılığı ve gücü veren Batı'nın hegemonyası veya kültürel hegemonyasının yan etkileridir.

"Biz Avrupalılar" ve "Avrupalı olmayanlar" şeklinde özetlenen bu fikir bir beraberlik duygusu olduğu kadar Avrupa'nın Avrupa içinde ve dışında kurduğu hegemonyanın ifadesi ve kendi kültürünün temelidir. Bu temel Avrupa'nın, Avrupalı olmayan bütün diğer kültürlerden ve halklardan daha yüksek olduğu esasına dayanır." (Said, 1998: 19)

Said'in ortaya attığı bu tür oryantalizm küresel anlamda büyük bir güç ve etkiye sahip olmuştur. Nitekim bu güç altında ezilen ve alternatif bir tez üretmeyen Şark, bir zaman sonra oryantalist söylemlere inanmış, o da Şark'ı gerçekten bir alt sınıf insanların ortak

mekânı olarak algılamaya başlamıştır⁵⁶. Oryantalizm, Uluç'ın da ifade ettiği gibi, "Batıda üretilen, şekillendirilen ve temsil edilen Şark imgesinin, bu kez bizzat Şark tarafından benimsenerek kendi kendini çözmeye ve kavramada bir kaynak, bir rehber, bir anahtar olarak kullanılmasını" (Uluç, 2009: 181) doğurmuştur. Oto-oryantalizm tam da bu anlama karşılık gelir. Oto-oryantalizm kendi kendini oryantalize etme, bireylerin ve toplumların kendilerini, kendilerine ait olmayan fikirler aracılığıyla anlamaları ve anlamlandırmaları demektir. Yine Uluç'un ifade ettiği gibi "bu bir kendine yabancılaşma ve kendi kendisinin ötekisi hâline gelme sürecidir." (Uluç, 2009: 204) Oryantalizm o denli başarılı bir çalışma üretmiştir ki sonuçta oto-oryantalizm ortaya çıkmış, Şarklılar da kendilerinin "gerçekten Şarklı" olduklarına kanaat getirmişlerdir.

Oto-oryantalizmin bu anlamda en tehlikeli yanı kuşkusuz insanın kendisini yabancılaştırmasına hizmet ettiği zaman ortaya çıkmaktadır. Josep Fontana Avrupalı olmayan halkların sonunda, onlara yüklenen yanlış kimliklerle birlikte, onların yaratılmasına temel oluşturan masalı kabul etmek noktasına varmalarını eleştirir. Böylece bu halkların kendi geçmişlerinden koştuklarını ve yaşadıkları sorunların gerçek niteliğini kavramalarını önleyeceğinin farkına varmaksızın, Avrupalıların kendilerine yutturduğu geçmişe eleştirel bir yeniden bakışı onun yerine geçirdiklerini belirtir. (Fontana, 2003: 131) Benzer eleştiri, yazılarında sıkça kendi kendini oryantalize etmeden bahseden Hilmi Yavuz'dan gelmektedir. Yavuz, "Batı bizi 'Öteki' olarak zihnen temellük ederken, biz daha da ileri gidiyor ve kendimizi 'öteki' olarak temellük etmeye başlıyoruz. Batı bizi nasıl anlıyorsa, biz de kendimizi onların bizi anladığı gibi, işte tastamam öyle anlamaya çalışıyoruz." (Yavuz, 1999: 27) diyerek oto-oryantalizmin ruhuna gönderme yapar. Ona göre yerli oryantalizm, aynı tarihi taşıyan öznel olarak insanların, birbirlerine "öteki" muamelesi yaptıkları bir tuhaf yabancılıktır. Yerli oryantalist aydın da batılı oryantalist gibi düşünür. Hilmi Yavuz, yerli oryantaliste ayrıca "yabancılaşmış sömürge entelektüeli" (Yavuz, 1999: 65) demekte ve yerli

⁵⁶Said, *Kültür ve Emperyalizm* kitabında İngiltere'nin 1930lu yıllarda Hindistan gibi 300 milyon nüfuslu bir ülkeye, 60.000 asker ile çoğu işadama ve din görevlisi olan 90.000 sivilin desteğinde yalnızca 4000 devlet memuru yerleştirdiğini belirterek İngilizlerin Hindistan'ı sömürmek ve varlığını orada sürdürmek için nasıl bir irade ve özgüven hatta küstahlık gösterdiğini anlatır. (Said, 1995: 47) Bu kadar orantısız bir güç karşısında Hintlilerin direniş gösterip İngilizleri kovmamalarında yerel halkın kendi kendini oryantalize etmelerinin de etkili olduğu fikri akla gelmektedir. Kurulan onlarca dernek ve akademi ile yazılan binlerce kitap nihayet Şarkı da etkilemiş, Şark'ta 'Biz adam olmayız.' fikrini yaygınlaştırmış, Hintliler de bundan nasibini alarak üstün gördükleri İngiliz ırkı karşısında kendi özgüvenlerini kaybederek teslimiyet göstermişlerdir.

oryantalisti, bilinç ayniyetini kaybetmiş ve kimliksizleşmiş olmakla suçlamaktadır. Kimlik krizine tutulan yerli oryantalist aydın, kendi geçmişimizi "öteki", "öteki"ni de kendimiz olarak tanımlamaya başlamıştır. Yavuz'a göre son iki yüz yıllık Batılılaşma serüvenimize baktığımızda sonuç oryantalizmdir. Biz Avrupalılaşmayı, Aydınlanma düşüncesini temellük etmek olarak algıladığımız için geldiğimiz nokta itibariyle Batılılaşmadık, sadece oryantalistleştik.(Yavuz, 1999: 44)

Oksidentalizme gelindiğinde ise onun kısaca oryantalizmin karşıtı olduğu söylenebilir. Oryantalizm, Batı'nın Doğu hakkında geliştirdiği bir söylem olduğu gibi oksidentalizm de Doğu'nun Batı hakkında geliştirdiği-daha doğrusu adamakıllı geliştiremediği-bir söylemdir.

Oksidentalizm terimine 2004 yılında yazdıkları *Occidentalism: the West in the Eyes of its Enemies (Garbiyatçılık: Düşmanlarının Gözünde Batı)* kitabıyla popülerlik kazandıran Ian Buruma ve Avishai Margalit oksidentalizmi, "Batı'nın düşmanlarınca insanlık dışı resmedilişi" (Buruma-Margalit, 2009: 12) olarak tanımlarlar.

"Garbiyatçılığın içindeki Batı görüşü, karşıtı olan Şarkiyatçılıktaki en kötücül özelliklere benzer şekilde, insancılığın içinden insanı silmeyi hedeflemiştir. Şarkiyatçılıktaki bazı önyargular Batılı olmayan insanları olgun birer insan olarak görmekten uzaktır ve onları çocuk zekâlı varlıklar olarak görür ve daha önemsiz bir topluluk muamelesi yapar onlara. Garbiyatçılık da en az bu kadar indirgemecidir bağnazlığıyla; Şarkiyatçılık görüşünü ters yüz eder. Bütün bir toplumu ya da uygarlığı ruhsuz, sapkın, paragöz, köksüz, inançsız, duygusuz parazitler topluluğuna indirgemek entelektüel yıkıcılığın bir biçimidir." (Buruma-Margalit, 2009: 16)

diyen yazarlar, oksidentalizmin, köksüzlük imgesiyle, kibirliliğiyle, açgözlülüğüyle, hoppa kozmopolitliğiyle şehir'e; bilim ve akılcılıkta kendini gösteren Batı düşüncesine; kendini feda etmekten çekinmeyen kahraman karşıtı olan yerleşik burjuvaya ve saf inanca dünyada yer açabilmek için kafası ezilmesi gereken kâfirlere karşı düşmanlık beslemek şeklinde nefret zincirleri oluşturduğunu belirtirler. (Buruma-Margalit, 2009: 16)

Âlim Arlı, oryantalizmin en azından 1312 Viyana Konsili kararlarıyla başlayan yedi yüz yıllık bir akademik mirasının mevcut olduğunu, oksidentalizmde ise bu kadar köklü ve

sistematik bir iç işleyiş ile mantıksal bütünlük olmadığı için onu oryantalizmin simetrisi olarak adlandırmanın mümkün olmadığını belirtir. (Arlı, 2009: 60) Gerçekten de oksidentalizm oryantalizmle karşılaştırılmayacak kadar cılız bir reaksiyondur.

"Oksidentalizm dağınık ve apolojetik yönleri güçlü bir zeminden konuşurken, oryantalizmin hâkim söylemi sistematik ve dışlayıcı olan bir zeminden hareket etmektedir. İki söylem biçimini birbirinden ayıran en temel fark Batı'nın emperyalizm tecrübesinin oryantalizmi şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır."
(Arlı, 2009: 73)

Arlı'ya göre oksidentalizmin oryantalizmle hiçbir zaman karşılaştırılmayacak özelliği, onun emperyal bir siyasetin aleti ve üreticisi olmamasıdır. Oksidentalizm, daha çok bir bilişsel travma ile başa çıkmaya çalışan bir söylemdir. Bu anlamıyla da oryantalizmin narsisizminden uzak, belirli düzeyde bir simgesel şiddetle de yüzleşmiş olan bir tarihi sürecin ürünüdür. (Arlı, 2009: 78)

Oksidentalizmin iki şaşırtıcı yanı vardır ki bunlardan birincisi onun ilk defa Batı tarafından icat edilmesidir. Buruma ve Margalit'e göre kapitalizm, Marksizm ve daha pek çok modern "izm" gibi "Occidentalism" de, dünyanın başka yörelerine ihraç edilmeden önce Avrupa'da doğmuştur.

"Batı, Aydınlanma'nın ve onun laik, liberal filizlerinin fıskırdığı topraklar olduğu kadar, zehirli panzehirlerinin de sık sık boy gösterdiği bir yerdir. Bir bakıma Garbiyatçılık, Fransa'dan Tahiti'ye ihraç edilen renkli tekstil ürünlerine benzemektedir. Gauguin ve benzerleri, yerlilerce giysi seçilen bu kumaşları tropiklerin egzotizminin örneği diye tanımlamışlardı." (Buruma-Margalit, 2009: 12-13)

Yazarlara göre Batı'nın kent yaşantısındaki ahlak düşüklüğü, paranın ön plana alınması, maddeleşmiş insan ilişkisi çok eskiden beri bizzat Batılılar tarafından dile getirilmiştir.

"...Şehirlilerin hepsi yalancı görüntüsü yansıtır. Juvenalis'in eski Roma'yla ilgili yergilerinde, şehrin, yağmacıların, hırsızların ve tacirlerin imparatorluğun her köşesinden gelip doluştuğu bir yer olduğunun kanıtına şu dizelerde rastlarız: Ne yapabilirim ki bu Roma'da ben? Öğrenemedim bir türlü yalan söylemeyi.' Roma, Juvenalis'e göre öyle bir şehirdir ki bütün tanrılar içinde en fazla 'Refah' önünde eğilir başlar." (Buruma-Margalit, 2009: 22)

Buruma ve Margalit, Juvenalis'ten sonra da pek çok düşünür ve yazarın büyük şehirleri insanlık dışı, sapkın hayvanların toplandığı, şehvetin sömürdüğü bir yer olarak gördüğünü örnekleriyle anlatırlar ve oksidentalizmi besleyen kaynakların bu ahlaksız kent imgesinin etrafında geliştiğine işaret ederler. Kuşkusuz, Batı bir kent medeniyetidir ve bazı kesimler tarafından kente bu denli nefret duyulması Batı'ya ve Batı yaşantısına nefret duyan oksidentalizmin kökenini oluşturmaktadır.

Oksidentalizmin ikinci şaşırtıcı yanı en radikal oksidentalistin bile Batı'dan bütünüyle azade olamamasıdır. Arlı'ya göre oksidentalist söylemde Batı, Doğu'nun hem kültürel aidiyetindeki çatlağı yaratan ve değişme olgusunun merkezi referansı olan mekân, hem de çatlağı kapatmak için tarihi tecrübesinin teknik boyutu ithal edilmek zorunda kalınan ancak kendi kültürünün korunması yoluyla aşılacağına inanılan bir makro ideolojidir. (Arlı, 2009: 69) Bu durum oksidentalizmin Batı'yı bütünüyle reddetmediğini, ondan hem nefret hem de istifade etme durumunda kaldığını gösterir.

"Oksidentalizm bir akademiden ve tüzel kişilikten mahrum olduğu için Batı'ya yönelik geliştirdiği duyarlılıkları oryantalizmin söylem biçimi üzerinden olacaktır. Gelinek nokta, oksidentalizmin tüm hayatini, oryantalizmin kavram sistemi içinde korumacı bir psikolojiyle konumlanarak kazandığını göstermektedir. Cari oksidentalist söylem, bir tepkiden ve gündelik toplumsal sorunlarla ilgili derinliksiz bir söylem alanı yaratmaktan başka, önemli bir işlev yüklenmemektedir çünkü oksidentalizmin mantığında tüm yollar Roma'ya çıkmaktadır." (Arlı, 2009: 69)

Oksidentalizmi özetleyecek olursak, "Batı-dışı kültürlerin aydınlarının Batı'yla ilgili gözlemlerine, anti-sömürgeci söyleme ve kendi kültürel özelliklerine atıflar üzerinden kalkarak varılan Batı ile ilgili söz yapılarıdır." (Arlı, 2009: 62) Bu söz yapıları ise oryantalizm kadar tahripkâr bir söyleme sahip değildir. "Oksidentalizm bir savunma hali olup özünde temel olarak hiçbir yıkıcılık ve saldırganlık taşımaz." (Arlı, 2009: 73)

Oryantalizm ve oksidentalizmden yola çıkarak "öteki"ni kodlamada gücün ne kadar büyük etkisi olduğunu dile getirebiliriz. İki ayrı dünya bir güç mücadelesiyle birbirlerini ötekileştirirken güçlü olan Batı Doğu'yu nesne konumuna getirmede çok daha başarılı olmuştur. Oryantalizm sürekli saldırırken oksidentalizm sadece savunma yapmak için var edilmiştir. Oryantalizm o denli etkili olmuştur ki bir kısım Doğular kendilerinin gerçekten ikinci sınıf olduklarına inanmışlar ve kendi kendilerini oryantalize etmeye

başlamışlardır. II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinden birkaçının da bu tavırda olduğu, kendi toplumuna yabancılaşma pahasına da olsa oto-oryantalizme kaçtığı incelememizde görülecektir.

Disiplinler ve "öteki" bağlamında farklı disiplinlerin "öteki" hakkındaki ifadelerini, verilerini değerlendirmeye çalıştığımız bu bölümde, "öteki"nin tek bir disiplinle açıklanamayacağını göstermeye çalıştık. Biz her ne kadar disiplinleri tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, teoloji, oryantalizm ve oksidentalizmle sınırlandırsak da "öteki", başka disiplinlerin de ilgi alanında olan bir konudur. Örneğin imgebilim, siyaset bilim, filoloji, göstergebilim "öteki" konusunda fikir verebilecek doneler içermektedir. Nitekim biz de çalışmamız içinde bu disiplinlere de başvuracağız ancak uzatmamak adına burada değinmemeyi daha uygun bulduk.

Tüm bu disiplinlere bakarak ötekiliğin ontolojik bir durum olduğunu belirtebiliriz. Bizce ötekilik, varlığın bir başka varlığı algılaması ile ortaya çıkan bir durumdur. "Öteki" ise özetle ben olmayandır. Ben olmayanın mutlak anlamda olumsuz algılanmaması gerektiği halde günlük dilde "öteki" belli bir olumsuzlamayı çağrıştırmaktadır. Sözcüğün etimolojisindeki "öte", "öteleme"yi çağrıştırdığından "öteki" de bu dışlama anlamıyla var olmakta, pejoratif anlamıyla hayat bulmaktadır. Halbuki İngilizcedeki karşılığı "the other", "başka/diğer" anlamını çağrıştıran daha yumuşak ve nötr bir ifadedir. Dilimizdeki "öteki"yi değiştirmek için öncelikle sözcüğü sürekli "başkası/diğeri" bağlamında kullanmalı ve zaman içerisinde kökeninden gelen dışlamayı unutturmalıdır. "Öteki"nin "ben"den kesinlikle "farklı" olduğu, ancak sadece ve sadece "farklı" olduğu bellenmeli, "farklı ama eşit" formülünden yararlanarak "öteki" tanımlamaları yapılmalıdır.

BÖLÜM 2: GEZİ KİTAPLARINDA AVRUPA

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarının Avrupa'yı nasıl anlattığı, dönem gezginlerinin nasıl bir Avrupa imgesi oluşturduklarına geçmeden önce Türklerle Avrupalıların tarih içindeki ilişkileri nasıl olmuştur konusunu kısaca özetlemekte yarar görülmektedir.

Hilmi Ziya Ülken, Türklerin Batı ile ilk temaslarının Akdeniz havzasına yerleşmeleri ile başladığını söyler. Ona göre, "Bu olay bir step kavminin denize çıkması, çobanlıktan şehir hayatına, gemiciliğe ve ticarete geçmesi şeklindeki çok geniş ve uzun süreli değişmeyi doğurmuştur." (Ülken, 2005: 23-24) O zaman temas edilen Batı, Bizans İmparatorluğu ile Akdeniz'in tüccar siteleri Venedik, Ceneviz ve Ragusa'dır. Bununla birlikte Haçlı Seferleri Avrupa'nın farklı unsurlarıyla da etkisi yüzyıllarca devam edecek bir tanışmaya neden olmuştur. Denilebilir ki her iki kültürün birbirini imgelemesi adına temel dinamiklerden birini bu Haçlı Seferleri oluşturmuştur. Bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'nin Anadolu kıyılarının çoğunu ele geçirememiş olması Avrupa ile teması belli bir oranda tutsa da Osmanlıların Anadolu ve Rumeli'yi fethetmesi, ardından İstanbul'u fethederek Bizans İmparatorluğu'nu yıkması ilişkiler açısından yoğun ve dönüşü olmayan bir yola girilmesine neden olmuştur.

"Akdeniz'de Venedik, Napoli, Floransa gibi İtalyan kent devletlerinin yanı sıra İspanya ve Portekiz'le temas kuran, Balkanlarda genişlemenin bir sonucu olarak Avusturya ve Macaristan kanalıyla Avrupa içlerine yönelmeyi planlayan Osmanlılar böylelikle Avrupa'yı giderek artan bir oranda tanımaya başlamışlardır." (Asiltürk, 2000: 61)

Tarihçilerin büyük bölümünün "Klasik Osmanlı Devri" olarak adlandırdıkları 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın sonlarına kadar devam eden dönemde fetihlerin doruk noktaya ulaşması, Avrupa'nın büyük devletleri olan İngiltere, Fransa ve Avusturya'yla da karşılaşılmasına neden olmuş, gerek savaşlarla gerekse diplomatik ilişkilerle iki ayrı kültürün yoğun temasları bu dönemde devam etmiştir.

Klasik Osmanlı dönemini bitiren Karlofça Anlaşması'ndan sonra güç dengelerinin değişmesiyle Avrupa ile olan ilişkilerin seyri de değişmiştir. Daha önceleri savaş meydanlarında sürekli yendikleri bir kültürü kendisinden aşağı ve değersiz gören Osmanlılar özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren Batı'nın üstün yönlerini fark edip Avrupa'ya karşı hayranlık duyarak kendisine olan güvenini kaybetmiştir. Bu süreç daha

sonra Avrupalılaşmak, Batılılaşmak, muasırlaşmak, modernleşmek vb. çok çeşitli adlarla anılacak ve Batı tarzı bir devlet ve toplum oluşturma çabalarına yönelik bir dönemin kapılarını aralamıştır.

Tanzimat dönemine gelindiğinde ise devletin bizzat kendi girişimiyle başlattığı Batılılaşma hareketine yavaş yavaş aydınların ve toplumun da dâhil olmaya başladığı görülür. Bu dâhil olma Batı'yı her şeyiyle kabul etme anlamına gelmemektedir. Bu dönem aydınları Batı karşısında ikircikli bir tutum takınarak yer yer Avrupa'yı sınırsızca övmüş, yer yer de "Efkâr-ı Frengi tabaiyyet yeni çıktı" dizelerini dile getirerek Batılılaşmayı dışlamışlardır.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise Batı, bir yandan kendisiyle asırlardır mücadele edilen bir düşman, bir yandan da ulaştığı hayat seviyesi nedeniyle kendisine hayran olunan bir sevgilidir. Chatterjee'nin Doğu tipi milliyetçilikler için söylediği gibi "taklit ettiği modellere karşı hem taklitçi hem de düşmanca" (Chatterjee, 1996: 15) bir tavidir bu. Osmanlı'nın son on beş yılı demek olan bu dönemde Türkler Avrupalılarla Trablusgarp'ta, Balkan Savaşları'nda, I. Dünya Savaşı'nda ve nihayet Kurtuluş Savaşı'nda mücadele etmişler, topraklarını savunmak adına yüz binlerce şehit vermişlerdir. Bu çatışma ortamının getirdiği "düşman öteki" algısıyla birlikte Batı, ulaştığı modern hayat ve teknoloji bakımından vazgeçilemez bir model olmaya devam etmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi gezginlerini Avrupa'ya gitmeye iten nedenlerin en önemlisi bu "vazgeçilemez Batı" imgesidir. Osmanlı aydınının, II. Meşrutiyet döneminde gezi serbestliğinin sağlanması nedeniyle önce yönünü "rüzgârın geldiği tarafa" çevirerek şiddetle görmek istediği Avrupa'ya yolculuk yaptığı dikkati çekmektedir.

Bu dönemde basılan gezi kitaplarının da sayısal çoğunluğu Avrupa'yı anlatan gezi kitaplarındadır. 1908-1923 yılları arasında basılan toplam kırk gezi kitabının on dokuzu Avrupa'ya yapılan gezilerden bahsetmektedir ki bu neredeyse kitapların yarısı demektir. Bu dönem gezilerinde önceliğin Avrupa'ya verilmesi kuşkusuz Batı'ya olan istek ve merakın bir göstergesidir. Tıpkı Tanzimat dönemi gezginleri gibi II. Meşrutiyet dönemi gezginleri de önce Avrupa'yı "yerinde" görmek istemişlerdir. Avrupa hakkında elde edecekleri kanaatleri okuyucularıyla paylaşmak ve böylece toplumsal bilince katkıda bulunmak istemişlerdir.

2.1. Batı Avrupa Ülkeleri:⁵⁷

2.1.1. Almanya:

Tanzimat'ın ilanından sonra artan yurt dışı gezilerinde Almanya fazla rağbet görmemiştir. "Tanzimatçıların Fransız kültürü içinde yetişmiş olmasına rağmen İngiliz idaresinin ve İngilizlerin hayranı" (Adıvar, 2009: 120) olması, Tanzimat dönemindeki gezilerin yönünü Fransa ve İngiltere'ye çevirmiştir. "İlk dönem Avrupa seyahatlerinin çoğu bu iki ülke eksen alınarak yapılmıştır. Almanya ise Osmanlı için bilhassa 19. yüzyılın sonlarına doğru önem kazanmaya başlamıştır." (Asiltürk, 2000: 100) II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında ise en çok sözü edilen ve en az "öteki" olarak algılanan ülke Almanya'dır. Avrupa'ya yolculuğa çıkan dönem gezginlerinden sekizi Almanya'yı anlatmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde Almanya parlayan bir yıldız olmuş ve gezginler tarafından en çok ziyaret edilen ülke konumuna yükselmiştir.

Dönem Türk gezginlerinin Almanya imgesine geçmeden önce Türk-Alman ilişkilerinin tarih içindeki seyrine kısaca göz atmakta yarar vardır.

Türkler ile Almanların birbirleriyle olan ilişkileri yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. İlişkilerin başlangıcı olarak Haçlı Seferleri'ni işaret eden Turan,

"I. Friedrich (1155-1190) III. Haçlı Seferi'ne (1190) katılmış ve savaşarak Konya önlerine kadar gelmeyi başarmıştır. İki devleti karşı karşıya getiren bu Haçlı Savaşları'nda Türklerin kullandığı silahların üstünlüğünü gören Almanlar, daha sonra ok, kılıç, zırh gibi devrin önemli savaş aletlerinin yapımında dünyaca ünlü Türk ustalarını Avrupa'ya götürmüşlerdir." (Turan, 2000: 19)

demektedir. Savaş meydanındaki ilişkilere nazaran diplomatik alandaki ilişkiler daha yenidir. Almanlarla diplomatik ilişkilerin yaklaşık beş yüz yıl önce başladığı görülür.

"Habsburg Hanedanlığı, Türklerin başarısızlıkla sonuçlanan Birinci Viyana Kuşatması'ndan (1529) sonra Osmanlı Devleti'yle yoğun askeri ve diplomatik ilişkiler başlatır. Kuşatmadan üç yıl sonra (1532) Alman elçilerinin İstanbul'a gönderilmesiyle Osmanlı-Alman diplomatik ilişkileri resmi düzeyde başlamıştır." (Dellal, 2002: 5)

⁵⁷Günümüz coğrafya bilginleri Avrupa kıtasının sınırları hakkında farklı görüşlere sahip oldukları gibi Avrupa ülkelerini de Kuzey, Güney, Doğu, Batı şeklinde ayırırken farklı görüşlere sahiptir. Biz bu çalışmada ülkeleri tasnif ederken Prof. Dr. Ramazan Özey'in *Avrupa Coğrafyası* adlı kitabındaki tasnifi esas aldık.

"İki imparatorluğun ilişkileri bilhassa 18. yüzyılın ikinci yarısında, II. Friedrich zamanında ve hemen sonrasında yoğunlaşır." (Asiltürk, 2000: 100) 19. yüzyılda askeri alanda Türkiye ile Almanya arasında bir yakınlaşma gerçekleşir. II. Mahmut döneminde ordunun eğitimi ve kara ordusunun kurulması göreviyle Prusya'dan topçu subayları getirilir. Bu askeri yakınlaşma ekonomik yakınlaşmaya da öncülük eder.

"1835-1839 yıllarında yapılan Türk-Alman işbirliği anlaşmasını, Almanya'yı Osmanlı Devleti'nin baş finansiyeri yapan ticaret anlaşması takip eder. Deutsche Bank'ın desteğinde Alman yatırımcılar ve bankaları 1888 yılında Anadolu Demiryolu Ortaklığı ve 1903 yılında da Bağdat Demiryolu Şirketi'ne katılırlar. Birçok altyapı projesi Almanlar tarafından yürütülür. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu ilişkiler öyle güçlenir ki bu durum Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa katılmasına yol açar." (Dellal, 2002: 6)

1. Dünya Savaşı'na Almanya tarafında girme konusunda tereddütleri⁵⁸ olsa da İttihat ve Terakki yöneticilerinin bu dönemde Almanlara yakınlaştıkları bilinmektedir.⁵⁹ Bilindiği gibi önceki padişah II. Abdülhamit Almancı bir dış politika izlemiştir. "II. Abdülhamit Almancı bir dış politika izlediği için, ona karşı İngiltere ve Fransa'ya doğal bir eğilim duyan İttihat ve Terakki, İtilaf Devletleri'nden yüz bulamayınca, ister istemez yine Almanya'ya yanaşmıştır."⁶⁰ (Tunçay, 1997: 41) İmparatorluğun kaderini belirleyen bu Alman yakınlaşması 1. Dünya Savaşı'na Almanya tarafında katılmaya neden olmuş ve bilindiği gibi savaş Osmanlı'nın sonu olmuştur.

⁵⁸ II. Meşrutiyet döneminin en belirgin özelliği kafaların karışık olmasıdır. Bu dönemde 1. Dünya Savaşı'na girip girmeme, girilecekse hangi ülke yanında girme konusunda 'Bab-ı Ali'deki vükela meclislerinden mahalle kahvelerine kadar' (Şakir, 2007: 12) toplumun her kesimindeki kafa karışıklığı dikkat çekmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. ŞAKİR, Ziya (2007), *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?* Çatı Yay. İstanbul.

⁵⁹ II. Meşrutiyet dönemi ordusu üzerine bir çalışma yapan Ahmet Turan Alkan, Feroz Ahmad'ın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İngiltere'ye, Türk ordusunun ise Almanya'ya daha eğilimli olduğu konusundaki düşüncesini aktarır. Bkz. ALKAN, Ahmet Turan (1992), *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara, s. 58. *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* kitabının yazarı Ernest E. Ramsaur da II. Meşrutiyet dönemindeki Alman etkisini göstermesi bakımından dönemin Alman imparatoru Kaiser Wilhelm II'nin ihtilal için söylediklerini aktarır. Alman imparatoru aynen şunları söylemiştir: 'İhtilal, Paris ya da Londralı Jön Türkler tarafından değil, ordu tarafından ve de 'Alman subaylar' olarak bilinen, Almanya'da eğitim görmüş Türk askerleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Tümüyle askeri bir ihtilaldir. Her şeyi denetim altına almış olan bu subaylar kesinlikle Alman dostudurlar.' (Ramsaur, 2007: 171)

⁶⁰ Ziya Şakir, bu dönemde önce Ruslara ittifak teklif edildiğini, bu amaçla Talat Paşa'nın Yalta'da Rus çarını ziyaret ettiğini anlatır. Buradan olumlu bir sonuç çıkmayınca, Cemal Paşa'nın Paris'e giderek Fransızlara ittifak teklif ettiğini, ancak Fransızların kesinlikle bu işe yanaşmadığını, bu arada da bazı itihatçıların Balkan İttifakı temin etmek için Bulgarlarla görüştüğünü ancak hiçbirinden sonuç alnamadığını ifade eder. Nihayet hiçbir devletten yüz bulamayan İttihatçıların mecburen Alman büyükelçisiyle görüşerek ittifak teklif ettiklerini yazar. Bkz. Ziya Şakir, age. S. 14-20

II. Meşrutiyet döneminde Almanya, Türk toplumu için parlayan bir yıldızdır. Yakın zamanda onunla büyük bir savaş yaşanmaması, Almanların Türk ordusunun ıslahı projesinde görev almaları iki ülke arasında ekonomik faaliyetlerin çoğalması, Haydarpaşa-Bağdat tren hattının onlar tarafından yapılıyor olması gibi nedenlerle Almanya sevilen ve ilgi duyulan bir ülke konumundadır. Bu dönem gezginleri ilgi duydukları bu ülkeye özel bir önem vermişler ve sekiz farklı gezi kitabında Almanya'dan bahsederek, Almanya'yı mükemmel bir ülke, Almanları ise kusursuz bir millet olarak imgeleştirmişlerdir.

2.1.1.1. Almanya Tarihi ve Coğrafyası:

Gezi kitapları, gezilip görülen coğrafyanın insan ve mekân odaklı anlatıldığı metinlerdir. Gezinler, okuyucularında oluşturmak istedikleri imgeye dayanak olması bakımından yer yer o coğrafya hakkında ansiklopedik bilgilere yer verirler. O yöre halkının "kim"liği anlatılırken tarihine ve yaşadıkları coğrafyaya dair somut bilgiler verilerek okuyucu esere hazır hâle getirilir. Bu yönüyle ülkenin tarihi ve coğrafi yapısı genellikle eserin baş tarafında özetlenmektedir. Bir kısım gezgin ise böyle bir alt yapıya başvurmadan doğrudan doğruya gözlemlerine geçmiştir.

Alman tarihi hakkında en ayrıntılı bilgiler Mehmed Enisî'nin 1914'te yayımladığı *Alman Rûhu* adlı gezi kitabı ile Âvânzâde Mehmed Süleyman'ın 1917'de yayımladığı *Almanya Devleti* adlı eserinde bulunmaktadır. Âvânzâde Mehmed Süleyman, Almanya'nın tarihini çok daha eski dönemlerden başlattığından, kronolojik sıraya uyulması amacıyla önce onun anlattıklarına değinmek yerinde olacaktır.

Bir eczacı olan ve yaşamı boyunca iki yüze yakın eser meydana getiren Âvânzâde Mehmed Süleyman'ın bu dönemde Almanya hakkında kaleme aldığı *Almanya Devleti* adlı eseri, bir "masa başı seyahatnamesi" olarak adlandırabileceğimiz türden, ansiklopedik bilgilerle, istatistiklerle dolu bir eserdir. Bu esere göre "Almanlar ümem-i Arîye cümlesinden olup eski Tötonların ahfâdıdır." (Âvânzâde, 1335: 3) Almanlar kendilerine "daiça" derler ki bu isim "bütün insanlar" anlamına gelen yine Almanca bir tabirdir. Önceleri bu isim Romalılar zamanında bazı Cermen kavimleri arasında oluşan bir "heyet-i ittifâkiyenin" ismi olarak kullanılır. "Bunlar Romalılarla birçok muharebeler ettikten sonra kısmen Roma Devleti'ne mûti olarak İsviçre ve Alsas ile Bavyera

taraflarında iskân etmişler idi. Bu isim mürûr-ı zamanla bütün Cerman milletine ta'mim olunmuştur." (Âvânzâde, 1335: 4)

Almanların tarihini milattan önceki yıllara dayandıran Âvânzâde, Romalıların yıkılışından beş yüz yıl önce Cermenlerden korunmak için şimdiki Güney Almanya'ya kaleler inşa ettiklerini, Romalılar yıkıldıktan sonra Almanya'nın güneybatısındaki Cermen kavimlerin dışarıdan gelen kavimlerden korunmak için birlik oluşturduklarını, bu birliğin batı tarafındaki kısmına "serbest" ve "müstakil" anlamına gelen "Frank" dediklerini; doğu tarafındaki kısmına "bütün insanlar" anlamına gelen "Alamani" dediklerini anlatır. (s. 11)

Ortaçağda Almanya'nın hemen her nahiyesinin kendi derebeyleri tarafından idare olunduğunu aktaran Âvânzâde, bu dönemde Hristiyanlık dininin Cermen kavimleri arasında yayılması için Roma'dan pek çok misyoner gönderildiğini anlatır. Bu misyonerlerin faaliyetleri yetersiz kalmış olmalıdır ki Frankların meşhur hükümdarı Şarlman Almanya'yı zapt ederek Almanları zorla Hristiyan yapmıştır.

"Şarlman'ın vefatında Almanya ve daha doğrusu o vakit bu isimle marûf olan Almanya'nın cenûb-ı garbi kısmı oğlu Lui'nin hissesine düşüp o vakitte bir müstakil Almanya devleti teşkil etmişti. Bunun evlâdı ve ahfâdı hükümdar veya imparator unvanıyla üçüncü asr-ı miladiye kadar hüküm sürüp asr-ı mezkûrda sülaleleri münkarız olmakla Almanya prensleri ictima' ile Saksonya prenslerinden birini bilâintihâb Almanya İmparatorluğu'na nasb etmişler ve o vakitten beri Alman imparatorlarının intihâb ile ta'yini âdet olmuştur." (s. 13)

O sıralarda Haçlı Seferleri patlak verip Almanlar da bu savaşa katılınca Müslüman ülkelerle tanışmışlardır.

"Bu seferlerinden avdetlerinde vatanlarına medeniyet-i İslamiye'nin âsâr-ı sanâiyyesinden bazı numûne götürdüklerinden istemeyerek ahlâkları kesb-i mülâyemet ve hazeriyet etmekle Avrupa'nın sair taraflarında olduğu gibi Almanya'da dahi medeniyet-i İslamiye'den müktesib bir medeniyet âsar-ı faâliyesi görülmeye ve sanayi ve ticaret dahi terakki etmeye başlamıştır." (s. 14)

Bu olumlu gelişmelere rağmen Almanya'da iç karışıklıklar ve buna bağlı olarak iç savaşlar hiç eksik olmamıştır. 1273 yılında İsviçre'nin Habsburg hanedanından Rudolf, Almanya'ya imparator seçildikten sonra asayişini sağlamış ve Avusturya, İstirya,

Karniyola ve Çehistan'ı fethederek ülkesini güçlendirdiği gibi imparatorluğu da kendi hanedanlığına hasretmiştir. Bu dönemlerde Almanya İmparatorluğu Avusturya hükümdarlarına aittir. Prusya'nın ayrıca bir krallık olması 18. yüzyılın başlarına rastlamaktadır. 1866'da yapılan savaşta Prusyalılar Avusturyalıları yenince Avusturya ile Prusya tamamen birbirinden ayrılmıştır. 1870'te Prusya'nın Fransa'yı yenmesi üzerine Alsas ve Loren eyaletleri Prusya'ya dâhil olmuş, Prusya kralı Almanya imparatoru ünvanını almış ve böylelikle yeni bir Almanya Devleti doğmuştur.

Âvânzâde Mehmed Süleyman Alman tarihini milattan önceki yıllardan itibaren ele almışken Mehmed Enisî o kadar eskiye gitmeden kısaca bir tarih aktarır. Hakkında hemen hiçbir biyografik bilgi bulunamayan,⁶¹ yalnızca bir deniz subayı olduğunu öğrenebildiğimiz Mehmed Enisî'nin (YALKI) 1. Dünya Savaşı'nın ilk aylarında yayımladığını düşündüğümüz *Alman Rûhu* adlı eserinde Berlin odaklı bir Alman tarihi özetlenir. Yazarın eseri baştan aşağı Alman hayranlığıyla yazıldığından Alman tarihi de subjektif söyleyişlerle kurulmuştur.

Enisî'ye göre Alman tarihinde Hohenzollern sülalesinin çok önemli bir yer vardır. Almanların iç karışıklık yaşadığı bir dönemde Hohenzollern hanedanının ilk temsilcisi Kont Friedrich yönetimi devralmış ve ihtilal ateşini söndürmüştür. Bundan sonra Hohenzollern hanedanının büyümesi, Berlin'in önem kazanması, İkinci Electeur Joachim zamanında şehrin ileri gelenlerinin Protestanlık'a geçmesi art arda gelir. 17. yüzyılın sonuna kadar Almanya gelişip büyürken meşhur Otuz Yıl Savaşları patlak verir. Savaşın sonlarına doğru, 1640 yılında, tahta Büyük Electeur Guillaume çıkmış ve Berlin'i yeniden büyütmüş, sokakları temizletmiş, her tarafta tekrar çalışma başlatmıştır. Friedrich Guillaume'un ticareti himaye etmesi şehrin gelişimine çok ciddi katkı sağladığı gibi 1685 yılında Fransa'dan kovulan Protestan Fransızlara Almanya'nın kapılarını açması, onlara bir koloni kurması da hem Almanya'nın hem Berlin'in gelişimine önemli katkı sağlamıştır. "Bu Fransız Protestan mültecileri Almanya'da yani

⁶¹ İncelediğimiz kitapların yazarları hakkında biyografik bilgi bulmak için pek çok çalışmaya başvurulmuş ancak bazı yazarlara hiçbir yerde rastlanamamıştır. Başvurduğumuz kaynaklar şunlardır: Mehmet Süreyya Bey, *Sicill-i Osmani* altı cilt, Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Mülkiye tarihi ve Mülkiyeliler* : 1859-1949, Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, on dokuz cilt, Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, üç cilt, YKY *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, iki cilt, Orhan Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar*, İbrahim Alaattin Gövsa, *Meşhur Adamlar*, Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde, Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat* iki cilt, *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, 10 cilt, Aziz Çalışlar, *Türk ve Dünya Edebiyatçıları*, dört cilt, İbnülemin Mahmut Kemal İnal *Son Asır Türk Şairleri*, dört cilt, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, sekiz cilt, TDV *İslam Ansiklopedisi* kırk bir cilt, Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*.

yeni vatanlarında vücûdlarıyla beraber getirdikleri ulûm ve sanâyii tatbike başlamışlar ve bu zekâ ve faaliyetleriyle yeni bir saâdet ve terakki devrinin mukaddimesini hazırlamışlardır." (Mehmed Enisî, 1330: 11)

Yedi Yıl Savaşları'nın verdiği zarara rağmen Almanya gelişip büyümesine devam etmiş, İkinci Friedrich Guillaume zamanında meşhur Brandenburg limanı, topçu okulu ve başka müessesler inşa edilmiş, on dokuzuncu yüzyılın başlarında saltanatta bulunan Üçüncü Friedrich Guillaume zamanında kentin gelişmesinde büyük bir hız görülmüştür. Bismarck'ın Almanya İmparatorluğu ile Prusya Krallığını birleştirmesi ise Alman gücünün zirveye çıkmasının yolunu açmıştır.

Yazarın eserini kaleme aldığı 1914 yılında ise tahtta İmparator İkinci Guillaume vardır ve yirmi altı yıldır "ecdâdının bıraktığı binâ-yı ittihâdı, malikâne-i askeriyeti gayet vâkîfâne mesai ile kat kat kuvvetlendirmiştir." (s. 15) Mehmed Enisî'nin kısaca tarihçesini anlattığı Berlin odaklı Almanya, geçirdiği zor günlerden her seferinde zaferle çıkmasını bilmiş, azimle çalışması, olağanüstü gayreti sayesinde Almanya'nın ilerlemesi sürekli devam etmiştir. Bu başarıdaki en önemli etken Almanların yüzyıllarca bıkmadan usanmadan çalışması ve öncekinin bıraktığına sonrakinin pek çok şey eklemesidir.

Gezi kitapları Almanya'nın sınırları ve coğrafi yapısı hakkında da ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre,

"Almanya şimâlen Baltık ve Şimâl Denizleri'yle ve Danimarka ile; şarken Rusya, cenûben Avusturya ve İsviçre, garben dahi Fransa, Belçika ve Flemenk ile mahdûd ve muhat olup Avrupa-yı vustanın sevâhil-i şimâliyesinden Alp Dağları'na ve Vistula'nın beri tarafından Ren'in öte tarafına kadar mümtedd olur. Saha-i sathiyesi 540,596 kilometre murabba'dır." (Âvânzâde, 1335: 6)

Almanya, Alp Dağları'nın kuzeye doğru olan eteklerinden ve bu eteklerin bitiminden kuzey sahillerine kadar uzayan geniş ovalardan ibaret olup hemen bütün suları güneyden kuzeye akmaktadır. Almanya, Avrupa'nın suyu en çok yerlerinden olup güneydoğu köşesinde batıdan doğuya doğru akan Tuna Nehri'yle buna dökülen birçok nehirden başka kuzeye doğru akan beş büyük nehri vardır. Bunlar batıdan doğuya sayılacak olursa: Ren, Weser, Elbe, Oder ve Vistula nehirleridir. Rusya'dan gelen

Neman Nehri'nin de büyük bir bölümü Almanya'da bulunmaktadır. Bu nehirler Alman arazisini bolca sularlar.

Almanya'da Alp dağlarından başka bu dağ silsilesinin kuzeyinde batıdan doğuya doğru uzanan yüksekliği 300-400 metreyi geçmeyen Erzgebirge, Riesengebirge ve Böhmerwald adı verilen yükseltiler vardır. Bu yükseltiler ormanlarla doludur ve Almanya'nın içinde Ren havzasını Tuna havzasından ayırır.

Almanya arazisi iklim ve bitki örtüsü bakımından üç bölüme ayrılmaktadır. Birincisi orta dağ sıralarından kuzey sahillerine kadar uzayan ovalardır. Bu bölüm kumla ve bataklıkla çevrili olup ziraat yapmaya müsait değildir. Buralardaki meralarda çeşitli hayvanlar özellikle de iyi cins atlar yetiştirilmektedir. İkinci bölüm orta dağ sıraları olup iki yüz kilometrelik uzunlukta "gayet güzel tepeler, vadiler, dereler ve bayırlardan ibaret olarak, gayet güzel ormanlar ve meralarla mestûr ve müzeyyen ve her tarafı akarsularla ihya olunmuş olduğu halde Almanya'nın ve belki bütün Avrupa'nın en mütemeddin ahâlisiyle meskûn ve mamûr şehir ve kasabalarla memlûdur." (Âvânzâde, 1335: 8) Üçüncü bölüm ise, ikinci bölüm ile Alp sıradağlarının arasındaki bölüm olup başlıca Tuna'nın yukarı havzasından ibarettir. Bu bölümün batı tarafı dağlık olup kara orman ile örtülüdür. Doğu tarafı ise düz ve geniş bir vadi şeklindedir.

Âvânzâde'nin kişisiz bir bakış açısıyla son derece objektif olarak anlattığı Alman coğrafyası üç bölümden oluşmakta ve buna göre aralarında iklim ve yaşam bakımından önemli derecede farklar bulunmaktadır.

2.1.1.2. Alman Şehirleri ve Almanya'da Şehircilik:

Dönem gezginleri için Alman kentleri ideal yerleşim mekânlarıdır. Kitaplarında bahsettikleri hemen her Alman kentini İstanbul'la karşılaştırarak anlatan gezginler, İstanbul'un eksiklerinden sıkça söz ederek Batı medeniyetinin üstünlüğünü, Doğu medeniyetinin geri kalmışlığını bu kentler üzerinden vermektedirler.

Berlin:

"Türk edebiyatında geniş olarak ilk kez, Ahmet Resmi Efendi'nin 1764 yılında meydana getirdiği sefaretname ile tanınan Berlin" (Asiltürk, 2000: 102) ondan yaklaşık yüz elli yıl sonra gezi kitabı yayımlayan Türk gezginlerinin de ilgi odağı olmuştur. *Alman Rûhu*

adlı eserine önce Berlin'i tanıtmakla başlayan Mehmed Enisî de bunlardan biridir. Enisî'ye göre Berlin temizdir, güzeldir ve mamûrdur. Yaklaşık bir milyon sekiz yüz bin insanın yaşadığı bu kentte insanlar "âşiyâne-i sa'yelerini, destgâh-ı sanatlarını kurmuş karıncalar gibi faâl bir çalışma neticesi olarak maksâd-ı mevcûdiyeti, zevk-i maişeti idrâk etmiştir." (Mehmed Enisî, 1330: 4) Büyük asker, büyük âlim ve metin ruh yetiştirmekle şöhret kazanmış olan kent, tam altmış dört buçuk kilometre dört köşe bir alana yayılmıştır.

"Altmış dört buçuk kilometre terbûinde bir meydan tasavvur ederek bunun üzerini müteaddid parklarla, âlî binâlarla, saatlerce uzamış asfalt yollarla, dârülfünûnlarla, ziraât, ulûm-ı fûnûn, hıref ve sanâyi, âsâr-ı atîka müzeleriyle, hayvanât ve nebatât bahçeleriyle, ahâlinin tenezzühüne mahsûs mesirelerle, tiyatrolarla, ticarethânelerle, dârülmusikîlerle, muazzam otellerle, her tarafa teknil mülhakâta merbût ve mümtedd turûk-ı muntazâma ve şebeke-i hududiye ile ve daha bu gibi ta'dâd edilemeyecek müessesât-ı âliye ve iktisâdiye ile eâzım ve ekâbirin heykelleriyle tezyin ediniz... İşte o vakit altmış dört buçuk kilometro murabba'a yayılmış cezr u medd-i ticaretle muttasıl dalgalanmakta bulunmuş olan Berlin'i anlayabilirsiniz." (sf 4)

Enisî'nin bir cümleyle bütün özelliklerini sıraladığı Berlin, Celâl Nuri'nin 1913 yılında yayımladığı *Kutup Musâhabeleri* adlı gezi kitabında da söz konusu edilmektedir. Yazar 1913 yılında, Hamburg-Amerika şirketinin Viktorya-Luize gemisiyle büyük bir deniz yolculuğuna çıkmıştır. Yolculuk esnasında tuttuğu notlardan oluşan *Kutup Musâhabeleri* adlı eserinde Almanya, İskoçya, Norveç, İzlanda gibi Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri hakkında bilgiler verir.

Celâl Nuri'nin Berlin'de gördükleri kendisinde büyük bir şok etkisi yapar. Berlin'de gördüğü muazzam bir dünya yazarın başını döndürür ve "öteki" karşısında duyduğu acziyeti daha kitabın başında şu ifadelerle dile getirmek zorunda kalır:

"Utaniyorum! En büyük bir cinayeti irtikâb etmiş bir alçak gibi utaniyorum, bir türlü rahat yüzü görmüyorum. Etrafımda bin türlü esbâb-ı istirâhat ve refâhiyyet, hatta bin türlü vesâit-i bahtiyârî var. Fakat benim mahcûbiyetim bunlardan istifademe şiddetle mâni oluyor... Kendimden tiksiniyorum. Onun için Berlin'in şu muazzam, mücessem, müheykel medeniyet-gâhın içinde bir öksüz vaziyetindeyim. Her nerede ise tâli'ime ağlayacağım: Mehâsin-i tabîyye, âsâr-ı medeniyye,

otomobiller, elektrikler, fabrikalar, saraylar, şatolar, derûnlarındaki âsâr-ı nefîse, tiyatrolar, husûsiyle mûsikî, ahâlinin şetâreti, hâsılı bütün bu hay u hû beni eğlendireceğine mahzûn ediyor." (Celâl Nuri 1997b, 9)

Yazarın "öteki" karşısındaki psikolojik durumu; ezilmişliği, alçalmışlığı dile getirdiği satırları Berlin'de gördüklerinin şaşkınlığı ile yazılmıştır. Berlin'de dolaşırken "şu Ka'be-i muazzama-i terakkîde dolaşmak pek fena oluyor." diyen yazar Berlin'i ilerlemenin, medeniyetin Ka'besi olarak imler.

Celâl Nuri'nin Berlin hakkında söyledikleri bununla sınırlı değildir. Berlin'de hızlı bir hayat yaşanmaktadır. Bu kentte otomobiller şimşek hızıyla gidip gelmekte, kent halkında olağanüstü bir zindelik bulunmaktadır. Herkesin bahtiyar olduğunu söyleyen yazara göre şehir son tarzda yapılmış bir makine gibi işlemektedir. Burada her şey yeni, her şey temizdir. Yazar burada gördüğü güzelliklerin karşısına hayalen İstanbul'u yerleştirerek hüznülenir ve karşılaştırma yöntemiyle Berlin'in ne kadar üstün bir durumda olduğunu bir kez daha vurgular:

"Caddeyi (Unter den Linden) gördüğüm vakit, bilâ-ihyâr, aklıma Bâbüâlî civârı geliyor: Harap, Pompei yıkıkları gibi bir eski san'atı irâe eden bir eser-i zarîf-i mâzî değil, bütün levs ü mürâîliği ile bir eski Bâbüâli, yanmış, kül olmuş bir Şûrâ-yı Devlet dâiresi görüyorum. Wilhelmstraße Sarayı'nı temâşâ ettiğim vakit gözümün önüne Sadâret kapısının civârında, operatör şehremîninin göremediği, çökük, çürük, soluk, bozuk Adliye Hanı, cephesini sigorta tenekelerinden yaptığı koleksiyon ile tezyîn etmiş arzıhalci, cehâlet-i umumiyeye delâlet eden arzıhalci ve hazır mektupçu dükkânı geliyor." (Celâl Nuri 1997b, 10)

Dönem ruhunu çok iyi yansıtan bu Berlin-İstanbul karşılaştırması, aynı zamanda Batı-Doğu karşılaştırmasıdır. Yazar, "öteki"nin mekânında her şeyi yeni her şeyi temiz ve muntazam görürken bunun karşısına koyduğu "biz"de her şeyi eski püskü, her şeyi perişan görmektedir. Bu, baştan aşağı bir uygarlıkla baştan aşağı bir ilkeliliğin karşılaştırılmasıdır.

Şerafeddin Mağmumi tam da 1. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği günlerde Almanya'dadır. Hayatının bu en zor yolculuğunu *Seyahat Hatıraları III* adını verdiği kitabın sonuna ekleyen yazar, alelacele ve telaşlı bir şekilde dolaşsa de Berlin hakkındaki izlenimlerini okuyucusuyla paylaşmıştır.

Mağmumi, Berlin'in iki buçuk milyon nüfusuyla, Londra ve Paris'ten sonra Avrupa'nın en büyük şehri olduğunu söyler. Ortasından Spree Nehri'nin geçtiği bu kent düz ve kumluk bir ovaya kurulmuştur. "Berlin'e girer girmez bir ecnebinin ilk önce gözüne çarpacak şey nefâset ve intizâmdır... en zengin ve şerefli mahalle ve caddesinden en ücrâ ve fakir sokaklarına varıncaya kadar her yeri âdeta ifrat derecede temizdir." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 442) Yazar Berlin'de, bütün cadde ve meydanlardan park ve bahçelerin içine kadar, her yere ya asfalt döküldüğünü ya da parke taşı döşendiğini belirtir. Otellerde, mağaza ve dükkânlarda fiyatların yazılı olduğu bu kentte fiyat yüzünden aldatılma tehlikesi yoktur. Ayrıca bir gezgin için çok önemli olan otel konforu Berlin'de fazlasıyla mevcuttur.

Cenab Şahabeddin'in *Avrupa Mektupları*'nda da Berlin'den söz edilmektedir. Yazarın Birinci Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Almanya ve Avusturya'yı dolaşarak edindiği izlenimleri mektup şeklinde *Tasvir-i Efkar* gazetesine göndermesiyle oluşan *Avrupa Mektupları*, 1919 yılında kitap hâline getirilmiştir. Cenab'ın bu eseri incelenen tüm gezi kitapları içinde kendisini fark ettirecek derecede başarılı bir üslûpla yazılmıştır. Hasan Akay'ın belirttiği gibi "Bu seyahat yazılarında Cenab, yalnız sanatkârane üslûbu ile değil, fakat görüş ve duyusunun başkalığı ve nüfuzlu kavrayışı bakımından da dikkati çekmiştir. Cenab'ın gezi yazıları içinde en kuvvetli ve en güzel olanları bu kitabında yer alanlardır." (Akay, 2007: 96)

Cenab Şahabeddin bu gezi kitabında Berlin'in gençliğine, temizliğine ve düzenine dikkat çekilmektedir. Yazar, elli sene önce pis ve sağlıksız bir şehirken bugün dünyanın en temiz kenti hâline gelen Berlin'den bahsederken bir Fransız yazarın şunları söylediğini aktarır: "Nezâfet-i belde itibariyle Berlin'e kıyas edilince, Paris bir âhûr, Londra bir lâğım ve New York bir domuz yuvasıdır." (Cenab Şahabeddin, 1997: 72) Cenab'ın Berlin'de dikkatini çeken ikinci şey Berlin'in gençliğidir. Berlin'i "bayramlıklarını giymiş bir toy genç"e benzeten yazar burada eski bir bina bulunmadığını belirterek şehirde mâzi arayanların Berlin'den hoşlanmayabileceğini söyler. Onun Berlin hakkındaki izlenimleri özetle şöyledir:

"Brandenburg eyâletinin ortasında, kumlu bir arz üstünde Berlin büyük şehirlerin en genci sıfatıyla ihtirâât-ı sînâiyyenin en turfandalarını kendisine cem' ediyor. Vesâit-i nakliye, vesâit-i tenviriyeye, vesâit-i teskiniyye, posta, idâre-i belediye,

intizâm-ı zâbita, velhâsıl her türlü teshilât-ı hayâtiyye itibariyle Berlin'e karşı hiçbir pâyihtaht iddia-yı tefevvuk edemez." (Cenab Şahabeddin, 1997: 72)

II. Meşrutiyet döneminde Avrupa'yı gören bir diğer gezgin Ferit Kam'dır. *Sebilürreşad* dergisi tarafından 1913 yılında "Avrupa ahvâlini tettebbû ve ulemâ ve felâsife ile tesis-i muarefe" için Avrupa'ya gönderilen yazar, Avrupa hakkındaki izlenimlerini mektuplar şeklinde *Sebilürreşad* dergisine göndermiş ve bu yazılar 19 Şaban 1331- 4 Safer 1332 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Bu mektuplar *Avrupa Mektupları* adıyla 2000 yılında Nergiz Yılmaz tarafından kitaplaştırılmıştır.

Ferit Kam, Avrupa gezisi sırasında önce Fransa ve İsviçre'yi görür. Oradan Berlin'e geçen yazar bu Alman toprağına ayak basar basmaz bir başka hâl hisseder. Ona göre, gerçekten bu toprakta bir başka feyiz vardır. Avrupa şehirlerinin hepsinin güzel, hepsinin temiz olduğunu söyleyen yazara göre "Berlin nezâfet ve intizamda onların hepsine fâikdir." (Kam, 2000: 87) Ferit Kam'a göre "Berlin'de her şey fen⁶² ile zevkin âhenk-i imtizâcını göstermektedir. Şehrin taksimâtını, ondaki muhteşem binaların zerâfet ve metânetini görenler zannederim ki onlara gerek fennî, gerek zevkî bir nakısa ispat edemezler." (Kam, 2000: 87)

Gezginler Berlin'de buldukları sırada kentin meydanlarında, caddelerinde, dolaşmışlar, buralar hakkındaki izlenimlerini ve şehrin mimari yapısı hakkında göze çarpanları aktarmışlardır. Bunun yanı sıra imkânları ölçüsünde şehrin tarihi ve turistik yerlerini, kütüphanelerini, müzelerini, hayvanat ve nebatat bahçelerini gezmişlerdir.

Berlin'i bir turist gibi gezen Şerafeddin Mağmumi, kentin görülmesi gereken hemen her tarafını görme fırsatı bulmuştur. Berlin'de on gün kalan yazar kentin gezilmedik yerini bırakmamıştır. Cadde ve meydanlardan bir saraya ya da müzeye giderken bahseden yazar, bunların hemen her köşesinde heykellerin bulunduğunu gözlemler. Mağmumi cadde ve meydanlar hakkında izlenimlerini aktarırken sık sık karşılaştırma yöntemini seçer. Örneğin Friedrich Caddesi boyca Berlin'in en uzun caddesi olsa da genişlik

⁶²Fatih Andı, dilimize Arapça'dan geçen 'Fen' kelimesinin önceleri 'herhangi bir sahada edinilen bilgi ve maharet' anlamında kullanıldığını, bu anlamıyla örneğin bir 'fenn-i arüz'dan, 'fenn-i edeb'den, 'fenn-i hat'tan söz edildiğini belirtir. Andı'ya göre 19. yüzyıla gelindiğinde aydınlarımızın modern dünyadan ithal ettiği pozitivist düşüncelerin bir yansıması olarak 'fen' kelimesi bir anlam değişikliğine uğramıştır. Kelime, Batı teknolojsi, bu teknolojiyi oluşturan bilgi birikimi ve giderek modern bilimin kabul ettiği 'bilimsel bilgi' karşılığında kullanılmaya başlamıştır. Bkz. ANDI, Fatih (2010), *Roman ve Hayat*, Akademik Kitaplar, İstanbul. S. 119 Bu yönüyle Ferit Kam'ın 'fen' kavramıyla anlatmak istediği şey artık bilim ve teknolojidir.

bakımından bizim Beyoğlu Caddesi kadar geniş değildir. Berlin'in meşhur Unter den Linden (Ihlamurlar Altı) Caddesi, Berlin'in en kibar ve şerefli, aynı zamanda en kalabalık yerlerinden biri olsa da "Paris Champs Elysées'sine nispeten pek sade ve pek küçük." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 419) tür.

Celâl Nuri, Berlin'in Unter den Linden (Ihlamurlar Altı) Caddesi'nden hayranlıkla söz ederken burasını "kürre-i arzın en muntazam, en hendesî, en nazîf şâhrâhı" olarak niteler. Cenab Şahabeddin ise Siegesalle Caddesi'ni beğenmiştir. "Siegesalle'nin kıymet-i bediası her tahminin fevkindedir." diyen yazara göre,

"Bu bî-nazir cadde baştanbaşa bî-nazir bir dehliz-i sanat ve nefâsettir. Tasavvur ediniz: Tiergarten kenarında yeşillikler arasında gömülmüş geniş, doğru, pür-sâye ve pür-terâvet bir şâhrâh; iki keçeli, dallar ve yapraklar içinde süt gibi beyaz mermerden trâşîde otuz altı Hohenzollern heykeli. Brandenburg emirleri, Prusya kralları, Almanya imparatorları, salon kadar cesim tahtlar içinde kraliçeler...Ve caddenin nihayetindeki vâsi meydanda bir tarafına Bismarck'ın, diğer tarafına Moltke'nin dev-nispet heykellerini almış âbide-i zafer ve meydanın ka'ında muazzam ve muhteşem Reichstag binası!" (Cenab Şahabeddin, 1997: 76)

Şerafeddin Mağmumi de Siegesalle'yi çok beğenir ve "bu cadde debdebe ve azametçe cidden bî-misâl, şahane bir yoldur." (s. 428) der.

Berlin'in geniş ve güzel caddelerini beğenen Cenab Şahabeddin şehrin mimari yapısı için aynı şeyleri düşünmemektedir. Berlin'de her tarafta hayalden çok hesap görüldüğünü kaydeden yazar Otel Adlon gibi birkaç bina dışında ölçüsünü sanattan alan bina göremediğini söyler. "Ötekilere ancak birer zâde-i hendese, diyebileceğim; planlarını hesap ve iktisat resmetmiş; herbiri metin bir muâdele-i riyâziyye hâlinde zemine kurulmuş; ne kendisi kımıldıyor, ne de sizin ruhunuzda bir şey kımıldatıyor." (s. 74) Cenab Şahabeddin'e göre güzel sanatlarda madde kullanıldığı hissedilmemelidir hâlbuki Berlin'in mimarisinde sanat mermeri unutturmamaktadır, bu yönüyle mimari, yazarın zevkine hitap etmez. Binalarda yaldızın aşırı bir şekilde kullanılmasından da rahatsız olan yazar, "Bu binalar yaldızla süslenmiyor, yaldızı yükleniyor." (s. 75) der. Şerafeddin Mağmumi ise şehrin genel mimari yapısı için, "Binaları pek mazbut ve umûmiyetle pencereler çifte çerçevele ve balkonları ve taraçaları hemen ekseriyetle çiçekle donatılmış." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 442) demekle yetinir.

Gezginlerinin en önemli uğrak yerlerinden biri kentin müzeleridir. Diğer bütün gezginler içinde en çok müze gören Şerafeddin Mağmumi'dir. Almanya'da "müzehanelerin, numûnehanelerin, resimhanelerin" bedava gezilebildiğini belirten yazar, Eski Müzehane'yi, Gallerie National denilen Güzel Sanatlar Müzesi'ni, İmparator Friedrich Müzesi'ni, Müsta'merat Müzesi'ni, Esliha Müzesi'ni, Etnografya Müzesi'ni, Harf ve Sanayi Müzesi'ni, March Brandenburg Müzesi'ni, Hohenzollern Müzesi'ni gezme fırsatı bulmuştur. Eski Müze'de eski Mısırlılara, Asurlulara Keldanilere, İranlılara ait tarihi eserleri ve bizim Bergama'dan getirilen antik kalıntıları gören Mağmumi müzeyi "gezmekle tükenir şey değil" diyerek niteler. (s. 422) Güzel Sanatlar Müzesi'nde, Alman sanatkârlarının elinden çıkmış türlü tablolar ve heykeller gören yazar, Harf ve Sanâyi Müzesi'nde "gerek Almanya gerek memâlik-i ecnebiye-i sâireye ait eski ve yeni her türlü sanâyiin âlât ve edevâtı" görme fırsatı bulur.

Müze meraklısı bir diğer gezgin Ferit Kam'dır. Kam, önce Posta Müzesi'ni, ardından Silah Müzesi'ni ve son olarak da Kraliyet Müzesi'ni gezer. Posta müzesinde insanların şimdiye kadar haberleşme ile ilgili kullandıkları bütün aletlerin örneklerini gören yazar, müzenin büyüklüğü karşısında "burasının muhteviyatı hakkında vâkıfâne mâlûmât verebilmek için günlerce, hatta aylarca tedkikât ve tettebbûatta bulunmak lazımdır." (Kam, 2000: 93) demekten kendini alamaz. Esliha Müzesi ise insanları ölüme götüren savaş aletlerinin sergilendiği, içinde topların, tüfeklerin, tabancaların, obüslerin, humbaraların bulunduğu bir ziyaret yeridir. Kraliyet Müzesi diğerlerinden farklı bir öneme sahiptir çünkü burada önemli miktarda Türk eseri sergilenmektedir. Almanlar, Doğu Türkistan'daki Turfan kentinde yaptıkları kazılarda eski Türklere ait pek çok antika eser bulmuşlar ve bunları müzelerine getirmişlerdir. Yazar, "Camekânların içi eski Türklere ait eserlerle mâlâmâl idi. Mensûcâta, hülliyyât-ı nisvâna müteallik âsâr-ı sanatın kâffesinde Türklerin maharetleri selîka-i sanatkârîleri tecelli ediyordu." (s. 98) diyerek eski Türklerin sanatta ileri olduklarını söyler.

Berlin'deki nebatat ve hayvanat bahçeleri ile mesire yerleri de gezginlerin ilgisini çekmiştir. Ferit Kam'a göre Berlin'deki nebâtât ve hayvanât bahçeleri Almanların diğer milletlere olan üstünlüğünün birer işaretidir. "Paris'in hayvanat ve nebatat bahçelerini gördüm. Fakat Berlin'deki bahçelerle aralarında çok fark var idi." diyen yazara göre Berlin'deki hayvanat bahçesi, 'bahçe değil, tabiatın mevlüd-ü[i] sâlisini teşkil eden

mahlûkâtın hemen kâffesini câmi bir meşher'dir. (s. 89) Nebatat bahçesini de çok beğenen yazar, "O hıyâbân-ı irem-nazîrin sahasında büyük-küçük müteaddit göller, göllerin içinde suda yetişen nebâtâtın envaı var idi. Hele muhtelif iklimlere mahsus nebatâtın muhafazası için inşa edilmiş olan o cesîm serlerin kıymeti, ehemmiyeti görmeden takdir edilemez." (Kam, 2000: 89) diyerek burasını hayranlıkla dile getirir. Yazar, bahçeye giriş için ücret alınmadığından burasının insanlarla dolup dolup boşaldığını, Almanların burasını seyretmekten zevk aldığını da söyler.

Cenab Şahabeddin, Berlin'deki Tiergarten parkını çok beğenir. "Kusursuz bir manzara-i sanat seyretmek için Brandenburg kapısından çıkarak Tiergarten civarına gitmelisiniz. Tiergarten-su, gölge, çiçek ve ağaç- bütün tabiî güzellikleri cem' etmiş bir ormandır." (Cenab Şahabeddin, 1997: 76) diyerek bu meşhur parkı över. Celâl Nuri de, "kasabanın göbeğinde uzun müddet imtidâd eden Tiergarten"i, diğer ormanlık alanlarıyla beraber Berlin'i güzelleştiren, onu diğer Avrupa kentlerinden üstün hâle getiren bir unsur olarak görür.

Gezginlerin bir diğer uğrak yeri kütüphanelerdir. Berlin'de yedi kütüphane bulunduğunu bunların içinde en büyüğünün Kraliyet Kütüphanesi olduğunu belirten Ferit Kam, bu kütüphanenin Brandenburg Electeur'u Friedrich Guillaume tarafından 17. yüzyılda yapıldığını ve içinde altı yüz bin kitap bulunduğunu belirtir. Yazar bu kadar çok kitabı biriktiren, bizim önem vermediğimiz el yazması kitapları bile büyük bir ehemmiyetle toplayan Almanlara hayran olduğu gibi kütüphanedeki sessizliğe, kimisi on sekiz-yirmi yaşlarında kimisi ise yaşlılıktan belleri bükülmüş, elleri titreye titreye kitap okuyan kütüphane müdavimlerine de hayran olur. Almanya'daki kütüphaneler hakkında duyduklarını aktaran Kam, München kütüphanesinde 800.000, Göttingen kütüphanesinde 500.000, Breslau, Dresden ve Stuttgart kütüphanelerinde 300.000, Tübingen kütüphanesi, Wolfenbüttel ve Hamburg Dar'ül-kütüblerinde 250.000 kitap bulunduğunu büyük bir şaşkınlıkla anlatır.

Berlin'deki saraylar ve kiliseler daha çok Mağmumi'nin ilgisini çekmiştir. Kraliyet Sarayı'nı gezen Mağmumi, burasının yüz doksan iki metre uzunluğunda yüz on altı metre genişliğinde ve yetmiş metre yüksekliğinde "kışla gibi cesim bir bina" olduğunu söyler. Reichstag Sarayı ise, Zafer Anıtı'nın karşısına yapılmış "şekil ve manzaraca Berlin'in en muhteşem ve muazzam binası"dır. Katedral Kilisesi'ni de gezen

Mağmumi, yüksekliği yüz on dört metre, uzunluğu yüz beş metre, genişliği yetmiş beş metre olan bu binanın 1905 yılında tamamlandığını anlatır. "Cephesi birçok eizze ve melâike heykelleriyle ve medhâlin bâlâsı Hazreti İsa'nın beş metre boyunda bakırdan bir timsali ile donatılmış" olan bu kilisenin, "dâhili gayet ferah, pencereleri renkli ve musavver camlarla münevver"dir. (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 421) Yazar ayrıca Kraliyet Opera Binası, I. Wilhelm Sarayı, Berlin Borsası, Vertem Ticarethanesi gibi kentnin önemli binalarını da ziyaret etmiş, Berlin Borsasında üç büyük salonu dolduran binlerce borsacının, tımarhaneyi andırarak şekilde avazı çıktığı kadar bağırdığını; kollarını, yumruklarını salladıklarını, öteye beriye koştuğıklarını hayretle seyretmiştir.

Berlin, şehircilik konusunda oldukça ileri durumdadır. Modern kentleşme adına çok sayıda parkla, mesire yerleriyle süslenen bu şehir ulaşım bakımından da eksik bırakılmamıştır. Enisî'nin "... sonra da ma'mûr ve muhteşem zemînin üstünden altına giriniz; örümcek ağı gibi yollar ve bu yollar üzerinde şimşek süratinde lâyenkatı' cihât-ı muhtelifeye seyr ü sefer eden elektrik trenlerinin, harekât-ı müdhîşe-i medeniyenin derecesini görünüz" (Mehmed Enisî, 1330: 5) diyerek anlattığı metro, Berlin'in ulaşım alanındaki kusursuzluğun bir göstergesidir. Avrupa'da daha 1860'larda başlayan metro faaliyetleri, Berlin'de de söz konusudur. 1. Dünya Savaşı sırasında Berlin'i gezen Cenab Şahabeddin ise kentteki araba ve otomobillerin savaş nedeniyle seferber edildiğinden ulaşımında aksamalar olduğunu, ulaşımın daha çok tramvaylar ve omnibüslerle sağlandığını anlatmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi yazarlara göre Berlin'in temizliği dillere destandır. Belediye Berlin'in sokaklarını düzenli bir şekilde yıkamaktadır. Bunun için görevli adamlar vardır. Belediyenin bu adamları, sokaktan gelip geçen hayvanların pisliklerini küçük el arabalarına aldığı gibi, sokağın bir taşı yerinden oynasa derhal onu yerine koymaktadır. Berlin sokaklarındaki yaya kaldırımlarının hemen hepsi mozaiktir. Ayrıca yaya yollarının yanında çimenlikler yapılmıştır. Berlin genç bir şehir olduğundan ulaşım, aydınlatma, posta, zabıta hizmetleri bakımından aksamalar yaşamaz. "Vesâit-i nakliye, vesâit-i tenvirîyye, vesâit-i teskinîyye, posta, idâre-i belediye, intizâm-ı zâbıta, velhâsıl her türlü teshilât-ı hayâtiyye itibariyle Berlin'e karşı hiçbir pâyitaht iddia-yı tefevvuk edemez."(Cenab Şahabeddin, 1997: 72) diyen Cenab Şahabeddin, Berlin'i şehircilik bakımından dünyadaki bütün başkentlerden daha üstün olarak görür. Celâl

Nuri de, Berlin’de bir geceyi anlattığı bölümde "Binlerce elektrik feneri asfalt caddeye aksediyor, medenî veya teknik serv-i sîmînler hâsıl oluyor." (Celâl Nuri, 1997b) diyerek Berlin’de caddelere dikilen elektrik lambaları sayesinde gecelerin gündüz gibi aydınlık olduğunu anlatır.

Berlin’de şehircilik, belediye hizmetleri ve altyapı faaliyetleri ile ilgili bir gözleme de 1914 yılında yayımlanan *Şehremaneti Celilesine, 329 Senesinde Avrupa’ya Vukû Bulan Seyahatimiz Esnasındaki Tedkikât-ı Fenniyyeye Ait Rapor* adlı eserde yer verilmektedir. Dönemin şehremaneti heyet-i fenniye müdür muavini Ahmet Cevdet ve şehremaneti Kadıköy dairesi müdürü Celâl Esâd tarafından Avrupa’da pek çok şehir gezilerek hazırlanan rapor, Avrupa şehirlerindeki belediyeçilik faaliyetleri (çöplerin toplanması, kanalizasyon, kaldırımlar, mezbahalar, haller, su işleri, itfaiye teşkilatı) üzerinedir. Bu bağlamda Berlin’deki çalışmalar da dikkatle gözlenmiştir. Örneğin, Berlin kanalizasyonları teknolojinin son imkânları kullanılarak yapılmış örnek bir sistemdir. Diğer Avrupa kentlerinde olduğu gibi bu kentte de bir nehir bulunmaktadır ancak lağımlar nehre değil kentten yaklaşık otuz kilometre ilerideki tarlalara dökülmektedir. Böylelikle tarlalar gübreli su ile sulandığı gibi nehir de kirletilmemiş olur.

"Şehrin muhtelif noktasında on iki adet tulumba istasyonu mevcuttur. Mezkûr istasyonların her birinde 350 ila 400 beygir kuvvetinde onar adet tulumba vasıtasıyla her istasyondan atmış-yetmiş bin metre men’abi su yirmi metre irtifâna terfî’ olunarak birisinden otuz kilometre mesafede bulunan tarlalara sevk olunur."
(Ahmet Cevdet-Celâl Esad, 1330: 16)

Berlin ile ilgili raporda mezbahaya da yer verilir.

"Berlin mezbahası Avrupa’nın en büyük ve en muntazam mezbahalarından biri olup kırk sekiz hektar murabbaî bir arazi üzerine inşa edilmiş ve arazisi ile beraber yirmi sekiz milyon marka mâl edilmiştir. Derûnunda deri ve kan fabrikaları olduktan maâda bir de esnafa mahsus lokantası ve bir borsası ve iki adet bankası vardır." (Ahmet Cevdet-Celâl Esad, 1330: 44)

Berlin mezbahasını gezen yazarlar oradaki temizlik ve düzeni anlattıktan sonra, mezbahada kırk altı veteriner bulunduğunu, bunların kesilen hayvanları kontrol edip mühürlediğini anlatırlar. Eğer hayvanda herhangi bir hastalık tespit edilirse onun

satışına izin verilmez ve mal sahibine ücreti takdim edilir. Bu tür hastalıklı hayvanların yağı ve kemikleri de sanayide kullanılmak üzere oradan sevk olunur.

Özetle Berlin, hem doğal güzellikleri, hem turistik yerleri, hem de şehircilikteki üstün başarısıyla yazarların dikkatini çekmiştir. Altı da üstü de modern bir medeniyetin varlığının delilleriyle dolu olan bu genç kentte yazarlar neredeyse hiçbir kusur bulamamışlardır.

Hamburg:

Almanya'nın gelişmişliğini gösteren bir diğer kent Hamburg'tur. Dönem gezginlerinden yalnızca ikisi (Şerafeddin Mağmumi ve Celâl Nuri) tarafından görülen Hamburg, gezi kitaplarında Berlin kadar yer bulmaz. Berlin kadar gezilecek yer bulunmadığından olsa gerek, her iki gezgin de Hamburg'ta hep aynı yerleri dolaşmışlar, neredeyse aynı cümlelerle buraları anlatmışlardır.

Hamburg hakkındaki ilk izlenimler Celâl Nuri'ye aittir. Şehrin güzelliğini,

"Diyebilirim ki Hamburg değil yalnız Avrupa'nın, belki dünyanın en medenî, en şâirâne, en ressamâne pittoresque memleketlerinden biridir. Göller ve azametli Elbe Nehri bu belde-i muazzamaya bir letâfet-i tabiyye veriyor... Ma'mûriyet itibariyle bu azametli kasaba Berlin'den pek o kadar geri kalmaz." (Celâl Nuri, 1997b: 20)

diyerek anlatmıştır. Celâl Nuri güzelliğini bu şekilde anlattığı Hamburg'un ilgi çekici bir özelliğinden bahseder. Hamburg o dönemde iki ayrı devletin malıdır. Şehrin bir kısmı Prusya'nın bir kısmı ise Hamburg Cumhuriyeti'nindir. Sokak ortasında iki ülkeyi ayıran sınırlar bulunur. Hamburg'un iki ayrı belediyesi, iki ayrı zabıtası vardır. Bir tarafta cinayet işlense polisin sınırı geçip diğer tarafa müdahale etme yetkisi yoktur.

Hamburg bir büyük makine gibi işleyen, işledikçe de servetini ve refah seviyesini artıran bir şehirdir. Her gün büyüyen ve büyüdüğü için de nüfusu yerinde durmayan bu şehirde yaklaşık bir milyon insan yaşamaktadır. Altona dâhil edildiğinde Hamburg Cumhuriyeti'nin toplam nüfusu bir milyon altı yüz bin kişi olmaktadır ve bu rakam İstanbul'un o tarihteki nüfusundan yaklaşık yarım milyon fazladır.

Benzer bilgiler Şerafeddin Mağmumi'nin kitabında da görülür. Yazar iki gün boyunca kenti gezmiş ve gördüklerini aktarmıştır. Mağmumi öncelikle kentin limanına dikkat çeker. New York ve Londra'dan sonra dünyanın en işlek ticaret limanı Hamburg Limanı'dır. Toplam 1020 hektarlık bir alana yayılan bu liman, 450 büyük gemi, 1400 nehir vapuru ve 5000 istibot, duba ve mavnayı içine almaktadır.

Celâl Nuri Hamburg'ta bulunduğu sırada Alster Gölü civarındaki mesire yerlerini büyük bir hayranlıkla gezmiştir. Elbe Nehri ile Alster Gölü'nün Hamburg'a ayrı bir güzellik verdiğini düşünen yazar, bu yönüyle Berlin'in Hamburg'u kıskandığını belirtir. Alster'i "râkid, sâkin ve sâkit bir göl" olarak niteleyen yazar, gölün bir tarafında bütün azametiyle şehrin görüldüğünü, öte tarafında "ihsâyâ gelmez, şâirâne, zarîf ve zengin villaların, bahçelerin, nefis otellerin, kahvehânelerin" bulunduğunu haber verir.

Mağmumi'nin Hamburg'da bulunduğu zamanlar temmuzun en sıcak günleridir. Bu yüzden biraz serinlemek için Alster Gölü civarına giden yazar, gölün güzelliğinden bahsederek, Hamburgluların sabah akşam buraya dinlenmek ve gezinti yapmak için geldiklerini belirtir.

Her iki gezgin de Hamburg civarındaki Altona'ya gitmiş ve orada bulunan Karl Hajnbek'in hayvanat bahçesini ziyaret etmiştir. Karl Hajnbek hem hayvan terbiyecisidir hem de dünyanın değişik yerlerine buradan hayvan ihraç etmektedir. "Büyük, sûret-i fenniye zevke muvâfık bir tarzda yapılmış bir hadîka, aktâr-ı kutbiyyeden getirilmiş morslar, foklar, deniz mahlûkatı, beyaz aylar vesâire suâle cevap veriyor, musika çalıyor, top oynuyor, teşekkür ediyor, raks ediyor, çocuk oyunları oynuyor." (s. 23) diyerek hayvanları eğitmedeki başarısı nedeniyle Karl Hajnbek'e hayranlığını dile getiren Celâl Nuri, bu hayvanat bahçesinde Hindiçini ve Vaday ahâlisinden yerlilerin getirilip tıpkı hayvan gibi sergilendiklerini söyler ve bundan rahatsız olur. Şerafeddin Mağmumi de hayvanat bahçesinin güzelliklerinden bahsedip Sudan'dan getirilen bir kabilenin "hayvanat-ı vahşiye misüllü", meydana çıkartılarak, yerel kıyafetleriyle ve davul zurnalarıyla insanlara teşhir edildiğini, ziyaretçilerin de bunu seyretmek için ücret ödediğini anlatır.

Mağmumi Hamburg'tayken, Rathaus denilen hükümet binasını, Borsa Dairesi'ni, Bank-i İmparatorî'yi, Saint Nikola Kilisesi'ni ziyaret eder. Bunlardan en çok Rathaus'u

beğenen yazar Berlin hükümet binasının Hamburg'takine göre "pek sade ve pek basit" kaldığını belirtir.

Mağmumi'nin Hamburg'ta yadırgadığı tek şey, bu kentte bir üniversitenin bulunmayışıdır. Almanya'nın birçok küçük şehrinde üniversite olduğu hâlde bir milyon nüfuslu Hamburg'ta üniversite olmaması, öğrencilerin eğitim için Berlin'e gitmesi yazarı oldukça şaşırtır.

Yazarlar Hamburg'un belediyeçilik faaliyetlerinden de hayranlıkla bahsetmişlerdir. Her iki yazar da Hamburg Belediyesi'nin Elbe Nehri'nin altından bir tünel açtırdığını, tünelin elektrikle aydınlatıldığını, arabaların da yayaların da buradan ücretsiz geçtiğini anlatırlar. Sonra neredeyse aynı ifadelerle İstanbul Belediyesi'nin kulaklarını çınlatırlar; çünkü o dönem İstanbul Belediyesi Karaköy Köprüsü'nden ve Eski Köprü'den geçenlerden ücret almaktadır. Celâl Nuri,

"Daha bunun gibi, şehir belediyesinin, ahâliye seksen bin lutf-ı mahsûsu vardır. Burada hükûmetten maksat ve gâye soygunculuk değil, hizmettir. Hamburg Belediyesi'nin teşkilat ve tensîkâtı, idâresi cidden câlib-i ehemmiyet imiş. Zaten şehrin intizâmı ve ma'mûriyetine bakılacak olursa bu hakikat tezâhür eder." (Celâl Nuri, 1997b: 22)

diyerek belediyeçilikte de Hamburg'un üstün bir durumda olduğunu beyan eder.

Potsdam:

Gezginler, Almanya'ya gelmişken ziyaret etmeye değer gördükleri Potsdam şehrine de uğramışlardır. Berlin'in yirmi yedi kilometre güneybatısında ve Havel Nehri'nin kenarında yer alan Potsdam, Mağmumi'ye göre, "Berlin'in Versailles"idir. Yetmiş bin kişinin yaşadığı bu kent, eskiden beri Prusya hükümdarlarının yaşadığı bir yerdir. Uzun yıllardır kentte hükümdarlar konakladıkları için çok sayıda saray, şato ve kışla bulunmaktadır. Celâl Nuri Potsdam'ı, "Berlin havâlisinde, o latîf, zarîf, şâirâne, âşıkâne elli göl ile ormanların arasında yetmiş bin nüfusluk bir kâzıme-i hümayun" (s. 13) diyerek tanıtır. Almanya'nın diğer kentlerine çok benzemeyen Potsdam bir asilzâdegân merkezidir. Burada sokaklar geniş, temiz, güzel fakat tenhadır. Her tarafta büyüklü küçüklü zarif villalar, konaklar vardır. Kraliyet hanedanı burada ikamet eder. Potsdam Büyük Friedrich'in hatırasıdır, şehrin her köşesinde bu kralın izleri vardır. Potsdam'da

bir ‘saltanat’ ihtişamı gören Celâl Nuri, kentteki büyük salonların, kubbelerin, bahçelerin, parkların, koleksiyonların, sayısız heykellerin hep devletin şan ve yüceliğini, saltanatın şevket ve haşmetini gösteren birer delil sayar.

Potsdam’ı büyük bir beğeniyle anlatan bir diğer yazar Cenab Şahabeddin’dir. Berlin’den Potsdam’a kadar yolda gördüğü manzarayı hayranlıkla anlatan yazar, Potsdam’a girer girmez arkadaşı Salih Cimcoz’un, "Vezin ve kafiye ile hiç münasebeti olmayan bir adam Potsdam’ın bir ucundan girsin, öteki ucundan çıkarken şair olur!" sözünü hatırlar ve dostuna hak verir. Cenab’ın Potsdam’da gördüğü güzellik ona şunları söyletmiştir:

"Fihakika bu şehir-i müstesnaya girerken hissediyorsunuz ki hakâyık-ı hayâtiyye yavaş yavaş kolunuzu terk ediyor. Burada su, toprak ve nebat sanki bir rişte-i belâgatle birbirine sarılmış vezin, kâfiye ve hayaldir. Şehrin her tarafında gayet âsûde bir manzara-i mesûdiyyet var; her şey câzibe-i hüsnünden emin taze bir gelin gibi memnun, tebessüm ediyor... Su içinde bir güzel beldenin aks-i menâzırını seyreder gibisiniz. Mevcûdâtın mı, yoksa hayâl-i mevcûdâtın mı karşısındasınız? Her zaman bilinmez. Yeni ve eski parklara, eski ve yeni saraylara, kaylûle-i hazan içinde sararan yeşilliklere, yeşillikler ortasında pür-hayâl havuzlara baktıkça çöllerin ka’r-ı vüs’atinde hüsn-i bî-misalini titreten seraplar hatırınıza geliyor; burada her şeyin biraz hayranı ve biraz âşığı oluyorsunuz." (Cenab Şahabeddin, 1997: 81)

Sarayların, şatoların, parkların, turistik mekânların çokça bulunduğu kenti, yazarlar ellerinden geldiğince gezmiş ve gördüklerini okuyucuya anlatmayı tercih etmişlerdir. En çok bahsedilen mekân, 1740 yılında Büyük Friedrich tarafından yaptırılan Sanssouci Sarayı’dır. Bu sarayda Büyük Friedrich yaşarken neyi kullandıysa öylece korunmuştur. Meşhur filozof Voltaire’in misafir kaldığı oda da aynı perde ve kanepeleriyle öylece durmaktadır. 1660 yılında yapılan Potsdam Sarayı da ziyaret edilen yerlerdendir. Mağmumi’ye göre Versailles Şatosu’nu andıran bu eser ondan daha "müzeyyen ve mükelleftir." Gezdiği bütün şatolarda ayrı bir letafet gören Celâl Nuri, "Her birinde muhteşem tablolar hayatın mühim bir faslını umk-ı rûha okuyor. Her bir eser, her bir bergüzâr bir fasl-ı mütecessid-i tarihtir." (s. 15) diyerek duygularını dile getirir. Celâl Nuri sarayda gördüğü ‘haşerât-ı bahriye’ salonundan çok etkilenirken; Mağmumi de

tam Potsdam'dan ayrılacağı sırada havaya kalkan kocaman bir zeplin balonundan etkilenmiştir.

Cenab Şahabeddin, bu kentin her şeyinden çok etkilendiğini, "Burada bir rüyaya avdet eder gibi ayaklarımın ucuna basarak gürültüsüz, muhteriz ve biraz hürmetkâr yürümek lüzumunu hissediyor gibiydim." (s. 82) sözleriyle dile getirir. Yazar Potsdam'ın en çok Gamsız Park'ından etkilenmiş gibidir. Uzun uzun burasını anlatan yazar, kendisini bir "hikâye-i esâtir" içinde hisseder. Berlin'deki mimariyi beğenmeyen Cenab, Potsdam'dakilere toz kondurmaz, ona göre burada "Balkonlar evlerin ruhsarında bu sabah açılmış birer goncadır, o kadar nazik ve nâzenindir." (s. 85)

Potsdam'ın cadde ve meydanlarından, belediyecilik faaliyetlerinden bahsetmeyen yazarlar kalemlerini kentteki tarihi güzellikleri anlatmaya ayırmışlardır.

Gezginlerin, uzun uzun bahsettikleri Berlin, Hamburg ve Potsdam dışındaki Alman kentlerine eserlerinde çok yer vermedikleri dikkati çeker. Bu üç kent dışındaki birkaç kent Şerafeddin Mağmumi'nin eserinde görülür. Mağmumi, gezisi boyunca hiçbir noktayı kaçırmamaya, her gördüğünü aktarmaya çalışan bir yazardır. Yolculuğu esnasında uzaktan da görse o kente kısaca değinmeyi tercih etmiştir. Örneğin vapur yolculuğunun bittiği Bremerhaven'de yazar, karaya ayak basar basmaz, kırmızı tuğladan yapılmış rıhtımın, Gümrük Dairesi'nin, Şimendifer Garı'nın varlığından ve buradaki temizlikten, düzenden haber verir. Bremerhaven'den sonra Bremen şehrini gören yazar, burasının da iki yüz elli bin nüfuslu, temiz ve bütün binaların pencereleri çiçeklerle dolu bir kent olduğunu aktarır. Günümüzde Berlin sınırları içinde olan ancak o dönemde ayrı bir şehir olan Charlottenburg, gezginin bir diğer uğrak yeridir. Charlottenburg'un üç yüz bin nüfuslu bir kent olduğunu söyleyen yazar, kentin yeni ve güzel binalarından, Belediye Dairesi'nden, kiliselerinden, Berlin Caddesi, Bismarck Caddesi gibi mekânlarından sevgiyle söz eder. Yazar Almanya gezisini bitirip Paris'e doğru yola çıktığında da birkaç Alman kenti görmüş ve buralardan da kısaca bahsetmiştir. Bunlardan biri Hannover'dır. Kentin dört yüz bin nüfusu barındırdığını söyleyen Mağmumi, binaların tamamının tuğladan yapıldığını söyler. Hannover'dan sonra Bielefeld'den haber veren yazar burasının seksen bin nüfuslu bol fabrikalı bir şehir olduğunu aktarır. Westfalen eyaletinin sanayi merkezi olan bu kentte binalar fabrika dumanından dolayı simsiyah kesilmiştir. Bielefeld'den sonra tren Dortmund

şehrine gelir. Yazar Dortmund'un iki yüz elli bin nüfuslu önemli bir şehir olduğunu ve burasının kömür ocaklarıyla dolu olduğunu aktarır. Hessen şehrini de gören yazar üç yüz bin kişinin yaşadığı bu kentte "sağlı sollu binlerce fabrika bacası" görür. Sadece Kruup adlı fabrikada elli bin işçinin çalıştığı bu kentten sonra, yine bol fabrikalı Duisburg şehri gelir, burasının da iki yüz elli bin nüfusu vardır. Yazarın son gördüğü Alman kenti Aix la Chapelle (Aachen)dir. Burası yeşillik ortasına kurulmuş, fabrikası az bir kenttir. İmparator Şarlman'ın doğduğu ve öldüğü kent olan Aachen'in kaplıcaları da meşhurdur.

Ahmet İhsan, 1911 yılında yayımladığı *Tuna'da Bir Hafta* adlı gezi kitabında Almanya'nın Avusturya sınırındaki Passau kentinden kısaca bahseder. Tuna üzerinde bir vapurla yapılacak bu yolculuk Passau'dan başlar. Passau, Tuna ile İnn Nehri'nin birleştiği noktada yer alan üçgen şeklinde kurulmuş tarihî bir kenttir. Almanya ile Avusturya arasında sınır görevi gören bu kentin sokakları oldukça dardır. Kentte 14. yüzyıldan kalma binalar vardır. Ayrıca "Passau'da gayet tarihî ve şayan-ı temâşâ bir de kilise var ki tarz-ı inşası, cesâmeti ve tarz-ı mimarîsi ile şâyan-ı dikkattir." (Tokgöz, 2007: 506)

Alman kentlerinden Münich sadece Ahmet Cevdet ve Celâl Esad'ın hazırladıkları raporda dillendirilmektedir. Raporda bu kentin belediye hizmetleri diğer Avrupa kentleriyle birlikte anlatılmaktadır. İtfaiye teşkilatından, kanalizasyon sistemine, mezbahalarından kadastro işlerine kadar bu Alman şehri de ortalama bir Avrupa kenti gibi eserde yerini bulmuştur.

Almanya'dan söz eden dönem gezi kitaplarına bakıldığında Alman kentlerinin şehirleşmesini tamamlamış, kusursuz kentler biçiminde imgelendikleri göze çarpmaktadır. Gerek ulaşım, gerek mimari, gerekse ticari açıdan bakılsın bu kentler Türk gezginlerini kendilerine hayran bırakmıştır. İstanbul'u görmeye alışmış gözler burada gördükleri karşısında neredeyse şok yaşamış, Alman kentlerinde herhangi bir kusur bulamamıştır.

2.1.1.3. Almanya’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler

Kültür, toplumsal hayatın maddi ve manevi bütün unsurları içine alan oldukça geniş bir kavramdır. Şerif Mardin’in de belirttiği gibi, "Toplumların eğitim, teknoloji, siyaset, hukuk, iktisat, sanat veya dine ilişkin sorunlarını çözdükleri kendilerine özgü yola, o toplumun kültürü denir." (Mardin, 1991: 23) Bu maddi ve manevi yapıya etken olan tüm unsurlar zaman içinde değişikliklere uğrasa da temelde her kültür kendisini "öteki"lerden ayırmaktadır. Almanya’yı gezip dolaşan dönem gezginleri "öteki" toplumun eğitiminde, teknolojisinde, devlet yönetiminde, hukukunda, askeri yapılanmasında, ekonomik faaliyetlerinde, kadının sosyal hayattaki yerinde, yeme-içme ve eğlence kültüründe belirgin ayırt edici unsurları gözlemlemişler ve okuyucularına bunları aktarmışlardır.

Kültür unsurlarının en dikkatli gözlemcisi Cenab Şahabeddin’dir. O, Almanya’da maddi ve manevi kültürü besleyen dört temel dinamik görür: mektep, kışla, fabrika, banka! Cenab’a göre bu dört şube birbirine açılır ve birbiri için çalışır. Bu dört unsurun müdürü ise "fen"dir. Cenab Şahabeddin, gezi kitabının içinde bunlara ayrı ayrı değinir.

Almanya’da bu dört şubenin temeli eğitimidir. Yazara göre sanatın annesi ilimdir. Önce ilim öğrenilmelidir, sonra sanat biçiminde meyve beklenmelidir.

"Bunun için Almanya her şeyden evvel halkın tenvir-i efkârını temine tevessül etti; tarlaya tohum serpilir gibi memleketin her tarafına mektepler serpildi; tahsil-i ibtidâiye mecburiyet-i kanuniye şekli verildi. Şimdi Almanya’da hiçbir çocuğun mektepsiz kalmaması için bütün tedâbir-i idâriyye müttihazdır." (Cenab Şahabeddin, 1997: 108)

Almanya’da eğitime büyük önem verilmektedir ve devlet bu konuda pek çok düzenleme yaparak halkın cahil kalmasını engellemiştir. Bu ülkede insanlar, şehirlerden, köylerden uzak yerlerde beğendiği yere ev yapma hakkına sahip değildir. Yapılacak ev, okula yakın olmalıdır ki o hanedeki çocuk eğitim görebilsin. Bu yönüyle Almanya’da bir şehre ya da köye yakın oturmak mecburidir. Şehir merkezlerinin oldukça uzağında bulunan fabrikalarda çalışan işçilerin çocukları da unutulmamıştır. Fabrika sahibi, kendi işçilerinin çocuklarını bir araç ayarlayarak en yakın okula götürüp getirmekle yükümlüdür. Bu ve benzer yaptırımlar sayesinde Almanya’da cehalet ortadan

kaldırılmıştır, "denilebilir ki okuma yazma bilmeyen orada el-yevm bir ucûbe gibi telâkki edilir." (s. 109)

Alman eğitim sistemi uygulamalı eğitim üzerine kurulmuştur. Köy okullarında bile ilkokula başlayan bir çocuk okuma yazmayı öğrendiği gün, ileride uygulayacağı sanatın da ilk dersini almaya başlar. Bu okullarda ziraat ve sanayiye ait tablolar, aletler, koleksiyonlar hatta atölyeler bulunur. Öğretmen, öğrencilerini alarak civardaki fabrikaları, tezgâhları gezdirir; derste anlattıklarının pratiğini orada gösterir. İlkokulu bitiren çocuklar genellikle "technikum" adı verilen sanat okullarına giderler. Bu okulların programı sanayi kurumlarının ihtiyacına göre şehirden şehire farklılık gösterir. Örneğin Münich'teki technikum, bira üretimi eğitimi vermektedir, okulun programı buna göre şekillenmiştir. Aix la Chapelle ve Charlottenburg gibi başka şehirlerde ise teknikumlar dokuma üzerine eğitim vermektedir. Açılan onlarca technikum sayesinde sanayide uzmanlaşma olmakta ve fabrikaların kalifiye eleman ihtiyacı giderilmektedir. Technikumu bitirenler Poly-technikum adı verilen mühendislik fakültelerine gidebilmektedir. Almanya'da on bir Poly-technikum okulu vardır ve bu okullarda toplam on iki bin öğrenci eğitim görmektedir. Her yıl Alman sanayisine üç dört bin mühendis kazandıran bu okullar, mezun ettikleri öğrencilerine "doktor mühendis" unvanı vermektedir.

Âvânzâde, Almanya'da eğitimin diğer Avrupa ülkelerinden ileride olduğunu, İngiltere ve Fransa'da önemli ölçüde okuma yazma bilmeyen olduğu halde Almanya'da hemen herkesin okuma yazma bildiğini belirtir. Almanya, eğitimin bazı alanlarında diğer ülkelerden çok çok ileri bir konumdadır. Âvânzâde bu durumu şöyle tespit eder:

"Maârifin, hikmet ve felsefe, tarih, edebiyat ve alelhusûs elsinenin iştikâkâtıyla beynlerindeki münasebâttan bahs eden ilm-i lisân kısımları ve heyet-i kavm, tıb ve saire ulûm ve fûnûn Avrupa'nın her tarafından ziyade Almanya'da terakki etmiş ve Kopernik, Kepler, Kant, Hegel, Leibniz, Schelling, Lessing, Lipsius, Goethe, Bop, Schiller, Alexander Humboldt gibi nice dehât yetişmiştir." (Âvânzâde, 1335: 15)

Cenab Şahabeddin, Almanya'da bir diğer önemli şube olarak "kışla"yı görür. Bu bağlamda Alman ordusu ve Alman askeri ile ilgili gözlemler hem bu yazarda hem diğerlerinde dikkate değer bir unsur olarak anlatılır.

Alman medeniyetini "bir medeniyet-i i'mâliyye ve bir medeniyet-i harbiyye" olarak niteleyen Cenab Şahabeddin, Alman ordusunu rasyonel düşüncüyü benimsemiş, zafer adına dur durak bilmeden çalışan bir kurum olarak imler. Ona göre, Alman askeri bir kuvvet mühendisidir. Önce kendi kuvvetini sonra düşmanın kuvvetini ölçer ve kendi kuvveti düşmanınkini geçmedikçe dinlenmek nedir bilmeden çalışır. O, rasyonel düşünce sahibidir, şanstın, tesadüften yardım beklemez; savaşın bir hesap işi olduğunu bilir. Onun için Alman kışlarında "kitab-ı zünûn ve kitab-ı efsâne ebediyen kapanmıştır." (s. 100)

Alman askeri için zafer de yenilgi de birer sonuçtur. O, ne zaferden sarhoş olur ne de yenilgiden dolayı ümitsizliğe düşer. Bu orduda "bir galebe ancak diğer galebeye geçmek için bir menzil ve bir mağlubiyet başka bir mağlubiyete uğramamak için bir derstir." (s.101) Zafer için bütün şartlar yerine getirilmeye çalışılır, hiçbir şey tesadüfe bırakılmaz. Sefer öncesinde gemilerin fırtınaya yakalanma ihtimali, dalgaların yükseklik boyu gibi en ince hesaplar yapılır. Kara savaşlarında bir demet ağaç, bir yığın toprak, bir çukur, bir tepe bile hesaba katılır ve bunlardan birer silah gibi yararlanır.

Burada savaşın sonu vardır ancak çalışmanın sonu yoktur. Alman ordusu için barış zamanı bir sonraki savaş için hazırlanma, savaş zamanı ise hazırladıklarını kullanma zamanıdır. Bir zaferden çıkan ordu hiç ara vermeksizin ikincisi için çalışmaya, planlar yapmaya, ihtiyaçları hazırlamaya başlar. Bütün bu gayretleri besleyen şey ise vatan sevgisidir. Burada "rütbeli ve rütbesiz bir tek Alman askeri yoktur ki vatan yolunda ölmek arzusunun hissetsin." (s. 102)

Cenab Şahabeddin, askerlerin sivil hayattaki tutum ve davranışlarından da övgüyle söz eder. O, bu ülkenin en mümtaz kişileri olarak fabrikatörleri ve askerleri görür. Halkın içinde de bu iki zümreye ayrıca bir sevgi ve sempati vardır. "Almanların en nâzik, en zarif, en terbiyelileri, orduda sâhib-i rütbe olanlar arasında görülür. Biraz dik, haylice sert, fevkalâde vakûr ve belki de mağrur olmakla beraber Alman zâbiti âdâb-ı muâşeretinde denilebilir ki hiç kusur etmez." (s. 102) Alman askeri çok nadiren tebessüm eder, şakalaşma ve alay etme gibi uygunsuz tavırlar sergilemez. Kılık kıyafetinin düzenine her zaman özen gösterir, sivil giyindiklerinde bile tavır ve davranışlarından, kendine özgü tutumlarından asker oldukları hemen anlaşılır. Oturuşlarında ve kalkışlarında, selam alıp verişlerinde büyük bir düzen vardır.

Mehmed Enisî'ye göre Almanya'da askerliğe sonsuz bir sevgi vardır. Bu onlara atalarından kalan en değerli mirastır. Enisî, Almanya'da herkesin asker olduğunu, askerlik eğitimi sırasında aldıkları terbiyeden dolayı "cümlesinin hâl ve tavırlarında bir intizâm-ı mahsûs, muamele-i cariyelerinde bir metanet-i katiye" (s. 7) görüldüğünü söyler. Bir Alman askeri üstlerinden aldığı emre asla karşı gelmez, sonunda ölüm bile olsa derhal o emri yerine getirir.

Bu çok büyük bir meziyettir. Bu meziyet sayesinde Birinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında, 'Alman tahtelbahirleri İngiliz harb gemilerini batırmaya muvaffak olmuş, birçok Alman sefinesi İngiltere sahillerine torpido dökmüş, Alman orduları küre-i zeminin en muazzam ordularını hüsrandan hüsrana düşürmüştür.' (Mehmed Enisî, 1330: 20)

Cenab Şahabeddin Almanya'yı Almanya yapan unsurlardan birinin "fabrika" olduğunu söyler. Buna göre eğitimin yükselmesi sanayiye doğurmuştur ve Alman ekonomisinin can damarı artık fabrikalardır. Alman fabrikalarında bir kışla disiplini gören Cenab Şahabeddin, Alman hayatındaki düzenin buralara da yansıdığını belirtir. Alman sanayisindeki bu disiplin, dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen bir verimliliği doğurmaktadır.

19. yüzyılın başlarında Almanya'nın fakir ülke olduğunu hatırlatan yazar, 1885'e kadar Almanya'da önemli bir sanayi hamlesinin olmadığını belirtir. Büyük Friedrich döneminden beri kullanan bilim adamları ancak bu tarihten itibaren Alman sanayisi ile bilimini buluşturmayı başarmışlardır. Teknoloji ile sanayinin buluşması önce kendisini demir sanayisindeki ilerlemede göstermiştir. Almanlar demir üretimini yirmi yıl içinde altı kat arttırarak iki buçuk milyon tondan on beş milyon tona çıkartmışlardır ki bu gerçekleştirilmesi çok zor bir başarıdır. Kısa sürede sanayileşmesini tamamlayan Almanya "büyük beldeler etrafında fabrika bacalarından ormanlar" yapmaya başlamıştır. Çok eskiden beri çiftçilikle uğraşan Cermen kavmi artık bir sanayi ustası olmuştur. Cenab'a göre, "Fransız sanayinde sevdâ-yı bedâyi' ve hürmet-i an'anât ile, İngiliz fabrikalarında istihkar-ı nazariyat ile, Amerika tezgâhlarında ifrat-ı teceddüdât ile az çok bulunan fen, bütün safvet ve kuvveti ile ancak Alman dârü's-sinaalarında icrâ-yı saltanat eder." (Cenab Şahabeddin, 1997: 106)

Cenab Şahabeddin Almanya'da hemen hiç küçük fabrika bulunmadığını, genellikle her tarafta büyük fabrikaların kurulduğunu belirtir. Alman fabrikaları araştırmaya büyük önem verir ve bu işe büyük bütçeler ayırır. Örneğin kimyasal ürün imal eden fabrikalarda yüzden fazla kimyager çalıştırılır, bunlar sürekli araştırma yaparlar. Alman sanayisinde "yeni" sözüne çok büyük bir önem verilir. "Yeni" dendiği zaman her fabrikatörün az çok kalbi titrer. Bu yeniyi elde etmek için türlü gazeteler, kitaplar, risaleler okuyan Alman sanayicileri kendi üretim alanlarına yönelik her tür gelişmeyi yakından takip ederler. "Bu cihetle fabrikalarda eskiler-usûl olsun, makine olsun, mahsul olsun-lâyenkati' değişir ve Alman sanayi'i kuvve-i hayatiyesini bilhassa bu teceddüden alır." (s. 114)

Celâl Nuri, Alman sanayisinden bahsederken, bu memleketin istim, kömür, duman ve benzin koktuğunu, kendisinin bu kokulara ne kadar hayran olduğunu anlatır. Bir gün bu kokuları İstanbul'da da duymak isteyen yazar, Alman sanayisinin gücünü Hamburg Limanı'nda görür. "Koca Almanya! Henüz unfüvân-ı şebâbında olan bu milletin sa'y u gayretini Hambug Limanı'nda görmeli." (Celâl Nuri, 1997b: 21) diyen yazar, bu "cihan kadar bir liman"da ordudaki asker sayısı kadar vapur, transatlantik, gemi, yelkenli, römorkör olduğunu beyan eder. Bu limanda bir yandan yüzlerce gemi limana dolup dolup boşalmakta, bir yandan da büyük havuzlarda vapurlar inşa edilmektedir. Burası bir "mahşer-i mesâi, bir medeniyet kıyâmetidir." Alman işçilerindeki çalışma azmini, isteğini de gözlemleyen yazar, sanayiye kalkındıran bu bilek gücüne dikkat çeker. Hava soğuk olmasına rağmen çok az giyinmiş olan bu Alman işçileri, büyük bir zindellikle, büyük bir istekle durmak bilmeden çalışırlar.

Almanya'da ekonomik faaliyetlerden bir diğeri de ziraattır. Gezginler, ya bizzat kendi gözlemleriyle ya da edindikleri bilgilerle Alman ziraatı hakkında bir kanaate sahip olmuşlardır. Buna göre Almanya'da ziraat, sanayi kadar gelişmemiştir. Bunun en büyük nedeni çiftçiliğe uygun toprakların azlığıdır. Almanya'da ekip biçilecek arazi dardır, üretimde ne kadar ileri teknoloji kullanılırsa kullanılsın Alman halkının temel yiyecek maddeleri bu topraklardan karşılanamamakta ve ihtiyacın önemli bir bölümü dışarıdan ithal edilmektedir.

Cenab Şahabeddin, Alman çiftçisinin tarih içinde geçirdiği değişimi kitabında sayfalarca anlatır. Bir dönem derebeylerin (Grundherr) çiftçiliğini yapan Alman

çiftçisinin, derebeylerin âdeti bir 'öküz'ü haline geldiğini, çiftçinin ürettiği mahsüle sahip olamayıp ancak bir kısmından istifade edebildiğini aktarır. Jena yenilgisi (1806) ve Waterloo zaferinden (1815) sonra düzenin yavaş yavaş değişmeye başladığını söyleyen Cenab Şahabeddin, bu tarihlerden sonra Alman çiftçisinin gözünün açıldığını ve Grundherr'lerden kurtulduğunu ifade eder. Almanya'daki sanayi gelişmesine bağlı olarak bir kısım köylünün fabrikalara işçi olarak gittiğini ve çiftçiliğe veda ettiğini söyleyen yazar, kalanların da ziraatta teknolojiye başvurduğunu belirtir. Eskiden bir tarlaya ürün ekildikten sonra bir-iki yıl tarlanın nadasa bırakıldığını ancak yeni bilgiler sayesinde bundan vazgeçilerek her yıl ekilen ürünün değiştirildiğini anlatan yazar, "Almanya'da artık toprağın ecel-i zirâiyyesine inanan yoktur. Burada o îtikât hâkimdir ki üzerindeki yaşamak isteyince toprak ölmez." (s. 120) der.

Alman ziraatının gelişmesinde makineleşmenin önemli bir etkisi vardır. Öküzün yerini buharın, kol gücünün yerini makinenin alması Alman çiftçisinin üretimini artırmıştır. Eskiden on çiftçinin ürettiğini artık bir çiftçi üretmekte, beş hektarlık araziden alınan ürün bir hektardan alınmaktadır. Alman çiftçisi yüksek fiyatla satabileceği ürünü tercih etmekte ve de fabrikalara yakınlığına göre ürün çıkartmaktadır. Örneğin şeker fabrikasına yakın yerde pancar, bira fabrikası civarında arpa üretimini tercih etmektedir. Çiftçilerin kendi arasında branşlaşmaya gittiğini belirten Cenab, büyük meralar civarında yaşayan köylülerin, çoban, sütçü, yağcı; ormanlara yakın yaşayanların keresteci, oduncu, kömürcü olduklarını aktarır.

Birinci Dünya Savaşı'nın en hızlı dönemlerinde Almanya'ya giden Mehmed Celâl⁶³ de Almanya'da ziraata uygun arazisinin darlığından, halkın ihtiyacını giderecek kadar ürün elde edilemediğinden bahseder. Ona göre Almanlar her yıl ürettiği hububatın beşte birinden fazlasını dışarıdan ithal etmektedir. Yine ziraatın azlığıyla bağlantılı olarak et, yumurta, yağ gibi yiyecek maddeleri de önemli oranda ithaldir.

Alman arazisi çok verimli değildir, tarlalara suni gübre verilmediği takdirde iyi ürün alınmamaktadır. Savaş nedeniyle suni gübreyi barut üretiminde kullanılmak zorunda kalan Almanlar, tarlalara atılacak gübreden mahrum kalmışlardır. Bunun yerine

⁶³ Burada bir gezi kitabıyla kendisinden bahsettiğimiz Mehmed Celâl romancı Mehmet Celâl değildir. Bu gezi kitabının sahibi bir dönem Mülkiye Mektebi'nde müdürlük yapmış olan, hakkında Ali Çankaya Mücellidoğlu'nun, 'MülkiyeTarihi ve Mülkiyeliler: 1859-1949' kitabında kısa bir bilgi bulabildiğimiz Mehmed Celâl'dir.

alternatif çözümler bulunduğunu belirten yazar, Almanya'nın savaş başladığından beri fethettiği yerleri hemen ekip biçmeye başladığını anlatır. Almanlar bununla da yetinmez, müttefik ülkelerin arazilerini de ihtiyaçları için kullanmaya başlarlar.

"Almanlar müttefik memleketlerde bile arâzi-i haliyeyi işletmeye çalışıyorlar. Prusya ziraat nezaretinin de iştirak ettiği bir heyet-i sanaiyye Bulgaristan ve memalik-i Osmaniye'de arazi ziraatına teşebbüs ve emlak ve arazi-i emiriyeyi ziraat etmek üzere maliye nezaret-i celîlesi ile bir mukâvelenâme akd etmiştir ki Almanların bu teşebbüsünde ve mukâvelenâmenin tanzim ve imzasında bu satırların muharririnin de doğrudan doğruya iştiraki vardır." (Mehmed Celâl, 1917: 12)

Almanların başka ülkelerde ekip biçtiğine dair bir söylem de Mehmed Enisî'de görülmektedir. *Alman Rûhu* adlı kitabında yazar, Almanların ne kadar azimli ve çalışkan olduklarına dair söylem çerçevesinde, on bir sene önce Suriye sahilinde Yafa ve Kudüs arasındaki araziye gezme fırsatı bulduğunu, bir kısım Alman köylüsünün buraya göç ederek büyük işler başardıklarını anlatır. Daha önceleri sadece mera olarak kullanılan bu araziye, Almanların önce incelediğini, ardından kumlu toprağın dört beş santim altında çok bereketli bir toprak bulduklarını ve bu toprağı da bolca sulayarak her tarafı bağ bahçeye çevirdiğini aktarır. Hayvancılık, arıcılık ve süt ürünlerinden çok iyi gelir elde eden bu Alman köylüsü, bu araziden bol miktarda üzüm yetiştirdiğinden arazinin yakınlarına şarap fabrikası bile kurulmuştur. Almanlar akıllarını kullanarak ve üstün bir performans göstererek oralarda âdeta cennetten bir köşe hazırlamışlardır. Elde ettikleri ürünlerle çok para kazanmakta ve refah içinde yaşamaktadırlar.

Almanya'da kültürel hayat bağlamında en çok ilgi çeken unsurlardan biri bu toplumda kadının sosyal hayattaki yeridir. Osmanlı toplumundaki kadın, sosyal hayattan önemli ölçüde soyutlandığı halde Alman kadınları hayatın her alanında boy göstermekte ve güçleri ölçüsünde ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

Alman kadınlarını, Osmanlı kadınına örnek gösteren gezginler onlardaki metanete, ciddiyete, erkek gibi çalışma azmine, evine sahip çıkmasına hayran olmuşlardır. Bu söylemler belirgin olarak Mehmed Enisî'de görülür. Enisî'ye göre Alman kadını sadedir, tasarruf yapmasını bilir. İyi bir anadır, ülkesinin nüfusuna katkıda bulunmak amacıyla çok çocuk doğurur. Çocuklarını milli ninnilerle büyütür, ruhlarına vatan

sevgisini aşılır. Alman kadını yemek yapmasını, türlü tatlılar ve reçeller yapmasını bilir. Kocasının kesesini iyi idare eder. Onun kilerinde bir levazım defteri, iki gözlü bir terazi, bir küçük kantar vardır. Aldığını tartarak hesaba geçirir, kullandıklarını ve kalanları dikkatlice takip eder, deftere yazar. En küçük bir şeyi bile israf etmez.

Alman kadını el işi yapar, dikiş diker; ürettiğini satar, paraya çevirir, ticaretle meşgul olur. Hayatın dertlerini yalnız kocasının üzerine yüklemeyi, ona yardım eder. Bunun için ailesine sevinç ve mutluluk daha kolay, daha çabuk girer. Alman kadınlarının özelliklerini böylece sayan yazar Türk kadınının da küçük bir gayretle bu tarz başarılarla imza atabileceğini belirterek onlara şöyle seslenir:

"Evet ey Türk kadını! Bunları hep sen de yapabilirsin. Emin ol ki sende parlak, hem de daha parlak bir zekâ var; kolların da kuvvetsiz değil, marifet ve fazilet için istidâd sahibisin. Yalnız müteşebbis değilsin. Cesaret! Cesaret! Cidal-i hayata giriş. Yaptığın el işini satmayı da öğren, paranın kuvvet olduğunu hatırdan çıkarma." (Mehmed Enisî, 1330: 29)

Alman kızları da yazarın dikkatinden kaçmaz. Alman üniversitelerinde öğrencilerin yarısından fazlasını kızlar oluşturmaktadır. Bunlar buralardan mezun olunca ev süsü gibi durmazlar. Doktor, dişçi, aşçı, piyanist, öğretmen, gazeteci, kimyager gibi çok değişik meslek sahibi olarak hayatın her alanına yayılırlar. Burada Türk kızına seslenen yazar, "Ey safvet ve masûmiyetin gonca-ı naziki, ey Türk kızı! Sen de Alman kızlarını tarik-i mesaide nazar-ı tedkikte bulundur, onlar gibi istikbal için yetiş! Mutlak oku, tahsil et; iyi bil ki sen süs değilsin." (s. 29) diyerek onun da Alman kızı gibi eğitim alıp ülkesine yararlı olmasını tavsiye eder.

Enisî'ye göre Alman kadınlarından alınacak çok ders vardır. O, Türk kadınından, Alman kadınları gibi ailesinin ekonomisine katkıda bulunmasını, hayat mücadelesinde eşine yardımcı olmasını, yaptığı el işini satmayı da öğrenmesini, çocuklarını ciddi, vatanperver; oğlansa iyi asker, kızsa iyi anne olmak üzere terbiye etmesini bekler. Türk kızından beklenen ise, mutlaka eğitim görmesi, hayatın her alanında bulunması, çalışkan, ciddi, zarif olması; evin süsü olmaktan çıkmasıdır.

Alman kadını ile Türk kadını karşılaştıran bir diğer yazar Celâl Nuri'dir. Yazarın

"Erkek gibi metânet ve ciddiyet sahibi, fakat kadınlığını bir erkeğin merdliğini muhâfaza ettiği gibi sıyânet eden Alman kadınlarını takdir ettiği'nde; gözünün önüne birden 'günde seksen sigara içen, laklakacı, geveze, dedikoducu Hacı Nine'ler, Hanım Yenge'ler, Ablacık'lar, paytak paytak yürüyen veya yürüyemeyen Büyük Hanım'lar" (Celâl Nuri, 1997b: 11)

gelir. Bu karşılaştırmasında yazar Alman kadınlarını överken, kendi kadınımdan utanç duyar.

Savaş ortasındaki Almanya'da Alman kadınlarını gözlemleyen Mehmed Celâl de savaşın sonucu hakkında karamsar olarak geldiği Almanya'da, bu kadınların "her türlü fedakârlığa, her türlü mahrûmiyete tahammül ederek erkeklere ait bilcümle vezâifi deruhte ve hüsn-i ifa etmeleri"nin (Mehmed Celâl, 1917: 6) kendisini tekrar ümide sevk ettiğini belirtir. "Bu mücadele üç senedir devam ediyor. Üç sene, on sene, otuz sene daha devam etse yine mağlup olmayacağız. Bahusus Alman kadınlarının erkekler kadar âli olan fedakârlıkları zafer-i âtinin en büyük amillerinden biri ve belki birincisi olacaktır." (s.27) diyen yazar, savaşın zaferle sonuçlanacağına inanır ve bu zaferin de Alman kadınları sayesinde gerçekleşeceğini düşünür.

Mehmed Celâl gençliğinden beri Alman kadınlarını beğendiğini, takdir ettiğini söyleyerek bu son gezisinde takdir duygusunun iyice arttığını belirtir. Yazar,

"evinde çocuklarının terbiyesiyle iştigâl mecburiyetinde olduğu hâlde, harpte bulunan zevcinin, kardeşinin yerine fabrikalara girip mühimmat imâl eden, şimendifer yollarını tamir ile uğraşan, ticarethânelerde sanayihânelerde, otellerde çalışan, bu mesai-i medidden dolayı ağzından bir kelime-i şikâyet işitilmeyen Alman kadınlarını takdis ve tebcil eder." (Mehmed Celâl, 1917: 27)

Mehmed Celâl savaş ortamındaki Almanya'da kadınların erkeklere ait tüm işleri üstlendiklerini; lokantada garson, tramvayda kondüktör ve makinist, otomobilde şoför, demiryollarında tamirci olduklarını anlattıktan sonra,

"Ben hayatını kazanmak için bu derece ceht eden, çalışan şu latîf mahlûkâtı mensup oldukları milletin şerefi, şânı, ziyneti addediyorum. Genci, ihtiyarı, fakiri, ganisi, erkeği, kadını aynı maksadın istihsali için aynı suretle, aynı fedakârlıkla çalışan bir millet için mağlubiyet yoktur. Binâenaleyh Almanya mağlup edilemez." (s.28) der.

Gezginler, erkek gibi her türlü işi yapabilen, ekonomik hayatın her alanında görülebilen bu kadınların fiziksel özelliklerinden ve erkeklerle olan ilişkilerinden de bahsetmişlerdir. Celâl Nuri *Kutup Musâhabeleri* adlı kitabında "Kadın Fotoğrafları" adıyla dört bölüm yazmış ve burada Avrupa kadınları hakkındaki izlenimlerini anlatmıştır. Buna göre Alman kızları "tombul tombul domates gibi kırmızı, süt gibi beyaz ve keten saçlı"dır. Yollarda, tramvayda, çarşıda tıpış tıpış yürüyen bu kızların hepsi birbirine benzemektedir; "şekil ve şemâlleri pek ma'sûm"dur. Hemen hepsi sağlıklı, gülbüz olan bu kızların yüzlerinde sıkıntıdan, üzüntüden eser yoktur.

Celâl Nuri, kızların erkeklerle olan ilişkilerindeki rahat tavırlarına da değinerek kızların "pek hicâblarının" olmadığını belirtir. Hamburg'tayken yanındaki ihtiyar bir adamın Alman kızlarına hiç de masûm olmayan şakalar yaptığını, hiçbir kızın bu şakaları reddetmediğini anlatan yazar, "Beraber kahveye gidelim mi?" veya "Trene binip yirmi otuz dakikalık bir yere gidersek olmaz mı?" gibi sorulara Hamburglu kızların, "Pek teşekkür ederim fakat işimden ayrılamam. Başka vakit olmaz mı?" türünden karşılık verdiklerini söyleyerek kızların rahat tavırlarını aktarır.

Almanya'da kültürel dokuyu tamamlayan bir diğer unsur Almanların eğlence hayatıdır. Yazarlar, Almanların çalışkan oldukları kadar eğlenceye düşkün olduklarını gözlemler. Celâl Nuri'ye göre Alman halkı zamanın kıymetini bilir, çalıştığı kadar da eğlenir. Yazar, "Diyorlar ki geçen asırda Alman pek mutasavvıf, derviş-nihâd ve kanaât-kâr imiş. Şimdi öyle değil. Bu asırda hem çok çalışıyor hem de eğleniyor. Henüz vahşeti zâil olmamış. Eğlencesi biraz gürültülü. Bir miktar da kendisini göstermek istiyor." (Celâl Nuri, 1997b: 18-19) derken Almanların dünyayla olan bağlantılarının sadece çalışmak olmadığını, biraz gürültülü de olsa eğlenme kültürlerinin olduğunu aktarır.

Berlin'de bulunduğu sırada eğlence yerlerini gezme fırsatı bulan yazar, bir gece Admirals Palast isimli bir eğlence merkezine girer. Orada Flirt in St. Moritz adlı baleyi büyük bir hayranlıkla seyreden Celâl Nuri, baleyi "pek manidar" bulur. Eğlencede büyük bir sanat gören yazar hem balerinleri hem de elbiselerini çok beğenir. Buradan gece yarısına doğru çıkan yazar Berlin sokaklarının gündüz olduğundan daha kalabalık olduğunu gözlemler. Sokaklar ve eğlence yerleri hâlâ doludur. Yazar da bu ışıltılı gece hayatına dâhil olur ve üç dört eğlence yeri gezer. Bu eğlence yerlerini, "Her birinde birkaç tonilato kadın vur patlasın, çal oynasın yorgunluktan kurtulmuş, kalın, terli, kirli

Berlinlilerle raks ediyorlar, çatlayacak kadar şampanya içiyorlar." (s. 16) diyerek nitelendiren yazar, buralarda gördüğü hayat kadınlarına acır. "Yüz marka mut'a akd eden" bu kadınların dışarıdan bakıldığında pırıltılı bir hayat yaşadıkları zannedilmektedir, aslında hepsi de acınacak bir durumdadır.

Almanlar, yaz günlerinde eğlence mekânı olarak genellikle mesire yerlerini ve sayfiyeleri tercih ederler. Celâl Nuri Hamburg'ta bulunduğu sırada Alster Gölü civarının bir eğlence merkezi olduğunu görür. Onun deyişine göre Hamburglular yaz günlerinde Alster'de sandal gezintileri yapmakta ve sahilde çeşitli eğlenceler düzenlemektedirler. Gölde dolaşan vapurların ucuzluğundan da bahseden yazar insanların burada hem eğlenip hem de spor ihtiyaçlarını giderdiklerini aktarır.

Cenab Şahabeddin, Berlin'deki "hayat-ı sefahat"ın sonbaharın soğuk günlerinde ve kış aylarında, kahvehanelerden ve birahanelerden ibaret olduğunu görür. Bu çalışkan memlekette kahvehanelerin ve birahanelerin bu kadar dolu olmasına da şaşırır. Almanların bir merasim yapar gibi bira içtiklerine değinen yazar, "Bir Alman bir Alman'ı: Rica ederim, şurada birer bira içelim! teşvikiyle bir kahvehaneye sokuyor, sonra yalnız kendi içtiğinin parasını verip çıkıyor!" (s. 95) diyerek Türk kültürüne tuhaf gelen "Alman usûlü"nü aktarır. Cenab Şahabeddin, kahvehane ve birahane gibi eğlence yerlerinin çok geç saatlere kadar açık olduğunu gözlemler ve orada sabah saatlerine kadar 'ayş ü nûş küül ü aşk âleminin' devam ettiğini söyler. Sabaha doğru, "Orta yaşlı, yorgun ve solgun kadınlar müdevver masalarda kadehlerini süzen demevî erkeklere birer muammâ gibi gizli ve birer hâile kadar acı tebessümleriyle son ibâre-i davetlerini yolluyorlardı." (s. 96) diyen yazar, tıpkı Celâl Nuri gibi Almanya'daki hayat kadınlarına acıyarak bakar.

Alman yemek kültürüne de değinen gezginler olmuştur. Cenab Şahabeddin'e göre

"Almanya'da yiyecek bol ve iştiha çoktur. Bir Almanın yirmi dört saatte istihlâk ettiği agdiye alelâde bir fâniyi hiç olmazsa üç gün doyurur. Bu âhenin mide Alman dedikleri âhenin cihaz-ı mesaiye en münasib kazandır: Bizim üçümüz kadar yiyen Alman bî-şüphe bizim beşimiz kadar çalışır." (Cenab Şahabeddin, 1997: 92)

Yazara göre Almanlar çok yemektir ancak yediği oranda da çalışmaktadır. Almanların çok yemek tükettikleri lokantaların çokluğundan da bellidir. Yalnız

Frederick Sokağı'nda iki yüz elli kadar yiyecek satan yer bulunduğunu belirten Cenab Şahabeddin, özellikle büyük otellerin lokantalarının günün yirmi saati açık olduğunu ve hemen hiçbir saatte de müşterisiz kalmadığını söyler. Berlin'de yalnız lokantalarda değil, kahvehanelerde, birahanelerde, otellerde ve Achinger dedikleri dükkânlarda yemek bulunabilmektedir. Şerafeddin Mağmumi Berlin'de gördüğü fast food türü beslenmeye dikkat çeker. O dönemde Almanya'da madeni parayla çalışan yiyecek dolapları kullanımdadır. Mağmumi, 'makinelik lokanta' olarak adlandırdığı bu yerlerde, makinelere para atıldıktan sonra çeşitli soğuk yiyeceklerin, sandviçlerin, tatlıların, meyvelerin alınabildiğini aktarır. Yiyecek dolaplarının yanında yine "makinelik" içecek dolapları vardır, oradan da türlü bira, şarap, limonata, sıcak kahve ve çay alınabilmektedir. Bu fast food türü beslenmenin Berlin'de çok müşterisi vardır, özellikle öğle ve akşam vakitlerinde buralar o kadar çok dolmaktadır ki kapılar kapatılıp içeriye sırayla müşteri alınmaktadır.

Savaş zamanı Almanya'yı gezen Mehmed Celâl, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Almanların yiyecek sıkıntısı çektiklerini ve hükümetin yiyecek maddelerini vesika usûlüne bağladığını aktarır. Almanların bu vesika usûlüne uyduklarını, herkesin hakkına razı olduğunu anlatan yazar, Almanların "tabak dolduran büyük bifteklerinin ve köftelerinin" savaş nedeniyle ortadan kaybolduğunu dile getirir.

"Öğle yemeğinden evvel iki defa, öğle ile akşam arasında bir defa ve bazen akşam yemeğinden sonra da bir defa daha kahvaltı etmek i'tiyatında bulunan Almanlar, bu i'tiyadlarını tebdil-i tahvile mecbur oldular. Şimdi öğle ve akşam yemeklerinde ba'ded taam kendilerini bir müddet hareketten aciz bırakacak derecede midelerini doldurmuyorlar yahut dolduramıyorlar, tamamıyla doymuyorlar, fakat aç da kalmıyorlar." (Mehmed Celâl, 1917: 9)

diyerek savaş öncesindeki Almanya ile savaş sırasındaki Almanya'yı yiyecek tüketimi bakımından karşılaştırır.

Almanya'da kültürel hayat adına Alman güzel sanatlarından da bahsetmek gerekir. Özellikle Cenab Şahabeddin, "Almanya'da Sanayi-i Nefise" başlığı altında bu memleketin müzik ve edebiyat zevki hakkında bilgi verir. Almanya'da güzel sanatlar dendiğinde akla ilk önce müziğin geldiğini söyleyen yazar "musikî bilhassa Alman sanat-ı nefisesidir." (s. 131) der. İngilizlerin Purcell, Fransızların Bizet ve Berlioz gibi

birkaç müzik üstadı bulunmasına karşılık Alman müzik ustaları saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Yazar, Almanya'da müzikten anlamayan birisinin bir hayvan; müzik sevmeyen birisinin ise bir ucûbe gibi algılandığını belirtir. Her Alman'da ya yaratılıştan ya da sonradan öğrenilerek geliştirilen bir müzik yeteneği, bir müzik sevgisi bulunduğunu söyleyen yazar, en büyük müzik dehalarının yine bu memleketten çıktığını dile getirir. Cenab Şahabeddin Alman müzik ustalarından Bach, Schubert, Haydn, Liszt, Richard Strauss gibi isimleri saydıktan sonra özellikle Richard Wagner'den uzun uzadıya bahseder. Wagner'in müzik sanatında bir büyük devrim yapmak için yaratıldığını düşünen yazar, onun akıllara şaşkınlık verecek bir müzik dehası olduğunu anlatır.

Cenab Şahabeddin Alman edebiyatına da değinir. Ona göre 19. yüzyılın başlarında Alman edebiyatçıları eski Yunan hayranı olarak geçinirlerdi fakat hayran oldukları eski Yunanlıları basmakalıp taklit etmek istemediler. "O hayretten istidad-ı milliye muvafık bir edebiyat-ı hayaliye doğdu. Goethe bu edebiyatın en parlak tecelligâhı ve en be-nâm üstadıdır." (s. 134) diyen yazar, Alman felsefesinde Kant'ın yeri ne ise Alman edebiyatında da Goethe'nin yerinin o olduğunu dile getirir. Cenab Şahabeddin'e göre Goethe'de, duygu ile düşüncenin, gerçek ile hayalin birleşmesinden meydana gelen bir zekâ vardır. O, bütün dünya şairlerinin en derinidir. Goethe'nin doğadan ve gerçekten ibaret bir edebiyatı kabul etmediğini belirten yazar, onun Fransız romantizmi ile eski Yunan tarzı arasında bir şey aradığını ifade eder. Kotzebue, Varnhagen, Frederick Schlegel, Wilhelm Schlegel, Novalis, Heinrich Heine, Hoffmann gibi birkaç Alman yazara ismen değinen Cenab Şahabeddin, Goethe'yi hepsinden üstün görür.

Son olarak Alman felsefesinden de bahsetmek gerekir. Gezginler içinde bu konuya değinen yazar Cenab Şahabeddin'dir. "Alman İrfanı" başlığı altında Almanya'daki düşünce hayatı hakkında bilgiler sunan yazar, her milletin temel bir düşünürü olduğunu, bu düşünür etrafında felsefi düşüncenin geliştiğini, zaman içinde ondan uzaklaşan ya da ona yaklaşan felsefi düşünceler ortaya çıksa da hiçbir zaman bütünüyle ondan kopulmadığını anlatır. Bu düşüncesini desteklemek için eski Yunanlıların Epiküros'unu, İngilizlerin Bacon'ını, Fransızların Descartes'ını, İranlıların Zerdüş'tünü, Arapların İbn-i Rüşd'ünü örnek gösterir. Cenab Şahabeddin'e göre bu milletler yukarıdaki

düşünürleriyle anılmaktadır ve Alman düşünürleri içinde bu makamda bulunan kişi Kant'tır.

Cenab Şahabeddin'e göre Kant, Almanların Zerdüşt'üdür. Almanların tıpkı Hintliler gibi doğuştan hayalci olduğunu söyleyen yazar, bu milletin tamamen maddeci felsefelerle uyuşmadığını belirtir. 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Kant, Alman ruhu için bir "Zendavesta" olmuştur. Kant felsefesinin temeli, insan hayatındaki birçok kavramın aslında bir vicdan muhasebesiyle ilgili olduğudur.

"Kant menba'-ı marifet olarak insanlara yalnız havass-ı hams'ı kâfi görmüyor, dimağımız için vicdanı da ayrı bir meşime-i nûr olmak üzere telâkki ediyordu; ez-cümle fikr-i zaman ile fikr-i mekânın zâde-i havas olamayacaklarını iddia etti; bir ilm-i mekân olan hendeseyi bir ilm-i zaman olan hesâbı ancak melekât-ı akliyemizle bulduğumuza hükmetmişti. Onun itikadınca efkâr-ı zâhiriyyemizi mahsûsâtımızdan, efkâr-ı bâtiniyyemizi ma'kulâtımızdan alıyorduk. Kant hikmet-i maddiyyeye mu'teriz ve eczâ-yı uzviyyemizden başka aksâm-ı mevcûdiyetimiz olduğuna mutekitti; bedende vücûd-ı rûha ve âlemde vücûd-ı vâcibe izhâr-ı iman ediyordu." (Cenab Şahabeddin, 1997: 124)

diyen yazara göre Almanya'da Kant felsefesini reddeden düşüncelere iltifat edilmemiştir, edilenler de kısa ömürlü olmuştur.

Alman düşünce hayatında, Almanya'da 1850'den sonra görülen büyük değişimin etkili olduğunu düşünen yazar, bu değişimden sonra eski hayalci Almanların gidip yerine bilim ve tekniğe iman etmiş Almanların geldiğini söyler. Bu dönemde Kant felsefesinin terk edilip yerine katı bir maddeci olan Dr. Büchner felsefesinin galip geldiğine dikkat çekmektedir. Ancak zamanla Büchner felsefesinin meydana getirdiği etkinin yanlış tarafları görülür ve tekrar Kant felsefesine dönüş yapılır. Bir müddet sonra Almanların peşpeşe ekonomik ve sosyal buhranlar yaşaması, Almanya'da Schopenhauer'un karamsar ve sevgiden uzak felsefesinin talep görmesine neden olur. Bu zor zamanlar atlatıldıktan sonra Schopenhauer bir kenara itilerek tekrar Kant felsefesine dönülür. Alman düşünce hayatında kitleleri peşinden sürükleyen Nietzsche'ye de değinen yazar, onun felsefesinin temelini, "Mâye-i hayatı bozulmayan istihkâr-ı hayat edemez!" sözüne bağlar. Bu düşünür belli bir dönem etkili olsa da Almanların 'ifrat'ı sevmeyen ruhu Nietzsche'den zamanla uzaklaşır ve tekrar Kant'a döner. Nietzsche rüzgârı ise artık

Fransa'da esmeye başlar. Alman felsefesini bu şekilde özetleyen yazara göre son senelerde Almanya'da yine Kant felsefesi etkilidir.

2.1.1.4. Almanya ve Alman İmgesi:

İmge her şeyden önce bir bilgi gerektirir. Çoğunlukla *a priori* bilgilerle oluşup kalıplaşsa da imgenin mutlaka bilgiyle bağlantısı vardır. Bir toplum hakkında imge oluşması için o toplum ya çeşitli gözlemlerle gözlenmeli ya da o toplum hakkında okuma ve dinlemelerle bilgi edinilmelidir. Türklerin Almanlarla uzun yıllara dayanan ilişkileri olduğu halde II. Meşrutiyet dönemine gelene kadar belirgin bir Alman imgesi ortaya koymadıklarını söylemek yanlış olmaz. Bununla birlikte Özlem Kumrular'ın da tespit ettiği gibi Osmanlılar bütün Avrupalılar hakkında "Frenk, Kâfir ve Domuz" gibi söylemler çerçevesinde imge oluşturmuşlardır. Kumrular, Kanuni dönemdeki Türk imgesini incelediği çalışmasında dönem Avrupa'sının Türkler için "köpek" imgesi oluşturduklarını, İspanyolların "perro", İtalyanların "cane", Almanların "kahrolası köpekler", "kan köpeği", "Türk köpeği" gibi isimlerle gündelik hayatta Türk imgesi geliştirdiklerini; buna karşılık da Osmanlıların bütün Avrupalıları "domuz" sözüyle imgeleştirdiklerini söyler. (Kumrular, 2008: 111) Yazar görüşünü desteklemek için İstanbul'da yapılan saray şenliklerinde Avrupa'yı temsil eden "domuz"la, Osmanlı'yı temsil eden "aslan"ın dövüştürülmesinin alegorik bir kanıt olduğunu ifade eder ve sonradan Almanlarla bütünleşen "domuz" imgesinin 16. yüzyıl boyunca tüm Avrupalılar için kullanılan pejoratif bir niteleme olduğunu beyan eder.

Buradan çıkan sonuç şudur ki klasik Osmanlılar Avrupa'daki milletleri ayrı ayrı imgeleştirmemiş, toptancı bir yaklaşımla tümüne birden "Frenk, gâvur, domuz" gibi imgeler geliştirmişlerdir. Almanlar hakkında II. Meşrutiyet dönemine gelene kadar ayrıca bir imge oluşturulmamasının altında bu toptancı yaklaşım söz konusudur. Bununla birlikte bu döneme gelene kadar Almanya'ya çokça gidilmemesinin de önemli bir etkisi olduğu inkâr edilemez. İncelediğimiz gezi kitaplarının en önemli özelliklerinden biri daha önceleri çok da önemsenmeyen Almanya hakkında ilk defa derli toplu imge oluşturmalarıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi II. Meşrutiyet döneminden önce Almanya çokça gezilen, üzerine türlü imgeler geliştirilen bir ülke değildir. II. Meşrutiyet dönemi ve hemen öncesinin getirdiği siyasi yaklaşma

Almanya'yı yakından görme merakını tetiklemiş ve dönem gezginleri bu ülkeyi ve ülke halkını siyasi yaklaşmanın paradigması çerçevesinde imgelemişlerdir.

Yukarıda, gezginlerin Almanya şehirlerini, şehirlerdeki türlü maddi kültür unsurlarını, ülke ekonomisini, ordusunu, eğitimini, kadınlarını, güzel sanatlarını ve daha pek çok özelliğini nasıl aktardıklarını özetlemeye çalıştık. Kuşkusuz bu anlatılanların tamamı Almanya imgesine dâhildir, Almanya imgesini oluşturan temel parçacıklardır. Biz bu bölümde oluşturulan imgenin "ne olduğu" ile birlikte "neden böyle olduğunu" irdelemeye çalışacağız. Öncelikle dönem gezginlerinin oluşturdukları Alman ve Almanya imgesinin ne olduğunu tespit etmeye çalışalım.

Hemen belirtmek gerekir ki her anlatı bir dil işidir ve gezi anlatısı türünün de kendine özgü bir dili vardır. Yazarların amacı doğrultusunda dilin kullanımlarının farklılaştığı görülse de Aktulum'un dediği gibi "her yolculuk anlatısı öncelikli olarak betimsel bir söylem üzerine kurulur." (Aktulum, 2006: 48) Gezi kitaplarında betimlemenin ön plana çıkması, hatta çoğu kez tamamen betimlemelerden kurulması betimlemeyi iyi okumayı gerektirmektedir. Bu kitaplarda betimlemeyi yapan özne hem gören hem de gösterendir. Böylelikle betimlemeler sonucu ortaya çıkacak olan imgeler özneliğini betimleyenden alacaktır. "Betimleyici ise imgelemine devreye sokmaktan çok okuduğu kitaplardan edindiği bilgileri stoklayan kişidir, bilimsel bir görev üstlenen, kurumlaşmış bilgi konusunda ortaya çıkan boşlukları doldurmaya uğraşan gezgindir." (Aktulum, 2006: 49) Buradan betimleyicinin gördüğü gerçekleri salt gerçeklik biçiminde değil kendi dünyasında yeniden şekillendirerek betimlediği sonucu çıkmaktadır.

Yazarların oluşturduğu Alman imgesi yukarıda bahsedilen niteliklerle var edildiğinden objektif görünümlü subjektif yargılardan oluşur. Gezgincilere göre Almanlar kusursuz bir millettir. Bütün imgelem bu tezi savunmaya yönelik betimlemelerle kurulur. Yazarlar somut verilerden, gözlemlerden yola çıksalar da cümlelerini duygusal yargılar içerecek biçimde kurmaktadır. Çoğunlukla, iyi olduğunu düşünülen bir davranış bütün Almanlara genellenmektedir. Örneğin Almanlardan kurallara harfiyen uyan bir millet olarak söz edilmiştir. Ancak eğer öyleyse Alman hapishanelerinde hiç kimse olmaması ya da Almanya'da hiç kimseye trafik cezası yazılmaması gerekmektedir. Gezginciler herkesin kurallara uyduğunu söylerken uymayanlardan söz etmemeyi tercih etmişlerdir.

Yazarların hemen hepsi Almanları medeni bir millet, hatta Avrupa'daki diğer medeni milletlerden de üstün bir millet yapan dört önemli neden görürler denilebilir: Çalışma, sabır, vaktin nakit olduğunu bilmek ve özellikle de vatan sevgisi. Gezi yazarlarına göre, bu dört özellik birbirinden çıkarak ve yine birbirini tamamlayarak modern Almanya'nın temelini oluşturmuştur.

Gezginlere göre bir kere Almanlar çok çalışkan insanlardır. Onları bu kadar üstün duruma getiren bıkmadan usanmadan çalışmalarıdır. "Her Alman midesindeki açlığı hisseder gibi vicdanında mesuliyetini duyar. Vazife ve mesuliyet, bu iki fikir her Alman'ın nâsıhı ve müsteşârıdır; her hatvede emir ve ihtâr onlardan beklenir." (Cenab Şahabeddin, 1997: 70) Karınca gibi çalışkan Almanlar çalışmayı var olmanın gayesi gibi görürler ve çalışma sonucunda elde ettikleri ücretten mutluluk duyarlar. "Alman gibi çalışmak en âli, en dūr endîş bir çalışmaktır." (Mehmed Enisî, 1330: 6) Bugün hangi devlete ya da hangi bireye söylenirse söylensin "Alman gibi çalış" denilebilir. Çünkü Almanlar çok büyük bir gayretle, ilerisini düşünerek, bilinçli bir şekilde çalışırlar.

Yine gezginlere göre Almanlar çok sabırlıdırlar. Uzun süre, her türlü zorluğa göğüs gererek çalışırlar, böylelikle çalışmaya karşı sebat ederler. Üçüncüsü vaktin nakit olduğunu bilirler. Savaş zamanlarında sıkıntı çekseler de barış zamanlarını çok iyi değerlendirirler. Bir yandan ekonomik anlamda gelişmeyi sağlarlar öte yandan çıkması muhtemel sonraki savaş için hazırlık yaparlar. Son olarak da vatanlarını çok severler. Bu vatan sevgisiyle kendini feda edercesine çalışırlar.

Mehmed Enisî'nin Almanlara ait özellikleri şu şekilde sıraladığını, bu sıralamanın hemen bütün gezginlerde az çok tespit edildiğini görüyoruz:

Kanuna riayet: Bu, o denli belirgindir ki Almanlar kanun karşısında eşittir, bir çiftçi ile imparator kanun karşısında birbirinden farksızdır. Örneğin Büyük Friedrich, Potsdam'daki Sanssouci Sarayı'nın yakınındaki değirmeni, sahibi rıza göstermediği için kaldırtmamıştır hatta faaliyetini bile durduramamıştır.

Üstün verdiği emri derhal yerine getirme: Bir Alman askeri, üstünden aldığı emrin zorluğunu, tehlikesini düşünmeden derhal yerine getirir. Karşısına ölüm bile çıksa katiyen emri ertelemez, emri uygulamaktan vazgeçmez. Bu sayede Alman denizaltıları

İngiliz savaş gemilerini batırmayı başarmış, Alman orduları dünyanın en büyük ordularını hüsrandan hüsrana uğratmıştır.

İktisadi hayata değer verme: Almanlar ekonomiyi, paranın gücünü önemserler. Bu özelliği sayesinde Almanya, en zengin devletlerle, en tehlikeli zamanlarda bile rekabet edebilecek gücü yakalamış, milletler arasındaki itibarını en üst seviyede tutabilmiştir.

Kazandığını muhafaza etmesini bilmek: Almanlar bir marklık bir kazancı bile kaçırmak istemezler. En küçük bir kazanç bile belli bir emeğin ürünüdür, emek ise değerlidir. Çalışmayla, emekle kazanılmış hiçbir şeyi heba etmezler.

Sabırla ve son derece emin adımlarla geleceğin mutlu günlerine çalışarak gitmek: Almanların en belirgin özellikleri çalışkan olmalarıdır. Bu çalışkanlık ise belli bir ülküyle vardır. Geleceğin mutlu günlerini düşünerek sabırla, güçlüklerle tahammül ile çalışırlar. Buna Almanya'nın o günkü durumu şahitlik eder.

Kendinden çok milletini sevmek: Milliyetçilik Almanlarda çok belirgindir. Onlar milletinin mutluluğu için kendilerini feda edercesine çalışırlar. Ancak Almanlarda millet sevgisi kuru bir milliyetçilik şeklinde değil, milletinin mutluluğu için çalışmak biçiminde görülür.

Birlik-beraberlik düşüncesi: Cenab Şahabeddin'in, "Altmış beş milyon Alman'ı el ele tutuşmuş tasavvur ediniz; aldanmazsınız." (Cenab Şahabeddin, 1997: 66) sözünde ifadesini bulduğu gibi Almanlardaki birlik duygusu başka milletlerde görülemeyecek kadar yoğundur. Onlardaki bu duygu hiçbir ihtirasa çarpmadan ortaya çıkar. Bu, tek vücut Alman milletinin, millet olma şuurunun derecesini gösterir.

Üstün bir ahlak: Bu ahlak anlayışı Almanların sosyal hayatını nezih bir şekilde düzenler, genç ruhları önce milletinin sonra da kendisinin büyük ülküleri için hazırlar. Almanların sosyal hayatı itidallidir. Çünkü Almanların hepsinde asker gibi bir disiplin görülmektedir. Bu onların tavır ve davranışlarındaki olgunluğu besler. Almanların sefahatinde bile itidal vardır. Paris'teki 'sefahat-i rezilane' Berlin'de kesinlikle bulunmaz. Bu yönüyle Avrupa'nın diğer modern ülkelerindeki ahlak çöküntüsü Almanlarda yoktur.

Tasarrufa uymak: Her Almanın ruhunda bu güzel özellik vardır. Almanlar bilir ki gelecekte emin olmak için bugünün varlıklarından saklamak gereklidir. Onlar bunu uygulamakta da başarılıdırlar.

Girişimci düşünceye sahip olmak: Almanlar girişimci bir özelliğe de sahiptir. Bu özellikleri sayesinde dünyanın her köşesine sokulmuşlar, her işe başvurmuşlardır. İngiltere’de bütün büyük otelleri, ticareti ellerine almış yetmiş seksen bin Alman vardır. New York pazarlarında, Kanada topraklarında, Pampa ovalarında büyük işler başarmış Alman girişimciler görmek, Asya’nın her köşesinde, Çin ve Hint ticaret merkezlerinde yine onlarla karşılaşmak şaşırtıcı değildir. Almanlar girişimcilikleri sayesinde hem para kazanırlar hem de dünyanın her köşesine milletlerinin yayılmasına hizmet ederler.

Askerliği sevmek: Bu, Almanlara atalarından kalmış en değerli hazinedir. Hem günü hem de geleceği korumanın en çıkar yolu askerliği sevmektir. Almanların hepsi askerdir. Hem mesleklerini yerine getirir hem de askerlik mesleğini icra ederler. Güvenliklerini her şeyin üstünde tutarlar, kentlerinin de belirgin bir özelliği bu güvenlik endişesiyle aldıkları tedbirlerdir. Almanlar askerliğe kendi güvenliklerine değer verdikleri için muhteşem ordular, büyük donanmalar meydana getirmişlerdir.

Düşmanını sürekli gözetlemek: Almanlar düşmanlarının durumu hakkında bilgi toplamaya, istihbarata değer verirler. Bu özellik, kendi güvenliği için her millete hatta her insana gereklidir.

Kurallara uymak: Almanların en belirgin özelliklerinden biri neredeyse ifrat derecesinde kurallara uymalarıdır.

"Alman esâsen hürmetkâr-ı nizamdır. Bir şey memnûdur, denildi mi, hilafında hareket hiç kimsenin hayaline uğramaz. Bu münasebetle hikâyeye ediyorlar: Bir adam sokakta kendi hanesi önüne tesadüf eden bir elma ağacına, "Bu ağaçtan meyve koparmak memnûdur." levhâsını asmış, on sene o ağaçtan bir tek elma koparan kimse görülmemiş." (Cenab Şahabeddin, 1997: 88)

diyen yazarın imgelediği gibi Almanya’da "Yasaktır!" sözü neredeyse bir semavi vahiy gibi algılanır ve kesinlikle bunun tersine hareket edilmez.

Gezginlere göre Almanlar tam anlamıyla hayat adamıdır, iş adamıdır. Hayatın bütün güçlerinden çalışmayla, sabırla istifade etmeye çalışırlar. Onlar el attıkları her işte

başarılıdır. Metin bir ruha, çelik gibi bir iradeye sahiptirler. Bilime ve eğitime önem verirler. Almanlar bilimsel çalışmalarını hiçbir taassuba çarpmadan, serbestçe yapabilmektedirler. Almanlarda gerçeğe ulaşma aşkı vardır. Büyük tarihçiler, doğa bilginleri, farklı alanlarda önemli bilim adamları yetiştiren Alman milleti, insanın aciz olduğunu, insanoğlunun bu kadar ilerlemesine neden olan zekâsının ve gücünün çok ötesinde onu yaratan bir büyük yaratıcı olduğuna inanır. Burada bilim ile inanç çarpışmaz, birbiriyle rekabet etmez. Bilimin amacı yaratıcıyı inkâr etmek değildir.

Almanların her şeyi iridir, gösterişlidir, büyüktür. Bu, nitelik olarak da nicelik olarak da böyledir. Fabrikaları büyüktür, şehirleri büyüktür, sarayları, caddeleri büyüktür, kendileri fiziksel olarak iridir (Celâl Nuri'ye göre askerleri iki metre boyundadır), yedikleri biftekler büyüktür, içtikleri biraların bardakları büyüktür vs, akla gelecek her şeyleri büyüktür. Orada küçük olarak nitelenebilecek hemen hiçbir şey yoktur. Onun için gezi kitaplarında Almanya'da bir şey nitelenirken sıkça "müşâşâ" ifadesi kullanılır.

Almanlar sanatta da, felsefede de, eğitimde de, orduda da, şehircilikte de akla gelebilecek hemen her şeyde en ileri seviyededir. Avrupa'nın en büyük bestecisi Alman olduğu gibi, en büyük filozofları Almanlardan çıkmıştır. Avrupa'nın en güçlü ordusu onlarda olduğu gibi en temiz şehri de onlardadır. Cenab Şahabeddin'in mimari konusundaki eleştirileri ile Berlin'de gördüğü hayat kadınları eleştirisi istisna tutulacak olursa bütün gezi kitaplarında Almanya ve Almanlar hakkında olumsuz bir tek söylem bulunmaması oldukça şaşırtıcıdır. Bütün Almanları tek bir kalıptan çıkmış gibi mükemmel insanlar olarak gören, Almanya'yı yenilmesi imkânsız süper güç olarak algılayan dönem gezginleri "kusursuz Alman" imgesi ile "üstün/ideal insan tipi" oluşturmak için ellerinden geleni yapmışlardır denilebilir. Bu gezi kitapları okunduğunda dönem okuyucusunun kendi kendinden soğuması, Alman olarak dünyaya gelmediğine pişman olması işten bile değildir. Kitaplar neredeyse cenneti yeryüzüne indirip Almanya'da konuşlandırmıştır.

Almanlar çalışkan oldukları kadar eğlenmesini de bilen insanlardır. Onlar robot gibi sadece çalışmaya programlanmış değildir. Celâl Nuri'nin, "Halk zamanın kıymetini biliyor. Çalıştığı kadar da eğleniyor. Diyorlar ki geçen asırda Alman pek mutasavvıf, derviş-nihâd ve kanâat-kâr imiş. Şimdi öyle değil. Bu asırda hem çok çalışıyor hem de eğleniyor." (Celâl Nuri, 1997b: 18) diyerek belirttiği gibi Almanlar artık hayatı dolu

dolu yaşamaktadır. Diğer gezginlerin de üzerinde durdukları bu nokta çok önemlidir. Yazarlar Almanların hem çalışıp hem eğlenmesine özenerek seküler bir yaşama besledikleri hayranlığı ortaya koymaktadırlar. Oluşturulan bu seküler Alman imgesi ile yüz yıllardır derviş hayatı yaşayan, "bir lokma bir hırka" ile yetinen Osmanlı toplumuna alternatif bir yaşam teklif edilmektedir. Osmanlı toplumu yüz yıllardır ne çalışmakta ne de eğlenmektedir. Dünya hayatından bütünüyle soyutlanmış bir görüntü sergileyen Osmanlı insanının karşısına "Türklüğe has olan o esnemenen, uyuklamaktan, vakit geçirmekten haberi olmayan" (Celâl Nuri, 1997b: 18) Alman insanı konmaktadır. Yüzlerce yıldır mutluluğu "öte dünya"da arayan Osmanlılara karşın mutluluğu "bu dünya"da arayan Almanlar alternatif hayatlarıyla boy göstermektedir.

Gezginlerin Almanya imgesi de Alman imgesinden çok farklı değildir. Neticede Almanya'yı bu çalışkan Almanlar kurmuştur. Almanya "şevketli" bir ülkedir. Medeniyetin bütün güzellikleri ve harikaları ile süslenmiş, gücünü milletinden alan bu devlet, "süfliyât-ı beşeriye ile ulivviyât-ı beşeriye yani akvâm-ı fâzıla ile milel atlâ" (Mehmed Enisî, 1330: 5) arasındaki farkı gösteren bin bir türlü örnekle doludur.

Birkaç örnek üzerinden Almanya anlatılacaksa önce onun "yeni"liğine değinmek gerekir. Cenab Şahabeddin'den Ferit Kam'a, Celâl Nuri'den Mehmed Enisî'ye kadar Almanya hakkında izlenimlerini anlatan bütün gezginler onun yeni oluşuna dikkat çekerler. "Fransa mâzi, İngiltere hâl, Almanya istikbâldir." (Celâl Nuri, 1997b: 15) diyerek durumu özetleyen Celâl Nuri diğer gezginlerin düşüncelerini de aktarmış olur. Berlin'i "bayramlıklarını giymiş bir toy genç"e benzeten Cenab Şahabeddin de burada eski bir bina bulunmadığını belirterek şehirde mâzi arayanların Berlin'den hoşlanmayabileceğini söyler. Ferit Kam da benzer düşüncelerini şu sözlerle aktarır:

"Almanya'yı rey'ân-ı şebâba has füyûzun kâffesinden müstefid bir gence benzettim. Öyle bir genç ki vechinde nûr-u âfiyet lemeân ediyor; yanaklarından kan damlıyor; saçının her teli güneşin hüzmeye-i zertârına meydan okuyor; yerlere mütehakkimâne basıyor; gürbüz kolları, salâbetli elleriyle tuttuğunu koparıyor; daima şen, daima şâtr, daima istikbâle, istikbâldeki feyiz ve kemâle nâzır." (Kam, 2000: 85-86)

Almanya'da her şey yeni, her şey yerli yerindedir. Ara sıra Osmanlı'nın köhnemiş, eskimiş yapısıyla Almanya'yı karşılaştıran yazarlar bu yeniliğe duydukları hayranlık karşısında kendi ülkelerinden nefret edecek seviyeye gelirler. Bunun belirgin örneğini

daha önce de dillendirdiğimiz gibi Celâl Nuri'de görürüz. Yazarın Berlin'deki Unter den Linden Caddesi'ne bakıp bizim Bâbîâli'yi hatırladığını Berlin'i anlattığımız bölümde değinmiştik. Gezginlerin yeni olana hayranlık duymaları eşyanın tabiatının gereğidir. Kuşkusuz yeni olan her zaman caziptir. Almanya da yenidir ve Türklerin gözündeki cazibesini biraz da buna borçludur.

Almanya'nın bir diğer önemli özelliği askerliğe, güvenliğe verdiği değerdir. Bu özellik Almanya'da o denli belirgindir ki Almanya'nın ekonomik kalkınmayla askeri kalkınmayı her devirde beraberinde götürmesini netice vermiştir. Almanya'nın en dikkat çekici özellikleri medeniyeti ve büyük askeri gücüdür. İkisi birbirinden ayrılmaz. Almanlar hem bilim ve teknolojiye hem de askeri güce eşit oranda değer vermişler, bu güçlü Almanya kalem ve kılıcın birleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Enisî'nin "sa'y ve marifete taarruz edenlere hadlerini bildirmek için Almanya'da bütün vâsıtalar ihzâr edilmiştir, bütün ruhlar hâl-i teyakkuzdadır." (s. 5) ifadesinde de görüldüğü gibi Almanya karadan, havadan ve denizden kendi güvenliğini sağlayacak tedbirleri almıştır. Her an bir saldırı olacak gibi teyakkuzda bulunmaktadır. Almanya'nın bu askeri gücü gezginlerin en çok ilgisini çeken unsurlarından biridir. Neticede dönem savaşlar dönemidir. İster I. Dünya Savaşı öncesinde isterse savaş ortamında Almanya'ya gidilmiş olsun netice değişmez, gezginler Alman ordusuna büyük değer vermişler, onu dünyanın en büyük ordusu gibi imlemişlerdir.

Almanya temiz ve düzenlidir. Gezi kitaplarında Almanya'dan bahsederken "temiz ve muntazam" nitelemesini dillerinden hiç düşürmeyen gezginler ülkedeki temizlik ve düzenin daha ilk dakikada göze çarptığını söylerler. Bu temizlik ve düzen medeniyetin, ilerlemişliğin göstergesidir. Berlin'in temizliği ise dillere destandır. O gün için Avrupa'da Berlin kadar temiz bir başkent yoktur. Sokakların, caddelerin temizliğiyle birlikte buralarda en küçük bir düzensizliğe-örneğin bir kaldırım taşının yerinden oynaması ya da yolda asfaltın çökmesi gibi-rastlanmaması Almanya'nın ulaştığı uygarlık seviyesini gösteren delillerdir.

Almanya'da dikkatlerden kaçmayan bir şey daha varsa o da ülkedeki aksiyondur. Gezginlerin çoğunlukla "Almanya" sözcüğünün yanında "faaliyet" sözcüğünü de kullandıkları dikkati çeker. Almanya'da hayat çok hızlı yaşanmaktadır. Ulaşım araçları vızır vızır işlemekte, insanlar bir o yana bir bu yana koşuşturmaktadır. Bu aksiyon ise

beyhude bir hareket değildir. Hemen her adım ya çalışmaya ya da eğlenmeye atılan bir adımdır. Gezginler Almanları sürekli sokaklardaymış gibi algılamışlardır. Gündüz caddeleri, sokakları dolduran kalabalıklar, geceleri de ya eğlence merkezlerini ya da caddeleri doldurur. Bu ülkede aksiyon hiç bitmez, memleketin gecesı ayrı yoğun, gündüzü ayrı yoğundur.

Almanya'da devlet yönetimi de mükemmel bir şekilde işlemektedir. Enisî'nin ifadeleri ile dile getirirsek, Berlin Almanya'nın kalbidir.

"Bu kalbin içinde koca Almanya'nın divân-ı meşvereti vardır ki buradan çıkan rey ve hükümler, âli kanunlar Almanya'yı teşkil eden yirmi altı hükûmet-i müttehidenin saâdetini te'min, istikbâlini tanzim eder, öyle bir divân-ı meşveret ki burada umûmiyet-i milliyenin menâfi-i hakikîyesi nazâr-ı itibârda tutulur, ihtirasât-ı hasîsenin yeri yoktur; buranın kubbe-i muhteşemesi içinde Walpole'lerin, Gladstone'ların desâisi değil, hak ve hakikâtı sevenlerin, hukûk-ı âliye-i medeniyete hürmet gösterenlerin sadâları aks eder." (Mehmed Enisî, 1330: 17-18)

Berlin'deki millet meclisinin betimlendiği yukarıdaki satırlarda gerçeğin tek bir bakış açısının süzgecinden geçtiği net biçimde görülebilmektedir. Yazar olanca öznelliğiyle millet meclisinin etkinliklerini övmekte, buradan çıkan kanunların Almanya'yı oluşturan yirmi altı eyaletin mutluluğunu sağladığını, geleceğini düzenlediğini belirtmektedir. Bu mecliste gerçek anlamda demokrasi vardır, bütün milletin yararı gözetilmektedir. İngiltere meclisindeki Robert Walpole, William Ewart Gladstone gibi hileciler Almanya meclisinde bulunmaz. Burada sadece hukuka saygı gösteren, hak ve hakikati seven milletvekilleri vardır.

Enisî'nin II. Meşrutiyetin yararlarını saydığı, Almanya tipi bir meclisin ne büyük işler yapabileceğini vurguladığı eserinde, aynısını ülkemizden de beklediğini çıkartmak zor değildir. Aslında bütün bir gezi kitabının yazılış amacı da budur, Almanya'dakinin aynısını Türkiye'de görmek.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız gibi dönem gezi kitaplarında Almanlar üstün bir millet, Almanya ise mükemmel bir ülke olarak imgeleştirilmiştir. Peki, bu imgenin asıl nedeni nedir? Almanlar "gerçekten" üstün bir millet midir yoksa gezginlere bunu söyleten farklı nedenler mi vardır? Bir imge incelemesinde kuşkusuz bu tarz soruların çok önemli bir yeri vardır. Bir kişi ya da toplum hakkında oluşturulan imge ile reel olan

arasındaki yakınlık ne kadardır, bir toplum ya da kişi bütünüyle doğru olarak algılanabilir mi, bir toplumu ya da kişiyi o şekilde imgeleştirmeye neden olan etkiler nelerdir, gibi sorulara cevap verilmeden imge incelemesinin tamamlanamayacağı kuşkusuzdur. Çalışmamızın birinci bölümünde "öteki" algısına etki eden etmenler üzerinde temel bir değerlendirme yaptığımız için burada o konulara tekrar girmek ihtiyacı hissetmiyoruz. Almanya hakkındaki dönem imgesini çözümllemek için ise öncelikle tarih ve siyaset bilim disiplinlerinin verilerinden yararlanmak gerekmektedir. Her şeyden önce dönem Almanya'sı dost ve müttefik bir ülkedir. Ortaylı'nın da belirttiği gibi "Osmanlı İmparatorluğu'nda Almanya etkisi 19. yüzyılın son çeyreğini ve 20. yüzyılın ilk yirmi yılını kaplar." (Ortaylı, 2010: 7) Gezi kitapları ise tam da bu dönemin ürünüdür. Almanya ile olan siyasi yaklaşmanın ve ardından müttefik olarak I. Dünya Savaşı'na girmenin verdiği psikolojiden gezginlerin etkilenmemesi mümkün değildir. İmgenin ikinci bir nedeni dönemin İttihat ve Terakki dönemi olmasıdır. Dönemin hemen bütün aydınları II. Abdülhamit'in devrilmesini, iktidarı İttihat ve Terakki'nin ele geçirmesini-sonradan pişman olmalar yaşansa da⁶⁴-sevinçle ve ümitle karşılamışlardır.⁶⁵ Bu olumlu hava ile iktidarın düşüncelerini desteklemek adına söylemlerde bulunulması olağan karşılanmalıdır. Ortaylı'nın da ifade ettiği gibi, "II. Abdülhamit dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman etkisinin yerleştiği bir zaman kesitini kapsar. Jön Türkler iktidara geldiklerinde bu nüfuzu daha büyük boyutlarda devam ettirmekten başka bir şey yapmamışlardır." (Ortaylı, 2010: 12) İttihatçıların Almanya taraftarı bir politika izlemeleri özellikle İttihatçı gezginleri bu bağlamda değerlendirmeler yapmaya itmiştir. Gezginlerden birkaçının İttihat ve Terakki yanlısı oldukları çok açıktır. Bu bağlamda Mehmed Enisî, Mehmed Celâl, Âvânzâde Mehmed Süleyman'ın biyografilerinden, çalıştıkları gazetelerden ve söylemlerinden İttihatçı olduklarını çıkartmak güç değildir. Şerafeddin Mağmumi ise bu dönemde İttihatçılara küskün olsa da daha "tıbbiyede öğrenciyken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuran ekibin içinde yer almış, Hikmet Emin, Mehmet Reşit, İshak Sukûti ve Abdullah Cevdet'le birlikte cemiyeti kuran beş kişiden biri olmuştur. Cemiyetin zabıt kâtipliğini de üstlenmiştir." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 13) Bu bilgilerden yola çıkarak

⁶⁴Dönem aydınlarının pişmanlığını anlatan bir çalışma için bkz. ANDI, Fatih (2008), 'Bir Çürük İpliğe Hülya Dizmişiz, II. Meşrutiyet ve Nedamet', *Türk Edebiyatı İkinci II. Meşrutiyet 100 Yaşında Özel Sayısı*, s. 20-24

⁶⁵II. Meşrutiyet'in ilanının aydınlarca nasıl karşılandığına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. ÇAKIR, Ömer (2008), 'Devrin Edebiyatçılarının II. Meşrutiyet'in İlanı Hakkındaki Duygu ve Düşünceleri', *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2008, Sayı 18, s.85-100

İttihatçıların egemen olduğu bir dönemde gezginlerin de iktidar erkini destekleyecek söylemler geliştirdikleri, Almanya tarafında I. Dünya Savaşı'na girilmesi için mükemmel bir Alman imgesi çizdikleri görülmektedir. Bunun en belirgin söylemleri Mehmed Enisî ve Mehmed Celâl'de görülmektedir. Enisî I. Dünya Savaşı'nın yeni başladığı, henüz Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmadığı ilk aylarda Almanya'dadır ve kitabında oluşturduğu Alman imgesiyle Almanların yenilmezliğini savunmaktadır. Alman ordusunun büyüklüğünü anlattığı satırları, "Hiç şüphe edilemez ki Almanya'nın önünde zafer ufukları açılmaktadır." (Mehmed Enisî, 1330: 16) diyerek bitiren yazar, daha savaşın başında Almanya'nın kazanacağını iddia etmektedir. Mehmed Celâl, I. Dünya Savaşı'nın bütün hızıyla devam ettiği 1917 yılında Almanya'dadır. Yazarın kitabında oluşturduğu Alman imgesi de diğer yazarlarda olduğu gibidir, ayrıca o, Almanların her türlü zorluğa karşı sabırlı oluşları ve alternatif çözümler buluşları konusuna odaklanmıştır. Yazar, "Genci, ihtiyarı, fakiri, ganisi, erkeği, kadını aynı maksadın istihsâli için aynı sûretle, aynı fedakârlıkla çalışan bir millet için mağlûbiyet yoktur. Binâenaleyh Almanya mağlûp edilemez." (Mehmed Celâl, 1917: 28) diyerek Almanların savaşı mutlaka kazanacaklarını ve "Hükûmetimizin bu zarûret ve lüzûmu zamanında takdîr ederek Almanya ve Avusturya-Macaristan ile müştereken harbe dâhil olmakla memlekete karşı unutulmayacak derecede âli bir hizmette bulunduğu şüphesizdir." (s. 5) diyerek de İttihatçıların Almanya'nın yanında savaşa girmekle memlekete çok büyük bir hizmet yaptıklarını iddia etmektedir. Buradan çıkartılan sonuç şudur: Gezginlerin Almanya hakkında oluşturdukları imgenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ve politikasıyla ilgisi vardır. Elimizde somut deliller olmamakla birlikte Mehmed Enisî gibi bir kısım gezginlerin bizzat İttihat ve Terakki tarafından Almanya'ya gönderildiğini, Almanya yanında savaşa katılmada kamuoyu oluşturmak için gezi kitabı yazdırıldığını düşünmek yanlış sayılmaz. Bu bağlamda Mehmed Celâl'in de savaşın ortasındayken Türk milletine cesaret vermek için Almanya'ya gönderildiği, oluşturduğu "yenilmez Alman" imgesiyle de kamuoyuna ümit aşıladığı akla gelmektedir.

Alman imgesinin altında yatan nedenlerden biri de dönemin başat paradigması olan Batıcılıktır.

"II. Meşrutiyet öncesinde ortaya çıkan ıslahat hareketlerinde 'yerlilik' taraftarları ile 'dışarıda' (Batı'da) çözüm arayanlar arasında bir sürtüşme yaşanırken, II.

Meşrutiyet'te Batılılaşmanın zorunluluğu tüm kesimler tarafından kabul edilmiştir, ancak Batılılaşmanın ölçüsü ve biçimi konusunda tartışmalar sürüp gitmektedir."
(Canatan, 2008: 424)

Osmanlı'nın yıkılışını durdurmak, devleti kurtarmak adına ortaya çıkan diğer düşünce akımlarının (Türkçülük, İslamcılık, Sosyalizm, Liberalizm vs) da bu dönemde Batıcılıktan bütünüyle ayrı düşünmedikleri, hepsinin az ya da çok Batılı gelişim modelini örnek aldıkları görülmektedir. Bunun en belirgin örneği bir İslamcılık savunucusu olan Ferit Kam'ın *Avrupa Mektupları* adlı kitabında görülür. Yazar eserinde kendisinden farklı ideolojileri savunan diğer gezginlerle neredeyse aynı görüşleri savunmakta, Almanya hakkında diğer gezginler gibi imge oluşturmaktadır. Ferit Kam'a göre de "Medeniyette kendileri için pişvâ arayanlar Almanların dâmen-i himmetine yapışmalıdırlar." (Kam, 2000: 86) İslamcılık taraftarı bir gezginin bu söylemi ile İttihatçı, Türkçü, Batıcı ya da pozitivist herhangi bir gezginin söylemi arasında fark yoktur. Daha önce de belirttiğimiz gibi II. Meşrutiyet dönemi, en radikal İslamcılık savunucularının bile Batı'yı tümüyle reddetmediği bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde Almanya'yı anlatan gezi kitapları, dönemin baskın düşünce akımı olan Batıcılıktan etkilenmiş, yazarlar imge oluştururken Avrupamerkezci/Eurocentric bir bakış açısından yola çıkmışlardır. II. Meşrutiyet dönemi gezgini bir ideoloji transformatörü, bir model aktarıcısıdır. Bu yönüyle Alman modelini aktarmak amacıyla eserinde bir Alman imgesi oluşturmakta ve bu imgeyle Türk kamuoyuna Alman gibi olmayı salık vermektedir.

Oluşturulan Alman/Almanya imgesinin nedenlerinden biri de kuşkusuz "gerçek" olandır. Hadi Uluengin'in dediği gibi, "İmgeleri nice çarpıtılmış olursa olsun, insanlar, aynaların belli bir gerçekliği yansıttığını bilirler. Aynadaki görüntüler tümüyle gerçek dışı olamaz. Bilinmeyen ya da bilinmek istenmeyen şeyler (gerçekler) aynalara düşen surete (imgelere) yansır." (Uluengin, 1989: 4) İmgeler kuşkusuz öznel sunumlardır, dolayısıyla yazar imge oluştururken gerçeği belli bir ölçüde kırıp deforme eder. Ancak unutulmamalıdır ki ne kadar deforme edilirse edilsin imgenin kökeninde bir gerçeklik yatmaktadır. Dolayısıyla gezi kitaplarında oluşturulan öznel Alman imgelerinin "gerçek" Almanlarla bir şekilde ilgisi vardır. Gezginlerin Almanları homojen bir yapıda görmesi, Almanya'da herkesi temiz, kurallara uyan, çalışkan insanlar olarak imlemesi,

Alman sisteminin saat gibi işlediğini, Almanların yenilemezliğini anlatması için öznel taraflarıdır ancak bu öznellik de nesnel bazı gerçeklerden ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, Alman ve Almanya imgesinin nesnel birtakım gerçeklerden yola çıkılarak oluşturulduğunu, gezginlerin öznel imgelerinde dönemin dominant paradigması olan Batıcılıktan etkilendiklerini, İttihat ve Terakki'nin istediği türden söylemlerin imgeye etkisi olduğunu, bu dönemde Almanya'nın dost ve müttefik ülke olmasının imgeye yön verdiğini ve dönem aydınlarının Osmanlı'nın yıkılışını önlemek adına model bir ülke aramasının, aranan bu ülkenin de çoğunluk tarafından Almanya olarak tespit edilmesinin imgeye etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.2. Fransa:

Dönem gezi kitaplarında Batı Avrupa ülkeleri içinde Almanya'dan sonra en çok yeri Fransa işgal eder. Gezi kitaplarının dördünde Fransa ve Fransızlar hakkındaki izlenimler aktarılmıştır. Bunun yanı sıra farklı ülkelerin anlatıldığı gezi kitaplarında sık sık Fransa ya da Paris'in bir karşılaştırma unsuru olarak kullanıldığı da dikkati çekmektedir.

Geçmişten Günümüze Türkiye-Fransa İlişkileri kitabının yazarı Eşref Hilmi Açık, Türkler ile Fransızların ilişkilerini Haçlı Seferleri'ne kadar götürür. Ona göre, "Haçlı Seferleri sırasında başı Fransa çekmiştir. Kudüs'ü Selçuklulardan geri almak için Pierre Lermite isimli bir papaz yoğun çaba harcamıştır. Bu çabaların sonucunda etrafına 50.000 kişi toplayarak, 1096 yılında Fransa'dan yola çıkmıştır." (Açık, 2008: 407)

Bu ilk Türk-Fransız karşılaşmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu dönemine gelindiğinde, Fransızlarla ilk karşılaşmanın yine benzer bir savaş ortamında gerçekleştiği görülür. 1396'da yapılan Niğbolu Savaşı'nda Haçlı Orduları'nın toplanması için Fransa başrolü oynamıştır. Savaşın Haçlılar açısından hezimetle sonuçlanması yüzünden Fransa kralının torunu da dâhil olmak üzere tüm Fransız şövalyeleri Osmanlı askerleri tarafından esir alınmıştır. Bundan sonraki süreçte de Fransızlar sürekli Osmanlıların karşısında yer alır. Yıldırım Beyazıt'ın İstanbul'u kuşatmasında Bizans'a takviye güç gönderen Fransa, Cem Sultan olayında da Osmanlı'yı yıpratma siyaseti gütmüştür. Nitekim Sultan Cem, Fransızların elindeyken vefat etmiştir. (Açık, 2008: 410) Kanuni dönemine kadar düşmanca ilişkiler kuran bu iki devlet bu dönemde bir yakınlaşmaya girer. "Dönemin Fransa Kralı François, Şarlken'in

Avrupa'daki otoritesini kırmak amacıyla, 25 Şubat 1525 tarihinde İspanya'ya savaş ilan etmiştir. Savaş sonunda Fransız ordusu mağlup olmuş ve François de esir edilmiştir." (Açık, 2008: 410) Bu olay üzerine François'in annesi, Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım istemiş, Osmanlı İmparatorluğu da kendi çıkarları doğrultusunda bu yardımı kabul ederek Macaristan üzerine sefere çıkmıştır. Tarihe Mohaç Meydan Savaşı olarak geçen bu çarpışmada İspanya-Alman İmparatorluğu'nun orduları kısa sürede yenilmiş, Fransa ise savaşta Osmanlıları desteklemiştir. Bu Osmanlı-Fransız yaklaşması 1536 yılında Fransa'ya "fevkalade himayeye mazhar devlet" statüsü yani kapitülasyonların verilmesine neden olmuştur. 17. yüzyılda kapitülasyonların yenilenmesiyle birlikte Fransızlara Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Katolikleri himaye görevi de verilmiştir. Bu dönemde hem yaklaşmanın iyice arttığı hem de çatışmaların yaşandığı görülmektedir. Bu yüzyılda güçlenmeye başlayan Fransa 1664 yılında Cezayir'e saldırmış ve Girit Seferi'nde Osmanlı aleyhine çalışmıştır. Yine bu dönemde XIV. Lois'nin takip ettiği Katolik siyaseti İstanbul'da Fransa aleyhine büyük infial yaratmıştır. 18. yüzyıla girildiğinde ilişkilerin bir önceki yüzyıla göre daha soğuk olduğu, buna rağmen yüzyılın başlarında Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in Fransa'ya büyükelçi olarak gönderildiği ve kapitülasyonların yenilendiği görülür. Bununla birlikte yüzyıl içinde Fransız aydınları arasında bir Yunan hayranlığı başladığı, bu hayranlık nedeniyle Osmanlılara düşmanlık beslendiği dikkati çekmektedir. İlişkileri sarsan önemli bir olay da 1798'de Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesidir. Oldukça karmaşık ilişkilerin yaşandığı bu yüzyıldan sonra 19. yüzyılda Fransızların sömürgecilik ve yayılcılık politikaları nedeniyle sık sık Osmanlı Devleti'yle karşı karşıya geldiği, yıkılış sürecindeki Osmanlı'nın ise bir denge siyaseti izleyerek büyük devletlerin kâh birisine kâh diğerine yaslandığı görülür. Fransızlarda bir önceki yüzyılda oluşan Yunan hayranlığı nedeniyle Fransa'nın bu yüzyılın başlarında Yunan isyanını desteklediği, isyanın en büyük organizatörü olan Etniki Eteryacı Cemiyeti'nin 1814'te bu ülkede kurulduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca Fransızlar 1830'da Cezayir'i işgal etmiş ve 1847'de bu ülkeyi tamamen ele geçirmiştir. Aynı Fransızlar 1880'de Tunus'u ve 1901'de de Midilli Adası'nı işgal etmiştir. 20. yüzyıla girildiğinde ve inceleme konumuz olan II. Meşrutiyet döneminde siyasi ilişkilerin kopma noktasına geldiği görülmektedir. Bu dönemde Almanya'yla yaklaşan Osmanlı Devleti Fransa'dan

sürekli düşmanlık görmüş ve bilindiği gibi hem I. Dünya Savaşı'nda hem de Kurtuluş Savaşı'nda bu ülkeyle mücadele etmiştir. (Açık, 2008: 407-467)

Siyasi ilişkilerin düşmanca bir seyir izlediği 18. ve 19. yüzyıllarda kültürel anlamda Fransa'dan oldukça etkilenilmesi ise dikkat çekici bir çelişkidir. 1820 yılında devlet dairelerinde memurların Fransızca bilmeleri zorunluluğu getirilmesi, bu amaçla kurslar açılması, Fransız sistemine göre eğitim veren Harbiye ve Tıbbiyelerin açılması, 1858'de Ceza Kanunu, 1860'da Ticaret Kanunu'nun alınması, 1868'de Fransızca eğitim veren Galatasaray Lisesi'nin açılması, Batı'dan tercüme edilen eserlerin tümüne yakınının Fransa'dan seçilmesi ve bunlar gibi birçok uygulama, yıkılış sürecindeki Osmanlı'nın kültürel anlamda Fransa'dan ne kadar etkilendiğini göstermektedir.

Asiltürk'ün de belirttiği gibi,

"Osmanlı toplumu Avrupa'yı Fransa penceresinden tanımıştır. Fransa, Osmanlı'da Batılılaşma hareketlerinin başlangıcında en çok ilgi duyulan Avrupa ülkesi olmuştur. Gerek "aydınlanma" ve "yenileşme" fikirlerinin kaynağını 1789 Fransız İhtilali'nde bulması, gerekse bu ülke hakkında edinilen bilgilerin cazibesi (özellikle 19. yüzyılda) bu ilgiyi körüklemiştir. Bu fikrin ve ışığın arkasına düşerek Avrupa'ya yönelenlerin karşılıklarına çıkan Fransa taşıyla, toprağıyla, insanıyla, kurumlarıyla 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı insanı üzerinde kapsayıcı etki yapmıştır."
(Asiltürk, 2000: 64)

Bu türden kültürel etkilenmeler, yapılan geziler, ülkeden kaçan Jön Türklerin Fransa'ya gitmesi ve orayı anlatması nedeniyle, zaten önceden beri Avrupa'yı "Fringistan", Avrupalıları "Frenkler" olarak kavramlaştıran Osmanlılar için Fransa, en çok tanınan, bilinen bir ülke konumuna gelmiştir.

Bu çerçeveden II. Meşrutiyet dönemine bakıldığında, dönem gezginlerinin Avrupa'da, Almanya'dan sonra en çok Fransa'ya ilgi duydukları görülmektedir. Dönem gezi kitaplarının dördünde Fransa ve Fransızlar hakkında izlenimlerini dile getiren yazarlar, bu Batı Avrupa ülkesini artık yaşanmaya başlamış ancak hâlâ güzelliği üzerinde bir kadın gibi algılamışlar, ülkeyi bu ve benzer özellikleriyle sık sık diğer ülkelerle karşılaştırmışlardır.

2.1.2.1. Fransa Tarihi ve Coğrafyası:

Fransa'yı gezen Türk gezginler, bu ülkenin tarihi hakkında bilgi verme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Dolaştıkları Fransız kentlerinin tarihi hakkında küçük bilgiler aktarsalar da bütünüyle Fransız tarihi gezi kitaplarında görülmez. Alman tarihi ve coğrafi yapısı hakkında bilgi aktarma ihtiyacı hisseden gezginlerin, Fransa için aynı hassasiyeti göstermemelerinin altında, Fransa'nın daha önce defalarca gezilmiş olması, Osmanlı aydınları arasında Fransa hakkında ciddi bilgi birikimi bulunmasının yattığı düşünülebilir. Yirmisekiz Çelebi Mehmet'ten II. Meşrutiyet dönemine kadar pek çok gezginin Fransa'yı görmesi, II. Abdülhamid baskısından kaçan Jön Türklerin soluğu Fransa'da alması, Fransızların kim olduklarına ve nasıl bir coğrafyada yaşadıklarına dair bilgilerin bu kanallar sayesinde öğrenilmesi, dönem gezginlerini Fransa hakkında ansiklopedik bilgi vermekten uzaklaştırmıştır.

2.1.2.2. Fransız Şehirleri ve Fransa'da Şehircilik:

Avrupa medeniyeti kuşkusuz bir kent medeniyetidir; her Avrupa kenti de uygarlığın dünyaya tanıtılmasında ve uygarlık örneklerinin sunulmasında belli bir görev üstlenmektedir. Fransız kentleri de topyekûn Batı uygarlığının birer tamamlayıcısıdır. Bu yönüyle Avrupa'nın başkenti sayılan "Paris"siz, Paris'ten sonra Fransa'nın en büyük kenti olan "Lyon"suz, Fransa'nın en eski şehri olan "Marsilya"sız bir Avrupa düşünülemez; bu kentlerin Avrupa uygarlığına yaptıkları katkı yadsınamaz.

II. Meşrutiyet dönemi Türk gezginleri de bu bilinç çerçevesinde Fransa'nın kentlerini dolaşmışlar; Avrupa uygarlığının izlerini Fransız kentlerinde sürmüşler; dönem kentlerini mimari yapısından ulaşımına, eğlence hayatından müzelerine kadar inceleyerek edindikleri izlenimleri okuyucularına aktarmışlardır.

Paris:

Tanzimat'ın rüya kenti Paris, bu dönemde Türk gezginlerinden eski ilgiyi görememiştir. Hoca Tahsin'in,

"Paris'e git bir gün evvel akl ü fikrin var ise

Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris'e" (Enginün, 1994: 29)

sözünü rehber edinircesine, Avrupa'ya gitiklerinde önce soluğu Paris'te alan Tanzimat dönemi gezginlerinin yerini, II. Meşrutiyet döneminde, Berlin'i görmek isteyenler almıştır denilebilir. Mehmed Enisî'nin, *Avrupa Hatıratım*'da Fransa'da pek çok kent gezdiği halde Paris'ten bahsetmemesi,⁶⁶ Avrupa'nın neredeyse bütün kentlerini dolaşan Mağmumi'nin Paris'e sadece bir iki sayfa yer vermesi bu dönemdeki ilgi azalmasına birer delil olmaktadır. Bu dönemde Paris hakkında en geniş bilgi Ferit Kam'ın *Avrupa Mektupları*'nda bulunmaktadır ancak o da birkaç sayfalık bir ilgiden ve genellikle şikâyetten ibarettir.

Genelde Fransa'ya özelde ise Paris'e ilginin azalmasının altında dönemin siyasi olaylarının etkisi olduğu yukarıda izah edilmiştir. Bu dönemde Paris'in eskisi kadar merak edilmemesinin altında artık Paris'in Türkler arasında neredeyse ezbere bilinmesi yatmaktadır. Daha 1876 yılında Ahmet Mithat, Paris'i hiç görmeden *Paris'te Bir Türk* romanını yazmıştır ve *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı eserinde dediğine göre bu romanı okuyan bir Fransız öğretmen, "O muharrir dahi Paris'i iyi tanıyan Türklerden imiş!" demiştir.⁶⁷

II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinden Şerafeddin Mağmumi'nin Avrupa'da gezerken kentleri genellikle Paris'le karşılaştırarak anlatması da bu dönemde Paris'in sanki İstanbul kadar iyi bilindiği izlenimini vermektedir. Öyle ki Mağmumi okuyucularının Paris'i "zaten" iyi bildiklerini düşünerek, Brüksel tiyatrosunu anlatırken "Paris'teki Odeon Tiyatrosu'nun tıpkı tıpkısı olduğunu", Brüksel'deki St. Michel Kilisesi'nin "Paris'teki Notre-Dame Kilisesi'ni andırdığını", İngiltere'deki British Museum'un okuma salonunun "Paris'in Milli Kütüphanesi'nden daha elverişli olduğunu", Londra'daki Thames Nehri vapurlarının "Paris'teki Seine Nehri vapurları kadar şık olmadığını" söyler. Bütün bu ve buna benzer onlarca karşılaştırma hep "bilindik" Paris'le "bilinmedik" diğer kenti anlatma çabasıdır. Avrupa'yı gezen yazarların

⁶⁶ Mehmed Enisî *Avrupa Hatıratım* adlı eserinin önsözünde bu kitabın ikinci ve üçüncü cildini de yayınlayacağını, ikinci ciltte katıldığı tatbikatları ve Kuzey Afrika sahillerini anlatacağını, üçüncü ciltte Paris'ten arkadaşlarına yazdığı mektupları yayınlayacağını söyler; ancak kitabın bu ciltleri yayınlanmamıştır. Enisî, Paris'i görmüştür ancak *Avrupa Hatıratım*'da Paris yoktur.

⁶⁷ Ahmet Mithat bu konuyla ilgili *Avrupa'da Bir Cevelan*'da şunları söyler: 'Nasıl ki bundan on beş sene mukaddem Paris'te Bir Türk romanını yazdığım zaman okuyanlar miyanında Paris'i tanıyanlar mutlaka benim Paris'e gitmiş olmaktığımı itikâd eylemişler idi. Hatta geçen sene bizim Teodor Kasab Efendi ile bir mülakatta bana hikâye eylemiş olduğu vechile kendisi Paris'te iken El sine-i Şarkîye mektebini ziyarete giderek orada Paris'te Bir Türk romanından şakirdâna bazı tercümeler ettirildiğini görmüş ve bu romanın muharriri ile muarefesi olduğunu muallime söylediği zaman muallim:-O muharrir dahi Paris'i iyi tanıyan Türklerden imiş! deyip de Kasab Efendi:-Bilakis hudûd-ı Osmaniyyeden harice çıkmamıştır! cevabını verince muallimi de taaccüb istila eylemiş.' (Ahmet Mithat, 1293: 71 aktaran Asiltürk s. 74)

karşılaştırmalarında İstanbul'dan sonra en çok yeri Paris'in tutması, İstanbul'da karşılaştırılacak unsur bulunmadığında Paris'e başvurulması, Avrupa'da en bilindik kentin Paris olduğuna bir işarettir. Bir bakıma Paris, Osmanlı gezginleri için başka şehirlerin kendisi üzerinden tanıtılabileceği bir model durumundadır.

Bu dönem gezginlerinin Paris hakkındaki izlenimlerinin başında kentin kalabalığı ve gürültüsü gelir. "Paris denildi mi bir gürültü, bir hareket, bir faaliyet âlemi tasavvur etmeli." (Kam, 2000: 58) diyen Ferit Kam için Paris hiç de cazip bir kent değildir. Paris'e gelmeden önce beş on gün kentte kalmayı planlayan yazar, gelişinin üçüncü günü Paris'in atmosferinden rahatsız olup hastalanır ve planladığından daha erken bir tarihte bir türlü yıldızının barışamadığı o "fâcire-i cihan-âşinâ"dan (s.68) ayrılır. Ferit Kam, "Paris'in o velvele-i tenâhî-nâ-pezirinden bir türlü hoşlanamadığını" (s. 67) belirterek bu koca kentte kimsenin kimseden haberi olmadan yaşadığına dikkat çeker. Paris halkını bir büyük makinenin parçaları gibi daima hareket halinde bulan yazar, kent hayatı hakkında şu izlenimlerde bulunur:

"Bana öyle geliyor ki faaliyet-i medeniye denilen o seyl-i azîmin sevk-i cûşa-cûşuna kapılan kafaların birinde bir dakika kendi âlemine çekilip hayatın hâl-i sükûnundan, zevk-i masûmesinden istifade edecek kabiliyet kalmamış. Onların nevmi, yakazası, sükûnu, hareketi bence takdir-i mahiyeti mümkün olmayan bir hâlet-i diğerk! İşte ben Paris'i böyle gördüm, böyle buldum." (Kam, 2000: 67)

Bir bakıma R.M Rilke'nin *Malte Laurids Brigge'nin Notları*'ndaki bakış açısına ya da Baudelaire'in *Paris Sıkıntısı*'ndaki ruhsal durumuna uzaktan uzağa yaklaşan bu ifadeler, modernizmin insan-şehir çatışması duyarlılığını yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir.

Paris gezisinin ilk gününde Opera Meydanı'na gelen yazar, elektrikli tramvayların, omnibüslerin, otomobillerin, at arabalarının çokluğundan şikâyet ederek burada karşıdan karşıya geçmenin bile çok güç olduğunu görür. Şehirde öyle bir kalabalık ve öyle bir gürültü vardır ki bu gürültü Ferit Kam'a, "İnşallah İstanbul'a gelirim başımı dinlendirmek için Eminönü'nün en gürültülü bir yerinde saatlerce oturacağım, zira buranın velvelesine nispeten oranın gürültüsüne sükûn-u mutlak denebilir!" (s.58) dedirtmiştir. Kentin sürekli bir devinim içinde olduğunu gören yazar, insanların ulaşım araçlarını tıklım tıklım doldurduğunu, oradan buraya sürekli bir hareket halinde olduklarını anlatır. "Tarif etmek istediğim bu cûş-u hurûş Paris'in yalnız bir sokağına

münhasır değil, memleketin hemen her sokağı, her caddesi hareket, faaliyet içinde! Hülâsa Paris kıyamet-i kübrâ halinde bir memleket!" (s. 58) diyen Ferit Kam, "Benim gibi kırk dokuz sene Şark'ın sine-i sükûnunda yaşamış bir adam, o yaştan sonra Garb'ın velvele-i kıyamet-nümûnunda yaşayamaz." sözleriyle Paris'in kalabalık ve gürültülü hayatını yaşanmaz bulur.

Kentin sürekli bir hareket içinde olduğunu gözlemleyen bir diğer gezgin Şerafeddin Mağmumi'dir. Ona göre Paris, bir gün içinde sadece iki üç saat dinlenebilmektedir. Gece yarısından iki saat sonraya kadar kahvelerin, eğlence merkezlerinin açık olduğu bu kentte, gecenin çok geç saatlerinde caddelerde gelip geçenler bulunmaktadır. Burada hayat çok erken başlar çok geç biter. Sabahın dördünde şehir hayatına önce pazarcılar akın etmeye başlar; onları sütçüler, kasap arabaları ve işçiler takip eder. Hemen peşinden çöp kovalarını karıştıran 'paçavracılar' kent hayatına dâhil olur ve ardından çöpçüler onlardan kalan çöpleri toplamaya başlarlar. Sabahın erken saatlerinde başlayan bu harekete gazete satıcıları, ekmekçiler ve tramvay yolcuları da katılır. Kentin, sabahın dördünde başlayan hareketli hayatı gece ikilere kadar devam eder ve Paris hemen hiç durak bilmeyen koşuşturmalara şahitlik eder.

Kentin hareketli yapısını genellikle olumsuz ifadelerle nitelendirse de gezginler şehrin içine daldıklarında türlü güzelliklerle karşılaşır. Caddeler, meydanlar, mağazalar bunlardan birkaçıdır. Ferit Kam Paris'te hayvanat bahçesini gezdikten sonra Bolonya ve Şanzelize (Champs-Elysees) Caddeleri'ni görme fırsatı bulur. "O bulvarlar hakikaten hıyabân-ı irem. Muntazam ağaçlar, muhteşem kâşâneler, çimenler, çiçekler, cidden görülecek şeyler." (s. 61) diyerek buraları nitelendiren yazar, Saint Augustine Caddesi'nde yayalar, atlılar, arabalar ve bisikletler için ayrılmış on adet yol bulunduğunu belirtir. Bu yolların hepsinin gidiş ve gelişleri ayrıdır. Yazar, Paris sokaklarını beğenerek "Bunlara sokak demeğe insanın ağız varmıyor. Adeta hepsi birer umûmi salon." (s.61) der.

Paris'te mağazaların çokluğu ve büyüklüğü özellikle Ferit Kam'ın ilgisini çeker. "Luvr, Prentan, Bonmarşe vesâire gibi büyük mağazaların tasavvuruna esas olabilecek mebânî henüz memleketimizde mevcut değildir." (s. 58) diyerek mağaza binalarının büyüklüğünü dile getiren yazar, İstanbul'daki Alman Pazarı ile Bonmarşe'nin bunların yanında 'dükkânçe' gibi kalacağını söyler. Paris bir alışveriş merkezidir ve bu yönüyle

para akışı çok fazladır. Ferit Kam bu özelliğinden dolayı şehri "altınları öğüten bir değirmen"e benzetir. Yazarın sürekli para tüketen bu değirmenden hiç de hoşnut olmadığı şu cümlelerinden anlaşılır: "Şahsî muâmelâta gelince her nefes bir Franka alınıyor; 'bonjur mösyö' bir Frank, 'bonsuvar mösyö' iki Frank, selam Frank, kelam Frank." (s. 58)

Daha önce de belirttiğimiz gibi dönem gezi kitaplarında Paris uzun uzadıya anlatılmamıştır. Ferit Kam'ın Paris izlenimleri dışında belirgin bir gözlem neredeyse hiç yoktur. Ferit Kam ise üç dört günlük ziyaretinde Paris'in nebatat ve hayvanat bahçeleri ile müzelerini gezmiştir.

Paris'te bir botanik bahçesi gezen yazar burasını "kitapsız bir dershane" olarak nitelendirir. İçinde türlü iklimlerden getirilen hayvanların bulunduğu bu bahçeye insanlar aileleriyle beraber gelerek hoş bir vakit geçirmektedir. Bolonya Ormanı'na gidip hem ormanı hem de hayvanat bahçesini gören Ferit Kam, bahçenin çok kalabalık olduğunu beyan eder. Yazar, hayvanat bahçesinde fillerin ve develerin üzerine çocukların bindirilip gezdirildiğini görür ve bizim çocukların bu tür eğlencelerden mahrum kalmasına hayıflanır. Bolonya Ormanı'nı "hakikaten hoş ve cidden şairâne" bulan Kam, derelerin kenarına kanepelerin konduğunu, insanların bunların üzerine oturarak ailece vakit geçirdiklerini aktarır. Bu kadar güzelliğiyle beraber Bolonya Ormanı'nın doğal olmaması yazarın eleştirisine maruz kalır. Bu ormanda bir tek kuş yoktur, dereler yapaydır. Ormanı "medenileşmiş" ve "tabiattan tecerrüd etmiş" bulan yazar hem Bolonya Ormanı'nı hem de Versay Bahçesi'ni gezdikten sonra "Aman ya Rabbi, insan eli değmedik, onun libas-ı tasarrufunu giymedik bir şey yok mu?" diye Paris'te etrafa bir göz gezdirir ve gökyüzünden başka doğal bir yer göremez.

Ferit Kam Paris'i ikiye bölen Sen Nehri'ni de görmüştür. Nehrin kenarında dolaşan yazar kendisini Paris'in Kağıthanesi'nde ya da Göksu Deresi'nde zanneder. Nehrin kenarında pek çok bahçe ve bina bulunmaktadır. Yazar Fransızların suyun iki tarafını da bayındır duruma getirdiklerine işaret olması bakımından, "her gördüğümü yazacak olursam mektup değil adeta koca bir kitap olur." (s. 63) der.

Ferit Kam'ın Paris'te bir başka durağı Louvre Müzesi'dir. Müze hakkında ayrıntılı bilgi vermeyen yazar müzede tabloların olduğu bölümü kısmen gezebildiğini bunun bile üç dört saat sürdüğünü belirtir. Sanattan çok anlamadığını beyan eden yazar yine de

Rafael'in eserlerini merak ettiğini ve burada görme fırsatı bulabildiğini dile getirir. Müzede bir camekânın içinde Napolyon'un tâcını ve X. Şarl'ın kılıcını gören yazar, "Kılıcın kabzası som pırlanta idi. İşrâkına, şaşaaasına göz dayanmıyor idi."(s.60) diyerek Fransız ihtişamı hakkında ipucu verir.

Ferit Kam Paris'te Notre Dame Kilisesi'ne de gider. "Anlar anlamaz onun da şurasını burasını temaşa ettik." (s.63) diyen yazar Paris'te yüzden fazla kilise bulunduğunu belirtir. İstanbul'da bilmediği, gezmediği pek çok cami olduğu halde Paris'in bütün kiliselerini gezmek yazara abes gelir, dolayısıyla kilise gezintisine sadece Notre Dame Kilisesi'ni gezmekle son verir. Kilise dışında kentin mimari yapısına çok değinmeyen yazar binaların büyük olduğunu belirtmekle yetinir.

Paris'in şehircilik ve belediye hizmetleri bakımından değerlendirilmesi genelde Ahmet Cevdet ve Celâl Esad'ın hazırladıkları raporda dillendirilmektedir. Paris'in itfaiyesini, kaldırımlarını, mezbahasını, kanalizasyonlarını ve pazarlarını anlatan yazarlar kentte dikkat çeken belediyecilik faaliyetlerini özetle şöyle anlatmışlardır:

Avrupa kentlerinde kaldırımlar ve yollar genellikle taş parkeden ya da asfalttan yapılmaktadır ancak Paris'te bunun yerine tahta parkelerin çokluğu dikkati çeker. Tahta parkenin pahalıya mal olduğu için yavaş yavaş diğer Avrupa kentlerinde terk edildiğini anlatan yazarlar Paris'te bu tercihin bir müddet daha devam edeceğini ön görürler.

Şehirde belediye çöpleri geceden toplamaktadır. Çöp arabaları benzinli değil elektrikli; bundaki amaç insanları uykusunda rahatsız etmemektir. Toplanan çöpler şehrin dışında bir fabrikaya getirilir ve burada madeni çöpler sanayide kullanılmak üzere ayrılır. Kalan çöpler ise fırınlarda işlenerek tuğla yapımında kullanılmaktadır. Fırınlardan çıkan sıcak havadan da elektrik üretilir.

Paris'in kanalizasyon sistemi de modern teknolojiye ayak uydurularak yeniden yapılmıştır. Bu iş için yüz atmış milyon Frank harcandığını belirten yazarlar tıpkı Berlin'de olduğu gibi Paris'te de lağımın belli bir işlemde geçtikten sonra tarlalara akıtıldığını anlatmaktadır.

Paris'te insanların zorunlu tüketim malzemelerini temin etmek için pazarlar kurulmaktadır. Merkez pazarı, mahalle pazarları ve hayvan pazarı olmak üzere Paris'te

üç ayrı pazar bulunmaktadır. Merkez pazarı iki tane büyük kapalı pazardır; mahalle pazarları ise açık ve kapalı pazar olmak üzere iki çeşittir.

Paris hakkında rapor hazırlayan yazarlar Paris'in henüz modern bir mezbahası bulunmadığını söyleyerek, "Paris'in mezbahası gayet büyük ve zamanının en fenni mezbahalarından iken Almanya'da yapılan mezbahalardan sonra mahzurları görülmüş ve bugün fenne gayrimuvafık mezbahalar meyanında bulunmaktadır." (Ahmet Cevdet ve Celâl Esâd, 1330: 44) derler.

Paris'teki itfaiye teşkilatından da haber veren yazarlar itfaiyenin bütün masraflarının belediye tarafından karşılandığını ancak itfaiye memurlarının Harbiye Nezareti'ne bağlı bulunduğunu anlatırlar. Paris'te farklı rütbelerde toplam 1287 itfaiye memuru vardır. Tulumbaları taşımak için kullanılan at sayısı iki yüz kadardır; atların dışında otomobil tulumbalarla da hizmet verilmektedir. Ayrıca yazarlar, sokaklara yüz metre aralıklarla yangın muslukları konduğunu ve 521 adet yangın ihbar telefonunun şehrin pek çok yerine yerleştirildiğini dile getirirler.

Son olarak Paris'te şehircilik adına aydınlatma ve ulaşımdan bahsetmek gerekir. Kentin bu yönlerine dikkat eden gezgin Ferit Kam'dır. Yazarın kente girişinde ilk dikkatini çeken şey saatin gece on buçuğu olmasına rağmen etrafın gündüz gibi aydınlık olmasıdır. Her tarafın rengârenk lambalarla donatıldığını gören yazar, "Bu manzarayı tasvire kalkışmak beyhudedir. Çünkü dizilecek kelimeler ne kadar parlak olursa olsun o manzaraya nispetle yine pek sönük kalır." (s.57) diyerek şaşkınlığını dile getirir.

Ulaşım araçlarının çokluğundan yazarın şikâyet ettiğini daha önce belirtmiştik. Paris'in görünen yüzündeki ulaşımdan rahatsız olan yazarın, yerin altındaki ulaşımdan ise hoşnut olduğu dikkati çekmektedir. Ferit Kam, Paris'i gezdikten sonra bütün gördükleri arasında en çok metrodan etkilendiğini dile getirir ve şunları söyler:

"Bu kadar havârik-ı medeniyet içinde benim en ziyade hayretimi, takdirimi celb eden şey metrodur. Metro hakikaten görülecek, hayret edilecek bir eser-i kudret ve marifet. Paris'in sath-ı hariciyesi ahalinin cevelânına kâfi gelmemiş, arzın dağdağadan âzâde olan sîne-i sükânunu kat kat açmışlar. Orasını da kendi faaliyetleri için bir saha-i cevelân haline getirmişler." (Kam, 2000: 63)

Yazar, Paris'in üstünün insanların ulaşımı için yeterli gelmediğini, toprağın altını da bu maksatla kazarak ulaşım sağlandığını aktarır. Metro çinilerle kaplanmıştır ve tünelin her tarafı aydınlatılmıştır. Ayrıca vagonları gayet geniştir ve yüksek bir hızla hareket etmektedir.

Dönem gezginlerinin Paris izlenimleri hakkında söylediklerini böylece özetledikten sonra genel olarak Paris hakkında şunlar söylenebilir: Bu dönemde Paris eskisi kadar merak edilmemiş ve üzerine çokça açıklama yapılma ihtiyacı hissedilmemiştir. Hem Paris'i gezenlerin azlığı hem de gezenlerin ayrıntıya kaçmadan Paris'i anlatmaları nedeniyle kentin gözden düşmeye başladığı görülmektedir. Bununla beraber Paris pek çok konuda ilerlemiş ve güzel bir şehirdir. Gezginler kalabalığından, gürültüsünden şikâyet etseler de bu modern Avrupa kentinden alınacak çok dersin bulunduğu da farkındadır.

Marsilya:

Fransa'nın en eski şehri olan Marsilya dönem gezginlerinden yeterince ilgi görmüştür. Paris'e olan ilginin diğer kentlere kaydığı göz önüne alınırsa bundan en çok Marsilya'nın pay aldığı dikkat çeker. Ferit Kam, Mehmed Enisî ve Şerafeddin Mağmumi Marsilya hakkındaki izlenimlerini okuyucularıyla paylaşan gezginlerdir. Özellikle Mağmumi Marsilya'nın gezilecek hemen her tarafını gezerek kent üzerinde uzun uzadıya durur.

Mağmumi'ye göre Marsilya genel durumu itibarıyla İstanbul'u andırır. Kozmopolit bir yapıda olması bunun en büyük göstergesidir. Burada türlü kıyafetler giyen dünyanın her tarafından gelmiş insan görmek mümkündür. Limanı Haliç'e benzemektedir. Galata'nın, Limon İskelesi'nin ve Balıkpazarı ortamının birer eşi burada görülebildiği gibi kentin İzmir'i hatırlatan yönleri de vardır.

Mağmumi, Marsilya'nın Fenikeliler zamanında kurulduğunu ve o günden bugüne kadar ticaret merkezi olması yönüyle önemini hiç kaybetmediğini belirtir. Marsilya, Batı Avrupa ile Uzakdoğu arasındaki ticareti sağlayan işlek bir limandır. Buradan Karadeniz'e, Afrika'ya, Hindistan'a, Çin'e, Japonya'ya, Madagaskar'a ve Amerika'ya düzenli seferler yapılmaktadır. Yine buradan başlayan demiryolu, İtalya, İsviçre ve İspanya demiryollarıyla birleşen Avrupa kıtasının önemli bir ulaşım ayağıdır. Marsilya

gün geçtikçe büyüyen bir kenttir. Nüfusu dört yüz bine yaklaşan bu kent aynı zamanda Rhône Ağızı eyaletinin başkentidir ve Fransa kolordularından birinin merkezidir.

Mehmed Enisî, uzun ve tehlikeli bir yolculuktan kurtulmanın da sevinciyle Marsilya'yı görür görmez kente hayran olur. Akşamdan geldikleri Marsilya Limanı'ndan sabahın ilk ışıklarıyla kente bakan yazar,

"Envâr-ı âlem-efruz-ı aftâb, sabahın sislerini dağıtarak üç yüz yetmiş bin kadar ahâlisi olması sebebiyle Fransa'nın üçüncü ve ehemmiyet-i bahriyece birinci şehri olan bu ma'mûre-i medeniyetin, kadîmen Foseanların müstemlekesi olan bu ticaretgâh-ı muazzamın hey'et-i âliye-i nazar-pirâsını izhâr eyledi." (Mehmed Enisî, 2008: 67)

diyerek şehri nitelendirir. Büyük rıhtımını, zarif yapılarını, fabrikalarla süslenmiş sahilini, büyük binalarını, yıldızlı kubbeli mabedlerini ve binlerce ticarethanesini övgüyle dile getiren yazar,

"Uzaktan bile seyrolunurken bu şehri ma'rûfun ehemmiyeti nazar-ı ibtisâr önünde tecessüm ediyor ve bu manzara-i güzîn ve bülendiyle san'at ve ma'rîfet-zekâ-yı beşer ve fikr-i temeddün nâmına-bir heykel-i muhteşem yaparak gayret-verân ve faaliyet perestân-ı ümmetin enzâr-ı kemâlât-cûyâneleri önüne rekz etmiş denilmek çespân bulunuyordu." (Mehmed Enisî, 2008: 68) der.

Marsilya'nın meşhur heykeltıraş Poje, şair Meri ve Tiyer gibi ustalara vatan olması da yazarın kente olan sevgisini artırır.

Ferit Kam, "Marsilya'nın her tarafını gezemedim. Yalnız bir-iki büyük caddesini gördüm. Binalar cesim, sokaklar zararsızdı." (Kam, 2000: 53) demekle yetinirken Şerafeddin Mağmumi kentin hemen her tarafını gezerek Marsilya hakkında en ayrıntılı bilgileri vermiştir. Kentin eski tarihi dokusu ile modern yönünün iç içe geçtiğini gören Mağmumi, "Ekser mahallâtı kâr-ı kadîm binalardan ibaret esvâkı dar ve pis ve dolambaç olmakla beraber ahîren emsâli az bulunur geniş bulvarlar, meydanlar açılmış, parklar, bahçeler, tarh ve tanzîm olunmuştur."(Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 227) der ve Marsilyalıların kenti modernize etmek için çalıştıklarını dile getirir. Kentin bir eski, bir de yeni iki limanı bulunduğunu gözlemleyen yazar buraları tarif ettikten sonra Katedral Kilisesi'ni anlatmaya koyulur. "Katedral Kilisesi Arap ve Bizans üslûplarının numune-i

müştereki olmak üzere 'sincabî' bir taştan yeni bina edilmiştir." (s. 228) diyen yazar içinde ve dışında ilk defa bu kadar az heykelli bir kilise gördüğünü beyan eder.

Marsilya'nın düz olmadığını, engebeli bir yapıya sahip olduğunu söyleyen Mağmumi yaya olarak her tarafı gezmenini çok güç olduğunu dile getirir. Kendisi de çeşitli ulaşım araçları sayesinde kenti dolaşmıştır. Mağmumi bu gezintisi sırasında kentin caddelerini, tren istasyonunu, Borsa Dairesi'ni, kilise ve sarayları görmüştür. Eski limanın sonundaki Republic Sokağı, bizim Beyoğlu'ndaki Büyük Cadde'ye benzemektedir. Canebière Caddesi ise Republic Sokağı'ndan daha büyüktür. Caddenin her iki tarafında büyük oteller, zengin mağazalar, süslü gazinolar ve lokantalar görülmektedir. Aix Meydanı'nda bir zafer anıtı vardır; Monument'in karşısında ise Saint Vincent de Paul Kilisesi bulunmaktadır. Longchamps Caddesi'nden Longchamp Sarayı'na çıkan Mağmumi, sarayın Marsilya'nın süsü olduğunu ifade eder. Sarayın yüksekçe bir tepeye kurulduğunu, içinde müzelerin bulunduğunu, sarayın arka tarafında bahçenin, hayvanat bahçesinin ve rasathanenin olduğunu anlatan yazar buradan çıkınca Notre-Dame Kilisesi'ne gider. Bizim Çakmakçılar Yokuşu'ndan daha dik bir yokuşun sonunda kiliseye ulaşan yazar buradan Marsilya'nın "doymaz" manzarasını seyrederek.

"Marsilya'ya gelmişken Prado'yu da görmeli" (s.231) diyen yazar, kentin sayfiyesi olan bu yerin, deniz kenarından başlayıp içeriye giren dört kilometre boyunda düzgün bir yol olduğunu belirtir. Burada geniş bahçeler ve yüzlerce şirin köşkle birlikte, müze ve botanik bahçesi de dikkati çekmektedir. Marsilya yakınlarındaki İf Adası'nda meşhur bir hapishane olduğunu öğrenen yazar vapura binip oraya da gider. Zindanın tonoz kemerlerle yapıldığını; ışısız, havasız, korkunç mahzenlerden oluştuğunu gören Mağmumi, Alexandre Dumas'ın meşhur Monte Cristo romanındaki kahramanın burada yaşadığını ve buradan kaçtığını hatırlatır.

Diğer gezginlerden Mehmed Enisî'nin Marsilya'yı uzun uzun gezecek zamanı olmamıştır. Toulon'a gitmek için tren bekleyen Enisî'nin hem Osmanlı konsolosuna uğramak hem de Marsilya'yı gezebilmek için sadece birkaç saati vardır. Konsolosluk binasına gidene kadar yolda Zafer Anıtı'nı ve Merkez Postahanesi'ni gören yazar, "Sokakların vüs'at ve intizamı ve vesait-i nakliyenin kesret ve mükemmeliyeti yekten nazar-ı dikkate çarpıyordu." (Mehmed Enisî, 2008: 70) diyerek kentteki şehirleşme hakkında ipuçları verir. Sandalyeler üzerinde hem gazete okuyup hem de ayakta durduğunu

boyatan Yahudiler, elektrikli tramvaylar, Afrika'dan getirilen kuşların satıldığı dükkânlar, fotoğraf stüdyoları ve büyük mağazalar yazarın ilgisini çekmiştir.

Kentteki eğlence hayatı da şehirleşme ve belediye hizmetleri de gezginlerinin söylemlerinde çok yer bulamamıştır. Ferit Kam, kentin karantinahanesini çok beğendiğini söylemiş, Enisî ise, sokakların genişliğini ve düzenini; ulaşım araçlarının çokluğunu dile getirmiştir. Bunlardan başka kentte şehircilik anlamında asıl bilgi Ahmet Cevdet ve Celâl Esâd'ın hazırladıkları raporda görülmektedir. Bu yazarlar da Marsilya'nın sadece kanalizasyonlarından söz etmektedir. Buna göre Marsilya deniz kenarında oldukça engebeli bir arazi üzerine kurulduğundan kanalizasyon sistemi diğer Avrupa kentlerinden farklıdır. Kentin sahilinde büyük ve işlek bir limanı olduğundan ve geri kalan sahil kenarında da halk gezinti yaptığından lağımaları denize vermek mümkün olmamıştır. Bu yüzden kentin lağımaları bir vadide toplanarak ve tulumbalarla basılarak on iki kilometre uzakta denize dökülmektedir.

Fransa'nın bu en eski kenti, dönem Türk gezginleri tarafından yukarıda özetlemeye çalıştığımız şekilde algılanmıştır. Gezginler, çok eski bir liman kenti olan Marsilya'yı hem tarihi dokusuyla hem de modern yönleriyle görmüşler, her ikisini de hemen hep övgüyle dile getirmişlerdir.

Nice:

Fransa'nın güneyinde, Marsilya ile Cenova arasında bulunan Nice, gezginlerin gördüğü bir diğer Fransız kentidir. Gezginler içinde bu kenti en ayrıntılı olarak Mehmed Enisî anlatmıştır. Staj yaptığı donanma Juan Körfezi'ne demir attıktan sonra, buradan arada sırada Nice'e gitme fırsatı bulan yazar, kentin caddelerini, meydanlarını, kütüphanesini, eğlence yerlerini ve dikkate değer diğer unsurlarını okuyucusuyla paylaşmıştır.

Kentin tarihi hakkında bilgi veren Enisî, Nice şehrinin Fenikeliler zamanında kurulduğunu, bu dönemde kentin doğusuna liman kurularak şehrin önem kazanmaya başladığını anlatır. Nice daha sonra Marsilyalıların eline geçmiş ve Marsilyalılar bu şehre zafer anlamına gelen "Niksa" adını vermişlerdir; Niksa sözü ise zamanla "Nice" olmuştur.

"Bundan sonra Nice şehri, kadim Romalıların müdahelâtına hedef olmuş, müteakiben İtalyanların eline geçmiş, üçüncü asırda Mağrib-i Aksa Araplarının

tahrip ve istilasına uğramış, kurûn-ı vustâda 'Savva' kontlarıyla Fransa kralları ve İtalya hükümeti ellerine bil-münâvebe geçmişse de hiçbirinde bekâ bulamamıştır."
(Mehmed Enisî, 2008: 96)

1792'de Fransızların kenti Savva kontlarından aldığını söyleyen Enisî kentin en sonunda kendi isteğiyle Fransa'ya bağlandığını anlatır. "Nice, Fransa idaresine geçtiği zamandan beri, son derece tevessü' ve terakki etmiş ve bugünkü günde dünyanın en güzel bir şehri mamûru, Avrupa kıtasının pek dilârâ bir şitaiyesi olmak üzere şöhret bulmuştur." (Mehmed Enisî, 2008: 97)

Nice'in havası tatlı, toprağı bereketlidir. Yıllık ortalama sıcaklığı 15,3 derece olan bu kent yüksek dağlar arasında geniş ve düz bir araziye kurulmuştur. Nüfusu seksen sekiz bin civarındadır. Kış aylarında dışarıdan kente gelenler nedeniyle bu nüfus birkaç katına çıkmaktadır. Yaz kış dağları ve tepeleri çiçekler içindedir. "Mektepleri, kütüphaneleri, tiyatroları, ticarethaneleri, promenad yerleri ve vesâit-i nakliyesi, hâsılı medeniyette pek ileriye gitmiş bir ahâli için levâzım-ı kat'iyeden ve vesâil-i zevk ve tenezzühten ma'dûd olan her ne varsa, cümlesi bu şehirde bir tarz-ı behin üzerine cem' edilmiştir." (Mehmed Enisî, 2008: 97)

Mehmed Enisî, kenti gezmeye Avenö dö Lagar denilen büyük caddeden başlar. Bu cadde Nice'in en muhteşem, en kalabalık yeridir. Caddenin iki tarafında büyük binalar, mabedler, büyük oteller, mücevher dükkânları, çiçekçi dükkânları, fotoğraf stüdyoları, lokantalar, birahaneler, kafeler, bankalar gören yazar, "İnsan buradan geçerken mutlak manzaranın letâfet ve ihtişâmına hayran hayran bakar kalır." (s.93) der. Avenö dö Lagar Caddesi, Place Massena denilen bir meydana çıkmaktadır. Meydanın doğusunda belediye gazinosu ve büyük kafeler; batı tarafında geniş belediye bahçesi ile pastacılar ve kuyumcular görülmektedir. Belediye bahçesini dolaşan Enisî burasını çok beğenir. Çimenlerle, çiçeklerle süslenen bahçede güzel bir havuz vardır. Havuza salınan birçok Afrika kuşu ve pelikanlar halkın ilgisini çekmektedir. Binlerce insan bahçeyi dolaşmakta, bahçenin bir bölümünde de belediye bandosu müzik çalmaktadır.

Belediye bahçesinden sonra Promenad de Jangle denilen rıhtıma giden yazar burada uzun süre dolaşır, kenti seyreder ve "Her tarafta letâfet, ihtişâm, azâmet-i ma'mûriyet meşhûd oluyor! Bu sahil-i latifin şarktan garba doğru kavislenerek teşkil ettiği limana

dahi Mersâ-yı Melâik nâmını vermişler. Ne muvâfık! Ne şairâne!" (s. 95) diyerek Nice'in sahip olduğu güzellikleri dile getirir.

Sonraki Nice ziyaretlerinde Enisî, kentin kütüphanesini, hayvanat bahçesini gezmiş, eğlence yerlerine uğramış, karnavalına şahit olmuştur. Belediye gazinosuna giden yazar, içinde güzel bir kış bahçesi, tiyatrosu, oyun salonları, balo ve konser için ayrı ayrı salonları bulunan bu gazinonun, kış boyunca en güzel tiyatroların sahnelendiği bir mekân olduğunu belirtir. Gazinodan sirke geçen Enisî at cambazlarının gösterilerine hayran olur. Geceyi bir otelde geçirdikten sonra ertesi gün doğruca kentin kütüphanesine gider. Kütüphaneyi bölüm bölüm gezer ve burada sadece kitapların değil yağlı boya tabloların ve tarihi eserlerin de bulunduğunu görür. Bu kütüphanede yüz bin cilt kitap olduğunu öğrenir. Kütüphaneden sonra hayvanat bahçesine giden yazar, tavus kuşundan güvercinine, parsından aslanına, pelikanından deve kuşuna kadar bin bir çeşit hayvanı gözlemler ve "Allah'ın ne zarif mahlûkları var." diyerek hayranlığını dile getirir. Hayvanat bahçesin dört sene önce kurulmuştur ve bir Parisli tarafından işletilmektedir.

Enisî bir başka Nice ziyaretinde tiyatro seyretme fırsatı bulmuştur. Gittiği tiyatro üç dört katlı locası bulunan bir iki bin kişilik bir salondur. Binayı "harikulâde muhteşem" diye nitelendiren yazar, o gece sahneye konan Faust oyunu için "Oyunun icrâsındaki maharet-i fevkalâdeden bahsetmek istemem. Çünkü tarife sığmaz bir derecedeydi." (s. 186) diyerek övgü dolu bir söylemde bulunur. Enisî bu tiyatro oyunundan etkilenerek kitabında birkaç sayfa tiyatronun önemini ve toplumlara faydalarını anlatır.

Enisî, Nice'te bulunduğu zamanlarda karnaval dönemine denk gelmiştir. Fransız eğlence kültürü hakkında epeyce fikir verebilecek bu karnaval günlerinin kentte en yoğun bir şekilde uygulandığını gören yazar, "Nis şehrinde karnaval, olanca tantanasını izhâr eder. Burada bulunan ecnebi tenezzühkârânının en muteber ve maruflarından mürekkep bir cemiyet teşkil ederek Roma kış eğlencelerini ehemmiyetsiz bırakacak derecede şaşaalı eğlenceler tertip ederler." (s. 221) demektedir. Yazar, karnaval çerçevesinde yapılan etkinlikleri şöyle sıralar: kente karnaval reisinin girişi, "Gran Corso dö Gala" denilen birtakım maskeli karnavalların sokaklarda dolaşması, maskeli balo, çiçek ve konfeti savaşları, şefkat pazarının kuruluşu, "mokoletti" oyunu ve

karnavalın yakılışı. Mehmed Enisî bu eğlence günleri hakkında epeyce bilgi aktarmıştır ancak bu bilgilere ileride Fransız eğlence kültürü bağlamında değinilecektir.

Şerafeddin Mağmumi ise Nice'in büyük adamlar ve meşhurlar yetiştiren bir yer olduğunu hatırlatarak kenti anlatmaya başlar. Bütün meşhurlarıyla beraber Nice değerli kılan bir diğer unsur bu kentin İngiltere kraliçesi Victoria'nın kışlağı olmasıdır. Nice'in debdebesinin, tantanasının daha tren garına ayak basar basmaz fark edildiğini söyleyen yazar, Nice'in Cannes gibi sakın, basit ve sade olmadığını ifade eder. Ona göre kent, "Tabiatın bahş eylediği mehâsin-i bedâyi nispetinde dest-i beşer dahi tuvaletine ihtimam eylemiş telli pullu dilber bir geline benzetilmiş"tir. (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 237)

Şerafeddin Mağmumi Nice'i anlatırken sık sık benzetmeye ve karşılaştırmaya başvurur. Onun Nice tasviri İstanbul üzerinden verilir.

"Nice'i bihakkın tasvir için Kalamış Körfezi'ni ele alalım. Fener ve Moda burnunu üç beş misli yayıp uzatınız. Önünden adaları kaldırıp engin bir deniz farz ediniz. Birkaç Çamlıca Tepesi'ni arkaya sıralayınız. Çam, fıstık, zeytin, limon ve portakal, Frenk eriği, okaliptüs ağaçlarıyla mestur olmak şartıyla. Kurbağalıdere'nin mecrasını çakıl taşıyla döşeyip badehu üstü örtülü bir kemer ile denize akıtınız. İşte Nice'in topografyası çizildi. Şimdi Mesarburnu'ndan, Büyükdere'ye kadar devam eden rıhtımı binalarıyla, yalularıya getirip kenara yerleştirelim. Boğaziçi'nin, Moda Burnu'nun sayfiyelerini, Beyoğlu'nun muallâ otellerini getirip arkaya serpiverelim. Nice şimdi teşekkül etmiş olur." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 239)

Mağmumi kentin nüfusunun atmış bin civarında olduğunu, kışın tedaviye ve tatile gelen turistlerin ise yüz bin civarında olduğunu söyler. Turistik bir kent olması yönüyle fiyatlarını çok pahalı bulan Mağmumi, halkın geçim kaynağının bu turistler ile zeytin, zeytinyağı ve sabun olduğunu; etrafında fabrikaları bulunmadığını dile getirir.

Şerafeddin Mağmumi de Enisî gibi büyük caddeyi, Massena Meydanı'nı ve meşhur rıhtımını gezmiştir. Kütüphane ya da hayvanat bahçesine gitmeyen yazar onun yerine Şato Tepesi'ne çıkıp kenti yüksekten seyretmeyi tercih etmiştir. Kırların, dağların, şehrin tabak gibi görüldüğünü söyleyen yazar,

"Tepelerin üzerinde mektepler, hastaneler, acezehaneler ve sanatoryumlar, manastırlar; daha sağında Avrupa'nun en büyük teleskobunu havi olmakla meşhur kubbesiyle bir türbeyi andıran Rasathane. Tepeler arasında inip dolambaçlı bir iz

teşkil eyleyen Rayon Deresi, daha uzaklarda sermedi karla mestûr beyaz Alp silsilesi göze çarpmaktadır." (s. 240)

diyerek kentin kuşbakışı görüntüsünü dile getirir.

Nice doğal güzellikleriyle ön plana çıkan bir kenttir. Gezginler bu turistik kenti doğal ve tarihi güzellikleriyle, eğlenceleriyle anlatmayı tercih etmişler, kentin belediye hizmetlerinden, ulaşımından bahsetmeyi ihmal etmişlerdir. Bununla beraber her iki gezginin de gözlemediği gibi kentte belediye bahçesi, belediye gazinosu, belediye tiyatrosu gibi bizzat kent belediyesi tarafından kurulan yerler ve belediye bandosu gibi hizmetler söz konusudur.

Cannes:

Fransa'nın güneyindeki bu turistik kent gezginlerin bir diğer uğrak yeridir. Özellikle Şerafeddin Mağmumi'nin söylemlerinde yer bulan Cannes, doğal güzelliklerle süslenmiş bir modern kenttir. Mağmumi, Akdeniz'in Cannes'tan başlayıp Menton'da son bulan sahiline Altın Sahil dendiğini ve buraların dünyanın zenginlerinin, ileri gelenlerinin kışlağı olduğunu belirtir. Cannes'ın bulunduğu bu coğrafya, iklimi ve doğal güzellikleri nedeniyle özellikle İngilizlerin ve Rusların gözdesi konumundadır.

Yazar Cannes'ı görür görmez, "Oh! Ne güzel, ne şirin, ne dilber yer. Buralarını kalemden ziyade ancak bir fırça tasvir edebilir." (s. 233) der. Cannes'ın âdi bir kasaba, bayağı bir belde olmadığını söyleyen yazar, zemininin gülistan, havasının baharistan olduğunu dile getirir. Dağları ve bayırları, zeytin, fıstık, çam, limon, portakal ağaçlarıyla örtülü olan kentin, havası berrak ve yumuşak, gökyüzü açık ve lacivert, denizi de sakin ve mavidir.

Nice'te olduğu gibi Cannes'ta da kuşbakışı olarak kenti görmek isteyen yazar Şövalye Tepesi denilen yere çıkar. Buradan kente baktığında Cannes'ı sırt üstü yatmış bir "nâzenin"e benzetir.

"Ol surette ki ayaklarını şarka doğru uzatıp, başını Şövalye Tepesi'ne dayayarak bir kolunu deryaya, bir elini kırlara doğru atarak, işve-bâzâne tebessümler yağıdırıyor! Tabiat, bu peri-i letâfetin çırılçıplak yatışına dayanamayıp üzerine gülden, laleden, sünbülde ince bir manto örtmüş ve etrafını hurmalıklar,

limonluklar, zeytinliklerle sâyelendirmiş! Deniz de temasında bulunan bu hüsn-i ezeliye lâ-yenkati buseler gönderiyor!" (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 234)

diyen yazar kentin doğal yapısını ince ve nazlı bir güzele benzetir. Cannes debdebeli, tantanalı bir yer değildir; burada ne gökyüzüne kadar yükselmiş büyük binalar, ne ticarethaneler, ne de okullar dikkati çeker. Cannes bütün bunlardan mahrumdur. Mağmumi'ye göre kent, "ne mahall-i ticaret, ne darü't-tahsildir. Cannes bir mahall-i ezvâk, bir darü's-sefâdır." (s. 234)

Cannes turistik bir yerdir ve ikliminin yumuşaklığı, sıcaklığı nedeniyle dünyanın hemen her yerinden turist akınına uğramaktadır. Sisli havalardan bunalan İngilizlerle, dondurucu soğuktan kaçan Rusların gözde bir mekânıdır. Ekonomik durumu yerinde olan hastaların, özellikle de göğüs hastalarının kışı geçirmek için geldikleri Cannes, aynı zamanda yeni evli çiftlerin balayını geçirmek için tercih ettikleri bir yerdir. Mağmumi Cannes'ın sakin, huzurlu bir yer olduğunu, fazla eğlence mekânı olmadığından buraya tek başına değil ailece gelinmesi gerektiğini, aksi halde birkaç günde sıkılmanın söz konusu olacağını anlatarak Cannes hakkındaki izlenimlerini aktarır.

Mehmed Enisî Cannes'ı uzaktan görmüştür. Donanmanın Juan Körfezi'ne yanaştığı sırada kente geminin güvertesinden bakan yazar, kenti "mübdi'-i mutlakın âsâr-ı bedia-i lâ-tuhsâsı, atâyâ-yı nazar-rübâ-yı sad-hezarı arasında teşkil-nümâ-yı haşmet ve letâfet olmuş bir ma'mûre-i sagire-i medeniyet." (s. 84) diyerek nitelendirir. Dağları ve tepeleri çiçeklerle kaplı bu kentte şatolar, sayfiyeler ve Endülüs üslûbuyla yapılmış oteller uzaktan seçilmektedir. Enisî, içini gezme fırsatı bulamadığı Cannes'a, "Dildâdegân-ı medeniyetin mâ-eser-i celilesini tercüme eden şu manzara-i âlü'l-âle, geminin güvertesinden dakikalarca kemâl-i hayretle baktım, kaldım." (s. 84) diyerek şehir hakkında beslediği güzel duyguları dile getirir.

Lyon:

Fransa'nın güneydoğusunda bulunan Lyon şehri, Şerafeddin Mağmumi'nin gezdiği bir diğer Fransız kentidir. Mağmumi, burasının Paris'ten sonra en büyük Fransız şehri olduğunu söyler. Onun deyişine göre Marsilya ile Paris arasında kalan Lyon, Rhône ile Saône nehirlerinin birleştiği noktadadır. Hem Rhône eyaletinin hem de Fransa

kolordularından birinin merkezi olan bu büyük kent yarım milyon nüfusa sahiptir. Lyon her türlü sanayi ve ticarete gelişmiştir, bununla birlikte onun asıl şöhreti ipekçilikte ve dokumacılıktadır. Bu yönüyle kenti "Avrupa'nın Bursa'sı"na benzeten yazar, yüzlerce kumaş fabrikasının varlığından söz eder.

Diğer kentlerde olduğu gibi Lyon'da da caddeleri, meydanları, tiyatroları, müzeleri gezen yazar, kenti gezmeye Perrache garından başlar. Gardan Rhône ve Saône rıhtımlarının arasındaki "Cenup havalisi" denilen meydana yürür; oradan Carnot Meydanı'na geçer ve meydanın etrafında yüksek otellerin sıralandığını görür. Victor Hugo Caddesi'nden Ampère Meydanı'na geçen yazar oradan da Neşr-i Mezâhip Müzehanesi'ne gider. Müze bir binanın ikinci katındadır ve içinde dünyanın pek çok yerine misyonerlik için giden Katolik rahiplerin kişisel eşyaları, elbiseleri, gönderdikleri mektuplar sergilenmektedir. Müzeden çıkınca Lyon'un en güzel ve geniş meydanı olan Bellecour Meydanı'na giden yazar, fiskiyeli havuzları, muzika köşkünü ve 'Maison dorée' denilen gazinoyu haber verir. Meydanın merkezinde XIV. Louis'nin bir heykeli vardır ve sol tarafında Eiffel Kulesi'ne benzer bir kule görünmektedir.

Mağmumi şehri gezerken Rebuquie Caddesi'ni, Jacobins Meydanı'nı, Celestins Tiyatrosu'nu, Borsa Dairesi'ni, Mensucât-ı Kadîme Müzesi'ni görür. Müzeye giren yazar, eski Mısırlılara, Yunanlılara, Romalılara, Bizanslılara, İranlılara, Araplara ait lime lime olmuş birkaç bin yıllık kumaşlarla; her türlü yeni ve eski tezgâh örneklerini, her memlekete ait gergefleri, mekikleri, iplik ve ibrişimleri, boya örneklerini, ipek böceği kozalarını, halıları, kumaşları, perdelikleri, döşemelikleri seyreder.

Lyon'daki gezintisinde Şehremaneti binasını ve Büyük Tiyatro'yu gören yazar Sanayi Dairesi denilen binadan da haber verir. Sanayi Dairesi kendi içinde Sanayi-i Nefise Mektebi, Âsâr-ı Atîka Müzesi, Sanayi-i Nefise Müzesi ve Tarih-i Tabii Müzesi olmak üzere bölümlere ayrılmıştır.

"Âsâr-ı atikanın kısm-ı a'zâmı Rhône vilayeti dâhilinde ele geçmiş Romalılara ve Gollara ait lahitler, direkler, heykeller, kitabeler, destiler ve sair avâniden ibaret. Sanayi-i Nefise bölümünde kısm-ı a'zâmı dinî ve tarihî yağlı boya tablolar görülür. Tarih-i Tabii müzesi pek zengin pek mükemmel. Doldurma, bilcümle hayvanat numûneleri, iskeletler, mesthaneler, nebâtât ve madeniyât numûneleri pek bol"
(Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 215)

diyen yazar müzenin yakında müstakil binaya taşınacağını söyler.

Mağmumi, Lyon'da Altınbaş denilen parkı da gezer. 410 hektardan fazla bir genişliğe sahip bu parkta geniş çimenlikler, büyük korular, botanik bahçesi ve hayvanat bahçesi vardır. Buradan sonra "pek azametli ve ziynetli bir bina" diyerek nitelediği Hükümet Binası'nı, rıhtım boyunda Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri'ni, Tıp ve Eczacılık Fakülteleri'ni, Askeri Tıp Fakültesi'ni, son olarak da Saint Jean Kilisesi'ni gören yazar kilisenin öte başında Eiffel Kulesi'ne benzer kuleye çıkar. Kuleden kente bakan yazar bu manzaraya doyum olmayacağını dile getirir.

Mağmumi turistik bir gezinti yaptığı kentin mimari yapısı hakkında bilgi verse de şehircilik alanındaki durumu hakkında bilgi vermez. Yalnız kentin ulaşımı hakkında övgü dolu sözler söyler. "Lyon, vesâit-i nakliyesinin mükemmeliyetiyle Paris'e bile tefevvuk etmiş. Hep elektrikli ve buharlı tramvaylar yalnız bir tane beygirle çekilen omnibüs var. En dar ve kalabalık sokaklardan bile mekik gibi işliyorlar." (s. 216) diyen yazar ulaşım ücretinin de yalnızca yirmi para olduğunu belirtir.

Gezginlerin dolaştıkları diğer Fransız kentleri Toulon, Gras (Grasse), Vil-Franş (Villefranche), Montpellier, Arles, Grenoble ve Aix les Bains'tir. İlk üç kenti Enisî, diğer dördünü de Mağmumi'nin kaleminden okuyoruz. Toulon'da on sekiz gün kaldığını belirten Enisî burasını yeterince gezme fırsatı bulmuştur. Şehir sarp Faron Dağları'nın eteğine kurulmuştur. Kent, Fransa'nın Akdeniz donanmasının merkezi olması yönüyle önemlidir. Yaklaşık yetmiş yedi bin nüfusa sahip olan Toulon'da büyük bir tiyatro, bir gazino, birkaç kafe şantan, bir millet bahçesi, güzel bir müze ve kütüphane bulunmaktadır. "Şehrin en şenlikli yerleri rıhtım boyu, Prefektör Maritim Meydanı, Palas dö la Liberte yani Hürriyet Meydanı ve Lare Publik yani Cumhuriyet Sokağı'dır. Alje Sokağı dahi birçok mağazalarıyla sezâ-yı temâşâdır." (Mehmed Enisî, 2008: 80)

Parfümerisiyle şöhret bulan Grasse kentini görmek ve oradaki fabrikaları ziyaret etmek isteyen Enisî iki saat gibi kısa bir zamanda kenti dolaşmıştır. Kenti, "Etraf ve dâhil-i şehirdeki bahçeler, tepeler tekmil yasemin ve karanfil ve sâir ezhâr ile ziynettârdır. Bu şehri ihâta eden hevâ-yı nesimide bir şemme-i ruh-nevâz vardır." (Mehmed Enisî, 2008: 200) diyerek nitelendirir. Birkaç lavanta fabrikasını dolaşan yazar kentte elliden fazla lavanta fabrikası bulunduğunu söyler.

Staj yaptığı donanma Villefranche Körfezi'ne geldiğinde Mehmed Enisî bu Fransız kentini görme fırsatı bulmuştur. Dağların eteklerine kurulan Villefranche bir sur içinde bulunmaktadır. Dik yokuşları ve mağara gibi korkunç sokakları bulunan kent 13. yüzyılda Napel ve Provans Kralı Şarl Danju tarafından kurulmuştur. Barbaros Hayreddin Paşa zamanında Osmanlılar tarafından kuşatılan kent daha sonra Savva hanedanının eline geçmiştir. Şehir hakkında bundan başka dikkate değer bir bilgi aktarılmamıştır.

Şerafeddin Mağmumi Lyon'dan ayrıldıktan sonra Montpellier kentine geçmiştir. Şehrin İspanya sınırına yakın eski bir yerleşim yeri olduğunu belirten yazar,

"Şimdi Paris ve Londra ne ise kurun-ı kadîmede dahi Montpellier öyle imiş. Tarih-i ulûm ve maârifte şöhreti pek ziyadedir. Fransa'nın devr-i taassup ve cehaletinde yalnız Montpellier bir merkez-i feyz-i marifet idi... Fakat Montpellier'in hâl-i hazırdaki ehemmiyeti bir şöhret-i mâziye, bir kıymet-i tarihiyeden ibaret kaldı."
(Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 219)

diyerek bu eski kenti anlatır. Montpellier yetmiş seksen bin kişilik bir nüfusa sahiptir. Eski bir yerleşim yeri olduğu için tarihi yerleri vardır ancak kente geniş caddeler, meydanlar yapıldığından, yeni ve büyük binalar dikildiğinden Ortaçağ'daki görüntüsünü kaybetmiştir. Şehirde dolaşan Mağmumi elektrikli tramvayları, National Caddesi'ni, Adliye Dairesi'ni, botanik bahçesini, Tıbbiye Mektebi'ni, Katedral Kilisesi'ni, müzeyi, Darülfünûn'u, yeni tarzda yapılmış dört-beş yüz yataklı hastaneyi, Enstitü Pasteur denilen mikrobiyoloji laboratuvarını görmüş ve "Seksen bin nüfuslu ufacık bir şehrin bu kadar müessesâtı vücûda getirip hüsn-i sûretle idare eylemesi cidden şâyân-ı tebrik ve takdirdir."(s. 222) demiştir.

Mağmumi, Montpellier'den sonra Arles'i ziyaret etmiştir. Romalılar döneminde en önemli merkezlerden biri olduğu için o zamanlar oldukça büyük bir kent olan Arles, Mağmumi'nin gezdiği dönemlerde küçük bir kasaba görünümündedir. Yazara göre Fransa, Roma ve Galler kültürlerinin en önemli tarihi eserlerini barındıran bu kent, genel görünüşü itibariyle ortaçağ dönemi şehirlerini andırmaktadır. Dar ve eğri büğrü sokakları ve kemerli, kubbeli binaları olan şehrin etrafında hendekle çevrilmiş bir de sur bulunmaktadır.

Mağmumi 1900 yılında doktor arkadaşlarıyla Alp dağlarına yaptığı gezisinde Fransa'nın Alplere yakın kenti Grenoble'yi görmüştür. Bu hatırasını da yine aynı gezi kitabında aktarmıştır. Grenoble'nin doğal güzelliğinin İsviçre'de bile bulunmadığını belirten yazar her nasılsa bu şehrin hem Fransız hem de yabancı turistler tarafından çok bilinmediğini aktarır. Yazar bu yöreye yaptığı geziyi bütün gezi hatıraları içinde en tatlı olanı olarak anar. Yazara göre,

"Grenoble bizzat letâfete misâl olmak üzere feyyâz-ı kudretin hazırlamış olduğu bir mevkie kurulmuş bir gülistana benziyor. Cevânib-i erbaası her biri başka şekil ve irtifâda, kâffesi gayet cesîm, zümürdîn tepelerle mahdût. Bir yanın ikinci planında tepesi karlı dumanlı Alpler seçilmekte, ortasından küçük temiz bir ırmak şırl şırl akıp gitmektedir." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 373)

Grenoble'de geniş caddeler ve bahçeli meydanlar dikkat çekmektedir. Bunların kenarında beyaz renkte, aynı boyda, aynı üslupla yapılmış binalar bulunmaktadır. Grenoble bütün doğal güzellikleriyle birlikte bilim ve kültür hayatı bakımından da ileri bir kenttir. Yeni yapılan üniversitesinde tıp, hukuk, edebiyat ve felsefe bölümleri bulunmaktadır; kent aynı zamanda zengin bir müzeye ve meşhur bir kütüphaneye de sahiptir.

Yazar Grenoble'den sonra Aix les Bains'e geçmiştir.

"Savoie kıta-i latîfesinin ortasında yeşil tepeler arasına sıkışmış Bourget Gölü'nün, bu şâirâne buhayrenin kenarında Aix les Bains kasabası yalnız Fransa'nın değil, tekmi Avrupa'daki kükürtlü kaplıcaların en mühimi, en meşhûrunu hâvidir. Yalnız bu sıcak maden suyu, iktisâb-ı şöhret ve servetine kâfi iken letâfet-i mevkiiye, sâfiyet-i hava, itidâl-i iklim gibi mezâyâ-yı kesîre-i tabîiyeye dahi mazhar olduğundan Avrupa'nın en güzel sayfiyelerinden addolunur." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 388)

diyerek kenti tanıtan yazar, her yıl binlerce turist, hem kaplıcalardan hem de doğal güzelliklerden istifade etmek amacıyla buraya geldiğini aktarır. Bu kente, ilkbaharın başlangıcından sonbaharın sonuna kadar şenlikler ve eğlenceler damgasını vurur. Kente gelen turistleri eğlendirmek için her gün, her gece ayrı eğlenceler düzenlenir. Şehrin içinde parklar, bahçeler, tiyatrolar, gazinolar bulunmakta; gölde sandal ve vapurla gezinti yapılmaktadır.

2.1.2.3. Fransa’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler

Fransa’yı gezen dönem gezginleri Fransız toplumunun ekonomik faaliyetlerini, ordusunu, eğitimini, yeme içme ve eğlence kültürünü okuyucusuna aktarırken Almanya’yı anlatanlar kadar cömert davranmamışlardır. Almanya’dan bahseden gezginler Alman sanayisini, ticaretini, ziraatini, eğitimini, devlet yönetimini, ordusunu, kadının sosyal hayattaki yerini, eğlence kültürünü sayfalar boyunca anlatmışken Fransa’yı gezenler bu tür kültürel ve ekonomik ögelerden âdetâ dillerinin ucuyla bahsetmişlerdir. Daha önce de değindiğimiz gibi bu kestirme anlatımlarda Fransa’nın Türk toplumu tarafından yeterince tanınmış olması en önemli etkenlerden biridir. Bu "bilgi donanımı"ndan başka, aynı zamanda dönemin siyasal ilişkileri ve Fransa’nın 20.yüzyıl başlarından itibaren dünyadaki etki gücünü yitirmeye başlamış olması da bunda etkili olmuş olmalıdır. Bu etkenlerle birlikte, Fransa’yı gezen Şerafeddin Mağmumi’nin gözlerini sürekli tarihi ve turistik mekânlarda gezdirmesi, Mehmed Enisî’nin donanmada görevli olduğu için bütün yönleriyle Fransa’yı görememesi ve Ferit Kam’ın her ülkeyi anlatırken yaptığı gibi ayrıntıya kaçmayıp "her gördüğümü yazacak olsam mektup değil kitap olur" yaklaşımı sergilemesi, dönem gezi kitaplarında Fransızların sosyal ve kültürel hayatları hakkında yeterince bilgi sunulmamasına neden olmuştur. Bununla birlikte dönem gezginleri nicelik bakımından yeterli olmasa da Fransa’nın ekonomik faaliyetlerinden, ordusundan, eğitiminden, eğlence hayatından söz etmişler; Fransız kültürünü tamamlayan unsurları okuyucularına aktarmışlardır.

Fransız ekonomisi bağlamında yazarlar, ülkede tarımın, ticaretin ve sanayinin ayrı ayrı değerleri olduğunu gözlemlemişlerdir. Bunların yanı sıra gezginler, Paris, Cannes ve Nice gibi kentlerde "bacasız sanayi" denilen turizmin de önemli bir gelir kaynağı olduğunu dile getirmişlerdir.

Gezginler Fransız ekonomisini, tren yolculukları sırasında camdan dışarı bakarken gözlemlemişlerdir. Marsilya’dan Toulon’a trenle yolculuk yapan Mehmed Enisî, yol boyunca gördüğü meyve bahçelerinden bahsederek, Marsilya ile Toulon arasında yetişen tarım ürünlerinin hem burada hem de civar memleketlerde şöhret bulduğunu beyan eder. "Bu mevkilerin her biri, bizim Erenköy’ümüz, Kızıltoprak’ımız gibi atâyâyı ilahiye ile pîrâste, gayret-i beşeriye ile muvaşşah, envâr-ı ziraatla münevver birer cây-

1 dil-küşâdır." (s. 72) diyen yazar Fransa'nın bu bereketli topraklarında yapılan tarımdan bahseder.

Şerafeddin Mağmumi de Paris'ten Lyon'a yaptığı tren yolculuğu sırasında Fransızların tarımsal faaliyetlerini gözlemler. Bütün bir vadi boyunca Seine Nehri'nin toprağa hayat verdiğini gören yazar, "Zaten Fransa böyledir. Herhangi cihetine gidilse yüzlerce kilometre imtidâdındaki arazi umûmi bir çiftlik, bir bostan gibidir. Bir karış hâli yer bulunmaz, yabanî bir manzara görülmez." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 208) diyerek Fransızların toprağın bir karışını bile boş bırakmadığını, mümkün olan her yerin tarım için kullanıldığını dile getirir. Fransa'da tarlalar, meralar cetvelle çizilmiş gibi düzgündür. Tarlaların arasındaki sınır, hendeklerle değil kazıklarla, parmaklıklarla oluşturulmuştur. Meralar dönüm dönüm ayrılmıştır, hayvanlar bir bölümü bitirmeden diğerine geçirilmez. Böylelikle meralar hem boş yere çığnenmemiş olur hem de otu biten mera sürülerek yeni ot yetişmesi için hazır duruma getirilir. Fransa'nın bu bölümünde ne bataklık ne de kumluk görülür. Arazi düzeltilip tesviye edilmiş, gerekli görülen yerlere setler yapılmıştır. Bu setler tarımda sulama için kullanılmaktadır. Ayrıca Mağmumi, Cannes ve Nice gibi turistik şehirlerde bile yörenin tarım hayatını gösteren zeytin, fıstık, limon ve portakal ağaçlarını gözlemlemiş, ülkenin meyveciliğe verdiği değeri yakından görmüştür.

Ferit Kam'ın da Fransız tarımı hakkındaki gözlemleri bir tren yolculuğuna dayanır. Marsilya-Paris trenindeki gözlemlerinde ekilmedik bir karış yer görmediği için hayret eden yazarın, "hasır şapkalı, mavi pantolonlu köylülerin tarlalarda, bahçelerde çalıştıklarını gördükçe" içi açılır. (s. 68) Yol boyunca zümrüt gibi çayırlar, muntazam bir biçimde ekilmiş tarlalar, bağlar, bahçeler, bostanlar gören yazar,

"Bu mevâkı'-i latîfeye bakmakla doyamıyor idim... Bir karış toprak göremedim ki hâiz olduğu kabiliyetten sahibini müstefid etmesin, bir kabza toprakta zerre kadar bir cevher yok idi ki ya üzerine ekilen bir tohumun yahut dikilen bir ağacın tenmiyesine, terbiyesine hizmet etmesin. Elhâsıl toprağın her cüzü sahibinin haracgüzârı idi." (Kam, 2000: 54)

demekten kendini alamaz.

Fransa'da tarım kadar ticaret de önemli bir gelir kaynağıdır. Marsilya Limanı'nın ne kadar işlek bir ticaret limanı olduğunu gözlemleyen Mağmumi buradan Karadeniz'e,

Afrika'ya, Hindistan'a, Çin'e, Japonya'ya, Madagaskar'a ve Amerika'ya düzenli seferler yapıldığından bahseder. Yazara göre bu postalar, "cihanın hazâin ü servetini toplayıp getirir ve Fransa'nın, Avrupa'nın mamûlât ve mahsûlât-ı sînâyesini götürüp dağıtırlar." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 227) Marsilya'daki büyük ticarethaneler, geniş depolar, büyük antrepo mağazaları, gümrük depoları, şirketlerin yönetim merkezleri ticari hayatın canlılığını gösteren ipuçlarıdır. Enisî de Marsilya'yı "ticaretgâh-ı muazzama" diye nitelerken "binlerce daru't ticaret" in varlığından haber vermiştir.

Fransa sanayisini kentlerde ve tren yolculuklarında gözlemleyen Enisî, Marsilya'dan Toulon'a giderken yolda kayalıklar, çamlıklar gördüğü gibi fabrikalar da görür. Grasse kentinde parfümeri fabrikalarını gezen yazar burada elliden fazla fabrika olduğunu dile getirir. Bu fabrikalarda, damıtma mevsimi olan mayıs ayında, günde ortalama yüz elli bin kilo gül ve yüz atmış bin kilo portakal çiçeği işlendiğini; kentin portakal, gül, nane, limon, bergamut gibi kolonyaları ve sabunlarıyla meşhur olduğunu dile getirir. Vallauris kasabasında da porselen imalatı yapıldığını gören yazar, burada ayrıca lavanta fabrikalarının da bulunduğunu ifade eder.

Mağmumi, Lyon'un her türlü sanayi ve ticarete geliştiğini, bununla birlikte onun asıl şöhretinin ipekçilikte ve dokumacılıkta olduğunu dile getirerek burasının "Avrupa'nın Bursa"sı olduğunu söyler. Kentte Fransız sanayi hayatının canlılığını gösteren yüzlerce kumaş fabrikası da yazarın gözünden kaçmaz.

Fransız sanayisi hakkında bir söylem de Ferit Kam'ın kitabında vardır. Yazarın Fransa'ya giderken yolda tanıştığı bir Fransız mösyö, ülkenin siyasetinden, medeniyetinden, servetinden, faaliyetinden uzun uzun anlattıktan sonra, "İş o kadar çok ki Fransız amele kifâyet etmiyor. İtalya'dan, İsviçre'den daha başka yerlerden amele celbine mecbur oluyoruz." (Kam, 2000: 55) diyerek Fransız sanayisinin ve ekonomisinin canlılığını aktarır.

Paris'in bir alışveriş merkezi olduğunu, büyük mağazaların örneğinin dönem Türkiye'sinde bulunmadığını, bu kenti Ferit Kam'ın altın öğüten bir değirmene benzettiğini daha önce belirtmiştik. Paris gibi Cannes ve Nice'in de turistleri çokça çektiğini, turizmin bu şehirlerde en belirgin gelir kaynağı olduğunu, böylelikle Fransa ekonomisinde turizmin önemli bir yeri olduğunu da dile getirmek gerekir.

Fransa'da aktarılması gereken bir diğerkonu Fransız ordusudur ki bu konu hakkındaki değerlendirmeler sadece Mehmed Enisî'nin söylemlerinde görölmektedir. Fransa donanmasında staj yaptığı için orduyu iki yıl boyunca gözlemleyen yazar özellikle Fransız deniz kuvvetleri hakkında doyurucu bilgiler aktarır. Buna göre Fransa'nın batısında Atlas Okyanusu, güneyinde de Akdeniz'in olması onu güçlü bir donanma hazırlamaya yöneltmiştir.

Fransa donanma tarihine bakıldığında, önceleri Fransız deniz kuvvetlerinin kiralık gemilerden oluştuğu görülür. Savaş zamanı olduğunda çevre ülkelerin ticaret gemilerini kiralayan Fransızlar, gemilere yerleştirdikleri askerlerini ok, yay, kargı, mızrak gibi savaş aletleriyle donatarak düşmanla mücadele ederler. Bu tarz mücadelenin zararları görülüp zaman içinde donanma yapılması için girişimlerde bulunulduysa da I. Fransuva'ya kadar önemli bir gelişme kaydedilememiştir. I. Fransuva, bir donanma kurmayı başaran ilk kraldır. I. Fransuva'dan sonra IV. Henri, Kardinal Rişliyö ve Kolber'in gayretleriyle Fransa'da deniz kuvvetleri gelişmiştir. "Şimdi gerek Bahr-i Sefid ve gerekse Bahr-i Muhit'te ve müstemlekât-ı sahiliyede muazzam donanma ve fevkalâde mücehhez ve muntazam liman ve tersaneleri" (Mehmed Enisî, 2008: 257) bulunan Fransa'nın, ileri teknolojiyle donatılmış savaş gemileri, zırhlıları ve kruvazörleri vardır. Özellikle 19. yüzyılda gelişen teknolojiye ayak uydurmak amacıyla Fransızlar da savaş gemilerinde son teknolojiyi kullanmışlar, daha önceleri on milyon franka mal ettikleri savaş gemilerini bu dönemde yirmi beş-otuz milyon franka mal etmeye başlamışlardır.

Enisî, Fransa'nın donanmasını ayakta tutabilmek ve geliştirmek için büyük bütçeler ayırdığını belirtir. Ona göre,

"Milyarlarla vücûda gelen sefâin-i muhtelifeden mürekkeb bir donanmayı ve bunların mürettebatını daima iş görebilecek bir hâl-i mükemmeliyet ve faaliyette bulundurabilmek için de pek büyük fedakârlıkların, masârif-i azime-i dâimenin ihtiyarı mübrem ve mutlaktır." (Mehmed Enisî, 2008: 279)

Enisî'nin verdiği bilgilere göre büyük zırhlılarda 600-700 civarında asker tayfa, kruvazörlerin büyüklüğüne göre kruvazörlerde 200-500 arası tayfa ve torpido istimbotlarında 70 civarı tayfa bulunmaktadır. Büyük zırhlıların tayfası bir ayda 30.000 frank masrafla idare olurken en küçük kruvazörde bulunan tayfaların aylık masrafı bile

altı yedi bin franktan aşığı değildir. Asker maaşları, yiyecek, içecek, yakacak masrafları ve diğer bütün masraflar göz önüne alındığında donanmanın yıllık masrafı milyonlarca frankı bulmaktadır. Enisî bu bağlamda, bütün Fransız donanmasının yıllık bütçesinin 1871’de 121 milyon frank, 1880’de 185 milyon frank ve 1893’te 250 milyon frank olduğunu, bu rakamların her geçen yıl arttığını söyler.

Enisî, Fransa donanmasında görev yaptığı sırada askerlerde büyük bir ciddiyet, disiplin ve soğukkanlılık görür. Donanmayla denize çıktığı ilk gün bütün askerlerin görev başındaki tavırlarını dikkatlice inceler. "Zâbitleri, hâric-i vazife zamanlarında yekdiğerleriyle gâyet senli benli konuştukları, beraber gezip eğlendikleri hâlde, vazifeleri başında fevka’l-had ciddiyet kesbediyorlar, muamelât ve evâmirin icrâsında zerre kadar resmiyette âzâdelik göstermiyorlar idi." (s. 86) diyerek askerlerin görev sırasındaki ciddiyetlerini dile getirir. Fransız askeri en küçük bir eğitimde bile kendisini savaş ortamında farz ederek görevini dikkatlice yerine getirir. Hepsi de gayretli, çalışkan ve görevlerine sadıktır. "Disiplin denilen âdâb-ı askeriye ve nizâmât-ı mevzuanın ahkâm-ı şedide ve nâzifesi, bunlara mâfevke hürmet ve itaat ne demek olduğunu öğretmiştir." (s. 87) Fransız askeri dışarıdayken gayet serbesttir ancak bu serbestlik içinde bile asker olduğunu unutmaz, giydiğı üniformanın hakkını verir. Görevdeyken hiçbir askerde telaş ve panik görülmez. Herkes görevini kusursuzca yerine getirmeye çalışırken son derece soğukkanlı davranır. Enisî, donanmadayken katıldığı bir tatbikatta askerlerde gördüğü soğukkanlılığı ve disiplini övgüyle anlatır.

Bununla birlikte tayfalarda ara sıra disiplinsizlikler de görülebilmektedir. Enisî, gemideyken bir grup askerin ayakta bekleme cezası aldıklarına şahit olmuştur. Bu manzarayı anlattıktan sonra eskiden tayfaların yaptıkları disiplinsizliklere ceza olarak kürek ve kırbaç cezası verildiğini; 1748’den itibaren bu cezaların kaldırılarak yerine ayakta bekleme, şarap mahrumiyeti, demire vurma ve hapis cezaları getirildiğini ve Fransız askerlerin bu cezalar içinde en çok şarap mahrumiyetinden çekindiklerini anlatır.

Ordu bağlamında bunlardan başka, Fransız savaş gemilerinde kullanılan toplardan bahseden Enisî, büyük çaplı topları, orta çaplı topları ve küçük çaplı topları uzun uzun anlatarak bunların nasıl kullanıldığını, nasıl korunduğunu sayfalar boyunca okuyucusuna aktarır.

Fransa'daki kültürel hayat bağlamında eğitimden de bahsetmek gerekir. Gezginler Fransa'da dolaştıkları kentlerde "darülfünûn"lar, "mekteb-i tıbbiye"ler, "hukuk ve edebiyat fakülteleri" görseller de bunların sadece "bina" yönüne dikkat kesilmişlerdir. Fransa eğitim sisteminin özelliklerinden, halkın okur-yazarlık seviyesinden bahsetmeyen yazarlar bu tür binalarla ülkenin eğitim düzeyine gönderme yapmakla yetinmişlerdir. Gezginler içinde sadece Mehmed Enisî Fransa'daki eğitimden kısaca bahseder, o da askeri okullardaki eğitimden ibarettir.

Enisî, Fransa donanmasına subay yetiştiren okuldan ve eğitim programından bahsederken okulun karada değil denizde bulunduğunu aktarır. Ülkenin kuzeyindeki Brest kentinde, Borda adındaki bir gemide öğrenciler eğitim görmektedir. Okula Fransız vatandaşı olmak şartıyla on dört ile on sekiz yaşları arasındaki öğrenciler başvurabilmektedir. Önce sıkı bir sağlık kontrolünden geçen öğrencilerde deniz hayatına elverişli olma şartı aranır. Yazılı ve sözlü sınav yapıldıktan sonra başarılı olan seksen öğrenci burada eğitim görmeye hak kazanır. İki yıl boyunca burada eğitim göreceğ öğrenciler okula kayıt için yaklaşık bin frank ödemekle yükümlüdür.

Okuldaki eğitim üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm dersleri genel kültür dersleridir ki edebiyat, tarih, İngilizce ve resimden ibarettir. İkinci bölümde analiz, makine, astronomi, kimya ve gemicilikle ilgili dersler vardır. Üçüncü bölümde ise öğrencilerin asıl branşları olan denizcilikle ilgili dersler, yani manevra, makine, topçuluk, gemi yapımı, torpidoculuk, elektrik ve silah atışı dersleri bulunmaktadır. Enisî okulda uygulamalı bir eğitim yapıldığını anlatır. Öğrenciler, gün içinde bir dakika bile boş kalmadan çeşit pratikler yaparak denizciliği öğrenirler ve iki yıllık eğitimin sonunda teğmen rütbesi alarak subay olmaya hak kazanırlar.

Fransa'daki eğitim hayatından kısaca bahsettikten sonra Fransız kültürünün önemli bir tamamlayıcısı olan eğlence hayatına değinmek gerekir. Fransa'nın sosyo-kültürel hayatında eğlencenin önemli bir yeri vardır. Bütün Avrupa kentleri içinde eğlence hayatının en yoğun yaşandığı yer olan Paris diğer ülkelerin eğlenceleri anlatılırken de sık sık adından söz ettirir.

Gezginler içinde Fransızların eğlence hayatına en çok şahit olan Mehmed Enisî'dir. İki yıl kaldığı bu ülkede değişik zamanlarda farklı eğlenceler görme fırsatı bulmuştur. Kitabında "Karnaval Eyyâmı", "Konfeti Muharebesi", "Çiçek Muharebesi", "Şefkat

Pazarı", "Balolar" gibi başlıklarla Fransa eğlence hayatını anlatan yazar, "Nis şehrinde karnaval, olanca tantanasını izhâr eder. Burada bulunan ecnebi tenezzühkârânının en muteber ve maruflarından mürekkep bir cemiyet teşkil ederek Roma kış eğlencelerini ehemmiyetsiz bırakacak derecede şaşaalı eğlenceler tertip ederler." (Mehmed Enisî, 2008: 221) demektedir. Karnaval boyunca sokaklarda maskeli kalabalıklar dolaşmakta, salonlarda maskeli balolar düzenlenmekte, çiçek ve konfeti savaşları yapılmaktadır.

Karnaval başlamadan bir hafta önce, eğlenceyi düzenleyen komite, karnaval reisinin hangi tarih ve saatte şehre geleceğini halka ilan eder. O gün geldiğinde binlerce Nisli ve yabancı turist, Avenö dö Lagar Caddesi'nden Nis'in merkezi olan Palas dö Mesena Meydanı'na doğru karnaval reisini müzik eşliğinde indirirler. Karnaval reisi denilen şey on beş yirmi adam boyunda kâğıttan ya da alçıdan yapılan dev bir kukladır. Bu kukla "Caddeyi aşağıya inerken iri bacaklarını azametkârâne atarak kollarını bir insan gibi sallar ve başıyla da etraftaki halka izhâr-ı iltifât eder." (s. 222) Şehrin her tarafı bayraklar, çiçekler ve yeşilliklerle süslenir; karnaval günlerinde maskeçiler, karnaval yelekçileri, şeytan külahçıları ve konfeticiler satış yapmak için dolaşırlar. Konfetininde şeker savaşı demek olduğunu Romalılar döneminde karnavallarda badem şekeri saçıldığını, ismin de buradan geldiğini anlatan yazar Nice'teki karnavalda nohut, fasülye, un, kepek ve bıçkı talaşından yapılan konfetilerin atıldığını aktarır. Konfeti yağmuru karnaval reisinin geldiği akşam başlar. Enisî burada gördüğü manzarayı "rezâlet-i na-mütenâhi" olarak adlandırır ve ortamı şöyle tarif eder:

"Zengini, fakiri gûnagûn karnaval elbisesi giyerek ve boyunlarına birer konfeti torbası asarak ve ellerine de küçük saplı mahsus yapılmış kürek alarak önlerine gelene yağmur gibi kemâl-i şiddetle konfeti atarlar. Bir arbede, bir rezâlet ki, tarif-i tammi müşküldür. Kadın erkek, çoluk çocuk karma karışık! Serbestî nâmına, dünyada ne kadar seyyiât varsa hepsini icrâya müsâit bir zemin! İsmi şaşaalı bir eğlence!" (Mehmed Enisî, 2008: 223)

Enisî, bu eğlencenin sadece Nislilere özgü olmadığını, kente Paris'ten, Toulon'dan, Marsilya'dan, Lyon'dan, Toran'dan, Milan'dan, Monako ve Monte Karlo'dan binlerce insanın geldiğini anlatır. Yazar, bu eğlenceyi kendi yaşam felsefesiyle bağdaştıramaz ve eğlence hayatında gördüğü iğrençlikleri, "Fransa serbestîsinin bu gibi husûsâtında öyle elemli, öyle kederli parçalar, seyyieler meşhûdum oldu ki, bunları kayıt ve tahrirde lisan

u kalem hicap edeceğinden bit-tab' meskût geçtim" (Mehmed Enisî, 2008: 224) diyerek bu eğlence ortamında anlatamayacağı kadar çok rezilliğin yaşandığını dile getirir.

Enisî'ye göre, Fransa'da kış eğlencelerinin en önde geleni balolardır. Onu müsamereler, tiyatrolar ve sirkler izler. Şubatın on üçünde Formidabl zırhlısında verilen büyük baloya katılan yazar, balo'nun Akdeniz Gezici Donanması'nın tarafından verildiğini ve yaklaşık bin iki yüz davetlinin katıldığını aktarır. "Madamlar, matmazeller, zâbitler, amiraller, jeneraller, dans ediyorlardı. Son moda elbise ve tuvaletler, bu baloda kemâliyle tecessüm etmişti. Sefinenin tezyinâtını tavsif, hâmenin havsala-i kifâyetinden hariçtir." (Mehmed Enisî, 2008: 242) diyen yazar binden fazla insanın katıldığı bu eğlencede hiç kimsenin taşkınlık yapmadığını, davetlilerin son derece medeni tavırlar içinde eğlendiklerini övgüyle anlatır.

Paris'te bulunduğu günlerde kentin hayvanat ve botanik bahçelerini gezen, mesire yerlerinde dolaşan Ferit Kam, halkın burada çoluk çocuk eğlendiğini aktarır. Yazarın asıl eğlence merkezlerine gitmediği, gece eğlencelerine katılmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda henüz Paris'e gelmeden, trende tanıştığı bir Fransızdan "Paris'te hüküm-fermâ olan rezâil-i gûnagûn" hakkında epeyce bilgi edinen Ferit Kam, şehirden ayrılırken de "fâcire-i cihan-âşinâ"dan ayrıldığını söylemekle yetinmiştir. Dolayısıyla kentin eğlence hayatı konusunda gözleme dayalı olmayan bir bilgi ile hareket ettiği düşünülebilir.

2.1.2.4. Fransa ve Fransız İmgesi:

Yukarı da belirttiğimiz gibi gezginler Fransa'yı bütün ayrıntılarıyla anlatmamışlardır. Kuşatıcı bir imge oluşması bakımından aktarılan bilgilerin geniş olmasının yararı bulunmaktadır. Ne var ki bu dönemde yazarlar Fransa'yı bir bakıma özetleyerek imge oluşturmuşlardır. Her şeyden önce, II. Meşrutiyet döneminde Almanya'ya yapılan gezilerin çokluğuna karşın Fransa'ya yapılan gezilerin azlığı ve tıpkı bunun gibi Almanya'yla ilgili dile getirilenlerin çokluğuna karşın Fransa'yla ilgili anlatılanların azlığı mutlaka imgeye dâhil edilmelidir. II. Meşrutiyet döneminde Fransa artık gözden düşmeye başlamış bir ülkedir. Kuşkusuz bu durumu besleyen en önemli etmenlerden biri yukarıda da değindiğimiz gibi bu dönemdeki olumsuz Türk-Fransız ilişkileri, daha doğrusu Türk-Fransız çatışmasıdır.

Gezi kitaplarındaki Fransa imgesine baktığımızda olumlu ve olumsuz imgelerin birlikte yürüdüğü dikkati çekmektedir. Almanya’da hemen hiçbir kusur bulamayan, Almanları insanüstü bir varlık gibi algılayan dönem gezginleri Fransa ve Fransızlar için aynı değerlendirmede bulunmamışlardır. Bu iki ayrı algı, gezginlerin farklı ideolojileri gereği ülkeyi ayrı ayrı algılamasından değil aynı gezginlerin hem olumlu hem olumsuz söylemleri birlikte kullanmasından kaynaklanmaktadır. Turistik yerleri anlatmakla yetinen Şerafeddin Mağmumi’yi bir kenara bırakacak olursak dönem gezginlerinden Mehmed Enisî ile Ferit Kam’ın bir Fransız imgesi oluşturmaya çalıştıklarını, ikisinin de kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz imgeler oluşturduklarını söyleyebiliriz. Yeri gelmişken her iki gezginin ülkeyi gezdikleri yılların farklılığına değinmek gerekir. Mehmed Enisî, Fransa’dan bahsettiği *Avrupa Hatıratım* adlı eserini 1911 yılında yayımlamıştır ancak onun donanmada staj yapmak üzere Fransa’da bulunduğu tarih 1895-1897 yıllarıdır. Dolayısıyla gezgindeki Fransa imgesi, II. Meşrutiyet’ten on bir on iki yıl öncesine ait bir imgedir. Ferit Kam’ın ülkede bulunduğu tarih ise Temmuz 1913’tür ki iki gezginin gözlemleri arasında yaklaşık on yedi on sekiz yıllık bir zaman farkı vardır. Bu zaman farkı, iki ülke arasındaki ilişkiler açısından gittikçe olumsuz bir sürece girildiği dönemi göstermesi bakımından önemlidir. İmgenin oluşumunda bu zaman farkı mutlaka değerlendirilmelidir zira Ferit Kam’ın Fransa ifadelerindeki olumsuzluklar Enisî’den daha çoktur.

Bu bilgiler ışığında gezginlerin oluşturduğu olumlu Fransız imgesine bakacak olursak bu ulusun iş ve eğlence hayatını çok iyi düzenleyen, işinden de eğlencesinden de vazgeçmeyen bir ulus olduğu öncelikle göze çarpar. Tarımda, ticarete, sanayide ülke ekonomisine katkıda bulunan bu millet gezi kitaplarında asla tembellik, gevşeklik gibi nitelermelere maruz kalmamıştır. Ülkede belli bir aksiyon olduğu, Osmanlı toplumundaki durağan yapının aksine ülkede çalışma temposunun bulunduğu belirtilebilir.

Fransızların çalışkanlıklarından başka rasyonel düşünceye sahip insanlar oldukları, ellerindeki en iyi şekilde değerlendirmesini bildikleri ve ekonomiden anladıkları da bir başka imge olarak karşımıza çıkmaktadır. Gezinler, ülke insanının bir karış toprağı bile boş bırakmadan değerlendirdiklerini, arazilerini akıllıca kullandıklarını, turizme yönelik herhangi bir değer gördükleri bölgeye yatırım yaptıklarını, böylece bol turist

çektiklerini söylerken Fransızların yukarıda saydığımız özelliklerine gönderme yapmışlardır.

Fransızlarda iş ahlakı ve disiplini de olumlu bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Mehmed Enisî ülke ordusunu anlattığı bölümlerde Fransızların görev başındayken son derece ciddi olduklarını ve zor durumlarda ne kadar soğukkanlı davrandıklarını dile getirmiştir. Bir Fransız askerinin, dışarıda arkadaş olarak kol kola gezdiği bir üstüne görev başındayken laubali davranmaması, görevin ciddiyetini asla aklından çıkarmaması bu bağlamda değerlendirilebilecek ifadelerdendir. Bu tür imgeler Fransızların dünya çapındaki başarılarının altındaki nedenleri göstermesi bakımından değerlidir.

Fransızların olumsuz yönlerini de söylemekten çekinmeyen gezginler en büyük eleştiriyi eğlence hayatlarındaki aşırı serbestliğe getirmektedirler. Hem Fransa'yı anlatan gezginlerde hem de Avrupa'nın başka ülkelerini dolaşan gezginlerde Fransızlar, eğlenceyi çokça seven ve bu eğlence sırasında türlü ahlaksızlıklar sergileyen bir tür modern Pompei halkı gibi imgeleştirilmiştir. Fransızlar eğlenceye düşkün insanlardır, Paris eğlence hayatıyla öne çıkmıştır; ancak bu eğlence çoğu zaman ahlak sınırlarını aşacak biçimde yapılmaktadır. Mehmed Enisî'nin, Nice'deki karnaval bağlamında orada eğlence adına gördüğü ahlaksızlıkları anlatamayacak kadar çirkin bulduğunu ve "Fransa serbestîsinin bu gibi husûsâtında öyle elemli, öyle kederli parçalar, seyyieler meşhûdum oldu ki, bunları kayıt ve tahrirde lisan u kalem hicap edeceğinden bit-tab' meskût geçtim" (Mehmed Enisî, 2008: 224) dediğini daha önce aktarmıştık. Ferit Kam ise bu tür eğlence ortamlarından tamamen uzak durarak "Paris'te hüküm-fermâ olan rezâil-i gûnagûn" hakkında çok bilgi vermemiştir. Fransızların eğlence olarak gördüğü şeyin dönem Osmanlı aydınına son derece ters geldiği, yapılan eğlencelerden bir keyif alamadığı dikkati çekmektedir. Bu bağlamda Mehmed Enisî Nice'teki karnavalı anlattığı bölümde kısa süreliğine dâhil olduğu karnaval kargaşasından güç bela kendini kurtarabildiğini aktarır. Hâlbuki o sırada Fransızlar konfeti yağmurundan sınırsız keyif almaktadır. Fransızları eğlence anlayışları bakımından ayıplayan gezginlerin kendi gibi olmayanı aşağı görme biçiminde bir ötekileştirmeye gittiklerini görmekteyiz. Gezginler kendi kültürlerinde var olmayan bu tür eğlence biçimlerini dışlayarak ötekileştirmişlerdir. Onu "farklı"lık olarak kabul etmeyen, bu tür eğlenceye hoşgörü

göstermeyen gezginler, eğlence biçiminin "bayağı, değersiz ve ahlaksızca" olduğunu etnosantrik bir yaklaşımla imgeleştirmişlerdir.

Olumsuz bir diğer tutum Fransızların iyice sekülerize olmuş, dünyaya yönelerek kendini unutmuş yapılarıdır. Ferit Kam, İslamcılık düşüncesinin de etkisiyle Fransızları dünyaya dalmış, kendilerini dinlemeye bile kabiliyetleri kalmamış insanlar olarak imler. Paris'te bulunduğu sırada kentin hareketli yaşantısına bir türlü ayak uyduramayan yazar, kent halkını bir makinenin parçaları gibi sürekli hareket içinde görür. Dönemin dingin, durağan Osmanlı insanının, modern hayatın hızlı, hareketli ve seküler yapısına itirazdır bu. Fransızlar kendi iç âlemlerini ihmal eden, bir an için bile kendi kendisiyle baş başa kalmayan, ruhunu manevi gıdalarla beslemeyen insanlardır. Bu bakımdan da Ferit Kam tarafından eleştirilirler.

Fransızların eleştirildiği bir nokta da tabiata sürekli müdahale ederek her şeyi yapay hale getirmeleridir. Bu ülke insanı, ister ekonomik kaygılarla olsun isterse diğer nedenlerle, doğanın her tarafına dokunmuş, ona kendince şekil vermiştir. Özellikle Paris'te el değmedik doğal bir köşe bulmak neredeyse imkânsızdır. Ferit Kam, doğal bir şey görebilmek amacıyla Paris'te dört tarafa göz gezdirdiğini, bu şehirde doğal olarak sadece gökyüzünü görebildiğini söylerken modernizmin doğaya egemen olmak isteyen tavrına eleştiride bulunmak ister. Ne var ki yazar bunu entelektüel bir görüşle ya da sistematik düşünceyle değil duygusal bir yaklaşımla dile getirmektedir. Bir yandan modern hayata özenip öte yandan modernizmi reddetmenin paradoksal yapısı dönem Türk gezginlerinde görülebilmektedir.

Kitaplardaki Fransa imgesine değinecek olursak yazarların bu ülke için oluşturdukları imgeyi toparlayan en kestirme ifadenin Ferit Kam'da görüldüğünü söyleyebiliriz. O, Almanya ile Fransa'yı karşılaştırdığı pasajda Fransa için şu ifadelerde bulunur:

"Fransızlara gelince onları da gençliğe veda etmiş yahut veda etmek üzere bulunmuş yorgun, biraz da durgun bir adama benzettim. Hakikaten vaktiyle gençliğin bütün letâfetlerine, bütün zerâfetlerine mâlik imiş. 'Kilise yıkıldıysa kule-i nâkus yerinde duruyor.' Yüzünün rengi biraz soluk olmakla beraber yine mutarrâ gibi görünmekte; hele uzaktan bakılacak olursa mutarrâ olduğuna hüküm edilmektedir. Fakat biraz yaklaşıldı mı yüzündeki tarâvet-i şebâbın göçtüğü yahut geçtiği yerlerde derince izler bıraktığı görülüyor." (Kam, 2000: 86)

Yazara göre Fransa'nın son dönemlerde gösterdiği hırçınlığın altında bu yaşlanmaya başlama psikolojisi yatmaktadır. O, hâlâ genç ve dinç olduğunu ispat etmek için aşırı hareketlerde bulunmakta, bu davranışlarından sonra da aynaya bakarak kendisinin hâlâ genç olduğuna kanaat getirmektedir. Osmanlı'yı "hasta adam" olarak imgeleştiren Batılılar gibi dönem gezginleri de Fransa'yı "yaşlanmaya başlamış adam/kadın" biçiminde imgelemişler, onun da bünyesine hastalığın girdiğini sezdirmişlerdir. *Kutup Musâhabeleri* adlı kitabında Celâl Nuri'nin "Fransa mâzi, İngiltere hâl, Almanya istikbâl." (Celâl Nuri, 1997b: 15) dediğini daha önce belirtmiştik. Yazar, *Şimal Hatıraları* kitabında da,

"Zannederim ki bulunduğumuz asırda artık Latin cinsi bütün rolünü oynamıştır. İspanya ve Fransa mâziye aittir. Vakîâ Fransa'da bugün müsâbakatgâh-ı terakkîde pek zarîfâne isbât-ı kemâl ediyorsa da Fransız gülü artık ihtiyarlamış. Çiçekliğin içindeki âb-ı hayat sâyesinde temâdi-i ömr ediyor." (Celâl Nuri, 1997a: 52)

diyerek Fransa'nın yavaş yavaş tarih sahnesinden çekileceğini dile getirmiştir. Diğer gezginlerin de benzer imgeler oluşturduğunu da ekleyerek dönem Fransa'sının yaşlılığının en önemli imge olarak sunulduğunu söyleyebiliriz.

Oluşturulan bu imgenin rasyonel nedenlere dayandırılmadığına dikkat çekmek gerekir. Gezginlerin Fransa'nın artık ihtiyarlamaya başladığını dair ifadelerine bakıldığında bunların tamamen yorumlardan ibaret olduğu görülür. Alıntı yaptığımız her iki gezginde de ülkenin yaşlandığı söylenmekte ancak neden yaşlandığına dair herhangi bir söz söylenmemektedir. Fransa kuşkusuz dönemin süper güçlerinden biridir. Bizzat yazarların kendi ifadelerine göre ülke ekonomisi canlıdır; sanayi ve ticareti gelişmiştir; tarımda da modern teknoloji kullanan bir ülkedir. Turistik kentlerde turizm geliri önemli bir girdi olmaktadır. Bunları bütünüyle değerlendirdiğimizde Fransa'nın ekonomik anlamda henüz yaşlanma belirtisi göstermediğini söylemek yanlış olmaz. Gezginlerin ülke ekonomisinin durduğuna, kazançların azaldığına, borçların çoğaldığına dair herhangi bir ifadeleri yoktur. Yaşlılığın ekonomik değil de siyasi ya da kültürel olduğuna dair de herhangi bir sonuç çıkarmak zordur. Gezginler dünya siyasi tarihinde Fransa'nın artık eski öneminin kalmadığını, askeri gücünün zayıf olduğunu ya da sömürgelerinin azaldığını söylememiştir. Anlattıklarına bakılırsa ordusu güçlü ve disiplinlidir, ekonomisi iyidir, Fransa'da belli bir düzen vardır ve bu düzen işlemektedir.

Oluşturdukları yaşlılık imgesi ise anlattıkları Fransa ile çelişki oluşturmaktadır. Bu bağlamda "yaşlılık" olarak adlandırdıkları durumun rasyonel nedenleri hakkında ciddi ipuçları vermedikleri, bunların imge oluşturmak için ortaya atılan yorumlardan ibaret olduğu dikkati çekmektedir. Gezginlere göre Fransa yaşlanmaya başlamıştır, o kadar; bunu rasyonel örneklerle anlatma ihtiyacı hissetmemişlerdir.

Bu imgenin oluşturulmasında gezginlerin subjektif davrandığını, kendi ideolojileri gereği Fransa'yı zayıf göstermek, Almanya'yı öne çıkarmak istediklerini düşünmekteyiz. II. Meşrutiyet dönemi, Türk yönetimi ve aydınları arasında Alman taraftarlığının öne çıktığı bir dönemdir. Yazılan gezi kitaplarında Almanya yanında savaşa girilmesi salık verilmiş, savaşa girildiğinde de doğru bir iş yapıldığı savunulmuştur. Almanya'nın böyle model ve müttefik bir ülke olduğu bir dönemde Fransa hakkında oluşturulan imgenin masum ve objektif olduğunu söylemek zordur. Mircea Eliade'nin *İmgeler Simgeler* kitabında dediği gibi, "herkes yalnızca kendisiyle birlikte getirdiği imgeyi görmektedir." (Eliade, 1992: XIX) Dolayısıyla Fransa'ya giden gezginler yanlarındaki hazır imgeden başka bir şey görmeden ülkelerine geri dönmüşlerdir. Bunun en belirgin ifadesi Ferit Kam'ın şu sözlerinde görülmektedir: "Maksadımız Frenklerin ahvâl-i ruhiyelerini teşrih etmek değildir. Onların hakkında doğru yanlış ne bilirsek yeni öğrenmedik, bildiğimizi öteden beri biliyor idik. Müşâhedâtımız bu babdaki malûmâtımızı ne tezyid etti, ne de tenkîs." (Kam, 2000: 87) Ferit Kam bu gezisinde "Frenkler"⁶⁸ hakkında önceden öğrendiklerinden farklı bir şey görmediğini, gördüklerinin bildiklerini ne çoğalttığını ne de azalttığını söylerken tam da bizim tespit ettiğimiz noktaya parmak basmaktadır.

Bu imgeden başka Fransa'nın hem doğal güzellikleriyle, hem turizm cenneti olması yönüyle hem de sanayi ve ticaretteki gelişmişliğiyle öne çıktığı görülmektedir. Fransa'da denizin, coğrafyanın verdiği güzellik ve ılıman bir iklim onu yaşanması bir ülke haline getirmektedir. Gezginlerin özellikle Nice, Cannes ve Aix les Bains kentleri çerçevesinde oluşturdukları imgeler buraların doğal güzellikleri ve ılıman iklimi nedeniyle dünyanın pek çok yerinden turist çektikleri yönündedir. Yabancı turist çekebilmek için yapılan etkinlikler ve eğlenceler ile Fransa'nın doğal güzelliği buluşunca ekonomik anlamda büyük girdilerin olduğu gezginlerin gözünden

⁶⁸ Yazar burada 'Frenk' kavramıyla bütün Avrupalıları kastedmektedir. Yalnız bu söylem Almanlarla Fransızları karşılaştırdığı bölümde kullanıldığından 'Fransızlar' anlamıyla da düşünülebilir.

kaçmamıştır. Turisti bol olan bir ülkenin de güzel bir ülke olduğu gezi kitaplarının okuyucusunda zorunlu bir çıkarsama olmaktadır. Ülkenin sanayi ve ticaretteki gelişmişliği bağlamında Ferit Kam'ın konuştuğu bir Fransız'ın, "İş o kadar çok ki Fransız amele kifâyet etmiyor. İtalya'dan, İsviçre'den daha başka yerlerden amele celbine mecbur oluyoruz." (Kam, 2000: 55) dediğini aktarmıştık. Gezinlerden Mehmed Enisî de Marsilya'yı "ticaretgâh-ı muazzama" diye nitelerken "binlerce daru't ticareti"nin varlığından haber vermiştir. Gezginlerin de yerinde tespit ettikleri gibi Fransa sonuçta bir sanayi ülkesidir. Bunun gerektirdiği biçimde yapısal ihtiyaçlarını yerine getiren Fransa sömürgelerinden elde ettiği hammaddeyi kendi ülkesinde işleyerek tekrar bu ülkelere pazarlamaktadır. Sanayi Devrimi'ni gerçekleştireli uzun zaman olan bu ülkenin pek çok şehrinde çok sayıda fabrika bulunması olağan karşılanmalıdır. Burada yeri gelmişken şuna da değinmek gerekir ki gezginler Fransa'da da bir çalışma temposu, iş düzeni, aksiyon görseller de Almanya'daki çalışma iştahını gördüklerine dair bir söylemde bulunmamışlardır. Burada Almanlara yapılan pozitif ayrımcılıktan başka Almanya'nın sanayileşmede ve sömürgecilikte geciktiği için diğerlerinden daha çok çalıştığı, diğer iki büyük ülkeye yetişmek için onlardan daha fazla performans gösterdiği akla gelmektedir.

Fransa ve Fransız imgesini bu şekilde özetledikten sonra birkaç cümleyle de imgenin neden bu şekilde sunulduğuna değinmek gerekir. İlk bakışta görülebildiği gibi ne Fransızlar Almanlar kadar mükemmeldir ne de Fransa Almanya kadar dinçtir. Bu imgenin belli başlı nedeni olarak dönemin siyasi ilişkileri ile Fransa imgesinin en önemli kurucuları olan Mehmed Enisî ve Ferit Kam'ın biyografilerini, ideolojik düşüncelerini ileri sürebiliriz. Fransa'yla siyasi ilişkilerimizin kötü olduğu bir dönemde ülke hakkında objektif değerlendirmelerin yapılmasını beklemek safdillik olacaktır. Dolayısıyla her iki gezginin de az ya da çok bu durumdan etkilenmiş olması, Fransızlar hakkındaki ifadelerinde sadece gözleriyle gördüklerini değil kalplerinden geçenleri de aktarmış olması doğaldır. Lévi-Strauss'un da dediği gibi, "kendinden uzaklaşması olanaksız olduğundan hiçbir kültürün diğer bir kültür üzerinde doğru bir yargıya varamayacağı ve bu yüzden de yapacağı değerlendirmenin zorunlu olarak bir göreceliğe tutsak olacağı öne sürülebilir." (Lévi-Strauss, 2010: 43) Bu bağlamda dönem gezginlerinin söyleyişlerinde önemli oranda görecelik bulunması hatta söyleyişlerin göreceliğe tutsak olması normal karşılanmalıdır. Bu siyasi ilişkilerden başka gezginlerin

biyografilerinin ve ideolojilerinin de Fransızları kimi yönleriyle olumlu kimi yönleriyle olumsuz göstermede etkisi olduğu akla gelmektedir. Almanya'yı anlatırken Mehmed Enisî'nin 1914 yılında yazdığı *Alman Rûhu* adlı eserinde Almanları ne kadar kusursuz bir millet olarak anlattığını ve I. Dünya Savaşı'nda Almanya tarafında savaşa girilmesi gerektiğine dair işaretler verdiğine değinmiştik. Bu yönüyle Enisî'yi Alman hayranı bir İttihatçı olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan da gezginin Fransa hakkında yer yer olumsuzlukları aktarmış olması olağandır. Hemen belirtilmelidir ki Enisî'nin söylemleri asla saplantılı bir taraf tutmanın örneği değildir. O, elinden geldiğince Fransa'yı objektif biçimde sunmaya çalışmıştır. Ferit Kam'a gelince Paris'in gürültülü hayatına alışamadığını söyleyen bu yazarın ülkeyi gezdiği dönemde kırk dokuz yaşında olduğu öncelikle belirtilmelidir. Enisî ülkeyi yirmili yaşlarında genç bir deniz subayı olarak gezerken Ferit Kam kırk dokuz yaşında bu ülkeye gelmiştir. Kendi ifadesiyle, "Benim gibi kırk dokuz sene şarkın sîne-i sükûnunda yaşamış bir adam o yaştan sonra garbın velvele-i kıyâmet-nümûnunda yaşayamaz. Kendi hesabıma buna müteessif de değilim. Memleketimden, memleketimin sükûnundan yine kendi hesabıma memnunum." (Kam, 2000: 59) diyerek burada gördüğü gürültüyü kafasının kaldırmadığını aktarmakta ve memleketinin sakin yapısını özlemektedir. Yazarın ilerlemiş yaşı ve Paris'te bulunduğu sırada hastalanması oluşturduğu olumsuz Fransa imgesine mutlaka dâhil edilmelidir. Türker Alkan, yaşın ilerlemesinin genellikle otoriterlik eğilimini artırdığını, buna paralel olarak dogmatik anlayışın da arttığını savunur. (Alkan, 1983: 130) Bu durumda yazarın yaşı gereği farklı olana tahammül etmesinin güç olduğu ortaya çıkar. O, yaşı gereği gürültülü ortamları sevemeyeceği, vur patlasın çal oynasın eğlenceye katlanamayacağı gibi hayatın bütün hızıyla yaşandığı bu ülkeyi de sevemeyecektir. Aynı zamanda buranın havasından etkilenecek hastalandığı için etrafında gördüğü güzelliklerden zevk alamayacak, her şeyi hep hasta gözlerle seyredecektir. Ferit Kam'ın Fransa hakkındaki olumsuz söylemlerinin çokluğunda yazarın İslamcılık düşüncesinin de etkisi olduğu inkâr edilemez. Ferit Kam'ın bu geziye *Sebilürreşad* dergisi tarafından gönderildiğini belirtmiştik. Dönemin İslamcılık taraftarlarının kalem oynattıkları bu dergi, hem Ferit Kam'ı Avrupa'ya neden gönderdiklerini hem de Avrupa'dan ne anladıklarını 5 Şaban 1331/27 Haziran 1329 tarihli sayısında şöyle anlatır:

"Şarkı anlamış, ulûm ve medeniyet-i şarkiyenin gavâmuzına nüfuz etmiş, ahlâk ve ananât-ı milliyemizi derinden tetebbu edebilmiş mütefekkirler garbı gezmeli, garbın âsâr-ı medeniye ve sinaiyesini, müessesât-ı ilmiye ve fennesini, ahlâk ve itiyâdâtını; perestîşkâr ve kamaşmış bir gözle değil, müdekkik ve tenkitkâr bir nazarla tetebbu etmelidir ki muhassala-i fikriyelerinden millete emin ve nurlu bir tarîk-i müstakim açılabilsin! Bu gibi e'âzımın netice-i tefehhüsâtıdır ki bize garbı mahiyet-i asliyesiyle gösterecek, Avrupa'dan ne gibi hususâtda istifade etmeliğimiz lazım olduğunu bildirecek, Avrupalıları nerelere kadar taklid mecburiyetinde bulunduğumuzu vukufkâr ve nakkâd bir deha ile tayin edecektir. Ancak bu suretledir ki millete saha-ı tekâmüle doğru bir hatt-ı hareket gösterilebilir." (Sebilürreşad, 1329: 286-287)

Derginin yazardan beklediği Avrupa'yı "perestîşkâr ve kamaşmış bir gözle değil, müdekkik ve tenkitkâr bir nazarla" gözlemlemesidir. Bu yönüyle gezgin, dolaştığı ülkeleri eleştirel bir bakış açısıyla gözlemlediğinden Avrupa'nın ve doğal olarak Fransa'nın eksiklerini de dile getirmiştir. Yazardaki İslamcılık düşüncesinin Fransa hakkında olumsuz ifadelerde bulunmasında şöyle bir etkisi daha vardır. Fransızlar özellikle eğlence hayatları, ahlaksızlıkları ve hızlı yaşantıları nedeniyle dinsel hayattan tamamen kopmuş, seküler bir görüntü çizmektedirler. Toplum hayatında dinin hemen hiç etkisinin olmadığı, insanların sürekli modern hayatın getirdiği bir koşuşturma ve telaş içinde yaşadıkları, kendi iç dünyalarına hiç zaman ayırmadıkları bu ülkede Ferit Kam'ın rahatsız olması doğaldır. İslamcılar, model alacakları bir ülkede dini hayatla seküler hayatın yan yana yürümesini beklemektedir. Dünya ile ahiret arasında denge kurmaya çalışan bu yaklaşım ile Fransızların tamamen sekülerize olmuş yaşantısı arasında oldukça önemli farklar vardır. Bu da Ferit Kam'ın Fransızlar hakkında oluşturduğu imgenin bir başka nedeni olmaktadır.

Sonuç olarak II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında Fransa'nın yaşlanmaya başlamış bir ülke biçiminde imgeleştirildiği, Fransızların çalışkanlıkları, disiplinli oluşları ve düzenli hayatlarıyla birlikte eğlencedeki aşırılıklarına ve ahlaksızlıklarına dikkat çekildiği belirtilmelidir. Modern hayatın getirdikleri ile götördüklerinin birlikte görülebildiği bu ülkede, bir yandan çalışan, kazanan, ekonomiden anlayan, rasyonel düşüncüyü benimsemiş bir Fransa görülmüş; bir yandan da modern hayatın hızına gömülmüş, kendi iç dünyasından uzaklaşmış, tamamen sekülerize olmuş yapay bir

Fransa'nın varlığı anlatılmıştır. Gezginciler oluşturdukları imgeyle birinci tip Fransa'dan örnek almayı ikincisinden de sakınmayı salık vermektedir.

2.1.3. Avusturya:

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılan kapısı olması bakımından jeopolitik bir öneme sahip olan Avusturya, Osmanlıların en çok mücadele ettiği devletlerden biridir. Bu ülke ile ilişkiler Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki Mohaç Meydan Savaşı'na kadar dayandırılabilir. Mohaç'ta Macar ordusunu yenen Osmanlılar bu tarihten (1526) itibaren Avusturya'yla sınır komşusu olmuşlardır. Bu komşuluğun iyi ilişkiler doğurmadığı daha 1529'da yapılan I. Viyana Kuşatması'ndan anlaşılmaktadır. Kanuni'nin Mohaç Savaşı'ndan sonra Macaristan kralı olarak Erdel voyvodası Szapolyai'yi ilan etmesi ve sonrasında İstanbul'a dönmesi üzerine Avusturya arşidükü Ferdinand, bu kralı tanımayarak kendini Macaristan ve Bohemya kralı ilan etmiştir. Bunun üzerine hazırlanan Osmanlı ordusu 1529 yılında Viyana'yı kuşatmış ancak kış aylarının yaklaşması nedeniyle kuşatmayı kaldırarak İstanbul'a dönmüştür. Bu tarihten sonra 1532'de Almanya seferi düzenlenmiş, 1533'te de Avusturya ile İstanbul Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Avusturya kralı protokol bakımından Osmanlı sadrazamına eşit sayılmış ve Avusturya, elinde tuttuğu Macar topraklarına karşılık Osmanlı devletine vergi vermeyi kabul etmiştir. Kanuni'nin 1566'daki ölümüne kadar çeşitli nedenlerle üzerine gidilen Avusturya bir türlü fethedilememiştir. (Tuncer, 2008: 51)

Osmanlı devletinin bütün bir duraklama dönemi boyunca en çok savaştığı ülkenin Avusturya olduğu görülür. 1593-1606 savaşları, 1658-1664 savaşları ve 1683'teki II. Viyana Kuşatması'nın hedefinde hep Avusturya vardır.

19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı devletinin gittikçe gerilediği buna karşın Avusturya'nın, bu yüzyılın başlarında Rusya'dan sonra Avrupa'nın en büyük ülkesi konumunda olduğu görülür. Özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında çok başarılı bir sistem uygulayan başbakan Metternich, "Avusturya'yı 1809-1813 yılları arasında Avrupa düzeninin merkezine yerleştirmiş ve 1815-1848 yılları arasında Orta Avrupa'daki egemen güç hâline getirmiştir." (Tuncer, 2008: 51)

Yıkılış sürecindeki Osmanlı ile Avrupa'nın önemli bir gücü olan Avusturya'nın bu dönemdeki siyasi ilişkileri denge politikasıyla açıklanabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği sorunu, 19. yüzyıl Avrupa diplomasisini meşgul eden konuların başında gelmektedir. Bu yüzyılda Osmanlı devletinin kaderiyle doğrudan ilgilenen dört ülkeden (Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere) birisi olan Avusturya bir "denge" politikası uygulamıştır. (Tuncer, 2008: 58) 19. yüzyılda, Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan milliyetçi söylemlerden etkileneceğini gören Avusturya, kendisi gibi kozmopolit bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'yla kaderlerinin ortak olacağını hissetmektedir. Bu sebepten dolayı Balkanlardaki Slavların ayaklanmasından endişelenerek Balkan coğrafyasında her şeyin olduğu gibi kalmasından, yani Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yanadır.

Gezi kitaplarının yazıldığı II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise Avusturya İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olduğu görülür. İki imparatorluğun da savaş sonundaki kaderleri aynı olmuş ve ikisi de tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu dönemde gezginlerin geçmişteki kanlı mücadeleleri unutarak Avusturya'yı dost bir ülke olarak algıladıkları görülmektedir. Gezginler, Cermen ırkına dâhil ettikleri bu milleti, tıpkı Almanlar gibi sevmişler ve Avusturya hakkında genel olarak olumlu nitelermelerde bulunmuşlardır.

2.1.3.1. Avusturya Tarihi ve Coğrafyası:

II. Meşrutiyet döneminde Avusturya'yı gören gezginler Cenab Şahabeddin, Ahmet İhsan, Ahmet Cevdet ve Celâl Esad'dır. Ahmet Cevdet ve Celâl Esad'ın İstanbul Belediyesi için hazırladıkları rapor istisna tutulacak olursa Cenab Şahabeddin ve Ahmet İhsan'ın I. Dünya Savaşı'nın ortasındaki Avusturya'yı görmüş ve ülkede savaşın etkilerini yakından izlemiş oldukları dikkati çeker. Cenab Şahabeddin daha önce bahsettiğimiz *Avrupa Mektupları* kitabında Avrupa gezisi sırasında uğradığı Avusturya'nın başkenti Viyana hakkındaki izlenimlerini anlatmış; Ahmet İhsan ise 1917 tarihli "*Tyrol Cephesinde-Ateş Hattında*" adlı eserinde Avusturya'dan bahsetmiştir. Ahmet İhsan I. Dünya Savaşı'nın çok hızlı bir şekilde devam ettiği bir sırada gazete muhabiri olarak Avusturya'nın önemli bir cephesi olan Tyrol'e gitmiş, burada müttefikimiz Avusturyalılarla ilgili izlenimlerini ve cephe hatıralarını okuyucusuyla paylaşmıştır. Ahmet İhsan'ın 1911 yılında yayımladığı *Tuna'da Bir*

Hafta adlı gezi kitabında ise vapurla Tuna'yı geçerken gördüğü Linz şehri hakkında küçük bir gözlem söz konusudur.

Gezginler, kitaplarında Avusturya tarihi hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Gördükleri kentlerin tarihi dokusundan ya da kentlerin tarih içindeki jeopolitik konumlarından bahsetseler de genel bir Avusturya tarihinden söz etmemişlerdir. Bununla birlikte Avusturya coğrafyası ve iklimi hakkında fikir edinebilecek kadar bilgi kırıntıları eserlerde bulunmaktadır. Örneğin Ahmet İhsan, yolculuğu sırasında gördüğü dağlardan, derelerden, yeşilliklerden, ormanlardan sık sık bahseder. Niederdorf'tan Bruneck'e trenle giderken,

"Güzergâha müâdîf menâzır-ı bedia bihakkın nâ-kabil-i tasvir idi. Elli dakika sonra Bruneck kasabasına geldiğimiz zaman güzerân olan dakikaları hiç duymamış, bir türlü pencerelerden ayırlamamışım. Hiç şüphe yok idi ki geçtiğimiz vadi sade Tyrol'ün değil, belki bütün Alp cibali menâzırının en harikanümâsı idi."
(Ahmet İhsan, 1917: 51)

derken ülkenin dağlık yapısının ne kadar güzel bir manzara teşkil ettiğini anlatmaktadır.

Gezginler ülkeyi dolaştıkları zaman yeşilliklere çokça tanık olmuşlar ve ülke ikliminin soğuktan söz etmişlerdir. Ahmet İhsan eylül ayında yolculuğa çıktığı için ülkede gecelerin çok soğuk olduğunu ancak gündüz güneşin marifetiyle bir miktar ısındığını söyler. Yüksek yerlere kar yağdığını dile getiren Ahmet İhsan, eylül ayında Tyrol'e kış geldiğini, yüksek dağların tepelerini tekrar yeşil olarak görmek için haziran ayını beklemek gerektiğini anlatır. Cenab Şahabeddin ise Avusturya iklimini sisli, soğuk ve yağışlı olarak anlatmaktadır. Bu bağlamda Cenab Şahabeddin Viyana'nın güzelliğiyle ikliminin ters orantılı olduğunu görür ve şunları söyler:

"Eyvah ki Viyana'da zeminin güzelliğine sema pek nâdiren iştirak ediyor. Bâ-husus ağustostan sonra şehir daima yağmur korkusuyla hâki paltosunu giymiş ve kukulatasını başına geçirmiş gibidir... Sis, hemen her sabah kül rengi bir boyun atkısı gibi sokaklara ve binalara sarılıyor, bulanık Terkos suyu renginde bir sima şehrin damlarına kadar iniyor." (Cenab Şahabeddin, 1997: 145-146)

Gezginlerin Avusturya iklimi ve coğrafyası hakkında anlattıkları bunlarla sınırlıdır denilebilir. Gezi kitaplarının içinde bu tür yargıları destekleyecek söylemler bulmak mümkündür.

2.1.3.2. Avusturya Şehirleri ve Avusturya'da Şehircilik:

Cenab Şahabeddin Avusturya gezisi sırasında sadece Viyana'da bulunmuş, ülke hakkındaki izlenimlerini bu kent üzerinden aktarmıştır. Ahmet İhsan ise on bir günlük cephe hatıralarında Viyana'yı görmediği için, Innsbruck'tan bahsetmiştir. Yazarın yolculuğu sırasında gördüğü Niederdorf ve Brixen gibi kentlere de çok kısa değindiği gözlenmektedir. Her iki gezginin de Avusturya kentleri hakkındaki söylemleri olumlu bir çerçevededir. Kent ve kent hayatı, kentin tarihi ve doğal güzellikleri gezginlerden hemen her seferinde övgü almıştır. Ahmet Cevdet ve Celâl Esâd'ın raporunda ise Viyana şehrinin belediye hizmetleri anlatılmaktadır. Genel olarak belediyeciliğinden bahseden yazarlar kentin kadastro çalışmaları ve kanalizasyon sistemleri hakkında daha ayrıntılı bilgi aktarırlar.

Viyana:

Cenab Şahabeddin bu kenti anlatmaya başlarken, Viyana'nın Doğu ile Batı arasındaki sınır olduğundan söz ederek Avusturya eski başbakanlarından Metternich'in "Avrupa Landstrasse'de biter." sözünü hatırlatır. Landstrasse Viyana'nın doğusundaki kenar mahallesidir, dolayısıyla Viyana bittiğinde Avrupa da bitmektedir. Yazar bu kanıya katılarak Viyana'da biraz Paris biraz da Beyoğlu kokusu duyar. Ona göre Türkler için bütün Avrupa şehirleri içinde en cana yakın olanı Viyana'dır. Viyana'yı gördüğünde hiç yabancılik çekmediğini dile getiren yazar, "Viyana'da bilmem nasıl bir manzara-i meveddet var: Siz bir gardan girerken sokaklar ve meydanlar size kollarını açıyor zannedersiniz." (Cenab Şahabeddin, 1997: 144) diyerek kentin sıcaklığını ve samimiyetini anlatmaya çalışır.

Viyana'nın çok eski bir yerleşim yeri olduğunu, geçmiş ile ânın bir arada bulunduğunu gözlemleyen yazar onun sonradan görme bir şehir olmadığını dile getirir. Viyana Habsburg hânedânı kadar eski ve bir o kadar asildir. Bu büyük şehir Tuna'nın ve tarihin kenarında, Tuna gibi izzetli yaşamış, tarih gibi adım adım ilerlemiştir.

"Bu şehir min-el-kadîm hüsn içinde inkişâf etmiştir; din ve sanat, harp ve aşk, her hâdise-i siyasiye ve her hareket-i zekâiyye burada bir tuhfe-i ziyet şeklinde yaşar. Geçmiş zamanın bütün hayat-ı zâilesi sima-yı beldede, Marie-Thérese gibi

mutaazzım ve Marie Antoinette kadar güzel bir şahittir zannolunur." (Cenab Şahabeddin, 1997: 144)

Cenab Şahabeddin Viyana'da bulunduğu sırada hem Viyanalıları hem de kentin mimarisini, caddelerini, eğlence hayatını gözlemlemiştir. Yazar kentte bulunduğu sırada atmış yıldan fazla zamandır hükümdar olan Avusturya imparatoru François Joseph vefat etmiştir. Bu münasebetle bir imparatorun cenaze törenine şahit olmuş, gördüklerini de okuyucusuyla paylaşmıştır.

Cenab Şahabeddin'e göre Viyana yüz yıllar boyunca Cermen düşüncesini ve zevkini sokaklarında yansıtmış bir kenttir. Ancak bu özelliğine rağmen farklı kültürlerin etkisini estetik ve mimari anlayışını burada görmek mümkündür. Romen, Cermen, Rönesans ve Gotik her türlü üslubun kentin dokusuna yayıldığını gören yazar bir meydanda Venedik taklarına, öteki caddede Floransa kavislerine rastlanabildiğini dile getirir. Bütün bu mimari üsluplarının ortak bir özelliği vardır o da, hepsinin düşünce, duygu ve şiir barındırmasıdır. Cenab Şahabeddin Viyana sokaklarında mutlaka tarihi binaların görüldüğünü, sadece birinci derece sokaklarda değil ikinci ya da üçüncü derece sokaklarda bile bu tarz tarihi eserlere denk gelinebildiğini aktarır. Ona göre bu kentte, Berlin'de ve Paris'te olduğu gibi bulvarların sonu boşluk değildir, her güzergâhın sonu bir güzel sanat eseriyle biter.

Kentin mimarisi hakkında yukarıdaki bilgileri aktaran yazar Viyana'da bulunduğu sırada sık sık Gartenerstrasse Caddesi'ne gittiğini söyler. Bu cadde şehrin süs ve zekâ sergisidir. Bu caddede her şey o kadar muntazam, o kadar kusursuzdur ki burada yürüyen insanların kıyafetlerinde bile ne bir kırışıklık ne de kenarı gölgelenmiş bir yakalık görmek mümkündür. Cadde boydan boya camekânlı mağazalarla doludur. "İşte bir çiçekçi camekânı, yanında bir kumaşçı camekânı ve iki manzara birbirine o kadar müşâbih ki çiçekler nerede bitiyor, kumaşlar nerede başlıyor pek kestirilemez." (Cenab Şahabeddin, 1997: 152) diyen yazar bu ışıltılı caddenin davet dolu bakışlar fırlattığını ve genellikle de bayanların bu bakışlara kapıldığını aktarır.

Yazarın Viyana sokaklarındaki temizliğe de dikkat ettiği görülür. Viyanalıların insanlara karşı son derece nazik ve kibar davrandıklarını söyleyen yazar bu nezaketlerini sokağa da gösterdiklerini beyan eder. Sokakların temizliğine herkesin büyük bir özen gösterdiğini söyleyen Cenab Şahabeddin bir karşılaştırmaya giderek,

"Bizde sokaklar-lakırdı beynimizde-biraz enfiye mendili, biraz tükürük hokkası ve biraz da süpürüntü tenekesidir; şehremanetinın öteye beriye koydurduğu müzahrefat sepetleri müstesna olmak üzere İstanbul caddelerinde nezâfetine hürmet olunmuş bir yer tanımıyorum! Viyanalılar bilakis şehrin bulvarlarını kendi apartmanlarının salonları gibi telâkki ederler. İçerisinde oturdukları yer kadar üzerinde gezindikleri kaldırımı da temiz tutarlar." (Cenab Şahabeddin, 1997: 150-151)

der. Kentin temizliğini bizzat halkın temiz tutmasına bağlayan yazar belediyeye çok iş düşmediğini imlemeye çalışır.

Kentin belediyecilik yönü Ahmet Cevdet ve Celâl Esâd'ın raporunda dillendirilmektedir. Yazarlara göre Viyana Belediyesi kentin genişleyip büyüyeceği alanı tespit ederek kent planını çizmiştir, bunun uygulanması ise zaman içinde gerçekleşecektir. Viyana Belediyesi'nin diğer Avrupa belediyelerinden farklı olarak sabit bir bütçesi yoktur. Diğer Avrupa kentlerinde vergileri belediyeler topladığı için yıllık bütçeleri ve ne kadar harcama yapabilecekleri bellidir ancak Viyana'da belediye halktan sadece kira gelirinin yüzde kırkına denk gelen bir vergi almaktadır. Bu da şehrin ihtiyaçlarına yetmediği için belediye başkanı ile maliye bakanı arasında sürekli pazarlıklar olmakta, pazarlıklar sonucu elde edilen paraya göre de kente harcama yapılabilmektedir. Ayrıca yazarlara göre Viyana Belediyesi, kanunun en az uygulandığı belediyedir. Bu şehirde kanundan çok belediye üyelerinin sözü geçmektedir.

Viyana'da caddeler, sokaklar, park ve bahçeler tamamlanmış ve şehrin on üç metre altına büyük bir kanalizasyon şebekesi de kurulmuştur. Bununla birlikte kentte belediyenin inşaatları devam etmektedir.

"Avrupa şehirleri miyânında Viyana şehri mahallât arasında en ziyade bahçe ve parkları hâvi bir şehir olduğundan sıhhiye istatistikînden de anlaşılacağı üzere çocuklar arasında hastalık vefiyatı en az şehirlerden biri olduğu gibi ahâlisi de umûmen sıhhat-i tammeye mâlik cüsseli ve sağlamdırlar."(Ahmet Cevdet, Celâl Esâd, 1330: 62)

diyen yazarlar, kentin park ve bahçelerle süslendiği mahallelerinde çocukların sağlıklı bir şekilde yetiştiğini, halkın da bu ortam sayesinde sağlıklı ve sağlam olduğunu dile getirirler.

Innsbruck:

Tyrol eyaletinin başkenti olan bu şehir Ahmet İhsan'ın cephe hatıralarında önemli bir yer tutar. Daha önceki gezilerinde Viyana üzerinden İsviçre ve Fransa'ya otuz defadan fazla geçtiğini ancak bu kenti hiç görmediğini söyleyen yazar, kenti şimdiye kadar görmemiş olmasından hayıflanır.

Ahmet İhsan'ın söylemlerinde Innsbruck, denizden 574 metre yüksekliğinde üç yüz yıldan beri Tyrol eyaletinin başkenti olmuş 53.000 nüfuslu bir kenttir. Almanya'da Tuna'ya karışan Inn Nehri bu kentin ortasından geçer. İleride Inn Nehri'yle buluşan Sill Nehri de Innsbruck'un yanından geçtiği için bu kent, iki nehrin suları arasında, yemyeşil bahçeler içindedir. "Innsbruck'un etrâf ve civârı bütün bu havâlinin hatta cenubî Almanya'nın bile en güzel aksâmından olup güzellikte İsviçre'nin meşhûr-ı âlem olan menâzır-ı fevkalâde-i tabiiyyesine muâdildir." (Ahmet İhsan, 1917: 10) Innsbruck'un her tarafını yüksek, heybetli yeşil dağlar çevirmiştir. Özellikle kuzey yönündeki dağları daha yüksek ve diktir. Güneyindeki dağlar ise daha alçaktır, bu sebeple güneş ışınlarının kente vurması kolay olur ve böylece şehir kış aylarında diğer kentlere göre daha ılıman bir iklime sahip olur.

Ahmet İhsan kentin jeopolitik konumuna dikkat çekerek savaştan önce Avusturya'nın en özenli bir tatil ve mesire kenti olan Innsbruck'un savaş nedeniyle önemli bir sevkiyat merkezi olduğunu aktarır. Çünkü Innsbruck Batı Avusturya'nın gerek Almanya gerekse İsviçre'yle ulaşımının en önemli merkezidir. Savaş nedeniyle bu güzergâhtaki bütün trenler kente uğramaya başlamıştır ve kentten önemli miktarda sevkiyat sağlanmaktadır.

Kentin ulaşım yönüne dikkat çeken yazar Inn Nehri üzerine altı adet köprü yapıldığını ve bu köprülerin birkaçından trenlerin geçtiğini aktarır. Innsbruck'un hemen bütün sokaklarından elektrikli tramvaylar geçmektedir. Şehrin iki tarafından da akan nehirler, elektrik üretiminde kullanıldıkları için kentte elektrik sıkıntısı yoktur, dolayısıyla tramvaylar her tarafı rahatça gezmektedir. Kentin elektrik sorunu olmadığı aydınlatmadan da bellidir, bütün şehir kömürle değil elektrikle aydınlatılmaktadır.

Yazar kentin coğrafi ve jeopolitik konumunu anlatıp ulaşımından da bahsettikten sonra şehirde gezmeye çıkar. Yazarın kaldığı otel Maximilian Caddesi'nin son bulunduğu köşededir. Otelden çıkınca İstasyon Meydanı'na girilmektedir. Sol taraftan caddeyi

takip eden yazar iki tarafa sıralanmış mükemmel yeni binalar görür. Bu yeni binaların arasından geçip Innsbruck'un gözde çarşısı olan Maria-Theresien Caddesi'ne gelen yazar mükemmel mağazalar ve dükkânlar görür. Cadde çok geniştir ve iki tarafındaki binalar da göz alıcıdır. Innsbruck gibi elli bin nüfuslu bir belde için bu cadde pek büyük ve lükstür. Yazar caddenin iki tarafındaki binalarda eski ile yeninin kol kola olduğunu görür ve eski binaların itina ile korunduğundan bahseder. Maria-Theresien Caddesi'nin eski ve yeni binalarını, lüks mağazalarını seyrede seyrede geçen yazar, dört caddenin bulunduğu bir meydana gelir. Meydanı eski binaların alt katlarını teşkil eden basık kemerli bir direkler arası caddesi takip etmektedir. Bu Direkler Altı Caddesi'ni, direklerin altındaki kısmın basık ve geniş olması yönüyle bizim eski kuyumcu çarşısına benzeten yazar, yaya kaldırımının karşısındaki dükkânların da kapalı ve kemerli eski ticarethanelerden ibaret olduğunu aktarır.

Innsbruck sokaklarındaki gezintisi hemen bunlarla sınırlı olan yazar kaldığı otelin yemeklerini çok beğenir ve fiyatlarını da çok ucuz bulur. Kentte gördüğü insanları gayet terbiyeli ve güler yüzlü bulan yazar Innsbrucklularda espriye ve gülmeye bir meyil görür. Savaş nedeniyle önemli bir sevkiyat merkezi hâline gelen ve aynı nedenle sokakları askerlerle dolan bu kentte, savaşın dışında kendine özgü sade ve tatlı bir hayat devam etmektedir. Ahmet İhsan kenti çok beğenir ve "Bütün bu ahvâl bende tatlı ve esaslı bir hâtıra bırakmıştı. Innsbruck'u artık unutamazdım. Şâyet yolum ileride yine bu tarafa uğrarsa şu dil-nişîn ve rûh-fezâ kasabada mutlaka birkaç gün kalmaya karar vermiştim." (Ahmet İhsan, 1917: 17) diyerek kent hakkındaki söylemlerine son verir.

Ahmet İhsan cephe hatıraları sırasında Brixen'i de görmüştür. Innsbruck'tan trenle kente gelen yazar bir gece burada bir otelde konaklamıştır. Kent hakkında uzun uzun bilgi vermeyen yazar şehirde bol su ile kerestecilik ve değirmencilik faaliyetleri görür. Kentin sokakları kimi yerde dar ve eski, kimi yerde ise geniş ve zarif bir görünüm sergilemektedir. Ancak ne şekilde olursa olsun sokakların her tarafı mutlaka temiz ve mamûrdur. Kentin hemen her köşesinde eskiden beri bu yörede sıkça görülen mezhep savaşlarının izleri görülmektedir. Yazarın kentte ilgisini çeken bir başka şey meyvelerin bolluğu, lezzeti ve ucuzluğudur. Kendisini Bursa'nın güzel meyve bahçelerinde zanneden yazar, yarma şeftaliler ile armutların burada o kadar çok olduğundan ve tanesinin otuz paraya satıldığından bahseder.

Ahmet İhsan'ın gezisi sırasında gördüğü Niederdorf ise Brixen'den sonra uğradığı bir kenttir. Trenden iner inmez, "Ne rûh-nevâz yer! Dağlar, ormanlar, çayırlar, dereler ayrı ayrı birer bedii levhâ!" (s. 22) diyen yazar kentte bütün bir doğal güzelliğin bir araya toplandığını söyler. Kentte pek çok misafirhanenin, pansiyonun bulunduğunu belirten yazar, buradaki yemekhanelerde cephede savaşılan askerlerin yemek yediklerini ve samimi sohbetler ettiklerini anlatır. Niederdorf küçük bir yer olduğu halde sokakları temizdir ve muntazam kaldırımlara sahiptir. Ayrıca meydanda belediyenin yaptırmış olduğu termometre yazarın ilgisini çekmiştir.

Ahmet İhsan, *Tuna'da Bir Hafta* adlı gezi kitabında Tuna kenarındaki Linz şehrini görmüştür. Ona göre "Linc hakikaten dilrübâ bir şehirdir." (Ahmet İhsan, 2007: 508) Kent, güzel Tuna ile birlikte zümrüt gibi dağlardan, zarif tepelerden ve süslü binalardan oluşmaktadır. "Derenin iki tarafı rıhtım, şehri birbirine güzel bir demir köprü rapteyliyor. Elektrik tramvayları her tarafta işliyor. Nehrin sahilinde mükemmel oteller, lokantalar dizilmiştir." (Ahmet İhsan, 2007: 509) diyerek Linz'i kısaca tanıtan yazar, daha önce birkaç defa bu kentin içinden geçtiği halde güzelliğini o gün fark edebildiğini itiraf eder.

2.1.3.3. Avusturya'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Gezginler bu ülkede buldukları sırada eğlence hayatından müzik kültürüne, ordusundan ekonomisine, gazete kültüründen kadınlarına kadar ülkenin değişik kültürel ve ekonomik unsurlarına dikkat etmişler ve gerekli gördüklerini okuyucularıyla paylaşmışlardır. Cenab Şahabeddin'in Viyana sokaklarında dolaşan derin bakışları Avusturyalıların bütün kültürel dokusunu görmeye odaklanmış gibidir. Ahmet İhsan ise savaş ortamındaki Avusturya'yı ordusu ve ekonomisi ile görmeye çalışmıştır.

Cenab Şahabeddin'in söylemlerinde Viyana'daki eğlence hayatı önemli bir yer tutar. Savaş ortasındaki bir toplum için oldukça garipsenecek bir durum olan eğlence hayatı, burada sanki savaş yokmuşçasına devam etmektedir. Yazarın bu konudaki tespiti oldukça ilginçtir:

"Viyana şimdi bir sinema şeridine geçirilse hiç şüphesiz ki temâşâ-girân 'bu şehrin harb-i umûmî ile hiçbir münâsebeti yok!' der; Avusturyalılar hissiyât-ı harbiyyelerini sahne için hazırlamamışlar, bütün helecân-ı askeriyeyi kalplerinde

mektum tutuyor ve bâde-i zaferden bile hârice bir katre-i mestî sızdırmıyorlar."
(Cenab Şahabeddin, 1997: 147)

Yazara göre havasının bu kadar sisli ve kapalı olduğu, üstelik savaş ortamında bulunan bir kentte bu derece bir eğlence hayatını kimse beklemez. Ancak "hayatı geniş bir felsefe-i tebessümle telakki eden Viyanalılar" için eğlence olmazsa olmazlardandır. Her Viyanalı görevi başındayken son derece ciddi bir şekilde işini yerine getirir ancak işi bitince artık o bir eğlence adamıdır. Viyanalı, "Bütün gün bir rençber gibi çalışır, fakat akşam olunca bir hak gibi eğlencesini arayan bir 'efendi'dir." (Cenab Şahabeddin, 1997: 146) Akşam olunca kadınların gerdanlarının ve omuzlarının açıldığı bu kentte, erkekler de sırtlarına frak geçirir ve boyunlarına beyaz kravat takarlar. Avusturyalılar bu eğlence düşkünlüklerine rağmen taşkınlık yapmadan eğlenmesini bilen insanlardır. Ona göre Viyanalılar "oynak olmaksızın şen ve şühturlar.""Burada hatta ifrat-ı sürer içinde kendini unutan kimseyi görmedim." (s. 147) diyen yazar halkın gürültülü bir şekilde eğlenmediğini dile getirir.

Yazara göre nazik, terbiyeli ve temiz Viyana halkının temiz, nefis ve mümtaz eğlenceleri vardır. Yazar bu eğlenceleri üçe ayırır: gezinti, kahvehane ve pastane, konser ve tiyatro. Cenab Şahabeddin, Avusturyalıların "Der Adel" dedikleri soylu bir sınıfın Viyana'da çoğunlukta olduğunu, bunların yiyip içtiklerini, gülp eğlenmelerini söyler. Bu grubun ilkbahar ve yaz günlerinde eğlenmek için bazen şehrin yüz kilometre ötesindeki köylere kadar gittiklerini; böyle uzak köylerde şarap âlemleri düzenlediklerini aktarır. Kış aylarında ise bu grup, Viyana caddelerini mesken tutar. Özellikle Ring, Graben, Gartenerstrasse caddeleri en gözde gezinti mekânlarıdır.

Viyana halkının gezintilerden sonra en gözde eğlencesi kahvehanelerdir. Viyana kahvehanelerinin İstanbul'dakilere hiç benzemediğini söyleyen yazar, "burada kahvehane dedikleri müesseseler biraz kütüphane, biraz kulüp, biraz lokanta ve biraz salondur." (Cenab Şahabeddin, 1997: 153) der. Bu kahvehanelerde en soylu ailelerin genç kızlarına varıncaya kadar herkes kendine bir yer bulabilmektedir. Viyana'daki kahvehaneler, önceden rezerve edilmek şartıyla akşam beş çaylarına ev sahipliği yapan; hâli vakti yerinde madamların dostlarıyla buluşup sohbet edebildikleri son derece nezih mekânlardır. Bunların bazılarında canlı müzik de çalınmaktadır ki bu türden kahvehanelerde neredeyse izdiham derecesinde kalabalık toplanmaktadır.

Avusturya'daki kültürel değerlerden bir diğeri müziktir. Yazar, "Bî-muhâbâ iddia olunabilir ki Viyanalılar, irfân-ı mûsıkîsi Almanlar kadar inkişâf etmiş bir cemiyettir." (Cenab Şahabeddin, 1997: 155) derken Avusturyalıların tıpkı Almanlar gibi müzikten anlayan bir millet olduğunu söyler. Yazara göre Viyana'da müzik "âdâb-ı beldedendir". Eğlence hayatında müziğin çok önemli bir yeri olduğundan, müzikten anlamayan bir Viyanalı bulmak mümkün değildir. Cenab Şahabeddin kentte müziğe ne kadar çok değer verildiğini belirtmek için halkın anlattığı bir hikâyeyi okuyucusuna aktarır. Buna göre, Viyana'da dört fakir amele çocuğu, dişlerinden tırnaklarından artırdıkları para ile bir öğretmen tutmuşlar ve müzik öğrenmişlerdir.

Yazar, müziğin halk arasındaki itibarını anlattıktan sonra kısaca Avusturya müziğinin tarihçesini aktarır. Buna göre Avusturya müziğinin ilk parlak temsilcisi 18. yüzyılda yaşayan Joseph Haydn'dır. Haydn'ın en önemli yeniliklerinden biri güftesiz besteyi icat etmiş olmasıdır. Haydn'dan sonra aynı yüzyılda Johann Strauss yetişmiş, o da hafif müzik ile vals ve operet bestecisi olarak tanınmıştır. 18. yüzyıl Mozart ile kapanmıştır. Cenab Şahabeddin'in "kendisi âlem-i sanatta bî-nazîrdir." dediği Mozart, yaratıcılığıyla meşhur olmuştur. 19. yüzyılda Franz Schubert'in Avusturya müziğine yön verdiğini aktaran yazar, Avusturya'yı gezdiği yıllarda Kalman, Lehar ve Leo Fall'ın bu ülkenin en önemli bestecileri olduğunu dile getirir.

Kadınlar ve kadınların sosyal hayattaki konumu gezginlerin değindikleri bir diğer konudur. Cenab Şahabeddin'e göre Viyana'da kadınlar şaşılacak derecede güzeldir. Şair Nigar Hanımın Viyana gezisinden sonra söylediği, "Viyana'da hiç çirkin yok, çocuk, kadın, erkek herkes güzel!" sözünü birkaç kez hatırlatan yazar, özellikle kadınların çok güzel olduğunu belirtir. Kadınların hemen hepsi seher gibi pembe ve masumiyet kadar beyazdır. Cenab Şahabeddin bu güzel kadınların sigara içmelerini ise şaşkınlıkla karşılar. Ona göre Viyana'nın hemen bütün madam ve matmazelleri tütün tiryakisidir. Hatta puro gibi sert bir sigara, erkeklerden çok bayanlar arasında revaçtadır.

Ahmet İhsan, Niederdorf'ta kadınların moda ile ilgileri olmadığını, günlük hayatta siyah bir elbise ve üstüne hasır şapka giydiklerini aktarır. Yöre halkının erkekleri savaşta olduğu için kadınlarının tıpkı erkekler gibi tarlalarda çalıştıklarını, ekin tarlaları arasında hasır şapkalı kadınların görüldüğünü aktarır.

Gezginlerin kültürel hayat adına dile getirdikleri bir diğer konu ülkedeki gazete merakıdır. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın yoğun bir şekilde yaşandığı bu dönemde halkın büyük çoğunluğu gazeteye sarılır. "İtiraf edelim, bizde gazete mütâlâası biraz eğlencedir; burada ağır ve ciddi bir vazife şeklini almış." (Cenab Şahabeddin, 1997: 148) diyen Cenab Şahabeddin'e göre Viyanalılar gazeteyi öyle ciddi okurlar ki neredeyse satırları oyacak gibi gözlerini gazeteye dikerler. Savaşın bütün dumanını, barut kokusunu gazeteden soluyan Avusturyalılar, onu okuyup bitirdikten sonra büyük bir ciddiyetle dürüp paltolarının iç ceplerine, tâ kalplerinin yanına yerleştirirler.

Avusturya'yı dolaşan gezginler ülkenin ordusuna da kitaplarında yer vermişlerdir. Cenab Şahabeddin, "Avusturya'nın her şûbe-i idaresinden ziyade ordusu şâyân-ı tettebbu' ve câlib-i hayrettir." (s. 165) diyerek ordunun düzenini ve başarısını imler. Ona göre dokuz farklı milletin yaşadığı bu ülkede ordunun bu kadar birlik ve bütünlük gösterebilmesi büyük bir başarıdır. Burada ordu kendisini Avusturya ordusu yahut Macaristan ordusu olarak değil Avusturya-Macaristan ordusu olarak tanımaktadır. Ordunun üç büyük kısımdan oluştuğunu söyleyen yazar, birinci kısmın 'Landver' adı verilen Avusturya silahlı kuvvetlerinden, ikinci kısmın 'Honved' denilen Macaristan silahlı kuvvetlerinden, üçüncü kısmın ise 'Landsturm' adı verilen birleşik silahlı kuvvetlerinden oluştuğunu söyler. Bu üç kısım da genelkurmay başkanlığına bağlı olarak bir makine gibi işlemektedir.

Ahmet İhsan orduyu daha yakından tanımış bir gezgindir. On bir günlük gezisinde hep askerler arasında zaman geçiren yazar, ordunun işleyişi hakkında çok bilgi aktarmaz, genellikle askerlerin tavırlarını, samimiyetlerini ve gayretlerini dile getirir. Cephede kendisine rehberlik eden farklı farklı askerleri hep büyük takdirlerle anlatan yazar, subaylardan Kont de Meran'ı en tehlikeli zamanlarda bile büyük bir soğukkanlılık göstermesiyle tanıtır.

"Şu asil adamın her türlü tehlikeyi gayet i'tidal-i dem ile karşılaşması ve gezdiğimiz yerlerde rast geldiğim münevver ve mütefekkir zabıtânın harb hadisâtını gayet tabî görmesi bende dahi ömrümde ilk defa olarak 'muharib' olmak yani harbin ihtimâlâtına karşı lâkayd kalmak hissiyâtını uyandırdı."(Ahmet İhsan, 1917: 35)

diyeyen yazar, Avusturyalı askerlerin yanında korkusuzca yürümeyi öğrenir. Hatta bu askerle yaptıkları bir gezintide, düşman İtalyan askerlerine 300-400 metre kadar

yaklaşarak İtalyan askerlerinin atış menziline girerler. İtalyanlar tarafından kendilerine ateş edilir. Bu esnada yanı başlarına mermiler düşer, etraflarındaki ağaçlardan dallar kopar; ancak her ikisi de büyük bir soğukkanlılık göstererek düşman mermilerinden kaçmayı başarır.

Ahmet İhsan müttefikimiz olan Avusturyalı askerleri çok sever, onları çok samimi bulur. Bu askerlerin cephede gösterdikleri gayretleri anlatırken de dağların yüksek tepelerine çıkmak için teleferik sistemi kurduklarını, yer altına yaptıkları odalara bile elektrik getirdiklerini aktarır. Avusturyalı askerler, "cesim kayalığın derûnunu karınca gibi delmişler, içine ikametgâhlar, müdâfaagâhlar yapmışlar, pek çok kışlık zahire ve nevâle dahi doldurmuşlardır." (Ahmet İhsan, 1917: 46) Avusturya ordusunu birbirlerini ve Türkleri seven askerler olarak tanımlayan yazar, onlar arasında güzel günler geçirmiştir ve güzel hatıralarla ülkesine döndüğünü dile getirmiştir.

Avusturya'da en düzenli çalışan ve göz dolduran kurum ordudur. Ancak ordunun dışındaki kurumlarda hantal bir bürokratik yapı dikkati çekmektedir. Cenab Şahabeddin, Avusturyalıların ordularındaki düzeni fark ettiklerini ve hemen hepsinin "Ah, devâir-i sâiremiz de ordumuz gibi işleseydi!" dediklerini aktarır. Yazara göre bu ülkede resmi dairedeki işlemlerden bütün herkes şikâyetçidir. Hatta Avusturya İmparatoru II. Joseph bile bir muhtırasında, "Hiçbir memur çalışmıyor. Viyana'nın on daire-i resmîyesinde sekiz günde istihlâk edilen yüz top kâğıt üzerinde dört tabakalık zekâ yahut yeni fikir veyâhut mütalâa-i husûsiyye bulunmaz." (Cenab Şahabeddin, 1997:166) diye yazmak zorunda kalmıştır. Ülkenin hantal ve dolambaçlı bir bürokratik yapısı olduğunu dile getiren yazar bunu şöyle bir örnekle açıklar:

"Meselâ bir mektep mubassırı bir hizmetine mukâbil mektep müdüründen yüz kuruş isteyecek; bunun için icab eden muamele-i resmîye şudur: Evvelâ istidâ edecek ve istidânâmesi tervicen mekâtib-i eyâlet meclisine havale olunacak; sâniyen meclisin muhasebe şubesine gönderilecek ve bu şubenin ifadesine göre verdiği kararı meclis nâfia nezaretine bildirecek; sâlisen meclis-i mekâtib kararı nâfiada üç büyük memurun kabulüne iktiran ettikten sonra maliye nezaretine tebliğ olunacak, râbian maliye nezaretinde beş altı şubeyi gezdikten sonra yine aynı devâir ve aynı mecrâyı merasimden dolaşarak mekteb müdüriyetine avdet edecek ve... ücret-i matlubenin tesviyesi cihetine gidilemeyeceği anlaşılacak!" (Cenab Şahabeddin, 1997: 166-167)

Yazar bu örneği aktardıktan sonra Avusturyalıların hızdan ve kolaylıktan yana olduklarını, dolayısıyla devlet dairelerindeki bu bürokrasiden hiç hoşlanmadıklarını dile getirir.

Gezi kitaplarında Avusturya ekonomisi hakkında ayrıntılı bilgi bulmak çok zordur. Yalnızca Ahmet İhsan dolaştığı coğrafyada insanların tarımla ve hayvancılıkla uğraştıklarını gözlemler. Bununla birlikte kerestecilik ve değirmenciliğin geliştiği yöreler de görmüştür.

2.1.3.4. Avusturya ve Avusturyalı İmgesi:

Avusturya'yı anlatan II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin ikisi de bu ülkeyi I. Dünya Savaşı'nın büyük bir şiddetle devam ettiği 1917 yılında görmüştür. Bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olan Avusturya dönem gezi kitaplarında dost bir ülke olarak imlenmiştir. Gezginler Avusturya'yı hemen her yönüyle beğenmişler, bu ülke halkını temiz ve nazik insanlar olarak anlatmışlardır.

Avusturya imgesine daha yakından bakılınca gezginlerin bu ülkeyi ikinci sınıf bir Almanya olarak gördükleri söylenebilir. Almanya'da hemen hiç kusur bulamayan gezginler Avusturya'da ufak tefek eksiklikler görse de aynı ırktan gelen bu iki milletin ortak başarılarına gönderme yapmışlardır. Gezi kitaplarında Avusturya, Cermen ırkı ile bağlantı kurularak aktarılmış, Almanlarla Avusturyalıların kardeş oldukları imlenmiştir. Bunun en açık ifadesi Mehmed Celâl'in *Almanya'daki İhtisâsâtım* adlı eserinde görülür. Yazar, "Bu harp (I. Dünya Savaşı) bir ırk muharebesi addolunabilir. Yani Avrupa'da Cermen ve Türk ırkına mensup olan insanlarla Anglosakson, Slav ve Latinlerin mücadelesi addedilir." (Mehmed Celâl, 1917: 26) diyerek Alman ve Avusturyalıların aynı ırktan olduklarını, bu savaşta Türklerle Cermenlerin Avrupa'nın diğer ırkları olan Anglosakson, Slav ve Latinlerle mücadele ettiklerini savunur. Benzer düşüncelere Ahmet İhsan'da da rastlamak mümkündür. Yazar, Avusturya yolculuğunun ilk durağı olan Rodaun'u,

"Sokakların iki tarafı mükemmel asfalt kaldırımla mücehhez bulunuyor, yolların ortası ya asfalt veya kesme taştan mükemmel kaldırımdır. Her tarafta hava gazı tenviratı vardır. Evlerin cephelerinde, pencerelerinin tanzim ve tezyininde, Cermen ırkına mahsûs nezâfet ve zarâfet derhal nazara çarpar." (Ahmet İhsan, 1917: 4)

diyerek tanıtırken kasaba halkında Cermen ırkına ait "nezafete ve zarafete" gönderme yapar. Avusturya'nın Cermenliği onun lehine bir söylem olarak eserlerde yerini almakta böylece Avusturya'nın ikinci sınıf bir Almanya oluşu pekiştirilmektedir.

Avusturya daha çok doğal güzellikleri, güzel şehirleri ve sağlam bir ordusu ile dikkati çekmektedir. Gezinler yolculukları sırasında gördükleri dağlardan, derelerden, yeşilliklerden, ormanlardan sık sık bahsederek Avusturya coğrafyasının yeşilliğini ve doğal güzelliğini dile getirirler. Ülkenin dağlık ve yeşillik yapısı çok hoş manzaralar oluşturmakta ve gezginlerden övgüler almaktadır. Yazarlar ülkenin şehirlerini de çok beğenmişlerdir. Gezinlerin dolaştıkları her kente övgü dolu söylemlerde bulunmaları, kentlerin temizliğinden, ulaşımından ve düzeninden bahsetmeleri, bu ülkenin şehirleşme adına önemli mesafeler aldığına işarettir. Kentlerde, ulaşımın mükemmelliği, cadde ve sokakların genişliği, temizliği, kaldırımların pürüzsüz olması, elektriğin bol ve yaygın kullanılması gibi olumlu değerler, modern kent hayatının bütün gereksinimlerini yerine getirmiş bir şehir imgesini oluşturmaktadır.

Sağlam bir ordu imgesi ise Avusturya'nın hem gücüne hem de birliğine gönderme yapacak biçimde kurulmuştur. Avusturya'nın tıpkı Almanya gibi son derece güçlü ve düzenli bir ordusu vardır. Bu ordunun en göz alıcı özelliği ise dokuz ayrı milletin yaşadığı bu ülkede şaşılacak derecede birlik içinde olmasıdır. Üç büyük bölümden oluşan orduda hem düzen hem de birlik olması Avusturyalıların da farkında oldukları bir durumdur. Nitekim onlar da her kurumlarının ordu gibi başarılı ve düzenli olmasını istemektedir.

Avusturya'da olumsuz bir durum varsa o da resmi dairelerdeki yavaşlık ve hantal bürokrasidir. Yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi ordu dışındaki devlet kurumlarında bu türden aksaklıklar dikkati çekmektedir. Avusturya'yı ikinci sınıf bir Almanya'ya benzetmemizin nedeni de budur. Gezinlerin de, ülke halkının da tespit ettiği gibi burada devlet işlerinde aksamalar yaşanmaktadır hâlbuki Almanya bu konuda da kusursuzdur.

Avusturyalı imgesine baktığımızda gezginlerin bu ülke halkını da büyük bir sempatiyle anlattıkları görülür. Avusturyalılar Cermenliklerinden gelen bir çalışkanlığa sahiptir. Tarlalarda ya da işyerlerinde gündüz bir çiftçi gibi çalışan bu millet gece oldu mu ayrı bir hayatın kucağına kendisini atmaktadır. Bu ülkede gece hayatı da gündüz kadar

hareketlidir. Avusturyalıların en belirgin özellikleri savaş zamanında bile eğlenmeye devam etmeleri, eğlenceden taviz vermemeleridir. Ülkede bir yandan dünyanın en çetin savaşlarından biri yaşanmakta bir yandan da eğlence hayatı kesintisiz akmaktadır. Cenab Şahabeddin bu durumu Avusturyalıların "hayatı geniş bir felsefe-i tebessümle telakki etmelerine" bağlamaktadır. Gerçekten de bu millet gülmeye meyilli, yaşama sevincini en derinden hisseden bir millettir. Fıtratlarından getirdikleri bu özellikleri nedeniyle en acıklı durumlar karşısında bile duygusallığa kapılmadan hayatlarına devam edebilmektedirler. Türk gezginler bu durumu garipsemişler ancak eleştirmemişlerdir. Genel olarak Batılı eğlence kültürüne uzak olan gezginler, Türklerin acıklı olaylar karşısında dünya nimetlerine diyet uyguladıklarını bildikleri için Avusturya'daki bu durumu oldukça garipsemiştir. Ancak bu garipseme eleştirme amaçlı değildir. Çünkü Avusturyalılar eğlencede aşırıya kaçmayan bir millettir. "Burada hatta ifrat-ı sürûr içinde kendini unutan kimseyi görmedim." (s. 147) diyen Cenab Şahabeddin halkın taşkınlık yapmadan eğlendiğini dile getirir. Gezginler Fransa ile karşılaştırıldığında daha mütevazı bir eğlence hayatına sahip bu millete saygı beslemişler, çalışmayı da eğlenmeyi de bilmelerinden ötürü Avusturyalılara sempati duymuşlardır.

Avusturyalıların dikkate değer bir yönleri de temiz, kibar ve nazik olmalarıdır. Her iki gezgin de ülke halkının kibar tavırlarından, nazik davranışlarından etkilenmiştir. Cenab Şahabeddin,

"Viyana'da nezaket falan ve filan sınıflara mahsus değil, fakat umumidir. Tramvay biletiçisi, arabacı, garson, herkeste eser-i terbiye görürsünüz. Abus bir çehre ile haşin bir muameleye burada hedef olmuş bir kimse görmedim ve hatta işitmedim. Şehrin neresinde gezerseniz geziniz, etrafınızdaki simalarda rakid bir tebessüm kaide-i umumiye'dir. Sokaktan geçenler birbirine dost gibi bakar ve dost gibi muamele ederler." (Cenab Şahabeddin, 1997: 150)

diyerek halkın nazik ve güleryüzlü oluşuna değinir. Avusturyalı askerler içinde günlerini geçiren Ahmet İhsan da sık sık insanların kibar davranışlarından söz etmektedir. Genellikle nezaketin, kibarlığın unutulduğu savaş ortamında bile bu ülke insanının kibar davranabilmesi yüksek karakterlerine işarettir. Ayrıca Avusturyalılar temiz insanlardır; insanlara gösterdikleri saygıyı sokağa da gösterirler. Bu ülkede herkes

sokakların temizliğine büyük önem verir ve onu kirletmemek için elinden gelen özeni gösterir.

Avusturyalılar tıpkı Almanlar gibi birlik düşüncesine sahip insanlardır. Bu milletin Almanlardan farklı, kendine özgü bir milliyetçilik anlayışı vardır. Bu ülke insanları kendilerini Nemçeli, Nemseli, Avusturyalı ya da Macar gibi milletlere ayırmadan imparatorun tacına bağlılık göstermek suretiyle birleşirler. Birliğin en önemli tutkalı bizzat imparatorluk kurumudur. Cenab Şahabeddin bu durumu çok iyi tespit ederek, "Bir an için hükümdar ile Avusturya'nın alakasını ma'dum farzediniz. Filhal bağı çözülmüş bir demet diken gibi anâsır-ı millet birbirini tırmalayarak dağılır." (s. 149) der. Halkın birlik ve beraberliği memleketlerini çok sevmelerine de vesile olmaktadır. Viyanalılar kadar memleketlerini seven, onlar kadar memleketleriyle iftihar eden hiç kimse görmedim diyen Cenab Şahabeddin Avusturyalıların ülkelerine bağlılığına işaret eder.

Avusturya ve Avusturyalılar imgesini bu şekilde özetledikten sonra gezginlerin neden böyle bir imge geliştirdiklerini tespit etmeye çalışalım. Daha önce de belirttiğimiz gibi Avusturya hakkındaki olumlu imgenin kökeninde savaş ortamındaki ortaklık yatmaktadır. Sosyal psikologların "sosyal gruplama" adıyla tanımladıkları bu durum "öteki" algısını doğrudan etkilemektedir. Sosyal gruplama, bireyleri bir gruba ait özellikleri paylaştıkları için, o grubun üyesi olarak tanıma sürecidir. Buna göre,

"insanları kategorilere ayırmanın en yaygın yolu, dünyayı bizden olanlar ve olmayanlar şeklinde algılamaktır... Bizden olanlar, yani bizim de üyesi olduğumuz gruplar içgrubumuzdur. İçgrubumuzu benimseriz. Bizden olmayan, üyesi olmadığımız gruplara da dışgrup adı verilir. Dışgruplar benimsenmez."

(Kağıtçıbaşı, 1999: 253)

Kağıtçıbaşı, dünyayı iki gruba ayrılmış şekilde algılamanın iki önemli sonuç doğurduğunu ifade eder. Buna göre kişide ya da toplumda "onların hepsi aynı" etkisi ve "içgrubu kayırma" etkisi görülmektedir. Yazarların Avusturya imgesi, aynı grubun üyesi olmaktan kaynaklanan "içgrubu kayırma" davranışıyla oluşmuş görünmektedir. Ortak bir zafer hülyasıyla birbirine kenetlenen milletlerin rakiplerine karşı düşmanlık, müttefiklerine karşı dostluk beslemesi son derece olağan bir durumdur. Dönem Türk

gezginlerinin kendi iç grubunu kayırarak Avusturya'ya ait pek çok şeyi olumlu görmesi, tıpkı Almanya'ya takındığı gibi bir tavır takınması anlaşılabilir bir durum olmaktadır.

Müttefikliğin getirdiği olumlu yaklaşımdan başka Avusturya'da bir "denge" görülmesi de pozitif imgenin oluşumunda etkilidir. Avusturyalılar ne Almanlar kadar aşırı çalışkandır ne de Fransızlar kadar eğlencede aşırılığa kaçar. Gündüzleri Alman kadar değil ama ona yakın oranda çalışan, geceleri de Fransız kadar değil ama ona yakın oranda eğlenen bu toplum her şeyin tam ortasını tutturmuş "itidalli" bir görüntü çizmektedir. Avusturyalılar, "itidalli" davranmayı savunan Müslüman anlayışına uymaktadırlar. Bu bakımdan gezginlerin gözünde değerli bir yer edinmektedirler.

Avusturya imgesinde güçlü bir ordu önemli yer tutmaktadır. Bu imgenin oluşumunda da müttefikimizin ordusuyla gurur duyma, savaşın hızla devam ettiği bir ortamda Türk okuyucusuna moral verme yaklaşımının belli bir yeri olduğu kesindir. Ancak şimdiye kadar anlattığımız üç ülkenin de ordusunu büyük, güçlü ve düzenli gören Türk gezginlerinin bu tür imgeler oluşturmasında, dönem Osmanlı ordusunun son derece perişan durumunun da etkisi vardır. Gerek Ahmet Turan Alkan'ın *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset* kitabında gerekse Ernest E. Ramsaur'un *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* kitabında anlatıldığı gibi bu dönemde Osmanlı ordusu temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak kadar zor durumdadır. Ramsaur dönem Osmanlı ordusunun perişan halini anlatırken şunları kaydeder:

"Subaylar gibi erler de para yüzü görmemekteydi, yiyeceği kötü, üstü başı bakımsız, sürdüğü hayat bir hayvanunkinden az farklıydı. Yasal hizmet süresinin iki katı çalıştırılmaktaydı ve Yemen gibi imparatorluğun uzak köşelerine gönderilenin geri dönme olasılığının olmadığı herkesçe bilinmekteydi." (Ramsaur, 2007: 143)

Alkan da askerlerin ekonomik sorunlarını, terfi problemlerini, psikolojik sorunlarını kitabında uzunca anlattıktan sonra, "1908 İhtilali'nin arka planındaki ana sebeplerin başında bir türlü karşılanamayan zabıt talepleri ve hoşnutsuzlukların geldiği yolunda ciddi fikir birliği bulunduğunu" (Alkan, 1992: 48) söyler. Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu kötü durum gezginlerin "öteki"nin ordusunu olduğundan da büyük görmesine neden olmaktadır. İmgeyi belirleyen şey "öteki"nin olağanüstü ordusundan çok "biz"im perişan ordumuzdur.

Sonuç olarak, dönem gezi kitaplarında Avusturya ve Avusturyalılar için olumlu imgeler oluşturulduğu, Avusturya'nın ikinci sınıf bir Almanya olarak imlendiği, Avusturyalıların çalışmasını da eğlenmesini de bilen, temiz, nazik, güleryüzlü, dengeli insanlar olarak imgeleştirildiği; bu olumlu imgelerin altında müttefik olma psikolojisinin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Gezinlerden Cenab Şahabeddin'in Viyana'da kendini hiç yabancı hissetmemesi, Ahmet İhsan'ın Avusturya askerleri arasındayken sanki Türk askerleri içindeymişçesine kendisini mutlu hissetmesi; gezginlerin yüzyıllarca boyunca Osmanlı İmparatorluğu ile savaşan Avusturya'nın tarihine kitaplarında hiç yer vermemesi, bu müttefiklik psikolojisiyle açıklanabilecek bir durumdur.

2.1.4. Belçika:

Baki Asiltürk'ün belirttiğine göre,

"İlk olarak Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa Risalesi'nde genişçe bir şekilde sözü edilen Belçika o tarihlerde (1840'lar) bağımsızlığını yeni kazanmıştır. Daha birkaç sene evveline kadar Hollanda idaresi altında olan Belçika bazı devletlerin yardımıyla müstakil bir devlet haline gelebilmiştir." (Asiltürk, 2000: 171)

Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa Risalesi*'nden sonra *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*'nde, Ahmet İhsan'ın *Avrupa'da Ne Gördüm?* adlı eserinde, Fağfurizade Hüseyin Nesimi'nin *Seyahat*'inde Belçika'dan söz edilmiştir. Belçika, II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında hem 1897 yılındaki hâliyle hem de 1914'teki durumuyla anlatılmaktadır. Çünkü bu dönemde ülkeyi gören tek Türk gezgini Şerafeddin Mağmumi'dir ve o da ülkeyi iki defa gezmiştir. Birinci gezi 1897 yılında Brüksel'deki sergiyi görebilmek için yapılmıştır. Sergiyi görmek amacıyla iki günlüğüne Brüksel'e gelen yazar şehir hakkındaki izlenimlerini 1909 yılında yayımladığı *Seyahat Hatıraları II* adlı gezi kitabında aktarmıştır. Yazarın diğer gezisi 1914 yılına rastlamaktadır. Kuzey Avrupa'yı görmek için Mısır'dan yola çıkan yazar Belçika'nın Anvers kentini ziyaret etme fırsatı bulmuş, bu hatıralarını da *Seyahat Hatıraları III* adlı kitabın sonuna eklemiştir.

2.1.4.1. Belçika Tarihi ve Coğrafyası:

Mağmumi, Belçika hakkındaki izlenimlerini çoğunlukla Brüksel üzerinden aktarmıştır. Brüksel tarihine değindiği pasajlarda aslında bir Belçika tarihi görebilmek mümkündür. Yazar Brüksel'in son yüzyıla kadar uzun süreli bir rahat göremediğini dile getirir. Meşhûr Charles Quint'ten itibaren miras yoluyla İspanya, Avusturya, Hollanda, Prusya ve Fransa hanedanlarına geçen kent, elden ele dolaşırken her seferinde karışıklıklar ve ihtilaller görmüş, türlü acılar yaşamıştır. Özellikle 1695 yılında Fransa Kralı XIV. Lui'nin kenti topa tutması sonucu dört bin kadar ev yanıp kül olmuştur. Marie Thérèse idaresindeyken bir müddet rahat yüzü gören kent, 1792 yılında Fransa ordusu tarafından fethedilmiştir. On altı yıl sonra yapılan bir anlaşmayla, Hollanda Kralı Guillaume'a bırakılan şehir, iç karışıklıklardan bir türlü kurtulamayınca Avrupa devletlerinin müdahalesi gerekmiştir. Bu durumdan kurtulmak için Avrupa devletleri arasında bir anlaşma düzenlenmiş ve Belçika 1830 yılında bağımsız bir devlet olarak ilan edilmiştir.

2.1.4.2. Belçika Şehirleri ve Belçika'da Şehircilik:

Daha önce de belirttiğimiz gibi yazarın gezdiği Belçika kentleri Brüksel ve Anvers'le sınırlıdır. İkisinde de uzun süre kalmayan yazar şehirleri daha çok tarihi ve turistik mekânlarıyla anlatmıştır.

Brüksel:

Paris'te bulunduğu sırada iki gün için Brüksel'e gelen Mağmumi hem kenti dolaşmak hem de yüz binlerce insanın ziyaret ettiği sergiyi görebilmek amacıyla kenttedir. İki günü dolu dolu geçiren yazar kentin tarihi binalarını, caddelerini, meydanlarını, botanik bahçelerini gezmiş, kentin mimarisinden belediye faaliyetlerine kadar türlü konularda okuyucusuna izlenimlerini aktarmıştır.

Mağmumi Brüksel'i görünce onu Paris'e benzetir.

"Hâl-i hazırda Brüksel'e "küçük Paris" derler. Pek de yanlış değil. Hakikaten küçük mikyasta bir modeli, bir numûneciktir. Bütün mebâni-i cedîdesi Paris'e takliden yapılmaktadır. Paris müessesât-ı meşhûresinin mini mini birer eşleri de Brüksel'de görülür. Yevmen fe-yevmen güşâd ve tanzim edilen yeni caddeler, bulvar nukat-ı muvafıkaya rezk edilen heykeller bu müşâbeheti daha ziyâde artırır." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 89)

diyen yazar, ayrıca Brüksel'in havasını Paris'ten daha güzel ve sağlığa daha uygun bulur.

Mağmumi'ye göre Brüksel, Avrupa şehirleri içerisinde en ucuz olanlarından biridir. Paris'te ortalama 400 frank ile geçinen birisi, Brüksel'de aynı şeyleri almak suretiyle sadece 280 frank harcar. Kentin eti ve ekmeği ucuzdur; meyvesi de bol ve lezzetlidir.

Brüksel'de bulunduğu iki gün zarfında cadde ve meydanları çokça dolaşan yazar, Constitusion Meydanı'ndan, Saint-Jacques Meydanı'ndan, Rogier Meydanı'ndan, Madou Meydanı'ndan, Barikat Meydanı'ndan ve diğerlerinden haber verir. Şehrin hemen her meydanında çiçekler ve yeşilliklerle beraber çeşitli heykeller görülmektedir. Cenup Caddesi, Waterloo Bulvarı, Anvers Bulvarı, Fleurs Sokağı, Cadde-i Merkeziye ve daha pek çok cadde, bulvar ve sokaktan söz eden yazar, buraları bir turist el kitabı anlatımıyla okuyucusuna aktarır.

Kentin mimari yapısında bir bütünlük görülmesi de taştan yapılmış binalar, Gotik üslubu ve kırmızı tuğlalar ilk dikkati çeken unsurlardır. Cenup Caddesi'nin sağ tarafında Cite Fontana denilen bina beyaz taştan yapılmış gayet zarif bir yapıdır. Onun az ilerisinde Gotik tarzında yüksek çatılı ve bütünüyle kırmızı tuğladan inşa edilmiş âmalara özel bir malûlhâne bulunmaktadır. Saint Jean Hastanesi alacalı taştan yapılmış yeni bir binadır; Chee de Haecht Mahallesi'ndeki belediye binası ise Flaman üslubunda beyaz ve mavi taşlardan yapılmıştır. Yazarın Brüksel'deki mimari adına en çok ilgisini çeken Brüksel Adliye Dairesi'dir. "Acâip şube-i mimarî meyânına katılacak kadar cesim ve musanna olan bu binanın heybet ve azametini, vüs'at ve irtifâna insan nazar-ı hayretle bakıyor da sanat-ı mimarîsinin kudret ve mehâret-i icâzkârânesini takdirden beyân-ı acz eyliyor." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 49) diyerek binanın büyüklüğü karşısında hayrete düşen yazar, binanın inşaatına 1867 yılında başladığını ve yirmi bir yılda inşaatın tamamlandığını aktarır.

Yazarın bu kentte gördüğü yerlerden biri de botanik bahçesidir. Botanik bahçesinin etrafı granitten yapılmış bir duvarla çevrilidir. İçinde mini mini tepeler, su dolu gölcükler, dereler, çeşit çeşit bitkiler ve çiçekler bulunan bu bahçede, camekân içinde "limonluk" denilen seralar da bulunmaktadır. Bu limonluğun bir eşini Paris'te bile görmediğini söyleyen yazar, seranın çok büyük olduğunu, içinde on iki metre yüksekliğinde ağaçların bulunduğunu dile getirir.

Mağmumi gittiği her kentte müzeleri dolaştığı gibi Brüksel’de "Sanayi-i Nefise Müzesi"ni gezmiştir. 1880 yılında yapılan bu müzede, Kral I. ve II. Leopold'lere, Kraliçe Marie-Henriette'ye ait heykellerle Hz. İsmail ve Hz. Hacer'i temsil eden heykelleri görür. Müzede ayrıca çok sayıda yağlı boya tablo gören yazar, tabloların çoğunun dinî içerikli olduğunu belirtir.

Kentin belediye hizmetleri yazardan takdir görmüştür. Belediyenin yaptırdığı parkı gezip uzun uzun anlatan yazar, "Şu ufacık şehrin dâhilinde üç vâsi' park ile bir bahçeyi, sayısız 'sükuar' yani küçük bahçeleri görüp düşününce, İstanbul belediyelerimizin bu gibi husûsâtta ki himmetsizliklerini kemâl-i teessüf ve teessürle yâd etmemek kabil olmuyor." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 83) diyerek, Brüksel Belediyesi ile İstanbul Belediyesi'ni karşılaştırır. Yazara göre genelde Avrupa, özelde ise Brüksel Belediyesi'nin büyük işler başarmasının altında, belediyenin hemen her şeyden vergi alarak bütçesini zengin tutması yatmaktadır. Burada değişik adlar altında çok çeşitli vergiler toplanmaktadır. Evlerden pencere vergisi bile alan Brüksel Belediyesi, âdeta güneşi ve havayı halkına kiralamıştır. Toplanan bunca vergiyle şehrin güzelleştirilmesi ve imar edilmesi kolay olmaktadır. Hâlbuki bizdeki belediyeler, çöp vergisinden başka bir vergi toplamadığından bütçeleri oldukça zayıf kalmakta ve kentlerimizde belediyecilik faaliyetleri son derece yavaş ilerlemektedir.

Brüksel'in ulaşımında tramvayların kullanıldığı yazarın sözlerinden anlaşılmaktadır. Ancak Mağmumi'nin Brüksel sokaklarında gördüğü daha ilginç ulaşım ve ticaret aracı bir, iki ya da üç köpeğe koşulmuş arabalardır. Yazar, sokaklarda sebze, meyve, balık ya da süt satan esnafların, iki tekerlekli küçük bir arabaya köpekleri bağladıklarını anlatır. Köpekler tıpkı atlar gibi bağlanmıştır; genellikle sebze meyve taşımada kullanılsa da bunların üç köpekli olanlarına sahipleri de biner.

Anvers:

Şerafeddin Mağmumi 1914 yılında çıktığı yolculukta, I. Dünya Savaşı çıkmadan sadece birkaç hafta önce Anvers'e uğramıştır. Dolayısıyla yazarın gördüğü Anvers birkaç hafta sonra bombardımana tutulacak olan bir şehirdir. Mağmumi, Anvers'te bir gün kaldığını ve şehrin Escaut Nehri'nin sağ sahiline kurulan üç yüz bin nüfuslu bir kent olduğunu söyler. Anvers'in en önemli özelliği limanıdır. Büyüklü küçüklü gemilerin girebildiği bu liman son derece işlektir.

"Anvers, ticâretgâhı pek muntazam ve zarif bir şehir. Heykellerle müzeyyen güzel yolları, mebâni-i âliye ile mahdut geniş hıyâbân caddeleri, büyük kahve ve lokantaları hep Fransa'yı andırıyor. Caddeleri parke taşıyla döşenmiş ve taşların arasına katran ve asfalt akıtılarak dondurulmuş olduğu için tozu çamurdan muarrâ." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 409)

diyen yazar kentte bulunduğu sırada yüksek kuleli Katedral Kilisesi'ni ve bir de hayvanat bahçesini gezebilmıştır. Her ikisi de diğer Avrupa kentlerinde gördükleri kadar güzeldir.

2.1.4.3. Belçika'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Ülkenin iki günlük bir ziyaret çerçevesinde anlatılmış olması buradaki sosyal ve kültürel unsurların gezi kitabında yeterince yer bulamamasına neden olmuştur. Buna rağmen Mağmumi'nin ifadelerinde küçük de olsa işaretler görülmektedir. Örneğin yazar bir yerde Brüksellilerin konuştukları dile dikkat çekmiştir. Mağmumi Brüksel halkının aslında Flamen neslinden geldiğini ve Fransızca konuştuklarını aktarır. Yöreyle ait şive nedeniyle Fransızca'nın çok büyük değişikliklerle konuşulduğunu söyleyen yazar, Fransızca'dan sonra Almanca'nın yaygın olduğunu, sokakları ve meydanları gösteren levhaların her iki dilde de yazıldığını dile getirir. Ayrıca Brükselliler "lütfen" kelimesini olur olmaz her yerde kullanmaktadırlar. "Lokantada garson yemeği getirip koyarak 'buyurun' makamında 'siple mösyö', listeyi iade ederken 'siple mösyö', parayı alırken 'siple', verirken 'siple', biri ayağına basıyor, omuz çarpıyor 'afv edersiniz' yerine 'lütfen mösyö' elhasıl bir 'siple'dir gidiyor." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 90) diyen yazar "siple"nin, Avrupa'nın diğer ülkelerindeki "mersi", "pardon" gibi sözcüklerin hepsinin yerini tuttuğunu söyler.

Gezi kitabında ülkedeki eğlence hayatı adına ayrıntılı bir değerlendirme yoktur. Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi burada da parklarda ve bahçelerdeki gezintiler ve kahvehaneler eğlence hayatının önemli unsurları olarak dile getirilebilir. Mağmumi Brüksel'de girdiği Universal Kahvesi'nin büyüklüğü karşısında şaşkına döner. Üç milyon nüfuslu Paris'te bile böyle kahvehane görmediğini söyleyen yazar, kahvenin ucunun bucağının görülmediğini, ancak bir arkadaşının dediğine göre burasının bin iki yüz kişilik bir topluluğu sığdırabileceğini aktarır. Ayrıca kahvede akşam saat sekizden itibaren canlı müzik çalınmaktadır.

Belçika ekonomisi hakkındaki olumlu söylemler Mağmumi'nin gece geçtiği Univers Bulvarı bağlamında dile getirilir. Yazar, gece saat ondan sonra Univers Bulvarı'ndan tramvayla geçerken, gecenin bu saatinde makinelerin kanallar ve havuzlarda yük doldurup boşalttıklarını görür. Denizden kanal yoluyla şehre gelen vapurlar, burada yüklenmekte ve boşaltılmaktadır. Elektrik sayesinde geceleri bile durmadan çalışıldığını dile getiren yazar, ülkemizde çalışmanın sadece gündüze özgü olduğunu, kış aylarında gündüzün yedi sekiz saatten ibaret olması nedeniyle çalışma saatlerinin iyice azaldığını, Avrupa'da ise çalışma hayatının yirmi dört saat boyunca devam ettiğini anlatır.

2.1.4.4. Belçika ve Belçikalı İmgesi:

Mağmumi'nin gözlemleriyle oluşturduğu Belçika imgesine bakınca Belçika'nın Fransa'nın küçük bir kopyası olduğu görülür. Avusturya nasıl ikinci sınıf bir Almanya ise Belçika da ikinci sınıf bir Fransa'dır. Mağmumi'nin bu ülke hakkındaki bütün karşılaştırmaları Fransa ile yapılmakta, benzer yönleri de hep Fransa'dan sunulmaktadır. Bu ülkede yoğun bir Fransız etkisi dilinden mimarisine kadar işlemiştir. Belçika'da konuşulan dil Fransızca'dır, mimari açıdan da Fransız mimarisine özenilmektedir. Yollar, caddeler, meydanlar, mağazalar ve lokantalar hep Fransa'yı andırmaktadır.

Belçika bağımsızlığını 1830'da elde ettiği için II. Meşrutiyet döneminde, diğer Avrupa ülkelerine kıyasla yeni bir ülke sayılır. Sanayisine, ticaretine ve ekonomisine bakıldığında gelişmekte olan ülkelere özgü bir durumun varlığı tespit edilebilir. Henüz Avrupa'nın süper güçleri kadar gelişmemiş olan Belçika çalışma temposuyla onları yakalamaya çalışmaktadır. Gelişmiş diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Belçika'da hayat daha ucuzdur. Yaşam seviyesinin daha yüksek olduğu Fransa'da aldığı ürünlere 400 Frank harcayan birisi, Belçika'da aynı ürünleri 280 Franka alabilmektedir.

Belçikalı imgesi hakkında söyleyebileceklerimiz ortalama bir Avrupa insanı hakkında oluşturulan imgelere benzeyecektir. Avrupa'nın diğer milletlerinde olduğu gibi hem çalışan hem de eğlenceye zaman ayıran Belçikalılar seküler bir yaşantının örneklerini sunmaktadır. Belçika'nın büyük ülkelere göre daha az politize yapısı hem halkın yaşantısına hem de imgeyi oluşturan Türk gezgininin söylemlerine etki etmiş görünmektedir. Bu dönemde Belçika'yla herhangi bir politik sorunu olmayan Türk gezgini için Belçika objektif gözlemlerle anlatılan bir ülkedir. Özetle Belçikalılar

hegomonik anlayıştan uzak, kendi hallerinde bir millet olarak çizilmiş, Fransız kültürünün etkisi altında bir toplum gibi anlatılmıştır.

2.1.5. İsviçre:

İsviçre, Orta Avrupa'da Alp Dağları'nda yer alan ve denize kıyısı bulunmayan bir ülkedir. Bu ülkenin tarihi 1291 yılına kadar gitmektedir. O zamanlar üç kantonun birleşmesiyle meydana gelen İsviçre'ye 1353 yılında Zürih, Bern, Lüzern şehir devletleri de katılmıştır. İsviçreliler uzun yıllar boyunca Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'yla mücadele etmişler ve bu mücadeleler sonucunda 1499 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. İlerleyen yıllarda kendi içlerinde mezhep kavgası yaşasalar da İsviçreliler 1648 yılında Avrupa ülkelerine bağımsızlıklarını ve tarafsızlıklarını kabul ettirmişlerdir. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Fransız ordusu ülkeyi işgal etmiş ve orada yeni bir anayasa uygulamaya başlamıştır. Bu işgalden sonra Avusturya ve Rusya'nın da ülkeyi işgal ettiği görülür. Nihayet 1815 yılına gelindiğinde Avrupa ülkeleri İsviçre'yi tekrar bağımsız ve tarafsız bir ülke olarak tanımışlardır. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0svi%C3%A7re>)

Osmanlı Devleti ile İsviçre arasında uzun yıllara dayanan siyasi ilişkiler görülmez. İki ülke arasındaki doğrudan siyasi ilişkiler 1899-1900 yıllarında başlamıştır. Bu yıllarda Osmanlılar Brüksel'deki elçilerini İsviçre nezdinde görevlendirmişlerdir. 1908-1915 yılları arasında İsviçre'ye herhangi bir Osmanlı elçisi akredite edilmemiştir. 1915 yılından itibaren ise Bern'de mukim bir Osmanlı elçisi görev yapmaya başlamıştır. (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ismicre-siyasi-iliskileri.tr.mfa>)

Osmanlı Devleti'yle çok eskiye dayanan ilişkileri bulunmasa da İsviçre, II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin ilgisini çekmiştir. Ferit Kam'ın *Avrupa Mektupları*'nda ve Ahmet Cevdet ile Celâl Esad'ın hazırladıkları raporda İsviçre'den söz edilmektedir. Bununla birlikte Şerafeddin Mağmumi de ülkeyi gezmiş ancak kitabında İsviçre'ye yer verememiştir. Şerafeddin Mağmumi *Seyahat Hatıraları 2* kitabında, yolculuğu esnasında İsviçre'ye gittiğini, Luzern ve Zürih şehirlerinde bir müddet kaldığını, Bern ve Cenevre yoluyla tekrar Paris'e döndüğünü söyler. Ancak gezgin buradaki hatıralarını kitabına alamamıştır, nedenini ise şöyle açıklar: "maatteessüf seyahatimin bu kısmına ait gazete küpürleri mürûr-ı zaman ile kaybolduğundan bu kitaba derç etmek müyesser olmadı." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 370)

Şerafeddin Mağmumi'nin yukarıda bahsedilen nedenden ötürü İsviçre hakkında bilgi aktaramaması, Ferit Kam'ın *Avrupa Mektupları* ile Ahmet Cevdet ve Celâl Esâd'ın raporunu dönem İsviçre'si hakkındaki başvuru kaynakları haline getirmiştir. Ferit Kam, her zamanki kestirme anlatımıyla İsviçre'yi tanıttığı için, diğer iki yazar da sadece Cenevre ve Zürih'in belediye faaliyetlerini anlattığı için gezi kitaplarında İsviçre ayrıntılı olarak dile getirilmemiştir.

2.1.5.1. İsviçre Tarihi ve Coğrafyası:

Ferit Kam İsviçre'nin tarihi hakkında herhangi bir ifadede bulunmaz ancak ülkenin coğrafyası yazarı ilgilendirmiştir. Paris'ten ayrılıp da Cenevre'ye doğru gelirken yolda gördüğü doğal manzaradan çok hoşlanan yazar, Paris'in kendisini bunaltan havasından kurtulmuş, dağları, nehirleri, ağaçları, çiçekleri seyrederek tekrar sağlığına kavuşmuştur. Yazar,

"Hakikaten bu memleket, tabiatın bütün güzelliklerini câmi, şûh, işvekâr bir yer. Her noktası şairler için bitmez tükenmez bir menba-ı ilham. İnsan gördüğü menâzır-ı bediiyyeyi şöylece bir tasvir ediverse tekellüften âzâde bir şiir yazmış, tabiattan muktebes bir levha-i rengîn tersim etmiş olur." (Kam, 2000: 77)

diyerek İsviçre coğrafyasının ne kadar hoş bir manzara teşkil ettiğini dile getirir. Ülkenin bir uçtan diğer uca dağlık ve ağaçlık olduğunu söyleyen yazar, dağların çok yüksek olduğunu, hatta dağların zirvesine çıkmak isteyen bulutların bile yorulup yarı yolda kaldıklarını dillendirir. İsviçre'de dağlar çok olduğu gibi göllerde çoktur. Lemman, Thun, Biriyeç, Kuatr Kanton, Konstanz gibi göllerin ismini sayan yazar göllerin etrafındaki ağaçlıklardan da haber verir.

2.1.5.2. İsviçre Şehirleri ve İsviçre'de Şehircilik:

Ferit Kam, İsviçre şehirlerini on beş gün içinde dolaştığını, önce Cenevre'ye geldiğini, Cenevre'den Evian'a, Evian'dan Montreux'ye, oradan Lausanne'a, Lausanne'dan Bern'e, Interlaken'e, Luzern'e ve Zürih'e geçtiğini söyler. Kısa sayılabilecek bir sürede pek çok kent dolaşan yazar, gördüğü bütün kentlerin "numûne-i umrân ve terakki" olduğunu beyan eder. Ahmet Cevdet ile Celâl Esâd'ın raporlarında ise sadece Cenevre ve Zürih şehirleri söz konusu edilmektedir.

Cenevre:

Ferit Kam, öncelikle Cenevre'nin Jean Jacques Rousseau'nun doğduğu şehir olduğunu hatırlatır. Ancak yazarın J. J. Rousseau'yu hiç sevmediği de hemen belirtilmelidir. Cenevre'ye geldiğinde otelin penceresinden bakan yazarın ilk dikkatini çeken şey J. J. Rousseau'nun heykelidir. "Pencereden baktım. Kâinata ahlak dersi veren fakat çocuğunu doğar doğmaz köpek yavrusu gibi sokağa atan o hırçın, ahlaksız feylesofun ismini, tunçtan heykelini taşıyan adacık gözüme ilişti." (Kam, 2000: 69) diyen yazar, ertesini gün meşhur filozofun adıyla anılan adaya gitmiş ve tunçtan yapılan heykelini yakından görmüştür.

Cenevre'de bir gün kalmayı planlayan ancak kenti çok beğendiği için konaklama süresini uzatan yazar şehrin her yerini gezmiş ve "letâfetine, nezâfetine hayran" olmuştur. Cenevre'de sokaklar gayet temizdir. Elektrik sayesinde akşamları her taraf ışıltılıdır. Cenevre kuyumculuk ve saatçilik sektörünün çok ileri olduğu bir yerdir. Mağazalarda türlü türlü saatler, gerdanlıklar, broşlar, yüzükler, madalyonlar vardır. İnsanın baktıkça bakacağı, hepsini alacağı gelir. Mağazalarda kadınlar çalışmaktadır ve bu kadınların müşteriye gösterdiği güleryüz yazardan büyük takdir almıştır. Ferit Kam Cenevre'deyken şehrin müzesini de görmüştür ancak her zamanki gibi "tafsilatını yazmaya zaman müsait değil" diyerek müzenin "pek latif ve birçok kıymettâr âsârı hâvi" olduğunu belirtmekle yetinmiştir.

Evian:

Cenevre'den sonra Evian'a geçen yazar burasının bir kaplıca kenti olduğunu anlatır. Chatel kaynağından su içmeye giden Ferit Kam, girdiği bahçeyi son derece süslü ve mükemmel bulur. Evian'daki kaynak suları ve kaplıcaları gören yazar Türkiye'yle bir karşılaştırmaya girer. Ona göre aslında ülkemizde İsviçre'den daha çok ve güzel kaynaklar, kaplıcalar vardır. Ancak bunların tamamı bakımsız olduğu için turist çekememekte, bu doğal kaynaklar ekonomiye dönüştürülememektedir. Çitli'yi, Bursa'ya buna örnek veren yazar eldekilerin değerlendiremediğini dile getirir. Evian'ı gezdikten sonra "Hakikaten herifler dünyalarını cennet hâline koymuşlar. Şu da nâkısıdır yâhut lâzımdır dedirecek bir şey bırakmamışlar." (Kam, 2000: 71) diyen gezgin, Kaşa kaynağı üzerindeki büyük binayı görünce de "Vallahi bilmem insanın aklına durgunluk geliyor." (s. 71) demekten kendini alamamıştır.

Montreux:

Evian'da bir gece kalan yazar ertesi gün sabah Montreux'ye geçmiştir. "Artık Montreux'nün letâfetinden, filandan bahse lüzum yok. Şehirlerin hepsi birbirinden güzel. Hepsi birbirinden latîf vesselam." (Kam, 2000: 72) diyerek sözü uzatmayan yazar, burada oturduğu bir bahçeden karşı taraftaki dağları seyrederek. Dağlar gökyüzüyle dudak dudağa vermiş gibi muhteşem bir görüntü oluşturmaktadır. Montreux'de kendisini yalnız hisseden Ferit Kam, yolculuğa eşsiz ya da arkadaşsız çıkılmaması gerektiğini söyler ve kentte konaklamadan buradan ayrılır.

Lausanne:

Montreux'den sonraki durak Lausanne kentidir. Ferit Kam İsviçre'yi 1913 yılının ağustos ayında gezmiştir. Bu yüzden yazar buraya ayak basar basmaz Türk ordusunun Edirne'yi ele geçirdiği haberini alır ve buna çok sevinir.⁶⁹ Bu haber üzerine günlerdir Türkçe gazete okuyamadığından, buradaki gazetelerin çelişkili haberler verdiklerinden, Bulgarların vahşetinden, Avrupalıların ikiyüzlü siyasetinden uzun uzun bahsetmiş ancak bu arada Lausanne'ı anlatmayı unutmuştur. Yazarın Lausanne hakkında aktardığı tek bilgi Lausanne Darülfünûnu'dur. O tarihlerde üniversite tatildedir ancak okulun kütüphanesi ve müzesi açıktır. Yazar da bundan istifade ederek buraları dolaşır ve gördüklerine hayran olur.

Bern:

Lausanne'dan sonra Bern ziyareti gelir. Yazarın diğer kentlerle karşılaştırıldığında Bern hakkında daha çok bilgi verdiği görülür. Bern'de üniversiteyi, müzeleri gezen yazar, eğlence yerlerine ve mağazalara da girmiş buralar hakkındaki izlenimlerini aktarmıştır. Bern hakkındaki izlenimlerine üniversiteyi anlatmakla başlayan yazar, Bern Darülfünûn binasının şehrin yüksekçe bir yerine inşa edildiğini, mimarisinin çok güzel olduğunu ve büyükçe bir bahçeye sahip olduğunu aktarır. Üniversitenin kapıcısı yazara birkaç dersane, müdür odası ve hocaların odasını gezdirir. "İnsan o hâli görünce darülfünûnun ne demek olduğunu anlıyor." (Kam, 2000: 79) diyen yazar, bütün binanın zemininin parlak bir tahta ile kaplandığını, bu yüzden yerlere basmaya kıyamadığını dile getirir.

⁶⁹ Türk ordusu II. Balkan Savaşı'nın çıkmasından istifade ederek 23 Temmuz 1913'te Edirne'yi geri almıştır. Avrupa basını çelişkili haberler verse de yazarın duydukları doğrudur.

Bern’de Tarih Müzesi, Sanayi-i Nefise Müzesi ve Tarih-i Tabiî Müzesi’ni gezen yazar, Tarih Müzesi’nin pek zengin olmadığını, Sanayi-i Nefise’nin de ortalama bir müze olduğunu ancak Tarih-i Tabiî Müzesi’ni çok mükemmel bulduğunu söyler.

Yazar, Bern mağazalarında Avrupa’nın diğer kentlerinde görmediği bir özellik görür. Buradaki mağazalar apartmanların bodrum katlarındadır. Mağazaların önünde halkın gelip geçtiği yarım daire şeklinde birtakım kemerler vardır. Gerek mağazaların gerekse o güzergâhın tavanları da alçaktır. "Hülasa Bern’in mağazalarında bir orjinalite gördüm. Bunlar mağaza değil, âdeta apartmanların altına sokulmuş bir in idi." (s. 79) diyen yazar bu mağazaları görünce eski Direklerarası’nı hatırlar.

Bern’deyken bir gece "Korsal" denilen havadar bir gazinoya giden yazar burasının yokuşunu Küçük Çamlıca’ya benzetir. Canlı müzik çalınan bu yerde kadın erkek herkes sessizce müziği dinlemektedir. İsviçre’de insanlar, tıpkı diğer Avrupalı halklar gibi toplum içindeyken kendi halindedir, etrafındaki insanlara dik dik bakmazlar. Eğlence yerlerinde herkesin yanındaki kişiyle ve içkisiyle meşgul olduğunu gözlemleyen yazar, kimsenin bir diğerinin eşine bakmadığını, insanları rahatsız edici bakışların burada söz konusu olmadığını dile getirerek bu milleti takdirle anlatır.

Interlaken:

Bern’den sonra Interlaken gözlemleri dile getirilmiştir. "Interlaken’e gelince her tarafı numûne-i letâfet, her noktası enmûzec-i zerâfet." (Kam, 2000: 82) diyerek kenti tanıtmaya başlayan yazar, buradaki geniş bir çayırdan bahseder. Çayırın dört tarafına muntazam ağaçlar dikilmiş, her tarafa yeşil kanepeler konmuştur. Yazar burada bulunduğu sırada sık sık çayıra gittiğini, buradaki kanepelerden birine oturup Jungfrau Dağı’nı seyrettiğini dile getirir. Interlaken’de heykel sanatının ileri seviyede olduğunu gözlemleyen yazar, heykellerin hem güzel hem de ucuz olduğunu söyler. Interlaken’de de ticaret kadınların elindedir. Bu kadınlar, bir şey alınp parası verildiğinde tatlı bir tebessümle teşekkür ederler. Mağazadan hiçbir şey alınmadan çıkılsa bile insanı nazıkçe uğurlarlar. Yazar Interlaken’de de "Korsal" adı verilen eğlence merkezine gitmiştir. Buradaki korsal Bern’dekinden çok daha güzeldir. Mekânın bahçesine, havuzuna hayran olan yazar, "Herifler hakikaten dünyada cennetin numûnesini göstermeğe karar vermişler." (Kam, 2000: 81) diyerek beğenisini ortaya koymuştur.

Ferit Kam'ın kitabında yer verdiği son İsviçre kenti Luzern'dir. Yazar Zürih'e de gittiğini söylemiş ancak bu kent hakkındaki izlenimlerini mektuplarına almamıştır. Kam, Luzern'de çok kalmamıştır. Orada yalnız meşhur arslan ile onun civarındaki panoramayı seyretmiştir. Panoramayı çok beğenen yazar, "İsvireliilerin 71 muharebesinde Fransız yaralılarına karşı gösterdikleri eser-i Şefkat ve insaniyeti musavver olan bu panorama hakikaten görülecek Şey." (Kam, 2000: 82) demiştir.

Zürih, Ahmet Cevdet ile Celâl Esâd'ın birlikte hazırladıkları raporda çok az değinilen bir kenttir. Yazarlar genellikle Zürih ile Münih'i birlikte anarlar. Zürih'in kanalizasyon sisteminden ve Şehir planlamasının nasıl yapıldığından bahseden yazarlar, kentin kenarından bir nehir geçtiği için yağmur suları ile lağımların birleştirilerek nehre akıtıldığını aktarırlar. Şehir planlaması ise diğer Avrupa kentlerinde olduğu gibi düzenli bir Şekilde yapılmıştır. Belediye inŐaat ruhsatı vermeden önce yapılacak binanın bir maketini ister, buna göre ruhsatın verilip verilmeyeceği kararlaŐtırılır.

Ferit Kam'ın söylemlerinde İsviçre'deki Şehircilik hakkında ayrıntılı bilgi bulmak güçtür. Ona göre İsviçre'nin bütün Şehirleri birbirinden güzel, "her tarafı numûne-i umrân ve terakki"dir. Ancak diğer iki yazar Cenevre ve Zürih'i belediye hizmetleri bakımından gözlemlemişlerdir. Bu iki yazarın Cenevre hakkında uzunca anlattıkları bölüm ise itfaiye teşkilatıdır.

Cenevre'de itfaiye teşkilatı "Şâyân-ı hayret bir intizâm dairesinde istimal edilmektedir." (Ahmet Cevdet, Celâl Esad, 1330: 47) Buna göre Cenevre itfaiyesi iki bölümden oluşur, birisi askerî, diğeri yarı askerî. Birinci grup   yüz kişilik bir ekiptir ve savunma bakanlığına bağlıdır, diğer grup ise on kişilik küçük bir gruptur. Bunlar doğrudan belediyeye bağlıdır ve büyük gruba ihtiyaç kalmadan çok hızlı bir Şekilde yangınlara müdahale etmektedir. Şehirde elli metre aralıklarla yangın muslukları bulunmaktadır ancak itfaiye erleri yangın musluklarından çok bazı kimyasallarla hazırlanmış yangın tüpleriyle olaya müdahale etmektedir. Şehirde yangın ihbar telefonları kullanılmaktadır. Daha  nceleri, Şehrin yüksekçe bir kilisesinin an kısmında yangın için nöbet tutan itfaiye erleri artık bu uygulamadan kurtulmuş ve telefonlar sayesinde yangına daha çabuk ulaŐılır olmuştur. Kentin su Őebekesine de değinen yazarlar, daha yüksek basına dayanıklı borular satın alınmak suretiyle Şehir Şebekesinin deĐiŐtirilmeye baŐlandığını, o güne kadar yarısının değiştirildiğini aktarırlar. Cenevre'de hoŐa gitmeyecek bir durum

varsa o da bazı sokakların çok dar olmasıdır, yazarlar bu kentte bir metre genişliğinde sokakların bulunduğunu söylerler. Bu dar sokaklardan bile su şebekesinin geçirilmesi hatta civar köylere bile suyun ulaştırılması takdire değerdir.

Cenevre'de şehir planlamasına çok önem verilmektedir. Kentin ulaşım ihtiyaçları, bahçe, park ve ormanlık alanlara öncelik verilerek planlar yapılmıştır. Buna benzer zorunlu projeler ortaya çıkarsa belediye arsa sahibine ya projeye yakın bir yerde ya da başka bir yerde arsa vermek şartıyla istediği düzenlemeyi yapmaya çalışmaktadır.

2.1.5.3. İsviçre'de Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Daha önce belirtildiği gibi yazarlar İsviçre hakkındaki gözlemlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmadıkları için, bu ülkenin ne tür sosyal ve kültürel hayatı olduğu, ekonomisinin, eğitiminin, ordusunun, ziraatinin ne seviyede olduğu konusunda ayrıntılı bilgi bulmak zordur. Ancak Ferit Kam'ın söylemlerinden yola çıkarak ülkenin ekonomisi, eğitimi, kadınların iş hayatındaki yeri ve eğlence kültürü hakkında fikir yürütülebilir. Ülke ekonomisinde turizmin belli bir yeri olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Doğal güzellikleri ve kaplıcaları sayesinde turizmin geliştiği yazar tarafından gözlenmiştir. Bunun yanı sıra Cenevre'de saat ve kuyumculuk sektörü ekonominin öncülüğünü yapmaktadır. Ferit Kam genelde Avrupa, özelde ise İsviçre hakkındaki kanaatlerini dile getirdiği bir pasajda, buralarda gördüğü buhar ve elektrik gücüne dikkati çeker. Bu iki güç sayesinde teknolojinin insan hayatını kolaylaştırdığı ve ekonomiyi canlandığı dile getirilir. Ülkede eğitimin ise ileri seviyede olduğu yazarın, "Maarif fevkalâde müterakki, müteammim." (s. 78) sözünden anlaşılmaktadır. Ayrıca yazar gezdiği üniversiteleri de çok beğenmiştir, bu da eğitim seviyesindeki durumu gösteren bir işarettir. Bu ülkede kadınların iş hayatında önemli bir yeri olduğu kuşkusuzdur. Ferit Kam dolaştığı şehirlerde mağaza çalışanları olarak hep kadınları görür. Bu kadınların görevlerini hakkıyla yerine getirdikleri, müşterilerine son derece nazik davrandıkları yazarın gözünden kaçmamıştır. Ülkede eğlence hayatı hakkında fikir edinebilmek için ise Ferit Kam'ın "korsal" üzerine söylediklerine bakmak gerekir. Yazar "korsal" adı verilen eğlence mekânlarına gitmiş, orada kadın erkek herkesin sakin bir şekilde müzik dinlediğini ve içkiler içtiğini aktarmıştır. Ayrıca yazarın İsviçre halkı hakkında söylediği, "bulduğum şehirlerde kime müracaat ettim; kimden bir şey sual eyledim ise zerre kadar dürüş bir muamele görmedim ve bu hâli cidden takdir ettim." (s. 70)

sözlerine bakılırsa İsviçreliler son derece kibar ve insancıl kimselerdir. Sosyal doku ve kültürel hayat hakkında aktarılan bu tür bilgilere bakıldığında İsviçre'nin pek çok bakımdan ileri bir ülke olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.

2.1.5.4. İsviçre ve İsviçreli İmgesi:

Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi* adlı kitabında İsviçre'nin doğal güzelliklerini Avrupalıların bile geç fark ettiklerini, bu konuda Avrupalıları uyandıran kişinin J.J. Rousseau olduğunu söyler. Ona göre,

"Vahşi ve romantik dağlarla çevrili Cenevre Gölü'nün kıyıları yeni bir doğa duyarlılığının beşiği idi. Rousseau'nun 'Retournons à la nature!' (Doğaya dönelim!) diye ifade ettiği, doğaya, öze, sadeliğe dönüş çağrısı ve İsviçre göllerinin, dağlarının nefes kesen tasvirleriyle bezeli La Nouvelle Héloïse (1761) (Yeni Héloïse) adlı romanı, o dönemin Avrupa'sında çok büyük bir ilgiyle karşılandı... dikkatleri o zamana dek fark edilmemiş İsviçre üzerinde topladı ve İsviçre'yi Avrupa'nın sevilen tatil ülkeleri arasına kattı." (Löschburg, 1998: 91)

Avrupalıların geç de olsa fark ettikleri İsviçre'nin doğal güzellikleri bu dönem gezi kitaplarında da İsviçre imgesinin önemli bir unsurudur. "Doğası renkli olan, bakımlı güzellikle yabanılığın bir arada barındıran İsviçre" (Löschburg, 1998: 91) Osmanlı gezgininin de doğa sevgisine karşılık vermiştir. Ferit Kam'ın Paris'in kendisini bunaltan yapay havasından ayrılıp da Cenevre yolunda doğal manzarayla buluşması, dağları, nehirleri, ağaçları, çiçekleri seyrederek tekrar sağlığına kavuşmasını sağlamıştır. Bu, "Avrupa'nın ortasında doğal kalabilmiş ülke" imgesine göre İsviçre gerçekten doğanın bütün güzelliklerini içinde barındıran, şairler için bitmez tükenmez ilham kaynağı bir ülkedir. Ayrıca İsviçre, doğal güzelliklerini ekonomiye dönüştürmeyi başaran, bu özelliğiyle de kendisine turist çekebilen bir memleketir. Doğa, bu ülkede başıboş bırakılmış değildir. İster el değmiş, ister el değmemiş olsun doğanın bizzat kendisinden ülke ekonomisine çok ciddi anlamda bir gelir akışı olmaktadır. Evian'daki kaplıcalar bağlamında Türkiye ile karşılaştırma yapan Ferit Kam'ın bizim ülkemizde de doğal güzellikler olduğunu ancak bunların değerlendirilemediğini söylemesi de bu imgeye dâhil edilmelidir. İsviçre'yi Türkiye'den, İsviçrelileri de Türklerden ayıran önemli bir fark işte bu doğayı ekonomiye dönüştürebilme becerisidir. Genelde Avrupa özelde ise İsviçre halkı ekonomiden anlar, doğayı başıboş bırakmaz, kendi çıkarları doğrultusunda

doğaya egemen olmaya çalışır. Hâlbuki Türkiye’de diğer pek çok konu gibi bu da ihmal edilmiştir.

İsviçre şehircilik anlamında da ileri bir ülkedir. Gördüğü bütün şehirlere hayran olan yazarın, "Şehirlerin hepsi birbirinden güzel. Hepsi birbirinden latîf vesselam." (Kam, 2000: 72) diyerek özetlediği bu durum, İsviçre’nin Avrupa’nın büyük ülkelerindeki kentleşme seviyesine eriştiğinin bir göstergesidir. Gezinlerin oluşturduğu imgelere bakılırsa ülkede büyük çaplı kıtalararası ekonomik faaliyetlerden çok lokal ürünlere yönelik bir ekonomi gözlenmektedir. Bu bağlamda Ferit Kam, İsviçre’de saatçilik ve kuyumculuk sektörünün ekonomide önemli bir yeri olduğunu dillendirmektedir.

İsviçre’de insanların nezaketi, temizliği, birbirine olan saygısı diğer Avrupa ülkelerinden aşağı değildir. İsviçreliler başkalarını rahatsız edecek tavırlardan uzak dururlar, bakışlarıyla diğerlerini rahatsız etmezler. Eğlence hayatında kesinlikle aşırıya kaçmazlar, mümkün oldukça ailece eğlenmeye giderler. Turisti bol olan bu ülkede yabancılara karşı kibar davranışlar öne çıkar, böylelikle turistler elden geçirilmez.

İsviçre’nin bütününe bakıldığında ortaya çıkan imgenin "küçük bir kasabanın yüzlerce kez büyütülmüş hali"ne benzediği akla gelmektedir. İsviçre el değmemiş doğal güzellikleri, insanlar arasındaki sıcak ilişkileri ve ekonomisindeki küçük esnaf modeline bakılırsa küçük bir kasabayı andırmaktadır. Bu ülke sömürgeci Avrupa ülkelerinin hırs dolu hegomonik yaklaşımından nasibini almamıştır. İsviçre, kendi yağıyla kavrulan, başkalarının topraklarında, servetinde gözü olmayan, ürettiğini satan, kazandığıyla kanaat eden ve böylece mutlu olan, kazancı da hayatı da eğlencesi de dengeli küçük bir ülkedir.

Bu imgenin oluşmasında başrolü oynayan Ferit Kam’ın neden böyle söylemler geliştirdiğine bakılacak olursa öncelikle nesnel gerçekliğin önemli bir yeri olduğu görülür. Gerçekten de İsviçre, doğal güzellikleri inkâr edilemeyen, hem modern olabilmeyi hem de doğal kalabilmeyi becerebilmiş nadir bir ülke konumundadır. Gezinin ülkeyi bu şekilde algılaması nesnel bir gerçekliğin öznel bir sunumu olmaktadır. İmge her ne kadar "yazarın algıladığı öznel gerçeği sunmak için kullandığı bir vasıta" (Ulağlı, 2006: 95) olsa da öznel gerçekliğin belli bir nesnel tarafı vardır. Bundan başka yazarın İsviçre hakkında sürekli olumlu imgeler geliştirmesi Paris gibi sevemediği bir yerden sonra bu ülkeye gelmesiyle de ilgilidir. Yazarın, "Bornovay

İstasyonu'nu geçince dünya ile aşına çıkmaya, oh ya Rabbi dünya var imiş demeğe, geniş geniş nefes almağa başladım." (Kam, 2000: 68) demesinden de anlaşılacağı gibi Paris'in boğucu atmosferinden kurtulan yazarın her gördüğüne sevgi ile bakması akla yatmaktadır. Yine yazarın yaşının İsviçre imgesinde etkili olduğu da dile getirilebilir. Ülkede bulunduğu sırada kırk dokuz yaşında olan ve bu yaşa kadar sakin bir hayat süren yazarın, Paris gibi kalabalık ve gürültülü bir şehirde lezzet alamadığı dikkate alınırsa, İsviçre'nin daha sakin ve doğal yapısından lezzet alması, kaplıcalarından, göze hoş gelen manzaralarından, yemyeşil parklarından söz etmesi, ülkede bulunduğu sırada sık sık parklara gidip doğal manzaralar seyrettiğini söylemesi ve imgeleri hep olumlu yöne kanalize etmesi bu olgun yaşının bir gereği gibi görünmektedir. Paris'te yorulan yazar burada dinlenme fırsatı bulmuş ve İsviçre'den keyif almıştır.

Ferit Kam'ın İsviçre hakkında daha da olumlu imgeler oluşturabileceği ancak kendi memleketinin perişan halini ve devam etmekte olan II. Balkan Savaşı'nı düşünüp bu ülkeden istediği gibi lezzet alamadığı da belirtilmelidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi yazarın ülkede olduğu sırada II. Balkan Savaşı patlak vermiştir ve yazarın bir kulağı sürekli buradan gelecek haberlerdedir. Böyle bir ortamda İsviçre'nin güzelliklerinden bahsetmeyi anlamsız bulan yazar, "Bulgar eşkiyasının son cinâyat-ı melûnânelerinden sonra benim İsviçre'nin letâfetinden bahs etmeliğim cenaze çıkan evde şarkı söylemeğe benzer." (Kam, 2000: 78) diyerek ülkenin aslında anlattığından da güzel olduğunu sezdirmiştir.

Sonuç olarak, dönem gezi kitaplarında İsviçre'nin doğal güzelliklerle içi içe, çiçek bahçesini andıran turistik bir ülke olduğu dikkati çekmektedir. Gelişmiş modern kentleriyle, ileri seviyedeki eğitimiyle, kendine yeten ekonomisiyle, aç gözlü olmayan, eğlencesinde de çalışmasında da dengeli olan, birbirlerine ve yabancılara karşı son derece nazik olan insanlarıyla tanıtılan bu ülkenin, modern hayatla doğal yaşamı barıştırmış küçük bir kasabayı andıran yapısı, en temel imge olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.6. Monako:

1861 yılından beri bağımsız bir prenslik olan Monako, Vatikan'dan sonra dünyanın en küçük ülkesidir. Dönem gezginlerinden Şerafeddin Mağmumi ve Mehmed Enisî bu küçük şehir devletini ziyaret etmiş ve gördükleri hakkında okuyucularını

bilgilendirmişlerdir. İki gezgin de Fransa'yla çok sıkı tarihsel ve sosyal bağları olduğu için bu küçük ülkeyi Fransa'dan ayrı düşünmemişlerdir. Ancak biz, o dönemde de günümüzde de bağımsız bir ülke olduğu için Monako'yu ayrı bir başlıkta incelemeyi uygun gördük.

2.1.6.1. Monako Tarihi ve Coğrafyası:

Monako'nun hem tarihi hem de coğrafi yapısı hakkında gezi kitaplarında özet bilgiler bulunmaktadır. Mehmed Enisî'nin söylemlerine bakılırsa Monako, Eski Yunan mitolojisindeki Herkül'ün fethettiği ve bu sebeple Hristiyanlık öncesinde Avrupalıların "Porto-Herkülü" dedikleri bir ülkedir. Hristiyan Avrupa medeni hayata uzaklığı nedeniyle burasına "Monvikos" demiş, bu sözcük de zamanla değişerek Monako şeklini almıştır. Monako çok eski yıllardan beri farklı kültürlerin eline geçmiş bir yerdir. Fransızların, Müslüman Arapların, Almanların, Cenovalıların, İspanyolların işgaline uğrayan bu şehir devleti 1691 yılından itibaren Fransa'nın himayesindedir.

Monako'nun coğrafi yapısına bakıldığında, bu küçük yerleşim yerinin deniz kenarında yüksek bir yere kurulduğu dikkati çekmektedir. Şerafeddin Mağmumi bu yönüyle onu bir çaylak yuvasına benzetir. Monako ile Monte Carlo arasında da doğal bir liman göze çarpmaktadır.

2.1.6.2. Monako Şehirleri ve Monako'da Şehircilik:

Monako kendisi tek başına bir şehir devleti olduğu için burada başka bir kent söz konusu değildir. Monte Carlo ise Monako'da bir semttir. Şerafeddin Mağmumi günü birlik gittiği Monako'yu tanıtırken onun "müstakil bir beylik" olduğunu ve nüfusunun yirmi bin kişiden ibaret olduğunu dile getirir. "Bu kayanın üzerinde Daire-i Hükümet ile prensin ikametgâhı, maiyet-i askeriyenin ikameti için hisar şeklinde inşa olunmuş bir kışlacık ve sokakları dar ve eğri büğrü ufak bir mahalle" (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 241) gören yazar, kentte yeni yapılan bir kilise ile deniz hayvanları müzesi olduğunu söyler. Monako çok küçük bir yer olduğundan çarşısı, pazarı, kahvesi, gazinosu hemen iç içedir. Yürümeyle beş dakikada varılacak uzaklıkta Monte Carlo köyü bulunmaktadır.

Monte Carlo limonluk içine kurulmuş oyuncak gibi bir yerdir. Semtin ortasında meşhur kumarhanesi, kumarhanenin yanında ve karşısında pek çok oteli ve köşkleri vardır. Ömründe hiç kumar oynamadığı halde merak edip kumarhaneye de giren yazar,

burasının büyüklüğü ve gösterişi karşısında şaşırır. "Koskoca bir salon tavanları altın yaldızına müstağrak, duvarları meşhur ressamlar tarafından işlenmiş mükemmel levhalarla müzeyyen, zemin ayna gibi mücella ve kaygan." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 242) diyerek sadece bir tek kumar salonunu tanıtan yazar salonun çok büyük olduğunu, sağa sola üç dört masa yerleştirildiğini ve her masada yirmi yirmi beş kişinin bulunduğunu aktarır. Yazar, kumarhanenin büyüüne kapılıp kumar oynamaktan korkar ve çok durmadan kendisini dışarı atar.

Mehmed Enisî, Monte Carlo'yu daha önce çok duyduğunu, bütün dünyanın kumar merkezi olması yönüyle burasının kendisine dehşet verdiğini dile getirmiştir. Ona göre "Buranın eyvân-ı la'biyâtındaki ihtişâm-nümûn, muşâ'saa avizelerin altında üzerleri yeşil çuhalı azim masaların önünde ne kadar parlak hanümanlar sönmüş, ne ümid ve emeller heba olmuş, ne refah ve saadetler kararmıştır." (Mehmed Enisî, 2008: 135) Bu duygularla geldiği ülkede yazar birtakım güzellikler de görür ve bunu, "İlk defa gelen bir ecnebi için bu tezyinât ve ihtişâmât-ı medeniyeye vakfa-gir-i hayret olmamak kâbil değildir." (s.137) diyerek dile getirir. Monte Carlo'nun temizliği de dikkat çekicidir, semt o kadar temizdir ki burada yağmur bile yağsa insanın ayakkabıları kirlenmez. Mehmed Enisî de kumar alışkanlığı olmadığı halde merakından dolayı kumarhaneye girmiştir. Kumarhanenin büyüklüğü ve süsü hoşuna gitse de kiminin kazanarak sevindiği kiminin de kaybederek üzüldüğü bu mekânda çok durmaz. Monte Carlo'nun kumarhanesi yazarı derinden üzmüştür, o burası hakkındaki duygularını şöyle dile getirir:

"Bu muhteşem Monte Carlo kazinosu neyle yapılabilir? Yüzler, binler kâfi değil; milyonlar ister! Hiç şüphe etmem ki, bu binâ-yı âli, hanümanını buradaki kumar masalarının üzerinde mahveden, sonra da kendini şehrah-ı hayatta idareden âciz görerek intihar eyleyen birçok servet-dârân-ı mâzinin, fikrini, daha doğrusu kendini kaybederek çalışmadan zengin olmaya, alnı terlemeden para kazanmaya teşebbüs etmiş, fakat nedâmet-i müdhişeden başka bir şeye muvaffak olamamış bîçâregân-ı beşerin ceplerinden bu masalar üzerine düşüp kalmış maden parçalarıyla yapılmıştır."(Mehmed Enisî, 2008: 142)

Mehmed Enisî'nin bu türden ifadelerinin benzeri Mağmumi'de de bulunabilir. Şerafeddin Mağmumi, Monte Carlo'da intiharın çok yaygın olduğunu, nüfusuna oranla dünyada intihar olayının en çok yaşandığı yerin Monte Carlo olduğunu söyler. Bunun

sebebi açıktır. Kente geldiğinde zengin ve mutlu olan birçok insan, oynadığı kumar yüzünden beş parasız kalınca çareyi intihar etmekte bulmaktadır. Mağmumi bu küçük semtte her sokakta pek çok operatör doktor tabelası görür ve bunu intihar edenlerin çokluğuna bağlar. Çünkü doktorlar intihar edenlere çabucak müdahale etmekte, böylece hayat kurtarabilmektedir. Semtte ayrıca mücevher karşılığında borç para veren pek çok dükkân bulunmaktadır.

2.1.6.3. Monako'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Bu başlık altında söylenebilecek çok fazla şey yoktur. Monako çok küçük bir şehir devletidir. Gezginler de buraya kumarhaneleriyle meşhur Monte Carlo'yu merak ederek gelmişlerdir. Buradan yola çıkarak ülke ekonomisinin kumar turizmine bağlı olduğu dile getirilebilir. Sosyal ve kültürel hayat hakkında Monako'yu tanıtırken verdiğimiz bilgiler dışında gezi kitaplarında dikkate değer başka bir bilgi bulmak zordur.

2.1.6.4. Monako ve Monakolu İmgesi:

Gezginler Monako'yu Fransa'dan ayrı düşünmedikleri için burada Fransa'nın bir bölgesi tanıtılıyormuş gibi bir imge oluşturmuşlardır. Onlara göre Monako, kumar eğlencesi bağlamında Fransa'nın bir uzantısıdır. Eğlenceye düşkün Fransızlar kumar tutkularını burada tatmin etmektedirler. Bu küçük şehir devleti dünyanın kumar merkezi olması yönüyle gezginler tarafından olumsuz bir dille tanıtılmaktadır. Şehrin temizliğine ve düzenliğine diyecek yoktur ancak burasının güzelliği, çok hayatları kararttığı için şeytansı bir güzelliştir. Kumarı hep olumsuz yönleriyle algılayan gezginler burada emeksiz para kazanma hırsının insanın sonu olacağı temi üzerinde dururlar. Yazarlar, kumar üzerine oluşturdukları stereotiplerin dışına çıkmazlar. Buna göre kumar oynayan mutlaka kaybeder ve o kişinin sonu felaket olur. Gezginler kumarın havadan para kazanmaya vesile olduğuna, boş ceplerle gelinen oyun alanından dolu ceplerle ayrıldığına, kısa yoldan zengin olduğuna dair ifadede bulunmamışlar, kumarın sadece kaybetme kapısı olduğunu işaret etmişlerdir. Bu bağlamda Monako ve Monte Carlo insanlara her şeylerini kaybettiren bir yer olarak imgeleştirilmiştir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki dönem Türk gezginlerinin gezileri "sefahat seyahati" değildir. Dolayısıyla pek çok insanın kumar oynamak ve eğlenmek amacıyla dünyanın öbür ucundan geldikleri Monte Carlo, bu bağlamda gezginlerin umurunda olmamıştır. Onlar geleneklerine bağlı bir yapı içinde kumardan uzak durmuşlar, okuyucularına da uzak

durmalarını salık verecek imgeler sunmuşlardır. Hâlbuki Lanquar'ın da dediği gibi, "Oyun (kumar), tatil davranışlarının baskın bir görüntüsüdür." (Lanquar, 1991: 58) Turistik geziye çıkan pek çok insan oyun, kumar, eğlence gibi tutkularını tatil süresince tatmin etmektedir. Dönem Türk gezginleri ise bunlardan uzak durarak, dolaştığı coğrafyalardan haz almayı değil ibret almayı hedeflemişlerdir. Gezginler, üzerinde buldukları ülkenin dünya tarafından nasıl algılandığı ile kendileri tarafından nasıl algılandığı arasındaki ayrımı çok net yapabilmişlerdir. Bu bağlamda Monte Carlo, Batılı insan algısıyla ile Doğulu insan algısı arasındaki çatışmanın ortaya çıktığı bir yerdir. Bir taraf oraya eğlence ve para kazanma yeri olarak bakarken diğer taraf orayı kaybetme ve intihar mekânı olarak görür.

2.2. Kuzey Avrupa ve İskandinavya Ülkeleri:⁷⁰

2.2.1. İngiltere ve İngiltere'ye Bağlı Bir Yer Olarak İskoçya:

Türkler ile İngilizlerin tarih içindeki ilişkilerine bakıldığında, kaynakların bu iki milletin ilk karşılaşmalarını Haçlı Seferleri'ne kadar götürdüğü görülmektedir. Buna göre II. ve III. Haçlı Seferleri'ne katılan İngilizler, Arslan Yürekli Richard kumandasında Bizanslılardan Kıbrıs'ı almış ve Latin Krallığı'nı kurmuşlardır. (Turan, 2003: 23) Osmanlılar ile İngilizler arasındaki ilk karşılaşma ise 1396 yılındaki Niğbolu Savaşı'dır. İngilizler bu savaşa Haçlı ordusuna destek olması için bin kişilik bir kuvvet göndermiştir. (Kocabaş, 1985: 24) Bu tarihten sonra uzun süre Osmanlı ile İngiltere arasında bir karşılaşma görülmez. Bunun iki önemli sebebi vardır. Birincisi ülkelerin birbirine uzaklığı; ikincisi ise İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretine geniş ölçüde katılımının ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmesidir. 14. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında Fransa'yla yaptıkları Yüz Yıl Savaşları da İngiltere'nin Osmanlı'yla ilgilenememesinin bir başka nedeni olarak düşünülebilir. (Kurat, 1953: 1-7) Kurat'ın demesine göre Osmanlı Devleti ile Batı Avrupa devletleri arasındaki iktisadî, sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkiler en geç İngiltere ile kurulmuştur. (Kurat, 1953: 1) İngiltere, gerek iktisadî çıkarlarla gerekse İspanya'ya karşı siyasî destek sağlamak amacıyla ilk defa 1575 yılında Osmanlı Devleti'nin dostluğunu ve güvenini kazanmak için çaba göstermiştir. İki ülke arasındaki aktif siyasi ilişkiler ise 18. yüzyılda başlamıştır. Bu ilişkilerin temelinde İngiltere'nin Yakın Doğu'da önemli fetihler gerçekleştirmesi ve 1557'de Hindistan'ı ele geçişi yatmaktadır. İngiltere'nin Yakın Doğu politikasının temeli Doğu'yla ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önemi olan ve doğal kaynakları bakımından son derece zengin olan Hindistan'ı güvenlik içinde tutmaktır. (Burak, 2004: 7) Dolayısıyla Osmanlı'nın zayıfladığı 18. yüzyılda İngiltere kendi çıkarları nedeniyle Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkiler kurmuştur. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı devlet adamları devleti ayakta tutabilmek için Avrupa devletleri arasında denge politikası gütmüştür. İngiltere, Fransa, Rusya ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren Prusya, Osmanlı Devleti'nin bir ona bir diğerine yaslandığı dört önemli ülkedir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güvenliğini en çok Rusya tehdit ettiği için, Osmanlı devlet adamları yüzyılın

⁷⁰ Daha önce de belirttiğimiz gibi Avrupa ülkelerini sınıflandırırken Ramazan Özey'in *Avrupa Coğrafyası* kitabındaki tasnifi esas aldık. Ramazan Özey kitabında, İskandinavya ülkeleri ile Kuzey Avrupa ülkelerini ayrı başlıklar altında değerlendirmiştir. Ancak biz II. Meşrutiyet döneminde bu iki gruptaki ülkelerin tamamına geziler yapılmadığı için ikisini birlikte ele almayı uygun gördük.

son çeyreğine kadar Rusya'nın karşısında İngiltere'ye dayanmıştır. "Daha sonra İngiltere de Osmanlı Devleti'nin güvenliğini tehdit etmeye başlayınca, Bab-ı Ali bu kez Almanya'ya bel bağlamaya başlamıştır." (Burak, 2004: 8) İngiltere ve Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı birlikte hareket etmek için birleşmişlerdir. Ancak bu birleşme neticesinde Osmanlı'nın güvenliğini tehdit eder duruma gelen İngiltere'nin, Fransa ve Rusya'yla birlikte Almanya'ya karşı tavır alıp birleşmesiyle mevcut ilişkiler 19. yüzyılın sonlarından itibaren tamamen bozulmuştur. (Burak, 2004: 8-9)

I. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde ise Osmanlılar İngiltere ile ittifak yapmak için iki defa girişimde bulunmuşlar ancak ikisinde de red cevabı almışlardır. Daha sonra Almanların yanında savaşa giren Osmanlı Devleti savaş boyunca özellikle Suriye cephesinde İngilizlerle çarpışmıştır. Savaş esnasında Arapları ayaklandırmayı başaran İngilizler bu sayede Mısır'dan Suriye'ye kadar olan bölgeleri daha kolay ele geçirmişlerdir. İngilizler zaferle bitirdikleri bu savaşın sonunda da Osmanlı topraklarından aslan payını alma konusunda oldukça hırslı davranmışlardır. (Burak, 2004: 5-48)

Gerek Tanzimat döneminde, gerekse II. Meşrutiyet döneminde dünyanın en büyük güçlerinden olan İngiltere, Tanzimat döneminde Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve A. Hâmid gibi yeni edebiyatçıları kendisine çekmeyi başardığı halde, II. Meşrutiyet dönemi Türk gezginlerinden aynı ilgiyi görememiştir. Kuşkusuz, dönemin tarihsel ve siyasal olayları gezginlerin yönünü bu ülkeye çevirmelerine engel olmuştur. Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin ilişkileri 19. yüzyılın sonlarına doğru tamamen bozulunca II. Meşrutiyet dönemi Türk toplumunun gözünde İngiltere sevilmeyen bir ülke haline gelmiştir. Hele bu dönemde I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve İngiltere'nin karşı cephede yer alması Türklerin gözünde İngiltere'yi düşman bir ülke konumuna getirmiştir. Gezginlerin, savaş halinde olunan bir ülkeyi, ister duygusal nedenlerle isterse can güvenliği nedeniyle dolaşmamış olmaları ise doğal karşılanmalıdır.

II. Meşrutiyet döneminde, İngiltere'yi ve İngiltere'ye bağlı bir yer olarak İskoçya'yı anlatan iki gezi kitabı yayımlanmıştır. Birincisi, İngiltere'nin başkenti Londra'da on beş gün kalıp gördüklerini anlatan Şerafeddin Mağmumi'ye aittir. Mağmumi *Seyahat Hatıraları*² adını verdiği bu kitabını 1909 yılında yayımlamıştır ancak yazarın İngiltere'yi gezdiği tarih 1897-1898 yıllarıdır. İkincisi ise, Kuzey Kutbu'na doğru

yaptıkları yolculukta İskoçya'ya uğrayan Celâl Nuri'nin burada gördüklerini *Kutup Musâhabeleri* adlı kitabına almasıyla meydana gelmiştir. Celâl Nuri 1913 yılında yayımladığı bu kitabında İskoçya'yı ayrı bir memleket olarak değil İngiltere'nin bir parçası olarak anlatmıştır. Celâl Nuri'nin İskoçya izlenimleri istisna tutulacak olursa II. Meşrutiyet dönemi diye adlandırdığımız 1908-1923 yılları arasında İngiltere'ye gidip gözlemlerini kitap şeklinde aktaran Türk gezgini yoktur, denilebilir. Türklerin bu dönemde İngiltere gibi dünyanın en büyük ülkelerinden birine gitmemeleri bir tavır olarak düşünülmelidir. Özellikle, Ahmet Cevdet ve Celâl Esad'ın İstanbul Belediyesi için hazırladıkları raporda Paris, Berlin, Viyana, Budapeşte, Milan, Zürih, Cenevre ve Bükreş gibi Avrupa'nın hemen bütün önemli kentlerine gidip belediye hizmetlerinden bahsetmelerine karşın Londra'ya gitmemeleri, oranın belediyeciliğinden bahsetmemeleri dönem ruhunun İngiltere'ye karşı bir tavır olarak algılanmalıdır.

Bu dönem gezi kitaplarında İngiltere için özel bir durum da söz konusudur. Az önce bahsettiğimiz gibi dönem gezginleri İngiltere'ye gitmemeyi tercih etseler de farklı ülkelerde gezerken sık sık İngiltere'ye göndermelerde bulunmuşlardır. Örneğin Mehmed Enisî'nin *Alman Ruhü*'nda, Mehmed Celâl'in *Almanya'daki İhtisâsâtım*'ında, Cenab Şahabbeddin'in *Âfak-ı Irak*'ında ve diğerlerinde İngiltere hemen her seferinde gezginlerin başvurduğu bir karşılaştırma unsuru ya da kötülük ögesidir. İleride bahsedeceğimiz gibi, dönem gezginleri, gidip görmedikleri İngiltere hakkında yakından gördükleri bir ülke gibi fikirlerde bulunmuşlar, böylelikle dönem İngiltere'si hakkındaki imgeyi yalnız Şerafeddin Mağmumi ve Celâl Nuri'ye bırakmamışlardır.

2.2.1.1. İngiltere Tarihi ve Coğrafyası:

Şerafeddin Mağmumi, *Seyahat Hatıraları 2* adlı gezi kitabında, "Londra'da On Beş Gün" adıyla bir bölüm ayırarak on beş gün boyunca gezdiği Londra'yı bütün ayrıntılarıyla anlatmıştır. Ancak gezgin, İngiltere'nin başka herhangi bir şehrini gezmediği, gözlemlerini sadece Londra'yla sınırladığı için İngiltere tarihi ve coğrafyası bağlamında geniş bilgiler sunmamıştır. Bununla birlikte Londra'nın tarihini anlattığı bölümde uzaktan da olsa İngiltere tarihi sezilmektedir. Celâl Nuri ise İskoçya tarihine hiç girmemiş, ancak coğrafî özellikleri hakkında bazı söylemlerde bulunmuştur.

Şerafeddin Mağmumi'ye göre bugün dünyanın en büyük ve en kalabalık kentlerinden olan Londra'nın kuruluşu hakkında kesin bir bilgi vermek oldukça güçtür. Ancak genel

olarak tarihçiler, milattan birkaç yüz yıl önce bu büyük adaya gelmiş olan Kelt kavminin, Thames bataklıkları kenarına büyük bir kale yaptırdıklarını ve buraya "bataklık" veya "göl" anlamına gelen "lin" ve "sağlam/istihkâm edilmiş yer" anlamına gelen "dun" sözcüklerinden oluşan "Lindun" adını verdiklerini kabul etmektedirler. Keltler döneminde uzun yıllar sakin bir hayat süren Londra, miladın ilk yıllarında Romalılar tarafından istila edilmiş ve "Augusta" adı verilerek Roma sömürgelerine dâhil edilmiştir. Bu tarihten sonra Londra ticaret bakımından büyük bir önem kazanmış; Romalılar elindeyken, kente Roma usûlü mabetler ve binalar yapılmış, çeşit çeşit heykeller dikilmiştir. Ancak çok geçmeden şimdiki İngilizlerin ataları olan Saksonlar adaya hücum ederek Londra'yı ele geçirmiş ve Roma'dan kalan ne varsa hepsini yıkıp şehri harabeye çevirmiştir. Saksonlar, harabeye çevirdikleri bu kenti daha sonra kendilerine başkent yapmışlardır. Londra, Saksonların eline geçtikten sonra 13. yüzyılın sonlarına kadar gelişmiş, büyümüştür. 13. yüzyıldan sonra ise Londra'yı bir iki yüz yıl boyunca devam edecek olan felaketler ve musibetler beklemektedir. Birbirini takip eden yangınlar, hastalıklar, vebalar şehrin ilerlemesini durdurmuştur. Özellikle 1664'te başlayıp iki yıl devam eden veba hastalığı yüz bin kişinin ölümüne neden olmuştur. Bu hastalığın hemen ardından kentte çok büyük bir yangın çıkmış ve toplam on üç bin ev bu yangınla kül olmuştur. Yangından sonra şehrin planı yeniden çizilip, sokaklar, meydanlar, yeni binalar yapılmışsa da çok geçmeden tarihte eşi görülmemiş bir fırtına Londra'yı vurmuştur. 1703 yılındaki bu şiddetli fırtına, yüzlerce binayı yıkmış, yüzlerce gemiyi batırmış ve yine yüzlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Ardından 1730 yılındaki şiddetli kış nedeniyle Thames nehri donmuş, uzun süre ticaret yapılamamış ve Londra bu kez fakirlikle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özetle Londra, asıl kalkınmasına 19. yüzyılın başlarından itibaren başlamıştır. Yazarın dolaştığı zamanlarda kentte gördüğü ilerleme, son seksen yılın ürünüdür. Londra, 19. yüzyıla iyi başlamış, dev adımlarla hızlı büyümüş bir şehirdir; etrafındaki köylerle, kasabalarla birleşerek o günkü büyük şeklini almıştır.

Mağmumi'nin anlattığı bu Londra tarihinde, İngiltere tarihinin de izleri bulunabilir. Uzun yıllardır ülkeye başkentlik yapan kent, İngiltere'nin kalbidir, bu yönüyle Londra tarihi, ülke tarihinin en önemli parçalarından biridir.

Ülke coğrafyası hakkında bilgi almak içinse Celâl Nuri'ye başvurmak gerekecektir. Yazar, İskoçya'nın yemyeşil bir yer olduğunu, oradaki yeşilliğin başka bir yerde görülemeyeceğini dile getirirken İskoçya'nın sanki başka bir dünyadan gelip kazara Avrupa'nın kuzeyine atılmış apayrı bir ülke olduğunu söyler. İskoçya'da yeşil, koyu yeşildir ve bu yeşillik içinde durgun, sade bir yaşam görülür."Civarda âsâr-ı medeniyetten, şehirden, köyden, çiftlikten, tarladan eser yok. Dağlar, taşlar, dereler, göller, hâlî ender hâlî. Her yer râtıb. Ağaçlar sanki derin uykuda." (Celâl Nuri, 1997b: 39) diyerek Highlands'teki göller civarını tanıtan yazar, bu gölleri de "cidden şairâne" bulur. İskoçya'da göller hüznü, gökyüzü sürekli karanlık ve bulutlar hep kurşun rengindedir. Sular ise dümdüzdür. O vahşi, heybetli, yüce dağlar, kayalıkları ve ormanları ile bu sulara görünür. Ağaçlar uzun ve siyaha yakın koyu yeşil bir renktedir.

2.2.1.2. İngiltere Şehirleri ve İngiltere'de Şehircilik:

Gezginler İngiltere'de çok fazla kent gezmemişlerdir. Şerafeddin Mağmumi sadece Londra'yı anlatmış,⁷¹ Celâl Nuri ise İskoçya'nın Edinburgh şehrinden söz etmiştir.

Londra:

Yukarıda Londra'nın tarih içinde geçirdiği değişim ve gelişim aktarıldığından burada şehrin sokaklarına girilerek, mimari yapısı, şehircilikte öne çıkan özellikleri ve turistik mekânları hakkında bilgiler sunulacaktır.

Mağmumi'nin, "Paris ile birlikte cihân-ı medeniyetin pâyitaht-ı muallâsı" (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 99) olarak nitelediği Londra, altı milyon nüfusluk dev bir kenttir. O dönemde şehrin uzunluğu on dört mil, genişliği sekiz mildir. Toplam 316 kilometrekarelik bir alanı kaplamıştır ancak her semtte yapılan inşaatlar nedeniyle kent gün geçtikçe büyümektedir. Thames Nehri Londra'yı ikiye bölmüştür. Bu nehrin sol tarafı sağ tarafından daha büyük ve daha önemlidir. Thames Nehri'nin uzunluğu 230 mildir ve bunun elli mili, üzerinde vapur ve gemi işletmek için elverişlidir.

Londra'nın genel mimari görüntüsü Avrupa'nın diğer büyük şehirlerine benzemez. Hatta bir dereceye kadar Şark'ı andırır. Paris'in en zengin semtinden en yoksul semtine

⁷¹Mağmumi, Paris'ten yola çıkarak Londra'ya gelmiştir. Bu yolcuğu sırasında İngiltere'nin küçük bir liman kasabası olan Newheaven'ı da görmüştür. Ancak burası hakkında sadece 'New Heaven Dieppe'den (Fransa) daha küçük. Sahili ve etrafı çıplak araziden ibaret bir yer.' (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 103) diyerek bahsettiği için bu kasabayı şehir bölümüne almayı uygun görmedik.

kadar hemen her yerde beş altı katlı binalar göze çarpar. Dolayısıyla her apartman neredeyse küçük bir mahalledir. Londra'da ise evler iki üç katlıdır ve bu evlerde yalnız bir aile oturur. Genellikle evlerin önünde bahçe bulunur. Bazı resmi daireler, saraylar, kiliseler istisna edilirse Londra'daki hemen bütün binaların dışı oldukça sade ve basittir. Bunlarda süsleme ve nakış bulunmadığı gibi çoğunda sıva ve badana bile bulunmaz. Tuğladan yapılan bu binalar sisli havanın etkisiyle birkaç yıl içinde kararır ve dolayısıyla binalara kasvetli bir hava çöker. Londra'da evler doğrudan doğruya sokak üzerine inşa edilmez. Sokak ile bina arasında derince bir hendek vardır ve hendeğe yapılan demir parmaklıkla ev sokaktan ayrılmıştır. Londra'da evlerin dışı basit ve sade olsa da içi son derece süslüdür. Tavanlarda, duvarlarda yıldızlar ve nakışlar vardır; zemin ve merdivenler mermerle donatılmıştır.

İngiltere'de cadde ve meydanların manzarası yazarın hoşuna gitmemiştir. Buradaki caddeler Avrupa'nın diğer ülkelerindeki caddelere pek benzemez. Büyük caddelerdeki yüksek binalarda bile belli bir kompozisyon yoktur. Çoğu, gösterişli bir cepheden mahrum, eğri büğrü duvarlardan ibarettir. Şehrin kalabalığına bakılarak caddelerin geniş olmadığı söylenebilir. Yazar, "Londra'nın sokak ve caddeleri dahi Paris'e nisbeten gayri muntazam ve oldukça pistir. Mesela Paris'in Grand Bulvarlarına, Champs Elysées Caddesi'ne, Etiole Meydanı'na nazire değil, şebih olacak bir yer görülemez." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 197) derken caddelerin düzensiz ve pis durumunu açığa vurur.

Londra'nın pisliği belediye hizmetlerinin zayıflığını gösterir. Londra'da sokakları yıkama âdeti yoktur. Kentin temizliği düzenli belediye işçilerine değil günübürlük çalışan ihtiyaç sahibi kimselere bırakılmıştır, şöyle ki, işsiz kalan ameleler, fakir ve özürlü kimseler sabahleyin belediyeye başvurarak şehri süpürmek istediklerini söylerler. Başvurusu kabul edilenlere ödünç olarak bir süpürge verilir. Bu süpürgeyle insanların kalabalık olduğu bölgelere, dört yol ağzlarına giden bu kimseler akşama kadar çöpleri, çamurları süpürerek gelen geçenden bahşiş alırlar. Bu şekilde gündeliğini kazanan fakirlerler akşamüstü süpürgelerini belediyeye teslim ederler. Düzenli bir görüntü sergilemeyen ve bahşiş odaklı bir çalışma yürütülen bu kentin temizlik sistemi çok da övgüye layık değildir.

Ulaşım konusunda ise Londra iyi bir konumdadır. Trenlerin, tramvayların, omnibüslerin ve arabaların ulaşım aracı olarak ön plana çıktığı bu kentte, Thames Nehri üzerinde işleyen vapurlarla da yolcu taşınmaktadır. Kentte tramvaylardan çok omnibüsler bulunmaktadır. İki katlı bu omnibüsler çok sayıda olduğundan insan bir yerden bir yere gitmek için dakikalarca araç beklemez. Kentin en dikkat çeken ulaşım aracı ise metrodur. Londra'da yerin altı kazılarak gayet geniş tüneller açılmış ve bu tünellerde çift şeritli metro ulaşımına başlanmıştır. Belçika'dan sonra Avrupa'nın en uzun demiryolu İngiltere'dedir. Bu ülkede tren vagonları son derece güzel ve düzenlidir. Londra'da Victoria, Londra Köprüsü, Liverpool, Charing Cross gibi yedi sekiz adet büyük istasyon vardır. Bu istasyonların demirden ve camdan yapılan kemerleri altına aynı anda birkaç tren gelip birkaçı da gidebilmektedir. Yazarın Londra ulaşımında dikkati çektiği bir başka konu bu kentte arabaların soldan gidip sağdan gelmesidir.

Londra'da hayat oldukça pahalıdır. "Mesela bizim memleketimizde alış veriş kuruş ile, Fransa'da dört buçuk kuruş kıymetindeki Frank ile Almanya'da Mark ve İngiltere'de dahi Şilin ile hesap olunur. Ucuzluğu, pahalılığı akçenin vahid-i kıyasına nispet ve kıyas etmelidir." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 200) diyen yazar, burada kullanılan 'şilin'in altı kuruş değerinde olduğunu, böylelikle Fransa'dan bile pahalı bir hayata sahip olduğunu dile getirir.

Londra'da hayat pahalılığıyla bağlantılı olarak fakirliğin de çok yaygın olduğu görülür. Fakir mahalleleri Londra'da çok geniş bir alana yayılmıştır. Fakirliğin çok olduğu bu kentte asayiş de önem kazanmaktadır. On beş bin kişilik bir polis ekibi kentin asayişi için görev yapmaktadır.

Şerafeddin Mağmumi'nin genel olarak Londra hakkındaki izlenimlerini yukarıda anlatmaya çalıştık. Bununla birlikte yazar, on beş gün boyunca bu kentin parklarını, saraylarını, müzelerini, kiliselerini, hayvanat ve botanik bahçelerini gezmiş; gördüklerini de okuyucusuna aktarmıştır. Yazarın bu bağlamda gezdiği çok fazla yer vardır ve tamamını anlatmak da gereksizdir. Bu bahsi özetlemek bakımından yazarın kentte gezip gördüğü yerlerin önemli olanlarını şöyle sıralayabiliriz: Park ve bahçelerden, şehrin göbeğindeki Regents Park'ı, Broad Walk'ın ilerisindeki hayvanat bahçesini, Hyde Park'ı, Saint James Parkı, Gurrans Parkı'nı, Hampton Court Bahçesi'ni, Kew Bahçesi'ni ve Victoria Park'ı söyleyebiliriz. Müzelerden, meşhur British

Müzesi'ni, Hint Müzesi'ni, Müstemlekât Numûnehanesi'ni, Makine Numûnehanesi'ni, South Kensington Müzesi'ni, Tarih-i Tabîî Numûnehanesi'ni ve Betnel Green Müzesi'ni saymak mümkündür. Kiliselerden öne çıkanlar, Saint Paul Kilisesi ve Westminster Abbey Kilisesi'dir. Saraylar, Kristal Palas, Westminster Sarayı, Saint James Sarayı, Buckingham Sarayı ve Hampton Court Sarayı olarak sıralanabilir. Bunlardan başka yazar, Merkez Postahanesi'ni, Bartelmi Hastahanesi'ni, İngiltere Bankası'nı, Borsa Dairesi'ni, Şehremaneti Binası'nı, Saint Thomas Hastahanesi'ni, Londra Kulesi'ni, Londra Köprüsü'nü, Greenwich Rasathanesi'ni, Guild Hall'u ve tiyatroları öne çıkartmıştır. Mağmumi, bütün bu gördüklerini yaklaşık yüz sayfa boyunca bir turist bakışıyla anlatmış, kimisi hakkında uzun tarihi bilgiler, kimisi hakkında rakamsal anekdotlar sunmuştur. Yazarın bu gördükleri hakkındaki izlenimleri aşırı hayranlık barındırmaz. Çok beğendikleri unsurlarla birlikte hoşuna gitmeyen olumsuzluklar da yazarın söylemleri içinde hayat imkânı bulmuştur.

Edinburgh:

Celâl Nuri, Edinburgh'u "Azametli, şâhâne, güzel, biraz karanlık, azıcık rutûbetli, sisli bir belde-i dil-ârâm." (Celâl Nuri, 1997b: 38) diyerek tanıtır. Kentin her tarafı sanki bir yeşil toz dökülmüş gibi yemyeşildir. Binaları genellikle Norman ve Gotik tarzındadır ancak klasik Yunan tarzının örneklerini de görmek mümkündür. Edinburgh bir kibar yatağıdır, fabrika ve kömür dolu diğer İngiliz kentlerine benzemez. Burada edebî hayat ve düşünce hayatı ileri düzeydedir; Walter Scott buralıdır. Kentin üniversitesi de meşhurdur.

Edinburgh'ta tarihi kaleye çıkan yazar buradan kente bakınca eski ile yeninin, geçmiş ile geleceğin bu kentte iç içe olduğunu gözlemler. "Bir taraftan olanca şiiiriyetiyle Şimal Denizi, diğer cihetten olanca mehâbet ve haşmeti ile şehir görünüyor. Kurûn-ı vustâ ile uhrâ bu noktada birleşiyor: Bir taraf Normanların istilası zamanında her nasıl idi ise yine şekl-i evvelîninde; diğer taraf fennin, tekniğin son müvelledâtı ile mücehhez." (s. 38)

Edinburgh'u Stockholm kadar büyük bulan Celâl Nuri burada Holyroad Palace'ı gezer. Kentte İngiliz, Norman, İskoç, Kelt, Pikt, Sakson, Cermen hatıralarını gözlemler. Akşama doğru dünyanın yedi harikasından biri dediği Firth of Forth üzerindeki köprüye gelen yazar şaşkınlığını şu cümlelerle dile getirir: "Ey sun'-ı beşer! Ey rakîb-i şekîb-i

fâtıra! Ne büyük bir eser-i sanat meydana getirmişsin. Deryalar, zîr-i pâ-y-i haşmetinde mağlûb u makhûr! Deniz üzerine kurulmuş, bütün mânâsıyla mehîb ve zî-şevket bir köprü." (Celâl Nuri, 1997b: 39)

2.2.1.3. İngiltere’de Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

İngiltere’de eğitim, ordu, ekonomi, eğlence hayatı, kadının toplumdaki yeri gibi kültürel ve ekonomik ögeler gezi kitaplarında çok yer almaz. Bununla birlikte satır aralarından kimi söylemler yakalamak da mümkündür. Örneğin Mağmumi, New Heaven’dan Londra’ya giderken trende "Etrafı beyaz, küllü tepelerle muhat ve münhat. Sulak otlaklar arasından geçiyoruz. Sağda solda yel değirmenleri. Damları nazla örtülmüş köy kulübeleri, koyun ağılları görülüyor. Güzel ağaçlıklı karyelerden mürur ediyoruz." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 103) derken İngiltere’nin güzel coğrafyası ve hayvancılığa yönelik ekonomisi hakkında ipuçları verir. Celâl Nuri de Edinburgh’tan önce gördüğü Lis kasabasında, gümrük yapıları, acenteler, ticarethaneler ve ambarlara dikkat çeker. Edinburgh’un diğer İngiliz kentlerine benzemediğini söylerken de İngiltere’de kentlerin fabrika dolu olduğunu imlemiştir.

Celâl Nuri İngiltere’de arazinin elli atmış ailenin elinde olduğunu söyler. Burada arabayla gidildiğinde saatlerce hatta günlerce devam eden arazi bir lorda aittir. Geriye kalan kırk beş milyon insan bir yönüyle bu zenginlerin esiridir. İskoçya’da da tıpkı İngiltere’de olduğu gibi birkaç zengin vardır. Bu arazi sahipleri araziyi ekmez, kiraya da vermez, sadece av bölgesi olarak kullanırlar.

İngiltere’de eğlence hayatı adına pazar günlerinin özel bir önemi vardır. Pazar günleri İngiltere’de hayat durur.

"Aman bu Londra’nın pazarı! Müsevîler cumartesi günü nasılsa İngilizler de pazar günü öyle. Belki daha öteye geçmişler. Umûmiyetle dükkân ve mağazalar, lokantalar, barlar kapalı. Ne gecesi ne gündüzü tiyatrolarda oyun yok. Gazete basılmaz. Bir tatil-i umûmî ve’s-selam. Eğer araba ve omnibüsler de işlemese insan ‘ahalisi tarafından tahliye olunmuş bir memleket’ gibi zünûn ve evhâma kapılacak. Bir ecnebi için pazar günü aç ve susuz kalmak işten bile değil."
(Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 108)

diyen yazar, pazar gününün sadece dinî bir nedenle değil insanların dinlenmesine yönelik olarak tatil edildiğini de aktarır. Havalarda müsait olduğunda pazar günleri bütün halk kırlara ve civar köylere gezintiye çıkar. Mağmumi, Londra'da Avrupa'nın diğer bütün büyük şehirlerinden daha çok park ve bahçelerin bulunduğunu, halkın boş zamanlarında buralarda gezerek eğlendiğini aktarır. Bu da İngilizlerin sosyal hayatı ve eğlence anlayışı adına bir fikir vermektedir.

Mağmumi'nin sarayları, müzeleri, hayvanat bahçelerini gördükten sonra söyledikleri de İngiliz eğlence hayatı adına önemli ipuçları vermektedir. "Avdet ederken şu Billur Sarayı, şu Sanayi-i Nâriye'yi şöyle düşünüyor ve İngilizlerin zevk ve eğlenceleri de asıl ve esasa müstenit ve her halde istifadeli olduğunu tasdik eyliyor idim." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 146) Yazar gezdiği bu tür yerlerde eğlenme ile öğrenmenin iç içe olduğunu fark eder. Ona göre İngilizlerin eğlencesi bile boşa değildir. Çoluk çocuk, kadın erkek gezdikleri hayvanat bahçesinde ya da müzede hep uygulamalı eğitim yapmaktadır. Okullarda öğrendiklerini böyle kurumlarda pekiştiren öğrenciler, hiç okula gitmese bile etrafında gördükleri sayesinde pek çok şey öğrenebilmektedir.

İngiltere'de yeme içme kültürü bakımından dikkati çeken bir unsur burada çayın lezzetli olması ve çok tüketilmesidir. "Londra'nın pastacı dükkânları ve hatta kahvehaneleri aynı zamanda çaycı dükkânı ve lokantadır. Buralarda tereyağı, süt ve her türlü soğuk et bulunur." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 126) diyen yazar İngilizlerin çaya düşkün olduklarını aktarır. İngilizler susuzluğu gidermek ve yorgunluk atabilmek için günde birkaç kez buralara girerek çay içer ve beraberinde pasta yerler. Avrupa'nın diğer kentleriyle karşılaştırıldığında İngilizlerin çayı çok lezzetlidir.

İngiltere'de pastane ve kahvehane gibi yerlerde genç kızlar çalışmaktadır. Bu garsonlar müşterilere karşı son derece nazik davranan, terbiyeli ve namuslu kızlardır. Diğer ülkelerden farklı olarak burada bahşiş vermek zorunlu değildir, hatta bazı yerlerde garsonların bahşiş alması yasaklanmıştır.

İngiltere'de sanata değer verilmektedir. Londra'da bulunan pek çok ve büyük tiyatro bunun bir göstergesidir. Ancak buna rağmen Mağmumi İngiliz sanatını biraz yavan bulur. Özellikle "Gallery National" adındaki sanat müzesini gezip yaklaşık bin beş yüz tabloyu seyreden yazar İngiliz ressamlarının tablolarını pek beğenmez. İtalyan ve Fransız ressamlarının da bu sergide resimlerini gören Mağmumi, "Bilhassa İngiltere

ressamlarının levhaları, sanayi-i nefise erbabından olmadığım halde bana pek basit ve pek âdi gözükte. Büyük bir eser-i kudret ve maharet göremedim." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 182) diyerek İngiliz sanatçıların resimlerini küçümser. Mağmumi burada resim sanatının gelişmemesini sürekli kürek çekmeye, yelken toplamaya, harita çizmeye alışan İngiliz parmaklarının fırça kullanmaya alışmamasına bağlar. "Yalnız tüccarlık, sanayi, hesabât, makine; elhasıl ciddiyât ve maddiyât için ihtizaz eden İngiliz hücerât-ı dimağiyesi, merâkiz-i rûhiye-i asabiyesi, sanayi-i nefise gibi manevî, tasavvurî, tahayyülî bir sanata karşı bigâne, bî-hiss kalıyor." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 182) diyerek maddiyatçı İngilizlerin manevi bir alanda başarı gösteremediklerini dile getirmiş olur.

Celâl Nuri'nin İskoçya sosyal hayatı adına fazla bir söylemde bulunmamıştır. Ona göre İskoçlar İngiliz değildir. Bu halkın kendine göre bir millî ve ırkî gururu vardır. Halk kırmızı yüzlüdür. Yazar, "bunlara ırk-ı ahmerden denilse yeri var." (Celâl Nuri, 1997b: 38) der.

2.2.1.4. İngiltere ve İngiliz İmgesi:

Aslına bakılırsa II. Meşrutiyet döneminde İngiltere, gezilerek değil gezilmeyerek imgeleştirilmiştir. Bu ülkenin 1908-1923 yılları arasında-Celâl Nuri'nin İskoçya ziyareti hariç-gezginler tarafından ziyaret edilmemesi dönem İngiltere'si hakkındaki imgenin en önemli ipucudur. Bu dönemde Almanya'yı gezen sekiz ayrı gezgin olması, buna rağmen İngiltere'nin hemen hiç gezilmemesi "öteki" hakkında bir imge oluşturulurken tarihi ve siyasi olayların ne denli etkili olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkiler bu dönemde hiç olmadığı kadar kötü bir düzeydedir. İngiltere artık Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak için and içmiş bir ülke gibi algılanmaktadır. "Her işin altında bir İngiliz parmağı" olduğuna dair günümüze kadar gelen imge bu dönemde kalıplaşmış görünmektedir. Gezginlerin bu kin ve nefreti içlerinde duyumsamış olmaları ve 'gitmeyerek' İngiltere'yi cezalandırmış olmaları akla yatmaktadır.

Dönem gezi kitaplarındaki İngiltere imgesi için sadece Şerafeddin Mağmumi ve Celâl Nuri'yi esas almak yanıltıcı olacaktır. İngiltere'ye gitmeden de bu ülke hakkındaki kanaatlerini aktaran gezginler olmuştur. Bu bağlamda İngiltere ve İngiliz imgesi için bu kitaplara da gönderme yapmak daha uygundur.

Bunları aktardıktan sonra II. Meşrutiyet döneminde en pratik İngiltere imgesinin Celâl Nuri'nin elinden çıktığı söylenebilir. Celâl Nuri'ye göre İngiltere bir zıtlıklar ülkesidir. Burada "son derecede hürriyet, son derecede istibdâd, son derecede hakkâniyet, son derecede haksızlık, son derecede servet, son derecede fakr vardır." (Celâl Nuri, 1997b: 40) Bu ülkede,

"anarşistler kongre akd edebilir. Fakat Anglikan olmayan bir ferd her makama geçemez. İrlandalılar mensûb olmadıkları ve kendilerine zulm eden kiliseye vergi verirler. Mehâkim derece-i nihâyede âdildir. Fakat davalar üç yüz sene sürer. İngiltere'de birkaç aile ekseriyet-i araziye mâliktir. Servet taşmıştır. Bununla beraber milyonlarca ahâli açtır. Yevm-i cedîd, rızk-ı cedîd ya geçinebilir ya ölür."
(Celâl Nuri, 1997b: 40)

Celâl Nuri'nin bu ifadelerinden yola çıkarak ülkenin zenginliğinin, huzur ve refahının genele yayılmamış olduğu dile getirilebilir. Almanya'da ülkenin refah düzeyi toplumun tüm kesimlerine yayıldığından "herkes" çalışkan, zengin ve mutludur ancak İngiltere bu bağlamda homojen değil son derece heterojen bir görünüm arz eder. İngiltere'de "bazıları" zengin, rahat, mutlu bir yaşam sürerken diğer "bazıları" ise fakir, düşkün ve mutsuz bir hayatı güç bela sürdürmektedir. Bu bağlamda İngiltere'nin sosyal bir devletten çok oligarşik bir devlet olduğu söylenebilir. Belli bir sınıfın üstünlüğünün esas olduğu ülkede bütün mutluluklar da o sınıfa özgü kalmaktadır. Yine bu ülkede sınırsız özgürlükle birlikte sınırsız baskı, olanca hakkaniyetle birlikte olanca hukuksuzluk yan yana bulunmaktadır. Ülkede insanların İngiliz olanlarla olmayanlar bakımından etnosantrik bir algıyla ayrıldığı, İngiliz olanlara bütün kapılar açıldığı halde olmayanlara kapıların kapandığı dikkati çekmektedir. İngiltere'de ırkçılığa dayalı bir milliyetçilik anlayışı görülmektedir. Bu anlayışın ülkenin birlik ve bütünlüğünü zedelediği ise kuşkusuzdur. Avusturya'da imparatorun tacı etrafında kolayca birlik olunurken İngiltere'de böyle bir şemsiye görülmemektedir. Almanya ve Avusturya gücünü birliğinden alırken İngiltere gücünü zorbalığından almaktadır. Özellikle Mehmed Celâl'in *Almanya'daki İhtisâsâtım* adlı eserinde ve Mehmed Enisî'nin *Alman Rûhu* kitabında İngiltere bütün kötülüklerin anası, dünyanın başına bela olmuş zorba bir ülke olarak imgeleştirilmiştir. Mehmed Celâl'e göre I. Dünya Savaşı'nın çıkmasının tek nedeni İngiltere'nin güttüğü siyasettir.

"Evet, Almanlar bu harbe zorla sevk edilmişlerdir ve harbin müsebbib ve mürettibi hakikisi İngiltere'dir. Hükümet-i mezkûrenin bu harbin esbâbını ihzâr için muayyen bir usûl-i siyaset takip ederek senelerce çalıştığını bazı akvâmın husûmet-i milliye gibi amâl-i istilâciyâne gibi ihtirasât ve temayülâtından pek desisekarâne surette istifade ederek nihayet dünyanın felaketini milyonlarca nüfusun itlâfını medid asırlar zarfında vücûda gelen Avrupa sanat ve mamûriyetinin birçok asırlar telâfisi mümkün olmayacak derecede ihlâl ve ızrârını mucib olan şu nar-ı harbin iştiâlîne bâdî olduğu şüphesizdir." (Mehmed Celâl, 1917, 15-16)

Yazara göre İngiltere Büyük Elizabeth döneminden beri dünya siyasetine ve ekonomisine hükmetmeye alışmış bir güçtür. Ülke bu gücünü dünya milletlerinin yararına değil zararına olacak şekilde kullanmaktadır. Dünyada tek söz sahibi olmayı büyük bir hırsla isteyen İngiltere, "bundan yüz sene sonra iktisadiyât veya siyasiyâta kendisine rakip olabilecek bir milleti çekemez ve o ihtimali daha şimdiden ortadan kaldırmak ister." (Mehmed Celâl, 1917: 16)

İngiltere'nin bitmek tükenmek bilmeyen hırsı, dünyaya olan sömürgeci iştahı onu Avrupa madalyasının öbür yüzü haline getirmektedir. Gezginlerin İngiltere imgesine bakıldığında Avrupa'nın kötü yönlerini yansıttıkları görülür. Avrupa sadece geniş caddeler, ışıltılı mağazalar, gösterişli binalar, saraylar ve müzelerden ibaret değildir. Avrupa aynı zamanda hegomonik anlayışın hüküm sürdüğü, kendisinden güçsüz milletleri ezmeye ve sömürmeye alışmış, kendisini üstün "öteki"leri aşağı gören, ikiyüzlü siyasetin, rekabetçi ve çatışmacı bir dünya görüşünün egemen olduğu bir bölgedir. Gezginler İngiltere'ye bakınca Avrupa'nın bu yönünü görmüşler ve kuşkusuz bu yönünü hiç sevmemişlerdir.

İngiltere'ye gitmeyen gezginlerin hemen hepsi bu ülkeyi bir karşılaştırma ögesi olarak kullanmıştır. Hemen her karşılaştırmada da İngiltere kötülüğün, sinsî düşüncelerin ve zorbalığın temsilcisi konumundadır. Bir örnek olması bakımından Enisî'nin karşılaştırmalarına bakacak olursak onun eserinde Almanya gibi "iyi" bir ülkeyle İngiltere gibi "kötü" bir ülkenin karşılaştırdığını görürüz. Aktulum'a göre, "Karşılaştırmaya öncelikle birbirinden uzak iki gerçeği yaklaştırmak ereğiyle başvurulur." (Aktulum, 2006: 59) Enisî'nin yaptığı da Almanya ile İngiltere'yi birbirinden uzak ve birbirine rakip iki gerçeği-yaklaştırmaktır. Daha önceden gezdiği ya

da kitaplardan öğrendiği İngiltere ile Almanya arasındaki farklılıklar karşılaştırmanın ana damarını oluşturur.

Enisî'nin eseri boyunca yer yer görünüp kaybolan İngiltere imgesi, her seferinde karşılaştırmanın olumsuz ögesi olarak hayat bulur. Almanya'nın "şevketli" gücü karşısında İngiltere "cılız" bir görünüm sergiler. Özellikle askeri alanda Almanya İngiltere'den çok daha güçlüdür. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk zamanlarında Alman denizaltılarının İngiliz savaş gemilerini batırmadaki başarısı yazarın Almanya-İngiltere karşılaştırmasında öne aldığı bir unsurdur. Yine Alman gemileri İngiltere sahillerine torpido dökmüş, dünyanın en büyük ordularını hüsrandan hüsrana uğratmıştır. Almanlar askerlikteki yetenekleri sayesinde "mağrur İngiltere'nin taht-ı muhafazada bulunan sevâhilini, şehirlerini, gaz depolarını birkaç Alman kruvazörü bombardıman etmiş, İngiltere hâkimiyet-i bahriyesini çocuk oyuncağına çevirmiştir." (Mehmed Enisî, 1330: 20) "Küçük" bir Alman kruvazör filosu Şili sularında "koca" İngiliz donanmasına karşı zafer kazanmış, Falkland adaları civarında kırk kadar İngiliz, Fransız ve Japon büyük savaş gemilerinden oluşan müttefik donanmaya karşı birkaç kruvazörden ibaret olan hafif Alman filosu kahramanca mücadele etmiştir.

Enisî'deki İngiltere imgesi, güçlü Almanya karşısında silik kalmaktadır. Yazarın İngiltere'yi "mağrur" olarak nitelemesi, Almanların İngilizler karşısında aldığı başarıdan ötürü "İngiltere hâkimiyet-i bahriyesini çocuk oyuncağına çevirmesi" şeklinde ifade etmesi, bir Alman kruvazör filosunun İngiliz donanması karşısında zafer kazanmasını "küçük" bir filo ile "koca" bir İngiliz donanması mücadelesi olarak anlatması hep düşman ve güçsüz İngiltere imgesini oluşturmaya yönelik nitelermelerdir. Yazar iki "öteki" hakkında nitelirmede bulunurken kendi bilinçaltını boşaltmakta, düşüncelerini okuyucusuna aktarırken objektifliği bir kenara bırakmaktadır. "Karşılaştırma böylelikle gerçeği saptıran, onu gerçek görünümünden çekip alan bir yol" (Aktulum, 2006: 61) olmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında yazıldığını düşündüğümüz eserde, yazar Almanya-İngiltere mücadelesini dile getirmekte, çalışkan ve askeri alanda yetkin Almanya karşısında İngiltere'ye hiçbir şans tanımamaktadır. "Hiç şüphe edilemez ki Almanya'nın önünde zafer ufukları açılmaktadır." (s. 16) diyen yazarın karşılaştırma yaparken dış gerçekliği bütünüyle öznel bir dönüşüme uğratması söz konusudur.

Kullandığı sözcüklerde belli bir abartma bulunması olumsuz İngiltere imgesinin oluşumunda önemli bir etken olmaktadır.

İngiltere demokrasisi de yapılan karşılaştırmada olumsuz örnek biçiminde sunulur. Almanya millet meclisinde kanunlar çıkartılırken bütün bir milletin menfaati gözetilir, kesinlikle hak ve hakikatten ödün verilmez. Yirmi altı eyaletin mutluluk kaynağı, meclisin bu sağlam, demokratik yapısıdır. Öte yandan İngiltere meclisinde Robert Walpole ve William Ewart Gladstone gibi hileci başbakanlar vardır. Robert Walpole, Hannover Sülalesi döneminde yirmi yıl İngiltere başbakanlığı yapmış ve döneminde rüşvet alması ile tanınmıştır. (http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Walpole) William Ewart Gladstone ise 1868-1894 arasında aralıklarla başbakan olmuştur. O da popülist konuşmaları ve rakipleri ile giriştiği politik mücadelelerle ünlüdür. Ayrıca Gladstone, Türkler hakkında çok olumsuz ifadeler kullanarak, Türklerin dünyadan silinmesinin gerekliliğini anlatan bir kitapçık da yayımlamıştır. (http://tr.wikipedia.org/wiki/William_Ewart_Gladstone)

Yazarın İngiltere meclisinden bu iki kötü örneği çekip çıkartması İngiltere imgesini oluşturmanın bir başka yöntemidir. Yüzyıllardır var olan İngiltere meclisi, 1700lü yılların başında karşılaşılan kötü bir örnekle ve 1800lü yılların sonundaki olumsuz bir örnekle baştan sona karalanmıştır. Gezginin imge oluştururken kendi damgasını nasıl vurduğunu göstermesi bakımından İngiltere imgesi dikkat çekicidir.

Başta da söylediğimiz gibi İngiltere bir zıtlıklar ülkesidir. Sanayide, ticarete, modern teknolojiye, ulaşımında, fabrikalaşmada, kentleşmede büyük işler başaran, bu alanların birçoğunda Avrupa'nın lokomotifini olan İngilizler, sanatta, mimaride ve şehir temizliğinde ise oldukça geri durumdadır. Gezginlerin söylemlerine bakılırsa İngiliz sanatı diğer milletlerle karşılaştırıldığında oldukça yavan bir görüntü çizer. Diğer milletlerin şaheserleri göz önüne alındığında İngiliz sanatı sıradan sanat eserlerinden oluşmaktadır. Tıpkı bunun gibi İngiliz mimarisi de vasattır. Ülkeyi gezen gezginler evlerin dış cephesinin gösterişsiz olduğunu, evlerin tuğladan yapıldığını, sisli havadan ve fabrika dumanlarından etkilenerek bu tuğlaların da birkaç yıl içinde renk değiştirdiğini böylelikle evlerin dış cephelerinin kasvetli bir hal aldığını belirtirler. Bu kasvetli görüntü de şehir mimarisine kötü bir çehre kazandırmaktadır. Şehirdeki temizlik ise hepsinden kötü durumdadır. Daha önce Cenab Şahabeddin'in, "Nezâfet-i

belde itibariyle Berlin'e kıyas edilince, Paris bir âhûr, Londra bir lâğım ve New York bir domuz yuvasıdır." (Cenab Şahabeddin, 1997: 72) sözünü aktarmıştık. Diğer gezginler de Cenab'a hak verircesine Londra'nın pisliğine değinmişlerdir. Buradaki pislik halktan kaynaklandığı gibi belediyenin systemsizliğinden de kaynaklanmaktadır. Şehir belediyesinin düzenli çöp toplayan, sokakları süpüren bir ekibi yoktur; olmadığı için de bahşişle çalışan süpürgecilerden ancak bu kadar hizmet alabilmektedir. Dünyanın en büyük ülkesinin başkentinin bu pis hali akıl alacak bir durum değildir.

Gezi kitaplarında İngilizler için oluşturulan imgeye bakıldığında bu milletin bütüncül bir yapıda olmadığı, asiller ile avam halk arasında önemli farklar görüldüğü söylenebilir. Gezginler, Almanlar ya da Fransızlarla karşılaştırıldığında İngilizlerin bu ayrık yapısına gönderme yapmışlar, sosyal tabakalar arasında geçişken olmayan yapıyı işaret etmişlerdir. Celâl Nuri'nin, "İngiliz tab'ı da bir mecma'ı tezaddır." (Celâl Nuri, 1997b: 41) diyerek belirttiği şey İngilizlerin kendi arasındaki karşıtlığıyla birlikte karakterlerinin de çözümlenemezliğine bir işarettir. Yine Celâl Nuri, "İngiliz ruhu mahreci bulunmaz bir labirente benzer." (s.41) derken İngiliz ruhunun değişken ve kendisini ele vermeyen yapısına değinmektedir. Alman, Fransız ya da Avusturyalı ruhunda pek çok ortaklıklar gören gezginlerin İngilizlerde ayrılıklar üzerine odaklanması, İngilizleri birlik ve bütünlükten uzak bir millet olarak imlemesi, 'düşman İngiltere' imgesini destekleyen söylemlerdir.

Gezi kitaplarında İngilizlerin pragmatik ve maddeci bir yapıları olduğu da tespit edilebilir. Mağmumi'nin de gözlemlediği gibi İngilizlerin eğlencesi bile belli bir yarar gözetilerek yapılır. Eğlenmek için gidilen hayvanat bahçesi ya da müze gibi yerler aynı zamanda uygulamalı eğitim veren kurumlar gibidir. Bu bağlamda İngiliz eğlencelerinin de kendileri gibi soğuk olduğu söylenebilir. İngilizler diğer Avrupa milletleriyle karşılaştırıldığında daha az ve daha sade eğlenmektedir. "Hayatı geniş bir felsefe-i tebessümle telakki eden" Viyanalıların karşısına hayatı evleri gibi kasvetli gözlerle algılayan İngilizler konmalıdır.

Dönem İngiltere'si ve İngiliz halkı için oluşturulan imgelerin nedenleri üzerinde durulacak olursa karşımıza politik kaygıların çıkacağı kuşkusuzdur. Başta da belirttiğimiz gibi II. Meşrutiyet döneminde İngiltere hemen her alanda mücadele edilen ve I. Dünya Savaşı'nda karşı cephede yer alan düşman bir ülkedir. İngiltere'nin açık

düşmanca politikalarıyla birlikte gizliden gizliye yürüttüğü düşmanca tavırlar; azınlıkların ayaklandırılmasında, Arap coğrafyasının Osmanlı aleyhinde kışkırtılmasında oynadığı roller göz önüne alındığında, Türk gezginlerinin takındıkları bu tavrın anlaşılabilir olduğu göze çarpacaktır. Hemen şunu hatırlatmak gerekir ki II. Meşrutiyet dönemi, gelgitlerin çokça yaşandığı, dün dost bilinenlerin ertesi gün düşman algılandığı ve aydınların kafasının oldukça karışık olduğu bir dönemdir. Bu dönemde İngiltere'nin büyük bir güç olduğu hemen herkes tarafından kabul edildiği gibi Milli Mücadele sırasında toplanan Sivas Kongresi'nde de bu güçten yararlanmak isteyenlerin ortaya attığı İngiliz mandası tartışılmıştır. Yine Bernard Lewis'in belirttiği gibi dönemin muhalif ismi Prens Sabahattin, adem-i merkezîyetçi görüşünü İngiltere örneği üzerinden geliştirmiştir. "İngiliz örneğindeki gibi anayasal bir monarşi" (Lewis, 2010: 276) hedefleyen Prens Sabahattin ve taraftarlarının İngiliz hayranı olması oldukça kabul edilebilir bir durumdur. Kaldı ki kaynaklar dönemin iktidarı olan İttihatçıların önceleri Tanzimatçılar gibi İngiliz hayranı olduklarını, bunda II. Abdülhamit'in İngiliz düşmanlığının etkili olduğunu dile getirir. Bu görüşü savunanlardan biri de Halide Edip'tir. Yazar bu görüşünü söyledikten sonra,

"1908 İnkılâbının başında İttihad ve Terakki'ye pek dost davranan İngiliz matbuatı, İttihadçılar iktidarı tamamen ellerine aldıkları zaman, en evvel onlara karşı vaziyet aldı. Bunun sebeplerinin başında, Avrupa hariciyelerinin aralarında Türklere dair yapılan anlaşmalar ve Türkiye'yi paylaşma planlarının da tesiri herhalde vardır." (Adıvar, 2009: 121)

diyerek İngilizlerin de başta İttihatçıları sevdiğini ancak paylaşma planlarından sonra işlerin değiştiğini aktarır. İngilizlerin hegomonik ve saldırgan siyasetinden rahatsız olan gezginlerin tıpkı Celâl Nuri gibi, "Fransa mâzi, İngiltere hâl, Almanya istikbâldir." (s. 15) ve "Bugüne kadar âlemin en mühim aksâmına mâlik olan Briten kavmi 75 yaşındadır. Zenginleşmiş, artık tembel olmuş, romatizm hastalığına tutulmuş bir ihtiyara benzetilse yanlış değildir." (Celâl Nuri, 1997b: 41) türünden nitelermelerde bulunmaları doğaldır. Hiç kuşkusuz, eğer İngiltere itilaf devletlerinden değil de ittifak devletlerinden olsaydı, "zalim, haris, ceberut, sinsî" gibi olumsuz imgeler İngiltere için değil Almanya için söylenecek ve model alınması gereken ülke olarak İngiltere işaret edilecekti. O halde, "imge denen kavramın daha eser başlamadan önce yazarın zihninde var olduğunu

görürüz. Yazarın yaptığı sadece düşünsel imgeleri edebi hale getirerek okuyucuya aktarmaktır." (Ulağlı, 2006: 29)

Sonuç olarak dönem İngiltere'si düşman, haris, sömürgeci, zorba bir "güç" olarak imgeleştirilmiştir denilebilir. Sanayideki kalkınmışlığı, ticarete, teknolojide, ulaşımda, kentleşmedeki başarıları ile göz dolduran İngiltere, bütün bu başarılarından dolayı takdir alacağına, başarılarını Osmanlı aleyhine ve tüm dünya milletleri aleyhine kullandığı için gezginlerden yergiler almıştır. İmgeyi etkileyen en önemli unsurun politik ve tarihsel nedenler olduğu açık bir gerçektir. Bu bağlamda dönem gezginlerinin bu ülkeye gitmemesi de politik bir tepkiden ibarettir. Tanzimat döneminde, özellikle Namık Kemal'in Londra ziyaretinden sonra yazdığı ve "şaşkınlık, hayranlık, özenme ve hayıflanma duygularını harmanladığı" (Duymaz, 2006: 107) "Terakki" ve "Ufacık Bir İbret" makalelerinde idealize edilen İngiltere, II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, sanatta, mimaride, temizlikteki eksikleriyle; zorba, zalim, ceberut siyasetiyle; sosyal tabakalar arasındaki farkları ve tüm zıtlıklarıyla birlikte "düşman bir ülke" olarak imgeleştirilmiştir.

2.2.2. İsveç:

Asiltürk, İsveç'in de içinde bulunduğu kuzey ülkelerinin, 1880'lerin sonuna gelinceye kadar Osmanlı gezginlerinin pek ilgisini çekmediğini, bu coğrafyayı ilk olarak Ahmet Midhat Efendi'nin ziyaret ettiğini ve yöre hakkındaki izlenimlerini *Avrupa'da Bir Cevlân* adlı eserinde anlattığını söyler. (Asiltürk, 2000: 175) Ahmet Midhat Efendi'den sonra II. Meşrutiyet dönemine kadar İsveç'e yapılmış herhangi bir gezi göze çarpmaz. II. Meşrutiyet döneminde ise İsveç'i anlatan iki gezi kitabı yayımlanmıştır. Birincisi sporcu, eğitimci ve siyasetçi Selim Sırrı Tarcan'a aittir. Yazar, 1909 yılında beden eğitimi ve spor alanında uzmanlık eğitimi almak için İsveç'e gitmiş ve orada iki yıl kalmıştır. Burada kaldığı süre zarfında İsveç ve İsveçliler hakkında çeşitli gözlemlerde bulunmuş ve 1911 yılında bunları "*Bizce Mechûl Hayatlar-İsveç'te Gördüklerimiz*" adıyla kitaplaştırmıştır. Kitap henüz Latin alfabesine aktarılmamıştır. İkincisi ise Celâl Nuri'nin 1912 yılında Rusya ve İskandinav ülkelerine yaptığı yolculuğu anlattığı "*Şimal Hatıraları*"dır. Celâl Nuri İsveç hakkındaki izlenimlerini iki üç sayfaya sığdırdığı için asıl başvuru kaynağı Selim Sırrı olmaktadır.

2.2.2.1. İsveç Tarihi ve Coğrafyası:

Selim Sırrı, kitabının başında İsveç tarihi ve coğrafyası hakkında çok özet bir bilgi sunar. Buna göre İsveç, Rusya'dan sonra Avrupa'nın en geniş arazisine sahip ülkesidir. Toprakları geniş olduğu halde nüfusu yoğun değildir. Bu nedenle İsveçliler, Fransa ve İngiltere'de olduğu gibi doğal güzellikleri tahrip etmemişlerdir. İsveç'in güney tarafları tarım için çok elverişlidir; kuzey kısmında ise demir madenleri vardır. Bir taraf çiftçilikte ilerlerken, öbür taraf demircilikte şöhret kazanmıştır. İsveç'in iklimi hakkında da bilgi sunan yazar, burada sekiz ay boyunca yoğun bir kış yaşandığını, kapalı bir havanın hüküm sürdüğünü dile getirir. Burada yaz birden bire gelir. Mayıs ayının sonlarına doğru karın kalkması, peşinden ağaçların yeşermesi, çiçek açıp meyve vermesi hızla olup biter ve ağustosun on beşinden sonra yazdan eser kalmaz.

Ülke coğrafyası hakkındaki izlenimlerini İstanbul'dan örnekler vererek anlatan Celâl Nuri ise Stockholm'e varmadan önce gördüğü coğrafyayı şöyle anlatır:

"Elli adet Boğaziçi tasavvur ediniz. Bunların içine bini mütecâviz Büyük Ada, Heybeli Ada, Kınalı Ada koyunuz. Latîf fakat koyu renkte bir deniz. Zarîf ormanlar, simsiyah kayalar. Pek şâirâne yapılmış köşkler, villalar, sayfiyeler, oteller, kahvehâneler. Böylece orta süratli bir vapurla altı saat imtidâd eden bir mesâfe. Herhangi kola sapsanız yine aynı letâfette, aynı şekilde bir başka Boğaziçi'ne tesâdüf edersiniz." (Celâl Nuri, 1997a: 32)

Selim Sırrı, İsveç tarihini MÖ 3000li yıllara kadar götürür. Ona göre, İsveçliler milattan üç bin sene önce, bugün işgal ettikleri araziye yerleşmişler ve yıllar boyunca Danimarkalıların saldırılarına göğüs germişlerdir. İsveçliler hiçbir dönem esareti kabul etmemiş, her zaman özgür yaşamış bir millettir. İsveçlilerin millet meclisi İngiltere meclisinden daha eskidir. Tarihin çok eski dönemlerinde bile onlar kendi aralarında vekillerini seçmişler ve hükümetlerin icraatını kontrol altında tutmuşlardır. Tarih, Avrupa'yı kuşatan üç büyük milletten birisinin İsveçliler olduğunu, 18. yüzyılın büyük askeri gücü olan İsveçlilerin Danimarka'yı, Almanya'yı ve Avusturya'yı yenerek Prag'taki tarihi hazineleri ele geçirdiklerini, hatta bu milletin Bizans'ı bile işgal ettiklerini yazmaktadır. Ancak,

"İsveç'in en sevgili krallarından olan XII. Şarl'ın Ruslara mağlubiyeti felaketi İsveç'i hayli sarsmış ve o zamandan beri muharebede kayb ettiklerini mücâhedât-ı

ictimâiyye ile kazanmaya azm eden bu büyük millet, mektepleriyle, sanayiyle, ilim ve irfanıyla şu son asırda yetiştirdiği Linne'leri, Berzelius'ları, Nobel'leri ile cihân-ı medeniyetin mazhar-ı takdîri olmuştur." (Selim Sırrı, 1327: 10)

Celâl Nuri de İsveç tarihinde XII. Şarl'ın önemine değinerek, İsveç'in asıl kalkınmasının bu hükümdardan sonra gerçekleştiğini dile getirmiştir.

2.2.2.2. İsveç Şehirleri ve İsveç'te Şehircilik:

Gezginlerin bu ülkede gördükleri iki önemli şehir, başkent Stockholm ile üniversitesiyle meşhur Uppsala'dır.

Stockholm:

Selim Sırrı Stockholm'de iki yıl süreyle kalmış ve kenti bütün ayrıntılarıyla görmüştür. Bu yüzden okuyucularından İsveç'i mutlaka görmelerini, bunun için on beş günlerini ayırmalarını, bu on beş günün de sekizini mutlaka Stockholm'de geçirmelerini tavsiye eder. Yazarın bir diğer tavsiyesi de Stockholm'e mayıs haziran aylarında gelinmesidir. Her ne kadar kışın şehrin kendine özgü eğlenceleri, buz sporları, tiyatroları varsa da sürekli karanlık olan ve bitmek tükenmek bilmeyen geceleri, insanın ruhuna kasvet vermektedir.

Kitabına "Stockholm şâyân-ı ziyarettir." diyerek kente övgüyle başlayan yazar, Stockholm'de doğal güzelliklerle modern kentleşmenin öğelerini iç içe görür ve bunu büyük bir hayranlıkla dile getirir.

"Yazın bir cereyân-ı hoş-âhenk ile akan ve mücellâ bir sath-ı billûrî gibi şemsin in'ikâsâtıyla parıldayan suları, açık yeşil çimenleri, gayet yüksek çamları, muntazam binaları, temiz caddeleri, hülâsa ta'dâd ile bitmek tükenmek bilmeyen her türlü güzellikleri ile Melar Gölü'nün Baltık Denizi'ne mülaki olduğu noktada müstesna bir itinâ-yı mahsûs ile bina edilen Stockholm şehrini görenler, bu büyük milletin nasıl müstesna bir hilkatte yaratılmış olduklarını takdir etmekte güçlük çekmezler." (Selim Sırrı, 1327: 7-8)

Yazarın Stockholm'le karşılaştırdığı kent Venedik'tir. Her iki şehrin de çevresi sularla kaplıdır ancak Selim Sırrı'ya göre aralarında büyük farklar vardır. Yazara göre Venedik, yüzyılların silip götürdüğü bir medeniyetin enkazını, Stockholm ise modern dünyanın yansımalarını gösterir. "Birinin küçük kanallardan ibaret olan sokaklarında bir seyr-i

batî ile hareket eden gondollara mukâbil, diğesinde vesâit-i münâkalâtın en mükemmelleri ufak zarîf köprülerle yekdiğesine merbût adacıkların muntazam şoselerinde otomobiller, motosikletler bir sür'at-i berkıyye ile güzâr eder." (Selim Sırrı, 1327: 8) Ayrıca Venedik'te eski alışkanlıkların rehaveti hüküm sürerken Stockholm'de "genç bir bekâret-i sa'y ü amel" görülmektedir.

Stockholm'ün etrafı çok güzeldir. Yalnız Melar Gölü üzerinde irili ufaklı bin iki yüz ada vardır. Bunların hepsi ağaçlıktır ve büyük bölümünde insanlar yaşamaktadır. Diğeryönden Baltık sahilinde yedi bin kadar ada vardır. Pek çok vapur kumpanyaları bu adalar arasında kesintisiz seferler düzenler. Melar Gölü sahilinde mutlaka görülmesi gereken iki büyük saray vardır, birisi Drothningholm diğeri Gripsholm Sarayı'dır."Paris gibi Berlin gibi dünyanın en mühim merâkiz-i medeniyesinden ikisini gördükten sonra Stockholm'e vusûlümde aynı intizâm ve mükemmeliyeti, aynı âsâr-ı terakkîyi, hatta bazı husûsâtta biraz fazla olarak müşâhede ettiğimi söylemeye hacet görmem." (Selim Sırrı, 1327: 13) diyen yazar Stockholm'ün en az Paris ve Berlin kadar gelişmiş olduğunu beyan eder.

Celâl Nuri de Stockholm'ün güzelliğini, "Stockholm şimdiye kadar gördüğümüz memleketlerin en latîfidir." (Celâl Nuri, 1997a: 31) diyerek tarif eder. İskandinav tarzıyla yapılmış büyük binalar, büyük bir taş köprü, heybetli bir saray, çeşitli tatlı ve tuzlu su kanalları, şehrin ortasındaki birkaç liman yazarın kentte dikkatini çeken ilk unsurlardır. Yazarın kentin gelişmişliği adına söyledikleri ise onun bütün Stockholm hakkındaki imgesinin özeti gibidir: "Stockholm medeniyet-i hâzırının en yüksek numûnesini teşkil eder. Buradaki müessesât-ı hayriyye ve ilmiye en büyük şehirlere gıpta ettirse sezâdır." (s. 32)

Selim Sırrı, Stockholm'de bulunduğu sırada kentin cadde ve meydanlarını, park ve bahçelerini, saraylarını, sergilerini gezmiş, izlenimlerini de aktarmıştır. Yazarın ilk bahsettiği meydan Gustav Adolf Meydanı'dır. Meydanın ortasında "Kuzeyin Napolyon"u diye şöhret bulan Gustav Adolf'un mermerden yapılmış bir heykeli vardır. Meydanın sağında Hariciye Nezareti, solunda opera binası vardır. Meydanın ön tarafında nehir olup üstündeki taş köprüyü geçince Meclis-i Mebusan Dairesi ve onun karşısında ağaçlı bir bahçe bulunmaktadır. Bir başka köprüden geçince Selimiye

Kışlası'nı hatırlatan büyüklükte bir binaya rastlayan yazar, burasının kralın sarayı olduğunu öğrenir.

Yazarın gidip gördüğü bir başka güzellik, vapurla on dakika uzaklıktaki bir adacıkta bulunan kral bahçesidir. Bahçeyi Berlin'deki Tiergarten'e benzeten yazar, burasının "aynı zamanda efrâdı ahâlinin mesiregâhı" olduğunu söyler. İçinde çam ormanları, parklar, tiyatrolar, askeri bandolar, lokantalar bulunan bu bahçenin farklı yerlerinde de yabani hayvanlarla dolu kafesler vardır.

Stockholm'de, Grand Otel ile operanın arasındaki bahçeyi de çok beğenen yazar halkın buraya "Stockholm'ün Şanzalize"si dediğini söyler. Bu bahçede ise meşhur hükümdar XII. Şarl'ın heykeli görünmektedir.

Yazarın Stockholm'deki dördüncü gününde süs eşyaları ve ev eşyaları sergisi açılır. İsveç kralının da açılışına katıldığı bu sergide ev eşyası olarak kullanılan her şey ile süs eşyası bağlamında vazolar, biblolar, bardaklar, sürahiler gibi yüzlerce çeşit ürün sergilenmektedir. Yazar bütün bu sanat eserlerini inceledikten sonra, "bronzdan, bakırdan, demirden gerek elde işlenen ve gerek isâ'a edilen eşyanın, levâzım-ı beytiyenin mükemmeliyeti, zerâfeti tarif ve tasvirin fevkindedir." (Selim Sırrı, 1327: 23) diyerek sergiden övgüyle söz eder.

Stockholm'de kütüphane ve müzeleri de gezen yazar buralarda halkın ileri seviyesini gösteren delilleri görür. Kütüphane-i Umûmi yazarın ilk durağıdır. 1661 yılında yapılan bu binada 381.995 ciltli kitap, 313.715 adet ciltlenmemiş eser ve 10.000 adet yazma eser bulunmaktadır. Yazar, kütüphanenin geniş salonlarında genci yaşlısı, kadını erkeği yüzlerce insanın sessizce kitap okuduğunu büyük bir hayranlıkla aktarır.

Kent müzesi de ilgi çekicidir. Sahildeki rıhtımı takip ederek müzeye ulaşan yazar, müzenin üç bölümden oluştuğunu, birinci bölümün mimarî eserlere ve heykellere ayrıldığını, ikinci bölümde yağlı boya tabloların bulunduğunu, üçüncü bölümde ise süs eşyalarının sergilendiğini aktarır. "Müzedde, 900 heykel, 487 alçıdan mamül eşya, 1545 yağlı boya tablo, 1664 muhtelif cesamette vazo ve çini antikalar, Mısır-ı kadîme ait 948 kadar lâhid, 10.700 kadar da sanayi-i tezyiniyeden kıymettar eşya mevcuttur." (Selim Sırrı, 1327: 39) Müzeyi daha önce gördüğü müzelerle karşılaştığında küçük bulan yazar, burada her şeyin kendisine özgü bir zerafetinin, tarihi yönden bir kıymetinin

olduğunu, içindekilerin az ama enfes olduğunu dile getirir. Müze-i Şimalî müzesini de gören yazar bu müze binasının daha büyük olduğunu söyler ancak içindekileri daha basit bulur.

Stockholm'ün temizliği ve belediye hizmetlerinin başarısı yazarın ilgisini çekmiştir. Ona göre, Stockholm'ün sokakları temiz, dükkânları temiz, insanları temizdir. Belediyenin park ve bahçelere çok iyi baktığını, yerlerde hiç çöp göremediğini, park ve bahçelerdeki çiçeklerin hiç koparılmadığını dile getiren yazar, İsveç Belediyesi'nin park ve bahçelerin masrafını "köpek vergisi" adıyla topladığı vergilerden karşıladığını söyler. İsveçliler köpek bakmaya çok meraklı olduğundan hemen her evde bir köpek beslenmektedir. Belediye de köpek başına yıllık otuz kron vergi toplayarak bu paraları park ve bahçelerin bakımı için ayırır.

Uppsala:

Her iki yazarın da gördüğü Uppsala şehri, üniversitesiyle ve kilisesiyle meşhurdur. Celâl Nuri Uppsala hakkında hemen hiçbir bilgi vermeden buraya gelene kadar vapurun çok dar boğazlardan, engebeli ama güzel geçitlerden geçtiğini; bu şehrin "dârülfünûnuyla, katedraliyle meşhur" olduğunu söylemekle yetinir. Selim Sırrı ise burasını gezmek için bir pazar gününü ayırmış ve Celâl Nuri'den daha ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Uppsala, Stockholm'ün kuzeyinde, atmış kilometre uzaklıktaki tarihî bir kenttir. Yazarın burada ilk dikkatini çeken şey kentin mimarî yapısıdır.

"Evler bizim Erenköy, Kızıltoprak cihetlerindeki sayfiyeler gibi ağaçlıklı bahçelerin ortasında ve kâmilen ahşap; İsveç'te kırmızı rengi çok seviyorlar, köşkerin hepsi de la'l renginde yağlı boya. Panjur ve kapılar beyaz... Herkes malikânesinin hudûdunuparmaklıkla tefrik ettiğiinden caddenintarafeynindeki köşkerinmuntazam tarh ve tanzim edilmiş bahçeleri latîf bir manzara teşkil ediyor." (Selim Sırrı, 1327: 60)

diyen yazar kent mimarîsinin önemli özelliklerini dikkatlere sunar. Selim Sırrı'nın ilk durağı meşhur Dârülfünûn'dur. İki katlı, yayvan bir bina olarak tarif ettiği üniversite binası, İsveç'in en eski ve en önemli üniversitesidir. Binayı gezen yazar merdivenlerin genişliğinden, kapıların büyüklüğünden söz ettikten sonra, iki bin beş yüz kişilik konferans salonundan, anfilerden, hocaların odalarından haber verir. Binanın her tarafında tablolar, heykeller ve başka güzel sanatlara ait eserler görülmektedir.

Üniversiteden sonra "sanâyi-i mimârîyesi ve tezyinât-ı dâhiliyesi hayret efzâolan Uppsala Kilisesi'ni"(s.64) gezen Selim Sırrı, Uppsala kütüphanesine gitmeyi de ihmal etmemiştir. "Her tarafı kitap dolu. Salonlarda erkek kadın birçok insanlar tetebbuâtla meşgûl. Kütüphanede 220,000 bin mücellid, 120.000 eczâ hâlinde, 12.500 adet de el yazısı kitap mevcut imiş." (Selim Sırrı, 1327: 64) diyerek kütüphane hakkında bilgi veren yazar kentin hayvanat ve botanik bahçelerini de dolaştığını, arkadaşıyla kışlaya giderek orada bir yemeğe katıldığını da aktarır. Yazarların Uppsala izlenimleri bunlarla sınırlıdır, kentin cadde ve meydanlarından, ulaşımından, belediyesinden, park ve bahçelerinden söz edilmemiştir.

2.2.2.3. İsveç'te Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

İsveç'te iki yılını geçiren Selim Sırrı İsveç'in sosyal ve kültürel ögelerini hemen bütün özellikleriyle görmüş ve eserinde bunlara yer vermiştir. Bu bağlamda İsveç'in eğitim sistemi, spor karşılaşmaları, kadınların sosyal hayattaki yeri, eğlence hayatları, hayır kurumları ve daha niceleri yazarın söylemleri içinde hayat bulmuştur. Celâl Nuri'nin kısa gezisinde de İsveç sosyal hayatı hakkında değerlendirmeler görülmektedir.

Selim Sırrı'nın uzmanlık eğitimi için İsveç'te bulunması onu daha çok kendi alanıyla ilgili gözlemler yapmaya itmiştir. Bu bakımdan eğitim ve spor, yazarın bütün kitabında en ayrıntılı olarak anlattığı iki alandır.

Yazar, İsveç'te ailelerin çocuklarının eğitime büyük önem verdiklerini, devletin de en güzel binaları okullara ayırarak eğitime verdiği önemi gösterdiğini belirtir. Burada ilkökul eğitimi zorunludur. Aileler çocuklarını kız erkek diye ayırmadan yedi yaşından itibaren okula göndermek zorundadır. Bu konuda ciddi yaptırımlar vardır. Örneğin aile çocuğunu okula göndermek istemezse çocuk polis zoruyla ailesinden alınır, geçici olarak misafir kalacağı bir başka aileye verilir ve oradan okula gitmesi sağlanır. Maddi durumu iyi olmayan ailelerin çocukları ya da kimsesiz çocuklar yatılı okullarda okutulup barındırılır. Yazar kitabında, okulların eğitim sistemleri hakkında hayli bilgi aktarır, yer yer rakamsal bilgiler verir, yer yer ders programlarını sayar.

İsveç'te ilkökul seviyesindeki okullarda dersler elli dakikadır. İlk üç sene günde dört saat, sonraki üç sene günde beş saat ders görülür. Dersler öğleden sonra saat üçte sona erer. Yazar okulların ders programlarına da eserinde yer verir. Bu ders programına

baktıktan sonra İsveç eğitim sisteminin çocukların ilk üç sene hem vücutlarının hem de zekâlarının gelişimine önem verdiğini, öğretmenlerin ahlakî konuları eğlenceli oyunlar hâline getirerek aktardığını, el becerisinin gelişmesi adına kız ve erkek çocuklara oymacılık, marangozluk, doğramacılık dersleri gösterildiğini; müzik, ev ekonomisi ve hitabet derslerinin seçmeli dersler olarak uygulandığını dikkatlere sunar.

Selim Sırrı İsveç'te okullarda "slöjd" adı verilen el becerisi derslerini çok önemser. Çocuğun daha ilkokul sıralarında oymacılık, demircilik, marangozluk dersleri görmesinin ileride sanayiye katkısı olmaktadır. Herkesin testere, keser gibi aletleri kullanmayı öğrenmesi de evde kendi tamirini kendisinin yapmasını sağlamaktadır. Bu derslerin pek çok faydalarından biri çocukların masa, dolap gibi eşyaları üretirken yaratıcı düşüncelerinin gelişmesidir. Diğer bir yararı da herhangi bir nesne üretilirken dört beş öğrencinin birlikte çalışmasının doğurduğu takım ruhudur.

Celâl Nuri de İsveç'te okuma yazma bilmeyen kimseye rastlanamayacağını, bu diyarda cehaletin kabul edilebilir bir şey olmadığını dile getirir. Bu ülkede okul bulunmayan köylere ya da daha küçük yerleşim birimlerine gezici okullar gönderilmektedir. Böylece en ücra yerlerde bile okuma yazma bilmeyen kalmamaktadır. Kışın bitmez tükenmez uzun geceleri de eğitim için büyük fırsattır. Aileler kitapları mütalaa ederek kış gecelerini değerlendirirler.

Selim Sırrı İsveç'teki eğitimden uzun uzun bahsetmiş, İbtidai Mektepler'den, Spor Okulları'ndan ve Uppsala Dârülfünûnu'ndan ayrıntılı olarak haber vermiştir. Ülkedeki eğitim sistemi yazarın takdirini kazanmış, hemen bütün söylemlerde büyük bir hayranlıkla dile getirilmiştir.

İsveç'teki sportif faaliyetler Selim Sırrı'nın üzerinde çokça durduğu ikinci bir konudur. Burada beden eğitimi alanında uzmanlık eğitimi almaya gelen yazar kendi branşı hakkında İsveç'teki uygulamaları yakından gözlemlemiştir. İsveçlilerin özellikle jimnastik alanına ilgi duydukları, okullarında bu dersleri büyük bir disiplinle uyguladıkları, Prof. Ling'in İsveç jimnastik hayatına getirdiği yeniliklerin neler olduğu yazar tarafından uzunca anlatılmıştır. İsveç'te beden eğitimi ve spor okulları oldukça başarılıdır. Yurt dışından öğrencilerin de kabul edildiği bu okullar İsveç'in gözde kurumlarından. Bu okullardan mezun olanlar beden eğitimi öğretmeni olarak görev almaktadır.

Kış sporları İsveç eğlence hayatının vazgeçilmezlerindendir. Köylü ya da kentli fark etmez, bütün İsveçliler "Şidör" adı verilen kar kızaklarıyla kışın hem spor yapar hem de eğlenirler. Yazar burada bulunduğu sırada askerî spor karşılaşmalarını da seyretmiş, oradaki oyunları ve askerlerin çevikliklerini dile getirmiştir. Spor kompleksleri bakımından İsveç'in sahip olduğu imkânlar oldukça yeterlidir, buna rağmen 1912 yılı uluslar arası olimpiyat oyunları Stockholm'de yapılacağından yazarın burada bulunduğu yıllarda büyük bir stad inşa edilmeye başlanmıştır. Selim Sırrı İsveç spor hayatını anlatırken İsveçlilerin bedenlerini terbiye ederken ruhlarını da terbiye ettiklerini, spor karşılaşmaları sırasında birbirlerine çok nazik davrandıklarını aktarır. Bu karşılaşmalarda büyükler küçüklerine karşı şefkatli, küçükler de büyüklerine karşı saygılıdır.

İsveç'te kadınların sosyal hayattaki yeri ve İsveç kadınının özellikleri hem Selim Sırrı'nın hem de Celâl Nuri'nin ilgisini çekmiştir.

Kitabında kadınlar için "İsveç Kadınları" adıyla uzunca bir bölüm ayıran Selim Sırrı, İsveç'te kadınlarla erkeklerin sosyal hayattaki konumlarının eşit olduğunu gözlemlemiştir. Ona göre,

"Min-el kadim İsveç'te kadınların mevki-i ictimâisi erkeklerden aşağı değildir. İsveç kadınları asırlardan beri ellerinin hamuruyla erkek işlerine karışmışlar, hiçbir hususta erkeklerden daha kabiliyetsiz olmadıklarını bilfiil isbât ederek her vakit hukuklarını muhâfaza etmişler ve hiçbir vakit erkeklerin esiri, bâziçesi olmamışlardır. Burada kadın bütün manâsıyla erkeğin mübareze-i hayatta arkadaşı, felaket ve musibet anında candan yoldaşdır." (Selim Sırrı, 1327: 44)

İsveç'te bütün bir Ortaçağ boyunca erkekler savaşlarla, ihtilallerle uğraşırken kadınlar yalnız başlarına her türlü sıkıntıya göğüs germişlerdir. Erkeklerin savaşa katıldığı dönemlerde, kadınlar ekin ekmiş, çift sürmüş, odun kesmiş, hayvanlara bakmış, özetle bütün evin ihtiyaçlarını tek başına görmüştür.

İsveç'te önceden beri kadınların toplumda önemli bir yeri olmuştur ancak son elli yıldır kadın hakları bakımından ülke gelişme kaydedebilmiştir. Yazar 1845 yılından itibaren kadınlara verilen hakları yıl yıl aktararak İsveç kadınlarının kendi mücadeleleri sayesinde iktidar erkenden önemli ölçüde haklar koparmayı başardığını dikkatlere sunar. Çeşitli özgürlükler, belediye seçimlerinde oy kullanabilme hakkı, on yedi yaşına

girdikten sonra istedikleri kişiyle evlenebilme hakkı gibi konularda İsveç kadınları önemli haklar elde etmiştir. Bu düzenlemeler sayesinde İsveç'te kadınların eğitim alanında erkeklerden hiçbir eksikliği kalmamıştır. Her tür eğitim kurumunda İsveç kızları boy gösterebilmektedir.

İsveç kadınları ekonomik hayatın dışında değildir.

"1882'den beri gerek hükûmet gerek şirketlerin memûriyet için açılan müsâbakalarına kadınlar da dâhil oluyor. Posta, telgraf telefon, şimendifer, banka ve bilcümle müessesât-ı millîye memûrîn ve müstahdemîni kadındır. Tuhâfiye, bakkâliye, züccâciye mağazalarını, Bonmarşe ve emsâli ticârethâneleri kadınlar idâre eder. İskele memûrları, vapur biletçileri kadındır. Berberler kadın, lokanta hizmetçileri kadın, aşçular kadın, sütçüler, ekmekçiler, gazete mevzuları kadın; kitapçılar, kâğıtçılar, tütüncüler, birahânegiler, şekerlemeciler hep kadındır. Hatta hamamlardaki tellaklar bile kadındır!" (Selim Sırrı, 1327: 54)

Yazarın ülke ekonomisinde kadının yerini anlattığı bu paragraftan sonra İsveç kadınlarının güzelliğine de değindiği görülür. Selim Sırrı İsveç kadınlarında doğal bir güzellik görür. Bu ülkede kadınların boyu 1.70-1.80 cm arasındadır yani kadınlar oldukça uzundur. Yiyip içmelerine dikkat ettikleri için fizikleri düzgündür. Yüzlerinde allık, boya, rastık, pudra bulunmaz. Ayrıca,

"Kızlar burada büyük bir serbestîye mâliktirler. Ebeveyn kendileri hakkında hiçbir takyidde bulunmak lüzûmunu hissetmez. Yalnız başlarına gzmeye giderler ve istedikleri erkekle görüşürler. Ekseriyâ izdivâçlar tarafeynin arzusuyla takrir ettikten sonra velilere ihbâr-ı keyfiyet edilir. Peder ve vâlideler kızlarını evlendirmek, onlara koca aramak kaydından âzâdedirler." (Selim Sırrı, 1327: 55)

Celâl Nuri ülkede kadın erkek hemen herkesin sarı saçlı olduğunu, saçların 24 ayar altından ayırt edilemeyeceğini dile getirir. "Biz Şarklılar için sahte ve boyanmışa benzer. Fakat renk pek tabiî ve zevâl-nâ-pezîrdir, hoşdur, güzeldir. Vechin rengi de kumral olduğundan bu saçlar bir hâle-i rengîn gibi başın üstünde bir oreol teşkil eder." (Celâl Nuri, 1997a: 33) diyen yazar ayrıca kadınların pudra, allık, küpe gibi şeyler kullanmadıklarını, kullananların da hoş görülmediğini dile getirir.

İsveç eğlence hayatı Selim Sırrı'nın üzerinde durduğu bir başka konudur. Yaz aylarında yapılan gezintiler eğlence hayatının önemli bir ögesi olduğu gibi kış aylarında da

ziyafetlerle, gece eğlenceleriyle, tiyatrolarla ve kış sporlarıyla eğlence hayatı devam etmektedir. Yazar İsveçlilerin yabancılara karşı çok misafirperver olduğunu, özellikle kış aylarında çokça yapılan ziyafetlere yabancılardan da davet edildiğini, kendisinin de bunlara katıldığını aktarır. Askerler arasında ziyafet geleneği daha yaygındır. En üst rütbeli generalden en düşük rütbeli subaya kadar hemen her asker kışın beş on ziyafet vererek misafirlerini ağırlar. Noelde yaptıkları hazırlıklar ve ziyafetler de eğlencelere dâhil edilebilir. Hediyeleşmenin yaygın olduğu Noel günlerinde İsveçliler mutlu anlar yaşar. İsveç'teki eğlence hayatında tiyatro ve opera gibi gösteri sanatlarının büyük bir yeri vardır. Halk bu sanatlara çok ilgi gösterir. İsveç'te tiyatroların amacı sadece halkı eğlendirmek değildir, tiyatrolar aynı zamanda eğitim görevi de görür. Yazarın, "her biri bir mekteb-i edeb itlakına sezâ olan tiyatroların hepsinde eğlence tarzında halka ictimâî dersler veriliyor." (s.146) diyerek tanıttığı bu tiyatrolara halkın daha çok katılımını sağlamak için biletler oldukça ucuz tutulmuştur. Opera da tiyatro gibi zevkle seyredilen bir türdür. Stockholm'de haftada birkaç opera oynanır. Özellikle Alman müzik ustalarının operaları daha çok beğenilir. Daha önce bahsettiğimiz "Şidör" de İsveç kış eğlencelerinin vazgeçilmezlerindedir. Aylarca karın kalkmadığı bu ülkede insanlar kış sporlarıyla hem eğlence hem de sporu bir arada gerçekleştirirler.

İsveç'te hayır kurumları sosyal hayatın değerli bir ögesidir. Selim Sırrı, ülkede "Armée de Salut" adı verilen 'selamet ordusu'nun, çok yaygın ve düzenli çalışan gönüllü bir kuruluş olduğunu, çaresiz, fakir kimselere yardım ettiklerini, bakıma muhtaç hastalara gönüllü olarak baktıklarını, kötü yola düşenlerin elinden tuttuklarını, sarhoş ve kumarbazları bu huylarından vazgeçirmeye çalıştıklarını uzun uzun anlatır. İsveç'te ıslahane, yetimhane gibi pek çok hayır kurumu gezen yazar, buralarda gördüğü insanlığı, yardımseverliği ve düzeni övgüyle anlatır.

2.2.2.4. İsveç ve İsveçli İmgesi:

Gezginlerin oluşturdukları İsveç imgesine bakıldığında, "hüsn ü ân içinde, letâfet ve zerâfet içinde, umrân ve rahat içinde, bir memleket. Terakkî ve tekâmül içinde, refâhiyyet ve bahtiyârî içinde, azamet ve miknet içinde bir millet, bir millet-i fâzıla." (Celâl Nuri, 1997a: 33) diyerek özetledikleri gibi, kendi iç işleriyle ilgilenen, dış dünyaya müdahil olmayan, temiz, sakin, huzurlu, uygar, son derece ilerlemiş ve güzellikler içinde bir ülkeyi öne çıkarttıkları dikkati çeker. Kuşkusuz, gezi kitaplarında

Almanya'dan sonra en az eksik görülen ülke İsveç'tir. Yazarlar, İsveç'in doğasını, insanlarını, insanların terbiyesini, güzelliğini, kibarlığını, tevazusunu, zevkini, ahlakını, çalışma tempolarını, eğlencelerini, kadın haklarını, evlilik ve düğünlerini, kütüphanelerini, müzelerini, uygulamalı eğitimini, sağlık işlerini, hayır işlerini, belediye hizmetlerini, ulaşım sistemini, şehirlerin temizliğini ve daha sayılamayacak pek çok özelliğini hayranlık derecesinde beğenirler. Onlara göre İsveçliler kurdukları düzen sayesinde son derece mutlu bir hayat süren insanlardır.

"Stockholm'e müvâsalatımda Paris'i hatırlatacak bir faâliyet-i ictimâiye, bir hay huy-ı dâd u sited vehleten nazarıma çarptı. Bir müddet akın akın geçen bu zîhayat cemaati seyr ettim. Numûne-i âfiyet ulâkına sezâ olan bu düzgün çehrelerde yaşamak zevkinden mütevellid bir ibtisâm-ı tabii var, hepsinin yüzü gülüyor. Birbirini çekinircesine seri hatvelerle mülâtafa ederek yürüyorlar. Mektepten hafta başı izinli çıkmış şakirdâna benziyorlar." (Selim Sırrı, 1327: 14)

diyen Selim Sırrı İsveçlilerin kendi elleriyle inşa ettikleri bu şirin ülkede mutlu bir hayat sürdürdüklerini anlatır.

Bu ülkede modernizmin bütün iyi yönleri, örneğin endüstrileşme, şehirleşme, teknoloji, demokrasi, akılcılık, branşlaşma, bilimsel bilgi hep birlikte görülür. Modernizmi pratik hayata uyum içinde yerleştiren İsveçliler, herhangi bir boşluğa meydan vermeden ve birbiriyle çatışmadan bu işi gerçekleştirebildikleri için başarılıdırlar. Yani İsveçliler bir yandan endüstrileşirken öte yandan doğayı yıpratmamışlar; bir yandan kentlileşirken öte yandan komşuluk ilişkilerini öldürmemişlerdir. İsveçlileri hem zengin hem de mutlu yapan işte bu başarılarıdır.

Yazarların cennetten mutlu bir köşe gibi anlattığı İsveç aynı zamanda pek çok konuda örnek alınması gereken bir memlekettir. Yazarlar eserleri boyunca çizdikleri İsveç imgesiyle Türkiye'nin burasını model almasını teklif etmektedirler. Bunun en belirgin örneği Selim Sırrı'da görülür. O, bu düşüncesini, kitabını İsveç kralı V. Gustav'a ithaf ettiğini anlattığı giriş bölümünde söyler: "Bu sayede (gezi kitabı sayesinde MG) genç ve hür Türkiye'nin insâl-i âtiyesi şâhrâh-ı terakkide emin hatvelerle ilerlemek için necip ve faâl milletinizin efrâdını bir timsâl addedecektir." (Selim Sırrı, 1327: 7) Yazar daha kitabının başında eseri yazma amacını açığa vurmaktadır. Bu gezi kitabı sayesinde geleceğin Türk gençleri uygarlık sahasında ilerlemek için necip ve çalışkan İsveçlileri

örnek alacaktır. Bu bağlamda Selim Sırrı, eserinin kimi yerlerinde İsveç ve Türkiye ya da İsveçli ve Türk karşılaştırmaları yapmaktadır. Buradaki söylemlerinde yazarın biz'den umutsuz olmadığı, İsveç'ten alınacak örneklerle biz'lerin de başarılı olabileceğini vurguladığı dikkat çekmektedir:

"Bilfarz bir mektebi ziyaret ettiniz. Hocalardan biri size delalet ediyor; dersaneleri, laboratuvarları, banyoları, jimnastikhaneleri birer birer gösteriyor. Siz de hıfz-ı sıhhatin en yeni kavâidine tevfiken, birçok fedakârlık ihtiyârıyla yapılmış olan bu muhteşem sarayın her tarafını gezdikten sonra bizim Çömlekçilerde bakkal dükkânının üstündeki mektebi gözünüzün önüne getiriyorsunuz ve derin derin içinizi çekerek oradan ayrılıyorsunuz. Hayır, ben böyle sathi gezmek ve ye'se düşmek istemiyorum. Her şeyi yakından görüp tedkik etmek ve bizim için kâbil-i tatbik olabilecek cihetlerini anlamak emelindeyim."
(Selim Sırrı, 1327: 77)

diyen yazar bu ve benzeri pasajlarda temelde birbirine eşit iki millet arasındaki farkları gözlemlemektedir. Yazar bizim eksikliğimizin farkındadır ancak bu giderilemeyecek kalıtsal bir eksiklik değildir. İsveç model olarak alındığında Türkiye'de kısa süre içinde İsveç gibi olacak kabiliyettedir. Yeter ki "alma" işi gerçekleştirilsin.

Sağlık alanında yaptığı karşılaştırmada da yazar açık bir oto-oryantalist söyleme kaçmadan onların övgüsünü ve bizlerin hatasını belirtir:

"İsveç'te dişlere bakmak lüzumu bu son senelerde vezâif-i umûmiye-i sıhhiyye sırasına geçmiştir. Mekâtib-i ibtidâiyeye devam eden çocukların kitap çantasında birer mini mini kutu içinde diş macun ve fırçası bulunuyor ve yemeklerden sonra dişlerini temizlemeye mecbur tutuluyorlar... İstanbul'da, kadın ve erkeklerimizden maatteessüf yüzde sekseninin dişleri bozuktur. Saatlerce çene çalmaya, dedikoduya vakit bulunur da sabahları veyahut yatarken iki dakika dişleri temizlemeye zaman müsait olmaz. Biraz insaf olunsun." (Selim Sırrı, 1327: 97-98)

Selim Sırrı bir eğitimci olarak, medeniyet değiştirmenin her şeyden önce bir zihniyet değiştirme demek olduğunu ve zihniyet değiştirmenin de bir eğitim meselesi olduğunu kuşkusuz bilmektedir. Eserin gövdesini İsveç eğitim sistemi oluşturduğundan yazarın buradaki sistemi Türkiye'de uygulamayı teklif ettiği açıktır. Selim Sırrı'nın bu gözlemlerinin cumhuriyet ilan edilip yeni bir Türk devleti kurulduktan sonra

değerlendirildiğini düşünmek yanlış olmaz. Yazarın üç dönem milletvekilliği de yapmış olmasından yola çıkarak, İsveç'teki tecrübelerinin açılan Köy Enstitüleri ve Öğretmen Okulları gibi el işi de öğreten uygulamalı eğitim merkezlerinin kurulmasına katkıda bulunduğu belirtilebilir.

Dönem İsveç'inin ve İsveçlilerin kusursuzluğunun imgeleştirildiğini, bu ülke insanların hem modern hayatı bütün unsurlarıyla kullandıklarını hem de iyice sekülerleşmeden ve bencilleşmeden, hayır işlerine, misafirperverliğe, yardımlaşmaya zaman ayırdıklarını; gülyüzlü, mütevazı, sevgi ve saygı çerçevesinde insanal ilişkiler gerçekleştirdiklerini tespit ettikten sonra bu imgelerin nedeni üzerinde durmaya çalışalım.

İsveç imgesinin iki ayrı yazar elinden çıktığı ancak söylemlerin birbirine yakın olduğu dikkate alındığında nesnel bir gerçekliğin inkâr edilemeyeceği kuşkusuzdur. Bununla birlikte her gezi kitabında olduğu gibi imge denem kavramın "gerçeğin işleviyle gerçekdışının işlevinin bir araya gelmesi sonucu gerçek ile gerçekdışının işbirliğinden doğduğu" (Bachelard, 1996: 82) unutulmamalıdır. Dolayısıyla gezi kitaplarındaki gerçekdışılığın, özneliğin de ayırında olunmalıdır.

İsveç hakkındaki olumlu imgelerin dönemin politik ortamıyla ilgisi olduğu öne sürülebilir. Osmanlı Devleti'nin tarih içinde İsveç'le önemli bir sorun yaşamaması hatta İsveç Kralı meşhur Demirbaş Şarl'ın ülkede beş yıl boyunca misafir edilmesi iki ülkeyi birbirine yaklaştıran nedenlerden sayılabilir. Selim Sırrı, İsveçlilerin de Türkleri sevdiğine dair bir söylem çerçevesinde bu halkın krallarına yapılan misafirperverliği unutmadıklarını aktarır. II. Meşrutiyet döneminde İsveç'le Osmanlı arasında bir düşmanlığın olmaması imgeyi etkilediği gibi, İsveç'in Rusya'ya olan nefreti de gezginlerin bu ülkeye duydukları sempatiye etki etmiştir. Celâl Nuri bu bağlamda,

"İsveçlerin kalbinde, ruhunda Rusya'ya karşı azîm bir hiss-i nefret ve muhalefet vardır... İsveç ve Norveç ile aramızda binlerce kilometre var ise de menâfi-i siyâsiyye itibâriyle hiçbir fark yoktur. İsveç Osmanlı Devleti'nin tabîi bir dostudur. Rusya'yı taziyeye kadir dünyada iki devlet vardır: İsveç, Türkiye..." (Celâl Nuri, 1997a: 31)

derken ortak düşmanımız olan Rusya'nın iki ülkeyi birbirine yaklaştırdığını dile getirmektedir. Yine politik anlamda bir etki de İsveç-Alman yakınlığıdır. Celâl Nuri

İsveçlileri "Cermano-İskandinav" ırkıdan saydıktan sonra iki ülke arasında ileride bir ittifak kurulacağını düşünmektedir. Bu Cermano-İskandinav ülke küçük bir Almanya gibi düşünülmüş ve İsveç de tıpkı Almanya gibi kusursuz bir ülke olarak imgeleştirilmiştir. İsveç'le Almanya gibi ortak bir dost ve Rusya gibi ortak bir düşmana sahip olduğumuzu düşünen gezginler hayali bir ittifak kurarak ülkeye yaklaşmışlardır.

İmgenin oluşumunda dönemin politik ortamıyla birlikte dönemin "Batıcılık" paradigmasının etkili olduğunu düşünmekteyiz. Her şeyden önce Türk aydınında Tanzimat'tan sonra iyice belirginleşen Batılılaşma arzusunun, istekle, arzuyla, başka bir alternatif düşünmeden Avrupalılaşma sevdasının, II. Meşrutiyet döneminde daha da öne çıktığını hatırlatmak gerekir. Celâlettin Vatandaş'ın da belirttiği gibi, "Çoğu zaman Batılılaşmak olarak isimlendirilen söz konusu süreçte, 'topyekûn batılılaşmak' yegâne ideal olarak II. Meşrutiyet sonrasının varlık nedeni haline gelmiştir." (Vatandaş, 2008: 58) Batıcıların kılık kıyafette, eğitimde, hukukta, kadınların toplum hayatındaki yerinde, sanayide ve diğer alanlarda yapmak istedikleri yenilikler Batı'dan alınacak değerlerle gerçekleştirileceğinden, Batıdaki her şeyi, iyi, güzel hatta mükemmel görme eğiliminin yaygın olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Kaldı ki dönem, Abdullah Cevdet'in "Bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle dikeniyile isticnâs etmeye mecburuz." (Kılıç, 2009: 171) dediği, Avrupa'dan olumsuz yönlerin bile alınmasının savunulduğu bir dönemdir. Gezinlerin her ikisinin de biyografileri, yazdıkları ve yaşadıkları da onların Batıcılık taraftarı olduklarını ortaya koyduğundan İsveç imgesinin bu etkilerden uzak olması düşünülemez. Batının ve modernizmin bütün güzel yönlerinin görüldüğü bu ülkede seküler bir hayatın insanı mutlu edebileceği, bilim, teknoloji ve sanayinin doğayı yıpratmadan da kullanılabilmesi, modern hayatın mutlaka bencillik, hedonizm, ahlaksızlığı beraberinde getirmeyeceği işaret edilirken gezginlerin zihinlerindeki "Batılılaşma" arzusunun çok önemli bir yeri olduğu kabul edilmelidir.

2.2.3. Norveç:

Norveç, II. Meşrutiyet dönemi Türk gezginlerinden yalnız Celâl Nuri'nin aktardığı bir İskandinav ülkesidir. Celâl Nuri 1912 yılında Rusya ve İskandinav ülkelerine yaptığı yolculukta Norveç'e de uğramış, başkent Oslo (o dönemki adıyla Christiania)

çerçevesinde Norveç ve Norveçliler hakkındaki izlenimlerini kitabında birkaç sayfada anlatmıştır.

2.2.3.1. Norveç Tarihi ve Coğrafyası:

Celâl Nuri'nin ülkeyi gezdiği dönemde Norveç bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülkedir. 1905 yılında İsveç'ten ayrılan Norveç, yüzyıllarca Danimarka ve İsveç'in egemenliği altında kaldığından o gün itibariyle ayrı bir devlet olsa da henüz bir vilayet gibi görünmektedir. Celâl Nuri Norveç tarihine çok ayrıntılı değinirse de ülkenin İsveç'ten "dostâne, zarifâne" ayrıldığını, Norveçlilerin de bu boşanmadan memnun olduklarını dile getirir. İki ülke birbirinden ayrılrsa da siyasi menfaatleri ortaktır. İkisinin de Rusya gibi ortak bir düşmanı vardır. Bu yüzden Celâl Nuri'ye göre İsveç ile Norveç siyasi konularda birlikte hareket etmelidir. İkisinin kaderi birbirine bağlıdır; ya ikisi de yaşar ya ikisi de ölür.

Celâl Nuri'ye göre Norveçlilerin Danimarkalılar ya da İsveçliler kadar şanlı bir tarihleri yoktur. Onlar kadar büyük bir devlet kuramadıklarından, yüzyıllar boyunca bağımlı yaşadıklarından, tarihî eserlerden, tarihî binalardan, saraylardan, şatolardan, âbidelerden mahrumdurlar.

Norveç coğrafyası hakkında Celâl Nuri, burasının şâirâne bir tabiata sahip olduğunu ancak tabiatı karanlık ve hüznü bulduğunu dile getirir. Burada hava soğuk ve rutubetlidir. Havanın soğuk ve kapalı olması Norveçlilerin üzerinde de etkili olmuştur. Norveçliler İsveçlilerden farklı olarak somurtkan bir ciddiyete sahiptirler. "Kezâlik deniz âlemi, o denizlerde gayet çetin olan balıkçılık san'atı, soğukların, fırtınaların te'siri ahâlinin neşesini selb etmiş gibi görünüyor." (Celâl Nuri, 1997a: 36) diyen yazar, iklimin ve coğrafyanın Norveçliler üzerinde etkili olduğunu iddia eder.

Fiyord adı verilen ve Norveç coğrafyasında sıkça görülen iki tarafı sarp kayalıklı koylar da Celâl Nuri'nin üzerinde durduğu bir başka coğrafi temadır. "Fiyordlar" başlığı ile Norveç'in ilginç manzaralarına değinen yazar, buradaki fiyordların benzerlerinin ancak İzlanda'da, Grönland'da ya da Kanada'nın kuzeyinde görülebileceğini ve bunların "acâib-i latîfeden" olduklarını dile getirir. Fiyordların oluşumu hakkında jeoloji biliminin henüz son sözünü söyleyemediğini belirten yazar bunları şu şekilde niteler: "İki yüz, iki yüz elli kilometre imtidâd eden ve etrâfı dağlarla muhât olan birçok

'Bosforlar' tahayyül ediniz. Bu bosforlar daha birçok bosforlara, haliçlere teşa'ub etsin. İşte fiyordlar bunlardır. Ha, unuttuk. Bunların arasına câ-be-câ, adacıklar, taşcıklar, berzâhlar da ilâve ediniz." (Celâl Nuri, 1997a: 54) Norveç'in başkenti olan Christiania'nın da çok uzun bir fiyord vardır. Kuzey Denizi ile Atlas Okyanusu'nun birleştiği yerde Skaagerrak Boğazı'ndan başlayarak şehre kadar devam eden bu fiyord "gayet şâirânedir, eş'arânedir".

2.2.3.2. Norveç Şehirleri ve Norveç'te Şehircilik:

Celâl Nuri *Şimal Hatıraları* adlı kitabında sadece başkent Christiania'ya yer vermiş, diğer Norveç kentleri hakkında başkaca bilgi sunmamıştır. Yazarın 1913 yılında yayımladığı *Kutup Musâhabeleri* adlı kitabında da Norveç'in Bergen kenti hakkında kısa bir bilgi bulunmaktadır. Yazar her iki kent hakkındaki izlenimlerini de çok ayrıntılı biçimde vermemiştir.

Christiania (Oslo):

Yazara göre kentin pek bir önemi yoktur. Norveçliler Danimarka ve İsveçlilerden daha yeni ayrıldıklarından biraz daha köylüdür. Norveçlilerin muhteşem sarayları, büyük binaları yoktur ancak Christiania'nın yerleşik bulunduğu alan Norveç'in bu eksikliklerini kapatır. "Holmen Kolin" adlı tepeye çıkıp uzaktan bakınca kent aslından daha güzel görünmektedir. Kentte kırmızı tuğladan yapılmış evler, kuleler, fiyordun içindeki sayısız kotralar, küçük vapurlar gören yazar, henüz diğer Avrupa kentleri kadar gelişmemiş bu şehri doğal güzellikleriyle beğenir. Yazara göre, "Christiania dârü's-saltanası aşağı yukarı bir taşra şehrine müşâbihtir. Meclis-i mebûsân ve a'yânı muhtevî olan 'Storting Sarayı', minküllî'l- vücûh bir taşra diyet meclisini andırmaktadır. Kezâlik kralın sarayı da büyük pâyitahtların civârında hükümdârâna sayfiyelik eden köşklere pek benzer."(Celâl Nuri, 1997a: 34)

Yazar ayrıca, pazar günleri kentin hemen her yerinin kapalı olduğunu, adetâ bir mezarlık gibi sakin ve sessiz bir şehir hâline geldiğini aktarır. Halk pazar günleri denizde kayıklarla, yelkenlerle dolaşmaktadır. Celâl Nuri'nin kent ve kentli hakkındaki izlenimleri bunlarla sınırlıdır, o, şehrin cadde ve sokaklarından, belediye hizmetlerinden, park ve bahçelerinden, ulaşımından vs. söz etmemiştir.

Bergen:

Celâl Nuri'nin 1913 yılında Kuzey Kutbu'na yaptığı yolculuk sırasında içinde bulunduğu Viktorya Luize gemisi Norveç'in Bergen şehrine de uğramış, gemi iki gün burada kalmıştır. Yazar bu kent hakkındaki izlenimlerinde de oldukça ketum davranmıştır.

Bergen Alman kasabalarına benzeyen güzel bir şehirdir. Kentin manzarası fena değildir, her şeyi yerli yerindedir. Bu şirin kent yağmurlarıyla ünlüdür, yağmursuz bir günü yoktur. Yazar bu yağmura aldırılmayarak yaklaşık beş saat süren bir kent turu yapmış, Fantoft mevkiine gidip gelmiştir. Ancak bu gezintisi sırasında çok ıslanmış, üşümüş ve yorulmuştur. Bu zorlu gezinti yüzünden kente kızgın olan yazar duygularını şöyle dile getirmiştir: "Burada iki gün kalacağız. Fakat şehre, havasına o kadar kızgınım ki yarın kendimi vapurda haps edeceğim." (Celâl Nuri, 1997b: 81)

Yazarın bu kentte ilgisini çeken bir diğer konu Alman donanmasının kentin limanında bulunmasıdır. Bu yönüyle Norveç'in Alman istilası altında olduğunu söyleyen yazar, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in kendisini Norveçlilere sevdirmeyi başardığını, bu sevgi sayesinde Norveçlilere etki ettiğini düşünür.

2.2.3.3. Norveç'te Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Celâl Nuri kısa kısa Norveç halkından, ekonomisinden ve eğitiminden bahsetmiştir. Norveç'i tanıtırken burasının ikinci sınıftan bir İsveç olduğunu, İsveç'in daha kibar, burasının daha bir harc-ı âlem olduğunu söyleyen yazar, buna rağmen Norveç'in diğer kuzey ülkelerinden eğitim ve bilim anlamında geri olmadığını dile getirir. Norveç halkının eğitim ve bilim bağlamındaki ileri durumundan başka ülke insanının kanaat etmek, çalışmak ve tasarruf yapmak gibi konulardaki faziletleri de hayranlık uyandırmaktadır.

Norveçliler geçimlerini sağlamak için çok emek sarf ederler, bu yüzden de vücutları zinde ve sağlamdır. En önemli geçim kaynakları gemicilik, balıkçılık ve ormancılıktır. Nüfusa oranla gemi sayısı bakımından İngilizlerden bile ileridedirler. Geçimlerini balıkçılık ve gemicilikten sağlayan bu millette diğer bütün milletlerden fazla deniz sevgisi vardır.

Eğitim alanındaki ilerlemeler tıpkı İsveç'te olduğu gibi Norveç'te de akıllara durgunluk verecek biçimdedir. Burada herkes okuryazardır. Norveçliler düzensizliğin, pisliğin ne olduğunu bilmezler. Gerek kişisel gururları gerekse milli gururları çok yüksektir.

Ahlak, gelenek ve dil gibi kültürel konularda İskandinav ülkelerinin birbirlerinden çok farkı yoktur. Özellikle Danimarka ve Norveç dil bakımından birbirinden farksızdır. Norveç'te tiyatro ile halkın manevi seviyesi yükseltilmiştir. İbsen gibi Biyornstyren Byonson gibi büyükler tiyatroyla halkı terbiye etmişlerdir. Celâl Nuri'ye göre, "Burada maârif, medeniyet, edebiyat gösterişe müstenid değildir." (s. 35) bu yüzden İskandinav ülkeleri Türk insanı için en uygun bir örnektir. Yazarın Norveç hakkında söylediği son cümleler bütün izlenimlerin bir özetidir: "Netice-i kelâm Norveç İsveç'in bir cild-i sânisidir. Zerâfet ve azâmet itibariyle onunla rekabet edemezse de fazîlet ve maârif itibâriyle ondan aslâ geri değildir." (Celâl Nuri, 1997a: 36)

2.2.3.4. Norveç ve Norveçli İmgesi:

Norveç'in bir tek gezginin gözlemleriyle ve özet olarak anlatılması kestirme bir imgeyi ortaya çıkarmıştır. Celâl Nuri yukarıdaki cümlesinde özetlediği gibi Norveç'i ikinci sınıf bir İsveç olarak algılamıştır. Norveç'i böyle bir konuma iten şey halkın tembelliği ya da sefaheti değil ülkenin bağımsızlığını yeni kazanmasıdır. Norveç halkının İsveçlilerden önemli bir farkı yoktur. Onlar da diğerleri gibi çalışkan, mütevazı, kanaatkâr, ilim ve irfana meraklı insanlardır. Aralarındaki tek fark Norveçlilerin İsveçliler kadar şanlı bir tarihe sahip olmamasıdır. Bu ülkede hemen her şey diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında daha mütevazı kalmaktadır. Başkentleri ortalama bir taşra kenti kadar olan ülkenin millet meclisi binası da eyalet meclisi kadardır.

Norveç'in daha minyatür, mütevazı, gösterişsiz bir Avrupa olmasından Celâl Nuri'nin şikâyetçi olduğu sanılmamalıdır. O, gösteriş meraklısı Fransızlarla alçakgönüllü Norveçlileri karşılaştırırken Norveç'ten alınacak daha çok ders olduğunu düşünür. "İskandinavya bizim için en güzel bir numûnedir. Burada maârif, medeniyet, edebiyat gösterişe müstenid değildir. Garb ve Vasat hükûmetlerinden ziyâde şimâl hükûmetlerini tedkîk ve tefahhus etmeliyiz. Bizim şerâit-i ictimâiyemize bunlar daha muvâfıktır." (Celâl Nuri, 1997a: 35) derken karakter olarak Türklerle Norveçlileri birbirine daha yakın bulur ve bu ülkenin model bir ülke olabileceğini savunur.

Celâl Nuri'nin Norveç imgesinde halk diliyle söylersek "küçük olsun bizim olsun" anlayışının izleri görülebilmektedir. Yazar, bu küçük İskandinav ülkesinin kendi yağıyla kavrulmuş, kısmen yalıtılmış, gelişmeye açık, eğitim, bilim ve sanatta ilerlemiş, sakin, huzurlu yapısının geleceğin modern Türkiye'sine model olmasını isterken, köhnemiş Osmanlı'nın hantal yapısına, büyük ama huzursuz durumuna gönderme yapmaktadır. Osmanlı hem geniş topraklarıyla düşmanların iştahını kabartmakta hem de dünya siyasetine nüfuz etmek isteyen anlayışıyla sürekli düşman türetmektedir. Böyle bir ortamda huzur, mutluluk, sükûnet bulmak oldukça güç olduğundan yazarın teklif ettiği yapı tıpkı İskandinav ülkelerinde olduğu gibi daha küçük ama homojen bir yapıdır. Yazar dolaştığı bu coğrafyalardaki sakin ve mutlu yapıdan etkilenerek küçülmeyi imlemiştir denilebilir. Büyüklüğün her zaman huzuru da beraberinde getirmediğini yazarın İngiltere imgesinden, küçülmenin ise mutluluk kaynağı olduğunu Norveç imgesinden çıkartmak güç değildir. Bir adım daha ileriye giderek, dönem gezgininin Türklerin binlerce yıllık "cihan hâkimiyeti mefkûresi"ni ötelediğini de iddia etmek mümkündür. Bu coğrafyada huzurlu, mütevazı bir hayatı gören gezginin, binlerce yıldır dünyayla mücadele içinde olan Türklere "küçülmeyi" ve "yalıtılmışlığı" model olarak sunması dikkat çekicidir. Sürekli büyümeye yönelik bir dünya görüşünün tersine küçülmeye yönelik bir dünya görüşü "cihan hâkimiyeti mefkûresi"nin boşverilmişliğini akla getirmektedir.

Özetle söylersek dönem Norveç imgesi küçük ama huzurlu bir ülke imgesidir. Bu imgenin oluşumunda yazarın politik yaklaşımının, Alman-Norveç dostluğunun, Rus-Norveç düşmanlığının etkisi olduğu öne sürülebilir. Yazarın oluşturduğu bu imgeyle kurulacak modern Türkiye'ye küçük de olsa nitelikli olmasını salık verdiği, Türk yaşantısına daha uygun Norveçli yaşantısından alınması gerekli olan çok şeyin bulunduğunu söylediği tespit edilebilir.

2.2.4. Finlandiya:

Türk gezginleri içinde, gezi kitabına ilk kez Finlandiya'yı dâhil eden yazar Celâl Nuri'dir. Ahmet Mithat Efendi Kuzey Avrupa ülkelerini daha önce gezdiyse de eserinde Finlandiya'dan söz etmemiştir. (Asiltürk, 2000: 183) Celâl Nuri'nin bu ülkeyi gezdiği yıllarda Finlandiya tam bağımsız bir ülke değildir; iç işlerinde serbest, dış işlerinde

Rusya'ya bağımlıdır. Yazarın ülke hakkındaki izlenimlerine Rusların bu ülkeye uyguladıkları baskı ve Ruslaştırma politikası damgasını vurmuştur.

2.2.4.1. Finlandiya Tarih ve Coğrafyası:

Celâl Nuri kısa da olsa ülke tarihine değinmiştir. Buna göre Finler aslında Türk soyundan gelmektedir. Türk boylarından bir kısmı nasıl Mâverâünnehir'den çıkıp Anadolu'ya geldiyse, bir kısım Türk boyları da Volga'ya, şimdiki Finlandiya'ya gelmişlerdir. Tarihin daha bilinen zamanlarına geldiğinde, Finlandiya'nın İsveç ve Rusya rekabetinin çok yoğun yaşandığı bir tarihe sahip olduğu görülür. İki ülke arasında gel gitler yaşayan Finlandiya birkaç anlaşmadan sonra 'Finlandiya Büyük Dükahğı' adıyla Rusya'ya bağlanmıştır. Rusların bu ülkede iç işlerine karışma isteğı dikkati çekmektedir. Yazarın orada bulunduğu zamanlarda Finlandiya'nın başkenti Helsinki (o günkü adıyla Helsingfors) yüz yirmi bin nüfusa sahiptir. İşin ilginç tarafı şehirde bir o kadar da Rus askeri bulunmaktadır. Bütün Finlandiya'da toplam dört yüz bin Rus askeri konuşlanmıştır ki bu da Rusların bu ülkeye karışma isteklerinin bir göstergesidir. Celâl Nuri'nin ülkede gördüğü Rus baskısı hakkındaki söylemleri oldukça önemlidir:

"Maârif ve terbiye husûsunda Almanya'nın, İngiltere'nin, Fransa'nın fevkinde olan bu milleti gönül Rus Kazaklarının zebûnu, mahkûmu görmek istemezdi. Finlandiya istiklâle cidden lâyıktır. Eğer bu mevâki ve husûsiyle Soyaburg(Sjöborg) adaları Rusya'ya lazım ise bunun için böyle mütekâmil bir milletin istiklâl-i dâhiliyesine dokunmak cidden günâhtır. Mademki bütün Rusya'nun imparatoru buranın da büyük dükasıdır o hâlde hârice karşı bu mevâki kendisinin demektir. Acaba neden korkuluyor ki Ruslaştırmak politikasına bu kadar germî veriliyor?" (Celâl Nuri, 1997a: 25-26)

Finlandiya coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi vermeyen yazar, ülke topraklarının bir hayli geniş olduğunu, çok önemli adalarının, göllerinin, uzun sahillerinin bulunduğunu gözlemler. Celâl Nuri, "Bu garîb diyarda bin kadar göl, bir o kadar da ada var. Taşlığı pek çok. Ormanları, suları az değil." (s. 24) diyerek Finlandiya genel coğrafyası hakkında özet bilgi verir.

2.2.4.2. Finlandiya Şehirleri ve Finlandiya’da Şehircilik:

Başkent Helsingfors dışında herhangi bir kent gezmeyen yazar, burasını da bütün yönleriyle aktarmamıştır. Helsingfors yüz yirmi bin nüfuslu, bir iki göl ve birçok adaya sahip bir şehirdir. Meydanları, sokakları, limanları o kadar temizdir ki insan kendisini bir salonda zanneder. "Âsayiş berkemâl. Hırsızlık yok. Fuhşiyât bile çok değil. Hastalık da pek o kadar mebzûl değilmiş." (Celâl Nuri, 1997a: 24) diyen yazar Finlandiya’nın genelinden bahsediyor gibi Helsingfors’tan bahseder.

Celâl Nuri Helsingfors’ta rahatlık, sükûnet ve mutluluk görür. Şehrin bahçeleri ‘ferahfezâ’, manzaraları ‘pek dil-nişîn’dir. Şehrin içinde küçük küçük göller, limanın içinde ve dışında da birçok adacık dikkati çekmektedir. Şehir halkı terbiyelidir ve kesinlikle fakir değildir. Burada gösterişe önem veren yoktur. Kentin üniversitesi muntazam ve parlaktır. Helsingfors’ta Finler çoğunlukta, İsveçliler ise azınlıktadır. Her iki milletin dili de kullanılmaktadır. Şehirde yol ve cadde isimleri İsveç, Fin ve Rus dillerinde ayrı ayrı yazılmıştır.

Helsingfors’un jeopolitik bakımdan önemi vardır. Şehrin Sjöborg adı verilen adalar kümesinde askerler konuşlanmış ve kaleler inşa edilmiştir. Burada bu kalelere ‘Baltık Cebelü’-t-Târık’ı denilmektedir. Yazara göre Helsingfors Kronşad ile Sen Petersburg’un Çanakkale’si gibidir. Ruslar burada iki büyük kilise de yaptırarak çeşitli yöntemlerle bu önemli kente kendilerini göstermektedirler. Celâl Nuri’nin şehir hakkındaki söylemleri bununla sınırlıdır. Yazar, Finlandiya’nın başka bir kentinden söz etmemiştir.

2.2.4.3. Finlandiya’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Öğeler:

Ülke tarihinden ve Helsingfors’tan bahsederken yer yer Finlandiya sosyal ve kültürel özelliklerine değinilmiştir. Bunların dışında Finlandiya’da eğitimin çok ileri düzeyde olduğu yazarın söylemlerinde görülmektedir. Ülkede okuma yazma bilmeyen kalmamıştır. Bunda Luteryen mezhebinin etkisi de olmuştur. Luteryen vaizleri duaları okuyamayanları "komünyon" denilen törene almadıkları için halk okuma yazma öğrenmek zorunda kalmıştır. Eğitim seviyesinin yükselmesi halkın uygarlık düzeyine de etki etmiş ve sonuçta parlamentoya kadın üye de seçilmiştir.

Nüfus sayısı bakımından Danimarka ve Norveç’ten aşağı olmayan bu ülkenin okulları, müzeleri, basını ve edebiyatı gerçekten gurur duyulacak kadar ileri düzeydedir.

"Ruslara nisbetle Finlandiyalıların terakkîsi muhayyiru'l-ukûldür. Bu terakkî sathî, ca'lî, sun'î değildir. Ahâlinin gerek maddî, gerek ma'nevî seviyesi pek yüksek olduğundan bugün Finlandiya mühim bir eser-i tekâmül ibrâz ediyor. Ya acabâ Rusya'nın taht-ı tâbiiyetinde bulunmayıp da hâricen bütün bütün, dâhilden daha ziyâde hür olsa idi bu millet daha ne kadar terakkî ederdi?" (Celâl Nuri, 1997a: 25)

diyen yazar ülkenin Rusya'ya rağmen kalkındığını dile getirir.

Celâl Nuri'ye göre biz Türkler ile Finlilerin ortak bir yönü vardır. Ona göre iki millet de Rusların zulmü altındadır. Kuzeyde Finlandiya Rus zulmü yaşarken, güneyde Türkiye Ruslardan çekmektedir. Ticarete, sanayide, eğitimde bu kadar ileri giden Finlilerin her konuda kendilerinden geri olan Ruslara bağlı olmasından yazar çok rahatsızlık duyar ve Finlandiya hakkındaki söylemlerini şu cümlelerle bitirir: "Bu milletin her şeyi var. Sa'y ü ameli, akl ü nakdi, an'anât-ı mühimmesi ile Finlandiya milleti her ne türlü terakkî etmek lâzım ise etmiş. Yalnız bir eksiği var: Millî bayrağı. Finlandiya'da yalnız fazla, lüzûmsuz ve muzır bir şey var: Rus bayrağı." (s. 26)

2.2.4.4. Finlandiya ve Finli İmgesi:

Yukarıda özetlendiği gibi Celâl Nuri Finlandiya'da bu ülke halkından çok Ruslarla ilgilenmiştir. Rusların hegomonik siyaseti ve Ruslaştırma politikalarından son derece rahatsızlık duyan yazar Finler üzerindeki Rus baskısından ötürü bu ülkeye acımıştır.

Finlandiya diğer İskandinav ülkelerinde olduğu gibi, temiz şehirleri, eğitimde ilerlemiş yapısıyla; rahat, mutlu, huzurlu, zengin, terbiyeli, temiz insanlarıyla imgeleştirilmiştir. Bu güzel Finlandiya imgesinin İsveç ve Norveç'ten farkı olmadığı gibi imgeyi oluşturan nedenlerin de diğerlerinden farkı yoktur. İskandinav halklarını, başarılarını, tevazularını, insani yönlerini birbirinden çok ayırmayan yazar Finlandiyalıların da Türk soyundan geldiklerini iddia ederek bir akrabalık bağı görmektedir. Bu ülke hakkındaki imgenin akrabalıktan çok Rus düşmanlığından beslendiği ve imgenin yazardaki Batıcılık anlayışından etkilendiği söylenebilir. Rusya bu dönemde Türkler tarafından hiç sevilmeyen bir ülkedir ve bu nedenle Rus zulmü altında olan Finlandiya'ya sempatiyle bakılmaktadır.

2.2.5. Danimarka:

Celâl Nuri *Şimal Hatıraları*'nda Danimarka'ya da yer vermiştir. Yazar, Danimarka'yı tanıttığı bölümün başında ülkenin coğrafi konumundan kaynaklanan politik duruşu hakkında değerlendirmelerde bulunur. Ona göre Danimarka coğrafya, tarih, etnografya, örf ve mizaç bakımından İskandinavya ülkelerinden sayılsa da uyguladığı siyaset bakımından bu ülkelerden ayrılır. Danimarka'da diğer kuzey ülkelerinden farklı olarak Alman karşıtlığı söz konusudur. Bu ülke halkı, 'Schleswig-Holstein'in Almanya tarafından gasp edilmesini bir türlü kabullenemediğinden Almanya karşıtı bir siyaset uygulayarak Rusya'ya yakın durur.

2.2.5.1. Danimarka Tarih ve Coğrafyası:

Celâl Nuri Almanya'yla sınır olan Danimarka'nın jeopolitik konumu gereği Rusya için önemli olduğunu dile getirir. Rusların güneyde Karadeniz'le, kuzeyde ise Baltık Denizi'yle sınırlandığını, bu yönüyle bir çeşit hapis hayatı yaşadıklarını söyler. Ruslar Baltık Denizi'ndeki bu komşu ülkeyle iyi geçinmeye çalışırlar. Bu sebeple Çar III. Aleksandr Danimarka Kralı IX. Christian'ın kızı Prenses Dagmar ile evlenmiştir. Yazar jeopolitik bakımdan ülkenin konumunu anlatsa da ülkenin tarihi ve coğrafyası hakkında dişe dokunur bir şey söylememiştir. Yazarın bu bağlamda tek söylediği şey, bu ülkenin çok geniş bir araziye sahip olmadığıdır.

2.2.5.2. Danimarka Şehirleri ve Danimarka'da Şehircilik:

Yazar, Danimarka şehirlerinden sadece başkent Kopenhag'ı anlatmıştır. Başkent Kopenhag 600.000 nüfusıyla Avrupa'nın önemli kentlerinden biridir. Kopenhag'ın en büyük Avrupa kentlerinden hatta başkentlerinden farkı yoktur. Nüfus olarak Stockholm'den büyükse de doğal güzellikler bakımından Stockholm'den hayli geridedir. Yazar, şehirdeki Sund Boğazını da bizim Boğaziçi kadar güzel bulmamıştır.

Kopenhag'ta doğal güzellikler çok öne çıkmasa da kentin müzeleri dikkate değer bir durumdadır. Şehirde iki müze gezen yazar, bira üreticisi Jakobsen adındaki bir fabrikatörün "Yeni Gliptotek" adıyla büyük bina yaptırdığını, içindeki değerli koleksiyonlarıyla beraber binayı şehre hediye ettiğini anlatır. Müzede dünyada eşine az rastlanır Mısır, Yunan ve Roma dönemlerine ait eski eserler bulunmaktadır. Bir diğer müze ise Thorvaldsen isimli önemli heykeltıraşın hediyesidir. Thorvaldsen ömrünün

kırk, kırk beş yılını İtalya'da geçirdikten sonra şehrine heykellerle ve tablolarla dolu büyük bir müze bırakmıştır.

Celâl Nuri Kopenhag'taki nüfusun bütün krallığın nüfusunun dörtte biri olduğunu ve burada "avâm ile havâsın" aynı seviyede yaşadığını belirtir. Şehirde kayıtlı 85.000 bisiklet kullanıcısı vardır. Akşamüzeri her renkteki bisikletlerin caddelerde dolaşması, örneği başka yerde görülemeyecek türden bir manzara oluşturur.

Şehrin içinde ve dışındaki orman ve bahçelerde sürüler halinde karaca ve geyik vardır. Bu hayvanlar iklimin ve çevrenin etkisiyle uygarlaşmış olduklarından insanlardan kaçmamaktadır.

2.2.5.3. Danimarka'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Kitabında Danimarka'ya sadece iki sayfa ayıran Celâl Nuri, ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik durumundan uzun uzun bahsetmemiştir. Buna rağmen şu söylemler ülke hakkında bazı ipuçları vermektedir: "Danimarka da pek mütekâmil, müterakkî, mütemeddin, mütefekkir bir millet teşkîl eder. Pek az arâzîye mâlik olan bu devletin medeniyet-i hâzırada mevkii pek büyüktür. Herkes okur, yazar, düşünür. Buranın İsvçe'ten geri kalır yeri yoktur." (Celâl Nuri, 1997a: 37) Ülkede her şey muntazam, her şey yerindedir. Danimarka, "saat gibi hem de bozulmayan bir saat gibi işleyen" bir ülkedir.

Bu ülkede herkes zamanın değerini bilmekte kesinlikle onu israf etmemektedir. Danimarka o günkü mutluluğunu, yüksek refah seviyesini yüzyıllardan beri devam eden düzenli çalışmaya; boş sözlerden, gösterişten uzak durmaya; iktisatlı davranmaya ve iyi idareye borçludur.

2.2.5.4. Danimarka ve Danimarkalı İmgesi:

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarındaki Danimarka imgesinin Kuzey Avrupa'nın diğer ülkelerinden çok büyük farkları yoktur. Kuzey Avrupa'nın kısmen yalıtılmış, dünya siyasetindeki "nesne" konumu Danimarka için de geçerlidir. Batı Avrupa'nın büyük ülkeleri ile Rusya gibi bir süper gücün bu coğrafyadaki nüfuz çatışmaları Danimarka üzerinde de devam etmektedir.

Danimarka, kendi içinde refah ve huzur dolu yaşamıyla öne çıkmaktadır. Maddi kültürel unsurlarıyla ve çalışkan insanların gösterişten uzak, mütevazı hayatıyla imgeleştirilen ülke, "içi dışı işlenmiş, bezenmiş, süslenmiş bir sedef çekmeceye" (s. 38) benzemektedir. Danimarka küçük bir ülkedir. Toprakları çok geniş olmayan bu ülkenin toplam nüfusu da dönem Londra'sının yarısı kadardır. Ülkenin jeopolitik konumu onu Rus-Alman çatışmasının ortasında bırakmıştır. Bu bağlamda Danimarka diğer Kuzey Avrupa ülkelerinden ayrılarak Ruslara yakın bir siyaset uygulamaktadır. Almanya ile "Schleswig-Holstein" sorunu yaşayan Danimarka, Almanya karşıtı bir siyaset uygular. Bu durumu "Danimarka... bir Moskof eyâlet-i siyasiyesidir."(Celâl Nuri, 1997a: 37) diyerek özetleyen yazar, Türkler ile Danimarkalıların birbirine karşıt siyaset uyguladıklarını aktarır. Bu karşıt siyasete rağmen yazarın Danimarka imgesi son derece olumlu özellikler barındırmaktadır. Bu imgeye bakıldığında Türklerin Danimarka'yı daha yakından tanıması gerektiği, bu ülkeden alınacak derslerin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Özetle, bu dönemde bir tek Celâl Nuri tarafından ziyaret edilen ve yazarın da kitabında sadece iki sayfa yer ayırdığı Danimarka, küçük ama mutlu bir ülke olarak imlenmiştir. Pek çok bakımdan diğer Kuzey Avrupa ülkelerine benzetilen ülke uyguladığı siyaset bakımından ondan ayrılır. Bu ülkenin seküler, modern ve sakin hayatı yazardan övgü almaktadır. Böylelikle imgenin oluşumunda yazarın Batıcılık taraftarı düşüncelerinin etkisi görülmektedir.

2.2.2.6. İzlanda:

Celâl Nuri, *Kutup Musâhabeleri* adlı eserinde İskoçya'dan sonra İzlanda'dan bahseder. Viktorya-Luize gemisiyle büyük bir deniz yolculuğuna çıkan yazarın yolu İskoçya'dan sonra İzlanda'ya düşmüştür. Bu kuzey ülkesi hakkındaki izlenimler ise Avrupa'nın diğer ülkelerinden farklı olarak övgü ile yergi arasında gidip gelmektedir.

2.2.6.1. İzlanda Tarihi ve Coğrafyası:

Celâl Nuri, İzlanda'nın bağımsız bir ülke olduğunu ancak daha önceleri Norveç'in ve Danimarka'nın egemenliği altına girdiğini söyleyerek İzlanda tarihi hakkında çok az bilgi verir. Ülke coğrafyası hakkında ise daha kapsamlı bilgi bulmak mümkündür. İzlanda İrlanda'dan daha büyük, neredeyse İngiltere kadar bir adadır. Atlas Okyanusu

ile Kuzey Buz Denizi'nin birleştiği yerde bulunan bu adanın doğal güzelliklerinden başka bir özelliği yoktur. Yazara göre ülke, yüz binlerce kilometrekare taşlık, sarp dağlık yerlerden, volkanik araziden, hiçbir işe yaramaz topraklardan, siyah kayalıklardan ve vahşi hayvanlardan ibarettir.

"İzland buz memleketi demektir. İngilizcesi Aysland'dır. Etrafta buz dağları (glasye) cidden nazar-firîbdir. Buranın buzları ebedîdir. Şurası garâibdendir ki okyanusun ortasından geçen sıcak su cereyânı bu adayı ikâmete sâlih bir hâle ifrâğ ediyor. Dağlar, glasyeler her vakit buz ile mestûr olduğu hâlde kış ortalarında, adanın kuytu yerlerinde termometre derecesi Almanya'dan aşağı değil imiş!"
(Celâl Nuri, 1997b: 47)

diyen yazar bir "Midilli" atına binip etrafı dolaştığı sırada gördüğü manzaraları da şöyle anlatır: "Yüksek ve buz ile mestûr dağlar. Korkunç bir deniz. Rüyâî bir manzara. Bir iki zavallı tarla. Fakat bitmez, tükenmez, faidesiz, adîmü'l imâr kayalıklar. Binlerce kilometre hâlî ender hâlî, can cin top oynar." (Celâl Nuri, 1997b: 48) Yazarın bu şekilde coğrafî özelliklerini anlattığı İzlanda ıssızlığı ve upuzun kış geceleri ile Celâl Nuri'den fazla bir övgü alamamıştır.

2.2.6.2. İzlanda Şehirleri ve İzlanda'da Şehircilik:

Yazarın ülkede gördüğü iki kent vardır, ancak bunlardan köy diye bahsedilmiştir. Birincisi İzlanda'nın başkenti Reykjavik, diğeri ise ikinci büyük şehir olan Akureyri'dir.

Reykjavik:

Celâl Nuri "duman körfezi" anlamına gelen başkent Reykjavik'i "pek fakir" görür. Ona göre dünyanın en bayağı başkenti burası olsa gerektir. "Mebâni-i resmîyesinden, kilisesinden, meclis-i vükelâsından sarf-ı nazar burası küçük hatta pek küçük bir köydür. Ahâlinin ekseriyet-i katîyyesi balıkçı ve koyuncudur." (Celâl Nuri, 1997b: 48)

Şehrin nüfusu sekiz bin civarındadır. Burada bir müze, bir kilise, bir üniversite, bir de parlamento binası vardır. Parlamentoyu gezen yazar burasını bir aile parlamentosuna ya da okul idare meclisine benzetir. Yirmi altı milletvekili ve altı a'yan üyesi olan parlamento alelâde bir ev gibidir. Kentin müzesi de oldukça mütevâzıdır, iki küçük salon ve bir de kütüphane salonundan ibarettir.

Akureyri yazarın gördüğü ikinci kenttir. Celâl Nuri burası hakkında sadece şunları söylemiştir: "...Bu son körfezin nihayetinde İzlanda'nın ikinci kasaba (veya karye)si olan Akure'ye geldik. Aman ne hazîn manzara! Birkaç ev, bir balina yağ imâlâthânesi. İşte o kadar." (s. 50)

Celâl Nuri bir Avrupa ükesi olsa da İzlanda'yı oldukça mütevazı bulur. Kentlerini de köyden farksız görmediği için uzun uzun anlatma ihtiyacı hissetmemiştir.

2.2.6.3. İzlanda'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

İzlanda seksen bin nüfuslu küçük bir ülkedir. İzlandalılar çoktan beri bu adaya yerleşmiş bulunan Norveçli ve Norman neslinden gelme bir halktır. Konuştukları dil Norveç-Danimarka dillerine yakınsa da ayrı bir dildir. İzlanda'da okuma yazma oranı çok yüksektir. Yazara göre "Bura ahâlisi kâmilen âlimdir. Zannederim ki böyle dar bir muhit dâhilinde bu kadar ilim ve marifet hiçbir yerde yoktur. Seksen bin kişinin edebiyât-ı âleme ettikleri hizmet, nisbeten, başka yerlerden ziyâdedir." (Celâl Nuri, 1997b: 48)

İzlanda ekonomisi balıkçılık ve hayvancılığa dayanır. Politikada ise Danimarka karşıtlığı dikkati çekmektedir. Danimarkalılar bir dönem bu fakir adada bir miktar zulüm yaptıklarından İzlandalılar tarafından sevilmemektedir.

Bu adada yazarın ilgisini çeken bir başka öge midilli atlarının çokluğudur. İzlanda'da seksen bin insana karşılık kırk beş bin midilli atı vardır. Bu hayvanlar eşek büyüklüğünde atlardır. Yazar bunlardan bir tanesine binip bir müddet yolculuk da yapmıştır.

Celâl Nuri ülkede güzel sanatların ilerlediğini ve Danimarkalı ünlü heykeltıraş Thorvaldsen'in aslında İzlandalı olduğunu söyler. Halkın müzik kültüründen de haber veren yazar İzlanda müziğini biraz vahşi ve garip bulmuştur. Buna rağmen yazar böyle bir müzik türüyle tanışmaktan memnun olmuştur.

Celâl Nuri'nin kitabında dört sayfa ayırdığı İzlanda ayrıntılı olarak anlatılmamıştır. Ülkenin sosyal ve kültürel ögeleri adına yukarıda aktardıklarımızdan fazla bir şey bulmak zordur.

2.2.6.4. İzlanda ve İzlandalı İmgesi:

Bu dönem gezi kitaplarında sadece Celâl Nuri'nin yer verdiği bu buz adası, Kuzey Avrupa'nın diğer ülkelerinden farklı bir biçimde imgelenmiştir. Kuzey Avrupa ya da İskandinav ülkeleri küçük ama nitelikli ülkelerken, İzlanda büyük ama niteliksiz bir ülke konumundadır. Celâl Nuri'ye göre, "bu cezire-i muazzamanın garabet-i tabâiyyesinden başka hiçbir ehemmiyeti yoktur." (Celâl Nuri, 1997b: 47) Dünya siyasetine ya da kültürüne önemli bir katkı sağlamayan ülke, coğrafi yapısının elverişsizliği nedeniyle dünya ekonomisine de katkı yapamamaktadır. Halkın balıkçılık ve hayvancılıkla geçindiği İzlanda'da ekonomik bir kalkınmışlık yoktur. Ülkenin zayıf ekonomisine ve az nüfusuna bağlı olarak, kentleşmenin de modern mimarinin de vasat olduğu gözlenmektedir.

İzlandalılar, yaşadıkları coğrafyadan kaynaklanan mutsuzluğa, ümitsizliğe ve sıkıntıya sahip insanlar olarak imlenmiştir. Celâl Nuri'nin, "Buranın bir ye's-i tabîsi olmalı." (s. 47) diyerek işaret ettiği gibi ülke insanları neşeden uzak, kasvetli bir yapıya sahiptir. Celâl Nuri bu adayı gezdikten sonra insanların mutsuzluklarına hak verir. O da bu adayı çok sıkıcı ve aynı zamanda yaşanmaz bulur. "Doğrusu medâr-ı kutbîde, bu ıssız, hazîn, garîb adada doğmak, büyümek, seksen, seksen beş sene yaşamak, sonra hiçbir şeyi görmeden ölmek... Of! Bundan mukassî bir cehennem tasavvur edemem. En dil-firîb bir âşıkânın âgûş-ı nâzında bile bu cezire-i müncemidede yaşanmaz." (s. 48) diyerek duygularını dile getirir. Şimdiye kadar anlattığımız Avrupa ülkelerini tam 'yaşanacak yerler' olarak imleyen gezginlerin, İzlanda'yı "yaşanmaz" bulmaları dikkat çekicidir. Hem coğrafyası hem de modern Avrupa yaşantısının olmaması, gezginleri bu ülkeden soğutmuştur denilebilir. Eğitimde ve sanatta kısmen ileri olan bu küçük ülke gezginin gözüne girmeyi başaramamıştır.

2.3. Doğu Avrupa ve Güneydoğu Avrupa Ülkeleri (Balkanlar)⁷²:

Baki Asiltürk, Türk gezginlerinin Balkan ülkelerine yolculuğunun ağırlıklı olarak 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında gerçekleştiğini, 19. yüzyılın ikinci yarısında Balkan ülkelerinin bir bir bağımsızlıklarını ilan ederek Osmanlı Devleti'nden ayrılmalarının gezginler gözünde burayı "yabancı ülke" konumuna soktuğunu dile getirir. (Asiltürk, 2000: 189) II. Meşrutiyet döneminde de daha önceleri 'biz'e ait olan bu toprakları ziyaret etmeye yönelik bir ilgi olduğu dikkati çekmektedir. Kimisi görevli olarak kimisi de gezi amacıyla Balkan coğrafyasını gezen Türk gezginlerinin bu ülkeleri farklı duygularla, özellikle de hüznle dolaştığı gözlenmektedir.

Dönem gezginlerinden, doğrudan doğruya Balkan ülkelerini ziyaret etme niyetiyle yola çıkanlar olduğu gibi, Avrupa yolculuğunda güzergâh gereği bu ülkelere uğramak zorunda kalan ve izlenimlerini anlatma ihtiyacı hisseden gezginler de olmuştur. Doğrudan doğruya Balkan gezilerini anlatan dönem kitapları, Selanikli Şemseddin'in *Makedonya'sı* (1908), Ahmet İhsan'ın *Tuna'da Bir Hafta'sı* (1911), Ahmet Rasim'in *Romanya Mektupları* (1917) ve Yahya Kemal'in *Balkan'a Seyahat'i* (1923) olarak sıralanabilir. Bunun yanı sıra Cenab Şahabeddin *Avrupa Mektupları*'nda, Celâl Nuri *Kutup Musâhabeleri*'nde, yol üzerinde gördükleri Balkan ülkelerinden bahsetmişlerdir. Yine Cenab Şahabeddin *Hac Yolunda* adlı eserinde yolculuk yaptığı geminin Atina'ya uğraması üzerine Atina ve Yunanistan'dan bahsetmiş; Ahmet Cevdet ile Celâl Esad ise hazırladıkları raporda bu ülkelerden bazılarının başkentlerine değinmişlerdir.

2.3.1. Romanya:

Dönem gezi kitapları içinde Romanya önemli bir yer işgal etmektedir. Balkan ülkeleri arasında en çok ve en ayrıntılı bahsedilen ülke Romanya'dır. Gerek Cenab Şahabeddin'in *Avrupa Mektupları*'nda gerekse Ahmet Rasim'in *Romanya Mektupları*'nda yazarlar gözlemlerini sağlam bir üslupla aktarmayı başarmışlar, Romanya'yı hemen bütün unsurlarıyla okuyucularına sunmuşlardır. Celâl Nuri'nin *Kutup Musâhabeleri* kitabında da ülkenin özet bir sunumla aktarıldığı, buna rağmen dikkate değer tespitlerin bulunduğu dikkati çekmektedir.

⁷² Ramazan Özey *Avrupa Coğrafyası* adlı kitabında 'Doğu Avrupa' ile 'Güneydoğu Avrupa'yı birbirinden ayırmıştır. Ancak dönem gezginleri, Doğu Avrupa ülkelerinden yalnız Macaristan'ı gezdiklerinden biz iki bölgeyi birlikte ele almayı uygun gördük.

Romanya hakkındaki en geniş bilgiler Modern Türk edebiyatının ve basınının özgün isimlerinden Ahmet Rasim'e aittir. Yazarın, *Romanya Mektupları* adıyla 1917 yılında yayımladığı eser, Aralık 1916 ile Ocak 1917 arasında Romanya cephesinden *Tasvir-i Efkâr* gazetesine gönderdiği yazılardan oluşmaktadır. Ahmet Rasim bu geziye görevli olarak çıkmıştır. Görevi, Romanya cephesinde çarpışan Türk askerlerine gönderilen tütünün ulaştırılmasıdır. Önce Sofya, ardından Plevne, Varna, Mecidiye, İbrail ve Bükreş'i gören yazar Bulgaristan ve Romanya hakkında izlenimlerini okuyucularıyla paylaşır. Savaş ortamının gözlükleriyle çevresini gözlemleyen yazarın "öteki" karşısındaki tavrı hem olumlu hem olumsuz unsurları barındırmaktadır.

2.3.1.1. Romanya Tarihi ve Coğrafyası:

Bütünüyle olmasa da Ahmet Rasim'in gezi kitabında Romanya tarihi hakkında bazı söylemler bulunmaktadır. Yazarın bu bağlamda yaptığı değerlendirmelerde hamasî bir söylem dikkati çeker. Ahmet Rasim'i böyle bir söyleme iten neden Romanya'nın İbrail kentinde gördüğü bir büsttür. Yazar, büstün üstünde hilale geçmiş bir kılıç görür ve bunun, Romenlerin Osmanlılardan intikam aldıklarını gösteren bir simge olduğunu söyler. Sonra büstten yola çıkarak Romenlerin yüz yıllardan beri şunun bunun önünde boyun kıran bir millet olduğunu, onun için bu gibi milletlere tarih dilinde "uşak millet" denildiğini aktarır. Ahmet Rasim Osmanlıların bu ülkeyi fethettiği dönemde Romanya'nın ortaçağ anarşisi içinde olduğunu belirtir. Romenler Osmanlı'nın Avrupa'ya ayak bastığı yıllarda Bizans'la işbirliği yapmışlar; kurulan Haçlı ordularına asker göndermişler; Niğbolu Savaşı'nda karşımıza dikilmişler; Fetret Devri'nde Osmanlı'yı karıştırmaya çalışmışlardır. Romenlerin meşhur voyvadası Mirça, Osmanlı aleyhindeki faaliyetleri ve döneklilikleriyle ön plana çıkar. "Bu Mirça'nın hükümeti nasıl bir hükümet idi? Nasıl olacak, şunun bunun hükümeti. Sen de bizimle beraber geleceksin dediler mi yürür, mağlup olur olmaz 'aman' derlerdi. İşte bugün Romanya'da hüküm süren anane budur." (Ahmet Rasim, 1988: 122) diyen yazar Mirça'dan sonra gelen "Şeytan Voyvada" yani Drakula devrinin tam bir vahşet dönemi olduğunu beyan eder. Drakula kan dökücülüğüyle meşhur olmuş, acımasız bir adamdır ve Fatih döneminde Osmanlı'yla mücadele etmiştir. Yazar, "Fatih ile Drakula'nın karşılaşmasında Romanya tarihinin canilik ve kötülük sayfaları apaçık görünüyor. Padişah, geçtiği yerlerde kadın, erkek, sübyan yirmi beş bin masumun kazığa vurulmuş

olduğunu görünce hayretler içinde kalmış ve bu hiddetle önce İbrail'i yakmış idi." (s. 122) diyerek Romen vahşetinden haber verir. Ahmet Rasim, Romanya tarihi hakkında bu tarz bir değerlendirmede bulunmuş, "öteki"nin tarihini vahşetlerin tarihi ve Osmanlı düşmanlığı bağlamında özetlemiştir.

Ülke coğrafyası hakkındaki söylemler ise genellikle tren yolculuğu sırasında yapılan gözlemlerden oluşur. Cenab Şahabeddin, Romanya treniyle Eflak ovasını geçerken, "Ova, ova yine ova, daha ova ve daima ova, gözleriniz gördüğü kadar ova ve hudûd-ı rü'yetinizin ötesinde yine ova..." (Cenab Şahabeddin, 1997: 22) demiş ve Romanya'da çok geniş ovaların bulunduğunu imlemiştir. Bütün bu ovalar çöl kadar geniş ve bahçe gibi ekili, kimi yerde yeşil, kimi yerde sarı birer tarladır. Cenab Şahabeddin, ülkenin iklimi hakkında da çok özet bilgi verirken sonbahar mevsiminde buraya gelmesinden dolayı havanın soğuk olduğunu, Bükreş'in etrafında dağlar olmadığından burada iklimi rüzgârın belirlediğini aktarır. Burada halkın "Kriveç" adını verdiği kuzey rüzgârı havayı epeyce soğutur. Bu rüzgâr hava sıcaklığını on beş-yirmi derece birden düşürür. "Kriveç estiği sıralarda mizân-ı harâret sıfırın tahtunda yirmi, yirmi beş dereceleri gösterir; şehirlerde sokaklar boşalır; kırlar kar altında kaybolur, tam bir Sibiryaya hayatı yaşanır." (s. 51) Kriveç'in esmediği dönemlerde ise Romanya kışları çok soğuk geçmez, oldukça ılıman bir iklim yaşanır.

2.3.1.2. Romanya Şehirleri ve Romanya'da Şehircilik:

Romanya gezilerinde başkent Bükreş öne çıksa da yazarlar, İbrail ve Mecidiye şehirlerinden de haber vermişlerdir. Hem Cenab Şahabeddin, hem de Ahmet Rasim I. Dünya Savaşı'nın ortalarında bu kentlere gitmiştir, dolayısıyla savaş ortasındaki kentlerin zor durumunu yerinde gözlemlemişlerdir. Genel olarak Romanya şehirleri diğer Avrupa kentlerinden daha geri durumdadır; hele bazı kentlerde güzellik adına hemen hiçbir şey görülememiştir.

Bükreş:

Cenab Şahabeddin, Bükreş'in yetmiş yıl önceki halinden bahsederek kent hakkındaki söylemlerine giriş yapar. Kendisinden yetmiş yıl önce şehre giren Fransız gezgini Stanislaus Blanche, gezi kitabında Bükreş'in ruha sıkıntı verdiğini söyler. O dönemde şehrin büyük caddeleri, üzerlerine kalas tahtalar yatırılmış çukurlardan ibarettir. Bu

tahtaların altında çamurlar ve pislikler birikir. Yağmur aylarında Bükreş'in çamuru o denli çoğalır ki şehrin içinde yaban ördeği avlanır. Fransız gezgininin bu tarz söylemlerinden sonra ise Cenab Şahabeddin kentin kısa sürede değiştiğine dair şu söylemlerde bulunur: "Ulahlar elli senede bu virâne üstünde bir küçük Viyana ilân ettiler. Bükreş Viyana gibi şık, Viyana'dan ziyade şen ve şühtur. Küçüklüğü gençliğine bağlanabilir. Burada her şey yeni, her şey taze görünüyor." (Cenab Şahabeddin, 1997: 24)

Dimbovita (Dâmbovita) nehri Bükreş'i ikiye ayırmaktadır. Viyana'da Tuna, Berlin'de Spree, Paris'te Seine Nehri ne ise Bükreş için de Dimbovita odur. Şehri kuzey batıdan güney batıya doğru kesen bu nehir, ulaşım açısından oldukça önemlidir. Şehrin dışarıyla bağlantısı önemli ölçüde nehirdeki rıhtımlarla sağlanır.

Bükreş'e yeşil renk hâkimdir. Şehrin etrafında ormanlar yeşil, içinde bahçeler yeşil, bulvarlarında ağaçlar yeşildir. Bu yeşillikler içinde görünen zarif binalar insana tebessüm eder. Bükreş'in öyle binaları vardır ki bunlar Berlin'de ve Paris'te bile bulunsalar insanların dikkatini çeker. Millî banka, meclis binası, dışişleri bakanlığı binası, adliye bakanlığı binası, postane bu gösterişli yapılardan bazılarıdır. Şehrin genel mimarî yapısı Cenab Şahabeddin'den övgü almayı başarır. Yazar, "Güzergâhımızda öyle süslü konaklara tesâdüf ediyoruz ki, her birini der-âguş-ı hayata hazırlanmış taştan birer gelin sanırsınız. Sanki bunların mimarı hayal, mühendisi şiir ve rençberi zevk-i selimdir." (Cenab Şahabeddin, 1997: 46) diyerek beğenisini dile getirir. Kentte her büyük evin demir parmaklıkları ve avlusu vardır. Duvarlar sanki kireçle boyanmış gibi beyaz fildişi oymalara sahiptir. Bu süsler o denli güzeldir ki taşın ağırlığını unutturmaktadır. Burada her şey gibi mabetler de birer şato kadar süslüdür. Yazar Bükreş kiliselerini Rus kiliselerinden çok üstün görür. Bükreş kiliseleri "Bizans üslubunda, giyinmiş, kuşanmış ve bir huşû-ı dindârâne ile yerde diz çökmüştür." (Cenab Şahabeddin, 1997: 47)

Cenab Şahabeddin kentin caddelerinden yalnız Calea Victoria'dan (Calea Victoriei) ve Kisselev Şosesi'nden (Şoseaua Kiseleff) bahseder. Viyana'nın "Prater"i, Paris'in "Champs Elysées"si varsa Bükreş'in de "Kisselev Şose"si vardır. Bu geniş ve uzun caddenin iki tarafı büyük ıhlamur, kestane ve salkım ağaçlarıyla süslüdür. Tüm Bükreşlilerin gezinti yeri bu caddedir. "Her akşam Şose'ye yüzlerce ve yüzlerce

arabalar şehrin bütün şıklarını ve bütün... şılıklarını toplar! Bu arabada bir Ulah prensi, ötekinde bir Moldovya aşüftesi, daha sonra bir banker, bir nâzır, herkes ve hatta kral... Şose üzerinde bütün Bükreş'e rastgelmek ihtimaliniz vardır." (Cenab Şahabeddin, 1997: 29)

Yazar kentin ulaşım olanaklarından da bahseder. Buna göre Bükreş'te çok sayıda araba vardır. Yazara göre şehrin her tarafında "piyadeler adetçe arabadakilerin dúnunda kalır." Bükreşliler yürümeyi pek sevmediklerinden çok yakın bir mesafeye bile "skoptsıy" denilen arabaları çağırırlar. Bu "skoptsıy"lar kentin en ilginç özelliklerinden birini oluşturur. "Tasavvur ediniz ki, geniş, siyah, kahverengi lacivert, kadife kaftanlarını beyaz yahut al kuşaklarıyla sıkışmış, semiz ve tüysüz Bükreş arabacılarının hepsi Rus ve hemen hepsi... hadımdır. Skoptsıy hadım, babası hadım ve oğlu hadımdır!" (Cenab Şahabeddin, 1997: 28) Yazar skoptsıy denilen arabacıların neden hadım olduklarını da açıklar. Bu Bükreş arabacıları Lipovan denilen Rus mezhebindedir. İnançları gereği çok çocuk sahibi olmaları haramdır. Bu delikanlılar her genç gibi evlenip bir veya en çok iki çocuk sahibi olduktan sonra dini bir törenle hadım olurlar. Ruslar kendi inançlarına uymayan bu Lipovanları ülkelerinden çıkarmış, bunlar da Romanya'ya yerleşerek burada arabacılık yapmaya başlamışlardır.

Bükreş'in en dikkate değer tarafı savaş ortasında bile bulunsa eğlence hayatına devam etmesidir. Yazarlar bu konuya uzunca değinmişler yer yer eleştirel bir üslupla Bükreşlilerin eğlence düşkünlüğünü dile getirmişlerdir. Cenab Şahabeddin, Bükreş'in kelime anlamının "neşe kenti" olduğunu, isim ile müsemmanın ancak bu kadar uygun olabileceğini söyler. Ona göre "Bükreş'in seknesi birer sürûr-ı zî-rûh ve Bükreş bir sürûr-ı bî-rûhtur." (Cenab Şahabeddin, 1997: 41) Bükreş'i Bükreş yapan "neşe" kaynağı kuşkusuz eğlence merakıdır. Yazar, Romanya'dan önce uğradığı Sofya ile sokaklarında gezindiği Bükreş'i eğlence hayatı bakımından karşılaştırır ve Bükreş'in bu bağlamda Sofya'dan ne kadar ileri olduğunu şu cümlelerle aktarır: "Cenâb-ı Hakk bugünkü Sofya'yı halk ettiği zaman sanki 'Çalışınız ve eğleniniz!' demiş; hâlbuki Bükreş'e güya 'Eğleniniz ve çalışınız!' emrini vermiş. Sofya'da herkes çalışmak ile eğlenir, burada eğlenmek için çalışır." (Cenab Şahabeddin, 1997: 25) Cenab Şahabeddin geceleri Bükreş'in hayat dolu olduğunu, sokaklarda ve eğlence yerlerinde çok sayıda insanın bulunduğunu dile getirir. Kentin hemen bütün görüntüsünün insanlara 'şu an bir belde-i

günahkâr içindesiniz' mesajı verdiğini düşünen yazar, erkeklerin her bakışında bir davet, kadınların her bakışında bir icabet görür. Yazar kentteki eğlence hayatını aşırı serbest ve ahlaksızlık içinde bulur. Gazete okumak için bir kahveye oturduğunuzda bile, "Mülevves işler görmeye alışmış adamlara mahsus yapışkan nazarı ve soluk simâsıyla bir şahıs size yaklaşır ve şarap buharıyla memlû nefesini burnunuza doldurarak teklif eder: Efendi, şeffaf iskanbil kâğıtları... ve isterseniz resimlerin canlısı!" (Cenab Şahabeddin, 1997: 30) türünden tekliflerle karşılaşmak mümkündür. Sokaklar da kahvelerden çok farklı değildir. "Şehrin içinde mi gezmek istiyorsunuz? İlk تنها sokaklarda kırmızı dudaklı kızlar eteklerinizi çekerler ve sokağın zulmetinden daha muzlim gözlerini söyletmeğe çalışırlar. İğrenç, iğrenç. İşte Bükreş'in hayat-ı leyliyyesi!" (Cenab Şahabeddin, 1997: 30)

Ahmet Rasim de iki gün kaldığı Bükreş'te benzer ahlaksızlıklarla karşılaşmıştır. Otelde kaldığı bir gece odasının kapısı çalınır. Kapıyı açıp baktığında, genç güzel bir bayanı karşısında gören yazar, oldukça şaşırır. Yabancı dil bilmeyen bu kadın, el işaretleriyle Ahmet Rasim'in odasına girmek istediğini anlatır. Şaşkınlıktan ne yapacağını bilemeyen yazar da, yine işaretlerle kendisini kabul edemeyeceğini anlatarak kadından güç bela kurtulur. Ahmet Rasim, Bükreş'te gördüğü bu tarz bir yaşantıyı, daha önce Bükreş'e gelmiş ve bir süre bu kentte yaşamış bir arkadaşının ağzından şu sözlerle aktarır: "Burada sokaklardan ikametgâhlara, ikametgâhlardan sokaklara geceli gündüzlü cereyan etmekte olan fuhuş gece yarısına kadar med, sabaha karşı cezir halindedir." (Ahmet Rasim, 1988: 164) Türk gezginleri, Bükreş'te gördükleri eğlence hayatının hemen hep fuhuştan ibaret olduğunu imlerken yine de kent halkına haksızlık yapmamak gerektiğini, "Bereket versin ki içerisinde genç kızların güzel musıkîsi ve genç kadınların tatlı musâhabesi işitilen temiz evler vardır. Ancak onlardan zulmet-i belde üstüne biraz nur-ı hayal dağılır." (Cenab Şahabeddin, 1997: 30) diyerek dillendirirler. Yine Cenab Şahabeddin, şehirde eğlence hayatı adına kütüphaneleri, konferansları, zararsız tiyatroları ve sinemaları da sayar.

Kent ekonomisi bağlamında Cenab Şahabeddin'in söylemleri önemlidir. Ona göre bütün gösterişine rağmen Bükreş'te fakirler zenginlerden çoktur. Burada büyük bir servet, büyük bir yoksullukla yan yana yürür ve semiz öküz, zayıf öküzle aynı arabaya koşulu durur.

Kentin belediye hizmetleri gezi kitaplarında üzerinde çokça durulmuş bir konu değildir. Cenab Şahabeddin kentte belediyenin şehri bölgelere ayırırken renklerle adlandırdığına dikkati çeker. Şehrin ortası kırmızı dairedir; kuzeybatısı sarı daire, doğusu siyah daire, güneyi mavi daire, kuzeydoğusu ise yeşil dairedir. Ahmet Cevdet ile Celâl Esad'ın hazırladıkları raporda da Bükreş belediye hizmetlerine çok değinilmez; yalnız kentin mezbahasına, "Bükreş mezbahaları da son tarzda yapılmış gayet muntazam mezbahalardandır." (Ahmet Cevdet, Celâl Esâd, 1330: 44) denilerek temas edilmiştir. Celâl Nuri ise şehirde henüz diğer Avrupa ülkelerindeki düzeni görmez ve "Ahâli biraz kirli. Vagonlar pis. Yollar da pek temiz değil." (Celâl Nuri, 1997b: 85) diyerek şehrin çok temiz olmadığını dikkatlere sunar.

Mecidiye:

Romanya'nın doğusundaki bu kente sadece Ahmet Rasim'in gezi kitabında rastlanır. Savaş ortamında gezilen Mecidiye ne tam şehir ne de tam köydür. Şehir birbirine dik beşer altışar metre genişliğinde sokaklardan ve taş binalardan ibarettir. Kent oldukça çamurludur; ayrıca gezilecek bir yeri de yoktur. Mecidiye'ye bakınca savaşın izlerini gören yazar çamur, sessizlik, karanlık ve köpek havlaması içindeki şehri İstanbul'un eski hayatına benzetir. Kentin eski İstanbul'dan tek eksiği bekçi sopası gümbürtüsüyle satıcı sesidir. Yazarın Mecidiye hakkındaki söylemleri hemen bunlarla sınırlıdır. Ahmet Rasim, hem gezilecek fazla bir yeri olmadığı için hem de savaş nedeniyle can güvenliği bulunmadığı için kenti uzun uzun gezip anlatmamıştır.

İbrail:

Ahmet Rasim'in bir diğer durağı İbrail'dir. Bu kentte de ilk göze çarpan şey savaştır. Savaş nedeniyle sokaklar oldukça tenhadır hatta ilk bakışta şehrin tamamen terk edildiği zannedilir. Caddeye çıkıldığında ise ufak tefek kalabalıklar görülür. İşsiz güçsüz kalmış Romenler köşe başlarında, açık yerlerde sürü halinde durmaktadır.

İbrail'de binalar yüksek değildir, insan kaldırırda parmakları üstüne bassa bazı binaların içini seyredebilir. Evler genel olarak temiz görünmektedir ve iyi kötü bir bahçeye sahiptir. Tuna sahilindeki yazlıklar ise ağaçların arasında daha bir güzeldir.

Kentte, tıpkı Mecidiye'de olduğu gibi çamur hüküm sürmektedir. Özellikle تنها caddelerde biçimsiz mahalleler, pis sokaklar göze batmaktadır.

Savaş nedeniyle şehirdeki dükkânların çoğu kapalıdır. Açık olanlarda da mal yoktur. Yazar İbrail mağazalarında çalışan kadınlar görse de vitrin düzenleme zevki namına bir şey göremez.

Tuna sahili kentin asıl görülmesi gereken yeridir. Savaştan önce şehrin ticaretinde çok önemli bir yeri olan bu güzel sahil de savaştan nasibini almıştır ve şimdi bomboş durmaktadır.

2.3.1.3. Romanya’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Dönem gezginleri ülkenin kültürel değerlerini dikkatle gözlemlemişlerdir. Ekonomisinden devlet işlerine, dilinden eğlence kültürüne kadar Romanya hakkında dile getirilmesi gereken pek çok kültürel unsur gezi kitaplarında aktarılmıştır. Bu bağlamda öncelikle gezginlerin, Romanya ekonomisinin gittikçe büyümesine dikkat çektiğini dile getirmek gerekir. Daha önceleri Osmanlı’ya bağlı olan bu ülke ekonomik anlamda hızla büyümekte, ülke hem ziraat hem de sanayi alanında önemli gelişmeler kaydetmektedir. Celâl Nuri’ye göre Romanya hayli ilerlemekte, neredeyse Avrupalılaşmaktadır. Eskiden Rum paşalarının ve Fener beylerinin çiftliğinden başka bir şey olmayan Eflak ve Boğdan’a Dobruca’nın da katılmasıyla, ülke adeta Macaristan kadar ilerlemiştir.

"Romanya ikinci üçüncü mevki bir Avrupa'dır. Esâret-i hakîye tahtında uzun müddet yaşayan Ulahlar, el-yevm, müteâli bir garb milleti seviyesine yaklaşıyorlar. Şehirler gittikçe büyüyor. Her taraf mevrû'. Sanayi ilerliyor; birçok dâri's-sınâalar işlemektedir. Bütün yollar yapılmış. Şimendiferlerin kısm-ı mühimi inşâ edilmiş. Hele petrol menâbii ahâlinin zenginleşmesine pek ziyâde bâdi olmuş. Toprak gayet münbit." (Celâl Nuri, 1997b: 85)

diyen yazar, halkın ekonomik seviyesinin de oldukça yüksek olduğunu ekler.

Cenab Şahabeddin, Romen ekonomisi bağlamında ülkenin çalışma hayatına ve yabancıların ülke ekonomisindeki yerine değinir. Yazara göre Romenler eğer başkalarını çalıştırıp kendisi kazanacak kadar zengin değilse çalışmazlar, kazanmazlar ve zengin olmazlar. Dükkânlarda, fabrikalarda ve çiftliklerde çalışanlar hep yabancısıdır. Bu ülkede sanayi Almanların ve Macarların; ticaret Rumların, Fransızların ve Avusturyalıların; bankalar ise Yahudilerin elindedir. Romanya’da taşı İtalyanlar

yontmakta, meyhaneyi Arnavutlar işletmekte, tarlaları ise Bulgarlar ekip biçmektedir. Bu ülkede yerli halk memuriyeti tercih eder. Ekonomiyi neredeyse tamamıyla yabancılara bırakan Romenler devlet memuriyetini ise kimseye bırakmazlar. Romanyalıları bulmak için devlet dairesine gitmek gerekir diyen Cenab Şahabeddin'e göre Romenler bu işi de neredeyse hobi gibi yapmaktadır. Öyle ki "Romanya'da herkes geç yatar ve geç kalkar, saat ondan evvel hiçbir daire-i resmiyye açılmaz, sokaklar ve dâirelerde hayat ancak öğlene doğru başlar ve başladığına nâdim olmuş gibi bir saat sonra münkati' olur." (Cenab Şahabeddin, 1997: 27)

Ahmet Rasim savaş ortasındaki Romanya'da ekonominin durgun olduğunu, dükkânların çoğunlukla kapalı olduğunu, limanların işlemediğini görür. Bununla birlikte Romanya'da tarımsal faaliyetler ekonomiyi sürükleyen lokomotif görevini görmekte ve yazardan büyük bir övgü almaktadır. İbrail'e gelene kadar yolda gördüğü köylerden, köylü hayatındaki gelişmelerden, düzenli hayat tarzından, sınırsız sayıdaki koyun ve sığır sürülerinin çokluğundan övgüyle bahseden yazar, Romen hükümetinin at ıslahı hakkında çıkardığı kanunun da ülke hayvancılığı adına başarılı bir girişim olduğunu dile getirir.

Ülkenin kültürel hayatında eğlence çok önemli bir yere sahiptir. Daha önce Bükreş hakkındaki izlenimlerinde yazarların bu ülkedeki aşırı eğlence merakına ve eğlencedeki fuşşiyata değindiklerini aktarmıştık. Savaş ortamında bile eğlenmekten taviz vermeyen Romenler için hayat akşamüstü başlar. "Saat beşten itibaren Calea Victoria'nın yaya kaldırımları ayak patırtiları ve fistan hışırtıları ile dolar; süslü camekânların önünde, mızıkalı bahçelerin içinde tevakkuf etmeyenler caddenin iki tarafında gülen, söyleşen, kaynaşan birer şiryân-ı ictimâî teşkil ederler." (Cenab Şahabeddin, 1997: 27) Romanya'da eğlenmek sadece kentlilerin merakı değildir. Köylüler de en az şehirliler kadar eğlenceye düşkündür.

"Köylerde bilhassa akşamları raks ve efsâneye tahsis olunur. Gurubdan sonra ellerinden erkekler kazmaları ve kadınlar iğleri atarlar; top ağaçların altında tazeler çömelir, ihtiyarlar oturur; ...ya bilezikler şıkırdayarak genç eller birbirini tutar ve şi'r-i raksa başlanır yahut meddah destân-ı rivâyâtta bir sahife açar."
(Cenab Şahabeddin, 1997: 32)

Gezginler ülkeyi tam bir cümbüş havasında görmüş, köylüsünden kentlisine kadar burada çalışmaktan çok eğlence hayatının varlığının hüküm sürdüğünü gözlemlemişlerdir. Onlara göre Romanya bir aşk ve mutluluk yuvasıdır.

"Bükreş'te umûmi bir manzara-i mesûdiyet var: Güneş 'Bahtiyarım!' diyor; arz ilave ediyor: 'Ben de!' Bu mesut zemin ve mesut sema arasında insanlar birer çiçek gibi süslü ve birer âşık gibi şeydâ, bir meyhâne-i saadetten bir hadika-i şetârete geçiyor ve herkes etrafındaki nûr ve havayı kalbinde bir bâde-i sürûra kalbediyor." (Cenab Şahabeddin, 1997: 25)

diyen Cenab Şahabeddin, ruh bakımından köylülerle kentliler arasında bir fark olmadığını da beyan ederek Bükreş'teki bu durumun bütün Romanya topraklarında var olduğunu imlemektedir. Yazarlara göre aşk ve eğlencenin yoğunluğu ahlak bakımından geriliği beraberinde getirmiştir. Celâl Nuri'ye göre, Romenler ahlaksızlıkta Rusları bile geride bırakmıştır.

Toplumun dil, edebiyat ve sanat alanındaki durumuna gelince şunların tespit edildiği görülür. Bir kere Romenlerin dili dış etkilere çok fazla maruz kalmış karmaşık bir dildir. Eski bir Latin milleti olan Romenlerin dili İtalyanca'ya çok benzer, ancak bu İtalyanca epeyce hırpalanmış bir İtalyanca'dır. Bununla birlikte halkın ağızında sık sık Rus, Rum, Macar, Türk sözcüklerine rastlanmaktadır.

Edebiyat alanında Romenlerin çok başarılı oldukları söylenemez. Celâl Nuri, "Romanya'da büyük üdebâ ve şuarânın esâmisini sormayınız, çünkü yok." (Celâl Nuri, 1997b: 85) derken ülkede edebiyatın gelişmediğini söylemek ister. Romanya'da yüksek zümre Alman ve Fransız edebiyatından zevk almaktadır. Ülke edebiyatçılarında ne üslupta ne de imlada oturmuş bir yapı söz konusudur.

Müzik ise Romanya'da çok sevilen bir sanat dalıdır. Eğlenceye bu kadar meraklı bir milletin müziğe ilgi duyması kadar doğal bir şey olamaz. "Köylerde ve şehirlerde Romenler muzıkayı severler ve masala bayılırlar." (s. 31) diyen Cenab Şahabeddin'e göre kalpleri aşk ve eğlenceyle dolu bu milletin sanat sevgisi hayli ileridedir. Romen köylüleri bile sabandan çok yıldızları, kazmadan çok şiir ve sanatı severler.

Eğitim alanında Romanya diğer Avrupa ülkelerinden geridedir. Bu ülkede çocuklar okumayı pek sevmez. Eğitime merak az da olsa ülkede biri Bükreş'te diğeri de Yaş'ta

olmak üzere iki üniversite bulunmaktadır. Romanya'nın mühendis okulu da övgüye layıktır.

Romenler dindar bir halk değildir. Göğüslerinde haç taşısalar da Yaratıcı ile ilişkileri sadece yağmur ve bereket duasından ibarettir. Köylü Allah'tan yalnız bir şey diler: "Mahsûl kazaya uğramasın..."

Cenab Şahabeddin Romanya'ya Bizans'tan kalan iki miras olduğunu düşünür. Birisi rüşvet diğeri ise politikacılıktır. Romanya'da rüşvet çok yaygındır. "Memurlar aza çoğa bakmıyorlar; yerliden alıyorlar, ecnebiden alıyorlar, sağdan ve soldan alıyorlar, menbâ ve râyihasına bakmaksızın alıyorlar, alıyorlar; bir memur nezdine girenlerin bilet gişesine yaklaşır gibi elleri ceplerindedir." (s. 45) diyerek rüşvetin yaygınlığını dikkatlere sunan yazar ülkede politika hastalığının da sık sık kavgalara neden olduğunu dile getirir.

Romanya'da kadın algısına dair ilginç bir söylem Cenab Şahabeddin'e aittir. Yazar ülkede bulunduğu sırada Romanyalı bir sosyaliste, "Romanya kadınları münevver midirler?" diye bir soru sorar. Adam, "Aşk ve muâşakayı pek iyi bilirler ve bu kâfidir. Beni anlayan kadın bence her şeyi anlıyor demektir... Kadının dimağı bizce bilhassa dudağındadır. Altı cilt felsefe yazacağına tatlı bir tebessüm etsin tercih ederiz." (s.48) diyerek cevap verir. Cenab Şahabeddin bu söylemden yola çıkarak Romanya ordusunun da bu fikirlere katıldığını şu alaylı sözlerle dile getirir:

"Bizim cazibe dediğimiz tesir-i melâhatin Romencesi 'Gel buraya!' imiş. Zabıtlere karşı bütün tazelerde bu 'cazibe' pekiyi hiss olunuyor. Asker sineleri kadın nazarlarına öyle açılıyor ki 'Bir nevâzişe işte bütün nişanlarım' diyorlar zannedersiniz. Anlaşıyor ki Romanya kışlalarında tırnak yarası pek nâdir bir madalya değildir!" (Cenab Şahabeddin, 1997: 49)

2.3.1.4. Romanya ve Romen İmgesi:

Bütünüyle Romanya imgesine bakıldığında ülkenin ekonomik ve kültürel anlamda Avrupalılaşmaya başlamış yapısı dikkati çeker. Ülke, henüz gelişmiş bir Avrupa ülkesi değildir ama gelişmekte olan ülkeler arasında yerini almıştır. Romanya 1877-78 Rus Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanmış bir ülkedir; gezginlerin gözünde daha düne kadar bir Osmanlı vilayeti olan bu memleket, Osmanlı'dan kurtulunca hızla kalkınmaya

başlamış gibi imgelenmiştir. Romanya, kentleşme, eğitim, mimari ve güzel sanatlarda henüz bir Avrupa ülkesi konumuna gelememiştir. Batı ya da Kuzey Avrupa ülkelerinde görülen kalkınmanın bütün yansımaları Romanya'da görülmez ancak ülke sanayi, ulaşım, tarım ve ticaret alanında kaydettiği gelişmelerle Avrupa ile arasındaki mesafeyi kapatmaya başlamıştır.

Ülkenin kalkınmaya başlamasında Romenlerin çok çalışkan oluşunun etkisi olduğunu düşünmek yanıltıcı olacaktır. Gezginlerin imgelerine bakılırsa Romanya verimli topraklara sahip olduğundan ve iyi yönetildiğinden gelişmektedir. Ülkedeki yabancıların yerli halktan çok daha çalışkan oldukları kuşkusuzdur. Bu bakımdan Romanya yabancıların sırtından zengin olan bir ülkedir.

Gelişmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi Romanya'da da hayatın birçok alanında zıtlıklar ve eksiklikler görülmektedir. Ülkenin ekonomik alandaki kalkınmışlığı halkın geneline yansımamakta, zenginler ile fakir halk arasında önemli bir mesafe oluşmaktadır. Diğer yandan ülke sanayi ya da ticaret bakımından kalkınırken eğitim bakımından oldukça geri bir durumdadır. Ayrıca ülkede yabancıların hayatın birçok alanına hükmetmeleri ile Romenlerin sadece devlet memurluğu yapmaları modern Avrupa ülkelerinde çok sık karşılaşılan bir durum değildir. Yerli halkın stratejik birçok alanı yabancı sermayeye bırakması, sanayiye Almanlara; ticareti Rumlarla Fransızlara; bankaları ise Yahudilere teslim etmesi, gelişmiş bir Avrupa ülkesinin uygulayacağı bir siyaset değildir. Gelişmiş ülkeler, kendi içlerine yabancı sermaye sokmayı değil, yabancı ülkelere kendi sermayelerini sokmayı tercih eden ülkelerdir. Bu bağlamda Romanya'nın daha çok mesafe alması gerekmektedir. Rüşvet ve politika hastalığı ise bu ülkeyi modern Avrupa ülkelerinin gerisine atan unsulardandır. Avrupa'nın sistemi oturmuş ülkelerinde rüşvet gibi haksızlığa, hukuksuzluğa neden olan kötü alışkanlıklar kolay kolay görülmez, görüldüğünde de ayıplanır. Hâlbuki Romanya'da rüşvet olağan bir durum halini almıştır.

Gezi kitaplarındaki Romen imgesi, çalışmaktan çok eğlenmeye meraklı, hayatı dolu dolu yaşamak isteyen insan tipine işaret etmektedir. Hem devlet dairelerindeki çalışmaktan hoşlanmayan Romen imgesi hem de Bükreş'in eğlence dolu hayatı bu insan tipini oluşturmak amacıyla kurulmuştur. Kuşkusuz her Avrupalının hayatında eğlencenin önemli bir yeri vardır. Avrupa'da seküler hayatın en önemli göstegelerinden

biri bu eğlence kültürünün yaygınlığıdır. Ancak Romenler bu konuda diğer Avrupa uluslarını epeyce geçmiş, eğlenceyi fuhuşla iyice harmanlamış bir millettir. Burada insanlar çalışmak için eğlenmezler, eğlenmek için çalışırlar. İster köylü ister kentli olsun gündüzünü çalışmaya ayıran halk, gecesini de eğlenceye ayırmaktadır. Hemen şuna dikkat çekmek gerekir ki Almanya gibi kalkınmış ve kalkınmak için ideali olan ülkelerde çalışma ile eğlence arasında çalışmanın lehine olacak biçimde bir denge kurulmuştur. Romanya'da ise böyle bir dengeden söz etmek güçtür. Romenlerin kalkınma ile ilgili herhangi bir hedefleri olmadığı gibi çalışma ile eğlence arasındaki dengede de eğlencenin lehine tavır almaktadırlar. Romenlerin eğlencesi mütevazı Kuzey Avrupa insanların sakın eğlencelerine pek benzememektedir. Eğlenceler çoğunlukla fuhuşa kapı açan yönleriyle imgelemiştir. Bu yönüyle Romen ahlakının oldukça kötü durumda olduğu, ahlaksızlık bakımından Romenlerin Rusları bile geride bıraktıkları söylenmiştir. Bükreş'in "belde-i günahkâr" olarak imlenmesi bu ülkenin modern bir Pompei olduğuna yönelik söylemlerdendir.

II. Meşrutiyet dönemi Türk gezginlerinin savaş ortamında gördükleri Romanya hakkında yer yer olumlu yer yer olumsuz nitelermelerde bulunmaları, imgeyi besleyen nesnel gerçeklere dayandığı gibi politik nedenlere de dayanmaktadır. Ülkeyi gezen üç önemli gezginin de benzer ifadelerde bulunmaları Romanya imgesinin objektif gözlemlere dayalı olarak oluştuğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte özellikle Ahmet Rasim ve Cenab Şahabeddin'in ülkeyi gezdiği dönemde Romanya'nın İtilaf Devletleri arasında I. Dünya Savaşı'na katılan düşman bir ülke olduğu unutulmamalıdır. Ahmet Rasim'de daha belirgin biçimde görüldüğü gibi kimi zaman bu ülke hamasi duygularla kötülenmiştir. Romanya tarihinin anlatıldığı bölümlerde yazarın etnosantrik bir bakış açısıyla bu ülkeyi imgelediği açıkça görülür.

Gezi kitaplarındaki imgelere bakılacak olursa Türk toplumunun Romanya'dan alması gereken dersler vardır ancak Romenlerden alacağı bir şey yoktur. Romanya'nın Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra yüzünü Batı'ya çevirmesi ve kimi alanlarda önemli gelişmeler kaydetmesi örnek alınacak durumlarıdır. Gezgincilere göre Romanya yönünü doğru tarafa çevirmiş ve kısa zamanda Avrupalılaşmaya başlamıştır. Ancak Romenlerin fazlaca seküler ve laik yaşantısı gezginlerin eleştirisi oklarına hedef olmuştur. Başta ahlaki çöküntü olmak üzere, tembellik, eğlence düşkünlüğü, rüşvet gibi kimi kötü

özelliklere sahip olan Romenlerden Türklerin alacakları fazlaca bir ders bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Romanya'nın hem doğru hem de yanlış Batılılaşmayı birlikte hayata geçirmiş, kalkınmaya yönelik hamleleriyle olumlu, ahlak ve eğlence tarafıyla olumsuz imgelenen bir ülke olduğu söylenebilir. Daha önce Osmanlı toprakları içinde olan bu ülkenin Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra bütünüyle Avrupalılaşmaya karar verdiği, uygulamada ise Avrupa'nın kötü yönlerini daha çabuk hazmettiği; kentleşme, eğitim, bilim, çalışma, temizlik gibi konuları henüz tam anlamıyla hazmedemediği görülmektedir.

2.3.2. Bulgaristan:

Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına* adlı eserinde, Bulgarların "Ogur" adı verilen çeşitli Türk boylarından meydana gelmiş bir boylar birliği olduğunu söyler. Yazarın aktardığına göre, "Onogur, Oturgur, Saragur ve Kutrigur" gibi önde gelen bu boylar, önceleri Asya Hun İmparatorluğu'nun batısında yaşamakta iken imparatorluğun parçalanması sonucu MS. II. yüzyılın sonunda Kafkasya'ya gelmişlerdir.

"Burada iki yüzyıl kadar kaldıktan sonra, Karadeniz'in kuzeyinde Büyük Bulgar Hanlığı'nı tesis ettiler. Fakat Hazar Devleti'nin baskısına dayanamayarak, Tuna havzasına yerleştiler. 681 yılında Tuna Bulgar Devleti'ni kurdular ve yüksek bir kültüre sahip olduklarından, buradaki halklara üstünlük sağladılar. Yalnız çevredeki Slav milletleri değil, Bizans'ı bile etkilediler." (Aydın, 1996: 11)

Kendileri Türk boylarından oldukları halde geniş bir Slav-Ortodoks kitlesine egemen olan Bulgarlar, bu kitlenin kültüründen etkilenmeye başlamışlar ve 864 yılında Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini kabul etmişlerdir. Zamanla Slavca'yı resmi dil haline getiren Bulgarlar, Türkçe ünvanları da dillerinden atmışlardır.

Osmanlı Türklerinin Bulgarlarla ilişkileri ise 14. yüzyılın ortalarına kadar dayanır. 1362 yılında Filibe'yi ele geçiren Osmanlılar, 1364'teki Sırsındığı Savaşı'yla da Bulgarları vergiye bağlamışlardır. Osmanlılar tarafından 1382'de Sofya, 1393'te Tırnova şehirleri fethedilmiş, 1396 Niğbolu Savaşı'nda da Vidin ele geçirilmiştir. Yapılan fetihlerden

sonra 1422 yılında Bulgar Çarlığı tamamen tarihe karışmış ve yaklaşık 450 yıl sürecek olan Osmanlı egemenliği dönemi başlamıştır.

Osmanlı dönemi Bulgaristan topraklarında derin izler bırakmıştır. Bulgarlar daha çok köylerde ve kasabalarda yaşamaya devam ederken, Sofya, Filibe ve Varna gibi büyük şehirler Osmanlı kimliğine bürünmüşlerdir. Bulgaristan topraklarında büyük bir Türkleşme süreci yaşanmış; buna karşılık çok sayıda Bulgar da İstanbul ve Anadolu'ya yerleşmiştir.(http://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan-%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri)

Bu 450 yıllık süre zarfında Osmanlılar Bulgaristan topraklarında "saray, köprü, han, kervansaray, imaret, çeşme, su kemeri, sebil, cami, mescid, tekke, mektep, medrese, hamam, kaplıca, ılıca, bedesten, çarşı, dersane, hastane, kütüphane ve saat kulesi gibi yapılardan oluşan yaklaşık 3500 eser meydana getirmişlerdir." (Aydın, 1996: 15) Bunun yanı sıra halkın inancına karışılmamış, Bulgarlar kendilerine ait Bulgar Ortodoks kilisesini kurarak dinlerini serbestçe uygulamaya devam etmişlerdir.

1789 yılındaki Fransız İhtilali ile başlayan özgürlük dalgaları, özellikle 19. yüzyılda Yunanlılar ile Sırp'ların bağımsızlıklarını kazanmasına neden olmuş, bu bağımsızlıklar Bulgarları da etkilemiştir. Rusya'nın da kışkırtmasıyla Bulgarlarda bağımsızlık istekleri uyanmış ve 1876 yılında Bulgaristan'da büyük bir isyan hareketi başlatılmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlıların büyük bir yenilgi alması sonucu Bulgarlar bağımsızlık isteklerine kavuşmuşlar ve hayalini kurdukları Bulgar Prensiği'ne ulaşmışlardır. II. Meşrutiyet döneminde ise Bulgaristan tam bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülkedir. 1878'de bağımsız prenslik olarak kurulan Bulgar Prensiği, 1908'de tam bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde Bulgaristan ve Bulgarlar hakkında bilgiler aktaran gezi kitapları Yüzbaşı Selanikli Şemseddin'in *Makedonya* (1908), Ahmet İhsan'ın *Tuna'da Bir Hafta*(1911), Ahmet Rasim'in *Romanya Mektupları* (1917), Cenab Şahabeddin'in *Avrupa Mektupları* (1919) ve Yahya Kemal'in *Balkan'a Seyahat* (1923) adlı eserleridir. Bu kitaplarda, imparatorluğun son on beş yılında Bulgar coğrafyasını gezen Türkler, Bulgarlardan kimi zaman nefretle kimi zaman da sevgiyle söz etmişlerdir.

2.3.2.1. Bulgaristan Tarihi ve Coğrafyası:

Türk gezginlerinin Bulgar coğrafyasında Bulgar tarihinden çok Türk tarihini gördüklerini; mâziyi anmadan o topraklarda dolaşamadıklarını söylemek yanlış olmaz. Gerek Yahya Kemal'de, gerekse Ahmet Rasim'de ön plana çıkan şey, yüzyıllar boyunca Osmanlı askerlerinin kılıç seslerinin duyulduğu bu toprakların bizden kopup gitmesinin verdiği hüzündür. Dolayısıyla gezginler Bulgar tarihi hakkında uzun uzun bilgi vermemişlerdir. Bununla birlikte gezi kitaplarında bilgi kırıntıları bulmak mümkündür. Cenab Şahabeddin Bulgarların "İslav değil, fakat dilleri, âdetleri ve itikadları itibâriyle İslavlanmış Mongollar" (s.5) olduklarını, ırk olarak Uygurlarla, dolayısıyla bizimle akraba bulduklarını söyler. "Bulgar" sözcüğünün "Vulgar"dan geldiğini, Bulgarların "Volga" sahilinde yaşadıklarından bu isimle anıldıklarını aktarır. Yazara göre Bulgarlarla bizim aramızdaki fark, onların Altay coğrafyasından batıya doğru gelirken Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçmeyi tercih etmeleridir.

Yazar, daha yakın tarihe gelerek, yaklaşık beş yüz yıl boyunca Osmanlı idaresi altında kalan Bulgarların, Osmanlı sancağı altında Bulgar tarihini yaşadıklarını söyler. Geçmiş ile bağlantılarını hiç kopartmayan Bulgarlar, mâziyi sürekli canlı tutarak âdetlerini, efsanelerini, kültürlerini nesilden nesile aktarmışlardır. Bu beş yüzyıl boyunca,

"âdât-ı kavmiyye mahfuz, vakâyi-i kavmiye mahfuz, efkâr ü tasavvurât-ı kavmiyye mahfuzdu. Bizim bayrağımız bunların hepsinin üstünde nîm-şeffaf bir örtü idi. O kalkınca, bîkr ü bî-kusur Bulgar milleti meydana çıktı. Büyük vâlidelerin ninnileri, anlaşıldı ki edebiyât-ı milliye imiş. Bulgar kiliseleri, anladık ki, birer mürdaa-i milliyet imiş. Bulgar mektepleri, tahakkuk etti ki, tedris değil teslih ediyormuş."

(Cenab Şahabeddin, 1997: 5)

diyen Cenab Şahabeddin, Osmanlı'nın tanıdığı geniş özgürlük sayesinde Bulgarların Osmanlı'dan nasıl koptuğunu dile getirmiş olur.

Ülke coğrafyası hakkında ise bu kadar da bilgi bulunmaz. Gezinler tren yolculuğu sırasında tarlalar, ormanlar ve köyler görseler de buraları ayrıntılı olarak anlatmamışlardır.

2.3.2.2. Bulgaristan Şehirleri ve Bulgaristan'da Şehircilik:

Dönem gezi kitaplarında, başkent Sofya'nın ön plana çıktığı, bununla birlikte kısa kısa Varna, Filibe ve Plevne gibi kentlere de değinildiği dikkati çeker.

Sofya:

Başkent Sofya, Bulgaristan'a yolculuğa çıkan gezginlerin mutlaka uğradıkları bir kenttir. Yüz yıllar boyunca bir Osmanlı şehri olarak hayat süren Sofya, II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde kendisinin artık bir Bulgar kenti olduğunu hissettirmeyi başarmıştır. Sofya hakkındaki gözlemlerine kitabında önemli bir yer ayıran Cenab Şahabeddin, Sofya'yı gördüğünde büyük bir şaşkınlık yaşar; çünkü en son yirmi beş yıl önce geldiği bu kent bütünüyle değişmiştir. "O köhne ve çürük, birbirine yaslanan ahşap evler, o dar ve dolaşık sokaklar nerede? Gara açılan geniş bulvarlardan geçerken kendi kendime soruyordum: 'Bu ter ü taze caddelerden, bu muhkem ve mücedded binalardan, şu genç ağaçlı parklardan müterekkip yer, yirmi asırlık Sofya mıdır?" (Cenab Şahabeddin, 1997: 7) diyen yazar, şehirde eskiyi hatırlatan hiçbir işaret bulamaz. Bununla birlikte Sofya "bir belde-i âvam" olmaktan kurtulamamıştır. Her köşesi, süslenmeyi öğrenmiş fakat giyinmeyi bilmeyen bir köy delikanlısını akla getirir. Şehre sinen köylülük, parklarından saraylarına kadar hissedilir. Bu kentin parklarında gizli bir çiftlik kokusu vardır; sarayları ise yataklı vagon şirketlerinin büyük otellerini çağrıştırır. Sofya artık bir "Şark" şehri değildir, ancak henüz bir "Garp" şehri de olamamıştır. Burada Avrupa kentlerinin kalabalığı ve gürültüsü henüz yoktur. Sokakları daima tenha, gelen geçenler ise her zaman sessizdir. Kentin Avrupalılaşamadığı binalarından da belli olur. Sofya'nın en önemli binaları Sobranya, saray, postahâne ve özellikle de yeni inşa edilen Aleksandr Nevski Kilisesi'dir. Kiliseyi gören Cenab Şahabeddin burasını Kremlin Sarayı'ndan koparılmış bir parçaya benzetir ancak bu binada mermer kendini yoğun bir şekilde hissettirdiğinden estetikten çok madde ön plana çıkmıştır.

Yahya Kemal de benzer duygularla hem kiliseyi hem de bütünüyle Sofya mimarisini anlatmıştır. Kiliseyi, "İri yarı, Rus kilise mimarisinden mülhem bir ucûbe" (Beyatlı, 1976: 150) olarak nitelendiren yazar, kubbesindeki yıldızın da Sofya'nın her tarafından "sırıttığını" söyler. Sofya'ya dışarıdan gelen bir yabancıнын kendini Amerikan köyünde zannedeceğini söyleyen Yahya Kemal, düz ve uzun caddeler üzerinde Avrupa usûlü fakat zevksiz bir bina yığını görür.

"Düz ve çapraz ne tarafa bakarsanız bakınız gözleri bunaltan hendesî bir sakaalete marûzsunuz. Bulgarların Şıpka kahramanı Petkof, Sofya'nın şehremini olur olmaz, yaman bir Avrupa-perestlikle eski Sofya'yı petrole bulmuş, satranç tahtasına benzeyen bu şehri açmış, ondan sonra bânilîğine hiçbir diyecek olmayan Ferdinand imâra girişmiş, meydana medeniyet örneği bir ucûbe çıkmış." (Beyatlı, 1976: 150)

diyen yazar, kentin yeniden kurulurken bir türlü güzelleşemediğini dikkatlere sunar. Kralın sarayını aktarırken de benzer duygularını dile getiren yazar bu binayı da saraydan çok 'nezaret'e benzeter.

Yahya Kemal kentte bulunduğu sırada kütüphaneyi ve müzeyi gezmiş, üniversite binasını, milli matbaayı ve Güzel Sanatlar Okulu'nu da dışarıdan seyretmiştir. Buna göre, Sofya Kütüphanesi küçük ama güzeldir. Şehrin en önemli caddelerinden birinde yer alan bu yeni binada, Bulgarca, Fransızca, Almanca, Rusça, İngilizce hatta Türkçe kitaplar bulmak mümkündür. Etnografya Müzesi'nde ise "Bulgar ırkının bütün husûsiyetlerini" gören yazar, Bulgarların kullandığı eski tarım aletlerini, silahları, köylülerin kumaştan, ağaçtan ya da demirden yaptıkları el işlerini görmüş, müzeyi hayranlıkla dile getirmiştir.

Sofya'nın bahçelerini "pek kötü ve can sıkıcı" bulan Yahya Kemal meşhur Boris Bahçesi'ni biraz beğenir, o da birkaç kez gidildikten sonra ilk etkisini kaybettirmektedir. Yazar, "Bana öyle göründü ki tarihi olmayan bu şehrin canı da yok. Bu yepyeni şehrin başlıca kusuru bu." (Beyatlı, 1976: 163) der ve Sofya'da sadece iki güzel şey görür: Birisi suyu, diğeri de Vitoş dağı.

Ahmet Rasim, "Sofya ne olsa yine bir Doğu şehridir. Bu yüzden dilencisiz olmaz." (Ahmet Rasim, 1988: 42) derken savaş ortamındaki kentin, özellikle çocuklu Çingene kadınlarının dilenme sahası olduğunu imler. Dilencilerinin çokluğuna rağmen Sofya'da I. Dünya Savaşı aşırı biçimde hissedilmez. Gazinolar, kahveler açıktır. Büyük caddeler gelen geçenlerle, mağazalar alışverişle meşguldür. Köylü, yerli, asker; Frenk, Alman, Avusturya, Türk subayları; hatta arada sırada fesli tek tük sarıklı, caddelerin devamlı ziyaretçileridir.

Ahmet Rasim Sofya'nın ulaşımından övgüyle söz eder. Burada tramvaylar gayet ucuzdur. Şehrin bir ucundan diğeri ucuna yirmi parayla gidilebilmektedir. Belediye

hizmetleri adına kentin temizlik işlerinden bahseden yazar, temizlik arabalarının, görevli memurların ve süpürgeli temizlikçilerin bizimkilerden aşağı olmadığını dile getirir.

Varna:

Ahmet Rasim'in güzergâhında bulunan bu Bulgar kenti yazarın kitabında kısacık bir söylemle yerini alır. Ahmet Rasim Varna'yı düzenli bir şehir olarak görür. Büyükçe taş binalar, dükkânlar, şekerlemeciler, eczacılar düzenli halleriyle ilgi çekmektedir. Kentin caddeleri de oldukça geniş ve temizdir. Sahile doğru yüründüğünde ahşap evlere ve Müslümanlara rast gelinmektedir. Yazarın bu kent hakkındaki tespitleri hemen bundan ibarettir.

Burgaz:

Burgaz, Bulgaristan'ın Karadeniz kıyı şeridinin güneyinde yer alır. Bu küçük kent Yahya Kemal'in Bulgar sınırları içinde gördüğü ilk kenttir. Yunanlılar Avrupa ile Doğu'nun arasına girdiğinden beri Bulgaristan'a Karadeniz'den geçiliyor diyen yazar, Boğaziçi'nden bindiği vapurun doğruca Burgaz Limanı'na gittiğini anlatır. Burgaz küçük bir şehirdir. Bu küçük şehrin bir Belçika şirketi tarafından yapılmış yeni ve mükemmel bir limanı vardır. Dalgakıranın ucunda bir İtalyan heykeltıraşının eseri, bir Çar Ferdinand heykeli görünmektedir. Vapur rıhtıma yanaşırken pejmürde kıyafetli, fesli, kalpaklı bir hamal kalabalığının vapura yaklaştığını gören yazar burasının da bir Şark kenti olduğunu düşünür.

Burgaz'ın sokaklarında her köşeden Türkçe işitilmektedir. Rumlar sayıca çok olsalar da sokaklarda dilleri duyulmaz. Yazara göre bu sessizlik hayra alamet değildir. "Rumluk tıpkı bizim eski devirlerimizde olduğu gibi, şimdi de Bulgarlığın içine çöreklenmiş sessiz sessiz oturuyor, bu limanı emebildiği kadar emiyor; kendini hissettirmiyor."(Beyatlı, 1976: 147)dur.

Yahya Kemal'in tren yolculuğunda gördüğü Filibe, yalçın tepelerin ortasında, minareleriyle dikkat çeken bir Müslüman şehri gibi görünmektedir. Şehrin istasyonunu çok kalabalık bulan yazar, Sofya'dan dönüşte kenti tekrar gördüğünde kendisini memleketine dönmüş gibi hisseder. Ona göre Filibe eski bir şehirdir ancak Sofya'dan çok daha güzeldir.

2.3.2.3. Bulgaristan'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Bulgaristan'ın genel durumunu rakamlarla veren ve ordusunun özelliklerine değinen yazar Selanikli Şemseddin olmuştur. II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra yayımladığı *Makedonya* adlı kitabında Makedonya meselesine ve bu arada Bulgaristan, Arnavutluk, Karadağ, Yunanistan ve Sırbistan gibi Balkan ülkelerinin durumlarına değinen yazar Bulgaristan ve ordusu hakkında çok özet bilgi verir. Eserin kaleme alındığı dönemde Bulgaristan 96.345 kilometre kare alana yayılmış, 3.744.383 nüfusa sahip bir ülkedir. Nüfusun 650.000 kadarı Müslüman'dır. Bulgaristan'ın bütçesine bakıldığında gelirlerinin 106.163.400 frank; giderlerinin ise 106.149.404 frank olduğu dikkati çeker.

Bulgar ordusuna bakıldığında ise bu ülkede askerliğe yirmi bir yaşında başlandığı ve yirmi beş yıl süreyle orduya hizmet edildiği görülür. "Yirmi beş senenin on senesi muvazzaf, yedi senesi redif, sekiz senesi mustahfızdır. On seneden ibâret olan müddet-i nizâmiyenin piyadeler iki senesini süvâri, topçu ve mühendisler üç senesini silâh altında geçirirler. Ve mütebâkisi ihtiyâтта imrâr olunur." (Selanikli Şemseddin, 1324: 76) diyerek ordu hakkında bilgi veren yazar, ayrıca Bulgar ordusunun 88 model Mannlicher tüfek kullandığını aktarır.

Bu genel durum ve ordudan başka dönem gezginleri Bulgarların sosyo-kültürel hayatlarıyla ekonomik hayatlarının iç içe geçtiğini görmüşlerdir. Buna göre Bulgaristan tarımsal üretim yapan bir ülke, Bulgarlar ise köylülerden oluşan bir halktır. Bunu, "Bulgaristan birkaç bin köyden ve Bulgarlar birkaç milyon köylüden mürekkeptir. Evet, vakıa bütün Bulgar milleti çekirge sürüleri gibi tarlalara dağınık değil; fabrikalarda, mağazalarda ve kalemlerde çalışanlar da var, fakat hepsi toprak üstündeki birer köylü cehd ve tevekkülü ile çalışıyor." (s. 3) diyerek özetleyen Cenab Şahabeddin, kitabında Bulgarların köylü oluşlarından ve çalışkanlıklarından uzunca bahseder. Bulgarlar yorulmadan, üzülmeden hatta düşünmeden sürekli çalışırlar, fakat bu çalışmalarını boşuna değildir. Kırk seneden beri hayalini kurdukları "Büyük Bulgaristan" için çalışırlar.

Cenab Şahabeddin'e göre Almanlar istisna olmak üzere son yarım yüz yıl içinde Bulgarlar kadar çalışan, Bulgarlar kadar ilerleme gösteren bir başka Avrupa milleti yoktur. Balkanlarda büyük bir güç haline gelmek için durmadan çalışan Bulgarlar o gün itibariyle hayallerine yaklaşmış görünmektedir.

Köken itibariyle Bulgarlarla akraba olsak da onlar bize benzemezler.

"Bulgar pek az hayal-perver, pek çok çalışkandır. Nizam ve itaati sever; göçebelikle asla alakası hiss olunmaz. Bulunduğu mevkie ilişmez, muhlanır... Bulgar tarik-i menfaatini bilir ve arar. Ta'dil ve tebdili kabul etmeyen, kat'i ve mutlak düsturları kabul etmez. İcâb-ı vuku'at ile icâb-ı menâfi hangi tarafa sevk ederse oraya teveccüh eder. Süse, zevâhire, nümâyîşe mültefit değildir. Vals'i aramaz, Sirto'su ile iktifa eder. Elverir ki karnı tok olsun! Ehem ü elzemi düşünür, ötesine kulak asmaz. Kesb ü kârın âşık-ı fedâkârdır. Kazanç yolunda yorulur ve icab ederse silaha sarılır. Terine acımaz, hatta kanına acımaz. Bâ-an şart ki kazansın." (Cenab Şahabeddin, 1997: 6)

Bulgarların fiziksel özelliklerine Ahmet Rasim uzunca bir yer ayırmıştır. Ona göre Sofya kadınlarının güzelliğinden bahsetmek güçtür. Burada kadınlara dikkatli bakılınca erkeklikten artma, adeta yer yer dağılmış, düzensiz güzellik yamaları görülmektedir. Bulgar kadınlarının yüzünde açık bir solukluk vardır. "Doru, pembe üzerine beyaz, ebru, fiske vursan kan fışkırır gülyanak buralarda yok. Gelsin esmer, safra hastalığından yeni iyileşmiş olanların yüzlerinde görülen hafif kara sarı renk." (Ahmet Rasim, 1988: 36) diyen yazar, burada güzelliğin köylere çekildiğini düşünür. Bulgaristan'da köylü kadınları çok beceriklidir. Tarlada çalışmaktan başka giyecek ve yiyecek gibi ailenin temel ihtiyaçlarını kendileri hazırlayıp yaparlar.

Ahmet Rasim'e göre Bulgar erkekleri daha güzel, daha dinç, daha uyumludur. Erkeklerde "herkülî omuzlar, kalevari bedenler, tuttuğunu koparacak zannedilen kollar, bastığını ezecek gibi kuvvetli bacaklar" (s.39) gören yazar, Bulgar erkeklerinin boyunun posunun yerinde olduğunu söyler.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Bulgar ekonomisi tarıma dayanır. "Bulgarlar, hayat-ı medeniyelerinin bir medeniyet-i zirâiyye olacağına imân ettikleri için her vâsita ile çiftçileri ve çiftliği teşvik ve teşci ederler." (Cenab Şahabeddin, 1997: 12) Devlet ilk defa ekilen araziden on iki yıl boyunca vergi almaz. Bu ülkede ister devlet okulu isterse özel okul olsun bütün eğitim kurumlarında ziraat dersi zorunludur. Manastırlarda eğitim görenler bile bu dersi almak zorundadır. Bu dersler sayesinde yeni yöntemler öğrenilmekte ve çiftçilikte kullanılmaktadır. Devletin ziraatin gelişmesi için katkıları

bunlarla sınırlı değildir. Küçük Bulgaristan'da Ziraat Bankası'nın iki yüze yakın şubesi vardır ki bunlar da hükümetin çiftçiyi kolladığını gösteren birer delildir.

Tarımın yanı sıra hayvancılık ve ormancılık ülke ekonomisinin öne çıkan dinamikleridir. Hükümet hayvancılığa elinden geldiği kadar destek olur, hayvan ıslahını teşvik eder. Ormancılığın gelişmesi için ekip biçmeye uygun olmayan araziler orman haline getirilmektedir. Hükümetin türlü girişimleri sayesinde ormanlar çoğalmıştır. O gün itibariyle Bulgaristan'da yaklaşık üç milyon hektar orman arazisi bulunmaktadır.

Bulgaristan'da çiftçilik öne çıksa da sanayi unutulmamıştır. Ülkede yabancılardan bir şey almamak biçiminde bir ekonomik sistem uygulandığı için elden geldiğince kendi sanayisinde kendi ihtiyacını görecektir mal üretilmektedir. Hatta üretilenlerin fazlası satılmakta böylece her yıl ihracat artmakta, ithalat azalmaktadır. Uygulanan sanayi ve ticaret kanunu mükemmel denilecek kadar güzeldir ve bu kanunla hükümet gelişmesini uygun bulduğu sanayi alanlarını desteklemektedir.

Son olarak eğitim ve sanattan bahsetmek gerekir. Bulgaristan'da eğitime büyük önem verilir. Bulgarlar gelişmelerini eğitime borçlu olduklarının farkındadır. Ülkede ilköğretim herkes için zorunludur. Bu ilköğretim okulları ise dört ayrı isimle adlandırılır. Bunlardan ilki dört yedi yaş arası eğitim veren Fröbel okullarıdır. İkincisi "Mekâtib-i İbtidâiyye-i Basîte" adıyla kurulan okullardır ki ülkedeki toplam sayısı üç bin kadardır. Üçüncüsü "Mekâtib-i İbtidâiyye-i Âliyye"dir, bunların sayısı iki yüz elli kadardır. Son olarak özel okullar vardır, bunların sayısı da devlet okullarıyla yarışacak kadar çoktur. Cenab Şahabeddin, Bulgarların köylü ve çoban olduklarından söz açtığı yerde Bulgaristan'da Vazov gibi, Slaveykov gibi büyük şairlerin bulunduğunu; dikkate değer ressam ve heykaltıraşların yetiştiğini buna rağmen Bulgarların sosyal hayatları itibariyle çiftçilikten ve çobanlıktan kurtulamadıklarını dile getirir. Yahya Kemal ise Bulgar tiyatrosunu başarılı bulur. Bulgaristan milli tiyatrosunda Fransız besteci Massnet'in "Werther" operasını seyreden yazar, tiyatronun dopdolu olduğunu söyler ve oyunu da müziği de çok beğenir.

2.3.2.4. Bulgaristan ve Bulgar İmgesi:

Serhat Ulağlı'ya göre "imge bir sunum değil, algılanmış şeklidir." (Ulağlı, 2006: 48) Algılama biçimi ise "her an, her yerde, her durumda değişen bir şey"dir. (Özbek, 2005:

22) Bu bağlamda gezginlerin Bulgaristan algısının dönemin politik olaylarının etkisinde kalarak durmadan değiştiğini söylemek yanıltıcı olmaz. II. Meşrutiyet döneminde Bulgar coğrafyasında gezinen Türk yazarlarında Bulgarlara karşı ikircikli bir tutum söz konusudur. Bu dönemde tam bağımsızlığına henüz kavuşmuş olan (1908) Bulgarlara karşı bu bağımsızlığın getirdiği bir hoşnutsuzluk vardır. Bu hoşnutsuzluk, I. Balkan Savaşı sırasında Bulgarların Trakya'daki Türklere karşı büyük katliamlar yapması nedeniyle nefrete dönüşmüştür. Bunun yanı sıra, Bulgaristan I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak savaşa katılmıştır. Müttefik olmanın verdiği yakınlık da gezginlerin Bulgarlara daha olumlu yaklaşımlarına neden olmuştur. Bu nedenlerle imparatorluğun son on beş yılında Bulgar coğrafyasını gezen Türkler, Bulgarlardan kimi zaman nefretle kimi zamanda sevgiyle söz etmişlerdir.

Bulgarlar hakkındaki olumsuz söylemlerin daha erken yıllarda yazılan gezi kitaplarında boy gösterdiği kolaylıkla görülmektedir. Bu bağlamda Ferit Kam'ın 1913 yılında yazdığı *Avrupa Mektupları*'nda Bulgarlar vahşi, barbar bir kavim olarak anlatılırken kuşkusuz Balkan Savaşları'nın verdiği kızgınlık ve acı yazarın söylemlerine damgasını vurmuştur. İsviçre'nin Lausanne kentinde bulunduğu sırada II. Balkan Savaşı'ndan söz açan yazar I. Balkan Savaşı sırasında Bulgarların Türklere çok zulüm yaptıklarını, Kral Ferdinand'ın İstanbul'u almaya niyetlendiğini anlatır.

"Danef'in (Dönemin Bulgar Meclis Başkanı MG) Londra'daki o bilâ-pervazâne, küstahâne sözlerini gazetelerde okudukça, vücudumun her cüzüne bir râşe ârız olurdu. Bakınız hain ne derekeye düştü, kibir ve gururu ile memleketini ne hale getirdi. Kahrolsun, daha beter olsun, harita-i âlemden kendisinin de memleketinin de nâmu, nişanı silinsin. Medeni Avrupa Bulgarların vahşetini, fezâhetini gördü şimdi. Kimin vahşi, kimin medeni olduğunu anlasın." (Kam, 2000: 73)

derken tümüyle öznel yargılardan oluşan bir Bulgar imgesini açığa vurmaktadır. Ferit Kam, savaş ortamının verdiği kızgınlıkla hamaset dolu söylemlerde bulunmakta, bu bağlamda 'düşman öteki'nin ne kadar zalim bir millet olduğunu okuyucusuna duyurmaktadır.

Ahmet İhsan'ın olumsuz Bulgar imgesi ise Balkan Savaşları'ndan öncesine dayanmaktadır. Yazar 1911 yılında yayımladığı *Tuna'da Bir Hafta* adlı gezi kitabında Almanya'nın Passau kentinden vapura binmiş ve Tuna Nehri boyunca gördüklerini

kaleme almıştır. Ahmet İhsan eserinde, Almanya'dan doğuya doğru geldikçe ilkelliğin, geriliğin, pisliğin, düzensizliğin arttığını söylemiş; Romenleri, Sırları ve Bulgarları tıpkı biz Türkler gibi "kaba saba Şarklılar" olarak imgelemiştir. Son derece suçlayıcı ve aşağılayıcı bu söylemler sırasında yazar oto-oryantalist bir tavır da takınmıştır. Ahmet İhsan'ın Bulgar imgesine bir örnek olması bakımından şu ifadeleri dikkat çekicidir:

"...Penceremden baktım. Güğertenin bir kısmıyla yukarı çıkan merdivene nazır olan pencerenin dışarısında, yerler ve merdiven üzerleri adam dolu idi. Bunların kısm-ı azamı yüzükoyun hayvan gibi yere yatmış, horlayarak uyuyorlar, bazıları küme küme oturmuşlar konuşuyorlar. Ayaklarında mahut Rumeli çarık veya dolaması, dizlerinde galiba vaktiyle beyaz olan bir pantolon, sırtlarında müstekreh birer ceket vardı. Meğer bunlar hep Bulgar askeriymiş, gece uğradığımız Silistre'den Rusçuk'a gidiyorlarmış! Şu hayvanî manzarayı uzunca müddet temaşa eyledim. Otuz senede ortaya şayan-ı ehemmiyet bir Bulgaristan çıktı diyoruz ama onların esasını teşkil eden halk yine bildiğimiz çobanlardan ibaret! Bu da gösteriyor ki bir millet üç beş senede değil, otuz senede bile tekemmül eyleyemiyor. İşte numune ortada!" (Ahmet İhsan, 2007: 528)

Yukarıda, özellikle de altını çizdiğimiz cümlelerde oluşturulan olumsuz Bulgar imgesi gezi kitabının en başat söylemlerinden biridir. Bu tarz söylemler kitabın geneline yayılmıştır. Yazara göre Bulgarlar Şarklıdır ve ne yaparlarsa yapsınlar Şarklılığı üzerinden atamamışlardır. Ahmet İhsan, hem gürültülü konuşmalarıyla, hem kıyafetlerindeki pislik ve düzensizlikle hem horlamalarıyla, hem medeniyet dışı tavırlarıyla hem de bindikleri vapuru aşırı derecede kirletmeleriyle tam bir Şarklı olarak gördüğü Bulgarları sadece vapurdakilerle değerlendirip halkın tamamına yönelik bir yargıya varmaktadır. Yazara göre onların tamamı "bildiğimiz çobanlardan" ibarettir.

Yine yazar, hayvan gibi yüzükoyun yere yatan bu Bulgar askerlerinde intizamdan eser görmez. Hiçbirisinin pantolonu ceketine uymuyordur; ayakkabıları eski ve boyasızdır, göğüsleri açık, vaziyetleri gayet edep dışıdır; yüksek sesle konuşup bira içerler; hiçbirisinde Almanya ve Avusturya'da gördüğü askeri terbiyenin eserini göremez. Bunların bazıları kanepelerin üstüne yayılmış ve ayakkabılarını çıkarmış son derece çirkin bir görüntü sergilerler. Yazar bu manzarayı şu cümleleriyle toparlar: "Hülasa kâmilen bizim Şark! Ne yapsak nafile, Şark'ın daha adam olmasına, milel-i mütemeddihiye benzemesine çok zaman ister!" (Ahmet İhsan, 2007: 528) Ahmet

İhsan'ın bu ve benzer ifadeleriyle Bulgarlar üzerinden bütün Şark'ı suçlaması kuşkusuz oto-oryantalist bakış açısının ürünüdür. Avrupa'nın büyük ülkeleri ile Balkan ülkelerini ve Türkiye'yi karşılaştıran yazarın kitabın hemen her yerinde geri kalmışlığı Şarklılığa bağlaması oryantalist ağızla konuşmaktan başka bir şey değildir. Taner Yüzsüren *Kültürler ve Öteki İmgesi* adlı çalışmasında Batılı oryantalistlerin eserlerinde Avrupalı olmayanın özelliklerini ne kadar aşağılamışlarsa Avrupalının da özelliklerini o kadar yücelttiklerini söyler. "Her zaman Batının değerlerine göre bir kıyaslama ve sınıflandırma söz konusu olmuştur. Bu söylemlerin çoğu Batı emperyalizmini haklı çıkarabilmek için bu kültürleri bağımlı ve yönetilmesi gereken kültürler olarak göstermekte, edebi eserlerde bile bu halklara biçilen roller sömürgeci bakış açısıyla örtüşmektedir." (Yüzsüren, 2005: 12) demektedir. Ahmet İhsan'ın yukarıdaki ifadeleri Yüzsüren'in tespitleriyle uyuşmakta, yazarın Şark'ın kolay kolay adam olamayacağı imgesini vermesi Batılı oryantalistlere benzer bir dili andırmaktadır. Yolculuğunun Batı'da, Almanya'da, başlayan bölümünde Almanları yere göğe sığdıramayan yazar, Doğu'ya geldikçe eleştirilerini sıralamakta, Batı'yı ne kadar yüceltirse Doğu'yu da o kadar alçaltmaktadır.

Ahmet İhsan ve Ferit Kam'ın olumsuz Bulgar imgelerinden başka dönemin diğer gezginleri Bulgarları kalkınmaya başlayan yönleriyle imgelemişlerdir. Buna göre Bulgarlar artık Şarklı değildir ancak henüz Garplı da değildir. Kalkınmaya başlayan yönleriyle Garplı olmaya başlayan bu millet henüz uygarlaşamayan yönleriyle de Şarklılığını sürdürmektedir. Cenab Şahabeddin'in "süslenmeyi öğrenmiş ama giyinmeyi bilmeyen delikanlı" imgesinde olduğu gibi Bulgarlar Avrupalılaşıma adına birtakım şeyleri öğrenmiştir ancak bu milletin öğrenmesi gereken daha çok şeyi vardır. Gezginlerin Şarklılığı otomatik olarak "gerilik ve ilkelik"le, Garplılığı ise otomatik olarak "ilerleme ve uygarlaşma" ile bağdaştırmalarının, kavramlara her zaman bu anlamı yüklemelerinin onları oto-oryantalist söylemlere kaydıracağı konusuna ileride daha ayrıntılı değinilecektir.

Dönem gezi kitaplarındaki en belirgin imgelerden birisi, Bulgaristan'ın "modern köy", Bulgarların ise "çalışkan köylü" imgesidir denilebilir. Gezginler Bulgaristan'ı Batılılaşmaya başlamış ancak henüz tam anlamıyla bu işi gerçekleştirememiş bir ülke olarak algılamışlardır. Dolayısıyla ülke henüz bir modern köyden ibarettir. Bulgarlar ise

çalışkanlıkları ile ön plana çıkartılan, henüz ülke kadar bile modern olamayan bir millet olarak imlenmiştir. Türk gezginlerinin, Bulgaristan'ı tıpkı Romanya gibi, Osmanlı'dan kurtulduktan sonra gelişmeye başlamış bir ülke olarak algıladıkları gözlenmektedir. Romanya'nın kalkınmaya başlamasında çalışkan Romenler çok etkili olmasa da Bulgaristan kalkınmasını Bulgar halkının çok çalışmasına borçludur. Dönem gezi kitaplarında Bulgarlar en az Almanlar kadar çalışkan bir millet olarak imlenmiştir. Bulgarların bıkmadan usanmadan çalışmaları ise Balkan coğrafyasında söz sahibi olmak ve Büyük Bulgaristan'ı kurmak amacına yöneliktir.

Bulgaristan gelişmekte olan bir ülkedir. Uyguladığı ekonomik politikalar daha çok tarımsal kalkınmaya yöneliktir. Bu yönüyle Bulgaristan bir sanayi ülkesi olmaktan çok tarım ülkesi olmayı hedeflemiş görünmektedir. Ülke aynı zamanda dışa kapalı bir ekonomik model uygulamaktadır. Dışarıdan mal almamaya özen gösteren Bulgaristan, üretebileceği her şeyi kendisi üretmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda henüz Avrupa'nın büyük bir gücü olamamış ülkenin dengeli ve sabırlı bir kalkınmayı hedeflediği öne çıkmaktadır.

Bulgaristan Avrupalılaşıma adına kısa zamanda mesafe almaya başlamıştır. Aslında sıradan köylüler olan Bulgarların bile kentleşmede, sanayide, eğitimde başarılar kaydettiğinin ve Türkiye'ye örnek olacak seviyeye geldiğinin imlenmesi, gezginlerin Batılılaşma karşısında aldıkları tavır ile açıklanabilir. Bulgarların kısa zamanda kalkındığına dair söylemler Batıcılık ideolojisinin doğruluğunu ispat için kullanılmaktadır. Gezgincilere göre, Bulgarlar gibi köylü bir millet bile Batılılaşma sayesinde kalkınıyorsa, Türkler gibi çok daha üstün bir milletin aynı yöntemle kalkınması işten bile değildir. "Alma" işini yapan her toplumun kolayca kalkınacağına dair imgeler dönemin Batıcılık paradigmasından beslenmektedir. Bulgaristan imgesine bakıldığında Batı'yı taklit etmenin son derece kolay bir iş olarak düşünüldüğü ve Avrupa taklit edildikten sonra başarının mutlaka peşinden geleceğinin sanıldığı dikkati çekmektedir. Gezginciler Bulgarları köylü olmaları yönüyle küçümsemekte ancak Batılılaşma alanındaki başarılarından ötürü de övmektedirler. Türk gezginlerinin Bulgarları köylülüğünden ötürü küçümsemeleri, onları bildiğimiz çobanlardan ibaret olarak imlemeleri, kendi toplumlarına olan yabancılıklarını göstermektedir. Kuşkusuz dönem Osmanlı toplumu da köylüdür ve çobandır. II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı'sını

bir endüstri toplumu olarak düşünmek imkânsızdır, dolayısıyla gezginlerin köylü Bulgar imgesiyle kendi toplumlarını da "öteki"leştirerek küçümsedikleri akla gelmektedir. Sanayi üretimini modernizmin temeli olarak gören gezginler sanayileşmiş toplumu modern, köylü toplumu ilkel olarak görürken modernizmin söylemleriyle konuşmaktadırlar. Bir toplumun uygar olması için mutlaka kentli olması gerektiğine dair bir kanaat besleyen yazarların köylüleri alt bir tür insan olarak algılamaları yadırganması gereken bir durumdur.

Dönemin Bulgaristan ve Bulgar imgesini özetleyecek olursak Türk gezginlerin Bulgaristan'ı Balkan Savaşları nedeniyle düşman bir ülke, Bulgarları vahşi bir millet olarak algıladıkları, I. Dünya Savaşı ve sonrasında ise müttefikliğin verdiği yakınlık nedeniyle bu ülkeye daha olumlu söylemlerle yaklaştıkları gözlenmektedir. Bu ikircikli yapı gezginden gezgine değişen bir Bulgar imgesine kapı açmaktadır. Örneğin Balkan Savaşları'ndan önceki dönemde Ahmet İhsan'ın Bulgarları Avrupalı olarak görmediği, kaba saba Şarklılar olarak imlediği, Bulgarlar gibi Şarklı bir milletin Garplılaşması için otuz yıl gibi bir sürenin yetmeyeceğini söylemesi dikkati çekmektedir. Ahmet Rasim, Cenab Şahabeddin ve Yahya Kemal gibi gezginler ise Bulgarları kalkınmaya başlaması ve çalışkanlıkları ile övmüş, bu milletin zamana ihtiyacı olduğunu düşünmüşlerdir. Dönem gezginleri Bulgarları hep Avrupalı ölçütlerle değerlendirdiklerinden bu halkı Avrupalı olma niyetiyle yola çıkmış ancak henüz Avrupalılaşmamış bir millet olarak imlemektedir. Bulgarların Şarklılık ile Garplılık arasında kalmış durumları iki medeniyet arasında kararsız kalmış Osmanlı toplumuna benzememektedir. Bulgarlar yönünü kesin olarak Avrupa'ya dönmüştür ancak daha zamana ihtiyaçları vardır. Gezginlerin oluşturdukları bu imgelerde bir karşıtlık olduğu, birtakım gezginlerin oluşturdukları Bulgar imgesinin Batılılaşmaya niyet edildiği takdirde kısa zamanda başarılı olunacağını ispat etmeye yönelik söylemlerden oluştuğu; Ahmet İhsan gibi birtakım gezginlerde ise oluşturulan Bulgar imgesinin Batılılaşmanın bir süreç olduğunu, kısa zamanda medeniyet değiştirmenin mümkün olmadığını ispat etmeye yönelik söylemler olduğunu tespit etmek gerekmektedir.

2.3.3. Yunanistan:

Dr. Oğuz Kalelioğlu, *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Megali-İdea* adlı kitabında, Alman tarih profesörü Jakob Philipp Fallmerayer'in (1791-1861)

günümüzdeki Yunanlıların Antik Yunan ırkından gelmediklerini, Slav ve Arnavut asıllı olduklarını söylediğini aktarır. Yine yazar, Yunan tarih profesörü Konstandinos Paparrighopoulos'un (1851-1891) 1872 yılında yayımladığı *Antik Çağdan Günümüze Yunan Halkının Etnik Tarihi* adlı kitabından şu alıntıyı yapar: "Safkan (Eski) Yunanlılar MS 146'da Romalıların Korent'i işgal ve tahrip etmeleri ile yeryüzünden silinmişlerdir. MS 6. yüzyılda kuzey ve batıdan Mora Yarımadası'na akan Slav, Arnavut ve Ulahlar bölgeye yayılmışlardır." (Kalelioğlu, 2009: 11) Bugünkü Yunanlılara bütün dünya tarafından Grek-Greece dendiğini ve Grek sözcüğünün Slavca bir kelime olup "hilekâr, dolandırıcı" anlamına geldiğini söyleyen Kalelioğlu da, bugünkü Yunanlıların eski Yunanlılar olmadığı sonucunu çıkarır.

Osmanlı Devleti'nin Yunanlılar olarak bildiği bu "Slav-Arnavut-Ulah" karışımı toplum ile ilişkileri Balkan coğrafyasının fethedilmeye başlamasına kadar dayanmaktadır. Bu fetihler ve ardından 1453'te İstanbul'un alınıp Bizans'ın yıkılması ilişkilerin kökeninde çok önemli bir rol üstlenmektedir.

"1461'de Trabzon'un alınması, aynı dönemde Atina Dükalığı'nın ve Mora'nın ele geçirilmesiyle Ege'deki birçok ada Osmanlı egemenliğine girerken Rodos 1522'de, Sakız ve Naksos 1566'da, Kıbrıs 1571'de, Sisam 1577'de, Girit 1669'da fethedildi. Böylece Ege ve Doğu Akdeniz'deki Ortodoks Rum varlığı, 1830'da Yunan bağımsızlığına kadar yaklaşık 370 yıl neredeyse bütünüyle, Türk egemenliği altında yaşamaya başladı." (Gürel, 1993: 21 aktaran Kalelioğlu, 2009: 19)

"Yunanistan, ahalisiyle, İstanbul'un fethinden sonraki iki yüz yıl boyunca Osmanlılar ile Venedikliler arasında, bölgede üstünlük kurma mücadelesine sahne olmuş, yaklaşık dört yüz yıl süren Türk egemenliği altında Osmanlı Devleti'nin Rum-Ortodoks Kilisesi'ne tanıdığı dinî, kültürel ve idari imtiyazlar sayesinde varlığını korumuş, sosyal ve ekonomik yönlerden de serbest bir hayata sahip olmuştur." (Hatipoğlu, 1988: 3 aktaran Kalelioğlu, 2009: 20)

Bu serbestliğine rağmen Fransız İhtilali'nden en çok ve en çabuk etkilenen milletlerden biri Yunanlılar olmuştur. Batılı güçlerin desteği, Rusya'nın kışkırtması ve içeride kurulan Filiki Eteryâ Cemiyeti'nin organizesiyle 1821 yılında isyan eden Yunanlılar, 1829 yılına kadar isyanı sürdürmüşler ve sonunda Avrupalı güçlerin de müdahalesiyle aynı yıl bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Yunanlılar, Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık kazanan ilk azınlık olmuş ve bu başarıları daha sonra bağımsızlık

kazanacak olan milletlere örnek olmuştur. Bağımsızlığın verdiği cesaret Yunanlılarda hedef büyütme vesile olmuş ve 1844 yılında İoannis Kolettis'in isim babalığını yaptığı "Megali-İdea" ortaya çıkmıştır.

"II. Meşrutiyet dönemi başladığında Yunanistan, yayılma siyaseti bakımından daha aktif bir döneme girmiştir. Meclis-i Mebusan'daki Rum üyeler, sürekli olarak İttihat ve Terakki ile çatışma halinde bulunmuşlardır. Bu grup içinde Serfice mebusu Yorgi Boso Efendi milliyetçilik konusundaki tartışmalarda başrolü oynamıştır." (Kalelioğlu, 2009: 24)

I. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı Yunanlılar ile Türkleri karşı karşıya getirmiş, Yunanlılar yaptıkları mezalim nedeniyle Türk toplumunun neredeyse baş düşmanı haline gelmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarına bakıldığında, bu çatışma ortamının da etkisiyle Yunanistan'dan hemen hiç bahsedilmediği görülür. Osmanlı Devleti'nin son on beş yılında, Türk gezginlerinden hiçbirisi Yunanistan'ı gezip izlenimlerini kitabında anlatma yolunu seçmemiştir. Bu bağlamda tek istisnanın Cenab Şahabeddin olduğu söylenebilir. Cenab Şahabeddin *Hac Yolunda* adlı eserinde üç saatliğine uğradıkları Yunanistan'dan bahseder. Ancak bu eserin 1909 yılında yayımlansa da 1897 yılında sıhhiye müfettişi olarak Cidde'ye giderken yolda tutulan notlardan oluştuğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu kitapta anlatılan Yunanistan, II. Meşrutiyet'ten önceki Yunanistan'dır ve gezginlerin 1908-1923 yılları arasında Yunanistan'a gidip ülke hakkındaki izlenimlerini kitap biçiminde yayımlamadıkları gerçeğini değiştirmemektedir.

Cenab Şahabeddin'i Mısır'a götüren gemi, Pire limanına uğrayıp Yunanistan'dan yolcu almaktadır. Gemi limana yanaştıktan sonra yazar ve arkadaşlarının yanına sokulan Yunanlı bir tercüman, geminin üç saat kadar burada kalacağını ve eğer arzu ederlerse kişi başı birer mecidiyeye, iki saat içinde Atina'nın gezilecek bütün yerlerini gezdirebileceğini söyler. Yazar ve arkadaşları bu teklifi kabul eder ve Atina'yı hızlıca gezerler. Cenab Şahabeddin'in Yunanistan hakkındaki söylemleri bu geziyle ve gemide konuşulanlarla sınırlıdır. Selanikli Şemseddin de *Makedonya* kitabında Yunanistan'ın nüfusundan, ekonomisinden ve ordusundan kısacık bahseder.

2.3.3.1. Yunanistan Tarihi ve Coğrafyası:

Her iki kitapta da Yunan tarihi hakkında dişe dokunur bir bilgi bulunmamaktadır. Coğrafya adına da Cenab Şahabeddin'in Yunan adaları hakkında söylediği birkaç sözden başka bir şey yoktur. Yazar, yolcuların Yunan adalarını gördüğünde adaları hayal ettiklerinden daha aşağı bulduklarını söyler. Buna rağmen iki gündür denizden başka bir şey görmeyen gözler için bu topraklar sevimli görünmektedir.

2.3.3.2. Yunanistan Şehirleri ve Yunanistan'da Şehircilik:

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Cenab Şahabeddin Atina'yı hızlıca gezmiş, bundan başka da sadece Pire şehri ve limanını görmüştür. Yazar Atina'da gördüklerini çok özet biçimde anlatmıştır.

"Mülâyim bir akşamın bakiyye-i muzîesi içinde Atina şehrini dolaştık; inişli yokuşlu şoselerden geçerek Akademia'yı, Dârü'lfünûnu, Zapyon'u, Sarây-ı krâliyi, Saltanat-ı seniyye sefârethânesini, büyük caddeleri velhasıl rehberimizin bütün vaad ettiği yerleri gördük." (Cenab Şahabeddin, 1996: 47)

diyerek kent gezisinden haber veren yazar olumlu ya da olumsuz bir söylem geliştirmeden Atina'yı bu sözlerle özetlemiştir.

Pire kenti için, "Direkler, ipler, yelkenler, bacalar arkasında Pire şehrinin beyazlı, mavili, penbeli ebniyesini gördük." (s. 43) diyen yazar Pire halkının geçiminde bu limanın önemini belirtmek ister gibi, "Şimdi sandalcılar, hamallar, tercümanlar, otelciler bir arbede-i müdhîşe ile vapurun içine tırmanıyorlardı." (s. 43) sözlerini söyler. Geminin limana yanaşmasıyla sandalcıların, hamalların, otelcilerin hücumuna uğrayan vapur yolcuları şaşkınlıklarını gizleyemezler. Cenab Şahabeddin de "Remzi ve Hüseyin Bey'lerle ben iplerle, kancalarla vapura sığrayan bu açları mütehâyirâne gözden geçiriyorduk." (s.43) demekten kendini alamaz.

2.3.3.3. Yunanistan'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Selanikli Şemseddin Yunanistan'ın 68.679 kilometrekarelik bir alana yayıldığını, 1904 yılı rakamlarına göre nüfusunun 2.433.806 olduğunu söyler. Aynı yıl, ülkenin bütçesi 121.186.146 drahmi gelire karşılık, 120.200.247 drahmi giderden oluşmaktadır. Ülkenin borcu ise bütçesinin çok üzerindedir: 886.907.210 drahmi.

Ülkede askerlik hizmeti zorunludur. Yirmi bir yaşına gelindiğinde askerlik hizmeti başlar ve otuz yıl devam eder. O gün için barış zamanında 20.040 kişilik bir ordusu bulunmakta, savaş zamanında ise bu ordu 82.125 kişiye ulaşmaktadır. Selanikli Şemseddin Yunan nüfusu, ekonomisi ve askeriyesi hakkında bu özet bilgileri sunar. Cenab Şahabeddin ise sadece Atina'yı iki saatliğine gezip Yunanistan'ı bu kadar cık görebildiği için ülke sosyal ve kültürel hayatı hakkında fazlaca bir söylemde bulunmaz. Ancak yazarın gemi yolculuğu sırasında kaydettiği konuşmalar Yunan kültürel hayatı hakkında bilgilerle doludur.

Cenab Şahabeddin, geminin Yunanistan'a yaklaştığı sırada iki Fransız yolcunun Yunanlılar hakkındaki diyaloguna şahit olur. Fransızlardan birisi Yunanlıların üstün bir medeniyet kurduklarını, bütün dünya kültürüne estetiği, edebiyatı ve ticareti kazandırdıklarını savunur; buna karşılık diğeri, bahsedilen kültürün eski Yunanlılara ait olduğunu, şimdiki Yunanlıların eskilerle hiçbir ilgisi kalmadığını düşünmektedir. Bu uzunca diyalogda Yunanlıların çok değiştiğini, eski ulvi özelliklerini kaybettiklerini anlatan Fransız, Cenab Şahabeddin'in sempatisini kazanır. Yazar da bu adamla aynı fikirde olduğunu söyler.

Cenab Şahabeddin'in katıldığı Fransızca göre,

*"Bugün bir Yunanlı, eğer şehirli ise, kadın, şarab, kumar arasında yuvarlanan bir züppe, Paul de Kock'un romanlarındaki eşhâsdan biri; eğer köylü ise bindiği merkebin yularını karısına çektiren bir kaba, hod-gâm, âdâb-ı nezâfetten bî-haber bir mahlûktur. Şimdi Yunanistan'ın büyük şehirlerinden birinde bulunmuş iseniz elbette dikkat etmişsinizdir: Delikanlılar kollarında kitap taşımaktan ziyâde metres taşımaya heveskârdırlar... Yolunuz Yunan karyelerine uğradıysa bî-şüphe görmüşsünüzdür ki bed-mest bir köylü akşama kadar tarlalarda çalışan zevcesini siyah yumrukları altında eziyor."*dur. (Cenab Şahabeddin, 1996: 33)

Fransızca göre Yunan şehirlerinde Avrupa medeniyetinin sadece kötü yönleri kol gezmektedir. Ahlak iyice zayıflamış; sokaklarda gelen geçene anlamlı dokunuşlarda bulunan kadın sayısı hayret verecek şekilde çoğalmıştır.

"Salonlarda genç erkeklerin hâli pek gülünçtür, en mümtazları tahammülsüz bir eda ile Fransızca söylerler, ekserisi için argo bir medâr-ı temeyyüz olur! Yemek masalarında meyve tabaklarını iskanbil desteleri takib eder; bir hazm-ı taâm

enasında servet-i mevcûdesinin sülûsânını kaybedenler nâdir değildir. Kumarda hile bir kâide-i umûmiyye, bir eser-i zekâdır; afifâne hükûm-i tesâdüfe teslim-i servet edenler Atina salonlarında tahmîk olunur!" (Cenab Şahabeddin, 1996: 34)

Yunan eğitimi hakkında söylenenler de ahlaki hakkında söylenenlere çok benzer. Yunanistan eğitim sisteminin çürümüşlüğü dillendiren Fransız yolcu, bizzat gördüğü Yunanlı avukatların, askerlerin, doktorların bilgisizlikleriyle konuyu örneklendirir ve

"Atina'da ben öyle darü'l-fünûn talebeleri gördüm ki hendesenin mesâil-i ibtidâiyyesinden bî-haber, mamañih bazı resâil-i mevkûtenin verdiği mesâil-i lûbiyyeyi ilk halleden kendisi oluyor. Bu erbâb-ı tahsilden ekserîsinin odasında kitap dolabı yerinde bir 'Rulet' kutusu bulunur; hemen hepsi Roma kanunlarından ziyâde 'Satranç' kaidelerini bilirler." (Cenab Şahabeddin, 1996: 35)

diyerek Yunanistan'da eğitimin de içler acısı bir durumda olduğunu imler.

Güzel sanatlar hakkındaki söylemler de hep olumsuzdur. Aynı Fransıza göre, o gün için bir Yunan edebiyatı yoktur. Dönem Yunan şiiri, bıçaktan, tüfekten, metresten, şaraptan söz eden kafiyelerden ve dağlarda yankılanan çoban şarkılarından başka bir şey değildir. Yunan şairlerinin kendilerini Homeros'un torunu saymaları, hileci bir fakirin kendisini Karun'un torunu saymasından farksızdır. Müzik ise edebiyattan da kötü durumdadır. Yunanlıların müzik konusundaki zevksizliklerini anlamak için bir kafede yarım saat oturmak yeterlidir. Fransıza göre, "Yunan musîkîsi, bir musîkî ki sizi sağır olmadığınıza nâdim eder." (s. 36) Benzer duygular heykel ve resim gibi sanatlar için de geçerlidir. Bu ülkede heykel denilmeye layık bir eser yoktur. Resim ise yeni yapılan kilise duvarlarındaki "kaba tasvirlerden, ağır ziyâlardan' da anlaşılabilceği gibi son derece zevksizdir. Mimari de 'Gotik, Rûmî, Arabî usullerinin zevksiz, mahâretsiz bir tarzda cem' edilmesinden mütehasıl bir melez mimari"dir.(s. 36)

Ülke hakkındaki sosyal ve kültürel ögeler hemen bunlarla sınırlıdır denilebilir. Bunlardan başka, Fransız yolcu Yunan erkeklerinin kadınlara kötü davranmasından, tarlalarda kadınların çalışıp erkeklerin meyhanede zaman geçirmelerinden söz etmiş; Yunan papazların da bu uygulamalara çanak tutacak şekilde batıl düşünceler aktardığına değinmiştir. Cenab Şahabeddin, kendi gözleriyle gözlemleyemediği Yunanistan'ı bir Fransız yolcunun ağzından anlatmıştır. Yolculuk arkadaşı Remzi Bey bu Fransız yolcunun konuşmasını çok beğenmiş ve Cenab Şahabeddin'in kulağına eğilerek, "Ne

sevimli adam! Ne kadar doğru söylüyor." (s.38) demiştir. Yazar da bu sözleri söyleyen arkadaşını tasdik ettiğini belirtmiştir.

2.3.3.4. Yunanistan ve Yunanlı İmgesi:

İngiltere bahsinde dönem Türk gezginlerinin İngiltere'ye 'gitmeyerek' bir imge oluşturduklarını dile getirmiştik. Aynı durum hiç kuşkusuz Yunanistan için de geçerlidir. Dönemin siyasi koşulları, gezginleri bu iki düşman ülkeye gitmemeye yöneltmiştir. Yunanistan, Bulgaristan'dan farklı olarak II. Meşrutiyet döneminin tamamında düşman ve sevimsiz bir ülke olarak algılanmaktadır. Osmanlı Devleti'nden ilk ayrılan topluluk Yunanlılar olduğu için ve diğer azınlıkların ayrılmasına kapı araladıkları için Türk milletinin bu dönemde Yunanlılardan hoşlanmadıkları kolayca tespit edilebilir. I. Dünya Savaşı'nda Yunanlılar İtilaf Devletleri arasında ve karşı cephede oldukları için doğal olarak düşman bir millettir. Kurtuluş Savaşı yıllarında ise günümüze kadar gelen "Yunan mezalimi" bağdaştırmasını gerçekleştiren son derece zalim, acımasız, cani bir millet olarak hafızalara kazınmıştır. Bütün bu koşullara bakarak gezginlerin Yunanistan'a gitmemesini olağan karşılamak gerekmektedir.

Cenab Şahabeddin'in kısa süreliğine uğradığı ülke hakkında kendi gözlemlerine dayalı bir imge oluşturmadığı söylenebilir. Ancak yazarın iki Fransızın konuşmasını aktararak oluşturduğu imge kendi duygularını açığa vurması bakımından önemlidir. Bu söylemlerdeki Yunan imgesi son derece olumsuzdur. Buna göre dönem Yunanlıları kesinlikle eski Yunan topluluğu değildir. Eserde hayatın birçok alanında geri kalmış, kumar, eğlence ve fuhuş meraklısı bir Yunan imgesi başat bir söylemdir. "Bugün bir Yunanlı, eğer şehirli ise, kadın, şarab, kumar arasında yuvarlanan bir züppe; eğer köylü ise bindiği merkebin yularını karısına çektiren bir kaba, hod-gâm, âdâb-ı nezâfetten bî-haber bir mahlûktur." (Cenab Şahabeddin, 1996: 33) ifadesinde özetlendiği gibi kentli Yunanlılara Avrupa uygarlığının kötü yönleri, köylü Yunanlılara ise kendi kültürlerinin bütün kötü yönleri yansımıştır. Yunanlılar eski ileri uygarlık düzeyini çoktan kaybetmiş her bakımdan geriye doğru giden bir millettir. Eski Yunanlılar sanattan, mimariden, müzikten, heykelden anlar ve dünyaya örnek olurlarken, günümüz Yunanlıları bu alanların tamamında geri bir düzeydedir. Eğitim sisteminin çürüdüğü, ahlaksızlığın kol gezdiği, sanat ve bilimin kalmadığı bu ülkede Yunanlıları Batılı modern toplumlar içine sokacak hiçbir değer görülmemektedir. Batılı olmaya gayret etmeyen, herhangi bir

ideali olmayan, kendini olayların akışına salmış bu ülkeden Türklerin alacağı bir ders yoktur. Cenab Şahabeddin bir yabancıdan ağzından aktardığı bu imgesinde Yunanlıları bütün öznelliğiyle eleştirmekte, toptancı bir yaklaşımla tüm Yunanlıları aynıymış gibi imgeleştirmektedir. Fransızın ağzından oluşturulan bu imgenin altında ise dönemin siyasal koşullarının etkisi olduğu çok açıktır. 1909 yılında yayımlanan *Hac Yolunda* adlı eserde Yunanlılar henüz kendisiyle savaşılan bir millet olmasa bile "öteki" olarak imlenmişlerdir. Bunda Yunanlıların Osmanlı Devleti'nden isyan ederek ayrılmasının önemli bir etkisi olsa gerektir.

2.3.4. Macaristan:

Dönem gezginlerinden Cenab Şahabeddin, Ahmet İhsan, Ahmet Cevdet ve Celâl Esâd bu ülkeyi görseler de ülke hakkında çok az şey söylemişlerdir. Dolayısıyla Macaristan ayrı altbaşlıklara ayrılmadan kısaca özetlenecektir. Dönem gezginlerinin ülke ve şehirleri hakkında fazla bilgi aktarmamalarının nedeni bu ülkeyi yeterince gezememeleridir. Cenab Şahabeddin ülkeyi tren yolculuğu sırasında görebilmiş ve kısa süre de Peşte'de bulunmuştur; Ahmet İhsan da ülkeyi vapur yolculuğunda seyretmiştir. Diğer yazarlar ise Budapeşte Belediyesi hakkında sınırlı bir bilgi aktarmışlardır.

Bu girişten sonra, Cenab Şahabeddin'in tren camından bakınca Macaristan'da savaşın soğuk yüzünü gördüğü söylenebilir. Alman askerî katarlarının Rus esirleri taşıdığını gören yazar gücün hak olduğunu, şu an Almanya güçlü olduğuna göre zayıf devletleri ezmesinin bir hak olduğunu dile getirir. Tren Budapeşte'ye varınca da yazarın gördüğü şey yine savaş izleridir. İstasyonda kanlı savaş günlerinin ürünü olan bir yaralı treni boşalmaktadır. Yazarın oldukça dokunaklı bir şekilde tasvir ettiği bu tabloya bu sefer cepheye asker götüren bir başka tren eklenir. Sisli, yağmurlu bir havada anne-babalar yavrularını, kadınlar kocalarını yaşlı gözlerle cepheye uğurlamaktadır. Yazara göre şerefli bir görev için cepheye gidenler geride kalanlardan çok daha şanslıdır. Savaş sırasında cephedeki bir defa ölürken evdeki yüzlerce defa ölmektedir. Anne ve çocuk boş kalan evde uzaklara gönderdiği sevdiğini her dakika anarken kahrolur. Bu da yetmezmiş gibi, eşlerin yokluğu nedeniyle hayatın bütün yükünü yüklenmek görevi kadınların zayıf omuzlarına kalmıştır. Yazarın uzun uzun anlattığı bu tablo gezi kitabının en hüznü bölümdür:

"Sen göğsün aşk-ı milletle memlû gidersin; ya çocuklar? Seni günde yüz kere unutup iki yüz kere hatırlayan, oynarken etraflarındaki yanaklardan yaşlar yuvarlandığını görerek kahkahalarını susturan ve şetâretlerini yutan, sonra gördüğünü unutarak yine koşup oynayan derken nâgâh ağlayan ve etrafına soran çocuklar: 'Babam?..Babam?...'"⁷³ (Cenab Şahabeddin, 1997: 59)

Yazar, Macar topraklarına girdiğinde ülkenin idari bölümlerinden bahseder. Buna göre,

"İki Macaristan vardır. Biri Macarlarla meskûn, hakiki Macaristan ki kendileri 'Macar örsag' diyorlar, diğeri 'Macar birodalom' dedikleri siyasi ve idari Macaristan'dır ki üç parçadan terekkiüb eder: Hırvatistan ve İslavonya, Transilvanya, asıl Macaristan. Hırvatistan ve İslavonya İslavlarla meskûndur; Transilvanya'da bilhassa Romenler sâkindir; Macar unsurunun galibiyeti asıl Macaristan'da görülür." (Cenab Şahabeddin, 1997: 168)

Ülkenin coğrafi şekilleri de idari bölümleri gibi ayrı ayrıdır. Hırvatistan ve İslavonya engebelidir, Transilvanya dağlıktır, asıl Macaristan ise baştan başa düz bir ovadır.

Asıl Macaristan denilen bölge hakkında izlenimlerini aktaran yazar ülke ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayanan yapısına işaret etmek için ovaların çok verimli olduğunu, bu topraklara buğday, mısır, pancar, keten ve kenevir ekildiğini anlatır. Hayvancılık bağlamında koyun ve domuz sürülerinden, ötede beride serbest şekilde otlayan atlardan bahsedilir. Yazarın demesine göre bu ülkede şehir az, köy ise çok fazladır. Köylerin bir kısmı seksen-yüz bin nüfusu barındıran devasa büyüklüktedir. Bu tür söylemler de ülkede tarıma dayalı bir ekonomiyi akla getirmektedir.

Cenab Şahabeddin Macarlarla Türklerin bazı ortak meziyetlerinin ve ortak kusurlarının varlığını tespit eder. Ona göre bu iki millet de misafirperverdir ve iki millet de düşmanlık dolu menkıbeler anlatır. Yazar, Macarlarla Türklerin aynı soydan geldiklerini anlattıktan sonra,

"Macarlar pek az müdür ve pek çok diplomattırlar, bizim gibi! Pek büyük iş adamı olduklarını zannederler, 'bunu biz yaptık' dedikleri zaman hissedersiniz ki ağızları doluyor. Milliyet namına bâlâ-pervazlığı hoş görürler, bizim gibi; ve bizim gibi her teşebbüsü hükümetten beklerler!" (Cenab Şahabeddin, 1997: 171)

⁷³ Cenab Şahabeddin daha altı yaşında bir çocukken, babası Plevne'de şehit düşmüştür. Yazarın gezi kitabının bu bölümünde savaşın acılarını hüznü dolu söylemlerle anlatmasında kendi hüznü biyografisinin önemli bir etkisi olmalıdır.

diyerek iki milletin ortak kusurlarına değinir.

Macarlar din konusunda oldukça laubali bir millettir. Kalvenistler ve Katolikler arasındaki problemler de olmasa bu ülkede dinin varlığı hiç hissedilmeyecektir. Ülkede bir Yahudi sorunu varsa da bu dinsel içerikli değil ekonomik içerikli bir sorundur.

Ülkede şehirlerin az olduğunu söyleyen yazar kısa süreliğine bulunduğu Budapeşte'den çok az söz eder. Şehri "Avrupa'nın ikinci sınıf payitahtlarından biri" olarak nitelendiren yazar, Tuna Nehri'nin kenarına çıkar ve bu sahili güzel bulur. Temiz gazinolardan ve geniş bir rıhtımdan haber veren yazar burasının Peştelilerin gezinti yeri olduğunu söyler.

Ahmet İhsan da, vapurla Tuna yolculuğu yaptığı sırada gece uğradıkları Budapeşte'yi görmüştür. Bun göre şehrin Buda tarafı dağlıktır; Peşte tarafında ise büyük Avrupa kentlerine özgü faaliyet görülmektedir. "Her taraf pür-nûr caddeler üzerinde giden tramvaylar, nehrin etrafındaki rıhtım, kenara dizilmiş cesim oteller, memleketin medariftiharı mebâni-i resmiye ve cesime ziyalar içinde idi." (Ahmet İhsan, 2007: 519) diyerek kentin gece görüntüsünü niteleyen yazar, Budapeşte sahilinde gördüğü güzel manzarayı da asla unutamayacağını söyler.

Son olarak Budapeşte Belediyesi'nden bahsetmek gerekir. Ahmet Cevdet ile Celâl Esâd şehrin belediye işleri bakımından kanalizasyon sistemini, mezbahasını ve pazarlarını anlatmışlardır. Şehirde lağımalar ve yağmur suları birleştirilerek Tuna Nehri'ne verilmektedir. Kentin coğrafi yapısı eğimli olduğundan elektrikli pompalara ihtiyaç duyulmadan lağımalar kendi hızıyla akmaktadır. Kentin pazarı Paris'tekine benzer şekilde yapılmış, demir malzeme kullanılarak kapalı pazar inşa edilmiştir. Burada sabahleyin toptan satışlar öğleden sonra da perakende satışlar yapılmaktadır. Budapeşte Belediyesi yoksul halkı kollayacak önlemler almıştır. Belediye, kendi fırınından çıkarttığı ekmeği ucuz fiyattan vererek fakir halka destek olduğu gibi, mezbahadaki etin bir kısmını da yine bu muhtaç insanlara ucuz fiyattan vermektedir.

Yazarların ülke hakkındaki izlenimleri bunlarla sınırlıdır denilebilir. Bu sınırlı söylemlere bakarak gezginlerin Macaristan'ın tarımsal ekonomiye dayanan yapısını, ülkede endüstrileşmenin, kentleşmenin azlığını imgeledikleri dikkati çekmektedir. Macarlar Batı Avrupa'nın ileri milletleri gibi topyekûn bir kalkınmayı henüz gerçekleştirememiş, kendi içinde kusurlu yönleri olan bir millettir. Macar halkının

etnosantrik bir algıyla dış dünyayı algıladıkları kendilerine ait en küçük bir başarıyı büyük bir iş kotarmış gibi anlatmalarından bellidir. Özetleyecek olursak dönem gezi kitaplarındaki Macaristan imgesi tarım toplumundan sanayi toplumuna geçememiş ikinci sınıf bir Avrupa ülkesi imgesidir. Benzer şekilde Macarlar da farklı konulardaki kusurlarıyla ikinci sınıf bir halk olarak imlenmiştir denilebilir.

2.3.5. Makedonya:

II. Meşrutiyet döneminde Makedonya, gezilerek anlatılmış bir ülke değildir. Bu dönemde hiçbir gezgin Makedonya hakkındaki izlenimlerini kitaplaştırmamıştır. Ancak biz "Giriş" bölümünde de belirttiğimiz gibi bir gezi kitabı olmasa da Balkan ülkeleri hakkında bilgiler aktarması nedeniyle Selanikli Şemseddin'in *Makedonya* kitabını bu incelememize dâhil ettiğimizden, bu kitap çerçevesinde Makedonya hakkında bilgi aktarmayı uygun gördük.

Makedonya, Osmanlı Devleti döneminde çok farklı etnik ve dini unsurların bir arada yaşadığı bir bölgedir. Bu karmaşık yapıyı coğrafyada,

"Arnavutlar, Sırpalar, Bulgarlar, Rumlar, Türkler, Ulahlar ve Yahudiler hem yan yana yaşamış, hem de birbirinin boğazına sarılmışlardır. Müslüman, Hristiyan, Ortodoks, Katolik her mezhep, din, dil ve ırktan insanlar bu bölgede yaşamış; her cemaat ayrı bir milletin parçası, her bölge ayrı bir devletin nüfuz alanı olmuştur."

(Kocahanoğlu, 1999: 12)

Kaotik yapısı gereği sık sık milletlerin kendi aralarındaki mücadelelere sahne olan bölge, kimi zaman da Osmanlı Devleti'ne isyan ederek mücadele alanını genişletmiştir.

Söylemlerinden İttihat ve Terakki yanlısı olduğu anlaşılan Yüzbaşı Selanikli Şemseddin, *Makedonya* adlı kitabında Makedonya meselesini enine boyuna tartışmış, örgütün burada nasıl kurulduğunu aktarmış ve bu arada Makedonya, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ gibi ülkeler hakkında özet bilgiler sunmuştur.

Yazarın eserinde, Makedonya hakkında uzun uzun bilgi vermediği, sadece Makedonya tarihine değindiği görülür. Buna göre Makedonya sözcüğü, tarihin çok eski dönemlerinde bu bölgede yaşayan ve "Maket" denilen halktan gelmektedir. 'Maket'lerin yaşadığı yer anlamında "Maketya", "Maksetya" biçiminde kullanılan sözcük, zamanla

"Makedonya" olmuştur. Selanikli Şemseddin, Makedonların Ulahlar olduğunu, Ulahların çok eski yıllardan beri bu yörede yaşadıklarını ve büyük olasılıkla köken itibariyle Slav olmadıklarını anlatır. Daha sonra Makedonya'nın kuzeybatı ve batısında yaşayan Arnavutların da en az Ulahlar kadar eski olduklarını, bu iki milletin bu yörenin en eski sahipleri olduklarını dile getirir. Ulahlar, bölgeye gelen Sırp ve Bulgar gruplarıyla uzun süre mücadele etmişler ancak daha sonra kuzeye ve şimdiki Romanya'ya doğru göç etmeye karar vermişlerdir. "Fıtraten cengâver olan Arnavutlar ise bu iki unsuru vatanlarına sokmayarak" (Selanikli Şemseddin, 1324: 98) eski yerlerinde yaşamaya devam etmişlerdir.

Tarihin eski dönemlerini cehalet içinde ve derebeylik yönetimi altında geçiren bu bölgeye daha sonra Türk kökenli Macarlar gelmiş ve Macar Krallığı'nı kurmuşlardır. Macar Krallığı uzun süre burada kalsa da Arnavutlar Macar akınlarına karşı koymuşlar ve yöreye bunları sokmamışlardır.

Daha yakınlara gelindiğinde MÖ 748 yılında Faranus adında bir prens tarafından Makedonya Krallığı kurulduğu görülür. "Maket" kökenli olduğu düşünülen Prens Faranus ve sonrasında oğulları tarafından yönetilen ülke iki yüz yıl boyunca sakin bir hayat sürmüştür. MÖ 540 yıllarına gelindiğinde Yunanlıların bu coğrafyaya akın etmeye başladığı ve MÖ 359 yılında II. Filip'in Makedonya kralı olmasına kadar geçen zamanda bu bölgeyi yer yer ele geçirdikleri dikkati çeker. II. Filip'in kral olmasından sonra ülkede Yunan nüfuzu azalmış ve ülke toprakları doğuda Trakya'ya güneyde Olimp sıradağlarına kadar genişlemiştir. MÖ 336 yılında hükümdar olan Büyük İskender ise ülkenin genişlemesine en büyük katkıyı yapmıştır. Büyük İskender'den sonra ülke eski gücünü bulamasa da yüz elli yıl kadar bağımsız bir şekilde yaşamaya devam etmiş ve nihayet MÖ 168 yılında Romalılara yenilerek Roma'nın egemenliği altına girmiştir.

"Makedonya kıtası Romalıların elinde bulunduğu zaman Selanik merkez ittihaz edilerek buraya 'İlberya Vilayeti' tesmiye olunmuş ve hudûdu şimâlen ve garben tevsi' edilmiştir. Makedonya Romalıların bir vilayeti bulunduğu müddetçe pek çok ihtilâllere, inkılâplara düçâr olmuşsa da kesb-i istiklâl edememiş ve binâenaleyh evvel zamana kadar cenup İslavlarından olan Bulgarlar, Sırpılar, Makyet akvâmının bakiyesini de buralardan çıkarmışlar ve kendileri yerleşmişlerdi."
(Selanikli Şemseddin, 1324: 100)

Roma İmparatorluğu ikiye bölününce Makedonya Doğu Roma İmparatorluğu'na kalmıştır. MS 7. yüzyılda Makedonya'da bir krallık kurulsada uzun ömürlü olamamıştır. Daha sonra Sicilyalılar tarafından ele geçirilen ülke onların da oradan ayrılmasıyla uzun yıllar karışıklık içinde kalmıştır. Haçlı Seferleri döneminde Latinler tarafından istila edilen ülke Osmanlıların bölgeyi fethine kadar karmakarışık bir durumdan bir türlü kurtulamamıştır.

Makedonya imgesine bakıldığında, Selanikli Şemseddin'in Makedonya'da yaşayan farklı milletlerin bölgeyi kendi toprakları olarak gördüklerine uzunca değindiği öncelikle dikkati çeker. Pek çok sahibi bulunan bu ülkenin imgesi, tarihin getirdiği karmaşık ilişkiler ağının ve bir türlü çözülemeyen problemler yumağının imgesidir. II. Meşrutiyet döneminde Makedonya Türk tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir. II. Meşrutiyeti ilan ettiren ve daha sonra iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti burada yeşerip gelişmiştir. Aynı zamanda 1908'deki ihtilal ateşi burada yakılmış ve II. Meşrutiyet, İstanbul'dan önce İttihat ve Terakki üyeleri tarafından burada ilan edilmiştir.⁷⁴ Söylemlerinden İttihatçı olduğu açıkça belli olan Yüzbaşı Şemseddin'in Makedonya'yla ilgili bir kitap yayımlaması ülkenin bu dönemdeki kutsal tarafıyla da ilgilidir. Bu bağlamda II. Meşrutiyet döneminde Makedonya'nın bir yandan sorunlar yumağı biçiminde bir yandan da hürriyet ateşinin yakıldığı yer biçiminde algılandığı gözlenmektedir.

2.3.6. Karadağ:

Güneydoğu Avrupa'nın küçük ülkelerinden olan Karadağ sadece Selanikli Şemseddin'in *Makedonya* kitabında çok özet olarak tanıtılır. Buna göre Karadağ Prensliği 6080 kilometrekarelik bir alana yayılmıştır. Toplam nüfusu 227.841'dir. Bu nüfusun 13.840'ı Müslüman'dır. Karadağ'ın Avusturya, Türkiye, Rusya ve Sırbistan'da yaşayan 6.000 vatandaşı daha vardır.

Ülkenin bütçesine bakıldığında gelirleri ile giderlerinin eşit olduğu görülür. Yıllık 881.662 florin gelire karşı aynı miktarda harcama yapılmaktadır. Dış borcu ise 960.000 florindir.

⁷⁴ II. Meşrutiyet'in ilanında Makedonya'nın Ohri ve Manastır şehirlerinin üstlendiği rol için bkz. GÜMÜŞSOY, Emine (2008) 'II. Meşrutiyet'i Hazırlayan Bir Merkez: Ohri', *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, s.53-70

Ülkede askeri eğitimden geçirilmiş 35.000 piyade ve 600 topçu vardır. Karadağ'ın 100.000 adet silahı bulunmaktadır. Rusya bu ülkeye 1898 yılında 30.000 adet Berdan tüfek ve 30.000 adet seri atışlı Moskoviçko tüfek hediye etmiştir. Ülkenin sahip olduğu toplar on ikisi Krup sistemli, ikisi çelik Rus sistemli, altısı muhasara topu ve yirmisi dağ topu olmak üzere toplam kırk adettir. Selanikli Şemseddin Karadağ'ı bu bilgiler ışığında aktarmış, nüfus, ekonomi ve ordudan başka ülke hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Bu kadarcık söylemler arasından bir Karadağ imgesi çıkartmak güçtür. Bununla birlikte Karadağ'ın küçük bir ülke olduğu, ekonomisinin dengeli olduğu ve ülkenin Rus etkisi altında bulunduğu imlenmiştir.

2.3.7. Sırbistan:

Karadağ için geçerli olan durum Sırbistan için de geçerlidir. Dönem gezginlerinin uğramadığı bu ülke hakkında Selanikli Şemseddin'in verdiği bilgilere bakmak gerekmektedir. Sırbistan 48.303 kilometrekarelik bir ülkedir. Nüfusu 2.624.318'dir. Bütçesine bakıldığında bütçenin denk olmadığı ve borçların fazla olduğu dikkati çeker. 1904 yılı rakamlarına göre Sırbistan'ın 82.812.722 frank gelirin karşılığında 89.143.836 frank harcama yaptığı ve diğer ülkelere 465.775.065 frank borcu olduğu görülmektedir.

Ülkede askerlik yirmi yaşında başlamakta ve yirmi dört yıl süreyle devam etmektedir. On yıl muvazzaf, yedi yıl redif ve yedi yıl da mustahfiz olarak görev yapan bu kadrolu askerler 16.000 kişiden ibarettir. Piyade, süvari, topçu gibi birliklerden oluşan Sırp ordusu savaş sırasında 353.122 kişilik bir sayıya ulaşmaktadır. Selanikli Şemseddin'in eserinde anlattığı Sırbistan özetle bunlardan ibarettir. Ülke hakkında başkaca bilgi bulmak güçtür. Bu söylemlerin Sırbistan ve Sırp imgesini çözümlemekte yetersiz kalacağı açıktır. Sırbistan, Karadağ'la karşılaştırıldığında daha büyük bir ülkedir. Ancak ülkenin ekonomik problemleri bulunduğu gelirleri ile borçları arasındaki dengesizlikten anlaşılmaktadır.

2.3.8. Arnavutluk:

Arnavutlar hakkında Makedonya tarihinde kısa bir bilgi veren ve bu milletin Makedonya'nın en eski unsurlarından birisi olduğunu söyleyen Selanikli Şemseddin, Arnavutluk hakkında şu bilgileri sunar:

"Makedonya'nın garbî şimâlî cihetindeki dağlık arazide boylu boyunca uzanmış koca bir kıtayı Arnavutluk teşkil eder. Tahminen iki milyon nüfusu hâvidir. Bir buçuk milyonu İslâm, yarım milyonu ise Hristiyan'dır. Arnavutluk şimâlî ve cenûbî olmak üzere başlıca iki kısma ayrılmıştır. Şimâldeki Arnavutlara Gega, cenûbdakilere Toska denir. Bu iki kabile arasında lisânen ve ahlâken farklılık vardır. Fakat hürriyet ve hubb-ı millî hasebiyle birbirinden farkı yoktur. Şimâlin Gega Arnavutları salâbet-i dinîye ve mertlik ile muttasıf ve cenûbdaki Toskalar da medeniyet, faâliyet ve maârifperverlikte daha ziyade temeyyüz etmişlerdir."

(Selanikli Şemseddin, 1324: 122-123)

Arnavutlar Fatih Sultan Mehmet'in bölgeyi fethinden bu yana İslamiyeti yaymış ve Osmanlı Devleti'ne sadakatten ayrılmamıştır. Osmanlıların yararına çok büyük adamlar yetiştiren bu millet, hiçbir zaman Türklerle karışıp kaynaşmamış; her zaman kendi ülkeleri içinde özgürce yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı dönemde uyguladığı yanlış politikalar nedeniyle Arnavutluk zor durumda kalmış, Gegalar cehalet içinde yüzerken aydın düşünceli Toskalar da ayrılık hesapları yapmaya başlamışlardır. Avusturya'nın da kışkırtmasıyla Arnavutlar 1904 yılında bir kongre düzenlemişler ve kongrede Osmanlı hükümetine karşı harekete geçilmesini kararlaştırmışlardır. Selanikli Şemseddin'e göre hamiyetli Arnavutlara Osmanlılardan ayrılma fikri zor gelmiştir buna rağmen ülkenin ve Avrupa coğrafyasının politikaları masaya yatırılınca en mantıklı seçenek olarak ayrılık fikri görünmüştür. Yazarın Arnavutluk hakkında verdiği bilgiler bunlarla sınırlıdır.

Selanikli Şemseddin'in ifadelerine bakıldığında Arnavutluk'un Gegalar ve Toskalar biçiminde ikili yapısının ortaya konduğu ve Balkan coğrafyasında en çok sempatiyle bahsedilen ülkenin Arnavutluk olduğu dikkati çeker. Arnavutluk öncelikle Müslüman halkıyla sempati toplamaktadır. Bu halkın Osmanlı aleyhinde olmadığı, tersine Osmanlılara tarih boyunca yararlı işler yaptıkları öne alınarak Arnavutların dost oldukları işaret edilmiştir. Dönem Arnavutlarının Osmanlı'dan ayrılmayı istemedikleri ancak tarihi şartların bunu zorunlu kıldığı imlenirken de Arnavutların dost bir millet oldukları, onları ayrılmaya iten şeyin Osmanlı'nın yanlış politikaları olduğu dillendirilmektedir. Sonuç olarak Arnavutların olumlu yönleriyle nitelendiği, bu imgede dinmerkezci bakış açısının etkili olduğu söylenebilir.

2.4. Güney Avrupa Ülkeleri:

İspanya, Portekiz, İtalya gibi önemli Avrupa ülkelerinin bulunduğu bu bölge de, II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin eserlerinde yerini alır. Dönem gezginlerinden Şerafeddin Mağmumi *Seyahat Hatıraları III* kitabında 1899 yılında gezdiği İtalya'yı uzunca anlatmış, yine bu kitabın sonuna eklenen "1914 Senesi Ortasında Afrika-yı Şimâlîden Avrupa-yı Şimâlîye Azimet ve Avdet" adlı bölümde ise vapurun birkaç saatliğine uğradığı Portekiz'in Lizbon kentinden kısaca söz etmiştir. İtalya'yı anlatan bir diğer gezgin Yusuf Samih'tir. Mısır sultanlarından Hüseyin Kamil Paşa'nın kızı Prenses Kadriye Hüseyin'in tercümanlarından olan Yusuf Samih, onunla birlikte Sicilya gezisine katılmış ve bu yolculuğu 1922 tarihinde Kahire'de *Sıkılye-Sicilya Hatırası* adıyla Türkçe olarak yayımlamıştır. Yusuf Samih eserlerinde eski bir Arap gezgin ve dilbilimcisi olan Asmai'nin adını mahlas olarak kullanmıştır. Sicilya ve Sicilyalılar üzerine ayrıntılı bilgi bulunabilecek bu eser 280 sayfadan oluşmaktadır ve henüz Latin alfabesine aktarılmamıştır. İtalya hakkında bir değerlendirme de Hasan Bedrettin'e aittir. Hasan Bedrettin'in 1911 yılında yayımladığı *İtalya Nedir?* adlı eseri İtalya'yı tanıtmak amacıyla kaleme alınan bir yapıttır. Eser bir gezi kitabı değil, İtalya ve İtalyanlar hakkında bilgi vermek için kaleme alınmış didaktik bir eserdir. Mehmed Enisî, Fransa'ya giderken yolculuk yaptığı gemiden Sicilya'yı seyretmiştir. Yazar, *Avrupa Hatıratım* adlı eserinde uzaktan gördüğü bu İtalyan adasının manzarasını dikkatlere sunmuştur.

2.4.1. İtalya:

Oğuz Karakartal, *Türk Edebiyatında İtalya* adlı kitabında, Türklerin İtalya (Apenin) yarımadasıyla tanışmasının, Hun Türklerinin buraya yaptıkları akın ve saldırılara kadar gittiğini söyler. Bununla birlikte Türk kültüründe İtalya yarımadasından ve İtalya şehirlerinden söz eden ilk ürünler oldukça geç denilebilecek bir dönemde ortaya çıkmaya başlar. Bu bağlamda Karakartal, "Türk kültüründe İtalya yarımadasından ve İtalya şehirlerinden söz eden ilk ürünler olarak Barak Reis'in Savoy'a elçi olarak gönderilmesi sırasında tuttuğu kayıtlar ile Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetü'l Kibar fî Esrafîl Bihar* adlı eserini kabul edebiliriz." (Karakartal, 2003: 13) diyerek Türk edebiyatında İtalya hakkındaki ilk eserlerin Barak Reis ve Kâtip Çelebi'ye ait olduğunu söyler. Yine yazarın demesine göre İtalya hakkındaki ilk sefaretname ise Sadık Rıfat Paşa'nın

1858'de yayımladığı *İtalya Seyahatnamesi*'dir. Bu sefaretnameden önce ise Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa Risalesi*'nde ve Leskovikli Mehmet Rauf'un *Seyahatname-i Avrupa*'sında (1852) İtalya'dan söz edilmiştir.

Tanzimattan sonra ortaya çıkan gazetelerde yavaş yavaş diğer ülkeler hakkında bilgi veren yazılar yayımlanmaya başlar. Bununla paralel olarak Şinasi'nin "Roma Meselesi" adlı makalesi 1862 yılında Tasvir-i Efkâr'da; Roma Sefareti İkinci Kâtibi Yusuf Kamil'in "Roma'nın Tarih ve Mevkiine Dair Malumat-ı Muhtasıra" adlı yazısı 1873 yılında Şark adlı gazetede yayımlanmıştır. (Karakartal, 2003: 15) Oğuz Karakartal, ilerleyen sayfalarda Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemi gazete ve dergilerinde İtalya hakkında yazılara rastlandığını söyleyerek, Cenab Şahabeddin, Halit Ziya, Celâl Nuri, Muhiddin Bey gibi yazarlardan birkaçının İtalya ile ilgili yazılarından haber verir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi II. Meşrutiyet döneminde İtalya hakkında en dikkate değer eserler Şerafeddin Mağmumi, Asmaî ve Hasan Bedrettin'e aittir. Mağmumi ve Asmaî'nin bizzat gezerek anlattığı İtalya'yı Hasan Bedrettin, masa başında yazarak anlatmıştır. Bunlardan başka Mehmed Enisî'nin *Avrupa Hatıratım* adlı eserinde uzaktan görülen Sicilya adası hakkında bir izlenim ve Ahmet Cevdet ile Celâl Esad'ın birlikte hazırladıkları raporda Milan (Milano) şehrinin belediye hizmetleri hakkındaki söylemlerine rastlanmaktadır.

2.4.1.1. İtalya Tarihi ve Coğrafyası:

Hasan Bedrettin, *İtalya Nedir?* adlı eserinde İtalya tarihine çok uzun bir bölüm ayırmıştır. Eserin ilk kırk sayfasından sonrası tümüyle 19. yüzyıl İtalya tarihini anlatmaktadır. Burada bütün ayrıntısıyla İtalya tarihine değinilemeyeceğinden kısa bir özet yapmak gerekecektir.

Hasan Bedrettin'e göre İtalya, İlkçağda Roma İmparatorluğu'nun şan ve şerefini gördükten sonra uzun süre tarih sahnesinde etkin olamamıştır. Yazar, İtalya'da ortaya çıkan ve neredeyse bütün dünyaya hâkim olan Roma İmparatorluğu'nun MS 395 yılına doğru iyice zayıfladığını, halkın ahlakının bozulduğunu, ülkede fuhuşun çoğaldığını ve imparatorluğun yıkılış koşullarının tamamıyla hazırlandığını söyler. Yazara göre, MS 395 yılında ikiye bölünen Roma İmparatorluğu'nun doğu bölümü yüzlerce yıl daha yaşadığı halde batı tarafı yukarıda anlatılan nedenlerden ötürü yüz yıl bile yaşayamadan yıkılıp gitmiştir. Batı Roma imparatorlarından Severus'un ölümünden yaklaşık iki yüz

yıl sonra İtalya'yı Ostrogotlar istila etmiş ve atmış yıldan fazla orada hüküm sürmüşlerdir. Bu tarihten sonra İtalya bir an olsun iç karışıklık ve mücadeleden kurtulamamıştır.

"Mütemâdi, mütevâli tecâvüzâta, karışıklıklara ma'rûz bulunmuş, müteaddid hükûmetlere ayrılmış, ekser hattları da sırasıyla ecnebi mütearızların pââmâl-i teshîri olagelmiş idi. Nihayet asr-ı sâbık evvelinde Napolyon Bonapart'ın yed-i zabtına geçen İtalya birçok seneler Fransızların hükmü altında bulunmuş ve filhakika bu devre-i esaret esnasında terakkiyat-ı medeniye, sanâiye ve saireden cidden müstefid olmuş idi." (Hasan Bedrettin, 1329: 41)

diyene yazara göre Fransızların İtalya'yı ele geçirmesi İtalyanlarda milliyet düşüncesinin oluşmasına neden olmuştur. Bu düşüncenin uyanması ve Victor Emmanuel, Kont Kavur ve Garibaldi gibi kişilerin de katkısıyla Kırım Savaşı'ndan sonra 1859 yılında bağımsız bir İtalya devleti kurulmuştur. Hasan Bedrettin, aynı dili kullanan İtalyanların bir türlü birlik olamamasında Papalığın etkisi olduğunu düşünmektedir. Bunun yanı sıra milliyet düşüncesi ülkeye çok geç girmiş ve bu da İtalyanların birlik olmasını geciktirmiştir. Yazar bunlardan başka 19. yüzyıl İtalya tarihi hakkında ayrıntılı bilgi sunar. Napolyon dönemi ve sonrasını, 1820-1821 ihtilalini, Carbonari Cemiyetini, 1831 ihtilalini, 1848-1849 ihtilalini ve bütün bu karışıklıklardan sonra devletin kurulmasını uzun uzun anlatır. Yazarın söylemlerinde subjektiflik öne çıkar. O dönemde İtalyanların Trablusgarb'a saldırması ve kitabın tam da o dönemde kaleme alınması subjektif, hamasi bir söylemi beraberinde getirmiştir.

İtalya coğrafyası hakkında da en ayrıntılı bilgiler Hasan Bedrettin'in eserinde görülmektedir. Diğer yazarların da ülke coğrafyası hakkında söylemleri bulunmaktadır ancak derli toplu bilgiler Hasan Bedrettin'e aittir. Buna göre İtalya'nın Avrupa karasına bağlandığı kuzey tarafı daha geniştir. Güneye doğru daralan ülke uzun bir çizme şeklini alır. Ülke, kuzeyde İsviçre ve Avusturya'yla; kuzeydoğuda Avusturya ve Adriyatik Denizi'yle; doğuda Adriyatik Denizi ve Otranto Boğazı'yla; güneydoğuda Yunan deniziyle; güneybatıda Tiren Denizi'yle; batıda Fransa'yla sınırdır. Kara sınırı 1400 km, sahili ise 3210 km uzunluktadır.

İtalya, coğrafi yapısı bakımından üçe ayrılmıştır. Birinci kısmı kuzey tarafı olup 'Yukarı İtalya' olarak adlandırılır. Burası Alp ve Apenin Dağları'yla çevrili olan Po Irmağı

havzasından ibarettir. Bu kısmın etrafı yüksek dağlarla çevrilidir; ortasında geniş ve verimli bir ova bulunmaktadır. İkinci kısım İtalyan yarımadasıdır. Bu kısım bir başından öbür başına kadar uzayan Apenin Dağları'yla, güzel vadi ve bayırlarla, verimli ovalarla doludur. Üçüncü kısım Sicilya ve Sardunya adalarıyla diğer küçük adalardan oluşur.

İtalya'da önemli iki sıradağ bulunmaktadır. Birisi Alp Dağları, diğeri ise Apenin Dağları'dır. İtalya, yanardağlara da sahip bir ülkedir. Aktif yanardağ olarak Napoli'deki Vezüv yanardağını hatırlatan yazar Sicilya'daki Etna yanardağının da meşhur olduğunu dile getirir.

Nehir bakımından oldukça zengin olan İtalya, üç tarafındaki denizlere dökülen pek çok ırmağa sahiptir. Bu ırmakların çoğunun havzası dar ve mecraları kısadır. En büyük nehir Po Irmağı'dır ki Yukarı İtalya tamamıyla bu ırmağın havzasından ibarettir.

"İtalya'nın bir hayli gölleri olup, mecmûnun mesâha-i sathiyesi 2107 merba' kilometredir. En büyükleri Alp silsilesinin eteklerindeki olup bunların da başlıcaları Verbano, Mayor (Maggiore), Layor (nam-ı diğer Lakoma) (Lago di Como) ve cümlelerin en büyüğü olan Garda gölleridir. Apenin silsilesinin eteklerinde dahi birçok göller bulunup bunlardan arazi-i kilsâyede olanları pek sathî ve arazi-i bürkaniyedekileri gayet derindir. Bunların başlıcaları Umbria'daki Trasimeno, Latyum'daki (Lazio) Bolsena, Vico, Albano ve Nemi gölleridir." (Hasan Bedrettin, 1329: 13)

İtalyan sahillerine ve adalarına değinen yazar sahillerin uzunluğundan, Sicilya ve Sardunya adalarının coğrafi yapılarından bahseder. Buna göre her iki ada da dağlık bir yapıya sahiptir. Sicilya'da volkanik dağlar da bulunmaktadır.

İtalya'nın iklimi oldukça ılımandır. Bununla birlikte Kuzey İtalya'da yani Po Irmağı'nın havzasında kışlar oldukça soğuk, yazlar ise oldukça sıcak geçer. İtalya yarımadasının doğu tarafı poyraz rüzgârlarından etkilenir ve havası daha serindir, batı tarafı ise daha ılıman bir havaya sahiptir. "İtalya'nın iklimce en güzel yeri Napoli havâlisidir. Havası sıcaktır. Oralara kışın pek nâdir olarak kar yağar. Sicilya'da şiddetli sıcaklar olur ise de havası sağlamdır... Sardunya'nın havası gâyet ağır ve sıtmalıdır. Buna da sebep bu havâlide bataklıkların kesretle bulunmasıdır." (Hasan Bedrettin, 1329: 19-20)

2.4.1.2. İtalya Şehirleri ve İtalya'da Şehircilik:

Dönem gezginleri İtalyan şehirlerinin pek çoğunu görmüşler ve eserlerinde bu kentler hakkındaki izlenimlerini aktarmışlardır. Bu bağlamda başkent Roma'yı bütün ayrıntılarıyla Şerafeddin Mağmumi anlatmış, Sicilya'daki kentleri de Asmaî dile getirmiştir. Ahmet Cevdet ve Celâl Esâd'ın hazırladıkları raporda İtalyan kentlerinden Milan'a (Milano) yer verilmiş, şehrin belediye hizmetlerinden bahsedilmiştir. Hasan Bedrettin ise eserinde sırasıyla Roma, Napoli, Venedik, Milano, Messina, Parma, Pavia, Pisa, Cenova, Bari, Catania ve Floransa'yı birkaç cümleyle tanıtmıştır.

Roma:

Dönem gezginleri içinde sadece Şerafeddin Mağmumi Roma'yı gezmiş, Hasan Bedrettin ise kısaca Roma tarihine değinmiştir. Mağmumi dokuz gün kaldığı Roma'yı yaklaşık doksan sayfa boyunca anlatmıştır. Yazar, diğer Avrupa kentlerinde olduğu gibi Roma'da da turist gibi dolaşmış, kentin görülmesi gereken her yerini görmüştür.

Yazara göre Roma'nın dünya tarihinde çok önemli bir yeri vardır.

"Roma üç bin seneden beri pâyidâr olan ve bu otuz asır zarfında nice nice inkılâbât ve tebeddülâta uğrayan dünyanın en eski bir şehri, Roma medeniyet-i kadîmesinin kürsüsüdür. Kurun-ı Kadîme ve Vustâ'da pây-ı taht-ı âlem olmuş, Hristiyanlık garbî Avrupa'ya Roma kapısından girmiştir." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 337)

Şerafeddin Mağmumi, Roma tarihi hakkında kısa bir bilgi verir. Buna göre üç bin yıllık bu eski kentin nasıl kurulduğuna dair kesin bir bilgi yoktur ancak yaygın olarak anlatılan bir rivayet vardır. Bu rivayete göre, MÖ 8. yüzyılda Romus ve Romulus adlı iki bebek, Tiber Nehri kenarında bir mağarada dişi bir kurt tarafından emzirilerek büyütülmüştür. Bebekler büyüyüp genç delikanlı olduktan sonra etraflarına topladıkları haydutlarla o mağaranın bulunduğu bölgede bir köy kurmuşlardır. Bu köy de zamanla gelişip büyüyerek Roma haline gelmiştir.

"Takriben milattan yarım asır öne gelinceye kadar Roma hükümeti bir nevi cumhuriyetle idare olunurdu. O tarihten itibaren imparatorluk başlar ki Roma'nın"

en parlak devri, evc-i kemâli bu devirde görülür. Gerek milattan evvel gerekse sonra Roma mütemâdiyen akvâm-ı vahşiye-i şimaliyenin hücum ve taarruzâtına uğrayarak pek çok zedelenmiştir." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 337-338)

MS 3.-4. yüzyıllarda Roma'nın gücü zayıflamaya başlamıştır. Gücüyle doğuyu ve batıyı titreten büyük Roma'nın zayıflamasının nedeni ne barbarların saldırıları, ne yüz binlerce insanın ölümüne neden olan salgın hastalıklar ne de yangınlardır. Yazara göre Roma'yı zayıflatan neden, ahlak çöküntüsüdür.

Roma MS 4. yüzyılın başlarında İmparator Costantinus zamanında putperestliği bırakıp Hristiyanlık dinine geçmiştir. Hristiyanlığın kabulüyle birlikte Havarilerin vekili sıfatıyla ortaya çıkan papalar yavaş yavaş nüfuz kazanmaya başlamışlar ve zaman içinde adeta hükümdar kesilmişlerdir.

Roma tarihi hakkında bu türden bilgiler aktaran yazar şehrin 19. yüzyılda Fransızların eline geçtiğini, Fransızların kâh doğrudan doğruya idare ederek, kâh himaye altına alarak kente sahip olduğunu, nihayet Garibaldi ordusunun zaferiyle İtalya Krallığı'nın kurulduğunu, kentin de böylece yeni bir ilerleme dönemine girdiğini aktarır.

"Hâl-i hazırda Roma pek kasvetli bir memlekettir. Mezarlık ortasında kurulmuş cümbüş çadırına benzer." (s. 339) diyen Mağmumi, Roma'nın eski günlerdeki ihtişamını kaybettiğini, şehrin meşhur Ogüst zamanında otuz yedi kapılı bir sur ile çevrili olduğunu; binden fazla sarayı, elli bin haneyi, bin hamamı, bin beş yüz çeşmeyi, beş yüze yakın büyük ibadethaneyi, otuz altı zafer anıtını, on dikili taşı, Tiber Nehri üzerinde sekiz köprüyü, on dokuz su yolu kemerini ve aynı zamanda bir milyondan fazla nüfusu barındırdığını söyler. "Hâl-i hazırda ise Roma'nın nüfusu İtalya'nın Milano ve Napoli şehirleri kadar bile yok. Cem'an üç yüz elli binden ibaret. Kadîm on dokuz su yolu kemerinin şimdi ancak dört tanesi işleyerek şehrin ihtiyâcât-ı mâiyesini tesviye ediyor." (s. 339)

Roma pek yüksek olmayan yedi tepe üzerine kurulmuştur. Tiber Nehri, şehri eşit olmayan ikiye parçaya bölmektedir. Şehrin surları 23 km uzunluğundadır ve bu surlar tuğladan inşa edilmiştir. Surların dışında kalan arazi kırlık ve yeşilliktir. Batı tarafındaki arazi dümdüzdür ve berrak havada Akdeniz bile görülebilmektedir. Doğu tarafı ise Apenin sıradağlarına bakmaktadır.

Roma genel görünüm itibariyle Ortaçağ şehirlerini andırır. Kent, dar ve eğri sokaklar, taş ve tuğladan kemerler ve süsten mahrum kirli binalarla kaplıdır. Ancak son yıllarda şehirde hummalı bir çalışma başlatılmış, diğer Avrupa kentlerinde olduğu gibi geniş bulvarlar, meydanlar açılmış; şehir park ve bahçelerle süslenmeye başlamıştır.

"Cenova'da, Roma'da ve ba'dehu Napoli, Floransa ve Milan'da hep bu inşâât-ı belediye tesadüf ettim. Bu şehirlerin kâffesinde koskoca mahalleleri yıkıyorlar. Demiryolları temdât edilmiş. Tepelerin toprağını kaldırıp düz bir tarla haline ifrâğ ediyorlardı. Şurada köprüler yapılıyor. Beride meydanlar döşeniyor, hastaneler, mektepler, müzehâneler, devâir-i hükûmet inşâ olunuyordu." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 340)

diyen yazar, bu şekilde bir çalışma devam ederse elli yıl sonra Roma'nın da Avrupa'nın diğer büyük şehirleri gibi olacağını söyler.

Roma'da ulaşım son derece mükemmeldir. Sokakların darlığına, eğri büğrülüğüne rağmen elektrikli tramvaylar sorunsuzca işlemektedir. Kısa mesafeler için ise omnibüsler bulunmaktadır. Roma'da yollar hemen hep çift şeritlidir ancak çok dar olan sokaklarda yollar tek şerite düşmektedir.

Mağmumi, İtalya'dayken Venedik ve Milano kentlerini de gördüğünü, bu şehirlerde fabrikalara rastladığını, ancak Roma'nın ne içinde ne de çevresinde fabrika görebildiğini söyler. Roma'nın Paris, Londra ve Brüksel gibi diğer Avrupa başkentlerinden bu yönüyle geri kaldığını düşünen yazar diğer Avrupa kentlerinde şehirlerin etrafındaki fabrika bacalarının adeta bir orman oluşturduğunu dile getirir.

Roma'nın sosyal hayatı doğu şehirlerine benzemektedir. Avrupa'nın diğer kentleriyle karşılaştırıldığında şehir son derece ucuzdur. Fakat kent halkı çok fakir olduğundan bu ucuzluktan yararlanabildiklerini söylemek güçtür. Yukarıda da anlatıldığı gibi fabrika bulunmayan bu şehirde işsizlik kol gezmektedir. "Ahali zaruret ve sefâlet içinde yüzüyor. Avrupalılar şarkta dilenci çok derler. Hâlbuki Roma'da İtalya'nın her tarafında dilenciden geçilmiyor. Kilise ve müzehânelerin kapısından girip çıkarken sürü ile insanın etrafını alırlar. Sokaklar meydanlar, işsiz güçsüz yalın ayak başı açık çocuklarla doludur." (s. 340) diyerek şehirdeki fakirliği anlatan yazar, bazı kibrit ve çiçek satıcılarının gelip geçenlere "Senyora! Senyora!" diyerek musallat olduklarını, turistleri takip ederek zorla insanın cebine kibrit kutusunu attıklarını veya düğme iliğine çiçek

demeti soktuklarını, bütün bu mücadelenin ise beş paralık bir kazanç için yapıldığını aktarır.

Mağmumi Roma ve Romalılar hakkında yukarıda anlatmaya çalıştığımız izlenimlerini aktardığı gibi şehirde gezdiği tarihi ve turistik mekânları da uzun uzun aktarmıştır. Yazar Roma'yı dokuz günde dolaştığını ancak kenti hakkıyla gezmek için dokuz gün değil dokuz haftanın bile yeterli gelmeyeceğini söyleyerek kentte gezilmesi gereken pek çok yer olduğunu imler.

Kentte en çok görülen mimari eser kiliselerdir. Şehirde o denli çok kilise vardır ki kent halkının tamamı kiliselere toplansa bunların birkaçı yine boş kalır. Mağmumi, şehirde dört yüze yakın kilise olduğunu, bunlardan Saint Pierre, Saint Paul gibi birkaçının yirmi otuz bin kişiyi içine alabildiğini, Saint Jean, Saint Laterano, Saint Anges gibi birkaç kilisenin sekiz on bin kişilik olduğunu aktarır.

Yazarın kentte gördüğü mekânları hızlıca sayacak olursak şunları görürüz: Meydan ve caddelerden, Saint Pierre Meydanı, Popolo Meydanı, Venedik Meydanı, Saint Charles Meydanı, Corso Caddesi, Carlo Alberto Caddesi, Vittorio Emanuele Caddesi; bahçe ve parklardan, Pecchino Bahçesi, Borghese Parkı; saraylardan, Vatikan Sarayı, Chigi Sarayı, Piyomino Sarayı, Poli Sarayı, Lateran Sarayı, Konservatuvar Sarayı; kiliselerden, Saint Pierre Kilisesi, Saint Paul Kilisesi, Trinite Kilisesi, Santa Mary Kilisesi, Santa Maria Maggiore Kilisesi, Santa Maria Minerva Kilisesi, Saint Giovanni Kilisesi; müzelerden, Vatikan Müzesi, Capitolium Müzesi, Konservatuvar Müzesi ve bunlardan başka Vatikan Kütüphanesi, Eski Roma Harabeleri, Panteon, Santa Nege Köprüsü ve Farnese Kasrı.

Mağmumi'nin en çok etkilendiği yerlerden biri bugün için ayrı bir devlet olan Vatikan'ın sarayıdır. Mağmumi, Vatikan Sarayı'na gitmeden önce papaların ikamet ettiği bu sarayın dünyanın en büyük, en süslü, en değerli sarayı olduğunu kitaplardan okuduğunu ancak kendi gözleriyle bunu görmek istediği için saraya gittiğini belirtir. Dışarıdan bakıldığında saraydan çok kışlaya benzeyen yapının içi hiç de dışarı gibi değildir. "Üç dört yüz metre tülünde divânhaneleri, biri birinden geçme salonları, mermerle döşenmiş ve Raffaello'in ve Michelangelo'ın fırçaları ve kalemleri ile nakşedilmiş; tavanlar oymalar altın yıldızıyla parlatılmış." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 266) diyerek binayı nitelendiren yazar dışarıdan saraya benzemeyen yapının

içinin gerçek bir saray olduğunu imler. Vatikan Sarayı çok eski bir yapı olup zaman içinde genişletilmiştir. O gün için Vatikan, yirmi avlulu, on bir bin odalı dev bir binadır. Sarayda uzun süre kalıp gördüklerini aktaran yazar müzenin kapanma saatine kadar orada kaldığını ve istemeye istemeye dışarı çıktığını aktarır. Vatikan hazinesinin Avrupa'nın en zengin, en değerli hazinesi olduğunu söyleyen yazar burada tarihi eserlerin, eski sanat eserlerinin çokluğundan bahseder. Eskiden beri papalara takdim edilen bu tarz değerli eserler milyonlar değil belki milyarlar değerindedir. Burada gördüğü heykellerden, tarihi eserlerden bahseden yazar son olarak Vatikan Kütüphanesi'nden söz etmiştir. Vatikan Kütüphanesi çok değerli eserlerle doludur. Sayı olarak iki yüz binden fazla kitaba sahip olan kütüphane özellikle nadir eserleri, antikaları ile değer kazanmaktadır. Papalara gelen hediye kitaplar, el yazmaları, papaların kendi el yazılarıyla yazdıkları mektuplar, yirmi altı bin ciltlik nadir eserler kütüphanenin en değerli koleksiyonlarıdır.

Şerafeddin Mağmumi'nin, gezip gördüğü yerler yukarıda adlarını verdiklerimizle sınırlı değildir, ancak öne çıkan mekânlar buralarıdır denilebilir. Yazar gezdiği bu ve benzeri yerleri hemen bütün ayrıntılarıyla anlatmıştır. Yer yer haklarında ansiklopedik bilgi sunan yazar objektif bir gözlemler eserler üzerindeki düşüncelerini aktarmıştır.

Venedik:

II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinden Şerafeddin Mağmumi Roma'dan başka kanallar şehri Venedik'i de gezmiştir. Üç günlük bir ziyaret çerçevesinde kent hakkındaki izlenimlerini aktaran yazar Venedik'i "her tarafını su basmış bir şehre" benzetir. Tren garından çıkar çıkmaz sokak yerine dar bir rıhtımı, araba ya da tramvay yerine gondol denilen kayıkları gören yazar bu durum karşısında oldukça şaşırır. Hemen her kentte yüksekçe bir yer bularak kenti seyreden yazar burada da Saint Marco Kilisesi'nin çan kulesinden şehri seyreder. Yazarın Venedik'in kuşbakışı görünüşü hakkındaki duyguları ise şöyledir:

"Burada Venedik'in manzarası hakikaten acîp. Bir büyük memleketi su bastığı, sokak ve caddelerini hep su kapladığı zaman ne manzara husûle gelir? İşte buradan da Venedik öyle görülüyor. Denizın ortasında lâ-yuadd mini mini cem'an 117 tane olup yekdiğerine 378 köprü ile merbutmuş. Adacıklar ortasından muavvec 3 kilometre tûl ve otuz kırk metre arzındaki büyük kanal ile iki kısma ayrılmış.

Ba'dehu her kısmında da hesapsız cem'an 150 adet olup genişlikleri beş on metreden ibaret daracık kanallar görünüyor. Kenardaki bir iki adadan başka diğerlerinde bahçelik, ağaçlık, yeşillik yer yok." (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 367-368)

Venedik tarihte çok önemli roller üstlenmiş eski bir kenttir. Yazar Venedik'in, "A'sâr-ı sâbıkada deryâlar hâkimi olmuş, cihânın ticâretini avucuna alıp o vaktin İngiltere'si makamına geçmiş" (s. 359) olduğunu ve o dönemden kalan tarihi eserlerin çoğunun Saint Marco Meydanı'nda görülebildiğini söyler. Mağmumi kentte kaldığı süre içinde en çok Saint Marco Meydanı'nda vakit geçirir. "Gerek kıymet-i tarihiye gerek sanat-ı mimariyece âsâr-ı nefiseden addolunmağa sezâ mebâni-i cesîme ve kadîme ile muhât olan bu meydanın bütün İtalya'da başka misli yoktur." (s. 359) diyen yazar ziyaret edilecek bütün tarihi binaların ve kurumların burada toplandığını söyler. Meydan Venedik'in merkezi olup Saint Marco Kilisesi, "Palais Ducal" de denilen Doggialar Sarayı, Palepro Kerati denilen eski ve yeni hükümet binaları ve kahvehaneler, kuyumcu dükkânları, zücaciye dükkânları gibi mağazaları barındırmaktadır. Yazar bunlardan en çok Palais Ducal ve Saint Marco Kilisesi'nden etkilenmiştir. Palais Ducal'in dışarıdan bakılınca çok heybetli görüldüğünü söyleyen yazar, sarayın içine girince dünyanın en büyük yağlı tablosunun bulunduğu sergiyi gezer, eski Venedik'e, eski Yunanlılara ve Romalılarına ait pek çok tarihi eseri görür. Saint Marco Kilisesi'ni ise "Venedik sanayi-i mimariyesinin en güzel en mükemmel bir numûnesi olup ziynet ve zarâfet için olanca marifet ve maharetlerini sarf etmişler. Uzaktan bakılınca altından dökme heyûlâî bir heykel-i diyânet sanılır." (s. 365) diyerek nitelendirir.

Yazar bu ziyaretlerinden başka kentte eski tersaneden, Garibaldi Caddesi'nden, I. Napolyon zamanında yapılan bahçeden haber verir. Venedik'in ulaşımını oldukça garipseyen yazar burada at ve araba gibi şeylerin olmadığını, bunların yerine gondol kullanıldığını; daha büyük ulaşım araçları olan tramvay ve omnibüslerin yerini büyük kanaldaki istimbotların aldığını söyler.

Hasan Bedrettin ise eserinde Venedik'i tanıtırken, "Adriyatik Denizi'nde hem-nâmı olan körfezde kâin ve birçok adacıklar üzerinde mebnidir. Gayet zengin müzeleri, güzel mebânisi mevcuttur." (Hasan Bedrettin, 1329: 30) demektedir.

Cenova:

Şerafeddin Mağmumi'nin ilk gördüğü İtalyan kenti Cenova (Genova)'dır. Avrupalı gezginlerin, "Sirkeci Garı'na iner inmez artık Avrupa biter Şark başlar. Kıyafet, memleketin hâli, manzarası, tarz-ı hayat ve maişet her şey değişir." dediklerini hatırlatan yazar, bu görüşün doğru olsa da eksik olduğunu, Avrupa'nın Sirkeci Garı'nda değil Cenova Garı'nda bittiğini söyler. "Bütün bu tebeddülât orada da (Cenova) görülüyor. Sokaklar dar hem İstanbul'da eşi bulunmayacak kadar dar. Tarz-ı mimâri başka. Tarz-ı maişet muhtelif. Sokaklarda, meydanlarda açık pazar kuruluyor. Elhasıl buranın da Avrupa'ya benzer yeri yok."(Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 245) diyerek Cenova hakkında olumsuz düşüncelerini aktaran yazar kentin iyi taraflarını da görmeye çalışır. Buna göre şehir İtalya'nın Marsilya'sı değerindedir. Marsilya'dan sonra Akdeniz'in en işlek iskelesi Cenova'dır. Kentin limanı milyonlar harcanarak yapılmış geniş bir limandır. Kentte gördüğü Campo Santo Mezarlığı, Sainte Marie Kilisesi, Andrena Podesti Caddesi'ni beğenen yazar özellikle Campo Santo Mezarlığı'na hayran olur, Cenova için değilse bile bu mezarlık için kente gelmeye değer olduğunu düşünür.

Cenova'nın sokakları çok dardır ve labirent gibi dolaşıktır. Sokakların büyük bir kısmı ancak yan yana iki kişinin geçebileceği genişliktedir. Kentteki binalar da yüksek yapıldığından birçok sokak hiç güneş görmemektedir. Buna rağmen sokaklar temizdir ve hepsine parke taşı döşenmiştir.

Cenova'da en çok bulunan bina kilisedir. Şehirde kiliseler o kadar çoktur ki bazı mahallelerde karşı karşıya, yan yana kiliseler görülmektedir. Kilislerden sonra sarayların çokluğu da dikkat çekmektedir. Şehirde hepsi de üç beş katlı yirmi otuz kadar saray bulunmaktadır.

Napoli:

II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinden Asmaî 1922 yılında yayımladığı *Sıkılye-Sicilya Hatırası* adlı eserine önce Napoli'yi anlatmakla başlar. Mısır Sultanı Hüseyin Kamil Paşanın kızı Emire Kadriye Hüseyin'le Roma'dan Napoli'ye geçen yazar, oradan da kışı geçirmek üzere Sicilya Adası'na gideceklerini söyler. Asmaî Napoli'de on beş gün kaldıklarını, kentin görülecek güzel yerleri olduğunu ancak halkını hiç beğenmediğini

eserinde dile getirir. Kaldıkları otelin pahalılığı, yemeklerin kötülüğü, şehirde dilencilerin çokluğu, kentin kirliliği öne çıkan söylemlerden bazılarıdır.

Yazara göre Napoli’de güzellikler ve çirkinlikler iç içedir.

"Hakikat Napoli ve etrafı, adalarıyla beraber pek güzeldir. Şâyân-ı temâşâ, âsâr-ı kadîme ve cedidesi dahi vardır. Dilencileriyle dolandırıcıları da var ha! Burada insan gözlerini dört açmalıdır. Dilencileri ‘İnayet ola!’yı anlar takımından değildir. Otel kapıları kilise kapıları gibi dilencilere teselligâh olmaktan asla kurtulamamıştır." (Asmaî, 1922: 3)

Napoli, yüksekçe bir yerden bakıldığında seyrine doyum olmayacak kadar güzel bir kenttir. Özellikle yakınlarındaki Vezüv yanardağının gece ve gündüz manzaraları başka başkadır. Kentte görülecek yer çoktur. İlgisi olanlar Vezüv yanardağının ağzına kadar çıkabilmektedir. Yakınlarındaki Pompei antik şehri de günübirlik ziyaretler için elverişlidir. Millet Caddesi’ndeki "Umûmi Antikahâne", Kral Bahçesi ve bu bahçedeki "Hayvanât-ı Mâiye" sergisi Napoli’ye uğrayanların görmesi gereken yerlerdir.

Napoli’de yolların tamir ve temizliğine gereken önem verilmemektedir. Sokakları pis, kaldırımları bozuktur. Belediye, gelirlerinin yüzde seksenini maaşa ayırdığından kalan bütçeyle Napoli’ye hizmet vermeye çalışmakta, bu da Napoli’yi bu şekle sokmaktadır.

Bir diğer gezgin Şerafeddin Mağmumi, Roma’dan sonra antik Pompei şehrini görmek için Napoli’ye gelmiştir. Napoli’de gezilecek çok yer olduğunu söyleyen yazar, kendisinin buraya Vezüv yanardağı ve Pompei şehrini görmek için geldiğini, vakti olmadığı için şehri gezemeyeceğini belirtir. Bununla birlikte, "Napoli’nin kibar mahallâtı, ecnebi ikametgâhı yeni usûlde geniş bulvarları, güzel meydanları, vâsi’ parkları ve bahçeleri hâvi ve temizce olmakla beraber fukara gürûhunun sakin olduğu mahallâtı pek gayr-ı muntazam ve sokakları gayet dar ve murdâr." (Şerafeddin Mağmumi, 2008: 344) diyerek Napoli yerleşimini, mimarisini ve kentteki sosyal farklılığın mimariye etkisini dile getirir. Napoli’ni fakir mahallelerinden geçerken burnunu tıkamak zorunda kalan yazar pis kokusu yüzünden buraları İstanbul’daki Balıkpazarı’na benzetir. Mağmumi kentte dilencilerin ve makarna satıcılarının çokluğuna dikkati çeker. İtalya’nın diğer şehirlerinde olduğu gibi burada da turistlere yapışan dilenci çoktur. Özellikle fakir mahallelerde sıkça rastlanan makarna satıcıları ise bizdeki ayak aşçıları, kus kus pilavcılarına benzemektedir.

Napoli, volkanik bir bölgeye kurulduğundan bereketli topraklara sahiptir. Buralarda yetişen meyveler hem büyük hem de çok lezzetlidir. Bölgede keçiboynuzu, limon, portakal, kayısı, çilek ve üzüm gibi çeşit çeşit meyve yetişmektedir. Mağmumi'nin kentte gördükleri bunlardan ibarettir. Hasan Bedrettin Napoli için, "Napoli'nin letâfet-i mevkiyyesi meşhûrdur. Şâyân-ı hayret birçok mebânisi, kütüphanesi, müzeleri, gayet kıymettâr enâfis-i âsâr koleksiyonları, sarayları, kiliseleri vardır. Büyük bir ticaret merkezi addolunabilir. Meşâhirden birçok adamlar bu şehirde doğmuştur." (Hasan Bedrettin, 1329: 30) demekle yetinmiştir.

Pisa:

Şerafeddin Mağmumi Roma'ya giderken gördüğü bu şehirden de kısaca söz etmiştir. Pisa Kulesi ile şöhret bulan kent, aynı zamanda Galileo'nun doğduğu şehir olmasıyla da önemlidir. Pisa hakkındaki izlenimlerini,

"Pisa 27 bin nüfuslu bir ufak kasaba. Cereyanı pek hafif Arno Nehri'nin iki yakasını işgal ediyor. Suyun râkit olmasından havası ağır. Hele sivrisineği pek çok. Yeni mahallâtı olmakla beraber binalarının ekserisi tarz-ı kadîmde, sokakları dar ve kemerli. Kurûn-ı Vustâ manzarasını muhafaza etmiş. Nehir üzerinde müteaddit kârgir köprüleri var. İtalya'nın her tarafında olduğu gibi kiliseleri pek çok. Ekserisi pek musanna ve müzeyyen."(Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 253)

diyerek özetleyen yazar, Pisa Kulesi'ni çıkmış ve Galileo'nun doğduğu evi ziyaret etmiştir.

Bolonya:

Şerafeddin Mağmumi, Venedik'e giderken Bolonya (Bologna) şehrine de uğramıştır. Kentte özellikle meşhur "Dârülfünûn"u görmek istediğini belirten yazar, Independance Caddesi, Vittorio Emanuele Meydanı, yedi yüz yıllık binalar olan Hükümet Dairesi ve Belediye Dairesi, Saint Petronya Kilisesi, Neptün Meydanı, Cavour Meydanı, Galya Meydanı, Santa Dominica Kilisesi, Saint Pierre Kilisesi, Saint Stefano Kilisesi gibi kentin görülmesi gereken diğer unsurlarını da görmüştür. Şehre kırmızı tuğladan yapılmış binalar hâkimdir. Burada hemen her bina tuğladan inşa edilmiştir. Yazar görmek istediği meşhur Dârülfünûn'u yalnız dışarıdan görebilmiştir ki bu duruma canı çok sıkılmıştır. MS 5. yüzyılda kurulan üniversite Avrupa'nın "şeyhü'l-medârisi"dir. 12

ve 13. yüzyıllarda burada öğrenci sayısı yaklaşık beş bine yükselmiş, 14. yüzyılda ise bu sayı on bine çıkmıştır. Yazarın gezdiği dönemde üniversitenin bin dört yüz öğrencisi ve hukuk, tıp, edebiyat, ilahiyat, fen gibi bölümleri bulunmaktadır. Üniversitenin içinde rasathane, yüz yetmiş dokuz bin ciltlik kütüphane ve Voltaire'in Büyük Frederick'e yazdığı mektuplar da bulunmaktadır ancak söylediğimiz gibi yazar üniversitenin içini görememiştir.

Palermo:

Asmaî'nin yaklaşık kırk gün kaldığı Sicilya'daki Palermo şehri de gezi kitaplarında uzunca anlatılan bir kenttir. Yazar burada kaldığı süre içinde zamanının büyük bölümünü kütüphanelerde ya da oteldeki odasında geçirmiştir. Buna rağmen çarşı pazara çıkmış, şehir hakkındaki izlenimlerini paylaşmıştır. Asmaî bazı Arap tarihçilerinin kitaplarından ve İbn-i Cebir, İbn-i Havkel gibi Arap gezginlerinin gezi kitaplarından edindiği bilgilerle o günkü Sicilya ve Palermo'yu sürekli karşılaştırır. Buradan hemen hep aynı sonucu çıkarır: Arap hâkimiyeti bittikten sonra ada ve adadaki şehirler sürekli gerilemiştir.

"Palermo, hilal şeklinde kuşatmış olan dağların önünde hafif bir sath-ı mail üzerine bina edilmiş, deniz kenarında cesim ve şirin bir şehirdir." (Asmaî, 1922: 68) diyerek kenti niteleyen yazar, 1911 sayımına göre şehrin 341.088 nüfusa sahip olduğunu, ancak kentin Araplar zamanındaki nüfusunun 400.000'i bulduğunu söyler.

Palermo çok eski bir yerleşim yeridir. Fenikeliler zamanında bu kente "Panomos" denilmiştir. Fenikelilerden sonra kenti Yunanlılar almış, daha sonra sırasıyla Kartaca, Roma, Bizans, Arap, Norman, Alman, Fransız, İspanyol ve son olarak İtalyan egemenliğine girmiştir. Şehrin çok farklı kültürlerin etkisine girmesi kozmopolit bir yapıyı beraberinde getirmiştir. Asmaî bir kilisenin önünde oturup, gelen geçen yaklaşık iki bin kişiyi seyrettiğini, sima olarak çoğunu Araplara benzettiğini ancak bu şehirde yetmiş iki millete ait çehreler gördüğünü aktarır.

Asmaî kışı geçirmek için geldikleri bu kentin kimi yönlerini beğenir kimi yönlerini ise hiç beğenmemiştir. Öncelikle Palermo'nun ulaşımı çok kötüdür. Şehirdeki tramvay hattının tramvay denilecek yeri yoktur. Arabaları da oldukça eskidir. Sürücüsünden biletçisine, hattından arabasına kadar bu tramvayın her şeyi kötüdür. Şehrin belediye

memurlarını da beğenmeyen yazar alenen rüşvet istediklerini aktarır. Kentin eski sokakları dar ve eğri büğrüdür. Eski mahallelerde bir balkondan diğer balkona gerilen iplere çamaşırlar asılmaktadır, bu da hiç hoş bir görüntü oluşturmaz.

Şehirde papazların etkin bir nüfuzu vardır. Yazar bu papazları sürekli eleştirir. "Bu memlekette her türlü kârı papaz efendiler zâtlarına ve kendi keselerine hasr eylemişlerdir." (s.73) diyen yazar, papazların paragöz olduklarını, saf halka alacakları tombala biletlerinin numaralarını söyleyerek bahşiş koparttıklarını, Azize Rozalia'nın mezarında bile fahiş miktarda bahşiş aldıklarını aktarır.

Yazarın Palermo'da beğendiği şeylerin başında ise Hürriyet Caddesi gelir. Yazar caddenin Alman usûlünde yapıldığını, güzel ve temiz olduğunu belirtir. Caddenin iki tarafında ise çok güzel villalar yer almaktadır. Şehrin yeni yapılan sokakları, caddeleri hem temiz hem geniştir. Binaları yontma taştan yapılmıştır. Evlerinde çok sayıda balkon bulunmaktadır. Kentte bulunduğu sırada belediye bahçesi, kent müzesi gibi yerleri gezen Asmaî özellikle kent müzesini çok beğenir. Müzenin alt katında güzel sanatlara ait çok değerli eserlerin bulunduğunu, aylarca yıllarca bakılsa seyrine doyum olmayacağını dile getirir.

Asmaî'nin kentle ilgili söylemleri bunlarla sınırlı değildir. Yazar uzun bir zaman geçirdiği kenti diğer özellikleriyle de nitelendirmiştir. Sonuçta Palermo diğer Avrupa kentleriyle karşılaştırıldığında oldukça geri, fakir bir yerdir. Doğal güzellikleri, ikliminin elverişliliği ise öne çıkan güzel taraflarıdır.

Messina:

Asmaî'nin kısa süreliğine gördüğü bu şehir Sicilya Adası'nın kuzeydoğusunda kalmaktadır. Asmaî'nin demesine göre son nüfus sayımına göre şehirde 147.106 kişi yaşamaktadır. Messina'nın en önemli özelliği gayet güzel ve işlek bir limana sahip olmasıdır. Arap tarihçilerinin ve gezginlerinin kitaplarında o gün için İslam şehri olan Messina, bolluk ve bereketiyle, sahillerinin güzelliğiyle övülmektedir. Yazar, yaklaşık iki buçuk yüzyıl boyunca İslam şehri olarak hayat süren kentte bugün o günlere ait hiçbir eser bırakılmadığını, tamamının tahrip edildiğini üzülenek anlatır. Messina hakkındaki izlenimlerini aktaran bir diğer gezgin Mehmed Enisî'dir. Marsilya'ya giderken gemiden Messina'yı seyreden yazar, "İskele tarafımızda dahi Mesina şehrinin

ziyaları manzûr oluyordu. Bu boğaz, bizim bosforumuza benzer, gâyet latif ve nazar-rübâ sevâhili, dağları, vâdileri vardır. Feyyâz-ı mutlak, bu mevki-i müstesnâyı hem ciyâdet-i hava ve hem de letâfet-i tabîye ile mümtaz kılmıştır." (Mehmed Enisî, 2008: 53) diyerek kentin uzaktan görüntüsünün oldukça güzel olduğunu dillendirir.

Katanya:

Asmaî'nin Sicilya'da bulunduğu dönemde gezdiği kentlerden biri de Etna yanardağı yakınlarındaki Katanya'dır. Diğer kentleri anlatırken yaptığı gibi eski Arap kitaplarına gönderme yapan yazar, Araplar zamanında bu kente "Medinetü'l Fil" dendiğini zira şehrin içinde büyük bir fil heykeli bulunduğunu dile getirir. Şehrin en son yapılan sayıma göre 146.504 nüfusu vardır. "Katanya'nın en güzel manzarası vapurla liman önüne geldiği zaman zâhir oluyor."(s. 229) diyen yazar, şehrin Etna yanardağının eteklerine kurulduğunu ve yanardağın dumanlarının rahatlıkla görülebildiğini söyler. Şehir Etna yanardağı yüzünden defalarca harap olmuştur. Yazarın gezdiği dönemlerde geniş ve düz yollar yapılmıştır. Kentte meşhur "fil" heykelini gören ve Piazza del Domo adlı kiliseyi gezen yazar, kilisenin kirli olduğunu, papazların giydikleri beyaz kıyafetlerin de oldukça kirli görüldüğünü dile getirir.

Katanya'nın en meşhur caddesi Via Stesicoro Etnea Caddesi'dir. "Burası şehrin belli başlı, hareketli, bereketli, en doğru ve pek uzun bir caddesidir." (s.234) Caddeden başka tiyatrodan, Villa Bellini isimli bahçesinden ve yaklaşık beş yüzyıldan beri öğrenci yetiştiren üniversitesinden haber veren yazar, özellikle üniversiteden övgüyle söz eder.

Siraküza:

Asmaî'nin anlattığı son kent Siraküza'dır. Şehir iki limanın arasında küçük bir yarımadadır. MÖ 743 yılında "Sicoli" adlı bir kavim tarafından kurulan kent Kartacalılar zamanında bir milyon nüfuslu büyük bir şehir olmuştur. Savaşlar ve başka nedenlerden dolayı gittikçe küçülen kent o gün itibariyle 31.806 nüfusa sahiptir. Arap yazarların eserlerinde oldukça övdükleri Siraküza, yazara göre, "Hâl-i hazırda fukara yatağı, kirli paslı bir yer"dir.(s.263) Ticareti bir miktar kükürt ihracatından ibaret olan kent İslam devleti zamanında önemli bir liman olup edipleri, şairleri ve âlimleriyle meşhur olmuştur.

Milan:

İtalya'nın en büyük ikinci şehri olan Milan'dan (Milano), Ahmet Cevdet ve Celâl Esad'ın hazırladıkları raporda söz edilmiştir. Yazarlar İtalyan şehirciliğini görmek için Milan'ı seçmişler ve diğer Avrupa kentlerinde olduğu gibi bu kentte de sadece belediye hizmetlerine, şehircilikle ilgili unsurlara dikkat etmişlerdir. Öncelikle şehrin kanalizasyon sistemine dikkat çeken yazarlar sistemin büyük bir gayret sonucu yeniden yapıldığını ve lağımların şehirden uzak çayırılık bir alana döküldüğünü söylerler. Milan'daki kent pazarları hakkında da söylemde bulunan yazarlar, kapalı pazarın yeni yapıldığını, şehirden Avrupa'ya sebze ihraç edildiğinden pazarın önem arz ettiğini ifade ederler. Son olarak anlatılan unsur Milan itfaiye teşkilatıdır. Milan'da itfaiye teşkilatı biri askerî diğeri mülkî olmak üzere iki kısımdan oluşur. Askerî itfaiye doğrudan doğruya belediyeye bağlı olan ve işi itfaiyecilik olan memurlardan oluşur. Mülkî itfaiye ise şehir esnafından oluşmaktadır. Gönüllü olarak itfaiyeye kayıt olan bu esnaflar haftada bir kez eğitim görmek zorundadır. Herhangi bir yangın sırasında işlerini bırakıp yangına koşan bu kişilere arasıra ödüller verilmektedir.

Floransa:

İtalya'nın bu önemli kentini Şerafeddin Mağmumi gezmişse de hatıralarında anlatmamıştır. Floransa hakkında tek söylem Hasan Bedrettin'e aittir. Yazar, "(Floransa) Kurûn-ı Vusta'da kuvvetli bir cumhuriyetin merkezi idi. Bu cumhuriyeti Medici ailesi idâre etmiştir. Floransa şehri ulûm ve sanayi' nokta-i nazarından pek ziyâde terakki etmiş idi." (Hasan Bedrettin, 1329: 32) diyerek eski Floransa hakkında bilgi verir.

İtalya şehirleri hakkında gezginlerin anlattıkları bunlardan ibarettir denilebilir. Yazarlar İtalya'nın farklı kentlerini görmüşler, pek çoğunda güzelliklerle birlikte aksaklıkların iç içe olduğuna dikkat etmişlerdir. Avrupa'nın diğer ülkeleriyle karşılaştırıldığında İtalya'nın şehir ve şehircilik bakımından geri olduğu, en büyük kentlerinde bile türlü olumsuzluklara rastlanabildiği gözlenmektedir. Özellikle Sicilya Adası'ndakiler pek çok yönden kentten çok kasabayı andırmaktadır.

2.4.1.3. İtalya’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Yukarıda anlatıldığı gibi gezginler İtalya şehirlerinden en önemli on bir on ikisini gezmişler ve kentin yapısı ve sosyal hayatı hakkında bilgi aktarmışlardır. Eserlerde bunlardan başka, İtalya ekonomisi, ordusu, halkın dini ve dili hakkında da kimi söylemler tespit etmek mümkündür.

Yazarlardan Şerafeddin Mağmumi, genel olarak bütün gezilerinde yaptığı gibi İtalya’da da tarihi ve turistik yerleri gezmekle yetinmiş, bu mekânlar hakkındaki izlenimlerini anlatmıştır. Mağmumi, halkın yeme içmesinden kılık kıyafetine, ekonomisinden eğlencesine kadar sosyal hayatta görülebilmesi mümkün olan pek çok kültürel unsuru görmezden gelmiştir. Latin alfabesine aktarılmış şekliyle yaklaşık yüz on sayfa boyunca İtalya’yı anlatan yazar İtalyan kültürü hakkında bir sayfa bilgi aktarmamıştır denilebilir. Mağmumi’nin bu bağlamda söyledikleri çok sınırlı şeylerdir. Örneğin o, İtalyanlara tembel dendiğini hâlbuki kendisinin buna katılmadığını söyler. Ona göre İtalyanlar çalışkandır, ekmek parasını kazanmak için en zor işleri bile yapmaktan çekinmezler. İtalyanlar, Fransa’ya, Yunanistan’a hatta Anadolu’ya bile işçi olarak gitmekte burada verilen az bir gündeliğe razı olmaktadır. İtalyanların sorunu tembellik değil, ülkede çalışabilecek iş olmamasıdır. Daha önce de ülkede fabrikaların azlığına işaret eden yazar, işsizliğin büyük boyutta olduğunu, dilenciliğin de bu yüzden yaygınlaştığını aktarır.

Hasan Bedrettin İtalya ekonomisi hakkında ayrıntılı bilgi aktaran bir yazardır. Buna göre İtalya ekonomisinde tarım ve hayvancılık öne çıkmaktadır. İtalya’nın yaklaşık otuz dokuz buçuk milyon dönüm arazisi vardır, bunun otuz beş milyon dönümü ekilip biçilmektedir. Ülke uzun bir yarımadadır ve bu yönüyle iklim koşulları değişmekte ve buna bağlı olarak da yetiştirilen tarımsal ürünler farklılık göstermektedir. Örneğin İtalya’nın kuzeyinde bulunan Po Havzası’nda pirinç, ortasında zeytin, güneyinde narenciye, Calabria’da ve Sicilya Adası’nda şeker kamışı yetiştirilmektedir. Hububat çeşitlerinden en çok buğday ve mısır üretilmektedir. Üretilen hububat çoğunlukla halkın ihtiyacını karşılayamaz, dolayısıyla her yıl bir miktar hububat ithalatı yapılır.

İtalya’da çiftçilik eski usullerle yapılmaktadır. Bununla birlikte, "Hükûmetin sa’y ve gayreti ve her tarafta müteaddid zirâat mektepleri ve numûne çiftlikleri açması

sâyesinde günden güne terakki etmekte ve zirâat makineleriyle âlât-ı zer'îye gittikçe çoğalmaktadır." (Hasan Bedrettin, 1329: 21)

Hayvancılığa gelince İtalya'da yaklaşık on milyon koyun, beş milyona yakın sığır, iki milyondan fazla keçi, bir milyondan fazla domuz, yedi yüz bin kadar at ve yine yedi yüz bin kadar eşek bulunduğu görülür. Ülkede arıcılık da bu bağlamda değerlendirilebilir. İtalya'da arıcılık yaygındır, Çin'den sonra en çok bal üretimi bu ülkede yapılmaktadır. İpekböceği de yaygındır, dünya ipeğinin üçte biri İtalya'da üretilmektedir.

İtalya madenleri içinde ise demir madeni öne çıkmaktadır. Ülkenin kuzeyinde Romalılar zamanından beri işletilen demir ocakları bulunmaktadır, Elbe adasının da demiri meşhurdur. Alp'lerdeki Roza Dağı'nın altında altın; Lombardiya'da bakır, çinko ve civa; Sicilya'da kükürt ve kaya tuzu; Piyemonte ve Toskana'da mermer çıkarılmaktadır. Ülkede en az bulunan maden ise kömürdür.

İtalya'da ırk, dil ve din konusunda da Hasan Bedrettin'in bilgiler aktardığı görülmektedir. Buna göre İtalya'da toplam otuz iki buçuk milyon kişi yaşamaktadır. Nüfusun hemen hepsi İtalyandır; yalnız Alp Dağları'nın eteklerinde iki yüz bin kadar Fransız, yetmiş iki bin Slav ve birkaç bin Alman; Otranto'da on sekiz bin kadar Rum ve Sardunya'da birkaç bin İspanyol yaşamaktadır. Din olarak ülkede Katoliklik egemendir. Bu mezhebin dışında ülkede atmış iki bin Protestan, otuz sekiz bin Yahudi ve yüz bin Ortodoks bulunmaktadır.

İtalya'da konuşulan dil Latin dilidir. Tarihin eski dönemlerinde farklı milletlerin yaşadığı bu coğrafyada farklı diller konuşulmuş ancak Roma Devleti'nden sonra bütün İtalya'da Latin dili egemen olmuştur. O gün için konuşulan İtalyanca eski dönemlerden kalma farklılıkları içine alarak sekiz ayrı ağıza dönüşmüştür. Yazarın demesine göre ülkede birbirinden farklı sekiz İtalyanca konuşulmaktadır. Ağızların nerelerde konuşulduğunu tek tek sıralayan yazar, dillerdeki farklılığın çok ileri seviyede olmadığını da dile getirir.

Hasan Bedrettin'in eserini kaleme aldığı dönemde Trablusgarb Savaşı yaşanmaktadır, dolayısıyla yazar İtalyan ordusu hakkında da bilgi vermek istemiştir. Ekonomi, dil ve din konularında objektif söylemlerde bulunan yazarın İtalyan ordusu hakkında daha

hamasi söylemlere girdiği, ordunun rakamsal olarak büyük olsa bile Osmanlı ordusu karşısında baş edemeyeceğini ifade ettiği görülmektedir.

Yazarın verdiği bilgilere göre İtalya'da askerlik hizmeti zorunludur ancak bazı istisnalar da uygulanmaktadır. Örneğin üç yıl askerlik hizmeti yapacak olan gençler eğer bir miktar eğitim gördüklerini ispat ederlerse 1200 frank ile 1600 frank arasında bir ücret ödeyerek askerliklerini yalnız bir yıl süreyle yaparlar.

"İtalya ordusu on iki kolordudan mürekkebirdir. Her kolordu da iki fırkadan müteşekkildir. Taksimât-ı askeriye nokta-i nazarından İtalya memleketi de on iki kısma ayrılmıştır ki herbiri bir kolorduya mukâbil gelmektedir. İtalya erkân-ı harbiyesi yüz kırk üç zâbıttan mürekkebirdir. Piyâde sınıfı doksan iki alaydan ibarettir. Bunlardan iki alayı humbaracıdır. Piyâdeler arasında Alp Dağları'na mahsûs yedi alayda vardır. Süvâri sınıfı kırk sekiz alaydan ibaret ve her alay altı bölükten mürekkebirdir. Bunlardan başka seyyâr milis ve ihtiyât milis sınıfından çıkan miktar da ilave edilecek olur ise İtalya'nın çıkarabileceği asker epeyce miktara bâliğ olur. Asâkir-i muntazamadan 815.000 nefer çıkabileceği söyleniliyor ki bunların 94.000'i süvâridir. Topların miktarı da 1242'ye bâliğ olmaktadır."
(Hasan Bedrettin, 1329: 34)

diyerek İtalyan ordusu hakkında rakamsal bilgiler vermektedir. Ancak yazarın hem rakamlara güvenmediği hem de nitelik bakımından İtalyan ordusunu beğenmediği şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

"Bu miktara milis ve mustahfiz sınıflarının efrâdında ilâve olunursa iki milyona yakın bir kuvvet vücûda geleceği gösterilmek isteniliyor ise de bu miktârın kâğıt üzerinde bulunmaktan başka bir meziyeti olamayacağı derkârdır. İstatistiklerde miktârı bu derecelerde kabartılan bir ordunun birkaç sene evvel Habeşistan gibi bir devlete bile karşı duramayarak hezimet-i kahkariyeye giriftâr olduğu nazar-ı itibâra alınırsa şecâat ve besâletinin, kıymet-i askeriyesinin büsbütün mefkûd bulunduğunu anlamak kerâmete mütevakkıf değildir." (Hasan Bedrettin, 1329: 34-35)

Hasan Bedrettin eserin ilerleyen sayfalarında kara ve deniz kuvvetlerinden ayrı ayrı bahsettiği İtalyan ordusunun gemi sayılarını, kullandıkları silahları da söyleyerek ordu hakkında derli toplu bir bilgi aktarmıştır.

Gezginlerden Asmaî ise Napoli ve Sicilya'daki sosyo-kültürel ve ekonomik unsurları gözlemlemiş bunları da eserinde sunmuştur. Napoli'den başlayacak olursak şehirde kibar aileler çoksa da halkın büyük bölümü, pislik ve sefalet içinde yüzen avam tabakasından oluşmaktadır."Avâm-ı nâs pek kirlidir. Hem de ziyâdesiyle kavgacı ve gürültücüdürler. Bî-lüzûm çok söylerler. Sözleri ise el, göz ve kaşlarının türlü harekâtıyla tekemmül ediyor." (s. 4) diyen Asmaî, halkın içinde argo ve küfürün çok yaygın olduğunu da belirtir. Yazara göre Napoliler sarhoştur ve kolay yoldan zengin olmak için tombala denilen kumarı çok oynarlar. Ayrıca şehirde pazar esnafı malını satmak için çok yalan söylemektedir. Esnafın malını satmak için ettikleri yeminlere asla kanmamalıdır. Lokanta esnafı da bu türden olumsuzluklara dâhildir. Yemeklerinin lezzeti olmadığı gibi, kirli paslı çatal bıçakları, pis havluları müşterinin önüne koyarlar. Aynı zamanda yemekler çok pahalıdır. Yazar, arkadaşlarıyla gittikleri bir lokantada pişmemiş bir tavuğa, yine pişmemiş zeytinyağlı bir tabak makarnaya ve yanındaki birkaç parça mezeye o günün parasıyla üç yüz İtalyan lirası verdiklerini büyük bir dehşetle anlatır.

Asmaî Sicilya'da bulunduğu sırada halkı elinden geldiğince gözlemlemiştir. Bu gözlemlerinden çıkardığı sonuç Palermoluların "Arap oğlu Arap" olduklarıdır. Yazar çarşıda pazardaki konuşmalara, halkın dilindeki birçok sözcüğün Arapça oluşuna, yemek kültüründeki benzerliğe, seyyar satıcıların bağırma şekillerindeki benzerliğe hatta eşeğe binişlerindeki benzerliğe dikkat etmiş ve bütün bunların Arapları andırıldığını tespit etmiştir. Ona göre, "Dil ve dinlerini değiştirmişler. Latin ve Katolik olmuşlar. Kılık ve kıyafetlerini değiştirmişler. Kadınlar fistan ve erkekler pantolon giymişlerdir. Ahlâk ve âdât-ı kavmiyeleri olduğu (gibi) duruyor." (s. 96)dur.

Sicilya'da genel olarak ahlak bozuktur, hele ticaret ahlakı çok kötü durumdadır. Asmaî bu durumun bütün İtalya'da geçerli olduğunu, halkın arasında anlatılan bir hikâyeye örneklendirir. Anlatılanlara göre daha dükkânlar açılmadan sabah erken işine gelen bakkal ile çırağı arasında şöyle bir diyalog geçer:

-Kıyılmış tütünleri biraz ıslattın mı?

-Evet ustam! Hafifçe su serptim.

-Tuza bir miktar kum kattın mı?

-Evet ustam! Kattım.

-Bibere bir miktar tuz karıştırdın mı?

-Evet ustam! Karıştırdım.

-Kahveye pirinç katarak değirmende çektin mi?

-Evet ustam! Çektim.

-Dünkü getirdiğimiz rom'a su kattın mı?

-Evet ustam! Kattım.

-Birinci derece şaraba su koydun mu?

-Evet ustam! Şimdi bunu da ikmâl ederim.

-Pek âlâ! Çabuk bitir ki dükkânı umûma açmazdan evvel ibadet için kiliseye gidelim! (Asmaî, 1922: 151)

Asmaî yukarıda anlatılan diyalogu önce abartı olarak düşündüğünü sonra burada yaşadıkça hiç de abartı olmadığını gördüğünü söyler. Daha sonra yazar, kaliteli diyerek pahalıya aldığı çorapların ilk giyişte ayakkabısına yapıştığını, Emire Hazretleri'nin salonu için aldığı gül ve karanfillerin saplarının kırık olduğunu anlatır. Bu durumu oteldeki bir kısım arkadaşlarına anlatan yazar oteldekilerin bunu I. Dünya Savaşı'na bağladıklarını, insanlarda para kazanma hırsının bu savaştan sonra iyice artmasının halkı bu duruma getirdiğini aktarır. Sadece esnaflarda değil halkın tamamında ahlaksızlığın, güvensizliğin çok yaygın olduğunu ileri süren yazar, şehirde dilencilerin bile halka güvenmediğini, verilen üç beş kuruşluk sadakayı aldıktan sonra gerçek olup olmadığını kontrol ettiklerini söyler. Halkın ahlaksızlıklarını affettirmek için sık sık kiliseye giderek papazların itiraf dolabına girdiklerini söyleyen yazar burada bile halkın rahat durmadığını, papazlara ait saat, enfiye kutusu gibi eşyaları çaldıklarını anlatır. Mehmed Enisî de *Avrupa Hatıratım* adlı eserinde, "Sicilya cezaresi pek latif ve mazhar-ı bedâyi bir kıt'a-i magbutedir. Fakat ahâlisinin çok ve pek fakir olması hasebiyle hırsız ve haydutu pek ziyadedir. İtalya hükûmeti, ara sıra haydutların şekâvetini izale için cezire-i mezkûreye asker sevkine mecbur olur." (Mehmed Enisî, 2008: 52) diyerek adanın güzelliğiyle birlikte hırsızlarının ve haydutlarının çokluğuna değinir.

Genelde Sicilya'da, özelde ise Palermo'da ekonomi iyi durumda değildir. Şehirde yerli malı bulmak zordur. Çarşı ve pazarlarda satılan ürünler Alman ve Amerikan malıdır. Şehrin ihracatı limon, mandalina ve portakaldan ibarettir.

"Halkın kısm-ı âzamu balıkçı, kayıkçı ve arabacı gibi âdî işlerle ekmeklerini çıkarıyorlar. Kıyâfet-i umûmiye halkın derece-i fakrını gösteriyor. Tabîdir ki bu

tabaka maârif cihetinde dahi fakirdirler. İpsiz sapsızların hesabı yoktur. Gözden sürmeyi çalıyorlar. Bir de şehirde ruhban ruhban üstüne. Sokaklarda sürü sürü geziyorlar. Umûr-ı dünyeviye ile iştiğâl etmediklerinden iâşeleri ise işleyen ahâlinin boynunadır." (Asmaî, 1922: 186)

diyen yazar Sicilya'daki ekonomik hayatın zor durumuna ve papazların da halkın sırtına yük oluşlarına dikkat çeker.

İtalya'daki eğlence ve müzik kültürü adına Mağmumi, gezdiği kentlerde halkın bahçelere giderek gezintiler yaptığını aktarmıştır. Asmaî ise Napoli'de "seyyar müzikacılar"ın akşamüstü oteller civarına çıktıklarını, akşamları da "Tarantella" adlı dansı otel salonlarında oynayarak halkı eğlendirdiklerini söyler. Otelde kaldığı bir gece alt katta müzik dinlemeye inen yazar çalınan müziği beğenmez ancak dans eden İtalyan kadınlarının erkekleri süzmelerinden söz eder. Adada mizmar denilen deriden yapılmış üflelemeli çalgıya Sicilyalılar "Zampogna" demektedir. Zampognanın adanın müzik kültüründe önemli bir yeri olduğunu belirten yazar bu müzik aletinden çıkan sesi de hiç beğenmemiştir. Emire Hazretleri ile Palermo'da tiyatroya giden yazar tiyatro binasını ve rol alan Sicilya kızlarını çok beğenir. Buradaki müzik güzeldir ancak dans eden kızların kıyafetleri çok açık saçık olduğundan yazardan eleştirir alır.

İtalya'da eğitim ve bilim faaliyetlerinin çok ileri seviyede olmadığı yazarların söylemlerinden anlaşılmaktadır. Asmaî'nin demesine göre Napoli'de halk, fakirlikten dolayı karnını doyurma derdine düştüğünden, şehirde eğitim ve bilim iyiden iyiye gerilemiştir. Yine yazarın aktardığına göre burada halkın yüzde seksen beşi okuma yazma bilmez. Sicilya'daki durum da aynıdır. Yazar bu durumu anlatmak için, "Adada maarif denilen şey Palermo, Messina vesâire gibi merkez-i vilâyet olan şehirlerde göze görünecek kadar mevcût ise de kasaba ve köylerde, hele ahâlinin fukara kısmına ilmin daha kokusu bulaşmamıştır." (Asmaî, 1922: 37) demiştir. İtalya kanunlarında 'eğitim zorunludur' yazıldığı halde son yapılan nüfus sayımında Sicilya halkının %71,88'inin okuma yazma bilmediği ortaya çıkmıştır. Yazar bu durumu sistemin bozukluğuna bağlar. İtalya'da milli eğitim bakanlığı sadece öğretmen atamalarını gerçekleştirmekte, öğretmen maaşlarını ise belediyelerin sırtına yüklemektedir. Belediyeler ise gelirleri az, giderleri çok olan kurumlardır. Dolayısıyla burada belediyeler öğretmen eksikliğinin

giderilmesi konusunda halka sabırlı olmalarını söyleyip durmaktan başka bir şey yapmamaktadır.

Gezginlerin İtalya'daki sosyal ve kültürel hayat hakkında anlattıkları bunlarla özetlenebilir. Yazarların ekonomi, ordu, eğitim, dil, din, ahlak gibi konularda gözlemler yaptıkları, elden geldiğince okuyuculara aktardıkları dikkati çekmektedir.

2.4.1.4. İtalya ve İtalyan İmgesi:

İmgeler, çok boyutlu ve girift yapılardır. Bu karmaşık yapılar reeli, irreeli, absürdü, korkuyu, inancı, kini, önyargıyı, dönemin siyasal koşullarını ve daha nicelerini içinde barındırır. İmgelerin çok değişik kaynaklardan beslenen girift yapısı İtalya imgesi için de geçerlidir. Dönem İtalya'sı Batı ya da Kuzey Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında daha geri bir ülke olarak imlenirken hangi kaynaklar esas alınmıştır? Gezginlerin öznel yargılarından çıkan bu imgenin ne kadarı reel, ne kadarı irreeldir? türünden sorular İtalya imgesini ayrıntılarıyla çözümlemek için kullanılmalıdır.

Öncelikle dönem İtalya'sının ve İtalyanların imgesini tespit edelim, sonra da imgenin nedeni üzerinde duralım. Gezi kitaplarında İtalya ikinci sınıf bir Avrupa ülkesi olarak imgelemiştir. Tarıma dayalı ekonomisi, eğitim alanındaki geri kalmışlığı, sanayisinin azlığı, işsizliğin çokluğu, halkın ekonomik durumunun kötülüğü, kentleşmedeki eksikleri ile gelişmiş Avrupa ülkelerinden oldukça geride bulunan bir İtalya imlenmeye çalışılmıştır. Şerafeddin Mağmumi'nin Cenova'ya iner inmez Avrupa'nın burada bittiğini söylemiş olması bu bağlamda önemli bir tespittir. Bir dönem dünyanın en büyük imparatorluklarından birinin kurulduğu bu ülke, o eski günlerinden çok çok geri durumdadır. Avrupa'nın kalkınmış ülkeleri örnek alınarak kimi çalışmalar yapılırsa da İtalya'nın onlara yetişmesi için hayli zaman ihtiyacı vardır.

İtalyanlar hakkındaki imgenin İtalya'dan daha kötü olduğu dikkati çekmektedir. İtalya pek çok eksigine rağmen, coğrafyasıyla, iklimiyle, verimli topraklarıyla, tarihi eserleri ile güzel bir ülkedir ancak İtalyanlar bu güzel ülkede yaşayan haydut, çapulcu bir millet olarak imlenmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz gezi kitaplarının büyük bölümünde, ayrıca Ahmet İhsan'ın *Tyrol Cephesinde-Ateş Hattında* adlı eserinde İtalyanlardan söz açılan hemen her yerde bu milletin haydutlukla, canilikle, pis oluşuyla, hilekârlıkla nitelendirildiği dikkati çeker. Ahmet İhsan, adı geçen kitabında I. Dünya Savaşı'nın

"İngiliz hodgamlığı ve İtalyan ahid-şikenliği" (Ahmet İhsan, 1917: 49) yüzünden çıktığını söylerken İtalyanların sözünden dönen yapılarından şikâyet eder. Yine yazar savaşta karşı cephede bulunan İtalyanları canilikle itham eder. İtalyanlar hakkındaki nadir olumlu söylemlerden biri Şerafeddin Mağmumi'ye aittir. Ona göre İtalyanlar çalışkan bir millettir ancak ülkede yeteri kadar iş ortamı olmadığı için İtalyanlar tembel zannedilmektedir.

İtalya'nın dilenci dolu olduğu, işsizliğin, hırsızlığın, haydutluğun, cehaletin kol gezdiği bir ülke olduğu imgesi, diğer Avrupa ülkelerinin imgeleriyle karşılaştırıldığında bu ülkeyi Avrupa'nın en geri ülkesi yapmaktadır. Avrupa ülkelerinin çoğunda büyük binalar, geniş caddeler, zengin bir halk, lüks ve eğlence dolu bir yaşam gören gezginler İtalya'da bunların çoğunu görememişlerdir. İtalya'da Avrupa yaşam seviyesinin görülememesi gezginlerin bu ülkede arka sokaklarda fazlaca gezinmesiyle doğrudan ilgilidir. Avrupa'nın diğer ülkelerinde ana caddelerin ışıltısına kapılarak dolaşan gezginlerin yerini, İtalyan arka sokaklarını, fakir mahallerini merak eden gezginler almıştır. Özellikle Asmai'nin gözlemleri bu bağlamda değerlendirilmelidir.

İtalyanlar hakkındaki olumsuz imgelerin altında dönemin siyasal koşullarının etkisi olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Özellikle Hasan Bedrettin'in 1911 yılında yayımladığı *İtalya Nedir?* adlı eseri tam Trablusgarp Savaşı'nın başladığı, sıcak çatışmaların yaşandığı bir dönemde kaleme alınmıştır. Buna bağlı olarak yazar, kitabı boyunca İtalya'yı anlatırken İtalyanları, "haydut, eşkıya, engerek yılanı" gibi ifadelerle nitelendirmiş, onların tarihini uzunca anlattığı pasajlarda hep "isyanlarla dolu bir haydut tarihi" bakış açısını getirmiştir.

İtalya tarihi anlatılırken İtalyanların öyle şanla, şerefle, kahramanlıkla dolu bir tarihi olmadığı imgesi oluşturmak için, yıllardır devlet bile kuramayan bir grup çapulcu İtalyan söylemi yazar tarafından bilinçli olarak seçilmiştir. Yazar, İtalyan tarihini uzun uzun anlattıktan sonra-ki daha önce söylediğimiz gibi bu bir haydutlar tarihidir- şöyle bir yargıda bulunur:

"Görüliyor ki kitabın mukaddimesinde de, metninde de zikr etmiş olduğumuz gibi bugünkü İtalya mevcudiyetini Kırım Muharebesi'ne medyundur. Sonra Türkiye'ye karşı en hâinâne, en nimet nâşinâsâne bir harekette bulunuyor. Trablusgarb ve Bingazi'ye denî bir korsan gibi tecavüz ediyor, her türlü hukuk-ı beşerî ve millîyi

ayaklar altına alarak eline düşen bîçareleri ihtiyar, alil, çocuk, kadın demeyerek tığ-i gadrine kurban eyliyor. Fakat bu hıyanet, bu denaet İtalyanların tıynetinde merkezdir... Hâsılı İtalyanlar hilkaten öyledir. Şurada vak'a-yı tarihiyeyi umûmî bir surette kayd ve telfik eyliyoruz. Yoksa teferruata girecek olsak her adım başında İtalyanların hıyanet, hile, denaet emsaline tesadüf olunacaktır. Zaten karin-i kiramin mesrudat-ı vakaidende, bu babda bir fikr-i icmâli hâsıl eylediklerine şüphemiz yoktur." (Hasan Bedrettin, 1329: 144-145)

Yukarıdaki uzunca alıntıda görüldüğü gibi Hasan Bedrettin'e göre İtalyanlar hain, nankör ve alçaktır. Üstelik bu alçaklık, hainlik onların yaradılışında vardır. Yazar, burada kısaca özetleme yaptığından, uzun uzun anlatılsa her adım başında İtalyan hilesine, ihanetine, alçaklığına rastlanacağından bahsetmektedir. Savaş ortamının verdiği kızgınlıkla oluşturulduğu belli olan bu imgelerde yazarın etnosantrik bir algıyla İtalyanlara yaklaştığı görülmektedir.

Hasan Bedrettin'in eserinde savaş ortamının verdiği duygusal tepkiler İtalya imgesini şekillendirirken Asmai'nin eserinde Napoli, Palermo, Sicilya gibi dolaştığı tüm coğrafyaya ve yöre halkına karşı dinmerkezci bir yaklaşımın etkili olduğu dikkati çekmektedir. Yazar, dolaştığı her yeri bir Müslüman kimliği ile gezer, Hristiyan olan yerli halkı hemen hiçbir şeyiyle beğenmez. Onları ötekileştirirken referans aldığı şey hemen her zaman İslamiyet'tir.

Yazar, müziğinden dansına, fakirliğinden pisliğine, eğitimsizliğinden hırsızlığına, pahalılıktan hilekârlığa, belediye hizmetlerinden yalancı şahitlik mekanizmasına kadar Sicilya'da sayılamayacak kadar çok olumsuzluk görür. Bunların en dikkat çekenini ise kitabın birkaç yerinde ısrarla söylediği papazlar hakkındaki yargılarıdır. Yazara göre 'bu memlekette her türlü kârı papaz efendiler zâtlarına ve kendi keselerine hasr eylemişlerdir.' Yazar, yılbaşında bazı seyyar papazların sadedil halka alacakları piyango biletinin numaralarını söyleyerek bahşiş aldıklarını da alaylı bir şekilde anlatır. (s. 64, 73) Yine meşhur rahibe Rosalia'nın mezarını ziyaret ettikleri esnada papazların kendilerinden yüklü bir miktar "bağış" aldıklarını dile getirir.

Asmai'nin genelde Batı medeniyetine özelde ise İtalyan kültürüne yaklaşımı dinmerkezcidir. O, kitabının pek çok yerinde buraya medeniyeti Müslümanların getirdiğini anlatır:

"Sicilya'ya asâkir-i İslam girdiği zaman merkezi İstanbul'da bulunan Şark İmparatorluğu adanın hâkimiydi. Ziraat ve ticareti hiç derecesinde bulunuyordu. Sanayi de yoktu. Maarif ciheti ise tekmil papazların elinde bulunduğundan halkın binde biri bile okumak ve yazmak bilmezdi... Asâkir, memurîn, muhacirîn-i İslam, Suriye'nin ve Mısır'ın her türlü ulûm, sanayi ve ziraatiyle gelmişler ve her şeyden mukaddem adaya kanun ve şeriat-ı İslamiye nâmında bir adalet getirmişlerdi... Yarım asır kadar bir zaman içinde sanat, ticaret ve ziraat ziyadesiyle terakki eylemiş ve Palermo dahi adanın en mamûr bir şehri olmuş kalmıştı." (Asmai, 1922: 115-116)

Yazarın bu ve benzer söylemleri, Sicilya'nın kalkınmasında Müslümanların katkısını dile getirirken, Hristiyanların Müslümanlardan kalan bu emanete sahip çıkmadığı ve adayı gittikçe fakirleştirdiği imgesine yöneliktir.

Yine yazarın atalarından pek çok hatıra kalan bu coğrafyada dolaşması onu sürekli hüznlendirir. Adaya pek çok büyük İslam âlimi gelmiştir ve bunlar orada gömülü oldukları halde kendilerinden eser kalmamıştır. Yazar buraları dolaşırken sık sık gözyaşı döker ve şimdi "öteki"nin olan her yerde "biz"i görür. Palermo'da eskiden cami olarak kullanılmış bir binayı ziyaret eden yazar,

"Yâ ihvân-ı din! Kan ve canlarınız pahasına kazanarak İslam'a vatan eylediğiniz bu adayı ahlaksız ahlâfınız cehalet yoluna feda ve ehl-i teslise peşkeş çektiler. İlan-ı Kelimetullah için bina eylediğiniz şu mabedin geliniz de bugünkü haline bakınız. Minaresine çan talik ve mihrabına salib rezk etmişlerdir. Acaba bu halleri görüp de acımayan ve ciğeri yanmayan bir Müslüman bulunur mu?" (Asmai, 1922: 55)

diyerek "öteki"nin biz'e ait ne varsa katlettiğini belirten yazar ilerleyen sayfalarda biz Türklerin ise herhangi bir yabancı ülkeyi fethettiğimizde onların ibadethanelerine ve dini yaşantılarına karışmadığımızı anlatır. Kuşkusuz yazarın bu söylemleri, kitabı boyunca devam eden dinmerkezci bir bakışla oluşturulmuş oksidentalist söylemlere bir örnektir.

Asmaî dolaştığı tüm coğrafyada "öteki"nin yıkıcılığını görür. Daha önce Müslümanlar eliyle yapılan hemen hiçbir şeyden günümüze eser kalmamıştır. İslam'a ve Müslümanlara duyulan kin başka hiçbir zümreye duyulmamıştır. Yazarın Siraküza şehrini gezdikten sonra söyledikleri dikkat çekicidir:

"Acaibime giden bir şey varsa o da Siraküza'da iskân veya hükümet etmiş ne kadar milletler varsa, İslam'dan başka cümlesinin az çok eserleri mahfûzdur. İslam'ın ise Siraküza'da bugünde hiçbir şeyi kalmamıştır. Ehl-i salibin İslam aleyhine minelkadim kinleri olduğunu bilirdim. Fakat kinleri yoluna kütüb ve âsâr-ı İslamiyeyi ve medeniyete hizmetleri muhakkak bulunan ulema ve ümera-yı ümmet-i Muhammedi kurban eylemekteki zararı idrak etmeyeceklerini zanneylemezdim. Şu Sicilya seyahatim merakıyla tetebbuat-ı tarihiye neticesi olarak yakinen öğrendim ki bunlar inadına mutaassıptırlar. İslam'ı ve âsârını yok etmek için, değil temeddünü tehir etmek, hatta kendi talim-i Mesihyyelerini bile ayakları altına almışlardır." (Asmaî, 1922: 266)

Asmaî'nin bu tespitleri kendisinden yaklaşık yüz elli yıl önce Voltaire tarafından da dillendirilmiştir. Voltaire göre, "Hiçbir Hristiyan devleti kendi topraklarında Türklerin bir camisi bulunmasına müsaade etmez. Oysa Türkler bütün Rumların kiliseleri olmasını hoşgörürler." (Voltaire, 2009: 47)

Asmaî, Sicilya gezisi boyunca kendisinden önce Sicilya'yı dolaşan pek çok Müslüman gezginin kitaplarını okur ve Sicilya tarihiyle ilgili kitapları karıştırır. Buradan edindikleri bilgiler sayesinde Müslümanların yüzyıllar öncesinde buraya getirdiği medeniyetten günümüze eser kalmadığını, o dönemlerde yapılan pek çok ibadethanenin yerinde yeller estiğini görür. Bunu "öteki"lerin Müslüman algısına bağlayan yazara göre "öteki" tek ve değişmeyen bir "Haçlı" milletidir. Bu "Haçlı" milleti dün ne ise bugün de aynıdır. Dolayısıyla biz Müslüman Türk'e olan bakışları hiç değişmemiştir. Bunu eserin bir yerinde şöyle ifade eder:

"Ey ihvân-ı din! Şu hikâyelerden ibret alınız. Millet ve devlet için her zaman göz kulak olunuz. Allah bir, din bir olduğu gibi, gün dahi birdir. Bugün düne benzemiyor zannetmeyiniz. Ehl-i salibin ümmet-i Muhammedi çala kılıç doğramaları Kurun-ı Vusta'ya mahsus bir taassuptu demeyiniz. Zuhur-ı İslam'dan itibaren ehl-i hilalin başı üzerinde çekili duran salıp şeklindeki yalın kılınc, hâlâ kınına konmamıştır. Enaniyet-i mezhebiyeleri durdukça da duracaktır." (Asmaî, 1922: 228)

Yazara göre İslam dininin başlangıcından bu yana, bu dine ve bu dine inananlara Avrupa sürekli kin beslemiştir. Bugün de bu kinden bir şey eksilmemiştir. Avrupalılar kendi dinlerini üstün gördükleri müddetçe bu kin azalmayacaktır. Asmaî,

Avrupalılardaki bu dinmerkezci yaklaşımla Müslümanların, dolayısıyla Türklerin "öteki"leştirildiklerini tespit eder ve Avrupa'nın "öteki"leştirmekle yetinmeyip bu kültürün tüm izlerini silmek için olağanüstü bir gayretle yıkıcılığa gittiklerini işaret eder. Avrupalıyı Avrupalı yapan, sınırları belli bir kıtada yaşıyor olmaları değil Hristiyan inancına sahip olmalarıdır. Hristiyanlık inancı olmayan bir yer Avrupa kıtasında olsa bile oradakiler Avrupalı değildir. Avrupalının yaptığı şey bu kıta içindeki bir yerde Müslüman kültüre ait ne varsa silip yok ederek orasını Avrupalılaştırmaktır. Gezi kitabı boyunca bu tarz bir yaklaşımı sergileyen Asmaî'nin Avrupa algısı oksidentalist bir algıdır. Yazarın dinmerkezci bakış açısıyla Avrupa'yı homojen ve statik bir Haçlı ordusu olarak gördüğü dikkati çekmektedir. İtalyanlar bu yönleriyle Avrupa'ya dâhildir. Onlar Haçlı yıkıcılığının örneklerini Sicilya'daki Müslüman emanetler üzerinde göstermiş "öteki" bir toplumdur.

Asmaî eserini bir dua ile bitirmeyi uygun görür. Yazar vapura binip Sicilya'dan ayrılırken bu adada gömülü bulunan milyonlarca dindaşa Kur'an'dan birkaç sure okur ve şunları söyler:

"Elveda, ey ervâh-ı şühedâ-yı İslam! İrtihâlinizden bin sene sonra adanıza geldim. Ehl-i salibin başınıza getirmiş olduğu mezalimi tahkik eyledim ve kitaplarınızdan okudum, öğrendim. Mebâni ve kabirlerinizi yıkmış, yok etmişler, dirilerinize ilaveten ölülerinizin kemiklerini dahi ateşlere yakarak küllerinizi havaya savurmuşlardır. Gidip kavmime, kuvve-i müsellaha-yı Muhammedînin bakiyetü'l bakiyesi olan Türklere dilimin döndüğü kadar bunları söyleyeceğim... İbret alsınlar. Mesâcidullahı harap etmişler ve ekserisinin yerlerine kiliseler yapmışlardır. Bunların intikamını da sahibi olan Tanrı tealaya havale ederim. Rabbim! Biz Müslüman kullarının kanlarını artık heder ettirme. Vahdaniyetini tasdik eyleyenleri müşrikler elinde yok eyleme! Amin!" (Asmaî, 1922: 279-280)

Asmaî'nin gezi kitabını böyle bir dua ile bitirmesi önemlidir. Orada gördüğü kini ve nefreti Avrupalıların Müslüman algısına bağlayan yazar, kitabın bütününde bu algıyla mücadele edilmesi gerektiğini imler. Kendisi de Avrupalıları dinmerkezci bir yaklaşımla topyekûn "Haçlı" olarak gören yazar, onların da biz'i topyekûn düşman olarak gördüklerini beyan eder. Hem Asmaî'nin hem de Avrupalının tavrı imge denen kavramın ne kadar toptancı, genellemeci olduğunu ve bir kere yerleşti mi bir daha kolay kolay silinemediğini göstermektedir.

İtalya ve İtalyan imgesinde II. Meşrutiyet döneminde İtalya'nın düşman bir ülke olmasının, önce Trablusgarp'ta, sonra da I. Dünya Savaşı'nda bu ülkeyle savaşılmasının etkili olduğu ve yazarlardaki etnosantrik ve dinmerkezci düşünce yapılarının olumsuz İtalyan imgesinde belirgin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte başta da söylediğimiz gibi imgeler oldukça girift yapılardır, kimi zaman daha farklı kaynaklardan da beslenebilmektedir. Örneğin olumsuz İtalyan imgesinde İtalya'nın pahalı bir yer olmasının, otellerinin ve yemeklerinin kötü olmasının da etkisi olduğu dikkati çekmektedir. *Seyahatin Kültür Tarihi* adlı kitabında Löschburg, gezginlerin hangi şartlarda yolculuk yaptıklarının, nasıl konakladıklarının gezginlerin ülkeyi algılamasında etkisi olduğunu belirtirken,

"Canından bezen yolcuların güzel manzaralar ya da hoş bir yol arkadaşlığına yoğunlaşacak hali kalmıyordu elbette;...tekerleklerin ve aksın kırılması, haydut saldırıları, rötar yapan arabalar, devamlı içen arabacılar, yüksek nakliyat ücretleri, köprü ve kent kapılarından geçiş ücretleri, gümrük vergileri ve berbat oteller yolculuğun tadını kaçırmıyordu." (Löschburg, 1998: 107)

der. Dönem gezginlerinin yolculukları hakkında çok bilgi sahibi olmasak da kaldıkları oteller ve yedikleri yemeklerden hiç hoşnut olmadıklarını bilmekteyiz. Asmaî'nin daha kitabın başında otel yemeklerinden ve fiyatlarından şikâyet ettiği şu ifadelerinde görülür:

"On beş gündür Napoli'deyiz. Roma'dan geldik. Nâzil olduğumuz otel deniz kenarında birinci dereceden ma'dûddur. Adına da Eksilior (L'Excelsior) demişler. Taamları hiç de derecesiyle münâsib değildir. Oda ve taamlarının fiyatını söylemem. Söylersen ihtimal ki bir a! sadasıyla güzel Napoli'yi ziyaret fikrinden vazgeçersiniz." (Asmaî, 1922: 2)

Yazarın kitabın farklı yerlerinde bu pahalılıktan, otellerin eksikliklerinden, yemeklerin tatsızlıklarından şikâyet etmesi Löschburg'un da tespit ettiği gibi ülke algısını etkilemektedir. Bunun yanı sıra İtalya'daki dilencilerin bitmez tükenmez ısrarları, ülkeye gelen turistleri bıktırıcı tavırları da gezginlerin ülke imgelerini besleyen kaynaklar olmaktadır. Bir gezginin o ülke hakkında olumlu söylemlerde bulunması için her şeyden önce orada "rahat" etmesi önemlidir. Ne otellerinde ne de sokakta dilenciler

yüzünden rahat olabilen gezginlerin İtalyanlar hakkında yer yer aşağılayıcı söylemlerde bulunması anlaşılabilir bir durum olmaktadır.

Sonuç olarak II. Meşrutiyet döneminde İtalya'nın birçok konuda Avrupa'nın büyük ülkelerinden geri kalmış ikinci sınıf bir Avrupa ülkesi olarak imgelendiği; İtalyanların ise, hırsız, haydut, fakir, pis, hileci, dilenci bir millet olarak imlendiği görülmektedir. Gezginleri bu tür imgeler oluşturmaya iten nedenler olarak, dönem İtalya'sının düşman bir ülke olması, gezginlerdeki etnosantrik ve dinmerkezci düşünce yapıları ve gezginlerin ülkeyi dolaşırken rahat edememeleri öne sürülebilir.

2.4.2. Portekiz:

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında doğrudan doğruya Portekiz'e yapılmış bir gezi anlatılmamaktadır. Bu dönemde Portekiz hakkındaki tek söylem 1914 yılında Kuzey Avrupa'ya yolculuğa çıkan Şerafeddin Mağmumi'ye aittir. 4 Temmuz 1914 günü Mısır'ın Port Said şehrinden kalkan Prens Ludving vapuru 13 Temmuz'da Portekiz'in Lizbon şehrindeki limana demir atmıştır. Vapur Lizbon'da birkaç saat kaldığı için yazar bu zamanı iyi değerlendirerek şehri hızlıca dolaşmıştır. Ona göre Lizbon kibar düşkünü fakir bir yerdir. Buna rağmen, "Eski devir şevket ve azametinin yadigârı olmak üzere muallâ sarayları, büyük kiliseleri, güzel heykellerle müzeyyen muntazam meydanları, beyazlı siyahlı küçük taş parçalarıyla mozaik-vari döşenmiş geniş ve temiz caddeleri var."dır. (Şerafeddin Mağmumi, 2008a: 404) Şehrin tramvayları çok büyük ve gayet rahattır. Tramvaylar Belçika'dakinden daha üstündür. Lizbon'un limanından da haber veren yazar limanın büyük vapurlarla dolu olduğunu, manzara olarak da Galata'dan Kabataş'a kadarki İstanbul'un manzarasını andırdığını belirtir.

Bu kadarcık gözlemin bir ülke imgesi oluşturmaya yetmeyeceği kuşkusuzdur. Yazarın söylemlerinden Portekiz'in tarihin eski dönemlerinde daha üstün bir konumda olduğu çıkarılabilir. Ülkedeki tarihi binalar olan büyük saraylar ve kiliseler bunun kanıtıdır. Portekiz'in kibar düşkünü fakir bir yer olarak imlenmesinden yola çıkarak ülkenin henüz Avrupa'nın büyük güçlerinin ekonomik seviyesine ulaşmadığını tespit etmek mümkündür. Geniş ve temiz caddeler, büyük limanlar ise ülkenin Avrupa uygarlığı içindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

2.5. Gezinler ve Bütünüyle Avrupa İmgesi:

Çalışmanın yukarıda anlatılan bölümünde II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinden on beşinin on dokuz gezi kitabı incelenmiştir. Avrupa'ya yapılan yolculuklarda her gezginin aynı öğelere odaklanmadığı, yaşının, mesleğinin, dünya algısının etkileriyle farklı unsurları öncüllediği kuşkusuzdur. Bununla birlikte kimi ortak algıların varlığı da söz konusudur. Biz bu başlık altında yazarların algılarını ve oluşturdukları Avrupa imgesindeki ortak yönleri tespit edip bu imgeye neden olan unsurları çözümlemeye çalışacağız.

2.5.1. Gezinler ve "Öteki":

Lanquar'ın da dediği gibi, "Kolektif ya da kişisel tarihinin en dramatik anında bile insan, gerçeklerin ve bilginin peşinden koşmuştur." (Lanquar, 1991: 59) Gerçekten de Türk tarihinin en dramatik ve zor günlerini içinde barındıran II. Meşrutiyet döneminde bile aydınlar, gezginler, düşünce adamları, gerçeğin ve bilginin peşinden koşmaya devam etmiştir. Kimisi kitaplarıyla, kimisi gazetelerdeki yazılarıyla kurtuluşa çare arayan aydınlara, dönem gezginlerinin de gezileriyle yardımda bulduklarını belirtmek gerekir. Gezinler, ülkelerinin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için farklı coğrafyalar üzerinde gözlemlerde bulunmuşlar ve bu gözlemlerini kurtuluşun reçetesi olarak okuyucularına sunmuşlardır. Gündüz'ün de belirttiği gibi "II. Meşrutiyet dönemi aydınları, içinde buldukları buhran ortamından kolayca ve en az hasarlı şekilde kurtulabilmek, kültürel ve toplumsal devamlılığı sağlayabilmek için olağanüstü bir gayret, zindelik ve üretkenlik göstermişlerdir." (Gündüz, 2006: 127) Dönem gezi kitapları da bu zindeliğin ürünü olarak düşünülmelidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi II. Meşrutiyet dönemi gezgininin yolculuk amacı somut bir nedene dayanmaktadır: Osmanlı Devleti yıkılmaktadır ve bu yıkılışı önlemek için farklı ülkelerin gözlemlenmesi, onlardan alınması gerekenlerin yerinde tespit edilmesi gerekmektedir. Osmanlı aydını, ütöpk bir devlet ve toplum oluşturmak için masa başına oturan bir Platon değildir, onun için de *Devlet*'i yazmamıştır. O, Avrupa'da hazır olduğunu düşündüğü ideal devleti görmek için oraya gitmiş ve gördüklerini gezi kitaplarında aktararak toplumsal bilinç oluşmasını sağlamıştır. Böylelikle gezilerin ve gezi kitapların amacı binlerce yıl önce yazılmış olan *Devlet*'in amacıyla aynıdır

denilebilir. Birisi düşsel ideal bir devlet etrafında oluşurken diğerleri somut ideal devletler etrafında oluşur.

Hegel'in "Her filozof kendi döneminin çocuğudur." sözünden esinlenerek her gezginin de kendi döneminin çocuğu olduğu iddia edilebilir. Gerçekten de dönem gezginleri–Şerafeddin Mağmumi müstesna-II. Meşrutiyet döneminin buhranlı ortamında eserlerini toplumun içinde bulunduğu kötü durumdan kurtuluşu için kullanmışlar, "öteki" toplumları kaygısız bir turist gibi değil buralardan ders almak için gezmişlerdir. Bu bakımdan dönem Türk gezginlerinin Avrupa gezisi gezmeye değil, "yitirilmiş cennet"i aramaya yöneliktir denilebilir. Kuşkusuz her gezinin görünür ve görünmez amaçları vardır. Kimi gezgin resmi bir görev bağlamında Avrupa'da bulunur, kimisi ise turist olarak; kimisi alanında uzmanlaşmak için oraya eğitim almaya gitmiştir, kimisi ise orayı bir kez olsun görmek için. Bütün bu farklı amaçlara rağmen, o dönem Türk gezginleri Avrupa'da ne arıyordu? diye bir soru sorulacaksa onun cevabı mutlaka, "yitirilmiş cennet"i arıyordu olmalıdır. Osmanlı, yıkılışından üç yüz yıl önce yitirmeye başladığı cenneti yıkılışına kadar aramaya devam etmiştir. Önce Koçibey'e bir risale yazdırılmış, bu risalede yitirilmiş cennet eskide aranmıştır. Bu yetmeyince yön Avrupa'ya dönülmüş askerlikle ilgili türlü yenilikler ithal edilerek yitirilmiş cennetin bulunacağı zannedilmiştir. Bu da yetmeyince Avrupa'ya elçiler gönderilip onların ne yaptıkları araştırılmıştır. Türlü bocalamalar içinde yeri gelmiş oraya eğitim için öğrenci gönderilmiş, yeri gelmiş oradan buraya eğitimci getirilmiş, yetmemiş onlar gibi giyinilmeye, onlar gibi konuşmaya, onlar gibi mobilyalara sahip olmaya başlanmıştır. Tanzimat ilan edildikten sonra Batı'ya kapılar tamamen açılmış, oradan neredeyse her şey gelmiş; ancak bir türlü yitirilmiş cennet gelmemiştir. Sihirli formül bir türlü bulunamadığı için II. Meşrutiyet dönemi aydınları da yitirilmiş cenneti aramak zorunda kalmıştır. Dönem aydınlarının büyük bir bölümü yitirilmiş cennetin Avrupa'da olduğunu düşündüğünden bir kısmı bizzat buralara gidip cenneti yerinde görmek istemiştir. Elimizdeki gezi kitapları da bu yerinde görmenin ürünüdür.

Gezginlerin Avrupa'nın üstün bir medeniyet olduğu, oradan alınacak çok şey olduğuna dair peşin kabulleriyle oluşturdukları gezi kitaplarında, Avrupa'yla ilgili ikircikli söylemlerin olduğu da kuşkusuzdur. Gezginler Avrupa'yı hem "yeryüzündeki cennet", hem de 'şeytansı bir güzellik' biçiminde imgelerken bu gelgitleri sıkça yaşamışlardır.

Bunda en önemli etken II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumunda Avrupa karşısında ikircikli bir tutumun bulunmasıdır. II. Meşrutiyet döneminde Batı, bir yandan kendisiyle asırlardır mücadele edilen bir düşman, bir yandan da ulaştığı hayat seviyesi nedeniyle kendisine hayran olunan bir sevgilidir. Dönem Avrupa'sı, hiç kuşkusuz Osmanlı'nın kâtilidir; eserlerini incelediğimiz o dönem aydınları, gezginleri de bunu bizzat yaşayarak görmüştür. II. Meşrutiyet dönemi Türk toplumu bu dönemde, Osmanlı'yı parçalayacak olan Batı'yla, Trablusgarb'ta, Balkan Savaşları'nda, I. Dünya Savaşı'nda ve son olarak da Kurtuluş Savaşı'nda mücadele etmiş, vatan savunması adına yüz binlerce şehit vermiştir. Batı'nın bütün bu düşmanca saldırılarına rağmen ona olan aşkı daima korumuş, Avrupa'yı yine büyük bir hayranlıkla sevmeye devam etmiştir. Bu durum günümüz psikologlarının "Stockholm Sendromu" olarak adlandırdıkları düşmanına/kâtiline âşık olma durumuna benzemektedir. Osmanlı, yüzyıllardır amansızca savaştığı Avrupa'ya önce (17.-18. yy) ilgi duymaya başlamış sonra (19.-20. yy) bu ilgi aşka dönüşmüştür. Bütün dünya tarihinde Avrupa'yla en uzun süre savaşan Türkler için Avrupa bir nefret simgesi olacağına, ulaştığı hayat seviyesi nedeniyle bir sevgili hâline gelmiştir. İşte bu durum, bir yandan Stockholm Sendromu'na bir yandan da Shakespeare'in *Cymbeline* adlı oyununda söylediği gibi "Onu seviyorum ve ondan nefret ediyorum." durumuna benzemektedir. Dönem gezginleri bir yandan Avrupa'ya hayranlık duymuş, bir yandan da ondan nefret etmiştir. İki duygu arasında baskın olanı ise hayranlıktır. Kuşkusuz, II. Meşrutiyet dönemi gezgini Avrupa'nın yanlış taraflarını bizzat gezerek görmüştür, ancak bu durumu her gülün bir dikenini olmasına bağlamış ve bu dikenler için Avrupa gülünden vazgeçmemiştir.

Bir diğer konu gezginlerin gözlemleri ve kitapların yazınsal değeridir. Yazınsal ürünlerde deneyimin çok önemli bir yeri olduğu, gözlemde, üslupta, teknikte deneyimle gelen bir kazanım olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dönem gezginlerine ve gezi kitaplarına bakıldığında gezi yazılarının önemli bir bölümünün deneyimsiz ellerden, acemi gözlerden çıktığını söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Yahya Kemal, Cenab Şahabeddin, Ahmet Rasim ve Celâl Nuri gibi dönemin önemli kalemleri istisna edilecek olursa gezi kitaplarının genellikle duru yansımalarla, objektif gözlemlerle yüklü ve acemi gözlerle, acemi ellerin ürünü olduğu görülmektedir. Ülkemizde gezme kültürünün ve gezi kitabı yayımlamanın çok yaygın olmadığı o dönemlerde, gezginlerin acemilikleri olağan karşılanmalıdır. II. Meşrutiyet döneminde gezginlerin derin

gözlemlere, sağlam bir üsluba kavuşmamış olması Türk edebiyatının gezi konusundaki deneyim eksikliğine bağlanabilir. Özellikle Şerafeddin Mağmumi'de kendisini bulan önemsiz ayrıntılara yönelme tavrı gezginlerin henüz neyi görmesi gerektiği konusundaki acemiliklerine belirgin bir örnektir. Diğer gezginlerde de benzer derin olmayan bakışların, önemsiz ayrıntıların varlığı görülebilmektedir.

Yine dönem Avrupa gezi kitaplarına bütünüyle bakıldığında "öteki" imgesinin yüzeysel bir bakışla algılandığı dikkati çekmektedir. Gezginler orada gördüklerini somutlamaya çalışırken "neden"lerden çok "sonuç"lara odaklanmışlardır. Nedenleri tespit ettikleri yerlerde de oldukça yüzeysel nedenlere gönderme yapmışlar, derin yapıya dair fikir beyan etmemişlerdir. Örneğin gezginler Avrupa'nın zenginliğini, refahını sayfalarca anlattıkları bölümlerde genellikle başarıyı çok çalışmaya, vakti iyi değerlendirmeye bağlamaktadırlar. Hâlbuki dönem Avrupa'sı çalışma ve düzenle birlikte zenginliğini önemli ölçüde sömürgelerine borçludur. Yine Avrupa'nın sanayileşmiş yapısına defalarca gönderme yapıldığı halde, hiçbir gezgin merak edip bir fabrikaya girmemiştir.

II. Meşrutiyet dönemi gezginleri Avrupa'nın sömürgeci yönüne gönderme yapmamayı tercih ederken aynı dönemde gazetelerde yayımlanan karikatürler Avrupa'yı sömürgeci bir dış tehdit olarak göstermiştir. Dönem gazetelerinde yayımlanan karikatürler üzerine çalışan Palmira Brummett, II. Meşrutiyet dönemi basınındaki karikatürlerde dönem Avrupa'sının sömürgeci bir dış tehdit olarak imlendiğini anlatırken şu bilgileri aktarır:

"...mizah dergilerinde Avrupalıların erdemlerini övmek yerine, hegemonyacı faaliyetlerini ve sonuçlarını sorgulamaktaydılar. Avrupa rejimleri gaddarlıkla, açgözlülükle, hırsızlıkla, haksızlıkla ve hem kendilerini hem de onları taklit edenleri gülünç hale getirmeye çalışıyordu. Burada, tek tek devletlerin yaptıkları ile genelleştirilmiş, soyut bir Avrupalı 'öteki' arasında bir fark gözetilmeliydi (ve gözetiliyordu). Başka bir deyişle, Osmanlı taşlamaları Avrupa'nın belirli devletlerini ya tek tek isimlendirebilir, ya da tanımlanmamış, amorf bir Avrupa'yı bir bütün olarak hedef alabilirdi. Belirlenmiş başlıca hedefler İngiltere, Avusturya, Fransa, Rusya, Almanya, Bulgaristan ve daha sonra İtalya'ydı. Sosyal alanda çoğunlukla ayırım yapılamamış bir Avrupa ya da Avrupalı'ydı (Frenk); Avrupa'nın kültürel tehdidi de bayraktarının, yani Fransa'nın tehdidi olarak tek bir biçim altında toplanabilirdi." (Brummett, 2003: 251-252)

Brummett'in verdiği bilgiler ışığında dönem karikatüründeki emperyalist imgelerle dönem gezginlerinin Avrupa imgelerinin uyuşmadığı dikkati çekmektedir. Belirttiğimiz gibi gezginler karikatüristlerden farklı olarak Avrupa'nın empeyalist yönü hakkında sessiz kalmayı tercih etmişler, karikatüristler ise hegemonik Avrupa'yı öncüllemişlerdir. Bütün bunlara bakılarak Türk gezginlerinin Avrupa'yı Avrupa vatandaşlarına göre değerlendirdiğini, dünya vatandaşı için Avrupa'nın ne demek olduğunu kavrayamadıklarını söylemek de yanlış olmayacaktır.

Bu bağlamda kimi gezginlerin Avrupa'yı anlatırken Batılı bir oryantalist gibi 'biz'i aşağıladığını, Türklerin geri kalmışlığını Şarklı olmalarına bağladıklarını da söylemek gerekir. Ahmet İhsan ve Celâl Nuri başta olmak üzere kimi gezginler çeşitli söylemlerinde Avrupa'nın kalkınmışlığı karşısında şoka girerek toplumumuzdan utanmışlar, biz'im bir türlü adam olamadığımızı dillendirip durmuşlardır.

Kuşkusuz, yerel olanın kendi yerel yaşantısını, kültürünü, değerlerini, mekânını, insanını sevmesi, onlara sahip çıkması; aynı zamanda kendi kültürünü evrensel kültür olarak görmek istemesi, son derece normaldir hatta eşyanın tabiatının gereğidir. Ancak farklı bir kültürden gelenin, başka bir yerel kültürün hemen her şeyine hayran olması, onda pek çok üstün yön görmesi, üstelik onu evrensel kültür gibi görmek ve göstermek istemesi şaşırtıcı, aynı zamanda düşündürücüdür. II. Meşrutiyet döneminde gezi kitabı yayımlayan bir kısım Türk gezginlerinin, Avrupa kültürüne, insanına, coğrafyasına, mimarisine, teknolojisine hayran olması, tek doğru olanın sadece ve sadece Avrupa'da olduğunu imlemesi, bunu yaparken de kendi insanını ve kültürünü hep geri ve aşağı görmesi onları oto-oryantalist yapmaktadır. Sanki Batılı oryantalistlerin söylediklerini tasdik etmek için Avrupa'yı gezmiş olan bu gezginler, "onlar"a yakın, "biz"e uzak durmakta; onları yüceltip bizi alçaltmaktadırlar. Bir örnek olması bakımından geri kalmışlığı sürekli Şarklılığa bağlayan Ahmet İhsan'ın *Tuna'da Bir Hafta* adlı gezi kitabından birkaç Şarklı imgesi vermek yerinde olacaktır: (Sırp ve Bulgar yolculardan bahsederek MG)

"Sirklerde maskaraya çıkar gibi bu delikanlının şu kıyafet-i acibesi beni güldürüyor, kendisi gibi birkaç tanesiyle birleşip konuştukları ve gülüştükleri memalik-i Şarkıye halkına mahsus teklifsizlikleri gösteriyorlardı. Konuşurken bağırişiyorlar, birbirleriyle el şakası ediyorlar; bilâperva yerlere tükürüyorlar.

İçtikleri sigaraları güğerte üzerinde ayakları altında eziyorlar idi. Bu gibi harekât ve ahval-i müessife hakikaten Şark ahalisine mahsustur; hem burada cins ve milliyet aramak beyhudedir; hep birbirimize benzeriz; cemiyetle yaşamağa alışamadığımız için mesela galebek mahallerde bağırarak konuşuyoruz; mükâlememiz ekseriya mücadeleye benzer". (Ahmet İhsan, 2007: 516)

(Vapurdaki pislikten bahsederek MG),

"cenuba doğru indikçe, şarka doğru ilerledikçe tezayüt ediyor idi." (Ahmet İhsan, 2007: 516) (Peşte'de farklı ülkelerin dubaları bağlamında MG) "Diğerleri ise Şark'a mahsus ihmal ve metrukiyeti ile daima pejmürde bir halde idi. Bu satırları Bulgar dubalarını tezyif maksadıyla söylemiyorum. Zira biliyorum ki mesela orada bizim dubamız olsaydı manzara-i umumiyesi ile belki daha fena bir levha teşkil eylerdik." (Ahmet İhsan, 2007: 520) (Vapurdayken MG) "Vapurumuzda yolcuları gözden geçirdim. Baş taraf güğertesi Sırp ve Bulgar dolu; bunların pisliği son derece; yani tam Şark lakaydisi ve sefaleti." (Ahmet İhsan, 2007: 523). (Bulgaristan'a yaklaşırken MG)

"Artık esen havadan, etraftaki ahvalden Şark'a geldiğimizi tamamen hisseyliyordum... Şu hayvanî manzarayı uzunca müddet temaşa eyledim. Otuz senede ortaya şayan-ı ehemmiyet bir Bulgaristan çıktı diyoruz ama onların esasını teşkil eden halk yine bildiğimiz çobanlardan ibaret! Bu da gösteriyor ki bir millet üç beş senede değil, otuz senede bile tekemmül eyleyemiyor. İşte numune ortada!...Hülasa kâmilen bizim Şark! Ne yapsak nafîle, Şark'ın daha adam olmasına, milel-i mütemeddiniye benzemesine çok zaman ister!" (Ahmet İhsan, 2007: 528)

(Yolculuk bitip Köstence'ye varıldığında MG),

"Karaya ayak basar basmaz iskele başında 'Pasaport!' diye bağırıldılar; memleket-i Şarkiyede olduğumuz bir daha anlaşıldı. Avrupa'da sade gümrük muayenesi var idi. Şark'ta gümrükten ziyade pasaport aranır!" (s. 531)

"...anlaşıyor ya, insanlığın, hüsnümüamelenin, nezaketin ve terbiye-i medeniyenin, hele saatin, zamanın ne olduğu meçhul olan memalik-i Şarkiyedeyiz! Memurun müstekreh hali, odanın heva-yi mesmumu, muamelesindeki kabalık ve hele parmak yalamak muamelatı beni dil-gîr eyledikten sonra Avrupa'dan gelen halis bir Avrupalının nazar-ı istikrah ve nefretini kazanmamak için ne kadar

temizlenmeye, terbiye görmeğe muhtaç olduğumuzu ey karin-i kiram, siz tasavvur ediniz!" (s. 534)

Yukarıda birkaç örneğini sunduğumuz bu tarz oto-oryantalist söylemlerde Ahmet İhsan, Şarklılığı üzerimize yapışmış ve kurtulması mümkün olmayan bir ur gibi görmekte ve dikkatini sürekli Şark ahalisinin kötü tavırlarına yöneltmektedir. Batı'dan Doğu'ya geldikçe ortaya çıkan pislik ve Doğululara mahsus hareketler gezi kitabının en can alıcı taraflarını oluşturmaktadır. Onun bu tespitleri Batılı oryantalistlerin Doğu toplumlarına olan yukarıdan bakışlarına benzemektedir. Bir oryantalist ağzıyla söylenmiş benzeyen yukarıdaki ifadeler Şark'ı, Batı medeniyetinin tümüyle dışında kalan, sadece olumsuz özellikleriyle Batı'nın yanı başında bulunan bir mekân, Şarklıları da bu mekânın havasıyla Şarklılaşmış alt bir tür insan olarak görmeye yatkındır. Ayrıca bu tarz söylemlerde tıpkı Batılı oryantalistlerde olduğu gibi toptancı bir yaklaşım söz konusudur. Yazarın yolculuk esnasında kaydettiklerine bakılırsa Şarklıları tamamıyla homojen tek bir grup insan ya da millet olarak görmeye eğilimli olduğu dikkati çeker.

Benzer yaklaşımları Celâl Nuri'de de görmek mümkündür. O da Avrupalıların ne kadar ileri olduklarına dair kimi söylemlerinde Hilmi Yavuz'un söylemiyle "sömürge entelektüeli" konumuna girmektedir. Hilmi Yavuz *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam* adlı kitabında sömürge entelektüelinin/yerli oryantalistin, kendini Batılılaşmış, Avrupalılaşmış, medenileşmiş sayarak mensup olduğu milleti geri, ilkel, aşağılık, pis, cahil gördüğünü söyler. Ona göre, "Sömürge entelektüeli için 'medenileşmek', kendi ülkesini yaşanmaz, kendi halkını ise tahammül edilmez bulmak demektir." (Yavuz, 1999: 69) Aynı yerli oryantalist, Avrupalıyı da neredeyse kusursuz bir tanrı olarak görür. Hilmi Yavuz'a göre yerli oryantalist her iki durumda da insan göremez. Biz'i adam/insan yerine koymadığı, insandan daha aşağı bir varlık yerine koyduğu için; Batılıları da insanüstü varlıklar hatta neredeyse kusursuz bir tanrı olarak gördüğü için her iki tarafta da insan yoktur yerli oryantaliste göre. (Yavuz, 1999: 74) Celâl Nuri'nin, aşağıda vereceğimiz örneklerde görüleceği gibi takındığı tavrın Hilmi Yavuz'un sömürge entelektüeli adlandırmasına uyduğunu, yazarın gezi kitaplarında kusursuz Batı imgesini oluştururken biz'e ait olan pek çok unsuru aşağıladığını ve yadsıdığını söyleyebiliriz. Bu yaklaşımın Batılı oryantalistlerin söylemlerinin yerli versiyonuna benzediği ise kuşku götürmez.

Örnek olması bakımından Celâl Nuri'nin *Kutup Musâhâbeleri* kitabından, Almanya'nın Altona şehri civarındaki Stellingen'de hayvan terbiyecisi meşhur Karl Hagenbek'i ziyareti ve bu esnada kaydettiklerini verebiliriz. Almanya'da bulunduğu sırada yazar, eskiden beri namını duyduğu bu adamı ve yaptıklarını merak ederek Altona yakınlarındaki mekânına gider. Gerçekten de Hagenbek, etrafı duvarla çevrilmiş son derece teknolojik ve güzel bir bahçede kutuplardan getirilmiş foklar, morslar, deniz hayvanları, beyaz ayılar gibi türlü hayvanları eğiterek onlara dans ettirmekte, mızıka çaldırmakta, çocuk oyunları oynatmaktadır. Dahası bazı hayvanlar sorulara cevap vermekte ve teşekkür de etmektedir. Yazarın bu tablo karşısında söyledikleri ise ilgi çekicidir:

"Hagenbek hazretlerinin vahşi hayvanatı bile adam etmesine hayran oldum. Herifin yaman bir kabiliyet-i temdîniyyesi var. Biz âdem evlâdını insan edemiyoruz. Bu zat, kutup ayıları ile müdâvele-i efkâr ediyor. Biz cins-i ebyâza mensup tebâmızı temdîn ile taht-ı inzıbâtta tutamıyoruz. Bu garip 'hayvancı', arslanları, kaplanları dâire-i inzıbâta almış. Parkı gezerken bir şey akluma geldi. Bir türlü içimde tutamayacağım: Acabâ Hagenbek'i Dâhiliye müşavirliği me'mûriyeti ile Türkiye'ye celb etsek, şu ecnebî müşâviri getirmenin moda olduğu bir zamanda, münâsib olmaz mı?" (Celâl Nuri, 1997b: 23)

Yazarın kendince bir türlü adam edilemeyen Türk milleti için bulduğu çare, Batılı bir hayvan terbiyecisini Osmanlı içişleri müşaviri yapmaktır. Yazarın bu ifadelerinde ironi olduğu kuşkusuzdur ancak Türk'ün bir türlü adam olmazlığının, hatta hayvan yerine koyulduğunun tespiti de mutlaka yapılmalıdır. Yazara göre "öteki"nin elinde hayvanlar bile terbiye edilirken, biz insan olanları adam edememekteyiz. Bir tür vahşiliği gösteren Türkler, beyaz ırka dâhil oldukları halde uygarlaşmamakta ve zabt altına alınamamaktadır. Elbette bunda eğitim sistemi de etkilidir, dolayısıyla ironik bir söylem de olsa yazara göre bir Alman hayvan terbiyecisinin eğitimine ihtiyaç vardır.

Celâl Nuri'nin yukarıdaki ifadelerini anlamak için meşhur oryantalist Ernest Renan'ın *İslamisme et la Science* adlı eserine bakmak lazımdır. O, bu eserinde:

"Türk ırkı, felsefe ve bilim hevesinden tamamen yoksundur. Türkler Avrupa uygarlığına yetişmeyi asla başaramayacaklar: Dinleri onlar için daima aşılma engel olacak. Bu yabani ırk inanılmaz bir acımasızlıkla savaşmıştır. Bu halk günümüze dek acımasızlığını kaybetmemiştir. Uygarlık ona göre değildir. Böyle

insanlara ancak Asya'nın kuzeyindeki uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşamak yakıştır." (aktaran Alain Servantie, 2008: 62)

diye yazar. Celâl Nuri'nin söylemlerinde Renan ve benzerlerinin Türk ırkının adam olamayacağı, hiçbir zaman bir Avrupalıya yaklaşamayacağı fikrinin bir Türk yazar elinde metaforik bir dille söylenmiş olması söz konusudur. Hiç kuşkusuz yazarın bu söyleminde Batılı materyalist ve oryantalistleri fazlaca okumasının etkisi vardır. Celâl Nuri hakkında bir doktora tezi hazırlayan Cemil Bağlama, onun hukuk eğitimi sırasında zamanın entelektüel modasına uyarak Spencer, Büchner, Darwin ve Ernest Renan'ı büyük bir istekle defalarca okuduğunu söyler ve Celâl Nuri'nin şu sözlerine yer verir: "Pek acemi idim. Vakıa Spencer'i, Büchner'i, Darwin'i aşk ile okumuş hatta biraz da ezberlemiş olduğum halde o zamanki tecrübemi pek na-kâfi görüyorum." (Bağlama, 2000: 218) Yazar, aynı yazının devamında Ernest Renan'ın kitabını beş defa mütalaa ettiğini de belirtmektedir. Bu yazarlara ek olarak Celâl Nuri'nin J.J. Rousseau, Montesquieu, Voltaire, Gustave Le Bon ve Emile Zola gibi Batılı yazarlardan da etkilendiği bilinmektedir. "Zaman zaman yazdıklarında, yukarıda ismi geçen yazarlardan pek çok alıntılar yaptığından, onların fikirlerini iyice özümseyip benimsediği, gerek pozitivism ve gerekse evrimci görüşlerini onlardan aldıkları açıkça görülmektedir." (Bağlama, 2000: 218)

Celâl Nuri *Şimal Hatıraları* kitabında da benzer oto-oryantalist söylemlerde bulunmaktadır. Yazar, Avrupa gezisi esnasında yüzden fazla müze ziyaret ettiğini, Avrupalıların eskiden kalan her şeyi muhafaza edip müzelerde sergilediklerini anlatır. Onlar, vaktiyle atalarının ne gibi kıyafet giydiklerini, nasıl savaştıklarını gösteren eşyaları; nişanlarını, kitaplarını, el yazısını vb şeyleri itina ile temizleyerek saklarlar ve müzelere yerleştirirler. Biz ise daha çok yakıp yıkmada başarılıyızdır. "Bizde asla fikr-i muhâfaza, şîme-i muhâfaza yoktur. *Esprit de conservation*. Elimize her ne geçerse yakıp yıkıyoruz. Bilmem ne hikmettir? Acaba yağmagirân Tatarlardan kalmış bir haslet midir, nedir? Tahribi çok seviyoruz. Hatta harâbâtı bile tahrîb ettik." (Celâl Nuri, 1997a: 39) Bu ifadelerde Ziya Paşa'nın Harâbât'ına gönderme yapıldığı dikkat çekerken yazarın tahripçi yapımızı Tatarlara bağlaması da dikkat çeker. Herhangi bir nesneyi korumaya karşı değil de yıkmaya karşı meyilli olmamızın kökeninde yine oto-oryantalist bir yaklaşımla Tatarlarla bağlantımızı gören yazar tıpkı Avrupalı oryantalistlere benzer bir söylem içindedir.

Fernando Fernandez Lanza, İspanya'daki olumsuz Türk imgesinden bahsettiği makalesinde, İspanyol tarihçilerin Türk kelimesini tamamen pejoratif bir bağlamda ele aldıklarını ve Türklerin kökenini çoğunlukla şimdiki Tatarlar olan eski İskitlere dayandırdıklarını söyler ve 1528 tarihli bir İspanyol yapıtında,

"Türkler bir insan grubu ve İskitya milleti, sınırları Germania içinde olan bir vilayet; bu bahsettiğimiz insan grubu ve millet çok büyük ve geniş fundalıklarda ve büyük bataklıklarda yaşar; hukuksuz ve düzensizdirler, sadece avlanırlar... Ne kasabaları ne şehirleri vardır. Bu barbar insan grubu kendisiyle beraber taşıdığı her şeyi hırsızlığa ve dolandırıcılığa borçludur... Ne tarımla uğraşır, ne satın almayı ne satmayı bilir." (Lanza, 2008: 92-93)

denildiğini aktarır. İspanyol tarihçilerinin Türkleri-kendilerince yıkıcı gördükleri-Tatarların soyundan geldiklerini söylemesi ile Celâl Nuri'nin bizim yapımızdaki yıkıcılığın Tatarlardan kalma bir özellik olduğunu söylemesi aynı olumsuz oryantalist bakışın ürünüdür.

Celâl Nuri'nin bu kitabındaki bir oto-oryantalist söylem de İstanbul üzerinden verilmiştir. Yazara göre İstanbul hemen hiç değişmeyen eski Bizans'tır. Burada sürekli bir uyku hali ve tembellik vardır. Bizans'ı yıkan da bu uyuşukluk ve tembellik halidir: ‘

"İstanbul, hep o aynı Bizans, isminin tebeddül ve tahavvülünden kat-ı nazar, hep eskisidir... Bizans iklimi bizi çok uyumağa, az çalışmağa mecbur ediyor; çünkü burada hayat kolaydır; bu makarr-ı saltanatta biz lüzumundan çok ziyade lakkala ediyoruz, küçük ve hatta büyük münasebetsizliklerle vaktimizi pek çok işgal ediyoruz. İşte Şark Romalılarını bozan iklim ve muhit bu iklim ve muhitten başkası değildir." (Celâl Nuri, 1997a: 62)

Yazar bu tespitlerinden sonra İstanbul'un bir Türk merkezi olmadığından ve kendisinin bu şehri sevmediğinden bahseder. İstanbul'u bırakıp merkezi Arnavutluk'a taşımayı teklif eder: "Bu Bizans bakıyyesini bırakalım, Avrupa-yı Osmanî'ye, Arnavutluk'a gidelim. Orada bir istikbal ve hürriyet memleketi bina edelim. Tarz-ı hayatımızı değiştirelim. An'anâtımızı şu meşhur Kasımpaşa Deresi'ne bırakalım. Kalben Türk olan bir büyük Alman'ın, Fon Der Golts Paşa'nın da fikri bu merkezdedir." (Celâl Nuri, 1997a: 63) Dikkat edildiğinde gözlerden kaçmayacak olan nokta şudur ki, yazar "biz"e ait olan bir değeri "köhne"liği ile meşhur Bizans'la bağdaştırıp olumsuzlamakta,

İstanbul'dan vazgeçip merkezi "daha Batı"da olan Arnavutluk'a taşınmayı, orada yeni bir medeniyet kurup hayat tarzımızı ve an'anelerimizi terk etmeyi teklif etmektedir. Yazarın buradaki en önemli vurgusu topyekûn hayat tarzımızı terk edip yeni bir medeniyete geçmeyi öne sürmesidir. İstanbul ve dolayısıyla Osmanlı, köhneliği ile artık bırakılmayı hak eden bir unsurdur. Hep birlikte yeni bir medeniyet merkezinde, yeni bir medeniyet kurulmalı ve artık Doğulu hayat tarzı terk edilmelidir. Bu yaklaşımın kendisi ise bizzat oto-oryantalizmdir.

Yukarıda iki yazarla örneklere çalıştığımız durum, yani gezginlerin Avrupa'da gördükleri karşısında kendi kültüründen ve toplumundan-hatta İstanbul'undan-utanma durumu başka gezginlerde de daha hafif olmak suretiyle yer yer görülmektedir. Ziya Paşa, Avrupa'da "beldeler, kâşâneler" görse de Osmanlı toplumundan uzaklaşmamış, bir sömürge entelektüeli gibi topluma yukarıdan bakmamıştır. Dönem gezginlerinin bir bölümü ise gördüklerinin karşısında heyecanlanarak kendi toplumundan soğumuş, Batılı bir oryantalist gibi Türk toplumunu aşağılamıştır.

Gezginlerin bazıları ise yukarıdaki durumun tersine oksidentalit söylemlerle biz'i övmüş, Batı'yı ve Batılıları ise aşağılamıştır. Bu tür söylemler özellikle İtalyan toplumu hakkındaki izlenimler sırasında görülse de kimileri bütün bir Avrupa kültürünü kuşatacak biçimde söylenmiştir. Oksidentalit söylemler özellikle Hasan Bedrettin, Asmaî ve Yahya Kemal'de görülür.

İbrahim Şirin, Osmanlı dönemi metinlerinden yola çıkarak Osmanlı'daki Avrupa imgesini incelediği çalışmasında, Osmanlılar devrinde Doğu-Batı ayrımını esas alandüşünce biçimi eksenli bir oksidentalizmin var olduğunu düşünmektedir. Ona göre,

"Osmanlı kimliğinin oluşmasında, Osmanlıların kendi evrenlerini kurmalarında 'öteki' olarak Avrupa önemli bir işleve sahiptir. Osmanlı iktidarı, kendini Avrupa imgesi üzerinden kurmuş ve geliştirmiştir. Bu bağlamda oryantalist simetrisi olmayan tam da asimetrisi olmayan nev'i şahsına münhasır Batı'ya karşı bir oksidentalizmin, Doğu'ya karşı 'orientalism alaturca'nın varlığından söz etmek mümkündür." (Şirin, 2006: 29)

Osmanlı Devleti'nin iki ayrı dünyanın ortasında var oluşu, onu hem oksidentalit hem de oryantalist söylemler geliştirmeye sevk etmiştir. Bu söylemlerin güçle bağlantısı düşünüldüğünde önce oksidentalit sonra da oryantalist söylemin öne çıktığı tartışma

götürmez. Önceleri Batı için dışlayıcı bir anlamla kullandığı "Frenk" kelimesinden "Frenği" biçiminde bir hastalık ismi türeten; Saltukname ve Danişmentname gibi eserlerinde, Frenkler karşısında gazilerin mücadelelerini övgüyle anlatıp, düşmanı hep korkak, pısrık; gazileri ise cesur ve cengâver gösterip (Şirin, 2006: 50) oksidentalit söylemler geliştiren Osmanlı, gün gelip zayıfladığında Avrupa'nın bizden daha üstün olduğunu imleyen oryantalist söylemlere başvurmuştur.

Osmanlı'nın artık son dönemi olan II. Meşrutiyet döneminde ise oksidentalit söylemlerin iyiden iyiye azaldığı görülmektedir. Bu dönem gezginlerin eserlerinde sistematik bir düşünce ya da rasyonel gözlemlerle oluşmuş bir Batı algısından çok, savaş ortamının getirdiği milliyetçi söylemle geliştirilmiş bir oksidentalizm görülür. Bu yazarlar eserlerinde geçmişin şanlı sayfalarını hatırlayarak Batı'nın bir mit haline getirilmesini engellemeye çalışırlar ve Batı'nın insanal bakımdan ciddi eksiklikleri olduğunu düşünürler.

Findley, *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da* adlı kitabında 19.yüzyılda Avrupa'yı gezen Şarklı gezginlerin tavırları ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

"Kimliği biçimlendiren bütün o değişkenlere göre tepkileri farklılaşan Şarklı ziyaretçiler, Avrupa modellerini kolayca kabul etmiyor, bir süzgeçten geçirerek kendilerini nasıl gördüklerini ve emellerine göre eleştirel bir mesafe bırakarak yeniden biçimlendiriyorlardı. Bu direnen sesler Avrupa Ötekiciliğinin çelişkilerinden güç almış olmalılar.(...) Bütün bunlar sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin önemli bir bileşeni haline gelen oksidentalit bir karşı söylemin geliştirdiğini gösteriyor." (Findley, 1999: 34)

Findley'in 19. yüzyıl gezginleri için yaptığı bu tespitlerin II. Meşrutiyet dönemi gezginleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Ancak bu dönemde milliyetçi söylemle birlikte, öteki'ne dinmerkezci bir bakışın etkileri de görülmektedir.

Hasan Bedrettin'in *İtalya Nedir?* adlı kitabında oksidentalit söylemler sık sık boy göstermektedir. Kitabının daha başında İtalyanları haydut olarak nitelendiren Hasan Bedrettin, kitabı boyunca İtalya'nın tarihini, coğrafyasını, yeryüzü şekillerini, iklimini, ekonomisini, ordusunu anlatmış; bunu yaparken İtalyanları, "haydut, eşkıya, engerek yılan" gibi ifadelerle nitelemiş, onların tarihini uzunca anlattığı pasajlarda hep

"isyanlarla dolu bir haydut tarihi" bakış açısını getirmiştir. Yazarın oluşturmaya çalıştığı olumsuz İtalyan imgesi yoğun bir şekilde oksidentalit söylemi beraberinde getirmiştir.

İtalya'nın dağları, gölleri, sahilleri, adaları, nehirleri, şehirleri, iklimi, nüfusu, madenleri, tarımı, hayvancılığı ve ekonomisi yazar tarafından son derece objektif bir tutumla gözler önüne serilmiştir. Ancak yazar İtalyan ordusunu ve askerini anlatırken bu tutumundan vazgeçerek oksidentalit söyleme kayar. Ona göre İtalyan ordusu kâğıttan bir kaplandır. Sayıca çok gösterilmek istenen bu ordunun Osmanlı askeri karşısında hiç şansı yoktur.

"A'sar-ı medideden beri muvaffakiyât-ı askeriyesi temadi eden hamâseti kahramanânesini bütün cihana teslim ettiren Osmanlı dilâverleri karşısında mayeleri hıyanet ve ihanetle mahmur olan, bir heyet-i muntazama teşkil ettiler edeli mağlubiyetten başka bir şey göremeyen İtalya haydutlarının ne kadar ehemmiyeti olabileceği artık tasavvur buyrulsun." (Hasan Bedrettin, 1329: 34-35)

diyen yazar, Türklerin Batı hakkında sıkça dile getirdiği "yiğitlikten yoksunluk", bir tür "kahpe Bizans" imgesi çerçevesinde sayıca kalabalık olmanın bir değeri olmadığını söyler. Asıl olanın yiğitlik ve cesaret olduğu vurgulanmaktadır. Türkler, Batı hakkında olumsuz bir imge geliştirirken, maddi güç bakımından ne kadar yüksek olurlarsa olsunlar manevi güç bakımından zayıf oldukları için Batılıların aslında kâğıttan kaplan olduklarını söylerler. Yazar burada İtalyan ordusu için oluşturduğu yergi mekanizmasında objektif bir gözlemi değil oksidentalit bir söylemi öne çıkartır. Ona göre İtalyan ordusunun özünde, mayasında, hıyanet ve ihanet vardır. Onlar bir devlet kurduktan sonra da mağlubiyetten başka bir şey görmeyen 'haydut'lardır. Batı'nın eleştirisi "hıyanet, ihanet, haydutluk" gibi ahlaki yoksunluktan kaynaklanan olgular üzerinden verilmektedir. Yazarın oksidentalizmi, toplumun maddi unsurlarından değil, manevi unsurlarından kaynaklanan bir oksidentalizmdir.

Yazarın eser boyunca İtalyanlar hakkında kullandığı olumsuz nitelemelerden bazıları şunlardır:

"Türkiye'ye karşı en hâinâne, en nimet nâşinâsânebir harekette bulunuyor. Trablusgarb ve Bingazi'ye denî bir korsan gibi tecavüz ediyor, her türlü hukuk-ı beşeri ve milliyi ayaklar altına alarak eline düşen bîçareleri ihtiyar, alil, çocuk kadın demeyerek tığ-i gadrine kurban eyliyor. Fakat bu hıyanet, bu denaet

İtalyanların tıynetinde merkezdir. ...nankör davrandığını da müşahede edeceğiz. Hâsılı İtalyanlar hilkaten öyledir... her adım başında İtalyanların hıyanet, hile, denaet emsaline tesadüf olunacaktır." (Hasan Bedrettin, 1329: 144-145)

Yukarıdaki nitelemelerde de görüldüğü gibi Hasan Bedrettin'e göre İtalyanlar hain, nankör ve alçaktır. Üstelik bu alçaklık, hainlik onların yaradılışında vardır. Yazar, burada kısaca özetleme yaptığından, uzun uzun anlatılsa her adım başında İtalyan hilesine, ihanetine, alçaklığına rastlanacağından bahsetmektedir. Özetle, yazar okuyucusunda hain, hilebaz, alçak bir İtalyan imgesi oluşturmaya çalışmaktadır. Buradaki söylemler ve kitaptaki diğerleri oksidentalit söylemlerdir. Batı'yı toptancı bir yaklaşımla olumsuzlamak, onu bir kötülük bütünü olarak görmek oksidentalizmin özelliğidir. Bu yapılırken İtalyanların maddi gelişmişliğine bir şey demeden onların insani yönüne saldırılmaktadır. Okuyucusu Şarklı olan bir yazarın, insanlıktan yoksun bir Batı imgesi çizmesi dikkat çekicidir. Kuşkusuz, Şark'ta asıl olan madde değil, mânâdır, yazar da bu algının Batı'da ne kadar noksan olduğunu okuyucusuyla paylaşmak istemektedir.

Bu dönemde oksidentalit söylemlerle bir gezi kitabı yayımlayan diğer bir yazar Asmaî'dir. Asmaî, eserinde Napoli, Palermo, Sicilya gibi dolaştığı tüm coğrafyaya ve yöre halkına karşı dinmerkezci bir yaklaşım sergilemiştir. Yazar, dolaştığı her yeri bir Müslüman kimliği ile gezer, Hristiyan olan yerli halkı hemen hiçbir şeyiyle beğenmez. Onları ötekileştirirken referans aldığı şey hemen her zaman İslamiyet'tir. Asmaî'nin gezi kitabında Hasan Bedrettin'den daha çok oksidentalit söylem vardır. Uzatmamak için bir örnekle yetinmek istiyoruz.

Asmaî, Sicilya gezisi boyunca kendisinden önce Sicilya'yı dolaşan pek çok Müslüman gezginin kitaplarını okur ve Sicilya tarihiyle ilgili kitapları karıştırır. Buradan edindikleri bilgiler sayesinde Müslümanların yüzyıllar öncesinde buraya getirdiği medeniyetten günümüze eser kalmadığını, o dönemlerde yapılan pek çok ibadethanenin yerinde yeller estiğini görür. Bunu "öteki"lerin Müslüman algısına bağlayan yazara göre "öteki" tek ve değişmeyen bir "Haçlı" millettir. Bu "Haçlı" milleti dün ne ise bugün de aynıdır. Dolayısıyla biz Müslüman Türk'e olan bakışları hiç değişmemiştir. Bunu eserin bir yerinde şöyle ifade eder:

"Ey ihvân-ı din! Şu hikâyelerden ibret alınız. Millet ve devlet için her zaman göz kulak olunuz. Allah bir, din bir olduğu gibi, gün dahi birdir. Bugün düne benzemiyor zannetmeyiniz. Ehl-i salibin ümmet-i Muhammedi çala kılıç doğramaları Kurun-ı Vusta'ya mahsus bir taassuptu demeyiniz. Zuhur-ı İslam'dan itibaren ehl-i hilalin başı üzerinde çekili duran salip şeklindeki yalın kılınc, hâlâ kınına konmamıştır. Enaniyet-i mezhebiyeleri durdukça da duracaktır." (Asmaî, 1922: 228)

Yazara göre İslam dininin başlangıcından bu yana, bu dine ve bu dine inananlara Avrupa sürekli kin beslemiştir. Bugün de bu kinden bir şey eksilmemiştir. Avrupalılar kendi dinlerini üstün gördükleri müddetçe bu kin azalmayacaktır. Asmaî, Avrupalılardaki bu dinmerkezci yaklaşımla Müslümanların, dolayısıyla Türklerin "öteki"leştirildiklerini tespit eder ve Avrupa'nın "öteki"leştirmekle yetinmeyip bu kültürün tüm izlerini silmek için olağanüstü bir gayretle yıkıcılığa gittiklerini işaret eder. Avrupalıyı Avrupalı yapan, sınırları belli bir kıtada yaşıyor olmaları değil Hristiyan inancına sahip olmalarıdır. Hristiyanlık inancı olmayan bir yer Avrupa kıtasında olsa bile oradakiler Avrupalı değildir. Avrupalının yaptığı şey bu kıta içindeki bir yerde Müslüman kültüre ait ne varsa silip yok ederek orasını Avrupalılaştırmaktır. Gezi kitabı boyunca bu tarz bir yaklaşımı sergileyen Asmaî'nin Avrupa algısı oksidentalit bir algıdır. Yazarın dinmerkezci bakış açısıyla Avrupa'yı homojen ve statik bir Haçlı ordusu olarak gördüğü dikkati çekmektedir. İtalyanlar bu yönleriyle Avrupa'ya dâhildir. Onlar Haçlı yıkıcılığının örneklerini Sicilya'daki Müslüman emanetler üzerinde göstermiş "öteki" bir toplumdur.

Avrupalıların İslam dinine duydukları kin ve camiler karşısında takındıkları tahripkâr tutumlarına Yahya Kemal de değinmiştir. Onun *Balkan'a Seyahat*'inde Bulgaristan ve Bulgarlar hakkındaki söylemlerinde bu bağlamda oksidentalit izler görmek mümkündür.

Yahya Kemal'in Sofya'da dolaşırken sürekli bize ait unsurları arar, onlardan özlemle ve övgüyle bahsederken de Bulgarlara yönelik oksidentalit söylemlerde bulunur. Ona göre zamanında bizim Sofya'da kırk sekiz camimiz vardır ancak bugün bir tek Banabaşlı Camisi kalmıştır. Bulgarlar tahripkâr yapılarıyla bizden kalan her şeyi ya tahrip etmiş ya da tahvil ederek farklı kılığa sokmuşlardır.

II. Meşrutiyet döneminde Avrupa'yı anlatan gezi kitaplarının on dokuz adet olduğunu hatırlatarak, incelediğimiz kitapların sekizinde oto-oryantalist söylemlerin ön plana çıktığını, dört gezi kitabında ise oksidentalist söylemlerin dominant unsur olduğunu tespit etmekteyiz. Bu dönemde yazılan yedi gezi kitabı ise Avrupa'nın hem artılarını hem de eksilerini dengeli bir üslupla anlattığı için ne oto-oryantalist ne de oksidentalist bir görüntü çizerler.

II. Meşrutiyet dönemi İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi farklı akımlarla aydınların ayrı düştüğü bir dönemdir. Gezi kitaplarında bu durum tespit edilebilse bile dönemin başat paradigması olarak Batıcılık ön plana çıkmaktadır. Gezinlerin en oksidentalist söylemlerinde bile Batı'yı tümüyle reddetmemesi bunu doğrulamaktadır. Bu dönemde oto-oryantalist söylemlerin genellikle karşılaştırma metoduyla verildiği dikkat çekmektedir. Yazarların bu karşılaştırmada Şark'ı hep pejoratif görüntüsü ve anlamıyla Batı'nın karşısına koymaları, onda neredeyse hiçbir güzellik görememeleri, hatta bazen Şark'ı temsil eden İstanbul'dan vazgeçip Arnavutluk'a merkezi taşımayı teklif etmeleri söz konusu olmaktadır. Oksidentalist söylemlerin ikisinin İtalya odaklı olması da dikkat çeken bir başka durumdur. Yahya Kemal'in oksidentalizmi de Balkan milletleriyle sınırlı olduğu için bu dönem gezi kitaplarında Batı Avrupa hakkında ciddi bir oksidentalizmden söz etmek imkânsızdır.

Savaşın sıcak ortamında kaleme alınan gezi kitaplarında, duygusal bir tavır takınıldığı, buradaki söylemlerde-ister oto-oryantalist ister oksidentalist olsun-rasyonaliteden çok, duygunun ön plana çıktığı gözlenmektedir. Ancak ne olursa olsun Abdülhamit döneminin baskıcı ortamından kurtulan dönem gezginlerinin özgürlük ortamının sonucu olarak söylemlerinde samimi oldukları söylenebilir. Bu bağlamda son söz olarak, dönem yazarlarının gezi kitabını didaktik bir tavırla kaleme aldıkları için propaganda koktukları; kurulacak yeni devlette nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda kamuoyu oluşturmaya çalıştıkları söylenmelidir.

2.5.2. Bütünüyle Avrupa ve Avrupalı İmgesi:

Öncelikle Avrupa'nın neresi olduğu, Avrupalı denilen insanların nerede yaşadığı konusu üzerine birkaç söz söylemek gerekir. Bilindiği gibi hem coğrafya bilginleri hem de kültürler üzerine çalışan bilginler herkes tarafından kabul gören, sınırları belli bir Avrupa üzerinde anlaşamamıştır. Kimine göre Avrupa ayrıca bir kıta olmayıp Asya

kıtasının bir uzantısıdır ki bu büyük yapı yer yer Avrasya olarak adlandırılır. Kimisi Avrupa'yı doğuda Ural Dağları'yla sınırlandırarak içine Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Türkiye gibi ülkeleri de katmakta kimisi ise çizgiyi iyice batıya getirerek sadece Kuzeybatı Avrupa ülkelerini Avrupa saymaktadır. O halde net biçimde sınırları belli olmayan Avrupa'nın ve Avrupalılığın bir algıdan, bir yorumdan ibaret olduğu öne sürülebilir. Hem kültürel hem de coğrafi anlamda mutlak bir Avrupa şeması bulunmadığından bu bağlamda yapılan değerlendirmeler bir algıya, bir yoruma dayanmaktan kurtulamamaktadır.

Herkesin kendine göre bir Avrupa sınırı çizmesi, öznel yorumlarını dışa vurması II. Meşrutiyet dönemi gezginleri için de geçerlidir. Dönem gezginlerinin Avrupa'nın sınırları konusundaki çizgileri de birbirinden farklılık göstermektedir. Örneğin Ahmet İhsan, Bulgaristan, Sırbistan gibi Balkan ülkelerini hiç kuşkusuz Avrupa'dan ayrı düşünmüş, onları "Şark" ülkeleri olarak algılamıştır. Buna rağmen Cenab Şahabeddin, Yahya Kemal ve Ahmet Rasim gibi gezginler onların Avrupa kültürüne dâhil olmaya başladıklarını ve epeyce mesafe aldıklarını dillendirerek bu ülkeleri Avrupa ülkelerinden saymaya meyildir. Yine gezginlerden Şerafeddin Mağmumi, Avrupa'yı Cenova'da bitirmiş, Cenab Şahabeddin ise Avusturya'yı anlattığı bölümde gerçek bir Avrupa'nın Viyana'da son bulduğunu dillendirmiştir. Bu bağlamda dönem gezginlerinin Avrupa'yı coğrafi şekilleri ile değil kültürel hayatıyla değerlendirerek birer Avrupa sınırı çizdikleri dikkati çekmektedir. Hiçbir gezgin Avrupa'nın coğrafyasından kaynaklanan sınırlara itimat etmemiş, her gezgin gözlemlediği maddi ve manevi kültür unsurlarının etkisinde kalarak kendince bir Avrupa sınırı tespit etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak dönem Avrupa'sında siyasi, ekonomik ve kültürel bir birliğin olmadığını özellikle hatırlatmak gerekmektedir. Kıtanın kuzeyi ile güneyi, doğusu ile batısı arasında büyük farklar bulunmaktadır. O dönem Avrupa'sı kültürler arası uyumun değil çatışmanın başat olduğu bir Avrupa'dır. Nitekim o dönemde meydana gelen I. Dünya Savaşı Avrupa'nın kendi içindeki uyumsuzluklarından patlak vermiştir. Bütün bunlar dikkate alınarak II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin algılarında sabit bir Avrupa sınırından söz etmenin mümkün olmadığı, gezginlerin Avrupa sınırı ile ilgili yorumlarının birbirinden farklılık gösterdiği, Avrupa'yı coğrafi bir kıta olarak düşünmeden Avrupalılık kültürü bakımından değerlendirdikleri dillendirilebilir.

Birbirinden farklı mesleklere, yaşlara, biyografilere ve ideolojilere sahip on beş ayrı gezginin Avrupa'yı ve Avrupalıları farklı farklı algılaması elbette çok doğaldır. Buna rağmen yazarların imgelerinde ortak pek çok unsur bulunduğundan ortalama bir Avrupa ve Avrupalı imgesi çıkartmak da mümkündür.

Dönem Türk gezginlerinin imgelerine bakıldığında Avrupa'nın her şeyden önce modernist yapısıyla öne alındığı görülür. "Modernizm, tanrı merkezli dünya görüşü ve hayat tarzından sıyrılarak insan, akıl ve ilim merkezli dünya görüşü ve bu çerçeveye göre düzenlenmiş hayat tarzına geçiş"tir. (Çetişli, 2008: 156) Avrupa'nın uzun mücadelelerden sonra geleneksel yaşam biçiminden ayrılarak modern/seküler yaşam biçimine geçmesi, tanrı merkezci bir yaşam algısından sıyrılarak birey merkezciğe yönelmesi, modern Avrupa kültürünün şekillenmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Avrupa'nın moderniteye dönük geçirdiği bu değişim dönem Türk gezginlerinde kötü bir aşamadan iyi bir aşamaya geçiş olarak algılanmıştır. Modern Avrupa kötünden iyiye doğru evrilen, kötülüklerini geride bırakan yanıla gezginlerden övgü almaktadır. Nitekim gezdikleri ülkelerin tarihi hakkında bilgi aktaran gezginler-İtalya hariç-bütün ülkelerin eskiden çok kötü şartlarda yaşadıklarını, sefalet içinde olduklarını, yaptıkları yenilikler, gayretli çalışmalarla o dönemde çok mutlu bir hayata kavuştuklarını anlatmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi kötünden iyiye doğru evrilen bir Avrupa tarihi, gerekli düzenlemeler yapıldığı takdirde karanlıktan aydınlığa çıkılabileceğinin örneği olarak Osmanlı toplumuna sunulmaktadır.

Özetlediğimiz bu imgenin nedenleri üzerinde de durmak gerekir. Adem Efe "II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılar ve Çağdaşlaşma Görüşleri" adlı makalesinde dönem İslamcılarında Mehmed Şemseddin'in (Günaltay) *Hurafattan Hakikate* adlı kitabının 6. sayfasından şu cümleleri aktarır: "Cihanda bir kanun-ı tabîdir, edbâra düşmüş milletler ikbalde olanların her halini güzel, her fiilini ma'kul görürler. Bugün Müslümanlık âlemi edbârdadır. Hristiyanlık dünyası ikbalde! Meşrik sukût ediyor, garp yükseliyor." (Efe, 2008: 253) Mehmed Şemseddin bu cümleleriyle kültürlerin birbirini algılamasında ileri olma ya da geride kalma durumunun etkisini dile getirmektedir. Yazara göre bir toplum diğer bir toplumun kendisinden ileri olduğunu kabul ediyorsa o zaman onun her şeyini güzel ve değerli görmeye başlamaktadır. Mehmed Şemseddin'in tespit ettiği bu unsur, dönem gezginlerinin psikolojisini ve bu psikolojinin Avrupa

imgesine etkisini anlamak bakımından büyük önem taşımaktadır. Gerçekten de bir kültür diğer bir kültürün kendisinden daha ileri olduğunu kabul ettiği anda onu taklit etmeye dönük bir çabaya girmektedir. Bu bağlamda en önemli rolü aydınlar üstlenmektedir. Taklidin bir gereksinim olduğunu topluma açıklamak için mantıksal deliller bulmak onların görevidir. Bu deliller de kuşkusuz diğer kültürün her halinin güzelliği, her yaptığıının doğruluğu üzerine olmaktadır. Böylelikle de ileri kültürün fetişleştirilmesi, kusursuzlaştırılması sonucu ortaya çıkmaktadır. II. Meşrutiyet dönemi gezgini daha Avrupa'ya adım atmadan Avrupa kültürünün "biz"den ileri olduğunu düşünmektedir. Böyle olduğu için de onun oluşturacağı Avrupa imgesi belli bir peşin kabulün ürünü olmaktadır.

Bir diğer konu o dönem modernizm algısıdır. II. Meşrutiyet dönemi aydını/gezgini için modernizm geleneğe ve gelenekçiliğe bir tavidir; eskinin yerine yenisini koymaktır. O, modernizmi hürriyetçi yönüyle tanımakta ve "tarım toplumundan sanayi toplumuna, şehirleşmeye, gelişmiş haberleşme ve ulaşım araçlarına, okur-yazar oranının artışına, statik bir yapıdan dinamik bir yapıya geçiş"te (Çetişli, 2008: 156) kullanılması gereken vazgeçilemez bir değer olarak görmektedir. Endüstrileşmenin, şehirleşmenin, demokrasinin, akılcılığın, branşlaşmanın, bilimsel bilginin, gelişmenin ve mutluluğun tek kaynağı modernizmdir o dönem için. Modernizmi bu denli kutsayan Osmanlı aydını için Avrupa, bir coğrafi kıta olarak değil modernizmin yaratıcısı ideal bir medeniyet olarak algılanır. Gelişmenin, ilerlemenin kaynağı olarak algılanan modernizm bizzat Avrupa'nın çocuğu olduğu için dönem Avrupa'sı çok üstün bir konuma yerleştirilerek geleneksel Doğu'nun alternatifsiz alternatifi olarak sunulur. Modernizmi, alternatifi olmayan bir kurtuluş reçetesi olarak gören dönem gezgini için Avrupa, Osmanlı'yı yıkılıştan kurtaracak, tekrar mutluluğa kapı açacak bir anahtara sahip ideal bir medeniyet biçiminde algılanır.

Gezginlerin gözünde Avrupa o dönemde "Kâbe-i muazzama-i terakki" (Celâl Nuri, 1997b: 11) yani ilerlemenin, medeniyetin Kâbesi'dir ve bir kısım gezginin yolculuk nedeni ömründe bir kez olsun o "Kâbe"yi tavaf etmek istemesidir. Gezginlerin Avrupa'yı görme isteklerinin en önemli ayağı bu modernizmi yerinde görmeye yöneliktir. Dönem Türkiye'sinde modernizm artık arzu olmaktan çıkmış tıpkı ekmek gibi su gibi bir ihtiyaç haline gelmiştir. Avrupa'ya gidiş bir çeşit modernizmde doyuma

ulaşma ve arınma/katharsis olarak algılanmalıdır. Dönem gezgini modernizm "ihtiyacı" Avrupa'ya giderek tatmin etmekte, böylelikle bir katharsis gerçekleşmektedir. Bütün bu söylediklerimizde dönemin baskın paradigması olan Batıcılığın etkisi unutulmamalıdır. II. Meşrutiyet döneminde Batı'nın üstünlüğü iyice içselleştirildiğinden Batı'yı taklit etmeye yönelik fikirler değer kazanmıştır. Gezginler de bu nedenle öncelikle Avrupa'ya yönlerini çevirmişler ve Batıcılık fikrini destekleyecek imgelere kitaplarında sıkça yer vermişlerdir.

Avrupa'nın modernliğini biraz daha açacak olursak gezginlerin ilk adımda modernlikten "yeni" oluşu anladığını söyleyebiliriz. Avrupa her şeyden önce "yeni" taraflarıyla övülür. Avrupa'nın her tarafı yeni olan ürünlerle, sistemlerle, öğelerle doludur. Binaları yeni ve gösterişlidir, ulaşımda başta metro olmak üzere daha yeni ve teknolojik araçlar kullanılmaktadır. Şehirlerin caddeleri, sokakları, kaldırımları, kanalizasyon sistemleri, aydınlatma sistemleri, mezbahaları, pazarları, itfaiye teşkilatları hep "yeni"dir. Eski olan varsa bile gezginlerin orada buldukları sırada yenisiyle değiştirmek için bir çalışma başlatılmıştır. Kuşkusuz her yeni olan şey insanlara cazip gelmektedir. Avrupa yenidir ve dolayısıyla gezginlere de cazip gelmektedir.

Bu imgenin nedeninde Osmanlı'nın eski ve köhne halinin önemli bir etkisi olduğu aklı gelmektedir. Osmanlı son birkaç yüzyıldır kendini yenileyemediği için hemen her tarafı eskimeye ve dökülmeye başlamıştır. Başta kent ve kentleşmede olmak üzere Osmanlı'nın harabe görüntüsü-Ziya Paşa'nın meşhur beyitinde söylediği gibi "viraneler" dolu yapısı-gezinleri bir karşılaştırmaya yapmaya zorlamıştır. Daha önce bahsettiğimiz gibi gezginler Avrupa kentlerinde gördükleri yepyeni unsurların karşısına eskimiş, yıkılmış Osmanlı öğelerini koymuşlar ve üzüntülerini dile getirmişlerdir.

Modernliğin ikinci bir ayağı kural ve düzendir. Avrupa'da dağınıklık yoktur, bu yüzden gezi kitaplarında "her şey güzel, her şey yerli yerinde" türünden cümlelere sıkça rastlanmaktadır. Şehir içinde ya da şehir dışında, okulda ya da tarlada her şey belli bir düzen içindedir. Yazarlar kimi zaman aşırı düzenin gözleri bunalıtıdığından bile şikâyet etmişlerdir. Örneğin Avrupa ülkelerinde tarlalar cetvelle çizilmiş gibi düzdür, hiçbirisi eğri bükü değil. Özellikle kuzey ve batı Avrupa ülkelerinde binalar belli bir mimari düzenin dışında değildir, hemen hepsi birbirine benzer yapıdadır. Kentte de, fabrikada da, orduda da, eğitimde de olağanüstü bir düzen vardır. Düzen halk arasında da

geçerlidir. Burada hiçkimse düzeni bozacak davranışlarda bulunmaz. Özellikle Almanya'nın anlatıldığı bölümlerde kurallara harfiyen uyan bir Avrupalı imgesi öne alınmıştır. Avrupa'nın bu normatif ve düzenli yapısı gezginlerin sıkça başvurdukları "saat" metaforuyla dillendirilir. Avrupa saat gibi kusursuz bir şekilde işleyen düzenli bir memleketdir.

Bu kurallı ve düzenli Avrupa imgesinde de Osmanlı'nın düzensiz yapısının etkisi görülmektedir. Sistemi çökmüş, günün ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiş Osmanlı'da en önemli problemlerden biri bu düzensizliktir. Siyaset kurumundan ordusuna, eğitim sisteminden yargısına kadar Osmanlı devlet teşkilatında bir düzensizlik hâkimdir. Kuralsızlık ve düzensizlik toplum hayatında da söz konusudur. Gezginlerin, Avrupalıların sokakları kirletmediği, bir şey için beklerken sırayı bozmadığı, karneyle yiyecek dağıtıldığı savaş ortamında bile halkın kurallara uyduğunu söylediği yerlerde sıkça karşılaştırmaya giderek Osmanlı toplumunun kurallara uymayan yapısına gönderme yaptıkları dikkati çekmektedir.

Modernliğin üçüncü bir unsuru kurumların sağlamlığıdır. Avrupa'yı Avrupa yapan kurumlarıdır. Gezilen ülkelerde her kurumun, kendi sınırlarında kalmak kaydıyla görevini son derece başarılı bir şekilde yerine getirdiği dikkati çekmektedir. Siyaset kurumu kendi sınırları içinde kalarak, diğer kurumlara müdahale etmeyerek görevini yapmakta; yargı kurumu bağımsız kalarak varoluş gayesini yerine getirmektedir. Bu ülkelerde kral krallığını, parlamento parlamentoluğunu, ordu orduluğunu, yargı yargılığını bilmekte ve bu sınırlar aşılmadığı için kurumlar sağlamlıktadır. Avrupa ülkelerinde kurumlar birbiriyle rekabet etmedikleri, güç yarışına girmedikleri için de sorunsuz bir yapı öne çıkmaktadır.

Bu sağlam kurumlara sahip Avrupa imgesinde de Osmanlı kurumlarına gönderme yapmak gerekmektedir. Osmanlı'da birkaç yüzyıldan beri kurumlar birbirinin alanına müdahale etmekte, görevi savaşmak olan ordu padişah değiştirebilmekte, görevi ülkeyi yönetmek olan padişah yargılama yapmadan herhangi birisini sürgüne gönderebilmektedir. Türk toplumunun doğuştan asker olduğuna dair inanış, Osmanlı'nın fethine yönelik politikaları ve askeri bürokrasisi gibi nedenler, kurumlar arası ilişkilerde ordunun lehine olacak bir güç dengesizliğine neden olmaktadır. Bu askercil yapı sık sık ordunun yönetime müdahalesine yol açmakta, ortaya çıkan tablo

"asker erkil" bir görünüm arz etmekte, bu da büyük bir düzensizliğe neden olmaktadır. Ordunun, padişahın, Babîâlî'nin, yargının ya da diğer kurumların birbirlerinin alanına müdahale etmesi gerçek anlamda kurumsallaşmayı engellemektedir. Bu yapı en başta kurumların kendisine zarar vermekte ve böylelikle Avrupa kurumları ile aradaki fark daha belirgin ortaya çıkmaktadır. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* adlı kitabında Namık Kemal ve arkadaşlarının acil bir modernleşmeyi hedeflediklerini belirttikten sonra, bu düşünürlerin Avrupa'daki gelişimi özgür kurumlara bağladıklarını, özgür kurumların da kamuoyunca ayakta tutulduğunu tespit ettiklerini söyler. (Lewis, 2010: 201) Daha Tanzimat döneminde Namık Kemal ve arkadaşlarının tespit ettikleri özgür kurumlarla örülü Avrupa imgesi, II. Meşrutiyet dönemi gezginleri tarafından da yerinde görülüp tespit edilmiştir. Avrupa kurumlarının özgür ve diğer kurumlardan yalıtılmış hali ile Osmanlı kurumlarının içe içe geçmiş ve düzensiz yapısı arasında kolayca karşılaştırma yapabilen gezginlerin, Avrupa kurumlarını olumlu gösteren imgelere sıkça başvurmaları olağan bir durum olmaktadır.

Bir diğer unsur Avrupa'da hukukun üstünlüğüdür. İstisnasız bütün Avrupalılar hukukun güvencesi altındadır. Bu ülkelerde mahkeme yapılmadan insanlara ceza verilmez; mahkemede karşı karşıya gelen her iki tarafa da eşit davranılır. Gezginlerin Alman kralının bir değirmenci karşısında mahkemeyi kaybetmesini anlatmaları, İngiliz mahkemesindeki asaletten bahsetmeleri bu imgeyi desteklemek için oluşturulan söylemlerden sadece birkaçıdır. Bu bağlamda Celâl Nuri'nin söylemleri çok çarpıcıdır. Yazar, İskoçya mahkemeleri hakkındaki izlenimleri sırasında İngiliz adaletini, asâletini ve haysiyetini övdükten sonra gözünün önüne bizim adliyemizi getirir ve:

"Aklıma Ayasofya'daki Adliye Dâiresi geldi. Hâkimler önümden bir resm-i geçit yaptılar. Dîvân-hânelerdeki müstekreh halk, dolandırıcılar, haram yiyiciler, avukat bozuntuları, dört defa iflas ettikten sonra hukukşinas olmuş bakkal, su ve simid satan pis herif, pantolonu düşmüş mübaşir veya muhızır ve bütün o bildiğimiz süprüntü ordusu hep gözümün önüne geldi." (Celâl Nuri, 1997b: 41)

der. Yazarın gözünün önüne gelen olumsuz Türk adliyesi bununla da sınırlı değildir. Celâl Nuri keskin yargısını şu cümlelerle tamamlar:

"(İskoçyalı) Reis kemâl-i ihtişâm ile hükmünü veriyordu. Bu hüküm kıraat olunurken hâkimin vücud-ı billûrîni içinde kalb-i zerrînini görüyordum. Sanki

adalet-i samedâniyye bu kadıyı zî-vakarın şeklinde tecessüd etmiş idi. Bir de aklıma başka nevi bir kafiye-i hukkâm geldi, zannetmem ki bu kafiye mensûb olanların vicdânı Edinburg mahkemesinin W.C.'sinden daha pâk olsun." (Celâl Nuri, 1997b: 41)

Yazarın "öteki"nin yargı kurumuyla "biz"im yargı kurumlarımızı karşılaştırdığı bu satırlarda, son derece öznel ve oto-oryantalist bir söylemle de olsa Avrupa yargısının tarafsızlığını, orada hukukun üstünlüğü algısını açığa vurur. Avrupa devletleri her şeyden önce bir hukuk devletidir. Gezinlerden birkaçının değindiği gibi Büyük Friedrich, Sanssouci Sarayı'nı inşa etmek için yakındaki değirmeni satın almak istemiş, bütün uğraşlarına rağmen sahibi razı olmadığı için değirmeni satın alamamıştır. Kralın baskısına dayanamayan değirmenci, "Majesteleri, Berlin'de hâlâ hâkimler var" diyerek mahkemeye başvurmuş ve davayı kazanmıştır. 1740'larda gerçekleşen bu olayı saygıyla anan Almanlar, II. Meşrutiyet döneminde bile değirmeni o haliyle korumaktadırlar. Buradan çıkan sonuç şudur ki, Avrupalılar hukukun üstünlüğüne inanmışlardır; sorunların hukuk yoluyla çözüleceğine ve verilen kararların son derece adil olduğuna dair inançları Avrupalıların hukuka duydukları güveni ortaya koymaktadır.

Avrupa imgesinde öne alınan bir diğer öge eğitime verilen değerdir. İtalya ve Yunanistan istisna olmak üzere gezginlerin hemen hepsi Avrupa ülkelerinde eğitime büyük önem verildiğini, halkın tamamının okuma yazma bildiğini aktarırlar. Avrupa'da okuma yazma bilmeyen bir insanın ucube gibi algılandığını gezginler defalarca söylemişlerdir. Bu ülkelerde siyaset kurumu eğitimi yaygınlaştırmak ve kalitesini artırmak için yasal tedbirler alır. Çocuğu ve aileyi başıboş bırakmaz. Her birey gerekirse zorla eğitime tabi tutulur. Okula ulaşmaya imkân olmayanların okul ayağına getirilir. Avrupa'yı geriden takip eden Bulgaristan'da bile halkın eğitimi için devletin türlü tedbirler alması bu coğrafyada eğitime verilen değeri göstermektedir.

Avrupa düzenini anlattığımız bölümde kısaca değindiğimiz gibi Avrupa eğitim sisteminde belli bir düzen vardır. Devlet, ilköğretimden yükseköğretime kadar ülkesinin ihtiyaçlarını düşünerek bir eğitim sistemi kurar. Örneğin endüstri ülkesi olmayı hedefleyen Almanya'da sanayiye yönelik eğitim verilirken, tarımı öncülleyen Bulgaristan'da her okulda mutlaka ziraat dersi müfredata konmuştur. Kendi yağıyla kavrulmayı, dışa muhtaç olmamayı prensip edinmiş, kısmen yalıtılmış bir görüntü çizen

İsveç'te ise "slöjd" eğitimin ana damarını oluşturur. Bu ülkede insanlara kendi işlerini kendileri görebilmeleri için türlü el sanatları öğretilir, böylelikle kimseye muhtaç olmadan yaşamak aşılır. Eğitim alanında alınan her tedbir, uygulanan her sistem, ülke ihtiyaçlarına ve ülkenin milletinden beklentilerine yönelik bir adımdır. Ayrıca gezginlerin imgelerine bakılacak olursa ülkelerin büyük bölümünde uygulamalı eğitimin yapıldığı dikkati çekmektedir.

II. Meşrutiyet dönemi gezgininin ülkesinde en çok görmek istediği şeylerin başında yaygın bir eğitim gelmektedir. Dönem aydını Avrupa ülkelerinin mükemmel eğitim sistemlerini imgelerken bu istekten yola çıkmaktadır. Osmanlı'nın bu son dönemi diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da Avrupa'dan çok geri durumda bulunduğu bir dönemdir. Abdullah Cevdet'in 1913 yılında İçtihad dergisinde eğitimle ilgili kullandığı bir cümle dönemin eğitim durumunu özetlemektedir: 'Bizim mekteb-i ibtidâilerimiz maktel-i ibtidâilerimizdir.' (Abdullah Cevdet, 1329: 1771 aktaran Gündüz, 2006: 130) Abdullah Cevdet'i böyle bir söyleme iten neden Bayezid ve Cağaloğlu'ndaki okullara yaptığı bir gezide gördükleridir. Bu bağlamda dönem Osmanlı toplumunda okuma yazma oranının çok düşük olması, devletin bu konuda kimi düzenlemeler yapsa da önemli oranda başarı sağlayamaması dillendirilmelidir. Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi* adlı kitabında Cumhuriyet'in ilan edildiği sıradaki okur-yazar nüfus ve bunun genel nüfusa oranı hakkında veriler olmadığını ancak 1927 yılındaki ilk genel nüfus sayımında yüzde 10,6'lık okur-yazar oranının 1923'te de aşağı yukarı aynı düzeylerde olduğunu söyler. Ona göre, "Saltanattan Cumhuriyet'e geçişte kadınların ve kızların yüzde 98'i ümmî olmak üzere on iki milyon nüfusun ancak bir milyonu okur-yazardır." (Sakaoğlu, 1993: 22) Yine yazarın dediğine göre II. Meşrutiyet döneminde 'Mektep Vergisi Kanunu' çıkartılmıştır. Halide Edip Adıvar da İttihat ve Terakki hükümetinin en verimli ve devamlı hizmetlerinin eğitim sahasında olduğunu beyan eder. (Adıvar, 2009: 139) Bunlardan yola çıkarak II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumunda okuma-yazma oranının çok düşük, eğitimin içler acısı bir durumda olduğunu; dönem hükümetinin öncelikli hedeflerinden birisinin eğitimi yoluna koymak olduğunu, buna paralel olarak dönem gezginlerinin de eğitimi öncüllediği ve eserlerinde Avrupa eğitim sistemine önemli ölçüde yer verdiklerini söyleyebiliriz. Dönem gezginleri medeniyet değiştirmenin her şeyden önce bir zihniyet değiştirme demek olduğunu ve zihniyet değiştirmenin de bir eğitim meselesi olduğunu kuşkusuz

bilmektedirler. Avrupa'daki eğitim düzeyini Türk okuyucularının imgelemine ısrarla yerleştirmekteki amaçları da kalkınmanın en önemli ayağının eğitim olduğunu Türk toplumuna aşılama ve Avrupa'daki modern usüllere göre kurulmuş eğitim sistemini Türkiye'de de uygulatmaktır.

Avrupa'nın teleolojik yapısı ve doğaya hâkim olma tutkusu da gezginlerin gözünden kaçmamıştır. Avrupa'da hiçbir unsur amaçsız değildir. Öyle ki bu ülkelerin operaları, tiyatroları, müzeleri, eğlenceleri, botanik ve hayvanat bahçeleri sadece sanata, eğlenceye ya da iyi vakit geçirmeye yönelik değildir. Bu ve benzeri öğelerde başta toplumun eğitilmesi olmak üzere birçok amaç iç içe geçmiştir. İngilizlerin eğlencelerinin eğitim odaklı olduğunu daha önce aktarmıştık. Gezginler dolaştıkları coğrafyalarda bu tür öğelerle karşılaştıklarında hemen hepsini "kitapsız dersane" olarak nitelendirmişler, gittikleri ülkelerde bu öğelerin eğitim amacıyla kullanıldığını yakından gözlemlemişlerdir.

Avrupa'da doğa da teleolojik bir yaklaşımla değerlendirilir. Bu ülkelerde doğaya ait hemen her şey birçok farklı amaç için kullanılır. Ülkede sular sadece içmek ya da temizlenmek için değil, ulaşımda, elektrik üretiminde, kaplıca turizminde, eğlencede ve daha başka etkinliklerde kullanılmaktadır. Buralarda doğa başıboş bırakılmış değildir, belli bir amaç için kullanılmaktadır.

Avrupa kültüründe amaçsız bir unsur bulmak çok güçtür. Orada başıboş duran ne doğal bir unsur ne de insana ait bir unsur vardır. Yapılan her uygulama, alınan her tedbir mutlaka "neden"e, her neden de rasyonel bir delile dayanmaktadır. Gezginlerin tespit ettiği bu durum bir yönüyle Aristo'nun teleolojik felsefesine bağlanabileceği gibi, bir yönüyle de modernizmin doğaya hâkim olma ideolojisine bağlanabilir. Avrupa doğaya hâkim olmaya çabalarken yapay bir dünya oluşumuna da neden olmaktadır. Ferit Kam'ın Paris söylemlerinde yerini bulduğu gibi doğaya aşırı derecede müdahale etmiş olan Fransızların yapay, sahte bir dünya meydana getirmeye başladığı üzüntüyle görülmüştür. Bununla birlikte İsviçre kaplıcaları söz konusu edildiği yerlerde doğaya müdahale ederek orasını ekonomiye kazandırılmasından da övgüyle bahsedilmiştir. Bu bir karşıtlık gibi görünse de gezginlerin müdahalenin ölçüsünü esas aldıkları dikkati çekmektedir. Onlar ölçülü olmak kaydıyla doğaya müdahale edilmesini, doğanın insanlar için var olduğunu savunmaktadır.

Avrupa imgesinde dikkati çeken bir diğer öge toplum yaşantısında dinin hemen hiç rolünün olmamasıdır. Pazar günleri, yortular ve Noel dışında toplum hayatında din hemen hiç görülmez. Gezginler gittikleri şehirlerde çok sayıda kilise görmüşler ve pazar günleri de halkın kiliselere gittiklerini anlatmışlardır. Ne var ki bu durum dinin toplumsal yaşamda baskın bir unsur olduğunu göstermez. Pazar gününe hapsedilmiş bir dinsel seremoni, haftanın geriye kalan altı gününde dinle şekillendirilmiş bir yaşantıya neden olmamaktadır. Gezginlerin imgelerine bakılırsa haftanın altı günü oldukça laik bir yaşantı toplum hayatında egemendir.

Avrupa'da modernizmle birlikte din ve Yaratıcı hayatın içinden önemli ölçüde çıkarılmıştır. Ortaçağ boyunca kilisenin ve inandığı dinin isteklerini yerine getiren Avrupa, II. Meşrutiyet döneminde ben'in isteklerini yerine getiren haliyle imlenmektedir. Dönem Avrupa'sında din kavramı da oldukça sekülerize edilmiştir. Doğu'dan alınan ve Avrupa eliyle yeniden şekil verilen Hristiyanlık, dönem Avrupa'sında Ortaçağ'dakinden çok farklı algılanmakta, sosyal hayattan bütünüyle soyutlanmakta, Tanrı-insan arasındaki ilişki de oldukça sekülerize edilmektedir. Bu bağlamda Cenab Şahabeddin'in Macaristan toplum hayatını anlattığı satırlarda Macar halkının Allah'tan istedikleri tek şeyin o yılki ürüne zarar gelmemesi olduğunu hatırlatalım. Avrupalının Yaratıcı'dan öte dünyayı/cenneti istememesi, yine bu dünyayı istemesi sekülerleşmenin boyutunu göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır.

Dönem gezginlerinin Avrupa'nın dinden kopuk yaşantısına önemli bir eleştiri getirmedikleri de dikkat çekicidir. Bu dönemde Avrupa ne dininden dolayı eleştirilir ne de dinsizliğinden dolayı. Asmaî'nin Sicilya'da Müslümanlara ait mabedlerin, mezarların tahrif edilmesini anlattığı bölümde oluşturduğu dinmerkezci söylemlerden başka, dönem gezginlerinden hiçbirisi Avrupa'yı dinmerkezci bir algıyla imleyip, "kâfir, gâvur" gibi dinsel kaynaklı söylemlere yönelmemiştir. On beş ayrı gezginden hiçbirinin Avrupalının yanlış dine inandığı, bu dünyada mutlu bir hayat sürselerde öbür dünyada işlerinin zor olduğu türünden ifadeleri dillendirmemeleri oldukça dikkat çekicidir. Kadim Osmanlı döneminde Avrupa'nın "dar'ül harp", Avrupalının da "kâfir, gâvur" olarak imgelendiği, inandıkları din nedeniyle aşağı olarak görüldükleri hatırlanırsa II. Meşrutiyet döneminde dinlerinden dolayı aşağılanmamalarının önemi daha da açıklık kazanmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi düşünsel anlamda Avrupa'yla çatışmanın değil, Avrupa'yla uyuşmanın öne alındığı bir dönemdir. Bu yönüyle gezginler dinlerin farklılığını öne sürüp Avrupa'yı okuyucularından uzaklaştırma yolunu seçmemişler aksine, ayrılmaya yol açabilecek inanç farklılığı söylemlerinden özellikle kaçınmışlardır. Bunda Avrupa'dan alınması gerekli olan şeylerin zorunluluğunu topluma anlatma sıkıntısı etkindir. Zira III. Selim döneminden beri Batılılaşma adına yapılacak her düzenlemede, "İslamiyet'in kâfirlere karşı olan o eski ve köklü olumsuz bakışıyla ve kökü kâfirlere dayanan her şeyi kusurlu sayıp reddeden tavrıyla" (Lewis, 2010: 144) mücadele etmek zorunda kalan Osmanlı reformistleri, bu dönemde de Avrupa'dan alınması gereken çok şey olduğuna Osmanlı toplumunu ikna etmek için Avrupalıların "kâfirliklerine" değinmemeyi tercih etmişlerdir. Dinin ötekileştirmede en önemli ayırt edici etkenlerden biri olduğu, "öteki"nin imlenmesinde ne denli fonksiyonu olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Nitekim "Rokeach ve arkadaşlarının çalışmalarına göre, insanları ya da insan gruplarını sınıflandırırken, inanışların kendi inanışımızla ne ölçüde uyum gösterdiğine bakarız. İnanış sistemleri kendimizinkine uygun olanları yeğleriz." (Alkan, 1983: 120) Buna göre inançları farklı olan Avrupalıların mutlaka ötekileştirilip reddedilmesi gerekirken dönem gezginlerinin büyük bir itidalle onların dinsel inanışlarına gönderme yapmayarak Osmanlı toplumuna Avrupa'yı sevimli göstermeye çalışmaları hep reformdan yana olduklarının bir delili olmaktadır. Yeri gelmişken şu da belirtilmelidir ki, dönem gezginleri Avrupalıların kalkınmışlığını dinlerine bağlamamışlar, Avrupa'dan alınması gereken şeyler arasına Hristiyanlığı da koymamışlardır. Gezginler Avrupa medeniyetinin çalışmayla, iyi bir yönetimle, kurumların sağlam kurulmasıyla kalkındığına inandıklarından, dinin bu konuda herhangi bir rolü olduğunu imlememişlerdir. O dönem gezginlerinden hiçbiri "biz de Hristiyan olursak kalkınırız" türünden uç fikirler dillendirmemiştir.

Eğlence hayatı gezginlerin en çok üzerinde durdukları öğelerden bir diğeridir. Avrupalının hem "sefahet" odaklı imgelemesinde hem de seküler yaşantının lezzetlerinin anlatılmasında eğlence hayatının çok önemli bir yeri vardır. Hemen her ülkenin eğlence hayatı hakkında bilgi aktaran yazarlar savaş ortamında bile eğlenmeye devam eden Avrupalıları şaşkınlıkla anlattıkları gibi hem çalışıp hem eğlenen Avrupalıları da övgüyle anlatmışlardır. Çalışma ile eğlenceyi dengeli götürebilen ülkelerde eğlence ayıplanma değil takdir görmüştür. Çalışmadan eğlenenler ya da

eğlenceye ahlaksızlığa düşenler ise gezginler tarafından ayıplanmıştır. Kimi toplumların eğlenceyle ahlaksızlığı iyice harmanlamaları ise o halkın modern Pompei olarak algılanmasına neden olmuştur.

Gezginlerin eğlence karşısındaki bu ikircikli tavırları kendi kültürlerinin etkisiyle şekillenmektedir. Türkler gibi Doğu tipi toplumcu toplumlarda savaş ya da doğal felaket söz konusu olduğunda halkın tamamı o acıya odaklanıp eğlence hayatını terk ederken, Batı tipi bireyci toplumlarda ise savaş ortamında bile eğlenmeye devam edilmektedir. Gezginlerin kendi toplumlarında görmeye alışık olmadıkları savaş sırasında bile eğlenme karşısında şaşkınlık göstermeleri doğal kabul edilmelidir. Aynı zamanda Osmanlı eğlence kültürünün son derece sade olması ve ahlaksızlığa kapı aralamaması gezginlerin Avrupa eğlenceleri karşısındaki algılarına etki etmektedir. Öte yandan gezginlerin de tıpkı Almanlar ya da İskandinav toplumları gibi çalışmayla birlikte eğlenmeyi de bilmeyi savundukları, Osmanlı toplum yaşantısını bu yönüyle yavan buldukları dikkat çekmektedir. Gezginlerin Osmanlı toplumunun dünyayı yüzeysel ve yavan yaşayan hayatına değişiklik getirmek istedikleri, bu bakımdan Avrupa'ya özendikleri ön plana çıkmaktadır.

Avrupa'nın eğlence odaklı imgeleğinde Avrupalıların modern hayatla ve ekonomik kalkınmayla birlikte eski alışkanlıklarını değiştirmelerinin önemli bir etkisi vardır. Löschburg, Coğrafi Keşifler ve Rönesans'tan sonra Avrupa insanındaki dünya algısının nasıl değiştiğini anlatırken, "Dünyanın keder dolu bir çilehane olduğuna dair şikâyetler, dünyayı kutsayan neşe ve zevkle yer değiştirdi." (Löschburg, 1998: 45) der. Avrupa'daki bu anlayış değişikliği orgiastik yaklaşıma yol açmıştır. İbrahim Şirin *Osmanlı İmgeleminde Avrupa* adlı çalışmasında gerileme dönemine giren Osmanlıların dünyada cenneti kâfirlere bırakarak öteki dünyaya yoğunlaşmış ortaçağlaşma sendromu yaşadıklarını, bu sırada Avrupa'nın ise bu sendromu aşma yolunda ciddi mesafe aldığını söyler. Ona göre Avrupalıları cenneti dünyada aramaya yönelten Anabaptistler olmuştur. Anabaptistler, öte dünyada mutlu olma anlayışına karşın yeryüzünde mutlu olma fikrini yaymışlardır. Şirin'e göre,

"bu değişim fikri orgiastik anlayışta imgeselleşir. Orgiastik, mutluluğu öteki dünyada değil de bu dünyada elde etme isteğidir. Grekçe orgiastikos ve orgiastesden gelir. Kontrolsüz davranış, büyük sevinç duyma, zevk verici, seks

partisiyle ilgili anlamlara gelir. Kısaca cenneti yeryüzünde kurma arzusudur denilebilir. Fikirlerin toplumsal olarak konumlandırıldığını ve dünya görüşleri ya da düşünce biçimleri tarafından belirlendiğini ileri süren ve bu düşünce biçimlerinin farklı dönemlerle, uluslarla, kuşaklarla ve toplumsal sınıflarla ilişkisine dikkat çeken Karl Mannheim, orgiastik düşüncesinin Avrupa toplumunun çehresini değiştirdiğini ve Avrupa toplumunun devrimci ruhunu bu düşünceden aldığı ileri sürer." (Şirin, 2006: 101)

"Ortaçağ sendromundan kurtulan Avrupa toplumu, dünyayı artık sevilmesi, tat alınması gereken reel bir varlık olarak görmeye başla"yınca (Şirin, 2006: 102) eğlence odaklı bir hayatı öne almıştır denilebilir. Gezgincilerin Avrupalıların eğlencede dozu kaçırmadıkları takdirde eğlenmelerinden sevgiyle söz etmeleri dönem gezgininin de orgiastik anlayışa kapı araladığı anlamına gelmektedir. II. Meşrutiyet dönemi gezginleri dünyayı umursamayan, ahireti öne alan bir tavır sergilemez. Bu dönemde "bir lokma bir hırka" şeklinde dünya karşısındaki kanaatkâr tavır ve "Eddünyâ sicn-ül mümin ve cennet-ül kâfir"(Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir. Hadis-i Şerif, Müslim, Zühd: 1) biçimindeki hadis arka plana atılmış görünmektedir. Dönemin Müslüman gezgini dünyadan aşırıya kaçmamak şartıyla zevk alınmasını, yine aşırıya kaçmamak şartıyla eğlence hayatının toplumda var olmasını istemektedir. Bu bağlamda örnek alınması gereken toplumların Almanlar ve İskandinav toplumları olduğu dile getirilebilir. Dönem gezginlerinin sekülerizme, modernizme dönük yüzleri dünyaya ayakları sağlam basmayan Osmanlı toplum yaşantısından farklılık göstermektedir. Kadim Osmanlı toplumu dünyaya dört elle sarılmamış, İslam inancı gereği bu dünyayı kısa süreliğine durulacak bir geçici mekân olarak algılamıştır. Bu yönüyle dünyaya ait neşe ve zevklere iltifat etmemiş, ömrünü eğlence peşinde koşmaya adamamıştır. II. Meşrutiyet dönemi gezgini böyle bir kültürün adamı da olsa dünyaya daha sıkı sarılma taraftarı olup, dünya nimetlerinden daha çok yararlanmayı savunmaktadır. Bu dönemde dünya kısa süreliğine uğranılan bir mekân olmaktan çıkmış, üzerinde yaşanıldığı müddetçe istifade edilmesi gereken bir yer olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu, Ortaçağ'dan sonra, 'ölüm' odaklı bir yaşantıdan "hayat" odaklı bir yaşantıya geçen Avrupalının geçirdiği bir değişime benzemektedir. Bu bakımdan seküler hayatın lezzetleri okuyucuya sunulurken Avrupalıların çok hoş eğlenceleri olduğu, eğlenmenin de bir ihtiyaç olduğu sıkça gezi kitaplarında dillendirilmiştir.

Dönem gezginleri tarafından Avrupa gösterişli ve şatafatlı tarafıyla da imgelemiştir. Başta Orta ve Batı Avrupa olmak üzere kıtanın büyük bölümünde hemen her şeyin gösterişli ve şatafatlı olmasına özen gösterilmektedir. Binalar gösterişli ve süslü, eğlenceler gösterişli ve şatafatlı, fabrikalar, dükkânlar, mağazalar, heykeller, kuleler, caddeler, meydanlar, kiliseler ve saraylar hep gösterişlidir. Kiminin dışı, kiminin içi, kiminin de hem dışı hem içi gösterişlidir. Gezginlerin gördükleri karşısında sık sık "müşa'şa', müzeyyen, cesim, akıllara hayret verecek cesamette" gibi sıfatlara başvurmaları tesadüfi değildir. Avrupa kültürü dış görünüşe oldukça meraklı görünmektedir. Sade ve mütevazı bir hayat ya da mütevazı maddi kültür unsurları İskandinav ülkeleri dışında pek görülmez. Celâl Nuri'nin sık sık bize en güzel örneğin İskandinav ülkeleri olduğunu söylemesi bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Bu imgenin oluşumunda Osmanlı toplumunun son derece sade ve mütevazı yaşantısı, mimari de bile gösterişe kaçmaması dikkate alınmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllar boyunca Topkapı Sarayı gibi oldukça sade bir saraydan idare edilmiş, ne saray yaşantısında ne de halkın içinde gösterişe iltifat edilmemiştir. Bu bağlamda Yahya Kemal'in bir sözüne de gönderme yapmak yerinde olacaktır. Tanpınar bir gün hocası Yahya Kemal'e, "Neydi bu eskilerin hayatı acaba? Nasıl yaşarlardı?" diye sormuştur. Yahya Kemal de gülererek: "Gayet basit; pilav yiyerek ve Mesnevi okuyarak! Medeniyetimiz pilav ve Mesnevi medeniyetiydi." diyerek cevap vermiştir. (Tanpınar, 1962: 19) Andı, Yahya Kemal'in bu sözünü yorumlarken medeniyetimizin sadeliğine dikkat çekmiş ve "Yahya Kemal'in bu sözlerinin altında eskiyi inkâr yahut küçümseme yoktur. Tersine bizim medeniyetimizi büyük realitesi içinde gören bir yaklaşım gizlidir: Sadelik, kanaat ve iman." (Andı, 2010: 130) demiştir. Yahya Kemal'in sözlerinde ve Andı'nın tespitlerinde de görüldüğü gibi Osmanlı kültürünün en karakteristik özelliklerinden biri sadeliğidir. Bunun tersine dönem Avrupa medeniyeti gösterişli yönleriyle öne çıkmaktadır. Avrupa'nın bu gösterişli yapısının algıyı önemli oranda etkilediği tespit edilebilir. Bir nesnenin dış görünüşünün gösterişli olması ona karşı belli bir hayranlığa neden olmaktadır, bu bağlamda Avrupa'nın gösterişinin de Avrupa hayranlığına neden olması doğaldır.

Dönem Avrupa imgesinin kuruluşunda Avrupa şehirlerinin önemli bir yeri vardır. Avrupa medeniyeti bir kent medeniyetidir, gezginler de gittikleri ülkelerde, köylerde

değil şehirlerde dolaşmışlardır. Bu kentler sadece insanların barınma ihtiyaçlarını gören evlerle süslenmiş değildir. Kentlerde o denli çok maddi kültür unsuru vardır ki dışarıdan gelenler için kent bütünüyle bir kültürü ve modernizmi tanıtan sergiye benzemektedir. Saraylar, kiliseler, müzeler, kütüphaneler, üniversiteler, kuleler, köprüler, heykeller, caddeler, meydanlar, yollar, ulaşım araçları, tiyatrolar, devlet daireleri, botanik ve hayvanat bahçeleri, parklar, bahçeler, mesire yerleri, mağazalar, oteller, eğlence yerleri, limanlar, ticarethaneler hem maddi kültür unsurlarının çokluğunu hem de modernizmin yansımaları gösteren delillerden bazılarıdır. Avrupa, yaşadığı kenti başıboş, kendi haline bırakmamış, kültürünün bütün unsurlarını kente serpiştirmiştir. Gezginlerin sıkça üzerinde durdukları konulardan biri maddi kültür unsurlarının sayıca çokluğudur. Avrupalılar, bir kente bir müze, bir saray, bir kütüphane, bir kilise yapıp bırakmamışlardır. Sadece Roma'da dört yüz kilise, Berlin'de yedi büyük kütüphane, ondan fazla müze olduğunu gören gezginler, kentlerin belli bir kültürün sergilenmesinin yanı sıra kültürün ekonomik gücünü, zenginliğini göstermeye de hizmet ettiğini yakından gözlemlemişlerdir.

Avrupa şehirleri maddi kültür unsurlarını yabancılara sunmada başarılı olduğu gibi şehircilik ve belediyeçilik konusunda da oldukça başarılıdır. II. Meşrutiyet döneminde Avrupa'nın büyük kentlerinin belediye hizmetleri hakkında bilgi alınması için oraya gözlemciler gönderilmesinden de anlaşıldığı gibi Avrupa şehircilik konusunda çok ileri bir konumdadır. Şehirlerin planı, altyapı ve üst yapı çalışmaları, ulaşım ve aydınlatma işleri, cadde ve meydan açma çalışmaları, itfaiye, mezbaha, pazar, temizlik hizmetleri ve diğer göz alıcı çalışmaları gezginlerden hemen her seferinde övgü almıştır. Avrupa şehirlerindeki belediyelerin bütün hizmeti ise insanın rahatına yöneliktir. Celâl Nuri'nin Hamburg Belediyesi'nin çalışmalarını övdüğü sırada dile getirdiği gibi "Burada hükümetten maksat ve gaye soygunculuk değil, hizmettir." (Celâl Nuri, 1997b: 22) Osmanlı kentlerini hayalen karşılaştırdığında dönem Türk gezginlerinin bu modern kentlerde gördüklerinden etkilenmemesi, belediyelerin hizmetlerini takdir etmemesi mümkün değildir. Gezi kitaplarında en sık görülen karşılaştırma Avrupa şehirleri ile Osmanlı şehirleri arasındadır. Gezginlerin orada gördükleri ile bizde göremedikleri arasındaki farkın çoğaldığı yer şehirler ve şehircilik faaliyetleridir. Bu bakımdan, ortalama bir Avrupa kentinin bile yüzyıllarca Osmanlı'ya başkentlik yapmış olan İstanbul'dan hemen her konuda çok daha ileri bir düzeyde olduğu II. Meşrutiyet

döneminde, gezginlerin bu şehirlerde dolaşırken hüzünlenmesi, sıkça eksiklerimizi görmesi olağan karşılanmalıdır.

Gezginlerin Avrupa'yı anlattıkları sırada bir 'tatlı hayat' imgesi oluşturdukları da dillendirilmelidir. Dönem Türk gezginleri Avrupa ülkelerinde çalışan, üreten, kazanan, gezen, eğlenen, okuyan, özgür ve mutlu insanların seküler yaşantılarına şahit olmuşlardır. Savaş ortamı istisna edilirse Avrupa'da insanların neşe içinde oldukları, yüzlerinden gülümsemenin eksik olmadığı dikkati çekmektedir. Hemen bütün Avrupalılarda gülmeye ve neşeye bir eğilim olduğu görülür. Gezginlerin Avrupa'nın ulaştığı ekonomik ve kültürel kalkınma sayesinde son derece mutlu bir hayat yaşadığına dair söylemlerle oluşturdukları tatlı hayat imgesiyle Osmanlı toplumuna mesaj vermeyi hedefledikleri söylenebilir. Buna göre modernizm Avrupalılara mutlu, neşeli, güzel bir hayat hediye etmiştir. Avrupa'dan alınacak modern öğelerle Türk toplumunun da aynı tatlı hayatı yaşaması doğal bir sonuç olacaktır.

Avrupalıların kibarlığına ve nezaketine dair oluşturulan imgeler de gezi kitaplarında sıkça görülür. Gezginler dolaştıkları ülkelerde insanlardan hep iyi ve kibar davranışlar görmüşler ve bunu da eserlerinde dillendirmişlerdir. Avrupalılar hem birbirlerine hem de yabancılara karşı oldukça nazik davranan insanlardır. Hollandalı filozof Spinoza'nın dediği gibi: "Bizim ait olduğumuz millet ya da sınıftan başka bir millet ya da sınıfın üyelerinden herhangi biriyle neşe veya keder dolu bir deneyim yaşadığımızda... bunu sadece o bireye değil, o bireyin ait olduğu milletin veya sınıfın tümüne genelleriz."(Kağıtçıbaşı, 1999: 255) Gerçekten de yazarlar Avrupa'da buldukları sırada Avrupalıların nezaketiyle, gülyüzlülüğüyle karşılaştıklarından bir genelleme yaparak bütün Avrupalıları kibar insanlar olarak imlemişlerdir. Modern hayatın bir yansıması biçiminde sunulan bu tür davranışlar kentli yaşamının belirgin bir özelliğidir. Kentlilerin kibar, köylülerin ise kaba olduklarına dair yerleşik söylemlerden yola çıkarak Avrupa'nın bir kent medeniyeti olduğu, buna bağlı olarak da Avrupa'da kibar davranışların yaygın olduğu dillendirilebilir. Nitekim İngilizce'deki "polite" yani "kibar" sözcüğü Yunanca'da "kent" karşılığı olan "polis" sözcüğünden türetilmiştir. Buradan da kentliliğin belli bir kibarlığı gerektirdiği sonucu çıkartılabilir.

Gezi kitaplarından Avrupalıların birliğine ve milliyetçiliklerine dair imgeler çıkartmak da mümkündür. Başta Almanya, Avusturya, İngiltere, Bulgaristan olmak üzere

Avrupa'nın farklı ülkelerinde milletlerde sağlam bir birlik ve şovenizmden itidalli milliyetçiliğe kadar değişik biçimlerde milliyetçilikler görülmektedir. Örneğin Almanya, İngiltere ve Bulgaristan'da ırka dayalı ve yer yer şovenist bir milliyetçilik söz konusuyken, Avusturya'da vatana dayalı itidalli bir milliyetçilik görülmektedir. Türü ne olursa olsun gezginler Avrupa'daki birliğin ve milliyetçi eylemlerin ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunduğunu, ülkeye ve millete bağlılığın, toplumun çalışma temposunu artırdığını imlemişlerdir. Dönem Türkiye'sinde de aynı amaçla İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin var olduğunu unutmamak lâzımdır. Zira "ittihad", "birlik""terakki", "ilerleme" demektir. İttihad ve Terakki Cemiyeti de ilerlemenin, kalkınmanın birlik ve bütünlükle gerçekleşeceğine inandığından böyle bir isimle ortaya çıkmıştır. Ayrıca milliyetçiliğin ulus devletleri doğurduğu dikkate alındığında, dönem gezginlerinin II. Meşrutiyet döneminin önde gelen düşünce akımlarından Türkçülüğe uygun söylemlerde buldukları ve Avrupa ülkelerine özenerek ulus devleti savundukları ifade edilebilir.⁷⁵ Özellikle Celâl Nuri'nin Kuzey Avrupa ülkeleri üzerine söylemlerinde bu düşünceler daha belirgin görülmektedir. Gezginler genellikle Avrupalılar hakkında imge oluştururken etnosantrik bir söyleme kaçmamaya özen göstermişler ancak Avrupalıların etnosantrizmini de sempatiyle anlatmışlardır. Bu bağlamda gezginlerin Avrupalıların milliyetçiliğini öne alarak bu düşünce akımının faydalarını topluma anlatmaya çalıştıkları söylenebilir.

Sonuç olarak dönem gezi kitaplarında Avrupa'nın ve Avrupalıların büyük oranda olumlu imgelerle imlendiği, Avrupa'dan alınması gereken çok şey olduğunun söylendiği dikkati çekmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi dönem gezgini bir medeniyet taşıyıcısıdır. Taşımak istediği medeniyeti yer yer abartıp, olumsuz taraflarını görmezden gelip, Batıcılığın esnaflığını yapsa da niyeti samimidir. Ülkesini tekrar ayağa kaldırmak için türlü zorluklarla yabancı ülkelere giden gezginler, gittikleri Avrupa ülkelerinde zevk ve sefaya dalmadan oraları incelemişler ve toplumlarına yararlı olmaya çalışmışlardır.

⁷⁵ Daha önce de belirttiğimiz gibi dönem gezginleri dolaylı yoldan imparatorluğun küçülmesi ve ulus devlete geçilmesi gerektiğini ima etmişlerdir. Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid'in de küçülme taraftarı olduğunu belirtmek gerekir. II. Abdülhamid *Siyasî Hatıratım*'da imparatorluğun küçülmesi gerektiğine dair şu söylemlerde bulunmuştur: "Viyan'a surlarına kadar ulaştığımız zamandan beri, eyaletlerimizi arka arkaya kaybetmekteyiz ve bu çok tabii bir seyirdir. Diğer milletlere nazaran, nüfusumuz çok az olduğundan, işgal ettiğimiz eyaletleri uzun zaman muhafazaya imkân yoktur. İdaresi çok güç olan ve millî gücümüzü yiyip bitiren Balkan devletlerini kaybetmiş olduğumuza üzülmiyorum. Ne kadar küçülür, teksif olursak o kadar kuvvetlenir 'hastalık'tan kurtuluruz. Dâhilde kuvvetlendiğimiz gün, Avrupa devletleri, o kadar alay ettikleri 'hasta adam'ın iyileşip, 'kuvvetli adam' haline geldiğini görecektir." (II. Abdülhamid, 2010: 71)

BÖLÜM 3: GEZİ KİTAPLARINDA ASYA

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarının Asya'yı nasıl anlattığına, dönem gezginlerinin nasıl bir Asya imgesi oluşturduklarına geçmeden önce Asya'nın neresi olduğunu ve dünyada bu kıtanın nasıl algılandığını özetlemekte yarar bulunmaktadır.

Öncelikle Asya'nın insanoğlunun zihninde "Doğu/Şark" olarak kavramlaştırıldığını ve Edward Said'in ufuk açan kitabı *Oryantalizm* (1978) ile birlikte dünya kamuoyunun "gerçek" bir Asya/Doğu ile "üretmiş" bir Asya/Doğu arasındaki farklara dikkatinin çekildiğini hatırlatmak gerekmektedir. Bu bağlamda Asya kıtasının önce "gerçek" bir coğrafi mekân olarak konumuna, ardından hegemonik Batı söylemiyle "üretilen" Şark yönüne dikkati çekmek gerekmektedir.

"Gerçek/reel" Asya kıtasının coğrafi sınırları coğrafya bilim adamları tarafından farklı algılanmaktadır. Biz çalışmamızda Ramazan Özey'in *Asya Coğrafyası* adlı kitabını esas aldığımız için bu bilim adamının Asya sınırlarını tarif etmekle yetineceğiz. Buna göre Asya kıtası, büyük çoğunluğu ile kuzey yarım kürede yer alan; eski kara kütlelerini oluşturan üç kıtadan (Asya, Afrika ve Avrupa) birini oluşturmaktadır. Asya kıtasının kuzey sınırı, tabii sınırdır ve Kuzey Buz Denizi vardır. Kuzeydoğuda, Amerika'dan sığ bir deniz olan 100 km genişliğindeki Bering Boğazı vasıtasıyla ayrılmaktadır. Doğuda Aleutian Adaları'ndan, Japon Çukurluğu'na, oradan Bonin ve Marian Çukurluğu'nun doğusundan çekilecek hat sınır kabul edilir. Kıtanın güneydoğudaki sınırı biraz karmaşık olmasına rağmen, Sunda Adaları ile Arafura Denizi arasından geçen hat kabul edilir. Güneydeki sınırını Hint Okyanusu teşkil eder. Kıtanın batıdaki sınırı oldukça naziktir ve tartışma konusudur. İlkçağlarda Ege Denizi sınır kabul edilmiştir. 18. yüzyılda Don ve Volga Nehirleri ve Urallar kabul edilmiştir. Ancak en doğru olarak kabul edilen sınır, Ural Dağları, Ural Irmağı, Maniç Oluğu, Karadeniz, Boğazlar, Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz üzerinden çizilecek bir hattır. Böylece Türkiye'nin Anadolu yarımadası Asya'dan, Trakya yarımadası ise Avrupa'dan sayılır. (Özey, 2008: 3)

Asya adı Grek mitolojisinden alınmıştır. Eski Yunanlılar, denizler tanrısı Okeanos ile denizin bereketi Tethys'in kızlarından biri olan Asia'nın adını önce bereketli Hermos (Gediz) vadisine vermişler, zamanla da bu adı bütün İyonya için kullanmışlardır. Daha sonraları ise Romalılar İyonya dâhil Lidya topraklarına Asius, Anadolu yarımadasının

tamamına Asia Minör (Küçük Asya) ve bildikleri kadarıyla kıtanın tamamına da Asia Majör (Büyük Asya) demişlerdir. (Erdem, 1991: 513)

"Asya kıtasının tarihi, tarih öncesi devirlere uzanmaktadır. Çeşitli kazılar ve arkeolojik araştırmalar neticesinde ele geçen iskelet, çömlek ve diğer eşyalar üzerinde yapılan incelemelerden insan neslinin bu kıtada, diğer kıtalardan çok daha önceleri var olduğu, türlü medeniyetler kurdukları ve ilk insanın bu kıtada ortaya çıktığı anlaşılmıştır." (Özey, 2008: 43)

Bu yönüyle Asya medeniyetler beşiğidir. Türk, Çin, Hint, Anadolu ve İslam medeniyetleri bu kıtada binlerce yıldır varlıklarını devam ettirmektedirler. Asya, dinlerin de doğduğu kıtadır. Semavi dinler arasında İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik dinlerinin her üçü de Ortadoğu'da ortaya çıkmıştır. Yine geniş kitlelere hitap eden Budizm ve Hinduizm de Asya menşeli dinlerdir. (Özey, 2008: 43)

"Üretilmiş" Asya kıtasına bakıldığında ise üzerinde pek çok medeniyetin kurulduğu, tarih boyunca dünya kültürüne önemli katkılar yapan bu geniş kıtanın, Batılı oryantalistlerin düzenli çalışmaları sonunda dünya kamuoyuna "Şark despotluğu, Şark şaşaaası, Şark hunharlığı, Şark şehveti, Şark umutsuzluğu, Şark kaderciliği" gibi pejoratif kavramlarla tanıtıldığı görülmektedir. Said'in tespitlerine göre Şark, coğrafi bir bölgeden çok imgesel bir anlam taşır ve Avrupa'nın karşıt ve öteki imgesi olarak yine Avrupalılar tarafından üretilir. Said, "Doğu'nun çok eski çağlardan bu yana garip yaratıklarla dolu, şaşırtıcı anılar ve görüntüler taşıyan ve doğaüstü olaylarla bezenmiş bir fanteziler dünyası olarak Avrupalılar tarafından yaratıldığını" söyler. (Said, 1998: 11) Ona göre "Şarklı" insan, coğrafya, ahlak, kültür bakımından Asya'yı ya da daha soyut olan Doğu'yu imler. Bu "Şarklı mantıksızdır, ahlaksızdır (günahkârdır), çocuksudur, farklıdır; buna karşılık Avrupalı akli başında, erdemli, olgun, normaldir." (Said, 2001: 49) Chatterjee'nin de belirttiği gibi "Şarkiyatçılık Şarkî olanı yaratmıştır; o, Şarkî olanın belirleyici çerçeveler tarafından içerildiği ve temsil edildiği ve Batı'nın Şark üzerindeki iktidarına bilimsel hakikat statüsünün verildiği bir bilgi kümesidir. Dolayısıyla Şarkiyatçılık, Şark üzerinde bir çeşit Batı projeksiyonu ve Şark'ı idare etme iradesidir."(Chatterjee, 1996: 74)

Tuna'ya göre Asya'nın/Şark'ın nesneleştirilmesi ve katlanarak büyütülen bilgisi yoluyla "Şarklaştırılması", yani tek tip haline indirgenmesi, Şarkiyatçılığın ana düşüncesini

oluşturur. Bir yandan nesneleştirilen, bir yandan basmakalıp hale getirilen Şark, kendi hakikatinden koparılarak "temsili" bir kimliğe büründürülür, Batı'nın ürettiği bir "bilgi" kıvamına getirilir, sonuç olarak her defasında bu mevcut bilgiye dayanarak, yeni nesiller yeni "bilgiler" üretir. Ancak hammaddenin özü değişmez, sadece ortaya çıkan ürün çeşitlenir. Bu tür üretim tarzı, Avrupalı insanın kafasında yıllarca var ettiği, beslediği, kimi zaman korktuğu, kimi zaman nefret ettiği, küçük gördüğü, meraklandığı bu imge, dolaylı olarak otoritede ve devlet aygıtında da kendisini gösterir. (Tuna, 2002: 216)

Batı'nın "öteki" olarak imgelediği, onu pejoratif söylemlerle damgalayarak yeniden ürettiği Asya ya da Şark, Batılı özne tarafından homojen ve donuk yapısıyla, her türlü geri kalmışlığıyla imgelemiş ve bu imge yüzyıllar içinde iyice kanıksanır duruma getirilmiştir. Bu bağlamda II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin Asya gözlemlerinin büyük önem taşıdığı iddia edilebilir. Nitekim dönem gezginlerinin Doğulu gözlerle Asya'da dolaştığı dikkate alınır, gezginlerin Doğu'yu Batılı oryantalistler gibi mi yoksa onlardan farklı mı imgelediğinin, doğru/gerçek bir Asya imgesinin ortaya çıkmasında büyük katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

Bu dönemde yazılan on beş gezi kitabında Asya ve Asyalılar hakkındaki izlenimler dile getirilmiştir. Gezginlerin önemli bir kısmı resmi bir görev bağlamında bu coğrafyada bulunmuşlardır ki bu da Asya'yı sırf gezmek amacıyla yola çıkanların azlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda on beş gezi kitabının dokuzunun resmi bir görev sırasında kaleme alındığını, kalan altısının ise-görünürde-sırf gezi amacıyla bulunulan coğrafyayı tanıttığı dile getirilebilir.

Asya gezilerinde dikkati çeken bir diğer unsur gezilerin yönüdür. Dönem gezginleri resmi bir görevle o dönem Osmanlı toprakları olan Ortadoğu ve Arap Yarımadası'nda buldukları için, gezi kitaplarının büyük çoğunluğu Suriye, Irak, Yemen gibi Ortadoğu ve Arap Yarımadası hakkındadır. Bu durum Osmanlı toprakları içinde ya da yakın bölge olması dolayısı ile doğaldır. Resmi bir görev olmaksızın bu coğrafyayı gezen Cenab Şahabeddin ve Hüseyin Vassaf gibi yazarların kitapları da eklendiğinde bu yörenin Asya'nın diğer bölümleriyle karşılaştırılmayacak kadar çok ilgi çektiği tespit edilebilmektedir. Ramazan Özey'in Güneydoğu Asya Ülkeleri olarak adlandırdığı Tayland, Kamboçya, Vietnam, Malezya, Endonezya, Filipinler gibi ülkelere hiç gezi

yapılmaması ise dikkati çeken bir diğer yöndür. Bunun dışında kalan bölümler ise-ki Asya kıtası yedi bölüme ayrılmaktadır-Türk gezginleri tarafından ziyaret edilmiştir.

3.1. Güneybatı Asya Ülkeleri⁷⁶:

Yukarıda da izah ettiğimiz gibi dönem gezi kitaplarının sayısal çoğunluğu bu bölümde yer alan ülkeler üzerinedir. Başta Yemen olmak üzere Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Filistin gibi bölge ülkeleri gezginler tarafından mekân ve insan odaklı olmak üzere imgelenmiştir.

Burada hemen şunu hatırlatmak gerekmektedir. Güneybatı Asya ülkeleri olarak adlandırılan Ortadoğu ülkeleri, II. Meşrutiyet döneminde birer Osmanlı toprağıdır. Osmanlı Devleti, Ortadoğu coğrafyasında fethettiği yerleri önceleri eyaletlere ayırarak yönetmiştir. Daha sonra Sultan Abdülaziz döneminde 8 Ekim 1864'te yayımlanan Teşkil-i Vilâyet Nizamnâmesi ile bu "eyalet"ler birer "vilayet"e dönüştürülmüştür. Bu dönemde örneğin bir Basra vilayetinden, Bağdat, Musul, Şam, Yemen, Halep vilayetlerinden bahsetmek mümkündür. Bu vilayetlerin hemen hepsi de I. Dünya Savaşı sonunda elimizden çıkmıştır. Bizim burada ülke olarak sınıflandırdığımız coğrafyaların sınırları, günümüz ülke sınırları ile aynı değildir. Ortadoğu'da küçük küçük devletlerin (Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin, Kuveyt, Bahreyn, Suudi Arabistan, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Katar) kurulması ve bunlar için yeni sınırlar belirlenmesi I. Dünya Savaşı sonucunda gerçekleşmiştir. Bugün kullanılan Irak, Suriye, Filistin, Yemen gibi isimler o dönemde belli bir coğrafyayı karşılamak için kullanılmaktadır ve gezi kitaplarında da bu isimlerle anılmaktadır; ancak bunlar bağımsız ülke olmayıp Osmanlı vilayetlerinin bulunduğu, sınırları çok da net olmayan coğrafi alanlardır. Sonuç olarak, II. Meşrutiyet döneminde bu coğrafya, bağımsız ülkelerden değil, Osmanlı topraklarından oluşmaktadır ve Osmanlı Devleti'ne bağlı vilayetler olarak yönetilmektedir.

⁷⁶Biz bu çalışmada Asya ülkelerini tasnif ederken Prof. Dr. Ramazan Özey'in *Asya Coğrafyası*(2008) adlı kitabını esas aldık. Özey bu kitabında, Asya kıtasındaki ülkeleri, "Kuzey Asya Ülkeleri", "Batı Asya Ülkeleri", "Güneybatı Asya Ülkeleri", "Orta Asya Ülkeleri", "Güney Asya Ülkeleri", "Doğu Asya Ülkeleri" ve "Güneydoğu Asya Ülkeleri" biçiminde sınıflandırmıştır. Bu dönemde Güneybatı Asya ülkelerine yapılan yolculuklar sayıca daha çok olduğundan önce bu bölgeden başlanmıştır.

3.1.1. Yemen:

Arabistan Yarımadası'nın güneybatısında yer alan Yemen, 1517 yılında Osmanlı egemenliğine girmiş, Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 tarihli Hint Seferi ile kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1567 yılında bölgede Zeydi İmamı Topal Mutahhar önderliğinde isyan çıkınca bölgedeki Türk egemenliğini yeniden tesis etmek amacıyla Özdemiroğlu Osman Paşa ve Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa Yemen Serdarlığına tayin edilmişlerdir. 1568 tarihli Yemen Seferi'nde Taiz ve Kahire kalelerinden sonra 15 Mayıs'ta Aden'i, 26 Temmuz'da da San'a'yı fetheden Türk ordusu ülkeyi tekrar Osmanlı topraklarına katmıştır. (http://tr.wikipedia.org/wiki/II._Selim)

Yemen'in Osmanlıların eline geçmesinden sonra buradaki Zeydi imamların dini otoriteleri devam etmiştir. Bu Zeydiler zaman zaman Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmalar düzenlemişlerdir. 18. yüzyılın sonlarına doğru Portekizli, Fransız ve İngiliz sömürgeciler Yemen'i ele geçirmek için bazı saldırılarda bulunmuşlar ancak Osmanlı güçleri bunlara fırsat vermemişlerdir. Bunun üzerine İngilizler 19. yüzyılın başlarından itibaren Aden Körfezi'nde deniz güçlerini artırmış ve 1839'da da Aden'i işgal etmişlerdir. Burayı üs edinen İngilizler daha sonra Güney Yemen olarak bilinen bölgeyi ele geçirmişlerdir. Kuzey Yemen ise herhangi bir Avrupa ülkesinin sömürgeci durumuna düşmeden 30 Ekim 1918'e kadar Osmanlı yönetiminde kalmış ve bu tarihte de bağımsız olmuştur. (<http://www.yemenkonsoloslugu.com/yemenhakkinda-1.html>)

Mustafa Selçuk'un da belirttiği gibi Yemen, Osmanlı idaresine girdiği tarihten itibaren adı isyanlarla anılan bir bölgedir. Yemen'in coğrafi yapısı ve stratejik konumu bu bölgenin önemini artırdığı gibi aynı zamanda yönetimini de zorlaştırmıştır. Osmanlı Devleti bu topraklarda merkezi kontrolü uzun süre sağlayamamış, 20. yüzyıla gelindiğinde ise Yemen'deki isyanların boyutu ve kapsamı değişmeye başlamıştır. Bölgede yoğun bir şekilde etkisini hissettiren kabile hayatı ve şeyhlik sistemi geleneksel taşra yönetiminin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Devlet, farklı mezhep ve inanışlara sahip halkın "imamlar" önderliğinde başlattığı isyanları bastırmak için geniş çaplı askeri operasyonlar düzenlerken bir yandan da askeri çözüm dışındaki alternatifleri de değerlendirmiştir. Bu anlamda köklü bir layiha geleneği olan Osmanlı Devleti, bölge için hazırlanan layihaları dikkatle inceleyerek gerekli tedbirleri almaya başlamıştır. Bölgeyi yakından tanıyan idarecilerin kaleme aldıkları layiha ve hatıratlarda

Yemen için yapılması gerekenler ve isyanların sebepleri ele alınmıştır. (Selçuk, 2012: 309-310)

II. Meşrutiyet döneminde Yemen üzerine yazılan gezi kitaplarının çokluğu dikkat çekmektedir. Asya kıtası üzerine yazılan toplam on sekiz gezi kitabının dördü doğrudan doğruya Yemen odaklı gezileri anlatmaktadır. Bu kitapların dördünün de ortak özelliği yazarlarının resmi bir görev bağlamında bu ülkede bulunmalarındır.

Kronolojik sırayla baktığımızda bu dönemde Yemen'le ilgili ilk gezi kitabının Yemen mektupçuluğu göreviyle bu ülke yolculuğuna çıkan Abdülgani Senî'ye (Yurtman) ait olduğu görülmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra dönemin Dâhiliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa, Abdülgani Senî'ye Yemen mektupçuluğu görevini teklif etmiştir. Bir süre düşündükten sonra görevi kabul eden yazar, 30 Kânunusani 1324 (12 Şubat 1909) tarihinde ailesiyle birlikte yola çıkmış ve bir aydan uzun süren bir yolculuktan sonra Yemen'in başkenti San'a kentine ulaşmıştır. *Yemen Yolunda* (1325) adlı eser, işte yazarın bu yolculuğu sırasında gördüklerini not etmesiyle oluşmuş 198 sayfalık bir gezi kitabıdır. İkinci eser, Piyade Mirliva Rüştü Paşa'nın *Yemen Hatırası* (1327) adlı kitabıdır. Rüştü Paşa, 1905'te Yemen'de çıkan İmam Yahya isyanından sonra burada bulunmuş, 1908-1909'da yaklaşık iki yıl süreyle ülkede yatıştırma hareketlerini yürütmüş bir subaydır. Yazar, iki yıl süreyle Yemen'i gözlemlemiş ve izlenimlerini 1327'de (1911) kitap haline getirmiştir. Üçüncü eser Doktor Hasan Kadri'nin *Yemen ve Hayatı* (1328) adlı kitabıdır. Hasan Kadri, kitabın girişinde iki yıl boyunca kaldığı Yemen'i bir doktor bakış açısıyla anlattığını söylemektedir. Görevli olarak bulunduğu bu coğrafya ve yöre insanı hakkındaki izlenimlerini 155 sayfalık bir kitapta dile getiren yazar, hem Yemen'den hem de burada yaygınca görülen hastalıklardan bahsetmiştir. Son eser yine Abdülgani Senî'ye (Yurtman) aittir. Yazar Yemen'deki görevini tamamladıktan sonra dönüş yolunda gördüklerini anlattığı *Yemen Yolunda-Yemen'den Avdet* (1330) adlı eserini Beyrut'ta bastırmıştır. 138 sayfalık bu eserde de İstanbul'a gelene kadar yollarda görülenler ve yolculuğun zorlukları dile getirilmiştir. Eserlerden yalnız Rüştü Paşa'nın *Yemen Hatırası* Faruk Yılmaz tarafından *Ah O Yemen'dir-Yemen Hatıratı* adıyla 2004 yılında günümüz Türkçesine çevrilerek yayımlanmıştır. Diğer üç eser de Arap alfabeli eserlerdir ve henüz Latin alfabesine aktarılıp yayımlanmamıştır.

3.1.1.1 Yemen Tarihi ve Coğrafyası:

Yemen tarihi hakkındaki bilgilere Rüştü Paşa'nın *Yemen Hatırası* adlı eserinde rastlanmaktadır. Rüştü Paşa bir asker olması yönüyle Yemen tarihini asker bakış açısıyla anlatmıştır. Yazarın anlattığına göre, önceleri dört ayrı hükümetin sürekli birbiriyle mücadele ettiği Yemen'i 1515 yılında Memlûklü Devleti ele geçirmiştir. Memlûklülerin elinde yalnızca iki yıl kalan Yemen, 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle Osmanlı topraklarına dâhil edilmiş ve aynı yıl tüm camilerde Yavuz Sultan Selim adına hutbe okutulmuştur. Osmanlılar 1529 yılına kadar Yemen'le pek ilgilenmemiştir. 1529'da Hind Seferi'ne çıkan Hadım Süleyman Paşa Aden'e uğrayarak burasını zapt etmiş, seferden dönüşte de Aden'e yeterli sayıda asker bırakarak Gazi Mustafa adında bir kişiyi Yemen'e emir tayin etmiştir. Gazi Mustafa'dan sonra Üveys Paşa, sonra Ferhat Paşa, sonra da Özdemir Paşa Yemen'de emir olmuşlardır. Bu sırada da İmam Şerefüddin San'a'da yönetimine devam etmiştir.

"Özdemir Paşa muktedir bir zat olduğundan İmam Şerefüddin ve oğlu Mutahhar gibi zeki ve değerli kişilere karşı geldi. Ve bunları kuvvetten düşürdü. San'a ve Saide'yi zapt eyledi. Bugün elimizde bulunan yerlerden daha geniş bir araziyi Osmanlı yönetimine geçirdi ve Yemen'e vali oldu. İmara dahi hizmet etti. Cami ve medrese inşa ile bunlara lazım gelen vakıflar yaptı. Asıl Yemen fatihi, bu büyük zattır." (Rüştü Paşa, 2004: 28)

Özdemir Paşa'dan sonra yönetimde aynı başarının sağlanamaması, özellikle de Rıdvan Paşa döneminde son derece basiretsiz bir yönetim sergilenmesi, Yemen'de daha önceki kazanımların kaybedilmesine neden olmuştur. 1573 yılında Yemen'e gönderilen Hasan Paşa Yemen'i tekrar kontrol altına almış, zamanında ne kadar isyan çıktıysa tamamını bastırmıştır. Kendisinden sonra da yerine Sinan Paşa gibi yetenekli birini bırakmıştır. Sinan Paşa Yemen'in her köşesinin imarına çalışmıştır. Yirmi yedi yıl boyunca ülkeye hizmet eden Sinan Paşa "Yemen'de idaremize henüz alamadığımız yerleri idare ile şakileri toplayarak Yemen'de nüfuzu tesis etmiş ve Yemen ahalisini istihdam ile istifade eylemiş, şahsına büyük bir kıymet kazandırmıştır." (Rüştü Paşa, 2004: 31)

Sinan Paşa'dan sonra gelen vasat yöneticilerden sonra yönetim kötüleşmeye başlamış, rüşvetçi yöneticilerin art arda gelmesiyle ülkede yeniden karışıklıklar baş göstermiştir.

Bu karışıklıklardan yararlanan İmam Muid, 1624 yılında Yemen'in yönetimini ele geçirmiş, bu yönetim 1834 yılına kadar "İmamlar" elinde kalmıştır.

Yemen'in en büyük sorunlarından biri bu imamlardır. Yemen'de bulunan nüfusun üçte biri ehl-i sünnettir. Üçte biri de Zeydi Vehhabi ve İsmaili mezheplerindedir.

"Zeydi mezhebi gereği olarak Yemen'de imamet iddiasında bir veya birkaç imam her zaman için bulunur ve bin yılı aşkın böyle devam edip durur. Bu nedenle problemler de eksik olmuyor. Bunlar ya birbiriyle yahut askerlerimizle savaşır dururlar, böylece birçok Müslümanın kanı dökülür." (Rüştü Paşa, 2004: 37)

diyen yazar ülkede imamet yüzünden dökülen kardeş kanına dikkati çekmektedir. 1834 yılına kadar imamlar elinde kalan Yemen'de imamlar birbiriyle uğraşarak vakit geçirmişlerdir. Bu tarihte Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa Yemen'i ele geçirmiş, 1840 yılına kadar Yemen Mısırlıların elinde kalmıştır. Osmanlı Devleti ile müttefiklerin kurduğu ordu Mehmet Ali Paşa ordusunu yenince Yemen'in idaresi geçici olarak Şerif Hüseyin'e bırakılmıştır. Mısır ordusu çekilir çekilmez İngilizler Aden'e girerek burasını kömür deposu yapacaklarını söylemişler ve bir daha da buradan çıkmamışlardır.

Gerek İngilizlerin gerek Mısırlıların gerekse Osmanlıların nüfuz mücadelesi alanına dönüşen Yemen'de eserin yazıldığı tarihe kadar iç karışıklıklar devam etmiştir. Özellikle İmam Hamidüddin'in 1891 yılındaki isyanı çok kan dökülmesine neden olmuştur. 1891 ile 1898 yılları arasında Yemenliler tekrar yoğun bir silahlanma yarışına girmişler, 1898'de Hudeyde'de yeni bir isyan başlatmışlardır. Yazar, bu ülkede bulunduğu 1908-1909 yıllarında ise 1905'te çıkan İmam Yahya isyanını yatıştırmak için görev yapmıştır.

Rüştü Paşa'nın anlattığı Yemen tarihine bakıldığında bölgede mezhep farklılıklarının ve imamların kendi arasındaki mücadelesinin çokluğu dikkat çekmektedir. Sık sık isyanlara sahne olan Yemen bölgesi Osmanlı merkezine uzak olması yönüyle ihmal edilmiş bir görünümündedir. Kimi zaman yeteneksiz yöneticilerin ihmalleri kimi zaman da rüşvet meraklısı Osmanlı yöneticilerinin Yemen'e idareci olarak gönderilmesi Yemen'in kalkınmasını engellemiş, yerel halkın çıkardığı iç karışıklıklar da ülkenin huzurunu baltalamıştır.

Yemen coğrafyası hakkında gezi kitaplarının tümünde az ya da çok bilgiye rastlanmaktadır. Özellikle Doktor Hasan Kadri'nin *Yemen Hayatı* adlı eserinde ve Rüştü Paşa'nın kitabında Yemen coğrafyası ve iklim koşulları hakkında ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür.

Yemen'in yeryüzü şekilleri genel olarak iç taraflardaki yaylalardan ve Tihame adı verilen dar bir kıyı şeridinden oluşmaktadır. Ülkede dağlık arazi çoktur.

"Yemen'in dağ silsilesi Aden Dağı civarından başlar. Hicaz vilayetinin dağlık kısımlarıyla birleşir, Akabe'ye kadar devam eder. Yemen vilayetinde kalan kısmına Yemen Dağ Silsilesi, Hicaz vilayetinde kalan kısmına Hicaz Dağ Silsilesi denir. Bu dağlara her noktada başka başka isimler verilir... Cebel-i Şehara, Cebel-i Murur, Cebel-i Muhabeşa, Cebel-i Nakum gibi. Yemen'in dağlarında meyiller birdenbire değişir. Yeryüzünde bulunan dağların ulaşımı en zor olanlarından biri de Yemen'deki dağlardır. Yükseklikleri hatırı sayılacak derecededir." (Rüştü Paşa, 2004: 52)

Tihame bölgesi ise kıyı şeridine verilen addır. Yemen'in dağ sırasının etekleriyle sahili arasındaki bölgeye Tihame denilmektedir. Yazarın demesine göre dağların etekleriyle sahil arasındaki uzaklık her yerde aynı değildir. Yürüme mesafesi olarak yirmi saat ya da otuz saat uzaklıkta olan bölgeler bulunmaktadır.

İklim açısından bakılacak olursa Yemen'de yükseltiye ve neme bağlı olarak farklı iklimlerin ortaya çıktığı görülür. Yemen'in dağlık kesimindeki sıcaklıkların düşüklüğüne karşın, adalar, sahil ve Tihame bölgesi oldukça sıcaktır. "Yazın Hudeyde'de gölgede derece 38-40 olur. Açıkta öldürücü, yakıcı sıcak hükmeder." (Rüştü, 2004: 53) Yükseltisi fazla olan iç bölgelerde karasal bir iklim görülür. Dr. Hasan Kadri'nin verdiği istatistikî bilgiye göre deniz kenarındaki Hudeyde'de yazın 39-40 derece sıcaklıklar kaydedilirken yükseltisi fazla olan ve iç bölgelerde kalan Menah'e yazın sıcaklık 14-15 derece civarında olmaktadır.

Dr. Hasan Kadri'ye göre dağlık bölgenin iklimi ile sahilin iklimi arasındaki fark nedeniyle dağlı Yemenliler sahilde, sahildekiler de dağda yaşayamazlar."Bir cebelli Tihame'de, bir Tihamelî cebelde yaşayamaz. Bir vadili üstündeki dağda üşür, bir dağlı altındaki vadide yanar. Bu haldir ki cebelileri dağda, Tihamelileri kumda yaşamaya mecbur etmiştir." (Dr. Hasan Kadri, 1328: 22)

Yemen’de kışlar kurak geçer. Kimi yıllar kasım ve aralık aylarında yağışlar görülmekle birlikte yağışların büyük kısmı temmuz ve ağustos aylarında kaydedilmektedir. Genel olarak şubatın ortalarında başlayan yağışlar eylülün ortalarına kadar devam eder. Ancak bu yağışlar uzun süreli değil, birden başlayıp biten yağmurlar şeklindedir.

3.1.1.2. Yemen Şehirleri ve Yemen’de Şehircilik:

Dönem gezginlerinin Yemen şehirlerini uzun uzadıya anlattıklarını söylemek güçtür. Dr. Hasan Kadri kentlerden hiç bahsetmemiş, Rüştü Paşa da şehirleri asker sevkıyatı açısından görmüştür. Yemen kentlerinden az da olsa bahseden gezgin Abdülğani Seni’dir. O da yolda gördüğü ve konakladığı kimi merkezlerden bahsetmiş, ayrıntı vermektan kaçınmıştır.

San’a:

Abdülğani Seni’nin anlattığı kentlerden biri başkent San’a’dır. San’a o dönemde de merkezdir. Abdülğani Seni’nin bir yıl süreyle yaşadığı ve görev yaptığı San’ahakkında ayrıntılı bilgi vermediği görülür. Yazar, *Yemen Yolunda-Yemen’den Avdet* adlı eserinin girişinde San’a hakkındaki izlenimlerini Servet-i Fünun dergisine gönderdiği yazılarda anlattığından kitabında bunlara yer vermediğini söylemiştir.

Abdülğani Seni’nin demesine göre,

*"San'a şehri Cebel-i Nakum dedikleri bir dağın eteğinde, tahminen yirmi beş otuz bin nüfusu hâvi, eski, sokakları dar, haneleri-Berülgarb ciheti müstesna-sık, birbirine bitişik, ekseri son derece yüksek, garibülmezâr pencerelerinin kısm-ı âzamı tahta kepenklerle mestûr, öğrendiğime nazaran içlerine gündüz lamba ile girilecek derecede ziyasızlıktan muzlim bir halde."*dir. (Abdülğani Seni, 1325: 193)

Yazar, İstanbul’dayken kendisine San’a’nın çok iyi bir şehir gibi anlatıldığını, havasının, suyunun güzel olduğunu öğrendiğini söylemiştir. Ancak San’a’ya ulaştığında anlatılanların doğru olmadığını görmüş ve kentte gördüğü manzara karşısında hayal kırıklığına uğramıştır. Ne kentte, ne sokaklarında, ne de binalarında hoşâ gidecek bir şey göremeyen yazar, ulaşımın olmadığı bu kentte büyük sıkıntıların kendisini beklediğini fark etmiştir.

San'a'da ulaşım gelişmemiştir. Tramvayların, metroların bilinmediği bu kentte üç beş atarabası ulaşım yükünü sırtlanmışır. Yazar, evi ile hükümet dairesi arasında gidip gelecek araba bulmakta güçlük çektiği için bir ester (katır) almayı uygun görmüştür.

San'a'da yazarın dikkatini çeken şeylerden biri Yahudi mahallesinin harabeye dönmüş durumudur. Yazar uzaktan sade ve şirin görünen San'a'da, Yahudi mahallesini görünce büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Mahallenin neden bu durumda olduğunu sorduğunda "imam"ın şehri kuşatma altına aldığı dönemde Yahudilerin öldürüldüğünü, sayıları 10900 olan Yahudilerin bu kuşatmadan sonra 2000 kişiye düştüğünü ve evlerinin harabeye çevrildiğini öğrenir.

San'a'da şehir merkezindeki binalar birbirine bitişik yapılmıştır ancak merkezden uzaklaştıkça bahçeli ve birbirinden ayrı evler görülmektedir. Bahçeli evlerin hepsinde kuyular bulunmakta ve evlerin su ihtiyacı bu kuyulardan sağlanmaktadır. Bu bahçeli evlerin ilginç bir yönü de kiraya verilecekleri zaman evin ayrı, bahçesinin ayrı düşünülmesidir. Kiracı isterse sadece evi kiralayabilmekte, isterse evle birlikte bahçeyi de kiralayabilmektedir.

San'a'da meyve ve sebze boldur. Bu bölgede yağışın yeterli olması meyve ve sebze yetiştirilmesini kolaylaştırdığından yılın dokuz ayı bolluk içinde geçmektedir. Abdülğani Senî bu durumu şöyle anlatır:

"San'a'ya 325 senesi Mart'ının üçüncü salı akşamı muvâsalat ettiğimiz halde sebze olarak enginar, patlıcan, kabak, taze bakla, taze fasulye, domates, maydanoz, dereotu, nane, taze soğan, semizotu, limon bulduk. Bu sebzeler hemen senenin dokuz ayında eksik olmuyormuş. Meyvelerin mebzûliyeti de ağaçlarının daha şimdiden dolgunluğundan anlaşılıyor." (Abdülğani Senî, 1325: 197)

San'a'nın denizden yüksekliği 2500 metredir ve bu yükseklik nedeniyle şehre ilk defa gelenlerde yaklaşık bir hafta süreyle burun ve boğazda yanma ve kuruluk görülmektedir. Yazar kendisinin ve ailesinin bu duruma maruz kaldığını anlatır ve şehrin havasının insanı rahatsız ettiğini belirtir. Şehrin havasının kötülüğü yazarın sağlığını bozmuş, daha önceki hastalıklarını tekrar ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden yazar, iki yıllığına geldiği Yemen'den bir yıl sonra ayrılmak zorunda kalmıştır.

Gezginlerin San'a hakkında anlattıkları hemen hemen bunlarla sınırlıdır. Kentin oldukça geri kaldığı, ulaşımından, su şebekesinin olmayışından, eski ve sıkışık mimari yapısından anlaşılmaktadır.

Hudeyde:

Hudeyde, Yemen'in Kızıldeniz kıyısındaki liman kentidir. Vapurlar Yemen yolcularını burada indirdiğinden Yemen'in ilk görülen kentlerinden biri bu şehirdir. Hem Abdülgani Senî, hem de Rüştü Paşa bu kentten kısaca bahsetmişlerdir.

Abdülgani Senî'nin Hudeyde'de gözüne ilk çarpan şey taştan yapılmış kötü iskelesidir. İskelenin yeni yapılmış olmasına rağmen bir şeye benzetilemediğini söyleyen yazar yapılan masrafın boşa gittiğini düşünür. Hudeyde'de iskeleden sonra karşılaşılabilecek kötü bir manzara da vapur yolcularının eşyalarını taşımak için saldıran hamallardır. Bu hamallar daha gemi yanaşırken saldırmaya başlarlar ve itiş kakış içinde müşteri kapmaya çalışırlar. Hamallara taşıyacak kadar eşya bulunmayan kayıklara bile hamallar saldırmaya devam ederler. "Bunlar eşyayı çıkarmaya değil, adeta kayığın içinde yağma malı bölüşmeye girişmişler zan olunurdu. Bağır, çağır, tekdir et... Nafile! Dinleyen kim!" (Abdülgani Senî, 1325: 150) diyerek hamalların davranışlarını nitelendiren yazar, burada gördüğü düzensizlikten, hamalların söz dinlememesinden ve etrafta bu adamlara dur diyecek bir polis bulunmamasından şikâyet eder.

Hudeyde'ye girildiğinde hükümet binasını arayan yazar kendisine gösterilen yeri "âdi, ama ne kadar âdi, bir ahır, bir eski han kıyafetinde bir bina" (s. 151) sözleriyle niteler. O gece kalmak için bir otel bulduklarında da otel için benzer sözler söyleyen yazar oteli beğenmeyerek paşanın konağında misafir olmayı kabul eder.

Hudeyde'nin çarşısı da son derece kötüdür. " Hudeyde çarşısı! O kadar ibtidâî, o kadar tahtelâde ki bizim taraflardaki birçok kaza merkezlerinin çarşıları daha muntazam, daha muhtelif ve nefis eşyayı hâvi." (Abdülgani Senî, 1325: 158) diyerek çarşığı niteleyen yazar, fiyatların ise başka yerlere göre daha pahalı olduğunu belirtir.

Özetle yazar, Hudeyde'de beğenilecek hiçbir şey görememiştir. Kötü iskelesi, yüz­süz hamalları, berbat çarşısı, oyuk oyuk sokakları, yüksek fiyatları ve başka özellikleriyle takdir edilecek bir tarafı olmayan kentten yazar, "Yemen kıtasının ilk perdesini teşkil

eden Hudeyde, hiç de gözümde yer tutacak bir şey göstermedi."(Abdülğani Senî, 1325: 165) diyerek bahsetmiştir.

Rüştü Paşada Hudeyde'de hep eksikleri görmüştür. Ona göre Hudeyde Yemen'in iskelesi olduğu halde burada asker için kışla yapılmamıştır. Kentte bulunan Türk askeri hasırdan yapılmış gölgelikler içinde barınmakta, komutan bile kira ile tutulmuş bir evde görev yapmaktadır. "Sanki işreti oturuşumuz gibi davranılmış, hükümet malı olarak yapılan binalar, hükümet konağı ile iki koğuşu bitmemiş bir hastaneden ibaretti. Bir hoca ile idare edilen bir Rüşdiye Mektebi gördüm. Himmet bu kadar!" (Rüştü Paşa, 2004: 58) diyen yazar, şehirdeki memurların sayısının son derece az olduğunu, Aden'le ve Masua'yla karşılaştırıldığında kentte çok az memur ve resmi bina bulunduğunu söylemiştir.

Aden:

Yemen'in deniz kenarındaki bu önemli kentinden bahseden yazar Cenab Şahabeddin'dir. Yazar, Kızıldeniz'den Basra Körfezi'ne, oradan da Bağdat'a uzanan yolculuğu sırasında tuttuğu notları *Âfâk-ı Irak* adıyla *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayımlamıştır. Bu yazılarında, içinde bulunduğu geminin bir süreliğine uğradığı Aden'den kısaca bahsetmiştir.

Yazara göre Aden, Kızıldeniz'le Hint Okyanusu arasında, Arabistan körfezi içinde bir büyük karakol, bir cephane, bir kaledir. Şehrin maden kömürü ile ünlü olmasından söz eden yazar kentin "kireç kadar beyaz ve altın kadar sarı kumlar üstünde... siyah bir arz, tabir-i caizse, arz-ı zenci" (Cenab Şahabeddin, 2002: 49) bir görünüme sahip olduğunu belirtir.

"Aden'de ot ocak yetişmez; burayı gizli olduğu nisbette metin hisarlar ve esrar-âmiz olduğu kadar cesîm toplar süsler: Bahr-i Ahmer'in bu vahşi kapısına İngiltere hiç uyumayan kavî bir nöbetçi dikmiştir." (Cenab Şahabeddin, 2002: 49) diyen yazar kentteki İngiliz hâkimiyetini dile getirmiştir. İngilizlerin hâkimiyeti yüzünden bu şehirde can güvenliği yoktur. Yazara göre bu kentte insanlar sokaklarda korka korka yürümekte, her an enselerine veya göğüslerine gelebilecek bir mermiden çekinmektedirler.

Kentin sahile yakın bölümündeki bir meydandan ve o meydandaki bahçeden söz eden yazar, "Fakat ne bedbaht bahçe, ne fakir ağaçlar, ne sefil, ne kansız, ne hayatsız çiçekler! Hepsinin üstünde kirli bir gömlek teşkil eden kalın toz tabakasını üfleyelim: Eminim ki altında çiçek naaşları, ağaç cenazeleri ve bir büyük bahçe ölüsü çıkacak!" (s. 52) diyerek bahçenin bakımsız halini nitelendirmiştir. Cenab Şahabeddin Aden hakkındaki söylemleri bunlarla sınırlıdır denilebilir.

Gezginlerin aktardıkları Yemen kentleri San'a, Hudeyde ve Aden'den ibarettir. Masua, Menae, Taiz gibi kentlerin isimleri eserlerde geçse de haklarında bilgi aktarılmamıştır. Yalnız Menae'nin taştan yapılmış binalarından bahsedilmiştir. Bununla birlikte Dr. Hasan Kadri genel olarak köy ve kentlerin mimarisinden bahsetmiştir. Yazara göre köyler, daima yükseklerde, ya bir uçurumun başında, ya bir tepenin üstünde inşa olunmuş ya da yüksek bir kayayı ya da dağı arkasına alarak kurulmuştur. Bu tarz doğal bir güvenliğe sahip olmayan yerlerde ise etrafı taştan veya topraktan bir sur ile çevrilmiş köyler görmek mümkündür. Öncelikle güvenliğini sağlamak isteyen Yemen halkı, gerek köylerini gerekse kasabalarını kurarken bu mantıkla hareket etmiştir. Bu bağlamda Dr. Hasan Kadri'nin şu ifadeleri Yemen şehirleri ve şehirciliği hakkında önemli ipuçları vermektedir:

"Kasabalar da aynı tarzda inşa olunmuş. Mahsûr ve mahdûd kalmıştır. Bu sebeple evler sık, sokaklar dar ve muavvec düşmüştür. Manzara-i umûmiyeleri, cepheleri müzeyyen, mükellef ve dilruba ise de dâhilleri kasvetengiz ve çirkindir. Yollar hâl-i tabîsiyle eğri büğrü bırakılmış, ne tesviye edilmiş, ne de kaldırımlanmıştır. Her ev önündeki kısım-ı tariki benimsemiş, hayvânâtını bağlamış, gübre ve müzahrefâtını dökmüş ve bu sûretle her yer televvüs etmiştir. Hava ve güneş noksandır. Her tarafta muzlim ve mülevves köşelere, kir yuvalara tesadüf edilir. Yer yer virânhâneler, yıkık duvarlar manzûr olur." (Dr. Hasan Kadri, 1328: 39-40)

Yine yazarın aktardığına göre Yemen'in hiçbir yerinde kanalizasyon sistemi yoktur. Tuvaletler avlu içinde açılan küçük bir çukurdan ibarettir. Sokaklarda lağımın yığıldığı görülür, bunlar yığıldıkça üstüne kül veya toprak atılmak suretiyle kapatılmaktadır.

Bahsedilen Yemen kentlerine topluca bakıldığında bakımsız, eski bir görüntü dikkati çekmektedir. Dar ve pis sokakları, garip biçimde evleri, yıkık dökük resmi binaları, eski

çarşıları, kötü ulaşımı ile gezginlerin ilgisini çeken kentler, ortalama bir Anadolu kasabasından daha kötü bir görüntü sergilemektedir. Eğlence ve mesire yerlerinden, hayvanat ve botanik bahçelerinden, müzelerden, kütüphanelerden, tiyatrolardan, geniş cadde ve sokaklardan, mağazalardan ve daha sayılamayacak kadar çok modern kent unsurlarından yoksun olan Yemen kentleri, kentsel yaşamdan bahsedilemeyecek köy görünümüne yerleşim yerlerinden ibarettir.

3.1.1.3. Yemen’de Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Yemen’in eğitiminden sağlığına, ekonomisinden dinsel hayatına, yemek kültüründen kıyafet kültürüne kadar sosyal ve kültürel ögelerinden bahseden yazar Dr. Hasan Kadri’dir. Kültürel ögelerin bu dikkatli gözlemcisi, ayrı başlıklar altında ülkeyi tanıtmayı uygun görmüştür.

Dr. Hasan Kadri’nin demesine göre Yemen’de ulaşım ve haberleşme gelişmemiştir. Yaklaşık iki buçuk milyon nüfusa sahip ülkede,

"Bozulmuş birkaç eski şosedan mâadâ bütüin yollar gayr-ı muntazam, darpatikalardır. Öyle yerler vardır ki hayvan bile yürüyemez. Tihame’de yolu şaşırarak, cibalde kazaya uğramak nadir vukuâtta değildir. Vesâit-i nakliyesi deve, ester ve merkeptir... Vesâit-i muhaberesi başlıca birkaç merkez arasında birkaç telgraf teli ve resmî, gayr-ı resmî mekâtip ve evrak taşıyan zabita neferâtı veya ücretli neccâblardır. Çok yerde ne posta binası ve nede memur-ı mahsûsu görülür. Yalnız San’a için mandapost usûlûdaha yeni kabul olunmuştur." (Dr. Hasan Kadri, 1328: 9)

Yemen’de halk Araplardan, memur ve asker Osmanlılardan, ticaretle uğraşan Yunanlılardan, tek tük İtalyan ve Almanlardan ve kölelikle geçinen Sudanlılardan oluşmaktadır. Din olarak İslam dini ön plana çıkmakta, yalnız belirgin biçimde mezhep farklılıkları göze çarpmaktadır. Hanefî, Şâfi, Zeydî, Dâvudî, Vehhabî mezhepleri halk içinde yaygındır. Mezhep farklılıkları ise belli bir olgunlukla, hoşgörülle algılanmamakta ve bu yüzden çatışmalara neden olmaktadır. Özellikle Zeydi imamların kendi aralarındaki mücadeleleri çok kan dökülmesine yol açmaktadır. Rüştü Paşa’nın demesine göre, "Yemen’de imametın zuhurundan şimdiye kadar imamların çatışması yüzünden mahvolan insanların yeniden dünyaya gelmeleri icap etse Yemen nüfusu kadar bir nüfus oluşur." (Rüştü Paşa, 2004: 36)

Dr. Hasan Kadri, Zeydi imamlarının Yemen’de ayrı bir devlet gibi hareket ettiklerini, Seyyid İdris ve Seyyid Yahya gibi önde gelen imamların kendilerine ait ordularının bulunduğunu, geniş bir alanda hâkimiyet kurarak buralardan kendi hesaplarına vergi topladıklarını anlatır. İmamların kendi aralarındaki kavgalarının sebebi ise yazara göre, "şahsiyât-ı muhtelif, menâfi-i maddiye ve ihtirâsâtıdır." (Dr. Hasan Kadri, 1328: 30)

Yemen’de halk sınıflara ayrılmıştır. Dr. Hasan Kadri’nin aktardığına göre,

"Yemen’de ne tarafa atf-ı nazar edilse asâr-ı evveliyenin tarz-ı teşkilatı, suret-i hayatı görülür. Âhâli bir kere sınıflara ayrılmıştır: Sâdât, meşâyih, fukahâ, nükebâ, ukâl, kabilî, asîl ve muteber sınıflardır. Sonra, cezzar, müzeyyen, hamâmî, neşât, devşân, meddâh, makhevi, ıyal-i sevk, beyya-ı müştereyn ve ra’vîdenen âdi sınıflar gelir." (Dr. Hasan Kadri, 1328: 24)

Halkın sınıflara ayrılmasını garipseyen Dr. Hasan Kadri, "Anlaşılır ki İslamiyet’in emri müsâvâtı bu kavmin şu inkısâm-ı medhûl-i ibtidâisini ıslâh edememiştir." (Dr. Hasan Kadri, 1328: 28) diyerek bu halkın eşitliği öne alan İslam dinini uygulamadaki eksikliğini dile getirmiştir. Yazara göre hem halkın sınıflara ayrılması, hem de mezhep savaşları ülkeyi Ortaçağ Avrupa’sına benzetmektedir.

Yemen’de eğitim oldukça geri kalmıştır. Dr. Hasan Kadri’ye göre buradaki eğitim seviyesi Ortaçağ’daki eğitim düzeyindedir. Yemen âlimlerinin kütüphanelerinde bulunan kitaplara bakıldığında ülkede sadece tefsir, fıkıh, peygamberler tarihi gibi dinsel bazı eserlerin ve Yemen tarih ve coğrafyasıyla ilgili birkaç kitabın bulunduğu görülür. Bu ülkede, "ne coğrafya ve tarih-i umûmî, ne hendese ve cebir, ne ulûm u fûnûn-ı hâzıra vardır." (s. 34)

Eğitimin perişan hali okulların yapısından da açıkça anlaşılmaktadır. Yazarın demesine göre Yemen’de okul denilen binalar mağara gibi yerlerden ibarettir.

"Köy ve kasabaların menşe-i efkâr ve terakkiyâtı, naşimur-ı irfânı olmak lâzım gelen mektepler bir kere şeklen birer mağaradır. Bunlar muhtevisine beşeriyetin istikbâl-i mükellef-i muktedirini değil mâzi-i üryân hakirini ihsâs ve ibrâz eder. Bir cami avlusunda küçük dört köşe bir oda bir mekteptir. Zemini bir eski hasırla örtülmüştürveya örtülmemiştir, kuru taştır, topraktır. Duvarları kireçlenmiş veya kireçlenmemiştir. Taşların ziyâyı bel’ eden kara ve kirli girintileri, çıkıntıları

gözükür. Pencereleer küçüktür veya hiç yoktur, içerisi pürzulmettir. Küçük ve dar bir kapı teceddüdât-ı hevâiyeye ve tenvirât-ı şemsiyeye kâfi gelmez. Müteaffin bir koku şamaya nefret verir. Muziyat-ı mütenevvia insanı taciz eder. İki üç metre merbilik bir satha elli, atmış çocuk gayr-ı muntazam bir surette ıskarca edilir." (Dr. Hasan Kadri, 1328: 54)

Bu okullarda eğitim süresi çocukların zekâsına göre değişmektedir. Ortalama eğitim ise bir iki yıldır. Çocuklar bu kısacık ve bomboş eğitimden sonra günlerinin büyük kısmını ya oyun oynamakla ya da anne babalarına işlerinde yardım etmekle geçirirler. Devlet, sadece il merkezlerinde olmak üzere birkaç ilkokul, bir askeri rüştiye, bir de mekteb-i idadi-i mülki açabilmiştir. Bu okulların öğrencileri genellikle memur çocuklarıdır ve sayıları çok azdır. Okulların eğitim kadrosu da sayı bakımından son derece yetersizdir.

Okulların azlığı ve kötü durumuna karşın ülkede okuma yazma oranı oldukça yüksektir.

"Yemen'de memleketimizin her tarafından ziyade, yüzde yetmiş nisbetinde okur ve yazar vardır. Lakin ancak Kur'an-ı Kerim'i, hurûf-ı Arabiye ile muharrer, usûl-ı Arabiye ile mürettib el yazısı kitapları güzel okurlar. Osmanlı kütüb-i matbuasında ibrâz-ı müşkülât ederler. Ve zaten onları okumaktan tab'an ve cebren müctenib ve mütevahhişdirler." (Dr. Hasan Kadri, 1328: 32-33)

Yazara göre Yemenlilerin yazıları ve yazı aletleri oldukça değişiktir. "Yemenlilerin yazıları hurûf-ı Kur'an'iyenin gayr-ı muntazam melekesiz, ibtidâi bir şeklidir. Kendileri pek güzel okurlar. Lakin o yazıyla istinas etmeyenler kırâatte müşkülât içinde hatta âciz kalırlar. Kalemleri beyaz bir karnış parçası, hokkaları boş bir fişenkkovanıdır." (s.32)

Yazar ülkenin ekonomisinden de söz etmiştir. Onun aktardığına göre Yemenliler çiftçi bir millettir, dolayısıyla ülkede ekonomi tarıma dayanmaktadır. Hem dağlık Yemen, hem de Tihame bölgesi ziraat için uygun alanları barındırmaktadır. Uygun arazi olmayan dağlık yerlerde kademe kademe inşa edilmiş suni tarlalar görülmektedir. Yemenliler toprak taşıyarak oluşturdukları bu suni tarlalarda çiftçilik yapmaktadır.

Yemen'de yılda dört beş kez ürün alınabilen bölgeler bulunmaktadır. Ülke topraklarından yılda ortalama üç kez ürün alınabilmektedir. Ülkede darı, buğday, arpa, mercimek, mısır, nohut, susam gibi hububatın yanı sıra; bamya, bakla, fasülye, patlıcan, domates, kabak, ıspanak, semizotu, enginar gibi türlü sebzeler de yetiştirilmektedir.

Meyvelerin de hemen her çeşidi ülkede yetiştirilebilmektedir. Elma, armut, muz, badem, üzüm, ceviz, erik, şeftali, dut, incir, turunçgiller, kavun, karpuz ülkede bolca bulunan meyvelerdir. Tarım ürünleri arasında ülke ekonomisine en büyük girdi kahve ihracatından gelmektedir.

Ülkenin ticaret hayatına bakıldığında ise hem yerli halkın hem de yabancıların ticarete varlıklarını hissettirdikleri görülmektedir. Yemen'in kendi yetiştirdiği ürünlerinin ticareti yerli halkın elinde olup bu alanın yabancılara kaptırılmadığı dikkati çekmektedir. Ancak yurtdışından gelen malların ticareti Yunanlıların, İtalyanların ve Hintlilerin elindedir. Dr. Hasan Kadri'ye göre yerli halkın ticaret yöntemlerinden anlamaması ve yabancı dil bilmemesi ithalatın yabancıların eline geçmesine neden olmuştur. Ülkeye ithal edilen mallar çoğunlukla Avusturya, İtalya, İngiltere, Mısır, Hindistan ve Yunanistan'dan gelmektedir.

Yemen'de belirgin bir eğlence kültüründen bahsetmek oldukça güçtür. Bir kere ülkede kahvehane yok denecek kadar azdır, olanların da müşterisi yoktur.

"Tenezzüh bahçeleri de bulunmaz. Yalnız San'a'da her mahallede etrafı hanelerle çevrilmiş ve bu suretle müşterek bir hadika-i teferruc hâlini almış birtakım bahçeler vardır. Asıl eğlenilecek yerler zatın veya ehibbanın müferric bahçeleridir. Umûmi meydanlar da yoktur. Ahâli istedikleri zaman kendi kendine genişçe kalmış meydancıklarda, duvar diplerinde, kapı önlerinde toplanıp güneşlenir ve musahabat ederler." (Dr. Hasan Kadri, 1328: 53)

Ülkede yeme içme kültürü çiftçilerin beslenme şekillerinden farklı değildir. Yumurta ile karışık yağlı ve şekerli hamurların her çeşidi ile et, ayran ve meyveen çok tüketilen yiyeceklerdir. Ekmek yapımında kullanılan malzeme ise buğday unu değil, darı unudur. Yemeklerin sofraya konmasında belli bir düzen yoktur. Önce tatlıların sofraya geldiği bu ülkede, acı biber ve türlü baharatlar da sofraların vazgeçilmez öğeleridir. Yemenliler sofradaki her şeyi elle yedikleri halde ne yemekten önce ne de yemekten sonra ellerini yıkarlar. Sofradan kalkan Yemenlinin artık klasikleşen davranışı, mangalın başına geçip nargile tütürmek ve gevşeyip uyumaktır.

Yemen kültürü adına söylenebilecek şeylerden biri bu halkın son derece pis yaşantısıdır. Daha önce aktardığımız gibi sokaklar pistir, kanalizasyon olmadığı için her tarafta insan

pisliklerine rastlanmaktadır. Ülkenin suları da pistir; yer yer lağımın, çöplerin, samanların karıştığı kuyu suları insan sağlığı açısından son derece zararlı bir durumdadır. Pek çok köyün ya da kasabanın yanı başında akan dereyi içme suyu şebekesiyle köye veya kasabaya kazandırmak kimsenin aklına gelmemiştir. İçilebilen derelerde de hayvanlarla insanların yan yana su içtikleri oldukça sağlıksız bir durum dikkati çekmektedir. Yemenlilerin pis durumları hakkında Dr. Hasan Kadri'nin şu tespitleri önemlidir:

"Yemenlilerde icâbât-ı iklim ve ihtiyâcâta göre her şeye tabiî ve saf bakan bir nazar vardır. Lakin bir şey, ahlak ve tabiata ait bir yokluk, bir adem-i nezâfet vardır ki Yemen kisvesindeki bu güzel ve ferah sâdeliği berbât eder. Fukahâ ve sâdâttan bazıları müstesna olmak üzere kadın erkek, çoluk çocuk herkes pis ve yağlıdır. Libaslarıçivitli olduğundan bu yüzden derileri masmavi boyanır ve çirkinbir manzara arz eder. Lakin garip ki böyle boyalı vücutlaronlarca makbûldür. Elbiseyi değiştirmeyi, yıkanmayı hiç öğrenmemişler. Ekseriyetle giydiklerini arkalarında kokutup çürütmeye katlanan bayağı ve mülevvesbir hisse veya hissizliğe mahkûm kalıp gitmişlerdir." (Dr. Hasan Kadri, 1328: 75)

Yazar Yemenlilerdeki bu pisliğin, aynı zamanda toplumdaki ahlaki bozukluğa neden olduğunu düşünür. Ona göre Yemen'de ahlak bozuktur çünkü maddi temizliğin olmadığı yerlerde manevi temizliğin olması da mümkün değildir.

Dr. Hasan Kadri'nin Yemenliler hakkında verdiği bilgiler bunlarla sınırlı değildir. Yazarın aktardıkları özetlenecek olursa ülkede kızların 12-15 yaşları arasında evlendirildikleri ve evin hemen her işinin kadın tarafından yapıldığı dikkati çekmektedir. Kadınların bu küçük yaşta hayata atılmaları onları kısa sürede yaşlandırdığından evin erkeği tarafından ikinci bir eş alma yoluna gidildiği görülmektedir. Genel olarak Yemen kadınları bu kumalarından rahatsızlık duymamaktadırlar zira kumalarını evdeki ağır işlere yardımcı olacak bir arkadaş olarak görmektedirler.

Erkekler ise kadınlara oranla daha az çalışıp daha çok zevk içinde bir hayat sürerler. Gündüz işine giden kocanın akşam bir misafirlığe giderek ya da eve misafir çağırarak neşeli saatler geçirdiği görülmektedir. Genel olarak erkekler ailelerine karşı ilgisiz davranırlar, aileyle geçirilecek zamana önem vermezler. Eş dostla nargile içerek, kaside

okuyarak geçirilen saatler erkekler için daha değerlidir. Erkek, ailenin geleceği, çocukların eğitimi gibi ileriye dönük konularda herhangi bir düşünceye sahip değildir.

Genel olarak Yemen halkı orta boylu, esmer tenli ve zayıftır. Saçlar düz veya kıvrıkcık siyahtır. Erkeklerin saçları uzattığı, bıyıkları kesip sakal bıraktığı görülür. Yemenliler işlerini çabuk gören hızlı insanlardır. Zayıf görünen bedenlerine rağmen ağır yük taşıyıp çok yol yürüyebilmektedirler. Özellikle dağlık Yemen'de insanların daha uzun ömürlü oldukları görülmektedir.

Gerek Tihameliler gerekse dağlılar son derece savaşçı ve cesurdurlar. Savaş esnasında sıkıntılara katlanma konusunda sabırlı ve inatçıdırlar. Yemenliler iyi görür, iyi işitir, iyi koku alırlar. Ancak bu özelliklerini ilerleme adına değil günlük işlerinde kullanırlar. Yemenlilerde bilime ve öğrenmeye dair merak yoktur. Atalarından aldıklarını öylece muhafaza etmeye yatkın olmaları ve muhakeme güçlerinin zayıf bulunması ülkede bilimin gelişmesini engellemiş görünmektedir.

Yemenlilerde sevgi ve merhamet duyguları çok eksiktir. Merhamet kısmen kadınlarda bulunmakla birlikte özellikle yabancılara karşı merhametsizlik hat safhadadır. Erkek, kendi ailesine bile sevgi dolu gözlerle bakmaz. Yazarın demesine göre evladı rehine olarak alınırken bile babanın üzüldüğü pek gözlenmez.

Yemenlilerde milletini ve vatanını sevme duyguları da gelişmemiştir. Onlar ne milliyetperver ne de vatanperverdirler. Kendi aralarında imamet yüzünden bölündükleri, yüzlerce yıldır birbirlerini kırıp geçirdikleri için kendi grubu dışındakileri dışladıkları görülmektedir. Bir grup diğerinin başarısını, zaferini kışkırdığı için hiçbir zaman milli birlik gerçekleşmemektedir.

"Hiçbir işlerinde bir teşebbüs-i cedîd ve hiçbir teşebbüslerinde bir sebât-ı ciddî görülemez. Az çalışırlar. Bir günlük ihtiyacı temin edecek bir cüz'i faaliyet, küçük kazanç onlara kâfi gelir. İstirâhate meyillidirler. Tarz-ı bedevi maişetleri, şekl-i süfli hayatları onları fazla ihtiyaçtan ve binâenaleyh fazla uğraşmaktan berî kılmıştır. Yemen'de fikr-i istikbâl yok gibidir. Vicdânlarda ancak mâzinin intibâât-ı ilmiye ve hissiyesi, hayallerde ancak mâzinin emelleri bulunur. Binâenaleyh gözleri hep ileriye mün'atf bir medenînin hayatındaki harâret-i ictihâd bunlarda görülmez." (Dr. Hasan Kadri, 1328: 110)

Yemen’de batıl inançlar, sihir ve kehanet oldukça yaygındır. Zeydî imamlara aşırı düşkünlük halkın gözünde onları neredeyse ilahlaştırmıştır. Halk, imamın istediği takdirde yağmur yağdırabileceğine, istediği takdirde yağmuru durdurabileceğine inanır. Gökyüzü olaylarından geleceğe ait kehanetlerde bulunmak, fal bakmak, sihir ve büyüyle uğraşmak Yemen’de yaygındır.

Son olarak Yemenlilerdeki kötü alışkanlıklara ve kötü ahlaka değinmek gerekmektedir. Ülkede bağımlılık yapan keyif verici maddelerin kullanımı yaygındır. Yemen’de nargile, kat⁷⁷ ve enfiye en çok kullanılan keyif verici maddelerdir. Yemeklerden sonra sınıksız kapalı ve karanlık odalarda nargile içmek, kat çiğnemek ve terlemek Yemenlilerin vazgeçilmez keyiflerindedir. Tütün ve sigara kullanımı da yaygındır. Kasaba ve şehirlerde esrarkeşlere sıkça rastlanır, bunun yanı sıra rakı tüketimi de şehirlerde görülmektedir. Ahlakın kötülüğü ise eşcinsel ilişkilerin yaygınlığından anlaşılmaktadır. Çoğu kasaba ve şehirlerde erkeklerin kendi arasında, kadınların kendi arasında eşcinsel ilişkileri görülmektedir. Yazarın demesine göre bu tür ahlaksız ilişkilerin pek çok çeşidi kasaba ve kentlerde oldukça yaygındır ve bu uğurda malını mülkünü heba eden çok sayıda insan bulunmaktadır.

Yemenlilerin sosyal hayatına bütünüyle bakıldığında bir tarım ülkesinin kırsal yaşantısı ile göçebe bedevi hayatının birleşimi gözlenmektedir. Halkın geleceği düşünmeden gününbirlik yaşantısı, çalışmaktan çok dinlenmeye yönelik tutumları öne çıkmaktadır. Sosyal sınıfların varlığı, imamlık sistemi, merhamet yoksunluğu, pisliğin hat safhada olması gibi yönleriyle ülke tıpkı bir Ortaçağ Avrupa ülkesine benzemektedir.

3.1.1.4. Yemen ve Yemenli İmgesi:

Gezginlerin oluşturdukları Yemen ve Yemenli imgesine bakıldığında olumsuz söylemlerin çokluğu dikkati çekmektedir. Başta iç savaşlar ve isyanlar olmak üzere Yemen halkının hem kendi içinde hem de Osmanlı askerine karşı mücadeleleri gezginlerin en çok üzerinde durdukları konulardır. Osmanlı yönetim merkezine oldukça uzak kalan bu yörede bir düzensizlik, boşvermişlik ve devlet otoritesinin yoksunluğu her tarafta açıkça görülmektedir. Eskiliğin, geriliğin, pisliğin, cehaletin, eğitimsizliğin ve ahlaksızlığın ön plana çıktığı bir Yemen imgesi eserlerde açıkça gözlenmektedir.

⁷⁷ Kat (catha edulis), uyuşturucu etkiye sahip, boyu genellikle 3-7 metre arasında değişen bir ağaçtır. Bu ağacın yaprakları yeşil olarak çiğnenir. Çiğneme sırasında bir süreliğine zihinde uyuşma meydana gelmektedir.

Yemen imgesine bütünüyle bakıldığında, şehirlerin kötü ve düzensiz mimarisi, ulaşımın kötülüğü, lağımın sokaklarda yığılması, temizliğe önem verilmemesi, halkın sınıflara ayrılması, mezhep ya da imamlık savaşları, eğitimin perişan durumu, hukuk denilen bir kavramın bilinmeyişi, hukukun değil gücün üstün oluşu, cehaletin ve batıl inançların yaygınlığı, kadınların toplumdaki kötü durumu, sevgi ve merhametin azlığı, ahlakın kötülüğü gibi özellikleri nedeniyle bir Ortaçağ Avrupa ülkesinin hatta tarih öncesi devre ait bir ülkenin imgesi görülmektedir.

Bu imgenin oluşturulması sırasında gezginler belli bir ideolojik yaklaşımdan çok gördüklerini tarafsızca aktarma yaklaşımını seçmiş görünmektedirler. Tarihsel ve siyasal olayların imgeye nüfuzu oldukça azdır. Zira gezi kitaplarının yayımlandığı yıllarda nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Araplara henüz bir antipatidir. Bilindiği gibi Türklerin Araplara karşı olumsuz kanaatleri I. Dünya Savaşı'nda Arapların İngilizlerle işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ni arkadan vurduğu döneme rastlamaktadır. Hâlbuki Yemen'le ilgili gezi kitaplarının tamamı I. Dünya Savaşı'ndan önce yayımlanmıştır, dolayısıyla olumsuz bir Arap önyargısı henüz gezginlerde bulunmamaktadır. Bu yönüyle bakıldığında Yemen ve Yemenli imgesinde arı gözlemlerin büyük etkisi bulunduğu dikkati çekmektedir.

İmgeyi etkileyen nedenlerden birisi gezginlerdeki moderniteye duyulan sempatidir. Gezginler Yemen'i son derece geri kalmış, moderniteden uzak yapısıyla imgelemişlerdir. Bu ülkede hoş gidecek görüntünün çok az olduğuna dair söylemler gezginlerin sürekli modern öğeler aramasıyla doğrudan ilgilidir. Yeniye, modern olana duyulan sempatinin başat olduğu bu dönemde gezginlerin eski ve yıkık dökük bu ülkeye ilgi duyması oldukça güçtür.

Ülkeye yapılan yolculukların son derece sıkıntılı geçmesi imgeyi etkileyen bir başka nedendir. İstanbul'dan San'a'ya yapılacak bir yolculuk bir aydan az sürmemektedir. Ulaşım araçlarının ilkelliği, sıcak havanın etkisi, güvenlikten yoksunluk gibi nedenler gezginlerin olumsuz imgelerini etkilemektedir. Günlerce deve ya da katır sırtında yol giden, bu sırada herhangi bir eşkıya saldırısına uğrama tehlikesi duyan, dinlenme yerlerinde develeriyle birlikte yatan gezginlerin ülke hakkında olumlu imgeler ortaya koyması oldukça güçtür. Her gidilen noktada hamalların saldırganlığı, en küçük iş gören birisinin hemen bahşişini istemesi, dilenciler, eşyaları taşımak için anlaşılan deve

sahiplerinin iş bittikten sonra anlaşılan fiyattan çok daha yüksek ücret istemesi, dinlenilebilecek düzeyde rahat oteller bulunmaması, yiyecek ve içecek sıkıntısı yolculuk sırasında karşılaşılan olağan durumlardır. Bu zor aşamalardan geçen bir gezginin ülke hakkındaki algıları elbette bazı olumsuzlukları taşıyacaktır.

Yemen imgesine, bu ülkenin eskiden beri uzak ve zor bir ülke olarak bilinmesinin etkisi de yansımıştır. Bilindiği gibi Yemen, uzaklığı ve yaşam şartlarının zorluğu nedeniyle Osmanlılar döneminde genellikle sürgün mekânı olmuştur. Her ne kadar dönem gezginleri sürgün olarak bu ülkede bulunmasa da yöneticilerin ya da görevli memurların buraya sürgün olarak gönderildiklerini bilmektedirler. Yemen'e gidenin dönmeyeceğine dair kanaatlerin türkü sözlerine kadar yansıdığı akla getirildiğinde, Yemen'in bu uzak ve zorlu yaşam koşullarının gezginler tarafından önceden bilinmesinin imgeye etkisi kaçınılmazdır.

Son olarak gezginlerin ülkedeki olumsuzlukların birçok sebebini Osmanlı yönetimine bağladıklarını da belirtmek gerekmektedir. Yazarların söylemlerine bakılırsa Osmanlı Devleti daha fethettiği günden beri bu yöreye gerektiği kadar ilgi göstermemiştir. Gönderilen yöneticilerin bir kısmı merkezden uzaklaştırmak amacıyla sürgün olarak gönderildiğinden, bir kısmı da burada kendi kesesini doldurmaya çalıştığından yöneticilerin büyük çoğunluğundan Yemen'e bir fayda gelmemiştir. Zeydi imamların otoritelerini elden bırakmak istememeleri, halkın dinsel nedenlerle bu imamlara aşırı bağlanmaları Yemenlilerin Osmanlılara sempati beslemesini engellemiştir. Alınabilecek basit önlemlerle Yemen'de pek çok ilerleme kaydedilebileceğine dair söylemler gezi kitaplarında karşımıza çıkmaktadır. Başta da belirttiğimiz gibi dönem gezi kitaplarının bir kısmı layiha mantığıyla yazılmıştır ve Yemen'deki aksaklıkların giderilmesi adına ortaya somut çözüm önerileri sunulmuştur. Yazarların edebiyat metinlerinin kamuoyu oluşturmadaki gücünden yararlanmak istedikleri ve eserleriyle Yemen'e yardım etmeye çalıştıkları akla gelmektedir.

3.1.2. Suriye:

Güneybatı Asya'nın ve aynı zamanda Ortadoğu'nun jeopolitik bakımdan önemli bir ülkesi olan Suriye kuzeyden Türkiye, doğudan Irak, güneyden Ürdün, güneybatıdan Filistin ve İsrail ile batıdan Akdeniz ile çevrilmiştir.

"Tarih içinde Suriye bölgesi çeşitli adlarla anılmıştır. Mısırlılar bölgeyi Retenu olarak adlandırırken, bu ad Tevrat'ta Lotanu ve Rotanu olarak ifade edilmiştir. Arap tarihi kaynaklarında da bölge Şam ve Dimaşk olarak geçmektedir. Şam, Asurca'da Dimaşki, Timaşgi olarak zikredilmiştir. Bernard Lewis'e göre Suriye adı ilk kez Yunan tarih ve coğrafya metinlerinde görülür. Daha sonra Suriye adı Roma yönetimi tarafından eyalet adı olarak kullanılmıştır. Bölge İslam hakimiyeti altına geçtikten sonra Bil-ad Şam veya el-Şam olarak isimlendirilmiştir." (Ayrancı, 2006: 9)

Suriye coğrafi konumu nedeniyle birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Yerleşik yaşama geçilmeye başlanmasıyla MÖ 3000 yılı ortalarında bölgeye çeşitli Sami halklar gelmiştir. Bölge sırasıyla Mısır, Hurri, Mitanni, Hitit, Pers, Büyük İskender ile Makedonyalıların yönetimine geçmiştir. Ardından Romalılar bölgede egemen olmuş ve İslamiyetin ortaya çıkışından sonra da İslam orduları bu ülkeyi fethetmiştir. Abbasilerden sonra Fatimilerin ve daha sonra Selçukluların eline geçen bölge Selahaddin Eyyübi tarafından da fethedilmiştir. Eyyübi'nin ölümünden sonra kurulan Memlûkler burada hüküm sürmüş ve Moğol saldırılarına karşı bölgeyi savunmuştur. Memlûklerin ilk dönemlerinde ekonomik canlılığını koruyan Suriye 1401'de Halep ve Şam kentlerini yağmalayan Timur ordularının yol açtığı büyük yıkımdan sonra hızla gerileme sürecine girmiştir. Ülkenin Osmanlı topraklarına katılması ise 1516 yılında Memlûkleri yenen Yavuz Sultan Selim eliyle gerçekleşmiştir. (Ayrancı, 2006: 10-11)

Osmanlı Devleti Suriye'yi eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köy olarak belirli bir düzen içinde yönetmiştir. Önceleri bölge, Memlûk emirlerinin yönetimine bırakılmış ancak bu emirler ayaklanınca merkezden vali paşalar göndermeye başlanmıştır. Suriye'de zaman zaman nüfuzlarını artıran valilerin isyanına rastlanmaktadır. Ayrancı'nın da aktardığı gibi Suriye bölgesinin yönetimi çoğu kez Osmanlı Devleti'ni zora sokmuştur. Gerek bölgenin coğrafi ve etnik yapısı, gerekse bölgenin merkeze uzaklığı ülkede hâkimiyeti güçleştirmiştir. Bölge içinde çeşitli kaynaklardan gelen ve çeşitli dinsel inançlara bağlı insanların yaşaması, bunları tek bir yönetim altına almayı güçleştirmiş, Osmanlı Devleti'nin iyiden iyiye zayıfladığı devirlerde de yabancı devletlerin bölgeyi kendi etkileri altına almak için yaptıkları çalışmaları kolaylaştırmıştır. (Ayrancı, 2006: 11-12)

II. Meşrutiyet dönemi Suriye'sine bakıldığında ise ülkede Türkiye'deki Türk milliyetçiliğine paralel olarak Arap milliyetçiliğinin tırmanmaya başladığı görülmektedir.

Ayrancı'nın demesine göre Araplar II. Meşrutiyet'le birlikte artık Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiğini görmüşlerdir.

"1908 yılı, hem Türk milliyetçiliği hem de Arap milliyetçiliği bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Türk milliyetçiliğinin bu tarihlerden itibaren hız kazanması, Arap milliyetçiliği üzerinde de hızlandırıcı etki yapmıştır. Şöyle ki, Türk milliyetçiliği yönündeki gelişmeler, hem Arap milliyetçilerine örnek olmuş hem de Araplarda Türklerin artık kendilerini gözden çıkardıkları hissine neden olmuştur. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte anayasanın sağlamış olduğu serbest ortamdan yararlanan Arap milliyetçileri basın yoluyla ayrılıkçı fikirlerini daha da hızlı bir şekilde yaymaya başlamışlardır." (Ayrancı, 2006: 16)

II. Meşrutiyet'in getirdiği serbest ortamdan yararlanan Arap milliyetçileri kurdukları cemiyetlerle Arap bağımsızlığını istemeye başlamışlardır. Türk idaresinin kötülüğünden, şanlı geçmişi olan Arap milletinin varlığından, bağımsızlıktan, Türk despotizminden bahseden yayınlar, yabancı güçlerin de desteğiyle bölgede kolayca yayılmıştır. II. Meşrutiyet'le İttihat ve Terakki'nin yönetimde etkili olması Türk-Arap ilişkilerini büyük sıkıntıya sokmuştur. "İttihat ve Terakki felsefesinin Türkçülük unsurları Arap milliyetçilerini rahatsız etmiştir. Bu, özellikle de Suriye'de tepki yaratmıştır." (Ayrancı, 2006: 17)

Arap milliyetçilerinin çalışmaları I. Dünya Savaşı sırasında ürünlerini vermiştir. Suriye'yi Osmanlı'dan kopartan gelişmeler İngiltere eliyle gerçekleşmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Arapların desteğini alan ve Ortadoğu'da Fransa'ya karşı konumunu güçlendirmek isteyen İngiltere, Şerif Hüseyin'le irtibata geçerek ona çıkartacağı isyan karşısında bağımsızlık sözü vermiştir. Bunun üzerine Şerif Hüseyin 1916'da Hicaz'daki kabilelerle birlikte Türklere karşı isyan etmiştir. I. Dünya Savaşı sonlarında Hicaz'da oluşturulan ve Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın komutasına verilen bir Arap ordusunun desteklediği İngilizler, Kasım 1918'de Suriye'yi ele geçirmiştir. Savaş sonrasında Şam'da başında Faysal'ın bulunduğu bir askeri yönetim kurulmuştur. Şam'da kurulan bu Arap hükümeti Osmanlı'ya karşı ayaklanarak İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılan Arap milliyetçilerinin açık bir başarısı gibi görünse de bu sevinçleri çok sürmemiştir. Çünkü Suriye 26 Temmuz 1920'de Fransızlar tarafından işgal edilmiş ve Faysal da sürgüne gönderilmiştir. Emir Faysal yenilgiye uğratıldıktan sonra milliyetçi örgütler dağıtılmış ve Suriye dışına kaçan önderlerin gıyabında idam cezaları

verilmiştir. Sonuç itibariyle savaş sırasında Batılı devletlerin bağımsızlık vaatlerine kanan Suriye, büyük bir aldatma sonucunda dört küçük devlet (Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin) halinde bölünmüştür. (Ayrancı, 2006: 19-20) Suriyeliler tam bağımsızlık kazanacaklarını hesap ederken yirmi altı yıl boyunca (1920-1946) Fransız işgali altında kalmışlardır.

Yukarıdaki tarihsel sürece ve özellikle de II. Meşrutiyet dönemine bakıldığında, Suriyeliler ile Türklerin birbirlerine yönelik imgelerinin-II. Meşrutiyet döneminde daha da çoğalmak üzere-olumsuz özellikler taşıdığı gözlenmektedir. Suriyelilerin, dört yüz yıl boyunca egemen olan Osmanlıları Suriye'yi sömüren, ülkenin geri kalmasına neden olan despotlar olarak gördükleri; Türklerin ise Suriyelileri I. Dünya Savaşı'nda yabancılarla işbirliği yapıp Osmanlıları arkadan vuran hainler olarak gördükleri dikkati çekmektedir.

Suriye hakkında bilgi verdikten ve Türkiye-Suriye ilişkilerine kısaca göz attıktan sonra II. Meşrutiyet döneminde Suriye'ye yapılan gezilere değinmek yerinde olacaktır. II. Meşrutiyet döneminde Suriye'yle ilgili gezi kitaplarına bakıldığında doğrudan doğruya Suriye'yi anlatan üç eser dikkati çekmektedir. Ortadoğu coğrafyasında dolaşarak Suriye'den de söz eden kitaplar dâhil edildiğinde bu sayı beşe çıkmaktadır.

Kronolojik sırayla bakıldığında bu dönemde Suriye ile ilgili ilk gezi kitabının Şerafeddin Mağmumi'ye ait olduğu görülmektedir. Bir tıp doktoru olan Mağmumi, 1895-96 yıllarında kolera ile mücadele etmek amacıyla Anadolu ve Suriye'ye gönderilmiş ve bu çalışmalarını yaparken kaydettiği notları 1909 yılında *Seyahat Hatıraları 1 (Anadolu ve Suriye'de)* adıyla yayımlamıştır. Bu eser 2008 yılında Cahit Kayra tarafından *Bir Osmanlı Doktorunun Seyahat Anıları-Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye* adıyla günümüz Türkçesine çevrilerek yayımlanmıştır. İkinci eser Hüseyin Vassaf'ın *Suriye ve Filistin'de Cevalânım* adlı el yazması eseridir. Hüseyin Vassaf bu eserinde 14 Ekim-13 Kasım 1913 tarihleri arasında bir ay süreyle yaptığı Şam ve Kudüs gezisini anlatmaktadır. Eser 2011 yılında Mehmet Akkuş tarafından *Hicaz Hatırası*⁷⁸ adıyla yayımlanmıştır. Üçüncü eser ise Cenab Şahabeddin'in *Suriye Mektupları*'dır. *Suriye Mektupları* yazarın Sabah gazetesine gönderdiği yazılardan oluşmaktadır.

⁷⁸Bu eserde, Hüseyin Vassaf'ın *Hicaz Hatırası* adlı kitabı ile *Suriye ve Filistin'de Cevalânım* adlı el yazması bir arada yayımlanmıştır.

Yazarın Suriye hakkındaki izlenimleri 8 Kânunusani 1334 ile 8 Şubat 1334 (8 Ocak 1918-8 Şubat 1918) tarihleri arasında bu gazetede yayımlanmış ancak yazılar kitap haline getirilmemiştir. Bu gezi yazıları 1991 yılında Baki Top tarafından hazırlanan yüksek lisans teziyle Latin alfabesine aktarılmıştır. Doğrudan doğruya Suriye'nin anlatıldığı bu gezi kitaplarından başka İsmail Hakkı Babanzâde'nin *Irak Mektupları* (1911) ve Falih Rıfkı Atay'ın *Ateş ve Güneş* (1918) adlı gezi kitaplarında Suriye hakkında kısa da olsa izlenimler bulunmaktadır.

3.1.2.1. Suriye Tarihi ve Coğrafyası:

Gezi kitaplarında Suriye tarihi hakkında kayda değer bir bilgi bulmak güçtür. Gezinlerin hemen hepsi ülkeye gezilmesi gereken turistik yerlerini ziyaret etmek için gelmiş görünmektedirler. Yalnız Cenab Şahabeddin'in Şam ve Halep hakkında bilgi aktarırken kentlerin tarihine kısaca değinmiştir. Suriye'nin iki önemli kentinin Suriye tarihi açısından da önemli olduğunu düşünerek burada aktarılanları anlatmak yanıltıcı olmayacaktır.

Cenab Şahabeddin'in demesine göre Şam dört beş bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Rivayete göre bu kentin kurucusu Hz. Nuh'un torunlarından biridir ve Hz. Nuh'un oğullarından "Sam"a nispetle kente "Şam" adı verilmiştir. Hz. İbrahim bu kente "Dımışk" demiştir ki bu da "çiçekli ve bahçeli yer" anlamına gelmektedir. Asur kitabelerinde burasına "Gar-ı emirişu", "Emirişu", "Amireyş", yani "Amori Kalesi" demişlerdir ki bu da Amorilerin bir aralık Şam'da hüküm sürdüklerini göstermektedir.

"İsmi ne olursa olsun güzel Şam büyük cihangirlerden çoğunun kible-i ihtiramı olmuştur. Kısa ve mübhem devr-i istiklalden sonra asırlarca Sahabûnun⁷⁹ haraç-güzarı kaldı. İlk büyük merkez-i Nasraniyet burası ve ilk büyük payitaht-ı İslamiyet burası idi. Ayos Pavlos Hristiyanlığı neşre burada başladı ve Muaviye saltanat-ı Emeviyesi burada tesis etti. Son hükümdar-ı Nasranî Herakliyos buradan çıkarken: "Esselâmu aleyk ya Şam, bir daha görüşemeyeceğiz zira bundan sonra Rum buraya giremez!" demişti. Ve filhakika Şam on üç asırdan beri liva-yı İslam altında yaşıyor ve devr-i umranı idare-i muvahhidin ile başladı: Zarif çeşmeler, güzel mihraplar, bî-nazir çiniler, her tarafta bir cilve-i nazar rübası görülen nukuş-ı bedia, hepsi birer yadigâr-ı İslamiyet'tir. Arap medeniyetinin en feyyaz saha-i

⁷⁹ Kudüs'ün eski adı.

inkışafı burası oldu. Őhrin hatırat-ı elimesi ancak Moğol ve Tatar akınlarına aittir: Feth-i Osmanî'den bir asır evvel Timurlenk Dımıřkú'l-fecayı yakmış yıkımış, sekine-i müslimesini kılıçtan geçirmiştir." (Cenab Şahabeddin, 1991: 65-66)

Şam'dan başka yazar Halep'in tarihine de çok kısa değinmiştir. Cenab Şahabeddin Halep'in yüz yıllar boyunca Avrupa ile Hindistan arasında önemli bir geçit olduğunu, Lahor şallarının, Keşmir kumaşlarının, İnan seccadelerinin ve Şam kılıçlarının hep bu kentten geçtiğini aktarmıştır.

Ülke coğrafyası hakkında bu kadar da bilgi bulunmamaktadır. Cenab Şahabeddin Halep'i gördüğünde burasının geniş bir ova olduğundan ve kiremit rengi tarlaların ufka kadar uzandığından söz eder. Gözlerinin dağlara alışkın olduğunu söyleyen yazar, "Şimdi şu tepesiz, dalgasız, dümdüz Haleb ovasında şimşek nasıl çakacak ve yıldırım nereye düşecek diye düşünüyorum." (Cenab Şahabeddin, 1991: 60) demekten kendini alamaz. Yazarın demesine göre dümdüz Halep ovasında bulunan köylerin yükseltisi de iki metreyi geçmemektedir. Bölgenin coğrafyasından ve sıcak ikliminden bahseden bir yazar da Falih Rıfkı Atay'dır. Onun deyişine göre Raco kasabasından Halep'e kadar dağlar gittikçe çıplaklaşmakta, tepeler de gittikçe basıklaşmaktadır. Halep'in son derece sıcak bir şehir olduğundan söz eden yazar, "Artık güneşi kendi vatanında asıl lezzetiyle duymaya başlıyorum." (Atay, 2009: 40) demiş ve öğle saati sıcaklığın insanı canından bezdirdiğini söylemiştir.

3.1.2.2. Suriye Şehirleri ve Suriye'de Şehircilik:

Dönem gezginleri başta Şam, Halep ve Humus olmak üzere ülkenin şehirlerini ve şehirlerdeki turistik mekânları eserlerinde konu edinmişlerdir. Şehirlerdeki sosyal ve ekonomik hayat da gezginlerin gözünden kaçmamıştır.

Şam:

O dönem de Suriye'nin merkezi olan Şam, gezi kitaplarında yeşilliği ve güzelliğiyle dile getirilmiştir. Gezginlerin hepsi de doğal güzellikleri ve tarihi eserleriyle kentten övgüyle söz etmişlerdir.

Şerafeddin Mağmumi, Şam'ın cennet kokusuna benzetilen güzel ve mamur bir kent olduğundan söz eder. Onun aktardığına göre kent Emevilere saltanatlık ve hilafet yeri

olmuş ve Arap uygarlığı burada doğarak yetkinleşmiştir. Şam Arabistan çölü ile Lübnan sıradağları arasında ve saatlerce uzaklığa uzanan yeşillik deryasının ortasına kuruludur. İçinden Merce Deresi akmaktadır. Mağmumi kentin mimari yapısı üzerinde durmuş ve o dönemde binaların çoğunlukla kerpiçten yapıldığını aktarmıştır. Bu binaların dış yüzleri boyasız ve badanasız olup, içleri ve tavanları bezekli ve tezhipli mozayiklerle nakışlıdır. Avlularında fıskiye küçük havuzlar vardır.

Şam'ın sokakları dar ve düzensiz ise de Mithat Paşa tarafından yeni caddeler açılmıştır.

"Büyük binaları Gök Meydanı'ndaki hükümet konağı ve müşirlik dairesi, jandarma ve adliye daireleri ile yeni yapılan girişi mermer sütunlu belediye dairesi ve karşısındaki Victoria ile yeni otellerinden ve çok büyük askeri kışla ve hastanesinden ibarettir. Belediyenin yanında bir de halka açık bahçe vardır. Bahçe bakımlı ise de içine kimse sokulmamaktadır." (Şerafeddin Mağmumi, 2008b: 249)

Mağmumi, Şam'daki turistik mekânlar hakkında da bilgi vermiştir. Ona göre bu kentte pek çok cami ve mescit olup içlerinde en meşhuru Cami-i Kebir-i Emevî'dir. Bu büyük cami Hristiyanlık döneminde Saint Jean adında bir kilise iken şehrin İslam hâkimiyetine girmesiyle camiye çevrilmiştir. 1305 yılında Emevi hükümdarlarından Velid büyük paralar harcayarak değerli taşlar ve altın yaldızlı mozayik nakışları, görülmemiş mermer ve somaki sütunlar ile tamir ettirmiş ve süsletmiştir. Bu yapı sonraları tahrip edilmiş, yakılmış, tekrar tamir edilmiştir. Son olarak üç yıl önce çıkan bir yangında çok değerli sanat işi mihrabı, bütün oymaları yanmış ve cami kuru duvardan ibaret kalmıştır. Caminin Hanefi bölümünde Hz. Yahya'nın mezarı ve meşhed denilen ayrı bir yerinde de Hz. Hüseyin'in başı gömülüdür.

Şam'da ziyaret edilmesi gereken bir diğer mekân Selahaddin Eyyübi'nin türbesidir. Cami-i Kebir'in arka tarafında ve mahalle içinde kalan türbe demir parmaklıklarla çevrili bir bahçenin ortasında kuruludur. Kentin kenarında ve Merce Nehri boyunda iki minareli ve İstanbul mimarisine göre yapılmış Yavuz Sultan Selim Camisi de görülmesi gereken eserlerdendir. Şam'da Bilal-i Habeşi ve Farabi'nin mezarları da ziyaret edilen yerlerdir.

Mağmumi kentte gezinti yeri olarak sadece Merce Boyu denilen dere kenarının bulunduğunu belirtmektedir. Düz bir çizgi halinde uzanmış bu derenin genişliği eşit ve

iki kıyısı rıhtımlıdır. Sol tarafı büyük ve düz çayırılıktır. Yolun öbür tarafı da koruluk ve kır kahveleriyle doludur. Buralarda akşamları gezinti yapılmaktadır.

Mağmumi'nin Şam hakkındaki son tespitleri kentin tıpsal topografyası ve belediyesiyle ilgilidir. Ona göre Şam'ın havası rutubetlidir. Kerpiçten ve taştan yapılan binalar da rutubeti artırmaktadır. Bu yörede su boldur ancak temiz değildir. "Memleketin suları bol, lakin temiz değil. Önce dere açıktan akıp geliyor. Orada çamaşır vb. yıkıyorlar. İkinci olarak eski biçimdeki su yolları evlere dağılıyor ve lağım yollarıyla birbirlerine geliyor. Üçüncü olarak bir evin havuzundan çıkan su ötekisine geçiyor." (Şerafeddin Mağmumi, 2008b: 253) diyen yazar hem rutubetin hem de pis suların sağlığı olumsuz etkilediğini imlemiştir. Şam'ın belediyesinde ise büyük bir çalışma görülmektedir. Her tarafta sokaklar genişletilmeye, çöpler kaldırılmaya çalışılmaktadır.

Kronolojik olarak bakıldığında Şam hakkında değerlendirmelerde bulunan bir diğer yazarın Babanzâde İsmail Hakkı olduğu görülmektedir. Babanzâde de Şam'ı doğal güzellikleri ve yeşillikleriyle övmüştür:

"En güzel meyveler, ağaçlar, sular ve çimenlere gömülmüş olan bu ruha tazelik veren şehrin, ateş gibi yanan kum denizi kenarında bulunduğunu düşününüz. Boğazı susuzluktan kurumuş, yüzü güneşten kavrulmuş durgun su birikintileri, ... kuyuları bir hayat kaynağı addetmeye alışmış, yünden imal edilmiş kapkara bir çadırdan başka gölge namına hiçbir gölgelik altına sığınmamış, sürekli çölde oturan bir kimsenin; birdenbire böyle, ancak rüyasında görebileceği meyve bahçeleri, bağlar, bahçeler, sular, serinlikler ve son birkaç gelişme ve medeniyet göstergesi olmak üzere elektrikler, tramvaylar, arabalar içine düşüverdiğini, etraflıca tasavvur ediniz. O kimsenin artık dünya yüzünde bir cennet var ise, o cennetin Şam'dan başka bir yer olamayacağına kanaat getirmesine şaşmazsınız."
(Babanzâde, 2002: 37-38)

Şam tam anlamıyla hem Şark hem de Garp şehridir. Yeni açılan geniş ve ağaçlıklı caddeleri, elektrikler, tramvaylar kenti Batılı yaparken; zemininin toz toprak içinde olması, dar ve labirent gibi sokakları, pencereden yoksun evleri, onun klasik bir Şark şehriden farksız olduğunu göstermektedir.

Gündüz, sokaklarında türlü kıyafetler içinde binbir çeşit insanın dolaştığı bu kentte kalabalığa dikkat çeken yazar, ne gündüzleri ne de akşamları bu kalabalığın gidebileceği

bir eğlence merkezinin olmayışından söz etmiştir. Ona göre bu kentte ne tiyatro ne de gazino vardır. Halkın eğlence adına gidebileceği tek yer nehir kenarındaki iki tarafı ağaçlı yoldur.

Şam'ın nüfus bakımından İstanbul'dan sonra Osmanlı'nın en büyük şehirlerinden biri olduğunu hatırlatan yazar bu yoğun nüfusun şehri pek çok gelişmeye zorla yöneltmesi gerektiği halde belediyeye çok az gelir sağladığından söz etmiştir. Belediye gelirleri Beyrut'tan bile az olan bu kalabalık şehirde, çarşı ve sokakların hiç süpürge görmemesi de olağan bir durum olmaktadır.

Son olarak kentin ekonomik faaliyetlerinden söz eden yazar Şam'da silah ve hediyelik eşya üretiminin yaygın olduğunu dile getirir. Perdeler, kumaşlar, sedef işleri, ince marangozluk ürünleri teknolojiden uzak bir biçimde, el emeği ve göz nuru ile üretilmektedir.

Şam hakkında bilgi aktaran bir diğer yazar Hüseyin Vassaf'ın izlenimleri oldukça kısadır. Yazar kentin kalabalığından, ulaşımındaki güzelliğinden, geniş caddelerinden, elektrikle aydınlatılmasından söz etmiş ve burada bulunduğu sırada tarihi ve turistik yerleri ziyaret etmiştir.

Hüseyin Vassaf Şam'da bulunduğu günleri cami ve türbeleri ziyaret etmekle geçirmiştir. Emeviye Camii, Selahaddin Eyyübi türbesi, Abdülğani Nablusi türbesi, Mevlana Halid Ziyaeddin-i Nakşibendî türbesi, Pamuk Baba türbesi gibi yerleri sevgiyle ziyaret eden yazar, Muaviye ve Yezid türbelerini ise olumsuz duygularla dolaşmıştır: "Muaviye'nin türbesini gördüm. Pek harab ve örümcekler ve tozlar içinde idi. Ehl-i Beyt'e ettiğinin cezasıdır dedim geçtim. Yezid'in kabrini gördüm, mezbele olmuş idi. Her gelen taş atmış, bir tepe haline gelmiş idi. Lanet ederek geçtim." (Hüseyin Vassaf, 2011: 326)

Şam hakkında son gözlemler Cenab Şahabeddin'e aittir. Yazar Şam'ın tarihini anlattıktan sonra onun et renginde bir dağın eteğine kurulduğunu söylemiş ve bu dağın yamaçlarından kenti seyrederken, "Nihayetsiz bir zümrüt mahfaza içinde semayı gösteren minareler, çiçeklerle memlû teraslar, siyah gözler gibi manidar pencereler ve kayısı renginde duvarlar... Ve bunların üzerinde inci kadar parlak bir sema." (Cenab Şahabeddin, 1991: 77) görmüştür.

Yazara göre daha şehre girer girmez insanda bitmez tükenmez yeşillikler ortasında memnun ve mesut bir yer hissi uyanmaktadır. Kanavat istasyonunun çiçek bahçesi gibi oluşu, istasyondan çıkınca düz ve geniş bir caddeye çıkılması yazarın çok hoşuna gitmiştir.

Yazarın kentte hoşuna gitmeyen şey Cemal Paşa ve Salahiye gibi şehrin ana damarlarını oluşturan yerlerden çıkılınca derhal çıkmaz sokakların, dolambaçların, yarım tünellerin başlamasıdır. Buradaki yapılaşmanın son derece sıkışık ve karmaşık bir biçimde olduğunu imleyen yazar, şehrin sokaklarındaki tozdan da şikâyet etmiştir. Açık havalarda sürekli toz duman olan kent, yağmurlu havalarda ise çamur içinde kalmaktadır. Yazarın Şam evleri hakkındaki söylemleri de olumsuzdur:

"Evler, kil ve çamur duvarlarıyla hep fakir, hep sönük, hep biçimsiz, mahrum-ı renk ve mahrum-ı mimarî, şehre bir köy edası verirler. Fazla olarak ötede beride tavuklar da gübreleri eşiyor, birkaçı altından çıkıveren horoz yabancı piliçleri kaçırıyor: Öyle diyeceğiniz gelir ki bu sokaklar kümeslerin intizar salonudur! Burada çıkar yollar bile çıkmazları hatırlatır: Sokak yoktur ki on metre ilerisi bir kerpiç duvarla tıkalı olmasın." (Cenab Şahabeddin, 1991: 69-70)

Cenab Şahabeddin Şam halkından da söz etmiştir. Yazar Şam'ı da Şam halkını da sevimli bulmuştur. "Rast geldiğiniz gözlere dikkat ediniz; birer kuzu veya ahı nazarı kadar basit ve masum bulacaksınız. Zekâ ile safveti bu derecede cem etmiş hadekalara, diyebilirim ki, başka hiçbir yerde tesadüf etmedim." (s. 71) diyen yazar, ayrıca halkın konuşurken el ve kollarını gereğinden fazla kullandıklarını ve biraz da geveze olduklarını belirtmiştir.

Cenab Şahabeddin kentin her yanında Cemal Paşa'nın gayretlerini görmektedir. Yazar, Cemal Paşa'nın kente yaptığı hizmetlerden sıkça ve abartılı biçimde söz etmiş, bu yönüyle eserini Cemal Paşa kasidesine benzetmiştir.

Halep:

Dönem gezginlerinin üzerinde durdukları bir diğer kent Halep'tir. Mağmumi'nin demesine göre Halep, bütün Suriye bölgesinin büyüklük ve ticaret bakımından en önemli kentlerinden biri olup çıplak ve engebesi az bir yerde kurulmuştur. O dönemde Halep yirmi bin haneli ve yüz elli bin nüfuslu bir büyük şehirdir. Binaları tümüyle Arap

mimarisi tarzında ve yontma taştan yapılmıştır. Bu binalar yüksek olup, kapılar küçük ve sokak yüzleri penceresizdir. "Sokakları pek dar, girintili çıkıntılıdır ve çoğu kemerlidir. Bazı mahallelerin özelliği ayrı kapılarının olması ve kapanınca o mahalleye başka yerden girilememesidir." (Şerafeddin Mağmumi, 2008b: 224)

Sûrun kenarında dolaşarak kenti seyreden yazar şehrin panoramasını da şu sözlerle dile getirir:

"Kuzey yönüne bakılınca ilk planda hükümet dairesi, yanında telgrafhane; daha solda askeri rüştiye okulu; daha ileride üstleri düz binalar, sayısız ve çeşitli biçimlerde minareler, yüzlerce kubbeler, bir iki hanenin hurma ağaçlı bahçeleri; ufukta Cemiliyye ve Hamidiyye mahalleleri ile mülki idadi okulu; gözler sağa çevrildikçe, askeri hastane ve kışla; bahçeler, bostanlar; doğu tarafında fıstık bahçeleri göz önünde resmigeçit yapar." (Şerafeddin Mağmumi, 2008b: 226)

Halep'in çarşısı büyüklük bakımından İstanbul'un çarşısına yakın olup üstü tonoz kemerle örtülüdür. İstanbul Sokağı denilen ve Avrupa malları satılan bölümü İstanbul'daki Kalpakçılar Başı'nı andırmaktadır. Öteki pazar yerlerinde de sokakların kimisi çinko kimisi hasır parçalarıyla örtülmüş olduğundan, insan güneş değmeksizin şehri dolaşabilmektedir.

Mağmumi kentteki cami ve türbelerden de haber vermiştir. Buna göre Halep'te üç yüzden fazla cami ve mescit bulunmaktadır. İçlerinde en ünlüsü Camii Kebir Emevi'dir. 709 yılında Emevi meliklerinden Süleyman İbn Abdül Melik tarafından Milane Tapınağı'nın üstüne yaptırılan bu eser istilacılar tarafından birkaç kez tahrip edilse de o gün itibariyle ibadete açıktır. Bu büyük camiden başka Osmaniye, Sultaniye, Behraye, Camiül Turuş ve Camiül Hayat adlı mabetler şehrin diğer önemli eserleridir. Halep'te türbe sayısı da çoktur ancak bunların bir kısmı oldukça bakımsız durumdadır. Hatta bazıları tamamen virane olmuş ve üzerine hayvan bağlanmıştır. Kentteki önemli türbeler Hz. Zekeriya türbesi, Hz. Kalip ve Numan'ın türbeleri, Hamdaniye meliklerinden Sadüd Devle, Beni Merdas'tan Nasribn Mahmud, Atabeyler'den Melik Salih, Selçuklu hükümdarlarından Rıdvan ve Alparslan, Eyyübi meliklerinden Melik Zahir İmadettin ve Melik Aziz ve Çerkes meliklerinden Sultan Gavri'nin türbeleridir.

Mağmumi Halep'teki eğlence yerlerine de dikkat çekmiştir. Yazarın demesine göre şehirde başlıca eğlence yerleri yöredeki bağlardır, bunlardan başka Bab ül Ferrac,

Naure, Ayn Tel isimli yerler de önemli eğlence mekânlarıdır. Bab ül Ferrac kentin işlek bir kapısıdır. Oradan Cemiliyye Mahallesi'ne kadar uzayan yolun iki tarafı ağaçlıktır ve üstü kamışla örtülü kahvehaneler vardır. Naure de bu yolun ötesinde ve Kveyk Nehri kenarındaki genişçe bir meydandır. Akşamları ve özellikle uygun havalarda burası insanlarla dolmakta ve halk gerek yaya olarak gerekse araba ile burada gezinti yapmaktadır.

Halep'te şehir içi ulaşımını sağlayan iki atlı, açık faytonlar bulunmaktadır. Ancak şehrin pek çok sokağı oldukça dar olduğundan buralara araba girememekte ve onun yerine eşek, katır ve atla ulaşım sağlanmaktadır. Sokakların aşırı darlığı yüzünden kentte yayalar sıkıntı çekmektedir. Yüklü bir hayvan sokaktan geçecek olsa yayalara geçecek yer kalmamakta, hatta bazen yükün altından geçmeye çalışan yayalar kazayla yükün altında kalarak kolunu bacağını kırmaktadır.

Halep'te yerel ve genel dil Arapça'dır. Memur ve askerlerden başka Türkçe bilen azdır.

"Giysileri de özel olup entari ve esnaf takımı mavi şalvar ve yine mavi püsküllü kalıpsız fes giyerler. Kadınlarında kapalılık geneldir. Yani İsevi ve Musevi kadınları da sokakta çarşafı gezerler. Şu farkla ki Müslüman kadınlar yüzlerini peçeyle örttikleri halde ötekiler açık bırakır. Dışarıdan gelen Arap ahali maşlah giyip, başlarına kefiye ve eğer takarlar, bellerinde kılıç sallanır." (Şerafeddin Mağmumi, 2008b: 232)

Halep'te ekonomik hayat hakkındaki izlenimlerini dile getiren Mağmumi, şehirde başlıca ürünler olarak hububatı ve çöl Araplarının yapıp getirdiği yağ, yapağı, ipek, zeytinyağı, her türlü meyve ve özellikle Şam fıstığını saymaktadır. Halep'te yeni sistem fabrika yoksa da üç yüz kumaş tezgâhı ve yirmi sabunhane vardır. Halep Süveys Kanalı'nın açılmasından önce ticaret geçidi olduğundan önceleri ticareti büyük iken artık önemini yitirmiş durumdadır.

Mağmumi son olarak kentin sağlık durumundan söz etmiştir. Ona göre Halep'te sağlık koruması diye bir şey yoktur. Binaların kale biçiminde yapılıp tonoz kemerle tutturulması, pencerelerin azlığı ve darlığı nedeniyle rutubeti doğurmakta, sokakların dar oluşu da bunu artırmaktadır. Lağım yolları çok düzensiz olup üst kapakları sokağın kaldırım taşını oluşturduğundan, menfezlerden kokular çıkmakta ve bu nedenle birçok mahalle kokudan geçilmemektedir. Lağımın bir bölümü bahçelere akmakta, bir

bölümü ise Kveyk Nehri'ne karışmaktadır. Kveyk Nehri ise kentin su ihtiyacını karşıladığı ana kaynaktır. Birçok mahallede tuvalet çukur halindedir. Bazen lağım ve su yolları birbirine karışmaktadır. Lağımlarla suların birbirine karıştığı bu kentte en çok rastlanan hastalık "Halep Çıbanı"dır.

Gezginlerden Falih Rıfkı bir süreliğine Halep'te bulundu ise de şehrin sıcak, çorak ve dağsız bir yer olduğundan başka bir özelliğini belirtmemiştir. Cenab Şahabeddin Halep hakkında izlenimlerini aktaran son gezgindir. Yazar Halep'in dümdüz bir ova üzerine kurulduğunu aktardıktan sonra tozlu yollarından ve sarıya yakın renkteki evlerinden söz etmiştir. Halep'in gelişmeye başlayan yönü yazarın gözünden kaçmamıştır. Yapılan yeni yolları, yeni binaları ve geniş sokakları ile kentte hayli ilerleme olmuştur.

"Halep bizim mühmel ve metrûk yerlerimizden değildir. Umran-ı beldeye bilhassa Cemil ve Raif Paşa'ların hizmeti sebk etmiş, hâlâ şehrin en güzel mahallesi onlardan birinin namını taşıyor: Cemiliye... Raif Paşa'nın doldurma suretiyle açtığı Hendek Caddesi de Halep'in belki en mühim şiryân-ı cereyanıdır." (Cenab Şahabeddin, 1991: 62)

diyerek kente hizmetleri geçen valileri anan yazar Cemal Paşa'nın da kente temiz su getirmeyi başardığını söylemiştir.

Dönem gezginlerinin Halep'le ilgili izlenimleri özetle bunlardan ibarettir. Kentin düz bir arazide olduğu, eksikleriyle beraber gelişmeye açık yönlerinin bulunduğu dikkati çekmektedir.

Humus:

Dönem gezginlerinden Şerafeddin Mağmumi ile Hüseyin Vassaf Humus'tan da bahsetmişlerdir. Mağmumi'nin söylemlerine göre Humus Asi Nehri kenarında kurulmuş, tek katlı ve penceresiz evlerle örülü bir kenttir. Şehrin sokakları oldukça dardır, buna rağmen kaldırım döşenmiştir. Kentin ortasında yıkık bir iç kale her yandan görülmektedir. Büyük bina olarak oldukça düzenli hükümet konağı göze çarpmaktadır. Konağın birer odası da belediye ve postane hizmetleri için ayrılmıştır. Hükümet konağının karşısında inşaatı yarım kalmış bir kışla bulunmaktadır.

Humus'ta gezilmesi gereken önemli yerleri gezginlerin ikisi de dile getirmiştir. Şehrin en ünlü camisi Camii Kebir'dir ki içinde Hz. Halid Bin Velid'in mezarı bulunmaktadır.

Yine caminin bir köşesinde Hz. Osman'ın okurken şehit edildiği Kur'an-ı Kerim'in bir nüshası vardır. Abdullah bin Ömer ile Ömer bin Abdülaziz'in türbeleri de yine Humus'ta yer almaktadır.

Mağmumi, "Humus ticaret yeri olup güzel ve üstü örtülü bir çarşısı, yüze yakın kumaş tezgâhı vardır. Haylice ipek de yetiştiriliyormuş." (Şerafeddin Mağmumi, 2008b: 256) diyerek kent ekonomisinden haber vermiştir. Hüseyin Vassaf da şehrin çarşısını çok beğenmiş ve fiyatlarını ucuz bulmuştur.

Deyrizor:

Suriye'nin kuzeydoğusunda, Fırat Nehri üzerinde yer alan bu kentten Babanzâde İsmail Hakkı söz etmiştir. Yazarın aktardığına göre Deyrizor, Bağdat ile Halep arasında eziyet çeken yolcuların başta gelen konak yeri olduğu için, giderek önem kazanmıştır. Başlangıçta uzun bir süre sefil ve perişan bir köy iken, daha sonra yolculuk güzergâhına rastlaması sayesinde önemli bir yerleşim birimi halini almıştır. O dönem için kayıtlı on beş bin nüfusu bulunan bu şehir, on beş yirmi yıl içinde dev adımlarla ilerleyerek bu nüfusa ulaşmıştır.

Babanzâde, Deyrizor'un artıları ile eksilerini birlikte aktarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda şehrin olumlu tarafları olarak kalkınmaya açık yapısını, havasının güzelliğini, arazisinin verimliliğini, belediye hizmetlerinin kolaylığını, yeni bir kent olmasını, kenti boydan boya kesen geniş ve güzel caddesini sayan yazar belediyenin bir otel inşaatına başladığını da sevinerek anlatmıştır.

Olumsuz yönleri ise, kentin ağaçtan mahrum olması, binalarının harabe gibi olması ve son derece cahil bir halkının bulunmasıdır. Yazar, Deyrizor halkının cehaletini, "Ahalisi cahil, hem de son derece cahildir. Maarif rüzgârı Deyrizor Sancağı'nda asla esmemiştir. Bedeviler ve Araplar tamamen kara cahil oldukları gibi, şehirliler de hemen tümüyle o durumdadır." (Babanzâde, 2002: 72) sözleriyle aktarmış ve çözüm için kente aşiretlerin ihtiyaçlarına göre okullar açılmasını teklif etmiştir.

Gezginlerin anlattıkları Suriye kentleri bunlarla sınırlıdır. Kentlere bütünüyle bakıldığında dar sokakları, hayli karanlık evleri, pis içme suları, eğlence mekânlarının azlığı ile moderniteden uzak bir manzara karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Suriye kentlerinde bir değişim ve gelişim de göze çarpmaktadır. Yeni yapılan yollar, açılan

büyük caddeler, elektrik ve tramvay kullanımı gibi özellikleriyle kentlerin değişmeye başladığı gözlenmektedir. Suriye kentlerinde görülmesi gereken pek çok tarihi turistik yerler bulunduğu, gezginlerin de buralara uğradıkları da dile getirilmelidir.

3.1.2.3. Suriye’de Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Gezginlerin Suriye’de buldukları sırada tespit ettikleri sosyal ve kültürel ögeler çoğunlukla gezdikleri kentlere özgü lokal ögelerdir, ülkenin tümünü kapsayacak bütüncül söylemler değildir. Suriye, o dönemde bir Osmanlı vilayeti olduğundan, sınırları belli, farklı bir ülke gibi düşünülmemiştir. Aynı bir ülke gibi düşünülmediğinden de bütün yöreyi kapsayan eğitim, ekonomi, sağlık, eğlence, hukuk, kadınların konumu gibi konular üzerinde çokça durulmamıştır. Buna rağmen satır aralarında kimi tespitler de bulunmaktadır.

Dr. Şerafeddin Mağmumi, Suriye’ye kolera ile mücadele etmek için görevli olarak gelmiştir. Bu bakımdan onun eserinde halkın sağlık durumu hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Mağmumi yolculuğu sırasında "balmumu gibi sararmış, karınları şişmiş sıtma kurbanı insanlar" (Şerafeddin Mağmumi, 2008b: 237) gördüğünü belirtmiştir. Hastalıkların kaynağı genellikle pisliktir. İçme sularının pisliği, sivrisineklerin çokluğu, evlerin rutubetli yapısı halkın sağlığını olumsuz etkilemektedir. Hastalığın çok olduğu bu yörede hastane sayısı da yeterli değildir. Halep gibi büyük bir şehirde bile gureba hastanesi bulunmamaktadır. Kentte eski dönemlerden kalma bir akıl hastanesi vardır ancak o da çok kötü durumdadır. Burada tutulan akıl hastalarına yapılan muamele tıpkı Ortaçağ’daki muamele gibidir: Hastaları vahşi hayvanlar gibi kapatmak ve bazılarını da zincirle duvara bağlamak!

Babanzâde İsmail Hakkı, Deyrizor’u anlattığı bölümde halkın cahilliğinden, bedevilerin hayvan otlatmak ve kabileler arası savaş yapmaktan başka bir şey bilmemesinden, bedevilerin tarımla uğraşarak gelir elde etmeyi "adilik" saymalarından uzunca söz etmiştir. Bu bağlamda söylediği şu sözler genel olarak Suriye kültürel ögelerine gönderme yapmaktadır:

"Cehalet ve asırlardan beri hücrelere işlemiş rehavet nedeniyle buranın ahalisi, özellikle alt tabaka, her türlü yeni ihtiyaçların hissedilmesinden ürktükleri gibi, her türlü temiz duygular karşısında da adeta asidirler. Hükümet istediği kadar yol

yapsın. Belediye istediği kadar cadde açsın. Ahali çocuklarını sokaklarda anadan doğma çırılçıplak gezdirdikten, camın, pabucun ve hatta limonun bile bir ihtiyaç olduğunu fark etmedikten (zira Deyri'de limon bulunmaz) ve her türlü tabii ihtiyaçlarını sokak ortasında gidererek, sokakları pis kokular ve çöplerle mezbelelik haline getirmekten lâubalîyane bir zevk duyduktan sonra; hükümetin görevlerini yapmasından meydana gelecek faydalar yine de pek yetersiz kalır."
(Babanzâde, 2002: 73-74)

Babanzâde'nin tespit ettiği kültürel yapı, cinayet işlemeyi, katliam yapmayı ve yağmacılığı iyi ahlak, şerefli ve onurlu bir uğraş sayan bedevi anlayışıyla oluşmaktadır. Bu kültürün tutucu ve asi yapısı, toprağa bağlanarak sürekli çalışmaya tahammül edemeyen fitratı, gelişme ve kalkınmanın önündeki en önemli engeller olarak görülmektedir.

Kültürel öğelerin bir diğer gözlemcisi Cenab Şahabeddin ise Suriye'de çok büyük bir değişim gördüğünü kitabının merkezine koymuştur. Beş altı yıl önce gördüğü Suriye ile o gün gördüğü Suriye arasındaki değişimi yazar,

"Gittim, gördüm, geldim... Harb-i Umumi her yeri yakar ve yıkarken Suriye kıt'ası bir büyük inkılâb-ı umran geçiriyor. Burada son üç senede sarf edilen himmet-i temeddîniye beş uzun asrın mecmu'-ı mesâîsinden ziyadedir. Yorulmak bilmez bir ısrar ile hüüb eden mukavemetsûz bir nefha-i azm ü zekâ bu güzel kıtada şehirlerin çehresini, halkın vehm-i hülyasını, yolları ve ruhları, eşkâl-i arzîye ve fikriyeyi değiştiriyor. Şimdi Şam'da, Beyrut'ta ve Kudüs'te, Halep'te ve Lübnan'da şarkın tenbel ve uykulu manzarası yerine zinde ve cevval bir simâ-yı medeniyet göreceksiniz." (Cenab Şahabeddin, 1991: 46)

cümleleriyle dile getirmiştir. Yazarın ülke ekonomisi hakkında da dikkate değer söylemleri bulunmaktadır. Halep'e yaklaştıkları zaman "Şüphesiz yok ki İstanbul'dan beri ilk faaliyet-i ziraiyeyi burada gördük: Her karyenin civarında vasi' bir saha mesai-i felahatle şerhalanmış ve harelenmişti." (s. 61) diyerek ülkenin tarımsal ekonomisine gönderme yapan yazar, Şam'dayken gezdiği tekstil fabrikası hakkında verdiği bilgilerle de ülkede sanayinin gelişmeye başladığını imler.

Gezginlerin ülkedeki sosyal ve kültürel hayat hakkında anlattıkları bunlarla sınırlıdır. Şehirleri anlattığımız bölümde her kentin sosyal ve kültürel yönlerine göndermeler

yapıldığı için burada tekrar etme gereği duyulmamıştır. Ülkenin sosyal ve kültürel öğelerine topluca bakıldığında yıllarca geri kalmış bir ülkenin yavaş da olsa kalkınmaya başlayan yapısı dikkati çekmektedir. Gerek şehirlerinde gerekse ekonomisinde kalkınmaya yönelik bir iştah gözlenmektedir. Ülkenin eğitim ve sağlık alanında oldukça geri olduğu, şehirleşme konusunda ise girişimlerin yeni başladığı kolayca gözlenmektedir. Halkın sağlıksız ve pis ortamlarda yaşaması onu Ortaçağ toplumlarına yaklaştırırsa da Suriye yönünü moderniteye çevirmiş bir ülkedir.

3.1.2.4. Suriye ve Suriyeli İmgesi:

II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin Suriye imgesi yer yer olumlu yer yer olumsuz özellikler barındırmaktadır. Olumlu yönleri; doğal güzellikleri, çöl içinde yemyeşil kentleri, kalkınmaya başlamış olması, tarihi ve turistik eserlerinin çokluğu, insanların güven vermesi gibi özellikleridir. Olumsuz yönleri ise eğitimin, sağlığın ve şehirleşmenin kötü durumda olması, insanların ve çevrenin pisliliği; cehaletin, asiliğin, yağmacılığın hüküm sürdüğü bedevi hayat tarzı, insanı bunaltan sıcak havası gibi özellikleridir.

Dönem gezginleri içinde ülkenin olumlu bir şekilde imlenmesi için en çok gayreti Cenab Şahabeddin'in gösterdiği dikkati çekmektedir. Yazar diğer gezi kitaplarındaki üslubuna karşıt olarak *Suriye Mektupları*'nda son derece politize olmuş bir üslup kullanmıştır. Yazarın eser boyunca, Suriye'nin son üç yıldır yoğun bir kalkınma hamlesi başlattığını, bunu da Cemal Paşa'ya borçlu olduğunu aktarması; Cemal Paşa'yı abartılı biçimde öven ifadeler kullanması, Cenab'ın diğer gezi kitaplarında rastlanmayan bir üslubudur. Daha somut olması bakımından yazarın Cemal Paşa hakkında söylediği ifadelerden birkaç örnek verelim:

"Suriye'de bütün sıklet-i idareyi omuzlarına alan bir recül-i devlet var: Cemal Paşa hazretleri... Cemal Paşa, en veciz cümleyle söyleyeyim, kadife eldiven içinde çelik bir yumruktur. Ordu ile Suriye'yi iki aziz yavrusu gibi sever ve onların sert olduğu derecede nazik bir velisidir." (s. 48)

"Suriye'nin şu kadar milyon nüfusunu kenarında geldikleri uçurumdan Cemal Paşa hazretleri kurtardı." (s. 48)

"Asırlarca ihmal ettiğimiz bu güzel kıtayı Cemal Paşa şimdi levsden, fakırdan, cehlden kurtararak müreffeh, medenî ve mesut etmek için her gün usanç bilmez bir sebat ile on beş, on altı saat çalışıyor." (s. 49)

"Paşanın bünyesi ataletten hoşlanmıyor... Cemal Paşa pek çok iş görür. Fakat hiç çırpınmaz. Vaziyetinde bilmem hangi mücahede-i şedidiye daimi bir hazırlık hiss olunur. Gözleri rakid ve emin, her an manzara-i âtîye matuftur." (s. 49-50)

"Cemal Paşa Suriye'yi sevdiği kadar da Suriyelilerin mahub ve muhteremidir." (s. 66)

Cenab Şahabeddin'in bu kısacık gezi kitabında yukarıdaki sözlerine benzer daha pek çok söylemi bulunmaktadır. Yazarın bu gezi yazılarını menfaat sağlamak amacıyla yazdığı, Cemal Paşa'yı abartılı övgülerle nitelendirerek maddi çıkar sağladığı hem araştırmacılar hem de dönem yazarları tarafından dile getirilmiştir. *Suriye Mektupları* üzerine yüksek lisans tezi hazırlayan Asiltürk bu bağlamda şunları aktarmaktadır:

"Cenab bu geziye Şam'daki 4. Ordunun komutanı olan Cemal Paşa'nın daveti üzerine Süleyman Nazif'le birlikte çıkmıştır. Geziye çıkış sebebinin menfaat sağlamaya yönelik olduğu hususunda araştırmacılar hemfikir gibidir. Kânunuevvel 1914 ile Kânunuevvel 1917 arasında üç yıl bu bölgede kalan Cemal Paşa burada büyük otorite kurmuş, onun bu otorite kurma çalışmaları sırasında gösterdiği sertlikler zaman zaman dedikodulara sebebiyet vermiştir. Kurduğu otorite sayesinde bazı dostlarına bölgede birtakım imtiyazlar sağladığı da rivayetler arasındadır. Sadettin Nüzhet, Suriye Mektupları'ndan bahsederken bu eserin Cemal Paşa'ya bir methiye karakteri taşıdığını ima ederek şu ifadeler yer verir: "(Cenab Şahabeddin) gene bu sıralarda Süleyman Nazif'le birlikte Cemal Paşa'nın himayesine mazhar olmuş ve Şam'dan ipek nakli için bir vagon elde etmişti. Artık Cemal Paşa'yı övmek için vesileler arıyordu." (Asiltürk, 2009: 967)

Baki Asiltürk bu bağlamda Yusuf Ziya'nın şu söylemlerine de yer verir:

"(Cenab Şahabeddin) Birinci Dünya Harbi'nde Süleyman Nazif ile beraber, Cemal Paşa'nın karargâhında misafir olmuşlardır. Suriye İmparatoru, edebiyatımızın bu iki üstadını, İstanbul'a, yoksulluk yıllarını rahat geçirecek bir armağanla uğurlamıştı. Ama çok zeki ve çok bilgili Cenap, bu küçük serveti galiba bir borsa oyununda sıfıra indiriverdi." (Ortaç, 1960: 25'ten aktaran Asiltürk, 2009: 968)

Cenab Şahabeddin'in olumlu bir Suriye imgesi oluştururken gerçeği olduğu gibi aktarmadığı, çıkar sağlamak amacıyla gerçekleri bir miktar deforme ettiği tespit edildikten sonra, Suriye imgesine şekil veren unsurun "yazarın niyeti" olduğu söylenmelidir. Cenab Şahabeddin'in niyeti gezdiği ülkeyi okuyucularına tarafsız bir gözle aktarmak değil, Cemal Paşa'nın duymak istediklerini aktarmaktır. Bu yönüyle Suriye imgesi objektif gözlemlerden uzak biçimde kurulmuştur denilebilir.

Diğer gezginler ülkede gördükleri konusunda Cenab Şahabeddin kadar taraflı davranmamışlar, ülkenin geri kalmış yönleriyle iyi yönlerini birlikte aktarmaya çalışmışlardır. Özetle, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilayeti olan Suriye, güzel ve büyük Şam'ıyla, tarihi ve turistik yerleriyle, moderniteye yönelik attığı adımlarıyla olumlu; bozuk sağlığı, kötü eğitimi, kötü kentleşmesi, pis çevresi ve asi, yağmacı, cahil bedevi aşiretleriyle de olumsuz imgelenebilir.

3.1.3. Irak:

En eski doğu medeniyetlerinin kurulduğu Mezopotamya bölgesinin bir parçası olan yörenin,

"Batisındaki topraklara Irakü'l Arab ve bugünkü İran'ın bir kısmını da kapsayan doğu kesimine Irakü'l Acem ismi verilmiştir. VII. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte Irak olarak anılmaya başlayan bölge, Orta Asya ile Akdeniz arasında bir geçiş bölgesi olması münasebetiyle İslam dünyasında da önemli bir yer işgal etmiştir." (Aydın, 2001: 2)

Irak, 633-642 yılları arasında İslam toprakları arasına girmiş, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde, en parlak devresini yaşamıştır. Bu dönemde Bağdat dünyanın en önemli kültür ve ticaret merkezi olduğundan, Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Hz. Ali döneminde İslam'ın merkezi haline getirilmiş ve başkent Kufe'ye taşınmıştır. Emeviler döneminden sonra Abbasiler bu bölgeye hâkim olmuş, ardından 1055 yılından itibaren Selçukluların hâkimiyetine girmiştir.

Irak, 1258 yılından itibaren Moğol istilasına uğramış ve iki yüzyıl Moğolların kontrolünde kalmıştır. Tarihi kaynaklar, Bağdat Kütüphanesi'ndeki eserlerin atıldığı Dicle Nehri'nin günlerce mürekkep renginde aktığını ve binlerce ciltlik kitabı Basra

Körfezi'ne taşıdığını kaydetmişlerdir. Yok edilen binlerce kitap, Bağdat'ın o günkü ilmi seviyesini gösteren önemli bir unsurdur.

Daha sonraları Akkoyunluların hâkimiyetine (1444-1467) giren Irak, 1499-1508 yılları arasında Safevilerin kontrolüne geçmiş, Şiilik ve Sünnilik arasındaki farklar Safeviler döneminde belirginleşmiştir. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Irak>)

"Yavuz Sultan Selim'in Kuzey Irak'ı, Kanuni Sultan Süleyman'ın da 1534'te Bağdat'ı almasıyla Irak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmiştir. Osmanlılar ülkeyi Bağdat, Basra, Musul, Şehrizar ve El-Aksa biçiminde beş ayrı eyalete ayırmıştır. İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki işgaline kadar da Türk egemenliği devam etmiştir." (Silleli, 2005: 14)

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın Ortadoğu'dan çekilmesine neden olan bazı yerel isyanlar olmuştur. Bu isyanlarda İngilizlerin kışkırtmalarıyla Mekke Emiri Şerif Hüseyin kullanılmış, kendisine ve oğullarına Osmanlı'nın yıkılmasından sonra kurulacak olan Büyük Arap Devleti'nin krallığı vaat edilmiştir. Gerçekleştirilen bu isyanlar yüzünden elden çıkan bir bölge de Irak'tır. 25 Nisan 1920'de Osmanlı denetiminden kopan Irak, İngilizlerin kontrolü altına girmiş ve 3 Ekim 1923'te de bağımsız bir devlet olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde yapılan gezilerde Irak bir Osmanlı eyaleti olarak anlatılmaktadır. Bu dönemde Irak'ı anlatan gezi kitapları henüz Irak elimizden çıkmadan önce basıldığından, bölgenin İngiliz egemenliği öncesindeki durumu gözlenebilmektedir.

Bu dönemde Irak'ı anlatan gezi kitapları sırasıyla Babanzâde İsmail Hakkı'nın *Irak Mektupları* (1911), Cenab Şahabeddin'in *Âfâk-ı Irak* (1914-1916) ve Ali Suad'ın *Seyahatlerim* (1916) adlı eserlerdir.

Irak'la ilgili ilk kitabın sahibi İsmail Hakkı Bey, Kuzey Irak bölgesinde önemli bir nüfuza sahip olan Babanzâde ailesine mensup bir yazardır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen seçim sonunda da Bağdat mebusu seçilmiştir. Babanzâde İsmail Hakkı, temsil ettiği yörenin yaşam koşullarını, sorunlarını, sosyal ve siyasal durumunu yerinde gözlemlemek amacıyla 1908 yılında Beyrut'tan Basra'ya uzanan bir gezi yapmıştır. Burada gördüklerini mektuplar biçiminde *Tanin* gazetesine gönderen yazar,

bu yazılarını 1911 yılında *Irak Mektupları* adıyla kitap haline getirmiştir. Kitap, 2002 yılında Murat Çulcu tarafından günümüz Türkçesine aktarılarak yayımlanmıştır.

İkinci eser Cenab Şahabeddin'in *Âfâk-ı Irak*'ıdır. Araştırmacıların kitap olarak basılıp basılmadığı ile ilgili farklı görüşler öne sürdüğü bu yazılar, Cenab Şahabeddin'in 1914 yılında yaptığı Irak gezisinin izlenimleriyle oluşmuştur. *Âfâk-ı Irak*'ı 2002 yılında Latin alfabesine aktararak yayımlayan Bülent Yorulmaz'a göre eser, Tasvir-i Efkâr gazetesinde tefrika edilmiş ancak kitap olarak yayımlanmamıştır. Yorulmaz, *Âfâk-ı Irak* hakkında tespit ettiği bibliyografik bilgiyi kitabın girişinde aktarmış ve bu yazıların gazete sütunlarında kaldığını söylemiştir. Kendi gördüğü *Âfâk-ı Irak* nüshasının basılmış bir kitap olmayıp, gazeteden kesilmiş tefrikaların bir defter sayfasına yapıştırılmasıyla meydana geldiğini belirtmiştir.

Üçüncü eser, şair ve yazar Ali Suad'ın 1910-1912 yılları arasında Necd ve Irak yörelerinde yaptığı gezinin bir yansıması olan *Seyahatlerim*'dir. Eserin girişinde söz edilmese de, gezinin bir görev gezisi olduğu, Ali Suad'ın devlet adına kimi konuları araştırmak amacıyla yöreye gönderildiği eserin içeriğinden anlaşılmaktadır. *Seyahatlerim*, N. Ahmet Özalp tarafından 1996 yılında Latin alfabesine aktarılarak yayımlanmıştır.

3.1.3.1. Irak Tarihi ve Coğrafyası:

Gezi kitaplarının üçünde de bütünüyle bir Irak tarihi aktarılmamıştır. Yalnız Cenab Şahabeddin, hemen her gezi kitabında olduğu gibi *Âfâk-ı Irak*'ta da uğradığı kentlerin tarihi hakkında kısaca bilgi aktardığından, Irak tarihi adına fikir verebilecek kimi söylemlerde bulunmuştur.

Cenab Şahabeddin, ülkenin iki büyük kenti olan Bağdat ve Basra'nın tarihi hakkında bilgi vermiştir. Yazarın, daha Bağdat'a varmadan hayalinde Harun Reşid'ler, Zübeyde'ler, Selma el Bağdadiye'ler, Ahmet Celair'ler, Hülagü'ler, Hafız Paşa'lar ve IV. Murat'lar canlanır. Kent baştan başta tarih kokmaktadır. "Bir anda bütün hayat-ı Abbasiye gözümün önünden geçti: Fırtına gibi şedîd ve seri' bir silsile-i fütûhât, serâb kadar güzel eyyâm-ı şân u şeref ve nihayet mevt ile mestûr bir tarih... Aman Yâ Rabbî, bir zaman bu havâlide bir şa'saa-i esâtir yaşayan ihtişâm-ı hulefâ ne idi." (Cenab Şahabeddin, 2002: 88) diyen yazar, İslam tarihi açısından Bağdat'ın büyük önemi

bulduğunu imlemiştir. Özellikle Abbasiler dönemindeki gösterişli günlere gönderme yapan yazar, yüz atmış bin kişilik bir ordudan, saraya serilen yirmi iki bin halıdan, ipek ve sırma kakmalı otuz sekiz bin seccadeyle sarayın duvarlarının örtülmesinden, Halife Müstain Billah'ın annesinin dokuttuğu iki yüz bin dinar değerindeki sırmalı, yakutlu, zümrütlü, zebrecetli bir halıdan söz etmiştir. Bütün bu tarihi bilgilerle Irak'ın gösterişli ve zenginlik içinde bir tarihe sahip olduğunu imlemiştir.

Basra şehrine varmadan önce de kentin tarihini hayalinde canlandıran Cenab Şahabeddin, burada da hep İslamiyet sonrası hakkında söylemlerde bulunmuştur:

"Yâ Rabbî, o ne hârikulâde bir seyl-i fütûhât idi! Hemen hemen bir asır içinde râyet-i muvahhidîn bir taraftan Pirene'yi diğer taraftan Himalaya'yı geçti; bir sür'at-i hâtıfa ile sadâ-yı Kelimetullah Hind ü Çin'den Avrupa'nın kalbine kadar aks-endâz olmuştu. Emeviler, Abbasiler, Hâtimiler, Endülüslüler; aralarında ne kadar büyükler ve büyüklükler ve ne küçükler ve küçüklükler var! Bir kere Ömer bin El-Âsi, bir kerede Hâtimilerden Hâkim'i, bir taraftan Salahaddin Eyyübî'yi ve diğer taraftan yine Eyyübilerden Şeceretü'd Dürr'i tahattur ediniz: Ne dâhiler, ne mecnûnlar, ne fâtipler, ne katiller..." (Cenab Şahabeddin, 2002: 61)

Yazarın demesine göre Basra, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde orduya kışlak olması için kurulmuş bir kenttir. Şehrin gelişip büyümesi Emeviler dönemine rastlamaktadır. Rivayete göre Halid bin Abdullah El-Kasrî'nin valiliği döneminde şehir otuz altı mil kareye kadar büyümüştür ki yazara göre o günkü Kahire'den daha büyük bir alana yayılmıştır. Emeviler döneminde bütün İslam şehirlerinin ticaret limanı olan Basra, Ümit Burnu'nun keşfedilmesi ve Süveyş Kanalı'nın açılması ile ticari önemini kaybetmiştir.

"Diğer cihetten müddet-i kâfiye yed-i vâhidde kalmayarak bir idare altından ötekine geçmiş olması da Basra'nın inhitâtını tesri' etmiştir. Düşünüünüz ki Murad-ı Râbinin tarihi fethi olan (1048) senesinden beri bir kere Araplara, sonra İranîlere, tekraren bize, tekraren İranîlere, bâdehû yine bize, bizden Vehhabilere, onlardan Mısrîlere ve nihayet sekiz sene idâre-i Hidiviyye altında kaldıktan sonra yine bize geçmiş... Böyle iki buçuk asırda dokuz on hâkimiyetten geçen yere, zaruridir ki, büyük bir refâh ve ittisa' vaad olunmaz." (Cenab Şahabeddin, 2002: 63)

diyerekbölgenin defalarca el değiştirmesinin kalkınmaya engel olduğunu vurgulayan yazar, Irak tarihinde bu el değiştirmelerin sıklığını da dile getirmiş olmaktadır.

Irak coğrafyası hakkında gezginler eserlerinde küçük bilgilere yer vermişlerdir. Gezginler, Irak'ın güneyinde yer alan Fao'dan Kurna'ya kadar şattül Arap boyunca yaklaşık 150 km devam eden hurmalıklar gördükleri gibi, kuzeye doğru gittikçe, sınırsız çöller görmüşlerdir. "Artık iki taraf pâyânsız birer kum deryâsı... Çölün sükûn ve sükûtu ortasında gidiyoruz. Taş yok, ağaç yok, hayvan yok, gölge yok, ziyâ, her yerde göz kamaştıran bir ziyâ-yı muttarid." (s.71) diyen Cenab şahabeddin, ülkenin çöllerle kaplı arazisine gönderme yapmıştır. Babanzâde de Fırat'ın sağ sahilinin geniş olmamasından, en geniş yerlerin yirmi otuz kilometreyi geçmediğinden söz eder ve ondan sonra tebeşirli, yalçın, taşlıklı birtakım tepelerin başladığını ifade eder. Yine ona göre Halep'ten Bağdat'a kadar olan arazi ise dümdüzdür.

3.1.3.2. Irak şehirleri ve Irak'ta şehircilik:

Gezginlerin Irak'ta gördüğü şehirler Bağdat, Basra, Kerbela, Nasiriye gibi ülkenin önde gelen şehirleridir.

Bağdat:

Bağdat hakkındaki ilk izlenimler Babanzâde İsmail Hakkı'ya aittir. Yazarın Bağdat'ı uzaktan gördüğü sırada ilk dikkatini çeken şey kentin bir hurma ormanıya çevrili oluşudur. İmam Musa ül Kasım türbesinin altın kaplama kubbelerinden, gösterişli yeşil taşlı minarelerden, ağaçların arasına gömülmüş binalardan, kubbelerden ve yüzlerce camiden söz açan yazar kentin panoramasını da çizmiş olmaktadır.

Babanzâde'nin kente girer girmez ilk söz ettiği şey ulaşımın kötülüğüdür. Daha şehre varmadan toz toprak içinde bir yolculuktan söz eden yazar kentin içinde de akla sığmayacak kadar dar sokaklar yüzünden ulaşımın gerçekleştirilemediğini gözlemlemiştir. Yazarın demesine göre Bağdat'ı ikiye bölen Dicle Nehri üzerine bir köprü yapılmıştır ancak bu köprü arabaların geçmesi için uygunolmadığından yazar Bağdat'ın Resafe yönüne yaya olarak geçmek zorunda kalmıştır.

Bağdat sokakları bir diğer sorundur. Bağdat'ta sokaklar o kadar dardır ki, bir araba sokaktan geçerken sokaktaki yayalar iki eliyle duvara yapışıp arabaya yol

vermektedirler. Hele iki arabanın aynı sokakta karşılaşması bir felaket olmaktadır. Şehrin pek çok sokağı yüklü bir eşeğin zor geçebildiği genişliktedir. Yazara göre, "Bu dar sokakların içinde, sürekli boğazı sıkılan bir adam durumunda bulunan Bağdat'ın iki yüz bin sakinine; geniş, temiz, gölgeli, ağaçlıklar, serinlik veren havuzlar, fıskiyeler ve bahçelerle süslü caddeler açılarak hayat ve sıhhat şırınga edilmesi artık kaçınılmaz bir görev olmuştur." (Babanzâde, 2002: 90)

Yazarın kentte konu ettiği bir diğer unsur insanların boş boş oturmaları, kahvelerde vakit öldürmeleridir. Babanzâde'ye göre dünyanın hiçbir yerinde Bağdat'taki kadar bol kahvehane yoktur. Dicle sahilinin en seçme kısımları, çarşı boyları, meydanlıklar, mahalle aralıkları hep, kahve ve çayı on paraya satan kahvehanelerle süslenmiştir.

"Zaten bütün Bağdat, geniş bir kahvehanedir. Seçkinler, eşraf ve yüksek dereceli memurlar sokak kahvehanelerini avama özgü kabul ederek, oralara devamlı gitmeye tenezzül etmezler. Fakat laklakiyat, bu işsiz memleketin en vazgeçilmez ihtiyacı olduğu için, bütün evlerin selamlık daireleri kahvehane haline dönüştürülmüştür." (Babanzâde, 2002: 92)

Gece gündüz bu selamlıklarda toplanan misafirlerin sohbet konuları ise ilim, irfan değil oradan oraya atlayan delikanlıların ayıp yerleridir. Memurları çekiştirmek, orada hazır bulunmayan seçkinleri gündeme getirmek en tatlı sohbet konularıdır.

Bu şehirde çay içerken onu bunu çekiştirmekten arta kalan zamanlarda su setlerine ve güneşten etkilenilmeyen gölgeliklere gidilerek ferahlanmaya çalışılmaktadır. Eskiden ilim, irfan ve edebiyat merkezi olan bu şehirde şimdi ne edebiyata, ne ticarete, ne de güzel sanatlara ait bir sohbet duyulmaktadır.

"Çünkü ticaret, çünkü sanat, çünkü ilim yoktur. Çünkü ahali, en büyüğünden en küçüğüne kadar boştur. Çünkü zaman denilen şeyin kıymeti kesinlikle anlaşılamamıştır. Anlaşılamadığı için de düzenli çalışmaya ve üretmeye alışan ve bu çevreye düşen bir kimse için çalışma zamanını düzenlemek, tam anlamıyla imkânsızdır. Gerçi İstanbul'da da bu düzensizlik, bu vaktin değerini bilmeme kusuru, belirsiz zamanlarda buluşup boş konuşma ayıbı vardır. Fakat yine de Bağdat'taki durum ile karşılaştırılması mümkün değildir." (Babanzâde, 2002: 93)

Yazara göre bu düzensizlik buradaki sosyal hayatın iliklerine kadar işlediği için her yerde ve her şeyde bunun meydana getirdiği sonuçlar görülmektedir.

Yazara göre Bağdat'ın eski bir kent olması, şehrin imarı adına yapılacak düzenlemelerde önemli problemlere neden olmaktadır. Yerleşik yapılar nedeniyle şehrin istenildiği gibi düzenlenemeyeceğinden söz eden yazar burada yenilikler yapmaya çalışmanın kenti harabeye çevireceğini söylemektedir. Onun yerine şehrin yanı başında yeni bir kent kurulmasını teklif eden yazar bunun daha kolay ve az masraflı olacağını belirtmiştir.

Bütün eksikliğine ve düzensizliğine rağmen Bağdat bir çekim merkezidir. Şehrin nüfusu her geçen gün hızla çoğalmaktadır. Bir taraftan kentte asayişin sağlanmış olması, diğer taraftan çevresindeki binlerce köy için ihtiyaçların karşılanabildiği uygar bir merkez olması nüfusun buraya akmasına neden olmaktadır.

"Refaha ve uygarlığa kavuşmak isteyen bir kimse için Bağdat'tan daha büyük ve sınırsız bütün ihtiyaçların giderilmesine elverişli bir merkez yoktur. Irak'ın sakin ve uygar olmak isteyen bölümü tâ Halep'e, Şam'a, İstanbul'a kadar gidemez. İşte bu nedenle uygarlaşma fikri bu memlekette yayıldıkça, Bağdat'ın nüfus yoğunluğu artacaktır." (Babanzâde, 2002: 97)

tespitinde bulunan yazar ayrıca, şehir dışındaki asayişin sağlanıp ziraatın da yaygınlaşmasıyla Bağdat'ın çekiciliğinin daha da artacağını düşünmektedir.

Osmanlı hükümeti tarafından Bağdat'ın modernleşmesi için kimi hamleler yapılmaktadır. Şehrin içinde Dicle Nehri'ne paralel olarak geniş bir caddenin açılması için gerekli borç para bulunmuştur. Ayrıca yeni kurulacak mahallelerin planları hazırlanmıştır.

Cenab Şahabeddin'in Bağdat hakkındaki tespitleri de pek çok bakımdan Babanzâde'ninkilere benzemektedir. Onun da ilk izlenimleri son derece olumludur hatta o kadar olumludur ki yazar şehri görünce kendisini bir rüyada zannetmiştir. Dicle'nin kenarındaki süslü yalılar, yalıların yanındaki güzel bahçeler, türlü çiçek kokuları, bahçelerdeki narenciyeler ve yumuşak hava yazarın çok hoşuna gitmiştir. Bu duygularla,

"Hayır, Bağdat'ın ebediyen öldüğüne inananlar aldanıyorlar. Şu yuvalar gibi zî-rûh bostanlar, şu kafesler gibi şûh ve şen kâşâneler, şehrin hiçbir zaman doğurmaktan mahrum kalmadığı zinde zekâlar, bunların hepsi bana temîn ediyor

ki Bağdat hâlâ Hârûnu'r Reşid'in hayat-ı muhabbetini yaşıyor ve bir hayat-ı muhabbet yaşadığı için hâlâ gençtir." (Cenab Şahabeddin, 2002: 90)

diyen yazar Bağdat'ın hâlâ genç ve güzel olduğunu iddia etmiştir.

Yazarın bu güzel rüyası daha şehre ayak basmadan kâbusa dönüşmüştür. Dicle üzerinden vapurla şehre gelen yazar, vapurdan karaya kadar bir küfe içinde gitmek zorunda kalmıştır. Bağdat'ta yolcuları karaya ulaştırmak için birkaç sandal ve pek çok küfeden başka ulaşım aracı yoktur. "Bir küfe içinde, hurma dallarından örülmüş, müdevver bir küfe içinde, âdi bir lahana gibi bizi sahile çıkardılar." (s.93) diyen yazar bu ulaşım yönteminden hiç hoşlanmamıştır. Şehrin içine girip gezmeye başladıktan sonra da yazarın kentte olumsuzlukları sıralamaya başladığı görülür. Cenab Şahabeddin'in demesine göre Bağdat'ta sadece bir cadde vardır. Dicle boyunca şehri ikiye bölen bu caddenin üstü asfaltla örtülmüştür ancak geri kalan yolların tamamı hep toz topraktır. "Büyük caddenin neresinden sapsanız biri birini koklayan rutûbetli, kasvetli, basık ve sıkışık, kötürüm gibi evler arasında dar sokakların kıvrandığını göreceksiniz." (s. 98) diyerek kentin mimarisini nitelendiren yazar, yolların da son derece çarpık olduğunu dile getirmiştir. Dar, dolambaçlı ve güneş görmeyen sokaklar; bu sokaklarda gezerken duyulan pis kokular; sokak içlerinde sigara dumanı, nargile gurultusu ve kahve buharı arasında konuşan geveze kadınlar; donsuz, başları açık, ayakları çıplak, yaramaz çocuklar, yazarın kentte tespit ettiği diğer olumsuzluklar arasındadır. "Kadınların, çocukların ve büyüklerin bu çene gürültülerini istiskal etmeyelim: Bunlar çıkarılınca sokaklarda hiçbir eser-i hayat kalmaz; herbiri bir güzergâh-ı sükût, mezarlar arasında köstebeklerin açtığı ölü, boş ve loş birer geçit olur." (s.100) diyen yazar, insanların bu boş gürültülerini Bağdat sokaklarındaki hayatişareti olarak görmektedir.

Basra:

Dönem gezginleri içinde Basra hakkında ilk kez söylemlerde bulunan Babanzâde İsmail Hakkı Bey'dir. Basra'nın siyasi ve ticari önemine rağmen Osmanlıların şehre gereken ilgiyi göstermemiş olması, buna karşın İngilizlerin şehrin önemini doğru algılayıp çoktan buraya hâkim olmayı başarması yazarın kentte dikkatini çeken ilk unsurdur:

"Bu havalide havası Basra kadar bozuk, Osmanlı başkentine bu kadar uzak, unutulmuş, ihmal edilmiş ve buna karşılık siyasi ve ticari bakımdan bu kadar önemli ve heybetli yer yoktur. Kim ne derse desin, son otuz sene zarfında Irak'ın siyasi ağırlık merkezi çoktan Basra'ya taşınmıştır... Basra'nın ne tarafına baksanız, İngilizliğe ait bin türlü şey ibretli ve kederli bakışlarınıza çarpar. İngilizlerin tırnağının bu memleketin etine ne derece batmış ve nüfuz etmiş olduğunu hissedersiniz." (Babanzâde, 2002: 162)

diyerek gözlemlerini dile getiren yazar, kentin önemini ve kentteki İngiliz etkisini aktarmıştır.

Babanzâde bu gözlemlerinden sonra kentin ekonomik ve siyasi önemine değinmiştir. Onun aktardığına göre Basra'nın başlıca ihraç malzemesi hurmadır. "Hurmanın vatani Basra'dır" denilmesinin doğru olacağını belirten yazar, Fırat ve Dicle nehirleri ve bu nehirlerle bağlanan kanallar sayesinde hurma ağaçlarının bol bol sulandığını, bu yörede dikilen bir hurmanın üç sene sonra mahsül vermeye başladığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra pamuk, bamyaya ve muzun yeni yeni üretilmeye başlayan tarım ürünleri olduğunu aktarmıştır. Yazara göre iklimin uygun olmasına ve bol su bulunmasına rağmen Basralılar bu nimetlerden yeterince yararlanıp üretimlerini artırma yoluna gitmemektedirler.

"Ziraat ve çiftçilik, hurma mevsimine kadar ellerini kavuşturup, hurmanın yetişmesini beklemekten ibaret basit bir düzey teşkil ediyor. Ağaçları daha fazla yetiştirmek, bazen toprak düzeyinden birbuçuk metre kadar yükselen suyu kontrol altına alıp hurma ağaçları arasında boş kalan yerlere pamuk, buğday ve saire ürünler ekerek toprağı işlemek, buralardaki adamların hakkından gelemeyecekleri kadar zor işlerden sayılır!" (Babanzâde, 2002: 164)

sözleriyle Basralı çiftçileri eleştiren yazar, sırtına toprak yükleyip yalçın kayalara suni tarlalar yapan başka memleketlerin çiftçileriyle karşılaştığında, Basra çiftçilerini tabiata karşı nankör bulur.

Basra'nın siyasi ve sosyal atmosferine bakıldığında ise şehirde asayişsizliğin, otorite boşluğunun ve dış müdahalelerin hüküm sürdüğü görülmektedir. Şehrin gelişmesindeki en önemli engeller de bu düzensizlikten kaynaklanmaktadır. Basra'da asayiş diye bir şey yoktur. Yazara göre yıllardan beri devam eden bu durum birkaç aylığına düzelmiş

görülmektedir ancak şehrin yakın zamanda yine tepeden tırnağa silahlı ve şımarık çetelerin tehditleri altında kalacağı kuşkusuzdur.

"Basra yönetiminin mevcut anlayışı ve şekli değişmedikçe; etrafı kuşatan, nüfuzu Basra'ya kadar uzanan birkaç arı kovunu tamamıyla ezilmedikçe, şehrin içinde ve dışındaki eşkıya sağlam, güçlü ve kararlı bir pençe tarafından diz çöktürülüp, yasaklanuncaya kadar faaliyetlerine devam edecektir." (Babanzâde, 2002: 169)

diyen yazar ayrıca, Basra'daki karışıklığın bir kısmının kentten, bir kısmının da Kuveyt ve Mehemmere'den kaynaklandığını aktarmaktadır.

Basra hakkındaki gözlemlerini dile getiren bir diğer yazar Cenab Şahabeddin, öncelikle şehirdeki hurmalıklara ve kanallara değinmiştir. Ona göre Basra'nın caddeleri kanallardır. Gerek hurmalıklar arasına, gerekse şehir içine dağılan bu kanallar bütün şehri sarmıştır. Kanallar med zamanı sularla dolu olduğundan güzel ve tatlı bir görüntüye neden olmakta, sular çekildiğinde ise çamur ve pislik dolu bir çirkinliği sunmaktadır. Kanalların pis ve sağlıksız yapısı hakkında yazarın söyledikleri oldukça düşündürücüdür:

"Kanallar şehrin yalnız seyyâl bulvarları değil, aynı zamanda lağımları ve su yollarıdır. Basra'nın bütün atılacak suları kanallara gidiyor. Ve bütün içilecek suları kanallardan geliyor. Bâhusus Aşâr kanalı üzerinde hıfzıssıhhayı güldürecek ve düşündürecek manzaralara tesadüf edersiniz; şu noktaya umumî bir kahvenin mecra-yı müstefrigâtı açılır; bir zırâ' aşağısında bir çocuk destisini doldurur, bir kulaç ötede kadın çamaşırını yıkar, yanında bir molla abdest alır, diğer biri abdest verir!" (Cenab Şahabeddin, 2002: 65)

Kanallar sağlığı bozduğu gibi ahlaki da bozmaktadır. Zira kanalın etrafına dizilip tuvalet ihtiyacını gideren kızlar, erkekler, çocuklar ya da koca koca adamlar hep birbirlerini gözetlemektedirler.

Yazarın kentte gündeme getirdiği bir diğer unsur "Fellahlar"dır. Fellahlar hurmalıklarda çalışan, zayıf ve fakir Arap çiftçileridir. Yazar, Fellahların beyaz dudaklara, sarı yeşil gözlere, kurşunî renkteki göz kapaklarına, siyaha yakın koyu yeşil tenleresahip olmaları nedeniyle onları sıtmalılara benzetir. Yazarın aşağıdaki tespitleri Fellahların acınacak durumları üzerinedir:

"Fellahlar nahlistan sahiplerinin esiridir. Hurma ormanları arasında bir âfet-i kaht u humma yaşarlar. Deve gibi faal, deve gibi sabûr, deve gibi kanaatkâr. Basra rençberleri denilebilir ki deve gibi boğaz tokluğuna çalışıyorlar. Bari her gün iştahları nispetinde yiyebilseler! Hayır, milyonları doyuracak kadar hurma yetiştirdikleri halde dâimâ karınları doyacak kadar yiyecek bulmaktan emin değıldirler. Fikirsiz cephelerinin ve korkak gözlerinin ter katrelerinden başka bol bol istihlâk edecek hiçbir şeyleri yoktur. Bereketi yalnız kendi efendilerinin kesesinde ve kendi zevcelerinin sinesinde görürler: Efendilerinin parası, fellahların çocuğu çoğalır. Zavallı bedbaht çocuklar! Hepsi bataklıklar içinde titreyerek doğar, çoğu sıtmadan titreyerek ölür ve ömrü uzun olanlar açtır ve bütün uzun ömürleri toz ve çamur, sivrisinek ve sıtma içinde sürüklenecektir." (Cenab Şahabeddin, 2002: 66-67)

Cenab Şahabeddin, Fellahların bu durumunu görünce hurma sahiplerinin Basra'da bir Ortaçağ hayatı yaşattıklarını söylemekten geri durmamıştır.

Basra'nın imarı adına yapılması gereken çok şey vardır. Yazarın arkadaşı Süleyman Nazif Bey, kısa süreliğine Basra'da valilik yapmış ve kente tuğladan bir rıhtım ile geniş bir cadde kazandırmıştır. Cenab Şahabeddin'in demesine göre Süleyman Nazif'in akıllara durgunluk verecek gayretlerine rağmen Basra'da yapılması gereken işler bitmemiştir.

"Şatt boyundaki birkaç bina istisnâ edilince şehrin yeni ve eski bütün evleri ye's-âver bir manzara-ı fakr ü sefâlet... Mesâkinde hüsn arayan bir nazara cevab-ı taltif verecek bir duvar, bir kapı veya bir pencere görmedim. Aşı boyalı tahtalar âmâde-i sükkât u izmihlâl kerpiçlere veya kerpiç gibi çürük tuğlalara iştirilmiş: İşte ber-mutâd evler bunlar!" (Cenab Şahabeddin, 2002: 67-68)

diyen yazar, Basra mimarisini hiç beğenmediğini dile getirir. Burada mimarının hatta şehrin gelişmesine ve güzelleşmesine engel olan şey taşın bulunmamasıdır. Ne şehirde ne de civarında taş bulunmadığını, hatta köpeğe atacak kadar bir çakıl parçasının bile bulunmadığını belirten yazar, taş olmadığı için kaldırım yapılamadığını, kaldırım yapılamadığı için temizlik olmadığını, evlerin mecburen kerpiçten yapıldığını, bu kerpicin de yağmur yağdığında eriyerek şehri çamura boyadığını aktarmıştır.

Kerbela:

Kerbela Olayı nedeniyle kutsal bir mekân halini alan Kerbela, Irak'ın önemli şehirlerinden biridir. Gezinler içinde Babanzâde İsmail Hakkı ve Ali Suadkente gelmiş ve gerek türbeler, gerekse kent hakkındaki izlenimlerini kısaca aktarmışlardır.

Babanzâde, Kerbela'nın hayatını ziyaretçilere borçlu olduğunu, ziyaretçiler nedeniyle halkın büyük kısmının Farsça'yı öğrendiğini aktarmıştır. Gelen ziyaretçiler zengin olmadığı için bir kısmının geriye dönecek parası kalmamakta, bir kısmı ise türlü sebeplerle hayata veda etmektedirler. Gerek ziyaretçilerden gerekse yerli halktan pek çok dilenci kentte dikkat çekmektedir. Kerbela'da dolaşırken gördükleri karşısında şaşkına dönen yazar burada gördüğü sefaleti sonsuza kadar unutamayacağını belirtmiştir.

"Sokak, sur ile evler arasında kalan gayet dar bir menfezden ibarettir. İşte bu güzergâhta, sur'un bedenlerinde birtakım delikler meydana getirilmişti. Bir baykuşun bile barınamayacağı, yarım metre yüksekliğindeki bu kovukların her birinin bir mesken olduğunu görünce şaşırđım. Sakinlerine dikkat ettim. Kimi kör, kimi topal, kiminin yüzü gözü şiş... Hâsılı her biri korkunç ve müthiş bir illete müptelaydı. Böyle pis ve murdar izbelerde oturanların sağlıklarında zaten ne hayır kalır?" (Babanzâde, 2002: 116)

diyerek kentteki korkunç manzarayı nitelendiren yazar, buralarda yaşayanların sokağı tuvalete çevirdiklerini, bunu gören diğer sokak sakinlerinin de çöplerini buraya getirip döktüklerini sözlerine eklemiştir. Rüzgâr almayan, her tarafı çöp ve lağım dolu bu sokaktan güçlükle çıkan yazar, beş on dakika kadar kaldığı bu sokaktan çıkarken başının döndüğünü, midesinin bulandığını ve yere düşmemek için yanındakinin kolunu tutmak zorunda kaldığını dile getirmiştir.

Yazarın bu kentte vurguladığı bir başka olumsuzluk atmış bin nüfusu olan ve her yıl yaklaşık iki yüz bin ziyaretçi alan kentte ne bir lise ne de bir hastane bulunmasıdır. Maddi imkânsızlıklar yüzünden bunların yapılamadığını belirten yazar, istenildiği takdirde Kerbela gibi kutsal bir beldeye yardım için hayırseverlerin bulunabileceğini ya da türbelerde boşu boşuna yatan hazinelerin satılabileceğini söylemiştir.

Ali Suad da, Kerbela'nın turistler tarafından çokça ziyaret edilen bir yer olduğuna, çok uzak memleketlerden zorlu yolculuklarla Hz. Hüseyin'in şehit edildiği bu beldeyi görmeye gelenler olduğuna değinmiştir. Bu ziyaretçi akını kentin ekonomisini etkilemiş, şehir hediyelik eşya satılan turistik bir yer olmuştur. Kerbela'nın birkaç caddesini dolaşan yazar çarşısının gayet düzenli ve kalabalık olduğuna değinmiş ve

"Frenk metau dolu dükkânların çoğunda yine yeşil sarıklı seyyidler ticaret ediyordu. Yıldızlı billur şişeler dolu itriyat dükkânları, boncuklar, tesbihler ve Şiilerin namaz kılarken secdede alınlarını koydukları ve türbe tesmiye ettikleri üstü yazılı taşları yapanlar, sarraflar, antikacılar, serraclar, terziler, kunduracılar, yağ, peynir, yoğurt satanlar hep akırışık tarzda bu çarşığı vücuda getirmiştiler." (Ali Suad, 1996: 87)

diyerek çarşısını nitelendirmiştir. Kentte ziyaretçilere yönelik ticaret bu çarşıyla sınırlı değildir. Hz. Hüseyin'in türbesinde meyve, şekerleme, helva ve boncuk satanlar; kapıların iç tarafında, duvar diplerinde bir kenara sığınarak dua kâğıtları ya da Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in türbelerinin resimlerini satanlar bulunmaktadır.

Yazar kentte ziyaret ettiği türbeler hakkında da bilgi vermiştir. Hz. Hüseyin'in türbesi altın kaplama kubbesi ve en gizli yerine kadar itina ile süslenmiş duvarları ile göz alıcı bir güzelliktedir. Fuzuli'nin mezarı ise içler acısıdır zira Kerbela'da yaşayıp buraya defnedilen büyük şairin o gün için bir türbesi yoktur. Hz. Hüseyin'in türbesinin yanında Bektaşî Şeyhi Abdülmümin Dede'nin yanı başında yatan bu büyük şairin türbesi yıllar önce yıkılmıştır. Ali Suad'ın misafir olduğu Bektaşî dedesi, şairin kabrini görmenin mümkün olmadığını, zira çukur mağarada medfun bulunduğunu söylemiş ve türbeyi yeniden yaptırdığını, böylelikle Fuzuli'nin mezarının da görülebileceğini söylemiştir. Gerçekten de yazarın orada bulunduğu dönemde yapılacak türbenin duvarları örülmeye başlanmıştır.

Ali Suad kentte Hz. Hüseyin'in kardeşi Hz. Abbas'ın türbesini de ziyaret etmiştir. Dışı çini ile süslenmiş olan bu türbe Hz. Hüseyin'in türbesinden daha yeni görünmektedir. Yazarın burada ilgisini çeken şey türbenin bir köşesine asılmış kılıçlar, hançerler, bıçaklarla dolu silah koleksiyonu olmuştur.

Nasiriye:

Ali Suad'ın görme fırsatı bulduğu bu kent Fırat Nehri üzerinde kurulmuş büyükçe bir şehirdir. Nasiriye'de bir müddet kalıp raporlar hazırlasa da yazarın kent hakkında anlattıkları aşağıdaki cümlelerinden ibarettir denilebilir:

"Fırat üzerindeki bu kasaba, önündeki geniş meydanlığı, cesim kışlası, kışlanın cephesini kısmen işgal eden hükümet konağı dairesi, sağda camii, fırını, hastanesi, hamamı, solda kışlanın matbah gibi bazı teferruatı ve bahçeli yalıları ile şâyân-ı dikkatti. Caddeleri geniş ve birbirini amûden kat' edecek sûrette muntazamdı." (Ali Suad, 1996: 35)

Ayrıca Ali Suad kentte gördüğü bu gelişmeleri Mithat Paşa'nın gayretlerine bağlamış ve ondan sonra gelenlerin benzer hizmetler yapamadıklarını, hatta var olanı bile koruyamadıklarını sözlerine eklemiştir.

Gezi kitaplarında Necef ve Küfe gibi şehirlerinya da o dönem bir kaza merkezi olan Ane, Nehiyye, Hit, Felluce, Ramadi'nin isimleri geçse de haklarında üzerinde durulacak kadar bilgi aktarılmamıştır. Babanzâde Küfe'yi kaplayan sisten ve kötü kokudan söz etmiş ve kentin etrafındaki çeltik tarlalarının bunu tetiklediğini belirtmiştir. Necef hakkında ise şehre vardıklarında gece olduğunu ve etrafı surlarla çevrili bu kentin geceleri kapısının kapandığını aktarmıştır. Yazarın bu kent hakkında aktardığı bir diğer özellik şehirdeki kabile savaşlarıdır. Şehir yüz yıldan uzun bir zamandır "Zekred" ve "Şemred" adıyla iki kısma bölünmüştür. Bunların arasında kan davaları ve mahalle savaşları eksik olmamaktadır.

Irak kentlerine bütünüyle bakıldığı zaman modern kentten oldukça uzak, geri kalmış, pis ve fakir bir görüntü karşımıza çıkmaktadır. Dar sokakları, kötü ulaşımı, sağlıksız yapılarıyla öne çıkan kentlerin kalkınması için daha çok çaba sarf etmek gerekmektedir.

3.1.3.3. Irak'ta Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Gezginler Irak'taki sosyal ve kültürel ögeler bağlamında, ülkenin ekonomik durumu, ulaşımı, halkın sosyal yaşantısı, ülkenin asayışı gibi konularda izlenimlerini aktarmışlardır. O dönem bir Osmanlı eyaleti olan Irak pek çok konuda geri durumdadır. Yazarların bu ögelerde odaklandıkları nokta, ülkenin geri kalmışlığı, bu geri

kalmışlığına rağmen halkın sürekli birbiriyle didişerek ilerleme adına herhangi bir çabada bulunmamasıdır.

Irak'ın sosyal ögeleri hakkında en uzun söylemler bölge milletvekili Babanzâde'ye aittir. Bölgeyi baştan başa dolaşan bu gezgin pek çok yerleşim birimine uğramış ve uzun süren yolculuğu sırasında artıları ve eksileriyle Irak'ı tanımaya çalışmıştır.

Ulaşımın zorluğu yazarın öncelikle aktardıkları arasında yer almaktadır. Yazar, "Yolculuk Manzaralarından"adlı bölümde Suriye'nin Deyrizor şehrinden Bağdat'a kadar olan yolculuğundan, konakladığı yerlerden ve buradaki halktan söz etmiştir. Yolculuğun Suriye bölümünde olduğu gibi Irak kısmında da ulaşım son derece çetin şartlarda yapılmaktadır. Konaklama yerlerinin pisliği, han diye iddia edilen yerlerin ahırdan farksızlığı bu bölgede de söz konusudur. Irak'ın Nehiye kasabasında han bile yoktur. Yazar diğer yolcu arkadaşlarıyla birlikte geceyi açıkta geçirmiş, sabaha doğru yatağının ucuna gelen yaban domuzlarından, bu domuzları tüfeklerle nasıl kovaladıklarından söz etmiştir. Şehirler arası yolculuk yapmak cesaret istediği gibi şehir içindeki yolculuk dahi belli bir cesaret gerektirmektedir. Irak'ta şehirler planlanırken ulaşım hep göz ardı edilmiştir. Şehir içindeki sokakların darlığı, yapılan köprülerin araba geçişine uygun olmaması hep bunun ispatıdır. Yazarın Hadise kasabasında gördüğü ulaşım biçimi oldukça ilginçtir. Babanzâde'nin demesine göre Hadise'den Fırat Nehri geçmektedir. Kasaba merkezi karşı yakada olduğu için merkezle nehrin sağ kanadı arasında durmadan bir geliş gidiş yaşanmaktadır. Bununla birlikte nehirdeki bu geliş gidişler köprüden geçilerek ya da sandalla gidilerek değil yürüyerek yapılmaktadır:

"Karşıya geçmek isteyen hemen Şat'ın sahiline geliyor. Uluorta entarisini çıkarıyor. Anadan doğma çıplak bir duruma geldikten sonra; entarisini, kefiyesini ve daha nesi var nesi yoksa hepsini sarık gibi başına geçirerek suya dalıyor. Buna yöneticiler ve kadınlar da dâhil, herkes alışmış bulunuyor ve seyrediyor. Hiçkimse şaşırıyor." (Babanzâde, 2002: 78-79)

Yazarın yukarıda söyledikleri hayli şaşırtıcıdır. Suyun üstüne bir köprü yapılmaması ya da bir iki sandal konup ulaşım sorununun çözülmemesi Irak halkının vurdumduymazlığının bir işaretidir.

Ülkede temizlik kavramının pek gelişmemesi yazarın üzerinde durduğu bir diğer konudur. Gerek şehir içindeki pislikler gerekse insanların yıkanma konusunda

hassasiyet göstermemesi Irak'ta oldukça pis bir ortamı imgelemektedir. Şehirlerde hamam bulunmaması, yıkanmak için yaz kış nehre girip çıkmanın yeterli görülmesi temizlik kültüründen yoksunluğun önemli işaretleridir. Babanzâde, temizliğin bu kadar göz ardı edildiği, sağlık kurallarının hiçe sayıldığı bu ülkede hastalıkların kol gezmesi gerektiğini söyler. Ancak yine kendisinin ifade ettiği gibi, bu kadar pisliğe göre her yeri kaplamış olması gereken hastalıklar uygun iklim koşulları sayesinde beklenenden az ortaya çıkmaktadır.

Ülke mimarisi de hem çirkin hem de sağlıksız yönleriyle anlatılmıştır. Irak'ta evler birer mağara gibidir. Oldukça karanlık olan bu evlere yukarıdan ya da yandan bir delik açıldığı durumlarda da deliklere cam konulmamaktadır. Böyle olunca da kışın yağmur, yazın güneş ve toz, zemini toprak ve çamur olan bu odalardan asla eksik olmamaktadır.

Ülke ekonomisi gezginlerin dikkat çektiği konulardan biridir. Irak'ta ekonomi tarıma dayanmaktadır. Fırat ve Dicle gibi iki büyük nehrin suladığı bu ülkede nehir kenarlarında hayli verimli topraklar bulunmakta ve ilkel de olsa yapılan kanallarla toprak sulanmaktadır. Irak'ın arazileri oldukça verimlidir, ancak üzerindeki çiftçileri toprak kadar verimli değildir. Iraklı çiftçiler toprağı temizlemeye, taşını, dikenini ayıklamaya üşenen insanlardır. Tarlaları sürmeye gitseler sabanı toprağı iki üç parmak batırırlar, derinden sürmek için kendilerini üzmezler. Hatta bazen sürmeye bile üşenirler:

"Fellah bazen bu küçük mesaiyi bile sarfetmeye üşenir. Suyun toprağı basmasını bekler. Su çekilir. Çamur kurumaya başlar ve kuruyunca bin türlü garip görünüm kazanarak çatlar. Çiftçi o zaman eteğindeki tohumu, o kurumuş, çatlayarak kalıplar haline gelmiş toprağın aralıklarına serper ve bu kadar basit usulle yaptığı ziraat sonucunda hayli bereketli bir ürün de alır." (Babanzâde, 2002: 83)

Yazar, başka yerlerin zahmetli çiftçiliğiyle karşılaştığında burada tabiatın Irak halkına hazır bir sofraya kurup, hazır bir ziyafet çektiğini düşünmektedir. Bu öyle hazır bir sofradır ki etrafında oturan davetliler ellerini uzatıp lokmaları almaya bile üşenmektedirler.

Ülkedeki silahlanma merakı ve biraz da buna bağlı olarak gelişen asayiş sorunu gezginlerin üzerinde durdukları bir başka konudur. Gezginlere göre, Kuveyt'ten getirilen pek çok silah Irak'a kolayca sokulabilmekte ve bu son sistem silahlar da

ülkenin iç güvenliği açısından büyük problemlere neden olmaktadır. Özellikle Irak'ın güneyine doğru gidildikçe silahların arttığını belirten Babanzâde, cahil halkın eline silah vermenin çocuğun eline silah vermekle aynı olduğunu belirtmiştir. Onun demesine göre Handiye'den güneye doğru gidildikçe on yaşından yetmiş yaşına kadar herkesin omzunda bir tüfeğin asılı olduğu görülmektedir. Ziraatle uğraşan, kuyusundan su çeken, harmanını savuran herkes hem işini yapmakta, hem de omzundan tüfeği indirmemektedir. Bu kişilerin gerek devlete, gerek birbirlerine, gerekse masum insanlara verdikleri zararlar anlatmakla bitecek gibi değildir. Bu durum gerçekten etkili bir anarşiye neden olmaktadır. İddia için adam öldürmeler, her eline silah alanın 'Dur!' diyerek nehirde giden gemicilere silah doğrultması bu bölgede sıkça görülmektedir. Yazar, konuyla ilgili orada gerçekleşmiş bir olayı anlatmıştır. Anlattığına göre, iki çiftçi nehir kenarında gezerken, bir tanesi karşıdan geçen gemiciyi bir kurşunda indirebileceğini söylemiş, diğeri de "Vuramazsın" deyince kurşun zavallı gemicinin beyninde patlamıştır. İddia için adam öldüren bu katil ise henüz bulunamamıştır. Babanzâde bu olayı anlattıktan sonra, eline silah verilen cahil halkın bu alete sahip olunca kendinlerini bir başka hissettiklerini, büyük bir özgüven kazandıklarını belirterek şunları ifade etmiştir:

"Zaten bedevi kendisi itiraf ediyor. Ah! Bu tüfek benim iblisimdir! Elime alınca adeta kolumu dürter. Vur! Vur! diye durmadan teşvik eder. Tüfek elimde olunca başkalaşıyor, küçücük tepeleri kendimin yarattığımı farz ediyorum. En ufak bir aksaklık üzerine hemen tüfeğe sarılıyorum, diyor. Bedevinin içkisi, "am el hebais"i silah denilen bu melundur. Silahı yanında buldukça canavardan farkı yoktur. Şimdi öyle bir hale gelmiş ki, hem hükümete asi, hem şeyhe asi, hem de komşusu olan kabileye asi... Hatta kendine bile asi. Onun için kendinden bile emniyeti yok."
(Babanzâde, 2002: 136)

Bu silahlanma merakı güneye gittikçe çoğalmaktadır. Kuzey taraflarda herkesin bir silahı olurken güneyde bir kişinin birden çok silaha sahip olduğu görülmektedir. Bunda güneye doğru silah ve merminin ucuz olması, neredeyse pazarlarda satılması etkilidir. Irak'ın kuzeyine doğru bir silah dokuz liraya satılırken, aynı silah güneyde üç liraya satılmaktadır.

Silahını omzuna alanın kendini devlet zannettiği Irak'ta, Osmanlı devlet otoritesinin esamesi okunmamaktadır; devlet olmayan yerde de kuşkusuz anarşi ortaya çıkmaktadır.

Kabilelerin çoğu yıllardan beri ne vergi vermişler ne de aşar ödemişlerdir. Vergi toplamaya giden memurlara yapılan muamele itaat etmek değil alay ya da hakaret etmektir. Orada devlet, kabileler ya da şeyhlerdir. Kabileler arası savaşlar, anlaşmazlıklar da sürüp gitmektedir. Yazarın aktardığına göre Semave’de bayramın birinci günü Abbas ve Sefran kabileleri çatışmaya girmişlerdir. Çatışmanın bilançosu ise yetmiş tane cansız vücuttur.

Kuzeyde şehir merkezlerinde tüfikle dolaşan insana rastlamak zordur ancak güneydekiler çarşı ortasında askerlerin bile göğsüne silah dayayabilmekte, bundan sonra da ellerini kollarını sallayarak işlerine gidebilmektedir. Babanzâde’nin demesine göre, kuzeyde şehir merkezlerinde de olsa jandarma bazı kişilerin kolundan tutup hükümet konağına götürecektir kadar iktidara sahiptir. Güneyde ise hükümet büsbütün bostan korkuluğuna dönmüştür. Berbut adında bir eşkıya şehrin ortasında komiseri dövebilmiş, bundan dolayı hiçbir ceza da almamıştır. Bahsedilen komiser korkudan birkaç gün saklanmış ve kaymakamla birlikte adeta kaçar gibi vilayet merkezine sığınmıştır.

Yine güneye gittikçe artmak üzere yaygın bir Osmanlı düşmanlığı dikkat çekmektedir. Devletten, devleti temsil eden askerden, hatta festen bile nefret eden bu adamların, konuşmalarından şiirlerine kadar her sözlerinde Osmanlı nefreti açıkça görülmektedir. Babanzâde’nin aktardığına göre, bir gün eli silahlı biri gelmiş, bahçesinde başında fes olduğu halde oturan belediye başkanına "Başındaki fes nedir? Şimdi seni öldüreceğim." demiştir. Belediye başkanı da kendisinin El Ziyad kabilesinden olduğunu, böyle davranmaya devam ederse başının belaya gireceğini söylemiş ve adamı uzaklaştırmıştır. Bu olaydan da anlaşılacağı gibi Irak’ta bir kabileye mensup olmak devlete mensup olmaktan daha fazla güvenlidir. Çünkü devlet, cezalandırma konusunda son derece gevşek davranmakta bazen hiç cezalandırmamaktadır, hâlbuki bir kabile mensubunun başına bir iş geldiğinde karşı taraf derhal cezasını bulmaktadır.

Babanzâde, Osmanlı askerine kötü muamele yapıldığını, yol boyunca yanlarına verilen jandarmalarla alay edildiğini acıklı bir tablo halinde sunmaktadır. Yörede her görülen Osmanlı askeriyle alay edilmesi neredeyse adet halini almıştır. Çoluk çocuk kadın erkek herkes, askeri küçümseyerek onunla alay etme yarışına girmiş gibidir. Eli silahlı herhangi birisinin askerlere bile "Dur!" deyip, yoldan geçebilmeleri için rüşvet istediği

bir yerdir burası. Babanzâde, nehir üzerinde gemiyle asker sevkiyatı yaparken askerler ile halkın arasındaki diyaloglardan örnekler vermektedir:

"Sahilden bir kadın: Oğlan nereye gidiyorsunuz?"

Gemici: Nasıra'ya.

Kadın: Oğlan, korkmuyor musunuz?"

Gemici: Kimden?"

Kadın: Şatra ahalisinden. Sonra keserler sizi." (Babanzâde, 2002: 147)

Yine kabileden birisi, içinde askerlerin ve komutanın bulunduğu geminin sahibine:

"-Bu kayığa binenleri büyükleridir? diye sorar.

Gemici "Evet" cevabını verir.

Adam: Doğrusu ya, korktum, der. Sonra da askerlerin ana babalarına söver." (Babanzâde, 2002: 147)

Babanzâde, bu tür diyalogların, içinde yetmiş asker bulunan gemilerde bile yaşandığını aktarır, kimi diyalogları duyduğunda ise gözyaşlarını tutamaz. Yazar, ülkede devlet otoritesinin bu kadar zayıflamasında Osmanlıların da suçu olduğunu, Irak'ın Abbasilerden sonra hiç imar görmediğini, Osmanlı döneminde Irak'ın merkeze çok para gönderdiğini ama merkezden hiç para alamadığını aktarır. Ülkenin geri kalmış olmasını Osmanlı'ya bağlayan Irak kabileleri de Osmanlı'ya ve Osmanlı askerine saygı göstermemektedir.

Osmanlı hükümetinin Irak'ta yapmaya çalıştığı imar faaliyetleri de gezginlerin aktardıkları arasındadır. Babanzâde, Meclis-i Mebusan'ın Irak'a iki sene için 380 bin lira ayırdığını ve II. Meşrutiyet devrinde hiçbir vilayetin imar işleriyle bu derece yakından ilgilenilmediğini aktarmıştır. Yine onun demesine göre Fırat Nehri üzerine yapılan Handiye Barajı'nın inşaatı güç de olsa devam etmektedir. Bunun yanı sıra Bağdat'ta büyük bir cadde açılması ve Dicle üstüne demir bir köprü yapılması kararlaştırılmıştır. Borç paralarla gerçekleştirilecek bu iki işleme belediye adına yapılacak vapur ihalesi de eklenmelidir. Zira arta kalan parayla Fırat Nehri'nde çalışacak bir vapur alınacak ve bu vapur Bağdat'a bir günlük uzaklıkta bulunan Feluca ile Halep'e bir günlük mesafedeki Meskene arasında işleyecektir. Saatte on iki mil kat edecek bu vapur sayesinde posta on iki günde İstanbul'a ulaşacaktır.

Gezginlerin Irak'taki sosyal ve kültürel hayat adına aktardıkları bir diğer unsur ülkedeki mukaddes yerlerin ziyareti ve halkın bu ziyaret yerlerinden yardım istemek konusundaki eğilimidir. Daha önce de aktardığımız gibi Irak'ın hemen her noktasında mukaddes bir ziyaret yerine rastlanmaktadır. Ülke insanının ziyaret edilen mekânlardan yardım talep etmesi ise oldukça revaçtadır. Bu mukaddes yerler zarara uğramış ve şefaata dileyen binlerce zorluk içindeki insanla doludur. Kimi merdivenleri öpmekte, kimi eşiklere, basamaklara yatarak şefaata dilenmekte, kimi de yüksek sesle seslenerek türbelerden taleplerde bulunmaktadır. Babanzâde'nin aktardığına göre halkın ülkede medfun bulunan büyük zatlardan yardım istemeleri konusundaki cahilce tavırları onların yeminlerinde de görülmektedir. Irak'ta Allah'a ya da Kur'an-ı Kerim'e istenildiği kadar yemin edilsin, cahil halk asla bu yeminlere itibar etmemektedir. Burada yemin, bu ulu zatlardan birisi üzerine olursa geçerli sayılmaktadır.

"Halk özellikle Hazret-i Geylâni'ye o derece bağlıdır ki bu Hazret adına ettikleri yemini en büyük yeminlerden kabul ederler. Mübarek zevata adına yemin etmek burada halk kesimi arasında Cenab-ı Hakk'a yemin etmekten daha üstün tutulur. Hatta Kerbela'da yatan Abbas hazretleri adına yemin edenlere karşı, artık her türlü itiraz kapısı kapanır." (Babanzâde, 2002: 113)

Mukaddes yerler için ülke dışından ziyarete gelenler ayrı bir sorundur. Hindistan'dan, Rusya'dan ve İran'dan, Necef'e, Kerbela'ya, Eşref'e yoğun bir ziyaretçi akını olmaktadır. Büyük bir aşk ve imanla buralara kadar yolculuk yapanların halleri ise oldukça perişandır. Babanzâde bu yolcuların sefaletini ve perişanlığını dile getirdikten sonra şunları aktarmıştır:

"Düşününüz. Tâ Horasan'dan, Mazandra'dan soğukta, güneşte, çoğunlukla yol masrafları yanlış hesap edildiği için yetmeyerek parasız, pulsu ve yürüyerek gelen bu bîçarelerin durumunu... Çoğunluğu açlıktan, hastalıktan, renksiz, solgun, çıplak olan ziyaretçilerin bu takatsizliklerine rağmen, yine o mukaddes makamlara ne büyük bir acele ile kavuşmak istediklerini görüp de yüreklerin sızlamaması mümkün değil." (Babanzâde, 2002: 114)

Gezi kitaplarında Irak'taki yemek kültürü hakkında bilgiler bulmak da mümkündür. Babanzâde kabile ve aşiretlerin çoğunun hasırdan yapılmış çadırda yaşadıklarını ve yolculuğu sırasında bir şeyhin çadırına misafir olduğunu aktarır. Bu ziyarette önce

kahvelerin ikram edildiğini dile getiren yazar, kahvenin çiğ olarak geldiğini, önce çadır içindeki ocakta kavrulduğunu, sonra dövüldüğünü ve sonra da dumanlar arasında ocakta pişirildiğini aktarır. Kahve, fincanın dibinde bir parmak seviyesindedir. Burada fincanı doldurarak kahve içme alışkanlığı yoktur. Kahve bittikçe tekrar bir parmak kadar kahve ikram edilmektedir. Çadırdaki yemek de ancak kahve kadar zengindir. Çünkü yazarın bu çadırda gördüğü yemek ayran ve ekmekten ibarettir. Bu mal düşkünün olmayan şeyhin çadırında oldukça sade bir yemek gören Babanzâde, bir başka gün ziyaret ettiği Sadun Paşazade Acimi adlı mal ve nam düşkünün şeyhin çadırında daha gösterişli bir yemekle karşılaşmıştır. Yazarın dediğine göre bu sofradaki görüntü şöyledir:

"Araplarla Acemlerin âdeti olduğu gibi ortaya büyük bir pilav kubbesi konularak çevresi daire şeklinde yemeklerle donatılır. Böylece yemek listesine gerek kalmaksızın, yemeklerin tamamı göz önünde bulundurulur. Sofra büyük bir genişlik kazandığı için misafirler yemeklere elini yetiştiremez. O nedenle her türlü yemekten birkaç sahan bulundurulur. Acemler yemeklere safran katarlar ki bu durum, alışıksız olmayanlar bakımından yemek yemeye büyük bir engel teşkil eder."
(Babanzâde, 2002: 132)

Cenab Şahabeddin, *Âfâk-ı Irak*'ta ekonomiden, ulaşımdan, coğrafyadan söz etse de onun söylemleri çoğunlukla insan merkezlidir. Yazar gerek yerleşik Araplardan gerekse bedevi Araplardan söz etme konusunda diğer gezginlerden daha hassastır. Bu bağlamda yazar yıllarca Araplar arasında yaşadığından bahsederek Arapları sevdiğini dile getirmiştir. Ona göre Araplar hayat ve neşe dolu insanlardır. Onlar bu neşesini kadehlerde değil kendi ruhlarında bulur. Hiçbirinde hayata bir küskünlük ya da karamsarlık görülmez. Neşe dolu, şamata dolu, hareket dolu bir hayatları vardır. Cenab Şahabeddin'in aşağıdaki cümleleri Arapları nasıl sevgi dolu sözlerle nitelendirdiğini göstermektedir:

"Arabın birâder-i kâfiyesi tarâbdır. Araplar hayatı sever ve hatta sefâlet-i hayatı bile severler. Hepsi şendir. Lakırdıya o kadar müptelâdırlar ki hiç durmak istemeyen çenelerine kollarının hareketi ve adalât-ı vechîyelerinin ihtizâzâtı ile yardım etmekten kendilerini alamazlar; konuşurken dudakları kadar da ellerini, gözlerini, kaşlarını kımludatırlar; yalnız dilleri ile değil, aynı zamanda kâffe-i azâları ile konuşurlar... ber-mutâd gözleri güler ve sözleri güldürür. Hiddet demlerinde bile sertlik ale'l ekser gözlerinde ve sözlerindedir; ruhlarına kadar

hemen hiçbir zaman nüfûz edemez. Nâdiren istihfâf eder, fakat asla istihkâr etmezler. Bedevilerdeki gurûr u huşûnetten, şehirlerde eser göremezsiniz." (Cenab Şahabeddin, 2002: 95)

Cenab Şahabeddin'in söylemlerinde bedeviler de önemli bir yer tutmaktadır. Yazar, Dicle üzerinde Halife adlı vapurla yolculuk yaparken Dicle kıyılarında fakir köyler ve o köylerde yaşayan bedeviler görmüştür. Bedeviler yerleşik Araplardan farklı, garip ve bedbaht insanlardır. Onlar akıl ve kol gücüne göre iş görmezler. Hayatları oturmaktan, yemekten, uyumaktan ve çoğalmaktan ibarettir. Bedeviler çocuk ruhludurlar. Onlar için bütün dünya bir oyuncak, dünya olayları ise bir oyundur. Onlar uyumadıkları zamanlarda konuşurlar, gülerler, gülerler ve konuşurlar.

"Bedevî az çalışır, sathî çalışır ve ecdâdından miras kalan işleri ancak tekrar etmek için çalışır; tağyiri sevmez, a'mâk-ı şuuna bîgâne, mâziyi unutmuş, ferdâları henüz meşîme-i mâdere düşmeyen birer cenîn-i mevhûm gibi telâkki eder, hesâb-ı kâr u zararı hep yirmi dört saatlik bir mesâfe-i zaman ile mahdûd, mest-i şâdi, âşık-ı reng ü cilâ, şeydâ-yı itr u şükr, bal yediği sabah bahtiyâr, soğana katlandığı akşam bedbahttır; mizân-ı mes'ûdiyeti asel ve basal ile hareket eder. Biraz güzel koku, bir lokma tatlı ve okşamak için bir eş ele geçirince cihanın en büyük hükümdâr-ı kâmgârı olur. Yatağı kum, yorganı semâlar, en güzel rüyası bir dal yasemin ve bir kâse gül-beşekerle bir leylâ-yı ahû-nazardır: Dedim ya çocuk ve bir iyi çocuk!" (Cenab Şahabeddin, 2002: 72)

Bedevi kadınları ve çocukları da yazarın ilgisini çekmiştir. Her iki grup insana da acıyarak bakan yazar,

"Gâh ü bigâh bir kulübenin deliğinden bir kadın başı çıkıyor: Ebkem, hayran, ağız alık bir tebessümle yarılmış, bütün simâ bir kuru meşin maske... Bütün ziyneti, vâsita-i tesettürü, tuvaleti, çamur renginde bir bezden ibaret: Her birini bir kefen-i siyah içinde cesed-i bî-rûh zannedersiniz. Her halleri o kadar mahrûm-ı hayat..."

En derin merhameti bedevî çocukları tahrîk eder: Kolları birer ince değnek, gözler fersiz bir tebessüm-i ıstırab ile memlû, koyu mavi bezden bir gömlek içinde zangırdayan bütün beden bir kadîd gibi nârin, soluk, bî-tâb ü tüyân, bir tek hurma veya lokma ekmek ümidiyle pür-hande ve pür-sayha dakîkalarca koşarak vapuru takip ve sahili siyah vücûdlarıyla tenkît ediyorlar. Ah, bu zavallı Arap yavruları..." (Cenab Şahabeddin, 2002: 73)

cümleleriyle duygularını dile getirmiştir.

Irak'ta sosyal ve kültürel ögeler bağlamında aktarılacak bilgiler özetle bunlardır. Gezginler Irak'taki geri kalmışlığın şehirlerden köylere, köylerden çöllere kadar yayıldığını tespit etmişlerdir. Fakirliğin, pisliğin, batıl inançların, anarşinin, iç savaşların hüküm sürdüğü bu ülkede hüküm süremeyen tek şey Osmanlı hükümetidir denilebilir.

3.1.3.4. Irak ve Iraklı İmgesi:

Irak ve Iraklıların imgesine geçmeden önce gezi kitaplarının yazıldığı dönemde günümüz Irak coğrafyasının Osmanlı vilayetleri (Bağdat vilayeti, Basra vilayeti, Musul vilayeti), Iraklıların da Osmanlı vatandaşı olduğu tekrar hatırlatılmadır. Bu tespitten yola çıkıldığında Irak imgesinin, toprakları "biz"de ancak kendileri "öteki" olan bir ülkenin imgesi olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Osmanlı geniş topraklara ve topraklar üzerinde yaşayan kozmopolit halklara sahip bir imparatorluktur. Bu çok renkli tablo, her halkın birbirinden farklı yaşam koşullarına, farklı zevklere, farklı inançlara sahip olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır. Mevlanzâde Rıfat'ın dediği gibi,

"Yakova'da bulunan Arnavud ile Necid'de bulunan bir Vehhabi'nin, İstanbul'da bulunan bir efendi ile Yemen'de bulunan bir Zeydi'nin, Selanik'te bulunan bir Yahudi ile Hicaz'da bulunan bir Bedevî'nin, Konya'da bulunan bir Türk ile Süleymaniye'de bulunan bir Kürt'ün, Adalar'da bulunan bir Rum ile Van'da bulunan bir Ermeni'nin ahval-ı ruhiye ve ictimaiyesi, örf ve âdeti bir değildir."
(Mevlanzâde Rıfat, 1328: 17-18 aktaran Alkan, 1991: 32)

İmparatorluk içindeki her bölge ve her halk, farklı bir yapıya sahip olduğu için gezginlerin gözünde zorunlu olarak "öteki" olmaktadır. Dolayısıyla gezginler, Irak coğrafyasında gezerken "biz"e ait topraklarla, "öteki"ne ait hayatlara şahit olmuşlardır denilebilir.

II. Meşrutiyet dönemindeki Irak imgesine bütünüyle bakıldığında, siyasi ve ticari önemine rağmen Osmanlı Devleti tarafından yeterince ilgi görememiş, oldukça geri durumdaki bir ülke imgesinin varlığı dikkat çekmektedir. Irak, verimli ve sulak topraklara, Müslümanlar tarafından kutsal sayılan pek çok turistik mekâna, petrol yataklarına, Basra gibi bir ticaret limanına sahip olduğu halde bu özelliklerini değerlendiremeyen fakir bir ülke olarak imlenmiştir. Irak, çarpık yolları, dar sokakları,

sokaklardan gelen pis kokuları, kötü ulaşımı, mağara gibi evleri, yetersiz hastane ve okulları ile son derece geri ve pis ülke olarak karşımızda durmaktadır.

Irak, bir Osmanlı toprağı olduğu halde Osmanlı otoritesinin bulunmadığı bir ülkedir. Osmanlı Devleti bu dönemde Iraklılar arasında özne değil nesne konumundadır. Bu bağlamda ülkenin kuzeyi ile güneyi arasında önemli farklar bulunduğu, ancak bütününe bakıldığında Osmanlı otoritesinin çok çok zayıf olduğu dillendirilmelidir. Bağdat ülkenin ortasında yer almaktadır. Bağdat ve Bağdat'ın kuzeyi, Osmanlı merkezine daha yakın olması nedeniyle asayiş bakımından daha güvenli ve Osmanlı'ya itaat etme bakımından daha iyi durumdadır. Bağdat'ın güneyine doğru gittikçe asayiş azalmakta, halkta Osmanlı korkusu ve sevgisi tamamen ortadan kalkmaktadır. Osmanlı askerlerine yapılan kötü muameleler, büyük küçük herkesin askerle alay etmesi, bölgeye gönderilen vergi memurlarıyla alay edilmesi, bir Osmanlı komiserinin sokak ortasında rahatça dövülebilmesi, yöreden yıllardır ne vergi ne de aşar toplanabilmesi, ülkede Osmanlı otoritesi diye bir şey bulunmadığının göstergeleridir.

Irak'ta üretime yönelik faaliyetler görebilmek çok güçtür. Düzenli ve verimli çalışma, üretime yönelik iştah, bu ülkede asla söz konusu değildir. Avrupa ülkelerindeki şehirlerde gürültü, büyük ticaret gemilerinden, fabrikalardan, oradan oraya koşuşturan insanlardan ve ulaşım araçlarından kaynaklanmaktadır. Irak şehirlerinde duyulan gürültü ise geveze kadınların gürültüsü, nargile gürültüsü ve oyun oynayan çocukların gürültüsüdür. Bunların sesi kısıldığında Irak bir mezar sessizliğine bürünmektedir. Ülkedeki bütün aksiyon, kahve içip nargile tütürmek ve bu sırada boş boş konuşmaktan ibarettir.

Iraklı imgesine göz atıldığında ise, ülkede iki farklı insan tipi karşımıza çıkmaktadır. Birisi şehirlerde oturan Araplar, diğeri ise köylerde ve çöllerde görülen bedevi Araplardır. Şehirli Araplar Babanzâde tarafından olumsuz yönleriyle, Cenab Şahabeddin tarafından-genel olarak-olumlu yönleriyle imgenmişlerdir. Bedevi Araplar ise gezginler tarafından çoğunlukla olumsuz özellikleriyle imlenmişlerdir.

Öncelikle olumsuz şehirli Arap imgesine bakıldığında, Arapların verimli topraklar üzerinde boş boş oturan, zamanını gevezelikle, dedikoduyla harcayan, tembel ve pis insanlar olarak imgelendikleri görülmektedir. Bu Araplar, kahvelerde nargile fokurdatan, bu sırada lüzumsuz gevezeliklerde bulunan insanlardır. Araplar gerek

misafirliğe gittiklerinde, gerekse kahvede oturduklarında, incir çekirdeğini doldurmayacak sohbet konularıyla, dedikodularla vakit geçirmektedir. Onların hiçbir muhabbeti ilim, irfan, edebiyat, ilerleme ya da geleceğe dönük planlar üzerine değildir. Boşoturan, oturduğu yerde uyuklayan Araplarda zaman kavramı da gelişmemiştir. Onlar zamanın değerini bilmediklerinden, herhangi bir randevu verdiklerinde randevu saatinden birkaç saat sonra oraya giden insanlardır. Ülkede nasıl olsa zaman boldur, yapılacak iş yoktur, birkaç saat beklemekten ya da bekletmekten bir şey çıkmaz anlayışı, temel hareket noktalarıdır.

İçinden iki büyük nehir geçen ve çok verimli topraklara sahip olan Araplar bunların değerini bilmemektedir. Yaptıkları bütün ziraat boş boş oturup hurma mevsimini beklemektir. Iraklı çiftçiler o kadar tembeldir ki tarlayı sürmeye bile üşenirler. Yazarların dediği gibi Iraklılar, önlerine hazır bir sofraya kurulmuş olduğu halde bu sofraya uzanmaya bile üşenen kişilerdir. Senede birkaç ürün alabilecekleri halde bunu aklına bile getirmeyen Iraklılar, kalkınmanın ve zengin olmanın değil sadece karınlarını doyurmanın derindedir.

Araplar temizliğe dikkat etmeyen insanlardır. Gerek sokaklarının, gerek kıyafetlerinin gerekse vücutlarının pisliğinden bunu çıkartmak güç değildir. Sokakları lağım dolu, çöp doludur. Koca koca şehirlerde yıkanabilecekleri bir hamam yoktur. Bütün yıkanmaları Fırat ya da Dicle'nin içine girip çıkmadan ibarettir. Iraklılar aynı su kanalı içine hem tuvaletlerini yaparlar hem de kanalın suyunu içerler. Aynı kanalda birisi çamaşır yıkar, birisi su testisini doldurur; bir metre ileride birisi abdest alır, bir metre beride diğeri abdest verir. Maddi temizliğin olmadığı Irak halkında manevi temizlik bulmak da güçtür. Iraklılar herkesin ortasında üzerindekiyi tamamen çıkartıp nehrin içinden karşı yakaya geçebilmektedir ve bu gayet normal karşılanmaktadır. Yine aynı Araplar nehir kenarlarında yan yana dizilerek tuvaletlerini yapmakta ve bu sırada kız erkek herkes birbirini görmektedir. Bu görülen şeyler de kahve köşelerinde muhabbet konusu olmaktadır.

Irak'ta halk, sefalet içinde yaşadığının farkındadır; ancak çareyi çalışmakta değil, ülkede medfun bulunan İslam büyüklerinin türbelerinde aramaktadır. Irak'ta pek çok İslam büyüğünün türbesi bulunmakta ve bu türbeler ziyaretçi akınına uğramaktadır. Burada türbeye yüz göz sürmeler ve yatan kişiden medet ummalar halkın cahilliğini

ortaya koymaktadır. Halk, türbede yatan zattan bol rızık ve bol kazanç isterken, tarlaya gidip çalışmadan bu kazancın olmayacağını dikkate almamaktadır.

Olumlu Arap imgelerine bakıldığında ise Cenab Şahabeddin'in yıllarca birlikte yaşadığı bu insanlara sevgi dolu söylemlerde bulunduğu dikkati çekmektedir. Yazara göre Araplar hayat dolu insanlardır. Hayata karşı asla küsmeyen, onu her haliyle seven bu insanlar, son derece şen ve şakraktır. Kinleri hiçbir zaman derinde değildir. En çok sinirlendikleri anlarda bile kolayca yatışırlar. Araplar konuşmayı, gülmeyi ve güldürmeyi seven komik insanlardır. Onlar birisini hafife alsalar bile asla ona hakaret etmezler. Bedevilerdeki gurur ve kabalık bu şehirli Araplarda görülmez.

Bedevi Araplar ise kabileler halinde yaşayan ve bu grup psikolojisiyle hareket eden barbar insanlar olarak imlenmiştir. Bedevilerin en önemli kutsalları kendi kabileleri ve şeyhleridir. Bu lokal milliyetçilikleri nedeniyle kendi aralarında kabilesavaşları ve kan davaları eksik olmamaktadır. Büyük küçük herkesin silah bulundurması, kabileler arası çatışmalar yaşamaları, kan davaları, iddia üzerine masum insanları öldürülmeleri ve benzer nitelikleriyle bedeviler oldukça barbar bir millet olarak imgenlenmiştir. Bedeviler kanundan, hükümetten ve asayıştan uzak bir hayat sürmektedir. Orada her kabile bir devlettir, her şeyh bir padişaktır, her kabile üyesi gönüllü askerdir ve örf, adet, batıl inançlar da değişmez kanunlardır.

Bedeviler son derece tutucu insanlardır, atalarından gördüklerine sıkı sıkıya sarılırlar. Değişime açık olmayıp sadece kendileri olmak ve öyle kalmak konusunda oldukça ısrarcıdır. Bedevi az çalışmakta, bulduğu ile yetinmektedir. Onun ne geleceğe ait planları ne de geçmişe dönük hesapları vardır. Bir günlük yiyeceğe kavuştuğunda kendisini bahtiyar hissetmektedir. Silahı en vazgeçilmez aletidir. O yanındayken son derece cesur ve kibirlidir. Silahını olur olmaz her yerde kullanmayı bir marifet saymış, nerede kullanması gerektiğini ise bir türlü öğrenememiştir.

Özetle Irak, zengin topraklar üzerindeki fakir insanlarıyla, olmayan asayışı, olmayan ulaşımı, olmayan eğitimi, olmayan temizliği, olmayan düzeni ile imgenlenmiştir. Iraklılar ise ağırlıklı olarak keyif düşkün, tembel, geveze, pis, ahlaksız, üretmeyen, gelecek endişesi taşımayan, kalkınmaya dönük hedefi olmayan, batıl inançlara sahip, barbar ve fakir insanlar olarak imgenlenmiştir.

Bu imgelerin nedenleri konusunda bazı ipuçları bulmak güç değildir. Her şeyden önce Bachelard'ın Lescure'den aktardığı sözü hatırlatmakta yarar vardır: "Sanatçı yaşadığını yaratmaz, yarattığını yaşar." (Bachelard, 1996: 24) Bu sözden yola çıkarak gezi kitaplarının birer kurgu olduğunu, gezginlerin sadece arı gözlemlerini birebir aktaran makineler değil, duyumsadıklarını aktaran, öznel yorumlarını kurgularına ekleyen insanlar olduklarını belirtmek gerekmektedir. Gezgin, her şeyden önce bir insandır ve gördüğünü aynen aktaran bir ayna gibi görev yapmaktan çok, dış gerçekliğin kendinde bıraktığı izlenimleri dile getiren kişidir. Dolayısıyla diğer ülkelerin imgelerinde olduğu gibi Irak'ın imgesinde de öznelğin çok önemli bir yeri vardır. Aynı Araplar hakkında Cenab Şahabeddin'in sevgi dolu söylemlerde bulunması buna rağmen Babanzâde'nin Arapları hep olumsuz taraflarıyla anlatması öznelğin imgelere etkisini göstermektedir.

İmgelerin nedenleri üzerinde başka tespitlerde bulunmak da mümkündür. Örneğin gezginler, sürekli Iraklıların az çalıştıklarından, ellerindekini değerlendirmeyi, zamandan istifade etmeyi bilmediklerinden şikâyet etmişlerdir. Bu imgenin kökeninde yazarların Batıcılık düşünceleri ve buna bağlı olarak Batı'da olduğu gibi, zamanını boşa geçirmeyen, çalışan, üreten, ürettiğiyle mutlu olan insanlar görmek istemelerinin etkisi bulunmaktadır. Bilindiği gibi modernizmle birlikte insan yaşamında dakikaların bile önemi ortaya çıkmaya başlamış, üretim, çalışma, verimlilik büyük değer verilen unsurlar haline gelmiştir. Gezginler bu paradigma çerçevesinde olaylara yaklaştıklarından, "bir lokma bir hırka" hayatı yaşayan Iraklıları eleştirmektedirler. Gezginlere göre doğru olan, çok çalışmak, çok üretmek, çok zengin olmak, böylece büyük bir güç haline gelmektir. Arapların ise böyle bir derdi yoktur. Arapların doğruları ise az çalışmak, az üretmek, zenginlik hırsına kapılmadan bu dünyadaki sürelerini doldurmaktır. Durum böyle olunca, gezginlerin doğruları ile Arapların doğruları çatışmakta, bu da gezginlerin Arapları modernizm dışı hayatları nedeniyle eleştirmelerine neden olmaktadır. Dönem yazarlarının Batıcılık anlayışının etkisinde olması, modernizme ters gördükleri her şeyi eleştirmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle Irak'ta modern dışı ne kadar unsur varsa o kadar çok olumsuz imge ortaya çıkmaktadır.

Babanzâde'nin çalışmanın, emeğin önemine dair söylemlerinde Mülkiye Mektebi'nde okumasının etkileri de olmalıdır. Zira Ahmet İhsan'ın *Matbuat Hatıralarım* adlı

eserinde de belirttiği gibi Mülkiye hocaları, "Dünyada hayatın ancak ekonomi üzerine kurulmuş olduğunu, ulus ve ülkelerin güçlerinin her şeyden çok mali örgütlenmeden ve çalışma hayatından kaynaklandığını" (Tokgöz, 1993: 31) öğrencilerine sürekli anlatmışlardır. Ahmet İhsan'la Babanzâde arasındaki sekiz yaşlık farka bakılırsa, ikisinin aynı hocalardan ders almamış olma ihtimali bulunmaktadır. Ancak yine Ahmet İhsan'ın hatıralarından, okula sonradan gelen hocaların da aynı düşünceleri öğrencilere aktardığı anlaşılmaktadır. Neticede Babanzâde Irak'ta iktisadî, çalışmayı, verimliliği öne alırken gerek aldığı Mekteb-i Mülkiye'deki eğitiminden gerekse modernizmin prensiplerinden etkilenmiştir denilebilir.

Irak'ın geri kalmış şekilde imgelemesinde Abdülhamid düşmanlığının etkisi de bulunmaktadır. Babanzâde II. Meşrutiyet'ten sonra kurulan mecliste bölge milletvekili olarak görev yapmaktadır. *Irak Mektupları*'nda, Irak'ın yıllarca ihmal edildiğine, bölgenin ancak yeni meclis kurulduktan sonra hatırlandığına dair söylemleriyle, II. Abdülhamid döneminde Irak'a hiçbir şey yapılmadığını imlemektedir. İttihat ve Terakki üyelerinin Abdülhamid düşmanlığı bilinen bir gerçektir. Babanzâde'nin Abdülhamid düşmanlığı ise daha Mekteb-i Mülkiye'deki öğrencilik yıllarına dayanmaktadır. Babanzâde İsmail Hakkı, "Mülkiye'nin son sınıfında öğrenci iken Sultan Abdülhamid'in okuttuğu mevlitte dağıtılan şekerleri arkadaşları ile birlikte yemeyerek bir protestoda bulununca okuldan kovulmuştur." (Mayak, 2010: 421) Babanzâde'nin Abdülhamid düşmanlığı nedeniyle okuldan atılması da dikkate alındığında Irak imgesinde bu düşmanlığın rol oynaması mümkün görünmektedir.

Babanzâde'nin Irak imgelerine, Iraklıların II. Abdülhamid hayranlığı ve İttihat ve Terakki düşmanlığı da etki etmiş olmalıdır. Zira Gökhan Çetinsaya, *İslam Ansiklopedisi*'nin Irak maddesinde Iraklıların II. Meşrutiyet'ten hoşnut olmadıklarını dile getirmektedir:

"II. Abdülhamid yönetiminde imtiyazlı bir konumda olan Irak eşrafının büyük çoğunluğu II. Meşrutiyet'in ilânını hoşnutsuzlukla karşıladılar. İttihat ve Terakki ileri gelenleri de onlara karşı padişahla iş birliği yapan herkese olduğu gibi olumsuz bir tutum içindeydiler ve kısa zamanda imtiyazlı konumlarına son verme çabasına girdiler. İlk günler şehirlerde bazı protesto hareketleri yapılırken bazı aşiretler, özellikle de II. Abdülhamid döneminde bir nevi dokunulmazlık kazanan Kürt eşrafi ile şeyh aileleri çeşitli isyanlar başlattılar. Basra bölgesinde ise meydana gelen

iktidar boşluğundan istifade eden Şîu aşiretleri ayaklandı. Yeni yönetim uzun zaman bunların bastırılmasıyla uğraşmak zorunda kaldı. İttihat ve Terakki bir yandan da Bağdat, Basra ve Musul'da örgütlenme sürecine girdi. Üç vilâyette de genellikle Arap olmayan Sünnî memurlar ve subaylarla hıristiyan ve yahudiler partiyi desteklediler. II. Abdülhamid döneminde etkinlik kazanan aileler II. Meşrutiyet döneminde muhalefetin başını çektiler." (Çetinsaya, 1999: 95)

Yukarıdaki alıntı, bir İttihatçı olan ve aynı zamanda II. Abdülhamid düşmanlığı bilinen Babanzâde'nin, siyasi düşünce bakımından çeliştiği Iraklılar hakkında neden olumsuz imgeler geliştirdiğinin ipuçlarından birisidir. İmgeler siyasi düşüncelerden kolayca etkilenen yapılardır, bu fikir ayrılığı da yazarın imgelerine doğrudan etki etmiş olmalıdır.

Özet olarak, yazarların Irak'ı imgelemelerinde bireysel duyarlıklarının, aldıkları eğitimin, Abdülhamit düşmanlığının, siyasi düşüncelerin ve Batıcılık ideolojisinin etkileri görülmektedir. Bütün bunlara "gerçekten" Irak'ın içinde bulunduğu durum da eklenmelidir. Unutulmamalıdır ki imgeler gerçekleri ne kadar deforme ederse etsin, mutlaka içinde çok önemli nesnel gerçekleri barındırmaktadır. Hele Irak'ın pisliğinden, kötü mimarisinden, kötü ulaşımından, ülkede doğal kaynakların yeterince kullanılmamasından, kabileler arası savaşlardan, fakirlikten ve benzerlerinden gezginlerin üçünün de aynı şekilde söz etmesi, Irak imgesinde dış gerçekliğin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

3.1.4. Suudi Arabistan:

Ortadoğu coğrafyasının diğer ülkeleri gibi Suudi Arabistan da II. Meşrutiyet döneminde bir Osmanlı toprağıdır. Hakkı Dursun Yıldız'ın aktardığına göre, bugünkü Suudi Arabistan topraklarının hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlıların eline geçmiştir. Yavuz Sultan Selim Memlûkler Devleti'ne son verince, bu devletin siyasî nüfuzu altında bulunan Hicaz bölgesi de Osmanlı hâkimiyetini tanımış ve Şerif II. Berekât b. Muhammed oğlunu, "Hâdimü'l-Haremeyn" unvanını alan Osmanlı hükümdarına gönderip Mekke'nin anahtarlarını takdim ederek itaat arz etmiştir. Osmanlılar da Mekke, Medine ve Cidde'nin yönetimini onlara bırakmıştır. Osmanlı hâkimiyeti altındaki Hicaz bölgesi idarî bakımdan ise Mısır valiliğine bağlanmıştır. (Yıldız, 1991: 257)

Yıldız'ın dediğine göre, Osmanlılar 18. yüzyıla kadar bölgede gerek Portekizlilerle, gerekse yerel isyanlarla uğraşmak zorunda kalsalar da hâkimiyeti elden bırakmamışlardır. 18. yüzyılın ilk yarısında ise Necidli Muhammed b. Abdühvehhâb'ın ortaya attığı dinî fikirler Arabistan'ın geleceği bakımından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Osmanlılar'a karşı bir Arap hareketi olan Vehhâbîlik 19. ve 20. yüzyılda Araplar arasında gelişen milliyetçilik hareketlerini etkilemiştir. İbn Abdülvehhâb yeni fikirleriyle ortaya çıktıktan hemen sonra, Der'iyye bölgesinin idarecisi Muhammed b. Suûd ile akrabalık kurmuş ve bir antlaşma yapmıştır. Muhammed b. Suûd'un ölümünden (1765) sonra yerine oğlu Abdülaziz geçmiş ve 1788 yılında bütün Necid bölgesini hâkimiyeti altına almıştır. Bundan sonra Mekke Şerifi Gâlib ile on beş yıl süren mücadeleye başlayan Vehhâbîler, 1803 yılında ilk defa Mekke'yi zaptetmişlerdir. Vehhâbîler 1804'te Medine'yi ele geçirmişler, diğer taraftan Basra Körfezi'ne, Yemen ve Hadramut'a kadar geniş bir sahaya yayılarak Irak ve Suriye'yi tehdide başlamışlardır. Osmanlı Devleti süratle gelişmekte olan Vehhâbî tehlikesini bertaraf etmek için Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı görevlendirmiş, Mehmed Ali Paşa 1818 yılında Der'iyye'yi zaptederek Suudî Emirliği'ne ağır bir darbe indirmiştir. İstanbul'a gönderilen Abdullah b. Suûd ile dört oğlu, Şeyhülislâm Mekkîzâde Mustafa Efendi'nin verdiği fetva üzerine idam edilmişlerdir. (Yıldız, 1991: 257)

Suûdîler'in yeniden kuvvetlenmeleri II. Abdülazîz b. Suûd'un 1902 yılında başa geçmesiyle başlamıştır. II. Abdülazîz uzun mücadelelerden sonra Osmanlı Devleti'yle iş birliği yapan Âli Reşîd'i ortadan kaldırmış ve Riyad'ı geri alarak Necid'e hâkim olmuştur. Bu dönemde Hicaz'da, Mekke şerifleri ile diğer sultan, emîr ve imamlar genellikle İngilizlerin desteğiyle Osmanlılar'ın karşısında yer almışlardır. Osmanlıların bölgeye şerif olarak tayin ettiği Hüseyin deİngilizlerden destek alarak 1916'da Arap isyanını başlatınca, Osmanlılar Mekke'yi terketmek zorunda kalmışlardır. (Yıldız, 1991: 258)

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Arabistan'da Osmanlı hâkimiyeti bütünüyle sona ermiştir. Mondros Mütarekesi üzerine Osmanlılar Hicaz'dan çekilince Vehhâbîler Mekke ve Tâif'i de almışlardır. Abdülazîz bin Suud 8 Ocak 1926'da kendisini Hicaz kralı ilân etmiş ve İngilizlerle yaptığı Cidde Antlaşması'yla da tam bağımsız olmuştur. (Yıldız, 1991: 258)

Suudi Arabistan'ın Türkler açısından önemi, İslamiyet'in doğduğu topraklar olmasıdır. İslam peygamberi Hz. Muhammed, bu topraklarda doğmuş, burada dini yaymış ve yine burada vefat etmiştir. Başta Kâbe olmak üzere Müslümanlar açısından kutsal sayılan pek çok mekân, Suudi Arabistan'da bulunmaktadır. Türk gezginleri de bu kutsal mekânları görmek ya da hac görevini yerine getirmek amacıyla ülkeyi ziyaret etmişlerdir.

II. Meşrutiyet döneminde Arabistan hakkındaki izlenimlerini anlatan iki gezgin bulunmaktadır. İlki, 1907-1910 yılları arasında Asya ve Uzakdoğu ülkelerine büyük bir geziye çıkan Abdürreşid İbrahim'dir. Abdürreşid İbrahim, Asya'yı tanımak ve orada İslamiyet'i yaymak amacıyla 1907 yılı sonlarında önce Batı Türkistan, Buhara, Semerkant ve Yedisu civarını dolaşmış, ardından 1908 Eylül'ünde Sibiryaya, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Singapur, Hint denizi adaları, Hindistan ve Arabistan'ı kapsayan bir yolculuk daha yapmıştır. Yazar, yolculuğunun son durağı olan Arabistan'da hac görevini yerine getirdikten sonra 1910 yılında Suriye yoluyla İstanbul'a dönmüştür. Yazar, bu seyahatinin hatıralarını daha Japonya'da iken "Japonya Mektupları" başlığıyla *Sırât-ı Müstakim*'de yayımlamaya başlamıştır. Yazıların büyük ilgi görmesi nedeniyle kitap haline getirilmesi kararlaştırılmış ve ilk cildi 1328 (1912-1913), ikinci cildi 1329 (1913-1914) tarihlerinde olmak üzere *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet* adıyla yayımlanmıştır. İki ciltten meydana gelen eserin ilk cildi, yazarın memleketi olan Türkistan'dan yola çıkışıyla başlamakta ve Singapur'a varışı ile sona ermektedir. Bu ciltte Japonya hâtıraları geniş bir yer tutmaktadır. Singapur hatıraları ile başlayan ikinci ciltte ise Hint denizi adalarındaki İslâm emirliklerinin durumu, Cava, Malaka ve diğer Müslüman halkın sömürgeci İngiliz ve Hollandalıların idaresi altında uğradıkları zulümler, Hindistan ve buradaki Müslümanların durumu hakkında bilgiler verilmekte, İngilizler'in yerli halka yaptığı insanlık dışı eziyetler anlatılmaktadır. Hindistan'dan hacca giden yazar, eserinin son kısmında hac hatıralarını nakletmektedir. Eserin ikinci cildi Suriye üzerinden İstanbul'a dönüş ile son bulmaktadır.

İki cilt halinde İstanbul'da yayımlanan *Âlem-i İslâm* (1328-1329), önce Mehmet Paksu tarafından (1988), sonra Ertuğrul Özalp tarafından (2003) Latin alfabesine aktarılarak

yine iki cilt halinde yayımlanmıştır.⁸⁰

İkinci gezgin Ali Suad'tır. Irak bahsinde değindiğimiz yazar, 1916 yılında yayımladığı *Seyahatlerim* adlı eserinde birkaç günlüğüne ziyaret ettiği Medine'yi anlatmıştır.

3.1.4.1. Suudi Arabistan Tarihi ve Coğrafyası:

Her iki gezi kitabında da Suudi Arabistan tarihi hakkında herhangi bir söylem yer almamaktadır. Gezginler ülkeyi o günkü haliyle imgelemişler, ülke tarihi hakkında bilgi vermemişlerdir. Ülke coğrafyası hakkında ise bir miktar izlenim yer almaktadır. Gezginler ülke coğrafyası bağlamında özellikle çöllerden söz açmışlar, uçsuz bucaksız çöllerin sıcaklığından ve garip şekillerinden okuyucularını haberdar etmişlerdir. Örneğin Abdürreşid İbrahim, Cidde ile Mekke arasındaki mesafede herhangi bir imar eseri görememiş, bu coğrafyanın kumlarla örtülü bir oavadan ibaret olduğunu dile getirmiştir: "Bu kum çölünde iki saat kadar mesafe katettikten sonra taşlık tepeler başlar, bu tepelerde simsiyah taştan ibaret dağlar, nebatat namına sina-yı mekkî (sinameki) ile dikenli mugaylan (deve dikenli) ağacından başka bir şey yok." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 486)

Ali Suad'ın Tebuk ile Medine arasında gördükleri de benzer niteliktedir. Ali Suad, yük treniyle yaptığı yolculukta bir yandan sıcaktan şikâyet etmiş, diğer yandan gördüğü doğal manzaranın güzelliğini dile getirmiştir.

"Sıcak gittikçe artıyor. Mülevven ve buzlu camlar gibi parlayan mor, yeşil, kırmızı taş parçalarının lemaanı, güneşin göz kamaştırıcı şedid parlaklığı, ekâlîm-i hârenin en takat-sûz ve melcesiz çöllerini korkunç bir ağırlık, vakur ve hatta müteazzim bir durgunluk içinde gösteriyor; buralarda bazen kum yerine ateş üzerinde gezildiğini, hava yerine alev teneffüs edildiğini lisan-ı hâliyle anlatıyordu. Fakat teşekkülât-ı arzîyenin garabeti, bakmakla doyulur menazırdan değildi. Eşkâl ve vaz'ıyyâtındaki garabet tasavvur olunabilir nevlerin çok fevkindeydi. Yıkık dağlar, araları daracık ve uzun yarıklarla birbirinden ayrılmış müteselsil tepeler, çatlamış delik deşik kayalar, türlü eşkâl-i acibeleriyle tabii harabeler, mağaralar, aynı kömür yığınları halinde yine birçok siyah taş kümeleri hattın güzergâhını i'vicacı devrelerle etrafında dolaştırmıştı." (Ali Suad, 1996: 112-113)

⁸⁰Bu çalışmada Ertuğrul Özalp tarafından *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması* adıyla yayımlanan baskı esas alınmıştır.

Yukarıdaki söylemler ve benzerlerine bakıldığında ülkenin coğrafi yapısında çöllerin önemli bir yeri olduğu, türlü şekiller almış kayaların varlığı görülmektedir.

3.1.4.2.Suudi Arabistan Şehirleri ve Suudi Arabistan’da Şehircilik:

Gezginlerin ülkede bahsettikleri iki şehir vardır: Mekke ve Medine. Abdürreşid İbrahim hac görevini yerine getirmek amacıyla ülkededir, dolayısıyla her iki şehri de görmesi doğal bir durumdur. Ali Suad ise hac döneminde ülkede değildir ancak o da sırf Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmek amacıyla Medine’ye gittiğini aktarmıştır. Yazarın Arabistan ziyaretinin amacı iyice bunalan ruhuna manevi bir hava aldırmaaktır. "Velev birkaç gün olsun, cihân-ı sitem-kârın en masun ve masum bir yerinde, kevser-i hak ve adaletin menba-ı saf ve güzini başında kalarak her türlü ızdırabatımı unutmak için" (Ali Suad, 1996: 110) Medine’ye gittiğini dile getiren yazar, orada harap gönüllerin, mustarip ruhların hayat bulduğunu da belirtmiştir.

Mekke:

Arabistan’ın önemli bir şehri olan Mekke’nin yeryüzündeki bütün Müslümanların gözünde apayrı bir yeri bulunmaktadır. Hz. Muhammed’in dünyaya geldiği ve İslam dinini yaymaya başladığı şehir olması, bütün Müslümanların kiblesi olan Kâbe’nin bu şehirde yer alması, hac ibadetinin gerçekleştirildiği yer olması gibi yönleriyle Mekke bütün Müslümanlar için kutsal bir şehir olarak kabul edilmektedir.

Gezginler arasında Mekke’den söz eden tek yazar Abdürreşid İbrahim’dir. Abdürreşid İbrahim, hac görevini yerine getirmek için geldiği Mekke’yi kutsal bir kent olarak tanımış ancak kent hakkında genellikle olumsuz söylemlerde bulunmuştur. Ona göre şehir imar konusunda oldukça geri kalmıştır. Kent Hz. İbrahim zamanında nasılsa, o günde hemen aynı şekliyle durmaktadır. Bir zamanlar Mekke’nin imarı adına kimi hizmetlerde bulunulmuşsa da bu hizmetler Harem-i Şerif’in etrafını aşamamıştır. Yapılan hizmetlerden en çok yararlanan Harem-i Şerif binası bile son derece sade bir yapıdır ve yazara göre bütün Müslümanların toplanma yeri denilecek niteliğe, gösterişe sahip değildir.

Şehir büyük dağlarla çevrili olduğu halde, sele maruz kalma ihtimali düşünülmeden kentte yapılaşmaya gidilmiştir. Değişik zamanlarda meydana gelen sel felaketleriyle

büyük yıkıma uğrayan, Kâbe'si bile defalarca harap olan şehir, bundan sonra gelecek seller için herhangi bir tedbir de almış değildir.

Şehrin pisliği de ayrı bir konudur. Mekke'nin temizliği ve aydınlatılması için herhangi bir çaba harcanmamıştır. Şehirde umumi tuvaletler olmadığı için insan pislikleri cadde ve sokaklarda, açık yerlerde, ayaklarla çiğnenmektedir. Hac zamanında iki yüz üç yüz bin kişinin toplandığı bu kentte, şehrin küçük olması, hacıların bulunabileceği alanın sınırlı olması, hacıların Kâbe'nin yakınlarından ayrılmak istememeleri gibi nedenler pisliğin çoğalmasına neden olmaktadır.

"Tekrar diyelim ki temizlik için kat'iyyen tedbir alınmamış, bereket versin ki sıcağın şiddetinden kazurat (insan pislikleri) hep kuruyup toprağa karışıyor gidiyor. Fakat sel geldiği zaman da o pislikleri tamamen alıp götürüp Harem-i Şerif'in içine ve Kâbe-i Muazzama etrafına dolduruyor. Bu cihetler hâlâ da nazar-ı itibara alınmamaktadır." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 492)

diyen Abdürreşid İbrahim, kentteki pisliğin en kutsal ibadet mekanlarına kadar yayıldığını, hâlâ buna bir tedbir alınmadığını dile getirmektedir. Kitabın ilerleyen sayfalarında yazar, kendisinin de şehirde bulunduğu sırada şiddetli bir yağmur yağdığını, Kâbe'nin çevresinin sularla kaplandığını, şehrin bütün lağımalarının gelip bu kutsal yerlere dolduğunu, sular çekildikten sonra da ortaya çıkan kokunun bütün çevreyi kapladığını üzümlere anlatmıştır.

Yine kentin dar sokaklarını, çarşı ve caddelerinde pişmekte olan türlü türlü yemeklerini ve satılan meyvelerini sağlığa uygun bulmayan yazar, "Sözün özü fen nokta-i nazarından Mekke-i Mükerrreme beldesi o toplantılara kat'iyyen müsait değildir." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 492) diyerek şehrin o günkü yapısının hac gibi çok kalabalık bir ibadet için uygun olmadığını dile getirmiştir.

Mekke'deki en önemli sorunlardan biri de şehirde "emirlik" ve "hükümet" adında iki ayrı iktidarın bulunmasıdır. Emirlik eskiden beri Arap şeriflerinin elinde bulunan bir makamdır ve bedevilerin idaresi için bir çözüm olarak düşünülmüştür. Hükümet ise Osmanlı valisidir, ancak burada valiler zamanla bütün güçlerini kaptırarak emirlerin uşağı durumuna düşmüşlerdir. Yazarın anlattığına göre emirler bedevilerle bir olup Mekke ile Medine arasında hac kabilelerinden geçiş parası adı altında haraç almaktadır, bununla da kalmayıp her yıl hazineden yardım da görmektedirler. Abdürreşid İbrahim,

bu problemlili yapıya bir an önce çözüm bulunması gerektiğini söylemiştir, ancak onun çözüm bulacağını umduğu kişi oldukça ilginç bir isimdir:

"Benim aciz fikrime göre memleketi bu suretle idare kalıcı olamaz, bir memleket dâhilinde iki hükümet yaşayamaz, zaten bu hal de geçmişin kötülüklerinden bir lekedir. Memleketin selametini arzu eden ve cidden vatan uğrunda bütün rahatını feda ederek sırf İslamiyet'in pâyidar olması için evlatlarını dahi esirgemeyip kurşuna karşı cân u gönülden sevkedenden şimdiki emir Şerif Hüseyin Paşa gibi yüce bir zâtın varlığından istifade ederek bu iki çeşit idarenin kaldırılması için çok yakında çare aranacağını kuvvetle ümit ederiz." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 528)

Yazarın çözüm bulacağını umduğu kişi, İngilizlerle işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan ve bu ayaklanma sonucu bütün Ortadoğu coğrafyasının Osmanlı'nın elinden çıkmasına neden olan meşhur Şerif Hüseyin'dir.

Mekke hakkında yazarın tespit ettiği bir diğer eksik yön, bütün İslamiyet'in kalbi olan bu şehirde büyük âlimlerin, müderrislerin, müftülerin bulunmamasıdır. "Mekke İslamiyet'in kalbidir. Hâlbuki bugün Mekke'de ne adamakıllı bir müfti var ve ne de bir müderris var ve ne de bir âlim. Ele alacak, parmakla gösterilecek bir tek adam yoktur."(s. 529) diyen yazara göre, Müslümanların merkezi olan kentin Müslüman âlimleriyle dolu olması, buradan bütün dünyaya adalet ve ilim yayılması gerekir. Hac mevsiminde kente gelen hacıların da ilim, âlim, adalet dolu bu kenti görüp onu örnek alması uygun olacaktır. Ancak kent bütün bunlardan mahrumdur. Yazar bu kentin çirkinlikleri hakkında daha yazacak çok şeyleri olduğunu ancak bu kadarla yetindiğini şu cümleleriyle dile getirmiştir: "Ben de Mekke'yi takdir edenlerdenim, Mekke'ye özel bir hürmetim vardır, takdis ederim, bununla beraber teessüfle, âh âh pek çirkin haller var, pek soğuk şeyler var, daha münasip, bu kadarla iktifa edeyim." (s. 529)

Abdürreşid İbrahim'in söylemleri arasında şehrin olumlu yönlerini görmek de mümkündür. Yazarın demesine göre, şehir hacca uygun olmayan bir yapıya sahip olsa da, muhtemel pek çok olumsuzluklar hacıların gayreti ve Allah'ın izniyle önlenmektedir. Örneğin Mekke'de yeterince yiyecek olmaması, o kadar kalabalığın ihtiyacını karşılayacak kadar fırın bulunmaması gibi nedenlere rağmen "Allah'ın verdiği bereketle" kentte yiyecek sıkıntısı yaşanmamakta, hatta yiyecek fiyatları da sıradan günlerde olduğu gibi kalmaktadır. Yine yazara göre bu kadar kalabalığa rağmen

asayişin sağlanabilmesi de ilahi bir lütuftur. Şehirde polis ya da zabıta memuru yoktur; buna rağmen asayiş bozacak herhangi bir olumsuzluğa rastlanmamaktadır. Yüz binlerce hacı adayını, yanlarında önemli miktarda para taşıdıkları halde, hırsızlık gibi tatsız olaylar yaşamamaktadırlar. Abdürreşid İbrahim, kentin bu olumlu yanlarını saydıktan sonra bütün bunları Âl-i İmrân suresinin 97. ayetinde geçen, "Kim oraya girse emniyet içinde olur." ifadesine bağlamıştır.

Abdürreşid İbrahim Mekke'ye hac görevini yapmak amacıyla geldiği halde kenti eleştirel gözlerle gözlemleyebilmiş bir gezgindir. Bir yandan hac görevini yerine getirmiş, bir yandan da Mekke'de, Mina'da, Arafat'ta gerek hacılardan kaynaklanan pislikleri ve cehaleti, gerekse kentten kaynaklanan eksiklikleri dile getirmiştir. Hacıların gittiği her yeri pisletmesi, kesilen kurbanların çukurlara gömülmesi yazarın şehirde dikkatini çeken diğer unsurlardır.

Medine:

Suudi Arabistan'ın bir diğer kutsal kenti Medine, hem Abdürreşid İbrahim hem de Ali Suad tarafından anlatılmıştır. Abdürreşid İbrahim Medine'yi tanıtırken bağ ve bahçelerinden, çiftçiliğe elverişli yapısından söz etmeyi uygun görmüştür. Ona göre Medine'nin suyu çoktur, arazisi verimlidir, iklimi ve toprağı çiftçiliğe uygundur. Medine'nin çevresinde bağ ve bahçeler çoktur, bu bahçelerde her türlü meyve yetişmektedir. Kentin hurmalıkları da boldur. Halk biraz daha emek harcarsa elde ettiklerinden çok daha fazlasını kazanabilir ancak Medinelilerin çoğu maaşlı olduklarından çiftçiliğe ve ticarete gereken önemi vermemektedirler.

Medine'nin nüfusu yaklaşık yetmiş bindir. Nüfusun çoğu Araplaşmış kimselerden oluşmaktadır, şehirde eski yerli Arap sayısı oldukça azdır. Medine dışarıdan göç alan bir kenttir, demir yolu da tamamlandığı için kentin bundan sonra daha çok göç alacağı kuşkusuzdur.

Yazar yukarıdaki söylemleriyle kenti genel olarak tanıtmıştır. Ancak gezginin Medine hakkında söyledikleri her zaman yukarıdakiler kadar olumlu değildir. Abdürreşid İbrahim Mekke'de gördüğü eksiklerin benzerini Medine'de de görmüştür. Ona göre,

"Medine-i Münevvere beldesi ilim ve irfan menbaı, din ve iman menşei olan temiz bir beldedir. Harem-i Şerif (Mekke ve yakın civarı) ise Furkan'ın iniş yeridir,

burada kıyamet gününe kadar irfan nurunun parıldaması icap eder. Her mü'min ve muvahhid bunu böylece arzu eder; zira Haremeyn-i Muhteremeyn (Mekke ile Medine) tüm mü'minle nazarında pek mukaddes, pek yüce makamlardır, bu iki belde hakkında insan fena bir şey tasavvur etmek dahi istemiyor. Fakat ne çare şu anda her ikisi de ilim ve marifetten mahrum olduğu gibi, İslam âdâbından ve güzel ahlaktan da mahrumdur." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 535)

Yazarın dediğine göre Medine'de gönül huzuruyla hac yapmaya engel olan pek çok unsur bulunmaktadır. Hacı, hem Mekke hem de Medine'de kentlerin herhangi kutsal bir yerinde dilediğince ibadet yapamamakta, mutlaka bir dilenci tarafından rahatsız edilmektedir.

"Hiçbir makamda hacı dilediğince ve gönül huzuruyla Harem-i Şerif'te Cenâb-ı Hakk'a tazarru ve niyaz edemez, mutlaka şeytan gibi biri gelir, hacının yanına dikilir, para ister, edepsizlikten her ne insan ağzına almak mümkün ise hepsini söyler, hatta icap ederse tehdit de eder de yine para ister. Ne Ravza-ı Mutahhara'da ve ne de Muvacehe-i Saadet'te ve ne de diğer mukaddes makamlarda bir dakika ve bir an olsun insana rahat vermezler. O yüce makamda Medineli kıyafetinde Arapça konuşan bir adamda bu hali görünce, artık hacı babada ne hulûs kalır ve ne de hamiyet, eskiden gıyabî bir muhabbet var ise onu da kaybeder. Hemen acele acele memleketine gitmeye can atar." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 536)

Yazarın Medine'de rahatsız olduğu unsurlar bunlarla sınırlı değildir. Harem-i Nebevi'de yüze yakın imam bulunmaktadır ancak bu imamlar arasında Harem-i Nebevi'nin daha yüzünü bile görmemiş olanları vardır. Bu imamlar babadan oğula geçen miras gibi imamlık kazanmışlardır. Kendileri namaz kıldırmayıp her ay maaşlarını almakta, senede iki üç kez imamlık sırası geldiğinde de üç beş kuruş verip yerlerine vekil imam göndermektedirler. "Bu imamlar arasında kız gibi çocuklar da var, birkaç ayet ezberlemiş, sesi güzel, kendi güzel, ince uzun gömlek giymiş, namazın şartlarını bilmez, abdestin farzlarını bilmez, ama Harem-i Nebevi'de imam, zira babası imam imiş yahut anası imam kızı idi." (s. 540) diyen yazar, bu çocuk imamların bir kısmının edepsiz, çapkın ve terbiyesiz olduklarını da sözlerine eklemiştir. Medine'de müezzinler de pek çoktur ve bunların da büyük kısmı ipsiz sapsız, hayâsız çocuklardan oluşmaktadır.

Medine müderrisleri de yazarın eleştirilerinden nasibini almıştır. Zira yazara göre kentte "Medrese pek çok, müderris hiç yok"tur. Birkaç güzel medrese ismi sayan yazar,

"Mahmudiye medresesinde altmış-yetmiş talebe yerinde aynı sayıda "Ölüme niyet ettim" diyerek Medine'ye gelmiş ihtiyarlar; binalar mükemmel, aylık birkaç mecidiye, zannederim on mecidiyeye kadar aylığı ve altı belki yedi liralık cerayesi var, vakfı muattal bir hale getirmiş, ders okumak değil, dersin ne olduğunu bilmez ihtiyarlar bu medresede vaad edilen eceli gelip geberinceye kadar yatar, geberdikleri zaman kiminin odasında yüz lira, kiminin elli lira, kiminden birkaç yüz lira para çıkar." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 543)

diyerek medreselerin paragöz ihtiyar müderrislerin elinde olduğunu ve bu kurumların nasıl âtil bırakıldığını dile getirmiştir. Müderrislerin tamamı zühd iddiasında bulunan ancak takvayla ilgisi olmayan adamlardır. Yaptıkları şeyler vakıf anlayışına uymamaktadır. En çok maaş veren medreselerde bir tek talebe bulunmamakta, sekiz yüz dokuz yüz odalı medreselerde yüz kadar talebe ancak bulunmaktadır. Hiç talebesi olmayan medreselerde müderrisler herhangi bir rahatsızlık duymadan maaşlarını almaya devam etmektedir. Yazara göre bu ihtiyar müderrisler "maaşlı cenazeler"dir.

Yazar bunları aktardıktan sonra şehrin kütüphanelerine değinmiştir. Kentteki kütüphaneler oldukça güzel ve düzenlidir. Her medresede oldukça mükemmel bir kütüphane bulunmaktadır, bunun yanı sıra kentte iki adet de halk kütüphanesi vardır. Kütüphanelerde eski eserler ve gayet önemli kitaplar bulunmaktadır. Kütüphanelerin tek olumsuz tarafı herhangi bir tedbirin alınmaması nedeniyle kitapların her an çalınma tehlikesine maruz kalmasıdır.

Abdürreşid İbrahim'in Medine söylemleri bunlarla sınırlıdır denilebilir. Yazar ayrıca Harem-i Nebevi, Ravza-ı Mutahhara gibi kutsal mekânlara yüzeysel de olsa değinmiş, özellikle Harem-i Nebevi'yi süslü, gösterişli ve ruhaniyetli bir mabet olarak nitelendirmiştir.

Ali Suad Medine'ye eleştirel gözlerle bakan bir gezgin değildir. O, birkaç günlüğüne peygamberinin kabrini ziyarete gelen bir mümindir. Onun söylemlerinde yoğun bir duygusallık söz konusudur. Sevdiğine kavuşan âşık gibi, sadece ona odaklanmış, bu manevi kentte bol bol dua ve ibadet etmiştir. Özellikle Trablusgarb ve Bingazi'de

mücadele eden askerlere dua eden yazar, İslam âleminin içinde bulunduğu kötü durum yüzünden peygamberinin huzurunda bulunmaktan utanç duymuştur.

Yazar Medine hakkında çok fazla söylemde bulunmamıştır, bununla birlikte kentteki Harem-i Nebevi, Ravza-ı Mutahhara, Kuba Mescidi gibi kutsal mekânlardan söz etmiştir. Yazarın kutsal mekânlardan başka dikkatini çeken şey kentteki satıcıların ticaret ahlakıdır. Yazar, Buharalı bir satıcıdan saat alırken yaşadıklarını sevgiyle anlatır:

"Dükkânın önündeki camekânda siyah ve beyaz maden kaplı saatler gördüm ve "Bunlar iyi midirler?" diye sordum. Cevaben, "Hayır, iyi işlemezler!" dedi. Latife-gûyane bir hayretle, "Herkes sattığı malını metheder, sen neden böyle diyorsun?" dedim. "Ben rast söylerim" cevabını verdi. Doğruluğun bu güzel sahnesi buracıkta nazar-ı âlemden hafî bir masumiyetle gözükiyordu. Saatlerin birini alarak kurdum ve fiyatını sordum. Kendine mahsus Türkçesiyle " Bir mecrediye ve yarım" dedi. Bir de tesbih alarak bozması için bir lira verdim. Bozuğu kâfi gelmediğinden komşusuna giderek elinde birkaç mecrediye ile dönerken tıflane tebessümlerle ilk söylediği söz: "Saatın hesabını dürüst söylememişim. O bir mecredi ve yarım değil, yirmi sekiz kuruştur" itirafıydı. Bu adamı kardeşimden ziyade sevdim." (Ali Suad, 1996: 127)

Ali Suad'ın Medine ile ilgili aktardıkları bu şekilde özetlenebilir. O, kente eleştirel bir gözle bakmamış, şehrin manevi atmosferinin dışına çıkmak istememiştir.

Suudi Arabistan kentlerine genel olarak bakıldığında, kentlerin geri kalmış ve pis oldukları, pek çok bakımdan hac gibi kalabalıklar için uygun bir mekân olmadıkları dikkat çekmektedir. Bütün Müslümanlar için en kutsal mekânlar olan bu kentlerin ilkel ve pis yapısının kendi kutsal yapılarıyla tezat oluşturduğu, İslam merkezi oldukları halde İslam dışı pek çok unsurun kentlerde kol gezdiği de görülmektedir. Gezginler bu kentleri sırf kutsallıkları nedeniyle ellerinden geldiği kadar eleştirmemeye çalıştıklarını, aslında söylenmesi gereken çok şey olduğunu da belirtmişlerdir.

3.1.4.3. Suudi Arabistan'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Gezginler, ülkenin büyük bir bölümünü gezmemişler, sadece Mekke ve Medine'de bulunmuşlardır. Bu bakımdan da ülkenin bütününe yönelik söylemlerden kaçınmışlardır. Buna rağmen kimi söylemlerden ülkedeki sosyal hayat hakkında fikir edinmek mümkündür.

Öncelikle ülkenin yönetiminden söz etmek uygun olacaktır. Abdürreşid İbrahim'in Mekke'de iki ayrı hükümet olduğunu dile getirdiği yerler aynı zamanda ülkedeki iki başlılığı da anlatmaktadır. Söylemlerden anlaşıldığı kadarıyla II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı hükümetinin Arabistan'da hiçbir ağırlığı kalmamıştır. Tıpkı Irak'ta ve Yemen'de olduğu gibi Osmanlı yöneticileri burada da sadece ismen vardır. Valiler sözde valilerdir, icraatta kesinlikle vali olamamaktadırlar. Ülkenin yönetimi yine Arap şeriflerinin elindedir, bunlar bedevileri arkalarına aldıklarından somut silahlı güç bakımından Osmanlı valilerinden çok daha güçlü konumdadırlar.

Bir diğer konu ülkenin asayişidir. Bu bağlamda bedevi Arapların Yemen ve Irak'ta olduğu gibi burada da barbarlıklarda bulduklarını dile getirmek gerekmektedir. Abdürreşid İbrahim Mekke'den Medine'ye "Tayyare kafilesi" adı verilen deve kervanı ile gitmiştir. Bu kafiyeledeki hacıları, Dihle kabilesine bağlı bedevi devecileri götürmüştür ve on dört gün süren bu yolculukta herhangi bir olumsuzluk meydana gelmemiştir. Ancak diğer kafiyelelerde hacılardan bir kısmı vurulmuş, bir kısmı ise paralarını kaptırmıştır. Yazar burada vurulan hacıların büyük kısmının beş kuruşluk bir bahşiş yüzünden öldürüldüğünü dile getirmiştir. Yazarın demesine göre Mekke ile Medine arasında hacıları götüren bedeviler bu ağır iş karşılığında aldıkları paradan başka bir de bahşiş istemektedirler:

"Bedeviler Haremeyn arasında her menzilde kendi devesine bindirdiği yolcudan bahşiş ister, âdettir, her iki hacı da her menzile beş kuruş verir, daha çok veren hacılar da bulunur ve diğer bazıları da hiç vermek istemez. Fakir olan hacıdan bedevi bahşiş istemez. Zengin olduğu halde hacı baba bedevi devecinin bahşişini vermezse bu hacı artık vurulmaya hazırdır. Ekseriyetle vurulan hacıların canı bu suretle beş kuruşa feda olunur." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 531)

Abdürreşid İbrahim vurulan hacıların bunu hak ettiğini düşünür, çünkü Rusya'da içtiği bir kahve için Rus kızlarına bahşiş veren, kaldığı otelin uşaklarından sağlam bir bahşişi esirgemeyen hacılar, hacca geldiklerinde ellerini ceplerine sokmak istememektedirler. Hâlbuki zavallı bedeviler, o Hicaz sıcağında hacının ağır eşyasını yüklenmekte, suyunu ve odununu getirmekte, bütün gün yanında yayan gitmektedirler. Akşam olduğunda ise bahşişini istemek onların doğal hakkıdır.

"Elbette bir sorar iki sorar, vermediği takdirde vurur alır, gayet münasiptir. Ömründe bir kere Hicaz'a gidiyorsun, birkaç lira fazla harca da herkes de senden memnun olsun, hac zenginlere farzdır, fakirler gitmesin... Hacı baba Harameyn arasındaki her menzilde 2.5 kuruş bahşiş verecek olursa, toplam on menzil bulunduğuna göre 25 kuruş eder, kendi hayat ve rahatı için 25 kuruş sarf etmekten çekinirse, artık o hacı nerede olsa ölmeli, Hicaz'da bir bedevi tarafından vurulursa demek olur ki yine bahtiyardır." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 531-532)

Yine yazarın dediğine göre Hicaz'da işlenen suçların hepsi Hicaz halkı tarafından işlenmemektedir. Çünkü hacılarla birlikte hırsızlar ve düzenbazlar da gelmektedir. Bu profesyonel hırsızlar, her sene gidip geldiklerinden dil bilmekte, Arap kıyafeti de giyerek kendilerini saklamaktadırlar.

Gezi kitaplarında halkın sağlığı hakkında bazı söylemler bulmak da mümkündür. Bu bağlamda Abdürreşid İbrahim'in gözlemleri önemlidir. Yazar, Suudi Arabistan'a Singapur'dan gelmiştir. Yolculuk yaptığı gemide pek çok hacı adayı daha bulunmaktadır. Gemi Suudi Arabistan sınırlarına girdikten sonra ülkenin güneyindeki Kamaran adasında beş gün boyunca yolculara karantina uygulaması yapılmıştır. Yazar, karantina uygulaması sırasında hacı adaylarının demir parmaklıklar arasında tutulduğunu, burada insanlık dışı uygulamalara maruz kaldıklarını aktarmıştır. Abdürreşid İbrahim, karantina uygulamasından şikâyetçi olmuştur, ancak karantinanın kolerayı önlemek amacıyla bütün ülkeler tarafından alınan ortak kararlar uygulandığını aktarmıştır.

Daha sonra yazar, kalabalık hacı topluluğu arasında koleranın ya da bulaşıcı hastalıkların görülebildiğinden söz etmiştir. Özellikle Mina'da karşılaşılan bu hastalıklar çoğunlukla pislikten ileri gelmektedir.

"Mina'da hacıların çokluğundan ve mevkiinin iki dağ arasında yer alan daracık, sıkışık bir mevkide bulunmasından dolayı havanın bozukluğu ve suların oldukça azlığı ve bu cihetle de tam bir temizliğe riayet olunmaması nazar-ı itibara alındığında, bulaşıcı hastalıklar için adeta fırsat denilecek derecede müsaittir." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 513)

diyen yazara göre, fakir hacıların Mina'da son defa doymak amacıyla kurban etlerinden yemeleri de kolerayı çağırın nedenlerden bir diğeridir.

Yazarın ülkedeki sosyal ögeler bağlamında aktardığı bir diğer unsur Hicaz'daki hacı evleridir. Mekke ve Medine'de Kazanlı tekyesi adıyla bilinen birçok hacı evi vardır.

"Rusya'dan gelen hacılar o tekyelere iner ve ikamet ettiği sürece o tekyelerde kalırlar, tekyeye nezaret eden zat da hacıların işine gücüne bakar, daha doğrusu hacılara uşaklık eder. Nihayet hacı babayı memnun edebilirse, eline geçen bedel, hacının umre sadakasından gönlünden her ne koparsa kendi isteğiyle tekye bakıcısına ihsan ettiği miktardan ibarettir ve bazı hacılar da tek kuruş vermez, belki de her iki tarafın kalpleri rencide olur ve münakaşalar da eksik olmaz."
(Abdürreşid İbrahim, 2003b: 488-489)

Yazar bu cümleleri sarf ettikten sonra bu tarz tekyelerin ne tür bir istifade umularak kurulduğunu anlayamadığını dile getirmiştir. Bu evlerin faydaları ile zararları birbirini kapatacak derecededir ve yazara göre bu evlere ihtiyaç da yoktur.

Yazarın ülkede gördüğü bir diğer kötü şey "delil" adı verilen rehberlik kurumudur. Önceleri sırf Allah rızası için, dışarıdan gelen hacıları misafir etmek, onları kutsal mekânlara götürürken rehberlik etmek amacıyla kurulan "delil"lik kurumu, zamanla bir ticaret haline gelmiş, ardından da yağmacılık ve yankesiciliğe dönüşmüştür. Yazarın orada bulunduğu zaman zarfında gördüğü deliller, hep cahil ve zelil adamlardır ve mukaddes makamlardan müminleri nefret ettirmeye sebep olmaktan başka bir işe yaramamaktadırlar.

Abdürreşid İbrahim'in ülkede bulunduğu sırada o seneye özgü olmak üzere bazı gariplikler meydana gelmiştir. İlk olarak Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa Mekke'ye gelmiş ve diğer hacılar gibi hac görevini yerine getirmiştir. Bu, Arabistan tarihinde çok nadir görülen olaylardandır. İkincisi Yemen'den her senekinden çok fazla sayıda hacı adayı gelmesidir. Yazar, Yemen'den gelenlerin hep İngiliz lirası kullandıklarını, daha önceki senelerde ise böyle bir durum olmadığını aktarmış ve Yemen'de gün geçtikçe artan İngiliz etkisini imlemeye çalışmıştır. Üçüncüsü Arap hilafeti lehine bazı kâğıtların basılıp dağıtılmasıdır. Yazara göre bu, tesadüf ya da cehalet eseri olarak ortaya çıkmıştır. Dördüncüsü Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa ile birlikte Hristiyan bir topografin Mekke'ye girmesi ve Mekke şerifinin evinde misafir olmasıdır.

"Bu cidden garip bir vakadır. Başka zamanlarda Mekke'ye bir Hristiyanın girmesi yasak iken, Müslüman bir emirin himayesinde girip diğer Müslüman emirin evinde

misafir olsun olur şey değil. Bu da hacılar arasında hayli şuyû bulmuştu. Dedikodu, kulaktan kulağa fısıltı çok idi. Bu haller garip olmasının yanı sıra, meş'umdur da." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 496)

Ülkenin sosyal ve kültürel öğeleriyle doğrudan ilgisi olmasa da Abdürreşid İbrahim'in ülkede bulunduğu sırada İslam birliği ideali için toplantılar organize ettiğini de belirtmek gerekir. Abdürreşid İbrahim İslam birliği idealine odaklanmış bir gezgindir. Onun *Âlem-i İslam* adlı gezi kitabı yazarın bu ideal çerçevesinde dolaştığı coğrafyaları anlatmaktadır. Yazar, hac sırasında da bu ideal için toplantılar yapmıştır. Ona göre haccın bir amacı da her yıl orada toplanıp İslam âleminin sorunlarının görüşülmesi olmalıdır. Yüz binlerce Müslümanın bir araya gelip de hiçbir meselelerini konuşmadan dağılmaları akıl alacak bir durum değildir. Yazar Mekke'de bulunduğu sırada Şeyh Muhammed Murad adlı bir Tatar şeyhinin evinde toplandıklarını, dünyanın değişik memleketlerinden âlimlerin ve hacıların burada birliğe dair söylemlerde bulduklarını aktarmış ve "İşte bu meclis İslam birliği meclislerine başlangıç olmak üzere 1300 sene zarfında yapılan ilk celsedir." (s. 491) demiştir.

Bir sonraki toplantı ise bütün hayallerin yıkılmasına neden olmuştur. Yazarın aktardığına göre Mekke'de bir öncekinden daha geniş katılımlı bir toplantı düzenlenmiş, burada son derece güzel bir hava olduğu sırada Mekke İttihad ve Terakki Kulübü üyelerinden Abdullah Kasım adında biri bütün havayı bozmuş ve toplantının dağılmasına neden olmuştur. Abdürreşid İbrahim'in demesine göre toplantıda insanlar sırayla söz almışlar ve İslam birliği adına çok güzel şeyler söylemişlerdir. Yine Ezher Üniversitesi öğrencilerinden bir genç, çok güzel bir hitabet örneği göstererek konuşmuş ve konuşmasında sözü dil sorununa getirip her Müslümanın Arapça konuşması gerektiğini vurgulamıştır. Bu sırada İttihat ve Terakki üyesi Abdullah Kasım, konuşmacının bu sözlerine hiddetlenerek gencin sözünü kesmiş, ağır sözlerle gence hakaret etmiştir. Hatta "Şu misafirlerin hürmeti olmasa idi seni burada parça parça ederdim." gibi sözlerle genci tehdit de etmiştir. Bu umulmadık çıkış nedeniyle ortam garip bir hal almış ve katılanlar hızla toplantıdan ayrılmışlardır. Toplantıdan çıkan kalabalık bir daha toplanmayacaklarını söyleyerek yazarın İslam birliği hayalini suya düşürmüşlerdir.

Diğer gezgin Ali Suad, ülkenin sosyal ve kültürel hayatı hakkında fazlaca bir şey söylememiştir. O, mukaddes topraklarda her gördüğünü dost, her gördüğü çehreyi mübarek bellemiştir. Ali Suad da Abdürreşid İbrahim gibi ülkenin medreselerine değinmiş ve Mahmudiye Medresesi'ne gittiğini belirtmiştir. Bu yazarın Mahmudiye Medresesi'nde gördükleri, Abdürreşid İbrahim'in söylemlerinden farklıdır. Zira o, müderrisleri çok beğenmiş, bu adamları oldukça âlim insanlar olarak tanıtmıştır.

Yazar medresenin altı bin cilt kitaba sahip bir kütüphanesinin bulunduğunu ve kütüphaneyi "iki kat olmuş, yüzü gayet beşûş ve münevver bir pîr-i asırdide"nin dolaştırdığını dile getirmiştir. Yazar kütüphaneden çıktıktan sonra ikinci namazını eda etmiş, ardından az önce tanıştığı müderrisin evine gitmiştir. Müderrisi, "Ağarmış sakalı, soluk benziyle samimi-nazar gözleri, büyük âlimin çehre-i vakur ve mânidârına başka bir rikkat bahşediyor, nahif ve yavaş bir sesle konuşurken hâlindeki tevazu ve nezaket daha ziyade ayân oluyordu." (Ali Suad, 1996: 142) sözleriyle nitelendiren yazar, Abdürreşid İbrahim'in çizdiği müderris portresinden son derece farkı bir portre çizmiştir.

Ülkedeki sosyal ve kültürel ögeler yukarıda anlattığımız söylemler çerçevesinde verilmiştir. Gezginler ülkenin her yerini görmediklerinden genelleme yapmaktan kaçınmışlardır. Ülkenin nüfusu, ekonomisi, eğitimi, sağlığı, eğlence ya da yemek kültürü gibi tanıtılması gereken pek çok ögesine gezi kitaplarında değinilmemiştir.

3.1.4.4. Suudi Arabistan ve Arap İmgesi:

Genel olarak bakıldığında Arabistan'ın, Osmanlı Devleti'yle bağları iyice zayıflamış, asayiş konusunda sorunları olan, ulaşım sorununu develerle çözümlen, çöllerle kaplı bir araziye sahip, sıcak bir ülke olarak imgelendiği görülmektedir. En kutsal iki kentinden yola çıkarak kentleşme konusunda büyük eksikleri olduğu, sele karşı savunmasız yapılaşmaya gittiği, kanalizasyon sorunlarını çözemediği söylenebilir. Şehirlerin hac gibi kalabalık organizasyonlara uygun olmadığı en çok ortaya konan imgedir. Kentleri son derece pis ve sağlıksız bir görünümündedir. Hac için toplanan yüz binlerce insanın tuvalet ihtiyacı dahi düşünülmeyen kentlerinde, hacıların sokaklara ihtiyaç gidermelerine neden olunmaktadır. İnsan pisliklerine basarak yürünülen bu kentlerde, sağlık sorunları baş göstermekte, özellikle kolera gibi tehlikeli bulaşıcı hastalıklara rastlanabilmektedir.

İslam'ın merkezi sayılan bu kutsal topraklarda İslam ilimlerinin gelişmediği öne çıkan bir diğer imgedir. Gerek Abdürreşid İbrahim, gerekse Ali Suad, bu kutsal kentlerin birer ilim merkezi olması gerektiğini, yeryüzünün her tarafından buraya gelecek en seçkin öğrencilerin burada mükemmel bir İslam eğitimi aldıktan sonra ülkelerine dönmeleri gerektiğini dile getirmişlerdir. Özellikle Abdürreşid İbrahim'in söylemleri bu tür hayallerin gerçekleşmesi için çok zamana ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Zira Arabistan'da müderrisler ilim adamı değil para adamıdır. Hiçbir öğrenciye ders anlatmadan yüklü maaşlar almakta olan bu hocalar, dersin ne olduğunu dahi bilmemektedirler. Ölene kadar makamlarını koruma derdinde olan bu hocalardan ilim beklemek oldukça güçtür.

Gezginlerin oluşturdukları imgelere bakıldığında bu kutsal beldelerdeki imamların, müezzinlerin ve rehberlerin kentlerin kutsallığına karşıt tavırlarda buldukları görülmektedir. Dinin en güzel şekilde yaşanması, ibadetin en verimli şekilde yapılması gereken bu beldelerde imamlar camiye bile gitmeden maaş almakta, müezzinler edepsizliklerde bulunmakta, rehberler ise insanları soymaktadırlar.

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarındaki Suudi Arabistan imgesine, ülkeyi tanıtan iki gezginin farklı psikolojilerle orada bulunmaları damgasını vurmuştur. Gezginlerden Abdürreşid İbrahim hem hac amacıyla, hem de hacda toplananlarla İslam birliğini konuşma amacıyla ülkede bulunmaktadır. Ali Suad ise ülkeye giderken manevi olarak rahatlamayı hedeflemiş ve eksiklere gözlerini kapatmıştır. Ali Suad ülkeye gidiş nedenini şöyle anlatır:

"Bu ziyaretim, bunalmış bir adamın bazen saf havalar teneffüsüne ihtiyacı kat'isi kâbilindendi. Her yerde, her şeyde birçok kabâiyih-i cehl ve riya, birçok fesad ve gaflet, vicdana eza eden birtakım tezahür ve nahvet görmekten usanmış yaşlı gözlerimle zılam-ı hurma'nâ gömülmüş ruhuma orda bir penâh-ı tesliyet bulmak; velev birkaç gün olsun, cihân-ı sitem-kârın en masun ve masum bir yerinde, Kevser-i hak ve adaletin menba-ı saf ve güzünibaşında kalarak her türlü ızdırabatımı unutmak için, böyle bir firara manen muhtaçtım diyebilirim." (Ali Suad, 1996: 110)

Her iki gezginin farklı kalıpyargularla ülkede bulunmaları ülkeyi imgelerken nerelere dikkat etmeleri gerektiğini etkilemektedir. Örneğin Ali Suad ülkeye ruhunu doyurmak,

ruhsal olarak rahatlamak amacıyla gittiğinden, sadece manevi ögelere odaklanmış, peygamberinin kabrine giderek dua etmiş, ibadetlerde bulunmuştur. Gözlerini masivaya kapayan derviş gibi maneviyattan başka bir şey görmek istemeyen yazar, ülkede hiçbir çirkinlikten söz etmemiş, herkesi iyi, her şeyi güzel görmüştür. Abdürreşid İbrahim ise daha önce birkaç kez ülkeye geldiği için ülkenin kutsallığına aşınadır ve artık yavaş yavaş ülkenin eksik noktalarını görmeyeve gördüklerini de çekinmeden anlatmaya başlamıştır. Yazar ülkeyi dinmerkezci bir bakış açısıyla imlememiştir. Bu yüzden gittiği kutsal beldelerde her şeyi güzel, her Müslümanı değerli görme yolunu seçmemiştir. Kimin ne kusuru varsa söylemiş, şehrin ne eksigi varsa dile getirmiştir. Abdürreşid İbrahim'in olumsuz imgelerine hayalini kurduğu İslam birliği toplantılarının fiyaskoyla sonuçlanması da etkili olmuş olmalıdır. Zira ülkede büyük bir hayal kırıklığına uğrayan yazarın her şeyde bir olumsuzluk görmesi doğal bir sonuç olacaktır. Çünkü psikologlara göre hayal kırıklığı, insanlarda depresyona ya da agresif davranışlara neden olabilmektedir. Yazarın bu psikolojisi ve gördüklerini çekinmeden söyleyen yapısı imgelerin oluşumunda önemli etkilere sahip olmuştur denilebilir.

3.1.5. Lübnan:

Ortadoğu'nun küçük ülkelerinden olan Lübnan II. Meşrutiyet döneminde bir Osmanlı toprağı olup, bu dönemin sonlarına doğru Osmanlı'dan kopmuş ve bağımsız bir devlet olmuştur. Osmanlı tarihine bakıldığında Lübnan'ın Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine girdiği ve ülke yönetiminin bölgede etkin bir nüfusa ve nüfuza sahip olan Dürzî aile Ma'noğullarına bırakıldığı görülmektedir. Zaman zaman bölgedehâkim olmak için Osmanlı Devleti'yle çatışmalara giren Ma'noğulları, Osmanlı hükümeti tarafından zayıflatılmış ve 1697'de yönetimi Sünni bir aile olan Şihabilere bırakmak zorunda kalmıştır. Yönetim Sünni Müslümanlarda olsa da Lübnan'da halkın büyük kısmı aralarında akrabalık bağı bulunan Dürzîler ile Marunî Hristiyanlardan oluşmaktadır. Bu kozmopolit yapı nedeniyle Lübnan'da yıllarca devam eden güç çatışmaları eksik olmamış, nüfus bakımından çoğalan Marunîler zamanla ülke yönetiminde söz sahibi olmayı başarmışlardır. (Buzpınar, 2003: 248)

1832-1840 yılları arasında Mısır'ın hâkimiyetine giren Lübnan'ın bu tarihten sonra daha çok karıştığı görülmektedir. Yabancı güçlerin bölgede güçlerini iyice hissettirdiği bu dönemde, Lübnan yönetim bakımından Kuzey Lübnan ve Güney Lübnan olmak üzere

ikiye ayrılmıştır. Kuzey Lübnan'da Marunî bir kaymakam, Güney Lübnan'da ise Dürzî bir kaymakam göreve getirilmiştir. 1843-1860 yılları arasında devam eden bu yapı ülke içinde Marunî-Dürzî çatışmalarını tırmandırmış ve özellikle 1860'taki çatışmalar çok kan akmasına neden olmuştur. Bu yapının başarısız olduğunu gören Osmanlılar bölgede etkin güçler olan İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya'yla görüşmeler yapmış, bu görüşmeler sonunda Lübnan'ın bir mutasarrıflığa çevrilmesini ve başında Osmanlı Devleti'nin tayin edeceği Hristiyan bir yönetici bulunmasını kabul etmişlerdir. Ayrıca mutasarrıfa yardımcı olması için dört Mârûnî, üç Dürzî, iki Grek Ortodoks, bir Grek Katolik, bir Sünnî, bir de Şîî üyeden oluşan on iki kişilik bir meclisin görev yapması kararlaştırılmıştır. 1861-1915 yılları arasında devam eden bu yönetim Lübnan'a bütün tarihinin en sakin dönemlerini yaşatmıştır. Ancak 1914'te patlak veren I. Dünya Savaşı Lübnan'ı da etkilemiş, ülke Ekim 1918'de İngiliz ve Fransız güçleri tarafından işgal edilmiştir. Nisan 1920'de yapılan San Remo Konferansı'nda Lübnan Suriye ile birlikte Fransa manda yönetimine devredilmiş ve Eylül 1921'de Büyük Lübnan Devleti kurulmuştur. (Buzpınar, 2003: 250-251)

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarına bakıldığında Lübnan'dan söz eden dörtkitabın bulunduğu göze çarpmaktadır. İlki, Şerafeddin Mağmumi'nin 1909 yılında yayımladığı *Seyahat Hatıraları 1 (Anadolu ve Suriye'de)* adlı kitabıdır. İkincisi Babanzâde İsmail Hakkı'nın 1911 yılında yayımlanan *Irak Mektupları*'dır. Bu iki eser dışında, Abdürreşid İbrahim'in *Âlem-i İslam* adlı eserinin ikinci cildinde, yol güzergâhında bulunan Beyrut'tan bir paragraf söz edilmekte ve yine Hüseyin Vassaf'ın *Suriye ve Filistin'de Cevelanım* adlı eserinde bir paragraf kadar Beyrut ve Lübnan'dan bahsedilmektedir. Her ne kadar dört farklı kitapta bahsi geçse de eserlerde Lübnan hakkında geniş bilgibulmak mümkün değildir. Bu yüzden gezginlerin Lübnan algısı alt başlıklara ayrılmadan anlatılacaktır.

Gezginlerin Lübnan hakkında oluşturdukları imgeler genel olarak Beyrut üzerinden verilmiştir. İstanbul'dan Ortadoğu coğrafyasına geziye çıkanların zorunlu uğrak yerlerinden biri Beyrut limanıdır. Gezginler Beyrut'ta uzun süre kalmasalar da kentte gördüklerini aktarma yoluna gitmişlerdir. Gezginler arasında Beyrut'ta en uzun süre kalan Dr. Şerafeddin Mağmumi'dir. Kolerayla mücadele etmek amacıyla kente gelen yazar on beş gün boyunca Beyrut'ta kalmıştır.

Şerafeddin Mağmumi'nin demesine göre Beyrut, "Akdeniz ile Suriye çölleri arasında, doğanın yüce bir rıhtım gibi uzattığı Cebel-i Lübnan sıradağlarının eteğinde kurulmuştur." (Şerafeddin Mağmumi, 2008b: 242) Kent "eski" ve "yeni" adıyla ikiye ayrılmış olup eski Beyrut'un binaları yüksek ve kemerli, sokakları dar ve pis kokuludur. Yeni Beyrut'un binaları taştan ve zarif, caddeleri geniş ve ferahtır.

Beyrut'un devlet daireleri övgüye layık güzelliktedir. Hükümet konağı bunlar arasında en dikkat çekenidir. Bina üç katlıdır ve eski şatolara benzemektedir. Kışla ve askeri hastane de kentin en seçkin yerini dolduran büyük ve süslü binalardır. Yazarın hastane hakkındaki söylemleri de hayranlık ifadeleriyle doludur:

"Kışladan talim meydanına ayrılmış olan hastaneye zarif bir köşk denilse doğru olur. Giriş pek tatlı olup kapıdan girilir girilmez düzgün bir iç bahçe görülüyor. Merdiven başına gelince karşılaşılan temizlik insanı kundurasını çıkarmaya zorluyor. Duvarlar henüz badana edilmiş de bugün kurumuş gibi beyaz ve ufacık bir lekesi bile yoktur. Sofalar Frenk tuğlasıyla döşenmiştir ve ayna gibi parlamaktadır." (Şerafeddin Mağmumi, 2008b: 242)

Beyrut'ta, Cami-i Yahya ve Saray Camii ile birlikte birçok cami bulunmakta; aynı zamanda sanatlı bir üslupla yapılmış büyük kiliseler kentte yer almaktadır.

Mağmumi'nin dediğine göre kentte, "genel eğitim çok ilerlemiş olup bir mülki idadi, bir askeri rüştiye; Fransız rahipleriyle Amerikalılar tarafından açılmış iki tıp okulu, Protestan ve Katolik okulları, sekiz on matbaa ve kütüphane bulunmaktadır." (Şerafeddin Mağmumi, 2008b: 243) Kentte ayrıca, günlük ve haftalık olmak üzere birçok gazete ve dergi yayımlanmaktadır.

Yazar, Beyrut halkının zeki, çalışkan ve zengin olduğunu belirtmiştir. Şehirde yerel dil Arapça ise de Fransızca ve İngilizce çok yaygındır. Türkçe ise hükümet dairesinden başka yerde konuşulmamaktadır.

Beyrut'un ulaşımı hakkında da bilgi veren yazar, kentte çok ve çeşitli ulaşım araçlarının varlığından haber vermiştir. Şam ve Lübnan köylerine yolcu taşımaya özgü Avrupavari "Diligence" arabaları, şehir içinde landon ve faytonlar, demiryolu istasyonuna yolcu taşımak için ayrılmış bir omnibüs, caddelerin genişliği sayesinde düzenli işlemektedir. Ayrıca, Şam'a kadar uzatılan demiryolunun açılışı da yakın zamanda yapılmıştır.

Mağmumi, kentte belediyenin yoğun bir şekilde çalıştığından söz etmiştir. Düzenli meydanlar, on beş-yirmi metre genişliğinde caddeler açılan kentte, güzel yollar da yapılmıştır. Şehrin tamamı hava gazı ile aydınlatılmaktadır. Yazarın kent belediyesi hakkındaki tek olumsuz söylemi belediyenin sağlık işlerine ilgisiz kalmasıdır. Ona göre yabancıların ve Rumların özel hastaneleri olduğu halde memleketin fakirleri için yirmi yataklık bile olsa bir hastanesi yoktur. Belediyenin bir eczanesi varsa da eczane ilaç bakımından oldukça fakirdir.

Bir diğer yazar Babanzâde İsmail Hakkı Bey, iki gün süreyle Beyrut'ta kalmıştır. Yazar şehre zor bir vapur yolculuğundan sonra ulaşmış, yolculuk sırasında kafasının sersemlediğini, midesinin bulandığını, dolayısıyla kent hakkındaki ilk izlenimlerinin hasta bir adamın izlenimleri olduğunu dile getirmiştir. Yazar, hastalığının etkisiyle ilk bakışta Beyrut'un limanını çok dar ve işe yaramaz, rıhtımlarını çok pis, sokaklarını kötü kokulu ve sıcağını da dayanılmaz bulmuştur. Bu olumsuz imgelerin bir bölümü hastalığın geçmesiyle zaman içinde dağılmış ve yazar, Beyrut'u aktif bir ticaret merkezi, halkını da çok çalışkan insanlar olarak imlemiştir.

Yazar biraz dinlendikten sonra kent hakkında gözlemlerde bulunmuş ve bu bağlamda öncelikle belediye gelirlerinin azlığına değinmiştir. Ona göre yüz yirmi bin nüfuslu, işlek bir liman olan Beyrut'ta, bütün belediye gelirleri sadece on sekiz bin liradır. Bu para da ancak şehrin aydınlatılmasına ve su işlerine yettiğinden, kentte ne kaldırım yapılabilmekte, ne de yığın yığın biriken çöpler toplanabilmektedir. Yazara göre belediye gelirlerinin az olmasının nedeni, zamanında emlakların çok düşük fiyatlardan gösterilmesi ve bir daha emlak fiyatlarının güncellenmemesidir. Çok düşük fiyatlardan gösterilen emlaklardan cüz'i bir vergi alabilen belediye de kentine yeterince hizmet götürememektedir. Yazar,

"Beyrut hakiki bir yazılıma tâbî olur ise, emlak vergisinin birkaç kat artmasından başka, belediye de biraz nefes alır ve o zaman elbette en geniş ve işlek caddeler ile çarşılarda halk birbirini çiğnemez ve adım başında insanlar bir kokuşmuşluk kaynağı karşısında burunlarını tıkamazlar." (Babanzâde, 2002: 26)

diyerek emlak değerlerinin mutlaka güncellenmesi gerektiğini, bu yapılırsa kent belediyesinin gelirlerinin artacağını belirtmiştir.

Yazar, belediyenin kötü durumuna karşın, şehrin konumunda bir güzellik, özellikle çevresinde insana ferahlık veren bir parklık olduğunu dile getirmiştir. "Nehr-i Beyrut ve Nehr-i Kâb civarı ferâhfezâ bahçeler, düzenli çamlıklar ile çevrili olduğu gibi, gayet ferahlık veren Fıstıkiye Bahçesi, Beyrut şehriyle cidden uyumlu bir ormanlık sayılabilir." (Babanzâde, 2002: 26) diyen yazar ayrıca Beyrut'un baş tarafında benzersiz manzaraların bulunduğunu söylemiştir.

Şehirde mimari eserler çoktur; ancak eski ile yeninin birbirine karıştığı bu kentte bir mimari bütünlükten söz etmek çok güçtür. Kentteki eski ile yeninin iç içe yapısı dar caddelerde giden elektrikli tramvaylardan da anlaşılmaktadır. Yazarın aktardığına göre şehre elektrikli tramvaylar getirildiyse de zamanında geniş caddeler açılmadığı için tramvaylar, "insanı korkutacak kadar kalabalık ve dar olan caddelerde manda arabalarının durumuna düşmüştür." (s. 27)

Yazarın kent hakkındaki son söylemleri Beyrut halkı ve buradaki misyoner okulları üzerinedir. Babanzâde, Beyrut halkında ileri seviyede bir "çalışkanlık" ve bu çalışkanlığa rehberlik eden ileri düzeyde bir "zekâ" görmüştür. Beyrutluların her sınıf halkında, sarraflıktan bankerliğe varıncaya kadar ticaretin her çeşidi için özel bir yetenek göze çarpmaktadır. Yazar kentte sanayinin ticaret kadar rağbet görmediğinden söz etmiş ve bu konuda ilginç bir yorumda bulunmuştur:

"Gerçi sanayi o oranda rağbete ulaşmış değildir. Fakat aşırı ve hareketli zekâyâ sahip olanlar, sanayinin gerektirdiği sabır ve tahammülden, sinirsel yıpranmadan çok, ticaretin hareket noktası olan hünere ve yeni buluşlar yapmak gibi özelliklere rağbet ederler. İşte bundan dolayıdır ki Beyrut sanatkâr bir memlekettten çok, tüccar bir memlekettir." (Babanzâde, 2002: 28)

Yine bu aşırı ve hareketli zekâ, kentin sakinlerini edebiyata, dile ve son iki senedir de siyasete sevk etmiştir. Amerikalıların, Fransızların burada açtıkları okullar sayesinde şehrin hemen yarısı Fransızca ve bir kısmı da İngilizce konuşmaktadır. Şehirde Türkçe konuşan çok azdır. Yazar şehrin ileri gelenleriyle görüştüğünü ve onlardan edindiği bilgiye göre Beyrut halkının yabancı okulların etkisinden rahatsız olduklarını dile getirmiştir. Yabancı okullar konusunda ikircilikli bir tavır takınan yazar, hem "Beyrut'un bütün halk sınıflarını ruhban eğitiminde kurtarmak istiyorsak, şu anda mevcut olan ecnebi mektepleri ile rekabet edecek mektepler açmalıyız. Fransa bile

Katolik eğitiminden yakayı kurtarmak için bu kadar çabaladığı halde, bizim durmamız uygun mudur?" (Babanzâde, 2002: 29) diyerek bu okullara alternatif olacak Türk okullarının açılması gerektiğini, hem de "Ahalinin fikri yönü ve tahsil derecesi bu rekabet ile etkisini o kadar göstermiş ki yerine yeni bir fikrin etkisini yerleştirmek istediğimiz şu sırada, ecnebi mektepler sayesinde oldukça yüksek bir dereceye ulaşmış" (s. 29) diyerek bu okulların kentin eğitimine ve kültürüne büyük katkılar yaptığını dile getirmiştir.

Babanzâde'nin Lübnan hakkındaki söylemleri bunlarla sınırlıdır denilebilir. Yazar ayrıca ülkede trenle yolculuk yaparken basamak basamak tarlalar görmüş, bunların taşıma toprakla yapay olarak meydana getirildiklerini ve bu tarlalar üzerinde bağlar bahçeler oluşturulduğunu ifade etmiştir. Babanzâde trenle giderken Lübnan ile Şam arasındaki sınır bölgesinde Zahle adında küçük ama güzel bir kasaba görmüş ve burasından da sevgiyle söz etmiştir.

Abdürreşid İbrahim ise Lübnan'da sadece Beyrut'tan söz etmiştir. Yazar, İstanbul'a dönüş yolunda uğradığı Beyrut'ta vali Nazım Paşa ile görüşmüş ve okulları ziyaret etmiştir. Yazar, Beyrut için kitabında bir paragraf yer ayırmış, onda da ülkedeki yabancı okullarından söz etmiştir.

"Beyrut'ta dikkati çeken bir şey varsa ecnebi mekteplerinin çokluğu olup bunlar arasında da Amerika külliyesi en meşhuru olduğu gibi Fransız-Cizvit mektepleri de en müfsitlerindedir. Bunların ve Osmanlı memleketlerinde ecnebler tarafından açılmış benzeri mekteplerin hiçbirinin bizim hayrımıza açılmadığını anlamayan Müslüman bir fert bulunur zannında değilim. Birtakım kolejer falan hepsinin, Müslüman çocuklarını yavaş yavaş Hristiyanlık'a alıştırmak için kurulmuş müesseseler olduğu muhakkaktır." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 553)

Yazarın yukarıdaki söylemleri Babanzâde'nin okullar hakkındaki ılımlı söylemlerinden çok farklıdır. Abdürreşid İbrahim misyoner okulları birer fesat yuvası olarak görmüştür.

Son yazarımız Hüseyin Vassaf'ın ise ülke hakkında söyledikleri, Beyrut'un güzel havasından, tren yolculuğunda gördüğü üzüm bağlarından ve Zahle kasabasının muntazam binaları ile Avrupa tarzı hayatından ibarettir. Ayrıca gezginler içinde Hüseyin Vassaf ile Babanzâde İsmail Hakkı, o tarihte Suriye'ye bağlı olan ancak

günümüzde Lübnan sınırları içinde bulunan Baalbek harabelerine gitmişler ve bu antik kenti şaşkınlık ve hayranlık dolu ifadelerde anlatmışlardır.

Gezi kitaplarında Lübnan'ı özetlersek ülkenin Beyrut'tan ibaretmiş gibi imgelediğini dile getirebiliriz. Gezginler bu ülkede Beyrut ve Zahle'den başka kent görmemişler, ülkeyi boydan boya gezememişlerdir. Beyrut'un coğrafi olarak güzel bir yerde bulunduğu, havasının ve doğal manzarasının güzel olduğu anlaşılmaktadır. Eski ile yeninin iç içe olduğu bu kentte ortak bir mimari görülmemektedir. Yüz yirmi bin nüfuslu bir kente göre oldukça düşük gelirli bir belediyesi bulunan şehir, parasızlık yüzünden pek çok hizmetten yararlanamamaktadır. Belediyenin yeterince kaynağı olmaması yüzünden, sokaklarda biriken ve durduğu yerde çürüyen çöpler toplanamamakta, bu da şehir sokaklarının çok pis kokmasına yol açmaktadır.

Beyrut'ta bir diğer dikkat çekici unsur şehirdeki misyoner okulları ve bu okulların kent hayatına etkisidir. Bu okullar yüzünden şehrin dili değişmekte, kültürel hayatı farklılaşmaktadır.

Gezginler Beyrut halkını olumlu bir biçimde imgelemişler, onları zeki, çalışkan ve zengin gibi sıfatlarla nitelendirmişlerdir. Onlara göre halkın bu zekâsı ticari hayatlarına yansımış, kentte ticaretin pek çok dalıyla uğraşılmasına vesile olmuştur.

Bütün bunlara bakılarak Lübnan'ın gelişmekte olan bir ülke olduğu, her gelişmekte olan ülkede olduğu gibi burada da eski ile yeninin, güzel ile çirkinin iç içe olduğu söylenebilir. Bu dönemde ülkede yabancı etkisinin iyice arttığını ve ülkenin kültürel anlamda kabuk değiştirmeye başladığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

3.1.6. Filistin⁸¹:

Ortadoğu'nun sorunlu bölgesi Filistin, Yavuz Sultan Selim zamanında Mercidâbık Savaşı'ndan (1516) sonra Osmanlı idaresine girmiştir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında da çevresiyle birlikte bölgenin fethi tamamlanmıştır. M. Lutfullah Karaman'ın dediğine göre, Osmanlı döneminde "Arz-ı Filistin" denilen bölge idari

⁸¹ Filistin başlığıyla anlatacağımız coğrafya, günümüz İsrail devletinin bulunduğu alanı da kapsamaktadır. Bilindiği gibi İsrail devleti 1948 yılında kurulmuştur ve II. Meşrutiyet döneminde bu bölgede yaşayan Yahudi sayısı Araplarla karşılaştırıldığında oldukça azdır. Biz II. Meşrutiyet döneminde henüz düşünsel altyapısı oluşturulmaya çalışılan İsrail devletini ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun görmedik. Çünkü o dönemde bölgede yoğun olarak yaşayan halk Arap halkıdır ve gezginler Yahudilerden hemen hiç söz etmemişlerdir. Dolayısıyla Filistin olarak aktaracağımız coğrafya bugünkü İsrail ve Filistin sınırlarını kapsayacaktır.

bakımdan Şam eyaletine bağlı Kudüs, Gazze, Nablus ve Safed sancaklarına ayrılmıştır. Bunların dışında doğrudan eyalet merkezine bağlı emirlikler de vardır. 1887'de Kudüs merkeze bağlı bir mutasarrıflık haline getirilmiş; bir yıl sonra da Beyrut vilâyeti oluşturulunca Nablus ve Akkâ bu vilâyetin sınırları içine alınmıştır. Böylece Filistin iki bölüme ayrılmıştır. Filistin'in kuzeyi Beyrut valiliğince idare edilirken, kutsal toprakların güney kısmı Kudüs mutasarrıflığının idaresine bırakılmıştır. (Karaman, 1996: 92)

Karaman'a göre, Filistin'in Osmanlı merkezine uzak olması, bölgede Osmanlı hâkimiyetini güçleştirmiştir. Hâkimiyetin güç olduğu bu coğrafyada da sık sık ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. Merkezî idarenin zayıf olduğu zamanlarda genellikle Akkâ'yı merkez edinen emîrler ayaklanmış ve idareyi ellerine almışlardır. Zaman zaman büyük ayaklanmalara sahne olan Filistin'in 1832 yılında Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından ele geçirildiği, 1840'ta İngiltere ve Avusturya'nın yardımıyla tekrar Osmanlı idaresine girdiği görülmektedir. Filistin'in hem kutsal topraklara hâkim olduğu, hem de önemli bir jeopolitik merkez olduğu 1840'taki olaydan sonra Batılıların dikkatini çekmiş ve bundan sonra bölge artık büyük devletlerin ilgi odağı olmuştur. (Karaman, 1996: 92)

Karaman'ın anlattıkları dikkate alındığında II. Meşrutiyet döneminde Filistin'de demografik yapısının değişmeye başladığı görülmektedir. Filistin'de Müslüman Araplar, Osmanlı dönemi boyunca nüfusun daima büyük bölümünü oluşturmuştur. Bu son dönemlerde de aşağı yukarı böyledir. Örneğin 1880'de nüfusun % 87'sinin, 1890'da % 85'inin, 1914'te % 83'ünün (o sıralarda göçle gelen ve vatandaşlığa kaydedilmeyen Yahudiler hesaba katıldığında dahi % 77'si) Müslüman olduğu görülmektedir. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru, çeşitli ülkelerde dağınık durumda yaşayan Yahudiler arasında devamlı yerleşmek üzere "siyon"a (dünyada cenneti sembolize eden topraklar, Filistin) dönmelerini savunan Siyonizmin doğması Filistin'in demografik yapısını değiştirmeye başlamıştır. Bu siyasî hareketi başlatan Theodor Herzl, 1897'de Basel'de toplamayı başardığı I. Dünya Siyonist Kongresi'nde siyonizmin programını, "Yahudi halkı için Filistin'de kamu hukukunun güvencesi altında bir yurt kurulmasını sağlamak" şeklinde açıklamış ve 1882-1903 yılları içinde Filistin'e ilk önemli Yahudi göçü (terimleşen adıyla "aliyah") gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde gelenlerin sayıca az

olmakla birlikte şehirlerden çok kırsal kesime, tarımcı yerleşmelere yönelmeleri dikkat çekicidir. Yine Osmanlı döneminde gerçekleştirilen ikinci "aliyah" ise 1905-1914 yılları arasında meydana gelmiştir. Bu defa hissedilir oranda sayıları artan ve daha hazırlıklı oldukları görülen göçmenler, ekonomi ve tarım alanında geliştirdikleri kurumlarıyla burayı yurt edinmeye niyetli olduklarını göstermişler ve özellikle Hayfa'dan Gazze'ye uzanan kıyı bölgesine sistemli bir biçimde yerleşmişlerdir. 1909'da Yafa'nın kuzeyinde Tel Aviv yepyeni bir Yahudi şehri olarak ortaya çıkmıştır. Bu göçlerle birlikte, 1881'de 14.731 olan Yahudi nüfusu 1901'de 23.662'ye, 1914'te de 38.754'e ve 1918'de 58.728'e ulaşmıştır. (Karaman, 1996: 93)

II. Meşrutiyet dönemi aynı zamanda Filistin'in elden çıktığı dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'nda Filistin cephesinde İngilizlerle çarpışmış ve 1917'deki çarpışmada Kudüs'ü İngilizlere kaptırmıştır. İngilizler Eylül 1918'e kadar Filistin'in tamamını ele geçirmiş ve böylece bölgede dört yüz yıl boyunca devam eden Osmanlı hâkimiyetine son vermişlerdir. (Karaman, 1996: 94)

II. Meşrutiyet döneminde Filistin'den söz eden iki gezi kitabı bulunmaktadır. Birincisi Suriye bahsinde kısaca tanıttığımız Hüseyin Vassaf'ın 1913 yılında yazdığı *Suriye ve Filistin'de Cevelanım* adlı eseri, diğeri de Falih Rıfkı Atay'ın 1918 yılında yayımladığı ve bölgedeki savaş anılarını paylaştığı *Ateş ve Güneş* adlı eseridir. Falih Rıfkı, I. Dünya Savaşı'nda 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın özel kâtibi olarak Suriye ve Filistin Cephesi'nde dört yıl görev yapmıştır. Atay, bölgede yaşadıklarını *Ateş ve Güneş* adlı eserinde toplamış, anı türüne daha yakın olan eserde kısmen de olsa bölge halkından ve coğrafyasından da söz etmiştir. İlk kez 1918 yılında yayımlanan eser, 2008 yılında Muammer Sarıkaya tarafından günümüz Türkçesine aktarılıp yayımlanmıştır.

Gerek Hüseyin Vassaf, gerekse Falih Rıfkı, Filistin hakkında çok yüzeysel bilgi sunmuşlardır. Bu sınırlı bilgiler, ülkeyi alt başlıklara ayırarak incelemeyi imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde Filistin hakkındaki gözlemler alt başlıklara ayrılmadan aktarılacaktır.

Gezginlerden Hüseyin Vassaf turistik gezi amacıyla ülkede bulunmuş, şehirleri ve önemli turistik yerlerini ziyaret etmiştir. Bu bağlamda yazarın öncelikle Hayfa kentinden söz ettiği görülmektedir. Yazara göre Hayfa deniz kenarında bulunan, genişçe

limanı olan bir kenttir. Yazar Hayfa'nın iki bölüm olduğunu söyler ve bir kısmını "Eski Hayfa", diğer kısmını ise "Yeni Hayfa" olarak adlandırır.

"Yeni Hayfa'yı Almanlar tesis etmişler idi. Yeni bir Avrupa şehri gibi görünüyordu. Muntazam binalar, güzel ağaçlar, bahçeler nazara çarpıyordu... Hayfa'da Almanların ma'mûrelerine hayran oldum. Her şey muntazam idi. Dedikleri gibi burası Alman müstemlekesi olmuştu." (Hüseyin Vassaf, 2011: 342)

diyen yazar, hem Hayfa'yı nitelendirmiş, hem de Almanların bölgeye yerleşmeye başladığını imlemiştir.

Hüseyin Vassaf'ın söz ettiği bir diğer kent Yafa'dır. Yazarın bu kent hakkında söyledikleri de tıpkı Hayfa için söyledikleri gibidir:

"Yafa dahi iki kısımdır. Biri Almanların yeniden tesis ettiği. Gayet muntazam caddeler açmışlar. Her hâneyi tarz-ı cedîdede olarak bahçe ortasında bina etmişler. Her türlü esbâb-ı istirahatî câmidir. Müteaddid parklar yapmışlar; ağaçlar yetiştirmişler. Hayret ettim. Bizim eski Yafa'ya baktım; pislik ve intizamsızlık meşheri idi. Kan ağlıyordu. Bir halâskâr arıyor. Türklerin elinden kaçmak istiyordu."(Hüseyin Vassaf, 2011: 343)

Yazar "Yeni Yafa" ifadeleriyle günümüzde Tel Aviv olarak bilinen kentten söz etmektedir. Tel Aviv o dönemde Yafa'nın bitimine kurulmaya başlanan bir kenttir; henüz o dönemde Tel Aviv olarak adlandırılmamaktadır.

Hüseyin Vassaf'ın ülkede sözünü ettiği son kent Kudüs'tür. Yazara göre Kudüs büyük bir şehirdir ve hâlâ etrafındaki dağlara doğru genişlemektedir. Kentin bütün binaları taştan yapılmıştır ve sokakları çok dardır. Yeniden oluşturulan kısmında ise sokaklar oldukça geniş ve binaları da muntazamdır. Bu bölümde güzel bahçeler ve güzel evler gören yazar, şehrin imar edilen kısmının Avrupa şehirleri gibi olduğunu dile getirmiştir.

Yazar Kudüs'te Mescid-i Aksa'yı ziyaret etmiş ve Hz. Peygamber'in Mirac gecesinde üzerine basarak yükseldiği taşı görmüştür. Onun deyişine göre Mescid-i Aksa Hz. Süleyman döneminde inşa edilmiş çok direkli bir mabettir. Son derece süslü ve gösterişli olan camide, farklı dönemlerden kalma çok sayıda tarihi eser de görülmektedir. Hz. Peygamber'in Mirac'a yükseldiği kayada ise Hz. Peygamber'in ayak izleri görülebilmektedir. Bu taşın ilginç yönü, yerden bir miktar yükselmiş olması ve

taşın üç tarafının havada olmasıdır. Bu kutsal kaya etrafına demir parmaklık geçirmek suretiyle korumaya alınmıştır. Yazar ayrıca Rabiâtü'l Adeviyye, Selman-ı Farisi gibi din büyüklerinin türbelerini gezmiş; içinde Hz. İsa'nın kabrinin olduğu iddia edilen Kamame Kilisesi'ni ve Hz. Meryem'in kabrini de ziyaret etmiştir.

Diğer gezgin Falih Rıfki, Nablus kentinden söz etmiştir. Onun deyişine göre Nablus ağaçlık bir vadi içindedir. Şehirde evler taştan yapılmıştır ve üstleri düzdür. Yazarın Kudüs sancağına bağlı Bi'ru's-seb kasabasından söz ettiği de görülmektedir. Kudüs'ten sonra her yerde Mısır seferinin hazırlıklarını gören yazar bu küçük kasabada da savaş hazırlıkları görmüştür.

"İlk çöl seferi zamanında memleketin nihayetinde kendi kendine yaşayan Seb', küçük şehirlerden daha küçük, en fakir kulübelerden daha fakir binalarıyla, harap bir köy kalıntısından ibaretti. Yeni Bi'ru's-seb geniş caddeleri, bahçeli ve taş tuğla karışımı yapılarıyla Anadolu'da bile görülmeyen düzenli bir kasaba haline geldi. Tur-ı Sina mutasarrıflığıyla kolordu ve bir alay karargâhının bulunduğu burada büyük bir faaliyetin merkezinde olduğunu hissettim." (Atay, 2009: 84)

diyen yazar hem bu Filistin kasabasını nitelendirmiş hem de savaş hazırlıklarının varlığından haber vermiştir.

Son olarak Falih Rıfki'nin bölgenin sıcağı ve coğrafyası hakkında aktardıklarına bakmak yerinde olacaktır. Yazar askerlerin nasıl zor şartlar altında mücadele verdiklerini anlattığı "Kahramanlara Övgü" adlı bölümde Şeria Vadisi'ni ve buradaki sıcağı dile getirmiştir. "Kudüs üzerinden Lut Gölü'ne inmeyen hiç kimse Şeria Vadisi'nin ne olduğunu tahmin edemez. Orada toprak bile buharlaşır. Saatlerce mesafede kısa dallı hurmaların ancak kendi gövdelerine düşebilen beyhude gölgeliklerinden başka bir şey yoktur." (Atay, 2009: 132) diyerek sıcaktan haber veren yazar, bölgenin coğrafyasını da şöyle nitelendirmiştir:

"Kudüs şehrinde sonra aralıksız alçalıp Şeria Vadisi'ne inen çıplak, sarı tepeler, Şeria Nehri'nden sonra yükselip, Kerk sancağını dalgalandıran kuru dağ kümeleri vardır. İnsan dünyanın en münhat yerinde kim bilir hangi mucize ile yaşayan Lut Gölü'ne ve Şeria Nehri'ne giderken, içine çektiği havada Filistin bağlarının hayali ve mevsim kokuları kaybolur. Bağlardan şarabı kendi kendine sızdıran iştahlı güneşin artık günün saatlerinden aldığı renkler, dünyaya duyduğu heves kalmaz."

Kızgın, boş bir levha gibi doğu Afrika'dan arzı yıkıp gelen Gor Vadisi üzerinde yanıp durur. Gezginlerin batmadığı Lut Gölü, Peygamber İsa'nın yıkandığı Şeria, Filistin'in kuru, yavaş ve rahatsız edici nehri ve şimdi vatanı müdafaa eden Türkler işte bu vadinin içindedir. Lut Gölü o kadar cansız ki, çöl içinde çöl zannedilir ve Şeria ile gelen balıklar nehrin ağzında onun acı suyuyla temas eder etmez ölüp giderler." (Atay, 2009: 132)

Gezginlerin Filistin hakkında anlattıkları hemen hemen bunlardan ibarettir. Yazarlar ülkenin eğitiminden, sağlığından, ekonomik durumundan söz etmemişler, yukarıda özetlemeye çalıştığımız bilgilerle yetinmişlerdir. Dolayısıyla bu kadarcık söylemlerden çepeçevre bir Filistin imgesi çıkartmak güçtür. Her iki gezginin söylemleri özetlenecek olursa, Filistin'in birçok kutsal mekânı içinde barındıran tarihi bir ülke olduğu; coğrafyasında çölleri, Lut Gölü, Şeria Vadisi bulunduğu söylenebilir. Filistin kentlerinde son dönemde bir kalkınma başladığı, bu kalkınmada ise Almanların katkısı olduğu görülmektedir. Eski kentlerin yanına kurulan yeni kentler ya da eski kentteki modernleştirme çalışmaları bölgedeki kentsel dönüşüme işaret etmektedir.

3.1.7. Bahreyn:

Bahreyn, Basra Körfezi'nde yer alan küçük bir ada ülkesidir. Ülkenin son birkaç yüzyıllık tarihine bakıldığında, bölgede hâkim olmak isteyen güçlerin ülkeyi ele geçirmek için yaptığı mücadeleler görülmektedir. Bu bağlamda ada önce 1521'de Portekizliler tarafından fethedilmiş, ardından 1559'da Osmanlıların eline geçmiştir. Portekizliler adayı kısa süre sonra tekrar ele geçirmişler ancak 1602 yılında bu kez İranlılara kaptırmışlardır. Bu tarihten sonra İranlılarla Arap kabilelerinin hâkimiyet mücadelelerine sahne olan Bahreyn, 1783 yılında Utûb kabilesinden Âl-i Halîfe'nin hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra İran, adaları ele geçirmek için çeşitli girişimlerde bulduysa da başarılı olamamıştır. (Bilge, 1991: 494)

Vehhabiler, İngilizler ve Osmanlılar Bahreyn üzerinde uzun yıllar devam eden bir hâkimiyet mücadelesi vermişlerdir. Sonuçta, Osmanlı ile İngiltere arasında imzalanan anlaşma uyarınca (29 Temmuz 1913) Osmanlı Devleti Bahreyn adaları üzerindeki haklarından vazgeçerek buranın bağımsızlığını tanımış ve İngiltere de bu adaları ilhak etmeyeceğini açıklamıştır. Bu tarihten sonra İngiliz himayesine giren ülke, 1971 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. (Bilge, 1991: 494-495)

II. Meşrutiyet dönemi Bahreyn'i hakkında tek gözlem Ali Suad'a aittir. Yazar, başkent Manama'ya yolculuk yapmış ve bu sırada gördüğü Bahreyn hakkında çok sınırlı bilgi vermiştir.

Ali Suad, Bahreyn'e ulaştığında serin bir bahar havası ile karşılaşmış, bunun nedeni olarak da birkaç gün önce ülkede çıkan büyük bir fırtınayı ve seli göstermiştir. Yazarın anlattığına göre fırtına ve sel nedeniyle başkent sokakları sularla dolmuş, kumsal yerlerde oyuklar açılmış, gümrüğün önündeki mallar da büyük zarar görmüştür.

Yazarın Bahreyn hakkında aktardığı bir diğer şey hurmalıkların çokluğudur. Manama'ya gidene kadar yol boyunca hep hurmalıklar gören yazar gördüğü manzaranın güzelliğine hayran kalmıştır. Bahreyn'in her yerinde kendine özgü bir güzellik vardır. Yazar, ülkenin bu güzelliğinin kadınlarına da yansıdığını düşünmüş ve Bahreyn kadınlarını şu şekilde nitelendirmiştir:

"Yine siyah ve lacivert bezlerden geniş elbise giyen kadınlarında refahın ifaza ettiği bir serbesti-i nazarla baş ve boyunlarında fazla tezyinat ve çehrelerinde esmer, solgun olmakla beraber vaka-cuyane bir cazibe, sert bakışlı bir hüsn ü ân görüyordum. Bunların ekseriyetle endamları ve gözleri pek güzel, reviş ve hareketleri hıram ve işveye karibtî." (Ali Suad, 1996: 20)

Yazarın demesine göre Bahreyn adası eski bir yerleşim yeridir ve eski Mısırlılar döneminde kutsal bir mekân sayılmıştır. Bu bağlamda Bahreyn'de antik bir kente şahit olan yazar, burada İngiliz bir arkeoloğun çalışmalar yaptığını aktarmıştır.

Bahreyn'in her yerinde hızlı bir kalkınma görülmektedir. Ülkenin ticarete aldığı yol bunun göstergelerindedir: "Bahreyn'in terakkisi şâyan-ı dikkatti: Geçen sene oradan geçerken gördüğüm iskele bu defa denize doğru daha çok ilerlemiş ve büyümüştü; bir taraftan yine taş dolduruluyordu. Az zaman zarfında, emval-i ticariyeyi vaz' ve muhafaza için cesim ambarlar yapılacağını da söylediler." (Ali Suad, 1996: 23) diyen yazar ayrıca, limana yanaşan dev bir vapurun yüz on dört bin çuval yük getirdiğini, çuvalların daha yarısı indirildiği halde gümrük ve iskelenin önünü oluşturan meydanda geçilecek kadar bile yol kalmadığını dile getirmiştir.

Ali Suad'ın ülke hakkında aktardıkları bunlarla sınırlıdır. Yazarın söylemlerinde Bahreyn, kalkınmakta olan yapısıyla, doğal güzellikleriyle, hurmalarının çokluğuyla,

gelişen ticaretiyle öne çıkmaktadır. Kadınlarının güzelliği, havasının elverişliliği, yemeklerinin zenginliği ise ayrı bir değerdir. Sonuç olarak yazarın ülkeyi beğendiği, ülke hakkında hiçbir olumsuz imge geliştirmedeği söylenebilir.

3.1.8. Ürdün:

Ürdün Ortadoğu'da bir Arap ülkesidir. Komşu ülkeleriyle benzer bir kaderi yaşayan Ürdün, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve I. Dünya Savaşı sonunda da Osmanlıların elinden çıkmıştır. 1921 yılında İngiliz mandası olarak Maverai Ürdün Emirliği adını alan ülke II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsız bir krallık olmuştur. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Crd%C3%BCn>)

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında Ürdün hakkında önemli bir bilgi bulunmamaktadır. Gezinlerden sadece Ali Suad bu ülkeyi görmüş, o da Musa Vadisi denilen turistik mekânı görmek için ülkeye gitmiştir.

Yazar, Musa Vadisini ve içindeki Petra antik kentini ziyaret etmiş, burada gördüğü kayalara oyulmuş tapınakları, evleri, sarayları, mezarları hayranlıkla dile getirmiştir.

Ali Suad Ürdün'de Musa Vadisi'ni ziyaret için bulunduğu ülkenin geneli hakkında çok fazla söylemde bulunmamıştır. Yine de yazarın yol boyunca gördüklerine bakılırsa Ürdün'de çöller ve bozkırlar bulunmakta, burada da ilkel ve fakir bir hayat yaşanmaktadır. "İbtidai hayatlara mahsus manzaralar her nedense bu defa bana pek dokunmuştu. Kapıları çukur mağaralar gibi yerlere açılan penceresiz evler, o gayr-i muntazam taş duvarlar içinde havasız mezarları andıran biçare mesâkin-i beşer, ne kadar bedbaht yuvalardı." (Ali Suad, 1996: 173) diyen yazar, ülkenin geri kalmışlığını bu cümlelerle imlemiştir. Ona göre dünyanın en meşhur tarih hazinesi içinde yaşayan bu halk oldukça fakir bir durumdadır. Yazar, Şubek adlı kasabada da penceresiz evler, karanlık mahzenler görmüş; kasabanın ilkokulunaparasızlık nedeniyle sıra alınamadığını, bu yüzden de öğrencilerin toprak üzerinde oturarak ders yaptıklarını dile getirmiştir.

Yazarın ülke hakkında dile getirdikleri bunlardan ibarettir. Ali Suad'ın anlattıklarına bakılırsa Ürdün tarihi ve turistik eserlere sahip, çöl ve bozkırlarla kaplı fakir bir ülkedir. Bir zamanlar dünyanın en zengin halklarının yaşadığı bu bölgede, o dönemde oldukça fakir bir halk yaşamaktadır.

3.2. Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkeleri⁸²:

II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin Asya kıtası içinde Ortadoğu'dan sonra en çok ilgi gösterdikleri yer Doğu Asya bölgesidir. İçinde Çin, Japonya, Kore, Moğolistan gibi önemli ülkelerin yer aldığı coğrafya, bu dönemde Türk gezginlerinin uğradığı bölgeler arasında yerini almıştır.

II. Meşrutiyet döneminde Doğu Asya ülkelerinden söz eden iki gezi kitabı göze çarpmaktadır. Daha önce Suudi Arabistan bahsinde sözünü ettiğimiz Abdürreşid İbrahim'in *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişâr-ı İslamiyet* adlı eserinin birinci cildinde bölge ülkeleri ve halkları hakkında çok önemli bilgilere yer verilmiştir. Yine Samizâde Süreyya'nın (Erdoğan) *Day Nippon-Büyük Japonya* (1917) adlı eserinde Japonya ve Japonlar hakkında geniş bilgiler sunulmuştur.

3.2.1. Japonya:

Asya'nın en doğusunda yer alan ve birçok adadan meydana gelen Japonya, dönem Türk gezginlerinin hayranlıkla söz ettikleri nadir Asya ülkelerindedir. İki ayrı gezginin de oldukça olumlu söylemlerle dile getirdikleri Japonya'nın Türklerin gözünde ayrı bir yeri olduğu kuşkusuzdur. "Batılı"laşmadan uygarlaşma ya da "Avrupalı"laşmankalkınma konularında oldukça başarılı bir performans sergileyen Japonya'nın, dönem Türk aydınlarının önemli bir bölümü tarafından model bir ülke olarak algılandığını iddia etmek hiç de yanıltıcı olmayacaktır. Japonya, kalkınmanın sadece Batılılara özgü olmadığını, Doğulu toplumların da teknoloji, bilim, sanat, eğitim, kentleşme gibi uygarlığın hemen her alanında söz sahibi olabileceklerini daha o dönemde ispat eden bir ülkedir. Bu yönüyle de Osmanlı'nın çöküşüne çare arayan dönem Türk aydınlarına ilham kaynağı olma görevini üstlenmiştir.

Hee-Soo Lee (Cemil) ve İbrahim İlhan'ın birlikte hazırladıkları *Osmanlı Japon Münasebetleri ve Japonya'da İslamiyet* adlı kitaba göre "Osmanlı-Japon münasebetlerinin başlangıcı oldukça geç denebilecek bir zamana, 19. yüzyılın son çeyreğine rastlamaktadır." (Lee ve İlhan, 1989: 23) Osmanlı Devleti'nin Japonya ile ilk

⁸²Daha önce de dile getirdiğimiz gibi çalışmamızın bu bölümünde ülkeleri sınıflandırırken Prof. Dr. Ramazan Özey'in *Asya Coğrafyası* adlı kitabını esas aldık. Adı geçen eserde Asya kıtası yedi farklı coğrafi bölgeye ayrılmış ve "Doğu Asya" ve "Güneydoğu Asya" bölgeleri birbirinden ayrılmıştır. Ancak bu dönemde Güneydoğu Asya ülkelerinden sadece Singapur'a yolculuk yapıldığından iki bölgeyi birleştirerek anlatmayı uygun gördük.

resmi teması 1871 yılında Japon Dışişleri Bakanlığı kâtipi Fukuchi Genichiro'nun Japon devletinin temsilcisi olarak İstanbul'a gelmesiyle başlamıştır. Bu dönemde İmparator Meiji eliyle köklü değişikliklere giden Japonya kısa sürede kalkınmaya başlamış; ancak Amerika ve Avrupa devletleriyle baskı altında yaptığı ticari anlaşmalar Japonya'yı bir yarı sömürge durumuna düşürmüştür. Japonlar bu anlaşmalardan kurtulmak amacıyla Amerika ve Avrupa'ya bir heyet göndermiş, ancak Amerika anlaşmaların değiştirilmesi talebini reddetmiştir. Bunun üzerine Japonya Avrupa'daki heyetine devletlerin kültür kurumları üzerinde inceleme yapma talimatını vermiş ve bu bağlamda kâtip Fukuchi de İstanbul'a gelerek Osmanlı sistemi üzerine incelemelerde bulunmuştur. (Lee ve İlhan, 1989: 23-24) Kâtip Fukuchi ile başlayan bu ilk temastan sonra II. Abdülhamid döneminde Japonya ile ilişkilerin hızlı bir aşamaya girdiği görülmektedir.

"II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra, Japonya'nın olağanüstü ilerleme hamlelerini büyük bir merakla takip ederek, kendi ülkesini yükseltme arzusu çerçevesinde Japonya'daki tecrübelerden faydalanma yollarını arıyordu. Bu arada Fukuchi'nin Türkiye ziyaretinden 7 yıl sonra, yani 1878 yılında Japon savaş gemisi Seiki, Avrupa'ya eğitim gezisi sırasında İstanbul'a geldi... Bu ziyareti Japon İmparatoru ile temas kurma yolunda bir fırsat olarak gören Sultan Abdülhamid, gemi komutanı ve üç subayı Yıldız Sarayı'na davet ederek onlara madalya verdi."
(Lee ve İlhan, 1989: 24)

Yine bu dönemde 1881 yılında Japon imparatorunun akrabalarından Prens Kato Hito başkanlığında resmi olmayan bir heyet İstanbul'a gelmiştir. Asıl amacı Avrupa'yı gezerek, Japon ilerleyişini hızlandırmak olan bu heyet, Türkiye'nin de durumunu inceleyecek, iki ülke arasında ilişki kurulması için gerekli tekliflerde bulunacaktır. Heyetin resmi bir niteliği olmamasına rağmen Sultan Abdülhamid bizzat ilgilenerek onları resmi bir protokolle karşılamış, devlet hesabına İstanbul'un en iyi otelinde misafir etmiş ve onları yakından tanımak üzere Yıldız Sarayı'nda bir ziyafete davet ederek madalyalar vermiştir. Bu temaslar sonunda Japon heyeti sadrazamı da ziyaret ederek, iki doğulu millet arasında siyasi, ticari ve kültürel ilişkiler kurulmasını teklif etmiş ve bu teklifler de sadrazam tarafından olumlu karşılanmıştır. (Lee ve İlhan, 1989: 24-25)

Osmanlı-Japon ilişkileri bağlamında Prens Komatsu'nun İstanbul ziyaretinden de söz etmek gerekmektedir. 1887 yılı Ekim ayında, Japon İmparatoru Meiji Mikado'nun amcası Prens Komatsu Akihito eşi ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve Sultan Abdülhamid

tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda misafir edilmiştir. Japon imparatorunun amcası olarak büyük bir nüfuza sahip olan Prens Komatsu, padişahla görüşmesi sırasında Japon İmparatorunun en büyük nişanı olan Chrysanthemum'u Sultan'a takdim etmiş, Sultan ise o zamana kadar hiçbir yabancı devletin nişanını kabul etmediği halde bu nişanı kabul etmiştir. Bu olumlu ziyaretten sonra iki ülke arasındaki ilişkilerde belirgin bir canlılık görülmüştür. (Lee ve İlhan, 1989: 26)

Osmanlı-Japon ilişkilerinde Ertuğrul gemisinin Japonya'ya gönderilmesinin apayrı bir yeri bulunmaktadır. Gerek II. Abdülhamid'in uygulamaya çalıştığı Pan-İslamizm siyasetine, gerekse Türk-Japon ilişkilerine katkıda bulunması amacıyla 1889 yılında Japonya'ya gönderilen Ertuğrul gemisi, yol boyunca uğradığı İslam ülkelerinde sevgiyle karşılanmış ve yaklaşık bir yıl süren yolculuk sonrasında 7 Haziran 1890'da Japonya'nın Yokohama limanına varmıştır.

"Osmanlı Devleti'nin ilk temsilcileri, Japon halkı tarafından coşkulu ve samimi bir hava içinde karşılanmıştı. Gemi komutanı ve bazı subaylar İmparator tarafından kabul edilmiş ve bu kabul sırasında Osman Paşa beraberinde getirdiği Sultan II. Abdülhamid'in mektubunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük nişanını, ayrıca Padişah'ın gönderdiği kıymetli hediyelerle, Padişah'ın ve Türk milletinin dostluk hislerini Japon İmparatoru'na takdim etmişti. Ertuğrul heyeti Japonya'da üç ay kalarak ziyaretini tamamladıktan sonra İstanbul'dan gelen emir gereğince 15 Eylül 1890 tarihinde dönüş yolculuğuna çıkmıştır. Ertesi gün daha Japon sularından ayrılmadan şiddetli bir tayfuna yakalanan gemi, kayalara çarparak batmış ve yalnızca 69 kişi kurtarılabilmişti. Kazaya çok üzülen İmparator Meiji, saray doktorlarını kaza yerine göndererek kurtarılan denizcilerin tedavi ettirilmesini sağlamış ve daha sonra bunları iki Japon savaş gemisiyle İstanbul'a yollamıştır." (Lee ve İlhan, 1989: 28)

655 kişilik bir heyeti barındıran Ertuğrul gemisinin batması kuşkusuz iki ülke halkını da derinden üzmüştür. Bu gemi faciasının olumlu tarafı ise iki halk arasında doğrudan ve samimi bağlar kurulmasına vesile olmasıdır. "Ertuğrul faciası, Osmanlı halkını olduğu kadar Japon halkını da üzüntüye boğmuş ve Japonlar şehit aileleri için yardım kampanyaları açarak bu üzüntülerini gidermeye çalışmışlardır." (Lee ve İlhan, 1989: 28)

Ertuğrul Faciası'ndan sonra Osmanlı-Japon ilişkilerinde 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın önemli bir yeri olmuştur. Japonların zaferiyle sonuçlanan bu savaşı Osmanlı

Devleti başından sonuna kadar dikkatle takip etmiş ve Miralay Pertev Bey'i savaşı izlemesi için görevlendirmiştir. Savaşın Japon zaferiyle sonuçlanmasına Osmanlıların memnun olduklarını tahmin etmek güç değildir. O dönemde her iki ülkenin de ortak düşmanı olan Rusya bu savaşla ağır bir darbe almıştır, bu da Osmanlıları oldukça memnun etmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı-Japon ilişkilerinin bu bağlamda olumlu bir şekilde devam ettiğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Lee ve İlhan'ın da tespit ettikleri gibi bu dönemde Abdürreşid İbrahim'in Japonya gezisi çok önemli etkiler doğurmuş ve iki halkı birbirine yaklaştırmaya vesile olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ile Japonya'nın ayrı bloklarda yer alması, iki ülke ilişkilerinin sembolik de olsa bozulmasına neden olmuştur; ancak "Osmanlı'nın yenilgisi üzerine diğer galip devletlerle birlikte Sevr anlaşmasına imza koyan Japonya, içinde bulunduğu ters konuma rağmen, gerek Sevr'in uygulanışı gerekse daha sonraki Lozan Barış Konferansı boyunca Türkiye'ye karşı ılımlı bir politika izlemiştir." (Lee ve İlhan, 1989: 35)

Osmanlı-Japon ilişkilerine dikkat edecek olursak, oldukça geç başlayan ikili ilişkilerin samimi bir dostluk çerçevesinde geliştiğini söyleyebiliriz. Gerek Rusya gibi ortak bir düşmanın olması, gerekse her iki ülkenin de Avrupalı sömürgeci devletlerden zarar görmesi iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır diyebiliriz. Japon kalkınmasını büyük bir sempatiyle izleyen Osmanlıların Japonları örnek almaları, Japonların da Rusya karşısında Asya ülkeleri ile ittifak arayışı çerçevesinde Osmanlılardan yardım beklentileri iki ülkeyi birbirine yaklaştıran diğer nedenler olmuştur. Gerek devletler düzeyinde (Osmanlı-Japonya), gerekse milletler seviyesinde (Türk-Japon), belli bir sempatinin görüldüğü II. Meşrutiyet döneminde, Türk gezginlerinin de bu bağlamda söylemler geliştirdikleri ve iki ülke arasındaki ilişkilere katkıda buldukları inkâr edilemez gerçeklerdendir. Her iki gezginin de oluşturduğu olumlu imgeler bu güzel ilişkilerden etkilenmiş ve aynı zamanda bu ilişkileri etkilemiştir diyebiliriz.

Türk-Japon ilişkilerinden sonra, Türk gezginlerinin Japonya'ya ilk yolculuklarına bakacak olursak Seyyah Kâmi ve arkadaşı Baba Fevzi'nin 1887 yılındaki Uzakdoğu yolculuğu karşımıza çıkacaktır. F. Şayan Ulusan Şahin, *Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)* adlı kitabında, 19. yüzyıl gezginlerinden Seyyah Kâmi ve arkadaşı Baba Fevzi'nin 1887 yılında yaptıkları Uzakdoğu yolculuğunda Japonya'ya uğradıklarını ve

Seyyah Kâmi'nin bu yolculuk hakkındaki izlenimlerini Ümran adlı dergiye mektuplar biçiminde gönderdiğini belirtmektedir. (Şahin, 2001: 26) Yazarın aktardığına göre, Seyyah Kâmi'nin gönderdiği dört mektup bulunmaktadır. Kâmi'nin Japonya'yla ilgili ilk mektubu 19 Ağustos 1887 Nagasaki tarihlidir. Yazar bu mektubunda, "Avrupalıların bu ülkeyi çok gezdiklerini yazmaktadır. Avrupalı seyyahlar tarafından, Japonlar hakkında bilgiler verildiğini, kendisinin de bu konuda elinden geleni yapacağını ifade etmektedir." (Şahin, 2001: 27) Kâmi diğer mektuplarında da Japonya'da yayımlanan "Japonya Sedası" ve "Japon Postası" adında Fransızca iki gazeteden bahsetmektedir. Bunlardan birinin yazarlarından birisiyle görüştüğünü, bu zatın, bir Türk'ün Japonya seyahatine kalkışmasına şaşırıldığını ve hayran kaldığını söylediğini belirtmektedir. Kâmi Osmanlı milletinden kendisi gibi bir Türk seyyahın Japonya'ya nasıl geldiğinden bahseden bir makale yazarak bu zata vermiştir ve makalesi adı geçen gazetelerden birisinde yayınlanmıştır. (Şahin, 2001: 27) Şahin'in tespitlerinden yola çıkılarak Türk gezginlerinin Japonya hakkındaki ilk izlenimlerinin Seyyah Kâmi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Birisi yarım kalmış dört mektuptan ibaret olan bu izlenimler, Japonya hakkında kuşatıcı bir imge kurmaktan oldukça uzaktır. Bu bağlamda Japonya hakkında çepeçevre bir imgenin ilk kez Abdürreşid İbrahim'in *Âlem-i İslam* adlı eserinde görüldüğü, onun eserinin hemen bütün yönleriyle Japonya'yı anlatması bakımından son derece önemli olduğu dillendirilebilir. Yine incelememizde kullandığımız Samizâde Süreyya'nın *Day Nippon-Büyük Japonya* adlı eseri de II. Meşrutiyet döneminde Japonya'yı pek çok yönüyle tanıtan önemli bir eserdir. Bu bağlamda, gözlemler sonucu oluşmuş kuşatıcı bir Japonya imgesi adına bu iki eserin kültür tarihimizde önemli bir yer edindiklerini dile getirmek gerekmektedir.

3.2.1.1. Japonya Tarihi ve Coğrafyası:

Japonya tarihi ve coğrafyası hakkında geniş bilgiler bulabilmek için Samizâde Süreyya'nın *Day Nippon-Büyük Japonya* adlı gezi kitabına bakmak gerekmektedir. Zira Abdürreşid İbrahim'in *Âlem-i İslam* adlı eseri bu kitaba göre daha hacimli olsa da Japon tarihi ve coğrafyası hakkında hemen hiçbir bilgiye yer vermemiştir.

Samizâde Süreyya eserinde, "Biraz Eski Japonya Tarihi" ve "Biraz Yeni Japonya Tarihi" adıyla iki bölümde Japon tarihini anlatmıştır. Yazarın demesine göre eski Japon tarihi hakkında güvenilir bir bilgi edinmek oldukça güçtür. Zira Japonlar tarihin eski

dönemlerinde yazıyla tanışmadıkları için milletlerinin tarihini yazıya geçirmemişler, babadan oğula hikâye etmek suretiyle duyduklarını aktarmışlardır. Bu anlatılanların pek çoğu ise efsane ve hurafelerden ibarettir. MS 3. yüzyılda Çinliler Japonlara yazıyı öğrettikten sonra kısmen de olsa Japon tarih yazımı başlamıştır; ancak bu yazılanların pek çoğu da büyük yangınlar sırasında yanıp gittiğinden elde yazılı belge olarak sadece iki eser kalmıştır. Bunlardan birisi MS 711 yılına ait *Kojiki* adlı bir eserdir, diğeri de MS 720 yılına ait *Nihongi*'dir. Yine yazara göre bu iki eser de güvenilir kaynaklar olmayıp hurafelerden ibarettir.

Eski Japon tarihini "Ma'budlar Devri", "Ezmine-i Kable't-Tarihiyye (MÖ 660-MS 400)", "Hükümdarlar Devri (MS 400-888)", "Devr-i Fetret (888-1603)" ve "Togugawa Derebeyliği (1603-1868)" adlı bölümlere ayıran ve uzun uzun anlatan yazar özetle şu bilgilere yer vermiştir:

Japon tarihi içinde ilahlar dönemi ve tarih öncesi dönem olarak adlandırılan çağlar hakkındaki söylemler, Japon mitolojisiyle ilgilidir. Japon mitolojisine göre dünya ve gökyüzü kendiliğinden meydana gelerek bir ruh (kami) yaratmışlardır ki bu ruh dünyada milyonlarca yıl hükümlen olan yedi ruhani neslin babasıdır. Bu ruhani nesil İzanagi ve İzanami diye adlandırılan biri kadın diğeri erkek iki kardeş ilahta son bulmuştur. Bu iki kardeş Japonya'yı yaratarak güney kısımda kalan Kyuchiu adasını merkez kabul etmişlerdir. Japonya'yı memleket edinen bu iki kardeş ilahtan iki kız dünyaya gelmiştir. Bunlardan biri "Ten-cho-dai-jin" yani "güneşin ruhu"dur, diğeri de "Tsuki-no-kami" yani "ay'ın ruhu"dur. Japon mitolojisine göre bu ilahlardan hükümdar ailesinin nesli türemiştir. Yazarın dediğine göre tarihte bundan sonra ne gibi olayların meydana geldiğine dair herhangi bir bilgi yoktur.

"Ancak tevâtüre (tradition) bakılırsa ma'bûdlar neslinin uzun bir zaman geçtikden sonra cismâniyyete istihâle etdiği ve Japonya'da halkın tekessür eylediği anlaşılıyor. Hattâ o asırda türemeye başlayan nesl-i beşerin kılı ve gayr-ı mütemeddin olduğu hakkında sarâhat var. Bununla beraber menşe-i hakîkî hâlâ mechûldür." (Samizâde Süreyya, 2001: 34)

Mitolojik dönemlerden sonra "Hükümdarlar Dönemi" olarak adlandırılan döneme gelindiğinde ise Japonların Çinlilerden yoğun bir şekilde etkilendikleri görülmektedir. MS 5.yüzyılda başlayıp yaklaşık beş yüz yıl süren bu dönemde Japonlar Çinlilerden

yazıyı, edebiyatı, eğitimi, güzel sanatları, felsefeyi, Konfüçyüs ahlakını, Budizm'i ve Çin sosyal düşüncelerini transfer etmişlerdir.

Ardından gelen "Fetret Devri" MS.888 ile 1603 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Japonlar bir önceki döneme göre bir duraklamaya girmişler ve kendi iç çatışmaları ile uğraşmak zorunda kalmışlardır.

"Tokugava Derebeyliği Dönemi" eski Japon tarihinin son aşaması olup 1603 ile 1868 yılları arasındaki zamanı kapsamaktadır. Bu dönemde kendi içlerindeki liderlik çatışmalarına son veren Japonlar İyeyasu adlı hükümdarın etrafında toplanmışlar ve bu hükümdarın nesli olan Tokugava ailesi liderliğinde yaklaşık 260 yıl boyunca barış içinde yaşamışlardır. Bu dönemin en önemli özelliği Japonya'nın dış dünyayla bağlantılarını keserek içe kapanık bir politika izlemesidir. Herhangi bir yabancıya Japonya'ya girmesinin yasak olduğu bu dönemde, bir Japon'un da yabancı bir ülkeye gitmesi yasaklanmıştır. Samizâde'ye göre bu dışa kapalı politika Japonlara çok pahalıya mal olmuştur.

"Hâricde neler olup bittiğinden bî-haber, medeniyetin, ulûm ve fînûnun ne derecelerde terakkî etdiğini, dünyanın ne hallere girdiğini bilmeksizin bir hayât-ı tevekkülün zebûn ve esîri olarak yaşamak, netice i'tibârıyla bir millet için ne kadar fenâlıkları mûcib ise Japonlar da bu garîb karârlarıyla o mertebe mutazzarır olmuşlardır. Tokugava ailesinin devre-i haşmet ve azametinde Japonya gerçi eski mücidd ü şerefînin derece-i kusvâsına vâsıl olmuş ise de ihtiyâr olunan ma'hûd inzivâ (seclusion) siyâsetiyle medeniyet ve terakkîden iki buçuk asır mahrûm kalmıştır." (Samizâde Süreyya, 2001: 38-39)

Eski Japonya tarihini yukarıda özetlemeye çalıştığımız biçimde anlatan yazar yeni Japonya tarihini ise 19. yüzyıldaki önemli olaylardan yola çıkarak aktarmıştır. Bu bağlamda yazara göre 1801 ile 1853 yıllarını kapsayan dönem "Tecerrüd ve İnzivâ Devri" olup bu dönemde Japonlar dış dünyayla irtibatlarını tamamen koparmış ve dışa kapalı bir siyaset uygulamışlardır. Yazara göre 14 Temmuz 1853 Japon tarihi adına çok önemli bir kırılma noktasıdır. Amerikalı Amiral Perry ve yanındaki askerlerin büyük bir donanmayla Yedo Limanına ulaşmaları, Japonların iki buçuk asırdır uyuyan gözlerini açmış ve büyük bir tehlikeyle baş başa olduklarının farkına varmalarını sağlamıştır. 1854 ile 1858 yılları arasını "Mu'âhedeler Devri" olarak adlandıran yazar, bu dönemde

Amerikalı diplomatların Japonya'ya baskıyla ticaret anlaşmaları imzalattıklarını ve aynı dönemde ülkede meydana gelen büyük bir depremle yaklaşık yüz bin kişinin hayatını kaybettiğini aktarmıştır.

1858-1868 yılları arasında Japonya'da ciddi iç karışıklıklar yaşanmıştır. Yazar bu yüzden adı geçen tarihler arasındaki döneme "İgtişaşât Dönemi" adını vermiştir. Bu dönemin sonlarına doğru İmparator Mutsuhito (Meiji) ülkenin başına geçmiş, kanlı çatışmalardan sonra derebeylikleri ortadan kaldırarak mutlak otorite sahibi olmuştur. İmparator Meiji'nin otoritesini kurmasıyla 1868-1878 yılları arasında uyanış dönemi yaşanmıştır. Yazar "İntibah ve Teyakkuz Dönemi" adını verdiği bu dönemde İmparator Meiji'nin beş maddelik bir beyanname yayınladığını, bu beyanname ile Japonya'nın kalkınma stratejisini ortaya koyduğunu aktarmıştır. Meiji bu beyannamesinde ülkenin bir millet meclisi tarafından yönetilmesi gerektiğini vurgulamış ve bundan böyle Japonya'nın bir hukuk devleti olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca ülkede yeni bir düzen kurulacağını ve kurulacak bu düzenin sağlam temellere oturtulması amacıyla diğer ülkelerin inceleneceğini dile getirmiştir.

Meiji'nin önderliğinde on yıl boyunca türlü arayışlar içine giren ve bu dönemi en iyi şekilde değerlendiren Japonlar 1879-1889 yılları arasında ise asıl büyük kalkınmalarını gerçekleştirmişlerdir. Yazarın "Terakki Devri" olarak adlandırdığı bu dönemde ülke iç karışıklıklardan tamamen kurtulmuş ve ard arda yapılan yeniliklerle büyük bir kalkınma sürecine girmiştir. Bankaların kurulduğu, dev ticaret şirketlerinin ortaya çıktığı bu yıllarda, yayınlanan yeni kanunlarda ülkenin kalkınmasına ve Japon halkının mutluluğuna hizmet etmiştir. 1889-1900 yılları arası "II. Meşrutiyet Devri"dir. Bu on bir yıllık sürede ise Japonlar hem askeri güçleri hem de ekonomik güçleriyle kendilerini dünyaya tanıtmaya başlamışlardır. 1894-1895 Japon-Çin Savaşı'nda çok kan dökseler de savaşta galip gelmişler ve bütün dünyaya kendi güçlerini göstermişlerdir.

Samizâde Süreyya Japon tarihini bu şekilde özetledikten sonra Japonların az zamanda büyük işler yaptıklarına, vatanlarını felaketlerden kurtarıp kendilerine güzel bir gelecek hazırladıklarına değinmiştir. Ona göre bütün bu kalkınmada en büyük övgüyü ise Japon Hükümdarı Meiji hak etmiştir.

Yazarın Japonya coğrafyası hakkında verdiği bilgilere bakacak olursak ülkenin 382.415 kilometre kare alana yayılmış dağlık bir ülke olduğunu görürüz. Japonya coğrafyasının

en önemli özelliği pek çok adadan ve dağlardan oluşmasıdır. Yazarın aktardığına göre Japonya, "Hondo, Chikoku, Kyuchiu ve Yezo" adlı dört önemli adadan meydana gelmektedir. Bu büyük adalardan başka ülkede yaklaşık dört bin civarında küçük adalar bulunmaktadır.

Japonya yeryüzü şekilleri bakımından oldukça dağlık bir ülkedir. En büyük adanın bir başından diğer başına kadar oldukça yüksek bir sıradağla kaplı olduğu görülmektedir. Yüksek dağların ve yanardağların çokça bulunduğu ülkede tarıma elverişli arazi bulmak güçleşmektedir. Ülke yüzölçümünün ancak yüzde on ikilik kısmı tarıma elverişlidir. Bu yüzden Japonlar, dağ eteklerine yapay setler kurmuşlar ve buraları toprakla doldurarak tarıma elverişli hale getirmişlerdir.

Japonya'da dağlar çok olduğu gibi nehirler de çoktur. Ülkede nehirlerin uzunluğu fazla değildir. Yağış zamanlarında sık sık taşkınlara ve sellere neden olan nehirler tarlalara büyük zarar vermektedir. Ülke coğrafyası bağlamında depremlerden de söz etmek gerekmektedir. Abdürreşid İbrahim Japonya'da çok sık ve şiddetli depremler yaşandığından söz etmiş ve kendisinin de ülkede bulunduğu sırada büyük bir sarsıntıyla uyandığını anlatmıştır.

3.2.1.2. Japonya Şehirleri ve Japonya'da Şehircilik:

Gerek Abdürreşid İbrahim, gerekse Samizâde Süreyya Japon kentlerinin birkaçını ziyaret etmişler ancak uğradıkları kentlerin genel görünümü hakkında ayrıntılı bilgi vermekten kaçınmışlardır. Her iki gezginin de eserlerinde sosyal ögelere daha çok odaklandığı, Japonya'yı sadece kentleriyle değil bütünüyle algılamaya çalıştıkları göze çarpmaktadır. Bu bakımdan da Japon kentlerindeki turistik mekânların tanıtımından çok halkın neler yaptığına odaklanmış olmaları ülkeyi daha iyi kavrama çabası olarak algılanmalıdır.

Tokyo:

Tokyo, o dönemde de Japonya'nın başkentidir. Abdürreşid İbrahim Tokyo'da öncelikle kentin kalabalığına dikkat çekmiştir. Yazarın dediğine göre şehirde ulaşım araçları hıncahınc doludur. Elektrikli tramvaylar ardi ardına kalktığı ve aralarında yirmi adım mesafe bulunduğu halde hepsi de dolu bir şekilde gidip gelmektedir. Bunlardan başka insanların çektiği rikşe denilen arabalarla yolcu taşınmakta ve yaya giden insanlar ise

bir sel gibi sağı sola akmaktadır. Akşam olduğunda bile caddelerde yoğun bir kalabalığa rastlanmaktadır. Yazar Şimpaşi Caddesi denilen meşhur caddede kalabalığın içine karıştığını, ancak saat on'dan sonra bu kalabalığın azalmaya başladığını dile getirmiştir. Yazarın Tokyo'da ilgisini çeken bir diğer unsur kentteki reklam tabelalarıdır. Abdürreşid İbrahim Japonların reklama büyük önem verdiklerini ve buna büyük paralar harcadıklarını dile getirmiş ve sokaklarda çok sayıda ışıklı tabelaların bulunduğunu, evlerin üzerine ışıklı reklamların asıldığını aktarmıştır. Yine yazar, Tokyo'da bulunduğu sırada bir lokantaya girmiş ve burasının temizliğini övgü dolu sözlerle anlatmıştır. Lokantanın ilginç yönü ise içeriye ayakkabıların çıkarılarak girilmesi ve yerde mindere oturarak yemek yenmesidir. Tokyo'nun kötü tarafı sokaklarının çamurlarıdır. Nisan, mayıs aylarında iki ay boyunca kente gece gündüz yağmur yağdığından, sokak ve caddeler çamurla kaplanmaktadır.

Abdürreşid İbrahim Tokyo hakkında bu türden bilgiler vermiştir. Eserinin sonlarına doğru okuyucularına Tokyo'da görülmesi gereken yerleri sıralayan yazar, gezdiği bu yerlerin kimileri hakkında bilgilerde aktarmıştır. Abdürreşid İbrahim'e göre Tokyo'da görülmeye değer yerler şunlardır:

"Pehlivanların kılıç talimlerine mahsus salon, Pehlivanların güreş meydanı, Yodobaşı su bendi, Ziraî deneyler salonu, Kâğıt fabrikaları, Senet ve evraka mahsus darphane, Üniversiteler, Müzehaneler(özellikle Vino müzesi), Akora müzehanesi, Kütüphaneler (Vino ve Tokogava Kütüphaneleri), Baron Şimbo Sava'nın evi ve bahçesi, Markiz Macoda bahçesi, Markiz Kacime bahçesi"
(Abdürreşid İbrahim, 2003a: 638)

Samizâde Süreyya, Tokyo hakkında bilgi verirken kentteki alışverişe, pazarlara, şenliklere, falcılara, tiyatrolara, kır eğlencelerine özel bir önem vermiştir. Yazarın Tokyo bağlamında aktardıklarının büyük bölümünü sosyal ve kültürel öğeler kapsamında değerlendireceğimizden, burada yazarın Tokyo'daki şehir hayatına ve Tokyo evlerinedair söylemlerini kısaca özetleyeceğiz.

Samizâde Süreyya'nın demesine göre Tokyo Japonya'nın en büyük ve en yeni şehri olduğu halde, kentte Avrupa ya da Amerika'da görülen türden büyük mağazalar görülmemektedir. Bu şehirde mağazalar oda kadar küçüktür ve içeri girilmesi mümkün değildir. Satıcı ön tarafta bulunan camekâna yakın bir yere oturmakta ve müşterinin

isteklerini buradan karşılamaktadır. Tokyo'da zengin müşterilerin büyük bölümü mağazaya gitmeden alışveriş yapmaktadır. Bu türden müşteriler mağazaya siparişleri vermekte ve malzemelerin eve gönderilmesini istemektedirler. Şehirde Mitsui adındaki mağaza ise diğer küçük dükkânlardan ayrılmaktadır. Avrupa tarzındaki bu büyük binada türlü tekstil ürünleri göze çarpmaktadır.

Tokyo'da alışveriş sadece mağazalardan karşılanmaz, zira kentte ayın belli günlerinde gece pazarları da kurulmaktadır. Çoğunlukla bir mabedin kenarında kurulan bu pazarlarda iğneden ipliğe her şey bulunmaktadır. Yazar eserinde, pazar esnafının pek güvenilir insanlar olmadıklarına da değinmiş ve gece pazarlarında pazarlık yapmadan mal alınmaması gerektiğini okuyucularına aktarmıştır.

Tokyo'da kır âlemleri yazarın üzerinde durduğu bir diğer konudur. Şehirde geçen Sumida nehrinin doğu sahili, kilometrelerce devam eden kiraz ağaçlarıyla doludur. Şubat ve mayıs aylarında Tokyo halkı bu sahillere akın ederek çiçek açan kiraz ağaçları altında kır âlemi yani "hanami" yapmaktadır. Kır âlemleri için kentte farklı mekânlar da bulunmaktadır. Yazarın dediğine göre Uyeno parkı, şeftali ve kiraz; Kameido, erik ve visterya; Oji de mapel ağaçlarıyla meşhurdur. Daha pek çok parklar vardır ki her biri farklı bir güzelliğiyle şöhret bulmuştur.

Tokyo bağlamında son olarak Tokyo evlerinden söz etmek yerinde olacaktır. Samizâde Süreyya, Japonya'da halkın yüksek ve aşağı olmak üzere iki sınıfa ayrıldığını, bu ayrışmanın da yaşadıkları evlerden anlaşılabileceğini dile getirmiştir. Japonya'da ekonomik durumun göstergesi evlerdeki oda sayısıdır. Örneğin bin yenlik değeri olan bir evin beş odası bulunurken, beş bin yenlik bir evin on odası bulunmaktadır. Yazarın dediğine göre şehirde şiddetli depremler sıkça görüldüğünden çok katlı binalar tercih edilmemektedir. Bu bakımdan evler ya tek katlı ya da iki katlı olarak inşa edilmektedir. Yine yazar, Japon evlerinin son derece sade olduğunu, en gösterişli odanın misafirlere ayrıldığını dile getirmiştir.

Yokohama:

Japonya'nın diğer büyük şehirlerinden olan Yokohama hakkındaki bilgilere Abdürreşid İbrahim'in eserinde rastlanmaktadır. Yazarın aktardığına göre Yokohama Japonya'nın meşhur bir ticaret limanıdır. İki yüz binden fazla insanın yaşadığı bu kentin kuzey sınırı

denizle çevrilidir. Şehrin bir kısmı dağın eteklerinde ise de büyük kısmı ova içinde bulunmaktadır. Yokohama'nın içinden birçok ırmak ve kanal geçmektedir. Bunların üstüne saymakla bitmeyecek kadar çok köprüler kurulmuştur. Abdürreşid İbrahim kentteki kalabalığa ve harekete özellikle dikkat çekmiştir. Herkeste bir hareket gören, sokaklarda adeta adam seli olduğunu dile getiren yazar, halkın bir yerden bir yere hep koşarak gittiğini aktarmıştır.

"Şehrin herhangi tarafında gidilecek olursa, Japon milletinin her nevi kabiliyete sahip faal bir millet olduğu görülecektir. Her tarafta akın akın adama rastgeleceksiniz. Bütün caddeler dükkân, mağaza, sanathane, fabrika; hiçbir tarafında boş oturmakta olan bir adama rastgelinmeyecektir. Ne kadar büyük bina varsa hep mekteptir. Hükümet konakları, konsoloshaneler, oteller istisna olunursa mekteplerden başka büyük binalar yoktur. Bütün beldede binalar tek katlıdır. İki katlı binalar pek nadir bulunur." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 285)

diyen yazar, ayrıca kentteki mağazaların küçüklüğüne ve telefon kulübelerinin çokluğuna da değinmiştir. Yazarın kent hakkında aktardıkları bunlarla sınırlı değildir. Yokohama'da uzun süre kaldığını ve kenti karış karış gezdiğini dile getiren yazar şehrin temizliğine de değinmiştir.

"Ben Yokohama'da bulunuyorum, sabah-akşam hep gezmekteyim, enine boyuna karış karış gezdim. Eğer fevkalade temizliği olmasa idi, "Bizim şark şehirlerinden biri" der çıkardım; sokakların darlığı, evlerin sadeliği, halkın a'dap ve ahlakı bütün şark şehirlerini andırır. Fakat nezafet fevkalade mucib-i hayrettir, değil çöp, toz bile göremezsiniz." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 290)

diyen yazar, kentin bir Şark şehrini andırdığını ancak olağanüstü temizliğinin onu Şark şehirlerinden ayırdığını dile getirmiştir.

Abdürreşid İbrahim Tokyo ve Yokohama'dan başka Kyoto ve Kobe gibi birkaç kentten de çok kısa söz etmiştir. Onun dediğine göre 1868 yılına kadar Japonya'ya başkentlik yapmış olan Kyoto dört yüz bine yakın insanın yaşadığı büyük bir şehirdir. Şehirde birçok lise ve bir de üniversite bulunmaktadır. Kentte ayrıca 800 Buda tapınağı ve 80 Şinto tapınağı mevcuttur. Bütün Japon imparatorlarının mezarları da bu kentte yer almaktadır. Kobe ise önemli bir liman şehri olup iki yüz elli binden fazla nüfusu

barındırmaktadır. Şehirde pek çok yabancı tüccar bulunmaktadır ve bu tüccarlardan yirmi beş kadarı Hintli Müslümanlardır.

Yazarların Japon şehirleri hakkında anlattıkları bunlarla sınırlıdır denilebilir. Başta da belirttiğimiz gibi gezginler gözlemlerini kente değil Japonlara yoğunlaştırmışlardır. Bu bakımdan da eserlerin hacmine göre kentlere daha az yer ayırmışlardır.

3.2.1.3. Japonya’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

II. Meşrutiyet döneminde Japonya’ya giden Türk gezginleri, ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik değerlerine özellikle dikkat etmişler, Japonları daha yakından tanımak ve onlardan hakkıyla istifade edebilmek amacıyla gözlemlerini bu alana yoğunlaştırmışlardır. Her iki gezgin de Japon sosyal yaşantısına en ince ayrıntısına kadar dikkat etmiş, ülkedeki kalkınmanın şifrelerini çözmeye ve "Japon mucizesini" doğru bir şekilde anlamaya çalışmıştır.

Bu bağlamda anlatılanların ilki Japonya’nın nüfusu ve ülkedeki idari yapısıdır. Samizâde Süreyya’nın dediğine göre Japonya’nın 1903 yılındaki nüfusu 49.387.403’tür. 1905 yılında yapılan sayıma göre ise nüfus elli milyona ulaşmıştır. Bu hesaba göre Japonlar her yıl 306.298 adam kazanarak nüfusunu hızla artırmaktadır. Abdürreşid İbrahim de Japonların her yıl beş yüz bin kişilik bir nüfus artışı yakaladığını, bunun dünyanın başka bir ülkesinde görülmediğini dile getirmiş ve nüfus artışını Japon kadınlarının her yıl çocuk doğurmasına bağlamıştır.

Nüfustan sonra ülkenin idari yapısı hakkında bilgi veren Samizâde Süreyya,

"Japonya, üç belediye (Fu) muntkasına münkasım ve on vilayet (Kuni)’den müteşekkildir. Bu on vilayet kırk üç mutasarrıflığı (Ken) ihtivâ etmekte olup Hokkaido ile Formosa adaları müstemleke şeklinde idare olunmaktadır. Bunlardan mâ’adâ elliden fazla yine aynı belediyeler ve vilâyetler dâhilinde mümtâz şehir (Chi)’ler vardır." (Samizâde Süreyya, 2001: 24)

diyerek ülkenin idari olarak üç bölüme ayrıldığını, ülkede toplam on eyalet ve kırk üç şehir bulunduğunu vurgulamıştır.

Nüfus ve idareden sonra Japon ekonomisine göz atmak yerinde olacaktır. Kuşkusuz Japonları değerli hale getiren şey kısa sürede ekonomik kalkınmayı

gerçekleştirmeleridir. Japon ekonomisi ağırlıklı olarak sanayiye ve ticarete dayanmaktadır. Ülkede yaklaşık altı ay kalan Abdürreşid İbrahim son birkaç ayda Japon ticaretine özellikle dikkat ettiğini dile getirmiş ve Türkiye ile Japonya arasında ne türden ticaretler yapılabileceğine kafa yormuştur.

Yazarın demesine göre Japonya'da fabrikaların çokluğu ve ürettikleri malların çeşitliliği dikkat çekicidir. Ülkede akıllara hayret verecek şekilde yeni icatlar yapılmakta ve bu yeni icatlar da hemen fabrikalarda üretilmeye başlamaktadır. Yazar ülkede patent sisteminin çok iyi işlediğini, yeni icatların bu yolla teşvik edildiğini dile getirmiş ve üretilen malların çeşitliliğini buna bağlamıştır. Çeşit çeşit makinelerin, ateşli silahların, savaş gemilerinin, çiftçiliğe ait alet ve edevatın üretildiği ülkede, sanayinin gelişmişliği üretilen malların çeşitliliğinde kolayca görülebilmektedir.

Japonya'da ticaret de çok gelişmiştir. Ülkede ihracat ithalattan birkaç kat fazladır. İhraç edilen ürünler arasında, sanayi malları, pirinç, çay, balık yağı ve çeşitli ağaçlar ilk sıraları almaktadır. Ticaretin büyük bölümü Japonların elindedir. Ülke kanunlarına göre ticaret yapacak şirketlerin hisselerinin yarısından fazlası mutlaka Japon sermayesi değildir. Böyle bir uygulamayla yabancıların Japon ticaretine hâkim olmaları engellenmiştir. Ticaretin gelişmesinde bankaların da büyük rolü bulunmaktadır. Abdürreşid İbrahim, ülkede bankaların çokluğuna dikkat çekmiş ve küçük şirket bankalarının köylerde bile bulunabildiğini dile getirmiştir.

Japonya'da sanayi ve ticaret sadece şehirlere özgü değildir; Japon köyleri de birer küçük sanayi merkezidir. Japon köylerinde sanayi çok gelişmiştir, her köyde küçük tezgâhlar, fabrikalar bulunmaktadır. Özellikle çini üretimi köylerde çok yaygındır. Kış günlerinde ise köylülerin çoğunun işi marangozluktur. Pek çok köyde elektrik bulunduğu için küçük sanayi ürünleri köylerde kolayca üretilmektedir. Sahil köylerinde de balık avcılığı ve balıktan yağ çıkartmak, tuzlamak, kurutmak, havyar yapmak, Avrupa ve Amerika'ya gönderilecek balıkları terbiye etmek hep köylülerin ekonomiye katkılarıdır.

Japon ekonomisinde madenlerin de önemli bir yeri vardır. Abdürreşid İbrahim'in aktardığına göre ülkede yirmi yedi altın madeni bulunmaktadır. Yine çok değerli bakır yataklarına sahip olan Japonya'da bir tek bakır madeninde on altı bin işçi çalışmaktadır.

Ekonomi bağlamında ülkedeki vergi sistemine değinmek yerinde olacaktır. Abdürreşid İbrahim'in edindiği bilgilere göre ülkedeki vergi usulü şöyledir:

"Herkesin gelirine göre hükümet yüzde beş alır. Bir de halkın kendi menfaati için tayin olunmuş vergi vardır ki bu, hükümete ait değildir, hükümet buna asla müdahale edemez. Mektepler, yollar, köprüler, doktorlar, hastaneler ve saire hep milletin mühim işlerine ait masraflar bu paradan karşılanır. Bu paraya hükümet asla ve kat'a müdahale edemez, bu da kişi başına on yen (tahminen 120 kuruş) miktarı olabilir." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 492)

Japon ekonomisinden sonra gezginlerin üzerinde durdukları bir diğer konu, Japon ordusu ve Japonya'da askerliktir. Bu bağlamda öğrendiklerini paylaşan yazar Abdürreşid İbrahim, Japonya kara kuvvetlerinin iki yüz bin kişilik bir orduya sahip olduğunu, seferberlik zamanında ise bu sayının üç yüz bine çıkabildiğini belirtmiştir. Japon deniz kuvvetlerinden ayrıca söz eden yazar, deniz gücüne sahip ülkeler arasında Japonya'nın üçüncü sırayı aldığını belirtmiştir. Mihoro, Yuasaki, Sacubo ve Kore deniz kuvvetlerinin merkezleridir ve bunların her birinde büyük tersaneler, mükemmel limanlar, baruthane havuzları ile onarım işiyle uğraşan yüz binlerce insan bulunmaktadır.

Askerlik konusuna gelince, Japonlar on yedi yaşından kırk yaşına kadar askerdir. Ülkede askerlik süresi üç yıldır; ancak her asker terhisten sonra dört yıl boyunca ihtiyat sınıfı denilen yedek askerliğe devam etmektedir. Abdürreşid İbrahim ülkede askerliğe büyük önem verildiğini ve askerlikten kaçmanın mümkün olmadığını şu cümleleriyle dile getirmiştir:

"Bunlarda askerlik hizmeti on yedi yaşından itibaren olunuyorsa da daha küçükken mekteplerin tümünde askerî talimat tamamıyla ifa olunmuş, asker için hiç istisna olmadığı gibi hastalık gibi vesilelerle çürük çıkmak da mümkün değildir. Her Japon askerlikle mükellef olup kabiliyet ve gücü dairesinde istihdam olunmuş, bir adam hastalığı olsa bile ona göre bir hizmet, bir vazifede bulundurulmuş." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 579)

Japon ordusundan sonra Japonya'da eğitim hakkında gezginlerin gözlemlerine yer vermek gerekmektedir. Ülke eğitimine yoğunlaşan Abdürreşid İbrahim, Japonya'da pek

çok okulu ziyaret etmiş, Japonların eğitime ve okumaya verdikleri önemi yakından görmüştür.

Yazarın dediğine göre Japonya'da ilköğretim zorunludur. Çocuk okula gönderilmediğinde anne-babası sorumlu olduğu gibi, o mahalleye bakan polis amiri de bu işten sorumlu tutulmaktadır. İlköğretime büyük önem veren Japonya'da okuma yazma bilmeyen insana rastlamak çok güçtür. Japon alfabesi okuma yazmayı güçleştirdiği, alfabenin hakkıyla öğrenilebilmesi için uzun zaman gerektiği halde, Japonlar yurttaşlarına okuma yazmayı öğretmeyi başarmışlardır.

Yine yazarın aktardığına göre Japonya'da okullar "Devlet Okulları", "Millet Okulları" ve "Özel Okullar" olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Ülke okullarının sayısı hakkında istatistikî bilgiler aktaran yazar, ilkokulların toplam sayısının 27.125 olduğunu, bunlardan 26.897'sinin millet okulu, 225 adedinin özel okul ve üçünün de devlet okulu olduğunu belirtmiştir. İlkokullarda erkekler ile kızlar karma eğitim görmektedir ancak liselerde kız ve erkekler ayrı okullarda okumaktadır. Ülkede erkek liselerinin sayısı 287, kız liselerinin sayısı 137'dir. Yazarın sanat okulları olarak adlandırdığı meslek liseleri, öğretmen okulları, görme engelliler okulları bu sayıların dışında kalmaktadır. Yine askeri okullar ve işçiler, hizmetçiler, ihtiyarlar için açılan okullar bu rakamlara dâhil edilmemiştir. Yazarın dediğine göre Japonların elli bir milyon nüfusu vardır ve bu nüfusun altı milyonu eğitim ile uğraşmaktadır. "Artık şu suretle tasavvur etmeli, Japonların diğer şubelerdeki terakkilerini buna kıyas eylemeli, sonra anlamalı ki Japonların bilim ve marifete olan rağbet ve gayretleri diğer milletlere nisbetle pek yüksektir." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 324) diyerek Japonların eğitime verdiği önemi dile getiren yazar, ayrıca Japonların eğitimlerini mutlaka Japon diliyle yaptıklarını, yabancı dillerden çevrilen kitapları doğrudan doğruya okullara sokmadıklarını dile getirmiştir. Yazarın dediğine göre Japonlar okullarda okutulan kitaplarında yabancı kelimelerden mümkün olduğunca kaçınmakta, hatta yeni icat edilmiş teknolojik aletlere hep Japonca isimler vermektedirler. Örneğin "posta" sözcüğü bütün dünyada "posta" olarak kullanılırken Japonlar buna "yubin" adını vermişler, benzer şekilde "fotoğraf"a "şaşin" adını koymuşlardır. Telefon, telgraf gibi teknolojik aletlere mutlaka Japonca karşılık bulan Japonlar, bütün bilimsel kitaplarını da hep bu mantıkla kaleme almışlardır.

Abdürreşid İbrahim Japonya’da kaldığı altı ay boyunca erkek liselerini, kız liselerini, körler ve sağırılar okullarını, askeri okulları, üniversiteleri ve daha nice eğitim kurumlarını dolaşmış, hepsinden de hayranlıkla söz etmiştir. Bütün bu gördüklerine bakarak Japon eğitim sisteminde öğrenciye ruh vermenin, şuur vermenin en önemli amaç olduğunu görmüştür. Gerek dersler sırasında gerekse sene sonu sınavlarında temel amaç öğrenciye ruh vermektir. Öğrenci bu şuur aldıktan sonra canla başla milleti için çalışmakta, saatlerce kütüphanelerden çıkmamaktadır.

Ülkede emniyet ve adalet gezginlerden övgü alan bir diğer konudur. Abdürreşid İbrahim’in dediğine göre, "Japonya’da umumi emniyet ber-kemaldır." (s. 469) Hırsızlık ve cinayet olaylarının çok seyrek görüldüğü ülkede, halk kapı kilitleme gibi bir adet edinmemiştir. Ülkede kaldığı süre zarfında gazete haberlerinde de suçla ilgili çok az haber okuduğunu ifade eden yazar, ülkede suçların büyük bölümünün namus yüzünden meydana geldiğini aktarmıştır.

Bu bağlamda hukuk sisteminin hızlılığından ve düzeninden söz etmek de yerinde olacaktır. Abdürreşid İbrahim’in aktardığına göre Japonya’da mahkemeler çok düzenlidir. Herhangi bir cinayetten sonra hâkimin on beş gün içinde karar verme zorunluluğu vardır. Eğer mahkeme on beş gün içinde karar veremezse suçlu hapisaneyi terk edebilmektedir. Yine ülkede suçlunun teşhir edilmemesine dikkat edilmektedir. Suçlular mahkemeye arabayla getirilmekte, arabadan indikten sonra mahkeme salonuna getirilirken de başlarına bir örtü geçirilerek tanınmaları engellenmektedir. Aynı şekilde suçlunun gazetelerde teşhir edilmesi de yasaktır.

Emniyet ve adaletten sonra Japonya’da dini inanç ve bununla bağlantılı olarak ülkede misyonerlerin faaliyetleri dile getirilmelidir. Gerek Abdürreşid İbrahim, gerekse Samizâde Süreyya Japonların dinlerini incelemişler ve bu dinler hakkında okuyucularına bilgi vermeyi uygun görmüşlerdir. Yazarların aktardığına göre ülkede ulusal din Şintoizm ile Budizm ve Konfüçyüsçülük iç içe girmiş bir şekildedir. Halkın büyük bölümü Budisttir ve Budizm bu ülkede otuz beş mezhebe ayrılmıştır. Bu mezhepler arasında gerek inanç gerekse ibadet bakımından büyük farklar bulunmaktadır. Budistlerin yaratıcıyı inkâr ettiklerini, ancak olağanüstü olana değer verdiklerini dile getiren Abdürreşid İbrahim, Japonların, "kendisinden bir harika sâdır olmuş adama hemen ulûhiyet isnad ettiklerini" (s. 420) söylemiştir. Yazar bu bağlamda,

Japonya'nın ruhani liderlerinden Omihara ile yaptığı görüşmede söz konusu kişinin şu sözlerini aktarır: "Budizm esasını zâyi etmiştir. Özellikle bizim Japonya'da dini büsbütün çığırından çıkarmıştır. Bizde ilahlar o kadar çok çoğalmıştır ki sayılması mümkün değil, elli sene sonra Prens İto da, Moco hito da birer ilah olacaklar. Bunları düşündükçe tüylerim ürperiyor." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 421) Omihara'nın sözlerinden de anlaşıldığı gibi Japonya'da ilahlar gittikçe çoğalmaktadır. Buna rağmen Japonların din konusuna çok önem vermedikleri eserlerde dile getirilmiştir. Yine Abdürreşid İbrahim, Japonya'nın önde gelen devlet adamlarından eski dışişleri bakanı Kont Okama ile yaptığı bir görüşmede Okama'nın Japonların dine çok rağbet etmediklerine dair şu sözlerini aktarmıştır:

"Bizim Japonlar din meselesine o kadar büyük ehemmiyet vermezler. Japonların mezhepleri gayet mukades ve itikadları gayet metindir. Onlar yalnız bir şey tanırırlar: Japonluk. Bir Japon hangi dini kabul ederse etsin onun esas dini yine Japonluk'tur, o her şeyden ziyade Japonluğunu takdis eder. Rus-Japon muharebesi gösterdi ki Ortodoks mezhebini kabul etmiş Japonların tümü ilk harekette silah omuzda Japon ordusuna iltihak ettiler. Japonlar Japonluklarıyla iftihar ederler, din ile değil." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 303)

Kont Okama'nın bu söylemleri Japon sosyal hayatında dinin çok önemli bir yeri olmadığını, ülkede aslolanın milliyet fikri olduğunu göstermektedir.

Abdürreşid İbrahim Japonların dinleri üzerinde özellikle durmuş ve onların İslamiyet'e çok yatkın olduklarını fakat İslam dini hakkında bir şey bilmediklerini dile getirmiştir. Ülkede görüştüğü pek çok önemli kişiye İslam dini hakkında bilgi vermiş hatta bir Japon'u da Müslüman yapmayı başarmıştır. Yazarın söylemlerinden Japonlar gibi zeki, çalışkan ve pek çok güzel özellikleriyle dünyaya örnek olacak bir millete, Budizm ve Şintoizm gibi dinleri yakıştıramadığı görülmektedir. Bu bakımdan yazar Japonya'da İslamiyet'in yayılması için büyük gayret göstermiş, ülkede bulunduğu zaman zarfında hep bu konuya odaklanmıştır. Eserinde "Japonların İslamiyet'e İstidatları" adıyla bir bölüm de yazan Abdürreşid İbrahim, genel olarak Japonların dine rağbet etmediklerini, bunun yerine siyasi ve iktisadi hayatla daha çok ilgilendiklerini dile getirmiş ancak dışarıdan yol gösteren olduğu takdirde Japonların İslamiyet'e dâhil olacaklarına inandığını ifade etmiştir.

Japonya'da misyonerlerin faaliyetleri de dikkat çekicidir. Abdürreşid İbrahim eseri boyunca misyonerleri "haşere" olarak nitelendirmiş ve Japonya'da da sayıca çok olan bu "haşere"lerden şikâyet etmiştir:

"Bu iflah olmaz haşerât, her yerde olduğu gibi Japonya'da da pek çoktur, bunlar bütüin mevcudiyetleriyle Japonya'da Hristiyanlık'ın yayılmasına hizmet etmekte sebat ederler. Pek çok seneler bu vazife ile mükellef adamlar hizmet etmişler ve etmektedirler, bu sayede yüz binlerce adam Hristiyanlık'ı kabul etmişlerdir. Bugün Japonya'da; Rus, Fransız, İngiliz, Alman, Amerikan... ne kadar Hristiyan hükümetleri varsa hepsinden birçok misyonerler mevcuttur." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 455)

diyen yazar ayrıca, Tokyo'da Nikola adında bir Rus misyonerin kırk beş yıl boyunca ülkede dini için uğraştığını ve bu sayede üç yüz bin Japon'u Ortodoks yaptığını dile getirmiştir.

Japonların inançları bağlamında ülkede falcılığa olan rağbetten ve Japonların batıl inançlarından söz etmek yerinde olacaktır. Samizâde Süreyya, ülkede çok sayıda falcı olduğundan ve Japonların falcılara danışarak iş yaptıklarından söz etmiştir.

"Japonya'da bilhassa avâm-ı nâs-bizde olduğu gibi-tefe'ule rağbet ederler. Cühelâ-yı halkın mazhar-ı i'timâdı olan falcılara şehrin her köşesinde tesadîf etmek kâbildir... Bunlar her şeyden bahs ederler, her telden çalarlar. Mes'ud olup olmayacağınızı, izdivâc edip etmeyeceğinizi ve eğer izdivâc edeceğinizi görünüyorsa senesiyle, günüyle size tarihini söylerler... Dahası var; meselâ birdenbire hasta oldunuz değil mi, doktora neden mürâca'at edeceksiniz? Doğrudan doğruya bir falcıya haber gönderiniz; o, derhâl esbâb-ı marazı bildirir. Eşyanız kayboldu, yine falcıya mürâca'at, kayıp eşyanın ne olduğunu, bir daha bulunup bulunmayacağını size söyler." (Samizâde Süreyya, 2001: 76-77)

diyerek falcılarla alay eden yazar, ayrıca Japonlarda şaşılacak kadar çok batıl inanç olduğunu dile getirmiştir. Japon batıl inançlarının dayanak noktası ülkede kullanılan takvimdir. Bu takvime göre bir ay içindeki günler yalnız rakamlarla ayrılmamış, aynı zamanda bunlar hayvan isimleriyle de adlandırılmıştır. Hatta bu takvime göre her günün uğurlu ya da uğursuz olmak bakımından dereceleri de tespit edilmiştir. Japonya'da evlenmek için, ilişki için, ibadet için, bir işe başlamak için, dükkân açmak için yılın her

günü uygun değildir, bu ve benzeri yüzlerce şey için hangi günün uğurlu, hangi günün uğursuz olduğunu bilmek gerekmektedir. Örneğin, bir kimse yılın ilk gününün öküz saatinden önce kırmızı fasülyeden yedi tane yutacak olursa o yıl bütün hastalıklardan kurtulmuş olur. Aynı günün kaplan saatinde "toso" denilen Japon içeceğinden içerse yıl boyunca sıtmaya yakalanmaz. Yedinci ayın yedinci günü yedi tane kırmızı fasülye yutan erkek ömrü boyunca hastalık görmez. Yine Japonlarda saat beşten sonra yeni elbise giymek büyük uğursuzluktur; bu ülkede kırk üç yaşında çocuk sahibi olan kişinin doğan çocuğu perilere karışmış sayılmaktadır.

Japonların benzer birçok batıl inancını sıralayan Samizâde Süreyya, "Ey Nippon ahâlisi! Biz öyle görüyor ve anlıyoruz ki siz ekseriyâ ebâtılın mağlûb ve meczûbu olmuşsunuz! diyebiliriz. Filhakika bugüne gelinceye kadar avâm-ı halk büyük bir iman ve i'tikâd ile o lâ-yu'ad ilâh ve ilâhelerin mağlûb ve meczûbudurlar." (Samizâde Süreyya, 2001: 77) diyerek ülkede batıl inançların ve ilahların çokluğuna değinmiş ve Japonları bu inançları dolayısıyla eleştirmiştir.

Japon sosyal ve kültürel hayatında eğlencenin de özel bir yeri bulunmaktadır. Eğlence bağlamında öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Japonlarda Avrupalı milletlerde olduğu gibi gece âlemi yoktur. Japonya'da eğlenceler gündüzleri yapılır, bu ülkede tiyatrolar dahi gündüz oynanmaktadır. Japonlar gece saat on, en geç on birde sokaklardan çekilir ve uykuya dalarlar. Sabahları erken kalkılan bu ülkede gece eğlenceleri görülmemektedir. Japonya'da gece hayatının yerini tiyatrolar, meddahlar, şenlikler, bayramlar ve kır eğlenceleri almıştır.

Yazarların aktardıkları hızlıca özetlenecek olursa, Japonya'da tiyatroya büyük önem verilir ve çoluk çocuk bütün bir aile tiyatroya gider. Özellikle avam halkın rağbet ettiği tiyatro, hem eğlence hem de eğitim aracı olarak düşünülmektedir. Halkın eğitilmesinde büyük görev üstlenen tiyatrolarda kadın oyuncu bulunmamakta, kadın rollerini, kadın kıyafetine bürünmüş erkekler oynamaktadır. Ayrıca Japon tiyatroları saatlerce devam etmektedir. Sabah on-on bir gibi başlayan bir tiyatro akşam sekize-dokuza kadar devam etmektedir. Bu kadar uzun süren bir tiyatrodaki zorunlu olarak hem öğle hem de akşam yemekleri yenmektedir.

Japon eğlenceleri bağlamında meddahlığın da önemli bir yeri vardır. "Hanachika" denilen meddahlar, halkın toplandığı geniş bir yerde meydana çıkarak anlattıkları uzun

hikâyelerle seyircileri eğlendirmektedir. Meddahlara yalnızca avam halk rağbet etmekte, asiller ve zenginler ise meddahları kendi evine çağırmaktadır.

Şenlikler ve fener alayları da dinsel içerikli eğlencelerdir.

"Japonya'da, her ma'bûd şerefine senenin mu'ayyen bir gününde gâyet büyük ve mükellef eğlenceler tertib edilir. Bu eğlenceler (matsuri) günlerce devam eder. Caddeler baştanbaşa bayraklarla, şık Japon fenerleriyle donatılır; küçük bambu ağaçları parlak bir sûrette boyanmış ince kursak kâğıtlarıyla tezyîn edilerek caddenin ötesine berisine dikilir. Rüzgâr vurdukça bu kâğıtlardan garip garip hışırtılı sadâlar çıkar. Mahallenin muhtelif cihetlerinde çalgıcılar için ahşaptan yüksek yerler yapılır. İnce sesli flavta ve muhtelif cesâmetde davullardan ibaret olan bu saz takımı ortalığı velveleye verir." (Samizâde Süreyya, 2001: 75)

Gerek "matsuri"lerde, gerekse diğer eğlencelerde "geyşa" adı verilen Japon kadınlarınısınları eğlendirmede önemli bir görev üstlenmektedir. Geyşa'lar hem sazları ve sözleriyle, hem de danslarıyla insanları eğlendiren bir çeşit çok yönlü ve entelektüel dansözlerdir. Yazarlar Japon eğlence hayatındageyşa'ların çok önemli bir yeri olduğunu dile getirmiş, bunlar olmadan yapılan eğlencelerin çok sönük kaldığını belirtmişlerdir. Yine yazarlar, önceki yüzyıllarda bu Japon kadınlarının şiir okuyan, şarkı söyleyen ve sürekli asiller arasında bulunan ahlaklı insanlar olduklarını; ancak sonraları Batılı etkiler nedeniyle bunların da ahlak bakımından bozulduklarını sözlerine eklemişlerdir.

Japon eğlenceleri bağlamında son olarak kır âlemlerinden bahsetmek gerekir. Japonların başlıca ilkbahar ve yaz eğlenceleri "hanami" denilen kır âlemleridir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Tokyo'nun içinden geçen Sumida nehrinin doğu sahili kilometrelerce devam eden kiraz ağaçlarıyla süslüdür. Bu ülkede kiraz ağaçlarının çiçekleri kırmızı ve katmerli olup Japonlar bu çiçekleri seyretmek için sahile akın ederler. Özellikle şubat ve mayıs aylarında Tokyolular katile katile Mukojima'ya giderek kiraz ağaçları altında kır âlemi yaparlar. "Nehir, sandallar içinde bu âleme iştirâk eden şen ve şâtır insanlarla doludur. Bu küçük nehrin her iki sahilindeki çayhânelerin gelişigüzel öteye beriye konulmuş kerevitlerinde boş yer bulmak pek müşkildir. O kadar ki halk bu âlemden, bu seyrândan hoşlanır." (Samizâde Süreyya, 2001: 83) diyen Samizâde Süreyya, Japonların kiraz çiçeklerini seyretmeyi bile eğlenceye dönüştüren, küçücük eğlencelerle yetinebilen bir millet olduğunu imlemiştir.

Japonların yemek kültürü de gezginlerin gözünden kaçmamıştır. Ülkede yemek kültürünün oldukça sade ve zayıf olduğu her iki gezginin de dile getirdiği bir unsurdur. Samizâde Süreyya, "Japonlar ale'l-ekser pirinç, balık ve biraz da sebze ile karınlarını doyururlar. Kukletler, biftekler, baklavalara, irmik helvaları, kuzu dolmaları, daha bilmem neler Japonların mechûlüdür." (Samizâde Süreyya, 2001: 52) diyerek Japon yemeklerinin hemen hemen pirinç ve balıkla sınırlı olduğunu aktarmıştır. Abdürreşid İbrahim de Japonların yağsız, etsiz, sebzesiz pirinç haşlaması, türlü deniz ürünleri ve birtakım ağaç damarları yediklerini dillendirmiştir.

Japon ahlakı, gezginlerin üzerinde durdukları bir diğer konudur. Gezginlerin söylemlerine genel olarak bakıldığında Japonların ahlaklı insanlar oldukları ancak kimi alanlarda Avrupalıların etkisiyle ahlakın zayıfladığı göze çarpmaktadır.

Abdürreşid İbrahim öncelikle ülkede içki tüketiminin azlığına değinmiş, aylarca Japonya'da dolaştığı halde bir tek sarhoş adama rastlamadığını belirtmiştir. Yine yazar Japonların pek çok tavırlarında Müslüman ahlakının bulunduğunu gözlemlemiştir. "Japon milleti tab'an İslam'a yakın bir millettir. İslamî kaidelerden olan pek çok övgüye değer güzel ahlak, Japonlarda fitraten mevcuttur. Temizlik, hayâ, sadâkat, emniyet ve özellikle de mertlik ile şecaat Japonlarda âdeti tabiat olmuştur." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 414) diyen yazar, Japonların iş ahlakına da eserinde örnekleriyle yer vermiştir.

Japonların boş durmayı sevmeyen, iktisata ve kanata değer veren, eğlenceye büyük paralar ayırmayan, sadeliği seven insanlar olduklarını dile getiren Samizâde Süreyya da Japonların birçok güzel huylarını sıralamış ve Japon kalkınmasında bu güzel huyların büyük yeri olduğunu dile getirmiştir.

Yukarıda anlattığımız güzel ahlaklı Japon imgesi eserlerde başat söylem olsa da kitapların kimi yerlerinde Japonlarda da ahlaksızlık bulunabildiğine dair söylemler göze çarpmaktadır. Her iki gezgin de Japonlarda ahlak düşüklüğüne dair birkaç söz söylemişlerdir. Örneğin Abdürreşid İbrahim, köy hamamlarını anlattığı bölümde, bu hamamlara kadın erkek birlikte girildiğini söylemiş ve bununla bağlantılı olarak, "Japonlarda avret ve setr-i avret kelimeleri neredeyse yok dersem caiz olur." (s. 337) diyerek Japon ahlakını eleştirmiştir. Samizâde Süreyya da "geyşa"ları anlattığı kısımda Japonların iffet bakımından zayıflığını, "Japonya'da iffet ve nâmûs mesâili biraz, hatta fazlaca ihmâl uğramıştır." (Samizâde Süreyya, 2001: 81) sözleriyle dile getirmiştir.

Kültürel ögeler bağlamında son olarak Japon köyleri ve köylerdeki sosyal hayata değinmek uygun olacaktır. Japon köyleri hakkında Abdürreşid İbrahim uzun söylemlerde bulunmuştur. Yaklaşık altı ay Japonya’da kalan gezgin, Japon köylülerine misafir olmuş ve orada gördükleri hakkında bilgiler aktarmıştır. Yazar öncelikle Japon köylerinin Türk köyelerine hiç benzemediğini, bazı Japon köylerinin şehirlerden daha düzenli olduğunu dile getirmiştir. Köylerin hemen hepsinin yolları çok düzgündür ve pek çoğunda da okul ve kütüphane bulunmaktadır. Birçok köyde tezgâhlar, küçük fabrikalar sanayi için çalışmakta, hatta bazı köylerde büyük fabrikalara da rastlanabilmektedir. Abdürreşid İbrahim Japon köylerinin güzelliğine ve düzenine hayran olarak, "Köylerde gördüğüm letafet fevkalâde insanı imrendirir. O köyleri birbirine bağlayan yolların intizamına, hele fevkalâde nezafetine meftun olarak bazen bütün bütün köylü bir Japon olmayı arzu ederdim." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 320) demekten kendini alamamıştır.

Japon köylüleri de övgüye layık insanlardır. Japonya’da köylü ile şehirli arasında büyük bir fark yoktur. Âdetleri, ahlakları, giyinişleri ve diğer yönleri bakımından Japon şehirlisi ile köylüsü arasında fark görebilmek mümkün değildir. Köylüler de son derece edepli, terbiyeli ve konuksever insanlardır. Köy yaşantıları son derece sadedir, evde eşya adına bir hasır ve bir mangaldan başka bir şeyleri bulunmaz. Bununla birlikte pek çok köyde yabancı dil bilen köylüler bulunmakta hatta bazı köylerde gazete bile basılmaktadır. Köylerde erkek kadın hiç boş durmamaktadır. Bütün gün mutlaka bir şeylerle meşgul olan Japon köylüleri, köylerde hayvan da bulunmadığından bütün ağır işleri yapmak zorunda kalmaktadırlar.

Japonya’da sosyal ve kültürel ögeler özetle yukarıda anlattığımız biçimde dile getirilmiştir. Her iki gezginin de Japonlar ve yaşayışları hakkında dikkatle gözlemde buldukları, en ince ayrıntısına kadar onları anlamaya çalıştıkları görülmektedir. Kültürel ögelerin bütününe bakıldığında nüfusu, ekonomisi, eğitimi, ordusu, hukuk sistemi, eğlencesi ve ahlakı bakımından övülen Japonların, dinsel inançlar ve yemek kültürü bakımından eleştirildiği göze çarpmaktadır.

3.2.1.4. Japonya ve Japon İmgesi:

Daha önce de belirttiğimiz gibi Japonya hakkındaki ilk izlenimler 1887 yılında bu ülkeye giden Seyyah Kâmi’ye aittir. Ancak yazarın ülke hakkında hemen hiçbir şey

anlatamadan mektuplarına son vermesi, gezinin kalan kısmında neler olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunamaması, Japon imgesinin havada kalmasına neden olmuştur. Bu durum Abdürreşid İbrahim'in Japonya gezisine daha büyük önem kazandırmaktadır. Zira Seyyah Kâmi'nin ortaya koyamadığı Japonya imgesini, derli toplu olarak ilk kez Abdürreşid İbrahim *Âlem-i İslam* adlı eserinde ortaya koymuştur. Yine bu dönemde yayımlanan Samizâde Süreyya'nın *Day Nippon-Büyük Japonya* adlı gezi kitabı da Japon imgesine büyük katkıları olan önemli bir eserdir. Öncelikle bu iki kitapta ortaya konan Japonya ve Japon imgeleri tespit edilecek ve ardından imgelerin nedenleri üzerinde durulacaktır.

Her iki gezinin eserleri birlikte değerlendirildiğinde Japonya'nın ekonomik anlamda kısa sürede kalkınan ve bu kalkınmasını bir yönüyle iktidardaki hükümdarına bir yönüyle de halkının üstün karakterine borçlu olan bir ülke biçiminde imgelendiği göze çarpmaktadır. Japonya daha 1860lı yıllarda hemen her alanda dünya ülkelerinin gerisinde olduğu halde, bu tarihlerden sonra yaptığı reformlarla çok kısa bir süre içinde kalkınmış ve hatta dünyanın önde gelen ülkelerinden Çin ve Rusya'yı da savaşlarda yenmeyi başarmıştır.

Japonya bulunduğu konum itibariyle kalkınmaya müsait bir ülke değildir. Ülkenin hemen her tarafı dağlarla çevrilidir, tarıma ve yerleşime uygun çok az arazisi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra sık sık meydana gelen şiddetli depremler de ülke kalkınmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak bu ve benzer pek çok olumsuzluğa rağmen Japonya kalkınma yolunda önemli adımlar atmış ve bu başarıları "Japon Mucizesi" kavramının doğmasına neden olmuştur.

Japonya'nın kalkınmasının altında ne iklimi, ne yeryüzü şekilleri ne de yer altı zenginlikleri önemli bir etkiye sahiptir. Japonya kalkınmasını, başta Amerika'ya sonra da İmparator Meiji'ye ve halkının üstün özelliklerine borçludur. Amerika 1853 yılında donanmasıyla Japonya'yı kuşatınca, Japonların dış dünyadan ne kadar geride kaldıklarını görmelerine neden olmuştur. T.S. Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler* adlı kitabında, "Hayatının en uygun anında en uygun kişiyle karşılaşan insan talihlidir; yine hayatının en uygun anında en uygun düşmana rastlayan kişiye de talihlidir diyebiliriz." (Eliot, 1981: 58) der. Gerçekten de Japonya, hayatının en uygun zamanında en uygun düşmanla karşılaşmış ve bu karşılaşma onun geleceği açısından son derece yararlı

olmuştur. Kalkınmada ikinci önemli etken İmparator Meiji'dir. İmparator Meiji daha çocuk yaşta hükümdar olmuş ve çok akıllıca politikalarla kısa sürede ülkesinde düzeni sağlamıştır. Ülkede kontrolü tamamen ele geçirdikten sonra büyük bir kalkınma hamlesi başlatmış ve yaptığı reformlarla da ülkesine çağ atlatmıştır. Gezginlerden Abdürreşid İbrahim'in ülkede bulunduğu sırada hayatta olan Meiji, Samizâde Süreyya'nın 1914'teki gezisinde ise hayatta değildir, zira imparator 1912 yılında vefat etmiştir. Yaklaşık kırk beş yıl iktidarda kalan bu hükümdar, Japon ilerlemesinin sembol ismidir ve gezginlerin kurtarıcı bir el beklediği II. Meşrutiyet döneminde de eserlerde model bir lider olarak sunulmaktadır.

Meiji'nin gayretleri ile ilerleme sürecine giren Japonların kendi karakteristik özellikleri de ülke kalkınmasında son derece etkili olmuştur. Zira fitraten boş durmayı sevmeyen ve aza kanaat ederek yaşayan Japonlar, çok üretip az tükettiklerinden kısa sürede kalkınmayı başarmışlardır. Eserlerde genel olarak Japonların şu şekilde imgeledikleri göze çarpmaktadır:

a-Japonlar fiziksel olarak kısa boylu ve genç görümlü insanlardır. Otuz yaşlarındaki bir Japon hem boyunun kısalığı hem de çehresinin gençliği nedeniyle on sekiz-yirmi yaşlarında göstermektedir. Abdürreşid İbrahim Japonların boy kısalığına bir çare aradıklarını dile getirmiştir, kendisi de bu konuda çözüm önerileri sunmuştur. Boyları kısa, kendileri ufak tefek olsalar da Japonlar çok güçlü insanlardır. Bir Japon 150 kg eşyayı kaldırabilir, arabayla 250 kg'lık eşyayı uzaklara çekebilir. Yine Abdürreşid İbrahim ülkede bulunduğu sırada Japonların çok ağır yükler yükledikleri arabalarını bayır yukarı çektiklerini, hatta küçük bir Japon'un dört tane telgraf direğini arabasına yükleyip yokuş yukarı çektiğini hayretle gözlemlemiştir.

b-Japonlar vatanlarını çok severler. Her Japon vatan sevgisiyle doğar; ailesinden ve okulundan aldığı eğitimle bu sevgiyi gittikçe büyütür.

c-Japonlar son derece gururlu insanlardır. Yaradılıştan gururlu oldukları için ülkelerinin sürekli ilerlediğini ve ordularının büyük gücünü her zaman görmek isterler. Bu gurur aynı zamanda Japonları intihara meyilli bir topluluk haline getirmiştir. Bu ülkede ölümler arasında intiharın büyük bir yeri vardır. Zira herhangi bir başarısızlık ya da namus davası, bir Japon'un intiharı için yeter sebep olmaktadır.

ç-Japonlar boş oturmayı ve tembelliği asla sevmezler.

d-Japonlar aza kanaat etmeyi prensip haline getirmişlerdir. Çok çalışıp az harcayan bir toplum kuşkusuz ki kalkınacaktır.

e-Japonların sade bir yaşantısı vardır. Evleri son derece sadedir, yemekleri sadedir, eğlenceleri sadedir. Japonlar ne evlerine büyük masraflarla eşya alırlar, ne de Avrupalılar gibi gece eğlencelerine para saçarlar.

f-Japonlar doğallıktan ve doğal hayattan zevk alırlar. En büyük eğlencelerinden biri olan "hanami", bahar aylarında çiçek açan kiraz ağaçlarını seyretmekten ibarettir. Bütün uygar milletler içinde tabiatla bu denli iç içe olan tek millet Japonlardır. Yazarlara göre Japon ilerlemesinde Japonların tabiatıdan aldıkları ilhamın da önemli bir yeri vardır.

g-Japonlar yararlı olan şeyi almakta ve taklit etmekte son derece başarılıdır. Bu millet yıllarca dış dünyaya kapılarını kapatmış ve ülkelerin hiçbirisiyle ilişkiye girmemiş bir millet olduğu halde, kendisinin çok gerilerde kaldığını görünce Avrupa'dan alınması gereken şeyler olduğunu kabullenmiştir. Alınacak şeyleri seçme işinde son derece başarılı olan Japonlar, Avrupa ülkelerine araştırma için gittiklerinde kesinlikle Avrupalılaşıp, ülkelere döndüklerinde tekrar milli kıyafetleri olan "kimono"yu giymesini bilmişlerdir. Samizâde'nin şu tespitleri bu imge açısından çok önemlidir:

"Çok dikkat ettim, müddet-i medîde Avrupa memleketlerinde yaşamış bir Japon ile Japonya'dan hiç dışarı çıkmamış diğer bir Japon'un etrvâr u harekâtı, tarz-ı telebbüsü birbirinden farksız. Ne şâyân-ı gıpta hâlet-i rûhiyedir; bir Japon Avrupa'dan memleketine avdet ettiği zaman dâimâ büyük bir nefes alır. Memleketine, kendi âdâtına kavuştuğundan dolayı memnûn ve mübtehîcdir. O, fikren daha incelmış, zihnen büyük büyük feyzlere ermiştir. Terbiye-i fikriyesi bittabi' tekemmül etmiş, ma'lûmâtı artmış ve zenginleşmiştir. Gitdiği yerlerde temessül değil temsîl etmiş, milliyetinin kendisine âid olan kısmını muhâfaza eylemiştir. Hiçbir zaman Avrupalılaşıp hâtır u hayâline getirmemiş, beyhûde şeylerle uğraşmamıştır. Onun yegâne gâyesi, yegâne emeli kendisini ilmen, fennen techîz etmek ve avdetinde memleketini müstefîd kılmaktır. Frenkleşmek dâ'iyesinde bulunan tek bir Japon yoktur ve olamaz. Böyle nâdîde ve cidden şâyân-ı gıpta zihniyet taşıyan bir millet her halde şâyân-ı takdîr ve taklîddir."
(Samizâde Süreyya, 2001: 56)

h-Japonlar eğitime çok önem verirler. Ülkenin her tarafına yayılmış okulları sayesinde okuma yazma bilmeyen Japon kalmamıştır.

ı-Japonlar kitap ve gazete okumasını çok severler. Ülkede çok sayıda ulusal günlük gazete basılmaktadır. Bunlardan kimilerinin günlük tirajı 750.000'i bulmaktadır. Gazeteler sadece kent hayatına ait bir iletişim aracı da değildir. Kasabalarda hatta bazı büyük köylerde bile gazete basılmaktadır. Abdürreşid İbrahim köylere sabah erken saatte gazete dağıtıldığını, köylülerin kahvaltıdan önce mutlaka gazete okuduklarını dile getirmiştir. Yine yazar bir gemi yolculuğunda Japon mürettebatın boş kaldığında kitap okuduklarını, diğer mürettebatın ise uyuyarak vakit geçirdiklerini büyük bir hayranlıkla gözlemlemiştir.

i-Japonlar dine çok önem vermezler, milliyete önem verirler. Onların Budizm, Şintoizm gibi dinleri olsa da en önde gelen dinleri Japonluk'tur.

j-Japonlar ahlaklı insanlardır. Japonlarda, temizlik, sadakat, utanma, yiğitlik, namusa önem verme ve benzeri güzel ahlak göstergeleri, onları Müslüman ahlakına sahip insanlar yapmaktadır.

k-Bilim ve teknolojide ilerleyen, her gün yeni icatları üretime koyan Japonlar, bu özelliklerine karşıt olarak batıl inançlara sahip insanlardır. Ülkede türlü türlü batıl inançlar kol gezmekte, falcılar bile hâlâ rağbet görmektedir.

Yukarıda öne çıkan Japon imgelerini maddeler halinde aktarmaya çalıştık. Eserler içinde kuşkusuz Japonların farklı özellikleri hakkında daha geniş kapsamlı bilgiler bulunmaktadır, ancak öne çıkan imgeler yukarıda belirttiklerimizdir. Gezi kitaplarının ikisinde de Japonya'nın gelişmiş, Japonların ise neredeyse kusursuz bir millet olarak imgelendikleri göze çarpmaktadır. Tıpkı Almanya'yı anlatan gezginler gibi Japonya'ya giden Türk gezginleri de bu ülkeyi ve insanını üstün özellikleri ile imgelemişlerdir. Vatan sevgisi, millet olma şuuru, düzenli çalışma, üstün bir ahlak, eğitime önem verme, uygar ülkeleri taklit ederken bile kendi olarak kalabilme gibi özellikler Türk gezginlerinin Japonlara hayran olmasına neden olmuştur. Hiç tereddüt etmeden denilebilir ki II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında Almanlardan sonra en olumlu ifadelerle imgelenen millet Japonlardır.

Japonya ve Japon imgelerini bu şekilde tespit ettikten sonra imgeleri oluşturan nedenlere değinmek yerinde olacaktır. Bir gezgini başka bir ülkeyi ziyaret etmeye, ülke hakkında düşünmeyeve gördüklerini yazmaya iten çok değişik nedenler olabilmektedir. Kimi gezgin sırf gezmek amacıyla ülkede bulunup "öteki"nde gördüğü farklılıkları politik bir amaç gütmeyen kaleme almakta, kimi gezgin ise belli bir amaç için ülkede bulunup, bu kaygılar doğrultusunda eser yazmaktadır. Durum böyle olunca da ülkelerin imgeleri gezinin amacına göre değişiklik kazanabilmektedir. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi gibi arayışlar içinde geçen bir dönemin pek çok gezisinde politik kaygıların ön plana çıktığı, gezilen ülkelerin büyük bölümünün politik kaygılarla imgelendiği dikkat çekmektedir. Eserlerde ortaya konan Japonya ve Japon imgesini bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Özellikle Abdürreşid İbrahim'in ülkede bulunuş amacı olumlu Japon imgelerini doğrudan doğruya etkilemiştir.

Rusya'da doğan ve Tatar Türklerinden olan Abdürreşid İbrahim, Türkistan, Sibirya, Moğolistan ve Mançurya'yı dolaştıktan sonra Japonya'ya gitmiştir. Japonya'da "Rusyalı Tatarlardan Müslüman bir seyyah" olarak tanınmıştır. Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da yaptığı en önemli faaliyet Müslümanlarla Japonlar arasında hem "İttihad-ı Şark" hem de "İttihad-ı İslâm" propagandası çerçevesinde yakınlaşmayı ve işbirliğini sağlamak için gayret sarfetmesidir. Resmî bir sıfatı olmayan Abdürreşid İbrahim'in Japonya ziyareti, Japonların İslâmiyeti, Osmanlıların da Japonları tanıması yolunda çok önemli bir adım olmuştur. Abdürreşid İbrahim Efendi, Japonya'da kaldığı süre içerisinde her kesimden insanla temas kurarak, Japon toplumunu bir sosyolog gibi incelemiştir. Üst mertebedeki Japonlarla görüşürken de siyasî yaklaşımlarını anlamının yanında, dinî açıdan nabız yoklamaktan da geri durmamıştır. (Şahin, 2001: 223-225)

Yazarın hedefinde önce bir İslam birliği, ardından da Pan-Asya diyebileceğimiz Doğu birliği vardır. Gittiği her bölgeyi birleştirmek için dolaşan gezgin, Doğu toplumlarında pek çok ortak nokta bulmakta, eğer İslam gibi birleştirici bir din de Asya'da yaygınlaşırsa, Asya'nın daha kolay birleşeceğini düşünmektedir. Bu bakımdan Japonlar gibi ilerlemiş bir milletin İslamiyet'i kabul etmesi çok büyük önem taşımaktadır. Yazar ülkede İslamiyet'i yaymak amacıyla bulunmaktadır ve ülkede kaldığı yaklaşık yedi aylık süreyi bu girişimleri için değerlendirmiştir. Japonları Müslüman yapmaya çalışan bir gezginin de toplum hakkındaki imgeleri bu düşüncelerinden etkilenmiştir. Yazar

Japonları ahlaklı insanlar olarak imgelerken ve onların İslamiyet'e girmeye yetenekleri olduğunu dillendirirken bu amacı doğrultusunda söylemlerde bulunmuştur.⁸³

Ali Merthan Dünder, *Osmanlı İmparatorluğu ve Japonya'nın Orta Asya Politikaları* adlı doktora tezinde, Abdürreşid İbrahim'in Japonya'daki faaliyetleri ile ilgili değişik görüşler bulunduğunu dile getirmektedir. "Onun Türkçülüğü, İslamcılığı, Turancılığı konusunda fikirler mevcuttur. Kısaca herkesin Abdürreşid İbrahim'i farklıdır. Yabancı raporlarda da, örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin istihbarat raporlarında, onun Japon ajanı olduğu, 1904 Rus-Japon savaşında Rusya aleyhinde ajanlık yaptığı yazılmaktadır." (Dünder, 2006: 103)Şahin ise, Abdürreşid İbrahim'in Japonya'ya II. Abdülhamid tarafından gönderildiği kanısının yaygın olduğunu, ancak bunun doğru olma ihtimalinin düşük olduğunu dile getirmektedir.

"Abdürreşid İbrahim'in Japonya'ya II. Abdülhamit tarafından gönderildiği kanısı yaygındır. Bunun sebebi de Padişah'ın Abdürreşid İbrahim'den haberdar olmasıdır. Sultan Abdülhamid, Fethi Okyar'a, Abdürreşid İbrahim'den Japonya'da iken bir mektup aldığını, Japonya'daki halkın manevî yönden tatmin olmadığını, İslâmiyet'in bu ülkede tanıtılması için de ilmî kudreti yerinde şahsiyetlere ihtiyaç olduğunu yazdığını ifade etmiştir. Yani kendisinin herhangi bir desteğinin olduğuna dair bir kayıt yoktur. Ayrıca, Abdürreşid İbrahim'in Japon Müslümanlarının Osmanlı temsilcilerinden şikâyet etmeleri ve bütün bu olumsuz durumların II. Abdülhamid yüzünden olduğunu ve ondan sonra artık işlerin düzeleceğini ifade etmesini göz önüne aldığımızda bir işbirliğinden söz etmek zorlaşacaktır." (Şahin, 2001: 236)

Mustafa Balcıoğlu da Abdürreşid İbrahim'in Osmanlı Devleti'nin desteği ile faaliyetlerde bulunduğunu ve İbrahim'in Teşkilat-ı Mahsusa'da görev aldığını söylemektedir. Arşiv belgelerine dayanarak hazırladığı çalışmasında Balcıoğlu, Abdürreşid İbrahim'in Teşkilat-ı Mahsusa adına görev yaptığını ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın kendisine şu görevleri verdiğini yazmaktadır:

⁸³"Abdürreşid İbrahim Japonya'da kaldığı yedi aylık süre içerisinde yaptığı yoğun faaliyetlere rağmen istediği asıl siyasî amacına ulaşamamıştır. Amacı Japonları hilafete bağlamaktı. Ancak II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Rus-Japon harbinden sonra Rus-İngiliz yakınlaşması ve Japon-İngiliz ittifak anlaşması gibi bazı hadiselerden dolayı bu başarısız, böylece Osmanlı-Japon yakınlaşması da engellenmiştir. Buna rağmen Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da yaptığı faaliyetler sayesinde Japonya'da İslâmiyet'in temeli atılmış ve Abdürreşid İbrahim İslâmiyet'in Japonya'da resmî dinler arasında yer almasında büyük rol oynamıştır."(Şahin, 2001: 235)

1-Rusya'daki olaylara ait toplayacağı bilgileri ve Rusya'da münteşir Rus ve Türk gazetelerini süratle Stockholm Sefareti vasıtasıyla göndermek

2-Rusya'daki Türk ve Müslümanların şu sıralarda neler düşündüklerini ve neler yaptıklarını anlamak

3-Eğer Rusya'daki Türklerle ilişki kurmak mümkünse onlara aşağıdaki tarzda telkinlerde bulunmak...(Balcıoğlu, 2001: 166)

Şahin, Türkoğlu, Esenbel gibi araştırmacılar ise Abdürreşid İbrahim'in Japonya gezisinin, dönemin radikal milliyetçi gizli bir örgütü olan "Kara Ejderler" tarafından ayarlandığını iddia etmektedirler. Yine aynı yazarlara göre Abdürreşid İbrahim'in kurduğu "Asya-Gı-Kay" (Asya Savunma Gücü) adlı cemiyet de Kara Ejderler'in üyeleriyle birlikte kurulmuştur. (Şahin, 2001: 164) Gerçekten de 1909 yılında Abdürreşid İbrahim ve Toyama Mitsuru, bazı ileri gelen Japonlarla birlikte Tokyo'da Asya Gı-Kay Cemiyeti'ni kurmuş ve bu cemiyet aracılığıyla Japonya'da İslamiyet'in yayılmasına çalışılacağını belirtmiştir. Ancak gezi kitabında Kara Ejderler'le ilgili herhangi bir ifade bulunmamıştır.

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarındaki Japon imgesinde 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın da etkili olduğu akla gelmektedir. Bilindiği gibi iki ülke arasında meydana gelen bu savaşı henüz kalkınmaya yeni başlayan Japonya kazanmıştır. Bir doğulu devletin ilk kez, batılı bir devlet karşısında zafer kazandığı savaş olan Rus-Japon savaşı bu açıdan büyük önem taşımaktadır. "Bu savaşta Japonya Rusya'yı yenince bütün Asyalı ve Müslüman toplumlar, bunu kendi zaferleri ve kurtuluşları olarak görmüşler ve sevinmişlerdir. Japonların galibiyetini Allah'ın Asyalılara bir inayeti olarak telakki etmişlerdir." (Şahin, 2001: 143) Yine Şahin'in dediğine göre, o yıllarda Japonya'nın Rusya'yı yendikten sonra İslâmiyete gireceği genel bir kanı olmuş ve bütün Müslüman basınında manşetlerden inmemiştir. (Şahin, 2001: 236) Ayrıca Japon galibiyetinden sonra Asyalıların kendilerine güveni gelmiş ve Pan-Asya ideali üzerine düşünülmeğe başlanmıştır.

"Rus-Japon harbinden sonra, Asyalı devletlerle ittifak (İttihad-ı Şark Teorisi) kurulması yolunda, çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bu savaştan sonra Asyalıların kendilerine güvenlerinin yerine geldiği, daha önceleri Avrupalılar tarafından küçük görüldükleri, bu sebeple Asyalıların, kendilerini böyle görmek zorunda

kaldıkları, ama Japonya'nın Rusya galibiyetinden sonra doğuda bir hayatın olduğu ve bu hayatın bundan sonra da devam edeceğine herkes tarafından inanıldığı belirtiliyordu. 'Asırlardan beri bükülmüş kafalarını kaldırdılar ve Avrupalılara dediler ki: Esas medeniyet bizimdir; medeniyet Asya'nın malıdır, Avrupalılar ise bizim şakirtlerimizdir' deniyordu." (Şahin, 2001: 151)

Asya'da yükselmeye başlayan Japonya aldığı bu galibiyetle, gerek Asya devletlerinin, gerekse Osmanlı Türklerinin ve Müslümanların kurtuluşunda yeni bir ümit olmuştur. Dündar'ın da belirttiği gibi,

"1904-1905 Rus savaşından Japonya'nın zaferle çıkması, Abdürreşid İbrahim'in Japonya'ya olan inancını artırmış, Asya'nın (Hristiyan olmayan yeni gücü) Japonya da, Rusya Müslümanları ve dünya Müslümanlarının lideri konumundaki Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurabilmek için İbrahim'den yararlanmaya karar vermiştir. İbrahim de yazıları, sözleri, fikirleri ile Türk ve Müslüman dünyasına Japonya'nın propagandasını yapmıştır." (Dündar, 2006: 105)

"Rus-Japon Savaşı'nın Türk basınında çok büyük yankıları olmuştur. Savaşın başlaması ve bitişine kadar her türlü ayrıntı verilmiştir. Gazeteler kendi haberleri ve yorumlarını verdikleri kadar yerli ve yabancı basının haber ve yorumlarını da yayınlamışlardır." (Şahin, 2001: 138) Dönem gazetelerinde sıkça haber yapılan bu savaştan sonra Japonya'yı tanıtan çok sayıda kitap yayınlanmıştır.⁸⁴

Rus galibiyetinden sonra Japonya'ya olan inancın artması, ülke hakkında peş peşe olumlu kitaplar yayınlanması, dönem gezginlerini de doğrudan etkilemiştir. Bu bakımdan Rus-Japon Savaşı, dönem gezginlerinin imgelerini de etkilemiştir denilebilir.

⁸⁴ Şahin, yaptığı çalışmasında o dönemde Japonya ile ilgili eserlerden kimilerini şöyle sıralamıştır:

Âvânzâde Mehmet Süleyman'ın, Japonya ve Japonlular (İstanbul, 1320/1904); Namık Ekrem'in, Japonlar (İstanbul, 1322/1906); Musavver Rusya-Japonya Vakayı'-i Harbiyesi, (çıkaran: Mehmed Arif, İstanbul, 1322/1906); İticikava'nın (Almancadan çeviren Mübahat), Japonya Tarih-i Siyasîsi (İstanbul, 1330/1914); Fazlı Necib'in, Andrebalsor'dan tercümesi, Japonya Seyahatnamesi (Asır gazetesinin 1015 numaralı, 5 Teşrin-i evvel 1905 tarihli ve 1078 numaralı, 21 Mayıs 1906 tarihli nüshaları arasında tefrika hâlinde yayınlanmıştır); Yusuf Ziya'nın Almancadan çevirisi, 1904-1905 Rus-Japon Seferinden Port-Arthur (İstanbul, 1323/1907); Naci Bey'in Almancadan çevirisi, Japonların Suret-i Taarruzları (İstanbul, 1908); Celâl Bey'in, Rus-Japon Seferinde Piyade Muharebesi (İstanbul, tarihsiz); yine Ahmet Refik'in Almancadan çevirisi, Alman Piyade Talimnamesi (İstanbul, tarihsiz); Ahmed Necmi'nin tercüme ettiği, Japon Muharebesi ve Vukuat-ı Tarihiyyesi (İstanbul, tarihsiz); F.F. Potsikoviç'den Tatarcaya çeviren Fatih Kerimi'nin, Japonlar (Orenburg, 1905) gibi eserlerinin yanında, A. Fuat- O. Senai'nin, Musavver 1904-1905 Rus-Japon Seferi (C.I-V, İstanbul, 1321/1905); Fatma Ünsiye, Japon Çocukları (İstanbul, 1328/1912), (Fatma Ünsiye'nin Rusçadan tercüme ettiği bu eseri ayrıca İctihad'da da bir yıl önce (nr. 30, 1 Eylül 327; nr. 32, 1 Teşrin-i evvel 327; nr.33, 15 Teşrin-i evvel 327 ve nr. 37, 15 Kanûn-ı evvel 327 yayınlanmıştır); Abdürreşid İbrahim'in, Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişar-ı İslâmiyet (İstanbul, 1913-1916); ve Japonya Kuvva-yı Bahriyesi (İstanbul, 1333/1917) adında eserler de kaleme alınmıştır. (Şahin, 2001: 158-159)

Japonlar, yıllardır en büyük düşmanlarımızdan olan Rusya'yı yenip Asyalıların gücünü bütün dünyaya gösterdikleri için büyük bir sempatiyle anlatılmıştır. Kusursuz Japon imgelerinin ortaya konmasında bu savaşın büyük rolü bulunmaktadır.

Japon imgesine etki eden bir diğer unsur II. Meşrutiyet dönemi aydınının model ülke arayışıdır. Daha önce değişik vesilelerle belirttiğimiz gibi II. Meşrutiyet dönemi aydını ülkesinin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için çareler arayan adamdır. Onun yazıları, gezileri, düşünceleri hemen hep bu noktaya odaklanmıştır. O, gezdiği, dolaştığı bir ülkeyi rahat ve huzur içinde gezememekte, gördüğü her ayrıntıyı not ederek milletini uyandırmaya çalışmaktadır. Gezinin, dış dünyada gördüğü model ülkeleri aktarma gibi bir görev üstlenmiştir. Bu bakımdan Japonlar gibi çok kısa sürede çok büyük işler başaran bir millette alınacak derslerin olduğunu düşünmektedir. Gezinleri kusursuz bir Japon imgesi oluşturmaya iten nedenlerden biri işte burada yatmaktadır. Çalışma, ahlaklı olma, aza kanaat etme, sade yaşama, gururlu olma, ülkesini çok sevme gibi güzel özelliklerin bulunduğu Japonlar tam da Türklere model olabilecek bir millettir. Hem Türkler gibi Asyalı olmaları, hem Müslümanlara ait ahlakla donanmış olmaları, hem de tıpkı Türkler gibi Avrupalı sömürgeci devletlerden çok çekmeleri Japonları Türklere yaklaştırmakta, model ülke arayışında Japonya'yı ön plana çıkartmaktadır. Japonya'nın model ülke olarak alınması gerekliliği gezi kitaplarında sıkça dile getirilmiştir. Samizâde Süreyya'nın eserine "Büyük Japonya" adını vermesi de bu bağlamda okunmalıdır.

Burada şuna da dikkat çekmek gerekir. Japon modelini öne süren gezginler ile Alman modelini öne süren gezginler arasında siyasi düşünce farkları bulunmaktadır. Özellikle Abdürreşid İbrahim gibi bir İslam düşünürünün Avrupalı bir ülkeyi değil de Japonları model alması son derece önemlidir. Yazarın eseri boyunca pek çok oksidentalist söylemlerle Avrupalıları eleştirmesi, onlara alternatif olarak Japonları öne sürmesi, Türk aydınlanmasında Hristiyan Avrupa yerine, İslam'a daha yakın olan Japonların yer almasını istemesi, hep düşünce ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. Kalkınmanın sadece Batılılara özgü olmadığını, Doğulu bir milletin de kısa sürede kalkınabileceğine inanan yazar, Avrupa'dan her şeyi transfer etmek isteyen aşırı Batıcıların karşısına Japon modelini koymakta, böylece kendisi kalarak da kalkınmanın mümkün olduğunu dile getirmektedir. Yazar ayrıca, eğer Japonlara İslamiyet uygun bir dille anlatılırsa kısa

zaman içinde bu milletin İslamiyet'i seçeceğine inanmaktadır. İslam ahlakını hakkıyla yaşayan bir millet olan Japonlar nasıl kalkındıysa yine aynı ahlakı hakkıyla yaşadıkdan sonra Türklerin kalkınması da işten bile değildir.

Sonuç olarak, II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında Japonya hızlı bir kalkınma hamlesini başarıyla gerçekleştirmiş zengin bir sanayi ülkesi olarak imgelenmiştir. Japonlar ise küçük boylarına rağmen büyük işler başarmış, ahlaklı, çalışkan, ülkesini seven insanlar olarak anlatılmıştır. Dönem Japon imgesine etki eden unsurlar, gezginlerin ülkede bulunma amaçları, Rus-Japon Savaşı ve II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının model ülke arayışıdır denilebilir. Her iki gezginin eserlerine bakılarak, ahlak bakımından Japonlarla Türkler arasında benzerlikler bulunduğu, dolayısıyla Türk aydınlanmasında mutlaka Japonya'nın model alınmasının teklif edildiği göze çarpmaktadır.

3.2.2. Çin:

Asya kıtasının en büyük ve en kalabalık ülkesi olan Çin, II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinden sadece Abdürreşid İbrahim tarafından görülmüştür. Yazar *Âlem-i İslam* adlı eserinin birinci cildinde bu ülke hakkında bilgiler aktarmıştır. Abdürreşid İbrahim eserinde Çin ve Çinlilerle birlikte, ülkede yaşayan Müslümanlara da dikkat çekmiş, Asya'da yaşayan Müslüman halkın halini ortaya koymaya çalışmıştır.

İncelememize geçmeden önce tarih içinde Çinliler ile Türklerin ilişkilerine kısaca göz atmak yerinde olacaktır. Kaynakların aktardığına göre Türk-Çinli ilişkilerinin başlangıç tarihi, milattan önceki yıllara kadar uzanmaktadır. Bu ilişkiler, bazen savaş bazen de dostluk içinde devam etmiştir. Türk devletleri ile Çin arasındaki politik ilişkiler genelde düşmanca olmuştur. İki millet arasındaki rekabetin en önemli nedeni, her iki milletin de Orta Asya'da tek başına egemen olmak istemesidir. Önemli bir gelir kaynağı olan İpek Yolu'na hâkim olma isteği de ilişkileri belirleyen ekonomik sebeptir. Türk devletleri Çinliler üzerine İpek Yolu'na hâkim olmak için ve Türklerin ihtiyacı olan ipek, buğday ve pirinci temin etmek için sürekli saldırılar düzenlemişlerdir. Çinliler Türk akınlarına karşılık Çin Seddi'ni inşa ederek; ordularında Türkleri örnek almışlardır. Çinli prensesler, Türk hakanları ile evlendirilerek Türklerle doğrudan bağlantı kurma yollarını aramışlardır. İpek Yolu hâkimiyeti için Türkler aleyhine çevredeki diğer devletlerle birleşmişlerdir. Türklere Budizm'i benimsetmeye çalışarak onların savaşçılığını yok

etmeye çalışmışlar ve Orta Asya Veraset Sistemi'ni lehlerinde kullanarak Türk ülkelerinin kısa sürede parçalanmasını amaçlamışlardır.

18. yüzyıldan sonra Orta Asya'da yaşayan Türk boylarının hanlık örgütlenmelerinden devlet yapısına geçememeleri ve tek çatı altında toplanamamaları bölgede Çin hâkimiyetine zemin hazırlamıştır. Çinliler Doğu Türkistan'ı kendi toprakları içlerine katmışlardır. Tarihte Çin kültürü; şehircilik alanında, tarım alanında ve felsefi alanda Türkleri etkilemiştir. Türk kültürü ise askeri teşkilatta, kıyafette, takvimde, Gök Tanrı inancıyla Çinlileri etkilemiştir. (http://ansiklopedika.org/Tarihte_T%C3%BCrk%C3%87in_%C4%B0li%C5%9Fkileri)

Osmanlı-Çin ilişkilerine gelindiğinde ise 19. yüzyılın sonlarına kadar Çin ile Osmanlı Devleti arasında önemli bir ilişki bulunmadığı göze çarpmaktadır. Durdular'ın dediğine göre,

"19. yüzyılın sonlarına kadar Çin, sahip olduğu Müslüman nüfusa rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun ilgi alanına girememiştir. 16. yüzyılda Kanuni döneminde Çin' belli aralıklarla elçilik heyetleri gönderilmiştir. Aynı dönemde sayıları oldukça az olmakla beraber zaman zaman ticaret ve misyonerlik gibi amaçlarla Çin'e giden Osmanlılar olmuştur." (Durdular, 2006: 45)

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıla kadar Çin ile ilgili esaslı bir diplomasi oluşturmamasının nedenleri arasında Çin'in coğrafi saha olarak Osmanlı'nın hâkimiyet iddiasında bulunduğu bölgenin dışında kalması ve Çin'in bu dönemlerde izolasyonist bir dış politika izlemesi yer almaktadır. (Durdular, 2006: 45)

"Çin konusunun Osmanlı gündemine gelmesi 1900 tarihinde Çin'de yaşanan Boxter Ayaklanması ile olmuştur. Bu dönemde ayaklanma ile ilgili olarak dış basında, ayaklanmanın Osmanlı desteği ile çıktığı haberleri yer almıştır. Buna karşılık Babiâli, Boxter Ayaklanması ile ilgili herhangi bir bağının olmadığını kanıtlamak amacıyla diplomatik atak başlatmıştır. Çin'deki Müslümanlar üzerinde yatıştırıcı telkinlerde bulunmak üzere Enver Paşa başkanlığında bir heyeti Çin'e göndermiştir. Heyet üyelerinin bölge hakkında yeterli bilgi ve donanıma sahip olmaması, görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur." (Durdular, 2006: 45)

Yine Durdular'ın aktardığına göre, II. Abdülhamit bu dönemde izlediği diplomasi gereğince bir yandan büyük güçler arasındaki çatışmalardan yararlanırken diğer yandan da bu coğrafyadaki Müslüman toplulukların desteğini almak için özel görevle adamlar göndermiştir. Bu amaçla 1902 tarihinde Muhammet Ali; 1907 tarihinde de Hafız Ali Rıza ve Bursalı Hafız Hasan Efendi Çin'e gönderilmiştir. Üç biner kuruş maaşla bu göreve atanan Hafız Ali Rıza ve Bursalı Hafız Hasan Efendi, 1908 tarihinde Pekin Hamidiye Üniversitesi'nin açılması yönünde katkıda bulunmuşlardır. 1900lü yıllardan itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler, Çin'de yaşanan iç karışıklıklar ve I. Dünya Savaşı nedeniyle bu ziyaretlerle sınırlı kalmıştır. (Durdular, 2006: 46)

Görüldüğü gibi tarihin eski dönemlerinde birbiriyle çokça iletişime geçen iki millet, Osmanlı'nın son dönemlerinde birbirinden oldukça uzak durumdadır. İlişkilerin son derece durgun olduğu bu dönemde Abdürreşid İbrahim'i ülkeye gitmeye iten neden Çin-Osmanlı yakınlaşması değil, Çin'deki Müslüman halkın durumunu yakından görme isteğidir. Yazar ayrıca Pan-Asya ideali çerçevesinde Çin ile Japonya'nın birleşeceğini ümit etmekte, bunun gerçekleşip gerçekleşemeyeceğini bizzat yerinde görerek değerlendirmek istemektedir.

3.2.2.1. Çin Tarihi ve Coğrafyası:

Abdürreşid İbrahim kitabının birinci cildinde Çinlilere uzunca bir bölüm ayırsa da Çin tarihi ve coğrafyası hakkında hemen hiçbir söylemde bulunmamıştır. Yalnız bir yerde kendisinden önce Çin coğrafyasını gezen pek Müslüman gezgin bulunmadığını ve ilk defa İbn Batuta tarafından Çin'den bahsedildiğini belirtmiştir. Bunları söylediği bölümde ise kendisinden yaklaşık altı yüz yıl önce bölgede bulunan Müslüman gezgin İbn Batuta'nın Çin hakkındaki izlenimlerinden kısaca söz etmiştir. İbn Batuta'nın eserinde Çinliler hakkında "orada cesur, kahraman, güzel yüzlü, putlara tapan insanlar var. Kadınları da ata biner, iyi ok atar ve erkekleri gibi savaşırlar." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 131) denilmektedir. Batuta ayrıca, "Çinlilerin padişahı, Cengiz Han zürriyetinden Tatar'dır. Çin'de her beldede Müslüman var, mescidleri var." demiş ve gördüğü şehirlerden Şangay hakkında "Şehrin limanında yüzlerce gemi falan bulunuyor. Dünyanın en büyük limanlarından." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 131) diyerek kentten övgüyle söz etmiştir. İbn Batuta'dan aktardığı ifadelerden başka yazarın Çin tarihi hakkında söylemleri bulunmamaktadır.

Abdürreşid İbrahim Çin coğrafyasına da uzun boylu değinmemiştir. Pekin'den söz ettiği bölümde şehrin etrafının çırılçıplak bir ova olduğunu ve havasının gayet ılıman olduğunu dile getirmiştir. Yazarın dediğine göre kentte sıcaklıklar 35-40 dereceye kadar yükselmekte ve ardından peş peşe yağmurlar gelmektedir. Bundan başka ülke iklimi ya da coğrafyası hakkında bilgi bulmak oldukça güçtür.

3.2.2.2. Çin Şehirleri ve Çin'de Şehircilik⁸⁵:

Abdürreşid İbrahim Çin kentleri hakkında önemli ölçüde bilgi vermiştir. Ülkedeyken zamanının büyük bölümünü Pekin'de geçirmiş; ancak yol güzergâhı gereği diğer kentlere de uğramıştır. Başta da belirttiğimiz gibi yazarın ülkede bulunuş amacı Çin'deki Müslüman halkın durumunu yakından görmektir, dolayısıyla gezgin kentler hakkında bilgi verirken Müslümanlara daha çok yer ayırmıştır. Yazar bu bağlamda,

"Çin vilayetlerini tamamıyla gezmek, öğrenmek için senelerce ömür, yüz binlerce para sarf etmek lazım, yazılacak olursa ciltlerce kitap yazmak icap eder, o kadar büyük vazifeler tabii ki benim takatimin haricinde olan şeylerdir; şu halde benim elde edeceğim malumat pek az, cüz'iyat kabilinden, ancak güç ve imkânım nisbetinde olacaktır. Muhtelif Çin vilayetlerinde ikamet eden Müslümanların büyük kısmı hakkında yine benim verebileceğim havadisin hakikate oldukça yakın olacağı da şüpheden uzaktır." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 126-127)

diyerek Çin kentlerini bütünüyle dolaşmak için zaman ve para gerektiğini, halbuki kendisinin bu kadar imkanı olmadığını dile getirmiş ve Çin şehirlerinde yaşayan Müslüman halk hakkında doğru bilgiler aktarmaya çalıştığını sözlerine eklemiştir.

Mukden (Shenyang):

Abdürreşid İbrahim'in gördüğü ilk Çin kenti Shenyang'dır. Mançurya bölgesinde yer alan Shenyang, yazar tarafından Mukden adıyla anılmaktadır. Shenyang'ın en önemli özelliği doksan dokuz yıllığına Japonya'ya satılmış bir Çin kenti olmasıdır. Yazar, kentte memurların ve polislerin hep Çinli olduğunu, fakat askerlerin Japon askeri olduğunu gözlemlemiştir. Ona göre her ne kadar şehrin iç yönetimi Çinlilerin elinde olsa da kentin asıl sahiplerinin Japonlar olduğu bellidir.

⁸⁵ Abdürreşid İbrahim Çin kentlerini kuzeyden güneye doğru dolaşmıştır. Kentler arasındaki farkın daha iyi anlaşılabilmesi için, bu bölümde anlatılan şehirler yazarın yol güzergâhına göre sıralandırılmıştır.

Shenyang'ın her tarafını dolaştığını belirten yazar kentin etrafının surlarla çevrili olduğunu söylemiştir. Yazara göre Shenyang büyük bir şehir değildir; ancak Doğu şehirlerinin en eskilerinden ve en bayındırlarından biridir. Kentin jeopolitik konumu göz önüne alındığında bir süre sonra şehrin büyük bir merkez olacağı şüphesizdir.

Diğer kentlerde olduğu gibi bu şehirde de Müslümanların durumuna odaklanan yazar Müslüman halkın cehalet içinde olduğunu gözlemlemiştir. Kente vardığında önce bir mescide gidip cuma namazı kılan yazar, ne hutbenin ne de namazın hakkıyla yerine getirildiğini görmüştür. Yazarın bu bağlamda aktardıkları oldukça ilginçtir:

"Ah biçare namazda okunan hutbe. Ben önce zannettim ki hutbeyi Çin lisanıyla okuyor da anlayamıyorum, sonra dikkat ettim; meğer Arapça okuyormuş. Sonra namaza kalktık burada okunan Fatiha suresi nezübillah. Çok ayarıç haller. Bütün Fatiha suresinden 'âlemin' ile 'nesta'in' anlaşılabilir. Daha başka bir kelime hemen yok derecesindedir." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 55)

Yazar, kentte mescidlerin içinin tam anlamıyla mescid olduğunu, abdest almak için sıcak su bulunduğunu, hatta gusül için özel bölümler yapıldığını dile getirmiştir. Ancak mescitlerin dışı mescide hiç benzememekte, Çin mabetlerine benzemektedir. Hele mescidlerin üzerinde türlü hayvan ve böcek resimlerinin bulunması yazarı iyice üzmüştür.

İbrahim'e göre Müslüman halkın İslam'la ilgisi pek kalmamıştır. Orada tanıştığı bir hacıdan bu konuda bilgi alan yazar, kadınların gusül almadığını ve bunlarda utanma denen şeyin kalmadığını üzüntüyle öğrenmiştir. Halk arasında ne namaz, ne de hac bilinmektedir. Din namına bilinen şeyler taassuptan ibarettir. İslamı saç uzatmaktan ve çok eşlilikten ibaret zanneden kent Müslümanlarına göre, Müslümanın bir hafta nikâhsız kalması caiz değildir. Kendisine bölge Müslümanları hakkında bilgi veren ve İslam'ı gerçek özellikleriyle tanıyan Hacı Muhammed Cemaleddin de, şehre yeni gelen Abdürreşid İbrahim'e, kent halkının kendisini evlenmeye zorlayacağı konusunda uyarıda bulunmuştur. Zaten evli olan ve başka biriyle evlenmeye niyeti olmayan Abdürreşid İbrahim de kentte gündüzleri görünmemeyi, sadece geceleri şehre gelmeyi uygun görmüş, böylece birisiyle nikâhlanmaktan kurtulmuştur.

Şanhay Kuan (Shanghai Guan):

Abdürreşid İbrahim Shenyang'tan sonra Şanhay Kuan'a geçmiştir. Yazar, şehrin küçük fakat doğru bir kent olduğunu dile getirmiştir. Kentin etrafı geniş bir ovadır ve biraz ilerisi de dağlıktır. Bu şehir de gayet büyük bir sur ile çevrilmiştir. Ayrıca kent, bir zamanlar askeri merkez olarak kullanılmıştır.

Abdürreşid İbrahim kentte Müslüman halkın varlığı ve durumu üzerine odaklanmış ve bu küçük şehirde az sayıda Müslüman olduğunu, buna rağmen iki küçük mescid bulunduğunu öğrenmiştir. Mescidlerin her ikisinin yanında birer medrese de bulunmaktadır ancak medreselerin birinde sadece bir öğrenci, diğerinde ise üç öğrenci eğitim görmektedir. Yazar ayrıca kentte bulunduğu sürede bir manastırı ziyaret etmiş ve Hristiyan misyonerlerin faaliyetleri hakkında bilgi almıştır. Yazarın Şanhay Kuan hakkında anlattıkları bunlarla sınırlıdır.

Tenzin (Tianjin):

Abdürreşid İbrahim Şanhay Kuan'dan sonra Tenzin adlı büyük bir kente gelmiştir. Tenzin Pekin'e yakın bir şehirdir, o günün trenleriyle Pekin'e dört saatte ulaşılabilir. Yazar Tenzin'i "gayet büyük ve muntazam bir şehir" olarak nitelendirmiş, kentte yaşayanların büyük bölümünün Avrupalılardan oluştuğunu dile getirmiştir. Şehirde nüfus bakımından çoğunluğu elde bulunduran Avrupalılar, evlerini Avrupa usulünde inşa etmiş ve kente Avrupa kenti görünümünü vermişlerdir. Yazar kentin temizliğine de dikkat çekerek burasına Avrupalı eli değdiğini imlemiştir.

Yazar, kent Müslümanları hakkında bilgi vermeden geçmemiştir. Onun dediğine göre burada on iki bin Müslüman yaşamaktadır. Tenzin Müslümanları arasında büyük sermaye sahibi olanlar da bulunmaktadır. Şehirde Müslümanlara ait dokuz mescid ve üç büyük cami vardır. Hem mescidler hem de camiler oldukça güzel bir tarzda inşa edilmiş, mamur binalardır.

Tenzin'de Müslümanlar ile Mecusilerin oldukça iyi geçindiklerine değinen yazar, bunu kentte Müslüman nüfusunun fazla olmasına bağlamaktadır. Onun dediğine göre "Çin ülkesinde umumiyetle Müslümanı çok olan vilayetlerde asayiş daima muntazam olurmuş. Mecusileri çok olan vilayetlerde daima karışıklık ve rahatsızlıklar olurmuş." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 94) Yazar bu bağlamda, genel olarak ülkede Mecusilerin

Müslümanlara düşmanca davrandıklarını, özellikle son zamanlarda hükümetin tamamıyla Mecusilerin elinde olmasından dolayı Müslümanların sürekli ezildiğini dile getirmiştir.

Abdürreşid İbrahim'in Tenzin hakkındaki tespitlerinden biri de kentteki İngiliz hâkimiyetidir. Yazar,

"Burada her nereye varacak olsak bir Hindliye tesadüf olunuyor, hakikaten bu cihetle burası âdeta bir İngiliz idaresi teşkil etmiş. Yalnız burada değil, etraf köylerde de mutlaka bir Hintliye tesadüf olunurmuş; bunlar vakit ve zamanına göre polis olurmuş, vaktine göre casus olurmuş, icap ettiğinde tüccar kılığına da girerlermiş, bazen bir müfettiş veya hâkim sıfatını hâiz bulunurlarmış."
(Abdürreşid İbrahim, 2003b: 90)

diyerek İngilizlerin Hintlileri ajan olarak kullandığını ve böylece kente hükmettiğini dile getirmiştir. Yine yazarın aktardığına göre Çinliler bu Hintlilerden son derece korkmaktadırlar. Zira arkalarında İngiliz desteği bulunan Hind Mecusileri, yerli halka çok kötü davranmaktadır. "Bunların (Hind Mecusileri) ellerinde daima bir buçuk metre uzunluğunda kamış değnek bulunur, biçare Çinli cüz'i bir inhiraf ederse yahut iki kelime fazla söylerse hemen o değneği zavallı Çinlinin kafasına indiriyorlar." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 91) diyen yazar, ayrıca bütün Çin sahillerine bu Hintli Mecusilerin yerleştirildiğini, Çinlilerin bunları gördüğünde Azrail'i görmüş gibi korktuklarını dile getirmiştir.

Pekin:

Abdürreşid İbrahim, Tenzin'den sonra trenle başkent Pekin'e geçmiştir. Ona göre Pekin, dünyanın eski şehirlerinden biridir ve uygarlığın da en eski örneklerindedir. Çin devletinin başkenti olan Pekin, dünyaca tanınmış büyük bir şehirdir. Yazar kentin içini gezdikten sonra, şehir hakkındaki övgülerine ara vermiş ve kentin eski, geri kalmış yönlerini görmüştür. "Çinliler umumiyetle Pekin yerine Peçin derlermiş. Bu şehir eski halini muhafaza etmiş bir şehirdir; tramvay yok, kaldırım yok, elektrik yok, o yok, bu yok, hep yok. Bununla beraber doğuda 'beldelerin anası' demeye layık eski bir belde olup bir milyon ahalisi var."(Abdürreşid İbrahim, 2003b:100) diyen yazar, ayrıca kentin caddelerinin hep eski olduğunu belirtmiş ve yeni yapılmış cadde olarak sadece elçiliklerin bulunduğu caddeyi göstermiştir.

Yazarın Pekin hakkındaki olumsuz söylemleri bunlarla sınırlı değildir. Onun aktardığına göre şehrin ulaşımı "rikşe" denilen arabalardan ibarettir. Daha önce de sözünü ettiğimiz rikşeler, insanlar tarafından çekilen iki tekerlikli arabalardır. Ağır yük ve eşya taşımak için ise hayvanların çektiği arabalar kullanılmaktadır. Mimari ve temizlik konuları da şehirde sorunludur. Abdürreşid İbrahim şehrin dar ve pis sokaklarından şu şekilde söz etmiştir:

"Sonra o çıkmaz sokaklar, iki adam sığmaz caddeler, geçemeyecek derecede bataklıklar, bir gün yağmur olduğu gibi caddeler geçilmez bir hale geliyor. Pekin'de olan temizliği arz etmek için diyeceğim geliyor ki; bizim İstanbul'un en pis caddesi Pekin'in en temiz caddelerinden daha temizdir... Tüm Pekin ile tüm İstanbul'u kıyas etmek lazım gelirse, temizlik yönünden Berlin ile İstanbul arasında ne kadar fark tasavvur olunursa İstanbul ile Pekin arasında da o kadar fark vardır. Zannedirim Pekin için başka bir tarife hacet de yoktur." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 109)

Pekin'de havanın ılıman olmasından ve çevresinde her türlü meyve yetiştirilmesinden övgüyle söz eden yazar, yetiştirilen meyvelerin tatsız olduğunu ve kentin içme suyunun da kötü olduğunu söylemeden geçememiştir.

Abdürreşid İbrahim Pekin'de uzun süre kalmış ve bu sırada bazı turistik yerleri ve eğitim kurumlarını dolaşma fırsatı bulmuştur. Bu bağlamda dillendirilmesi gereken yerlerden biri Pekin Sarayı'dır. Pekin Sarayı büyükçe bir sur içinde, oldukça sade bir yapıdır. Sarayın içinde görülmeye değer eski eserler bulunmaktadır. Yazar Pekin Sarayı'na imparatoriçenin cenazesini görmek için gitmiştir. Onun dediğine göre imparatoriçe Kasım 1908'de vefat etmiş ancak yazarın kentte bulunduğu Temmuz 1909 tarihi itibarıyla cenazesi henüz defnedilmemiştir. Çin inancı gereği imparatoriçenin cenazesinin aylarca bekletildiğini ve bu iş için çok paralar harcandığını belirten yazar, yapılan bu masraflarla Pekin'in birkaç caddesinin imar edilebileceğini dile getirmiştir.

Abdürreşid İbrahim, Pekin Sarayı'ndan söz ederken önceki Hakan döneminde Avrupalılar tarafından yakılan saray enkazına da değinmiştir. Onun aktardığına göre Avrupalı devletler 1900 yılında kente girerek her tarafı yağma etmişler, saraydaki değerli eşyaları alarak binayı ateşe vermişlerdir. Hatta en uygar milletlerden sayılan Almanlar da Pekin'deki güzel rasathaneyi yağmalamışlar, içindeki çok değerli aletleri

ülkelerine götürmüşlerdir. Abdürreşid İbrahim yakılan saray hakkında bilgi verdikten sonra şunları söylemektedir:

"Bugün orası bir tarla şeklinde bulunuyor, medeni büyük devletlerin asker ve subayları sarayın içinde her ne varsa mücevherat falan hepsini yağma ettikten sonra saraya ateş vermişler, bugün o yangın yeri bizim Sultan Ahmed meydanı kadar bir bahçe teşkil ediyor. Bu yangın yerinin dört tarafına dört adet büyük taş dikilmiş, şu mefhum da Çin hattıyla her taşa yazılmış: 1900 senesinde Avrupa devletleri geldiler, milyonlarca vatan evladımızın kanını döktüler, bizim gafletimizden istifade ederek altı bin senelik hanedanımızı hâk ile yeksan ettiler, bu suretle milletimizin ciğerini parçaladılar, sarayımızın ve hanedanımızın milleti uğrunda feda olunmasıyla iftihar ederiz, saray mahvolur, aile de mahvolur, dört yüz milyon millet mahvolmaz." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 112)

Abdürreşid İbrahim Pekin'de bulunduğu sırada Osmanlılar tarafından açılan okulu da ziyaret etmiştir. II. Abdülhamid tarafından Pekin'e gönderilen Dağıstanlı Ali Rıza Efendi ve Hafız Hasan Efendi, burada bir okul açarak yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir. Ancak yazarın kentte bulunduğu dönemde Ali Rıza Efendi Havkan şehrine, Hafız Hasan Efendi ise İstanbul'a gittiğinden okul eski güzel halini koruyamamıştır. Osmanlı okulunda eğitim sadece Çince yapılmaktadır. Arapça derslerine giren bir öğretmeni var ise de öğretmenin Arapçası yok gibidir.

Abdürreşid İbrahim, Pekin'de yabancıların varlığına da değinmiştir. Ona göre Pekin'de yabancı yok denecek kadar azdır. Kentte yabancılara özgü bir cadde bulunmaktadır. Burada büyük devletlerin elçileri, üç beş banka, iki mağaza, bir eczane, iki postane, bir otel, iki manastır vardır. Yabancı tüccar sayısı da oldukça azdır, yazarın tespitine göre bu tüccarlara ait mağazaların sayısı on'u geçmemektedir. Yabancılar arasında en kalabalık olanı ise Japonlardır.

Pekin'de Müslümanların durumuna da değinen yazar, kentte bulunduğu sırada önde gelen Müslümanlarla görüşmüş, sık sık medrese ve mescidlere gitmiştir. Yazar burada mescidlerin içinin pis ve eski olduğunu, ancak eski dönemlere ait güzel tabloların bulunduğunu dile getirmiştir. Pekin'deki Müslümanların namazı da diğer kentlerde olduğu gibi oldukça sorunludur.

"Namazın rükun ve fiillerinde bize muhalif bir şey yoktur. Zaten tüm Çinliler Hanefî mezhebinden oldukları cihetle mugayir bir şey de olamaz, yalnız kıraat ilimleri bütün Çin ülkesinde son derece metruk, açıktan okunacak farz namazlarda Fatihâ suresi okudukları zaman âdeta Fatihâ suresi okunduğunu anlamakta insan müşkilat çeker. O cihetle o kadar gariptir. Teganni ve terennümden başka harfleri de Arabî harflere benzemez, cümlelerin terkipleri de yanlış bulunuyor. 'İhdina's-sirat' ibaresi, 'ihdina nasrat' okunuyor." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 97)

diyen yazara göre, namazdaki bu yanlış kıraat bütün Çin Müslümanlarında hep bu şekilde uygulanmaktadır.

Yazarın başkent Pekin hakkında verdiği bilgiler özetle bunlardan ibarettir. Bunun dışında şehirde gazeteciliğe değinen yazar, kentte en çok satan gazetenin bir Müslüman gazetesi olduğunu dillendirmiştir.

Hanko (Zhengzhou)⁸⁶:

Yazar uzun bir süre Pekin'de kaldıktan sonra Şangay'a gitmek için yola çıkmıştır. Bu sırada uğradığı kentlerden birisi de Hanko'dur. Hanko çayıyla meşhur gayet büyük bir şehirdir. En büyük çay fabrikalarının yer aldığı bu kentte çayın her çeşidi üretilmektedir. Hanko ile Pekin arasında haftada üç kez tren kalkmaktadır. İki kent arasında 754 mil mesafe vardır ve tren bu mesafeyi üç günde alabilmektedir.

Şanhay (Shanghai):

Abdürreşid İbrahim, Çin'in en büyük kentlerinden biri olan Şangay'a da gitmiştir. Hanko'dan Şangay'a kadar bütün yolu yürüyerek giden yazar on bir gün sonra Şangay'a ulaşabilmiştir. Yazar öncelikle kentin büyüklüğüne ve gelişmişliğine dikkat çekmiştir. Ona göre Şangay, Çin'in en büyük ticaret limanı olduğu gibi, dünyanın da en büyük limanlarından biridir. Bütün Çin kentleri arasında en gelişmiş olanı Şangay'dır. Elektrikli tramvayların, otomobillerin, telefonların çokluğundan söz eden yazar, kentin bu yönleriyle Avrupa şehirlerinden farksız olduğunu dile getirmiştir.

⁸⁶ Yazarın Hanko diyerek bahsettiği kent muhtemelen Zhengzhou'dur. Zira yazar, şehrin Pekin'e 754 mil, Şangay'a da 585 mil uzaklıkta olduğunu belirtmiştir. Bu tariflere uygun olan kent Zhengzhou'dur.

Şangay oldukça kozmopolit bir kenttir, burada dünyanın her yerinden insana rast gelinebilmektedir. "Arap var, Hindli var, İranlı çok, İngiliz neredeyse çoğunluğu teşkil eder, Fransız var, Amerikan var, Alman var, Japonlar da ayrıca mahalle teşkil ediyorlar." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 173) diyen yazar, bu kadar farklı insanın yer aldığı kentte yalnızca Osmanlı Türk'üne rastlayamadığını dile getirmiştir.

Yazarın kentin kozmopolit yapısına değindiği yerde, şehrin asıl sahiplerinin İngilizler olduğuna dair şu söylemleri oldukça önemlidir:

"Hiç şüphe yoktur ki burası bir Çin ülkesidir. Fakat şehir ise entre-nationale (beynel-milel) bir şehir olup idarî hâkimiyet tamamen yönetici İngilizlerin tasarrufundadır. Zahire bakılacak olursa âdeta bir İngiliz şehridir. Polis müdürlüğü ve memuriyeti tamamen İngilizlerde, arada sırada uzun saçlı Çinli polis neferleri de görülürse de şehrin merkezinde olmayıp kenarlarındadır. Merkez polisleri umumiyetle Hindliler, reisleri İngilizlerdir. Herhangi caddeye çıkarsan mutlaka kocaman sarıklı Hindistan Mecusilerinin zebani gibi ateş fişkirmakta olduğunu görürsün. Bunların Çinlilere tasallutları insanın tüylerini ürpertir. Bir adam Şanhay, Tenzin, Hankan şehirlerinin idaresini nazar-ı itibara alarak muhakeme edecek olursa İngilizlerin Çin'i tamamıyla istila etmiş ve idareleri altına geçirmiş olduklarına kanaat eder." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 173)

Yazar bu söylemleriyle bağlantılı olarak, bu büyük şehrin neredeyse bütün ticaretinin İngilizlerin elinde olduğunu belirtmiştir.

Abdürreşid İbrahim Şangay'daki Müslümanlar hakkında da az bir bilgi vermiştir. Buna göre kentte yerli Müslüman sayısı çok azdır, hepsi topu topu üç mahalle insandır. Kentte üç adet mescid bulunduğunu belirten yazar, Müslümanların içinde zengin tüccarların da olduğunu ifade etmiştir. Yazar Şangay'da parasızlıktan ve yorgunluktan dolayı uzun süre kalamadığını belirtmiş ve bir vapura atlayarak Hankan (Hong Kong) şehrine hareket etmiştir.

Hankan (Hong Kong):

Abdürreşid İbrahim, Şangay'dan sonra yine bir liman kenti olan Hong Kong'a gelmiştir. Burası da tıpkı Şangay gibi kozmopolit bir şehirdir. Yazar kenti dolaşınca burasının bir Çin kenti oluşuna aklının yatmadığını, şehirde Çinlilerin çok az olduğunu, nereye

baktıysa orada Avrupalıları, Hintlileri ve Japonları gördüğünü dile getirmiştir. Yazar kentte tanıştığı bir Müslüman Arap'tan şehir hakkında bilgi almıştır. Buna göre,

"Hong Kong beldesi her ne kadar Çin memleketi hesap olunuyorsa da beldenin idaresi yine İngilizlerin tasarrufunda bulunuyormuş. Yetmiş senedir İngilizler burasını tasallutları altına geçirmişler. Gayet büyük tersaneleri var, bu büyük ticaret limanını vaktiyle İngilizler kendilerine mal edinmişler. Şimdi adı yine Çinlilerin ise de fiilen tasarrufu İngilizlerindir." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 184)

Kenti bir süre gezen yazara göre, burası çok büyük bir şehir değildir. Ancak şehrin kurulduğu yer çok güzeldir. Bir dağın eteklerinde yer alan kent, çeşitli meyve ağaçlarıyla süslüdür. Şehrin bir bölümü dağın yüksek yerlerine kadar çıkmıştır, burası ile aşağıdaki bölüm arasında elektrikli tramvayla ulaşım sağlanmaktadır. Şehrin yolları yüksek yerlere varıncaya kadar son derece güzeldir. Bununla birlikte şehrin bayır yerlerinde ulaşım için "görüne" denilen insanlık dışı yöntem kullanılmaktadır. Yazarın aktardığına göre "görüne" iki uzun değnek üzerine yerleştirilmiş bir koltuktur. Bu koltuğa binen yolcuyu iki Çinli omuzlarına alarak bayır yukarı taşımaktadır. Bu hamallıkları nedeniyle Çinlilere çok acıyan yazar,

"Biz insaniyet namına az bir para mukabilinde bu adamların omuzlarına yükleniriz, hayvan gibi sürüklenerek biçare adam bayıra doğru üç yüz dört yüz metre mesafe kat eder. Bir kilometreden fazla da gider, yolcular da bunlara mukabil pek az para verirler. Ben bu biçarelerin omuzlarına ve bilhassa o değnek başının omuza geldiği yeri merak ettim, gördüm. Orası âdeta hayvan derisi gibi bir hal almış. Pek üzücü haller. Fakat medeni Avrupa uleması zannederim bu hususta söz bile söylemiyorlar. Avrupa'da hayvanları koruma hülyasıyla cemiyetler kurmuş adamlar, burada hayvanların tahammül edemeyecekleri ağırlık ve yükleri insanlara yüklüyorlar. Bununla beraber yine medeniyet ve insaniyet iddia ederler." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 186)

demiş ve kendilerini Çinlilere taşıtan Avrupalıların iki yüzlü tavırlarını hatırlatmıştır.

Kanton (Guangdong):

Yazar Hong Kong'ta bulunduğu sırada kısa süreliğine Kanton'a gitmiştir. İki şehir arası vapurla üç saattir. Kanton Çin'in eski şehirlerinden birisidir ve bir buçuk milyonu aşkın

nüfusu vardır. Burada halkın hemen tamamını Çinliler oluşturmaktadır. Bununla birlikte önemli sayıda Avrupalı misyonerler bulunmaktadır.

Kanton'un bir başka özelliği Çin'e İslamiyet'in ilk kez bu şehirden girmesidir. Yazarın aktardığına göre bütün Çinliler İslamiyet'in ilk kez Sa'd Bin Ebi Vakkas eliyle Çin'e geldiğine inanmaktadır. Sa'd Bin Ebi Vakkas Kanton'a gelmiş, burada irşad görevini yerine getirerek bir cami ve medrese inşa etmiştir. O gün için oldukça eskimiş bulunan bu mescid neredeyse yıkılmak üzeredir.

Abdürreşid İbrahim'in Kanton hakkında verdiği bilgiler bunlarla sınırlıdır. O, Çin kentleri hakkında özetle yukarıda anlattığımız bilgileri vermiştir. Bunun yanı sıra Çin kentlerinin birçoğunda Türk nüfusu olduğunu düşünen yazar, ülkedeki pek çok dağın ve ovanın Türkçe isimlerle adlandırıldığını dile getirmiştir. Yazar, Haydık Göl, Kiyuk Yolluk Göl, Turgavt, Avcı Alğı isimli nehirleri; Küçük Yulduz, Taş Kayn, Kum Dağı, Kum Derya, Açık Boldık gibi dağları da Türkçe isimlere örnek olarak vermiştir.

"Özellikle Bayan Congi, Sonhi civarı tamamen Türk'tür, bunların umumiyetle sanatları da Türk sanatıdır; bakırcılık, demircilik hep bunlara vergi sanattır, silah ve tüfek imali hep eski sanayilerinden imiş, Lanco, Gaco, Soco buralar gayet zengin memleketler, yabancı mallar da buralarda çokça bulunuyor: Japon, İngiliz, Alman malları pek çok sürülürmüş, Rus malları da bulunuyorsa da nisbeten pek azdır. Buralar tam orta Çin sayılır, en mamur memleketlerdir. Hatta Kum Derya etrafında Çağrin, Yarlin, Titon civarında altın madenleri de çokça bulunabildiği tahmin olunuyor." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 128)

diyen yazar Çin'in orta bölgesinde bulunan kentler hakkında da özet bilgi vermeyi ihmal etmemiştir.

Yazarın Çin kentleri hakkındaki söylemlerine bakıldığında liman kentlerinin daha gelişmiş olduğu gözlenmektedir. Deniz kıyısındaki bu ticaret merkezlerinde çok belirgin biçimde İngiliz hâkimiyeti ve kozmopolit yapı görülmektedir. İç kesimlerdeki kentlerde Çin nüfusunun yoğunluğu ile beraber kentlerin köhneliği dikkat çekmektedir. Buradan yola çıkılarak Avrupalıların yoğun olarak yaşadığı kentlerin modern ve bayındır olduğu, Çin nüfusunun yaşadığı kentlerin ise köhne ve bakımsız olduğu dile getirilebilir. Bunun dışında yazar, gittiği her kentte Müslümanlara odaklanmış, onların nüfusuna ve dinsel

yaşayışına dikkat etmiş, genellikle kent Müslümanlarının dinsel yaşantısı konusunda hayal kırıklığına uğramıştır.

3.2.2.3. Çin’de Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Abdürreşid İbrahim, uzun Çin yolculuğu sırasında Çinliler hakkında dikkate değer pek çok gözlemlerde bulunmuştur. Yazar, Çinlilerin uzun saçlarından yemeklerine, ekonomilerinden ordularına kadar birçok konudaki gözlemlerini okuyucularıyla paylaşmıştır.

Bu bağlamda öncelikle Çinlilerin karakterlerine değinmek yerinde olacaktır. Yazara göre diğer milletlerde olduğu gibi Çinlilerde de hem güzel, hem de kötü huylar bir arada bulunmaktadır.

"Tüm Çinlilerin bazı cihetleri bütün vahşi hayvan gibidir denilecek kadar da var. Müslüman olmayan bir Çinlinin vücudu su yüzü görmez, hayatı boyunca bir kere olsun yıkanmaz, temizlik nedir bilmez. Bazı cihetler var ki bu itibarla Çin medeniyeti en metîn, en sağlam bir medeniyettir. Bir Çinli her zaman söylediği sözün sahibidir. Ticarete falan senet ve bilmem ne mukaveleye hacet yoktur. Bugün bir malı almak üzere pazarlık etmiş, fiyatını kesmiş, mal benimdir demiş ise, yarın o malın kıymeti yarıya inse bile Çinli sözünden dönmez." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 58)

diyen yazar, Çinlilerin temizlik bakımından oldukça geri, ancak sözünde durma bakımından oldukça ileri olduğunu belirtmiştir. Yazar ayrıca "Çinlilerin Tabiatları" başlığı altında Çinlilerin ister Müslüman ister Mecusi olsun aynı karakterde olduklarını dile getirmiştir. Ona göre, "Bunların Müslümanı Mecusisi tamamen aynı tabiat ve aynı âdet üzeredir. Cinsen neredeyse tek millet gibidir. Bunlarda her ne kadar din bakımından ihtilaf olsa bile, Müslüman, Mecusi, Hristiyan olmak itibariyle birbirinden kat’iyyen tefrik olunmamışlardır." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 135) Yine yazara göre, Çinlilerin her şeye yetenekleri vardır ve bu millet de tıpkı Japonlar gibi en çok milliyetlerini kutsal saymaktadır. O uzun saçları, kıyafetleri, tırnakları hep millî karakter olmuştur ve hiçbir Çinli bu karakterinden ödün vermeyi düşünmemektedir. Bu bağlamda Çinlilerin yerli malı kullanmalarına ve yabancı ürünlere değer vermemelerine değinmek gerekir. Zira Çinliler arasında kullanılan her ne varsa mutlaka yerli üründür.

Hem yerli ürünlerin son derece sağlam olmasından, hem de milliyetçi tutumlarından dolayı hiçbir Çinli yabancı ürünlere rağbet etmemektedir.

Yazara ilginç gelen şeylerden biri Çinlilerin uzun saçlarıdır, çünkü bütün Çinliler kafasının etrafını traş edip ortasından bir kısmını uzatmaktadırlar. "Çinlilerin Saçları" adıyla ayrı bir bölüm de yazan Abdürreşid İbrahim, bu ülkede uzun saçlı olmanın bir zorunluluk olduğunu dile getirmiştir. Yazarın dediğine göre, "Çin ülkesinde saç mukaddestir, hatta saç kesmek kafa kesmek gibidir, bazen de çok ağır ceza yerine saç keserlermiş. Çinliler için saçlarını kesmek ölmek gibi sayılır." (s.149) Yazar, Almanların ülkeyi kuşattıkları dönemde Çinlilerin saçını kestiğini ve bu yüzden Çinlilerin hüngür hüngür ağladıklarını aktarmıştır.

Abdürreşid İbrahim Çinliler hakkında bilgi verirken bu milletin afyon bağımlısı olduğuna da değinmiş ve bu konuya ayrı bir bölüm ayırmıştır. Onun dediğine göre Çin'de afyon kullanımı hastalık derecesini almıştır. Halk, en büyüğünden en küçüğüne kadar afyon bağımlısıdır. Bu madde bağımlılığı da ülkeyi baştanbaşa bozmuş, ahlak temellerini kökünden sarsmıştır. Erkek kadın hep afyon bağımlısı olduğundan ahlakî bozulma hep bu kanaldan başlamıştır. Yazarın ülkede bulunduğu sırada hükümet bu konuda önlemler almaya başlamış, devlet memurları arasında afyon kullanımını yasaklamış ve afyon üretimini de sınırlandırmıştır.

Abdürreşid İbrahim Çin köyleri ve köylüleri hakkında da haber vermiştir. Yazarın dediğine göre Çinlilerin köyleri son derece sade, topraktan yapılmış kulübe evlerinden ibarettir. Evlerinde insanlar için oturacak yer yoktur. Bununla birlikte hem evlerin imar edilmişinde hem de cadde ve sokaklarda belli bir düzeneuyulmuştur. Çin köylerinde çokça gezdiğini ancak dikkat çekici bir şey göremediğini belirten yazar, köylerde de afyon kullanımının yaygınlığından söz etmiştir.

Çin'de yemek ve eğlence kültürü de yazarın gözünden kaçmamıştır. Buna göre Çinliler çoğunlukla et, hamur, balık ve çeşitli ağaç damarları yemektirler. Özellikle kamış ağacının damarı halk arasında kabul görmektedir. Yemeklerinin lezzeti Japonlarla karşılaştırıldığında oldukça iyidir. Eğlence adına ise kendilerine özgü tiyatrolardan söz edilebilir. Ancak bu tiyatrolarda oyun oynanmaz, onun yerine milli çalgı ile şarkı söylenir. Bu tiyatro sayılan yerler de son derece pistir.

Abdürreşid İbrahim'in dikkat çektiği bir diğer nokta Çin ekonomisi ve Çinlilerin ekonomik hayatıdır. Yazar bu konuda Pekin'de tanıştığı bir Rus albayından bilgi almıştır ve bu albayın söylediklerini okuyucularına öylece aktarmıştır. Buna göre Çinliler iktisata çok önem veren bir millettir; bu da Çin'in geleceği açısından son derece ümit vericidir. Herhangi bir Çinli Avrupa'ya ya da Amerika'ya gidip para kazansa bile kazancını mutlaka Çin'de harcamaktadır. Çinliler harcamalarına dikkat etmekte, kazançlarının onda dördü oranında harcama yapmaktadırlar. Bu tutum Çinlilerde iman derecesinde yer edinmiştir. Hiçbir Çinli gelirini düşünmedikçe masraf etmemektedir. Çinliler özellikle son on yılda ekonomik anlamda büyük gelişme göstermişler, birçok yerde açılan fabrikalar sayesinde kendi mallarını üretmeye başlamışlardır. Yakın zamanda maden işleme de başlayacaklardır, zira Tibet dağlarında çok büyük maden kaynakları bulunmaktadır.

Yazarın Çin ordusu hakkında aktardıkları da yine Rus albayının söylemleridir. Buna göre Çin ordusunun yeni silahlarla donatılmış dört yüz bin askeri bulunmaktadır. Devlet, iç borçlanmaya giderek bu düzenli asker sayısını bir milyona çıkartmak istemektedir. Bu kalabalık kara ordusuna karşın Çin'de deniz kuvveti hemen hiç gelişmemiştir. Rus albayın demesine göre ülkenin deniz kuvvetine şimdilik ihtiyacı da yoktur, çünkü bütün Çin sahilleri İngilizlerin denetiminde olduğundan sahillerin güvenliği de İngilizlerin elindedir.

Abdürreşid İbrahim Rus albayının ağzından Çin'in geleceği hakkında da bilgiler aktarmıştır. Oldukça doğru tahminler yapabilen bu albaya göre, eğer Avrupalılar tarafından önu alınmazsa Çin'in geleceği çok parlaktır. Çünkü Çinliler büyük bir faaliyetle çalışmaktadırlar. Ülkede para vardır, özellikle savaş için gerekli aletleri temin edecek yeterince paraları vardır. İstedikleri takdirde Avrupalı ülkelerden borç da alabileceklerdir. Ancak onlar şimdilik dış borca girmek istememekte, iç borçlanmayla yetinmektedirler. Çinlilerde genel olarak sanayiye karşı bir yetenek vardır. Ülkenin tren hatlarında hep Çinliler çalışmaktadır. Ayrıca Avrupa'nın her tarafında Çinli öğrenci ve subaylar bulunmaktadır. Yalnız Japon okullarında eğitim gören Çinli öğrenci sayısı on bin kadardır, on yıl sonra Çin'de yüksek okul bitirmiş otuz kırk bin kişi olacaktır. Bu eğitim görmüş olanların tamamı tam bir vatansever olarak yetişmektedir. Çinlilerin

parlak geleceğine olumlu etki eden bir diğer unsur milliyetçi tutumlarıdır. Rus albaya göre Çinliler kadar milliyetçi topluluk yoktur:

"Millî taassup bunlarda olduğu gibi hiçbir millette olamaz. Bugün iki üç milyon Hristiyan olmuş Çinli olabilir, fakat millet namına hareket olduğunda en evvel Hristiyanlara hücum edecekler yine onlardır. Bugün Çinlilerde Müslüman ile Mecusi arasında dâhili fitne olsa bile, üç gün sonra harici düşmana karşı yekvücut olurlar; icap ettiğinde Avrupa karşısında on milyon asker çıkar, bunların askeri için de yalnız silah lazımdır, erzak lazım değil, çünkü ne rastgelirse yerler, hiçbir şey olmazsa kendi cesetlerini de yerler, ölüm ile hayat arasında da fark yok. Kısacası bizim Ruslar Baykal'ın bu tarafında hiçbir menfaat temin edemezler. Bu taraflarda olan bütün masraflarımız bizim için zarardan başka bir şey değildir."
(Abdürreşid İbrahim, 2003b: 138)

diyen albay, Çinlilerin dış düşmana karşı kolayca birlik olduklarını ve bu birlikleri sayesinde de ele geçirilmelerinin mümkün olmadığını imlemektedir.

Çin'de dini inanç ve ülkede Müslümanların durumu öne çıkan bir başka kültürel ögedir. Yukarıda kimi yerlerde Müslüman halkın durumuna değinilmişse de burada bir özet yapmak yararlı olacaktır. Abdürreşid İbrahim'in söylemlerinde Müslüman halkın durumu önemli bir yer tutmaktadır. O, gittiği her köyde, her şehirde önce orada kaç Müslüman olduğunu, kaç mescit, kaç medrese bulunduğunu sormuştur. Yine gittiği yerlerde ya mescid veya medreselerde ya da Müslüman halkın evlerinde konaklamıştır. Burada gördükleri özetlenecek olursa Çin'de yetmiş seksen milyon Müslüman bulunmaktadır. Bu Müslümanların bir bölümü ekonomik olarak çok iyi durumdadır. Ancak Müslüman halkın din namına bilgisi son derce kıttır. Gerek inanç konusunda gerekse ibadet konusunda halk oldukça cahildir. İslam'da bulunmayan pek çok yanlış inanç, halk arasında yaygın bir kabul görmüştür. Örneğin Müslümanların saç ve tırnak uzatması neredeyse farz kabul edilmiştir. Benzer şekilde bir hafta nikâhsız kalmak halk arasında haram sayılmıştır. Özellikle Mekke'den gelen kimi kötü insanlar, insanları kandırarak Mute Nikâhı yapmışlar, on on iki yaşındaki küçük kızlarla evlenmişlerdir. Her gece bir başka kızla nikâhlanan bu adamlar kızları iğfal etmiş ve bunları da din adına yaptıklarını halka yutturmuşlardır. Cahil halk da bunları dinin emri gibi kabullenmeye başlamış, ancak olan kız çocuklarına olmuştur. Zira bu tür kız çocuklarında iffet diye bir şey kalmamıştır.

Çin’de, inanç bakımından taban tabana karşıt olsalar da Müslümanlarla Mecusiler arasında yaşayış bakımından pek çok benzerlik vardır. Gerek ibadethanelerin yapımında gerekse dinsel yaşantıda Mecusilerin Müslümanlara etki ettiği, İslam’a Mecusiliği karıştırdıkları görülmektedir. Bu iç içe geçmiş yapı her tarafta kendini göstermektedir. Müslüman ile Mecusi arasında kıyafet bakımından hiçbir fark yoktur. Bir Müslüman evi ile Mecusi evi arasındaki tek fark ise Müslüman evinin kapısında yazan Kelime-i Tevhid’ten ibarettir. Müslümanların pek çok âdeti tamamen Mecusi âdetidir. Mescitlerin yapım tarzı, cenazelerin taşınması, cenazeyi uğurlarken beyaz elbise giyilmesi ve elinde âsâ taşınması hep Mecusilerden alınmadır.

Abdürreşid İbrahim’in ülkedeki bir Müslüman âlimle yaptığı konuşmada söyledikleri, bütün anlatılanları özetleyecek son derece önemli sözlerdir:

"Ne yazık ki sizin de kıraatiniz namazı caiz kılacak kadar değildir... Mecusi kiliselerinde olan teganni ve terennümü tamamıyla almışsınız, başka bir şey değil. Neuzubillah böyle kıraat olur mu? İhdinan sırat diye okuyorsunuz. Zaten Fatiha suresini baştanbaşa hatalı okuyorsunuz... Bugün Çin’de yetmiş seksen milyon Müslüman var, hep haliniz bu ise teessüf olunur. ‘Elhamdülillah Müslümanım’ dersiniz, evvelden Müslümanlıkta kardeş kardeşi gördüğü zaman sünnet olan bir selam var, siz o selamı bile söylemeyi bilmiyorsunuz; Ansalam aleykum diyorsunuz ayıp değil mi? Bütün adetlerinizi Mecusi adetleri, bu tırnaklarınız nedir? Bu saçlarınız nedir? Bunları niçin düşünmezsiniz. Bunlardan Allah indinde siz ulema mesul olacaksınız. Bundan başka siyasi cihetinize gelince; siz bu memlekette hiçbir hakka sahip değilsiniz, Çin hükümeti sizi mahvetmiş, beşeri haklarınızı payımal etmiş, sizin haberiniz yok. Seksen milyon kişi olduğunuz halde hükümet kapısında bir adamınız yok." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 82)

diyen yazar ayrıca, kendisinin Çin ülkesine gelmesindeki amacının bu yanlışları düzeltmek, Müslümanları uyandırmak olduğunu dile getirmiştir.

Dini inanç bağlamında Çin’de misyonerlerin faaliyetlerine de değinen yazar, daha önceki bölümlerde olduğu gibi bunları yine "haşere" olarak nitelendirmiştir. Onun dediğine göre, "Çin’in her vilayetinde bu iflah olmaz haşereleler bulunuyor; dağlarda, derelerde, tepelerde her yerde bulunuyor. Nerede bir boşluk görmüşler ise hemen orada yuva yapmışlar. Bunların Çin dâhilinde olduğu kadar manastırları dünyanın hiçbir memleketinde yoktur." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 134) Yazar ayrıca, bir gün

Çinlilerin bunları temizleyeceğine, bu örümcek yuvalarına süpürge indireceğine inandığını belirtmiştir.

Abdürreşid İbrahim, Çin sosyal hayatından söz ederken ülkedeki yabancı baskısına da sık sık değinmiştir. Ona göre özellikle kıyı şeridindeki Çin kentlerinde yönetim tümüyle İngilizlere aittir. Kuzey şehirlerinde ise Japonya etkisi ağır basmaktadır. İngilizlerin hükmettikleri şehirlerde Hintli Mecusiler polis ve ajan olarak kullanılmakta, bunlar da Çin halkına zulmederek İngiliz gücünü ülkeye göstermektedir.

Yazar, yabancı devletlerin ülkeyi istilasında 1900 yılındaki Boxer Ayaklanması'nın etkisinden söz etmiştir. Onun deyişine göre ayaklanmayı bastırmak için yabancı devletler devreye girmiş ve bu sırada ülkede çok kan akıtıp yağma yapmışlardır. Yağma yaptıkları gibi Çin'den yüklü miktarda savaş tazminatı da istemişlerdir. Yazar, bu ayaklanmadan önce de ülkede yabancıların halkı tahrik ettiğini, herhangi bir Avrupalı subayın Çinli bir askeri gördüğünde onun saçını kestiğini, hatta kimi zaman kafasını da keserek öldürdüğünü dile getirmiştir. Bütün bunlara bakarak,

"Çinliler hiç şüphesiz gayet mazlum ve mağdur millettir, her ne kadar istikballeri falan düşünülüyorsa da hâlihazırda dünyada Hindlilerden sonra en mazlum bunlardır. Şimdilik Pekin'de hâkim falan Çinlilerdir; Çin hakanı var, bilmem Çin hükümeti var, var ama yine var olsunlar fakat şimdilik yalnız isimleri var."
(Abdürreşid İbrahim, 2003b: 145)

diyen yazar ayrıca, yakın bir gelecekte İngilizlerin bütün ülkeyi ele geçireceklerini dile getirmiştir. Ona göre Çin'i sömürmekte İngilizlerle Japonlar yarış halindedir.

Bu bağlamda son olarak Çinlilerle Japonların birleşmesi düşüncesine yer vermek gerekir. Abdürreşid İbrahim bu konuya büyük önem vermiş, kendisinin de ülkede bulunma amaçlarından birinin bu birliğe hizmet etmek olduğunu dile getirmiştir. Ona göre bu konu o günkü siyasi ortamda en çok konuşulan konuların başında gelmektedir. Yazar her iki ülkenin de bu birleşmeden büyük yarar sağlayacağını düşünmektedir. "Çinliler Japonlarla birleştikleri zaman Çin'de Avrupalıların iktisadi menfaatlerine sekteye uğratar, belki de bütün Batı siyasetine büyük bir darbe vurulurdu. Ve bilhassa Rusya hükümetinin mevki hepsinden ziyade sarsılırdı." (s. 142) diyen yazar, kendileri zarar göreceği için Avrupalıların bu birleşmeyi istemediğini dile getirmiştir. Abdürreşid İbrahim'e göre Japonlar için bu mesele ölüm kalım meselesidir. Eğer Çin-Japon birliği

gerçekleşirse, yalnız Uzakdoğu için değil, bütün Doğuların siyasi hayatları için büyük bir diplomatik başarı elde edilmiş olacaktır. Bu birleşmenin sonucu, yazarın asıl ümit ettiği Doğu birliğine yol açacaktır. Yine yazara göre, Çin diplomatlarının büyük bölümü birleşmeye sıcak bakmaktadır ancak halk arasında yaygın bir Japon düşmanlığı vardır, zira yazarın ülkede bulunduğu sırada da Japon malları boykot edilmektedir.

Çin'deki sosyal ve kültürel ögelere genel olarak bakıldığında Çinlilerin çalışkan, yetenekli, sözünün eri ve milliyetçi insanlar oldukları göze çarpmaktadır. Bu ve benzer olumlu özellikleriyle Çin'i parlak bir gelecek beklemektedir. Ancak halkın afyon bağımlısı olması ve yabancı ülkelerin Çin'i sömürmesi ülkenin kalkınmasını yavaşlatan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkede kalabalık bir nüfusa sahip olan Müslümanların yönetimde hiçbir etkisi yoktur; pek çok konuda Mecusilerden zulüm gören Müslümanlar dinsel yaşantı bakımından da cehalet içindedir.

3.2.2.4. Çin ve Çinli İmgesi:

II. Meşrutiyet döneminde Çin hakkındaki izlenimlerine gezi kitabında yer veren tek Türk gezgini Abdürreşid İbrahim'dir. Dolayısıyla dönem Çin'i hakkında ortaya konan imgeler bir tek yazarın elinden çıkmıştır. Bir tek bakış açısının ürünü olan bu imgelere bakıldığında, genel olarak dönem Çin'inin 1850li yıllardaki Japonya'yı andırdığı görülmektedir. Yazarın Çin hakkındaki imgeleri, ülkenin Avrupa ülkeleri tarafından ekonomik olarak kuşatılmışlığına, buna rağmen halkın gelişme adına gayretler sarfetmesine yöneliktir. Çin de tıpkı 1850lerdeki Japonya gibi sömürgeci ülkeler tarafından kuşatılmış, ancak halk bu kuşatmadan ders çıkartarak geri kaldığının farkına varmıştır. Bu geri kalışına çareler arayan Çin, yine Japonya gibi yurt dışına öğrenci ve subay göndererek kalkınmak için araştırmalara başlamıştır. Ülkede açılan fabrikalar sayesinde gelişmeye yeni yeni başlayan Çin, gerek ekonomi anlayışı, gerekse düzenli ordusuyla çok parlak bir gelecek vaat etmektedir. Halkının çalışkanlığı, milliyetine sahip çıkması, ürettiğinden daha az harcaması, tüketirken yerli mallarını tercih etmesi gibi özellikleri, ülkeyi kısa zamanda kalkındıracak nitelikler olarak imgelmiştir.

Dönem Çinlilerine bakıldığında halkın oldukça mağdur ve mazlum bir millet olarak imgelendiği görülmektedir. Başta İngilizler olmak üzere Avrupalı sömürgeci milletler Çinlilere son derece kötü davranmakta, kendi ülkelerinde halka uşak muamelesi

yapmaktadır. Çinliler kalabalık nüfuslarına ve milliyetçi tutumlarına rağmen bunlara boyun eğmiş görünmektedir.

Gezi kitabında Çinliler çalışkan, sözünün eri, milletine ve geleneklerine bağlı bir millet olarak imgelenmiştir. Uzun saçları, uzun tırnakları ve kendilerine özgü kıyafetleriyle imgelenen Çinliler, modern Avrupalı insan tipinden oldukça uzak bir görüntü sergilemektedir. Temizlik konusunda son derece geri olmaları, ahlak açısından kötü durumda bulunmaları ve afyon bağımlısı olmaları Çinlilerin olumsuz imgelerinden birkaçıdır. Halkın dış düşmana karşı birlik olması, buna rağmen sürekli kendi içinde iç çatışmalar yaşaması yine Çinliler açısından sorunlu bir durumdur.

Çinliler içinde Müslümanlara uzunca değinen yazar, kitabında, cahil, tutucu, pasif ve mağdur bir Müslüman imgesi çizmiştir. Ona göre Çin Müslümanları dini bilgiler konusunda son derece cahildir, namazda sureleri yanlış okuyan bu Müslümanlar daha selamı bile doğru verememektedir. Müslüman halk arasında cehalet yaygın olup bunun düzeltilmesi yoluna da gidilmemektedir. Müslümanların inançlarına pek çok Mecusi âdeti karışmıştır; zaten dıştan bakıldığında bir Müslümanla bir Mecusi arasında herhangi bir fark görülmemektedir. Müslüman Çinliler aynı zamanda son derece pasiftir. Ülkede yetmiş seksen milyon Müslüman bulunduğu halde yönetimde hiçbir etkileri yoktur. Yine bu Müslümanlar, ülkenin birçok yerinde Mecusilerin mağdurdur. Yönetimde Mecusiler söz sahibi oldukları için Müslümanların hakkı birçok yerde çiğnenmektedir.

Abdürreşid İbrahim'in Çin ve Çinli imgeleri bu şekilde özetlendikten sonra imgeye etki eden nedenlere göz atmak yerinde olacaktır. Her şeyden önce imgeye etki eden şey Abdürreşid İbrahim'in ülkede bulunuş amacıdır. Yazar, Müslüman halkın durumunu yakından görmek ve Çin-Japon birleşmesine katkı sağlamak amacıyla bu ülkede bulunmaktadır. Bu bakımdan yazar, ülkeyi gezerken daha çok Müslümanlara odaklanmış, Çin hakkında söylenmesi gereken kimi özellikleri ise atlamıştır. Yazar Çin-Japon birleşmesi gibi ütöpik bir düşünceye son derece sıcak baktığından Çinlileri okuyucularına mağdur ve sempatik bir millet olarak göstermeye çalışmıştır. Bundaki amaç, bu mağdur ve mazlum milletin Japonlarla birleşirse büyük bir güç olacağı, böylelikle zulümden kurtulacağı düşüncesini yaymaktır.

Bununla bağlantılı olarak Çin ve Çinli imgesine etki eden bir diğer etmenin Abdürreşid İbrahim'in oksidentalist düşünceleri olduğu söylenebilir. Abdürreşid İbrahim Avrupalıları hiç sevmemekte, onlara büyük bir kin duymaktadır. Yazar kitabının pek çok yerinde uygar denilerek örnek alınan Avrupalıların hiç de uygar insanlar olmadıklarını, onların ikiyüzlü tavırlarla düşmanlarını sömürdüklerini, gönderdikleri misyonerler sayesinde halkı deforme ettiklerini anlatmıştır. Ona göre başta İngiltere olmak üzere bütün Avrupa sömürgeci, vahşi ve ikiyüzlüdür. Abdürreşid İbrahim Avrupalıların bütün Doğu milletlerinin ortak düşmanı olduğuna inanmaktadır. Bu konudaki düşüncelerini ülkede bulunduğu sırada *Ay-Ku-Bav* adlı bir gazetede "Şark Şarklılar İçindir" adlı bir makalesiyle dile getirmiştir. Bu son derece oksidentalist söylemlerle dolu yazısında, Avrupalı ortak düşmanlar karşısında bütün Doğulu milletlerin birleşmesini savunan yazar, Çinlilere de Japonları örnek göstermiştir. Birleşmenin önce Çinlilerle Japonlar arasında olması gerektiğini düşünen yazar, bu birleşmeden meydana gelecek pozitif sinerjinin bütün Doğu milletlerini birleştireceğini ön görmektedir. Bu tarz düşüncelere sahip olan yazar, Çin'de de Avrupa sömürsünü görünce Çinlileri mağdur ve mazlum bir millet olarak imlemiştir.

Yazarın bu söylemlerine ülkede 1900 yılında meydana gelen Boxer Ayaklanması da tuz biber olmuştur. Boxer Ayaklanması Çinlilerdeki yabancı düşmanlığı yüzünden ortaya çıkmış bir ayaklanmadır. Ancak Avrupalı ülkeler, Çin'deki yurttaşlarının zarar göreceği düşüncesiyle ayaklanmayı bastırmaya gelmiştir. Ayaklanmayı bastırmak için sekiz farklı milletin askerinden oluşan bir müttefik ordusu oluşturulmuş, bu ordu da Pekin'e kadar ilerleyerek, Çin'i istila ve yağma etmiştir. Bu sırada yaptıkları vahşetle Çinlileri sindiren Avrupalılar, 1909 yılı itibariyle de Çin'deki baskılarına devam etmektedir. Yazarın Avrupalılara duyduğu kin, henüz etkisi devam eden Boxer Ayaklanması'yla daha da pekişmiştir. Bu yüzden yazarın Çinlileri tıpkı Türkler gibi Avrupa mağduru ve mazlumu bir millet olarak imgelemesi kaçınılmaz olmuştur.

Abdürreşid İbrahim'in Çin imgesine, çok eskilere dayanan Türk-Çin düşmanlığının ya da son dönem Türk-Çin ilişkilerinin etki ettiğini söylemek oldukça güçtür. Başta da belirttiğimiz gibi Osmanlı'nın son döneminde Çin'le ilişki yok denecek kadar azdır. Yazar da Türklerin çok eski düşmanlarından olan Çinlileri imgelerken eski defterleri karıştırmamış, iki millet arasındaki tarihi düşmanlığı görmezden gelmiştir. Abdürreşid

İbrahim geçmişe değil geleceğe bakmakta, hayalini kurduğu Pan-Asya idealinde Türklerle Çinlilerin ortak olacağını ön görmektedir. Bu bakımdan geçmişi kurcalamanın değil, ortak noktalarda buluşarak geleceğe bakmanın zamanıdır. Yazar iki kutuplu bir dünya ön görerek bütün Doğuluların bir millet, bütün Batılıların da ayrı millet olduğunu düşünmektedir. Aynı özelliklere sahip olan Türklerin, Çinlilerin, Japonların ve diğer Doğulu milletlerin birleşmesi gerektiğini savunan bir yazar, Çinliler hakkında olumlu imgeler oluşturarak bu birliğe katkı sağlamayı hedeflemiştir.

3.2.3. Kore:

Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam* adlı eserinde Uzakdoğu'nun bir diğer ülkesi olan Kore'ye de yer ayırmıştır. Japonya'dan sonra gemiyle Kore'ye geçen yazar bir süreliğine ülkede bulunmuştur. Ancak Abdürreşid İbrahim Kore hakkında ayrıntılı bilgi vermemiştir, bu yüzden ülke alt başlıklara bölünmeden anlatılacaktır.

Yazarın ülkede bulunduğu sırada Kore tam anlamıyla bir Japon sömürgesidir. Bulduğu coğrafi konum gereği tarihin birçok döneminde ya Çinliler ya da Japonlar tarafından kuşatılan Kore, 1900lü yılların başlarında Japonya hegemonyası altındadır. Japon etkisi ve idaresi ülkenin her yerinde açıkça görülmektedir. Bununla birlikte Japonlar ülkeye büyük yatırımlar yaparak Kore halkına hizmet de götürmektedir. Abdürreşid İbrahim'in dediğine göre,

"Japonlar bugün Kore'yi kendilerine mal edinmişler. Her tarafını demir yolu ile kuşatmışlar, savaş zamanında geçici olarak gayet ufak makinelerle dar yol yapılmış ise de savaştan sonra tam dehşetli askeri nakliyata mahsus son derecede metin yollar yapmışlardır, sahillerde ise mükemmel limanlar, şehirlerde tramvaylar, telefonlar, telgraflar, postalar o derece intizama konulmuş ki Japonya'da nasıl ise burada da öyledir, belki burada daha muntazam, daha güzel, daha mükemmel imar etmektedir. Zaten Japonların siyasetleri umumiyetle müstemlekeleri daha ziyade imar ediyorlar." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 31-32)

Abdürreşid İbrahim Kore'nin Japonya tarafından istila edilmesinden, Korelilerin esaret hayatı yaşamasından rahatsızlık duymuş, bu durumu Seul'de bulunduğu sırada görüştüğü Kore İçişleri Bakanı Keylin'e sormuştur. Bakan Keylin ise verdiği cevabında, zamanında eğitime önem vermediklerinden bu hallere düştüklerini, şu anki durum itibarıyla çok pişman olduklarını ancak bir kere memleketin elden gittiğini üzüntüyle

anlatmıştır. Yine Bakan Keylin'in dediğine göre Kral Ey Ying, laubali bir kişi olup ülkenin elden gitmesine, Japonlar tarafından istila edilmesine üzülmemiştir. Hatta 'Millet bizim elimizde bulunacağına Japonların idaresinde rahat eder' demiştir. Ancak veliaht çok ağlamış, memleketin tamamen elden çıkmasına son derece üzülmiştir. Abdürreşid İbrahim kurtuluş yolu olup olmadığını sorduğunda ise Bakan Keylin,

"Japonlar geldiği günden itibaren millet kendinde bir hürriyet hissetti. Evet, Japonlar zulüm ve düşmanlık edecekler, bunu bildikleri halde yine Japonları isteyecekler. Zira Japonlar milletin işlerini kolaylaştırdılar, yollar yapıldı, çeşitli gemiler, sonra şehirlerin temizlenmesi ve aydınlatılması hep Japonlarındır. Bunları gördüğünde millet hiç şüphesiz onları bizim idaremize tercih edecektir. Biz de ister istemez kabul edeceğiz artık çok kalmadı. Mutlaka bizim için Çinlilerden Japonlar daha iyidir, Japonlar istila etmezse Çinliler istila edecek." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 24)

diyerek cevap vermiştir. Bu durumu öğrenen ve halkta milli şuur kalmadığını gören yazar, "behemehal Korelilerde ümit olunacak hiçbir şey kalmadığı gibi kendileri de hiçbir şey ümit etmiyorlar." (s. 28) demiştir.

Yazar ülkede bulunduğu sırada Pusan ve Seul şehirlerini görmüş, bunlar hakkındaki izlenimlerini de kısaca aktarmıştır. Pusan şehri hakkında,

"Posan Kore sahilinde gayet güzel bir limandır. Burada liman suni falan değil, hilkatın bahşettiği bir liman olup şehir de ufacık bir kasabadır. Burada ahali kâmilen Koreli fakat memurlar ve asker umumiyetle Japon'dur. Posan kasabasında yeni yapılmış hükümet konaklarından başka göze çarpacak hiçbir şey yoktur. Asıl yerli Korelilerin evleri falan son derce pis ve harap kulübelerden ibaret, kamuştan falan yapılmış gölgelikler, kasabanın etrafı dağlarla çevrili ve o dağların içlerinde serpilmiş Koreli fakir halk ki 'insanların bigâneleri' demekten başka bir tabir bulunamaz." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 18)

diyerek izlenimlerini aktaran yazar ayrıca, şehrin etrafındaki köyleri de dolaştığını, buralarda da üç beş haneli küçük köylere rast geldiğini dile getirmiştir. Başkent Seul de Pusan'dan farklı değildir, orasının da gösterişli hiçbir tarafı yoktur:

"Seul, evet payitahttır. Etrafı büyük bir kale ile de çevrilmiş, bir de saray imparatoru kalesi var, bunlardan başka "şudur" denilecek bir şey yok. Yani

Korelilerin mülkü olacak hiçbir şey yoktur. Evler, dükkânlar hep bir kat. O kadar âdi binalar ki bizim Rusya'da köylerimizde nisbeten daha muntazam evler bulunur. Burası bir payitaht olduğu halde iki katlı ev bile olmazsa hayret edilmez mi? Yahut bir katlı evlerde bir derece süslü, tantanalı bir şeyler olur, o da yok." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 22-23)

diyen yazara göre Seul bir ülkenin başkenti olduğunu gösterecek hiçbir özelliğe sahip değildir. Şehirde tarihi eser adına herhangi bir şeye tesadüf edemeyen yazar, buradan yola çıkarak eskiden beri Korelilerin kendine özgü bir mimarisinin olmadığına hüküm vermiştir.

Kore'deki eğitim hayatından kısaca söz eden yazar, Japonların ülkede bin iki yüz kadar ilkokul, on kadar da lise açtıklarını dile getirmiştir. Üniversite eğitimi için ise Koreliler Japonya'ya gitmektedir. Kore okullarında eğitim Kore diliyle yapılmaktadır; ancak Seul istisna olmak üzere, okullardaki öğretmenlerin büyük bölümü Japon'dur. Kore'nin bazı köylerinde eğitim eski yöntemlerle sürdürülmektedir. Çocuklar hasır veya saman üstünde eğitim görmekte, tahta ya da sıra kullanmamaktadır, zira geleneklerine göre tahta, sıra kullanılması uygun değildir. Yazar ayrıca Kore alfabesinin çok zor olduğunu, bir öğrencinin okuyup yazabilmesi için en az on yıl eğitim alması gerektiğini dile getirmiştir.

Abdürreşid İbrahim ülke ekonomisine değindiği satırlarında Kore'nin güzel bir araziye sahip olduğunu söylemiştir. Ülkenin ekili alanları, ovaları, pirinç tarlaları ve meraları çoktur. Her tarafta hayvan sürüleri de göze çarpmaktadır. Buna rağmen Kore'de zengin sayılacak adam parmakla gösterilecek kadar azdır.

"Kore'de servet sahibi hiç yokmuş, milyoner falan değil de hiç olmazsa birkaç yüz bine sahip olan bile parmakla sayılırmış. Onlar da birkaç kereste tüccarından ibaretmiş. Eskiden olmadığı gibi bundan sonra da olma ihtimali yokmuş, sebebi de biraz geçimini yoluna koyup onu belli etmek çirkin görülürmüş. Korelilerin bir meziyetleri varsa o da zahmetkeş olmalarıdır. Zorluktan şikâyet etmez. Her ne gibi iş bulursa çalışır, yorulmaz; kimseye de minnet etmez, ekmesini de sever, dilenmez. Bir Koreli karnı doyduğunda başka bir şey de düşünmesini bilmez. Uzun bir düşünce bunların tabiatlarında yokmuş." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 33)

diyen Abdürreşid İbrahim'e göre yakın bir gelecekte de bu ülkede zengin insan görme ihtimali düşüktür, zira halk ilerisini düşünmemekte ve zenginliğe olumlu gözlerle bakmamaktadır.

Kitabında Korelilerin ahlakına da değinen yazar bu bağlamda halkın içki bağımlısı olduğuna ve misyonerler yüzünden alkol tüketiminin daha da çoğaldığına dikkat çekmiştir. Ona göre Kore'de içki tüketimi o kadar yaygındır ki sokaklarda, meydanlarda sarhoş düşmüş insanlara her zaman rastlamak mümkündür. İçki tüketiminin artmasında misyonerlerin de etkisi bulunmaktadır, zira misyonerlerin Korelileri Hristiyanlaştırmak için kullandıkları en yaygın yöntem içkidir. Önce halkı içkiye bağımlı eden misyonerler daha sonra bir kadeh rakı karşılığında onlara Hristiyanlığı teklif etmekte, bağımlı haline gelmiş olan Koreli de kolayca bu yeni dini kabul etmektedir. İçkinin çoğalmasıyla halk arasında diğer kötülükler de yaygınlaşmıştır. Yazarın dediğine göre,

"İçki bunları bitirmiş, her cihetten bitirmekte olduğu gibi ahlak cihetinden de bitirmiş, eskiden bir Koreli asla yalan söylemezmiş, hatta bir adamın yalan söylediği ortaya çıkarsa babası evlatlıktan reddedermiş, fakat şimdi yalan söylemenin yaygınlaşmakta olduğunu kendileri hayret ile söylüyorlar. Fuhşiyat eskiden hiç yok iken bu son on sene zarfında o da başlamış ve ilerlemiş." tir.
(Abdürreşid İbrahim, 2003b: 34)

Korelilerin ahlakından söz ederken Kore kadınlarına da değinmek gerekir. Yazarın aktardığına göre son yıllarda gevşeme görülse de, bu ülkede kadınlar son derece namuslu ve utangaçtırlar. Tıpkı İslam ülkelerinde olduğu gibi Kore'de de kadınlar yabancı erkeklerden kendilerini saklamakta, evlerde haremlik-selamlık uygulaması yapmaktadırlar. Kadınlar sokağa çıktıklarında erkeklerin cübbesine benzer beyaz uzunca bir kıyafet giymekte, yüzlerinden başka her yerlerini örtmektedirler. Kadınların bu ve benzer özelliklerinden memnuniyetle söz eden yazar, misyonerler yüzünden kadınların ahlakının da bozulmaya başladığını üzüntüyle dile getirmiştir.

Kore hakkında yukarıda anlattıklarımızı dillendiren yazar, sonuç olarak şunları söylemiştir:

"Ben Kore dâhilinde bir hafta kadar dolaştım. Korelilerin istikbali için ümitlenilecek bir şey görmedim. Belki Kore adı birkaç sene sonra bir memleket adı olarak bâki olamaz, yalnız vilayet olur kalır: Japonya'nın Kore vilayeti, zaten

hemen olmak üzeredir. Korelilerin menfaatleri de başka türlü olamaz. Koreliler Japonlara iltihak ederlerse, ihtimal ki yine bir derece Japonların himayesinde yaşayabilirler. Müstakil olduklarında her daim tehlikeye maruz kalırlar. Koreliler için en münasip, en insafli ve en yakın ve en ufak bir devlet tasavvur olunabilirse o da Japonlardır. Zira Japonlar Korelilerin şahsi menfaatlerine de yardım edebilirler, din birlikleri de var, ırk birlikleri de var." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 34-35)

Gerek bu son alıntıya, gerekse yukarıdan beri özetlemeye çalıştığımız Kore ve Koreliler imgesine baktığımızda, yazarın en belirgin imge olarak self-determinasyonunu sağlayamayan bir ülke imgesi çizdiği görülmektedir. Ülke topraklarına girildiği andan itibaren eğitimden ticarete, ekonomiden şehirciliğe kadar her yerde belirgin bir şekilde Japon etkisi dikkat çekmektedir. Kore, kendi geleceğini kendisi tayin edemeyecek kadar zor durumda olan bir ülkedir. Yazarın ortaya koyduğu imgelere bakılırsa bunun iki nedeni vardır. Birincisi ülkenin bulunduğu coğrafi konum gereği Çin ve Japonya arasında sürekli paylaşım konusu olmasıdır. Tarih boyunca bu çatışmayı sıkça yaşayan Koreliler, daha önceleri Çin hegemonyası da girip Çinlileri tanıdıklarından, Japonları Çinlilere tercih etmektedirler. İkinci neden ise halktaki şuursuzluktur. Geleceğini düşünmeyen, ekonomiye ve eğitime yeterince önem vermeyen bu halk, alkol bağımlılığı nedeniyle milli şuurunu da kaybetmiş, bir şişe alkole ülkesini satacak duruma gelmiştir. Ahlakın bozulmasında, halkın bu hallere düşmesinde Korelilerin suçu olduğu gibi ülkeye gelen Hristiyan misyonerlerin de büyük suçu vardır. Halkı alkole alıştıran, onların ahlakını bozan, bu Hristiyan misyonerlerdir.

Özet olarak, II. Meşrutiyet döneminde Kore coğrafyasında gezen Abdürreşid İbrahim'in Japon sömürgesi altındaki Kore'nin olumsuz imgesini çizdiği dile getirilebilir. Harap şehirleriyle, fakir, şuursuz, alkolik halkıyla imgelenen Kore, gelecek adına ümit vermeyen bir ülke konumundadır. O dönem için kendi geleceklerini tayin edemeyecek durumda olan Koreliler, kurtulmak için yine Japonların elinden tutmak zorundadırlar.

3.2.4. Moğolistan:

Abdürreşid İbrahim'in gezdiği son Doğu Asya ülkesi Moğolistan'dır. Sibirya topraklarından Moğolistan'a geçen yazar *Âlem-i İslam* adlı eserinde bu ülkeye de kısaca

yer vermiştir. Yazar Moğolistan’da uzun süre kalmamış ve ülke hakkında ayrıntılı bilgi vermemiştir. Bu yüzden ülke alt başlıklara ayrılmadan genel olarak tanıtılacaktır.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, yazarın kitabında Moğolistan’ın nerede başlayıp nerede bittiği anlaşılamamaktadır. Abdürreşid İbrahim, Sibiryaya ile Moğolistan’ı iç içe anlatmış; bugün için Sibiryaya toprakları içinde olan kimi yerleri, örneğin Baykal Gölü’nü, Moğolistan sınırları içindeymiş gibi dillendirmiştir. Yine bölgede yaşayan Buryatlıları (Boratlar) Moğol kavmi olarak nitelendiren yazar, bu halkın Sibiryaya’da yaşadığından da söz etmiştir. Abdürreşid İbrahim Moğolistan’ı ve Moğolları net ifadelerle anlatmadığından, bu bölümde yazarın Moğollar olarak tanıttığı Buryatlılar üzerinden Moğol imgesini tespit etmeye çalışacağız.

Abdürreşid İbrahim, Moğolistan’da gezerken öncelikle halkın dini inancına odaklanmış, ülkede misyonerlerin faaliyetlerini ve Budizm’in halk nezdindeki yerini tespit etmeye çalışmıştır. Bunları yaparken genellikle yöredeki aydın kişilerden ya da din adamlarından bilgi almıştır. Yazarın Moğolistan hakkında bilgi aldığı kişilerden biri İnakinti Padgarbonski adlı bir keşiştir. Padgarbonski, Moğolistan’ı karış karış gezmiş, ülkenin her şeyi hakkında bilgi sahibi olmuş aydın bir din adamıdır. Kendisi bir din adamı olduğu halde tutucu fikirlere sahip olmayıp, ülkedeki misyoner faaliyetlerinden rahatsızlık duymaktadır. Onun dediğine göre,

"Moğollar umumiyetle Hristiyanlık’ı kabul ettikçe çökecekler/yok olacaklardır; zira bugünkü Hristiyanlık Moğollara din nâmıyla fesad-ı ahlak tohumunu ekiyor. Misyonerler insanları malumatlarıyla ikna edemediklerinden her fesada/kötülüğe vesile olabiliyorlar. Gerek Moğolları gerek Mançurları içki ile musibete düşürdüler/belaya uğrattılar. Bugün bütün Moğolistan’da ahlak bozukluğu, büyük bir hızla artmaktadır. Ahlak bozukluğunun neticesi olarak Boratlar, Yakutlar, Minosya Tatarları hep neseben yok olmaktadır." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 165)

Abdürreşid İbrahim ülkede bulunduğu sırada Budizm’in en önemli liderlerinden Hamba Lama’yla görüşmüştür. Onun dediğine göre Budizm’in iki önemli lideri vardır; birisi Tibet’te yaşayan Dalay Lama, diğeri de Moğolistan’da yaşayan Hamba Lama’dır. Bu ikisinden başka Budistlerin ilah kabul ettikleri bir ‘hototo’ları da bulunmaktadır ki bu da Çin’de bir mağarada yaşamaktadır. Yazar, Hamba Lama’nın Moğolistan’da çok değer verilen bir kimse olduğunu dile getirmiş, onunla görüşmek için yaşadığı köy olan

Dasan'a gitmiştir. Yazarın dediğine göre Dasan iki yüz elli üç yüz hanelik bir köydür. Bu köyün özelliği erkeklerle kadınları ayırmak için yapılmış olması ve içinde yalnızca erkeklerin yaşamasıdır. Dasan'da hayvanlar bile dişilerinden ayrılmıştır, örneğin köyde horoz bulunmakta ancak tavuk bulunmamaktadır. Yazar, Hamba Lama ile uzun uzun konuşup Budizm ve Şamanizm hakkında ayrıntılı bilgi almış ve bu arada Buryatlıların sosyal yaşantısını da öğrenmiştir. Hamba Lama'nın aktardığına göre Buryatlılar Rusların sömürgesi altında yaşayan bir halktır. Halkın malı, canı, dini hep Rusların elindedir. Nüfusları günden güne tükenmekte olan bu halk âdeta ölüme mahkûm edilmiştir.

Abdürreşid İbrahim ülkede tanıştığı kişilerin söylediklerinden sonra kendisi de kimi gözlemlerde bulunmuş ve Buryatlılar hakkındaki izlenimlerini dile getirmiştir. Yazara göre, Buryatlılar eskiden göçebe hayatı yaşayan bir millettir. Son dönemde göçebelikte değişikliğe giden Buryatlılar, artık yalnızca yaz günlerinde göç etmekte, kışın ise 'olos/ulus' dedikleri iki üç hanelik köylerde yaşamaktadır. Yazar bu kışlık evlerin tek odalı ahşap bir ev olduğunu, bütün aile fertlerinin bu tekodada yatıp kalktığını dile getirmiştir. Evleri gördükten sonra Buryatlılar hakkında, "Pislik son derecede, yıkanmak nedir, hamam nedir bilmezler, nezafet nedir haberleri yok. Ama kendileri misafirperver, konuksever adamlardır. Birçok yönlerden bizim sahrada yaşayan Kazak halkına benzerlikleri vardır." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 194) diyen yazar, Buryatlıların temizlik nedir bilmeyen pis insanlar olduklarını, ancak misafirperverlik konusunda iyi olduklarını dile getirmiştir.

Buryatlılar hayvancılıkla uğraşan bir millettir. Bütün Moğolistan'da olduğu gibi bunlarda da çok sayıda hayvan bulunmaktadır. Buryatlıların hayvan yetiştirme konusunda eşsiz bir yetenekleri vardır. Hayvanların sütünden rakı yapmak Buryatlılar arasında çok yaygındır. Her türden hayvanın sütünden rakı yapan Buryatlılar aşırı derecede içki tüketmektedir. Hamba Lama'nın demesine göre Buryatlılar yaz kış aralıksız içmektedirler ve sürekli sarhoşurlar. Bu bağımlılık da onların neslinin yok olup gitmesine neden olmaktadır.

Abdürreşid İbrahim'in Moğolistan izlenimleri bunlarla sınırlıdır. O, ülkede bulunduğu sırada Budizm'in dini liderlerinden Hamba Lama ile görüşmüş, Budizm hakkında bilgi almıştır. Misyonerlerin burada da faaliyet içinde olduğunu gören yazar, bunların halkın

ahlakını bozduğuna inanmaktadır. Yazarın kısa da olsa verdiği Moğol imgesine bakıldığında, o dönem için Moğolların Rus esareti altında yaşadıkları göze çarpmaktadır. Bir Moğol kavmi olan Buryatlılara bakıldığında, halkın fakir ve pis olduğu, aynı zamanda içki bağımlısı olduğu görülmektedir. Alkol bağımlılığı ve Rus baskısı gibi etkenler nedeniyle gittikçe azalan Buryatlılar, gelecek vaat etmeyen bir halk gibi imgelенmiştir. Hayvancılıkla geçinen Buryatlılar, Budizm ve Şamanizm'e inanmaktadır, ancak misyonerlerin çalışmalarıyla aralarında Hristiyanlık da yayılmaktadır.

3.2.5. Singapur:

Abdürreşid İbrahim Güneydoğu Asya ülkeleri arasından yalnızca Singapur'u ziyaret etmiştir. Malezya'nın güneyinde küçük bir ada ülkesi olan Singapur, o dönemde Müslümanların çoğunlukta olduğu bir ülkedir. İslam birliği ve Pan-Asya idealleri çerçevesinde burada yaşayan Müslümanları yakından tanımak isteyen yazar, Çin gezisinden sonra bir vapura atlayarak doğruca bu ülkeye gelmiştir. Abdürreşid İbrahim, o dönem için bağımsız bir ülke olmayan bu yerde uzun süre kalmamış, hakkında ayrıntılı bilgi vermemiştir. Bu yüzden ülke alt başlıklara ayrılmadan özetlenecektir.

Yazar, şehre iner inmez Singapur hakkında bilgi vermeye başlamıştır. Yazarın ilk dikkatini çeken şey kentin kozmopolit yapısıdır. Onun dediğine göre Singapur tıpkı diğer Doğu kentleri gibi farklı insanların bir arada yaşadığı bir kenttir:

"Singapur Malaka yarımadasının, daha doğrusu Asya kulağının tam ucunda bulunan ufak ve gayet güzel bir şehirmiştir, şehrin girişi dikkat çeken bir manzarayı hâiz olmayıp pek âdi Doğu'ya mahsus tabii bir manzara göze çarpıyor: Kırmızı peştamal bağlamış Cavalılara, uzun gömlekle çıplak ayaklı Malayolulara, uzun saçlı Çinlilere, ufacık ufacık Japonlara, ince-zayıf kurumuş vücutlu Hindlilere tesadüf olunuyordu." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 228)

diyen yazar ayrıca, bu kozmopolit yapı içinde en kalabalık nüfusun Müslümanlara ait olduğunu dile getirmiştir.

Yazar, Singapur'da önce Hintli İsa Bahaî kardeşlerin ticarethanelerine gitmiş, eşyalarını oraya bıraktıktan sonra kentte dolaşmaya çıkmıştır. Yazarın demesine göre, Singapur'un cadde ve binaları oldukça modern bir Avrupa kentini andırmaktadır. Ancak şehir

içindeki pislikler onun bir Avrupa kenti olmadığına işarettir. Şehrin çeşitli camilerle, büyük otellerle, mağaza ve ticarethanelerle süslü olduğunu dile getiren yazar, ulaşımın elektrikli tramvaylarla sağlandığı bu kentin oldukça mamur ve muntazam olduğunu söylemiştir.

Singapur hakkında bilgi vermeye devam eden yazar, Singapur sözcüğünün iki sözcükten oluştuğunu, "singa" sözcüğünün "burun", "pur" sözcüğünün "şehir" anlamına geldiğini; Malaka Yarımadasının burnunda bulunduğu için bu şehre "burun şehri" anlamında "Singapur" dendiğini dile getirmiştir. Ekvatora yakın olduğu için şehrin havası oldukça güzeldir.

Yazarın aktardığına göre, şehir önceleri Cevher Emirliği'ne ait boş bir ada iken, 1820li yıllarda Cevher Emiri tarafından kömür deposu yapmaları için İngilizlere hediye edilmiştir. İngilizler de kısa süre içinde şehri imar edip büyük bir ticaret limanı haline getirmişlerdir. Başlangıçta İngilizler burada bir misafir gibi buldukları halde zamanla kente de Malaylara da hâkim olmuşlardır.

"Singapur her ne kadar büyük bir şehir değilse de oldukça güzel ve mamur bir ticaretgâhtir. Singapur yalnız bir Singapur'dan ibaret olup etrafında nahiye, köy namına hiçbir şey yoktur. Böyle olmakla beraber İngilizler yalnız bu Singapu' u elde ettikleri gibi Malaka Yarımadasında bulunan Müslüman emirliklerinin tümüne tasallut etmişler. Singapur halkı, asıl yerlileri Malayo yahut Malakalılar olup hep Müslüman'dır, bir kısmı Cava halkı, bunların asılları Cava adalarından olup bilahare yakın vakitlerde buralarda yerleşmişlerdir. Bir miktar Sumatra'dan gelmiş Âşûlular, Arablar, Hindliler, İranlılar, Çinliler, Japonlar ve Hind Okyanusu adaları kavimlerinin her cinsinden birer numûne olduğu cihetle yine burası bir Müslüman şehridir denilirse caiz olur." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 232)

Abdürreşid İbrahim'in Singapur'da asıl bulunma amacı şehir Müslümanları hakkında bilgi almak ve onlara İslam birliği fikrini aşılamdır. Bu çerçevede şehirdeki Müslümanlardan söz eden yazar, Singapur'da ticaretin büyük bölümünün Müslümanların elinde olduğunu, en büyük ticarethanelere Müslümanların sahip olduğunu dile getirmiştir. Ticarete ve borsada önemli bir yer edinen Müslümanlar piyasada da yüksek bir mevkiye sahiptir. Yazarın kent Müslümanlarında garipsediği şey camilerde ezan vakti çan çalınmasıdır. Bir öğle namazı için camiye giden yazar,

caminin kapısında bir çan bulunduğunu, her gelenin sevap alma ümidiyle bu çanı çaldığını dile getirmiştir. Abdürreşid İbrahim ülkede bulunduğu sırada önde gelen Müslüman âlimlerle görüşmüş, onlara Müslümanların birbirini tanınmasının zorunluluğunu, mezhepler arasındaki farkların ayrılık nedeni olmaması gerektiğini anlatmıştır.

Yazar, ülkedeyken civarda bulunan adalara da gitmiş, halkı Müslüman olan bu adalarda Hristiyan misyonerlerin gelip faaliyetlerde bulunduğunu aktarmıştır.

"Malayo/Malaya yarımadasına yakın adalar pek çok olup halkı tümüyle denilecek derecede Müslüman'dır. Bunların her adaya mahsus isimleri olsa bile, umumuna yerli halk örfünde 'Cava adaları' denilmesi maruftur. Böyle olmakla birlikte meşhurları Sumatra, Sembas, Borneo, Silibs, Cava, Filipin adaları olup bunların toplam ahali otuz küsur milyon tahmin olduğu gibi, ahalisine de Cava ve Malayo kavimleri deniliyor." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 251)

diyerek çevre adalardan söz eden yazar, bunlardan birkaçına gitme fırsatı bulmuş ve elinden geldiğince İslam birliği fikrini oradakilere aktarmıştır. Yazarın bu adalar hakkındaki özet düşüncesi şöyledir:

"Ben vaktimin müsaadesi nisbetinde buralarda bu kadarlık malumat toplayabildim. Buralarda olan Müslümanlar hakkında fikirlerimin özeti: Bunlar için hayat ümidi ancak Allah'tan olabilir, Müsebbibi'l-Esbâb çarelerini halk eder; Kun! Emr-i celilini verir, fe-yekûn olur gider, hiç şüphe yoktur. Bilim ve maarife kalırsa Flenk devleti bunlara tahsil değil, nefes almaya bile meydan vermeyecektir. Yirminci asır medeniyeti biçare Müslümanların hayatına çullanmıştır." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 253)

Yazar bu ada Müslümanlarının kurtuluşu için Japon mandasını teklif etmektedir. Onun dediğine göre Japonlar artık kendi adalarına sığmamaktadır. Bu yüzden bir gün gelecek ve Japonlar da Flenk devleti üzerine yürümek zorunda kalacaktır. Japonya'ya karşı koyamayacak olan Flenk devleti de bu adaları hür bir devlet olan Japonya idaresine bırakacak, böylece ada Müslümanları rahat edecektir.

Yazarın Singapur ve Güneydoğu Asya'daki ada ülkeleri hakkında anlattıkları bunlardan ibarettir. Singapur imgesine genel olarak bakıldığında burada yoğun bir Müslüman nüfusu ve İngiliz sömürüsü dikkat çekmektedir. O gün itibariyle henüz bağımsız bir

devlet olmayan Singapur, şehircilik alanında ilerlemiş, bayındır bir ticaret kenti olarak imlenmiştir. Oldukça kozmopolit bir demografik yapısı bulunan kentin hâkim unsuru Müslümanlardır. Yazar, Müslümanların ticari ve sosyal hayattaki saygın konumundan sevinçle söz etmiş, bu halka İslam birliği düşüncesini aşılamaaya çalışmıştır. Diğer ada ülkelerinin durumu Singapur kadar iyi değildir. Hollanda sömürsü altında bulunan bu Müslüman halklar gelecek vaat etmemektedir. Kurtuluşun ancak Allah'ın elinde olduğunu dile getiren yazar, ada ülkelerinin Japonya hegemonyasına geçmesini ümit etmiş ve ancak bunun gerçekleştiğinde Müslüman halkın rahat edeceğini dile getirmiştir.

3.3. Güney Asya Ülkeleri:

Prof. Dr. Ramazan Özey'in *Asya Coğrafyası* adlı kitabında Pakistan, Hindistan, Afganistan, Nepal ve Bangladeş gibi ülkeler Güney Asya Ülkeleri olarak adlandırılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında bu ülkelerden yalnızca Afganistan ve Hindistan hakkında bilgi bulunabilmektedir, eserlerde diğer ülkeler üzerine herhangi birizlenim yoktur. Afganistan hakkındaki bilgilere dönemin Jöntürklerinden Mehmet Fazlı'nın *Resimli Afgan Seyahati* (1325) adlı kitabında rastlamak mümkündür. Mehmet Fazlı, Abdülhamit yönetiminden kaçarak Mısır'a sığınan, genç ve eğitimli bir Jöntürk'tür. Kitabından anlaşıldığı kadarıyla Afganistan'ın ünlü düşünürlerinden Mahmut Tarzi'nin daveti üzerine 1907 yılının sonlarında Afganistan'a gitmek üzere Mısır'dan yola çıkmıştır. 1908 yılının başlarında ülkeye ulaşan yazar, yaklaşık bir yıl burada kalmış ve ülke hakkındaki izlenimlerini *Resimli Afgan Seyahati* adıyla 1325 (1909-1910) yılında kitap haline getirmiştir. Adı geçen eser Kenan Karabulut tarafından *Afganistan'da Bir Jöntürk-Mısır Sürgününden Afgan Reformuna* adıyla 2007 yılında günümüz Türkçesine aktarılarak yayımlanmıştır.

Hindistan'dan söz eden gezgin ise Abdürreşid İbrahim'dir. Dönem gezginlerinden Abdürreşid İbrahim, Singapur'dan sonra Hindistan'a geçmiş ve ülke hakkındaki izlenimlerini *Âlem-i İslam* adlı eserinin ikinci cildinde okuyucularıyla paylaşmıştır.

3.3.1. Afganistan:

Mehmet Fazlı'nın Afganistan imgelerine geçmeden önce Afgan tarihine ve Türk-Afgan ilişkilerine kısaca göz atmak uygun olacaktır. Meşkure Yılmaz Börklü, "Tarihsel

Boyutu İçinde Afganistan'daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri" adlı makalesinde Afganistan'ın sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle, tarih boyunca çeşitli milletler tarafından işgal edildiğini dile getirmiştir. Yazarın demesine göre, "MÖ 500lü yıllarda ilk defa İranlılarca işgal edilen bölge, sonra Büyük İskender orduları tarafından ele geçirilmiştir." (Börklü, 1999: 80) İskender'den sonra bölgede Baktriana Devleti kurulmuştur. Bu devlet de MS 50'de yıkılınca, bölge kuzeyden gelen ve Türk asıllı oldukları tahmin edilen İskit ve Kuşanlar'ın hâkimiyeti altına girmiştir. 480 yılından sonra Afganistan'ın yeni hâkimleri, başka Türk kavimleri olmuştur. Önce Akhunlar bu topraklara yerleşmiş; ancak Göktürklerin baskısı sonucunda IV. yüzyılda hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir. VII. yüzyılın sonlarına doğru bu kez bölgeyi İslam orduları istila etmiştir. Bu istila kısa ömürlü olsa da Afganistan'da İslamiyet önemli ölçüde kabul görmüştür. İslamiyet'in yayılmasıyla burada Samani, Gazneli, Büyük Selçuklu Devleti ve Harzemşahlar gibi Müslüman-Türk devletlerinin hâkimiyeti görülmüştür. 1220'den sonra Moğollar Afganistan'ı istila edip yaklaşık yüz elli yıl boyunca ülkeye hâkim olmuşlardır. Moğolları bölgeden çıkaran ise Timur orduları olmuştur. Timur'un kurduğu devlet ölümünden sonra dağılmışsa da torunlarından Muhammed Babür'ün bölgede kurduğu Babür Devleti uzun yıllar yaşamıştır. 18. yüzyılda Babür Devleti'nin zayıflaması üzerine Afgan kabileleri bağımsız hareket etmeye başlamış ve zamanla iç karışıklıklar baş göstermiştir. Bu karışıklıklar 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdükten sonra, Dost Muhammed'in yönetime geçmesiyle ülkedeki birlik tekrar sağlanmıştır.

Bu yıllarda İngilizlerin yavaş yavaş Hindistan'ı hâkimiyetleri altına aldıkları gözlenmektedir. İlk Afgan-İngiliz ilişkisi, Kuzey Hindistan'da Peşaver sorununun çözümünde İngiliz hakemliği ile olmuştur. Arkasından 1839-1842 yılları arasında süren ilk Afgan-İngilizsavaşı patlak vermiştir. Dost Muhammed, ülkesi İngilizlerce işgal edilmesine rağmen 1863'te Kabil'e dönerek tekrar Afgan birliğini sağlamıştır. Dost Muhammed'in 9 Haziran 1863 tarihinde vefat etmesi ile Afganistan tekrar iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. 1878-1880 yılları arasında ikinci bir Afgan-İngiliz savaşı yaşanmış, bu savaşta ülke büyük oranda yıkılmıştır. Afganistan'ın içinde bulunduğu bu olumsuz şartları fırsat bilen Ruslar, 1881'de Türkmenistan'ı işgal etmiş ve böylece Afganistan'a komşu olmuşlardır. Afganistan'ın bağımsızlığını sağlayan olay ise üçüncü Afgan-İngiliz savaşı olmuştur. 1919 yılında yapılan bu savaşta İngilizler

herhangi bir başarı elde edememiş ve böylece Afganistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmışlardır. (Börklü, 1999: 80-82)

Türk-Afgan ilişkilerine bakıldığında Afganistan'ın Orta Asya'ya yakınlığı nedeniyle tarih boyunca çok sayıda Türk kavmine ev sahipliği yapmış bir ülke olduğu görülmektedir. İslam dini öncesinde Akhunlar ve Göktürkler gibi Türk kavimlerin egemenliğinde yaşayan bu bölge, İslam dininin bölgede yayılmasından sonra da Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti ve Harzemşahlar gibi diğer Türk kavimlerinin egemenliğine girmiştir. Bölgedeki Türk etkisi Timur İmparatorluğu ve Babür İmparatorluğu dönemlerinde de aynı güçte devam etmiştir. Afgan nüfusunun önemli bir bölümünü Türk kökenli etnik gruplar oluşturmaktadır.⁹ Ağustos 1919'de Emanullah Han'ın önderliğinde bağımsızlığını kazanan Afganistan, daha Kurtuluş Savaşı döneminde yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'yle ilişki içine girmiştir. 1 Mart 1921 tarihinde Türk ve Afgan heyetleri Moskova'da görüşmeler yapmış ve bu görüşmeler sonunda Türkiye-Afganistan İttifak Antlaşması imzalanmıştır. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Afganistan-T%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri)Bu anlaşmaya göre Türkiye Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Yine anlaşmaya göre taraflardan birine yapılacak saldırı diğer tarafa da yapılmış sayılacaktır. (Börklü, 1999: 83)

Yukarıda da görüldüğü gibi tarihin eski dönemlerinden beri içi içe yaşayan Türkler ile Afganlar, II. Meşrutiyet döneminde dostça ilişkiler içindedir. Gerek İngilizler gibi ortak bir düşmanın bulunması, gerekse aynı dine inanılması, iki milletin birbirine yaklaşmasına neden olmuştur. Mehmet Fazlı'nın gezi kitabında da ülkeden sevgiyle söz edilmiş ve gelişmeye başlayan Afganistan'dan alınacak ibretler olduğu dile getirilmiştir.

3.3.1.1. Afganistan Tarihi ve Coğrafyası:

Mehmet Fazlı, Afganistan'a misafir olarak gitmiş, ülkede bulunduğu sırada çeşitli devlet görevlileriyle tanışıp konuşma fırsatı bulmuştur. Afganistan'daki kalkınmaya yakından şahit olan yazar, kitabında bunlara değindiği gibi Afgan tarihi ve coğrafyasına da kısaca değinmiştir.

Yazarın aktardığı Afgan tarihi 1747'de başlamaktadır, bu tarihten öncesine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Buna göre 1747 yılında Ahmet Şah, Kandahar'da

Afganistan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak Ahmet Şah'tan sonra gelen yöneticiler yeteri kadar başarılı olamamış ve ülkede iç karışıklıklar baş göstermiştir. Ülkedeki bu karmaşayı fırsat bilen İngilizler, 1838 yılında Afganistan'ı işgal etmişler ve yapılan savaşlar sonucunda 1842'de ülkeden atılmışlardır. 1880 yılında Kabil'deki İngiliz elçisi öldürülünce İngilizler ikinci kez ülkeye saldırmışlar ve bu saldırılarında Kabil'e kadar girmeyi başarmışlardır. Mehmet Fazlı bu savaşta İngilizlerin yaptığı vahşeti ve Afganların buna tepkisini şu cümlelerle anlatmıştır:

"Fakat ahalinin cesaretini kırmak için güya İngiliz sefirinin katilleri uzun saçlı olduğu bahanesiyle, çarşıda pazarda rast geldikleri uzun saçlıları yakalayıp idam ve işkence etmek gibi vahşiyane harekette bulduklarından ahali son derece huzursuz olmuş ve isyan ateşi fevkalade bir hamiyet ve dirençle alevlenmiş, büyük bir kısmı mahvolan İngiliz ordusu 1843'te⁸⁷ bozguna uğratarak kovulmuştur."
(Mehmet Fazlı, 2007: 44)

Mehmet Fazlı, bu dönemde Afganistan'ın başına Muhammed Zai ailesinden Emir Abdurrahman Han'ın geçtiğini ve Afganistan'ı yıllardan beri geçirmekte olduğu karışıklıklardan kurtardığını dile getirmiştir. "Merhum Emir, bütün Afgan kabilelerini birleştirmeyi başararak derebeylik ve isyankârlık gibi gelenekleri ortadan kaldırarak kuvvetli bir Afganistan meydana getirmiştir." (Mehmet Fazlı, 2007: 44) diyerek Afgan tarihi hakkındaki söylemlerini tamamlayan yazar, Afgan tarihini anlattığı bölümlerde halkındirenış gücüne özellikle değinmiştir. Bu söylemlerde, İngiltere gibi dünyanın en büyük devletlerinden birine bile boyun eğmeyen Afgan imgesi öne çıkmaktadır. Yine yazarın aktardığına göre zor günleri geride bırakan Afganistan, kendi içindeki birliğini gerçekleştirmiş ve böylece hızla kalkınmaya başlamıştır.

Mehmet Fazlı, Afgan coğrafyasına "Coğrafi Mevkii" adıyla bir bölüm ayırmış, burada Afganistan'ın sınırlarına yer vermiştir. Gerek bu bölümde gerekse yolculuk izlenimlerini anlattığı bölümde ülke coğrafyasının dağlık oluşuna dikkat çeken yazar, "Arazisi dağlık olup Himalaya kollarından olan ve Afganistan'ın doğusundan batısına kadar uzanan sıradağlardan oluşan Hind-i Kuş dağları üzerinde 6.000 metre yüksekliğinde zirveler bulunmaktadır." (Mehmet Fazlı, 2007: 71) demiştir.

⁸⁷ Bu tarih hatalıdır. Yazardan ya da çevirmenden kaynaklanan bir yanlışlık yapılmıştır.

3.3.1.2. Afganistan Şehirleri ve Afganistan'da Şehircilik:

Mehmet Fazlı, Afganistan gezisi sırasında ülkenin en önemli kentleri olan Kâbil, Kandahar, Gazne, Belh ve Herat'ı görme fırsatı bulmuş ve bu kentler hakkında kısa bilgiler vermiştir.

Kâbil:

Başkent Kâbil, akarsu kenarına kurulmuş eski bir kenttir. Zamanında Babür Şah'a başkentlik yapmış olan bu şehir, 1839'dan 1843'e kadar İngilizlerin elinde kalmıştır. O gün için şehrin yaklaşık yüz bin nüfusu bulunmaktadır. Geniş ve verimli bir vadiye yer alan bu şehrin manzarası çok güzeldir. "Yukarı Hisar yönündeki eski Kâbil'in, bütün kadim şehirler gibi sokakları dar, evleri gayrisihhî bir tarzdaysa da son zamanlarda yapılan binalar oldukça muntazam olup caddeler, saraylar, köşkler gönül çelen bir manzara arz eder." (Mehmet Fazlı, 2007: 74-75) diyerek kentteki eski ile yeninin iç içeliğini dile getiren yazar ayrıca, şehrin imara elverişliliğinden, havasının güzelliğinden, bağ ve bahçelerinin çokluğundan söz etmiştir.

Kandahar:

Kandahar, Hilmend Nehri etrafında verimli bir arazide kurulmuş eski bir şehirdir. Büyük İskender zamanında kurulan kent, birçok saldırı ve savaş gördüğünden zaman içinde harap olmuştur. İlk Afgan padişahı Ahmet Şah tarafından yeniden imar edilen şehir, tıpkı Kâbil gibi 1839-1843 yılları arasında İngilizlerin elinde kalmıştır. Yaklaşık atmış bin nüfusu barındıran kent, oldukça zengin altın madenine sahiptir. Kentin diğer gelirleri kumaş ve bakır ticaretidir. Kandahar jeopolitik açıdan da son derece önemli bir şehirdir. Kentin İran'dan ve Rusya'dan gelen askerî harekâta uygun yol üzerinde olması, Belucistan demiryoluna bir günlük uzaklıkta bulunması ve Hindistan'a incek düşman bir ordunun harekât hattı üzerinde olması kente önem katmaktadır.

Gazne:

Gazne on bin nüfuslu eski bir şehirdir. Şehrin yolları güzel, ancak havası oldukça soğuktur. Rusların Türkistan kalelerine benzer kalesi vardır. Geçmişte güzelliğiyle ünlenmiş olan şehir, 1030'da Gaznelilerin başkenti olmuştur. 1116'da İranlıların eline geçen şehir, 1158'de Sultan Alaaddin tarafından fethedilmiş, 1839'da ise İngilizlerin

eline geçmiştir. Gazne’de Sultan Mahmut’un güzel bir türbesi bulunmaktadır. Gazne’nin ovaları ve yaylaları çok güzeldir. Şehir, Kandahar, Kabil ve Lahor yollarının buluşma yeri olduğundan ticaret bakımından da oldukça önemlidir.

Belh:

Eski bir şehir olan Belh, Mehmet Fazlı’nın ülkede bulunduğu sırada bir harabeden ibarettir. Belh, Kâbil’den Türkistan’a giden yolun üzerindedir. Eski zamanlarda sınır ticaretinin merkezi olan bu büyük şehir, 1220 yılında Cengiz Han tarafından önemli ölçüde yıkılmıştır. Belh’in eskiden büyük ve güzel bir kent olduğunu tasdik eden pek çok tarihi kalıntısı vardır.

Herat:

Herat şehri Herirud Nehri’nin sağında verimli bir vadide kurulmuştur. Nüfusu kırk beş bindir. "Rus müstahkem mevki olan Kuşk bir günlük mesafededir. Horasan’dan Rusya ve Hindistan’a gidecek istilacı orduların harekât hattı üzerinde bulunduğundan askeri önemi çoktur." (Mehmet Fazlı, 2007: 35)

Şehir toprak bir kale ile çevrilidir. Kale içinde iki bin kadar ev vardır. Şehrin etrafı zengin meyve ağaçlarıyla doludur. Herat’ta çok sayıda ziyaret edilebilecek yer bulunmaktadır, bunlardan en önemlisi ise Hanbelî mezhebinin büyük âlimlerinden Abdullah Ensar’ın türbesidir.

Yazar, "Herat’ın evleri Arabistan’da olduğu gibi hep topraktır. Çarşısı üstü kapalı, bedesten tarzında olup ufak tefek, düzgün olmayan dükkânlar ve dar sokaklardan ibarettir." (Mehmet Fazlı, 2007: 37) diyerek kent mimarisi ve çarşısı hakkında bilgi vermiştir. Herat’ta bir hafta kalan yazar, şehir halkının yabancı görmeye alışık olmadığından sokaklarda kendilerine hayretle baktıklarını dile getirmiştir.

Mehmet Fazlı’nın Afganistan şehirleri hakkında aktardıkları bunlardan ibarettir. Genel olarak bakıldığında şehirlerin hemen hepsinin eski kentler olduğu görülmektedir. Jeopolitik açıdan önemli yerlere kurulan bu şehirler, bu yüzden zaman içinde çok el değiştirmiş ve sık sık saldırıya uğramıştır. Şehirlerin hemen hepsi bir nehir kenarında kurulmuştur ve verimli topraklara, bağ ve bahçelere sahiptir. Tarım ve ticaret hayatının görüldüğü bu şehirler, henüz modern kent imgesinin oldukça uzağında bulunmaktadır.

3.3.1.3. Afganistan'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Mehmet Fazlı'nın *Resimli Afgan Seyahati* hacim bakımından küçük sayılabilecek bir eserdir. Buna rağmen yazar kısa kısa da olsa Afganistan ve Afganlar hakkında dile getirilmesi gereken pek çok konuya değinmiştir. Afganistan'da eğitim, ordu, sanayi, tarım, ulaşım konuları yazar tarafından dile getirildiği gibi, Afganların fiziksel özellikleri, dilleri, inançları, kıyafetleri ve demografik yapıları da yazarın söylemleri arasında yerini almıştır.

Mehmet Fazlı'nın demesine göre Afganistan, Asya'nın hemen hemen merkezinde yer alan bir emirliktir. Ülke, kuzeyden Türkistan, batıdan İran, güneyden Belucistan ve doğudan Hindistan ile çevrilidir. Yüzölçümü 720.000 kilometrekare olan ülke, yaklaşık yedi milyon nüfusa sahiptir.

Afganistan, yönetim bakımından, Kâbil, Celâlâbad, Kâfiristan, Bedeşan, Katagan, Türkistan, Hazara, Gazne, Kandahar, Sistan, Herat vilayet ve eyaletlerine bölünmüştür. Vilayetler "Naib-ül Hüküme"ler, yani valiler tarafından yönetilmektedir. Hâkimler ise valilerin emri altında olup kaymakamlıklarda veya kadılıklarda görev yapmaktadırlar. Melikler de nahiyeye müdürü veya köy muhtarlarıdır. Bunlardan başka her mahallede "gelanter" adıyla mahalle muhtarları da bulunmaktadır. "Her şehirde hazineci adıyla vergi memurları, tahsildarlar; şehirlerde polis, jandarma vazifesiyle görevli valilik memurları, asayiş temin vazifesiyle görevli olup, kadılar, müftüler davaları görürler." (Mehmet Fazlı, 2007: 79)

Afganistan'ın ekonomisi büyük ölçüde tarım ve ticarete dayanmaktadır. Ticaret mallarının büyük bölümü de tarım ve hayvancılık ürünleridir. Ülkenin başlıca ihracatı meyve, özellikle de "kişmiş" denilen razaki üzümüdür. Hindistan, Rusya ve İran gibi komşu ülkelere yün, yağ ve hayvan ihracatı yapılmaktadır. Bedeşan'dan çıkan değerli taşlar da ülke ihracatında önemli bir yer edinmektedir.

Afgan halkı çiftçilik konusunda oldukça yeteneklidir. Özellikle meyve yetiştirme ve bahçecilik alanında çok ilerlemişlerdir. Verimli vadilerde buğday, arpa, mısır, çavdar, darı, nohut, pirinç, şeker kamışı, afyon ve pamuk tarımı yapılmaktadır. "Ziraat tamamen sulu yapılır. Nehirlerin taksimi ve tarlalara sevki takdire şayan bir surette yapılmaktadır. Fabrikalar ağaçla ısıtıldığından bu ihtiyaç dolayısıyla ağaç yetiştirmeye de çok fazla

gayret ederler." (Mehmet Fazlı, 2007: 84) Arazinin tarıma uygun olmadığı yerlerde hayvan yetiştirilmekte, yağ, peynir ve yün ticareti ile uğraşmaktadır.

Afganistan'da sanayi de iyi durumdadır. Ülke, hemen hemen ihtiyaçlarını karşılayacak kadar çok sayıda fabrikaya sahiptir. Bunlardan en önemlisi Kâbil Nehri kenarına kurulmuş olan fabrikadır. "Bu fabrikada iğneden topa varıncaya kadar her şey gayet mükemmel surette yapılmakta olup tahminen dört beş bin amele çalışmaktadır." (Mehmet Fazlı, 2007: 52) Ülkede kumaş fabrikaları, deri imalathaneleri, şeker fabrikaları, tuğla ve kiremit fabrikaları da bulunmaktadır. Kâbil'deki ispirto fabrikasında mükemmel ispirotolar üretilmekte, bunlar da ya sanayide kullanılmakta ya da Hindistan'a ihraç edilmektedir.

Mehmet Fazlı Afganistan'da eğitim ve öğretim faaliyetlerine de değinmiştir. Eğitim henüz istenilen düzeyde değildir, ancak bu alanda da günden güne gelişmeler olmaktadır. "Kâbil'de ilk mekteplerin sayısı günden güne artmakta olup bütün vilayetlerde yeniden orta mektepler kurulmakta ve açılmaktadır.(s. 50) diyen yazar, bu bağlamda Kâbil'deki "Dar-ül Ulûm-ı Habîbe" adlı okuldan ayrıntısıyla söz etmiştir. Afganistan'da askeri okullara da önem verilmeye başlanmıştır. Ülkede yeni bir harp okulu kurulmuş, şehzadelerin tamamı bu okulda eğitim almıştır. Afgan ordusuna düzenli asker yetiştirecek olan okul, doğuştan askerliğe yatkın olan Afganları mükemmel birer asker yapmayı hedeflemektedir. Afganistan'daki din eğitiminden de söz eden yazar, "Afganlılar fevkalade dini bütün olduklarından dini ilimlerin tahsiline son derece itina ederler. Bu sebeple gerek saltanat merkezi Kâbil'de ve gerekse diğer vilayetlerde mükemmel medreseler ve değerli müderrisler mevcuttur." (Mehmet Fazlı, 2007: 51) demiştir.

Resimli Afgan Seyahati'nde Afgan ordusu hakkında da bilgi bulmak mümkündür. Mehmet Fazlı kitabında,

"Afganistan'da yaşayan ahalinin hemen hepsi cesur ve sefer sıkıntılarına fevkalâde dayanıklı, silahşör, cengâver insanlar olduğundan Afgan ordusunun askerî meziyeti fevkalâdedir. Askerlik hizmeti henüz Avrupa devletlerinde olduğu gibi sınıflara, kadrolara ayrılmamışsa da, zabıt yetiştirmeye mahsus mektebin açılışından sonra ordunun bu noksanı dikkate alınarak redif ve müstahfaz

kadroları elde hazır tutulmaktaydı. Sipahi namındaki askerler kuşkusuz askerlikle zaman geçirirler." (Mehmet Fazlı, 2007: 87)

diyerek, doğuştan asker olan Afganların askerlik konusunda büyük yetenekleri olduğunu dile getirmiştir.

Afgan ordusu o gün için atmış yetmiş bin askerden oluşmaktadır. Ancak yazarın dediğine göre, savaş zamanında bütün kabileler ve mollalar komutanların emri altında savaşa katılmaktadır. Savaşın zorluğuna katlanmada büyük sabır gösteren, biraz dut kurusuyla aylarca savaştan dönmeyen Afganlar, askerî niteliklerini defalarca göstermiş bir millettir.

Afgan ordusunda askerî teşkilat tugaylara bölünmüştür. En küçük birim taburdur. Taburlar dört bölükten ibaret olup her bölükte yüz asker bulunmaktadır. "Süvarilerde alay ve bölük teşkilatından başka sefer vaktinde yüzer neferlik bölükler teşkil eden hanlıklar mevcuttur. Bunların fertleri muharebe zamanında çağrılıp ve hanlar tarafından sevk ve idare olunur. Bir nevi akıncı bölükleridir." (s. 88) Bunlardan başka jandarma taburları da vardır. Afgan topçuları da ova, dağ, kale alaylarına, bataryalarına bölünmüştür. Afgan ordusu martin, küçük çaplı mavzer tüfekleriyle donanmıştır. Süvarilerde kısa martin ve mavzer vardır.

Afganistan'ın ulaşımı hakkında da bilgi veren yazar, ülkede yollara büyük önem verildiğini söylemiştir. Arazileri engebeli ve dağlık olsa da, Afganlar güzel yollar yapmayı başarmışlardır. "Vilayetler arasında muntazam şoseler vardır. Kâbil'den Kandahar yoluyla Herat'a, keza Hazaracat yoluyla dağ yolunu takip eden diğer bir şose vardır." (s.79) Kâbil'den Celâlâbad yoluyla Peşâver'e giden yol son derece işlek bir ticaret yoludur. Bütün Hint ticareti bu yol üzerinden geçmektedir. Yazar, Afganistan'da ulaşımdan söz ederken fillerin ulaşımdaki yerine de değinmiştir. Buna göre Afganistan'da ağır eşya taşımacılığı filler aracılığıyla yapılmaktadır. Kâbil'de yaklaşık kırk fil bulunmaktadır ve ağır eşyaları taşımak, kuru ağaçları sökmek, ordunun büyük ağırlıklarını nakletmek ve yol yapmak için basınçlı silindirleri çekmek gibi işleri hep filler yapmaktadır.

Afganların fiziksel özellikleri, dilleri ve inançları hakkındaki izlenimler eserde önemli bir yer tutmaktadır. Mehmet Fazlı'nın demesine göre,

"Arya kavminden, beyaz ırktan Afgan halkı hemen hemen umumiyetle uzun boyludur, esmer benizli, parlak, güzel, alımlı, zeki, cesur bir kavim olup hiddet ve şiddete, özellikle sövüp saymaya katiyen tahammül etmez sert insanlardır. Bütün iptidaî kavimlerde olduğu gibi çok fazla misafirperverdirler." (Mehmet Fazlı, 2007: 48)

Peştu denilen bu kavmin dilleri Afganca'dır. Afgan diliyle yazılmış şiir kitapları ve dini ilimlere, coğrafyaya dair kitapları bulunmaktadır. Ayrıca Afgan yazarlar Farsça ile de çok sayıda eser yazmışlardır.

Afganlar dinlerine bağlı insanlardır. Ülkede mollalara, şeyhlere ve takva sahibi insanlara büyük saygı gösterilmektedir. Afganlar kendilerine tarif edilen en güç şeyleri bile bir defada tamamen anlayacak derecede zekidirler. Uzun saç bırakırlar, başlarına sivri bir külah geçirip, üzerine beyaz ve yeşil sarık sararak bir ucunu sarkıtırlar. Bununla birlikte şehirlerde ceket pantolon giyenler, başında da siyah kuzu derisinden külah taşıyanlar çoktur. Yazar, Afgan kadınlarının kıyafetlerine değindiği yerde,

"Şehirli kadınlar tesettüre son derece bağlıdırlar. Sokakta "çadır" tabir edilen çarşaf giyerler ki çadır başlığa mahsus olan bölüm kadının başına tesadüf ederek topuklarına kadar inen kırma kırma ütülenmiş, gözlerine tesadüf eden tarafında delikler olan bir kadın setresidir. Ayalarına yüzü dar bir tür iskarpin giyerler ve ayaklarına giydikleri çorap dona dikilmiş olduğundan kadınların namahrem hiçbir tarafı görünmez." (Mehmet Fazlı, 2007: 48-49)

diyerek şehirli kadınların tesettüre olan bağlılıklarını dile getirmiştir. Dağlı Afgan kadınları ise erkeklerden kaçmamakta, çoğunlukla kırmızı şalvar giyerek dolaşmaktadırlar. Bununla birlikte dağlı Afgan kadınları da iffet ve namus konusunda son derece duyarlıdır.

Afganistan'da içki içmek yasaktır, alkol alanlar ağır cezalarla cezalandırılmaktadır. Ancak ülkede afyon ve esrar tüketimi son derece yaygındır. Son yıllarda Emir Habibullah Han, bu kötü alışkanlığı kaldırma konusunda girişimlerde bulunmuştur.

Afganistan'daki demografik yapı da yazarın gözünden kaçmamıştır. Yazarın demesine göre o güne kadar Afganistan'da düzenli bir nüfus sayımı yapılmamıştır, ancak ülke nüfusunun yedi milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. "Bütün İslam beldelerinde olduğu gibi çok eşliliğe aşırı düşkün olduklarından nüfus daima

çoğalmakta, havanın sağlam olmasından ölümler az olup nüfus artışı günden güne hissedilmektedir." (Mehmet Fazlı, 2007: 85) Demografik yapıya yakından bakıldığında Bedeşan, Katagan ve Türkistan şehirlerinin tamamen Özbek, Türkmen ve Taciklerden oluştuğu göze çarpmaktadır. Buradaki Müslüman Türk nüfusu bir milyonu bulmaktadır. Kâfiristan taraflarında ise Cedîdiler yaşamaktadır. Abdurrahman Han zamanında yapılan savaşlar sonucunda Cedîdiler İslamiyet'i kabul etmiş, ardından bölgeye mollalar ve müderrisler gönderilerek bölge halkı arasında İslamiyet tamamıyla yayılmıştır. Bu topluluğun dilleri oldukça farklıdır; hiçbir dile benzemeyen bu dilde bazı sözcükler Latince'yi andırmaktadır.

Afganistan'da Hazaralar da büyük bir nüfusa sahiptir. Cengiz Han'ın torunlarından olan bu grup, genellikle dağlara yerleşmişlerdir. Afganistan, İran istilasına uğradıktan sonra Şii mezhebinin kabul ettikleri zannedilmektedir. Dilleri Farsça olan bu halkın kıyafetleri de Rusya Türklerine benzemektedir. Hayvan yetiştirmek ve kilim dokumak konularında yetenekleri olan Hazaralar, çalışkan bir topluluk olarak bilinmektedir.

Kâbil ve Celâlâbad taraflarında daha kozmopolit bir yapı gözlenmektedir. Tacik, Afgan, Özbek, Hindu ve diğer milletlerden pek çok insan bu bölgede yaşamaktadır. Hindistan sınırı civarına Afridiler; Kuram tarafına ise Veziriler yerleşmiştir. Güney Kandahar yöresinde Afganlar yerleşiktir. Afgan halkının yoğun olarak bulunduğu bölüm, güney bölümüdür.

Afganlar genellikle Sünni Müslüman'dır. Taciklerin hem Sünni hem de Şii olanları vardır. Hindular Mecusi ya da ateşperesttir. Bunlar ölümlerini yakarlar. Hinduların kıyafetleri farklıdır. Bunlar, başlarına sarı renkte bir sarık bağlarlar ve kaşlarının arasına kırmızı, sarı boya ile yuvarlak bir işaret yaparlar. Bunların hemen hepsi ticaretle uğraşmaktadır.

Mehmet Fazlı Afganistan'daki sosyal ve kültürel hayat hakkında özetle bu bilgileri sunmuştur. Bu bilgiler ışığında, Asya'nın merkezi ülkelerinden olan Afganistan'ın bir tarım ülkesi olduğu dile getirilebilir. Ülke bir tarım ülkesi olmakla birlikte ticaret kervanlarının güzergâhında yer aldığından ticaret alanında da iyi bir durumdadır. Afganistan, ağır sanayi hamlesini gerçekleştirilmediği takdirde kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar fabrikaya sahiptir. Ordusuyla, ulaşımıyla göz dolduran Afganistan, eğitim

alanında geri kalmış, ancak son yıllarda yapılan çalışmalarla bu eksiğini kapatmaya başlamıştır.

Yazarın söylemlerine genel olarak bakıldığında, Aryen kavimlerinden olan Afganların savaşçı ve sabırlı bir millet olduğu görülmektedir. Ülkede kozmopolit bir yapı söz konusudur ancak hâkim olan nüfus Afganlardır. Afganlar, inançlarına bağlı, zeki, çalışkan, tarıma, hayvancılığa ve askerliğe yeteneği olan bir millettir. Bu milletin öne çıkan olumsuz yönü ise afyon ve esrar kullanma alışkanlığıdır.

3.3.1.4. Afganistan ve Afgan İmgesi:

II. Meşrutiyet döneminde Afganistan hakkındaki izlenimlerini kitap haline getiren tek Türk gezgini Mehmet Fazlı'dır. Bu bakımdan dönem Afganları bir tek bakış açısıyla imgelenmiş, Türk okuyucusuna yalnızca Mehmet Fazlı'nın algılarıyla sunulmuştur. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu gezi kitabında Afganistan bir tarım ve ticaret ülkesi olarak imgelenmiştir. Afganistan'ın Hindistan, İran, Rusya ve Çin gibi dört önemli ülke arasında bulunması ona hem jeopolitik hem de ticari bir önem kazandırmıştır. Afganistan o dönemde dışa bağımlı olmayan bir ülke olarak imlenmiştir, nitekim ülkenin kendine yetecek kadar tarımı ve sanayisi bulunmaktadır. Ülkenin ordusu, ulaşımı ve ekonomisi iyi durumdadır. Geri kaldığı alanlar olan eğitim ve şehircilikte de önemli adımlar atılmaya başlanmıştır.

Mehmet Fazlı'nın Afganistan hakkındaki öne çıkan imgesi, ülkenin son yıllarda gerçekleştirdiği reformlarla kalkınmaya başlamış olan yapısıdır. Uzun yıllar kendi içinde birliğini sağlayamayan ülke, Emir Abdurrahman döneminde birliğini sağladıktan sonra birden bire gelişmeye başlamıştır. Kenan Karabulut'un demesine göre,

"Emir Abdurrahman 1901'de öldüğünde onun yerine geçen oğlu Emir Habibullah'a, merkezi yönetimin kökleştiği, sınırları belli, Batı ile ilişkileri sakin, Batı ile bir arada yaşayabilmek ve rekabet edebilmek için modernleşmenin gereğine ikna olmuş genç bir kuşağın yetişmekte olduğu bir ülke bırakmıştır. Emir Habibullah da bu mirasa sahip çıkmış, ordu ve devlet reformlarını sürdürmüştür."

(Mehmet Fazlı, 2007: 1x)

İşte Mehmet Fazlı'nın ülkede bulunduğu dönem, Afganistan'ın bu değişim döneminin meyvelerini toplamaya başladığı yıllara denk gelmektedir. Ülke hemen her alanda gelişmeye başlamış, gelecek vaat eden bir ülke konumuna gelmiştir.

Gezi kitabında Afganlar da oldukça olumlu ifadelerle imgelenmiştir. Zeki, çalışkan, sabırlı, yetenekli, askerliğe yatkın, savaşçı vs olumlu niteliklerle imgelenen Afganlar, inançlarına bağlılıkları, namuslarına düşkünlükleri konularında da yazardan hep övgüler almıştır.

Gerek Afganistan'ın, gerekse Afganların bu denli olumlu imgelenmesinde Türk toplumunun Afganistan'a eskiden beri sempatiyle yaklaşmasının önemli bir rolü vardır. Nitekim Mehmet Fazlı, *Resimli Afgan Seyahati*'nin "İfade-i Meram" bölümünde, bu kitabını ülkemizle sıcak ilişkilerine rağmen yeterince tanınmayan Afganistan'ın tanınmasına katkıda bulunmak amacıyla yazdığını dile getirmiştir. Onun demesine göre, "Afganistan hakkında hemen bütün İslam dünyasında bir ilgi, bir sevgi vardır. Özellikle Osmanlılar, umumiyetle bu diyar ve hükümet için pek büyük bir takdir hissi ve saygı beslerler." (Mehmet Fazlı, 2007: XV) Yazar da, "tekmil vatandaşlarımızın gıyabi samimi ilgisini kazanmış bulunan Afganistan'ın şimdiki siyasi ve askeri durumunu, bir dereceye kadar da geleceğini tanımak, ona karşı bir sevgi ve dostluk hissi besleyen Osmanlılara lazımdır." (s. XV) düşüncesinden hareketle kitabını kaleme aldığını dile getirmiştir. Yazarın da belirttiği gibi Osmanlılar nedeni ne olursa olsun Afganlara karşı bir sevgi beslemektedir. Mehmet Fazlı da bu sevgiden payını alan bir Osmanlı Türk'ü olarak ülkeyi sevgiyle dillendirmiştir. Eserin pek çok yerinde, yazarın ülkedeki kalkınmayı görünce ne kadar mutlu olduğu açıkça görülmektedir.

Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi* adlı eserinde, "Ünlü seyahatlerin birçoğu diğer uluslardan ders almak ve kendi ulusunun mükemmelleştirilmesinde rol oynamak gibi bir hedefe yöneliktir." (Löschburg, 1998: 82) der. Dış görünüşe bakılırsa, Mehmet Fazlı-Löschburg'un söyleminin aksine-ülkesini mükemmelleştirmek için değil, Afganistan'ın kalkınmasına yardımcı olmak için bu ülkeye gitmiştir. Başta da belirttiğimiz gibi ünlü Afgan düşünürü Mahmut Tarzi, Mehmet Fazlı ve arkadaşlarını ülkesinin kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla Afganistan'a davet etmiştir. Ancak yazar ülkeye vardığında bu kez olayın seyri değişmiş ve Löschburg'un söyleminde olduğu gibi kendi ülkesini kalkındırmak amacıyla Afganlardan ders almayı hedeflemeye başlamıştır. Zira

Afganistan o dönem için Türkiye'den pek çok alanda daha iyi durumdadır. Ülkede yapılan reformlar işe yaramış, meyveleri toplanmaya başlamıştır. Mehmet Fazlı ülkeye verici konumda gitmişken, birden alıcı konumuna girmiştir. Böyle olunca da ülkenin ruhunu oluşturan her şeyi incelemeye çalışmış, okuyucularına izlenimlerini aktarmıştır.

Son olarak Afgan imgesinin bu denli olumlu olmasında İttihat ve Terakki anlayışının da etkisi olduğu iddia edilebilir. Nitekim Mehmet Fazlı, Afgan kalkınmasının ancak ülke kendi içinde birliğine kavuştuktan sonra başladığını imlemiştir. Afganlar daha önce dağınık kabileler olarak sürekli iç mücadelelerde bulunmuşlar, nihayet Emir Abdurrahman döneminde birlik olup kalkınmaya başlamışlardır. İttihat ve Terakki de "birlik" ve "ilerleme" anlamlarına geldiğinden, bir olmayı ve bir olduktan sonra kalkınmayı hedeflediğinden, Türkler için Afganistan iyi bir model haline getirilmektedir. Bu bakımdan, yazarın Afganistan imgesininaltında İttihat ve Terakki mantığının yatmış olması ihtimali çok da uzak bir ihtimal olarak düşünülmemelidir. Pek çok gezginin model ülke aramak için geziye çıktığı II. Meşrutiyet döneminde, Mehmet Fazlı gibi bir Jöntürk'ün de, birliğini tamamlamış ve kalkınmaya başlamış Müslüman Afganistan'ı model alınması için olumlu imgelerle imlemesi olağan bir durum kabul edilmelidir.

3.3.2. Hindistan:

Türk edebiyatında Hindistan üzerine yazılan gezi kitaplarının çokluğu dikkat çekecek bir düzeydedir. II. Meşrutiyet döneminde sadece Abdürreşid İbrahim'in değındığı bu ülke, İbrahim'den önce gezi kitaplarına defalarca konu olmuştur. Bu bağlamda dile getirilmesi gereken ilk eser Bâbü Şah'ın *Bâbürnâme*'sidir. Türk edebiyatının ilk anı kitabı sayılan *Bâbürnâme*, aynı zamanda bir Hindistan seyahatnamesidir. Üç bölümden oluşan *Bâbürnâme*'nin ikinci ve üçüncü bölümleri Hindistan kentleri ve sosyal hayatı ile ilgilidir. Kitabın "ikinci bölümünde Kâbil vilayeti etraflıca tanıtılır ve burada yaşanan olaylar anlatılır. Eserin üçüncü bölümü Hindistan'la ilgilidir. Hindistan'da devlet kurup düzeni sağladıktan sonra kendisinin de yabancı olduğu bu memleketin yaşam biçimi, âdet ve inanışları hakkında-âdeti bir halkbilimci ve etnograf gözüyle-çok önemli bilgiler aktarır." (Baydemir, 2010: 108) Bâbü Şah'ın 1494-1529 yılları arasında geçen olayları anlattığı *Bâbürnâme*'sinden sonra, Seydi Ali Reis'in *Mir'atü'l Memâlik* (1557) adlı gezi kitabında da Hindistan'a yer verildiği görülmektedir. Yazar eserinde, Belucistan, Hindistan, Afganistan, Buhara ve Maveraünnehir'le ilgili gözlemlerini ve

anılarını dile getirmiştir. Bu eserden sonra, "III. Sultan Murat (1574-1595) döneminde Tokatlı İbrahim oğlu Ahmet, *Acâibname-i Hindistan* adlı eserinde Kabil, Hindistan, Basra, Yemen, Hicaz izlenimlerini aktarmıştır." (Çetin, 2006: 20) Bu ilk üç eserden sonra Hindistan uzunca bir süre unutulmuş gibidir. Bu uzunca aradan sonra Hindistan'la ilgili ilk gezi kitabı Tanzimat dönemi diplomatlarından Şirvanlı Ahmed Hamdi'ye aittir.

"Şirvanlı Ahmed Hamdi'nin Hindistan, Svat, Afganistan Seyahatnamesi, seyyahın 1878'de bu bölgelere yaptığı resmi gezinin izlenimlerini yansıtır. II. Abdülhamit'in uygulamaya koyduğu dış politika faaliyetleri paralelinde Hindistan'a konsolos olarak gönderilen Ahmed Hamdi, kitabının önsözünde "Sultan Abdülhamit tarafından fevkalade bir vazife ile Hindistan'a gönderilmiş olduğundan" bahsetmekte ve bu seyahat esnasında uğradığı şehirler, karşılaştığı enteresan kişiler ve şahit olduğu olaylarla ilgili izlenimlerini eserinde anlatmaktadır." (Asiltürk, 2000: 40)

Şirvanlı Ahmed Hamdi'den sonra Mehmet Tahir, *Hind ve Çin Seyahatnamesi*'nde (1882); Direktör Ali Bey de *Seyahat Jurnalı-İstanbul'dan Bağdad'a ve Hindistan'a* (1898) adlı eserinde Hindistan izlenimlerine yer vermişlerdir. II. Meşrutiyet döneminden önceki son Hindistan gözlemcileri Selanikli Mehmet Tevfik ile Karıncızade Süleyman Şükrü'dür. Selanikli Mehmet Tevfik, Hindistan hakkındaki izlenimlerini *Musavver Hindistan Seyahatnamesi* adıyla 1900 yılında kitaplaştırmıştır. Süleyman Şükrü de *Seyahatü'l Kübra* (1907) adlı hacimli eserinde Anadolu, Avrupa ve Mısır'la birlikte Hindistan'a da önemli bir yer ayırmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi II. Meşrutiyet döneminde Hindistan'la ilgili izlenimlerini kitaplaştıran tek gezgin Abdürreşid İbrahim'dir. Yazar Asya kıtasına yaptığı büyük gezisinde Singapur'dan sonra Hindistan'a geçmiş ve ülke hakkındaki izlenimlerini *Âlem-i İslam* adlı eserinin ikinci cildinde okuyucularıyla paylaşmıştır. Abdürreşid İbrahim'in izlenimlerine geçmeden önce yazarın ülkede bulunduğu dönemde Osmanlı-Hindistan ilişkilerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Azmi Özcan'ın belirttiğine göre Hindistan, 1858'de Bâbürlü hanedanının sona ermesinin ardından resmen İngiliz sömürgesi haline gelirken Hint Müslümanları da Osmanlı Devleti'ne karşı daha yakın bir ilişki içerisine girmişlerdir. İkili ilişkilerin gelişmesinde Babîâli'nin XIX. yüzyılın ortalarında Bombay ve Kalküta'da konsolosluk

açması; 1857 olaylarından sonra Osmanlı topraklarına sığınan Hindistanlı ulemânın faaliyetleri ve gelişen haberleşme ve ulaşım imkânlarının da etkisi bulunmaktadır. Hindistan Müslümanlarının Osmanlılara karşı beslediği duyguları belirleyen bir başka etken de Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin mahiyetidir. 1880'lere kadar bu ilişki genelde pek soğuk olmadığı için Hindistan Müslümanları da duygularını serbestçe dile getirmişler, özellikle 1870'lerin ortalarından itibaren ve 93 Harbi sırasında Osmanlılar için yardım toplamak, gösteriler yapmak, İngiltere hükümeti nezdinde müracaatlarda bulunmak gibi yoğun faaliyetler içerisinde olmuşlardır. Özellikle bu savaş sırasında yerli basın Osmanlıcı duyguların sözcülüğünü üstlenmiş ve kurulan Encümen-i İslâm, Encümen-i Te'yîd-i Türkiye ve Meclis-i Müeyyid-i İslâmiyye cemiyetleriyle, Dârülulûm-i Diyûbend gibi dinî eğitim müesseseleri yardım toplama kampanyaları başlatmışlardır. Bu sırada Hindistan'daki hâkim duygu, İslâm dünyasının ümidi olan halifenin idaresindeki son Müslüman devletine yardım edilmesi gerektiği şeklindedir. Onlara göre eğer Osmanlılar da ortadan kalkarsa İslâm'ın geleceği tehlikeye girecektir. Hindistan Müslümanları başka bir devletin vatandaşı olmakla birlikte dinî açıdan Osmanlı halifesine bağlıdırlar; dolayısıyla gerektiğinde ellerinde bulunan imkânları halifenin kullanımına sunmaya mecburdurlar. (Özcan, 1998: 84)

Özcan'a göre, 1880'lerden itibaren İngiliz-Osmanlı ilişkilerinde başlayan soğukluk Hindistan Müslümanlarının Osmanlılara karşı tavrını da etkilemiş ve Müslümanlar zaman zaman kendilerini sıkıntıda hissetmişlerdir. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin Hindistan'a yönelik faaliyetleri ise genel olarak ulemâ ve nüfuzlu kimselerle ilişki kurmak, gazeteler yoluyla propaganda yapmak, konsolosluk vasıtasıyla kamuoyu oluşturmak, tarikatların nüfuzunu değerlendirmek, hac ve diğer vesilelerle destek aramak gibi çalışmalarda yoğunlaşmıştır. Bunlar yapılırken hedeflenen şey, genellikle ileri sürüldüğünün aksine askeri bir ayaklanmayı teşvik etmek değil, Müslüman kamuoyunun baskısıyla İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne karşı olan politikalarını etkilemektir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde meydana gelen gelişmeler Hindistan Müslümanlarınca yakından takip edilmiş, 1897 Yunan Savaşı ve Hicaz demiryolunun inşası sırasında büyük meblağlarda yardım gönderilmiştir. İngilizler de Hindistan'daki Osmanlıcı duygulardan ve bu devlete gösterilen ilgiden tedirgin olarak gelişmelere karşı tedbir almak için bazı İstanbul gazetelerinin ülkeye girişini yasaklamışlar, Osmanlı vatandaşlarının faaliyetlerini kontrol altında tutmuşlar ve konsoloslukların çalışmalarına

kısıtlamalar getirmişlerdir. Diğer taraftan Hindistan'a yönelik Osmanlı faaliyetleri sonucunda Sultan II. Abdülhamid'in şahsına karşı büyük bir saygı ve bağlılık oluşmuştur. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilânı ve daha sonra II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine Hindistan'da büyük bir şaşkınlık yaşanmış ve Müslümanlar bir süre bu gelişmeleri kabul etmediklerini açıklamışlardır. Ancak daha sonra, İttihatçıların hilâfet gibi bazı dinî kurum ve sembollerin önemini vurgulayarak İslâm dünyasına yönelik faaliyetler içerisine girmeleri ve Hindistan'da etkin olmaya başlayan Aligarh Okulu'na mensup aydınların bunlarla temasa geçmeleri neticesinde tekrar güven sağlanmış, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında yine aynı coşkuyla Osmanlılar için yardım toplanıp gösteriler yapılmıştır. Balkan Savaşı esnasında da bir sağlık ekibi teşkil edilerek Türkiye'ye gönderilmiş ve bu ekip savaş alanında yoğun çalışmalarda bulunmuştur.(Özcan, 1998: 84)

Yukarıda da görüldüğü gibi yazarın ülkede bulunduğu dönemde Hint Müslümanları ile Osmanlılar arasında dinsel nedenlerden ötürü yakın bir ilişki görülmektedir. Hint Müslümanları hilafetin bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'na sempatiyle yaklaşmakta, Osmanlılar da din kardeşi oldukları Müslüman Hintlere samimi duygular beslemektedir.

3.3.2.1. Hindistan Tarihi ve Coğrafyası:

Abdürreşid İbrahim, diğer ülkelerin tarihi ve coğrafyasıyla ilgilenmediği gibi Hindistan'ın kilerle de ilgilenmemiştir. Ülkenin tarihi, coğrafi özellikleri ya da iklimiyle ilgili yazarın eserinde kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır. Yazar ülkede bulunduğu sırada daha çok ülkedeki Müslüman halka ve Hint sosyal hayatına ait gözlemlerde bulunmuştur.

3.3.2.2. Hindistan Şehirleri ve Hindistan'da Şehircilik:

Abdürreşid İbrahim Hindistan'ın sadece önemli birkaç şehrine yolculuk yapmış, bu bağlamda Kalküta, Bombay, Haydarabad kentlerinden söz etmiştir. Yazarın kentlerde odaklandığı unsurların başında yine Müslüman halk yer almaktadır.

Kalküta:

Kalküta Ganj Nehri'nin denize döküldüğü yerde kurulmuş olan büyük bir liman kentidir. Şehir o dönemde Hindistan'ın başkentidir. "İngilizlerin tasarrufu altında

bulunan Hindistan'ın payitahtı olup, Bengale'nin idare merkezi bulunan Kalküta şehri, bir milyondan fazla nüfusa sahip büyük bir ticaret merkezidir." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 266) Kalküta, Hindistan'da bulunan şehirler arasında en yeni ve en büyük olanıdır. İki yüz yıl önce bataklık içinde küçük bir köyken, o gün itibariyle büyük bir şehir olup Avrupa kentleriyle rekabet edecek düzeydedir. Büyük binaları, güzel sokakları, geniş yaya kaldırımları, bulvarları, yolları, elektrikli tramvayları, aydınlatma sistemleri, bahçeleri, fiskiyeleleri kentin ön plana çıkan modern yüzüdür. Ancak kentin bir de arka yüz vardır, bu bağlamda Kalküta, en geri kalmış kentleri aratacak kadar kötü bir durumdadır.

"Kalküta yeni ve tamamıyla İngilizler tarafından imar olunmuş bir şehir olduğu cihetle, ne kadar mamur olsa bile hayret edilemez, asıl hayret edilecek olan cihetleri bugüne kadar zikri geçen şehrin merkezinde dar ve intizamsız, hatta çıkmaz sokakların da çokça mevcut olması ve bunların da pis ve mundar bir halde bulunması benim daha fazla hayretime gitmiştir. En büyük tüccarlardan ve itibarlı kimselerden İsa Bahâî'nin evi ve işyerlerinin bulunduğu sokakta bile iki araba karşı karşıya gelirse geçemezler ve bundan daha dar sokaklar da az değildi, pislik ve mundarlık dersiniz neuzubillah, zaten caddeler üzerinde yatan sığır ve öküzler, en muteber sokaklarda asfalt ve kaldırımlar boyunca uzanmış, mübarek hayvanlardan geçmek mümkün değil, yalnız bunların pislikleri bile yeter." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 267)

Yazar ayrıca, Kalküta halkının genel olarak pis ve çirkin olduklarını, her pisliği de sokaklara attıklarını belirtmiştir. Yazar, kentte gördüğü pislik sonucunda Hindistan'ın niçin kolera yuvası olduğunun daha kolay anlaşıldığını söylemiştir.

Kalküta'da yaşayanları gözlemleyen yazar, halkın büyük bölümünün Mecusi olduğunu, sonra Müslümanların, Çinlilerin, Arapların şehirde varlıklarının hissedildiğini belirtmiştir. Büyük bir ticaret merkezi olan kentte son derece zenginlikle son derece fakirlik iç içedir. Yazara göre,

"Hindistan'da ister Müslüman ve ister Mecusi olsun, bir kere yerli halkta cehalet umumidir; dine gelince, câhilâne taassup da umumidir. Servet sahibi de her ikisinde bulunduğu gibi, fukarası da her ikisinde de boldur. Hele Hinduların fukarası büsbütün çırılçıplak fukaradır, daima gece-gündüz sokaklarda tretuvarlarda (yaya kaldırımlarında) taşlar, çamurlar üzerinde yuvarlanırlar..."

Geceleri gezmeye çıkarsanız yaya kaldırımlarından gidemezsiniz, zira orası uyumuş insanlarla doludur, tabii ihtiyaçlarını dahi orada görürler, döşeme yok, örtü yok, sıcak memleketlerden olduğu cihetle her ne kadar soğuk falan yoksa da rutubet daima mevcut olup insanın vücudunu rencide edebilir." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 270)

Şehir Müslümanları hakkında da gözlemde bulunan yazar, kentte iki yüz bin kadar Müslümanın yaşadığını, ancak şehrin büyüklüğüne uygun büyükçe bir camilerinin bulunmadığını belirtmiştir. Cami-i Kebir adıyla bir mescid yapılmışsa da bu da oldukça küçük bir mabettir. Müslümanların kentte küçük küçük mescidleri vardır ancak yalnızca Cami-i Kebir’de bir miktar cemaat bulunmaktadır. Bu cemaat de fakir fukaradan ibarettir. Şehirde zengin kesimi cami ile ilgisini tamamen kesmiştir.

Müslümanlar büyük camilerden mahrum olduğu gibi iyi medreselerden de mahrumdur. "Medreseye gelince, burada medrese denilecek bir medrese yoktur, bir yüksek mektep varsa da, ilim ve maarıftan uzak, fen ve faziletlerden yoksun bir büyük ve yüksek binadır." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 268) diyen yazar, bu okulda okuyan öğrencilerden birkaçını imtihan ettiğini, içlerinde Arapça ya da Farsça bilen bir öğrenciyi rastlayamadığını söylemiştir.

Kalküta’da çeşitli mezheplere mensup Müslümanlar arasında en dindar olanlar Behre İsmailîleridir. İsmailîler hem ekonomik olarak iyi durumdadırlar hem de dinî yaşantıları gayet güzeldir. Behre İsmailîleri arasında namazı terk eden genç çok nadirdir, oruç tutmayan hemen hemen yoktur, birbirleri arasında yardımlaşma da çok yaygındır. Yazar, bu mezhep mensuplarındaki üstün özellikleri sıraladıktan sonra, "Sünnîlere ve bilhassa Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer’e kin ve düşmanlıkları fazla olmasaydı, dünyada en büyük ve istikbali parlak İslam mezhebi İsmailiyye olurdu." (s. 272) demiştir.

Sünnîlere gelince, bu gruba mensup olanların büyük bölümü Hanefi’dir. Bunlar din konusunda gevşektir; namazı terk edenler çoktur, oruç tutma oranı ise yüzde elli civarındadır. Kendi aralarında ayrılıklar yaygın olup, yardımlaşma denen şey hemen hemen hiç görülmemektedir. Bir diğer grup İmamiyye ve İsna Aşeriyeler de ibadet konusunda gevşeklik göstermektedirler."İmamiyye ve İsna Aşeriyeler medenileşmeye ayak basar basmaz, ilerlemeye namazı terk ederek başlamışlar, orucu büsbütün

yutmuşlar, böyle olmakla beraber birbirlerine yardımlaşmaları var, büyüklerine hürmet eden Müslümanlardır." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 273)

Yazar kentte uzun süre kalmadığını ve kent Müslümanları hakkında ancak bu kadar bilgi edinebildiğini belirtmiş ve ibadet konusunda ne kadar gevşek olurlarsa olsunlar şehir Müslümanlarının hiçbirinin Müslümanlıklarını gizlemediğini sözlerine eklemiştir.

Abdürreşid İbrahim'in Kalküta hakkındaki izlenimleri bunlarla sınırlıdır. Şehir bir yandan zengin ve büyük bir ticaret merkezi olmasıyla, bir yandan da son derece pisliği ve fakirliği barındırmasıyla imgenlenmiştir. Yazarın kent Müslümanları hakkındaki izlenimlerine bakıldığında, İsmaililer hariç, halk arasında dinsel yaşantının gevşek olduğu gözlenmektedir.

Bombay (Mumbai):

Abdürreşid İbrahim Kalküta'dan sonra ülkenin batı şehirlerinden Bombay'a gitmiştir. Kalküta ile Bombay yaklaşık aynı enlemlerde yer alan, biri doğuda biri batıda iki büyük kenttir. Yazarın demesine göre, Bombay'da bir milyona yakın insan yaşamaktadır. Şehrin bilinen ismi Bombay'dır, ancak Hindular kente "Memi" demektedir.

Tıpkı Kalküta'da olduğu gibi, Bombay'da da zenginlik ve fakirlik, modernlik ve eskilik, temizlik ve pislik iç içedir. Yazar kentin bu çarpık yapısını şu cümlelerle özetlemiştir:

"Bombay esasen Hindistan'ın kapısıdır, güney cihetinde bulunan en muntazam ve en meşhur şehirlerinden biri olup, Avrupa ve Afrika'dan gelenler için Hind'in en büyük limanı ve iskelesidir. İnsan Bombay'a ayak bastığında liman karşısında bulunan büyük binalara ve rıhtımlara ve caddelere bakarsa, kendini Avrupa'da zanneder. Gayet muntazam caddeler, geniş sokaklar, cihanda benzeri görülemez bulvarlar, geniş yaya kaldırımları ve gayet güzel arabalar ile elektrik tramvayları, hakikaten muntazam, meşhur bir şehir olduğunu görebilir. Lakin bu intizam ve tantanalı caddeler şehrin Avrupalılara mahsus olan kısmına münhasır kalır, nihayet tren istasyonun kadar devam eder ve sebze pazarında son bulur. Daha ilerisi Cuma Camii ve Rengari Mescidi civarından itibaren tekrar intizamsız caddeler ve daracık sokaklar, pislik, mundarlık başlar." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 275-276)

Yazar, tüm artılarını ve eksilerini değerlendirdiğinde Bombay'ın Kalküta'dan daha güzel ve daha bayındır olduğunu belirtmiştir.

Yaz kış yağmur eksik olmadığından Bombay'ın çevresi sürekli yemyeşildir. Selvi ve benzeri yüksek ağaçların çokluğu ve türlü türlü meyve ağaçları yeşillige ayrıca bir güzellik vermektedir.

Kent halkını gözlemleyen yazar, Bombay'da da kozmopolit bir yapıyla karşılaşmıştır. Dediğine göre, Bombay halkının üçte birini Hindu Brahmanî Mecusileri, üçte birinden fazlasını Müslümanlar, dörtte birini Zerdüştler ve geri kalanını da İngilizler ve diğer yabancılar oluşturmaktadır. Yazar Hinduların ve Zerdüştlerin garip kıyafetlerinden ve şehirdeki biçarelerden de söz açmıştır. Ona göre Hindular çıplak bir vücudun üzerine büyük bir kavuk yerleştirmiş ve yüzlerine türlü renkte çizgiler çekmiştir. Uzun kalpaklı Zerdüştler, büyük kavuklu Afganlar, elsiz bacaksız zayıflar, sürü sürü körler, fakirler kentin ilginç ve acınacak dekorlarıdır. "Bombay'da Fukara" adıyla ayrı bir bölüm de yazan Abdürreşid İbrahim, Hindistan'ın her tarafında fakirlerin çok olduğunu, ancak Bombay'daki kadar çok fakirin hiçbir yerde görülemeyeceğini dile getirmiştir. Bu bağlamda, şehirde dikkat çekecek kadar çok kör insan bulunduğunu belirten yazar, körlerin dörder dörder gezen, acınacak çaresizler olduklarını ifade etmiştir.

Yazar eserinde, Bombay Müslümanlarına da değinmiş ve bunların birkaç gruba ayrıldıklarını belirtmiştir. Bombay Müslümanlarının Hâcegân, Bevâhir, Nevâyıt, Meyâmin, İranlı ve Garipler'e ayrıldığını dile getiren yazar, Hâcelerin çoğunlukla devlet dairelerinde ya da bankalarda çalıştıklarını ifade etmiştir. Hâceler oldukça uygarlaşmış, ekonomik olarak orta halli Müslümanlardır; ancak bunların İngilizlerin emellerine alet olma ihtimalleri yüksektir. İngiliz hükümetinin en çok güvendiği Müslüman grup Hâcelerdir. Bevâhir ise Kalküta'da sözünü ettiğimiz Behrelerdir ki bunların zenginleri çoktur, teşkilatları sağlamdır ve hemen hepsi de gayet dindar insanlardır. Behreler tek dil ve tek vücut bir millettir. Bu ittifakları sayesinde hükümete dahi söz geçirebilmektedirler. Nevâyıt, Kureyş asıllı Müslümanlardır. Bunlar Haccac bin Yusuf'un zulmünden kaçarak Medine'den çıkmışlar ve Hint Denizi sahillerine yerleşmişlerdir. Hindistan ulemasının meşhurlarından pek çoğu Nevâyıt grubuna mensuptur. Meyâmin, Bombay'ın zengin Müslümanlarıdır. "Asıl Bombay zenginleri bunlardır, bunlarda ilme o kadar rağbet olunmayıp cahilane bir dinî salâbetleri var,

seyyahı, tüccarı çok, kendileri müellifat-ı kulûb'tan, hatta evvelce İslamiyet teklif olunduğu zaman Din-i Mübîn-i İslâm'ı da bazı şartlarla kabul etmişlerdir." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 278) İranlılar ise zamanında İran'dan ayrılmış, Hindistan'ın her tarafına yerleşmiş İsna Aşeriyye mezhebine mensup insanlardır. Garipler, değişik mezheplere mensup melezlerdir ki bunların içinde Vehhabî'si, Bâbî'si, Ehl-i Hadîs'i, Kadiyanî'si, Ağa Hanî'si ve daha niceleri vardır. Ayrıca, "Hindistan'da İngilizlerin paralarının kuvvetiyle meydana gelmiş yeni yeni mezhepler pek çok olup hepsinden birer numûnesi de Bombay'da bulunur." (s. 278)

Yazar yukarıdaki söylemlerinden başka şehirdeki cami ve mescitlerden, vakıf mallarından da söz açmıştır. Genel olarak bakıldığında cami ve mescitler küçük ama güzel ibadethanelerdir, şehrin Gaznelilerden kalma vakıf malları da oldukça çoktur. Bombay'da uzun süre kalan Abdürreşid İbrahim'in, kent hakkında anlattıkları bunlarla sınırlıdır denilebilir. Yazarın ifadelerine bakıldığında Bombay'ın güzel, büyük ve bayındır bir kent olduğu söylenebilir. Gelişmekte olan bütün şehirlerde olduğu gibi Bombay'da da güzelliklerle çirkinlikler iç içedir. Henüz tam anlamıyla modern bir kent olamayan Bombay, kozmopolit yapısıyla dikkat çekmektedir.

Haydarabad:

Yazarın ülkede sözünü ettiği son kent Haydarabad'tır. Şehir, o dönem bir Müslüman emirliği olan Haydarabad Dekken'in merkez kentidir. Yazar, Haydarabad Dekken'in diğer adının Nizameddin Emirliği olduğunu, Moğollardan sonra bölgeye hâkim olan Nizameddin Ali'den dolayı bölgeye Nizameddin Emirliği denildiğini dile getirmiştir. Haydarabad Dekken'de halkın büyük bölümü Brahman'dır ve Telkunî dilini konuşmaktadır. Bir zamanlar elli milyon nüfusa sahip olan bu emirlik, İngilizler tarafından gaspedildikten sonra on üç milyona kadar indirilmiştir. Böyle olduğu halde Dekken Emirliği en büyük ve en zengin Müslüman emirliğidir.

Haydarabad kenti Mus Nehri üzerinde kurulmuş üç yüz bin nüfuslu bir şehirdir. Yazar, kente gelmeden yedi sekiz ay önce, şehir büyük bir sel felaketi geçirdiğinden oldukça perişan durumdadır. O gün için kentin bayındır durumda olduğunu söylemek güçtür. İki üç düzgün caddesinden başka dikkat çekici bir yönü yoktur. "Haydarabad Dekken bir payitaht ve hükümet merkezi olduğu halde burada zikre değer bir büyük bina, mahkemeler ve divan falan katiyen görülemez, postahaneleri dahi ufak bir bina olup

öyle kayd u zapt olunacak hiçbir şeyler yoktur." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 344)Yazar, Haydarabad'ta sadece birkaç saat kalmış ve şehir hakkında özetle bunları aktarmıştır.

Abdürreşid İbrahim'in, Hindistan kentleri üzerine gözlemleri bunlarla sınırlıdır. Yazar, Hindistan'da çok az sayıda kent gördüğünden bütün Hint kentleri hakkında ortalama bir imge çıkartmak güçtür. Aktardığı kentlerin hem geri kalmış yönlerine hem de modern taraflarına gönderme yapan yazar, gelişmekte olan kentlerin çarpık yapısını gözler önüne sermiştir.

3.3.2.3. Hindistan'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Yazarın Hindistan'da odaklandığı temel unsurlar halkın dini inancı ve sosyal hayatıdır. Ülkede bir yıldan uzun süre kalan yazar, bu bağlamda çeşitli gözlemlerde bulunmuştur. Yazarın sözünü ettiği bir diğer konu da ülkedeki İngiliz tahakkümüdür. Yazar ayrıca Hint dillerine, Hint fakirlerine ve Hint eğitime de eserinde yer ayırmıştır.

Abdürreşid İbrahim'in öncüllediği konu din meselesidir. Yazar *Âlem-i İslam*'ın içinde Hindistan'a uzunca bir bölüm ayırmıştır; Hindistan bölümünde de en uzun konu ülkedeki dinlere ve dinsel yaşama ayrılmıştır.

Yazarın demesine göre, Hindistan'da çok farklı dinler ve inançlar bir arada yaşamaktadır.

"Hindistan din ve mezhep itibariyle dünyada en büyük bir memleket olup, küre-i arzda ne kadar din ve muhtelif mezhep var ise hemen hepsinin yuvası Hindistan'dadır denilecek olursa pek de mübalağa değildir. Diğer mana ile Hindistan insanlar için maddeten en helak edici hastalığın (kolera) yuvası olduğu gibi, manen de aynen tahrib edici (mezhep) müzmin hastalık yuvasıdır."
(Abdürreşid İbrahim, 2003b: 330)

Yazar, Hindistan halkının dinsel demografik yapısını bir tabloda şöyle göstermiştir:

Tablo 4: Hindistan Demografik Yapısı

Hindu-Brahma	152.936.438
Müslüman	88.842.685
Budist	22.421.793
Sesker	1.248.436
Parsî	268.288
Samirî	12.000
İsevî	222.000
Meçhul dinler	994.824

(Abdürreşid İbrahim, 2003b: 331)

Tabloda da görüldüğü gibi ülkede birbirinden çok farklı inançlar bulunmaktadır. Bu inançların da kendi içinde onlarca mezhebe ayrıldığı hesap edildiğinde kozmopolit yapı daha net ortaya çıkacaktır. Bu kozmopolit dinsel yapı genel olarak sürtüşmelere, aşağılamalara ya da kavgalara neden olmaktadır. Örneğin yazar, Hindistan Şiilerinin Sünnilere karşı çirkin davranışlarda bulduklarını, Sünnilerin de Şiilerden nefret ettiklerini, onları Müslüman saymadıklarını belirtmektedir. Mecusilerin Müslümanlara karşı tavırları da bölgeden bölgeye değişmekle birlikte genel olarak olumsuzdur. Özellikle Merhet, Saharanpur, Rampur, Lekhenev yörelerinde Mecusiler Müslümanları düşman olarak görmekte, onları yanlarına yaklaştırmamaktadır. Bu Mecusilerin inancına göre bir Müslümanın gölgesi bir Mecusi üzerine düşerse, o kişinin Ganj Nehri'ne gidip yıkanması gerekmektedir. Bu yörelerde Müslümanların Mecusilerle alışverişi oldukça güçtür. Mecusiler Müslümanları dükkânlarına sokmamakta, alışverişlerini uzatılan bir kürek aracılığıyla yapmaktadırlar. Dekken ve Bengal yörelerinde ise Müslümanlarla Mecusiler arasında bu tür bir aşağılama görülmemekte, aksine Mecusiler Müslümanlara "sahib" diyerek saygı göstermektedirler.

Abdürreşid İbrahim kitabında, Mecusilere ve Hint Müslümanlarına daha çok yer ayırmış, "Hindistan Mecusileri" başlığı altında bu din hakkında çeşitli bilgiler aktarmıştır. Onun demesine göre, Mecusiler gerek mezhep gerekse ahlak yönünden birbirinden çok farklı tabakalara ayrılmıştır. Parsî, Brahman, Zerdüş, Ramcân, Kerşen,

Niyok, Tane, Şolik, Budist ve daha nice mezhepleri Mecusi mezhebi olarak sıralayan yazar, bunlar arasında Parsîlerin oldukça uygar, kibar ve temiz olduklarını ve kendilerine özgü elbiselerinin bulunduğunu dile getirmiştir. Brahmanlara gelince, "Brahmanlarda (tanrılarına) yakınlaşmanın esası, dünya malından ve dünyanın her şeyinden perhiz etmek, inzivada tefekkür ve ibadet ederek yakınlık kazanmak, 'Beşerin ruhu Allah'tır.' diyebilmektir." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 386) Brahmanlara göre ruhlar bir bedenden diğerine geçmektedir, dolayısıyla hiçbir canlıyı incitmemek, bütün canlılara kardeş gibi bakmak bu dinin önde gelen kurallarındandır. Yazar Zerdüştler ve diğer mezhepler hakkında da özetle şu yargılarda bulunmuştur:

"Zerdüşt, Brahman'dan sonra gelmiş Brahman mezhebini bir derece tahlis etmiş, ateş ve ışığı Allah diye tavsif etmiş, Mukaddes Kitap diye bir kitapları da vardır. Ramcan, Kerşen ve başkaları da zaten bunların şubelerindendir, umumiyetle Mecusi mezheplerinin esasında ilahların birden fazlalığı olduğu gibi her ilah da birer insan şeklinde tahayyül olunur kudretlerden ibarettir, her Hindli tabii kuvvetlerin her birine ihtiram eder." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 386)

Abdürreşid İbrahim, Mecusi mezheplerine mensup olanların alınlarına birbirlerinden farklı çizgiler çektiklerini, bu çizgilere göre kimisinin öldükten sonra yakıldığını, kimisinin gömüldüğünü, kimisinin ise ölüsünün kuşlara yedirildiğini bildirmiştir. Hindistan'da ineklerin kutsallaştırılmasına da dikkat çeken yazar, özellikle Kerşen Mecusilerinin ineğe çok saygı gösterdiklerini dile getirmiştir.

Hindistan'daki Müslümanlara gelince, yazara göre Hint Müslümanları dini konularda oldukça laubalidir. "Hindistan Müslümanları diyanet-i İslamiyye namına pek laubali bulunuyorlar, yalnız avamı değil havassı dahi Mecusilikten kalmış bazı şeylere hâlâ riayet ederler yahut Mecusiliğe doğru giderler." (s. 391) diyen yazar, Mecusi adetlerinin İslam esasları arasına karıştırılmaya başladığını, Müslümanların da Mecusiler gibi düğünlerinde dansöz oynattıklarını dile getirmiştir. Rusya Müslümanlarıyla karşılaştığında Hindistan Müslümanları arasında namazın daha yaygın olduğunu düşünen yazar, oruç konusunda ise Hint Müslümanlarını gevşek bulmuş ve bu ülkede oruç tutanların oranını yüzde elli olarak tahmin etmiştir.

Din konusunda son olarak misyonerlerden söz etmek gerekmektedir. Yazar,

"Bu Hristiyanlık hizmetçileri haşerât dünyanın her yerinde olduğu gibi Hindistan'da da pek çoktur, Hindistan'da her nereye gidilecek olursa, ister Müslümanlar ister Mecusiler tarafından yüz verilmiş bu melun haşerât, sokaklarda nerede on yirmi adamın bir araya toplandığını görürlerse, hemen orada bunlar da kendi pazarını kurar alışverişe başlarlar. Bunların ticareti malumdur ki din ve mezhep ticareti, mağazalarında olan sermayeleri de ondan ibarettir, alıp sattıkları başka bir şey değil." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 382)

diyerek tüm Asya'da olduğu gibi Hindistan'da da misyonerlerin yoğun bir faaliyet içinde olduklarını belirtmiştir.

Hindistan'da din konusundan sonra yazarın üzerinde durduğu bir diğer konu eğitimidir. Yazarın demesine göre Hindistan'da eğitim içler acısı bir durumdadır. "Maarif meselesine gelince Hindistan Benî-İsrail zamanında bulunuyor, yirminci asrın Hindistan'a ait ciheti hiç olmazsa beşinci asır derecesinde bulunuyor. Hindistan'da yerli ahali hesabına maarif namına hiçbir şey görmemiş ve yakın zamanlarda da göremeyecektir." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 449) diyen yazar, Hindularda eksik de olsa bir miktar eğitim bulunduğunu, Müslümanlarda ise bunun da bulunmadığını dile getirmiştir.

Eğitimden sonra Hindistan'da konuşulan dillere yer ayıran yazar, ülkede resmi dil olarak Urduca'nın konuşulduğunu belirtmiştir. Yazarın dediğine göre, Urduca eski bir dil değildir, yaklaşık iki yüz yıl önce Şah Cihan döneminde meydana gelmiş yeni bir dildir. Buna rağmen kısa sürede yayılmış ve ülkede genel bir dil haline gelmiştir. Urduca'dan başka ülkede Telnikan, Merhetî, Gucaratî, Sanskritçe, Arapça, Farsça, Afganca ve İngilizce'nin konuşulduğunu dile getiren yazar, İngiliz işgalinden önce ülkede resmi dilin Farsça olduğunu da sözlerine eklemiştir.

Hindistan sosyal hayatının ilginç öğeleri Hint fakirleri ya da halk arasındaki adıyla "cugi"lerdir. Cugiler genellikle Çingenelerden oluşmaktadır, bununla birlikte içlerinde Mecusi ve Müslüman olanlar da vardır. Cugilerin özellikleri aylarca hiçbir şey yemeden içmeden durmaları ve kimi harikalar göstermeleridir.

"Cugiler aylarca hiçbir şey yemezler içmezler ve birçok harikalar gösterirler. Ekser yaşantuları ve bilhassa süluklarının başlangıcı mağaralarda olur. Ve bazıları kendilerini yere gömdürerek yer altında aylarca kalırlar. Çoğunlukla bir hap

kullanırlar, zannıma göre o da gayet gıdalı bir şeydir, ihtimal ki yiyecek ve içeceği ihtiyaç bırakmaz. Hakikaten o haplarda yine bir şeydir. Zaten bu adamlar gayet bu büyük riyazetler neticesinde o hallere varmışlar, vücutları da bir iskeletten ibaret kalmış... Cugilerin havaya yükselmeleri ve diğer harikalar kendilerinde pek eski olduğu cihetle sıradan işler derecesinde kalmış, kendilerince hiç garabet yoktur."
(Abdürreşid İbrahim, 2003b: 396-397)

diyen yazar ayrıca, cugilerde görülen olağanüstülüklerle değer vermediğini de sözlerine eklemiştir.

Abdürreşid İbrahim Hintlileri gözlemlerken bu halk arasında keyif verici madde kullanımının çok yaygın olduğunu görmüştür. Hindistan'ın bu bağlamda en çok tüketilen maddesi "pan"dır. Pan, Hintlilerin "tenbul" adını verdikleri bir ağacın yaprağıdır. Bu genişçe yaprağın üstüne bir miktar kireç ve yöreye ait birtakım şeyler süren Hintliler yaprağı çiğnerler. Çiğneme sırasında ağızda kıpkırmızı bir köpük oluşur ve bu köpük durmadan tükürülür.

"O pis şey çiğnedikçe ağızda köpürür, bila-ihtiyar tükürürsünüz. Çiğnedikçe köpürür, siz de durmadan kıpkırmızı kan gibi bir renk tükürürsünüz, ağızınız kanlı kötü bir şeye benzer. Çok fena bir şeydir, bütün Hintliler ağızlarında pan sokaklarda giderken boyuna tükürürler, başkalarının beyaz elbiselerine tükürürler, kendi elbiseleri kıpkırmızı kan gibi olur, hülasa tab'-ı selim kabul etmez bir necis olduğu halde, Hindistan ahalisince gayet makbul ve büyük bir ikramdır."
(Abdürreşid İbrahim, 2003b: 317)

diyen yazar, pan çiğnemenin eski bir adet olduğunu, İbn Batuta'nın seyahatnamesinde bile bu pan'dan söz edildiğini dile getirmiştir.

Abdürreşid İbrahim'in Hindistan sosyal hayatıyla ilgili söylemlerinde ülkedeki İngiliz tahakkümü en belirgin unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Asya kıtasının hemen tamamında söz sahibi olan İngilizler, Hindistan'da tam anlamıyla sömürgeci güç olarak durmakta, halkın eğitiminden ekonomisine kadar her şeyine ipotek koymaktadırlar. Yazarın demesine göre İngiltere, gelirlerinin büyük bölümünü Hindistan'dan elde ettiği halde bu ülkeye çok az bir yatırım yapmış, birkaç yeni caddeden başka ülkeye bir şey kazandırmamıştır. Hint halkının büyük bölümünün fakirlerden, ihtiyaç sahiplerinden oluştuğunu dile getiren yazar, İngilizlerin elde ettikleri

gelirleri bu fakirlerle paylaşmadığını, ülkenin hiçbir yerine darülaceze türünden hayır kurumları yapmadığını, bu fakirleri o halleriyle ortada bıraktığını ifade etmiştir. Yazara göre İngilizler Hintlilere esir muamelesi yapmakta, onlara hiç değer vermemektedir. Bu bağlamda, en düşük rütbedeki bir İngiliz subayının bile Hintli subaylara insan gözüyle bakmadığını, onlarla tokalaşmadığını, aynı sofrada yemek yemediğini dile getiren yazar, rütbesi daha yüksek olsa bile Hintli bir subayın bir İngiliz subayı geçerken selam vermek zorunda olduğunu da belirtmiştir. İngilizler ayrıca, polisler aracılığıyla Hint halkını cezalandırmakta ve disipline etmeye çalışmaktadır. Hintli polislerin eline, biri dövmek, diğeri de öldürmek için iki kalın değnek veren İngilizler, caddelerde, sokaklarda hatta camilerde bu değnekler marifetiyle pek çok Hintliyi cezalandırmaktadır.

İngilizlerin Hindistan ekonomisine müdahalesi de oldukça acımasızdır. Yazarın aktardığına göre,

"Hindistan'da mahsülün tüm gelirinden İngiltere hükümeti yüzde elli alır; bu yüzde elli sâfi hâsılattan değil tüm gelirden alınır, kalan yüzde elli ise çiftçiye gider; ekmiş-biçmiş, bu kadar masraf ve zahmeti karşılığında çiftçi yüzde elli alır. Demek olur ki: Hükümet çiftçiye mahsul olduğu zaman yarı yarıya ortak oluyor, zarar olursa çiftçiye aittir." (Abdürreşid İbrahim, 2003b: 303)

İngilizler ülkede İngiliz ve Hristiyan olanlarla diğerleri arasında çok büyük ayrımlar yapmaktadır. Örneğin şehirler arası trenlerde birinci sınıf vagonlara sadece Hristiyanlar binebilmektedir. İkinci sınıf olarak adlandırılan vagonlar ise özellikle son derece pis tutulmakta, böylece burada yolculuk yapmaya zorlanan Hintliler ve Müslümanlar aşağılanmaktadır. Yazar bu aşağılamalara kendisi de maruz kalmış, Haydarabad Dekken'e giderken oturduğu vagonun pisliğini şu şekilde nitelendirmiştir: "Bizim Rusya'da bazı vilayetlerde insan pisliklerini kaldırmak için özel arabalar vardır, bizim o arabalar, burada İngilizler tarafından Hindistan Müslümanlarına tahsis olunmuş "sekın klas" II. mevki vagonlardan temizdir." (s. 332) İngiliz ayrımcılığı bununla sınırlı değildir. İkinci sınıf vagonlarda yolculuk yapanlara-yani Hristiyanlardan başka herkese-yolculuk sonunda on gün boyunca karantina uygulanmakta, bu yolcular on gün süreyle şehre alınmamaktadır. İngilizler yerli halka karantina uygulamasını yaparken sağlık

gerekçesini öne sürmektedir, ancak asıl niyetleri yerli halkı aşağılamak ve İngilizleri yüceltmektir.

İngiliz baskısı bağlamında son olarak yazarın tutuklanmasından da söz etmek gerekir. Abdürreşid İbrahim ülkede bulunduğu sırada sık sık sivil polisler tarafından takip edilmiş ve Haydarabad'a geldiği gün bir bahane ile tutuklanmıştır. Yazarı o gece akrep dolu bir hücrede tutan İngilizler, ertesi gün, yazarı bölgenin tanınmış din adamlarından Mevlevi Envarullah Sahib adlı bir kişinin evine götürmüşler ve orada bir süre ikamete mecbur etmişlerdir. Bu tutuklamadan da anlaşıldığı üzere İngilizler ülkede bulunan Müslümanlara tahammül edemediği gibi, ziyaret amacıyla ülkeye giren Müslümanlara da kuşkuyla yaklaşmaktadır.

Abdürreşid İbrahim'in Hindistan sosyal hayatı hakkında aktardıkları bunlarla sınırlıdır denilebilir. Yazarın ülkedeki sosyal ve kültürel hayatın tüm dokularına temas etmeye çalıştığını söylemek oldukça güçtür. Genel olarak Hint Müslümanları ve Hindistan'daki inançlar üzerine yoğunlaşan yazar, bunların dışında kalan konulara fazla özen göstermemiştir. Abdürreşid İbrahim'in söylemlerine bakıldığında ülkenin fakir insanlarla dolu olduğu, kolera salgınlarının sık sık görüldüğü ve İngilizlerin bu halkı yoğun bir şekilde sömürdüğü göze çarpmaktadır. Birbirinden çok farklı inançların bir arada bulunduğu bu kozmopolit ülkede birlik olunamadığı için İngiliz emperyalizmine karşı konulamamaktadır. Yazar, dinsel ayrılıkların çok büyük boyutlarda olduğu Hindistan'da mutlaka bu ayrılıkların giderilmesi gerektiğini söylemiştir. İngiliz tahakkümüne karşı birlik olunması gerektiğini düşünen Abdürreşid İbrahim, Mecusilerle Müslümanların ortak düşman karşısında birleşmesini sık sık dile getirmiştir.

3.3.2.4. Hindistan ve Hintli İmgesi:

II. Meşrutiyet dönemindeki gezi kitaplarında Hindistan imgesi için tek kaynak Abdürreşid İbrahim'dir; dolayısıyla bu ülkenin bir tek bakış açısıyla imlendiğini söylemek gerekmektedir. Yazar, Asya'daki büyük gezisinde Hindistan'a da uğramış ve oradaki Müslüman halk üzerinden bir Hindistan imgesi ortaya koymuştur. Abdürreşid İbrahim, Hindistan'ın bütün sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına nüfuz etmeye çalışmamış; ülkenin tarihi, coğrafyası, ordusu, gelir kaynakları, ulaşımı vs pek çok özelliği hakkında herhangi bir bilgi aktarmamıştır. Çepeçevre bir Hindistan imgesi için

az sayıda veri bırakan yazar, ÷lkede bulunduğu sırada hayalini kurduğu Pan-Asya için gözlem yapmakla yetinmiştir denilebilir.

Yazarın imlemesine göre Hindistan İngiliz sömürgesi altında fakir bir ÷lkedir. Kalabalık nüfusu ve geniş topraklarına rağmen gelirini önemli ölçüde İngilizlere kaptıran ÷lke, eğitimden kentleşmeye kadar pek çok alanda geri kalmış durumdadır. İngilizlerin birkaç kentte yaptıkları caddeler, sokaklar, elektrikli tramvaylar dışında ÷lkeye herhangi bir katkıları yoktur. Yerli halka uyguladıkları ağır vergiler ve diğer nedenler ÷lkedeki fakir sayısını gün geçtikçe artırmaktadır.

Bir sömürge ÷lkesi olan Hindistan'da yönetim Hintlilerin elinde görünse de asıl iktidar olan İngilizlerdir. ÷lkede İngilizlerin tahakkümü her alana yayılmıştır. İngilizler ile yerli halk arasında çok büyük ayrımcılık yapılmaktadır. Hintliler hayatın her alanında esir muamelesi görmektedir. Az bir nüfusa sahip İngilizlerin bu kadar kalabalık bir ÷lkede tahakküm sağlayabilmesinin en önemli nedeni, ÷lkede birlik olmamasıdır. Hindistan, birlikte yaşamaması gereken insanların birlikte yaşadığı bir ÷lkedir. Bu çok parçalı kamusal alana İngilizlerin hâkim olması hiç de güç olmamıştır. Halk arasında çok farklı inançlar bulunmakta, bu inanç farklılığı da yerli halkı birbirinden ayırmaktadır. Abdürreşid İbrahim bir yıldan fazla bir süre ÷lkede kalarak halkın tek kurtuluş yolunun birleşmek olduğunu görmüştür. Önce Müslümanların mezhep kavgalarını bırakarak kendi aralarında birleşmeleri gerektiğini, ardından da Müslümanlarla Mecusilerin bir olması gerektiğini dile getiren yazar, birlik olmadan İngilizlerin bu ÷lkeden çıkartılamayacağını düşünmektedir.

Hintli imgesine bakıldığında birbirinden farklı inançlara sahip kozmopolit bir halk öncelikle karşımıza çıkacaktır. Hindistan'da aslolan inançtır, dolayısıyla halkı inançlarına göre ayırmak ve buna göre yargılarda bulunmak gerekmektedir. Hindistan'da Brahmanlarla Müslümanlar, Zerdüşterle Budistler arasında büyük farklar bulunmaktadır. Kıyafetlerinden ekonomik yaşantılarına kadar hemen her alanda farklı olan bu grupları ortak bir imge çerçevesinde birleştirmek güçtür. Buna rağmen halkın fakirlik, pislik ve dinsel taassupta birleştikleri gözlenmektedir. Genel olarak Hintlilerin pis ve fakir oldukları imlenmiştir. Dinsel ayrılıklar nedeniyle bir türlü bir araya gelemeyen yerli halk, İngilizlerin egemenliğine itiraz etmeme konusunda bir araya gelmiş gibidir. İngilizleri peşin yargı ile kabul eden bu düşünce, halk arasında oldukça

yaygın görünmektedir. Abdürreşid İbrahim Hintli subayların bile İngilizlere "sahip" yani "efendi" dediklerini, İngilizleri kendilerine efendi olarak gördüklerini belirtmiş, subayların bile kabul ettiği bu alçaltıcı durumun kolay kolay değişmeyeceğini dile getirmiştir. Hintliler kendilerine efendi olarak gördükleri İngilizlere isyan etmeyi düşünen bir toplum değildir. İçinde buldukları alçaltıcı durumu büyük bir tevekkülle kabul etmiş görünmektedirler. Bu tevekkülün oluşmasında dinsel inançların ve ülkede yaygın olarak kullanılan keyif verici maddelerden pan'ın etkisi olduğu akla gelmektedir. Hint inançları dünyadan önemli ölçüde soyutlanmaya dönüktür, bu da seküler olana karşı tevekkülü kolaylaştırmaktadır. Pan da kullanan kişilerde belli bir uyuşukluk yapmakta, böylece halkın büyük bölümü uyuşuk bir şekilde dolaşmaktadır. İngilizlere karşı aksiyona geçmemede bu iki etkenin öne çıktığı iddia edilebilir. Bütün bunlara bakılarak II. Meşrutiyet döneminde Hindistan'ın geri kalmış bir sömürge ülkesi olarak, Hintlilerin de pis, fakir ve ezilmişliği kabul eden insanlar olarak imgelendiği söylenebilir.

3.4. Kuzey Asya ve Batı Asya Ülkeleri:

Ramazan Özey, *Asya Coğrafyası* adlı kitabında Rusya'yı, Kuzey Asya ülkesi olarak; Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı ise Batı Asya ülkeleri olarak sınıflandırmıştır. II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında bu gruptaki ülkelerden sadece Rusya ve Gürcistan hakkında bilgi bulunabildiğinden biz ikisini bir başlık altında birleştirmeyi uygun gördük.

II. Meşrutiyet döneminde Rusya'yayolculuk yapan gezgin Celâl Nuri'dir. 1912 yılında Rusya ve İskandinav ülkelerine geziye çıkan yazar, yolculuk sırasında tuttuğu notları *Şimal Hatıraları* adıyla 1913 yılında kitap haline getirilmiştir. Eser 1997 yılında İbrahim Demirci tarafından günümüz alfabesine aktarılarak yayımlanmıştır. Gürcistan hakkındaki bilgilere ise Ahmet Refik Altınay'ın *Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassürler* adlı eserinde rastlamak mümkündür. Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında, Ermenilerin Türklere yaptığı mezalimi yerinde görmek için, aralarında yabancı gazetecilerin de bulunduğu bir heyet kurulmuştur. Ahmet Refik, bu heyetin başkanı olarak 17 Nisan-20 Mayıs 1918 tarihleri arasında Trabzon, Erzurum, Erzincan, Kars, Ardahan gibi bir kısım doğu illerini dolaşmış, bu sırada günümüzde Gürcistan sınırları içinde olan Batum'a da uğramıştır. Yazar yolculuğu sırasında gördüklerini 1919

yılında kitap haline getirmiştir. *Kafkas Yollarında*, 1981 yılında Yunus Zeyrek tarafından günümüz alfabesine aktarılarak yayımlanmıştır.

3.4.1. Rusya:

Celâl Nuri'nin *Şimal Hatıraları* adlı kitabında Rusya'yı imgelerken Türk-Rus ilişkilerinden oldukça etkilendiği, Rusya'yı düşman bir ülke olarak algıladığı göze çarpmaktadır. Bu bakımdan önce kısaca tarih içindeki Türk-Rus ilişkilerine değinmek yerinde olacaktır.

Tahir Tamer Kumkale, *Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri* adlı kitabında iki ülke arasındaki ilişkilerin 1492 yılında başladığını dile getirmiş ve eserinde 1492-1992 yılları arasındaki 500 yıllık ilişkileri incelemiştir. Yazarın demesine göre Moskova Büyük Knezi III. İvan, Kırım Hanının aracılığı ile 31 Aralık 1492 tarihinde Osmanlı padişahı II. Beyazıt'a bir mektup göndermiştir. Bu mektup ikili ilişkilerin resmî olarak başlangıcı kabul edilmektedir. Kumkale, başlangıcı 1492 yılına dayanan bu beş yüz yıllık ilişkilerde Rusların aktif bir dış politika uyguladığını ve bu politika doğrultusunda ilişkilerin dört ayrı döneme ayrılabileceğini belirtmiştir. Buna göre ilk dönem, Osmanlı toprak bütünlüğünü hiçe sayan ve "Moskova Bizans'ın halefidir. Moskova üçüncü Roma'dır." sloganıyla açıklanan Rusya'nın, Roma ve Bizans devletlerinin topraklarına hâkim olma temel düşüncesidir. Bu düşüncenin yaygın olduğu dönem 1550-1800 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde Rusların amacı "Slavların öncülüğünde ve yönetiminde eski Roma'nın hâkimiyet alanlarını da içine alacak şekilde bir Ortodoks Slav İmparatorluğu kurulmasını sağlamaktır." (Kumkale, 1997: 23) Bu temel görüş etrafında Ruslar kendilerine şu hedefleri belirlemişlerdir: 1-Karadeniz'e çıkmak ve bu denizi hâkimiyet altına almak, 2- İstanbul ve çevresini ele geçirmek, 3- Her iki hedefin sağlanması ve güvenliği için Kafkaslar ve Hazar sisteminde etkinlik sağlamak ve yayılmak. (Kumkale, 1997: 23) Kumkale, Rusların savaşlarla, diplomasiyle ya da ittifaklarla 1550-1800 yılları arasındaki süreyi çok iyi değerlendirdiğini, 1820 yılı itibariyle Osmanlı'nın aleyhine olacak bu hedefleri-İstanbul ve Boğazlar dışında-büyük oranda gerçekleştirdiğini söylemektedir.

Türk-Rus ilişkilerinin ikinci safhası da Osmanlı toprak bütünlüğünü bozmaya yönelik bir Rus hedefinden oluşmaktadır. Bu dönemde (1800-1917) Rusların temel görüşü şudur: "Slavizm-Yeni Slavizm adı altında oluşturulan ırk ve kök esasına bağlı olarak,

Orta Avrupa’da, Balkanlarda, Avrupa’nın güneyinde ve kuzeyinde yaşayan Slavlar bir bütündür. Bunların varlıklarını devam ettirmeleri ve gelişmeleri ancak Rusya’ya bağlanarak bir Slav imparatorluğu kurulması ile mümkün olabilecektir.” (Kumkale, 1997: 30) Türk-Rus ilişkilerinin bu ikinci safhası Slavizmin ağırlıklı ve öncelikli olarak yer aldığı bu genel çerçevede içerisinde baskılar, mücadeleler ve savaşlarla geçmiştir. Bu safhada, Rusya’nın en önemli ve tarihi hedefi Karadeniz’de tam bir hâkimiyet kurmak ve Boğazları ele geçirmektir. Bu hedefin alternatifi ise Boğazlarda Rusya’nın etkinliğini sağlamak veya Boğazların bir başka gücün eline geçmesine razı olmaktansa zayıf ve her zaman üzerinde baskı kurulabilecek Osmanlı Devleti’nin elinde bulunmasına bir süre daha razı olmaktır. (Kumkale, 1997: 33) Rusya bu hedefi ele geçirmek için türlü araçlara başvurmuştur. Bunlardan bir kısmı şunlardır: 1-Diplomasiyi bir entrika, hile, baskı aracı olarak kullanmak, 2-Slavizm ve Ortodoksluğu, Osmanlı Devleti içindeki Hristiyan azınlıkları kışkırtmak, ayaklandırmak için kullanmak, 3-İmparatorluğun zor günlerinden yararlanarak her türlü tavizleri kopartmak, 4-Osmanlı kara ve deniz sınırlarını sürekli ihlal etmek, 5-Limanlara saldırılar düzenlemek, 6-Avrupa’da-Balkanlar’da-Anadolu’da yaşayan Hristiyan azınlıkları kışkırtarak ve onları her alanda destekleyerek sayısız isyanlara, ihtilallere, silahlı hareketlere sebep olmak, 7-Bu hareketleri diplomasi ve örtülü faaliyetlerle desteklemek, 8-Osmanlı Devleti’nin gelişmesini neye mal olursa olsun engellemek. (Kumkale, 1997: 34) Son maddede açıkça görüldüğü gibi Rusya bu dönemde en büyük düşman olarak Osmanlı Devleti’ni görmüş, bütün mücadelesini onu zayıflatmak için vermiştir. Bu düşmanca tavırlara yakından bakıldığında Osmanlı’nın yıkılışını hızlandıran pek çok olayın altında Rus parmağı olduğu açıkça görülmektedir. 1804 yılında ilk Sırp isyanının başlatılması, 1821’de Rum çetelerinin Mora’da isyan başlatması, 1827’de Osmanlı donanmasının Navarin’de yakılması, 1828’de yapılan Türk-Rus savaşı, 1856’da Kırım Savaşı, 1857’de Bosna Hersek ve Karadağ ayaklanması, 1862’de tekrar Karadağ ayaklanması, 1862-65 yılları arasında Anadolu’da Ermeni ayaklanması, 1875’te Bosna Hersek ve Karadağ ayaklanması, 1876’da Bulgaristan ayaklanması, 1877-78’de Osmanlı-Rus Savaşı ve daha niceleri hep Rusya’nın bu dönemdeki düşmanca tavırlarının ürünüdür. (Kumkale, 1997: 35-43)

Celâl Nuri’nin ülkede bulunduğu 1910lu yıllarda da iki ülke arasındaki ilişkilerin düşmanca bir seyir izlediğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Her ne kadar II.

Abdülhamit'in Ruslarla iyi geçinmeye çalışması ve izlediği denge politikası nedeniyle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra iki ülke arasında önemli bir mücadele meydana gelmediyse de kalıcı bir barış da tesis edilmiş değildir. Halide Edip bu bağlamda, o dönem Rusya dışişleri bakanı olan İswolski'nin Boğazları ele geçirmek için İngiltere'yle sürekli diplomasi kurduğunu ancak İngiltere'nin buna izin vermediğini uzun uzun anlatmıştır. Adıvar'a göre,

"İswolski, Rusya'nın Uzak Şark'ta mağlup olmasından sonra o tarafa yayılmasına taraftar olmamıştı. 1905'te, Boğazlar ve İstanbul'u Rusya'ya mal etmek için Avrupa devletlerinin muvafakatini temine çok çalıştı. Büyük Britanya ile Fransa'nın muvafakatine en fazla ehemmiyet veriyordu... Fakat bütün bunlara rağmen Boğazların işgali için İngiltere'nin muvafakatini elde edemedi." (Adıvar, 2009: 123)

Adıvar'ın söylemlerinden açıkça anlaşıldığı gibi Rusya, 1900lü yılların başında Türkiye ve Boğazlar üzerindeki emellerinden henüz vazgeçmemiştir. Düşmanca yaklaşımın devam ettiği bu dönem Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla yeni bir durum almıştır. Celâl Nuri'nin gezisinden iki yıl sonra Rusya, İtilaf Devletleri arasında I. Dünya Savaşı'na katılmış ve Osmanlı Devleti ile değişik cephelerde mücadele etmiştir. Bütün bu tarihi sürece bakarak yüz yıllar boyunca iki ülke arasında düşmanca ilişkilerin öne çıktığı, bu düşmanlığın temel sebebinin ise Rusya'nın kendisine belirlediği uzak hedefler olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin Rusya toprakları üzerinde herhangi bir emel beslememesine karşın, Rusya'nın yayılmacı bir politika izleyerek gerek Balkan topraklarına gerekse Karadeniz ve Boğazlara göz dikmesi ilişkilerin düşmanca seyir almasına neden olmuştur. Bu yönüyle, II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinden Celâl Nuri'nin, yüz yıllar boyunca Osmanlı'ya düşmanlık eden bir ülkenin topraklarında gezerken "düşman ülke" algısından kurtulamaması doğal kabul edilmelidir.

3.4.1.1. Rusya Tarihi ve Coğrafyası:

Celâl Nuri *Şimal Hatıraları*'nda Rusya tarihi ve coğrafyası hakkında kayda değer bir bilgi vermemiştir. Onun gözlemleri ağırlıklı olarak Rus sosyal hayatına, Rus politikasına, ülkedeki dinsel yaşantıya ve Rus kentlerine yöneliktir. Gözlemlerini bu alanlara yoğunlaştıran yazar, ülkenin tarihine ve coğrafi yapısına eserinde yer vermemiştir.

3.4.1.2. Rusya Şehirleri ve Rusya’da Şehircilik:

Celâl Nuri Rusya yolculuğu sırasında gördüğü kentlerden eserinde kısa kısa söz etmiştir. Bu bağlamda Moskova, Sen Petersburg, Odessa, Kiev, Nijni Novgorod, Kazan gibi kentleri tanıtan yazar, kentleri gerek mimari özellikleriyle gerekse ekonomik kalkınmışlıklarıyla okuyucusuna aktarmayı uygun görmüştür.

Moskova:

Yazarın en çok beğendiği Rus kentlerinin başında Moskova gelmektedir. Şehri tanıtmaya "Mukaddes, mutantan, şâhâne, azametli, büyük, tam bir Rus şehri." (Celâl Nuri, 1997a: 65) diyerek başlayan yazar, şehrin her tarafında Rus zevki ve Rus üslubunun görüldüğünü dile getirmiştir. Rus zevkinin ve ruhunun en belirgin olarak görüldüğü bina ise Kremlin Sarayı’dır. Yazara göre şöhreti dillere destan olan Kremlin Sarayı devasa yapısıyla bütün Rus tarihini, bütün Rus hayatını içinde barındırmaktadır.

"Bu saray hakikaten bir şaheserdir. Burası Rus istibdâdının mehd ü âşiyânıdır. Bu kâşâneler, bu katedraller Rus seciye ve mizacının, Moskof tabâyî’ ve ezvâkının bir ma’kes-i sâdıktır. Doğrusunu söyleyelim: Rus reng-i millîsinin kendisine mahsus bir halâveti yok değil. İyi, fenâ, Rus milleti büyük bir millettir. Tarihte büyük bir mevkiî vardır. İşte bu küçük Moskova Dükalığı’dır ki vaktiyle Kazan hanlarının haracgüzârı ve onların civâr-ı rüesâdan cibâyeye etdikleri vergilerin tahsildârı idi, bugün sitâre-i zemînin beşde birine ve edyân ü âdâtı, elsine ve tabâyii muhtelif ve mütehâlif 160 milyon nüfusa hâkim bulunuyor. Kürre-i kamer cesâmetinde olan bu kişveri Moskova imâr etmemişdir denemez." (Celâl Nuri, 1997a: 65)

Yazar yukarıdaki cümlelerle Moskova’nın Rus tarihi ve Rus zevki açısından önemini belirtmiştir. Bu ifadelerinden sonra şehrin mimarisine daha da yoğunlaşan yazar, Moskova kiliselerinin gerek içi gerekse dışı itibarıyla son derece güzel olduğunu, belki de bütün dünyada en güzel kiliselerin bu şehirde bulunduğunu dile getirmiştir. Özellikle Aya Vasil Kilisesi’ne hayran olan yazar, kilisenin meyve şeklindeki mimarisi ve garip renkteki kubbeleriyle bir şaheser olduğunu belirtmiştir.

Moskova yedi tepe üzerine kurulmuş güzel bir şehirdir. Muano tepesinden şehre bakıldığında Asya topraklarına yerleşmiş bir Avrupa şehri görülmektedir. Moskova nehrinin manzarası da oldukça güzeldir. Şehir, içindeki meydanlarıyla, Kremlin

Sarayı'yla, kiliseleri, kuleleri, kapıları, topları, Terem denilen harem daireleriyle, her an için Rus tarihini ve Rus milletini hatırlatmaktadır. Şehrin müzeleri, tabloları ve heykelleri de dikkat çekicidir. Meydanlarda ve Kremlin'deki heykelleri ise heybetli olmalarına karşın zarif değildir.

Celâl Nuri'nin Moskova izlenimleri bunlarla sınırlıdır denilebilir. Yazar son olarak Moskova nehrini, Kremlin'i, Sen Sovör Kilisesi'nigören bir yere oturarak, parlayan kilise kubbelerine, tüten bacalara ve kentteki yoğun faaliyete dikkat çekmiş; bütün bu güzelliklerden ve kentteki faaliyetten dolayı hüznülenerek Moskova hakkındaki izlenimlerine son vermiştir.

Sen Petersburg:

Celâl Nuri'nin kısaca sözünü ettiği bir diğer şehir Sen Petersburg'dur. Yazara göre Rusya'nın ikinci başkenti olan Sen Petersburg, Berlin'den daha küçük ve daha az güzel; Viyana'dan daha büyük ve daha güzel bir şehirdir. Şehir, Finlandiya Körfezi sahilinde, Neva Nehri'nin denize döküldüğü yerde, adacıklar üzerine kurulmuştur. Bu yönüyle Venedik ve Amsterdam'a benzemektedir. En büyük caddesi olan Nevski Perspekt aynı zamanda dünyanın en uzun caddesidir. Kazan, Rezorksiyon, Sent İzak kiliseleri mimari eserlerin en güzelleridir. Bahçeleri, sarayları, müzeleri ve eğlence yerleri kayda değer güzelliktedir. Şehirde her şeyin büyük ve gösterişli tutulduğunu, bu yönüyle kentin Berlin'e ve Almanya'nın diğer şehirlerine benzediğini dile getiren yazar, bu kadar büyük ve gösterişli kentte servetin, israfın, sefahat ve fuhşiyatın da çok olduğunu sözlerine eklemiştir.

Odessa:

Günümüzde Ukrayna sınırları içinde yer alan Odessa kenti, o dönem bir Rus şehridir. Yazarın aktardığına göre şehrin eski ismi Hoca Bey'dir. Odessa o gün itibariyle Rusya'nın en önemli merkezlerinden birisidir. Şehrin nüfusu yarım milyondan fazladır. Şehir tam anlamıyla bir Avrupa kentidir. Odessa çok önemli bir ticaret merkezi olduğu halde bu özelliğini günden güne kaybetmektedir, zira Gerson ve Nikolaef gibi kentler de ticarete açılmış ve Odessa ile rekabet etmeye başlamıştır. Zamanında bir Türk kenti olan Odessa'da o gün için Yahudilerçokça bulunmaktadır. Şehir nüfusunun üçte biri Yahudi'dir. "Güzel bir merdiven, bulvarlar, büyük bir tiyatro, mebânî-i âliye, bankalar,

büyük bir orman, umûmî bahçeler, bir hayvanat bahçesi, latîf ve zarîf sayfiyeler şehrin cümle-i tezyînâtındandır." (Celâl Nuri, 1997a: 64) diyerek kentte hoşuna giden unsurları sıralayan yazar, şehrin tek eksiğinin Rus şehirlerine benzememesi olduğunu sözlerine eklemiştir. Ona göre Odessa bir Avrupa şehridir, Rus şehri görmek için biraz daha ötelere gitmek gerekmektedir.

Kiev:

Yazarın Kiev hakkındaki söylemleri birkaç cümleden ibarettir. Ona göre,

"Küçük Rusya'nın merkezi, bütün Rusların Kudüs-i Şerifi olan bu yarım milyon nüfusluk şehir-i dil-nişinde Rusluk olanca letafetiyle, olanca mahsûsâtıyla görünür. Manzarası şâhânedir. Dinyeper nehri pek güzeldir. Ayasofya, Aya Vasil, Aya Andrey ve sâir kiliseler emsâli ancak Moskova ve Petersburg'da görülebilen bedâyi-i âsâr-ı dîniyedendir." (Celâl Nuri, 1997a: 64)

Nijni Novgorod:

Celâl Nuri ülkenin büyük şehirlerinden Nijni Novgorod'a da gitmiştir. Ona göre Nijni Novgorod'un manzarası şairanedir. Volga ve Oka nehirlerinin büyüklüğüne ve şehrin güneş batarkenki manzarasına hayran olmamak elde değildir. Şehrin limanı sayılamayacak kadar çok gemiyle doludur. Ticaret ve sanayi gelişmiştir, buna bağlı olarak halkın refah seviyesi oldukça yükselmiştir. Celâl Nuri, şehirde bulunduğu sırada büyük bir panayır kurulmuştur. Kentte alışverişin milyarlarca ulaştığını dile getiren yazar, tüccarın büyük kısmının Müslüman olduğunu da sevinçle aktarmıştır. Panayır nedeniyle her türlü insan şehre dolmuştur. Bu kozmopolit yapıyı Babil'e benzeten yazar şehrin adeta bir Rus etnografya müzesine döndüğünü dile getirmiştir. Celâl Nuri bu şehirde kendisini yabancı hissetmemiştir, zira şehirde Tatarlar ve diğer kuzey Türkleri yaşamaktadır. Her tarafta Türkçe levhalarla karşılaşan yazar, burasını Şimal Türkiye'si olarak nitelendirmiştir.

Kazan:

Bugün, Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Kazan, o tarihte Tatarların yaşadığı bir Rus şehridir. Celâl Nuri bu Türk kentinden de övgüyle söz etmiş ve kendisini orada yabancı hissetmediğini dile getirmiştir. Yazara göre Kazan, camileri, medreseleri, diğer dinî ve tarihi eserleri ile tam bir İslam şehridir. Kentte Hristiyan

nüfusu fazla ise de Müslümanlık burada kendisini daha çok hissettirmektedir. Kazan'ı gözlemedikten sonra Tatarların çok ilerlediğini ve kendisine çok samimi davrandıklarını belirten yazar,

"Tramvaylar, dârülfünûn, müze muntazam. Ticaret revâcda; Volga ile Kazan arasındaki birkaç kilometrelik ova hep tahta ve kereste ile dolu. Müslümanlarda refâhiyyet ve servet var. Tatarlar cin gibi. Yaşamları yerinde. Evleri alafranga. Hülâsa-i kelâm görülecek, sevilecek bir millet. Şehir de görüleğe, sevilmeye lâyık." (Celâl Nuri, 1997a: 67)

diyerek kenti ve Tatarları övmüştür.

Celâl Nuri'nin sözünü ettiği Rus şehirleri bunlardan ibarettir. Genel olarak bakıldığında kentlerin oldukça modern olduğu, gösterişli mimariye ve ekonomik hareketliliğe sahip bulunduğu dikkati çekmektedir. Rus şehirlerinin mimarisine, Rus zevkinin ve ruhunun sindiği, kültürel yapının kodlarının şehirlerde görülebildiği yazarın söylemlerinden kolayca anlaşılabilir.

3.4.1.3. Rusya'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Celâl Nuri ülkede bulunduğu sırada, Rusya'daki dini yaşantıya, ulaşım, sanata, edebiyata, Rus politikasına, Rusya'daki Türklere, Yahudilere ve Rus ahlakına dair önemli gözlemlerde bulunmuş ve bunları kendi düşünce süzgecinden geçirerek okuyucusuna aktarmıştır.

Bu bağlamda yazarın üzerinde durduğu konuların başında ülkedeki dini yaşantı gelmektedir. "Rusya'da Diyanet" adıyla ayrı bir bölüm yazarak gözlemlerini dile getiren Celâl Nuri, gerek gösterişli kiliselerden gerekse papazların çokluğundan söz etmiştir. Kendisi de Sen Sovör kilisesindeki bir ayine katılan yazar, yaklaşık iki bin kişinin pazar ayini için buraya toplandığını görmüştür. Yazara göre kilise son derece gösterişli olduğu gibi papazların kıyafetleri de oldukça gösterişlidir. Baştan ayağa sırmadan yapılmış elbise giyen papazlar dinsel ayini huşu içinde yönetmektedir. Yazara göre gerek Moskova'da gerekse Kiev'de her tarafta siyah elbiseli papazlara rastlanmaktadır. Kiev'de bulunduğu sırada, "Yolda yine papaslar. Zengin, fakir, genç, ihtiyar, kadın, erkek, güzel, çirkin, avamdan, havasdan lâ-yu'add papaslar asker gibi bu mıntıka'yı işgal ediyor." (Celâl Nuri, 1997a: 11) diyerek papazların çokluğuna değinen yazar, bunlardan

kimisinin sokakları süpürdüğünü, kimisinin su taşıdığını, kimisinin de süslenip ibadete gittiğini aktarmıştır. Ona göre Kiev'in Lavra manastırı bir fabrika gibi işlemektedir. Civar köylerden burayı görmek ve günah çıkartmak için gelen köylüler papaza ya da kiliseye bir miktar para bırakmadan ayrılmamaktadır. Bu da kiliselerin ekonomiye bakan yönünü gözler önüne sermektedir.

Yazar papazların çokluğu bağlamında ülkede yaklaşık bir milyon papaz bulunduğunu belirtmiştir. Rusya'da halkın seksende biri rahiptir. Yazar bu kadar çok papaz bulunmasını hükümetin politikasına bağlamaktadır. Ona göre ruhban sınıfı hükümetlerin korunmasında çok önemli roller üstlenmektedir. Bu sınıfı "istinâdgâhı" (s. 13) olarak nitelendiren yazara göre, Rus hükümeti uyguladığı baskıcı politika için papazları dayanak noktası olarak kullanmaktadır. Papazların da desteğini alan hükümetler uyguladıkları baskıcı politikalar nedeniyle yazar tarafından eleştirilmiştir. Bu baskıcı politikanın bir gün patlak vereceğini söyleyen Celâl Nuri, çok şaşırtıcı bir şekilde, 1917'deki Rus İhtilali'ni beş yıl önceden haber vermiştir.

Yine din bağlamında Celâl Nuri, Ortodoksluğun Rusları bir arada tutan önemli bir etken olduğunu düşünmektedir. Ona göre,

"Mezheb, yüz milyonu pek mütecâviz avâma hâkim olan Rusya hukûmeti için mükemmel bir ordu, heybetli bir donanma mahiyetindedir. Vazife-i temdîniyyesini, Rusya hukûmeti, din ile îfâ etdiğine kanidir. Din de olmazsa bu hukûmet avâmu zabtetmeğe kadir olamayacağı i'tikaadındadır. Mezheb, Rusya'da âlâyîşe, merâsime boğulmuşdur. Hristiyan âleminde her yerden ziyade, Rusya'da din kendisini gösteriyor. Rusya ittihâdı din sâyesinde hâsıl olduğu gibi, Rusya hukûmeti de mezhebin bir netice-i tabîiyyesidir. Kezâlik ırken Moskof olmayan Küçük Rus, Beyaz Rus gibi efrâdı otuz beş milyonu tecâvüz eden anâsır-ı muhtelif ve mütezâdde ancak Ortodoksluk sâyesinde ittihâd dâhilinde kalabiliyor." (Celâl Nuri, 1997a: 11-12)

Yazar Rusları bir arada tutan şeyin Ortodoksluk olduğunu belirttikten sonra ülkede Ortodoks olmayan Türklerin, Müslümanların ve Yahudilerin nasıl "öteki"leştirildiğini de dile getirmiştir. Celâl Nuri bu bağlamdaki düşüncelerini "Rusya'da Türkler" başlığı altında anlatmıştır. Yazara göre Ruslarda derin bir Türk düşmanlığı vardır. Gezdiği saraylarda, sergilerde, şehirlerde, seyrettiği tablolarla hep bunun örneklerini gören

yazara göre, "Bu tablolar Rus an'anesinin, Rus hissini, Rus taassubunun bir tercüme-i belîğâsıdır. Bunlar bize 93 Seferi'nden haber verdiği gibi Rus ruhundan, Rus kalbinden, Rusya'nın hakkımızdaki hissiyâtından haber verir." (s.15)

"Rusya evvel-be-evvel bir Ortodoks devletidir ve bu haysiyetle, bu sıfatla İslamiyet ve ehl-i İslam'ı derin bir nazar-ı taassubla görür, nazar-ı adâvetle görür. O müheykel, mücesssem, muazzam kiliselerde, o labirente benzeyen manastırlarda şübhesiz hürriyet-i efkâr aranamaz. Zaten Rusya'nın marazîsi olan temâdî-yi taassub daha başka vesâit ile mümkün olamaz. İşte bu Rusya hukûmeti en aşağı otuz milyon teb'a-i müslimeye hükümrândır. Müslümanların sâkin buldukları yerlerde bile İslam'ın kahr u tezlîlini mu'lin abideler, heykeller, sütunlar, levhalar az değildir." (Celâl Nuri, 1997a: 15)

diyen yazar, Rus devletinin Ortodoks olmayanlara karşı takındığı tavırların ne denli alçaltıcı ve önyargılı olduğunu dile getirmiştir.

Rusların tüm baskılarına, aşağılamalarına ve düşmanca tavırlarına rağmen ülkedeki Tatarlar kendilerini korumayı ve ekonomik olarak ilerlemeyi başarmışlardır. Yazarın anlattığına göre Rusya içindeki Müslümanların büyük bölümü Tatarlar ve diğer kuzey Türklerinden oluşmaktadır. Buradaki Türkler son derece gayretli, yetenekli, işten anlayan, çalışkan ve aydın insanlardır. Son on-on beş yıl içinde eğitim alanında büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Tatarların yazılı bir dili, bir edebiyatı, şairleri, matbaaları, birçok gazete ve dergileri vardır. Tatarlar ülke yönetiminde söz sahibi olmadıklarından kendilerini, sanata, ticarete ve kazanca vermişlerdir. Rus hükümeti Müslümanların eğitimi için bir kapık bile vermediği halde Tatarların ileri gelen zenginleri, her yerde bir cami ve medrese inşa etmekte ve bunların masraflarını da kendi ceplerinden karşılamaktadır.

Rusya sınırları içinde Tatarların durumu gün geçtikçe düzelmekte, eskiden Rusların elinde olan emlakın bir kısmı artık Tatarların eline geçmektedir. Yine Tatar köyleri Rus köylerine oranla daha canlıdır. Rus köylerinde cehalet ve tutuculuk yoğun bir şekilde devam ederken Tatar köylerinde bir uyanış başlamıştır.

"Tatarlar muktesid, gayûr bir millettir. Ruslar gibi alkole, vodkaya, fuhşiyâyta, sefâhete mübtelâ değildirlen... Kadınlar mestûriyyet bilmedikleri halde Tatar âlemi iffet ve namus itibariyle hakîkaten şâyân-ı takdîrdir. Sefâhet hususunda Rusya her

yere karşı rekâbet edecek bir mevkiye olduğu hâlde Tatarların bu muhîtte bu salâbeti cây-ı nazardır." (Celâl Nuri, 1997a: 17)

diyen yazara göre Tatarlar ahlak bakımından Ruslardan çok üstün bir durumdadır. Buna bağlı olarak da Tatarlar gittikçe ilerlemektedir. O dönem için Tatarların maddi düzeyi Anadolu Türklerinin üstündedir. Yazar son olarak Tatarların tantanaya, gösterişe, dalkavukluğa hiç önem vermediklerini, oldukça sade bir hayat yaşadıklarını, ibadetlerine düşkün olduklarını dile getirmiş ve yakın bir gelecekte Tatarların büyük bir güç olacaklarını söylemiştir.

Rusya'da Yahudilerin nasıl "öteki"leştirildiğine dair söylemler de "Rusya'da Yahudiler" başlığı altında verilmiştir. Yazara göre, Rusya'da her yerden daha çok Yahudi sorunu vardır. Bu ülkede Yahudi nefreti çok yaygın ve belirgindir.

"Bunun sebebi fikr-i kâsırânemce Rus avâmının pek aşağılık bir halk olması ve Yahudilerin ise bunlarda lâyıkıyla istifâde yollarını keşfe, muktezâ-yı fitrat, muvaffakiyetleridir... Rus Müslümanı sevmez, hele Leh'i hiç çekemez, fakat bunlardan nefret etmez. Yahudiden ise nefret eder. Rusya'da en ziyâde söylenen söz Yahudiler aleyhindedir." (Celâl Nuri, 1997a: 27-28)

sözleriyle düşüncelerini dile getiren yazar ayrıca, ülkedeki Yahudilerin hemen her haktan mahrum olduklarını, adetâ bir hapis hayatı yaşadıklarını da dile getirmiştir.

Celâl Nuri'nin, Rusya'nın takip ettiği Ruslaştırma politikası hakkındaki söylemleri de oldukça önemlidir. Yazara göre Rusya, Rus olmayanların Ruslaşmasını candan ve gönülden arzu etmektedir. Bu bağlamda onun uyguladığı politika ile İngiltere ve Fransa'nın uyguladığı politika arasında büyük bir fark vardır. İngiltere ve Fransa kendi sömürgelerindeki halkların İngilizleşmesini ya da Fransızlaşmasını kesinlikle istememekte ve bunu akıllarına getirmemektedirler. Ruslar ise dinmerkezci bir politika uygulayarak herkesin Ortodoks olmasını arzu etmekte, kendi ülkesinde Ortodoksluğu seçenlere büyük haklar ve kolaylıklar vermektedir. Örneğin Rusya'nın hiçbir yerinde gezemeyen, sürekli hakaretlere ve tecavüzlere uğrayan bir Yahudi, Ortodoks olur olmaz bütün insanî haklarını elde etmekte, her tarafa girip çıkabilmektedir. Bu politika gönüllülük esası üzerine değil baskı üzerine kuruludur. Bu ülkede Rus olmayanlara dil konusunda oldukça baskı yapılmakta, bu insanların dillerini serbestçe kullanmalarına izin verilmemektedir. Celâl Nuri Rusların bu baskıcı ve katı politikalarının büyük riskler

taşıdığını düşünmektedir. Ona göre Rusya içindeki hürriyetçi kalemler farklı milletlere mensup Rus vatandaşlarına yumuşak davranılması gerektiğini söylemektedir. Eğer bu kalemler çoğalıp söz sahibi olurlarsa ülkedeki azınlıklar için büyük bir ümit olacaktır. Buna karşıt olarak eğer Rusya uyguladığı baskıcı politikaya devam eder, halkını ezmeyi sürdürürse o zaman da dünyanın en büyük devleti olabilecektir. Yazarın Rusya'nın geleceği hakkındaki düşünceleri bunlarla sınırlı değildir. Ona göre,

"Rusya Avrupa'nın kısm-ı diğerinden daha büyüktür. (Rusya'nın Avrupa kısmı beş buçuk milyon kilometre murabba'ından ziyâde olup sâir Avrupa aksâmı ancak dört buçuk milyon kilometre murabba'ıdır. Ahâlisi de nisbeten azdır. Avrupa Rusya'sı daha iki yüz bin halk besleyebilir. Eğer şimdiki terakkiyât devâm eder ve Büyük Rus yani Moskof cinsi çoğalırsa kırk elli sene sonra bu devletin karşısına ne Almanya gelebilir, ne de İngiltere. Rusya o vakit mevcûdiyetini muhâfaza için biraz Türkiye'nin, Avusturya'nın, Almanya'nın üzerine yıkılmalıdır; kezâlik İngiltere'yi ezmek için Pencâb'ı geçerek kolayca Hindistan'ı fethetmelidir. O zaman Neva sahili yirminci asır Roma'sının payitahtından geçecektir." (Celâl Nuri, 1997a: 21-22)

Celâl Nuri Rusya'nın geniş topraklarının kendisi için büyük avantaj olduğunu, Avrupa'nın artık dolduğunu düşünmektedir. Rusya'da ekilip biçilebilecek bomboş araziler bulunmaktadır, hâlbuki Avrupa'da kilometre kareye düşen insan sayısının çokluğu, yeni gelişimlere fırsat tanımamakta, insanların farklı ülkelere göç etmesine neden olmaktadır. Yazara göre, o gün için büyük ilerlemeler kaydeden, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerden geri kalmayan Rusya'nın, geleceği çok parlaktır.

Celâl Nuri Rus ilerlemesini Ruslara değil, Rusya'nın başına geçen Almanlara bağlamaktadır. Ona göre Ruslar pek zeki bir millet değildir, ancak eğitime yetenekleri vardır. Rusya'nın başına Holştayn-Gotorplar, Büyük Katerina, Büyük Petro gibi Almanlar geçmiş, pek çok yabancıyı hükümete sokmuşlardır. İdareyi ele alan bu Almanlardan Rusya çok yararlanmış, bir Asya ülkesi iken Avrupa ülkesi haline gelmiştir.

Celâl Nuri eserinde Rusya'daki kötü ahlaktan da söz etmiştir. Ona göre Rusya'da iki sınıf vardır. Bunlardan birincisi köylü sınıftır ki yazar bunları ayrıntısıyla incelememiği için bunların ahlaklarıyla ilgili bir şey söyleyemeyeceğini belirtmiştir. İkinci sınıf ise

"medeniler", yani kentlilerdir. Medenilere göre insan dünyaya yalnız bir kez gelmektedir. Dolayısıyla vur patlasın çal oynasın eğlenmelidir. Hayatın tadını sonuna kadar çıkarmalıdır. Karı ile koca arasında aldatmayı oldukça normal karşılayan bu gruba göre evlenme kâğıt üstündeki bir anlaşmadan ibarettir. Yazar Rus erkeklerinin aldatılmayı olağan kabul ettiklerini ve eşlerine sadece şunu söylediklerini belirtmiştir: "Sen ne istersen yap. İstedığın erkek ile eğlen, beraberce vaktini geçir. Fakat iki şart ile: Evvelâ ben duymayayım, sâniyen mevkime dokunabilecek bir rezâlete meydan verme." (Celâl Nuri, 1997a: 44) Erkeğin bu şekildeki tavrının benzeri kadında da bulunmaktadır. O da eşinden aşağı yukarı aynı şeyleri beklemektedir. Yazar Rus yüksek tabakasının ahlak anlayışının bundan ibaret olduğunu dile getirmiş ve Rusya'da anlatılan bir fıkrayı da aktarmıştır. "Rusya imparatorlarından biri Sen Petersburg'daki fahişelerin tardını polis müdürüne emretmiş. Aldığı cevap harfiyen şudur: -Haşmetmeâb! Kışlık Saray'dan mı başlayayım?" (s. 44) Fıkra da görüldüğü gibi Rusya'da ahlak anlayışı oldukça deforme olmuştur. Yazarın bu bağlamdaki son tespitleri oldukça değerlidir: "Rezâlet-i ahlâkiye Rusya'da umûmîdir. Bu kadar serbest bir memleket dünyada yoktur. Paris'in bulvarları bile Nevski Caddesi'ne rekâbet edemez. Nâmûs ve iffet Rusya'da bir emri-istisnâîdir." (Celâl Nuri, 1997a: 45)

Celâl Nuri ülkedeki sosyal ve kültürel öğelerin bir bölümünü "Rusya'ya Dâir Bazı Mütâlaât-ı Umûmiyye" başlığı altında aktarmıştır. Yazar bu bölümde, Rusya'nın görülmeden önce hayli geri bir ülke zannedildiğini, Rus deyince akla ağır ve kalın elbiselere bürünmüş bir "mujik" geldiğini, oysa durumun tam da böyle olmadığını dile getirmiştir. Gerçekten de Rusların büyük bölümü özellikle de köylüler bahsedilen kıyafetleri giymektedir, ancak Rusya bundan ibaret değildir. Rusya'nın geri kalmış yerleri de vardır ancak büyük bölümü çok ilerlemiş bir düzeydedir. Ülkenin şehirleri oldukça modern ve düzgündür, Avrupa'daki şehirlerle rekabet edebilecek düzeydedir. Özellikle mimarisi çok hoştur. Kiliseler ve saraylar büyüklüğü ve gösterişle göz kamaştırmaktadır. Müzeler de saraylardan geri kalmamaktadır.

Rusya'da ulaşım da çok düzgündür. Tramvayların düzenine diyecek yoktur. Yalnız temizlik konusunda Avrupa'dan biraz geri durumdadır. Demiryollarının hemen tamamı devletin elindedir. Bunlar ayrı bir bakanlığın gözetiminde oldukça başarılı bir şekilde işletilmektedir. Posta işleri de mükemmeldir. Rusya fethettiği topraklarda ulaşıma büyük

yatırımlar yapmaktadır. Nereyi ele geçirirse oraya kara ve demiryolu yapmakta, telgraf hatları döşemektedir. Fethedilen yerlere bankalar açılmakta ve düşük faizle krediler verilerek halkın refah seviyesi yükseltilmektedir.

Yazar bunlardan başka sanata, dile ve edebiyata dair de söylemlerde bulunmuştur. Ona göre Ruslar resimde, heykeltıraşta, müzikte ve edebiyatta yeteneğini ispat etmiş bir millettir. Özellikle edebiyattaki yerleri inkâr edilemez. Yazar, Puşkin, Lermontof, Gogol, Turgenyev ve Tolstoy gibi yazar ve şairlerin isimlerini sayarak ülkemizde böyle dahi edebiyatçıların yetişmediğini belirtmiştir.

Celâl Nuri'nin Rusya sosyal ve kültürel öğeleri hakkındaki düşünceleri özetle bu şekildedir. Genel olarak bakıldığında ülkenin ekonomik anlamda kalkınmışlığının, buna karşıt olarak da ahlak bakımından geriliğinin öne çıktığı dikkati çekmektedir.

3.4.1.4. Rusya ve Rus İmgesi:

Celâl Nuri'nin *Şimal Hatıraları* adlı gezi kitabından yola çıkarak, II. Meşrutiyet döneminde Rusya hakkındaki Türk algısının görece olumlu, Ruslar hakkındaki algının ise önemli ölçüde olumsuz olduğunu dile getirilebiliriz. Celâl Nuri eserinde Rusya'yı geniş ve verimli toprakları, güzel ve modern kentleri, gelişmiş ulaşımı, büyük ekonomik gücü ile imgelemiştir. Ülkenin kalkınmışlığı pek çok yerde açıkça görülmektedir. Rusya'nın geleceği de oldukça parlaktır. Avrupa ülkelerinin yaşlanmaya başlaması, topraklarına oranla nüfuslarının fazla olması, Rusya'yı geniş toprakları ile alternatif bir güç haline getirmektedir.

Yazar Rusya'daki ilerlemeye ve büyük ekonomik güce hayran olmakla birlikte ülkenin gerek Türkiye'ye gerekse kendi içindeki Türklere uyguladığı politikayı beğenmemektedir. Yazarın algısına göre Rusya, yüzlerce yıldır uyguladığı yayılmacı politikası ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan savaşarak toprak alan ve hâlâ Türk halklarının büyük bir kesimi üzerinde hâkimiyetini sürdüren emperyal bir güçtür. Finlandiya'da dolaşırken, "Rusya'nın cenûbunda biz kendisinin mazlûmuyuz. Şimalinde İsveçler ve Finler ise bizim mevkiimizde bulunuyor." (s. 26) diyerek Rusya'nın yayılmacı politikasının hem kuzey hem de güney komşularına zarar verdiğini belirten yazar, bu ülkenin baskıcı iç politikasını da eleştirmektedir. Ona göre Rusya dinmerkezci bir politika gütmekte ve kendi vatandaşlarını inançları bakımından ayırmaktadır.

Ortodoks olmayanlara her türlü zorluğu çıkartan, onlara esaret hayatı yaşatan Rusya, Ortodokslara ise sınırsız özgürlük tanımaktadır.

Celâl Nuri'nin Ruslar hakkındaki yargılarında ise halktaki ahlakî düşüklük ve Rusların yabancı düşmanlığı ön plana çıkmaktadır. Yazar Rusları alkol ve votka bağımlısı, sefahete ve fuhşiyata düşkün insanlar olarak imlemiştir. Evliliğin duygusal bir bağ olarak değil, kâğıt üzerindeki bir bağ olarak görüldüğü bu ülkede, eşler arasındaki sadakatsizlik çok ileri boyutlara ulaşmıştır. Halk arasında bundan rahatsızlık duyulduğuna dair bir işaret de yoktur. Ruslar bu yaşantılarını Epiküryen felsefelerine borçludur. Onlara göre bu dünyaya bir kez gelinmektedir, dolayısıyla dünyanın tadı sonuna kadar çıkartılmalıdır. Yabancı düşmanlığı ise Ruslar arasında had safhadadır. Ötekileştirmenin bu denli yoğun olduğu bir başka ülke yoktur. Ruslar yabancılara tahammül edememekte, her yabancıyı kendilerine benzeterek Ruslaştırmaya çalışmaktadır.

Celâl Nuri, Ruslar hakkındaki gözlemlerini dile getirirken bu milletin zeki olmadığını birkaç kez yinelemiştir. Ona göre Ruslar zeki bir millet değildir. Onların en önemli yetenekleri eğitime olan yatkınlıklarıdır.

"Ruslar esâsen kaba ve zekâvet itibâriyle biraz aşağı bir millettir. Fakat kerrâren söylediğimiz vecihle, pek ziyâde müstaid-i terbiyedir; söz dinler, uyar. Velevki kırbaç kuvvetiyle olsun, yola gelir. Binâenaleyh istibdâdın Rusya'ya mazarratı dokunduğu gibi fâidesi de dokunmamış değildir. Birtakım ecânib Rusları mâl-i mübâh gibi bulmuşlar, zimâm-ı idâreyi ele almışlar, âdetâ destere ile, rende ile, törpü ile bir oduna şekil verir gibi, bu yabancılar, Rusları bir kalıba sokmuşlar."
(Celâl Nuri, 1997a: 48)

diyen yazar, aslında Rusların zeki olmadıklarını, bütün kalkınmalarını yabancılara borçlu olduklarını belirtmiştir.

Celâl Nuri'nin Rusya ve Rus imgelerinin nedenleri üzerinde de durmak gerekmektedir. Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği* adlı kitabında "hemen hiçbir ülkenin kimliği ile imgeleri birbirine tıpatıp uymaz, uyuşmaz." (Güvenç, 1993: 293) diyerek imgelerin öznelliğine, imgede aslolanın algı olduğuna gönderme yapmıştır. Kuşkusuz Celâl Nuri'nin imgelerinde de öznellik ön plandadır. Ancak yazarın kimi tespitleri başka yazarlar ya da gezginler tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin Celâl Nuri Ruslarda yabancı

düşmanlığının ileri boyutlarda olduğunu dillendirmiştir. Benzer şekilde T. S. Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler* adlı kitabında, "Ruslar, kendi kültürleriyle uzlaşmayan herhangi bir kültürün şiddetle kökünün kazanmasına taraftardır." (Eliot, 1981: 61) sözleriyle Ruslardaki yabancı düşmanlığına dikkat çekmiştir.

Celâl Nuri'nin Rusya'nın yayılcı ve baskıcı politikası hakkındaki yargıları, iki ülke arasında uzun yıllardır devam eden düşmanlığın bir sonucudur. Yazar, bir Osmanlı aydını olarak Rus politikasının Osmanlı aleyhine olduğunu bilmekte ve bu bakımdan ülkeye nötr bir tavır takınmamaktadır. Aynı zamanda, bir Müslüman olarak Rusların Ortodoksların politikasından rahatsızlık duymakta ve Rusların bu dinmerkezci yaklaşımlarından şikâyet etmektedir. Celâl Nuri'nin Rusya hakkındaki imgelerine en çok etki edenin Türk-Rus ilişkileri olduğu açıkça görülmektedir. O dönemde devam eden düşmanca ilişkiler yazarı bağımsız bir yargıda bulunmaktan alıkoymuştur. Böylelikle imge kişisel algıdan çok ulusal algının bir yansıması olmuştur. Celâl Nuri, ülke üzerine oluşturduğu bu imgeleri kendi kişisel gözlemlerinden çok ulusunun algılarından beslenerek oluşturmuştur denilebilir.

3.4.2. Gürcistan:

II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin sözünü ettiği tek Batı Asya ülkesi Gürcistan'dır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ahmet Refik Altınay, I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde görevli olarak Doğu illerini dolaşmış, bu sırada günümüz Gürcistan'ının liman kenti olan Batum'a da uğramıştır. Yazar, bu kısa gezisi sırasında ülkenin bütününe yönelik bir imgede bulunmamıştır, ancak yazarın Batum hakkındaki kimi söylemlerinden bölge üzerine fikir edinebilmek mümkündür.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki yazarın şehre girdiği günlerde Osmanlı Devleti Batum'u tekrar kendi topraklarına katmıştır. Yazarın demesine göre şehir ele geçireli henüz bir gün olmuştur. Altınay, şehre girer girmez limanda Osmanlı bayrağının dalgalandığını sevinçle görmüştür. Osmanlı'nın kenti ele geçirmesi halkı hoşnut etmiş, birçok insan Osmanlı askerini görmek için sokaklara dökülmüştür.

Ahmet Refik'in Batum hakkındaki izlenimlerine bakıldığında kentin bayındır ve güzel bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Şehri "muntazam, mükemmel ve zarif" olarak nitelendiren yazar, kentin içinin ve çevresinin yeşilliklerle dolu olduğunu, mevsim

itibariyle de her tarafın yemyeşil olduğunu dile getirmiştir. Yazara göre kent oldukça kozmopolittir, buna karşın yapı itibariyle şehir bir Rus şehridir.

"Batum emsalsiz, zarif, temiz, sevimli ve cazip bir belde. Rus irfanı beldeyi bütün kuvvet ve nüfuzuyla başka bir şekle koymuş. Gogolların, Lermantofların, Puşkinlerin, Tolstoyların, Dostoyevskilerin Rus ruhundayaştıkları tesirler Batum'da da kendini gösteriyor. Binalar, kiliseler, caddeler, evler, kıyafetler, metâlar, mağazalar hep Rus." (Altınay, 1981: 19)

diyen yazar şehre vuran Rus damgasını dile getirmiştir. Altınay'a göre Batum'un en güzel yeri Karadeniz sahiline paralel yapılan bulvarıdır. Bulvar çiçeklerle, ağaçlarla, defnelerle, palmiyelerle süslüdür. "En samimi itiraflar burada olur, yorulan dimağlar burada dinlenir. Çarpan kalpler burada sükûn bulur." (Altınay, 1981: 20) diyen yazara göre burası hem halkın dinlenme yeri hem de âşıkların buluşma mekânıdır.

Batum'un en kalabalık caddeleri Gorsakovsy Ulça ve Marinsky Peruspakat'tır. Savaşın izlerinin yavaş yavaş silinmeye başladığı bu caddelerde daha kolay görülmektedir. Oteller, tiyatrolar, manifatura mağazaları, lavantacılar, kitapçılar, matbaalar, bankalar hep bu caddelere yakındır. Şehirde en büyük caddeler denize ve limana dik olarak uzanmaktadır. Bu caddelerdeki evler muntazam taş binalardır. Fakirlere özgü mahalleler ise arka sokaklarda kalmaktadır. Çoğunlukla ahır kapısına benzer bir kapıdan girilen bu evlerin önleri, tenekelere dikilmiş çiçeklerle süslüdür. Bu mahallelerde yaşayan fakirlerin büyük bölümü apartman hayatı yaşamaktadır.

Ahmet Refik, Batum'un mimarisinden başka kent halkı hakkında da gözlemlerde bulunmuştur. Ona göre Batum kozmopolit bir şehirdir. "Batum'da muhtelif cinsten ahali var. Limana yakın yerler tüccarla, laz kıyafetli, Japonyalı, İranî, Rum, Çinli ahaliyle dolu." (Altınay, 1981: 89) diyen yazar, şehirde baskın olan unsurun ise Ruslar olduğunu imlemiştir. Ona göre Batum'da Rus etkisi bütünüyle varlığını sürdürmektedir. Kars ve Ardahan'da bütün gelenekleriyle hüküm süren Türklük ve İslamlık burada sönük bir haldedir. Batum adeta Rusya'nın Karadeniz sahilinde Rus üniformasını giymiş, Rus irfanıyla donanmış bir nöbetçisidir. Nöbetçinin beklediği topraklar ise eski Osmanlı topraklarıdır. Bütün bu Rus etkisine rağmen şehirde Türk dili konuşulmakta, Türk şarkıları söylenmekte, Türklük ruhu yaşamaktadır.

Şehirde yaşayan Ruslar Osmanlı'nın kenti tekrar ele geçirmesinden oldukça rahatsızdılar. Daha önceleri Rusların elinde olan kentte Bolşevikler halkı soymuşlar, askerlere hakaret etmişler, türlü işkenceler yapmışlardır. Osmanlılar kenti ele geçirdikten sonra ise hiçbir dükkânı yağma etmemişler, hiçbir camı kırmamışlar, hiç kimsenin hakkına tecavüz etmemişlerdir. Şehirde artık hayat normale dönmektedir, bunun en belirgin göstergesi ise kentte alışverişin başlamasıdır. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen kentteki Ruslar, sokaklarda düşünceli düşünceli yürümekte, Osmanlı askerlerine üzgün gözlerle bakmaktadırlar.

Ahmet Refik'in kent hakkında dile getirdikleri özetle bunlardan ibarettir. Henüz savaştan yeni çıkmış bir kentte dolaşan yazar, şehrin modern yüzünü, güzel caddelerini, yemyeşil çevresini övgüyle anlatmış, bu arada fakir mahalleler hakkındaki gözlemlerini de dile getirmiştir. Yazarın imgelerine yakından bakıldığında Batum'un bir Osmanlı toprağı olmasına karşın bir Rus şehri olduğu görülmektedir. Şehrin gerek mimarisinde gerekse estetik yapısında Rus ruhunun izleri açıkça görülmektedir. Şehirde dil olarak Rusça kullanılmaktadır, Türkçe ise varlığını sürdürse de Rusça kadar yaygın değildir. Savaş psikolojisinin henüz hüküm sürdüğü kentte hayat yavaş yavaş normale dönmektedir. Osmanlı'nın kenti geri alması halkı ikiye bölmüş, bir kısım sevinç gösterilerinde bulunurken diğer kısım durumu endişeli gözlerle takip etmiştir. Yazar kentte bulunduğu sırada göreviyle ilgili bir söylemde bulunmamıştır. Batum'u halkı ve mimari yapısıyla tanıtan yazar, güzel, şirin, yeşil, düzenli ve modern bir kent imgesi ortaya koymuştur.

Ahmet Refik, Gürcistan hakkında bunları aktarmıştır. Yazar sadece Batum'u dillendirmiş, onun dışında Gürcistan hakkında yargılarda bulunmamıştır. Buna rağmen Batum'dan yola çıkarak ülkenin Türk-Rus çatışmasının hüküm sürdüğü, hem Türk hem de Rus etkisinin görüldüğü bir yer olduğu çıkartılabilmektedir. Halkın kozmopolit yapısı, sınıflar arasındaki ekonomik ve düşünsel ayrılıklar belirgin biçimde tespit edilebilmektedir.

3.5.Orta Asya Ülkeleri:

Ramazan Özey'in *Asya Coğrafyası* adlı kitabında Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi Türk Cumhuriyetleri "Orta Asya Ülkeleri" olarak adlandırılmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde Orta Asya ülkeleri bağımsız birer

ülke olmayıp Rusya'nın egemenliği altındadır. Bu dönemde Abdürreşid İbrahim, adı geçen bölgenin bir bölümünü gezmiş ve *Âlem-i İslam* adlı kitabının birinci cildinde Türkistan başlığı altında aktarmıştır. O dönemde bölge ayrı ülkelere ayrılmadığından yazar bölgenin tamamını Türkistan olarak adlandırmış ve bu isimle tanıtmıştır. Biz de yazarın adlandırmasını dikkate alarak ülkeleri ayrı başlıklar altında değil Türkistan başlığı altında aktarmayı uygun gördük.

3.5.1. Türkistan:

3.5.1.1. Türkistan Tarihi ve Coğrafyası:

Abdürreşid İbrahim eserinde, Orta Asya kentlerinden, Müslümanların sosyal hayatından, halkın ekonomik durumundan ve eğitim düzeyinden ayrıntılı bir biçimde söz ettiği halde bölgenin tarihine ve coğrafyasına bu denli yer ayırmamıştır. Yazarın bölge tarihi hakkında kaydettikleri yalnızca Kazaklarla ilgili birtakım bilgilerdir. Yazarın demesine göre, gerek Kazaklar gerekse Kırgızlar önceleri göçebe bir hayat yaşadıklarından okuma yazma öğrenmemişler, dolayısıyla kendi tarihlerini de kayıt altına almamışlardır. Bununla birlikte kimi tarihi olaylar şiirler aracılığıyla kaydolmuş, önemli bazı bilgiler şairler tarafından söze dökülüp nesilden nesile aktarılmıştır. Daha sonraları Ruslar Kazaklara baskı kurmaya başlamışlar ve II. Katerina döneminden itibaren tüm Kazakistan'a Rusya Tatarları girmişlerdir. Tatarların Kazak topraklarına girmesi bölge için önemli yararlar sağlamıştır, çünkü Tatarlar İslam dinini öğretip yaymışlar ve halka okuma yazmayı öğretmişlerdir. Abdürreşid İbrahim'in Türkistan tarihi hakkında verdiği bilgiler bununla sınırlıdır. Yazar bölge coğrafyası hakkında hemen hiçbir bilgi aktarmamıştır.

3.5.1.2. Türkistan Şehirleri ve Türkistan'da Şehircilik:

Abdürreşid İbrahim bölgenin en önde gelen şehirlerinden Taşkent, Buhara, Semerkant, Hokand, Almaata (Almatı) ve Ufa'yı gezmiş, bu kentlerde bir süre kalarak izlenimlerde bulunmuştur. Şehirler ve şehirliler hakkında türlü bilgiler aktaran yazar, Rusların kentlerde yönetime hâkim olduğunu ve Rus halkını Türk şehirlerine doldurarak buraları Ruslaştırmaya çalıştığını üzelerek görmüştür.

Taşkent:

Yazarın aktardığı ilk şehir Taşkent'tir. Günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan şehir, o dönemde Rusya'nın idaresinde bir yerdir. O gün itibariyle yaklaşık kırk yıldır Rusya'nın elinde bulunan şehir iki ayrı mahalleden oluşmaktadır. Bu mahallelerden biri Rus mahallesi, diğeri Müslüman mahallesidir. Rus mahallesinde Ruslar oturmakta ve şehrin bu bölümünü adeta bir Avrupa kenti haline getirmişlerdir. Müslüman mahallesi ise çamurdan geçilmemektedir:

"Rus Taşkent'inde gayet muntazam binalar ve mağazalar, mükemmel caddeler, muntazam kaldırımlar yapılmış, elektrik ışıkları ve sâire... Adeta Avrupa'nın bir numûnesidir. Amma Müslüman Taşkent'i ise tam tersi bir durumda olup bundan beş yüz sene evvel nasıl ise hâlâ öyledir: İlkbaharda, sonbaharda şehir içinde bir evden öteki eve yürüyerek gitmek imkân haricidir, o kadar çamur olur ki insan tarif edemez." (Abdürreşid İbrahim 2003a: 42)

Yazar kentin iki ayrı bölümü arasındaki büyük farkı bu şekilde dile getirdikten sonra Müslüman mahallesinin geri olmasının nedenini kent idaresinin bütün harcamaları Rus mahallesine yapmasına bağlamıştır. Onun aktardığına göre nüfusun büyük bölümü Müslüman olmasına ve vergilerin hemen tamamının Müslümanlardan alınmasına rağmen harcamalar Rus mahallesine yapılmaktadır. Üstelik bu durum sadece Taşkent için geçerli değildir. Benzer durum Semerkant'ta, Hokand'da ya da Mergılan'da da bulunmaktadır. Bu şehirlerin de Rus mahalleleri temiz ve bayındırdır; Müslüman mahalleleri ise adeta bataklıktır. Yazar, "Nerede olursa olsun hâkim kuvvet Ruslarda, memleketin idare ve tasarrufu da onlardadır; kendi caddelerindeki tüm masraflar umûmi gelirlerden karşılanır. Müslüman caddelerinde ne olursa olsun bir para sarf olunmaz, ne kaldırım var, ne fener, hiçbir şey yok." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 42) diyerek Rusların yaptığı haksızlığı dile getirmiştir. İşin acı yönü, Ruslar, dışarıdan gelen yabancı insanlara iki mahalle arasındaki farkı gösterip geri kalmanın suçunu Müslümanlara yüklemektedir. "İşte Müslümanların kabiliyetsizliği, hiç olmazsa komşularından dahi ibret almıyorlar, işte bunları İslamiyet böyle terbiye ediyor." (s. 42) diyen Ruslar, hem kendi suçlarını örtmekte, hem de İslamiyet'i haksız yere karalamaktadırlar.

Taşkent'teki bu haksızlık yönetimden kaynaklanmaktadır. Şehrin nüfusu yaklaşık iki yüz bindir. Nüfusun on sekiz bini Hristiyan, geri kalanı Müslümandır. Taşkent belediye

meclisinin toplam üye sayısı ise yetmiş ikidir; bunlardan yirmi dördü Müslüman, gerisi Hristiyandır. Rusların hazırladığı kanuna göre Hristiyanlarla Müslümanların karışık yaşadığı kentlerde, meclis üyelerinin üçte ikisi Hristiyan, üçte biri Müslüman olma şartı getirilmiştir. Dolayısıyla şehirde ne kadar çok Müslüman nüfusu olursa olsun yönetimde söz sahibi her zaman Hristiyanlar olmaktadır. Bu da şehir gelirlerinin harcanmasında büyük haksızlıklara neden olmaktadır.

Taşkent halkı Özbeklerden ve diğer karışık Türk unsurlarından oluşmaktadır. Bunların dili Özbek Türkçesidir ancak aralarında Farsça konuşanlar da bulunmaktadır. Taşkent halkı misafirperver, yüksek ahlaklı, cana yakın, yetenekli ve zeki insanlardan oluşmaktadır. İçlerinde hiç eğitim görmeden Rusça ve Almanca öğrenmiş olanları vardır. Ancak henüz kentte eğitimin önemi anlaşılmış değildir. Ümit olunacak konusu ise Taşkentlilerin ticaret nedeniyle farklı şehir ve ülkelere gitmeleri, oradaki gelişmeleri yakından görmeleridir. Yazar bu zorunlu yolculukların Taşkentlileri uyandıracaklarını düşünmekte ve bu sayede onların da yakın zamanda eğitime önem vermeye başlayacağını ümit etmektedir.

Taşkent o gün itibariyle Türkistan'da büyük bir ticaret merkezidir. Şehre Avrupa'dan tüccarlar gelmekte ve alışveriş yapmaktadırlar. Şehirde ticaretin çoğu yerli Yahudilerin elindedir. Bununla birlikte Müslümanlar arasında da büyük tüccarlar bulunmaktadır. Son yıllarda şehrin ekonomisine "Amerikan" dedikleri pamuk ticareti yön vermektedir. Pamuk temizlemek için birçok fabrika kurulmuştur.

Taşkent'te tarihi eser niteliğinde birçok medrese ve büyük mescitler vardır. Devlet eliyle açılmış küçük bir kütüphane ve küçük bir müze de bulunmaktadır. Bunlardan başka da kayda değer bir şey yoktur.

Yazarın Taşkent izlenimleri bunlarla sınırlıdır. Abdürreşid İbrahim, Türk soydaşlarının kendi şehirlerinde esir muamelesi gördüklerini, Rusların onlara büyük haksızlıklar yaptığını yerinde görmüş ve bundan büyük üzüntü duymuştur. Taşkent'teki haksızlığı iki mahalle arasındaki farktan kolayca görebilen yazar, birbirinden ayrı iki Taşkent imgesi çizmiştir.

Buhara:

Abdürreşid İbrahim Taşkent'te bir ay kadar kaldıktan sonra yine günümüz Özbek kentlerinden olan Buhara'ya geçmiştir. Buhara eskiden beri ilim yuvası olmuş ve bu özelliği ile "şerif" ünvanını kazanmış bir kenttir. Bu şehir, meşhur hadisçi Muhammed Bin İsmail el-Buharî ile önemli müfessir Kadı Beyzavî'yi ve ismi sayılamayacak kadar çok diğer önemli bilginleri yetiştirmiştir. Bu özelliğinden dolayı şehre, "İslam saltanatının karargâhı ve din ulemasının menbar" (s.48) gibi nitelemelerde bulunulmuştur.

Buhara o dönemde ayrı bir emirliktir. Bu emirliğin başında Abdu'l-Ahad Han bulunmaktadır. Her ne kadar bağımsız bir emirlik gibi görünse de Buhara'da da yönetim Rusların elindedir. Abdu'l Ahad Han şehre bile girememekte, Buhara'da bulunan sarayı yirmi yıldır boş durmaktadır. Kendisi ise şehre yirmi otuz kilometre uzaklıkta Kermene denilen bir köyde oturmaktadır.

Buhara halkı bütünüyle Taciklerden oluşmaktadır. Resmi dilleri Farsça olmakla birlikte hemen hepsi Türkçe bilmektedirler. Bütün doğu milletlerinde olduğu gibi Taciklerde de misafirperverlik ve gereğinden çok alçakgönüllülük özellikleri görülmektedir. Ahlak bozukluğu ve adam öldürme ise kentte olağan hale gelmiş kötü işlerdendir.

Şehrin ekonomisine bakıldığında tarımın ve ticaretin öne çıktığı görülmektedir. Buhara arazisi oldukça verimlidir; dolayısıyla tarımdan önemli ölçüde gelir elde edilmektedir. Şehir, hayvancılıkta da iyi bir konumdadır, özellikle koyunları çok tutulmaktadır. Kentin ekonomisinde kuzu derisinin büyük payı vardır. Kuzu doğunca, on ya da on beş gün beslenmekte, sonra kesilerek derisi Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya ihraç edilmektedir. Bu kuzu derisi çok değerlidir, yılda yaklaşık beş milyon rublelik ticaret bu deriden sağlanmaktadır.

Buhara'da eğitim hayatını da gözlemleyen yazar medreselerin nicelik olarak çokluğuna ve nitelik olarak boşluğuna değinmiştir. Yazarın aktardığına göre, Buhara'da yaklaşık iki yüz medrese ile yirmi yedi bin kadar öğrenci bulunmaktadır. Şehirde çok sayıda medrese bulunması takdir edilmesi gereken bir durumdur. Medreselerin çokluğunu kentteki hayırseverlere bağlayan yazar, sayı olarak çokluğun eğitim kalitesine yansımadığını üzümlere görmüştür. Abdürreşid İbrahim'e göre medrese uleması

medrese yapanlar kadar şuurlu değildir. Bu kurumlarda, "öğretim usulü berbat, bir kitabın mukaddimesini beş senede tahsil ederler, yirmi-otuz medrese odasında oturur, bütün ömrünü âlât, lisan tahsilindegeçirir, tahsil sonunda iki kelime Arapça konuşamadığı gibi, bir satır da Arapça ile bir şey yazmaktan acizdir. Öğrenim usulü çok acınacak bir haldedir." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 52) Yazar, medreseler hakkındaki bu tespitleriyle kurumların içinin ne kadar boşaltıldığını açıkça göstermektedir.

"Askerlik" başlığı altında Buhara ordusuna da değinen yazar,

"Buhara'da askerlik demeye değer bir şey neredeyse yoktur, dersem caiz olur. Sipahi dedikleri bir insan sürüsü var ise de, bunlar da tenbel-hânelerde yemek içmekten başka bir vazife ile mükellef değildirler. Bu sürü içinde sekiz yaşında bir çocuk bulunduğu gibi seksen yaşında ihtiyarlar da bulunur. Zira kanun gereğince askerliğe giren bir daha çıkmaz, çıkamaz. Bu sürünün içinde körler, topallar, kamburlar da az değil. Bununla beraber kendilerine münasip amir ve zabitler de var, daha doğrusu Buhara askeri sulh ve barış erleridir." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 54)

diyerek emirliğin ordusunun perişan durumunu gözler önüne sermiştir.

Buhara'da tarihi eserler adına görülecek şeyler mescitler ve medreselerdir. Eski kitapların bulunduğu kütüphane de pek çok el yazması eseriyle dikkat çekmektedir. Kitapların içinde sekiz yüz-bin yıllık olanlar vardır. Bunların dışında Timur zamanından kalma toplar ve silahlar da ilgi çekici tarihi eserler arasında yerini almaktadır.

Yazarın Buhara hakkında anlattıkları özetle bunlardır. Abdürreşid İbrahim şehri ve emirliği gözlemledikten sonra Buhara'nın geleceğine dair ümitsizliğe kapılmıştır. Ne insanlık ne de Müslümanlık adına ilerisi için bir ümit göremeyen yazar, yönetimin tamamen Rusların uşağı haline gelmesini içine sindirememiştir.

Semerkant:

Abdürreşid İbrahim, günümüz Özbekistan kentlerinden Semerkant'a da uğramıştır. 1908 yılının şubat ayında kente gelen yazar, bu eski şehrin bir zamanlar Asya kahramanlarının başkenti olduğunu, o gün için ise İslam eserlerinin enkaz ve harabelerinden ibaret olduğunu dile getirmiştir.

Semerkant halkı İran ve Özbek unsurlarından oluşan kozmopolit bir halktır. Şehirde hem Türkçe hem de Farsça konuşulmaktadır. O dönem için nüfusu yaklaşık yetmiş bindir.

Semerkant Orta Asya'nın merkezidir ve Özbeklerin deyişiyle "yeryüzünün cilası"dır. Şehir bir zamanlar ilim kapısı olmuş, büyük üniversiteler, büyük rasathanelerle dolmuştur. Şehrin bu özelliği tarihi kalıntılardan da kolayca anlaşılmaktadır. Özellikle Dillekâr ve Şirdâr medreseleri gerek büyüklüğü gerekse sanatlı yapıları ile bir dönemler kentte ne denli üstün bir yaşam sürüldüğünü göstermektedir.

Semerkant'taki tarihi eserlereiki koldan zarar verilmektedir. Birincisi Ruslar eliyle, ikincisi de Avrupalılar eliyle yapılmaktadır. Ruslar Semerkant'ı kuşattıklarında kentte ne kadar tarihi eser varsa hepsini Petersburg'a taşımışlardır. Petersburg kütüphanesinde bulunan eski İslamî eserler, kitaplar ve Hz. Osman'a ait olan Kur'an-ı Kerim hep Semerkant'tan getirilmiştir. Avrupalı ziyaretçiler de her geçen gün Semerkant tarihî eserlerine zarar vermektedir. Tarihî binalarda bulunan sanat eseri çok değerli taşlar, mozaikler Avrupalı ziyaretçiler eliyle sürekli aşırılmaktadır.

Yazarın Semerkant hakkındaki izlenimleri bunlarla sınırlıdır. Bir zamanlar büyük bir ilim yuvası olan Semerkant, o dönem için harabe görünümündedir. Abdürreşid İbrahim kentin tarihî ve ilmî yönlerine eğilmiş, sokaklarına, ulaşımına ya da kent ekonomisine değinmemiştir.

Hokand:

Abdürreşid İbrahim'in Semerkant'tan sonraki durağı yine bir Özbek kenti olan Hokand'dır. Tıpkı Taşkent'te olduğu gibi Hokand'da da Rus mahallesinin son derece bayındır, Müslüman mahallesinin ise perişan olduğunu gören yazar, bunu yine yönetimi ele geçiren Ruslara bağlamıştır. Hokand nüfusu doksan beş bindir ve bunun yalnızca üç bini Rustur. Buna rağmen yönetim marifetiyle Rus mahallesi güzelleştirilmekte, Müslüman mahallesi ise geri bırakılmaktadır.

Yazara göre bütün Türkistan'da ilim konusunda Hokand ikinci sırayı almaktadır. Birinci sırada Buhara, ikinci sırada Hokand bulunmaktadır. Burada Hanlar zamanından kalma gayet büyük medreseler görülmektedir. Bunlardan başka İslam eserlerinin güzel bir örneği olan Hudâyâr Han Sarayı dikkat çekmektedir. Yazar bu sarayın o gün için Rus

askerî kışlası haline getirildiğini üzümlere anlatmıştır. "Hokant'ta gayet âlim ve fâzıl adamlar var; edipler var; şairler var; fakat hamiyet yok; gayret yok; himmet yok; kavmiyet yok; milliyet yok. İşte bunun için İslam padişahının saray-ı humayunu Rus askerine kışla olmuştur." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 61) diyen yazar, kentin kötü durumundan kent halkını sorumlu tutmuştur. Yazar Hokand hakkında bunlardan başka bir şey aktarmamıştır.

Almaata (Almatı):

Abdürreşid İbrahim günümüzde Kazakistan sınırları içinde olan ve aynı zamanda ülkenin en büyük kenti olan Almatı'ya da gitmiştir. Almatı o dönemde Yedisu Eyaleti'nin merkez şehridir. Ruslar şehre Virnay demektedirler. Şehir nüfusunun hemen tamamı Müslüman'dır. Her ne kadar bir miktar Hristiyan bulunsa da bunların sayıları azdır ve çoğunlukla devlet adamı ve memurlardan oluşmaktadır. Burada Müslümanlar Tunkâni, Taranca, Nogay, Kazak, Kırgız, Sart kabilelerinden toplanmış hep Türk unsurlarıdır.

Almatı ve çevresi hep Müslüman mülkü olduğu halde bütün Yedisu Eyaleti'ne Rusya'dan Slavlar göç ettirilmektedir. Türk memleketini Ruslaştırma politikası gereğince zorla göç ettirilen bu grupların yaklaşık yarısı buraya uyum sağlayamayarak tekrar geri dönmektedir.

"Almaata'ya 'Yedisu Vilayeti' denmesinin nedeni, bu vilayetin içinden yedi nehir geçmesidir. Yedisu Vilayeti'ne tâbi olan nâhiyeler; Peşpak, Tokmak, Carkent (Yarkent), Kapal nâhiyeleridir ki, bunlar hep birer vilayet kadar geniş ve etrafında oturanlar hep göçebe Kazak ve Kırgız kabileleri, yani Müslümanlardır, fakat bu son on sene zarfında iç Rusya'dan gelmiş Ruslar buralarda sene be-sene çoğalmaktadırlar." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 68)

diyene yazar, Almatı ve çevresinin gün geçtikçe Ruslaştırıldığını dile getirmektedir. Yazarın kent hakkında aktardıkları bunlardan ibarettir.

Simi Polat (Semey):

Abdürreşid İbrahim'in bir sonraki durağı Kazakistan'ın kuzeydoğusunda yer alan ve Sibiryaya sınırına yakın bulunan Semey kentidir. Kente o dönem "Simi" ya da "Simi Polat" denilmektedir. Simi Polat "Yedi Taş" anlamına gelmektedir ve şehrin çevresinde

yedi taş bulunduğu rivayet edilmektedir. "Simi Polat halkı bundan kırk-elli sene evvel bütünüyle Müslüman olup Kazan ve iç Rusya'dan gelmiş Noğaylar imiş; bir mahallede de Buharalılar bulunmuş. Bugün Simi Polat beldesinde Ruslar ekseriyet teşkil ederek Müslümanlara tekaddüm etmektedirler." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 71) Şehirde yaşayan Müslümanlar arasında zengin olanlar vardır; hatta altın madenleri Müslümanların elinde bulunmaktadır; ancak yine de iş görecek adamların büyük bölümü Hristiyanlardır. Müslümanların bir kısmı sufilik, diğer bir kısmı da sarhoşlukla serveti elden kaçırmaktadır; böylelikle bütün servet yabancıların eline geçmektedir.

Simi Polat'ta içki kullanımı çok yaygındır. Burası küçük bir şehir olduğu halde kentte altı adet büyük bira fabrikası bulunmaktadır. Fabrikalar gece gündüz çalışmalarına rağmen ancak şehre yetecek kadar bira üretebilmektedir. Yazarın demesine göre fabrikalarda üretilen biranın damlası bile şehrin dışına çıkarılmamakta, tamamı şehirde tüketilmektedir; hatta yaz günlerinde bunlar yetmediği için dışarıdan bira getirilmektedir.

Yazar Simi Polat halkının oldukça tutucu davrandıklarını ve eğitim konusunda geri kaldıklarını şu sözleriyle dile getirmiştir:

"Simi Polat halkı gayet metanetli, mütedeyyin, eski âdelerinden hiçbir şeyin değiştirilip bozulmasını sevmez; hatta kadınlar yaz günlerinde otuz beş-kırk derece hararete baha biçilmez siyah tilki, samur, sincap kürklerinin çeşitlerini giyerler ve bununla iftihar ederler. Kulaklarında kat kat küpeler, parmaklarında baştan başa halkalar ve sair ziynetler dopdolu. İlim ve marifete gelince solda sıfır; ne mektep var ne de medrese dense caiz. Benî-İsrailden kalma Müslüman aramak icap ederse, iki kere iki dört gibi Simi Polat'ta bulunur." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 71-72)

Bunlardan başka yazar kent ekonomisine de değinmiştir. Onun dediğine göre Simi Polat, İrtiş Nehri sahilinde yer alan, toprakları verimli bir şehirdir. Şehrin tarımsal ürünleri bütün Rusya'ya hatta Avrupa'ya kadar gitmektedir. "Siryö" denilen türlü hayvan derileri Rusya'nın en büyük ticaretlerindedir.

Simi Polat'ta Müslümanların konumu gayet güzel ve gelecekleri oldukça parlaktır. Yalnız bu konumlarını korumak için Müslümanların ahlak bozukluğunu ve içki kullanımını bir an önce ortadan kaldırmaları gerekmektedir. Ahlak bozukluğu nedeniyle

en büyük zenginlerden bazıları iflaslarını ilan etmişlerdir, bunlardan ibret alınması kent Müslümanları açısından büyük önem taşımaktadır.

Abdürreşid İbrahim Simi Polat hakkında bu izlenimlerde bulunmuştur. Yazarın gözlemlerinden anlaşıldığı kadarıyla şehir ekonomisi oldukça iyi durumdadır. Kentte alkol kullanımının çokluğu ve ahlak bozukluğunun yaygınlığı ise şehir hayatının olumsuz unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ufa:

Yazarın Türkistan bağlamında anlattığı bir diğer kent Ufa'dır. Ufa günümüzde Başkurdistan'ın başkentidir. Şehir o dönemde iç Rusya Tatarlarının merkezidir. Beş milyonu aşan Rusya Müslümanlarının dinî işlerine özgü Şer'iyye Mahkemesi de burada bulunmaktadır.

Yazar Ufa'ya daha önce de geldiğini ve burada iki yıl kadar kaldığını belirtmiştir. 1891 yılında gerçekleştirdiği bu gezisinde gördükleri ile o dönemde gördükleri arasında büyük farklar bulunmaktadır. Ufa, geçen zaman içinde çok değişmiş, oldukça gelişmiştir. Şehrin her tarafı elektrikle aydınlatılmıştır. Kent Müslümanları da durumlarını düzeltmişler, hem ekonomik alanda hem de eğitim alanında gelişmeler kaydetmişlerdir. Müslüman hayırseverler tarafından açılan pek çok medreseden ve medreselerin her birinde üç-dört yüz öğrenci bulunmasından övgüyle söz eden yazar, medrese ders programlarını da övgüye layık bulmuştur.

Yazar o gün itibariyle Ufa'nın bir Müslüman beldesi haline geldiğini görmüştür.

"Nerede büyük ve muntazam binalar görülürse, sahibi Müslümandır; nerede büyük mağazalar var ise sahipleri Müslümandır. Ufa pazarı adeta bir Müslüman pazarı olmuş. Büyük medreselerden başka birçok İlk Mektep de varmış ve iki büyük Kız Mektebi de mevcut. Büyük Dâru's-Sinai dahi var. Kısacası Ufa beldesi bu son senelerde aydan aya değil, gündün güne terakki edermiş." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 84)

diyen yazar kent Müslümanlarının ve kentin ilerlemesi hakkında bilgi vermiştir.

Abdürreşid İbrahim kentin kısa sürede kalkınmasında Sibiryaya demiryolunun kentten geçmesinin büyük etkisi olduğunu düşünmektedir. On beş yıl önce kentte büyük

tüccarların bulunmadığını ve şehrin bataklıktan ibaret olduğunu söyleyen yazar, demiryolundan sonra şehrin ticaret hacminin geliştiğini ve Rusya'nın en bayındır beldelerinden biri haline geldiğini belirtmiştir. Kentte ticaret o denli gelişmiştir ki Müslüman tüccarlar arasında bile milyonlarca rublelik ciro yapanlar bulunmaktadır. Şehir ekonomisinde tarımın da önemli bir yeri bulunmaktadır. Kent topraklarından gayet güzel ürünler alınmaktadır. Özellikle hububat ticareti kent ekonomisinde büyük bir paya sahiptir. Kereste ticareti, hayvan ticareti, Sibiryaya yağı ve bal da kentin girdileri arasında yerini almaktadır. Ufa'da ticaret hacmi geniş olduğundan ve ulaşım da son derece ilerlediğinden ticaret günden güne artmaktadır. Yazar üç günlük Ufa ziyaretinden son derece memnun ayrılmış, gerek Ufa'nın gerekse Ufa Müslümanlarının geleceğinin parlak olduğunu gözlemlemiştir.

Çilebi (Çilebe):

Abdürreşid İbrahim'in Türkistan bağlamında aktardığı son kent Çilebe'dir. Bugün Tataristan topraklarında bulunan Çilebe, o gün için gelişmekte olan küçük bir Rus şehridir. Yazarın aktardığına göre Çilebe küçük bir şehir olduğu halde Sibiryaya tren hattının başlangıcı olduğu için günden güne gelişip büyümektedir. Şehirde Müslümanların sayısı çok azdır; ancak bu sayı gün geçtikçe artmaktadır.

Yazar, kentte sadece bir gün kalmış ve bu sırada Müslümanların mescitlerine, okullarına ve kent ekonomisine dair gözlemlerde bulunmuştur. Onun aktardığına göre Müslümanların bir mescidi ve güzel bir okulu bulunmaktadır. Şehirde bir Müslüman kütüphanesi de vardır. Medresenin bitişiğinde bulunan bu kütüphanede birçok kitap ve Arapça, Türkçe, Rusça, Fransızca gazete ve dergiler yer almaktadır. Kütüphane gündüzleri açık olduğu gibi akşamları da saat ona kadar açıktır. Çilebe gençleri akşamları zamanlarını kütüphanede geçirmektedir.

Kent ekonomisine bakıldığında ticaretin ve tarımın öne çıktığı görülmektedir. Çilebe küçük bir şehir olduğu halde ticareti oldukça iyi durumdadır. Kentte ticaretin bir kısmı Müslümanların elindedir ve bunlar arasında büyük sermaye sahipleri dahi bulunmaktadır. Ticaretin büyük bölümü Ural ürünlerine dayanmaktadır. Şehirde madenler ve hububat ürünleri bol olduğu gibi çok sayıda atölye ve fabrika da kentte yer almaktadır. Abdürreşid İbrahim, gerek tren hattı üzerinde olması gerekse tarım ve

ticaret hayatındaki canlılığı nedeniyle Çilebe'nin geleceğinin parlak olduğunu düşünmektedir. Yazarın bu kent hakkında aktardıkları bunlarla sınırlıdır.

Abdürreşid İbrahim'in anlattığı Türkistan kentleri bu kadardır. Yazarın ziyaret ettiği kentlere bakıldığında, bu şehirlerde Ruslar ile Müslümanların birlikte yaşadığı, Rusların yaşadığı bölümün son derece bayındır, Müslümanların yaşadığı bölümün ise son derece perişan olduğu gözlenmektedir. Bunu Rus yönetimine ve kent gelirlerinin Rus mahallelerine aktarılmasına bağlayan yazar, birçok Türk kentinde benzer durumlarla karşılaştığını görmüştür. Bir zamanların ilim ve kültür yuvası olan Buhara, Taşkent, Semerkant gibi şehirlerin o dönemde birer harabe gibi göründükleri dikkat çekmektedir. Yazarın kent bağlamında özellikle dikkat çektiği şey ise Ruslaştırma politikası gereği Türk kentlerine birçok Rus'un göç ettirilmesidir.

3.5.1.3. Türkistan'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Türkistan bağımsız bir ülke olmayıp Türklerin çoğunlukta yaşadığı bölgeyi tarif etmek için kullanılan bir isimdir. Abdürreşid İbrahim, sınırları belli bir ülkeyi değil, Türklerin yaşadığı geniş bir coğrafya içindeki birkaç kenti gezmiştir. Yazar, gezdiği kentlerde sosyal ve kültürel hayat hakkında kimi gözlemlerde bulunmuştur ki bunların önemli bir bölümü yukarıda anlatılmıştır. Yazarın kentler bağlamında aktardığı sosyal ögelerden başka Türkistan'ın bütününe yönelik sosyal unsurlar bulmak oldukça güçtür. Bununla birlikte yazarın Türkistan'daki Rus zulmü ve Kazakların yaşantıları üzerine aktardıkları oldukça önemlidir.

Abdürreşid İbrahim'in bütün Türkistan'da gördüğü en dikkat çekici sosyal öge Türkler üzerindeki Rus zulmüdür. Ruslar uyguladıkları baskıyla bütün Türkleri sindirmiş, gerek ekonomik hayatın gerekse sosyal hayatın her alanında Türkleri ikinci sınıf vatandaş durumuna indirmiştir. Ruslar bir yandan bunu gerçekleştirirken diğer yandan Türkleri asimile etmeye çalışmaktadır. Ruslaştırma politikası gereği Rusya'nın farklı yerinden getirilen pek çok Slav ailesi, Türklerin yaşadığı kentlere zorla yerleştirilmektedir. Türk milletinin asimilasyonu için uygulanan bu siyaset Abdürreşid İbrahim tarafından defalarca eleştirilmiştir.

Yazar Almatı'yı anlattığı bölümde Rusların bu coğrafyada yaşayan halka aşırı derecede zulmettiklerini aktarmıştır. Onun demesine göre bu bölgede Rus memurları ya da Rus

göçmenleri yerli halktan bir adamı öldürürse kesinlikle ceza almamaktadır. Hatta Peşpak'ta bir polis müdürü, Muhyiddin Kârî adlı bir kişiyi Kur'an okurken vurmuş ve öldürdüğü adamın yakınlarına giderek, "Kardeşinizi filan yerde kurşunla vurdum, gidip alın." diyerek bizzat kendisi haber vermiştir. Bu coğrafyada Hristiyanların her türlü ateşli silah kullanmalarına izin verilmekte hatta teşvik de edilmektedir. Ancak bir Müslümanın silah kullanması kesin olarak yasaktır. Değil ateşli silah kullanmak, bir Müslümanın evinde büyükçe bir bıçak bulundurması bile yasaktır. Böyle durumlarda ev sahibi para cezası ile cezalandırılmaktadır. Gezdiği her kentte Rus adaletsizliğini ve zulmünü gören yazar, Türklerin bu zulmü içlerine sindirmiş olmalarından dolayı üzüntü duymuş ve Türk milletinin esaret hayatına alıştığını dile getirmiştir.

Yazarın bölge sosyal hayatı hakkında aktardığı bir diğer unsur Kazakların hayatı ve yiyecekleridir. "Yedisu Vilayeti" başlığı altında Kazak ve Kırgızlardan söz açan yazar her iki Türk boyunun da geçimlerini hayvancılıkla sağladıklarını dile getirmiştir. Bu eyalette en fakir adamın en az on beş-yirmi atı, elli koyunu bulunmaktadır. Zengin olanların ise birkaç bin atı, on-yirmi bin koyunu vardır. Kazak ve Kırgızların isimleri farklı olsa da yaşantıları aynıdır. Sayı olarak Kazaklar Kırgızlardan çoktur, Kazakların toplamı dokuz-on milyonu bulmaktadır. Kırgızlar yalnızca Yedisu Eyaleti'nde yaşadıkları halde Kazaklar çok daha geniş bir alana yayılmışlardır. Geniş bir alana yayıldıkları halde Kazakların tamamı tek bir dil konuşmaktadır. Hazar Denizi sahillerinde yaşayan bir Kazak ile Altay'da yaşayan Kazak arasında ahlak, tavır, yaşantı ve âdet açısından hiçbir fark yoktur.

Kazakların temel yiyecekleri at eti; temel içecekleri de kımızdır. Et buldukları zaman aza kanaat etmeyen Kazaklar bir oturuşta iki üç kilo eti yiyebilmektedir. Yiyecekleri olmadığında ise kımızla idare eden Kazaklar, açlığa oldukça tahammüllüdür. Bu insanların haftalarca bir şey yemeden yaşadıkları görülmektedir.

Kazakların eğitime ve dine verdikleri önem de yazarın gözünden kaçmamıştır. Onun dediğine göre, "Kazak halkı gayet zeki-uyanık bir millettir, zamanımızda yüksek Rus mekteplerini bitirmiş kimseler de bulunuyor. Okuma-yazma ciheti yaygınlaşıp umumileştiği gibi, din ciheti de metanet kazanmıştır, kendilerinden ulema da var, meşâyih de var. Salâbet-i diniyyeleri de iyidir." (Abdürreşid İbrahim, 2003a: 66)

Abdürreşid İbrahim'in Türkistan sosyal hayatı hakkında aktardıkları bunlardan ibarettir. Daha önce de belirttiğimiz gibi yazar gezdiği kentlerin sosyal ve ekonomik hayatından da bahsettiği için bu ögeler "Türkistan Şehirleri ve Türkistan'da Şehircilik" başlığı altında dile getirilmiştir. Bunun dışında kalan sosyal ögeler ise yukarıda anlattıklarımızdan ibarettir.

3.5.1.4. Türkistan ve Türk İmgesi:

II. Meşrutiyet döneminde Türkistan imgesine damgasını vuran unsur RuslarınTürkler üzerindeki tahakkümüdür. Çok geniş bir alanı kapsayan ve tamamı Türkistan genel başlığı altında adlandırılanbu coğrafyaya o dönemde Ruslar hükmetmektedir. Türklere esaret hayatı yaşatan Ruslar, adaletten oldukça uzak bir yönetim sergilemektedir. Halkı Hristiyan ve Müslüman olarak ayıran Ruslar, Hristiyanların yaşadıkları mahallelere hayat vermekte, Müslümanların yaşadığı yerleri ise ölüme terk etmektedir. Bir zamanlar çok önemli ticaret, ilim ve kültür yuvası olan Orta Asya Türk kentleri, o dönemde birer harabeden ibarettir. Ruslar bu kentlere sahip çıkmamakta aksine kentlerin tarihî dokusuna zarar vermektedir.

Türkistan ekonomisi tarım, hayvancılık ve ticarete dayanmaktadır. Türkler arasında büyük tüccarlar bulunmaktadır. Bölgede sanayinin varlığından söz etmek ise oldukça güçtür.

Bölgede yaşayan Türklerin imgesine bakıldığında ise yine Türklerin esaret hayatı öne çıkmaktadır. Tarih boyunca özgür yaşamış Türk boyları, II. Meşrutiyet döneminde yaklaşık kırk yıldır Rusların tahakkümü altındadır. Yazar farklı farklı Türk boylarını gözlemlemiş ve Türklerin Ruslara boyun eğmelerine oldukça üzölmüştür. O dönemde Türkler, ikinci sınıf vatandaş olmayı içlerine sindirmiş ve gördükleri baskıya direnmemiş insan grubu olarak imlenmiştir. Yazar Hokand şehri bağlamında Türkler arasında âlimlerin, şairlerin, ediplerin bulunduğunu; ancak bu millette hamiyet, gayret, milliyetperverlik gibi niteliklerin kalmadığını belirtmiş ve Rus zulmünü bu boşvermişliğe bağlamıştır. O dönem Orta Asya Türkleri Ruslar tarafından kendilerine verilene rıza göstermekte, yapılan tüm sınırlamalara tevekkülle boyun eğmektedir. Ahlak bozukluğu ve içki kullanımının yaygınlığı birçok bölgede kendini göstermektedir. Yazar diğer Asya toplumlarını gözlemlerken her yerde uyuşturucu madde kullanımından söz etmiştir ancak Türkistan'da bu tür maddelerin kullanıldığına

dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Özetlenecek olursa II. Meşrutiyet döneminde Türkistan, Rusların hükmettiği geniş bir coğrafya, Orta Asya Türkleri ise Ruslara boyun eğmiş insanlar olarak imlenmiştir. Egemenliğini kaybetmiş Türk boyları ne birlik olmayı ne de lokal isyanlarla Ruslara karşı çıkmayı akıl etmektedir. Kendilerine verilene razı olan Türkler, hızlı kalkınmadan uzak hayatları, eğitim konusundaki geri kalmışlıkları, idealsizlikleri ve tepkisizlikleri ile imgelenmiştir. Ayrıca, Ruslaştırmasiyasetine maruz kalan Türkler, uygulanan iskân politikası ile Ruslar tarafından asimile edilmeye çalışılmaktadır.

3.6. Gezginler ve Bütünüyle Asya İmgesi:

Çalışmanın yukarıda anlatılan bölümünde II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinden on dördünün on sekiz gezi kitabı incelenmiştir. Asya'ya yapılan yolculuklarda her gezginin aynı öğelere odaklanmadığı, yaşının, mesleğinin, dünya algısının, yolculuk amacının etkileriyle farklı unsurları öncüllediği kuşkusuzdur. Bununla birlikte kimi ortak algıların varlığı da söz konusudur. Biz bu başlık altında yazarların algılarını ve oluşturdukları Asya imgesindeki ortak yönleri tespit etmeye çalışacağız. Ancak hemen başta belirtmek gerekir ki Asya ülkeleri arasındaki ortak imgeler Avrupa ülkelerindeki kadar çok değildir. Asya hiçbir şekilde Avrupa'daki kadar ortak özelliklere sahip değildir. Kıta, boydan boya farklı milletler, farklı inançlar ve farklı hayatlarla doludur. Hiç kuşkusuz, Yemen'de yaşayan bedevi bir Arap'la, Tokyo'da yaşayan bir Japon'un; Moskova'da yaşayan bir Rus'la, Kalküta'da yaşayan bir Hindu'nun dili, inancı, ekonomik durumu, hayata bakışı birbirine uymamaktır. Hal böyleyken bu kadar heterojen yapı içinde ortak yönler bulmak oldukça güçleşmektedir. Batılı oryantalistlerin yaptığı gibi herhangi bir Doğu ülkesinde görülen bir özelliği bütün Doğu'ya mal etmek de doğru bir yaklaşım değildir. Biz onların bu toptancı yaklaşımını doğru bulmadığımızdan ortak noktalar bulmak için zorlama çıkarsamalara gitmedik. Ülkeler arasındaki kimi ortak yönleri de görmezden gelmedik.

3.6.1. Gezginler ve "Öteki":

II. Meşrutiyet döneminde Asya ülkelerine geziye çıkan gezginlerin en belirgin özellikleri hemen hepsinin belli bir görev bağlamında bu ülkelerde bulunmalarıdır. Yemen'e giden Abdülgani Senî mektupçuluk göreviyle, Rüştü Paşa askerlik göreviyle, Dr. Hasan Kadri de hekimlik göreviyle bu ülkede bulunduğu gibi; Suriye'ye giden

Şerafeddin Mağmumi, Gürcistan'a giden Ahmet Refik, Afganistan'a giden Mehmet Fazlı, Ortadoğu coğrafyasına giden Falih Rıfkı hep bir görev için buraları dolaşmışlardır. Asya'nın hemen tamamını dolaşan Abdürreşid İbrahim de sırf gezi amacıyla değil kendince bir görev bağlamında bu ülkeleri gezmiştir. Ona bu görevi kimin verdiği konusunda farklı düşünceler olsa da yazar sonuç itibariyle belli bir görev şuuruyla bu ülkeleri gezmiştir. Denilebilir ki Cenab Şahabeddin'in Suriye ve Irak gezileri, Samizâde Süreyya'nın Japonya gezisi ve Hüseyin Vassaf'ın Suriye ve Filistin gezisi istisna tutulursa II. Meşrutiyet döneminde sırf turistik amaçla Asya ülkelerine gezi yapılmamıştır. Aynı dönemde Avrupa ülkelerine sadece gezmek amacıyla giden gezginlerin sayıca çokluğu ile Asya ülkelerine gezmek amacıyla gidenlerin sayıca azlığı oldukça ilginç bir karşıtlık oluşturmaktadır. Bu dönemde Avrupa, kendi cazibesi ile pek çok meraklı gezgini kendine çekebilirken, Asya Türk gezginlerinin ilgisini çekememiştir. Buradan şu sonuç da çıkmaktadır: Eğer çeşitli görevler de olmasa II. Meşrutiyet döneminde Asya ülkelerine hemen hiç gezi yapılmayacaktır. Gezinler görev zorunluluğu ile bu ülkelerde bulunmasalar ve orada gördüklerini kendi istekleriyle kaleme almasalar, bu dönemde Asya ülkeleri hakkında oldukça az gezi notu ortaya çıkmış olacaktır.

Bir diğer konu Avrupa'ya giden gezginlerde Batı karşısında ikircikli tutum görülmesine karşın Asya'ya gidenlerde bu tutumun görülmemesidir. Avrupa'ya giden gezginler bir yandan Avrupa'yı yeryüzü cenneti olarak, bir yandan da şeytansı bir güzellik olarak algılamışlardır. Kendi kültürel değerleriyle önemli ölçüde çelişen Avrupa değerlerine ciddi bir kuşku duymuşlardır. Bu, onların "öteki" imgesine kararsızlık ve güvensizlik olarak yansımıştır. Asya ülkelerine gidenlerde ise bu denli bir ikircikli tutum görülmemektedir. "Öteki" kendi kalıpları içinde nasıl görülmüşse öyle algılanmış, ondan yana bir şüphe duyulmamıştır. Bunda Asya ülkelerinin Osmanlı'nın kurtuluşu için model olarak seçilmemiş olmasının büyük etkisi vardır. Osmanlılar son birkaç yüzyıldır yönlerini tamamen Batıya çevirmişler, bununla birlikte Batıya da tam anlamıyla güvenmemişlerdir. II. Meşrutiyet dönemi gezginleri de ülkenin yönünün Batı olduğunu bildiklerinden Batılılaşmaya doğru bu gidişin kimi sakıncaları beraberinde getirebileceğini, Batılı hayat tarzının eksiklerini de göz önüne sererek okuyucularına sezdirmeye çalışmışlardır. Doğuya gidenler ise Batıya gidenler kadar tedirgin değildir. Nitekim Asya topyekün model alınacak bir bölge değildir. O dönemde Asya'da, kimi

kalkınmış ülkeler bulunsa da genel olarak Türklerden daha iyi bir hayat yaşanmamaktadır. Buradan alınacak ders az olduğu için de Türk gezginler Asyalılar hakkında kararsızlık içinde kalmamışlar, onları daha rahat, sakin ve endişesiz gözlerle gözlemlemişlerdir.

Gezginler ve "Öteki" bağlamında söz edilmesi gereken bir diğer konu, Asya'ya yolculuk yapan gezginlerin bu milletleri Batılı oryantalistler gibi yukarıdan bakarak gözlememeleridir. Türk gezginler, gerek Ortadoğu coğrafyasında gerekse Uzakdoğu'da çok çeşitli eksiklikler, pislikler, ahlaksızlıklar görmüşler; ancak bunları onların Şarklılığına bağlamamışlardır. Batılı oryantalistler, Şarklılığı doğuştan gelen bir eksiklik ve Şarklıları ikinci sınıf bir insan türü olarak imgelerken, Türk gezginler Asya milletlerini bu denli saplantılı bir önyargıyla algılamamışlardır. Asya milletlerinde eksik ve geri kalmış yönler görseler de bunları o milletlerin doğuştan gelen değişmez özellikleriyle açıklamamışlar, bu tür kusurları çoğunlukla eğitimsizliğe bağlamışlardır. Gezginler, Ortadoğu'da görülen eksiklerin büyük bölümünü de Osmanlı'nın kötü yönetimine bağlamışlardır. Bütün bunlardan yola çıkarak dönem Türk gezginlerinin Asya milletlerine karşı belirgin önyargılardan uzak tespitlerde bulunduğu, onları arı gözlemlerle gözlemlemeye çalıştığı dile getirilebilir.

3.6.2. Bütünüyle Asya İmgesi:

Asya kıtası birbirinden çok farklı kültürlerin bir arada yaşadığı geniş bir coğrafyadır. Gezginler kıtanın tamamını dolaşmamışlar ancak gittikleri yerlerde birbirinden çok farklı hayatlara şahit olmuşlardır. Bu geniş coğrafyada yaşayan farklı kültürlerin az sayıda ortak yönleri olduğu eserlerden çıkartılabilmektedir. Ortak yönler genellikle birbirine yakın ülkeler arasında ve aynı dine inanan insanlar arasında bulunmaktadır. Örneğin Ortadoğu coğrafyasında yaşayan halkların birçok konuda ortak yönleri bulunabilmektedir zira bunlar hem birbirine komşudur hem de aynı dinsel ve ırksal niteliklere sahiptir. Milletler arasındaki ortak yönlerin bir diğer nedeni de coğrafya ve iklim benzerliğidir. Ortadoğu'da benzer iklim özellikleri görülmesi, ortak bir çöl hayatına, ortak tarımsal ürünlerin yetiştirilmesine ya da ortak kıyafetlerin giyilmesine neden olmaktadır.

Gezginlerin eserlerindeki Asya imgesine yakından bakıldığında bu ülkelerdeki ekonomik hayatın genel olarak tarım ve ticarete dayandığı görülmektedir. Ticaretin

önemli bir bölümü de tarımsal ve hayvansal ürünlere dayanmaktadır. Örneğin Yemen'in ticaretinde kahve ve hurma ne denli önemliyse Türkistan yöresinde de kuzu derisi o denli önemli bir ticaret maddesidir. Asya'da sanayiye, özellikle de ağır sanayiye Japonya dışındaki ülkelerde hemen hiç rastlanmamaktadır. Özellikle Ortadoğu coğrafyası sanayiden bütünüyle mahrumdur. Bu bakımdan II. Meşrutiyet dönemindeki Asya ülkelerinde Sanayi Devrimi'nin henüz gerçekleşmediğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

Gezginlerin ortaya koyduğu Asya izlenimlerinde kötü kentleşme başat imgelerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. En kalkınmış ülkelerden olan Japonya'da bile Tokyo sokakları çamurdan geçilmemekte; Pekin gibi dünyanın eski şehirlerinde bile pisliğe, çamura, dar sokaklara, kötü içme suyuna rastlanmaktadır. Gezilen onlarca kentin pek çoğunda dar ve çıkmaz sokaklara, ışık görmeyen eski püskü evlere, sokaklarda insan ya da hayvan pisliklerine rastlanmaktadır. Kentlerin pek çoğunda şehir içi ulaşım yok denecek kadar kötüdür. Ulaşım teknolojik araçlarla değil insanlarla ya da hayvanlarla sağlanmaktadır. Kentlerin büyük bölümü aydınlatmadan ve kanalizasyondan mahrumdur. Özellikle Ortadoğu kentleri bu yönüyle tarih öncesi şehirlerden farksızdır. Hayvanlar evlerin önüne bağlanmakta, gerek bunların pislikleri gerekse insan pislikleri sokaklarda yığılmaktadır. Bu pislikler ortadan kaldırılmamakta, üzerine kum ya da kül serpilerek örtülmeye çalışılmaktadır.

Bahsedilen Asya kentlerine topluca bakıldığında bakımsız, eski bir görüntü dikkati çekmektedir. Dar ve pis sokakları, garip biçimde evleri, yıkık dökük resmi binaları, eski çarşıları, kötü ulaşımı ile gezginlerin ilgisini çeken kentler, moderniteden oldukça uzak bir görüntü sergilemektedir. Eğlence ve mesire yerlerinden, hayvanat ve botanik bahçelerinden, müzelerden, kütüphanelerden, tiyatrolardan, geniş cadde ve sokaklardan, mağazalardan, otellerden ve daha sayılamayacak kadar çok modern kent unsurlarından yoksun olan Asya kentleri, kentsel yaşamdan bahsedilemeyecek köy görünümüne yerleşim yerlerinden ibarettir. Bu geri kalmış Asya kentlerinin istisnası ise Rus şehirleri ve İngiliz hegemonyasındaki kimi Çin ve Hint kentleridir. Ruslar gerek gösterişli binaları gerekse düzenli kentleşmeleri ile diğer Asyalılardan ayrılırken, İngilizler de sömürdükleri önemli liman kentlerini Avrupa kentlerine benzetmişlerdir.

Asyalılar arasındaki önemli bir ortak nokta da eğitime önem vermemeleridir. Japonlar hariç eğitimin önemini anlamış Asya milleti neredeyse yoktur. Bu ülkelerde okullaşma oranı çok düşüktür. Okul adı altında yapılan binaların büyük bölümü hem sağlıksızdır hem de yetkin öğretmenlerden yoksundur. Örneğin Yemen’de mağara gibi karanlık yerlerde eğitim verilmektedir; aynı zamanda bu ülkede sadece bir öğretmeni bulunan Rüşdiye Mektebi karşımıza çıkmaktadır.

Asya ülkelerinde eğitimin zorunluluğuna dair yasal düzenlemeler yapılmamıştır. Gezi kitaplarında devletin belli bir yaşa gelmiş çocukları zorunlu eğitime tabi tuttuğuna dair herhangi bir söylem yoktur. Okullardaki eğitim programları da oldukça ilkel ya da verimsizdir. Ortadoğu ülkelerinde bir-iki yıllık eğitim, öğrenciler için yeterli görülmektedir. Kore’de ise bir öğrenci on yıl eğitim görürse ancak okuma yazmaya başlayabilmektedir. İslam ülkelerindeki medreseler ise hemen her bakımdan içler acısı bir durumdadır. Medrese hocalarında ne ilim, ne de ilim öğrenmeye ve aktarmaya dönük heyecan vardır. Bu kurumların büyük bölümü öğrencisiz olmasına rağmen hocalar bundan rahatsızlık duymamakta, aksine memnun olmaktadır. Kıtanın bütününe bakıldığında, eğitimsizliğin ülkeler arasında neredeyse ortak bir özellik olduğu, eğitimin yararlarının o dönemde Asyalılar tarafından henüz anlaşılmadığı gözlenmektedir.

Asya ülkelerindeki kozmopolit yapı birçok ülke için söz konusudur. Batıda ulus devletlere geçildiğinden hemen her ülkede yalnızca o milletin üyeleri yaşamakta, böylelikle dinsel ve ırksal bir birlik sağlanmaktadır. Asya’da ise bir ülkede birçok millet, birçok inanç bir aradadır. Bu durum, sürekli iç karışıklıklara, din ya da mezhep çatışmalarına neden olmaktadır. Japonlar ve Çinliler gibi milliyetçi halklar dışında genel olarak parçalanmış bir yapı Asya’da yaygındır. Bu parçalanmış yapı da birlik olmaya engel olduğundan, Asya ülkeleri sömürgeci ülkeler için kolay lokma olmaktadır.

Asya ülkelerindeki ilginç ortak yönlerden biri de keyif verici madde kullanımının yaygınlığıdır. Yemen’de "kat", Hindistan’da "pan", Çin’de ve Afganistan’da "afyon", Moğolistan’da, Kore’de, Türkistan’da ve Rusya’da alkol, halkın en çok tükettiği zararlı maddelerdir. Bunların dışında hemen her ülkede nargile, enfiye, tütün ve sigara bağımlılığı da görülmektedir. Asya milletlerinin önemli bir bölümü bu maddelerin esiri olmuş durumdadır. Bu maddelerin önemli bir bölümü de hem beyinleri uyuşturmasıyla hem de ekonomik yükleriyle bunları kullanan milletlere büyük zararlar vermektedir.

II. Meşrutiyet dönemi Türk gezginleri, dolaştıkları Asya ülkelerinde temizliğe önem verilmediğini sıkça imlemişlerdir. Örneğin Ortadoğu'daki tüm milletlerin en belirgin özelliklerinden biri yaşıntılarının son derece pis olmasıdır. Banyo kültürü olmayan bu milletlerde yıkanma denen şey nehre girip çıkmaktan ibarettir. Yemekleri elle yedikleri halde ne yemekten önce ne de yemekten sonra elleri yıkamaktadırlar. Kıyafetler son derece pistir, genellikle eskiyip atılana kadar hiç su yüzü görmemektedir. Benzer pislikler Çin'de, Moğolistan'da ya da Hindistan'da da görülmektedir. Bu bağlamda Abdürreşid İbrahim'in, gözlemlediği pek çok millet için "temizlik nedir bilmezler" sözünü kullandığı hatırlatılmalıdır. Bu pislikler genellikle kolera ve sıtma gibi hastalıklara davetiye çıkarttığından adı geçen hastalıklar da Asya ülkelerinde hiç eksik olmamaktadır.

Asya'da pis yaşamak bir kültür haline gelmiştir. Şehirler, sokaklar, evler, insanlar, kıyafetler pistir. Lağım suları içme sularına karıştığı halde kimse buna müdahale etme ihtiyacı duymamaktadır. Sokaklar insan ya da hayvan pislikleriyle dolduğu halde bunları kaldırmak yerine üstünü örtmekle yetinilmektedir. İnsanların pislikten rahatsızlık duyduklarına dair en ufak bir işaret yoktur. Burada pislik, bir kültür haline gelmiş ve birçok millet tarafından içselleştirilmiştir.

Asya gezisine çıkan dönem gezginleri kıtanın birçok yerinde İngiliz sömürgecilerini yakından görmüşler ve bu bağlamda İngilizlerin baskıcı politikalarından söz açmışlardır. II. Meşrutiyet döneminde Asya'daki en büyük güç Çin ya da Japonya değil, İngiltere'dir. İngiltere, sömürgeci politikalarla Asya ülkelerinin hemen çoğunda söz sahibidir ve bu ülkelerin gelir kaynaklarını sömürmektedir. Hindistan'ın tamamında, Çin'de özellikle de liman kentlerinde ve Singapur'da yönetimi ele geçiren İngilizler, Ortadoğu coğrafyasında da etkisini göstermeye başlayan hegemonik faaliyetlere girişmişlerdir. Gezi kitaplarında İngilizler buraları zorla ele geçiren zorba bir millet olarak imgelemiş; ayrımcı politikaları, yerli halka kötü davranmaları ve Müslümanları aşağılamaları ile okuyucunun zihninde olumsuz bir İngiliz imgesi kurmaya çalışılmıştır.

Asya'daki sömürge faaliyetleriyle bağlantılı olarak kıtanın her yerinde sıkça karşılaşılan misyonerlere de değinmek gerekir. Asya kıtasının pek çok yerini görme fırsatı bulan dönem gezginleri, gittikleri her yerde Hristiyan misyonerlerle karşılaşmışlardır. Misyonerlerin görülmediği hemen hiçbir Asya ülkesi yoktur. Gerek Uzakdoğu'da

gerekse Ortadoğu'da yoğun bir Hristiyanlaştırma faaliyetinde bulunan bu misyonerler, gezginler tarafından son derece olumsuz nitelendirmelerle imgenlenmiştir. Özellikle Abdürreşid İbrahim tarafından her seferinde "haşere" olarak nitelendirilen bu insanlar, halkı dejenere eden zararlı bir varlık gibi imlenmiştir. Gezginlere göre misyonerler yerli halkı önce alkole alıştırmakta, onları bağımlı yaptıktan sonra da alkol karşılığında halkı Hristiyan yapmaktadırlar. Bu tür yöntemler kullanmaları ve halkı Hristiyanlaştırmaları nedeniyle Türk gezginler misyonerlerden sürekli rahatsızlık duymuşlardır.

Dönem gezi kitaplarına bakıldığında Asya ülkelerinin büyük bölümünün belli bir düzenden yoksun olduğu kolayca görülebilmektedir. Bu ülkelerde ne mimaride ne şehirleşmede ne de sosyal hayatta belli bir düzen vardır. Sokaklar çarpık ve eğri büğrüdür, evler birbiriyle ilgisi olmayan bir tarzda inşa edilmiştir. Sosyal hayatta da düzensizliğin hüküm sürdüğü görülmektedir. Ortadoğu limanlarında gemiden inen yolculara saldıran hamallar, düzensizliğin bir göstergesidir. Bunlara dur diyecek görevlilerin olmaması da düzensizliğin ayrı bir ispatıdır. Asya ülkelerinde halkın ortak kullanımına açık park ya da bahçelerde de bu düzensizlik gözlenebilmektedir. Buralar yapıldıktan sonra bir daha takip edilmemekte, solan çiçeklerle, ezilen çimenlerle, kirlenen yerlerle kimse ilgilenmemektedir. Avrupa ülkelerine giden gezginler gözleri bunaltacak düzeyde bir düzenle karşılaşmışlar, harita metod defterleri kadar düzenli sokaklardan, aynı tarzda inşa edilmiş evlerden, kurallara sıkı sıkıya bağlı milletlerden söz etmişlerdir. Buna karşıt olarak Asya ülkelerine gidenler, düzenden yoksun ülkelerle, kurallara uymayan milletlerle karşılaşmışlardır.

Düzenden yoksun bu ülkelerde asayiş önemli bir sorundur. Kanun kural tanımayan yerli halk eline aldığı silahla terör estirebilmekte, kimse de buna ses çıkaramamaktadır. Kanundan kuraldan yoksun olan bu bölgelerde hukukun üstünlüğü değil, gücün üstünlüğü söz konusudur. Kabileler arası savaşlar, mezhep kavgaları hep hukuksuzluğun, düzensizliğin ürünüdür.

Asya ülkelerinde dikkat çekici ortak bir yön de batıl inançların, fala bakmanın yaygın olmasıdır. Ortadoğu'dan Japonya'ya kadar hemen her bölgede halk, büyüye, fala, sihire, kehanette bulunmaya son derece büyük önem vermektedir. Japonlar gibi ilerlemiş milletlerde bile bunlar büyük ilgi görmektedir. Aynı şekilde batıl inançlar da yaygın

olarak kabul görmektedir. Japonlar bütün işlerini düzenlerken batıl inançlardan yola çıkmakta, Ortadoğu halkları da türbede yatan ulu insanlardan yardım ummaktadır.

Gezi kitaplarına bakıldığında Asya milletlerinin eğlence kültürünün Batılılara göre oldukça sönük olduğu görülmektedir. Burada yaşayan halk kahvehanede oturmayı, duvar diplerinde, kapı önlerinde dikilirken sohbet etmeyi eğlenceden saymakta ve bunlarla yetinmektedir. Yapılan eğlencelerin hiçbirisi Batılılarınkı kadar çılgınca değildir. Asya'da gece âlemi bilinmemektedir. Eğlence, pavyonlarda ya da gece kulüplerinde değil, kahvehanede ya da kırlarda gerçekleşmektedir. Asya'da ailece eğlenme kültürü de oldukça zayıftır. Japonların "hanami"si dışında kadın-erkek, çoluk çocuk eğlenceye gidildiğine dair söylem yoktur. Ortadoğu ülkelerinde erkekler eve misafir çağırıp eğlendiği zamanlarda, kadınları onlara hizmet etmekle yetinmektedir. Dolayısıyla eşlerden birinin eğlencesi, diğersinin çilesine dönüşmektedir.

II. Meşrutiyet dönemi Türk gezginleri Çin ve Japonya dışındaki Asya ülkelerinde zamanın değerinin bilinmediğini ve halkın çok az çalıştığını gözlemlemişlerdir. Bu ülkelerde insanlar kahvehanede boş boş oturarak vakit öldürmektedir. Kendi aralarında boş konularda sohbet etmekte, memurları çekiştirerek, dedikodu yaparak zaman geçirmektedir. Verimli topraklara, bol sayıda insan gücüne sahip olduğu halde basit usüllerle tarım yapılarak karın doyuracak kadar ürün elde edilmektedir. Zengin olmak yerine aza kanaat etmek, çalışmak yerine dinlenmek, ayakta durmak yerine oturmak, oturmak yerine de uzanmak tercih edilmektedir. Ortadoğu'da zengin olmak özenilecek bir şey değildir, Kore'de ise zengin olan kişi ayıplanmaktadır. Bu anlayış nedeniyle Asya'da az çalışmak, aza kanaat etmek ön plana çıkmakta, böyle olunca da Kore'den Hindistan'a, Yemen'den Irak'a kadar her yerde fakirlik, dilencilik, ezilmişlik kol gezmektedir.

Asya'da misfirperverlik bütün milletlerde ortaktır. Gezginler nereye gittilerse orada misafirperver insanlarla karşılaşmışlardır. Evlere konuk almak, onu doyurup misafir etmek Asyalılar için büyük bir zevk ve onurdur.

Asya Müslümanları arasında çok eşlilik ve küçük yaşta evlenme yaygındır. Ortadoğu'dan Çin'e, Afganistan'dan Hindistan'a kadar Müslümanların bulunduğu her yerde erkekler çok eşliliğe düşkündür. Gezi kitaplarından anlaşıldığı kadarıyla kadınlar

arasında çok eşlilik kanıksanmıştır ve eşler arasında fazla sorun çıkmamaktadır. Yeni gelen eş, eski eşe ev işlerinde yardımcı olmakta, böylelikle onun yükünü azaltmaktadır.

Asya milletlerinin doğa karşısındaki tutumu Avrupa milletlerinden farklıdır. Asya'da doğa, kendisine saygı duyulması gereken ve kendince kurallar belirleyen büyük ve mistik bir güç gibi algılanmakta, onunla mücadele etmek yerine uyuşmaya çalışılmaktadır. Avrupalılar ise doğayı bitmez tükenmez bir hazine gibi görmekte, onunla mücadele ederek bu hazineden yararlanmaktadır. Asyalıların doğa karşısındaki bu tutumları onları doğal kaynakların kullanımında tutuk davranmaya itmektedir. Doğa ile mücadele etmeyen bu milletler, onun verdiği ile yetinmektedir.

Genel olarak bakıldığında Rusya dışındaki Asya ülkelerinde namus ve iffet oldukça önemlidir ve gerektiğinde bu kavramlar için adam öldürülür. Kadın erkek ilişkileri Batılı hayat tarzından uzak olup kadınlar erkeklerden çekinmekte ve bedenlerini göstermeyecek kıyafetler giymektedir. Gezginler dolaştıkları ülkelerde ahlak bozukluğundan söz etmişlerdir; ancak ahlak bozukluğundan neyi kastettiklerini açıklamamışlardır. Bu bakımdan gezi kitapları göz önüne alındığında Rusya dışındaki Asya ülkelerinde Avrupa'daki kadar yaygın bir fuhşiyattan söz etmek güçtür.

Asya milletlerinde savaşçılık, cesaret, sabırlılık, tutuculuk, merhametten yoksunluk ve kabile/grup sevgisi ortak özelliklerdendir. Bu milletlerin hemen hepsi savaş konusunda çok yeteneklidir. Zorluklarla mücadele etme konusunda oldukça sabırlıdır, gerektiğinde çok az bir yiyecek ile aylarca düşmanla mücadele edebilmektedir. Atalarından devraldıkları adet ve göreneklere sahip çıkmada Asyalılar son derece tutucudur. Yine Asyalılarda insan sevgisi az olup gerek yakınlarına gerekse düşmanlarına karşı merhamet gösterilmemektedir.

Asya milletleri bireysel başarı yerine kolektif başarıyı, bireysel mücadele yerine kolektif mücadeleyi, bireysel hüznü yerine kolektif hüznü tercih etmektedir. Bir problemle karşılaşıldığında, o sadece bireyin değil bütün bir kabilenin sorunu kabul edilmekte, sorunla topyekûn mücadele edilmektedir. Eğer sorun bir kişiye, bu kişi cinayetle değil, "linçle" ortadan kaldırılmakta, mümkünse cesedi herkese ibret olması amacıyla teşhir edilmektedir. Dolayısıyla Asya toplumlarında kendisini düşmana karşı koruyan ve kendi sorununa sahip çıkan kabileye ya da gruba aşırı bir bağlılık oluşmaktadır. Vatana

ya da devlete sadakatten çok kabileye sadakat gösterilmekte, kabile uğruna ölmek en yüce değerlerden biri haline gelmektedir.

Asya ülkelerinde çocuk sayısı fazladır. Bedevilerden Japonlara kadar hemen her millet çok çocuk sahibi olmaktadır. Genel olarak bakıldığında Asya'da çocuk algısı da farklıdır. Çocuk, ailesi tarafından özenle bakılıp büyütülen bir değer değildir. O, başı açık, ayağı çıplak, donsuz bir şekilde sokağa fırlatılmakta, kolera ve sıtma gibi hastalıklarla mücadele edebilirse büyüyebilmektedir. Çocuk, Batıda olduğu gibi yetişkinlere özgü haklara sahip bir birey gibi algılanmamakta, onun düşüncelerine değer verilmemektedir. Asya'da çocuk, biraz büyüyünce ailenin işlerine yardımcı olacak bir personel gibi algılanmakta; erkek çocuklar babalarına, kız çocuklar annelerine yardım ettiği kadar değer kazanmaktadır. Asya'da zenginler fakirlerden, erkekler kadınlardan, güçlüler güçsüzlerden, liderler üyelerden üstün olduğu gibi, büyükler de küçüklerden üstündür ve yaşadıkları müddetçe onlar üzerinde söz sahibidir.

Özetle söylenecek olursa II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında Asya ülkeleri birbirinden farklı özellikleri göz önüne alınarak imgenlenmiştir denilebilir. Birbirinden oldukça farklı kültürlerin bir arada bulunduğu bu kıtada homojen bir Asyalılık kültüründen söz etmek güçtür. Asya'da Japonya ayrı bir yerde, Ortadoğu ayrı bir yerde Rusya ise çok ayrı bir yerde durmaktadır. Bu ülkelerin kültürlerinde hemen hiçbir ortaklık yoktur.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız kimi ortak yönler göz önüne alındığında Japonya ve Rusya dışındaki ülkelerde şehirlerin eski, kötü ve pis yapısının; düzensiz mimarisi ve kötü ulaşımının ön plana çıktığı görülmektedir. Halkın sınıflara ayrılması, mezhep ya da din savaşları, eğitime ve hukuka önem verilmemesi, hukukun değil gücün üstün oluşu, cehaletin ve batıl inançların yaygınlığı, sevgi ve merhametin azlığı, ahlakın kötülüğü, keyif verici madde kullanımının yaygınlığı, halkın birlik olamaması, İngiliz hegemonyası, misyonerlerin çokluğu gibi özellikler Asya ülkelerinin pek çoğunda karşımıza çıkmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde Asya, moderniteden uzak yapısıyla, tarıma ve ticarete dayanan ekonomik hayatıyla imgenlenmiştir. Birçok konuda Avrupa'dan çok geride olan Asya, namusa önem verme ve misafirperverlik konusunda Avrupa'dan ileride görünmektedir.

BÖLÜM 4: GEZİ KİTAPLARINDA AFRİKA

II. Meşrutiyet dönemi Türk gezginlerinin Afrika imgesine geçmeden önce, Afrika kıtasının sınırlarını belirtmek ve kıtanın Avrupalı güçler tarafından nasıl sömürüldüğünü ve "öteki"leştirildiğini özetlemek gerekmektedir.

Ramazan Özey *Afrika Coğrafyası* adlı eserinde, kıtanın sınırlarını şu şekilde çizmiştir:

"Asya'dan sonra dünyanın ikinci büyük kıtası olan Afrika, yeryüzündeki kara alanlarının beşte birini oluşturmaktadır. Kuzeyde Akdeniz, batıda Atlas Okyanusu, doğuda Kızıldeniz ve Hint okyanuslarının birleştiği sularla çevrilidir. Afrika kuzey-güney doğrultusunda Tunus'taki Beyaz Burun ile Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Ahulhas Burnu arasında 8.025 km boyunda, doğu-batı doğrultusunda ise; Somali'deki Ras Hafun Burnu ile Senegal'deki Yeşil Burun arasında 7.416 km genişliğindedir." (Özey, 2009b: 4)

Yine Özey'in aktardığına göre Afrika adı, Kartaca'ya ilk defa ayak basan Romalılarca "Afri" veya "Africani" denilen oymakların adından esinlenerek verilmiştir. Latince "Aprica"dan (Güneşli) ya da Yunanca "Aphrike"den (Soğuksuz) esinlenen Romalıların kıtayı Afrika olarak adlandırdığı öne sürülmektedir. Africani terimi daha sonra Arapça'ya "İfrikiya" şeklinde geçmiştir. Eski Yunanlıların Afrika'ya "Libya" yani "Lebular Diyarı" dediği de bilinmektedir. (Özey, 2009b: 4)

Dursun, *İslam Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Afrika" maddesinde, Avrupalıların daha çok ekonomik amaçlarla Afrika kıtasına ilgi göstermelerinin tarihini 15. yüzyılın başlarına kadar götürmektedir. Ona göre bu yüzyılda, Hindistan'dan Avrupa'ya ulaşan İpek Yolu ile diğer ülkelerarası ticaret yollarının karada güçlü İslâm devletleri, denizde de Venedikliler tarafından kontrol altında tutulması, Avrupa'nın en kuvvetli deniz gücüne sahip olan Portekizlileri güneye doğru inmeye sevk etmiştir. Portekizliler önce, Sahra'dan gelen ticaret yollarının son bulduğu Fas'ın işlek limanları Sebte (Cevta), Tanca ve Agadir'i ele geçirip buralara hâkim olmuşlardır. Altın, baharat ve köle peşinde koşan Portekizliler, Afrika'nın Atlantik sahillerinden güneye doğru inmeye devam ederek Yeşil Burun ve Beyaz Burun adalarına ulaşmışlardır. Önce Altın Kıyısı'na, buradan da Angola'ya ulaşmalarından (1484) sonra Bartolomeu Dias, Ümit Burnu'ndan dolaşarak Doğu Afrika kıyılarına varmıştır (1488). Baharat Yolu'nun başlangıcını bulmak ve yeni topraklardan değerli madenleri ülkelere taşımak amacıyla olan

Portekizli denizciler, Doğu Afrika'da Zambezi Nehri ağzında, Batı Afrika'da da Angola kıyılarında, Gine Körfezi, Sierra Leone ve Senegal sahillerinde üsler ve antrepolar kurmuşlardır. Afrika kıyılarına ilk ulaşan Portekizlileri İspanyollar takip etmişler ve Batı Afrika kıyılarında bulunan Sao Tome, Femando Po gibi bazı adaları ele geçirip deniz ticaretinde birer üs ve depo olarak kullanmaya başlamışlardır. 17. yüzyılda İspanya'nın egemenliğine giren Portekizlilerin Afrika'daki üstünlükleri giderek zayıflamıştır. (Dursun, 1988: 419)

Ekonomik, stratejik ve ticarî amaçlarla Afrika kıyılarına yerleşen ve buralarda üsler, çiftlikler ve koloniler kuran Portekizlilerle İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar arasında 17. yüzyılın başından itibaren rekabet başlamıştır. Batı Afrika'dan Lizbon'a her yıl ortalama 700 kg altın ve 10.000 kadar köle getirilmesi, diğer Avrupa ülkelerinin ticarî ve emperyalist duygularını tahrik etmiştir. Avrupa'nın büyük ülkeleri Hindistan ticareti amacıyla özel şirketler kurup Afrika'nın sömürgeleştirilmesi hareketine katılmışlardır. (Dursun, 1988: 419)

İlk dönemlerdeki canlılığını giderek kaybeden altın ticaretinin yerini 17-18. yüzyıllarda fildişi, baharat, palmiye yağı ve özellikle köle ticareti almıştır. Sömürgeciler kıyılarda kurdukları tarım işletmelerinde köleleştirdikleri yerlileri çalıştırdıkları gibi, Amerika kıtasındaki geniş çiftliklerden ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinden gelen köle taleplerine de cevap vermişlerdir. Batı ve Güneybatı Afrika kıyılarında, özellikle "Köle Kıyısı" adıyla da anılmaya başlayan Nijer Nehri ağzı, Luanda ve Altın Kıyısı gibi sahil bölgelerinde köle pazarları kurularak Uida, Porto Novo ve Badagri gibi önem kazanan limanlardan Amerika ve Avrupa'ya köle yüklü gemiler gönderilmeye başlanmıştır. Portekizlilerin elinde bulunan Angola kıyılarında da önemli köle pazarları kurulmuştur. Zaire (Kongo) Nehri deltası, Luanda, Benguela önemli köle pazarları arasında yerini almıştır. Ayrıca Güney ve Doğu Afrika'da Zambezi Nehir deltası, Mozambik kıyılarında Kilve (Kilvva) ve Okyanus'taki adalarda köle pazarları oluşturulmuştur. 17-18. yüzyıllarda kurulan Hollanda, İngiliz, Fransız, Danimarka ve İsveç şirketlerinin en önemli faaliyeti köle ticareti olmuş ve 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu ticaret, Afrika'nın demografik ve sosyal yapısını altüst ederken sömürgeci Batıların bu yolla zenginleşmelerine de imkân sağlamıştır. Afrika'dan götürülen köle sayısı kesin

olarak tesbit edilememekle birlikte bu sayının taşıma ve avlanma sırasında ölenlerle birlikte otuz milyona yakın olduğu tahmin edilmektedir. (Dursun, 1988: 419-420)

Ahmet Kavas'a göre, Avrupalılar köleliği uluslar arası anlaşmalarla yasakladıktan sonra da bu kez "işçi" statüsüyle bu insanları pazarlamaya devam etmişlerdir. Özellikle Portekiz'in Güney Afrika'daki madenleri işleten İngilizlere; Reunion ve Moritus Adalarını verimli arazileri nedeniyle elinde tutan Fransızlara binlerce Mozambikliyi bu yolda verdiği bilinmektedir. (Kavas, 2005: x1) Yine yazara göre, Avrupalılar bununla da yetinmeyerek I. Dünya Savaşı'nda pek çok Afrikalı yerliyi Uzakdoğu'daki ya da Çanakkale'deki cephelerde savaşmak üzere buralara sürmüşler ve birçoğunun savaşırken ölmelerine neden olmuşlardır. (Kavas, 2005: x11)

Avrupalı sömürgecilerin kıtanın hem insan gücünü hem de ekonomik varlığını sınır tanımadan sömürmesi, Afrikalı zencileri normal bir insan olarak algılamadan, onları daha alt bir yere konumlandırması, temelde Platon'a ve Aristo'ya kadar uzanan "doğası gereği köle" kavramınadayanmaktadır. Yaratılış gereği insanlar arasında üstünlük bakımından farklar bulunduğu inanan Platon ve Aristo, bir kısım insanların doğuştan köle olduklarına ve bunların da tıpkı hayvanlar gibi kullanılması gerektiğine dair ifadelerde bulunmuşlardır. Örneğin Aristo *Politika* adlı eserinde, "Kölelerin kullanılması da evcil hayvanlarınkinden hiç ayrılmaz; biz her ikisinden de bedensel gereksinmelerimizin giderilmesinde yararlanıyoruz." (Aristoteles, 1975: 14) demektedir.

Antik Yunan felsefesinin bu etkin düşünürleri, Coğrafi Keşifleri gerçekleştiren ve ardından yoğun bir sömürgecilik faaliyetine başlayan Avrupalıları derinden etkilemişler, sömürgecilerin bu yaptıklarının doğru olduğuna inanmalarına neden olmuşlardır. Sardar, Nandy ve Davies Amerikalı yerlilerle Afrikalı yerlileri sömüren mantığın aynı olduğunu belirtir ve bu mantığı şöyle özetler:

"Halklar kendi yargı yeteneklerindeki eksiklik yüzünden barbarı ve bu, kendi sosyal yaşamlarının töreleri, gelenek ve görenekleriyle belirleniyordu. Bu, gözlenebilen, davranışsal bir gerçektir. Bu gibi doğal barbarlar, kendi toprakları ve malları üzerinde dominyon ve hakların tam mülkiyetine sahip olduklarını söylemek için yeterli bir sebebe sahip olamazdı. Ayrıca tabiatları gereği bu gibi insanlar, diğerlerinin mantığını anlayabilen ve emirleri takip edebilen doğal kölelerdi. Bunla aynı zamanda doğal olarak bağımlılardı. Bu gibi insanların kendi toprakları

ve insanları üzerinde gerçek dominyonu olmadığından, ilki bu tesadüfi boşlukla karşılaşan ilk Hristiyan kral tarafından kazanabilirdi. Aslında bunların medeni Hristiyanlara yakınlığı, vesayet altında iyileştirilebilir bir konuma çıkartılabileceğinden ve bununla birlikte kölelikleri onların yararına olacağından, İspanya tahtı için bu gibi doğal köleleri köleleştirmek değerli ve onaylanabilir bir olguydu." (Sardar vd. 2004: 58)

Yine aynı yazarların dediğine göre, "Salamanca ekolünden Francisco de Vitoria (1492-1546): "Onlara (Afrikalılara) insanca muamele edildiği takdirde, kendi toprakları üzerinde özgürce yaşamaktansa, Hristiyanlar arasında köle olmaları onlar için daha iyidir; çünkü bir Hristiyan olmak en büyük mülkiyettir." (Sardar vd. 2004: 60) demiş; bir başka yazar da "Aynı güç, ona daha küçük beyinle siyah bir deri, bize daha büyük bir beyinle beyaz bir deri verdi." diye yazmıştır. (Sardar vd. 2004: 71)Edward Said de, Avrupalılarda, "İlkel ya da barbar halklara uygarlık götürme düşünceleri, 'onlar' yanlış davrandıkları ya da isyancılık ettikleri zaman kamçı, ölüm ya da uzun süreli cezalarla cezalandırılmaları gerektiği, çünkü 'onlar'ın en çok zordan ve şiddetten anladıkları ve 'biz'im gibi olmadıklarından yönetilmeyi hak ettikleri fikri"nin bulunduğunu dile getirmiştir. (Said, 1995: 12)

Avrupalıların kendilerini biyolojik olarak üstün görmeleri, Afrikalıları ise aşağı düzeyde bir insan olarak algılamaları pek çok Avrupalı tarafından dile getirilmiştir. Yüzsüren'in belirttiği gibi,

"Batı'nın gelişimi, İngiltere'nin sanayi devrimi pek çok klasik iktisatçıyı da ırkçı görüşlere doğru itmiş, Karl Marx da Asya tipi toplumları ayırarak sömürgeciliğin zorunlu olduğunu savunmuştur. Avrupa tipi üretimi gerçekleştiremeyecek olan toplumlar bir yerde aşağı, yeteneksiz olarak görülmüş, sonunda etnik merkezcilik en çok kullanılan ve savunulan kavram haline gelmiştir. Hegel, Lock, Hume, Gobineau, Weber, Herder, James Mill, Marx, Engels ve daha pek çok düşünür ırkları yeteneklerine, renklerine ayırmış, Batı gibi gelişim gösteremeyen toplumları alt sınıflara yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu toplumlara Batı gibi olmaları öğütlenir ama aynı zamanda da aşağı sayılan bu toplumlar hiçbir zaman Batı'nın değerlerine ve seviyesine ulaşamayacaklardır da." (Yüzsüren, 2005: 38)

Toplumları biyolojik bakımdan sınıflara ayıran ve en gelişmiş insan türü olarak kendilerini gösteren Avrupalılar, Afrikalıları "yamyam, vahşi, geri zekâlı, gelişmemiş,

üçüncü sınıf" gibi nitelermelerle imgelemişler ve yeryüzündeki insanların bu imgelere inanması için uğraşmışlardır. Bunun için yamyamlıkla ilgili pek çok hayali iddialar ortaya atmışlar ancak atılan hayali iddiaların aksine, "William Aren'in, *İnsan Yiyen Mit* (1979) adlı kitabında da açıkladığı gibi, sürmesine rağmen, kültürel olarak kurulu yamyamlığın varlığı için, güvenilir hiçbir delil bugüne kadar bulunamamıştır." (Sardar vd. 2004: 43)

Özetlersek, Afrika dünyanın en büyük kıtalarından birisidir ve özellikle 15. yüzyıldan itibaren Avrupalı güçler tarafından sömürülmüştür. Kıtanın fakir halkları Avrupalı sömürgeciler tarafından alt bir insan türü olarak imgelemiş, bu insanların doğuştan köle olduğu fikri yüzyıllar boyunca işlenmiştir. Bu düşünce çerçevesinde Afrikalı halkların köleleştirilmesi masum bir olay olarak dünya kamuoyuna sunulmuş ve köleleştirme kolay bir hale getirilmiştir. Yüzyıllardır hem ekonomik varlığı hem de insan gücü sömürülen Afrika, henüz kendi kaderini kendisi belirleyememekte ve kendi kültürel varlığını dünyaya kendisi tanıtamamaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin Afrika ile ilgili eserlerine göz atıldığında, bu dönemde Afrika üzerine yazılan kitapların diğer iki kıta ile karşılaştırılamayacak kadar az olduğu dikkati çekmektedir. Bu dönemde doğrudan doğruya Afrika üzerine yazılan eser sayısı beştir. Kronolojik sırayla bakıldığında bu dönemde Afrika üzerine yazılan ilk gezi kitabının Cenab Şahabeddin'in *Hac Yolunda* (1325) adlı eseri olduğu görülmektedir. 1897 yılında Cidde'ye sıhhiye müfettişi olarak giden Cenab Şahabeddin, yolculuğu sırasında tuttuğu notlardan oluşan hatıralarını 1909 yılında *Hac Yolunda* (1325) adıyla yayımlamıştır. Cenab Şahabeddin bu eserine *Hac Yolunda* adını verse de eserde en uzun bölümü Mısır'a ayırmış, ülke ve insanı hakkında dikkate değer tespitlerde bulunmuştur. Afrika üzerine yazılan ikinci gezi kitabı Hâlid Ziyâeddin'in *Musavver Mısır Hâtırâtı* (1326)(1910) adlı eseridir. Yazar 6 Ocak 1909'da resmi bir görev bağlamında Mısır'a hareket etmiş, 11 Ocak'ta Kahire'ye ulaşarak burada yaklaşık kırk gün kadar kalmıştır. Hâlid Ziyâeddin resmi görevinin dört günlük bir süreyi kapsadığını fakat bu sürenin kırk güne uzadığını aktarmış, ancak görevinin ne olduğunu dillendirmemiştir. Ülkede kaldığı sırada piramitler ve müzeler gibi türlü turistik mekânları ziyaret eden yazar, gerek bunları gerekse Mısır'ın kalkınmışlığını eserinde dile getirmiştir. Toplam 184 sayfadan oluşan bu eser Arap alfabelidir ve henüz Latin

alfabesine aktarılmamıştır. Bir diğer eser Muhammed Mihrî'nin *Sûdân Seyâhatnâmesi*'dir. (1326) (1910) Muhammed Mihrî, Bâb-ı Âli Hâriciye Tercüme Kalemi'nde Arapça ve Farsça tercümanıdır. 28 Ocak 1909'da Mısır Prensi Yusuf Kemal ile Mısır'dan Sudan'a hareket eden yazar, bu yolculuğunu prensinavlanmaya olan büyük merakına borçludur. Prens ve yanındaki heyet Nil Nehri kenarındaki Mısır ve Sudan ormanlarına yolculuğa çıkmış; heyetin Sudan gezisi ise yaklaşık üç ay sürmüştür. Muhammed Mihrî de bu ülkede gördüklerini kimi gezi kitaplarından da yararlanarak okuyucusuna aktarmıştır. *Sûdân Seyâhatnâmesi* 387 sayfalık hacimli bir eserdir ve 19 Eylül 1910'da tamamlanmıştır. Arap alfabeli olan bu eser de henüz Latin alfabesine aktarılmamıştır. II. Meşrutiyet döneminde Afrika topraklarında gezinen bir diğer yazar Fizan Milletvekili Câmi Süleyman Paşazâde'dir. Câmi (BAYKURT) TBMM 1. Dönemde milletvekilliği ve Mustafa Kemal Paşa'nın reislik ettiği I. İcra Vekilleri Heyeti'nin ilk iki ayında Dâhiliye Vekilliği yapmış siyaset adamıdır. Yüzbaşıyken II. Meşrutiyet ilan edilince askerlikten ayrılmış ve Fizan livasından Meclis-i Mebûsan'a seçilmiştir; 1918'e kadar bu görevini sürdürmüştür. Ömrünün on altı yılını gerek asker olarak gerekse milletvekili olarak Trablusgarb'a hizmetle geçirmiştir. İzmir'in işgali üzerine Redd-i İlhak Cemiyeti'nin kurulmasında öncü olmuştur. (Kavas, 2005: 90-104)

Câmi Baykurt'un II. Meşrutiyet dönemi Libya'sını anlattığı *Trablusgarp'tan Sahrâ-yı Kebîr'e Doğru* (1326) (1910) adlı eseri Temmuz 1906 ile Eylül 1906 arasındaki iki aylık gezisini kapsamaktadır. Yazar yaklaşık on dört yıldır bu bölgede görev yaptığını belirterek bölgeyi iyi tanıdığını imgelemiştir. 220 sayfalık bu hacimli eser 2009 yılında Arı İnan tarafından *Cami Baykurt'un Anılarıyla Son Osmanlı Afrika'sında Hayat* adıyla günümüz Türkçesine aktarılıp yayımlanmıştır. Ancak biz bu çalışmada, Arap alfabeli metin olan ve Nişan-Babikyân Matbaasında basılan *Trablusgarp'tan Sahrâ-yı Kebîr'e Doğru* (1326) adlı eseri temel aldık. Rodoslu Ebul Muzaffer Recep'in *Trablusgarb Ahvâli-Yeni Dünya* (1327) adlı eseri de II. Meşrutiyet dönemi Libya'sını anlatan bir diğer eserdir. Yazar Hums Ovası Tahrirat Kalemi üyelerindendir. O da resmi bir görev bağlamında bu ülkede bulunmuş ve yaklaşık altı ay süren görevinde ülke hakkında kimi notlar tutarak bunları 1911 yılında kitap haline getirmiştir. *Trablusgarb Ahvâli-Yeni Dünya* 128 sayfalık Arap alfabeli bir eserdir ve henüz Latin alfabesine aktarılmamıştır.

Ramazan Özey, *Afrika Coğrafyası* adlı eserinde Afrika kıtasını Kuzey Afrika, Batı Afrika, Orta Afrika, Güney Afrika ve Doğu Afrika olmak üzere beş bölüme ayırmıştır. II. Meşrutiyet döneminde yazılan Afrika gezi kitaplarının tamamı Kuzey Afrika ülkeleri üzerinedir. Bir başka deyişle bu dönemde Afrika'nın yalnızca kuzeyine odaklanılmış, diğer bölümleri hakkında gezi kitabı yazılmamıştır.

4.1. Kuzey Afrika Ülkeleri:

4.1.1.Mısır:

Gezginlerin Mısır imgesine geçmeden önce son dönem Osmanlı-Mısır ilişkilerine göz atmak yerinde olacaktır.

Osmanlı-Mısır ilişkileri konusunda bir doktora tezi hazırlayan İbrahim Muhammed is-Sanafiri, Osmanlı ile Mısır arasındaki ilişkilerin aşağı yukarı Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk yıllara kadar uzandığını belirtmiştir. (Sanafiri, 1993: v) Bu ilişkilerin öne çıkan yönü iki ülkenin İslam âleminin liderliğini yapmak üzere birbirlerine karşı mücadele vermesidir. Mısır, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlıların hâkimiyetine girdikten sonra (1517) iki ülke arasındaki ilişkiler yepyeni bir döneme girmiştir. "Bu tarihten itibaren Mısır Osmanlı eyaletlerinden biri haline getirilmiş ve Salyâne ile idare olunmuştur. Demek oluyor ki, Mısır'ın Osmanlı Devleti ile ilişkisi parça-bütün veyahut da metbû-tâbi ilişkisinden ibaret kalmıştır." (Sanafiri, 1993: v)

Mısır Osmanlıların eline geçse de hiçbir zaman onların fiilen malı olmamıştır. Yönetimde Osmanlı valileri bulunsa da gerçekte bu ülkeyi her zaman Memlûkler idare etmiştir. 18. yüzyıldan itibaren diğer eyaletlerde olduğu gibi Mısır da merkezî idareye karşı ayaklanmış ve Osmanlı Devleti'nden ayrılma girişimleri başlamıştır. (Sanafiri, 1993: v)

Fransızların Temmuz 1798'deki işgali, Mısır'da yeni bir dönem açmış ve İngilizler karşısında doğudaki çıkarlarını koruma gerekçesiyle Napolyon Bonapart tarafından girilen askeri harekât üç yıl sürecek olan işgal dönemini başlatmıştır. Bu süre içinde bilim adamları ülkenin zenginliklerini tesbit etmişler ve bunlardan istifade edebilmenin yollarını aramışlardır. Çalışmalar neticesinde *Description de l'Égypte* başlıklı yirmi üç ciltlik bir eser hazırlanmıştır (Paris 1809-1828). Akkâ'da Cezzâr Ahmed Paşa'ya yenilen Bonapart Ağustos 1799'da Mısır'dan ayrılmış; Fransız kuvvetleri de Osmanlı-İngiliz

ittifakıyla gerçekleştirilen saldırılara dayanamayarak Ağustos 1801'de Mısır'ı terketmek zorunda kalmışlardır. Fransızların tahliyesinden sonra Mısır'da uzun süre sükûnet ve düzen sağlanamamış; Osmanlı yönetimiyle Memlûk beyleri arasında mücadele devam etmiştir. Fransızlar karşısındaki başarılarından ötürü Mısır Valisi Koca Hüsrev Paşa tarafından binbaşılığa yükseltelen Kavalalı Mehmed Ali, kargaşa ortamında bütün tarafları birbirine karşı kullanıp Mısır valileri Hüsrev, Tâhir, Ali ve Hurşid paşaları bertaraf etmiş; ardından ulemâ, eşraf ve halkın desteğini almış olarak Mısır valiliğine getirilmiştir (1805). Memlûk beylerinin muhalefete başlaması üzerine düzenlediği bir komplo ile bunların büyük bir kısmını katlettirmiş, böylece hâkimiyeti tamamen eline geçirmiştir. (Görgün, 2004: 569) 19. yüzyılın başlarında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da ortaya çıkıp Mısır valiliğine geçmesi (1805) Osmanlı-Mısır ilişkileri tarihinde bir dönüm noktasıdır. Onun valiliğinde Mısır bir "Eyâlet-i Mümtâze" olmuş ve idari işlerinde serbest kalmıştır. (Sanafiri, 1993: v)

Mehmet Ali Paşa'nın yayılcı siyaseti sonucu Vali ile Bâbiâli'nin arası açılmış ve yapılan savaşta Osmanlı ordusu yenilmiştir. Sultan II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'nın ordusunun Kütahya'ya kadar ilerlemesi üzerine İngiltere ve Fransa'dan yardım istemiştir. Bu iki ülkenin Mısır işlerine müdahale etme hakkı elde etmesiyle "Mısır Meselesi" diye bilinen sorun ortaya çıkmıştır.

"Bu mesele Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkelerini, özellikle 19. asrın ikinci yarısında uğraştıran meselelerin başında gelmektedir. Bu Mısır meselesi veyahut başka bir deyişle Osmanlı-Mısır ilişkileri, Hidiv İsmail Paşa dönemi ile Hidiv Tevfik Paşa'nın hidivliğinin ilk yılları yani 1863-1882 yılları arasında sivrilmiştir. Hatta bu dönem Osmanlı-Mısır ilişkileri tarihinin en önemli safhası olarak sayılabilmektedir ki, bu dönem içerisinde pek çok önemli olay meydana gelmişti. Bunlardan Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahati (1863), Mısır'da verâsetle ilgili sistemin değiştirilmesi (1866), Mısır'da valilik ünvanının hidivlik ünvanı ile değiştirilmesi (1867), Süveyş Kanalı'nın açılması (1869) ve bununla ilgili Avrupa devletlerinin Mısır üzerindeki rekabeti şiddetlenmesi ve bunun neticesinde ilk defa olarak Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Bâbiâli'ce azli ve nihayet Urâbi Paşa meselesinin ortaya çıkışı ile İngilizlerin Mısır'ı işgali (1882) olmuştur." (Sanafiri, 1993: v1)

İngilizlerin Mısır'ı işgali Osmanlı-Mısır ilişkilerinde bir diğer dönüm noktasıdır. Avrupalı güçlerin Mısır'ın iç işlerine müdahalesine karşı olan Mısırlılar el-Hizbü'l-Vatanî adı altında Urâbî Paşa etrafında toplanarak ayaklanmışlardır. Bu durumu fırsat bilen İngiltere İskenderiye'yi topa tutmuştur. 13 Eylül 1882'de Urâbî Paşa taraftarları ile İngiliz ordusu arasında Kahire yakınlarındaki Tellülkebîr'de çarpışmalar meydana gelmiş ve İngiltere Mısır'ı fiilen işgal etmiştir. Babıâli'nin ve 1881'de Tunus'u işgal eden Fransa başta olmak üzere diğer bazı Avrupalı devletlerinin bu işgale şiddetle karşı çıkması üzerine İngiltere asayiş sağlanınca Mısır'ı boşaltacağını ve Osmanlı Devleti'nin hükümlerine haklarının baki olduğunu belirtmişse de askerini 20. yüzyılın ortalarına kadar Mısır'dan çekmemiştir. (Görgün, 2004: 570)

Kasım 1885'te İngiltere ile Bâbiâli arasında yapılan bir antlaşmayla Osmanlıların Mısır'da bir fevkalâde komiser bulundurması kararlaştırılmış ve bu çerçevede Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kahire'ye gönderilmiştir. Bu dönemde Mısır'da İngiliz kontrolünde meclis çalışmaları düzenlenerek bir dizi hukukî ve idarî değişiklik yapılmakla birlikte I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla harp hukuku yürürlüğe girmiştir. Mısır hükümeti savaşın başında önce İngiltere ve Almanya karşısında tarafsızlığını bildirmekle beraber İngiltere'nin baskısı üzerine Almanya'ya ve Avusturya-Macaristan'a karşı savaş ilân etmiştir. Ardından İngiltere Mısır'ın bütün resmî finans kaynaklarına el koymuştur. Ekim 1914'te İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaşa girmesi üzerine İngiltere, 18 Aralık 1914'te tek taraflı olarak Osmanlı hükümlerine haklarını kaldırıp Mısır'ı himayesine almıştır. (Görgün, 2004: 570)

Görüldüğü gibi son dönem Osmanlı-Mısır ilişkilerinde iki tür çatışma ön plandadır. Birincisi Osmanlıların ülkede hiçbir zaman tam anlamıyla ele geçiremedikleri yönetimi ele geçirmek için hidivlerle, Memlük beyleriyle çatışması; diğeri ise 19. yüzyılda artık uluslar arası sorun haline getirilmiş olan Mısır'ı işgal eden Avrupalı güçlerle çatışması. Osmanlı, özellikle İngilizlerin 1882'de Mısır'ı işgalinden sonra Mısır üzerindeki egemenliğini hemen tamamen yitirdiği halde bu ülkeden ve ülke üzerindeki himayesinden vazgeçmek istememiştir. Gelişen şartlar ise Mısır ile Osmanlı arasındaki tâbi-metbû ilişkisini ortadan kaldırarak, birbirinden ayrı iki devletin varlığını ortaya çıkartmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde Mısır üzerine izlenimlerin aktarıldığı dört gezi kitabı bulunmaktadır. 1897 yılında Cidde'ye sıhhiye müfettişi olarak giden Cenab Şahabeddin, yolculuğu sırasında tuttuğu notlardan oluşan hatıralarını 1909 yılında *Hac Yolunda* (1325) adıyla yayımlamıştır. Cenab Şahabeddin bu eserinde Mısır'a uzunca bir bölüm ayırmış, ülke ve insanı hakkında dikkate değer tespitlerde bulunmuştur. Mısır hakkındaki izlenimlerini paylaşan bir diğer yazar Abdülgani Senî Yurtman, mektupçuluk göreviyle Yemen'e giderken gözlemlediklerini *Yemen Yolunda* (1325) adlı eserinde dile getirmiştir. Yazar bu eserinde kısa süreliğine kaldığı Kahire ve çevresi hakkında çok küçük bilgiler vermiştir. Doğrudan doğruya Mısır'ı konu edinen en önemli gezi kitabı ise Hâlid Ziyâeddin'in *Musavver Mısır Hâtırâtı*'dir.(1326)Yukarıda da belirttiğimiz gibi yazar, resmî bir görev bağlamında ülkeye gelmiş ve Mısır hakkındaki izlenimlerini eserinde aktarmıştır. Muhammed Mihrî'nin *Sûdân Seyâhatnâmesi* (1326) de Mısır hakkında pek çok bilgiyle doludur. Her ne kadar yazar eserine Sudan başlığını atsa da, eserin önemli bir bölümü Mısır üzerinedir.

4.1.1.1.Mısır Tarihi ve Coğrafyası:

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitapları içerisinde, Mısır'ın tarihine ve coğrafyasına dair en geniş bilgilere Muhammed Mihri'nin *Sûdân Seyâhatnâmesi*'nde rastlanmaktadır. Cenab Şahabeddin hemen her gezi kitabında olduğu gibi *Hac Yolunda* da gittiği yörenin tarihine ve coğrafyasına kimi göndermelerde bulunmuştur. Ancak bu konuda en derli toplu ve ayrıntılı bilgiler *Sûdân Seyâhatnâmesi*'ndedir.

Muhammed Mihri'nin aktardığına göre, Mısır tarihi dinî olarak üç döneme ayrılmaktadır. Birincisi "Veseniye", yani putperestlik dönemidir. Bu dönem MÖ 5004 ile MS 381 yıllarını kapsamaktadır. İkinci dönem "Mesihîn, yani Hristiyanlık dönemidir. Bu da MS 381 ile MS 638 yılları arasını kapsamaktadır. Üçüncü dönem "Devr-i İslamiyet"tir ki MS 638'den başlayarak o güne kadar devam etmiştir. (Muhammed Mihrî, 1326: 44)

Mihrî, Eski Mısırlıların soyunu Hz. Nuh'un oğullarından Ham'a dayandırmaktadır. Onun dediğine göre Kur'an-ı Kerim'de de geçtiği gibi tufan öncesinde "Asya-yı Suğra"dan dünyaya yayılan Ham'ın çocukları Mısırlıların da kökenidir.

Eski Mısır'ın en büyük şehirleri Kahire'nin güneyinde ve Port Said'in güneyinde kurulmuştur. Bu şehirler firavunlara başkentlik yapmıştır. Bunlardan başka Mısır'da o dönemde pek çok şehir ve kasaba bulunmaktadır. Büyük İskender'den sonra Mısır'ın en büyük şehri İskenderiye olmuştur. Muhammed Mihrî'nin aktardığına göre, Herodot kendi zamanında, yani MÖ 5. yüzyılda, Mısır'da yirmi bin şehir ve kasaba bulunduğunu beyan etmiştir. (Muhammed Mihrî, 1326: 53-54)

Muhammed Mihrî, Eski Mısırlıların inançlarına da değinmiştir. Onun dediğine göre,

"Eski Mısırîlerin hâlık-ı arz ve semâvât bir ilâh-ı manevîye itikâdları var idiyse de, bu mabûd-ı manevînin insan ve hayvan sûretinde tecellisine dahi itikâdları olmakla, bundan birtakım teslisler çıkarıp, insan başlı hayvan ve hayvan başlı insan sûretinde tasavvur ettikleri birçok mevhûm mabûtlara ve şems ve kamer ve seyyârâta dahi ibadet ederler idi. Her şehir ve kasabanın mabûdları da ayrı olmakla pek karışık bir mezhepleri var idi. Şems ve kamerden kinâyeye olan (İzîs) (İsîs MG) ve (Oziris) (Osiris MG) ile (Totis) (Toth MG)ve (İpis) (İpy MG) tabir ettikleri boğa mabûdlarının en meşhûrları idi. Tenâsuha ve rûhun badelmeyt cisme avdetine inandıkları için agniyası cenazelerini tehyit ederek yer altındaki vâsi serdablara ve hükümdarlarının bu vecihle tehyie ettikleri mumyalarını ehram dedikleri cesim ebniyenin içine vaz ederlerdi." (Muhammed Mihrî, 1326: 54)

Eski Mısırlılarda sanat eserleri genellikle granit ve porfir taşından yapılmış büyük heykellerden, putlardan, büyük binalardan ve dikili taşlardan oluşmaktadır. O dönem için dikkate değer bir maharet ve sanatla yapılan bu eserler, tek parça büyük taşlardan yapılmıştır. Bu eserler büyüklük ve ağırlık bakımından göz kamaştırmakta ancak sanat ve zerâfet konusunda eski Yunan sanat eserlerinin yerini tutamamaktadır. (Muhammed Mihrî, 1326: 54)

Eski Mısır tarihi hakkında bunları aktaran yazar, Hristiyanlık sonrası dönemde Mısır'da bir gerilemenin baş gösterdiğini belirtmiştir. Ona göre beş yüz yıl kadar devam eden bu dönemde Mısırlılar Rum imparatorlarından bezmişler ve İslamiyetin ortaya çıkışı ile birlikte bu dine meyletmişlerdir. Hz. Ömer döneminde Amr İbnü'l As komutasındaki Müslüman askerler Mısır'a girdiklerinde halk bu orduya ciddi bir direnme göstermemiş ve büyük bir kolaylıkla Mısır ülkesi fethedilmiştir. (s.55)

Mısır, Hulefâ-i Râşidîn, Emeviler ve Abbasiler döneminde İslam ülkesine bağlı bir eyalet şeklinde yönetildikten sonra Hicri 254 yılında Abbasi valilerinden Ahmed bin Tolun'un yönetimine geçmiştir. Tolunoğlu Ahmet ülkeyi imar etmeye devam etmiş ve ailesi Hicri 291 yılına kadar bu ülkeyi yönetmiştir. Hicri 321 yılında İhşid, Mısır'a vali olmuş ve oğullarıyla 37 yıl bu ülkenin kalkınmasına hizmet etmiştir. İhşidlerden sonra batıda ortaya çıkan Fatimiler Mısır'da yönetimi ele geçirmişlerdir. Hicri 362 yılında Kahire'yi başkent yapan Fatimiler, hutbelerde Abbasi halifelerinin isminin okunmasını men etmişlerdir. Kendileri Şii mezhebinden oldukları için hilafet iddia etmişler ve kendi adlarına hutbe okutmuşlardır.

Fatimiler Hicri 567 tarihine kadar Mısır'da, Şam'da, Hicaz'da ve Yemen'de hüküm sürdükten sonra yıkılmış ve bu bölge Selahaddin Eyyübî'nin eline geçmiştir. Selahaddin Eyyübî ilk iş olarak Mısır'da Şii mezhebinin etkisini kaldırıp ehl-i sünnet inancını geri getirmiş ve tekrar Abbasi halifeleri adına hutbe okutulmasını sağlamıştır.

Eyyübiler Mısır'da 85 yıl hüküm sürmüş ve bunlardan sonra ülke Hicri 648 yılında atabeyler makamında bulunan Kölemen Türklerine geçmiştir. Kölemenler ülkede 135 yıl hüküm sürmüştür. Mısır, 784 yılında Hülâgü Han tarafından ele geçirilmiştir. Hülâgü, Mısır'da yaşayan ve Abbasiler soyundan olan birisini halife olarak tayin etmişse de gerçek yönetim yine Kölemenlerin elinde kalmıştır. Kölemenlerin bu iktidarları Hicri 923 yılına kadar devam etmiş ve Mısır, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına katılmıştır. (s. 55-58)

"Bir aralık Fransa İmparatoru birinci Napolyon tarafından üç sene akdem taht-ı istilâda tutulmuş ise de Avrupa'nın ve Fransa'nın o vakitki ahvâl-i umûmiyesi ilcâsıyla Devlet-i Âliye ile İngiltere hükümeti tarafından sevk olunan kuvve-i askeriye 1216 tarihinde ric'ate mecbûr olmuş ve ohengâmda yine tebeddül etmiş olan Avrupa politikasınca saltanat-ı seniye ile İngiltere hükümet-i fehîmesinin arası açılıp âdetâ muhârebâta da başlanmış olmakla bu sırada yedi sekiz bin kadar İngiliz askerinin Bahr-i Sefid cihetinden tahattilerine düçâr olduğu halde 1220 sene-i hicriyesi Rebiülevvelinde vali nasb olunan eâzîm dehât-ı Osmaniye'den Muhammed Ali Paşa'nın cânib-i saltanat-ı seniyeden memûren icrâ ettiği harekât-ı askeriyeden bunlar dahi memleketlerine döndürülmüştür. İşbu huttanın valiliği müşarünileyhin evlâdına bazı vukûâtı müteâkib ve âhiren hidviyet ünvanıyla cânibi saltanat-ı seniyeden fermân-ı hümayûnlarla tevdi' ve ihâle olunup işbu fermân-ı

hümâyûnların idâre-i hâzırının umûr-ı dâhiliyece bazı imtiyâzâtıyla vezâif ve şurût-ı muhavvilesini mufassılan ve müvazzahen nâtk olduğu üzere hutta-ıMısriye bir vilâyet-i azime ve mümtâze-i Osmaniye'dir." (Muhammed Mihrî, 1326: 61)

Muhammed Mihrî'nin Mısır tarihine dair anlattıkları bu şekilde özetlenebilir. Yazarın ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla çok eski bir tarihe sahip olan Mısır, tarihin hemen her döneminde türlü istilalara uğramıştır. Ülkede kabul gören inançlar bakımından ülke tarihini üçe ayıran yazar, Mısır'ın eskiden beri dünya kültürel mirasına önemli sanat eserleri bıraktığını da imgelemiştir.

Muhammed Mihrî, Mısır'ın coğrafyasından ve ikliminden de söz etmiştir. Mısır'ın tarımını, servetini, iklimini, bitki örtüsünü ve daha başka özelliklerini etkileyen en önemli iki coğrafi unsur çöl ve Nil'dir. Yazarın belirttiğine göre, Nil Nehri iki sıradağ arasında akmaktadır; bu vadinin genişliği ise birçok yerde üç dört kilometreyi geçmemektedir. Esna şehrine kadar 160 kilometrelik mesafede bu darlık devam edip oradan Kana'ya kadar genişliği 10 km arasındadır. Kana'dan Kahire'ye kadar olan üçüncü kısmı ise 20 ile 35 km aralarında bir genişliktedir.

"Fizan'da Nil'in suları bütün bu vadiyi doldurmakla, mamûrelerin arasında ihtilâti temin için, vadinin her tarafında eskidenberi sekiz on kadem irtifânda yüksek yol ve şoseler yapılmıştır. İşte Mısır-ı ulyanın yani Said-i Mısır'ın mamûr ve meskûn yerleri ancak bu vadiden ibarettir. Nehrin sağyanı şark tarafındaki dağlar yukarılarda granit ve daha aşağıda kilsden ibaret oldukları halde, büsbütün çıplak sarp olup, nehrin kenarına kadar inerler. Sol yani garp cihetindeki dağlar ise daha basık ve mecrâ-yı nehirden daha uzak olup, vadi-i Nil'in münbit ovaları bunların eteklerinde mümted olur." (Muhammed Mihrî, 1326: 17)

Nil Nehri'nin sağ tarafında yani Vadi-i Nil ile Kızıldeniz arasındaki yerler kuru ve taşlık birtakım dağ ve tepelerden ibaret, ıssız yerlerdir. Vadinin sol tarafındaki yerler de tıpkı Büyük Sahra gibi, kumluk ve çöl halindedir. Bu bölümün kimi yerlerinde biraz suyu ve hurmalığı bulunan yerleşim yerleri görülmektedir. Mısır'ın bir diğer önemli çölü de Sina Çölü'dür.

"Elhâsıl Mısır Nil'den ibarettir. Bütün mamûriyeti, bütün serveti Nil'dendir. Bütün meskûn ve mamûr yerleri Nil'in irva ettiğimahallededir. Nil'in yetişemediği yerler çöl, kuru, mahsûlsüz ve hâlîdir. Bütün mamûreleri Nil'in vadisiyle

daliyesindedir. Nil'in suladığı yerler haricinde, Ceziretü'l Arap ve Sahrâ-yı Kebir çöllerinde olduğu gibi ancak birtakım bedevi urban kabaili cevelan eder."
(Muhammed Mihrî, 1326: 18)

Cenab Şahabeddin'in İskenderiye'den Kahire'ye doğru tren yolculuğu sırasında gördükleri de Mısır'daki çölün niteliği hakkında önemli ipuçları verir.

"Semâ saf, çöl-göz yetiştiği kadar vâsî bir kum deryası hâlinde-devam edip gidiyor. Ne gökyüzünde bir bulut, ne yerde bir nebat var. Nâdiren vahdet-güzîn bir hurma ağacı. Bütün bu üryânî-i bî-âfâkın kudûret-i gayr-ı mütenâhiyesine, tesirsiz bir nokta-i sebzîn-i tesliyet vaz ediyor. Hiçbir tarafta, bir eser-i yakaza yok. Gûya her şey bir hâb-ı amîk içinde. Sanki her taraf, âsâr-ı ibtidâiyeden beri tulû ve gurûb eden bir şems-i âteşinin eşi'a-i muharrikesi altında yanmış, sanki bütün bu arâzi-i mağmûme, gayr-ı mahdûd bir sahrâ-yı remâd hâlini almış." (Cenab Şahabeddin, 1996: 89)

Mısır'daki iklim koşulları Muhammed Mihrî'nin ifadeleri içinde yerini alan bir diğer konudur. Mısır'ın iklimindekuzeyle güney arasında büyük bir fark görülmektedir. İskenderiye ve diğer Akdeniz sahilindeki bölgelerde kışın ortalama sıcaklık 10-12 derece arasındadır. Kimi zaman bu sıcaklıkların 2-3 dereceye kadar düştüğü görülür. Kahire'de yazın sıcaklık 35-38 dereceye, Portsaid'de ise 45 dereceye kadar çıkar. Said'dekişındahi nadiren 20 dereceden aşağıya iner.

"İskenderiye'de kışın sabahdan akşama kadar yağmur yağdığı günler olmakla beraber, Mısır'ın havası esasen yâbedir, binâenaleyh göllerin ve durgun suların kesreti ve alelhusûs Nil feyezânında her tarafın su altında kalması diğer yerlerde olduğu kadar muzır değildir. Mahza Mısır havasının en ağırı yine Nil'in feyezânı mevsimidir. Bu mevsim senenin sıcak ayları olan haziran, temmuz ağustos aylarına müsâdif olduğu halde, bu aylarda dâima şimâl-i garbîrüzgârı esip harâreti tadil eder, kânunuevvelden şubat nihayetine değin bilakis cenûb-ı şarkî rüzgârı eser ki o mevsimde harâret hiss olunmaz. Mart ibtidâsından hazirana kadar Arapların (hamsin) tabir ettikleri ve çölden gelen bir sıcak rüzgâr ve vezân olurki kırmızı bulut şeklinde sürükleyip, yerlilerin bile tahammül edemeyecekleri bir harâret ve sıkıntıyı mûcib olur." (Muhammed Mihrî, 1326: 21)

Yazar Mısır iklimine bu şekilde değindikten sonra Mısır'ın yukarı bölümünde ve Akdeniz sahilinde havanın sıcak ve rutubetli olduğunu, ancak sağlık açısından bu bölümün aşağı Mısır'dan daha iyi olduğunu dile getirmiştir.

4.1.1.2. Mısır Şehirleri ve Mısır'da Şehircilik:

Gerek Cenab Şahabeddin, gerek Muhammed Mihrî, gerekse Hâlid Ziyâeddin Mısır kentleri üzerine gözlemlerde bulunmuşlar, başta Kahire ve İskenderiye olmak üzere Mısır'daki kent dokusu hakkındaki izlenimlerini aktarmışlardır.

Kahire:

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında birbirinden farklı iki Kahire imgesi ortaya çıkmaktadır. Birisi eski Kahire, diğeri yeni Kahire. Eski Kahire'nin en dikkatli gözlemcisi Cenab Şahabeddin'dir. Yazar, Kahire'de Avrupa tarzında yeni mahalleler bulunduğunu dile getirmiştir ancak onun gözleri daha çok eski Arap mahallelerinin üzerindedir. Ona göre bu eski kentin mimari yapısı müthiş bir düzensizlik üzerine kurulmuştur:

"Yollar, lâ-yenkatî sağa sola meylediyor; çıkmaz sokaklar, geçitler, dolambaçlar, âdetâ bir demet saç gibi üst üste örülüyor. Bir sokağı çıkmaz zannediyorsunuz, hâlbuki o sokağın büyük bir imtidâdı var. Öteki sokağı bir cadde sanıyorsunuz, dört adım sonra bir hânenin avlusunda tıkanıp kaldığını görüyorsunuz. Bazen hiç sapacak bir yer göremeyerek geri dönecek oluyorsunuz; o tereddüt esnasında, bir evin kenarında ince bir keçi yolu gözünüze ilişiyor, devam ediyorsunuz. Bazen bütün bir evin altından geçiyor, yeni bir yola çıkıyorsunuz ki eski yolun mâ'badından başka bir şey değil. Geziyor, geziyor, dönüyor, dolaşıyorsunuz, ale'l-ekser yine geçtiğiniz sokağa avdet ediyorsunuz. Yürüdüğünüz müddetçe nerede olduğunuzu, ne tarafa gittiğinizi bilmek, anlamak, tâyin etmek muhâl!" (Cenab Şahabeddin, 1996: 101)

Yazar eski mahallelerdeki bu düzensiz yapının kentin sosyal hayatında da var olduğunu gözlemlemiştir. Sokaklar, yollar, caddeler arasında da yaşantı olarak hiçbir benzerlik yoktur. Sokağın birisinde hiç kimse yoktur, diğesinde ise sanki panayır yeri gibi kalabalık vardır; yolun birisi bomboştur, hâlbuki diğeri birkaç tabur insanın buluşma yeri gibi kalabalıktır. Sokağın biri çöldür, diğeri ise kalabalık bir şehir.

Düzensizlik çarşıda da en çabuk göze çarpan unsurların başında gelmektedir. Cenab'a göre Kahire dükkânlarında birbiriyle hiçbir ilgisi olmayan mallar birarada satılmaktadır. Buralarda halı desteleri peksimet yığınlarına değmekte; fesler, testilerin yanında satılmaktadır. Muz demetleri ayakkabılarla karşı karşıya; bakır kazanlar da ipek kumaşlarla yan yanadır.

"Bu dükkânda çuha parçaları arasında diz çökmüş bir terzi, lâ-yenkatî dikeyor; ötekinde bir demirci, örsünden şerareler saçıyor; daha ötekinde bir kalaycı, parlattığı bir tencereyi ziyâ-yı şemse karşı evirip çeviriyor; beriki dükkânda iki bedevî, kuvvetli bazularıyla büyük bir kahve değirmenini tahrik ediyorlar; daha beride bir Kıbtî yazıcısı, bir Arap karısının mektubunu tebyîz ediyor." (Cenab Şahabeddin, 1996: 102)

Yazar, Kahire çarşısının kaotik yapısını yukarıdaki sözlerle anlattıktan sonra, bu perişan tablonun üstüne birkaç milyar sinek, birkaç yüz eşekçi eklemek gerektiğini belirtmiştir. Kahire'de sinek o kadar çoktur ki insanın etrafında adeta bir bulut teşkil ederler. Sineklerden sonra insanı en çok rahatsız edenler de eşekçilerdir. Turistlerin etrafını çeviren bu insanlar zorla eşeklerini kiralamak istemektedir. Bunlara karşı yapılacak tek şey "muş lâzım, muş lâzım" sözünü tekrar etmektir. Zira "Lâzım değil" anlamına gelen bu söz, eşekçilerden kurtulmak için en önemli silahtır.

Kahire sokaklarında en sık karşılaşılan şeyler kahvehanelerdir. Çoğu son derece basit usüllerle yapılmış kahvehaneler, duvara yaslanmış iki tahta peykeden, birkaç masadan ve siyah bir kahve ocağından ibaret üstü açık yerlerdir. Bu basit kahvehanelerin sedirleri, bağdaş kurmuş oturan müşterilerle doludur. Hemen hepsi son derece yorgun görünen, kayıtsız gözlerle etrafına bakan bu müşteriler, sigara, nargile, kahve ya da gazoz içmekte, bir kısmı ise kumar oynamaktadır. Kahvehanede kumar oynamayanlar ise gelip geçenleri seyretmekle zamanlarını geçirmektedir.

"Kahvehânelerde kumar oynamayanlar, önlerinden geçen seyl-i eşkâli temâşâ ile imrâr-ı saat ediyorlar. Garip bir nidâ-yı şikâyetle, bir geçenden musırrâne para isteyen kara gözlü, beyaz dişli, kıvrıkcık saçlı pis çocuklar... Çeneleri üç yeşil çizgi ile tevşîm olunmuş, turnakları hunnâdan kızarmış, gözleri tûtiyâdan kararmış kadınlar... Bir şeker kamışını kemiren açgözlü bir delikanlı... Ağır bir bastona dayanarak, ağır hatvelerle, mahzûn ve mütevekkil, kalabalığı yaran bir alîl... Arabacılar, harrubcular, tesbihciler, kundura boyayıcılar... Bir girdbâd-ı zübâb

içinde, yekdiğerini kakan, bağıran, koşan, gülen bütün işsizler... O kahve peykelerinde oturanları eğlendiriyor." (Cenab Şahabeddin, 1996: 105)

Yazarın bu sözleri eski Kahire'deki insan manzarasını gözler önüne sermektedir. Bu manzaraya kaldırımlara uzanmış dilenciler ve atların pisliklerini toplamaya çalışan çocuklar da eklenmelidir. Zira Kahire'de çok sayıda dilenci vardır; ayrıca bu şehirde yakacak fiyatları çok yüksek olduğundan fakir çocuklar atların pisliklerini sepetlere doldurmaya çalışmaktadır. Çünkü ailelerin kışı rahat geçirmek için bu pisliklere ihtiyacı vardır.

Kahire'nin bir de yeni ve Avrupaî yüzü vardır. Gerek Hâlid Ziyâeddin, gerekse Cenab Şahabeddinyeni Kahire'ye değinmiştir. Özellikle Hâlid Ziyâeddin kentin modern yüzünü göstermeye daha meyillidir. Ona göre bu kentin yeni yüzünü gösteren pek çok işaret vardır; örneğin belediye bahçeleri ve modern caddeleri bunlardan birkaçıdır:

"Mısır'da şehremâneti ve devâir-i belediye olmadığı halde ahâlinin tenezzühü ve şehrin imâri maksadıyla sıhhat-i umûmiyenin muhâfazasını kâfil olacak müessesât ve umûmî bahçeler pek çoktur, şehrin başlıca caddeleri de nev'i diğer tenezzüh mahalleri sayılabilir; yeni tanzîm ve tesis olunanlardan başka evvelce başlanıp elyevm mertebe-ikemâle vâsıl olmuş bulunan caddelerden en ma'rûfları hidiv hazretlerinin mukîm oldukları kubbe sarayına müntehî olan Abbasiye Caddesi'yle Mehmed Ali Paşa merhûmuninşagerdesi olan köşke müntehî Şubra Caddesi ve Hidiv İsmail Paşa merhûmun eser-i ümrânı olan saraylara müntehî El Cezire yollarıdır. Bu caddelerin tarafeynine ağaçlar dikilmiş zemîni katranlı mükemmel şoseyi muhtevî bulunduğundan her gün hâssaten cuma, pazar günleri alaturka sekizden sonra agniyâ-yı mahalliyeinin araba ile tenezzüh ettikleri caddeleridir." (Halid Ziyaeddin, 1326: 51)

Kahire'de bu gezinti bahçelerinin en göz doldurmanı ise Özbekiye Bahçesi'dir. Cenab'a göre Kahire'nin Avrupalılara özgü mahallelerinin merkezi Özbekiye Bahçesi'dir. Bu bahçe o güne kadar defalarca şekil değiştirmiş ve nihayet o günkü halini almıştır. Bahçenin her tarafında yöresel ağaçlar ve Orta Afrika'dan getirilmiş değişik türden ağaçlar bulunmaktadır. Hâlid Ziyâeddin bahçenin 120 dönümlük bir alana yayıldığını, içinde bir tiyatro, iki gazino, dört lokanta bulunduğunu ve giriş ücretinin yirmi para olduğunu dile getirmiştir. Cenab Şahabeddin ise bahçenin gece geç saatlerde kötü kadınlarla dolduğunu, bunların yabancı erkeklere müşteri olduklarını gözlemlemiştir.

Bir diğerk bahçe Kahire'nin Şubra Mahallesi'ndedir. Bu bahçe bir mesire yeridir ve özellikle cuma ve pazar günleri Kahire'nin kibarları burada gezintiye çıkmaktadır. Şubra'ya giden yol son derece güzeldir. Nil sahilindeki bu yüksekçe yolun iki tarafı büyük, geniş gölgeli ağaçlarla örülüdür. Bu büyük ağaçlar iki taraftan kavuşarak yolun üzerinde zümrütten bir kubbe oluşturmaktadır. Yol civarındaki köşk bahçeleri, Hindistan ve Çin'in nadir ağaçları, sarı çiçekli akasyalar, portakal, mandalina, limon ağaçları gözleri okşayan hoş bir manzara oluşturmaktadır.

Şehrin modern yüzünü gösteren bir diğerk unsur ulaşımdaki rahatlaktır. Hâlid Ziyâeddin Kahire'de ulaşım araçlarının çokluğuna ve mükemmelliğine değinmiştir. Şehirde yollara özen gösterildiği için ulaşım araçlarının her türlü kullanılabilmektedir. Şehrin caddelerinde otomobil, elektrikli tramvay, omnibüs, kupa, fayton, bato, lando, berik arabalarıyla, yük arabalarının her çeşidi boy göstermekte, ayrıca bisiklet, deve ve eşeklerle de şehir içinde ve dışında ulaşım sağlanabilmektedir. Bütün bu ulaşım araçları içerisinde en rahat ve en düzenli olanı ise elektrikli tramvaylardır.

Hâlid Ziyâeddin'e göre, Kahire'ye gelenlerin ilk dikkatini çekecek şeylerden birisi yolların güzelliği ve düzenidir. Hangi tarafa bakılırsa bakılsın aynı düzenin görüleceğini söyleyen yazar, kimi caddelerin dar olduğunu ancak buralardaki yolların bile güzel olduğunu dillendirmiştir. Kahire'de yollar asfalttan yapılmıştır, kaldırımlar ise ya çini karelerinden ya da betondan oluşmaktadır.

Kahire'nin köprüleri de oldukça moderndir. Halid Ziyaeddin kentte Nil Nehri üzerinde beş ayrı köprü bulunduğunu, bunların ikisinden elektrikli tramvayların geçtiğini ve gerek yayalardan gerekse arabalardan geçiş ücreti alınmadığını dile getirmiştir.

Kahire'de belediye başkanlığı kavramı henüz oturmadığı halde kentin belediye hizmetleri modern kentlere yakın seviyededir. Bu şehirde sebze pazarlarının kurulduğu yerler her gece yıkanmakta, büyük caddeler günde beş defa sulanmaktadır. Kahire'de cadde ve sokaklar hava gazıyla aydınlatılmaktadır; pek çok resmi dairede ise elektrikle aydınlatmaya geçilmiştir. Şehrin oldukça düzenli tabelaları vardır. Yolları, çıkmaz sokakları ya da araba park yerlerini gösteren bu tabelalar, şehrin ulaşımında önemli bir kolaylık sağlamaktadır.

Kahire’de polis teşkilatı da son derece düzenli hizmet vermektedir. Her sokakta, her köşe başında, özellikle de büyük caddelerin tam ortasında rastgelinebilen polisler, gerek güvenliğin sağlanmasına, gerekse trafiğin kontrol edilmesine yardımcı olmaktadır. Bunların dışında sivil polisler, gece bekçileri ve atlı polisler de halkın huzuru için gece-gündüz çalışmaktadır.

Kentin itfaiye teşkilatı da göz doldurmaktadır.

"İtfaiyenin merkezi Opera Meydanı'nda Postahane Caddesi'ndedir. Tulumba, hortum ve merdiven arabaları terakkiyât-ı âhireye göre son sistem olarak tedârik olunmuş ve gâyet nazîf ve mücellâ bir halde muhâfaza olunmakta bulunmuştur. Her dem icrâ-yı vazîfeye âmâde bir halde bulundurulduğunu teşhîr için arabalıkların kapıları daima güşâdedir." (Hâlid Ziyâeddin, 1326: 168)

Gezginler kente dair bu tespitlerden başka Kahire’deki tarihi ve turistik yerleri, kütüphaneleri ve hayvanat bahçelerini de eserlerine konu etmişlerdir. Camiler, yazarların en çok üzerinde durduğu tarihi mekânlardır. Kahire’de dört yüze yakın cami bulunduğunu söyleyen Cenab Şahabeddin, bu mabetlerde Arap tarzı mimarinin görüldüğünü belirtmiştir. Kahire’deki camilerin en eskisi sahabe-i kiramdan Amr İbnü’l As tarafından yaptırılan Cami-i Amru’dur. Yaklaşık on üç yüz yıl önce yaptırılan bu mabed o gün için harabe durumundadır. Cami-i Amru’dan sonra en eski cami, Cami-i Tolun’dur. Ahmet bin Tolun’un yaptırdığı bu cami Kahire’deki en büyük camidir. Bu camilerden başka gezginler Cami-i Hasan’dan ve Cami-i Ezher’den de söz etmişlerdir. Cami-i Hasan Kahire’nin en güzel camisidir. Cami-i Ezher ise Hicri 359 yılında Fatimiler tarafından yaptırılmış Mısır’ın en büyük medresesidir. Cenab Şahabeddin’in dediğine göre Ezher’de her yıl on bin kadar öğrenci eğitim görmektedir.

Kahire’yi ziyaret eden gezginler şehrin müzelerine uğramadan edememişlerdir. Cenab Şahabeddin Bulak Müzesi ile ilgili izlenimlerini anlatırken, Avrupalıların Mısır’daki önemli tarihi eserlerin hemen çoğunu ülkelerine aşırıldıklarını, dolayısıyla bu müzede dikkate değer eserin az olduğunu bildirmiştir. Müzede en çok bulunan eserler ise eski krallara ait heykeller ve yine bunların tabutları ile mumyalarıdır. Firavunların mumyalarını seyreden yazar,

"Nâmütenâhi büklümler içinde, hüviyetleri hayâl meyâl görülen bu âsâr-ı atîkanın, birkaç yüz asra mukavemet etmesi ne kadar şâyân-ı taaccüb ise, manzaraları da o

kadar çirkin! Bütün bunlar tahnit edilmiş; yalnız naaşları, cesetleri değil, elbiseleri, kunduraları, yiyecekleri, takma saçları; etler, sebzeler, yemişler... her şey birlikte tahnit edilmiş. Bunlar arasında en mühimi, İkinci Ramses'in mumyasıymış." (Cenab Şahabeddin, 1996: 114-115)

diyerek izlenimlerini aktarmış, ayrıca bu müzede insanın ruhunun sıkıldığını ve düşünce sahipleri için büyük ibretler bulunduğunu sözlerine eklemiştir.

Gezginler Kahire yakınlarındaki piramitlere gitmişler ve bin bir güçlkle bu şaşırtıcı yapıların tepesine çıkmışlardır. Piramitlerin büyüklüğü ve yapısı konusunda şaşkınlıklarını gizleyemeyen gezginler, buradaki rehberlerin ve dilencilerin turistleri bıktırdığını gözlemlemişlerdir. Cenab Şahabeddin'in şu ifadeleri dilencilerin ve rehberlerin bitmez tükenmez sıvışıklıklarını gözler önüne sermektedir:

"Bütün bütün çıplak yahut murdar paçavralarla yarı örtülü siyah çocuklar, yolun son kilometrelerinde sizi tahammül-sûz bir dâire-i muhâsara altına alarak, her taraftan uzanan titrek elleriyle, bütün urûk-ı merhametinize, bir galeyân-ı tehevviüc ilkâ ederler. Koşarlar, merkeplerden ziyade koşarlar. Hepsi yorgunluktan akciğerlerin harekât-ı müfritesinden mütevellid bir hayşûmiyet-i sadâ ile haykırarak 'Bakış!' na're-i suâlinin iki hecesini ayırırlar....Sonra bu kâbus yavaş yavaş dağılır; bir anlık geniş bir şehik-i memn ü halâs göğsünüzü genişletir. Min gayr-i ihtiyâr derin bir 'Oh!' dersiniz. Sanırsınız ki artık o müz'ic yapışkanlardan kurtuldunuz. Heyhât! İkinci bir geniş nefes almanıza vakit bırakmaksızın, yeni bir gürûhun dâire-i takazasına düşersiniz. Bu defaki muhâcimler artık çocuklar değil, saçlı sakallı adamlardır. Bunlar 'Bakış' istemezler, rehberlik teklif ederler. Reddersiniz ısrar ederler, kovarsınız gülerler, bil-küllîye meyûs oluncaya kadar takazada sebat gösterirler. Bunlar, bir kabile-i mahsûsanın efrâdı imiş ki, vazifeleri ehramlara karşı bekçilik, ziyaretçilere karşı sülûklük!" (Cenab Şahabeddin, 1996: 122-123)

Yazarın yukarıdaki ifadelerine bakıldığında, piramitler gibi değerli tarihi eserlere sahip olan Mısırlılar, turistleri buraya çekecekleri yerde, onları kaçırmak için ellerinden geleni yapmaktadır. Piramitlerin manzarası ne kadar güzelse, yerli halkın bu tavırları da o kadar çirkindir.

Gezginler Kahire'nin otellerinden, Kahire Kalesi'nden, Hidiv kütüphanesinden ve Kahire yakınlarındaki hayvanat bahçesinden övgüyle söz etmişlerdir. Buna göre

Kahire’de beş büyük otel vardır ve bunları yabancılar işletmektedir. Hidiv kütüphanesi, İslam Eserleri Müzesi’nin bir katını oluşturmaktadır. İçinde farklı dillerde yazılmış toplam yirmi altı bin kitap bulunmaktadır. Hayvanat bahçesi ise Avrupa’dakileri aratmayacak kadar zengindir.

Bugün için Kahire’nin bir mahallesi haline gelen Heliopolis, o dönemde henüz yeni inşa edilen modern bir kenttir. Kahire’ye tramvayla kırk dakika uzaklıkta olan bu yerleşim yeri Kahire’nin yazlığı olmak üzere yeni tarzda inşa edilmektedir. Modern yolları, geniş caddeleri, Arap usulü mimarisi ile yükselen bu yeni şehir, Hâlid Ziyâeddin tarafından övgüyle anlatılmıştır.

Gezginlerin Kahire hakkındaki izlenimleri bu şekilde özetlenebilir. Bütün bu dile getirilenlere bakıldığında Kahire’nin eski ve yeni iki ayrı yapısı dikkat çekmektedir. Bir yönüyle Avrupalılaştırmış olan Kahire, diğer yönüyle çağlar öncesi kentlerini andırmaktadır. Kahire’nin modern yüzünde üstün belediye hizmetleri, güzel yollar, düzenli ulaşım ve belediye bahçeleri dikkat çekmektedir. Eski Kahire ise pis, düzensiz, çıkmaz sokaklarla dolu harabe görüntülü bir yerdir. Kentliler hakkındaki izlenimler hemen her seferinde olumsuzdur. Başu açık, ayağı çıplak çocuklar, kahvelerde boş boş oturan insanlar, sıvışık rehberler ve dilenciler kentliler hakkındaki imgeyi ortaya çıkartmaktadır.

İskenderiye:

Mısır’ın bir diğer önemli ve eski kenti İskenderiye’dir. İskenderiye’ye dair gözlemler Cenab Şahabeddin’in eserinde görülmektedir. Yazarın Mısır’da gördüğü ilk kent İskenderiye’dir. İstanbul’dan yola çıkan gemi bu limana yanaşmış, yazar bu şehirde bir süre kaldıktan sonra trenle Kahire’ye geçmiştir.

Cenab Şahabeddin’in dediğine göre eski Romalılar İskenderiye’ye Sâhil-i Sefid (Beyaz Sahil) demiştir. Gerçekten de kentin uzaktan görüntüsü beyaz bir kum rengindedir. Limana yaklaştıkça büyük depolar görülmekte, tersaneden çekiç ve testere sesleri yükselmektedir. Kentte bir çalışma hayatı ve aksiyon olduğunu gösteren bu sesler, biraz sonra yolcuları kapmak için saldıran sandalcıların, hamalların, otelcilerin, rehberlerin, hancıların sesine karışacaktır. Yazar, gemi daha yanaşmadan saldıran bu ahalinin hücumunu ve yolcuları kapma yarışını uzun uzun anlatmıştır:

"Bir iki dakika zarfında sandallar vapurun kenarına kadar geldi. Bütün sandaldakiler vapura hücum ettiler. Aman yarabbi, o ne muhâceme idi! Acaba Vasco de Gama'nın gemisine taarruz eden vahşî korsanlar, daha başka türlü mü hareket etmiş idiler? Şimdi, kedi gibi mâhir ve çâlâk bir yağın insan, her tarafından vapura turmanıyor, birbiri üzerinden atlıyor, haykırıyor, biri diğerini düşürüyor, her biri elinin yettiği şeye tutunuyor... Kamaralara giriyorlar, çıkıyorlar, yolcuları eteklerinden çekiyorlar, itiyorlar, kakıyorlar; bir seyyâhun şemsiyesine, ötekinin bastonuna, bir diğerinin şapka kutusuna sarılıyorlar; dudakları arasında İtalyancayı, Rumcayı, Fransızcayı, İngilizceyi, Türkçeyi, Arapçayı çiğneyerek, biri otelini, biri sandalını, biri lokantasını, biri tercümanlığını senâ ediyor." (Cenab Şahabeddin, 1996: 62)

Yazarın yukarıda anlattıklarından çıkartılacak sonuç, piramitlerdeki dilenciler ve rehberler ne ise İskenderiye'deki sandalcılar, hamallar, otelciler ya da rehberler de odur. Bu ülkede ciddi bir düzensizlik ve karmaşa kendini kolayca göstermektedir. Turistleri canından bezdirme neredeyse gelenek haline gelmiştir.

Cenab Şahabeddin, vapurdan inerken gördüğü karmaşa, düzensizlik ve başıboşluğu İskenderiye sokaklarında da görmüştür. Bu şehir o kadar karmaşık ve kozmopolittir ki aynı sokakta bir camiye, bir kiliseye, bir sinagoga ya da bir Kıptî mabedine rastgelinebilmektedir. Aynı caddede yanyana bulunan iki binadan birisi ayakta duramayacak kadar eski, diğeri son derece büyük ve modern olabilmektedir. Bir sokak dar, pis ve karanlıkken; hemen yanındaki geniş, temiz ve hava gazı fenerleriyle aydınlatılmıştır.

"Şurada bir Mısırî sebzevât satıyor, yanında bir Avrupalı terzilik ediyor; ötede bir Hintli âsâr-ı nâdire satıyor; beride bir İngiliz bir birahane açmış; onun yanında bir Arap yazıcının barakası... Aynı dükkânda hem pabuç, hem mücevherât satılıyor. Aranılsa sulfato da bulunuyor. Sorulsa Emile Zola'nın romanı da yok değil." (Cenab Şahabeddin, 1996: 64)

Yazarın gözlemlediği gibi İskenderiye ne tam Doğu, ne tam Batı, ne de bütünüyle Afrika'dır. Burası feslerin, sarıkların, çarşafaların; şapkalara, redingotlara ve ceketlere karıştığı yerdir. İskenderiye adeta bir karnaval şehridir. Kendine özgülüğü, kendine özgü olamamasındadır. Cenab Şahabeddin'in deyişine göre Mısırlılığı hemen hemen kaybolmuş, Avrupalılığı ise henüz meydana çıkamamıştır."Burası muhtelit, mutavassıt

bir şey ki dört pîşli kumaş entari üstüne, üstüvanî bir şapka giymiş bir adamı yahut siyah pantolon, siyah frak üzerine beyaz bir gecelik takkesi konduran bir şahsı ihtar ediyor." (s. 65) diyerek dengesizliğini gülünç bulan yazar, yine de şehrin görülmeye değer güzelliklerinin bulunduğunu dile getirmiştir.

Ertesi günü kenti dolaşmaya başlayan yazar, sokakların farklı milletlerden insanla dolu olduğunu gözlemlemiştir. Kentin çarşılarında binlerce sinek uçtuğu gibi, binlerce renk ve şekilde insan dolaşmaktadır. Halkın dörtte üçü göz hastalıklarından rahatsız olduğu için birbiriyle çarpışmaktadır. Bir tarafta en gösterişli biçimiyle zenginliğin, bir tarafta en hüznün verici biçimiyle fakirliğin bulunduğu bu kentte, gelir dağılımındaki dengesizlik kolayca anlaşılabilir.

İskenderiye'nin güzel yerleri Mahmudiye Kanalı boyu ve Münşiye Meydanı'dır. Sultan II. Mahmut tarafından yaptırılan Mahmudiye Kanalı Kahire ile İskenderiye'yi birbirine bağlamak için yapılmıştır. Bu kanal boyu halkın en güzel gezinti yerlerinden biridir. Bütün sahil boyunca akasya ağaçları, bahçeler, sayfiyeler görülmekte; bahçelerdeki hurma, muz, portakal, limon ağaçları da çok hoş bir manzara sergilemektedir. Münşiye Meydanı ise kahve, bahçe, heykel, büyük binalar, büyük mağazalar gibi Paris'in herhangi bir caddesinde görülebilecek her şeyin bulunduğu Avrupa tarzında bir meydandır. Burasını Avrupa'dan ayıran şey ise gürültücü halkıdır.

Cenab Şahabeddin'in bu kent hakkındaki son tespitleri kentteki hareket üzerinedir. Nüfusu henüz üç yüz binlerde olan İskenderiye'de üç milyon kişilik bir aksiyon görülmektedir. Bu hareketin sebebi ise ticarettir. Bütün Mısır'ın ithalat ve ihracatı bu kentten geçmektedir. Rüzgâr gibi geçen arabalar, sokakları dolduran halk hep bir ticarete dönük aksiyon içindedir. Kentin ticarete çok iyi bir durumda olması Mısırlıların pek işine yaramamaktadır zira ticaretin yüzde doksan dokuzu yabancıların elindedir. Bütün büyük mağazalar Avrupa'dan, Asya'dan ya da Amerika'dan gelen yabancılarındır. Asıl Mısır halkının büyük bölümü arabacılık ve hamallık gibi değersiz işlerle uğraşmaktadır.

Cenab Şahabeddin'in İskenderiye üzerine anlattıkları bu şekilde özetlenebilir. İskenderiye de tıpkı Kahire gibi kozmopolitliği, düzensizliği, karmaşası ve gelir dağılımındaki dengesizliği ile ön plana çıkmaktadır.

Süveyş:

Cenab Şahabeddin beş günlük Kahire gezisinden sonra Süveyş Kanalı'nın bulunduğu liman kenti Süveyş'e gelmiştir. Süveyş, birkaç yüz metre uzunluğunda bir tek caddeden oluşan basit bir kasabadır. Şehri boydan boya dolaşmak için on beş dakika yeterli gelmektedir. Şehrin ahşap, kırmızı boyalı evlerinde Hint mimarisinin izleri görülmektedir. Süveyş kanalı açılmadan önce burası küçük bir köyken, kanal açıldıktan sonra değerlenmiş ve nüfusu artmaya başlamıştır.

Gezginlerin bu üç kentten başka kısa kısa birkaç kente daha temas ettiği görülmektedir. Örneğin Muhammed Mihrî, *Sûdân Seyâhatnâmesi*'nde Mısır'ın yönetim bakımından on dört müdüriyete (eyalete) ayrıldığını belirtmiş ve birkaç eyaletin merkezî kentlerinden de söz etmiştir. Örneğin El Minye bunlardan birisidir. Yazarın aktardığına göre, Minye şehri Nil Nehri'nin kenarına kurulmuştur. Mısır'ın diğer kentleriyle karşılaştırıldığında, büyük ve düzenli bir şehirdir. Şehrin çarşı ve pazarlarında her türden eşya bulunabilmektedir. Şehrin karşısında eski Mısırlıların türlü resimler ve işaretlerle doldurdukları mağaralar bulunmaktadır. Yazarın sözünü ettiği bir diğer şehir Asvan'dır. Bu kent Nil Nehri'nin doğusuna kurulmuş, hurma ticareti bakımından önemi bulunan bir yerdir. Asvan'ın o dönem 9800 nüfusu vardır ve bu nüfus Sudanlılar, Mısırlılar, Nebeliler, Kıptîler ve Berberilerden oluşmaktadır. Bir diğer şehir Luksor'dur. Luksor da Nil'in doğusuna kurulmuş tarihi bir şehirdir. Firavunlara başkentlik yapmış olan tarihi Tayyibe şehrinin birçok kalıntısı buradadır. "Bugünkü Luksor kasabası ise pek güzeldir, çünkü havası mevsim-i şitâda ciyâdet ve letâfetçe âlâ ve ekmel ve manzarası da dilgüşâ ve ecmeldir, birkaç mükellef otelleri de vardır." (Muhammed Mihrî, 1326: 108)

Gezginlerin Mısır kentleri hakkında aktardıkları bu şekilde özetlenebilir. Mısır kentlerine genel olarak bakıldığında eski ile yeni arasında kalmış ara dönem şehirleri göz önüne gelmektedir. Bir yandan kentin eski, pis, dar ve çıkmaz sokaklı yapısı, diğer yandan geniş caddelerle, düzgün yollarla ve bahçelerle donatılmış modern durumu büyük bir karşıtlık meydana getirmektedir. Mısır şehirlerinde ekonomi genel olarak ticarete dayanmaktadır; şehirlinin gelir dağılımında büyük bir dengesizlik bulunduğu ise açıkça görülmektedir.

4.1.1.3. Mısır'da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

II. Meşrutiyet dönemi gezginleri Mısır'ın sosyal ve kültürel hayatına dair çok önemli gözlemlerde bulunmuşlar, ülkenin görece kalkınmışlığının nedenlerini anlamaya çalışmışlardır.

Muhammed Mihrî öncelikle Mısır sözcüğünün etimolojisine değinmiştir. Onun aktardığına göre Eski Yunanlılar bu ülkeye "Ekübtos" adını vermişlerdir. Bu sözcüğün Mısır'ın eski halkı olan Kıptîlerle ilgisi vardır. "Mısır" sözcüğü ise İbranilerin "Mısrayim" isminden gelmektedir. Eski Mısırlılar kendileri bu ülkeye, "Hami" ya da "Ham" demişlerdir. Ham ismi ise Yahudilerin kutsal kitabında geçen Hz. Nuh'un oğullarından birisinin adıdır. Ham, Kıptî dilinde ise "siyah" anlamına gelmektedir. Yazara göre bu siyahlık Ham'ın çehresiyle ilgili değil Mısır toprağının rengiyle ilgilidir.

Muhammed Mihrî ülkeyi tanıtırken sınırlarına, nüfusuna, tarımına, ekonomisine, eğitimine ve ordusuna değinmiştir. Buna göre Mısır, kuzeyde Akdeniz, batıda Libya Çölü, güneyde Nevbe memleketi, doğuda ise Kızıldeniz ve Sina Yarımadası'yla sınırlıdır. 1909 yılında yapılan nüfus sayımına göre Mısır'da 11.189.978 kişi yaşamaktadır. Nüfusun 5.667.074'ü erkek, 5.620.286'sı ise kadındır. Muhammed Mihrî nüfusun dine ve milletlere göre dağılımını ise şöyle vermiştir:

Tablo 5: Mısır Nüfusu (Muhammed Mihrî, 1326: 39)

İslam	10.269.445	Bedevî	97.381	İngiliz	25.662
Kıptî	667.036	Türk	27.591	Fransız	14.591
Ortodoks	76.953	Şamlı	7.747	Rum	62.973
Protestan	47.446	Ermeni	7.747	İtalyan	34.926
Yahudi	38.635	Sudanlı	65.162	Nemseli	7.604
Katolik	72.320	Acem	1.385	Alman	1.847
				Rus	2.410

Mısır'ın coğrafi yapısı aslında kuru bir çölden ibarettir. Ülke, zenginliğini Nil Nehri'ne borçludur. Kahire'ye kadar dar bir vadiden akan Nil, daha sonra pek çok kollara ayrılarak Mısır topraklarını sulamakta ve Mısır'ı dünyanın ambarı yapmaktadır.

Ülkenin tarımına bakıldığında yine Nil Nehri'nin önemi anlaşılır. Mısır'da Nil Nehri hem yağmur, hem gübre, hem de saban hizmetini görür. Zira nehrin arazinin üstüne bıraktığı özlü kaymak her çeşit gübreden daha iyidir; toprağa her yıl güç vermektedir. Nil Nehri sonbahar aylarında tarlaları sular altında bırakır. Üç ay boyunca su altında kalan tarlalar hiçbir şey yapmadan bekletilir. Sular çekilmeye başlayınca, toprak henüz kurumadan tohum serpilir. Ekilen bu taneler kendi ağırlığıyla toprağa gömülür, dolayısıyla çiftçi tarla sürme zahmetinden kurtulur. Bu mevsimde ekilen tohumun şubatta mahsulü alınmaya başlanır; nisanda hasat mevsimi son bulur. Bu tarz bir ekimle elde edilen ürünler buğday, keten, bakla, nohut, bezelye ve yoncadan ibarettir. Aynı yöntem ilkbaharda da uygulanır. Bu kez pamuk, pirinç, şeker kamışı, susam ve çeşitli sebzeler yetiştirilir. Toprağın güçlü olduğu kimi yerlerde salatalık, kavun, karpuz ve hayvanları beslemeye yarayan bazı bitkilerden ibaret olmak üzere, üçüncü bir ürünün alındığı da görülmektedir.

Mısır'ın en büyük geliri pamuk, şeker kamışı, pirinç ve zahiredendir. Pamuğu ülkeye kazandıran Mehmet Ali Paşa olmuştur. Paşadan önce pamuk ekimi bilinmemektedir, onun döneminde tohum ithal edilip ekilmeye başlanmıştır. Ülkede pamuk üretimi her geçen yıl artmaktadır. Mısır'da meyvecilik adına öne çıkan ağaç ise hurmadır. Yaklaşık otuz yıl önce Mısır'da beş milyondan fazla hurma ağacı bulunduğu tespit edilmiştir. Bu rakam her geçen gün artmaktadır. En çok Yukarı Mısır'da bulunan hurma, gerek meyvesiyle, gerekse ağacı ve yaprağı ile ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Portakal, limon, muz, nar, kayısı, zeytin ve diğer ağaçlar da ülkede bulunmakta; ancak bunların büyük bölümü iç piyasada tüketilmektedir.

Mısır'da ormandan söz etmek mümkün değildir; çünkü Nil Nehri'nin suladığı yerler tarla ve bahçe; erişemediği yerler ise çöl halindedir. Ülkenin madeni de çok az olup, bu madenler de bakır, demir ve tuzdan ibarettir.

Mısır'ın sanayisine bakıldığında kalkınmış ülkelerle karşılaştırılmayacak kadar cılız bir sanayi görülmektedir. Genellikle küçük fabrika ve el tezgâhlarıyla sınırlı olan Mısır sanayisinde yirmiden fazla küçük şeker fabrikası, pamuğu tohumundan ayıran tezgâhlar,

barut, cam, gül suyu, yağ, fabrikaları bulunmaktadır. Nil'in çamurundan tuğla, kiremit, testi, küp ve benzer şeyler tezgâhlarda üretilmektedir. Üzümünden şarap ve hurmadan rakı üretme işi Hristiyanlara ait imalathanelerde gerçekleştirilmektedir.

Mısır ticaret konusunda sanayiden daha iyi durumdadır. Muhammed Mihri'nin demesine göre,

"Mısır'n ticareti pek işlek olup, bir taraftan Sudan ve Afrikâ-yı Vusta ile ve bir taraftan dahi Avrupa, Hint ve sâir aktâr-ı âleme muâmelât-ı ticâriyesi vardır. Sudan'a mahsûlât-ı zirâiyye ve muâmelât-ı sanâiyesiyle Avrupa emtiası gönderilip oradan fildişi, natron, altun tozu, temr-i hindî, su aygırı, deve, kaplan ve sâire deri ve postları, samg, deve kuşu tüyü, şab, natron, vesâire celp edilir. Sudan ticareti kervanlarla ve Nil vâsitasıyla dahi icrâ olunur. Avrupa'ya giden ihracatının başlıcaları pamuk, pamuktohumu, şeker, bakla, zahire, soğan ve sâire ile Sudan'dan celp olunan mevâdd-ı mezkûreden ibarettir. Sudan mevrûdâtı dâhil hesâp olmaksızın, Mısır'ın yalnız kendi mahsûlâtından bahren Avrupa'ya ve Memâlik-i Osmaniye'ye olan ihracâtı 14 milyon Mısır lirasına karîb olup, bunun dokuz buçuk milyonu pamuk, bir milyon üç yüz bini pamuk tohumu, takrîben iki milyonu bakla, iki yüz bini zahire ve yüz elli bini soğan ihracatındandır. Sudan'dan Mısır'a gelip oradan Avrupa'ya ve Avrupa'dan gelerek Sudan'a ihrâc olunan mevâddan edilen ticaret dahi pek mühimdir." (Muhammed Mihri, 1326: 26)

Mısır'ın ihracatı, ithalatından daha fazladır. İkisi arasında dört-beş milyon liralık bir fark olduğunu söyleyen yazar, bu farkın halkın refah ve servetini her geçen gün arttırdığını belirtmiştir.

Mısır'da eğitim henüz hakkıyla gelişmemiştir. Orta halli insanların çoğu okuma yazmada sıkıntı çeker. Kimisi ancak okuyup yazacak kadar eğitim görmüştür, kimisi ise sadece okuyacak kadar. Mısır'ın birçok mahallesinde eski usul okullarda öğrencilere Kur'an-ı Kerim öğretilmektedir. Bir kısmı bu sayede okuma yazma öğrenmektedir. Yeni sistemde eğitim ise Mehmet Ali Paşa dönemindeki gayretlerle ortaya çıkmıştır. Onun zamanında eğitim ve bilime önem verilmiş ve Kahire'ye mükemmel bir harp okulu; topçulara, süvari askerlerine ve diğer asker sınıflarına ait okullar; tıp, veterinerlik, ziraat, hukuk, matematik, arkeoloji okulları açılmıştır. Bunun yanı sıra iptidaiye ve rüştiyeler ile bunlara öğretmen yetiştirmek amacıyla öğretmen okulları açılmıştır. Mısır'ın eğitiminde El-Ezher'in ayrı bir yeri vardır. Hicri 359 yılında tıp,

edebiyat, matematik ve özellikle de İslamî ilimlerin öğretilmesi amacıyla Sicilya Müslümanlarından Cevher adında birisi tarafından iki yıl gibi kısa bir sürede inşa ettirilen bu camide/okulda çok sayıda âlim, şair ve edip yetişmiştir.

Mısır'ın yönetimine bakıldığında, ülkenin Osmanlı Devleti'ne bağlı özel bir eyalet olduğu görülmektedir. Hidivlik adıyla idare edilen Mısır, her yıl Osmanlı Devleti'ne vergi vermektedir. Hidiv, altı adet bakanıyla ve üyelerini kendisi seçtiği bir meclisle ülkeyi idare etmektedir. Ayrıca halktan seçilen bir meclis de ülke yönetiminde hidive yardımcı olmaktadır. Mısır'da Osmanlı Devleti adına bir de özel statülü komiser bulunmaktadır.

Mısır yönetim bakımından on dört ayrı müdüriyete bölünmüştür. Bunlardan bazılarını tanıtan Muhammed Mihrî, Cize (Giza), Beni Süveyf, Feyyum, El Minye, Asyût, Cerca (Kharga), Kana, Asvan Müdüriyetlerinden söz etmiştir.

Muhammed Mihrî, Mısır ordusundan da kısaca bahsetmiştir. Buna göre Mısır'da asker sayısı on sekiz bin kişiyle sınırlandırılmıştır. Ülkenin daha fazla asker bulundurması yasaktır. Öğrenciler, müderrisler ve diğer bazı istisnalar dışında her Mısırlı yirmi yaşından itibaren asker sayılmaktadır. Altı yıl kara, deniz ya da nizamiyede; beş yıl redif yani yedek asker olarak; beş yılda müstahfız yani seferberlik zamanında çağrılmak üzere yedek asker olarak toplam on altı yıl askerlik yapmaktadır. Barış zamanında Mısır ordusu 664 subay, 13.685 er ve 712 memurdan oluşmaktadır. Bu ordunun on üç bin atı, bin yedi yüz devesi, üç yüz on katırı ve yüz elli topu vardır. Deniz kuvvetlerinin ise bir yatı, bir vapuru, beş kruvazörü ve bir fırkateyni bulunmaktadır.

Mısır askerinden Hâlid Ziyâeddin de söz etmiştir. Sayfalar boyunca İngiliz askerlerinin kıyafetlerinden, dar pantolanlarından, düğmelerinden, çizmelerinden ya da maaşlarından söz eden yazar, bu askerlerin Mısır'da ne aradıklarına ya da kaç kişi olduklarına dair en küçük bir bilgi vermemiştir. Yazara göre İngiliz askerleri son derece düzenli, disiplinli ve birbirine karşı saygılıdır.

Mısır halkına gelince, o gün itibariyle Mısır sırf Arap ve İslam ülkesidir. Halkın hemen tamamı Arapça konuşmaktadır. Halkın hepsi köken itibariyle Arap değildir. Mısır halkı Fellah ve Arap olmak üzere iki büyük kısımdan oluşmaktadır. Fellahlar halkın dörtte üçünü oluşturmakta ve köylerde, küçük kasabalarda tarımla uğraşmaktadır. Fellah

sözcüğü Arapça'da "çiftçi" anlamına gelmektedir; ancak sözcük burada özel bir milleti karşılayacak anlamda kullanılmaktadır. Fellahlar Arapça konuşmakla birlikte sima ve ahlak bakımından Araplardan çok farklıdır. Bunlar daha çok Kıptîlere benzemektedirler. Yazara göre bunlar Mısır'ın eski kavmi olan Kıptîlerle Müslüman Arapların birleşmesinden meydana gelmiş melez bir millettir.

"Fellahlara gelince, bunlar iri ve tendürüst ve tenâsüb-iâzâyâ mâlik âdemler olup, hele kadınları oldukça güzel olduğu halde, zavallılar binlerce senelerden beri Mısır'a hâkim olan akvâm-ı sâire tarafından toprağı işleyerek başkaları beslemeye mahsûs bir nevi' hayvan nazarıyla bakılarak, dâimâ hakâret görmeye alıştıklarından, izzet-i nefis hissini büsbütün kaybedip, damarlarında az çok Arab kanı olmasına rağmen son derece dücâr-ı zillet olmuşlar ve yakın vakte gelinceye kadar kırbaçla angaryalarda çalıştırılarak ve her nevi' rahat ve saâdet-i beşerîyeden mahrûm kalarak yaşamaya alışmışlardır. Halbuki kendileri zeki, çalışkan ve pek namuslu âdemler olduğundan bîcâreler bundan iyi bir muâmeleye müstehak idiler." (Muhammed Mihrî, 1326: 38)

Fellahların önemli bir bölümü tamamen Araplaşarak Arapça konuşmaya başlamışlar ve yerleşik hayata geçmişlerdir. Bir kısmı ise hâlâ bedevi hayatına devam etmekte, çöllerin vadilerinde ya da vahalarda ömür sürmektedirler. Nil vadisi ile Kızıldeniz arasındaki çöllerde yaşayan bedevilerin ise tamamı Arap'tır. Kahire ve İskenderiye gibi büyük şehirlerde yaşayan, ticaret ya da sanayi ile uğraşan halkın çoğu da Arap'tır.

Cenab Şahabeddin'in de belirttiği gibi Mısır halkının en yaygın kötü alışkanlığı kumardır. Burada büyük-küçük, zengin-fakir hemen herkes kumar düşkünüdür. Burada dilenci çocukları bile yaya kaldırımları üstüne zar atarak, sokaklardan topladıkları izmaritleri çoğaltmaya çalışmaktadır.

Halkın düğünleri, eğlenceleri ve cenaze törenleri de gezginlerin gözünden kaçmamıştır. Buna göre Mısır'da düğünler son derece masraflıdır. Özellikle zenginler gösteriş olsun diye düğün masraflarını katlamaktadır. Dar gelirliler düğünleri sokaklarda yapmakta, düğün malzemesi satan esnaftan aldıkları bayraklarla, fenerlerle düğünlerini gerçekleştirmektedirler.

Mısır'da eğlence kültürü adına mesire yerlerindeki gezintiler ve rakshaneler ön plana çıkmaktadır. Daha önce sözünü ettiğimiz gibi Kahire ve İskenderiye gibi gelişmekte

olan kentlerde halkın gezip dolaşabilmesi için bahçeler ve mesire yerleri yapılmıştır. Burada ya da kanal boyunca şehrin kibar aileleri akşamüstü gezintiye çıkmaktadır. Eğlence kültürü bağlamında rakshanelere de değinilmiştir. Cenab Şahabeddin İskenderiye’de bulunduğu sırada bir arkadaşıyla rakshanelerin bulunduğu Cenin Mahallesi’ne gitmiştir. Kişi başı iki kuruş verilerek girilen bu gazino, son derece kötü ve pistir. Biraz sonra dans etmek için çıkan kadının da mekândan aşağı kalır yanı yoktur:

"Aman Yarabbi, o ne murdâr manzaraydı! Yıllanmış bir is içinde ağlayan ahşap tavandan elli kadar zincir sarkıyor, bunların ucunda sallanan petrol lambaları, huzzârın başına sarı, müteaffîn, safrâvî bir ziya kusuyordu... Rakkase ortaya çıkmıştı. Murdâr, şişman, çirkin, hareketi batî, evzâ'ı soğuk, nazî câlib-i gaseyân bir karı...Öf..ne mülevves mahlûk!...boyalı gözlerini mübâlâğalı bir süzgünlük, mâvi dudaklarını-evet, dudakları mâviye boyalı-sahte bir tebessüm içinde büküyor, elinde bir çift zil, ayağı bir raks-ı kerîh ile lertzân." (Cenab Şahabeddin, 1996: 84-85)

Yazar yukarıda bir kısmını alıntıladığımız düşünceler içinde bir süre bu dansözü izlemiş, sonra daha fazla dayanamayarak arkadaşıyla birlikte bu çirkin mekândan ayrılmıştır. Yazarın anlattıklarına bakılırsa Mısır halkı bu dansözleri ilgiyle izlemektedir; ancak Cenab gösteriyi sonuna kadar seyretmeye bile dayanamamıştır.

Mısır’daki cenaze törenleri de Hâlid Ziyâeddin’in gözünden kaçmamıştır. Cenaze törenlerinde eski Mısır zamanından kalma garip bir âdet hâlâ devam etmektedir. Şöyle ki, her cenazede ücretle tutulan bir matemci kadın bulunmaktadır. Bu kadın bazen zikir veya Kelime-i Tevhid söyleyerek, bazen de daha önce yazılmış bir mersiyeyi okuyarak önden yürümekte, arkasından da bütün mahallenin kadınları hüznlerini ortaya koymak için feryat figan ile onu takip etmektedir. Ücretle ağlayan kadın, bu iş için kendine düşen payı aldığı gibi, arkasından koroya katılan komşu kadınlar da cenaze sahibi tarafından kıyafetlerle ödüllendirilmektedir.

Mısır’da cenaze çıkan evde üç gece boyunca Kur’an-ı Kerim okunmakta ve taziyeler kabul edilmektedir. Bu ev, zenginliğinin derecesine göre şallarla, çiçeklerle donatılmakta; evin kadınları yukarıdan aşağıya siyah giyinerek taziyeye gelenleri kabul etmektedir. Taziyeye gelenlere tatlılar, şerbetler hatta yemekler ikram edilmektedir.

Cenaze çıkan evin bireyleri bir yıl boyunca matem elbisesi giyerek ve yine bir yıl boyunca tiyatroya gitmeyerek matem tutmaktadırlar.

II. Meşrutiyet dönemi Türk gezginleri Mısır'ın sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına dair gözlemlerini yukarıda özetlemeye çalıştığımız biçimde aktarmışlardır. Bunların dışında gezginler ülkedeki piramitlerden söz açmışlar, çok sayıda piramidin varlığından haber vermişlerdir. Gerek Hâlid Ziyâeddin, gerekse Cenab Şahabeddin piramitlerin tepesine kadar çıkmışlar, bu piramitlerin en meşhurlarının Gize'de bulunduğunu belirtmişlerdir. Gezginlerin ülkedeki sosyal hayata ve ekonomiye dair söylediklerinden yola çıkarak Mısır'ın ekonomik yönünün güçlü olduğu, hem tarımda hem de ticarete iyi bir konumda bulunduğu görülmektedir. Mısır kalkınmasını Nil Nehri'ne ve ticaret yolları üzerinde bulunmasına borçludur. Sanayisi henüz gelişmemiş olan ülke, tarım ve ticaret sayesinde gün geçtikçe zenginleşmektedir. Kültürel dokuya bakıldığında ülkede yoğun olarak Fellah ve Arap nüfusunun bulunduğu, bununla birlikte büyük şehirlerde yaşayan yabancıların kozmopolit bir görüntü oluşturduğu görülmektedir. Ülkedeki yabancıların Mısır'ın ticaretinden gelir elde etmek için burada buldukları ve ekonomik gücün büyük bölümünü ellerinde bulundurdukları dikkati çekmektedir.

4.1.1.4. Mısır ve Mısırlı İmgesi:

II. Meşrutiyet döneminde Mısır'a gelen Türk gezginleri bu ülkeye sadece piramitleri ya da firavun mumyalarını görmeye gelmemişler, ülkenin kültürel dokusunu ve ekonomik kalkınmasını anlamak için gözlemlerde bulunmuşlardır. Mısır imgesine bütünüyle bakıldığında birbirine karşıt iki Mısır karşımıza çıkmaktadır. Birisi eski püskü evleri, çıkmaz sokakları, dilencileri, fakirleri, sıvışık esnafları, geri kalmış eğitimi ile düzensiz eski Mısır; diğeri geniş caddeleri, güzel park ve bahçeleri, mükemmel ulaşımı, zengin toprakları, gelişmiş ticareti, göz dolduran belediye hizmetleri ile düzenli yeni Mısır. Bu iki Mısır'ın birisini Cenab Şahabeddin, diğeri ise Hâlid Ziyâeddin öncüllemiştir.

Cenab Şahabeddin Mısır'da hep eksik arar gibi dolaşmıştır. Onun anlattığı sokaklar hep pis ve karmaşıktır. Çıkmaz sokaklar, pis kokular, sinekler, eşekçiler, körler, fakirler, dilenciler, kahvede boş oturup vakit öldürenler, çirkin dansözler, mesire yerlerinde kırıştıran Kıptî kızları kentin ana dekorunu oluşturmaktadır. Cenab Şahabeddin'in Mısır imgesinde olumlu bir şey bulmak çok güçtür. Ona göre burası ne tam Doğulu kalmuş ne de tam Batılı olabilmiş, arada bir ülkedir. Mısır o gün için deve kuşu gibidir, ne deveye

ne de kuşa benzemektedir. Kendine özgü yapısını kaybetmeye başlamış ancak bunu tam anlamıyla henüz gerçekleştirememiştir. Ülkede düzen ve denge diye bir şey yoktur. Her şey tıpkı sokaklarında olduğu gibi karmakarışıktır. Birbiriyle ilgisi olmayan insanların bir arada yaşadığı Mısır kentlerinde, birbiriyle ilgisi olmayan mallar aynı dükkânda yan yana satılmaktadır.

Cenab Şahabeddin'in Mısırlı imgesi de Mısır'dan farksızdır. Onun Mısırlılara dair söyledikleri arasında olumlu bir ifade bulmak güçtür. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, dilenciler, sıvışık rehberler, sandalcılar, otelciler, eşekçiler yazarın her seferinde olumsuz biçimde söz ettiği insanlardır. Yazarın söylediklerine bakılırsa Mısırlılar turistleri canından bezdirmekle görevli insanlara benzemektedir. Tıpkı sinekler gibi insanları rahatsız etmekte, tıpkı sinekler gibi kovdukça geri gelmektedirler.

Cenab Şahabeddin *Âfâk-ı Irak* adlı eserinde Arapları çok sevdiğini dillendirmiş, onları genellikle saf ve masum yönleriyle hep olumlu imgelemiştir. Mısırlılar da Arap oldukları halde *Hac Yolunda* adlı eserde her seferinde olumsuz imgelenmişlerdir. Bunun nedenini net olarak tespit etmek güçtür ancak yazarın yolculuk amacının bu imgeye etki ettiği akla gelmektedir. Bilindiği gibi Cenab Şahabeddin, gerek *Avrupa Mektupları*'nı gerekse *Âfâk-ı Irak*'ı kendi isteği doğrultusunda gerçekleşen geziler sırasında yazmıştır. Ancak *Hac Yolunda*, yazarın kendi isteği ile gerçekleşen bir yolculuk ürünü değil, görevli olarak Hicaz'a giderken oluşturduğu bir eserdir. Yazarın bu göreve istemeyerek çıktığına dair bir bilgimiz yoktur; ancak İstanbul gibi bir merkezden ayrılıp o dönemin sürgün yerlerinden olan Hicaz'a gitmek, çok az insanın hoşuna gidecek bir durumdur. Bu bağlamda bir yerde zorla bulunmak ile isteyerek bulunmak arasındaki psikolojik fark dikkate alındığında yazarın Mısırlılar hakkında olumsuz imgeler geliştirmesi anlaşılabilir olmaktadır. Kaldı ki *Hac Yolunda*'da Yunanlılar da son derece olumsuz imgelenmiştir, böylelikle bu kitapta sözü edilen iki milletin (Yunanlılar ve Mısırlılar) ikisi de olumsuz imgelenmiş olmaktadır.

Cenab Şahabeddin'in Mısır ve Mısırlılar hakkındaki olumsuz yargılarına, ülke insanın gezginleri nefret ettirecek tavırlarının da büyük etkisi olmalıdır. Nitekim yazarın Mısır'a ayak basmadan önce karşılaştığı ilk olay, yolcuları kapma yarışına giren İskenderiye esnafıdır. Yazarın ülke insanı hakkındaki ilk izlenimi bu korkunç manzaradır. Benzer sıvışık esnafı, dilencilerle, bahşiş isteyen çocuklarla, eşekçilerle gittiği her yerde

karşılaşan yazarın, olumlu imgeler ortaya koyması oldukça güçtür. Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi* adlı eserinde, zor şartlar altında yapılan yolculukların, kötü otellerin, haydut saldırılarının, gümrük vergilerinin ya da yüksek nakliye ücretlerinin yolculuğun tadını kaçırdığını anlatmıştır. (Löschburg, 1998: 107) Benzer şekilde, ülkeye gelen turistlere kötü davranan, onları her fırsatta soymaya çalışan, gittiği hiçbir yerde onlara rahat vermeyen ülke insanı da yolculuğun tadını kaçırmaktadır. Sürekli böyle durumlarla karşılaşan yazarın da olumlu imgeler ortaya koyması beklenmemelidir.

Cenab Şahabeddin'e karşıt olarak Hâlid Ziyâeddin Mısır'ın hep modern yüzünü, kalkınmış yapısını görmek ve göstermek istemiştir. O, Mısırlılar hakkında herhangi bir yargıda bulunmadan, sadece Mısır'a yoğunlaşmıştır. Bu gezginin sürekli karşılaştığı şey, mükemmel yollar, kusursuz ulaşım, güzel mesire yerleri, modern usullerle yapılmış sulama kanalları, yeni caddeler ve benzeri Mısır'ın kalkınmışlığını gösteren unsurlardır. Hâlid Ziyâeddin'in Mısır'ında hemen hiçbir eksik ya da kusur yoktur. Yazar, kırk gün kadar bu ülkede kalmış, dolaştığı her yerde hep güzelliklerle karşılaşmıştır. Onun Mısır'ı bu şekilde anlatmasının ipuçları eserin giriş bölümünde bulunmaktadır. Yazar "Medhâl" bölümünde,

"Mısır'ın bugünkü derece-i ümrân ve intizâma vusûlünde üslûb-ı idârenin de pek büyük dahil olduğu görülür ve bir parça da tedkik edilecek olur ise anlaşılır ki Mısır'ın esbâb-ı teâlîsi müessir-i hâricîden ziyâde, vesâit ve servet-i mevcûde-i mahalliyeden hüsn-i istifâde ile bunu kâbiliyet ve ihtiyâc-ı mahalliyeye göre tatbîk edebilmekten ibâret olduğundan hâtırâtında âsâr-ı mevcûde ile onlardan bize kâbil-i tatbîk olabilen cihâtı ba'delirae bir parça da Mısır'da tatbîk olunan üslûb-ı idâreden de bahsederek seyâhat-ı muhtasaramla ufacık bir hizmette bulunmak menvî-i zamiremdir." (Hâlid Ziyâeddin: 1326: 4)

diyerek gezi kitabını yazmaktaki amacının, Mısır'ın kalkınmışlığını gözler önüne sermek ve bundan ders çıkarmak olduğunu belirtmektedir. Ona göre Mısır gelişmiş ve düzenli bir ülkedir. Bu kalkınmasını ise yerli kaynakları iyi kullanmasına ve iyi şekilde yönetilmesine borçludur. Osmanlı Türklerinin de buradan çıkartacakları büyük dersler vardır. Gezi kitabının amacı da bu dersleri okuyucuya sezdirmektir.

Bilindiği gibi Mısır, Mehmet Ali Paşa ile birlikte büyük bir kalkınma hamlesi başlatmış, tarımsal üretim artmaya, ülke gelirleri çoğalmaya başlamıştır. 19. yüzyılın başlarında

başlayan bu kalkınma hamlesi kısa sürede meyvelerini vermeye başlamıştır. Gezginlerin ülkede buldukları 20. yüzyılın başlarında ise ülke birçok açıdan Osmanlı Devleti'nden ileri konumdadır. Gezginlerin de üzerinde durdukları gibi ülke tarım ve ticaretten büyük paralar kazanmaktadır; ihracatı ithalatından fazladır. Son döneminde borçlar içinde yüzen Osmanlı ile karşılaştırıldığında Mısır çok daha parlak bir durumdadır. Hâlid Ziyâeddin ülkenin bu durumunu öncüllemiş ve eserinde hep olumlu bir Mısır imgesi çizmiştir. Onun kitabında Mısırlılara dair ifadeler bulmak güçtür. Amaç Mısır'ı ve gelişmişliğini anlatmak olduğu için Mısırlılara değinme gereği duyulmamıştır. Yine Hâlid Ziyâeddin Mısır'ın yerel kaynaklarıyla zengin olduğunu belirtirken İngilizlerin bu ülkeyi sömürdüğüne, asıl zengin olanın Mısır halkı değil İngilizler ve diğer yabancılar olduğuna hiç değinmemiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi İngilizler 1882 yılında Mısır'ı resmen işgal etmişler ve gelir kaynaklarına el koymuşlardır. Bu tarihten itibaren Osmanlı'nın Mısır üzerinde hemen hiçbir hakkı kalmamış yalnız özel yetkili bir komiser bulundurma hakkı kendisine verilmiştir. Gezginin İngilizlerin bu yönlerinden hiç söz etmemesi, kitabında bir miktar sözünü ettiği İngiliz askerlerini de hep olumlu imgelemesi oldukça manidardır.

Sonuç olarak II. Meşrutiyet dönemi gezi kitaplarında Mısır hakkında birbirine karşıt imgeler oluşturulmuş, Cenab Şahabeddin tarafından büyük oranda olumsuz imgelenen Mısır, Hâlid Ziyâeddin tarafından yere göğe sığdırılamamıştır. Hâlid Ziyâeddin Cenab Şahabeddin'den on iki yıl sonra Mısır'ı görmüş, bu zaman zarfında Mısır biraz daha kalkınmıştır; ancak iki gezginin imgelerinin bu denli farkı olması sadece bu süredeki kalkınmayla açıklanacak kadar kolay görünmemektedir. Yazarların ülkede bulunma amaçları, eserleri yazma amaçları, halkın turistlere kötü davranışları ve içinde buldukları psikolojik durum imgeye etki etmiş, böylelikle iki ayrı Mısır ortaya çıkmıştır.

4.1.2. Libya:

II. Meşrutiyet döneminde Trablusgarp'ı anlatan iki ayrı gezi kitabı dikkat çekmektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi bu dönemde Câmi'nin(Baykurt) kaleme aldığı *Trablusgarp'tan Sahrâ-yı Kebîr'e Doğru* (1326) adlı eseri ile Rodoslu Ebul Muzaffer Receb'in *Trablusgarb Ahvâli-Yeni Dünya* (1327) adlı kitabı, Libya üzerine izlenimleri anlatmaktadır. Başta şunu belirtmek gerekir ki Trablusgarp, Libya'yı oluşturan üç

bölgeden birisinin eski adıdır. Diğer ikisi Fizan ve Sirenayka'dır. Trablusgarp bugünkü Trablus şehrinin çevresine denk gelmektedir. Biz eserlerde sadece Trablus'un değil ülkenin büyük bölümünün anlatıldığını tespit ettiğimiz için tamamını Libya başlığı altında aktarmayı uygun gördük. Eserlere geçmeden önce Libya ile Osmanlı ilişkilerine ve Türk aydını için Libya'nın ne anlama geldiğine kısaca değinmek gerekir.

Osmanlıların bugünkü Libya'yı içine alan ve "Mağrib" denilen Kuzey Afrika'ya ilgi duymaları 15. yüzyılın sonlarından itibaren başlamıştır. Bu dönemde Osmanlılar Batı Akdeniz'de ağırlıklarını iyice hissettirmişler ve Turgut Reis'in gayretleriyle 15 Ağustos 1551'de Trablus'u ele geçirmişlerdir. Osmanlıların fethiyle şehir eski ticaretine ve zenginliğine kavuşmuş ve tekrar bölgenin merkezi olmuştur. (Koloğlu, 2003:179)

"Bugün Libya adı altında toplanan Trablus, Bingazi, Fizan bölgeleri o dönemde nisbeten birbirlerinden ayrı olup son ikisi Trablus'a göre çok daha sınırlı bir nüfusa ve stratejik/ticarî öneme sahipti. Bingazi, Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanmasının ardından kendiliğinden kontrol altına girmişti. Fizan ise görünüşte bağımsız olmakla birlikte Trablus'taki yönetimi dikkate alıyordu. Kervan ticaretini tehlide kalkıştığında hemen cezalandırılıyor, bunun dışında kendi haline bırakılıyordu. Bu geniş bölgede sadece birkaç yüz bin kişi yaşıyordu." (Koloğlu, 2003: 179)

Libya, 16. yüzyılın sonunda Akdeniz ile Atlas Okyanusu arasında beliren yeni ekonomik dengenin etkisiyle giderek çalkantılar içine düşmüştür. Dünya ekonomi merkezinin Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na kaymış olması bölgede büyük sıkıntılara neden olmuştur. 17. yüzyılda Osmanlı merkezî idaresinin eyaletler üzerindeki kontrolünün giderek zayıflaması, bölge insanının deniz akıncılığını kenara itip birbirleriyle uğraşma eğilimlerinin artmasına yol açmıştır. Ekonomik bunalıma ek olarak bölgeyi yöneten Karamanlı ailesinin kendi içinde başlayan iktidar çekişmeleri Trablus'un gücünü iyice azaltmıştır. (Koloğlu, 2003: 179)

19. yüzyıla gelindiğinde Libya'nın ekonomik anlamda oldukça kötü bir durumda olduğu görülmektedir. Gelir kaynakları çok sınırlı olan bu bölge, Osmanlı'ya vergi göndermediği gibi, merkezden gelen yardımlarla hayatta kalabilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti kendisi de ekonomik anlamda güç durumdadır; buna rağmen Libya ekonomisini güçlendirmeye çalışmış, oraya yatırımlar yapmıştır. Osmanlı Devleti

Libya'da bu dönemde askeri kışlalar yapmış, matbaa açmış, gazete yayımlamış, Fünûn ve Sanayi Mektebi açmış, 1911'de İtalyan işgalinden önce şehre borularla su getirmiş, kuyular açmış, Trablus ve Bingazi limanlarının inşası için ilk adımları atmış, dut ağacı dikme kampanyası ile ipekçiliği geliştirmeye çalışmış, karantina uygulaması başlatmış, telgraf bağı kurmuş, telsiz telgrafla İstanbul bağlantısı sağlamış, bir ziraat okulu ile 160 ilkokul açmıştır. Bunun yanı sıra belediye örgütlenmesi gerçekleştirilmiş, belediye meclisi yerli halkın isteklerini yansıtacağı bir yer haline dönüştürülmüştür. (Koloğlu, 2003: 181)

1878'de Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yenilmesi ve arkasından Tunus'un Fransa (1881), Mısır'ın İngiltere (1882) tarafından işgali, Afrika'nın tamamıyla paylaşılması pazarlıkları çerçevesinde Libya'nın talipleri arasında tartışmaların açık açık yapılması dönemini başlatmıştır. İtalyanlar da bu çerçevede 29 Eylül 1911'de Libya'nın liman şehirlerini bombalayarak Kuzey Afrika'daki bu yeni oluşuma dâhil olmuşlardır. Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durumdan yararlanan İtalyanlar ülkeyi işgal etmiş, Osmanlı Devleti ise orada savaşa başladığı takdirde Balkanlarda da savaş çıkacağını bildiği için Libya halkını örgütlemek amacıyla subaylar göndermekle yetinmiştir. Osmanlı Devleti savaşı durdurmak için çeşitli görüşmeler yapmış ve sonuçta 1912 yılında yapılan Uşi Anlaşması'yla Libya'yı İtalyanlara teslim etmiştir. (Koloğlu, 2003: 182)

II. Meşrutiyet dönemi Türk aydını için Trablus, merkeze uzaklığın ve sürgünün sembolüdür. Halide Edip'in de belirttiği gibi, II. Abdülhamit döneminde "münevverler mütemadiyen Trablus çöllerine sürülürdü." (Adıvar, 2009: 102) Sultan II. Abdülhamit döneminde özellikle Tıbbiyeli ve Harbiyeli Jön Türkler toplu halde Trablus'a ya da Fizan'a sürülmüşlerdir. Bu sürgünlerin pek çoğu daha sonra bölgenin çeşitli hizmetlerinde görevlendirilmişlerdir. Bunlar doktor, öğretmen, belediye memuru olarak toplumun çeşitli kesimleriyle kaynaşmışlardır. Özellikle 1890'ların ikinci yarısında eyaletin toplumsal yapısını çok etkileyecek bu oluşum, Osmanlı Devleti bölgeyi terkettikten sonra Libyalıların işgalcilere direnmesinde önemli bir rol oynamıştır.

4.1.2.1. Libya Tarihi ve Coğrafyası:

Dönem gezginleri ülkeyi okuyucularına daha iyi tanıtabilmek amacıyla bölgenin tarihinden ve coğrafî yapısından söz etmişlerdir. Yazarların bölge tarihini anlatırken

Trablus ile Fizan'ı ayrı ayrı aktardıkları görülmektedir. Onların dediklerine göre Trablus'a ilk kez Fenikeliler, ardından Romalılar ve onlardan sonra Cermen ırkından olan Vandallar yerleşmiştir. 530 yılında Yunanlılar burasını istila ederek Berberilerin bölgeye gelişine kadar ülkeye hâkim olmuşlardır.

"Trablus vilâyeti vâsi' mezra'larıyla Eski Roma'nın zahire anbarı idi. Hâlâ sâhilboyunca ve dâhilen sahralara doğru yayılıp giden ve vâsi' bir kıtâ-yı arâziyi işgâl eden kadîm Roma harâbeleri, su bendleri, vadi yataklarındaki sed ameliiyyâtı enkâzı şimdi âteşin sahrâ güneşleriyle kavrulan bu kıt'anın parlak ve mes'ûd bir mâzisi olduğuna şahâdet eder." (Câmi, 1326: 5)

Trablus, Fenike ve Roma zamanından beri Orta Afrika'yla ilişkisini kesmemiştir. Burada zorlu kervan ticaretine alışmış bir nesil meydana gelmiştir. Ticaret sayesinde tanıştıkları Sudanlılar, Trablusluları beyaz ırkın örneği olarak görmüşlerdir.

Fizan tarihi hakkında öğrendiklerini aktaran Câmi, "Bugünkü Fizân kurûn-ı ibtidâiye-yi tarihîyenin zulemâtı arasında mübhem bir sûrette ma'lûmolan Romalılar tarafından 'Fazanya'(Phasania) tesmiye edilen kıtadır." (Câmi, 1326: 108) demiş ve Fizan'ın Fenikeliler ile Romalılardan sonra hicretin kırk beşinci yılında Ukbe bin Nâfi tarafından İslam topraklarına katıldığını dile getirmiştir. Yazar, Osmanlı'nın bölgeyi fethine kadar olan tarihini ise şöyle özetlemiştir:

"Hicretin 5. asrına kadar kabâil-i Arabın idaresinde kalmış olan Fizân kıt'ası o tarihten itibâren Afrikâ-yı Vusta hükûmetinden Kanem ve bilâhire Buruno hükümdârlarının eyâdi-i istilâsına geçmiş ve bu hükümdârlar nâmuna icrâ-yı hüküm eden ameleler hemen hemen müstakil bir sûrette Fizân'ı idâre ederek "Tragun" beldesini merkez ittihâz etmişlerdir. Şürefâ-yı Garp'tan "Seyit el Mustansır bin Muhammed" Fizân'ı Buruno hükümdârlarının elinden kurtarmış ve ahfâdı "Evlâd Muhammed" nâmıyla 1225 sene-i hicrîyesine kadar hükümrân olarak Fizân'ın elyevm merkez-i idâresi olan Murzuk beldesindeki kaleyi binâederek makarr ittihâz etmişlerdir. Evlâd Muhammed saltanatının inkrâzından sonra Trablus prenslerinden olan Karamanlılar ümerâsından "el Mekkî" tarafından idâre olunmuş ve yirmi sene sonrada Fizân merkezi Evlâd Süleyman kabile reisi olan Şeyh Abdülcelil tarafından zabt ve yağma edilmiştir. Fizân'ın edvâr-ı âhiresi tarihi Trablus'ta icrâ-yı hükûmet eden müstakil paşalar idâresinin Fizân'ı vergiye rabt etmek husûsundaki tazyîkleri ve Fizânlıların bunlara karşı

mukâvemetlerinden ibâret bir silsile-i mücâdelâtla mâlidir. Hâlâ asıl Trablus ahâlisiyle Fizânlılar beynindeki münâferet bu kadîm husûmetlerin eseri olarak kalmıştır. Abdülcelil Fizân'ın kır ve kasabâtını nehb ve garet ederek on iki sene tahrîbât ile hüküm sürmüş ve nihâyet 1257 senesi Fizân hükümet-i Osmaniye tarafından bilfil zabt ve işgâl olunarak bir sancak ittihâz olunmuştur." (Câmi, 1326: 110-111)

Yukarıda bir kısmını özetlediğimiz bölge tarihi, Libya'nın çok eski dönemlerden beri çeşitli milletlerin istilasına uğradığını göstermektedir. Fenikeliler, Romalılar, Vandallar, Yunanlılar, Berberiler, Araplar ve Osmanlılar bölgede söz sahibi olmuşlardır.

Yazarlar ülkenin coğrafyasını da bölge bölge aktarmışlardır. Trablus'un coğrafyası ve iklimi ile Fizan'ın arasında farklar görülmektedir. Ebul Muzaffer Receb önce Trablus'un bulunduğu coğrafi konumu tespit etmiştir. Onun dediğine göre,

"Mısır ülkesinin garbında Bingazi sancağının cenûb-ı garbîsinde Sahrâ-yı Kebîr'in şimâlinde ve Tunus ile (Trablus ve Cezayir beynindeki) Şeabin kabilelerinin şarkındakâin olup kısm-ı şimâlisi Bahr-iSefîd'in Sidre Körfezi'yle muhâttır... Malta adasına 198, İtalya'ya 495, Yunanistan'a 637 ve şimâl-i şarkîsinde, şarktan garba doğru uzanarak, ortada hadd-ı fâsıl teşkil eden Girit ceziresinde 594 mil mesafededir. Binâenaleyh yalnız şimal dıl'ı denize ma'tûf bulunan bu merbüşşekl vilâyet, vaziyet-i coğrafiye, mücâveret ve mukârenet-i siyâsiye itibâriyle fevkâlâde hâiz-i ehemmiyettir." (Ebul Muzaffer Recep, 1327: 7)

Ülkenin coğrafi yapısında çöller çok önemli bir yer tutmaktadır. Dünyanın en büyük çölü olan Büyük Sahra, Libya'nın güneyindedir ve büyük bölümü de bu ülkededir. Gezinler yolculukları sırasında sık sık çöllerle karşılaşmış ve izlenimlerini aktarmışlardır. Örneğin Câmi,

"Hamada ve şarkındaki Serir bin Affin sahraları, Sevde silsile-i cibâli, garbdan şarka doğru mümtedd bu cesim sahralar; susuz, akîm ve çıplak ve taşlık serirler; asıl Trablusgarp denilen şimal kısmını cenubda Fizân kısmından ayıran azîm bir bahr-i câmid itibâr olunabilir... Trablus'tan Zemzem'e kadar devam eden takallül-i nüfus artık burada tamamıyla sıfıra müncer olarak Fizân hudûduna kadar arâzi kâmilin gayr-ı meskûn ve hatta hayvânât-ı vahşiye tarafından bile metrûk ve ıssız sahralardır." (Câmi, 1326: 42)

diyerek ülkenin çöllerle dolu yapısına gönderme yapmıştır.

Tunus'tan itibaren Sirt Körfezi sahillerine kadar batıdan doğuya doğru devam eden susuz bölgenin güney kısmı Fizan adıyla anılmaktadır. Aynı zamanda burası Büyük Sahra çölünün olduğu yerdir. Bu bölgenin coğrafî yapısı iklimi, halkı Trablus bölgesinden farklıdır.

"Atlas silsile-i cibâlinin, Tunus sâhilini takip ederek cenûba ve oradan Trablus arâzisine dâhilolarak evvelen şarka ve badehu şimâl-i şarkîye doğru tederîcen tenezzül eden son kontroforları, cenûba doğru geniş bir yayla hâlinde tevsi' ederek Gadamis'ten itibaren biraz cenûbu şarkîye doğru devam eder ve 580 km tûlündeki Hamada'yı teşkil eder. Hamada ile cibâl-i esvede silsilesinin cenûb kısmı asıl Fizân utlâk olunan kıt'a-i arazidir ki bura yerli halkı da Hamada'yı Trablus ile Fizân arasında âdetâ bî-taraf bir muntaka gibi telakki ediyorlar." (Câmi, 1326: 89)

Libya'nın iklimi oldukça sıcaktır. Özellikle yaz ayları sürekli sıcak, gökyüzü sürekli berraktır. Kış mevsimi aralık ve ocak aylarında etkisini göstermektedir, ancak bunun istisnaları da olabilmektedir. Örneğin Ebul Muzaffer Receb, Trablus'ta eylül ayında üç gün boyunca çok şiddetli yağmur yağdığından ve her biri yumurtadan büyük dolular düştüğünden söz etmiştir. Bütün Trablus sahili kuzeyden esen ve Akdeniz'in tatlı serinliğini getiren rüzgârıyla; güneyden esen ve Büyük Sahra'nın kavurucu sıcaklığını getiren rüzgârın buluşma noktasıdır. Sahilk kısmında yaz mevsimi meltemler kuzeydoğudan ya da güneybatıdan devamlı esmektedir. Bazı günler yerlilerin Kible dedikleri güney rüzgârları sınırları yorucu ve her şeyi kurutucu bir etkiyle eser. Bu rüzgâr çıktığında güney ufku kırmızı bir renge bürünür. Rüzgâr, havaya kaldırdığı bütün tozları, kumları; şehre, sokaklara, elbiselere, hatta saatlerin içine kadar boşaltır.

Yazarların aktardığına göre çöllerle kaplı Fizan'da karasal bir iklim görülür. Ebul Muzaffer Receb'e göre, Fizan'ın sıcaklığı ne kadar şiddetliyse soğuğu da o kadar şiddetlidir. "Meselâ, kânunusanide gündüzleri sıcaklığın te'sirât-ı âteşîninden evler içinde bile serinlemek gayr-i kâbil iken geceleri soğğunun fart-ı nüfûzuna ancak alevli mangallarla mukâvemet edilebiliyor, güneşin karşısında henüz kaynamak derecesine gelen sular gurûb-ı şemsden sonra donuyor." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 83)

Fizan'a yağmur çok nadir yağmaktadır. Ortalama on-on beş yıl aralıklarla gelen bu yağmurlar genellikle dar bir bölgeye düşmektedir. Fakat bu yağmurlar çok hızlı gelip

birkaç dakika içinde çevreden kopardığı taşları sürükleyecek kadar şiddetli olmaktadır.

Gezginlerin Libya tarihi, coğrafyası ve iklimi hakkında aktardıkları bu şekilde özetlenebilir. Kuşkusuz her iki gezgin de bu konuda gördüklerini ya da öğrendiklerini eserlerinde daha uzun aktarmışlardır. Ancak uzatmamak amacıyla bu kadar özetle yetinmek uygun görülmüştür.

4.1.2.2. Libya Şehirleri ve Libya’da Şehircilik:

II. Meşrutiyet dönemi gezginleri Libya’nın şehirlerini gözlemlemişler ve kentlerin geri kalmış yapısını gözler önüne sermişlerdir. Her iki gezgin de ülkenin önemli kentleri üzerinde durmuştur, kentler hakkında daha ayrıntılı bilgilere ise Ebul Muzaffer Receb’in eserinde rastlanmaktadır.

Trablus:

Trablus, hem Libya’yı oluşturan üç bölgeden birinin adıdır, hem de Akdeniz kenarındaki bir liman şehridir. "Trablus kelimesi ‘Traboulous’ tarzında okunduğu zaman ‘üç şehir’ ma’nâsını ifhâm eder." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 7) Trablus şehri Libya sahilinin en eski ticaret merkezidir. Kent, Büyük Sahra çölünün Akdeniz ile birleştiği yerde, kuzeyden gelen deniz yollarıyla güneyden gelen kabile yollarının buluştuğu yerdedir.

"Trablus beldesine denizden bakıldığı zaman münhat bir sâhilüzerinde yeşil boyalı alemleriyle beyâz minâreleri ve deniz dalgalarının oyduğu kasr-ı kadîm hükûmetiyle, şehrin en yüksek mahallini tetevvüc eden fener kalesi ve sâhil-i bahrde oldukça muntazam mebânisiyle, heyet-i umûmiyesi şarka doğru imtidâd eden vâsi’ hurmalıkların kenarında nazar-rübâ bir belde manzarasını irâe eder."

(Câmi, 1326: 10)

Sahil boyunca devam eden bayındır yerleri geçip şehrin içine doğru girildiğinde, manzara birden değişmekte ve dar sokaklar, penceresiz evler, havasız, boğucu eski binalar insanı karşılamaktadır. Trablus bir ticaret kentidir ve şehrin bütün ticari hareketi bu eski ve dar sokaklarda gerçekleşmektedir. Sudan’dan, Orta Afrika’dan gelen ürünler, kuş tüyleri, su aygırı ve fil dişleri, Mısır’dan gelen kilimler, Avrupa’dan ithal edilen sanayi malları, yerli üretim battaniyeler, hurmalar ve daha sayılamayacak türlü türlü ticaret malları işte bu dar sokak ve çarşılarında birbiriyle iç içe satılmaktadır.

"Avrupa ithâlâtından mevâdd-ı sanâiyye ve ince tuvalet levâzımını satan bir mağaza ile bir eczâhâne arasında Münşiye bahçelerinin sebze ve yemişlerini satan bir manav dükkânı, daha ötede küçüçük bir bakkâliye mağazası ve kunduracı dükkânı hep şarkımıza mahsûs bir kargaşalık içinde gayr-ı mütecânis bir manzara irâe eder." (Câmi, 1326: 11)

Kentin ticaret malları ne kadar çeşitli ve karışıkça insanları da o kadar çeşitli ve karışıkça. Trablus oldukça kozmopolit bir kenttir. Bu eski şehir, Afrika milletlerinin her çeşidini, Akdeniz sahilindeki çeşitli ırkların mensuplarını içinde barındırmaktadır. Kentin çarşılarında Avrupa'nın hemen her yerinden gelen insanlara, Osmanlı memur ve askerlerine, Kuloğullarına, Berberilere, dağlı kabilelere, bedevilere, Yahudilere, Fizanlılara, Orta Afrika'dan gelmiş zencilere rastlanabilmektedir.

Trablus'un nüfusu kırk iki bin civarındadır. Bu nüfusun üç-dört bin kadarı gayrimüslimdir. Surun dışında kalan yeni kentin caddeleri oldukça geniş ve binaları güzeldir.

"Ancak şarka mahsûs kargaşalık ve adem-i tecânis buradada hükmünü icrâ eder. Müzeyyen bir binânın yanibaşında boş bir arsada zencilere mahsûs hurma dallarından ma'mûl zerbelere, daha ötede hurmalık kenârındaki bahçelerde eski bir çadırın delik deşik cidârlarının himâyesine sığınmış bir bedevî aileye tesâdüf olunur. Sur-ı kadîm boyunca devam eden eski pencere çerçeveleri, Berberi yatak kerevedlerinden kundura çivilerine, kırk nallara varıncaya kadar her nevi' hurda ticâretiyle meşgûl barakalar, biraz ötedeki geniş caddeleri tezyîn etmeye başlayan mebâni-i cedîde ile tezâd-ı tam teşkîl eder." (Câmi, 1326: 12)

Trablus çok eski bir yerleşim yeridir. Tarih kitaplarının verdiği bilgilere bakılırsa şehrin her noktası insan kanıyla sulanmıştır. Şehrin havası ve suyu güzel, manzarası tatlı ve zariftir.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra kente "Hürriyet" ve "Recep Paşa" gibi isimlerle yollar açılmıştır. Tarihî binaları çoktur hatta hükümet konağı bile tarihi bina sayılabilir. Zira rivayete göre hükümet konağı hicri 916 yılında bu şehri istila eden İspanyollar tarafından yapılmıştır. Kaptan-ı Derya Turgut Reis'in mezarı bu kenttedir.

Şehrin birbirine bitişik iki limanı vardır. Birisi ticari mallara, diğeri yolculara özgüdür. Limanları o kadar modern değildir, dolayısıyla gemilerin kolayca yanaşabilmesi güçtür.

Arazisi düz ve verimli olduğundan tarıma uygundur. Hurması, portakalı, limonu, ayvası, şeftalisi, üzümü ve sebzeleri boldur.

Şehirde ticaret Müslümanların elindedir. Müslümanlardan sonra Yahudiler ve sonra da diğer yabancılar ticarete önde gelmektedir. Trablus'ta gayet zarif ipekli kumaşlar ile battaniyeler üretilmektedir. Halkın kıyafete düşkünlüğü çok üst seviyededir. Özellikle kadınların kıyafetleri çok pahalı ve süslüdür. "Trablus, makarr-ı şerâfet ve masdar-ı zerâfettir. Zenginleri umulmayacak derecede servete mâlik ve cidden tarîk-i terakkîye mâliktir. Ama ne çârekibu âlicenâb fikirleri bir yere toplayıp şirketler tesis etmek vazîfesi hükûmete âid kalmıştır." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 93)

Gezi kitaplarında Trablus özetle bu şekilde anlatılmıştır. Şehrin eski yapısı ile sahil kenarındaki modern yüzü arasında bir karşıtlık göze çarpmaktadır. Kentin bir ticaret merkezi olması kozmopolit bir nüfusu beraberinde getirmiştir. Eski ile yeninin iç içe olduğu bu kentte zenginlik ile fakirlik de iç içe görünmektedir.

Hums:

Akdenize kıyısı olan bir diğer şehir Hums'tur. Hums o dönemde hem bir eyalet, hem de eyaletin merkez şehridir. Gezinlerin demesine göre Hums'un merkezi gayet havadar olmakla birlikte oldukça rutubetlidir. Dört taraftan da esen rüzgârlar, tozu havaya kaldırdığından sisli bir havası varmış gibi görünmektedir. Şehrin birkaç yeni binası vardır ancak genel olarak modern kentlerden oldukça uzak, eski bir kent görünümündedir.

"Hums'da mevcûd ve pek mahdûd olan ebniyeden birkaçı mukaddime-i medeniyeti göstermekte ve fakat olanca meziyeti de bundan ibâret kalmaktadır; on beş-yirmi dükkânın bir kısmı halı, bir kısmı kahve (ta'bir-i diğerle sefâhathâne ve diğerleri de beş paralık bir şeyi kırk paraya satan fırsatçıların ârâmgâhudur). Kocaman bir livânın merkezi olduğu halde, maa-t-teessüf, muntazam kasaphânesi, çarşı kelimesinin ma'nâ-yı mutlakinadall bir mevkî yoktur; cuma ve pazartesi günlerinde kışlâ-yı askerî ittisâlindeki-etrafi duvarla çevrilmiş mahalde-pazar kurulur; herkes birkaç günlük sebzevât ve malzeme-i sâiresini kemâl-i tehâlûkle alır." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 37)

Şehrin denize kıyısı olduğundan balığı boldur. Sebze bahçeleri ise çok azdır. Yetiştirdikleri ürünlerin başında darı ve yonca otu gelmektedir. Şehrin hurmadan başka ağacı yoktur. Sahil boyunca çok çeşitli hurma ağaçları yemyeşil bir manzara oluşturmaktadır.

Hums'ta iki ilkokul, bir de ortaokul vardır. İlkokulların biri kızlara, diğeri erkeklere özgüdür. Ancak okulların hiçbirisi rağbet görememiştir. Bunda okul binalarının kötü olmasının da etkisi vardır. II. Meşrutiyetin ilanının üzerinden iki yıl geçtiği halde henüz hükümet, Hums'un eğitimi için herhangi bir adım atmamıştır.

Kentte o dönem için oldukça büyük ve gösterişli bir hastane bulunmaktadır. Ebul Muzaffer Receb böyle bir hastanenin kente yapılmasını övgüye değer bulmuş, ancak içinde doğru dürüst personel bulunmadığı için hastanenin hiç verimli olmadığını şöyle dile getirmiştir:

"Esasen Hums, bu kadar külfetli bir hastahâneye muhtâc değil idi. Çünkü (kem âlât ile kemâlât) olamayacağından ve alelhusûs mütemâdiyen oturacak bir hekimi bile bulunamadığından yalnız hastaları doldurmaktan ne çıkar? Biri mühlik çıban çıkarmış, hastahâneye ilticâ etmiş. Hekim ba'delmuâyene yarıp ilaç koymuş. Akşam oluyor, mülhakâttan–ikiğünde varılamayan–birine maktûl muâyenesi için gidiyor. Dört beş gün gecikiyor. Sargıyı açıp kapatan bulunmuyor, tedâvi bilakis tehlikeyi artırıyor. İmdi bu müdebdeb binâdan millet ne fâide görüyor?" (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 41)

Hums'un her tarafında yarım kalmış binalar, âtil bırakılmış yapılar dikkat çekmektedir. Her gelen yöneticinin çok da derinlemesine düşünmeden giriştiği işler, bir sonraki yönetici tarafından devam ettirilmemiş, öylece bırakılmıştır. Örneğin kentin güzel bir camisi vardır ama minaresi yarım kalmıştır. Sahil kenarında bir belediye köşkü yapılmıştır; ancak neye yarayacağı düşünülmeden inşa edilen bu yapı, yıkılmaya yüz tutmuştur.

Şehrin en kötü resmi binası hapishanedir. Ebul Muzaffer Receb bu hapishanenin son derece sağlıksız olduğunu, iki ay bile burada yatan bir adamın idam edilmekten beter hale geleceğini şu cümlelerle dile getirmiştir:

"Hükümet konağıyla belediye vesâir devâirin ebniyesi pek de âdî değil ise de, efrâd-ı milleti mahvetmekten başka bir hizmet görmeyen hapishâne en sengîn kalpleri bile rikkate getirecek dehşetli bir mikrop sergisidir; hava almaz, şiddet-i harâretten durulmaz. İzdihâmı hadd-i gâyede, nezâfetten ârî bir girdap-ı pür ızdırâbdır. Vukûât-ı marziyeye nazaran; bir-iki aylık tevkîf neticesindeki tevrîm, idâm ile mahkûmiyet derecesindedir." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 42)

Hums Tahrirat Kalemî üyelerinden Ebul Muzaffer Receb altı ay kadar kaldığı bu kent hakkında özetle bunları aktarmıştır. Hums da tıpkı Trablus gibi deniz kenarında ve bir miktar güzelliği bulunan bir şehirdir. Ancak Osmanlı merkezine oldukça uzak olan bu şehir gerek yöneticilerinin basiretsizliğiyle gerekse kendi iç dinamikleriyle geri kalmış bir kasaba görünümündedir.

Misurata:

Misurata Libya'nın kuzeybatısında bir liman kentidir. O dönem Hums Livası'na bağlıdır. Şehrin limanı perişan durumdadır. Vapur yaklaşık bir mil ötede demirlemekte, yolcular sandallar aracılığıyla kente taşınmaktadır. Şehir merkezine giden ulaşım araçları, semerleri çuvalla doldurulmuş eşeklerle, total bir katırla çekilen faytonlardır.

Şehrin içine girildiğinde kalkınmadan uzak, medeniyetten mahrum hâli kolayca görülmektedir. Sokaklara serilmiş fakirler ve yardım isteyen çaresizlerin kısık sesleri yürekleri dağlamaktadır. Şehrin hükümet konağı ve diğer resmi daireleri ise kısmen iyi bir görünümündedir.

Bu şehrin gerek bulunduğu konum çok güzel, gerekse toprağı bereketlidir. Bu bakımdan kalkınması çok güç değildir. Bu kente yapılması gereken şey güzel bir limandır. Eğer liman yapılırsa kentin dış dünyayla bağlantısı sağlanacak ve içe kapanıklılığı engellenecektir. "Ahâlisi gayûr, cesûr ve ekserisi asîl ve vakûrdur. Fukarâsı da çoktur. Mensûcâtı, ez-cümle gâyet dayanıklı ve mülevven seccâde ve kilimleri meşhûrdur. Hurma ve sâir meyveleri hem mebzûl ve hemde nefisdir. Haftada üç defa pazar kurulur." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 47)

Zliten:

Hums ile Misurata arasında kalan bir liman şehridir."Oldukça basık, havası ekseriyâ muzîktir. Sahile yarım saat uzakta olduğundan ve limanı da küçük ve gayr-ı muntazam

bulduğundan ticâret-i bahriyesi azdır. Bunun için limanı ıslâh ve büyü-tü cedîde ile tezyîn-i mutasavverdir." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 49) Pazar ve perşembe günleri hükümet konağı yanında pazar kurulmaktadır. Burada "merkûm" adı verilen deve tüyünden yapılmış çok dayanıklı halı ile aba ve hasır yapılmaktadır. Meyve, sebze, hurma, ayva, limon ve şeftalisi meşhurdur. Halkının içinde zengin ve girişimci ruha sahip olanlar vardır ancak maalesef birbirini çekememezlik de çok yaygındır.

Msallata:

O dönem Hums Livasına bağlı olan bir diğer kent Msallata'dır. Msallata gelişmişlikten oldukça mahrumdur. Yolları dolambaçlı ve dengesizdir. Kentin her yerinde pislikler görülmektedir. Halk gübresini evinde, avlusunda saklamaktadır. Yağmur zamanına kadar saklanan bu gübreler etrafa pis bir koku yaymaktadır. Yağmurdan önce pislikler kaldırılrsa bile çevre tam anlamıyla temizlenemediğinden şehir pislikten geçilmemektedir.

Şehrin içme suyu da pistir. Bu suyu içmek istemeyenler iki saat uzaklıktaki bir kuyudan su getirmektedirler. Şehrin arazisi ekip biçmeye uygun olduğu halde, kabile halkının ağaç yetiştirip, mahsül beklemeye tahammülü olmadığı için büyük bölümü sahil kasabasında çiftçilik ve ticaret yaparak geçinmektedir.

Kentin tarihî bir kalesi ve eski zamanlardan kalma kemerleri vardır. Kent dokusunun bir diğer unsuru ise yer altı evleridir. Ebul Muzaffer Receb yerin altındaki bu evleri ilginç bulmuş ve bunları şöyle tarif etmiştir:

"Yer altındaki evleri acîbdır; her biri iki metre arzında, beşbuçuk altı metre tûlunda, iki metreye karîb irtifânda olmakve üzerleri tûlâni kemerlerle mestûr bulunmak üzere tûlen mülasık üç odadan müteşekkildir. Birbirine geçilmek için, tahten üç metre genişliğinde ve orta boylu bir insanı kamburlatmayacak derecede (nısf-ı dâirevî) kemerler mevcûd olduğundan umûmî bir oda sayılır. Bunun etraf-ı erba'ası taş ve topraktan ibaret bulunduğundan maâbid-i atikaya müşâbihdir. Yerin rutûbeti, güneşin adem-i nezâreti serinliğe medârdır." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 60)

Güneşin yakıcı sığağından kurtulmak için halkın bulduğu yöntem yerin altına yapılan bu evlerdir. Msallata hakkında gezginlerin gözlemleri bundan ibarettir.

Tavorga:

Misurata'dan altı saatte varılabilen bu şehrin arazisi geniş ve basıktır. Şehrin birçok yerinden yer altı suları çıktığından ve bu nedenle çamurlu göller meydana geldiğinden sıtma hastalığı yaygındır. Bu balçıklı göllerde sazlıklar çokça bulunmaktadır; halkın geçim kaynaklarından birisi de işte bu sazlıklar sayesinde ürettikleri hasırlardır.

"Tavorga'nın mensûcâtı yalnız budur. Hurmadan başka eşcârı yoktur. Maahazâ, aksâm-ı mütenevviyası mebzûl ve meşhûrdur. Arazisinin nüfûs-ı nisbetinden fazlalığı mülâbesesiyle hem-hudûd bulunan kazalar ahâlisi gelip ekerler. Burasıda umrândan mahrûmolmakla beraberşirbe sâlih suyunun ma'dûmiyetinden nâşi sıhhatini gözetenler Misurata'dan getirirler. Rivâyete nazaran sivrisineği o kadar bol ve naîzdirki kalın namusiyyeleri delip geçerler." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 64)

Şehir halkının hemen hepsi zencidir. Hepsi çetin ve haşindir; bir kısmı ise tamamen zorbadır. Burada eğitimin daha tohumu bile atılmamıştır. Eğitimsizlik ile bu fitrattan gelen zorbalık birleştiğinde, şehirde türlü suçlar ve olaylar eksik olmamaktadır.

Sirt:

Sirt çok eski bir yerleşim yeridir. Kentte ve yakınlarında tarihi eserlere rastlanabilmektedir. Sirt, sahil kenarında, havası ve suyu güzel bir şehirdir.

"Gerek merkez-i livâdan ve gerekse sâir kazalardan ba'id bir noktada bulunması mülâbesesiyle münzevîyâne bir hayât geçiren ahâlisi ve hele, müteferrik ve birbirine günlerce, haftalarca uzak bâdiyelerde oturan kabâili tabiatın sevkîyatına tâbi, kuvve-i müfekkirelerinin maârif ve medeniyetle terbiyelenmesi şöyle dursun, medeni bir veche bile görmemiş olmalarına mebni şu e'zârî esâsiye istikâmet ve hüsn-i maişetlerine mâni'dir." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 68)

Şehrin toprakları Fizan sancağının sınırına kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır. Halkı çobanlıkla uğraştığından deve ve koyunları çoktur.

"Sirt kazası, kuvve-i kudsiye ile idâre edilir bir yerdir. Muhîti gâyet vâsi' olduğu için nice kabâil nazar-ı zâbitadan hâriçtir. Evvelâ; maârifin oraya kati'yyen yanaşmamış olması, sâniyen; bakiye-i müfsidînin teşvikât-ı intikâmcûyânesi yüzünden ara sıra münâzaât vukua' gelmekte ve hem-hudud olması mülâbesesiyle,

Mısır ahâlisi ile mugâzebede bulunmaktadır. Hükûmeti ekseriyâ yoran; 'Hüsnun' ve 'Fercan' kabileleridir." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 75-76)

Murzuk:

Ebul Muzaffer Receb, o dönem Fizan sancağının merkez şehri olan Murzuk'tan da söz etmiştir. Onun aktardığına göre, şehrin etrafı alçak bir sur ile çevrilidir. Murzuk'un zemini basık olduğundan ve çevresi bataklık olduğundan sıtma hastalığı çok görülmektedir. Ancak birkaç yıl önce surun etrafındaki bataklık doldurulmuş ve at yarışları yapmak suretiyle bu zemin ezilmiştir. Hurma ağaçları da dikilerek bir miktar da olsa sıtma hastalığının önüne geçilmiştir.

"Murzuk, umrândan mahrûm olup, şekl-i hâzırı Sahrâ-yı Kebîr'i andırır. En ma'mûr olması ve numûne-i terakki ittihâz edilmesi lâzım gelen hükûmet konağı bile; damları basık, mürtek ve tahta yerine hurma sak ve gusûnu istimâl edimiş, duvarları topraktan garibü'l manzar bir binâdır. Büyût-ı sâiresi ise; karanlık mağaralardan, zincirli kuyuların bir okkalık menahını demir anahtarlarla açılır kocaman kilitlerinden başka bir şey arz etmez." (Ebul Muzaffer Receb, 1327: 80)

Murzuk'un toprağı kumla örülü olsa da ürün elde etmek için verimlidir. Halk, tarlalara sıra ile dikilmiş hurma ağaçlarının arasına buğday, darı ve yonca ekmektedir. Bu bölgeye hiç yağmur düşmediği için her gün kuyulardan çekilen su ile toprak sulanmaktadır. Bu yöntemle yılda üç kez ürün alınmaktadır. Şehrin yer altı suları boldur. Bir iki metre kazıldıktan sonra hemen her yerden su çıkmaktadır. Toprak verimli olduğu ve su da bulunduğu halde kentin ürünlerini başka yerlere nakletme şansı olmadığından bundan yeterince yararlanılamamaktadır. Halkın bir kısmı, Trablus merkezinden getirdikleri zorunlu tüketim mallarının ticareti ve Gat yoluyla Sudan'dan getirdikleri fil dişi ticaretiyle geçimini sağlamaktadır.

Gat:

Gat, Libya'nın güneyinde yer alan bir şehirdir ve Büyük Sahra çölünün en önemli ticaret merkezidir. Gezgin Câmi'nin aktardığına göre, Gat çok eski bir yerleşim yeridir. Kentin yakınlarında çıkan tarihî eserler ve iki kilometre ötesindeki harabeler bunu kanıtlamaktadır.

Şehre girilince, genişçe bir meydana açılmış altı-yedi dükkândan ibaret Gat çarşısı göze çarpmaktadır. Bu çarşıda hergün tüccarlar alışverişte bulunmaktadır. Avrupa'dan gelen pamuk ve tekstil ürünleri; Tunus'tan gelen yünlü ürünler; Sudan'dan gelen deriler, deve kuşu tüyleri, deri yastık, minder ve çarıklar hep bu çarşıda satılmaktadır.

Kentin mimarisi kerpiçten yapılmış evlerden oluşmaktadır. Birkaçı dışında bütün evler penceresizdir. Evlerde her odanın içinde toprağa gömülmüş biçimde yerli mangal bulunmaktadır. Gat, Büyük Sahra çölünde bulunduğu karasal bir iklim yaşanmaktadır. Çöl iklimine uygun olarak sert geçen kış günlerinde, bu mangallarda sabahdan akşama kadar ateş yakılmaktadır.

Gat şehrinin ilk sakinleri batıdan gelmiş Berberilerdir. O günkü Gatlılar ise daha kozmopolittir. Zenciler de beyazlar da bu kentte görülebilmektedir. Yerli Gatlılar ile asil ailelerde doğurganlık oranı çok düşüktür. Zenciler arasında doğum daha fazladır, bu bakımdan yakın zamanda zencilerin kent nüfusuna hâkim olacağı kesindir. O gün için kentin nüfusu yaklaşık 1300'dür.

Gatlıların giysileri uzun bir don ile üzerine beyaz bir gömlektir. Biraz daha zengin olanlar beyaz gömleğin üstüne koyu lacivert renkte Sudan gömleği giymektedir. Ayakları çıplak olup biraz zengin olanlar çarık giyebilmektedir.

Gatlı kadınlar saçlarının bakımını tereyağ sürerek yapmaktadırlar. Bu tereyağ güneşin yakıcı sıcağının da etkisiyle birkaç gün sonra saçta tarifi imkânsız bir koku meydana getirmektedir. Birkaç kadının su doldurmak için bir araya geldiği bir yerde, insan burnunu tıkamadan yanlarından geçemez.

Gatlıların mutfak kültürleri çok zayıftır. Başlıca yemekleri et yahnisi ve bamya, kabak gibi sebzelerin kurularından kaynatılmış türüdür. Bunun dışında sert keçi peyniri ile hurmanın bir arada pişirildiği bulamaç gibi bir yemek ve kavrulmuş arpa, sofralarda yerini almaktadır. Et yemekleri ancak olağanüstü durumlarda sofraya gelebilmektedir. Bütün Kuzey Afrika'da olduğu gibi Gat'ta da her yemekten sonra bol şekerli yeşil çay içmek âdeti vardır. Günde üç kez içilen bu yeşil çayın ve şekerin, Gatlıların gözünde çok büyük değeri vardır. Öyle ki, bir Gatlı parasını ya da başka değerli eşyasını eşine

teslim edebilir; ancak ince bir kordonla boynuna geçirdiği çay ve şeker kutusunun anahtarını asla kimseye teslim etmez.

II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin Libya şehirleri üzerine izlenimleri bu şekilde özetlenebilir. Her iki gezgin de ülkenin şehirlerini oldukça geri ve perişan bulmuşlardır. Bir kısım şehirler kalkınmaya uygun olduğu halde çeşitli nedenlerle bir türlü ilerlemeyi başaramamışlardır. Eski püskü binaları, dar ve boğucu sokakları, yeraltındaki evleri ve pis yapısıyla kentlerin görüntüsü oldukça çirkindir. Modern bir kentte olması gereken hemen hiçbir şey bu kentlerde görülememektedir. Halkın büyük bölümü fakirlik içinde olup zor şartlar altında yaşam sürmektedir. Deniz kenarındaki kimi şehirlerde ticaret sayesinde ekonomik olarak ilerlemiş kimseler bulunsa da bunlar birbirlerini çekemedikleri için birlik olup büyük şirketler kurmayı becerememektedirler.

4.1.2.3. Libya’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Gezi kitaplarından anlaşıldığı kadarıyla Libya’nın tamamında aynı iklim koşulları ya da hayat şartları bulunmamaktadır. Ülkenin kuzeyinde deniz kenarındaki bir tüccar ile ülkenin güneyinde Büyük Sahra çölündeki bir kabile üyesi aynı sosyal ve kültürel ortamı paylaşmamaktadır. Dolayısıyla sağlıklı bir imge ortaya koyabilmek için coğrafi yapıya dikkat edilmelidir.

Gezginlerin Libya sosyal hayatına dair izlenimlerinde ekonomik yapı ön plana çıkmaktadır. Çok eski dönemlerde zenginlik ve refah içinde hayat sürülen Libya’da, o gün için hâkim olan şey fakirliktir. Gerek sahil kenarındaki kuzey kentlerinde, gerekse Büyük Sahra çölünde insanların büyük kısmı karnını zor doyurmaktadır. Fizan’da nice erkekler vardır ki geçim sıkıntısı nedeniyle zor durumda kalınca eşine, "Ben gidiyorum, sen de başının çaresine bak." demek zorunda kalmış ve beş-altı tane çocuğunu terk ederek evinden kaçmıştır.

Ülkede tarım son derece ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Saban olarak kullanılan alet yüz yıllar öncesine ait bir teknolojinin ürünüdür. Bunlarla sürülen toprak, ancak tohumu kapatacak kadar kabarmaktadır. Tohum derine gitmediği için bir kısmı daha yeşermeden kuruyup gitmektedir. Sulama yöntemleri de oldukça ilkeldir. Kuyulardan eski yöntemlerle su çekilmekte ve insan eliyle toprağa ulaştırılmaktadır.

Tarımın o kadar ilkel yöntemlerle yapılmasına karşın, kimi yerlerde son derece kaliteli ürünler yetiştirilebilmektedir. Örneğin Trablus'un verimli topraklarından yetmiş-seksen okka ağırlığında kabaklar elde edilebilmektedir. Yine bu bölgenin domatesi, bamyası, patlıcanı, karpuzu, üzümü, kayısı, inciri, şeftalisi, narı, kavunu ve armutu çok kalitelidir.

Ülkenin başlıca geçim kaynaklarından ve gıda maddelerinden olan hurma da bol ve lezzetlidir. Libyalıların en başta gelen gıdası hurmadır. Mevsiminde toplanıp kurutulan hurmalar bir yıl boyunca halkın yiyecek ihtiyacını karşılamaktadır. Sütün bol olduğu zamanlarda hurmanın yanında ayran içilmektedir. Hurmadan yapılan rakı ise halkı zehirleyen bir içkidir. İçindeki alkol oranı ispirotadaki kadar yüksek olduğundan halkı içten içe öldürür.

Libya'da sanayiden söz etmek mümkün değildir. Hums'ta çıkan ve "halfa" adı verilen bir bitkiyi tohumundan ayırmak için kurulan iki fabrikadan başka ülkede sanayi adına bir şeyden söz edilmemiştir. Halfa fabrikalarında işçi olarak çalışan yerli halk, sabahtan akşama kadar çalışarak beş kuruş gündelik alabilmektedir. Hiç dinlenmeden ve kimseyle görüşmeden çalışan bu adamlar esir hayatı yaşarken, fabrika sahibi yabancılar ise keselerini doldurmaktadır.

Ebul Muzaffer Receb, Libya'daki İtalyan etkisine dikkat çekmiştir. İtalya burada banka ve okullar açmakta, doktor ve ilaç göndererek halkı kendine çekmeye çalışmaktadır. Yazar ise bu politikanın Trablus'ta sökmeyeceğini düşünmüştür. Çünkü ona göre artık II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve yeni bir Türkiye ortaya çıkmıştır. Herkes bu durumdan hoşnuttur. Ayrıca Trablus halkı dini yönden bağlı olduğu halifeyle ilişkisini kopartacak kadar düşüncesiz değildir. Ona göre Arapların Osmanlı hükümetine karşı itaatleri takdir edilecek türdendir.

Trablus halkının dili Arapça'dır. Ancak Arapça sözcüklerin telaffuzunda farklılıklar görülmektedir. Örneğin burada "cim" harfi "je" biçiminde telaffuz edilmektedir. Arapça'nın dışında Berberice, Sudan dilleri ve İbranice de konuşulmaktadır. Trabluslular çalışkan ve güçlülere karşı sabırlı insanlardır. Zenginleri buldukları çevrenin dışına çıkmamış, yeniliklere ilgi göstermemiştir. Araziyi modern usüllerle ekip biçmeyi araştırmayan, hurmadan başka ağaca heves etmeyen bu insanların kalkınması oldukça güçtür.

Gezginlerin tespitlerine göre Trabluslular inançlı ve dindar insanlardır. Tekke ve zaviyelere ilgi gösterirler. Halkın çoğu Rufaî tarikatındandır. En sıcak ve yorucu günlerde bile Ramazan orucunu terk etmezler. Fakirleri kuru ekmek kabuklarıyla ve suyla iftar ederler. Dinî inançları gereği her türlü güçlüğe sabır gösterirler. Ancak insanların bir kusuru vardır ki o da olur olmaz her şeye yemin etmeleridir.

Trabluslular çetin ve metin insanlardır. Hem yumuşak huylu hem de öfkeli olan bu insanlar medeniyete de savaşa da uygundurlar. Burada insanlık dışı bazı olaylar meydana gelse de bunun temel nedeni eğitimsizliktir. Halkın tamamı silaha meraklıdır. Bunun nedeni ise bölgede güvenliğin bulunmamasıdır.

Gezginler Trablusluların memurluğa çok meraklı olduğunu dillendirmişlerdir. Bunlar ne kadar servetleri olursa olsun, memuriyet için can verirler. Aylık bin kuruştan fazla geliri olanlar bile yüz elli kuruşluk bir göreve tenezzül ederler. Burada II. Abdülhamit devrinden kalma kötü bir alışkanlık rüşvettir, rüşvetsiz iş görülmez anlayışı yerleşmiştir.

Fizan Trablus'a göre hayat şartlarının daha ağır olduğu bir yerdir. Burada ekip biçtikten sonra elde edilen ürün adam başı bir kile undan ibarettir. Fizan'da da ilkel yöntemlerle ve kuyu sularıyla yapılan tarımdan buğday, arpa, darı, kabak, patlıcan ve üzüm yetiştirilmektedir. Bunların dışında halkın temel besini olan hurma da bu yörede bolca bulunmaktadır. Fizan'da evcil hayvan çok sınırlı sayıda bulunmaktadır. Otların azlığı deve ya da koyun gibi hayvanların da azlığına neden olmaktadır.

Fizanlılar ırk bakımından oldukça karışıktır. Burada tam beyaz renkten koyu siyaha kadar bütün ten renkleri vardır. En çok siyahîler bulunmaktadır. Buruno'nun zenci kavimleri ile Sudan'dan gelen zenciler yöre halkının ırkını karıştırmıştır.

Fizanlılar çalışkan, cesur, kanaatkâr ve özellikle de namuslu adamlardır. Trablus, Bingazi ve Tunus gibi civar memleketler içinde Fizanlılar kadar güvenilir ve doğruluktan ayrılmayan adam bulmak zordur.

Gezginler, ülkede ahlak bozukluğuna ve içki tüketimine de dikkat çekmişlerdir. Örneğin Murzuk şehrinde ticarete gelenlerin fuhuş yaptıkları ve bu yöre halkının içkiye düşkün oldukları dile getirilmiştir. Murzuk'ta kadınlar arasında bile içki tüketimi yaygındır. Buradaki kızların yabancıları evde içki âlemine çağırdıkları görülmektedir. Bu tür hoş olmayan durumlar da ahlak bozukluğuna neden olmaktadır.

Câmi, ülkenin güneyinde yaşayan Tuareg kabilesinden uzun uzun söz etmiştir. Bu kabiledede anaerkil bir yapı dikkat çekmektedir. Bu kabile üyeleri çöle kurdukları hasır çadırlarda yaşamaktadır. Daha fakir olanları taş kovuklarını ya da ağaç diplerini mesken tutmuşlardır.

Tuaregler ne bulursa onu yiyen insanlardır. Yiyecek buldukları zaman aşırı derecede yemekte, bulamadıkları zaman ise günlerce aç kalmaktadırlar. Câmi, sekiz gün boyunca hiçbir şey yemeyen bir Tuareg üyesinin, karnını bastırması için kuşağının arasına yassı bir taş sıkıştırdığına şahit olmuştur. Savaş ve eşkiyalıkta yetenekli olan bu kabile açlığa karşı sabırda da yeteneklidir. Çok zor durumda kaldıklarında develerinin kanını içerek karın doyurmaktadırlar.

Tuareglerin başlıca yiyeceği deve sütüdür. Bundan başka keçi sütünden yapılmış sert peynir, nadiren bulabildikleri deve eti ve yine nadiren bulabildikleri hububat ile hurmadır. Bu insanlar her türlü ağaç kökü yiyip deve kanı içtikleri halde tavuk, horoz ve av kuşlarının etini ve bu hayvanların yumurtalarını yemezler. Bunun nedeni ise bu tür hayvanların pislikte karın doyurmalarıdır.

Tuaregler genellikle dağınık halde yaşarlar. Ancak bir tehlike ortaya çıktığında bir yere toplandıkları görülmektedir. Bunlara göre kaçmak en büyük yeteneklerden biridir. Bundan başka son derece bencilik, vefasızlık, yalancılık ve hıyanet gibi kusurları vardır. Bunlar kendinden başka hiç kimseyi sevmezler; kırk yıllık dostunu bile küçük bir çıkar için feda edebilirler.

Gezginlerin Libya sosyal, kültürel ve ekonomik öğelerinde yoğunlaştıkları konular özetle bu şekildedir. Ülkenin dağınık ve karmaşık yapısı gerek şehirlerine gerekse insanlarına yansımıştır. Libya ekonomik anlamda zorluklar içinde olan bir ülkedir. Geçim sıkıntısı her yerde görülmekte, artı mal denen şey neredeyse bilinmemektedir. Özellikle Fizan bölgesinde çöllerde yaşayan halkın durumu içler acısıdır. Fakirliğin, perişanlığın, türlü hastalıkların ve kan davalarının kol gezdiği bu ülkede insanlar şans eseri hayatta kalmaktadır.

4.1.2.4. Libya ve Libyalı İmgesi:

II. Meşrutiyet döneminde Libya'ya giden Türk gezginleri, ülkenin henüz Osmanlı topraklarından ayrılmadığı dönemde orada bulunmuşlardır. Gezginlerin eserlerini 1910 ve 1911'de yazdıkları dikkate alındığında 29 Eylül 1911 İtalyan saldırısından hemen önce ülkede buldukları göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu gezi kitapları Osmanlı Libya'sı hakkındaki son izlenimleri barındırmaktadır. Nitekim 1911'den sonraki Libya, İtalyan Libya'sı olacaktır.

Son dönem Osmanlı Libya'sına bakıldığında ülkede büyük bir düzensizlik ve başıboşluk göze çarpmaktadır. Bu bağlamda devlet otoritesinin yoksunluğu dikkate çarpan unsurlardan biridir. Devletin hemen hiçbir şekilde varlığını gösteremediği, vergi toplayamadığı, ülkenin güvenliğini sağlayamadığı eserlerden çıkartılabilecek önemli imgelerdir. Devlet, kendi varlığını gösterecek görkemli hükümet binaları bile inşa edememiştir. Halkın eğitimi ile ilgili birçok konuda devletin ilgisiz ya da yetersiz kaldığı imgelendiği.

II. Meşrutiyet döneminde Libya, modern hayattan uzak bir yapıdadır. Modernizmin az çok bulaştığı Akdeniz sahilindeki kentler dahi tarih öncesi kentlerinden farksızdır. Dar sokaklar, güneş görmeyen penceresiz evler hem sağlıksız hem de çirkindir. Mimarının estetikten çok güneşten korunmak amacıyla oluşturulduğu bu kentlerde, kentin kültürel dokusunu yansıtacak simgesel nesnelere, eserlere ya da binalara gerek duyulmamıştır.

Kentsel yaşamın en canlı ögesi çarşı ve pazarlardır. Gezginler bu dönemde ticari hayatın belli bir seviyede olduğu kentlere gittiklerinden, her şehirde ilkel de olsa pazarların kurulduğunu imgelemişlerdir. Bu pazarlar tıpkı Mısır'da olduğu gibi birbirleriyle hiç ilgisi olmayan ürünlerin yan yana satıldığı yerlerdir. Ürünleri kategorize etme alışkanlığı bu ülkede henüz yoktur.

Libya'nın kuzey kesimi kalkınmaya elverişli bir yapıdadır. Gerek deniz kenarındaki ticaretten yararlanması, gerekse verimli toprakları bölgenin kalkınmasında önemli etkenler olabilecektir. Ancak burada halkın girişimci ve ileri görüşlü olmaması, eğitim

adına bir şey görmemesi, eski yöntemlerin hiç değişmeden devam etmesine neden olmaktadır. Eski yöntemler terk edilmeyince de gelişme olamamaktadır. Her şeyi devletten bekleme gibi kötü bir alışkanlık Ortadoğu'da olduğu gibi burada da kendini göstermektedir.

Libya'da halkın kozmopolit bir yapıda olduğu görülmektedir. Araplar, Berberiler, zenciler, Sudanlılar, Türkler, Kuloğulları, Yahudiler, Avrupalılar, çeşit çeşit kabileler, özetle, en beyazından en siyahına kadar türlü renkler ülkede yaşam alanı bulabilmektedir. Kabileler arası mücadeleler dışında ülkede etnik çatışma olduğuna dair bir imge yoktur. İnsanlar belli bir geçim sıkıntısı yaşasalar da bu sorunu birbirleriyle çatışarak halletme yoluna gitmemektedir. Gezgınler ülke insanının doğuştan asayişe yatkın olduğunu, hatta kent merkezlerinde Müslümanlarla gayrimüslimlerin kardeş gibi geçindiklerini eserlerinde dillendirmişlerdir. Kabileler halinde yaşanan yerler bunun istisnasıdır, burada gerek yağmacılık, gerekse kan davaları olanca hızıyla devam etmektedir.

II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin Libya ve Libyalılar imgesine damgasını vuran unsurlardan biri, her iki gezginin de Abdülhamit aleyhtarı olmasıdır. Başta da belirttiğimiz gibi gerek Trablus gerekse Fizan II. Abdülhamit döneminde Jön Türklerin kabileler halinde sürgüne gönderildikleri yerlerdir. Ebul Muzaffer Receb'in, Fizan'ın Abdülhamit döneminde nasıl algılandığına dair söylemlerden birkaçı şöyledir:

"Devri sâbıkta efkâr-ı milleti terhib eden bu Sahrâ-yı Kebir şubesi nice evlâd-ı vatanın şehâdet mezarı, bunca ebeveynin kabirgâh-ı âhu zârı olmuştur. Fizândendiği zaman tüyler ürperir. Mazlûmların hâl-i sefâleti tahattur edilirdi. Merkez-i vilâyetten otuz günde varılabilen bu livâ-yı dehşet-ihtivânın yolu birsahne-i dehşet-nümündür." (s. 77)

"Hodgâmâne birsaltanatın, saltanatın değil izmihlâlin tacu tahtını berbât eden fraunanın kurbanı olmak üzere, kâfile kâfile sevk edilen vatandaşlarımız, zebûnkuşâne hile ve desâis ortasında soyulur, keyfi işkencelerle harâb olurdu. Meziyetleri şekâvetten, fitratları melanetten ibâret bulunan o istibdâd sâdıkları işte bu otuz günlük yolun her tarafını mazlûmların, masûmların gözyaşlarıyla sulamıştır!" (s. 77)

"İstanbul'da doğmuş, namuslu bir aile içinde nâz ve istignâlarla büyümüş, sonra senelerce mekteplerde okuyarak, kesb-i nezâket etmiş bir vatan yavrusunun böyle

aşağısından çıkan harâret, yukarısından inen ateş kadar müessir kumovasında ejderler ortasında sefil ve sergerdân ve alelhusûs o can-güzâr darbeler altında nâlân olduğunu görmek değil düşünmek bile insanı terhib eder." (s. 78)

Yazarın yukarıda alıntıladığımız kimi sözlerinden de anlaşıldığı gibi II. Abdülhamit döneminde Libya'nın hem kuzeyi hem de güneyi sürgün yeri olarak bilinmektedir. Bu bölgeler hakkında yazarların belli bir önyargısı olması kaçınılmazdır. Önyargıların ise imgeye doğrudan etki ettiği bilinen bir gerçektir. Ulağlı'nın dediği gibi, "imgeyi öteki hakkında kendi yargılarımız ile zihnimizde oluşturduğumuz önyargıların yansıması veya bir görüntüsü olarak kabul edebiliriz." (Ulağlı, 2006: 106) Edebi eserdeki gerçekliğin yazarın algılaması ile ilişkisi olduğu, algıya da önyargıların etki ettiği dikkate alındığında, II. Meşrutiyet dönemi gezginlerinin okuyucularına sunmak istedikleri Libya imgesine kendi önyargılarının damga vurduğu kaçınılmaz bir gerçek olmaktadır.

Gezginlerin her ikisi de buraya bir görev bağlamında gelmişler ve görevi sırasında gördüklerini aktarmışlardır. Ancak her ikisinin de ülkede gördükleri hemen her eksiği Abdülhamit yönetimine bağladıkları dikkat çekmektedir. Ülkedeki rüşvetin, eğitimsizliğin ya da kötü yönetimin Abdülhamit'in ürünü olduğuna dair ifadelere bakıldığında bu padişaha olan düşmanlığın çok belirgin olduğu eserlerden kolayca anlaşılmaktadır.

Özetle söylersek II. Meşrutiyet döneminde Libya, ekonomik sıkıntılarla boğuşan, karın doyurmak için ilkel yöntemlerle yaptığı tarıma ve yine ilkel yöntemlerle yaptığı ticarete başvuran geri kalmış bir ülkedir. Libya'nın kuzey kesimi kalkınma açısından oldukça şanslıdır ancak bu şansı değerlendirecek girişimci ruhtan yoksundur. Libyalılar ise kozmopolit, eğitimsiz, sabırlı, cesaretli, inançlı, gerektiğinde ağırbaşlı, gerektiğinde son derece öfkeli insanlardır. Son olarak gezginlere göre, İtalyanlar Libyalılara ne kadar sevimli görünmeye çalışırsa çalışsın bu millet Osmanlı yönetimine bağlıdır ve Osmanlı toprağından kopmayacaktır.

4.1.3. Sudan:

Birtakım coğrafi kaynaklarda Sudan Doğu Afrika ülkesi olarak adlandırılmaktadır, ancak biz çalışmamızda Ramazan Özey'in *Afrika Coğrafyası* adlı eserini referans aldığımızdan ve adı geçen araştırmacı tarafından Sudan Kuzey Afrika ülkelerine dâhil edildiğinden bu ülkeyi Kuzey Afrika ülkeleri içinde anlatmayı uygun gördük.

"Arapça'da karşılığı "Siyahların Ülkesi" anlamına gelen "Beledü's-Sudan"; gerçekte Afrika'da, Sahra ile Ekvatorial Bölge arasında yaklaşık 8-16 derece kuzey enlemleri arasında kalan geniş bölgeye denmektedir." (Özey, 2009b: 174) Araplar Afrika'ya girdikten sonra zencilerin yaşadığı ve Kızıldeniz kıyılarından başlayarak Batı Afrika'ya kadar uzanan geniş bir alana Biladü's-Sudan yani "Siyahlar Ülkesi" adını vermişlerdir. Daha sonra "bilad" sözcüğü atılarak bölgeye sadece Sudan denmeye başlamıştır.

Sudan'ın tarihinde Mısır'ın 639'da Amr İbnü'l As tarafından fethedilmesinin önemli bir yeri vardır. Bu tarihten sonra Mısır'a yerleşen Müslümanlar kısa süre sonra ticaret için Sudan pazarlarına gitmeye başlamışlardır. Sudanlılar İslam dinini ilk olarak bu tüccarlar aracılığıyla tanımışlardır. Sudanlılardan bir kısmı İslam'ı tanıdıktan sonra, daha önce Sudan'a girmiş olan Hristiyanlık'ın etkisi azalmaya başlamıştır. Mısır'a yerleşen Müslümanlar 7. yüzyılın ortalarından itibaren Sudan'ı ele geçirmek için birtakım askeri hareketler gerçekleştirmişlerdir. Bu fetih hareketleri uzun süre devam etmiştir. Bunların içinde en etkilileri 1172'de Selahaddin Eyyübî'nin kardeşi Turan Şah'ın ve 1260'ta Baybars'ın düzenlediği seferler olmuştur. Bu seferlerden sonra İslam dini burada daha da güçlenmiştir.

1517'de Osmanlıların Mısır'ı fethetmesi Sudan'da da etkisini göstermiştir. Bu dönemde Sudan'da bulunan Func Devleti daha güneye kaymak suretiyle varlığını devam ettirebilmiştir. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa 1821'de Func Devleti'nin üzerine bir ordu göndermiş ve Sudan topraklarını ele geçirmiştir. Ancak Mehmet Ali Paşa askeri başarısını siyasi alanda gösterememiş ve Sudan halkını hiç memnun etmeyen bir politika izlemiştir. Mehmet Ali Paşa, Sudan'ı fetheden İsmail Paşa'yı görevden alarak yerine kendi oğlunu getirmiştir. O da birtakım siyasi hesaplarla Fransız ve İngilizlerle

işbirliği yapmış ve bazı eyaletlerin valiliklerine bunların adamlarını yerleştirmiştir. Bu durum Sudan'ın Müslüman halkını rahatsız etmiş ve sonuçta Muhammed Ahmed el-Mehdi adlı bir kişi, etrafında adamlar toplayarak 1881'de bir hareket başlatmıştır. Mehdi'nin hareketi kısa sürede geniş bir alana yayılmış ve onu bastırmaya gelen ordular yenilgiye uğratılmıştır. Mehdi, hâkimiyetine aldığı topraklarda ayrı bir yönetim kurmayı başarmış ancak 1885'te öldükten sonra yerine geçen oğlu aynı başarıyı gösterememiş ve Mısır kuvvetlerine yenilmiştir. Daha sonra İngiliz güçler Mısır'daki yönetimin yanlış uygulamalarını düzeltmeyi amaçladıklarını ileri sürerek 1899'da Sudan'a girmişlerdir. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Sudan>)

II. Meşrutiyet döneminde Sudan üzerine izlenimlerini kitaplaştıran tek Türk gezgini Muhammed Mihrî'dir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mısır Prensi Yusuf Kemal avlanmak amacıyla üç ay boyunca Nil Nehri kenarında gezinti yapmış, bu sırada yanında tercüman olarak bulunan Muhammed Mihrî de yolculuk hatıralarını kaleme almıştır. Yukarıda kısaca yakın tarihini aktardığımız Sudan, Muhammed Mihrî'nin ülkede bulunduğu sırada bir İngiliz sömürgesi olmaya başlamıştır. Yaklaşık yüz yıldır Mısır'ın egemenliğinde olan Sudan, o dönemde İngilizlerin elindedir.

4.1.3.1. Sudan Tarihi ve Coğrafyası:

Muhammed Mihrî Sudan'ın tarihine ve coğrafyasına dair birtakım bilgiler aktarmıştır. Ancak gezginin tüm anlattıkları kendi gözlemlerinin ürünü değildir. Daha önce de değindiğimiz gibi yazar kitabını oluştururken yerli ve yabancı birçok kaynaktan yararlanmıştı.

Onun anlattığına göre, Sudan ya da diğer adıyla "Bilâdü's-Sudan""Karalar Ülkesi" demektir. Halkının siyahî olması nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Muhammed Mihrî, Sudan'ın eski tarihine dönük elde fazla bir bilgi olmadığını belirtmiştir. Eski Yunan ve Roma coğrafyacıları Libya adını verdikleri bu bölgenin yaşamaya uygun bir alan olmadığını düşünmüşlerdir.

"Devr-i İslâm'da Arap mücâhidini Afrikâ-yı Şimâlî'yi kâmilten elde ettikten sonra oralardan cenûba doğru ilerleyerek, Sahrâ-yı Kebîr'i şak ile Sudan'a sokulmuş ve

zencilerle münâsebât-ı ticâriyeye girişmişlerdi. Her ne kadar guzât-ı Müslîminin hiçbirisi Sudan'a kadar tevsi'-i fütûhât etmemiş ise de tüccâr ve seyyâhîn Sudan'ın her tarafına girip dîn-i İslâm'ı dahi ta o vakitlerden idhâl eylemişlerdir."
(Muhammed Mihrî, 1326: 160)

Gezginlerden İbn-i Batuta, Sudan'ın birçok yerini görmüş ve izlenimlerini anlatmıştır. Benzer şekilde Şerif el-İdrîsî ve diğer gezginler de bu geniş ülkenin coğrafyasını keşfetmeye çalışmışlar, izlenimlerini özet olarak aktarmışlardır. Avrupalı gezginlerin Sudan'ı gezmeye başlamaları ise çok daha yenidir. Bütün bu gezginlerin eserleri de Sudan'ı bütün yönleriyle ve yerleriyle tanıtmaya yetmemiştir. Ülke hakkında hâlâ bilinmeyen birçok şey bulunmaktadır.

Muhammed Mihrî Sudan'ın sınırlarını tam olarak tayin etmenin mümkün olmadığını, bununla birlikte ülkenin kuzeyde Büyük Sahra çölü ile ve Berberi ülkeleri olan Fas, Cezayir, Tunus, Trablus ile sınırlı olduğunu aktarmıştır. Yine ülkenin kuzeyinde Mısır bulunmaktadır. Ülke güneyde ise Kongo ve Yukarı Gine ile sınırlıdır. Sudan, bu kuzey ve güney sınırları arasında doğudan batıya doğru dar ve uzun bir şekil almaktadır. Bu geniş bölgeyi Doğu Sudan, Batı Sudan ve Orta Sudan biçiminde üçe bölmek gerekmektedir.

"Asıl Sudan 5°-15° arz-ı şimâlî ve 15" tûl-i garbi ile 25° tûl-i şarkî aralarında mümtedolur; Nil'in havzası dâhilinde bulunarak bu nehre dökülen enhârın menâbi'ini, mecrâlarını hâvi olan kısım-ı şarkîsine (Sudan-ı Şarkî), Çad Gölü'nün havzasını teşkil eden ve bu büyük göle dökülen enhârın müsâdif olduğu kısım-ı vustaya(Sudan-ı Vusta), (Yencer) Irmağı'nın havzasına tesâdif eden kısım-ı garbîsine de (Sudan-ı Garbî) nâmu verilir." (Muhammed Mihrî, 1326: 152-153)

Sudan, Büyük Sahra çölünün güneyinde verimli toprakları ve sulak arazileri bulunan bir ülkedir. Onu Büyük Sahra'dan ayıran şey bu sulak arazisidir. Ülkenin yüzeyi düz ve alçaktır. En yüksek yerleri beş yüz metreyi geçmemektedir. Ülkenin nehirleri ihtiyacı karşılayacak düzeydedir. Yağmur zamanlarında bol yağış aldığından nehirlerin debileri yükselmektedir. Bu da tarımsal sulamayı kolaylaştırmaktadır. Doğu Sudan'ın nehirleri Nil'e, Orta Sudan'ın nehirleri Çad Gölü'ne ve Batı Sudan'ın nehirleri Atlas

Okyanusu'na dökülür. Nil'in Habeşistan'dan gelen Mavi Nil kolu ile Sudan sınırından gelen Beyaz Nil kolu ve daha başka nehirler ülke topraklarını sulamaktadır.

Sudan'ın iklimine bakıldığında, Ekvator çizgisine yakınlığı nedeniyle havasının çok sıcak olduğu dikkat çekmektedir. Yazın gölgede ortalama sıcaklığı kırk bir derecedir."Sudan'da yazın hava ve rüzgâr pek şiddetlidir, estiği zaman tozu toprağı, hatta çakıl taşlarını birden süpürüp havaya is'âd eder. İnsanın yüzüne çarpınca güyâ ateşten bir şerâredir zannolunur." (Muhammed Mihrî, 1326: 192)Yağmur mevsimi hazirandabaşlayıp ekim ayına kadar devam eder. Bu mevsimde yağın yağmurların çokluğundan nehirler taşmakta, etrafta biriken küçük su birikintileri de sıtmaya neden olmaktadır. "Sudan'da yağmur yağdığı zaman güyâ testinin ağzından su döker gibi yağar, harâret o kadar şedîd ve medîddir ki orada soğuk nedir bilinmez; lakin ra'd ve berkten, şiddetli rüzgârdan ve kesret-i sâikadan pek çok insan ve hayvan telef olur." (Muhammed Mihrî, 1326: 190)

Özellikle nehir vadilerindeki ve Çad Gölü'nün etrafındaki toprağı çok verimlidir. Ağaçları ve diğer bitkileri çoktur. Bu bakımdan Büyük Sahra'nın çıplak, yanmış, taşlık ve kumluk çöllerinden geçip de Sudan'a gelen bir insan, kendini başka bir dünyada zanneder. Sudan'ın birçok yerinde bitki örtüsü gürdür. Ağaçları özellikle de "Baobab" denilen büyük ağaçları çoktur. Ekip biçilmeyen yerlerinin çoğu otlar, çalılar ve kamışlarla örülüdür. Kimi yerleri ise kumluk ve verimsiz topraklardan ibarettir.

4.1.3.2. Sudan Şehirleri ve Sudan'da Şehircilik:

Muhammed Mihrî, Sudan kentlerinin birçoğunu görememiştir. Bunun nedeni, yolculuğa beraber çıktıkları Prens Yusuf Kemal'in Sudan'a avlanmak için gelmiş olmasıdır. Şehir merkezinde avlanma yapılamayacağından yolculuğun merkezi Nil Nehri vadisi ve bunun yakınlarındaki ormanlık arazi olmuştur. Dolayısıyla Sudan kentlerinin bir ikisi dışında hiçbiri görülememiştir.

Yazarın da aktardığı gibi Sudan'da kent denilebilecek birkaç yer vardır. Bunlardan birisi başkent Hartum, diğeri de İngilizlerin modernize ettikleri Port Sudan'dır. Bunların dışında Batı Sudan'da küçük kasaba ve köylere rastlanmaktadır.

Hartum:

Sudan'ın başkenti Hartum o dönemde de en büyük şehridir. Kent, Mavi Nil ile Beyaz Nil nehirlerinin buluşma noktasında yer almaktadır. Rakımı 385 metre olan Hartum'un nüfusu elli yedi bindir. Hartum, Hicri 1240 tarihinde Mehmet Ali Paşa tarafından Sudan'ın merkezi olmak üzere kurulmuştur. Kent, jeopolitik konumu gereği kısa sürede gelişmiştir.

Kentin işlek bir ticareti vardır. Orta Sudan'la, Kızıldeniz sahillerindeki yerleşimlerle, Kahire ve İskenderiye'yle ticaret yapılmaktadır. Halkı Arap, Zenci, Türk, Kıptî ve diğer unsurlardan oluşmaktadır; halkın büyük bölümü Müslüman'dır.

Bu şehrin her türlü meyve, sebze, kumaş ve diğer malların satıldığı çarşı ve pazarları vardır. Taştan yapılma camileri, küçük bir kışlası, silahların saklanması için deposu ve tersaneye benzer küçük bir imalathanesi vardır. Kentte hurmalıklar geniş bir yer kaplamakta, bunun dışında birçok tarla ve bostan göze çarpmaktadır. Buğday, arpa, susam, pamuk, kavun, karpuz, hurma, limon, portakal, üzüm, Frenk inciri, nar, şeftali, elma, armut, muz ve her türlü sebze, kentte yetiştirilmektedir.

Vadi Halfa:

Vadi Halfa Sudan'ın kuzeyinde, Mısır sınırında küçük bir kenttir. Şehirde, büyük bir kışla, askeri hastane ve hapisane bulunmaktadır. Buradan bir tren hattı geçmektedir. Gerek tren hattı için, gerekse Nil'de çalışan vapurlar için demir ve bakır dökmeye özgü büyük bir fabrika kurulmuştur. Eski bir camisi de bulunan kent, sınırda önemli bir ticaret merkezidir.

Kassala:

"Kasala şehri 1279 sene-i hicriyesinde Elkas Irmağı'nın sahil-i şarkîsinde binâ ve etrafı hendekli bir sûr ile tahkîm olunmuştur. Derûnunda hükûmet-i mahalliyeye âid mebâni ve esliha ve cephâne depoları olduğu gibi çarşı-pazarı ve kırk beş kadar bostan dolabıyla ervâ olunur ve her türlü sebze ve meyve yetişir bahçeleri ve

çarşısında tüccâramahsûs kârgîr mağazaları ve bir zeytin ma'sarasıyla hallâc makineleri vardır." (Muhammed Mihrî, 1326: 325)

Bu şehir Muhammed Mehdi'nin ayaklanmasında Mehdi ordusunun eline geçmiş ve içinde bulunan çok sayıda silah ve ticaret mallarına da bu ordu tarafından el konulmuştur. Bu silahlar sayesinde Mehdi ordusu daha da güç kazanmıştır.

Suakin:

Suakin, Kızıldeniz kenarındaki liman kentidir. Şehrin, 119.000 nüfusu, güzel bir limanı, gazinoları, kahvehaneleri, mercan avlanma yerleri ve deniz altından Aden hattına bağlanan telgraf hattı vardır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı topraklarına katılan şehrin bir kısmı sahilde bir kısmı da küçük bir adadadır.

Port Sudan:

Port Sudan Kızıldeniz kenarında bir liman kentidir. Muhammed Mihrî ülkede yeni yapılan modern liman henüz hizmete açılmıştır. 1906 yılında yapımına başlanan liman, 19 Nisan 1909'da Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa tarafından hizmete açılmıştır. Liman 740 metre uzunluğunda gayet güzel bir rıhtımla süslendirilmiştir. Rıhtım boyu gümrük depolarıyla doludur.

Şehir halkı limanın doğusunda yüksekçe bir bölgede yerleşmiş olup hükümet tarafından şehir merkezine büyük ve gösterişli binalar, apartmanlar inşa edilmiştir. Okullar, hastaneler, telgrafhaneler, hapisane, memurlar için lojmanlar hep hükümet eliyle gerçekleştirilmiştir.

Muhammed Mihrî'nin Sudan kentleri üzerine aktardıkları bunlardan ibarettir. Ülkede şehir niteliğine sahip olan az yerleşim yeri vardır. Sözü edilen kentler çok büyük şehirler olmayıp yavaş yavaş kalkınmanın görüldüğü küçük yerleşim yerleridir. Hemen hepsinin ortak özelliği ticarete dönük yapılarıdır.

4.1.3.3. Sudan’da Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Ögeler:

Muhammed Mihrî ülkenin tamamını gezme fırsatı bulamasa da gerek okuduğu eserlerden gerekse kendi sınırlı gözlemlerinden yola çıkarak Sudan’ın sosyal hayatına dair önemli bilgiler aktarmıştır. Sudan yüzölçümü bakımından büyük bir ülkedir ve içinde çok çeşitli kabileler yaşamaktadır. Gerek Müslümanların gerekse animistlerin yer aldığı bu geniş coğrafyada ortak bir yaşam kültüründen söz etmek güçtür. Buna karşın gezgin onlarca kabile ismini tek tek sayarak ve kısaca haklarında bilgi vererek Sudan halkını okuyucusuna tanıtmaya çalışmıştır.

Muhammed Mihrî’nin bu bağlamda üzerinde durduğu konulardan birisi ülkenin yönetimidir. Onun dediğine göre, Sudan’ın yönetimi sürekli değişiklik göstermektedir. Ülkeyi kimin yönettiği, kimin yönetimde söz sahibi olduğu anlaşılmamaktadır. Örneğin bundan önce Doğu Sudan’ın tamamı Mısır hıdivliğinin idaresindedir. Orta Sudan’da ise Buruno hükümdarlığı yönetime hâkimdir. Batı Sudan’da birkaç yıl önce Elhac Ömer adında birisi büyükçe bir İslam devleti kurarak Gine’nin iç taraflarına kadar etkili olmuştur. Batı Sudan her ne kadar yerli kabilelerin yönetiminde görünse de kabileler Fransa’nın Senegal’deki himayesini tanıdıklarından bu bölge de "Fransız Sudan'ı" olarak bilinmektedir. Özetle bütün bu parçalı ve düzensiz yönetimlere bakarak ülkenin siyasi açıdan dağınık ve başıboş olduğu görülmektedir. Zaten genel olarak Sudan’da ortaya çıkan devletlerin büyük bölümü devleti kuran kişinin ölümüyle son bulmaktadır.

Muhammed Mihrî Sudan’ın ekonomik hayatından söz ederken, tarımdan ve ülkedeki madenlerden söz açmıştır. Buna göre ülkede darı, mısır buğdayı, pirinç, pamuk, çivid, tütün, kahve, patates, hurma ve diğer meyveler yetiştirilmektedir. Sudan’ın en önemli madenialtıdır. Gerek Sennar şehrinin yakınlarında çıkan Sennar altını, gerekse Nuba ya da Şibun dağlarında çıkan altın ülke ekonomisinde önemli bir yer edinmektedir. Nehirlerden toplanan altın tozu ise yerlilerin geçim kaynaklarından biridir.

Sudan halkının asıl yerlisi zencilerdir. Bunlar birçok kabileye ayrılmıştır ve her kabile kendine özgü bir dil konuşmaktadır. Bu kabilelerin birbirlerinden renk, sima ve ahlak bakımından farklılıkları varsa da bu farklılığın ya da yakınlığın derecesi henüz

bilinmemektedir. Yerli zencilerden başka Sudan'da iki millet daha yaşamaktadır. Bunlardan birisi "Fellah" denilen savaşçı bir millettir. Bunların renkleri oldukça esmer ise de sima olarak Kafkasyalılara benzemektedirler. Muhammed Mihrî bu iki milleti ve ülkede İslâm dininin konumunu şu cümlelerle aktarmıştır:

"Sudan'ın her tarafına intişâr eden ve millet-i hâkime gibi geçinen bu kavim birtakım devletler tesis ederek bu son zamanlarda Sudan'ın cenûb ve garb cihetlerinde neşr-i İslâm etmişler ve gittikçe etmekte bulunmuşlardır. Mezkûr iki kavimden diğeri Araplardır ki birbirleriyle mahlût oldukları halde Sudan'ın her tarafında ve alelhusus kısm-ı şimâlisinde hayvânât ahz ve i'tâsıyla ve ticâretle meşgûl olurlar. Bunların ihtilâtı ve dîn-i İslâm'ın kuvvet-i nüfûzuyla lisân-ı Arabî hemen bütûn Sudan'ın lisân-ı edebî ve siyâsîsi sırasına geçmiş ve hükümdârların saraylarında ve hükümet dâirelerinde Arabî tekellüm edilmekte bulunmuştur. Sudan'ın şark ve şimâl kısm-ı ahâlisi zaten eskidenberi Müslim olup kısm-ı cenûbu ve garbîsinde dahi mezkûr Fellahların ictihâdıyla dîn-i İslâm teammüm ederek ahcâr ve eşcâr ve haşerât ve cemâdâta ibadet edenler kalmadığı gibi dîn-i İslâm hattı İstüva'yı tecâvüzle Afrikâ-yı Cenûbîye doğru dahi teammüm ve günden güne terakki ve tevessü' etmektedir." (Muhammed Mihrî, 1326: 156-157)

Sudan'da eğitim diye bir kavramın varlığından söz etmek çok güçtür. Bu ülkede Kur'an-ı Kerim okumayı bilenler bile çok azdır. Bununla birlikte halk tamamen bir vahşi hayatı da yaşamamaktadır. İslam dininin kabulüyle birlikte Araplardan pek çok konuda bilgi öğrenmişlerdir.

Halkın çoğu havasının sıcaklığı nedeniyle bu ülkede yalnızca bir peştamal sararak yarı çıplak gezmektedir. Şehir ve kasabada yaşayanlar ile Arap Fellahları ortalama bir insan gibi giyinmektedir. Muhammed Mihrî'nin bu konuda gözlemleri şöyledir:

"Sudan'da hemen alelumûm ahâli çırcıplaktırlar. Bazıları ağaç yaprağı ve yahut bir parça hayvan derisiyle yalnız edep yerlerini setrederler. Bunların erkek ve kadınları hep tezyinâta mâil ve pek hârisdirler. Ahâli-i merkûmenin gerek erkek ve gerek kadınları ziyet makâmında dizlerine, kollarına, bileklerine ve boyunlarına bakırdan veya demirden ma'mûl türlü türlü halkalar boncuklar takarlar ve tesbih tanesi gibi ağaçtan yapılmış habbeleri dahi ilâve ederek bunların arasına ağaç kökünden ma'mûl birtakım şeyler de asarlar. Bunlardan başka baykuş ve kartal

turnaklarıyla kelp ve çakal ve hayvânât-ı sâire dişlerini ta'lik ederler. Erkekler dahi kadınlar gibi tezyinâta fevkâlâde meraklıdır." (Muhammed Mihrî, 1326: 206)

Sudan'da kadınlardaki bu süs merakı kendilerini güzel göstermek için oldukça ilginç yöntemlere başvurmalarına neden olmaktadır. Örneğin Şelek kabilesinin kadınları, kıvrıcık saçlarını örerler ya da yukarı dikerler ve hayvan tezeğinin külünü inek idrarıyla karıştırarak saçlarına sürerler. Bir çeşit saç bakımı için kullanılan bu tezek külü, yatak odalarının zemininde de bulunmaktadır; zira geceleri çırlıçıplak yatan bu kadınlar küllere sürüne sürüne uyuyarak cilt bakımlarını da tamamlamaktadırlar. Sudanlılar her ne kadar eski adetlerinin bir kısmını devam ettirseler de Orta ve Güney Afrika yerlilerinin gülünç adetlerinden kendilerini İslamiyet sayesinde kurtarmışlardır. Hemen çoğu cana yakın ve misafirperver insanlardır.

"Zencilerin ırklarına mahsûs eğlenceleri pek sevdikleri cihetle tab'ân oyuna ve raksa meyilleri ziyâdedir. Demircilik ve kuyumculuk eskiden beri iştigâl ettikleri sanâiyeden olmakla gerek âlât-ı ziraiye ve evâni-i beytiyye ve gerek kadınlarının levâzım-ı tezeyyün ve tecemmüllerini kendileri imâl ederler. Topraktan çanak çömlek ve testi ve küp gibi şeylerin imâli husûsunda dahi mahâretleri vardır. Derileri kendileri dibâgat ettikleri gibi bundan ayakkabı ve mevâdd-ı saraciyye ve sâireyi de imâl ederler. Şu sanatlara olan ehliyetleri medeniyete kabiliyetlerine delâlet etmekle beraber meskenleri umumiyet üzere kamyştan üstleri saman ve otlâ örtülü dâirevi kulübelerden ibâret bulunması da hâlâ tavr-ı bedâvetlerine delildir." (Muhammed Mihrî, 1326: 157)

Sudanlıların yemek kültürü mide kaldıracak türdendir. Yazarın dediğine göre, yerli kabileler dağda bayırda rastgeldikleri hayvan ölümlerini yemekte dirler. Havada dönüp duran kartal ya da çaylak gibi kuşlardan yakın bir yerde leş olduğunu anlayan yerliler, mal bulmuş mağribi gibi sevinmektedirler. Bu leşin kokmuş ya da kurtlanmış olması onlar için önemli değildir.

"Ekser Afrika sığırlarının işkembeleri birtakım ufak kurtlarla memlû olduğundan bu kurtları ayıklayıp sakız leblebisi gibi avuç avuç ağızlarına atarak yerler ve bunu yedikçe güyâ bir lezzetli şeymiş gibi izhâr-ı mahzûziyet ederler. Bundan başka semizce akreplerle, kelebek ve pervâne ve gayet yağlı kurt ve yılan ve haşerât-ı sâire ekl ederler. Hâsılı ahâli-i mezkûrenin bu âdetleri katiyyen mübalâğalı

olmayıp hakiki vecihle yazıldığından bunlara bakıp da sâir yemeklerini anlamalıdır." (Muhammed Mihrî, 1326: 271)

Yemek kültürü bağlamında yamyamlıktan da söz edilmelidir. Sudan halkının büyük bölümü Müslüman'dır, dolayısıyla genel bir yamyamlığın bu ülkede varlığını iddia etmek çok güçtür. Ancak yazarın da belirttiği gibi bir kısım yerli kabileden insan eti yendiğine dair tespitler vardır. Ayrıca yazar kimi çevreler tarafından yamyamlarda maymun gibi kuyruklar bulunduğunun söylendiğini, hâlbuki bunun doğal bir kuyruk olmayıp yerli halk tarafından süs amacıyla takıldığını, kendisinin bizzat buna şahit olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda yazarın Şelek kabilesinden söz ederken kullandığı şu ifadeler oldukça açıklayıcıdır:

"Bu yam yam ahâlisi herkesin dediği gibi kuyruklu olmayıp bizzat gördüğüm bu vahşiler nev-i beşerden asla farkları olmadıktan başka bizim gibi mucib-i esef veya meserret olan ahvâlde ya müteessif veyâhût memnûn olurlar ve bizim muzikalarımız asâkirimizi nasıl harbe teşvîk ve tahrîs eder ise onlarda davul ve borular çalarak kendilerini kavgaya teşci' ederler. Burada Türkçemizde ma'rûf olduğu üzere istimâl ettiğimiz bu yam yam lafzının sahîhi (niyam niyam) dır.(Dinka) lisânından alınmış olan bu ta'bir ekul demektir ki bundan maksat niyam niyamların insan eti ekl ettiklerine telmîhdir. Bunlar nâm-ı mezkûr ile hem Asya ve Avrupa hem de Amerika'da meşhûr olmakla beraber kendilerinin asıl ismi olan (Zenday) ta'birinden de sarf-ı nazarla yalnız Türkçede ma'rûf olduğu üzere yam yam ta'birini istimâl ediyoruz. Hatta Sûdân ahâlisi bu (Zenday) halkından başka insan eti ekl eden ne kadar kabâil-i vahşe-i sâire var ise cümlesini niyam niyam lafzıyla yâd ederler." (Muhammed Mihrî, 1326: 211-212)

Sudan'ın sosyal ve kültürel hayatını bu şekilde özetlemek mümkündür. Muhammed Mihrî, okuduğu kitaplardan da yararlanarak eserinde elli dört Sudan kabilesini ve bunların bir kısmının da alt kollarını yazmış, her birini bir iki cümleyle de olsa tanıtmıştır. Yine yazarın eserinde Sudanlıların hastalıkları ve avlanma yöntemleri ayrı ayrı anlatılmıştır. Sudan'daki bitki ve hayvan çeşitlerini sayfalarca anlatan yazar gereksiz birçok bilgiyi eserine doldurmuştur.

4.1.3.4. Sudan ve Sudanlı İmgesi:

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitapları içinde yalnızca *Sûdân Seyâhatnâmesi*'nde Sudan'a özgü izlenimlere rastlanabilmektedir. Muhammed Mihrî'nin yolculuğu avlanma odaklı olduğundan, yazar bütün yönleriyle Sudan'ı gözleme fırsatı bulamamıştır. Eserinden anladığımız kadarıyla yazar, prens avlanmaya gittiğinde civarda dolaşmış ya da yolculuk yaptıkları gemide kalmayı tercih etmiştir. Bu bakımdan yazarın bütünüyle bir Sudan imgesi çıkartması güçtür. Ancak onun anlattıklarına genel olarak bakıldığında Sudan'ın geniş bir alana yayılmış, sıcak ve sulak bir ülke olduğu dillendirilebilir. Mısır'ın güneyinde yer alan bu ülke son dönemlerine kadar Mısır etkisinde bir Müslüman ülkesidir. Ülkede siyasi birlikten söz etmek oldukça güçtür. Yüzölçümünün çok geniş olması ve sık sık ülke hâkimiyetinin el değiştirmesi, oturmuş bir devlet yapısından oldukça uzak olduğunu göstermektedir. Mısır kendisine yakın olan kimi şehirlerde birtakım yatırımlar yapsa da ülkenin bütününde Mısır'ın ciddi bir yatırımı olmadığı görülmektedir. Bu dönemde Sudan kendi geleceğine kendisi karar verebilen bir ülke değildir. Ülkede birlik beraberliğin olmadığı ya da yerli halkın yönetmeye merakı olmadığı eserden çıkartılabilir.

Sudan o dönemde henüz modern hayatla tanışmamış, insanları şehirlerde değil kırdaki yaşayan bir ülkedir. Ülke çok geniş topraklara sahip olmasına karşın doğru dürüst bir kente sahip değildir. Eserde anlatılan kentler de Sudan'ın kendi kültürel dokusunu değil, Mısır ya da İngiliz kültürel dokusunu yansıtmaktadır.

Eğitim kavramı henüz bilinmemektedir. Ülkede insanların eğitimini öncülleyen kanunlar olmadığı gibi çocukların gidebileceği okullar da yoktur ya da çok sınırlı sayıdadır. Burada insanlar okuyup meslek sahibi olma kavramına alışkın değildir. Burada meslekler insanlara doğuştan gelmektedir: avcılık ve çiftçilik. Ülkede bu iki mesleğin dışında öne çıkmış meslek bulmak güçtür. Sınırlı da olsa ticaretin yapıldığı kimi kentlerde tüccarlar da bulunmaktadır; ancak ticaret yapılan kentlerde nüfus kozmopolit bir yapıda olduğundan tüccarların büyük bölümünün yabancı olması büyük bir olasılıktır.

Sudanlılar kabileler halinde yaşamaktadırlar. Bunların kıyafetleri de yedikleri şeyler de oldukça farklıdır. Yazarın bu kabilelerin iğrenç şeyler yediğine dair ifadeleri, okuyucusunda bu halkın yamyamlık da yapabileceğine dair bir izlenim oluşturmaktadır.

Ancak yazarın da belirttiği gibi yamyamlık bir kısım kabilelerle sınırlı olup Sudan'da gelenek haline gelmiş yaygın bir yamyamlıktan söz etmek mümkün değildir.

Özetle Sudan, geniş toprakları olan, sıcak ve fakir bir ülkedir. Ülke, moderniteden ve devlet otoritesinden uzak bir yer olarak imgelemiştir. Devletin burada etkili olduğuna dair işaret olmaması; ülke sınırlarının kesin çizgilerle çizilmemesi; ordusundan ya da vergi sisteminden söz edilmemesi, burasını bir ülkeden çok, içinde farklı kabilelerin yaşadığı geniş bir coğrafya yapmaktadır. Ülke toprakları o dönem İngiltere'nin sömürgesi altındadır, ancak yazar bu konuya çok yüzeysel değinmiştir. Halkının büyük bölümü Müslüman olan bu ülkede birçok yerli kabile bulunmakta ve bu kabileler de ilginç yemek ve kıyafet kültürüyle oldukça farklı bir portre çizmektedirler. Yerli kabilelerin kıyafet ve yemek kültürleri eleştirilmekle birlikte bunları aşağılayıcı ifadelerden kaçınıldığı görülmektedir. Yamyamlık gibi insanlık dışı bir durumun Sudan'da yaygın olmadığı, yalnız birkaç kabilede bunun örneklerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

4.2. Gezginler ve Bütünüyle Afrika İmgesi:

4.2.1. Gezginler ve "Öteki":

II. Meşrutiyet döneminde Afrika'yı anlatan gezi kitaplarına bakıldığında öncelikle dönem gezginlerinin belli bir görev bağlamında bu ülkelerde buldukları göze çarpmaktadır. Dolayısıyla hiçbir gezgin buraya turistik bir gezi amacıyla gitmemiştir. Gezginler bir yandan görevlerini yerine getirmişler, bir yandan da buldukları yöre hakkındaki izlenimlerini aktarmışlardır. Bu durum, yazarların ülkenin her tarafını görmelerini engellemiştir. Onun için de-örneğin Muhammed Mıhrî'de olduğu gibi-gezginler ülkeyi tanıtmak için başka gezi kitaplarına da başvurmak zorunda kalmışlardır.

Bu dönemde Afrika'nın sadece kuzey kesimine gezi yapılmıştır. Güney Afrika, Batı Afrika, Doğu Afrika ya da Orta Afrika hakkında gezi kitaplarından bilgi edinmek mümkün değildir. Gezginlerin buldukları ülkeler ya doğrudan Osmanlı hâkimiyetinde olan ülkelerdir ya da Sudan örneğinde olduğu gibi dolaylı yoldan Osmanlı'yla bağlantısı olan ülkelerdir. Sudan o dönemde Mısır'la İngiltere arasında hegemonik mücadeleye sahne olan bir ülkedir, Mısır ise henüz tam anlamıyla Osmanlı hâkimiyetinden ayrılmamıştır. Bu bakımdan Osmanlı ile Sudan'ın dolaylı da olsa bir bağlantısı vardır.

Gezi kitaplarında Afrika'nın tamamı hakkında bilgi bulunmaması, II. Meşrutiyet dönemindeki Afrika algısının içeriğini eksik bırakmaktadır. Gezginler Afrika'nın sadece birkaç Müslüman ülkesini görebildiklerinden diğer halkların, yerli kabilelerin, animistlerin inançları ya da yaşam tarzları hakkında bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla bu dönemde Avrupalı oryantalistlerin Afrika üzerindeki hegomonik ve aşağılayıcı yaklaşımlarının Türk aydınlarında da olup olmadığını tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Gezginler ve "öteki" bağlamında yazarların "öteki"ni düşman olarak algılamadıklarına da değinmek gerekir. Bu dönemde gidilen ülkeler düşman ülkeler değildir. Üç ülkeyle de Osmanlı'nın ilişkisi bulunmaktadır. Libya ise zaten doğrudan Osmanlı'ya bağlı eyaletlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda gezginlerin yöre halkını düşman olarak görmesi söz konusu değildir. Kaldı ki bu ülkeler hep Müslüman ülkelerdir, bu durum da gezginlerin imgelerine etki etmiş olmalıdır. Eserlerde genellikle "öteki"ne acımaya ve

"öteki"nin içinde bulunduğu kötü durumdan Osmanlı yönetimini sorumlu tutmaya dönük bir eğilim vardır.

Bu dönem gezginleri genel olarak Afrikalıları karakter bakımından beğenmemişlerdir. Cenab Şahabeddin'in Mısırlılar üzerine söyledikleri, Câmi'nin Libya'daki Tuareg kabilesi üzerine söyledikleri ve Muhammed Mihrî'nin yerliler üzerine anlattıkları hatırlandığında, gezginlerin Afrikalıları uyuşuk, sıvışık, sözden anlamaz, kan davası güden, bencil, vefasız, yalancı, hain, çıkarıcı, ne bulursa yiyen insanlar olarak imgeledikleri ortaya çıkmaktadır. Fizanlıların dürüst olması, Trablusluların dindar olması, Sudan yerlilerinin cana yakın olması gezi kitaplarında dile getirilmiştir ancak bunlar olumsuz imgeler yanında daha cılız kalmaktadır.

4.2.2.Bütünüyle Afrika İmgesi:

Gerek Afrika üzerine gezi kitaplarının azlığı, gerekse bu kıtadan sadece üç tane ülke anlatılması bütüncül bir Afrika imgesine engel olmaktadır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi gezginler Afrika'dan sadece üç Müslüman ülke görmüşlerdir. Dolayısıyla onlarca ülkenin ve yüzlerce inancın birkaç Müslüman ülke üzerinden özetlenmesi mümkün olmamaktadır. Burada anlatılan Müslüman ülkeler Afrika'nın tamamını temsil etme özelliğine sahip değildir.

Bir diğer sorun, gezilen üç Afrika ülkesinin de birbirinden oldukça farklı yapılarda olmasıdır. Mısır, genel olarak o dönemde ekonomik bakımdan rahat bir ülkedir. Tarımdan, ticaretten ve turizmden önemli gelirler elde edilmektedir. Ülkede yaklaşık yüzyıl önce başlayan modernleşme faaliyetleri meyvelerini vermeye başlamıştır. Mısır'da tıpkı Avrupa'nın büyük şehirlerinde olduğu gibi geniş caddelere, mesire yerlerine, hayvanat bahçelerine, elektrikli tramvaylara, aydınlatma sistemlerine ve iyi sayılabilecek belediye hizmetlerine rastlanmaktadır. Libya ve Sudan ise hemen bütün bunlardan mahrum, geri kalmış ülkelerdir. Gerek Libya'da gerekse Sudan'da insanlar ancak karınlarını doyurabilmektedir. Sudan, kendisini doyurabilme bakımından Libya'dan biraz daha şanslıdır. Çünkü bu ülkede tabiat daha gür ve toprak daha sulaktır. Sudan'da halk, yaban hayvanları avlayarak, meyveler toplayarak doğadan yoğun bir şekilde yararlanmaktadır. Sulak arazilerin çokluğu da Sudanlılar için büyük bir şanstır. Libya ise, geniş çöllerle, kavurucu sıcakla ve susuzlukla mücadele etmektedir. Ülkede orman olmadığından yaban hayvanları ya da yabani meyveler bulmak da mümkün

olmamaktadır. Gezginler sekiz gün boyunca hiçbir şey yememiş insanlarla karşılaşmışlar, halkın durumunun ne kadar kötü olduğunu imgelemeye çalışmışlardır.

Anlatılan üç ülkeye genel olarak bakıldığında düzensizliğin, başıboşluğun ve devlet otoritesinden yoksunluğun öne çıktığı görülmektedir. Düzensizlik çarşı pazardan sokaklara, eğitimden tarıma kadar her alana yayılmıştır. Bu ülkelerin çarşuları karmakarışıktır. Birbiriyle ilgisi olmayan yüzlerce ürün dükkânlarda yan yana satılmaktadır. Sokaklar karmakarışıktır, yollar sık sık çıkmaz sokaklarla sonlanmaktadır. Mimari karmakarışıktır, yepyeni bir binanın yanı başında yıkılmak üzere olanı bulunmaktadır. Bu ülkeler devlet otoritesinin bulunmadığı, düzeni sağlayan aktörlerin ortada görünmediği yerlerdir. Halkın kanunlarla sınırlandırıldığına, belli bir askerlik yükümlülüğü bulunduğuna, eğitimin devlet eliyle sağlandığına hatta düzenli vergi toplandığına dair işaretler bulmak güçtür. Bu durum Libya ve Sudan'da daha belirgin olmakla birlikte Mısır için de geçerlidir. İskenderiye'ye gelen bir turistin daha ayağını toprağa basmadan esnafın saygısızca hücumuna uğraması ve bu duruma dur diyecek bir polisin, zabitanın bulunmaması Mısır'da devlet denen şeyin henüz tam anlamıyla bilinmediğini göstermektedir. Devlet olan yerlerde her şey kurallara tabidir, kural çiğneyen ise ceza görmektedir. Hâlbuki bu ülkelerde kurallar belli olmadığı için turistler esnafın insafına bırakılmıştır.

Ülkelerin bir diğer ortak özelliği bu ülkelerde modern kentleşmenin henüz gerçekleşmediğidir. Mısır'da Avrupa usulü caddeler, yollar, ulaşım araçları görülse de Cenab Şahabeddin'in anlattıkları dikkate alındığında henüz bu ülkenin kentleşme konusunda çok geri olduğu görülmektedir. Kentler, dar ve pis sokakları, penceresiz çirkin evleri, eşeklerle yapılan ulaşımı, dilencileri, eşekçileri, sinekleri ile oldukça perişan, moderniteden uzak yerleşim yerleridir. Aydınlatmanın olmadığı, su ve kanalizasyon şebekelerinin, tiyatroların, mağazaların, kütüphanelerin, mesire yerlerinin ya da benzer birçok modern kent unsurunun bulunmadığı bu yerler şehir denilecek düzeyde değildir. Buralar, insanların bir arada yaşadığı toplama yerlerinden öteye geçememiştir. Pek çok kent etrafındaki pislik ya da bataklık nedeniyle hâlâ sıtma hastalığıyla mücadele etmektedir. Bu gibi durumlar da ülkelerin kentleşme konusunda henüz Ortaçağ düzeyinde olduğunu göstermektedir.

Afrika'da sözü edilen ülkelerde modern tarımdan ve sanayiden söz etmek güçtür. Mısır bir miktar bu konuda daha iyidir, ancak aynı dönemde sanayileşme hamlesini gerçekleştirmiş Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında o da çok gerilerde kalmaktadır. Mısır'da tarla sürmeden tarım yapılması, Libya'da ilkel tarla sürme ve sulama yöntemleri kullanılması, Sudan'da benzer nitelikte ilkel tarımsal faaliyetlerle karşılaşılması sözü edilen ülkelerin bu konuda da oldukça geri olduklarını göstermektedir. Tarımdaki ikellik sanayide de görülmektedir. Bu ülkelerin şehirlerinde binlerce işçi çalıştıran büyük fabrikalardan, fabrikalarda üretilen malların taşındığı devasa gemilerden, malların saklandığı büyük depolardan söz etmek imkânsızdır. Bu ülkelerin sanayileri birkaç küçük fabrikadan, basit ürünlerin yapıldığı birtakım imalathanelerden ya da el tezgâhlarından ibarettir. Ülkelerdeki bu küçük fabrikaların sahipleri de yabancılardır; yerli halk çok düşük maaşlarla zor şartlar altında bu fabrikalarda işçilik yapmaktadır.

Benzer durum ticaret için de geçerlidir. Gerek Mısır'da gerekse Libya'da jeopolitik konumları gereği bir miktar ticaret hacmi bulunmaktadır. Özellikle Mısır'da ticaretten önemli düzeyde para da kazanılmaktadır. Ancak asıl büyük ticaretin yabancılardan elinde olması, Mısırlıların sadece hamallıkla yetinmeleri ülkedeki yabancı etkisini gözler önüne sermektedir. Gezginler ticaretteki yabancı hegemonyasının bu kadar belirgin olmasında, yerli tüccarların da kusurunun bulunduğunu söylemişlerdir. Onlara göre yerli tüccarlarda girişimcilik ruhu yoktur. Birbirlerini çekemedikleri için ortaklık da yapamamakta ve bir türlü işlerini büyütememektedirler. Dolayısıyla yerli tüccarlar hep aynı yerde sayarken, yabancı tüccarlar gün geçtikçe kalkınmaktadırlar.

Yabancılardan söz etmişken ülkelerdeki İngiliz ve İtalyan etkisine de değinmek gerekir. Mısır ve Sudan'da İngiltere'nin hegemonik etkisi ekonomide ve kentleşmede açıkça kendisini göstermektedir. Mısır'da İngiliz askerleri sokaklarda ve kışlalarda boy göstermektedir. İtalyanlar ise Libya'ya etki etmeye çalışmakta, onlara hastane açarak, doktor göndererek sevimli görünmeye çalışmaktadırlar. Ancak henüz Libya sokaklarında İtalyan askerleri dolaşmamaktadır.

Afrika'da halk doğayla mücadele etmemekte, doğanın kendisine verdikleriyle yetinmektedir. Bu ülkelerde çöl hayatı, kum fırtınaları, susuzluk, kuraklık, açlık ve hastalık kanıksanmış durumdadır. Halkın bunlarla mücadelesi savunmadan öte

geçmemektedir. Doğanın verdiği genel olarak büyük bir tevekkülle karşılanmaktadır. Örneğin Mısır'da bütün hayat Nil Nehri'ne bağlıdır. Bu nehre herhangi bir şey olduğunda Mısır'da yaşam sona erecektir. Bu kadar yaşamsal öneme sahip olan Nil Nehri kendince belirlediği mecrasında akmakta, insan eliyle ona müdahale edilmemektedir. Yine bu nehirden pek çok şekilde yararlanmak düşünülmemekte sadece tarımsal sulama ve ulaşımda yararlanılmaktadır. Tarımsal üretimin çoğaltılması konusunda da insanlar sadece doğadan yardım beklemektedir. Tarlayı bile sürmeyen Mısırlı çiftçiler, gübre atarak ürünü çoğaltmayı akıllarına getirmemektedir. Ürünün az veya çok olması insan emeğine değil, doğaya bağlıdır.

Afrika ülkelerinde eğitim çok geri durumdadır. Bu ülkelerde okuma yazma oranı da, okullaşma oranı da çok düşüktür. Halkın büyük bölümüne ilkokul seviyesinde bir eğitim bile verilememiştir. Mısır'daki El Ezher dışında bu ülkelerde yüksek öğretim diye bir şey hiç yoktur. Eğitimle ilgili yasal düzenlemeler yapılmamıştır. Çocuğu okutup okutmama tercihi aileye bırakıldığı için tıpkı Libya'da olduğu gibi okul açılrsa da aileler tarafından talep olmamıştır.

Son olarak bu ülke halklarının kozmopolit yapısına değinmek gerekir. Gezginler gittikleri her kentte halkın çok farklı milletlerden oluştuğuna dair ifadeler kullanmışlardır. Bu durum üç ülke için de geçerlidir. Mısır'da Kahire ve İskenderiye sokakları, Libya'da Trablus sokakları, Sudan'da ise Hartum sokakları bin bir çeşit insanla doludur. Bu ülkelerde her renkten, her milletten insanlara rastlanmaktadır. Ülkelerde farklı milletlere ait unsurların bir çatışmaya neden olduğuna dair herhangi bir işaret yoktur; ancak bu kozmopolit yapı nedeniyle Avrupa'nın ulus devletlerinde görülen birlik beraberlik de Afrika ülkelerinde görülmemektedir.

Özetle söylersek II. Meşrutiyet döneminde Afrika ülkeleri üzerine az sayıda gezi kitabı yazılmıştır. Bu kitaplarda da sadece üç Müslüman ülkeye yer verilmiştir. Bu ülkeler geri kalmış, pis, fakir, düzensiz yerlerdir. Modern kentlerden, düzenli eğitimden, disiplinli ordudan, vergi sisteminden, gelişmiş bir sanayiden, devlet otoritesinden yoksundur. Bu ülkelerin insanları da eğitimsiz, fakir, bütün ömrü hayatta kalma mücadelesiyle geçen, geleceği düşünerek değil bugünü düşünerek yaşayan insanlardır. Afrikalıların bir kısım iyi davranışları bulunsa da genel olarak kitaplarda olumsuz yönleriyle imgelemişlerdir.

SONUÇ

Bu çalışmada, II. Meşrutiyet döneminde eser veren otuz bir yazarın toplam kırk gezi kitabı incelenmiştir. Gezi kitaplarının on dokuzu Avrupa üzerine, on altısı Asya üzerine, beşi de Afrika üzerinedir. Üç kıtada toplam kırk üç farklı ülkeyi gözlemleyen dönem yazarları, gerek aldıkları eğitim, gerekse farklı dünya görüşleri nedeniyle her ülkeyi aynı biçimde algılamamışlardır. Bununla birlikte kimi ortak imgelerin bulunduğu da göze çarpmaktadır.

Bu dönemde hakkında en çok eser yazılan kıta Avrupa, hakkında en çok eser bulunan ülke ise Almanya'dır. Toplam kırk gezi kitabının on dokuzunda Avrupa, bunların sekizinde ise Almanya ve Almanlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Avrupa'ya daha çok ilgi duyulmasında dönemin entelektüel ruhuna hâkim olan Batıcılık ideolojisinin ve modernizme duyulan hayranlığın büyük etkisi bulunmaktadır. Almanya'ya daha çok ilgi duyulmasının nedeni de II. Meşrutiyet döneminde Almanya'nın hem dost bir ülke olması hem de ulaştığı modern düzey nedeniyle birçok Türk aydını arasında model ülke olarak algılanmasıdır.

İncelememizde sık sık belirttiğimiz gibi II. Meşrutiyet dönemi gezgininin yolculuk amacı somut bir nedene dayanmaktadır: Osmanlı Devleti yıkılmaktadır ve bu yıkılışı önlemek için farklı ülkelerin gözlemlenmesi, onlardan alınması gerekenlerin yerinde tespit edilmesi gerekmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile gezginler, dünyanın farklı ülkelerine dağılmışlar ve orada gördükleriyle tekrar ülkelerine dönmüşlerdir. Gözlemlediklerinin Türk milletinin işine yarayacağını düşünen yazarlar bunları kitaplaştırarak toplumsal bilinç oluşturmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla gezginlerin büyük bölümü için "öteki" derinlemesine incelenmesi gereken bir nesnedir. Nasıl ki her bilim dalının kendine özgü bir nesnesi bulunmaktadır, gezi kitaplarının da kendine özgü nesnesi "öteki"dir. Dönem gezginleri bu nesnelerini pragmatik bir anlayışla incelemiş, ondan yararlanma yöntemleri üzerinde kafa yormuştur.

Avrupa üzerine yazılan gezi kitaplarına genel olarak bakıldığında, yazarların gezilen ülkelerdeki düzene ve modern öğelere büyük bir hayranlık duydukları kolayca göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Avrupa'yla ilgili ikircikli bir tutumun olduğu da kuşkusuzdur. Gezginler Avrupa'yı hem "yeryüzündeki cennet", hem de "şeytansı bir

güzellik" biçiminde imgelerken bu gelgitleri sıkça yaşamışlardır. Bunda en önemli etken II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumunda Avrupa karşısında ikircikli bir tutumun bulunmasıdır. II. Meşrutiyet döneminde Batı, bir yandan kendisiyle asırlardır mücadele edilen bir düşman, bir yandan da ulaştığı hayat seviyesi nedeniyle kendisine hayran olunan bir sevgilidir. Dönem gezginleri bir yandan Avrupa'ya hayranlık duymuş, bir yandan da ondan nefret etmiştir. İki duygu arasında baskın olanı ise hayranlıktır.

Bu bağlamda kimi gezginlerin Avrupa'yı anlatırken aşırı hayranlığa kaçıp Batılı bir oryantalist gibi "biz"i aşağıladığına, Türklerin geri kalmışlığını Şarklı olmalarına bağladığına dikkat çekmek gerekir. Ahmet İhsan ve Celâl Nuri başta olmak üzere kimi gezginler çeşitli ifadelerinde Avrupa'nın kalkınmışlığı karşısında şoka girerek toplumumuzdan utanmışlar, biz'im bir türlü adam olamadığımızı dillendirip durmuşlardır. Gezginlerin bazıları ise bu durumun tersine oksidental bir algıyla biz'i övmüş, Batı'yı ve Batılıları ise aşağılamıştır. Bu tür nitelendirmeler özellikle İtalyan toplumu hakkındaki izlenimler sırasında görülse de kimileri bütün bir Avrupa kültürünü kuşatacak biçimde söylenmiştir. Bu durum dönem Türk gezginlerinin Avrupa karşısındaki ikircikli tutumunu gözler önüne sermektedir.

Yine dönem Avrupa üzerine yazılan gezi kitaplarına bütünüyle bakıldığında "öteki" imgesinin yüzeysel bir bakışla algılandığı dikkati çekmektedir. Gezginler orada gördüklerini somutlamaya çalışırken "neden"lerden çok "sonuç"lara odaklanmışlardır. Nedenleri tespit ettikleri yerlerde de oldukça yüzeysel nedenlere gönderme yapmışlar, derin yapıya dair fikir beyan etmemişlerdir. Örneğin gezginler Avrupa'nın zenginliğini, refahını sayfalarca anlattıkları bölümlerde genellikle başarıyı çok çalışmaya, vakti iyi değerlendirmeye bağlamaktadırlar. Hâlbuki dönem Avrupa'sı çalışma ve düzenle birlikte zenginliğini önemli ölçüde sömürgelerine borçludur. Avrupa'nın sömürgelerinden ise söz edilmemiştir.

Dönem Türk gezginlerinin imgelerine bakıldığında Avrupa'nın her şeyden önce modernist yapısıyla öne alındığı görülür. Avrupa'nın uzun mücadelelerden sonra geleneksel yaşam biçiminden ayrılarak modern/seküler yaşam biçimine geçmesi, tanrı merkezci bir yaşam algısından sıyrılarak birey merkeziliğe yönelmesi, modern Avrupa kültürünün şekillenmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Avrupa'nın moderniteye dönük geçirdiği bu değişim, dönem Türk gezginlerinde kötü bir aşamadan iyi bir

aşamaya geçiş olarak algılanmıştır. Modern Avrupa kötünden iyiye doğru evrilen, kötülüklerini geride bırakan yanıyla gezginlerden övgü almaktadır. Nitekim gezdikleri ülkelerin tarihi hakkında bilgi aktaran gezginler-İtalya hariç-bütün ülkelerin eskiden çok kötü şartlarda yaşadıklarını, sefalet içinde olduklarını, yaptıkları yenilikler, gayretli çalışmalarla o dönemde çok mutlu bir hayata kavuştuklarını anlatmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi kötünden iyiye doğru evrilen bir Avrupa tarihi, gerekli düzenlemeler yapıldığı takdirde karanlıktan aydınlığa çıkılabileceğinin örneği olarak Osmanlı toplumuna sunulmaktadır.

Modernizm deyince "yeni" oluşu anlayan Türk gezginini bu dönemde en çok Avrupa'nın yeni yönlerine ilgi duymuştur. Dönem gezi kitaplarında Avrupa hep "yeni" taraflarıyla övülür. Avrupa'nın her tarafı yeni olan ürünlerle, sistemlerle, öğelerle doludur. Binaları yeni ve gösterişlidir, ulaşımda başta metro olmak üzere daha yeni ve teknolojik araçlar kullanılmaktadır. Şehirlerin caddeleri, sokakları, kaldırımları, kanalizasyon sistemleri, aydınlatma sistemleri, mezbahaları, pazarları, itfaiye teşkilatları hep "yeni"dir. Kuşkusuz her yeni olan şey insanlara cazip gelmektedir. Avrupa yenidir ve dolayısıyla gezginlere de cazip gelmektedir.

Avrupa modernizminde kural ve düzen öne çıkmaktadır. Avrupa'da dağınıklık yoktur, bu yüzden gezi kitaplarında "her şey güzel, her şey yerli yerinde" türünden cümlelere sıkça rastlanmaktadır. Şehir içinde ya da şehir dışında, okulda ya da tarlada her şey belli bir düzen içindedir. Yazarlar kimi zaman aşırı düzenin gözleri bunalttığından bile şikâyet etmişlerdir.

Avrupa ülkelerinde kurumların sağlamlığı ve hukukun üstünlüğü bir diğer göze çarpan unsurdur. Avrupa'yı Avrupa yapan kurumlarıdır. Gezilen ülkelerde her kurumun, kendi sınırlarında kalmak kaydıyla görevini son derece başarılı bir şekilde yerine getirdiği dikkati çekmektedir. Avrupa'da hukukun üstünlüğü çok net biçimde göze çarpmaktadır. İstisnasız bütün Avrupalılar hukukun güvencesi altındadır. Bu ülkelerde mahkeme yapılmadan insanlara ceza verilmez; mahkemede karşı karşıya gelen her iki tarafa da eşit davranılır.

Avrupa'da her şey teleolojik bir yaklaşımla değerlendirilir. Avrupa kültüründe amaçsız bir unsur bulmak çok güçtür. Orada başıboş duran ne doğal bir unsur ne de insana ait bir unsur vardır. Yapılan her uygulama, alınan her tedbir mutlaka "neden"e, her neden de

mutlaka rasyonel bir delile dayanmaktadır. Bu ülkelerde doğaya ait hemen her şey birçok farklı amaç için kullanılır. Ülkede sular sadece içmek ya da temizlenmek için değil, ulaşımda, elektrik üretiminde, kaplıca turizminde, eğlencede ve daha başka etkinliklerde kullanılmaktadır. Buralarda doğa başıboş bırakılmış değildir. Doğa, belli bir amaç için kullanılmakta ve doğaya hâkim olunmaya çalışılmaktadır. Ancak kimi gezginlerin de tespit ettiği gibi Avrupa, doğaya hâkim olmaya çabalarken yapay bir dünya oluşumuna da neden olmaktadır.

Avrupa imgesinde dikkati çeken bir diğer öge toplum yaşantısında dinin hemen hiç rolünün olmamasıdır. Pazar günleri, yortular ve Noel dışında toplum hayatında din hemen hiç görülmez. Gezginler gittikleri şehirlerde çok sayıda kilise görmüşler ve pazar günleri de halkın kiliselere gittiklerini anlatmışlardır. Ne var ki bu durum dinin toplumsal yaşamda baskın bir unsur olduğunu göstermez. Pazar gününe hapsedilmiş bir dinsel seremoni, haftanın geriye kalan altı gününde dinle şekillendirilmiş bir yaşantıya neden olmamaktadır. Gezginlerin imgelerine bakılırsa haftanın altı günü oldukça laik bir yaşantı toplum hayatında egemendir.

Eğlence hayatı gezginlerin en çok üzerinde durdukları ögelerden bir diğeridir. Avrupalının hem "sefahet" odaklı imgelenmesinde hem de seküler yaşantının lezzetlerinin anlatılmasında eğlence hayatının çok önemli bir yeri vardır. Hemen her ülkenin eğlence hayatı hakkında bilgi aktaran yazarlar savaş ortamında bile eğlenmeye devam eden Avrupalıları şaşkınlıkla anlattıkları gibi hem çalışıp hem eğlenen Avrupalıları da övgüyle anlatmışlardır. Çalışma ile eğlenceyi dengeli götürebilen ülkelerde eğlence ayıplanma değil takdir görmüştür. Çalışmadan eğlenenler ya da eğlencede ahlaksızlığa düşenler ise gezginler tarafından ayıplanmıştır.

Dönem gezginleri tarafından Avrupa gösterişli ve şatafatlı tarafıyla da imgelenmiştir. Başta Orta ve Batı Avrupa olmak üzere kıtanın büyük bölümünde hemen her şeyin gösterişli ve şatafatlı olmasına özen gösterilmektedir. Binalar gösterişli ve süslü, eğlenceler gösterişli ve şatafatlı, fabrikalar, dükkânlar, mağazalar, heykeller, kuleler, caddeler, meydanlar, kiliseler ve saraylar hep gösterişlidir.

Dönem Avrupa imgesinin kuruluşunda Avrupa şehirlerinin önemli bir yeri vardır. Avrupa medeniyeti bir kent medeniyetidir. Gezginler de gittikleri ülkelerde köylerde değil, şehirlerde dolaşmışlardır. Bu kentler sadece insanların barınma ihtiyaçlarını gören

evlerle süslenmiş değildir. Kentlerde o denli çok maddi kültür unsuru vardır ki dışarıdan gelenler için kent bütünüyle bir kültürü ve modernizmi tanıtan sergiye benzemektedir. Saraylar, kiliseler, müzeler, kütüphaneler, üniversiteler, kuleler, köprüler, heykeller, caddeler, meydanlar, yollar, ulaşım araçları, tiyatrolar, devlet daireleri, botanik ve hayvanat bahçeleri, parklar, bahçeler, mesire yerleri, mağazalar, oteller, eğlence yerleri, limanlar, ticarethaneler hem maddi kültür unsurlarının çokluğunu hem de modernizmin yansımaları gösteren delillerden bazılarıdır. Avrupa, yaşadığı kenti başıboş, kendi haline bırakmamış, kültürünün bütün unsurlarını kente serpiştirmiştir.

Gezi kitaplarından Avrupalıların birliğine ve milliyetçiliklerine dair imgeler çıkartmak da mümkündür. Başta Almanya, Avusturya, İngiltere, Bulgaristan olmak üzere Avrupa'nın farklı ülkelerinde milletlerde sağlam bir birlik ve şovenizmden itidalli milliyetçiliğe kadar değişik biçimlerde milliyetçilikler görülmektedir. Ulus devlet olma işlemini tamamlayan Avrupa, kozmopolit yapıdan uzak, oldukça homojen bir yapıya bürünmüştür.

Asya üzerine yazılan gezi kitaplarına yakından bakıldığında, gezginlerin bu ülkelere bir görev bağlamında gitmiş oldukları öncelikle dikkati çekmektedir. II. Meşrutiyet döneminde Asya ülkelerine geziye çıkan gezginlerin en belirgin özellikleri hemen hepsinin belli bir görev bağlamında bu ülkelerde bulunmalarıdır. Yemen'e giden Abdülğani Senî mektupçuluk göreviyle, Rüştü Paşa askerlik göreviyle, Dr. Hasan Kadri de hekimlik göreviyle bu ülkede bulunduğu gibi; Suriye'ye giden Şerafeddin Mağmumi, Gürcistan'a giden Ahmet Refik, Afganistan'a giden Mehmet Fazlı, Ortadoğu coğrafyasına giden Falih Rıfkı hep bir görev için buraları dolaşmışlardır. Bu da Asya ülkelerine "isteyerek" giden gezgin sayısının azlığına işaret etmektedir. Bir diğer deyişle eğer bu dönemde yazarlar belli bir görevle bu ülkelere gönderilmeseler, hemen hiç kimse Asya'ya gitmeyecektir ve Asya'yla ilgili gezi kitapları da ortaya çıkmayacaktır.

Asya kıtası birbirinden çok farklı kültürlerin bir arada yaşadığı geniş bir coğrafyadır. Gezinler kıtanın tamamını dolaşmamışlar ancak gittikleri yerlerde birbirinden çok farklı hayatlara şahit olmuşlardır. Bu geniş coğrafyada yaşayan farklı kültürlerin az sayıda ortak yönleri olduğu eserlerden çıkarılabilmektedir. Ortak yönler genellikle birbirine yakın ülkeler arasında ve aynı dine inanan insanlar arasında bulunmaktadır. Örneğin Ortadoğu coğrafyasında yaşayan halkların birçok konuda ortak yönleri

bulunabilmektedir zira bunlar hem birbirine komşudur hem de aynı dinsel ve ırksal niteliklere sahiptir. Milletler arasındaki ortak yönlerin bir diğeri nedeni de coğrafya ve iklim benzerliğidir. Ortadoğu'da benzer iklim özellikleri görülmesi, ortak bir çöl hayatına, ortak tarımsal ürünlerin yetiştirilmesine ya da ortak kıyafetlerin giyilmesine neden olmaktadır.

Gezginlerin eserlerindeki Asya imgesine yakından bakıldığında bu ülkelerdeki ekonomik hayatın genel olarak tarım ve ticarete dayandığı görülmektedir. Ticaretin önemli bir bölümü de tarımsal ve hayvansal ürünlere dayanmaktadır. Örneğin Yemen'in ticaretinde kahve ve hurma ne denli önemliyse Türkistan yöresinde de kuzu derisi o denli önemli bir ticaret maddesidir. Asya'da sanayiye, özellikle de ağır sanayiye Japonya dışındaki ülkelerde hemen hiç rastlanmamaktadır. Özellikle Ortadoğu coğrafyası sanayiden bütünüyle mahrumdur. Bu bakımdan II. Meşrutiyet dönemindeki Asya ülkelerinde Sanayi Devrimi'nin henüz gerçekleşmediğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

Gezginlerin ortaya koyduğu Asya izlenimlerinde kötü kentleşme başat imgelerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. En kalkınmış ülkelerden olan Japonya'da bile Tokyo sokakları çamurdan geçilmemekte; Pekin gibi dünyanın eski şehirlerinde bile pisliğe, çamura, dar sokaklara, kötü içme suyuna rastlanmaktadır. Gezilen onlarca kentin pek çoğunda dar ve çıkmaz sokaklara, ışık görmeyen eski püskü evlere, sokaklarda insan ya da hayvan pisliklerine rastlanmaktadır. Kentlerin pek çoğunda şehir içi ulaşım yok denecek kadar kötüdür. Ulaşım teknolojik araçlarla değil insanlarla ya da hayvanlarla sağlanmaktadır. Kentlerin büyük bölümü aydınlatmadan ve kanalizasyondan mahrumdur. Özellikle Ortadoğu kentleri bu yönüyle tarih öncesi şehirlerden farksızdır. Hayvanlar evlerin önüne bağlanmakta, gerek bunların pislikleri gerekse insan pislikleri sokaklarda yığılmaktadır. Bu pislikler ortadan kaldırılmamakta, üzerine kum ya da kül serpilerek örtülmeye çalışılmaktadır.

Asyalılar arasındaki önemli bir ortak nokta da eğitime önem vermemeleridir. Japonlar hariç eğitimin önemini anlamış Asya milleti neredeyse yoktur. Bu ülkelerde okullaşma oranı çok düşüktür. Okul adı altında yapılan binaların büyük bölümü hem sağlıksızdır hem de yetkin öğretmenlerden yoksundur. İslam ülkelerindeki medreseler ise hemen her

bakımdan içler acısı bir durumdadır. Medrese hocalarında ne ilim, ne de ilim öğrenmeye ve aktarmaya dönük heyecan vardır.

Asya ülkelerindeki kozmopolit yapı birçok ülke için söz konusudur. Batıda ulus devletlere geçildiğinden hemen her ülkede yalnızca o milletin üyeleri yaşamakta, böylelikle dinsel ve ırksal bir birlik sağlanmaktadır. Asya'da ise bir ülkede birçok millet, birçok inanç bir aradadır. Bu durum, sürekli iç karışıklıklara, din ya da mezhep çatışmalarına neden olmaktadır. Japonlar ve Çinliler gibi milliyetçi halklar dışında genel olarak parçalanmış bir yapı Asya'da yaygındır. Bu parçalanmış yapı da birlik olmaya engel olduğundan, Asya ülkeleri sömürgeci ülkeler için kolay lokma olmaktadır.

Asya ülkelerindeki ilginç ortak yönlerden biri keyif verici madde kullanımının yaygınlığıdır. Yemen'de "kat", Hindistan'da "pan", Çin'de ve Afganistan'da "afyon", Moğolistan'da, Kore'de, Türkistan'da ve Rusya'da alkol, halkın en çok tükettiği zararlı maddelerdir. Bunların dışında hemen her ülkede nargile, enfiye, tütün ve sigara bağımlılığı da görülmektedir. Asya milletlerinin önemli bir bölümü bu maddelerin esiri olmuş durumdadır.

II. Meşrutiyet dönemi Türk gezginleri, dolaştıkları Asya ülkelerinde temizliğe önem verilmediğine sıkça değinmişlerdir. Örneğin Ortadoğu'daki tüm milletlerin en belirgin özelliklerinden biri yaşıntılarının son derece pis olmasıdır. Banyo kültürü olmayan bu milletlerde yıkanma denen şey nehre girip çıkmaktan ibarettir. Yemekleri elle yedikleri halde ne yemekten önce ne de yemekten sonra elleri yıkamaktadırlar. Kıyafetler son derece pistir, genellikle eskiyip atılana kadar hiç su yüzü görmemektedir. Benzer pislikler Çin'de, Moğolistan'da ya da Hindistan'da da görülmektedir. Bu bağlamda Abdürreşid İbrahim'in, gözlemlediği pek çok millet için "temizlik nedir bilmezler" sözünü kullandığı hatırlatılmalıdır. Bu pislikler genellikle kolera ve sıtma gibi hastalıklara davetiye çıkarttığından adı geçen hastalıklar da Asya ülkelerinde hiç eksik olmamaktadır.

Asya gezisine çıkan dönem gezginleri kıtanın birçok yerinde İngiliz sömürgecini yakından görmüşler ve bu bağlamda İngilizlerin baskıcı politikalarından söz açmışlardır. II. Meşrutiyet döneminde Asya'daki en büyük güç Çin ya da Japonya değil, İngiltere'dir. İngiltere, sömürgeci politikalarla Asya ülkelerinin hemen çoğunda söz sahibidir ve bu ülkelerin gelir kaynaklarını sömürmektedir. Hindistan'ın tamamında,

Çin’de özellikle de liman kentlerinde ve Singapur’da yönetimi ele geçiren İngilizler, Ortadoğu coğrafyasında da etkisini göstermeye başlayan hegemonik faaliyetlere girişmişlerdir. Gezi kitaplarında İngilizler buraları zorla ele geçiren zorba bir millet olarak imgelenmiş; ayrımcı politikaları, yerli halka kötü davranmaları ve Müslümanları aşağılamaları ile okuyucunun zihninde olumsuz bir İngiliz imgesi kurmaya çalışılmıştır.

Asya’daki sömürge faaliyetleriyle bağlantılı olarak kıtanın her yerinde sıkça karşılaşılan misyonerlere de değinmek gerekir. Asya kıtasının pek çok yerini görme fırsatı bulan dönem gezginleri, gittikleri her yerde Hristiyan misyonerlerle karşılaşmışlardır. Misyonerlerin görülmediği hemen hiçbir Asya ülkesi yoktur. Gerek Uzakdoğu’da gerekse Ortadoğu’da yoğun bir Hristiyanlaştırma faaliyetinde bulunan bu misyonerler, gezginler tarafından son derece olumsuz nitelendirmelerle imgelenmiştir.

Dönem gezi kitaplarına bakıldığında Asya ülkelerinin büyük bölümünün belli bir düzenden yoksun olduğu kolayca görülebilmektedir. Bu ülkelerde ne mimaride ne şehirleşmede ne de sosyal hayatta belli bir düzen vardır. Sokaklar çarpık ve eğri bütündür, evler birbiriyle ilgisi olmayan bir tarzda inşa edilmiştir. Sosyal hayatta da düzensizliğin hüküm sürdüğü görülmektedir. Avrupa ülkelerine giden gezginler gözleri bunaltacak düzeyde bir düzenle karşılaşmışlar, harita metod defterleri kadar düzenli sokaklardan, aynı tarzda inşa edilmiş evlerden, kurallara sıkı sıkıya bağlı milletlerden söz etmişlerdir. Buna karşıt olarak Asya ülkelerine gidenler, düzenden yoksun ülkelerle, kurallara uymayan milletlerle karşılaşmışlardır.

Düzenden yoksun bu ülkelerde asayiş önemli bir sorundur. Kanun kural tanımayan yerli halk eline aldığı silahla terör estirebilmekte, kimse de buna ses çıkaramamaktadır. Kanundan kuraldan yoksun olan bu bölgelerde hukukun üstünlüğü değil, gücün üstünlüğü söz konusudur. Kabileler arası savaşlar, mezhep kavgaları hep hukuksuzluğun, düzensizliğin ürünüdür.

Asya ülkelerinde dikkat çekici ortak bir yön de batıl inançların, fala bakmanın yaygın olmasıdır. Ortadoğu’dan Japonya’ya kadar hemen her bölgede halk, büyüye, fala, sihire, kehanette bulunmaya son derece büyük önem vermektedir. Japonlar gibi ilerlemiş milletlerde bile bunlar büyük ilgi görmektedir.

Gezi kitaplarına bakıldığında Asya milletlerinin eğlence kültürünün Batılılara göre oldukça sönük olduğu görülmektedir. Burada yaşayan halk kahvehanede oturmayı, duvar diplerinde, kapı önlerinde dikilirken sohbet etmeyi eğlenceden saymakta ve bunlarla yetinmektedir. Yapılan eğlencelerin hiçbirisi Batılılarınkı kadar çılgınca değildir. Asya'da gece âlemi bilinmemektedir. Eğlence, pavyonlarda ya da gece kulüplerinde değil, kahvehanede ya da kırlarda gerçekleşmektedir.

II. Meşrutiyet dönemi Türk gezginleri Çin ve Japonya dışındaki Asya ülkelerinde zamanın değerinin bilinmediğini ve halkın çok az çalıştığını gözlemlemişlerdir. Bu ülkelerde insanlar kahvehanede boş boş oturarak vakit öldürmektedir. Kendi aralarında boş konularda sohbet etmekte, memurları çekiştirerek, dedikodu yaparak zaman geçirmektedir. Verimli topraklara, bol sayıda insan gücüne sahip olduğu halde basit usüllerle tarım yapılarak karın doyuracak kadar ürün elde edilmektedir. Zengin olmak yerine aza kanaat etmek, çalışmak yerine dinlenmek, ayakta durmak yerine oturmak, oturmak yerine de uzanmak tercih edilmektedir. Ortadoğu'da zengin olmak özenilecek bir şey değildir, Kore'de ise zengin olan kişi ayıplanmaktadır. Bu anlayış nedeniyle Asya'da az çalışmak, aza kanaat etmek ön plana çıkmakta, böyle olunca da Kore'den Hindistan'a, Yemen'den Irak'a kadar her yerde fakirlik, dilencilik, ezilmişlik kol gezmektedir.

Asya'da misfirperverlik bütün milletlerde ortaktır. Gezginler nereye gittilerse orada misafirperver insanlarla karşılaşmışlardır. Evlere konuk almak, onu doyurup misafir etmek Asyalılar için büyük bir zevk ve onurdur.

Asya Müslümanları arasında çok eşlilik ve küçük yaşta evlenme yaygındır. Ortadoğu'dan Çin'e, Afganistan'dan Hindistan'a kadar Müslümanların bulunduğu her yerde erkekler çok eşliliğe düşkündür. Gezi kitaplarından anlaşıldığı kadarıyla kadınlar arasında çok eşlilik kanıksanmıştır ve eşler arasında fazla sorun çıkmamaktadır. Yeni gelen eş, eski eşe ev işlerinde yardımcı olmakta, böylelikle onun yükünü azaltmaktadır.

Asya milletlerinin doğa karşısındaki tutumu Avrupa milletlerinden farklıdır. Asya'da doğa, kendisine saygı duyulması gereken ve kendince kurallar belirleyen büyük ve mistik bir güç gibi algılanmakta, onunla mücadele etmek yerine uyuşmaya çalışılmaktadır. Avrupalılar ise doğayı bitmez tükenmez bir hazine gibi görmekte, onunla mücadele ederek bu hazineden yararlanmaktadır. Asyalıların doğa karşısındaki

bu tutumları onları doğal kaynakların kullanımında tutuk davranmaya itmektedir. Doğa ile mücadele etmeyen bu milletler, onun verdiği ile yetinmektedir.

Genel olarak bakıldığında Rusya dışındaki Asya ülkelerinde namus ve iffet oldukça önemlidir ve gerektiğinde bu kavramlar için adam öldürülür. Kadın erkek ilişkileri Batılı hayat tarzından uzak olup kadınlar erkeklerden çekinmekte ve bedenlerini göstermeyecek kıyafetler giymektedir. Gezginler dolaştıkları ülkelerde ahlak bozukluğundan söz etmişlerdir; ancak ahlak bozukluğundan neyi kastettiklerini açıklamamışlardır. Bu bakımdan gezi kitapları göz önüne alındığında Rusya dışındaki Asya ülkelerinde Avrupa'daki kadar yaygın bir fuhşiyattan söz etmek güçtür.

Asya milletlerinde savaşıklık, cesaret, sabırlılık, tutuculuk, merhametten yoksunluk ve kabile/grup sevgisi ortak özelliklerdendir. Bu milletlerin hemen hepsi savaş konusunda çok yeteneklidir. Zorluklarla mücadele etme konusunda oldukça sabırlıdır, gerektiğinde çok az bir yiyecek ile aylarca düşmanla mücadele edebilmektedir. Atalarından devraldıkları adet ve göreneklere sahip çıkmada Asyalılar son derece tutucudur. Yine Asyalılarda insan sevgisi az olup gerek yakınlarına gerekse düşmanlarına karşı merhamet gösterilmemektedir.

Asya milletleri bireysel başarı yerine kolektif başarıyı, bireysel mücadele yerine kolektif mücadeleyi, bireysel hüznü yerine kolektif hüznü tercih etmektedir. Bir problemle karşılaşıldığında, o sadece bireyin değil bütün bir kabilenin sorunu kabul edilmekte, sorunla topyekûn mücadele edilmektedir. Eğer sorun bir kişiye, bu kişi cinayetle değil, "linçle" ortadan kaldırılmakta, mümkünse cesedi herkese ibret olması amacıyla teşhir edilmektedir. Dolayısıyla Asya toplumlarında kendisini düşmana karşı koruyan ve kendi sorununa sahip çıkan kabileye ya da gruba aşırı bir bağlılık oluşmaktadır. Vatana ya da devlete sadakatten çok kabileye sadakat gösterilmekte, kabile uğruna ölmek en yüce değerlerden biri haline gelmektedir.

Asya ülkelerinde çocuk sayısı fazladır. Bedevilerden Japonlara kadar hemen her millet çok çocuk sahibi olmaktadır. Genel olarak bakıldığında Asya'da çocuk algısı da farklıdır. Çocuk, ailesi tarafından özenle bakılıp büyütülen bir değer değildir. O, başı açık, ayağı çıplak, dunsuz bir şekilde sokağa fırlatılmakta, kolera ve sıtma gibi hastalıklarla mücadele edebilirse büyüebilmektedir. Çocuk, Batıda olduğu gibi yetişkinlere özgü haklara sahip bir birey gibi algılanmamakta, onun düşüncelerine değer

verilmemektedir. Asya'da çocuk, biraz büyüyünce ailenin işlerine yardımcı olacak bir personel gibi algılanmakta; erkek çocuklar babalarına, kız çocuklar annelerine yardım ettiği kadar değer kazanmaktadır. Asya'da zenginler fakirlerden, erkekler kadınlardan, güçlüler güçsüzlerden, liderler üyelerden üstün olduğu gibi, büyükler de küçüklerden üstündür ve yaşadıkları müddetçe onlar üzerinde söz sahibidir.

Asya üzerine yazılan gezi kitapları bağlamında söz edilmesi gereken bir diğer konu, Asya'ya yolculuk yapan gezginlerin bu milletleri Batılı oryantalistler gibi yukarıdan bakarak gözlememeleridir. Türk gezginler, gerek Ortadoğu coğrafyasında gerekse Uzakdoğu'da çok çeşitli eksiklikler, pislikler, ahlaksızlıklar görmüşler; ancak bunları onların Şarklılığına bağlamamışlardır. Batılı oryantalistler, Şarklılığı doğuştan gelen bir eksiklik ve Şarklıları ikinci sınıf bir insan türü olarak imgelerken, Türk gezginler Asya milletlerini bu denli saplantılı bir önyargıyla algılamamışlardır. Asya milletlerinde eksik ve geri kalmış yönler görseler de bunları o milletlerin doğuştan gelen değişmez özellikleriyle açıklamamışlar, bu tür kusurları çoğunlukla eğitimsizliğe bağlamışlardır. Gezinler, Ortadoğu'da görülen eksiklerin büyük bölümünü de Osmanlı'nın kötü yönetimine bağlamışlardır.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız kimi ortak yönler göz önüne alındığında Japonya ve Rusya dışındaki ülkelerde şehirlerin eski, kötü ve pis yapısının; düzensiz mimarisi ve kötü ulaşımının ön plana çıktığı görülmektedir. Halkın sınıflara ayrılması, mezhep ya da din savaşları, eğitime ve hukuka önem verilmemesi, hukukun değil gücün üstün oluşu, cehaletin ve batıl inançların yaygınlığı, sevgi ve merhametin azlığı, ahlakın kötülüğü, keyif verici madde kullanımının yaygınlığı, halkın birlik olamaması, İngiliz hegemonyası, misyonerlerin çokluğu gibi özellikler Asya ülkelerinin pek çoğunda karşımıza çıkmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde Asya, moderniteden uzak yapısıyla, tarıma ve ticarete dayanan ekonomik hayatıyla imgelemiştir. Birçok konuda Avrupa'dan çok geride olan Asya, namusa önem verme ve misafirperverlik konusunda Avrupa'dan ileride görünmektedir.

II. Meşrutiyet döneminde Afrika'yı anlatan gezi kitaplarına bakıldığında öncelikle dönem gezginlerinin belli bir görev bağlamında bu ülkelerde buldukları göze çarpmaktadır. Dolayısıyla hiçbir gezgin buraya turistik bir gezi amacıyla gitmemiştir.

Gezginler bir yandan görevlerini yerine getirmişler, bir yandan da buldukları yöre hakkındaki izlenimlerini aktarmışlardır.

Bu dönemde Afrika'nın sadece kuzey kesimine gezi yapılmıştır. Gezginlerin buldukları ülkeler ya doğrudan Osmanlı hâkimiyetinde olan ülkelerdir ya da Sudan örneğinde olduğu gibi dolaylı yoldan Osmanlı'yla bağlantısı olan ülkelerdir.

Gezi kitaplarında Afrika'nın tamamı hakkında bilgi bulunmaması, II. Meşrutiyet dönemindeki Afrika algısının içeriğini eksik bırakmaktadır. Gezginler Afrika'nın sadece birkaç Müslüman ülkesini görebildiklerinden diğer halkların, yerli kabilelerin, animistlerin inançları ya da yaşam tarzları hakkında bilgi edinmek mümkün olmamaktadır.

Bu dönem gezginleri genel olarak Afrikalıları karakter bakımından beğenmemişlerdir. Afrikalıları uyuşuk, sıvışık, sözden anlamaz, kan davası güden, bencil, vefasız, yalancı, hain, çıkarıcı, ne bulursa yiyen insanlar olarak imgelemişlerdir. Bütün bunlara rağmen eserlerde genellikle "öteki"ne acımaya ve "öteki"nin içinde bulunduğu kötü durumdan Osmanlı yönetimini sorumlu tutmaya dönük bir eğilim vardır.

Anlatılan üç ülkeye genel olarak bakıldığında düzensizliğin, başboşluğun ve devlet otoritesinden yoksunluğun öne çıktığı görülmektedir. Düzensizlik çarşı pazardan sokaklara, eğitimden tarıma kadar her alana yayılmıştır. Bu ülkelerin çarşuları karmakarışıktır. Birbiriyle ilgisi olmayan yüzlerce ürün dükkânlarda yan yana satılmaktadır. Sokaklar karmakarışıktır, yollar sık sık çıkmaz sokaklarla sonlanmaktadır. Mimari karmakarışıktır, yepyeni bir binanın yanı başında yıkılmak üzere olanı bulunmaktadır. Bu ülkeler devlet otoritesinin bulunmadığı, düzeni sağlayan aktörlerin ortada görünmediği yerlerdir. Halkın kanunlarla sınırlandırıldığına, belli bir askerlik yükümlülüğü bulunduğuna, eğitimin devlet eliyle sağlandığına hatta düzenli vergi toplandığına dair işaretler bulmak güçtür. Bu durum Libya ve Sudan'da daha belirgin olmakla birlikte Mısır için de geçerlidir.

Ülkelerin bir diğer ortak özelliği bu ülkelerde modern kentleşmenin henüz gerçekleşmediğidir. Mısır'da Avrupa usulü caddeler, yollar, ulaşım araçları görülse de Cenab Şahabeddin'in anlattıkları dikkate alındığında henüz bu ülkenin kentleşme konusunda çok geri olduğu görülmektedir. Kentler, dar ve pis sokakları, penceresiz

çirkin evleri, eşeklerle yapılan ulaşımı, dilencileri, eşekçileri, sinekleri ile oldukça perişan, moderniteden uzak yerleşim yerleridir. Aydınlatmanın olmadığı, su ve kanalizasyon şebekelerinin, tiyatroların, mağazaların, kütüphanelerin, mesire yerlerinin ya da benzer birçok modern kent unsurunun bulunmadığı bu yerler şehir denilecek düzeyde değildir. Buralar, insanların bir arada yaşadığı toplama yerlerinden öteye geçememiştir.

Afrika'da sözü edilen ülkelerde modern tarımdan ve sanayiden söz etmek güçtür. Mısır bir miktar bu konuda daha iyidir, ancak aynı dönemde sanayileşme hamlesini gerçekleştirmiş Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında o da çok gerilerde kalmaktadır. Mısır'da tarla sürmeden tarım yapılması, Libya'da ilkel tarla sürme ve sulama yöntemleri kullanılması, Sudan'da benzer nitelikte ilkel tarımsal faaliyetlerle karşılaşılması sözü edilen ülkelerin bu konuda da oldukça geri olduklarını göstermektedir. Tarımdaki ikellik sanayide de görülmektedir. Bu ülkelerin şehirlerinde binlerce işçi çalıştıran büyük fabrikalardan, fabrikalarda üretilen malların taşındığı devasa gemilerden, malların saklandığı büyük depolardan söz etmek imkânsızdır. Bu ülkelerin sanayileri birkaç küçük fabrikadan, basit ürünlerin yapıldığı birtakım imalathanelerden ya da el tezgâhlarından ibarettir.

Afrika ülkelerindeki İngiliz ve İtalyan etkisine de değinmek gerekir. Mısır ve Sudan'da İngiltere'nin hegemonik etkisi kendisini açıkça göstermektedir. Mısır'da İngiliz askerleri sokaklarda ve kışlalarda boy göstermektedir. İtalyanlar ise Libya'ya etki etmeye çalışmakta, onlara hastane açarak, doktor göndererek sevimli görünmeye çalışmaktadırlar. Ancak henüz Libya sokaklarında İtalyan askerleri dolaşmamaktadır.

Afrika'da halk doğayla mücadele etmemekte, doğanın kendisine verdikleriyle yetinmektedir. Bu ülkelerde çöl hayatı, kum fırtınaları, susuzluk, kuraklık, açlık ve hastalık kanıksanmış durumdadır. Halkın bunlarla mücadelesi savunmadan öte geçmemektedir. Doğanın verdiği genel olarak büyük bir tevekkülle karşılanmaktadır. Tarlayı bile sürmeyen Mısırlı çiftçiler, gübre atarak ürünü çoğaltmayı akıllarına getirmemektedir. Ürünün az veya çok olması insan emeğine değil, doğaya bağlıdır.

Afrika ülkelerinde eğitim çok geri durumdadır. Bu ülkelerde okuma yazma oranı da, okullaşma oranı da çok düşüktür. Halkın büyük bölümüne ilkokul seviyesinde bir eğitim bile verilememiştir. Mısır'daki El Ezher dışında bu ülkelerde yüksek öğretim diye bir

şey hiç yoktur. Eğitimle ilgili yasal düzenlemeler yapılmamıştır. Çocuğu okutup okutmama tercihi aileye bırakıldığı için tıpkı Libya'da olduğu gibi okul açılrsa da aileler tarafından talep olmamıştır.

Son olarak bu ülke halklarının kozmopolit yapısına değinmek gerekir. Gezinler gittikleri her kentte halkın çok farklı milletlerden oluştuğuna dair ifadeler kullanmışlardır. Bu durum üç ülke için de geçerlidir. Mısır'da Kahire ve İskenderiye sokakları, Libya'da Trablus sokakları, Sudan'da ise Hartum sokakları bin bir çeşit insanla doludur. Bu ülkelerde her renkten, her milletten insanlara rastlanmaktadır. Ülkelerde farklı milletlere ait unsurların bir çatışmaya neden olduğuna dair herhangi bir işaret yoktur; ancak bu kozmopolit yapı nedeniyle Avrupa'nın ulus devletlerinde görülen birlik beraberlik de Afrika ülkelerinde görülmemektedir.

Özetle söylersek II. Meşrutiyet döneminde Afrika ülkeleri üzerine az sayıda gezi kitabı yazılmıştır. Bu kitaplarda da sadece üç Müslüman ülkeye yer verilmiştir. Bu ülkeler geri kalmış, pis, fakir, düzensiz yerlerdir. Modern kentlerden, düzenli eğitimden, disiplinli ordudan, vergi sisteminden, gelişmiş bir sanayiden, devlet otoritesinden yoksundur. Bu ülkelerin insanları da eğitimsiz, fakir, bütün ömrü hayatta kalma mücadelesiyle geçen, geleceği düşünerek değil bugünü düşünerek yaşayan insanlardır. Afrikalıların bir kısım iyi davranışları bulunsa da genel olarak kitaplarda olumsuz yönleriyle imgenmişlerdir.

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitapları bütünüyle değerlendirildiğinde gezginlerin "öteki" algısının değişiklikler gösterdiği, her gezginin aynı "öteki"yi aynı şekilde algılamadığı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte ortak "öteki" algılarının varlığı da yadsınamaz bir gerçektir. Bu dönemde toplumun yönü Batı olduğundan gezi kitaplarının da yönü ağırlıklı olarak Batı'dır.

II. Meşrutiyet dönemi gezi kitapları sanatsal ya da estetik kaygılarla değil pragmatik kaygılarla yazılmıştır. Gezinler gittikleri ülkeleri turist gibi dolaşmamış oralardan ders çıkartmaya çalışmışlardır. Avrupa'yı olumlu imgelerle aktaran dönem gezginleri burasının model alınmasını topluma işaret etmeye çalışmışlardır. Avrupa ülkeleri arasında da Almanya'nın model alınması teklif edilmekte, gezi kitaplarında üstün bir Alman imgesi çizilmektedir. Bunda I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmek isteyen kimi İttihat Terakkici gezginlerin etkisi dikkat çekmektedir. Savaşa Almanya yanında girildiği takdirde başarılı olunacağını düşünen bu çevreler, büyük ve kusursuz

bir Almanya imgesi çizerek ülkede kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Asya ve Afrika'da ise model alınacak ülke çok azdır. Gezginlerden bir kısmı Japonya'yı Batı'ya karşı alternatif bir model olarak sunmuşlar, Türk toplumuna Batı'nın alternatifsiz olmadığını anlatmaya çalışmışlardır. Bunun dışında Asya ve Afrika genellikle olumsuz imgelerle sunulmuştur.

Son söz olarak şunu söyleyebiliriz ki, gezi kitapları bir gömleğin düğmeleri gibi karşı iki tarafı birbirine bağlamaya ya da birbirinden ayırmaya yaramaktadır. II. Meşrutiyet dönemi aydını Avrupa ile ilgili olumlu imgeler oluşturarak Avrupa ile Türkiye'yi birbirine bağlamaya çalışmış; Asya ve Afrika ile ilgili olumsuz imgeleri çoğaltarak da iki kültürü birbirinden ayırmaya çalışmıştır. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun hemen arefesinde yazılan bu eserler Türkiye'nin yönünün Avrupa olması gerektiğini işaret etmiş, yazarlar da kamuoyu oluşturma görevini bu eserler eliyle gerçekleştirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Abdülğani Senî (YURTMAN) (1325), *Yemen Yolunda*, Matbaa-i Ahmet İhsan, İstanbul.
- Abdülğani Senî (YURTMAN) (1330), *Yemen Yolunda: Yemen'den Avdet*, Vilayet Matbaası, Beyrut.
- Abdürreşid İbrahim (2003a), *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyet'in Yayılması*, Cilt 1, Haz. Ertuğrul Özalp. İşaret Yay. İstanbul.
- Abdürreşid İbrahim (2003b), *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyet'in Yayılması*, Cilt 2, Haz. Ertuğrul Özalp. İşaret Yay. İstanbul.
- AÇIK, Eşref Hilmi (2008), *Geçmişten Günümüze Türkiye-Fransa İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul.
- ADIVAR, Halide Edip (2009), *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, Can Yay. İstanbul.
- Ahmet Cevdet, Celâl Esâd (1330), *Şehremâneti Celîlesine, 329 Senesinde Avrupa'ya Vukû Bulan Seyâhatimiz Esnasındaki Tedkikât-ı Fenniyyeye Ait Rapor*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul.
- Ahmet İhsan (TOKGÖZ) (1917), *Tyrol Cephesinde-Ateş Hattında*, Matbaa-ı Ahmet İhsan ve Şürekâsı. İstanbul.
- Ahmet İhsan (TOKGÖZ) (2007), *Avrupa'da Ne Gördüm, Tuna'da Bir Hafta*, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul.
- Ahmet İhsan (TOKGÖZ) (1993), *Matbuat Hatıralarım*, Haz. Alpay Kabacalı, İletişim Yay. İstanbul
- Ahmet Rasim (1988), *Romanya Mektupları*, Arba Yay. İstanbul.
- AKAY, Hasan (2007), *Cenab Şahabeddin*, 3F Yayınevi, İstanbul.
- Ali Suad (1996), *Seyâhatlerim*, Haz. N. Ahmet Özalp, Kitabevi Yay. İstanbul.
- ALKAN, Ahmet Turan (1992), *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat. Ankara.
- ALKAN, Türker (1983), *Saldırganlık, Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı*, Hil Yay. İstanbul.
- Ahmet Refik (ALTINAY)(1981), *Kafkas Yollarında*, Haz. Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- ANDI, Fatih (2010), *Roman ve Hayat*, Akademik Kitaplar. İstanbul.
- ARİSTOTELES (1975), *Politika*, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ARİSTOTELES (1993), *Metafizik*, Çev. Ahmet Arslan, Ege Üniv. Basımevi. İzmir.

- ARLI, Âlim (2009), *Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yay. İstanbul.
- ASİLTÜRK, Baki (2000), *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, Kaknüs Yay. İstanbul.
- Asmaî (1922), *Sıkilye-Sicilya Hâtırası*, Emin Hindiye Matbaası. Kahire.
- ATALAY, Hamit(1999), *TDK İngilizce -Türkçe Sözlük*, 1.cilt, TDK Yay. Ankara.
- Falih Rıfki (ATAY) (2009), *Ateş ve Güneş*, Haz. Muammer Sarıkaya, Pozitif Yay. İstanbul.
- AUGE, M. & COLLEYN, J. P. (2005), *Antropoloji*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi, Ankara.
- Âvânzâde Mehmet Süleyman (1335), *Almanya Devleti*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.
- AYDIN, Hüseyin (2004), *Yaratılış ve Gayelilik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara.
- AYDIN, Mahir (1996), *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yay. İstanbul.
- AYDIN, Mesut (2001) *Türkiye ve Irak Hududu Meselesi*, Asam Yay. Ankara.
- BACHELARD, Gaston (1996), *Mekânın Poetikası*, Çev. Aykut Derman, Kesit Yay. İstanbul.
- BALCIOĞLU, Mustafa (2001), *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Nobel Yay. Ankara.
- Yahya Kemal (BEYATLI) (1976), *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti YahyaKemal Enstitüsü Yay. İstanbul.
- BİLGİN, Nuri (1996), *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, Sistem Yay. İstanbul.
- BOCK, Philip K. (2001), *İnsan Davranışının Kültürel Temelleri*, Çev. N. Serpil Altuntek, İmge Kitabevi. Ankara.
- BRUMMETT, Palmira (2003), *İkinci II. Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm(1908-1911)*, Çev. Ayşen Anadol, İletişim Yay. İstanbul.
- BURAK, Durdu Mehmet (2004), *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri(1914-1918)*, Babil Yay. Ankara.
- BURUMA, Ian ve MARGALIT, Avishai (2008), *Garbiyatçılık, Düşmanlarının Gözünde Batı*, Çev. Güven Turan, YKY, İstanbul.
- Câmi (BAYKURT) (1326), *Trablusgarb'dan Sahrâ-yı Kebîr'e Doğru*, Nişan Babikyan Matbaası, İstanbul.
- CAMPBELL, Joseph (1993), *Doğu Mitolojisi*, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi. Ankara.
- Cenab Şahabeddin (1996), *Hac Yolunda*, Haz. Hülya Erdem, Kitabevi Yay. İstanbul.
- Cenab Şahabeddin (1997), *Avrupa Mektupları*, Haz. Zeynep Uluant, Akademi Kitabevi. İzmir.
- Cenab Şahabeddin (2002), *Âfâk-ı Irak*, Haz. Bülent Yorulmaz, Dergâh Yay. İstanbul.

- CEVİZCİ, Ahmet (2005), *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay. İstanbul.
- CHATTERJEE, Partha (1996), *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, Çev. Sami Oğuz, İletişim Yay. İstanbul.
- ÇETİŞLİ, İsmail (2008), *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Akçağ Yay. Ankara.
- DANTE (1955), *İlahi Komedyâ-Cehennem*, Çev. Feridun Timur, Maarif Vekâleti Yay. Ankara.
- DAYI, Hüseyin (2008), *Türkler ve Ötekileştirdiklerimiz*, Timaş Yay. İstanbul.
- DELLAL, Nevide Akpınar (2002), *Alman Kültür Tarihinde Seçme Tarihi ve Yazınsal Ürünlerde Türkler*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- DESCARTES, Rene (1996), *Yöntem Üzerine Söylem; Anlığın Yönetimi İçin Kurallar; İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar* Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul.
- Dr. Hasan Kadri (1328), *Yemen ve Hayatı*, Kader Matbaası, Dersaadet.
- Ebul Muzaffer Receb, (1327), *Trablusgarb Ahvâli-Yeni Dünya*, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul.
- ELIADE, Mircea (1992), *İmgeler, Simgeler*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yay. Ankara.
- ELIOT, T. S. (1981), *Kültür Üzerine Düşünceler*, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- ENGİNÜN, İnci (1994), *Abdülhak Hamid'in Hatıraları*, Dergâh Yay. İstanbul.
- FABIAN, Johannes (1999), *Zaman ve Öteki*, Çev. Selçuk Budak, Bilim ve Sanat Yay. Ankara.
- FINDLEY, Carter V. (1999), *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, Çev. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- FONTANA, Josep (2003), *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna, Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Literatür Yay. İstanbul.
- FREUD, Sigmund (2008), *Psikanaliz Üzerine*, Çev. A. Avni Güneş, Say Yay. İstanbul.
- GÜLEÇ, Cengiz (2006), *Ötekini Bilmek*, Say Yay. İstanbul.
- GÜLEÇ, Cengiz (2009), *Psikiyatrinin ABC'si*, Say Yay. İstanbul.
- GÜNAY, V. Doğan (2002), *Göstergebilim Yazıları*, Multilingual Yay. İstanbul.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1993), *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- HABERMAS, Jürgen (2010), *"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak, Siyaset Kuramı Yazıları*, Çev. İlknur Aka, YKY, İstanbul.
- Hâlid Ziyâeddin (1326), *Musavver Mısır Hâtırâtı*, Agop Matosyan Matbaası, İstanbul.

- HARLAK, Hacer (2000), *Önyargular*, Sistem Yay. İstanbul.
- Hasan Bedrettin (1329), *İtalya Nedir?*, Necm-i İstikbal Matbaası, Dersaadet.
- HAUSER, Arnold (1984), *Sanatın Toplumsal Tarihi*, Çev. Yıldız Gölönü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HOCAOĞLU, Baran (2010), *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri*, Kitap Yay. İstanbul.
- Hüseyin Vassaf (2011), *Hicaz Hatırası*, Haz. Mehmet Akkuş, Kubbealtı Yay. İstanbul.
- II. Abdülhamid (2010), *Siyasi Hatıratım*, Dergâh Yay. İstanbul.
- Celâl Nuri (İLERİ) (1997a), *Şimal Hatıraları*, Çevrimyazı İbrahim Demirci, Mavi Yay. İstanbul.
- Celâl Nuri (İLERİ) (1997b), *Kutup Musâhabeleri*, Çevrimyazı, İbrahim Demirci, Mavi Yay. İstanbul.
- İNANIR, Emine (2004), *P. A. Tolstoy'un Avrupa Gezi Notlarında Ben ve Öteki Konusu*, İstanbul Üniv. Yay. İstanbul.
- İRTEM, Süleyman Kâni (1999), *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay. İstanbul.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1999), *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yay. 10. Baskı, İstanbul.
- KALELİOĞLU, Oğuz (2009), *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Megali-İdea*, Bilgi Yay. Ankara.
- KAM, Ferit (2000), *Avrupa Mektupları*, Haz. Nergiz Yılmaz, Dergâh Yay. İstanbul.
- KANT, Immanuel (1981), *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İonna Kuçuradi, Hacettepe Üniv. Yay. Ankara.
- KARA, İsmail (1987), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, *Metinler/Kişiler*, Risale Yay. İstanbul.
- KARAKARTAL, Oğuz (2003), *Türk Edebiyatında İtalya*, Eren Yay. İstanbul.
- KAVAS, Ahmet (2005), *Geçmişten Günümüze Afrika*, Kitabevi Yay. İstanbul.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali (1993), *Şehirler ve Kentler*, Gece Yay. Ankara.
- KOCABAŞ, Süleyman (1985), *Türkiye ve İngiltere*, Vatan Yay. İstanbul.
- KULA, Onur Bilge (2002), *Batı Düşününde Türk ve İslam İmgesi*, Büke Yay. İstanbul.
- KUMKALE, Tahir Tamer (1997), *Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri*, İrfan Yay. İstanbul.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (2007), Haz. Hayrettin Karaman vd. Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara.

- KURAT, Akdes Nimet (1953), *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi* (1553-1610), TTK Basımevi. Ankara.
- LAMB, Harold (2006), *Moğolların Efendisi Cengiz Han*, Çev. A. Göke Bozkurt, İlgı Kültür Sanat Yay, İstanbul.
- LANQUAR, Robert (1991), *Turizm ve Seyahat Sosyolojisi*, Çev. Gülser Öztunalı Kayır, İletişim Yay. İstanbul.
- LARRAIN, Jorge (1995), *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, Çev. Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yay. İstanbul.
- LEE, Hee-Soo ve İLHAN, İbrahim (1989), *Osmanlı Japon Münasebetleri ve Japonya'da İslamiyet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara.
- LEWIS, Bernard (1996), *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara.
- LEWIS, Bernard (2010), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 4. Baskı, Arkadaş Yay. Ankara.
- LÖSCHBURG, Winfried (1998), *Seyahatin Kültür Tarihi*, Çev. Jasmin Traub, Dost Kitabevi Yay. Ankara.
- LURAGHI, Raimondo (2000), *Sömürgecilik Tarihi*, Çev. Halim İnal, E Yay. İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1991), *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İletişim Yay. İstanbul.
- Mehmed Celâl (1917), *Almanya'daki İhtisâsâtım*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Mehmet Fazlı (2007), *Afganistan'da Bir Jöntürk-Mısır Sürgününden Afgan Reformuna*, Çev. Kenan Karabulut, Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul.
- MERİÇ, Cemil (1992), *Bu Ülke*, İletişim Yay. İstanbul.
- MİLLAS, Herkül (2000), *Türk Romanı ve "Öteki"-Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, Sabancı Üniv. Yay. İstanbul.
- MONTAIGNE (2000), *Denemeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. İstanbul.
- Muhammed Mihrî (1326), *Sûdân Seyâhatnâmesi*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2010), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yay. İstanbul.
- ÖZEY, Ramazan (2008), *Asya Coğrafyası*, Aktif Yay. İstanbul.
- ÖZEY, Ramazan (2009a), *Avrupa Coğrafyası*, Aktif Yay. İstanbul.
- ÖZEY, Ramazan (2009b), *Afrika Coğrafyası*, Aktif Yay. İstanbul.
- PLATON (1988), *Sofist*, çev. Mehmet Karaaslan, MEB Yayınevi. İstanbul.

- PLATON (1989), *Parmenides*, çev. Saffet Babür, Ara Yay. İstanbul.
- PLATON, (2006), *Devlet*, Çev. Neval Akbıyık, Antik Dünya Klasikleri, İstanbul.
- POLAT, Nazım H. (2002), *Dr. Şerafettin Mağmumi Bir Jön Türk'ün Serüveni*, Büke Yay. İstanbul.
- PRITCHARD, E. Evans (2005), *Sosyal Antropoloji*, Çev. Fuat Aydın vd. Birey Yay. İstanbul.
- RAMSAUR, Ernest E. (2007), *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Pozitif Yay. İstanbul.
- ROBERTS, J. M. (2011), *Dünya Tarihi, Cilt 1*, Çev. İdem Erman, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- ROBINS, Kevin (1999), *İmaj*, Çev. Nurçay Türkoğlu, Ayrıntı Yay. İstanbul.
- Rüşti Paşa (2004), *Ah O Yemen'dir-Yemen Hatıratı*, Haz. Faruk Yılmaz, Berikan Yay. Ankara.
- SAİD, Edward (1995), *Kültür ve Emperyalizm*, Çev. Necmiye Alpay, Hil Yay. İstanbul.
- SAİD, Edward W. (1998), *Oryantalizm (Doğubilim): Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev. Nezh Uzel, İrfan Yay. İstanbul.
- SAİD, Edward (2001), *Şarkiyatçılık*, Metis Yay. İstanbul.
- SAKAOĞLU, Necdet (1993), *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yay. İstanbul.
- Samizâde Süreyya (ERDOĞAN) (2001), *Day Nippon-Büyük Japonya*, Haz. Ali Ergun Çınar, Kitabevi Yay. İstanbul.
- SARDAR Zia, NANDY Ashis vd(2004), *Barbar Denen Ötekiler*, Çev. Emine Buket Sağlam, İz Yay. İstanbul.
- SARTRE, Jean Paul (1969), *Varoluşçuluk*, Çev. Emin Türk Elçin, Ataç Kitabevi, İstanbul.
- SAYAR, Kemal; DİNÇ, Mehmet (2009), *Psikolojiye Giriş*, Dem Yay. İstanbul.
- SCHNAPPER, Dominique (2005), *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, Çev. Ayşegül Sönmezay, Bilgi Yay. İstanbul.
- Selanikli Şemseddin (1324), *Makedonya*, Artin Asadoryan Matbaası. İstanbul.
- STRAUSS, Claude Lévi (1996), *Yaban Düşünce*, Çev. Tahsin Yücel, YKY 2. Baskı, İstanbul.
- STRAUSS, ClaudeLévi (2010), *İrk, Tarih ve Kültür*, Metis Yay. İstanbul.
- ŞAHİN, F. Şayan Ulusan (2001), *Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- ŞAKİR, Ziya (2007), *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?* Çatı Yay. İstanbul.

- Şerafeddin Mağmumi (2008a), *Avrupa Seyahat Hatıraları*, Haz. Nazım H. Polat, Harid Fedai, Boyut Kitapları, İstanbul.
- Şerafeddin Mağmumi (2008b), *Bir Osmanlı Doktorunun Seyahat Anıları-Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*, Haz. Cahit Kayra, Boyut Kitapları. İstanbul.
- ŞİRİN, İbrahim (2006), *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yay. Ankara.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1962), *Yahya Kemal*, Yahya Kemal'i Sevenler Cemiyeti Yay. İstanbul.
- Selim Sırrı (TARCAN) (1327), *Bizce Mechûl Hayatlar-İsveçte Gördüklerim*, İstanbul.
- ŞENEL, Alâeddin (1993), *İrk ve İrkçılık Düşüncesi*, Bilim ve Sanat Yay. Ankara.
- TEKELİ, İlhan (1998), *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara.
- TOKGÖZ, Ahmet İhsan (1993), *Matbuat Hatıralarım*, Haz. Alpay Kabacalı, İletişim Yay. İstanbul.
- TOKGÖZ, Ahmet İhsan (2007), *Avrupa'da Ne Gördüm, Tuna'da Bir Hafta*, Çeviriyazı Alain Servantie-Dr. Fahriye Gündoğdu, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul.
- TUNCER, Hüner (2008), *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)*, Kaynak Yay. İstanbul.
- TUNÇAY, Mete; KOÇAK, Cemil vd. (1997), *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TURAN, Kemal (2000), *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ayışığı Kitapları. İstanbul.
- TURAN, Refik vd (2003), *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Gazi Kitabevi. Ankara.
- TURHAN, Mümtaz (1969), *Kültür Değişmeleri*, MEB Yay. Ankara.
- ULAĞLI, Serhat (2006), *İmgebilim "Öteki"nin Bilimine Giriş*, Sinemis Yay. Ankara.
- ULUÇ, Güliz (2009), *Medya ve Oryantalizm*, Anahtar Kitaplar Yay. İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2005), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay.
- VOLTAIRE (2009), *Türkler, Müslümanlar, Ötekiler*, Haz. Cengiz Orhan, İgüs Yay. İstanbul.
- Mehmet Enisî (YALKI) (1330), *Alman Rûhu*, Nefaset Matbaası, İstanbul.
- Mehmet Enisî (YALKI) (2008), *Avrupa Hatıratım (Bir Denizcinin Avrupa Günlüğü)*, Haz. N. Ahmet Özalp, Kitabevi Yay. İstanbul.
- YAVUZ, Hilmi (1999), *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, Boyut Kitapları. İstanbul.
- YAVUZ, Hilmi (2001), *İnsanlar, Mekânlar, Yolculuklar*, Boyut Kitapları. İstanbul.

Sürelî Yayınlar:

- ADAM, Baki (1997), "Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı", *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 37, s. 333-358
- AKTULUM, Kubilay (2006), "Theophile Gautier'in İstanbul'unda Betimlemenin Kimi Görünümleri" *KIBATEK Gezi Edebiyatı Sempozyumu Kitabı*, Ankara. s. 47-64
- ALARSLAN, Burcu (2008), "Türk İmajının Görsel Yansımaları", *Dünyada Türk İmgesi* içinde, Ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- ANTES, Peter (1999), "İnsanlığın Ortak Bir Mirası Var mı?", *Dünya, İslamiyet ve Demokrasi*, Ed. Yahya Sezai Tezel, Wulf Schönbohm, Konrad Adenauer Vakfı Yay. Ankara.
- ARIKAN, Zeki (1999), "Avrupa'da Türk İmgesi", *Kültür ve Sanat*, IX, s. 81-93
- ASİLTÜRK, Baki (2009), "Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler", *Turkish Studies*, Volume 4/1 Winter, ss. 911-995
- AYDIN, Mahmut (2001), "Küresel Bir Teolojiye Doğru: Wilfred Cantwell Smith'de Dinsel Çoğulculuk", *İslam ve Öteki* içinde, Ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yay. İstanbul.
- BAYDEMİR, Hüseyin (2010), "Bâbürnâme'de Folklorik ve Etnografik Unsurlar", *Gazi Türkiyat* Güz 2010 sayı 7, s. 107-134
- BİLGE, Mustafa L. (1991), "Bahreyn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul. s.491-495
- BİLGİN, Beyza (2001), "İslam'da Öteki'ne Bakış", *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* Sayı 42, s.11-22
- BOZKURT, Ahmet (1999), "Öteki'nin Ölümü", *Düşünen Siyaset*, Sayı 4, s.121-128
- BÖRKLÜ, Meşküre Yılmaz (1999), "Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan'daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri", *Avrasya Dosyası, Sonbahar-Kış 1998/99*, Cilt 4, Ankara, s.79-94
- BUZPINAR, Şit Tufan (2003), "Lübnan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara. s.248-254
- CANATAN, Kadir (2008), "II. Meşrutiyet Döneminde 'Batılılaşma' ve 'Batımerkezcilik' İdeolojisinin Gelişimi", *Yüzcüncü Yılında II. Meşrutiyet*, Ed. Asım Öz, Pınar Yay. İstanbul.
- ÇETİN, Nurullah (2006), "Türk Gezi Edebiyatına Genel Bir Bakış", *KIBATEK Gezi Edebiyatı Sempozyumu Kitabı*, Nevşehir.
- ÇETİNSAYA, Gökhan (1999), "Irak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.19, İstanbul. s.93-95
- DEMİRCİ, Kürşat (1998), "Hinduizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.18, İstanbul. s.112-116
- DEMİRTAŞ, Sibel, DİKEN, Bülent vd.(1996), "Mekân ve Ötekiler", *Defter* 9, s. 39-43
- DURSUN, Davut (1988), "Afrika", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul. s.413-435

- DUYMAZ, Recep (2006), "Namık Kemal'in Londra İzlenimleri", *KIBATEK Gezi Edebiyatı Sempozyumu Kitabı*, Ankara.
- EFE, Âdem (2008), "II. Meşrutiyet Dönemi İslamcıları ve Çağdaşlaşma Görüşleri", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, II. Meşrutiyet 100. Yıl, Cilt 2, ss. 243-272
- ERDEM, Sargon (1991), "Asya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul. s.513-515
- EYİĞÜN, Sabri (2004), "Batı Edebiyatında Öteki Olgusu ve Nedenleri (Karl May ve Colin Falconer'in Gezi Romanlarında Ötekiler)", *Türk Dili*, Sayı 634, s.524-530
- GÖRGÜN, Hilal (2004), "Mısır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29. Ankara. s. 569-575
- GÜÇ, Ahmet (2002), "Konfüçyüsçülük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, İstanbul. s.167-170
- GÜNDÜZ, Mustafa (2006), "Son Dönem Osmanlı Seyyahlarının Gözlemlerinde Sosyolojik Temalar", *Kıbatek Gezi Edebiyatı Sempozyum Kitabı*, Ankara.s.127-144
- GÜNDÜZ, Şinasi (2001), "Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Öteki'nin İnkusivist Yorumu", *Tezkire* 20. Sayı, s.91-116
- GÜNER, Osman (2001), "Hz. Peygamber'in 'Öteki'ne Bakışı", *İslam ve Öteki* içinde, Ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yay. İstanbul.
- GÜRSES, İbrahim (2005), "Önyargının Nedenleri", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi. Cilt 14*, sayı 1, s.143-160
- GÜVENÇ, Bozkurt (2008), "Kimlik, İmaj ve Türk İmajı"*Dünyada Türk İmgesi* içinde, Ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul. s.173-178
- İLTER, Tuğrul (2006), "Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm", *Küresel İletişim Dergisi*, sayı 1, Bahar-2006
- KAPLAN, Yusuf (2000), "Düşman Velinimetimizdir", *Yeni Şafak*, 11.06.2000
- KARAMAN, M. Lutfullah (1996), "Filistin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.13, İstanbul. s. 89-102
- KEYMAN, Fuat (2002), "Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu, 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet", *Doğu-Batı Dergisi* 4, *Oryantalizm Özel Sayısı II*, s. 11-32
- KILIÇ, Selami (2009), "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınları ve Türk İnkılâbı",*100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslar arası Sempozyum Bildirileri Kitabı*, Yay. Haz. Zekeriya Kurşun, Marmara Üniv. Yay. İstanbul. s.167-182
- KOLOĞLU, Orhan (2003), "Libya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara. s. 179-84
- KÖYLÜ, Mustafa (2001), "Dinsel Dışlayıcılık (Ekslusivizm)", *İslam ve Öteki* içinde, Ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yay. İstanbul.

- KUMRULAR, Özlem (2008), "Köpekler ve Domuzlar Savaşında Kanuni'nin Batı Siyasetinin Bir İzdüşümü Olarak Türk İmajı", *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi. İstanbul. s.109-127
- LANZA, Fernando Fernández (2008), "Habsburg-Osmanlı Rekabeti Bağlamında 16. Yüzyılda İspanya'da Türk İmajı", *Dünyada Türk İmgesi* içinde, Ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul. s.87-107
- MAHÇUPYAN, Etyen, (1998), "Doğu ve Batı: Bir Zihniyet Gerilimi", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, s. 45-55
- MARDİN, Şerif (1999), "İnsanlığın Ortak Bir Mirası Var mı?" *Dünya, İslamiyet ve Demokrasi*, Ed. Yahya Sezai Tezel, Wulf Schönbohm, Konrad Adenauer Vakfı Yay. Ankara.
- MAYAK, Faysal (2010), "Babanzâde İsmail Hakkı'nın Tanin'de Yayımlanmış Makalelerine Göre Osmanlı Devleti ve Dış Politika (1911)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 11, ss. 421-437
- OKUYAN, Mehmet, ÖZTÜRK, Mustafa (2001), "Kur'an Verilerine Göre 'Öteki'nin Konumu", *İslam ve Öteki* içinde, Ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yay. İstanbul.
- ÖZCAN, Azmi (1998), "Hindistan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul. s.75-85
- SELÇUK, Mustafa (2012), "Hudeyde Mebusu Zühdü Efendi ve Yemen Layihası", *History Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, ss.309-326
- SERVANTIE, Alain (2008), "Batılıların Gözünde Türk İmajının Geçirdiği Değişimler", *Dünyada Türk İmgesi* içinde, Ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul.s.27-85
- TATAR, Burhanettin (2001), "Kelam'a Göre Öteki Dinlerin Durumu", *İslam ve Öteki* içinde, Ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yay. İstanbul.
- TEKELİ, İlhan (1998), "Tarih Yazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler", *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu*, Yay. Haz. Ali Berktaş, Hamdi Tuncer, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul. s.
- TUNA, B. Babür (2002), "Şarkiyatçılığı Anlamak Edward Said'in Şarkiyatçılık'ı Üzerine Notlar", *Doğu-Batı Dergisi* Sayı 20, s.211-232
- TUNAYA, Tarık Zafer (1989), *Medeniyetin Bekleme Odasında*, Bağlam Yay. İstanbul.
- TÜMER, Günay (1992), "Brahmanizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.6, İstanbul. s.329-333
- TÜMER, Günay (1992), "Budizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.6, İstanbul. s.352-360
- ULUENGİN, Hadi (1989), "Avrupa Çizgi Romanında Türk İmajı", *Cumhuriyet* 15 Şubat 1989, s.4
- VATANDAŞ, Celâlettin (2008), "Türkiye'nin Batılılaşma Süreci ve II. Meşrutiyeti Hazırlayan Şartlar", *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, Ed. Asım Öz, Pınar Yay. İstanbul.

VEYSAL, Çetin (2004), "Ben ve Başkası ya da Öteki İlişisine Bir Bakış", *Düşünen Siyaset*, Sayı 19, s.269-284

YARAN, Cafer Sadık (2001), "Dinsel Kapsayıcılık (İnkülvizm)", *İslam ve Öteki* içinde, Ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yay. İstanbul.

YARAN, Cafer Sadık (2001), "İbn Arabî, Mevlana ve Yunus Emre'ye Göre 'Öteki'nin Durumu", *İslam ve Öteki* içinde, Ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yay. İstanbul.

YILDIZ, Hakkı Dursun (1991), "Arabistan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul. s.252-258

YİTİK, Ali İhsan (1998), "Hinduizm'in Diğer Dinlere Bakışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Dinler Tarihi Derneği Yay, Ankara.

Diğer Yayınlar:

AYRANCI, Zişan Şirin (2006), *Türkiye-Suriye İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.

BABADALI, Murat (2010), (<http://www.antropoloji.net/>)

BAĞLAMA, Cemil (2000), *Bir Geçiş Dönemi Aydını Olarak Celâl Nuri (İleri) ve Görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Cenab Şahabeddin (1991), *Suriye Mektupları*, (Cenap Şahabettin'in Suriye Mektupları), Haz. Baki TOP, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

DURDULAR, Arzu (2006), *1970'ten Günümüze Karşılaştırmalı Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DÜNDAR, Ali Merthan (2006), *Osmanlı İmparatorluğu ve Japonya'nın Orta Asya Politikaları*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜNGEN, Can (2008), "Batı ile Doğu Düşüncesinde "Özne-Nesne" Dualitesinin Yeri ve Bölünmüş Özne", <http://www.varoluscupsikoterapi.net/oznenesnedualite.html>

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi, (1990), C. VI, Meydan Yay. İstanbul.

SANAFİRİ, İbrahim Muhammed (1993), *Osmanlı-Mısır İlişkileri 1863-1882*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

SİLLELİ, Turan (2005) *1958'den Günümüze Türkiye-İrak İlişkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta.

TARLACI, Sultan (2008), 'Bilinçaltı-Bilinçdışı', <http://www.kuantumbeyin.com>

YÜZSÜREN, Taner (2005), *Kültürler ve Öteki İmgesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

http://ansiklopedika.org/Tarihte_T%C3%BCrk%C3%87in_%C4%B0li%C5%9Fkileri
<http://alperuludag.com/>
http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Walpole
<http://incil.info/>
<http://tdkterim.gov.tr/bts/>
<http://tr.wikipedia.org>
<http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Crd%C3%BCn>
<http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0svi%C3%A7re>
http://tr.wikipedia.org/wiki/Afganistan-T%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri
http://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan-%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri
http://tr.wikipedia.org/wiki/Cami_Baykurt
http://tr.wikipedia.org/wiki/II._Selim
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Irak>
http://tr.wikipedia.org/wiki/William_Ewart_Gladstone
<http://www.hakikat.com/dergi/162/tasavvuf162.html>
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ismice-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
<http://www.mumine.com/misafir-soru-cevaplari/18577-kafirlere-benzememeyle-ilgili-ayet-hadisler.html>
<http://hadis.ihya.org/kutubusitte/konu/311.html>
<http://www.yemenkonsoloslugu.com/yemenhakkinda-1.html>

EK 1:

İNCELENEN GEZİ KİTAPLARI

Abdülğani Senî, *Yemen Yolunda*, 1325

Abdülğani Senî, *Yemen Yolunda: Yemen'den Avdet*, 1330

Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet*, cilt 1, 1328

Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyet*, cilt 2, 1331

Ahmet Cevdet-Celâl Esâd, *Şhremâneti Celîlesine, 329 Senesinde Avrupa'ya Vukû Bulan Seyâhatimiz Esnasındaki Tedkîkât-ı Fennîyeye Ait Rapor*, 1330

Ahmet İhsan (TOKGÖZ), *Tuna'da Bir Hafta*, 1327

Ahmet İhsan (TOKGÖZ), *Tyrol Cephesinde-Ateş Hattında*, 1917

Ahmet Rasim, *Romanya Mektupları*, 1333

Ahmet Refik (ALTINAY), *Kafkas Yollarında Hâtıralar ve Tahassürler*, 1919

Ali Suat, *Seyâhatlerim*, 1332

Asmaî, *Sıkılye-Sicilya Hâtırâtı*, 1922

Âvânzâde Mehmet Süleyman, *Almanya Devleti*, 1335

Babanzâde İsmail Hakkı, *Irak Mektupları*, 1329

Câmi (BAYKURT), *Trablusgarb'dan Sahrâ-yı Kebîr'e Doğru*, 1326

Celâl Nuri (İLERİ), *Kutup Musâhabeleri*, 1331

Celâl Nuri (İLERİ), *Şimal Hatıraları*, 1330

Cenab Şahabeddin, *Âfâk-ı Irak*, 1914-1916

Cenab Şahabeddin, *Avrupa Mektupları*, 1335

Cenab Şahabeddin, *Hac Yolunda*, 1325

- Cenab Şahabeddin, *Suriye Mektupları*, 1334
- Dr. Hasan Kadri, *Yemen ve Hayatı*, 1328
- Dr. Şerafeddin Mağmumi, *Seyâhat Hâtıraları 1*, 1326
- Dr. Şerafeddin Mağmumi, *Seyâhat Hâtıraları 2*, 1327
- Dr. Şerafeddin Mağmumi, *Seyâhat Hâtıraları 3*, 1333
- Ebul Muzaffer Receb, *Trablusgarb Ahvâli/Yeni Dünya*, 1327
- Falih Rıfkı (ATAY), *Ateş ve Güneş*, 1918
- Hâlid Ziyâeddin, *Musavver Mısır Hâtırâtı*, 1326
- Hasan Bedrettin, *İtalya Nedir?* 1329
- Hüseyin Vassaf, *Suriye'de ve Filistin'de Cevlânım*, 1913
- KAM, Ferit, *Avrupa Mektupları*, 1331-1332
- Mehmed Celâl, *Almanya'daki İhtisâsâtım*, 1917
- Mehmed Enisî (YALKI), *Alman Rûhu*, 1330
- Mehmed Enisî (YALKI), *Avrupa Hâtırâtım*, 1327
- Mehmet Fazlî, *Resimli Afgan Seyâhati*, 1325
- Muhammed Mihrî, *Sûdân Seyâhatnâmesi*, 1326
- Rüştü Paşa, *Yemen Hâtırası*, 1327
- Samizâde Süreyya (ERDOĞAN), *Büyük Japonya-Day Nippon*, 1917
- Selanikli Şemseddin, *Makedonya*, 1908
- Selim Sırrı (TARCAN), *Bizce Mechûl Hayâtlar: İsveç'te Gördüklerimiz*, 1327
- Yahya Kemal (BEYATLI), *Balkan'a Seyâhat*, 1339

ÖZGEÇMİŞ

Mürsel GÜRSES

04.07.1977 tarihinde Bilecik'te doğdu. İlköğretimi Vezirhan Köyü İlkokulu'nda, ortaöğretimi Bilecik Anadolu Lisesi'nde tamamladı.1995'te Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği'ni kazandı; aynı bölümden 1999'da mezun oldu. Sırasıyla Balıkesir, Bilecik, Çorum'da çeşitli okullarda Türkçe ve edebiyat öğretmenliği ile okul müdürlüğü yaptı. Temmuz 2008'de Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı bilim dalında yüksek lisansını tamamladı. Ağustos 2008'de aynı bölümde doktora eğitimini kazandı. 2009 yılında Bilecik Üniversitesi'ne Türk Dili Okutmanı olarak atandı. Halen Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde bu görevini sürdürmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.